

SZÁZADOK.

A

MAGYAR TÖRTÉNELMI TÁRSULAT KÖZLÖNYE.

A VÁLASZTMÁNY MEGBÍZÁSÁBÓL SZERKESZTI

SZILÁGYI SÁNDOR
TITKÁR.

1882. ÉVI FOLYAM.

(XVI. ÉVFOLYAM.)

BUDAPESTEN, 1882.

KIADJA A MAGYAR TÖRTÉNELMI TÁRSULAT.

51593

TARTALOM.

	<i>Lap.</i>
ABSTEMIUS.	
Feldzüge des Prinzen Eugen von Savoyen ism.	248
BALÁSSY FERENCZ.	
Suprutus provincia vagy megye további nyomozása	570
BARABÁS SÁMUEL.	
Kolozsi Antal: Schematismus v. cleri dioec. Transsylv. ism.	580
BELICZAY JÓNÁS.	
De la Jonquièrre: Histoire de l'empire ottomane ism.	855
CSÁNKI DEZSÓ	
Az országos levéltár kiállítása	514
DFÁK FARKAS.	
Révai Miklós élete, írta Csaplár B. ismertetés	60
Ballagi Aladár: Wallenstein horvát karabélyosai, ism.	243
Kerékgyártó Árpád: Magyarország emléklapjai ezredéves történetében	329
Wesselényi Ferencz. (<i>dicséretet ny. pályamű</i>)	353
G. Rihe der.: Johann III. König von Polen, ism.	424
Demkó Kálmán: Polgári családélet és háztartás, ism.	509
Foltényi János: A zástyi apátság, ism.	511
Melhárd Gy.: A somogy-v.-megyei tört. és rég. társ. évkönyve	591
E. Renan: Marc Aurele et la fine du monde antique	593
Villányi Sz.: Györmegye és város stb. ism.	671
A hunyadmegyei tört. és rég. társulat évkönyve, ism.	777
Görömbei P.: A n.-kállói egy. község, ism.	865
DEMKÓ KÁLMÁN.	
Hain Gáspár és krónikája I—II.	133. 223
Dr. FEJÉRPATAKY LÁSZLÓ.	
Kalaúz az orsz. m. iparművészeti muzeum részéről rendezett könyv- kiállításhoz, ism.	335
FRAKNÓI VILMOS.	
Magyarország és a cambrayi liga, 1509—1511. I. II. III. IV. 177, 366, 705, 793	
L. GYÁRFÁS ZSIGMOND.	
Bottyán János nemes levele	154
Századok. 1882.	*

IPOLYI ARNOLD.

Jelentés a Bay Ilona úrhölgy által kitézött pályakérdésre beérkezett pályaművekről	269
--	-----

IVÁNYI ISTVÁN.

Szabadka város nevééről	493
-----------------------------------	-----

JAKAB ELEK.

Késő elismerés egy elfeledett író iránt	45
Kelemen Lajos életének ismertetése	760
Adalék a telepítés kérdéséhez	812

JEDLICSKA PÁL.

Erdődi B. Pálffy Miklós	448
-----------------------------------	-----

KÁROLYI ÁRPÁD.

I. Balassa Bálint életéből	728
--------------------------------------	-----

ZILAHYI KISS BÉLA.

Ábel Jenő : Egyetemeink a középkorban, ism.	62
Tököli Imre és a bújdosók	399

KOSSUTHÁNYI IGNÁCZ.

A Kányaföldi Kerecsényiek	457
-------------------------------------	-----

IFJ. KUBINYI MIKLÓS.

Ki volt Thurzó György nádor nagyanyja ?	41
---	----

LÁNCZY GYULA.

Széchenyi Pál kalocsai érsek s magyar nemzeti politika (1642—1710.) Koszorús pályamű :	273
Válasz Thaly K. észrevételeire	682
Nyilatkozat Thaly K. végszavára	888

MAJLÁTH BÉLA.

Jelentés a sóvári Soos-család oklevéltáráról	49
Gallo Caesar követsége Ali budai pasánál 1605-ben	565

MARCZALI HENRIK.

Zieglauer : Die politischen Reformbewegungen in Siebenbürgen, ism.	165
Magyar történeti források a külföldi levéltárakban	298

MÁRKI SÁNDOR.

Lakatos Ottó : Arad története, ism.	162
Huszonkilencz jellemzés	421

MAYR AURÉL.

Smičiklas T. : Poviest Hrvatska, bír.	506
V. Klaić : Poviest Bosne, bír.	587
Grot : Moravijai Madijany su pol. IX. do načata X. věka ism.	779

MIKA SÁNDOR.

Egy adat a tatárok beütése történetéhez	431
---	-----

MIRCSE JÁNOS.

Emlékezések Mátyás király élete utolsóéltti évéből	18
--	----

ORTVAY TIVADAR.

Pesty Fr.: A várispánságok tört., ism. 860

PAULER GYULA.

Megye? Várispánság? 202

Találunk-e egyidőben külön »polgári« és »katonai« ispánt? 635

PESTY FRIGYES.

Staré József: Die Kroaten im königreiche Kroatien und Slavonien, ism. 499

Radich Ákos: Fiume közjogi helyzete, ism. 662

Knauz N.: Monum. Eccl. Strig. II. ism. 853

PETTKÓ BÉLA.

Nagy férfiak toborzása Magyarországon I. Frigyes Vilmos számára . 659

PULSZKY FERENCZ.

II. József kora hazánkban 123

RÉCSEY V. ALFONZ.

Thököly Kis-Rómában 144

B. SACKEN E.

Nyílt levél a »Századok« 248 l. megjelent bírálatra 699

SALAMON FERENCZ.

Alsó-Pannónia a góth és longobárd megszállás alatt 1

Mosaburg és megyéje 89

A húnok és Pannónia 380—440. 236

STESSEL JÓZSEF.

A Héderváriak ősi Karinthiában 608

SZABÓ KÁROLY.

A kolozsvári magyar polgárok összeírása 1453-ban 71

SZÁDECZKY LAJOS.

A krakói Akadémia történelmi kiadványairól 74

Báthory István lengyel király titkos terve 497

A naptárjavítás történetéhez 656

Lengyel könyv a magyarokról. Irta Smolka Sz., ism. 674

Adalékok a babona és hiedelmek történetéhez 774

SZALAY JÓZSEF.

Nápolyi László trónkövetelése és Velenceze I. II. III. IV. 557, 643, 705, 836

GR. SZÉCHEN ANTAL.

Jelentés a Bay Iona úrnő által kifizűtt pályakérdésre beérkezett pályaművekről 265

Nyilatkozat Thaly K. észrevételeire 609

Dr. SZENTKLÁRAY JENŐ.

L. Hecht: Les colonies Lorraines et Alsaciennes en Hongrie, ism. . 332

SZILÁDY ÁRON.

Három hegedűs ének 25

Észrevételek Károlyi Árpád I. Balassa Bálint életéhez cz. közl. . . 849

SZILÁGYI SÁNDOR.

Magyar tört. évkönyvek és naplók. Közlik Szabó K. és Nagy I., ism.	426
Károlyi Árpád: Fráter Gy. levelezése, ism.	428
Marczali H.: Regesták a külföldi levéltárakból, ism.	429

TAGÁNYI KÁROLY.

Lehóczky T.: Bereg megye monographiája; bírálat	156
Szologayőr I. II.	312, 388

THALI KÁLMÁN.

A Rákóczi-ház és Árpád vére	239
Észrevételek Lánczy Gyula: »Széchenyi Pál« cz. tanulmányára	479
Ghymes gróf Forgách Simon, mint író I. II.	529, 617
Végszó Lánczy Gyula úr »válaszá«-ra	789
Tüzes Gábor valódi neve	850

THALLÓCZY LAJOS.

Erehy Alfonz: Mérték-, súly- és pénzisme, ism.	66
--	----

WÉBER SAMU.

Nagy és kis házak jogviszonyai a Szepességen	324
Babonák a Szepességen	769

WERTHEIMER EDE.

Lindner E.: Das Feuer stb. ism.	245
---------------------------------	-----

—n—s.

Berecz: Fehértemplom város tanügy-története, ism.	678
---	-----

ÁLLANDÓ ROVATOK.

Magyar Történelmi Társulat	68, 167, 257, 347, 430, 513, 602, 681, 785, 867
Magyar Tudományos Akadémia,	83, 523, 611
Vidéki Társulatok,	170, 434, 523, 612, 868
Irodalmi Szemle	84, 172, 262, 613, 701, 869
Folyóiratok Szemléje	872
Vegyes Közlések	85, 173, 348, 436, 525, 614, 702, 791, 883
Történelmi Könyvtár	88, 176, 264, 354, 440, 528, 616, 704, 792, 888

NÉVTELEN CZIKKEK.

Törvényjavaslat a gy.-fehérvári káptalan s a kolosmonostori conv. orsz. ltáraknak a m. országos levéltárral egyesítéséről	433
A vaticani levéltár kincseinek publicatiója	520
A kassai levéltár új rendezése	603
Arany János, necrolog	785
A millenarium	787
Iskolai értesítők szemléje	877

ALSÓ-PANNONIA A GOTH ÉS LONGOBÁRD MEGSZÁLLÁS ALATT.

Gyér tudósításainknak majd mindenike Pannoniának csak a Száva és Dráva közti területére vonatkozik. Igen kevés az, ami az éjszakibb tájakról szólana.

Augustus korában ez volt a legfontosabb része a provinciának, mint a mely szárazsi közlekedést biztosított Görögország és Italia közt. A IV. század végén innen is ez a rész szűnik meg legutóljára római lenni.

A mai Szerémségről a VI. század végéig vannak jelentéseink, míg Valeriára, Aquincum vidékére nézve megszűnnek már jobbra az V. század végén, s azok is igen hiányosak.

Krónikai rendben, s némileg modorban fűzöm össze a góth, gepida és longobard korszak írott emlékeit.

A hún birodalom összetartójának halála után nem rögtön változott meg hazánk politikai geographiája. A zavaros Jordanis előadása nyomán hibás föltevés, mintha egyetlen döntő csata, a nedaoi (Nyitra melletti?) után a húnok kivándoroltak volna. Egy másik támadó fellépésüket csak úgy lehet értenünk, ha fölteszszük, hogy még mindig ők voltak urai a Szerémségnek. Mert különben az ellenséges gepidákon át hogy jöttek volna a Duna jobb partjára?

Ebben a hadjáratban, mely 460 előtt történt, a húnok a támadók, s az osztrogóthok a megtámadottak.

Jordanis szerint az osztrogóthok három vezére ily renddel foglalt állást Pannoniában: Valamir a *Scarniunga* és *Aqua-Nigra* folyók közt, Theodimir a *Pelso* nevű tó mellett, Videmir közbül. ¹⁾

¹⁾ Jordanis 52. fejt.

Ez, mint a következőkből kitűnik, — egy a húnok részéről várt támadás visszaverésére volt berendezve. Így világos, hogy ha az egyik szárny a Balatonra támaszkodott, a másik szárnynak a Duna szolgált fedezetül. A Dunát őrizet nélkül különben sem hagyhatták. E szerint Valamir, a fővezér s a főerő parancsnoka esett a Duna felől. Ha már az akkor délebbre kinyult Balaton déli csúcsától, körülbelül Kis-Komárom tájától a Dunáig egy alkalmas hadállást keresek, megtalálom azt a pécsi, másképp Mecsek-hegység vonalában, ¹⁾ Valamir védte hát a hegységnek dunaparti és pécsvári átjáróit; Videmir a pécs-dombovári útát Kaposvár hosszúsági vonaláig. Attól nyugatra, K.-Komáromig, s lehetőleg elővédeket tolvá a Mura és Dráva összeszakadásáig, Theodimir népei szállották meg. Mindezek nyilván a Dráva vonal felől várták az ellenséges támadást; de minthogy egy részben gyalogok s nehéz fegyverzetűek voltak, több biztosságot találtak a könnyű lovas és nyilas húnok ellen a hegység szűkebb helyein, mint közvetlenül a Dráva partján. — Ezen geometriai észjárással levont következtetésünk, jobban megáll, mint mindazok, melyeket a német irodalomban, hol ez, s a vele kapcsolatban levő kérdések megoldásra nem jutottak, oly sokan a kútfő sovány betűiből akartak kiolvasni.

Most már nem oly bajos hozzávetnünk, mi az a két megnevezett kisebb folyó, mely között Valamir szállásolta el népét. A Scarniunga a Sárviz lehet; az Aqua-Nigra, vagy a Kapos, vagy a ma Karasiczának írt, de régen Karassó név alatt ismert folyó, mely alsó részében az általa képzett mocsárok által emelkedett némi fontosságra. Egyébiránt, hogy nem volt nagy víz, mutatja az a kivételes tünemény, hogy a rómaiak adták neki nevet. ²⁾

¹⁾ Budapest az ó-korban, 234. l. ismertette van ez a hegy vonal.

²⁾ A Scarniunga mind kezdő két betűjével, mind végzetével elárulja celta származását. *Scarn* (ha *Scarbh*-ből rontották) tesz sekély vizet, mocsárt. A mi a végzetet illeti, megfelelő a *Saliunca*, vagy *Saliunga* celta névnek és szónak. (*Belloignüt Roget Glossaire gauloise* I. 128. l. a N. *Muzcum* könyvt.) Bármi legyen a magyarázatja a Scarniunga szónak, ebből némi hangutánzással és magyaros rontással alakulhatott a Sárviz. Még érdekesebb volna, ha bizonyosan tudnók, az *aqua-nigra* (fekete víz) azonosságát a Karassóval; mert *kara-szu* török nyelven = fekete víz.

Az osztrigóthok fenn leírt megtelepedése számbavette az eshető ellenséges támadást. Bizonyítja ezt az, hogy Jordanis nyomban a fentebbi leírás után elmondja, mikép támadták meg csakugyan a húnok Valamir népeit, mí azonban a támadók diadalmas visszaverésével végződött. A góthoknak hadilábon kellett állaniok; mert különben Valamir nem verhette volna vissza a húnokat oly gyorsan, hogy a más két testvér egyszerre vegye a támadás és győzelem hírért.

De mindez következtetéseket enged meg a kevéssel azelőtt történetekre is. Nyilván való ebből, hogy a húnok, daczára az úgynevezett Nedao melletti vereségnek, melyet Jordanis hibásan mond döntőnek, vagy talán még hibásabban tesz előbbinek, mint a fenn leirtam ütközetet, még korántsem költözökdektek volt ki a Fekete tenger mellékeire. Természetesebb föltennünk, hogy még akkor mindig bírták a húnok a szerémségi Pannoniát, melyet az Aetiussal kötött szerződés engedett volt Attilának, míg a góthok annak Valeria nevű részét tartották megszállva, s »intra domini-um« kellett lenniök Attila halálával.

A húnok, úgy látszik, a Valamir elleni fennírt sikertelen kísérlet után kénytelenek voltak oda hagyni a Szerémséget. Mert a góthok ezután szabadon mehettek a keleti császár birodalmának meglátogatására. Azonban föl kell tennünk azt is, hogy a húnok még a Bácskából és Bánságból nem vonultak ki. Mert egy harmadik összetűzést is említ Jordanis, melyben a húnok mint támadók lépnek fel a Zimony (Taurunum) és Mitrovicz (Sirmium) közt elvonuló régi római csatorna mellett.¹⁾

A góthok, meghallván ezen betörést, félbehagyják a szadagárok elleni támadást, s sietnek a húnok fogadására, kik újból megvesztik a csatát. Ez az utolsó kísérletök, melyet kűtfőnk említ.

Karasó előjön már 1296-ban (Fejér. Cod. dipl. VI. 2. 29.) Brodaries a mohácsi ütközet leírásában Krassónak írja. (Bonfin 1690. kiadásában, Sambucusnál 560. l.)

¹⁾ A város, melyet Jordanis megnevez, Bassiana, a mai Dobrinezi nevű falu táján. Ezen tájon látjuk a táborkari térképen kijelölve a Szávától arra vonuló »római csatornát«, mely ma Jaresina nevet visel. Különbö az »Itinerarium« méretei (Sirmiumtól és Taurunumtól) talál-
nak ezen föltevéssel, s ezenkívül ott tetemes római romok láthatók.

Ezután történhetett a húnok végképi kiszorítása, kiknek szállásait a gepidák foglalják el.

Ezek is megtartanak bizonyos jogi formát. Ardarik királyuk beül azon szállásokba, melyeket a tulajdonképi húnok foglaltak el: mai országunk déli tájaira, elkezdve Erdélytől a Szerémségig. De Marcianus császárhoz folyamodnak, ki a 457-dik évig uralkodott, nem kívánva tőle egyebet, mint békét, s a vitéz férfiakat megillető évi zsoldot. Meg is adta a császár, s ebben részesülnek még száz év múlva is.¹⁾

A barbár népek nemcsak megtartottak bizonyos jogi formákat, hanem néha igen furfangos ügyvédek voltak. Minthogy a gepidáké lett az egykori hún föld, jogot vettek magoknak Sirmiumhoz s a Dráva és Száva közéhez is. Már Justinianus idejében ők ott az urak. Ezen száva-melléki Pannonia sorsa már csaknem állandóan el van különítve a többi Pannoniáétól.

A keleti góthok szállják meg a Drávától északra fekvő Pannoniát, s csakhamar kiűzik annak éjszakibb tájairól az alán szadagárokat. Nem mint ellenség szállja meg a góth a pannon foglalást. Az is Marcianus császártól nyer rá engedelmet, hogy Pannoniában lakhassék (továbbra is.)

Hanem az ilyen-féle kérelemnek abban az időben sajátos procedurája volt szokásban minden barbár népnél, melyet az osztrogóthok is híven követtek. A kérelmező nép tüzzel-vassal tett látogatást a birodalom területén, mint most az öreg góth fejedelm Valamir. Ekkor a császár követeket küld a barbárokhoz, mint most Valamirhez, kik felpanaszolják a frigy megszegését, s egyszersmid évi fizetést ígérjenek annak pontosabb megtartására. Valamir nemcsak elfogadja, hanem bocsánatot is kér, azzal mentetgetődzvén, hogy nagyszámu népe nagy szükségét szenvedett

¹⁾ Gepidae Hunnorum sibi sedes viribus vindicantes, totius Daciae fines velut victores potiti, nihil aliud a Romano imperio, nisi pacem et annua solennia, ut strenui viri, amica pactione postulavere . . . Gothi vero cernentes Gepidas Hunnorum sedes . . . occupare. sat. (Jordanis 50. fej.) Dacia másutt is úgy jön elő néha, mint a mely hazánk déli táját, sőt néha Moesia egy részét is magában foglalná, holott az előbbi Dacia a mai Bulgaria volt.

élelem és ruházat dolgában, s így kénytelen volt fegyverrel szerezni azt meg neki.¹⁾

Jordanis, a VI-ik század közepén írja, hogy Pannonia, Sirmiumtól Bécsig számos várossal diszeleg.²⁾ Ez szolgálai kiírása az V. század végén kelt kútfőnek, melyet egyebekben is használ; de nem is említjük máskép, mint V. századbeli adatot. Ezenkívül még Attila századának második felében Valéria tartomány, (melynek, mint tudjuk, Aquincum volt főhelye) úgy említettik, mint egy szent ember szülőföldje, kit későbbi tartózkodási helyéről Iriai Szent-Antalnak nevez az egyházi történet. Született pedig előkelő családból, Valeria városban, hol atya, Secundinus tekintélyes férfiú. A szent életírója téved, midőn Valériát városnak mondja: az tartomány volt. Azonban Valeria éppen Aquincum környékét

¹⁾ Priscus Excerpta. (Bonni kiadás, I. 217. l.) Elég különös, hogy ezt a jellemző helyet a góthok történészeinek nagyobb része mellőzi, — a húnok történetének írói pedig nagyobb részt a húnokra értik, nyilván tévesen. Még az érdeemes Prayt is. (*Annales veteres Hunnorum* stb. 72. l.) Az vitte tévedésbe, hogy Priscusnál „*Balamerus Scythia*“ áll. Pedig tudva van, hogy Priscus nemcsak a hűnt, hanem a góthot is a Scythia név alá foglalja. Az is tudva van, hogy a góthok sok személy nevet átkölesönözték a húnoktól, és a Valamir góthi nem egyéb, mint a Balamér hún név. Azonos is, mert a görög *B* sok esetben, = *V*. — Hogy itt a 460—470 körül élt góth Valamirról van szó, bizonyos onnan, hogy Priscus mind az idézett hely előtt, mind közvetlenül utána, mint az Attila halála utáni követségekről beszél, — nem pedig a 370 körüli eseményekről, mikor a hún Balambér uralkodott, ki alkalmasint nem kötött még hasonló szerződést a császárral. Hogy a góthok szerették a hún neveket fölvenni, bizonyítja az, hogy száz évvel Attila öccse halála után, 546-ban, mikor az osztrogóthok régóta Olaszország lakosai, Totila király egyik vezérért *Bledának* nevezik. »per Ruderit et Viliard, Bledamque duces suos (Totilac)« etc. Marcellini comitis chronicon, Sirmund kiadásában, 355. l.

²⁾ Ornata est patria civitatibus plurimis, quarum prima Sirmis, extrema Vindomina (Vindobona=Bécs). Csak a két végponton levőt nevezi meg. — A korra nézve, melyre ez illik, ez állhat; az a szó, hogy „*patria*“ a Jordanisé, mert ő góth származású. De hogy Pannonia sok várossal büszkélkedik, az meglehet Cassiodorustól származik, kinck Jordanis csak megrontó compilatora. Cassiodor pedig az V. század végén, vagy a VI. elején írhatta elveszett krónikáját.

magában foglaló tartomány.¹⁾ A góth uralom alatt Pannoniában rendezettebb viszonyok uralkodtak, mint Noricumban, a Duna felsőbb mellékén, a mint az egy másik szent: Severin életrajzából kitűnik. A mai Austriában a várakból kiköltözött a római lakosság az V. század végén; de Pannoniában a góthok védelme alatt még megmaradt.²⁾

A góthokat azonban már alig volt képes táplálni a kiélt Pannonia, s a szomszédos népet is annyira kirabolták volt, hogy azok meglátogatása nem sok zsákmánnyal kecsegtette őket.³⁾

Harmincz évvel Attila halála után, 483 körül, az alsó Dunánál védik már a birodalmat a külső barbárok beütése ellen. Sirmiumban egy gepida király, Trasericus ült; de függésben a góthoktól, mert ezek főbenjáró bűnül róvják fel neki, hogy a Dunán inneni gepidák királyával, Gunderikkal czimborál, s miután a szép szó e részben nem használt, az osztrógóthok fölkerekednek, s először Gunderikot verik meg az Ulca (talán Ulta vagy Olt) vizénél, melyet biztos védelemnek tekintett a gepida. Azután Sirmium felé vevén utjokat, Trasericust győzik le s végezik ki. Így Sirmium e nevezetes paizsa a birodalomnak, góth hatalom alá kerül. Történhetett ez 487. vagy 488. táján, utközben, midőn az osztrógóth nemzet Olaszországba vándorol ki nagy királya, Theodorik alatt.

Theodorik bár góth születésű, de egészen római nevelkedésű és gondolkodású uralkodó volt. Pannoniát, nem a góth hódítás,

¹⁾ Bibliotheca vet. Patrum. XI. k. 156. l. Ennodius szerint Sz. Antal született »circa fluminis ripas in civitate Valeria.« Ezt kétségtől lehet érteni úgy is, mint Büdinger és mások értik, hogy t. i. a *civitas* szó a *provincia* helyett áll, s így csak az van mondva a születési helyről, hogy az Valeria tartomány egyik parti városa. De nem épen lehetetlen, hogy a tartomány főhelye, Aquineum helyett áll a provincia neve.

²⁾ Eugippii Vita S. Severini. Ez nincs ugyan egyenesen mondva, de az előadásból kitűnik.

³⁾ Jordanis 56. fej. Minuentibus deinde vicinarum gentium spoliis, coepit et Gothis victus vestitusque deesse, et hominibus, quibus dudum bella alimoniam praestitissent, pax coepit esse contraria, omnesque cum clamore magno ad regem Theodemir accedentes Gothi orant, quacunque parte vellet, ductaret exercitum.

hanem a római birodalom jogán igyekszik megtartani uralma alatt. Uralkodik Olaszországban címre nézve, mint góth király, de tényleg mint nyugati császár, 493-tól 526-ig. Ő Pannoniának rendeleteket küld Ravennából s helytartókat nevez ki számára. Fenmaradt felhatalmazó parancsa Colosseus comeshez, kit Pannoniába, Sirmiumba küld, mely ugymond, egykor a góthok székhelye volt, — honnan a tartományt fegyverrel védelmezze és jogszolgáltatással békében tartsa, hogy régi védelmezőit az örömmel fogadja, mely az ő (Theodorik) szülőinek boldog kormányára emlékszik. Kövesse a kormányzó királya elveit. Legyen igazságos, védje az ártatlanokat, hogy a (barbár) népek gonosz kormányzata helyett a góth justitia előnye kitűnjék, s a rómaiak bölcsességét átlássák. Hálára tarthat számot, ha ezeket valósítja stb.¹⁾ Egy másik levele szól: »a Pannoniát lakó valamennyi *barbár*hoz és rómaihoz.« Tudósítja, hogy Colosseusra bízta az ő kormányzásukat és megvédelmezésüket, engedelmeskedjenek parancsainak.

Tegyék le a fegyvert, mert ellenségek nincs. Mi szüksége van az embernek a nyelvére, ha fegyveres kézzel folytatja pereit? »Jobb ha követitek, írja a király, a mi góthjaink példáját, kik idegenek ellen a határon kívül szintugy tudják forgatni a fegyvert, mint otthon gyakorolni a mérsékletet.«²⁾

Látni, hogy Pannoniában szintúgy, mint Olaszországban kétféle népelem volt: a római és barbár. A római elemet alkothatta egyfelől a városi polgárság maradványa, másfelől vidéken, mint szántóvető, az egykori római rabszolga és colonus, — utóbbi levén a nagyobb, szegényebb tömeg. A barbár a várakban katona s falun földes úr volt. Nem fosztotta meg egészen a rómaid földbirtokától. A városban adóztatta, vidéken birtokának harmadát követelte, még pedig nem a barbárok nemzeti szokása, hanem egy régi római törvény szerint, mely a katonai beszállásolást szabályozta. Áthágások történtek, de ez volt a szabály góthoknál, frankoknál s a később jött longobárdoknál, ki mindenik jogilag a római császár katonájának ismerte magát.

¹⁾ Cassiodori »Varia« III. 23. Cassiodorus ezen gyűjteménye a Theodorik hivatalos levelezése egy részét tartalmazza.

²⁾ U. a. IV. 24. levél.

Theodorik békéltető szavai a Pannoniában s annak tőszomszédjában tanyázó barbár törzsek egymás közti harczaira vonatkoznak, mi elég kártékony lehetett a földre s a föld népére nézve. Ezen népek voltak a régi quadok, szármátok s egy része a gepidáknak, a határon túl a herulok, longobárdok és nagyobb része a gepidáknak.

Theodorikot nem csupán emberszeretet indította a gondoskodásra szülőföldéről, Pannoniáról, hanem hadi tekintetek is. Érdekében állott itáliai birtokainak régi védvonalát a Dunát őrizni egy netaláni hatalmas barbár invasio ellen.

Theodorik halála 526 után kilencz évvel, a keleti császár Justinianus Olaszország visszahódítására, s a gót uralom megszüntetésére indítja a győzedelmes Belisart. De ezen hosszú háborúban, mely 535-től 553-ig, tehát tizennyolcz évig tart, a több rendbeli hadsereg közül, mely Konstantinápolyból indul Olaszországba, egyetlen egy sem utazik a rendes és legkényelmesebb úton, Sophia és Belgrád felé Laybachnak, s egy sem támad Pannonia felől, mi által pedig hátban kerülték volna meg a góthokat. Ennek egyik és főoka kétségkívül az volt, hogy a góthok gondoskodtak Pannonia védelméről, bár erejük nagyobb részét Olaszországba kellett vonniok.

Azonban Justinianus nem hagyhatta a többi Pannoniát és általán a Duna vonalát ellenségei kezében s a barbár invasiok részére nyitva. Nagy erőfeszítéssel s rendszerességgel járt el ebben is a nagy uralkodó.

Nem kisebbet akart, mint a limes helyreállítását, melyet Attila annyira megrongált, hogy lerombolásnak is beillett. Mindamellettszáz év múlva Justinianus egy részét a dunai váraknak jól-rosszul helyreállítva találta. Ő ezeket jó karba helyezi és ujjakkal gyarapítja, némely elpusztultat temető talpából újra épít. De építési buzgalma Európában csak az egykori keleti birodalom határait terjed: Belgrádtól a Fekete tengerig, — és ezenkívül, a mi régen el volt hanyagolva, Thráciában, Moesiában sat. a beljebb eső vidékeken is várakat épít. Az egykori Pannoniában, azaz Belgrádon feljúl egyetlen egy várat sem nevez meg a jól érte-

sült Procopius hosszú névlajstroma, melyet a császár restaurált volna. ¹⁾

Azonban a jól értesült Procopius két fontos kérdést hagy megfajtetlenül. Egyik, hogy arra az óriási építkezésre honnan vette a császár a munkaerőt. Hogy az megvolt, bizonyítják magok a művek. A mely állam ekkora munkaerő felett rendelkezik, azt haldokló államnak nem nevezhetni.

A másik kérdés még fontosabb, hogy sikerült-e minden erőfeszítés mellett is helyreállítani az egykori határvédelmet. Mert a *limes* nem csupán a határvárák bölcs elhelyezésében állott, hanem egy merevül szervezett hadseregben is, mely állandóan a határszéleken volt elhelyezve legiók, alak, cohorsok szerint. Hogy most a VI. században más volt a szervezet, mint az V-dikben Attila rombolásai előtt, onnan is következtethetjük, hogy most nemcsak a határszél, hanem a mediterrán várakat is őriznie kell a hadseregnek. Justinian, mint a régi császárok, a rómaikból álló derék sereghez harczias barbárokat tartott zsoldjában. Csakhogy nagyobb mérvben. Így a mezei hadak színe, melyeket a kitünő hadvezér Belisar vezet Afrika, s majd Olaszország meghódítására, hún és herul zsoldosokból áll, kik eldöntik a csatákat. Narses már longobárdokat is szegődttet győzedelmes seregébe. Ezen húnoknak és heruloknak, Attila serege maradvékainak, a határokon volt rendes tanyája. A herulok Belgrád

¹⁾ Olim rom. imperatores, ut positos trans Danubium barbaros trajectu prohiberent, amnis illius oram oppidis et castellis praetexuerant, passim a dextera, alicubi etiam a laeva extractis. Haec autem non sic aedificaverant, ut inaccessa essent adoriri parantibus (*nem voltak elég magasak a falak*), sed tantum ne fluminis ripa a defensoribus vacaret omnino; siquidem regionum illarum barbari ab oppugnandis moenibus abhorrebant. Multa certe munimenta una admodum turri constabant, unde *monopyrgia* dicebantur; nec nisi perpaucis *stationariis* instructa erant; idque tunc ad incutiendum barbaris terrorem . . . sufficiebat. Postmodum vero Attila cum ingenti exercitu irrupens, munitiones illas nullo negotio disturbavit, ac late Rom. imperium populatus est, nemine repugnante (?) Demum Justinianus Augustus eversa restituit, non in pristinam formam, sed in eam quae longe validissima sit. Nova insuper fecit plurima. (Procopius de aedificiis. III. k. 287. és köv. l. bonni kiadás.)

táján, a húnok a mai Al-Dunánál, a mai Dobrudzsa táján őrizték a határt.

Pannoniáról sem felejtkezett meg a császár. Védvonala csonka lesz vala, ha az a Duna mentén csak Singidunumnál kezdődik, hol a herulok telepe állott őrt.

A gepidák harczias népét, mely a királyi húnok egykori szállásain Déli-Magyarországon tanyázott, szövetséges népévé tette s illetőleg zsoldjába fogadta. Különben ezek már eleve is előkészítették az utat Justinianusnak. Mert a mint a góthok hatalma az olasz háború szerencsétlen folyamában mind jobban hanyatlott, s figyelmök és erejük mind inkább elvonatott Pannoniából, a gepidák érvényesítették állítólagos jogukat az összes hún birtokhoz. Megszállották a Száva és Dráva közét, s maga Sirmium, Theodorik helytartójának egykori széke, gepida őrseget fogadott be, s úgy látszik, egyelőre nem is volt ez Justinianusnak kedve ellen. ¹⁾ A nevezetes szerémségi »félsziget« tehát a császár zsoldjában álló gepida-hadsereg által volt biztosítva, — s úgy látszik, Sirmiumot nem kellett a császárnak felépítnie, — elég jó karban volt, talán Theodorik gondoskodásából. A Drávától éjszakra fekvő dunai várak is meg voltak, legalább egy részök. Ezeknek Justinianus kívül lakott barbárokból adott őrseget.

Betelepítette a gepidák háta mögé a longobardokat, kiknek átengedte, mint szintén szövetségeseknek, Pannonia *várainak* védelmét. ²⁾

¹⁾ Bármily hiteles forrás Procopius s az író bármily sok politikai és hadtani belátással írja könyvét, — de ő természetesen a császári politika jogi szempontjára áll, s már eleinte is ellenséges a gepidák iránt, — holott csak később bizonyíták a gepidák magokat nem eléggé megbízhatóknak.

²⁾ Cum urbem Noricum (?) et Pannoniae munitiones aliaque loca Justinianus Longobardis donasset, eam illi ob causam, patriis sedibus relictis in adversa Istri ripa consederunt, haud procul a Gepaedibus.« Procop. de bello Gothico 418. l. bonni kiadás. Később, midőn a gepida követség a császárnál jár, ezt mondja többek közt: »Profecto Francis, Herulis, hisque ipsis Longobardis tot urbes, tantasque regiones attribuisti, Imperator, ut inire numerum nemo possit.« U. a. III. könyv. 34. fej. Más munkájában Procopius szól arról, hogy ezen tájakon (hozzávéve talán a nyugatiabb tartományokat is) a háborúk és kórságok miatt a lakosság gyérré vált. (Hist. Arcana. 108. l.)

Mikor történt a longobárdok átkelése Pannoniába, arra különböző vélemények vannak. Némelyek szerint ez még 526-ban, tehát Theodorik halála évében történt volna.¹⁾ Mások szerint ez csak 546-ban történt a Justinian-féle háború folytatában.²⁾

Az utóbbi véleményt kell elfogadnunk, mint a mely az események fejlődése rendébe jobban beleillik. Mert míg a góthok Olaszországból hatalmat gyakoroltak Pannoniában is, a keleti császárnak sem oka, sem módja nem volt a longobárdok betelepítésére. Különbösen is Justiniannak tulajdonítják a herulok Belgrádhöz telepítését. Ezeket pedig a longobárdok akkor verték ki tanyáikról, mikor mindkettő a Dunától éjszakra lakott volt Austriában és a magyar felföldön.

Igy el kell fogadnunk azt, hogy 546-ban történt a longobárdok bevándorlása Pannoniába, tehát akkor, midőn a góth háború már vége felé járt, s a góthok pannoniai hatalma a keleti császárra szállott.

Igy 550. táján a longobárdok és gepidák azon területeken vannak elhelyezkedve, melyeken 450 táján az osztrogóthok és húnok szállásolták volt el magokat.

Ha már még ekkor is vannak a Drávától éjszakra, Pannoniában, sőt Noricumban is római várak, lenni kellett ezekben római lakosságnak még 546-ban is. Ezen várak nevezetesbjei minden bizonynyal a régi neveket viselték, hogy a gepidák a Száva és Dráva közt urak, míg a longobárd Pannoniának a Drávától éjszakra fekvő részét szállották meg, — oly formán mint Attila halála után a húnok és góthok.

Longobárd és gepida egyaránt germán faj; de a császár jól számított, ha föltette, hogy jó szomszédok nem lesznek. S csakugyan készek voltak bármely más fajbéli idegennel szövetkezni egymás kiirtására.

Mikor a longobárdok az avarokkal szövetkeztek, abban egyeztek volt meg, hogy a gepidáktól nyerendő zsákmányban

¹⁾ Zeuss. »Die Deutschen« 474. l.

²⁾ Waitz *Scriptores rerum Longobardicarum* 4. l. Az eltérés onnan ered, hogy a kútfőnek (Paulus Diaconus) egy kéziratában az áll, hogy a longobárdok 42 évig laktak Pannoniában (kivonultak 568.), más szerint csak 22 évig laktak itt.

egyenlően osztoznak; de a gepidák földje legyen egészen az avaroké. Utóbbiak különösen Sirmiumra vágytak. Ebben a városban a helyőrség gepida volt; de a városi nép *római*. Ezek egyetértve, hogy avar kézre ne kerüljön a város, a római császár kezére játszták.¹⁾

Sirmium tehát K. u. 567. körül római várossá lesz ismét, — nemcsak, hanem az lenni meg nem szűnt volt; — mert a gepida megszállás daczára lakossága római. Úgy látszik, ezek a barbárok pusztítottak ugyan a császár területén, de saját római alattvalóikat ki nem irtották. Százhusz évvel azelőtt írták, hogy Sirmiumot Attila lerombolta volt. S most az mégis erős vár római lakossággal, s még fürdője is áll, s büszkén emelkedik ki a többi épület közül, mert ennek teteje volt az őrtorony, melyről az ellenséget szemmel tartották.²⁾

Az avarok invasiója idején Sirmiumon kívül több más római város meg volt azon a vidéken, melyekről írja ez egykorú hivatalos jelentés, hogy nagy aggodalomban voltak, midőn Baján, az avar vezér, készülődéseinek hírért vették.

A rómaiak bizván a frigyben, nem rakták volt meg Sirmiumot katonai őrséggel s nem látták el kellően eleséggel a várost, bár nagy tömeg római lakta. Baján a Száván két hajóhidat verekedett a városon feljúl és alúl, mi arra szolgált, hogy vízen a rómaiak segítséget ne kapjanak. Egy szláv betörés arra kényszerítette Tiberius császárt, hogy a várat az avaroknak feladassa, oly feltétel alatt, hogy a nagyszámú lakosság szabadon kivonulhasson; de ingóságait is hátrahagyva. A népes város pusztulása 581-ben történik.³⁾

A lakossággal együtt kivonult bizonyára a város püspöke is, s a keresztyénség megszűntével együtt járt a rómaiság megszűnte.

Sirmium a IV. század vége óta érseki székhely. A 381-dik

¹⁾ Thierry 172. l. (Szabó K. fordítása).

²⁾ Menander Excerpta de Legationibus. Velencei kiad. 75. l.

³⁾ Fragmenta Hist. Græc. (Mullerus Paris 1851.) Vol. IV. 201. l. A bevezetésben Menanderhez egy chronologia. Theophyl. I. k. 3. fejelemondja, hogy Sirmium eleste kevéssel Mauritius trónralépte előtt történt. Ugyanez Sirmiumot »longe amplissima urbs«-nak nevezi.

aquilejai conciliumban a sirmiumi püspök, Aneminius azt mondta: »Illyricum feje nem más, mint Sirmium város, s én vagyok a püspöke.«²⁾ Justinianus 535-ben hasonlókép elismeri, hogy Sirmium volt Illyria feje mind egyházi mind polgári ügyekben.³⁾

Csakhogy mikor a császár ezt írja, már Sirmium megszünt volt római főhely lenni, — Attila ideje óta. Az érsekséget ő szülőföldére Justinianába teszi át (gyaníthatólag Skopia, a mai Boszniában). Még hozzá kell venni azt is, hogy Sirmium soha sem volt az összes Illyria főhelye. Keleti Illyria Thessalonicától (Salonikitől) függött egyházi tekintetben. Sirmium érseke csak Pannonia és Noricum felett gyakorolhatta az érseki tekintélyt. Justinian újítása tehát a thessalonikai érsekség rovására történt. Azonban a justinianai érsek alá rendeltettek 535-ben a még Pannoniában megmaradt keresztyének — magában Sirmiumban is. Az avar foglalás idején magának Sirmiumnak van még püspöke, ki tevékeny részt vesz a város viszontagságos ügyeiben. Így 568-ban Menander szerepelteti a város főpapját.«⁴⁾

Így a paunoniai, római keresztyénség, Sirmiummal együtt, az utolsó felvonásban a keleti birodalom egyházi kötelékébe tartozott. Az avar hódításnak kellett közbejönni, hogy később Pannonia a nyugati egyház birodalmába kerüljön.

Sirmium lakossága csakugyan kivonúlt, holott az polgári clem, vagyis nép volt, nem pedig katona. Az avar khagánnak csak a zsákmány kellett, s nagy valószínűséggel maga a vár, ez a cserépedény, a mint követjei nevezték, csak azért volt oly hosszas küzdelem tárgya, hogy a rómaiak ellene ne használhassák. Maga, mint védelmi pontnak, kevésbé vehette hasznát. Az avar haderő egészen könnyű lovasságból állott. Ez sem nem szeret várakba szorúlni, se nem alkalmas a várvédelemre. A szövetséges szlávokra, vagy a leigázott gepidákra, kik gyalogok levén, alkalmassabbak voltak helyőrségül szolgálni, nem tarthatta tanácsosnak rábízni egy várat, melyet ha pártot ütnek, nem bír egy könnyen megostromolni. Ha az avarok alkalmasak lesznek vala várőrség-

²⁾ Mansi, Collectio conciliorum III. 606. l.

³⁾ XI. Novella.

⁴⁾ Men. 308. l.

nek, óhajtható lesz vala, hogy polgárul mentül több római maradjon benne. De mivel az első feltétel hiányzott, nem volt szükség az utóbbira. S még kevesebb szükség volt a várfalakra, melyeket alkalmasint lebontatott az avar vezér, s a várost pusztulni engedte.

Következő évben, Mauritius trónraléptével, Baján Singidunumot lepi meg, mikor római lakossága aratáskor a mezőkön volt elszéledve. A vár nem volt hadilábon sem műveire, se őrsegére nézve. Mindazáltal csak véres harc és nagy áldozat árán birtak bejutni a kapukon az avarok. Itt a vár bevétele után a lakosság egyelőre megmaradt. De nem sokára híre terjedt, hogy a khagán rendeletet adott az erősítések lebontására s a lakosságot rabul akarja a maga területére költöztetni. Priscus, a római hadvezér, egy sereggel éppen akkor érkezett a Dunához, Szendrő tájára. Követői által inti az avar fejedelmet, hogy ezen jogtalan és kegyetlen szándékától álljon el. A khagán a kard jogára hivatkozván, Priscus egy hajó hadosztálylyal Guduin alvezérét küldi Singidunum alá. Az avarok szekereiket állítják védelmül a falak elé. De a rómaiak rohamát annyival kevésbé állhatták ki, mivel tarthattak a hátok mögötti városiak támadásától is. Így Singidunum felszabadult, s ezuttal megmenekült a pusztulástól.¹⁾ De az előadottakból kiténik, hogy Baján szintúgy, mint Attila, nem azért vágyott a római határvárakra, mintha azokat maga akarná védelmül használni, hanem hogy a védfal ne állja útját a birodalom ellen intézendő betöréseinek.

A rómaiság megszűntét Pannoniában az avar-szláv megtelepedéstől számíthatjuk. De egyszersmind eltűnnek mindazon barbár népek, melyek itt a római korban laktak, vagy a népvándorlás alatt ideiglen itt tanyáztak.

A gepidák letűnnek 567-ben; a nép részint kivándorol a longobárdokkal, részint megmarad szállásain, az avarok szolgáltságában. Gepidákat említve találunk hazánk földén még a IX.

¹⁾ Theophylactus. I. 4. és VII. 10. 11. A szekerek védelmül használása arra mutat, hogy vagy gepida, vagy szláv szövetségesek segítették itt is az avarokat.

század végén is, tehát a magyarok bejövetele táján; de kétségkívül csak elszórva, s minden önállás nélkül.¹⁾

Az avar szintúgy joggá igyekezett emelni azt, hogy a gepidák egykori birtoka az övé, s így Sirmiumot is ezen jogon követelte és vette el a császártól, — mint egykor a gepida követelte, hogy a húnok egész birtokában ő legyen az örökös.

A gepida állam megsemmisítése után a longobardok csakhamar Olaszországba vándorolnak ki. S velök takarodik ki a népvándorlás utolsó germán népe is hazánk területéről. Követték azt az utat, a mit a nyugati és keleti góthok, kiknek Pannonia ideiglenes állomásul szolgált volt az olaszországi megtelepedésre. A longobárdok csak huszonkét évig voltak itteni lakosok. De elbűcsúzásuk ezen hazától pusztítóbb volt minden azelőtti letelepedésnél és kivándorlásnál.

A longobárd születésű Paulus Diaconus írja, hogy Alboin longobárd király odahagyván 568-ban, april 1-sején, szállásait, azaz Pannoniát, azt az avaroknak engedte által oly föltétel alatt, hogy »ha a longobárdoknak kedvök volna a következendő kótszáz év alatt bármikor visszatérni, az avarok tartoznak minden harez nélkül visszaadni birtokaikat.« — Azonban, ha ez a szerződés való, úgy látszik, a longobárdok csalárdul használták fel. Mert Pannoniát igyekeztek merőben kiüríteni és néptelenül hagyni. Ugyanazon krónikás szerint 568-ban nemcsak magok a longobárdok mentek a »szegény« Pannoniából a termékeny Olaszországba, hanem a szászokon, svéveken, bulgárokon kívül, gepidák, szarmaták, noricumiaiak és *pannonok* is. — Így, szószerint véve, kiment mind az a nép, mely Pannoniát és a szomszéd területeket lakta volt.

Pannonok alatt nyilván a régi római lakosokat kell érteni.²⁾ De a longobárdok még többet is tettek: mikor kivonultak, fölégettek mindent, a mit magokkal nem vihettek.³⁾

¹⁾ A salzburgi névtelen Huni expulerunt Romanos et Gothos atque Gepidos. »De Gepidis autem quidam adhuc ibi resident.« (Zeuss, die Deutschen, 441. l.)

²⁾ Paulus Diaconus (Warnefried) Waitz. Scriptores rerum Longobardicorum 76. és 87. l.

³⁾ Alboenus relinquens atque incendens Pannoniam suam patriam

A kivándorlás tömeges voltát bizonyítja ugyanazon Paulus Diaconus más tanúskodása is, mely szerint az ő korában, azaz Nagy-Károly idejében, tehát vagy kétszáz év múlva is, Olaszországban számos helységet neveznek a szarmatákról, bolgárokról, gepidákról és pannonokról.¹⁾

Mindamellett Pannonia kiűritését nem lehet szószzerinti értelemben venni. Hadi emberek, minő a longobard király, nem szeretik a harcziatlan szegénységet is magokkal hurezolni, — s kivándorlásokra a gazdagabb néposztály szokta rászánni magát. Van pozitív adat is, hogy a dunamelléki Pannonia nem maradt néptelen a longobard kivándorlással. Mikor ezután csak öt-hat évvel Baján, az avarok királya Sirmium ostromára készül, — hajóhadat tud gyűjteni magának azokból a nagy hajókból, melyeket Pannoniában, a Duna felsőbb folyásán talált.²⁾

Ha ama hajók csupán révész-hajók lettek volna, tekintetbe alig jöhető csekély szám telt volna ki belőlök. Lemiók kellett hosszabb kereskedési útra szántaknak is, mert hadihajókká csak római ácsok által idomíthatta az avarok királya. Így a longobard uralom alatt s azelőtt az időnkénti harezok mellett is volt némi biztosság a pannoniai Duna partjain.

Nincs benne lehetetlenség, sőt valószínűtlenség sincs, hogy maig is divatos vitorlátlan, lomha dunai hajóink és dereglyéink egyenes utódai a római korban itt használt szállító-eszközöknek. Az avar fejedelem, pár évvel Sirmium bevétele után, az ő szláv alattvalóival készített kisebb hajókat először a Dunán, majd a

eum mulieribus et omni populo suo ut fera occupavit Italiam. Roncalli II. 214. Marius avenchesi püspök. — A népek kivándorlásának ezen vonását csak a régi helvétáknál találom följegyezve, Julius Caesar idejében.

¹⁾ Csakugyan Bergamo mellett van egy Bolgare, egy Belgiano a milanói kerületben. De a nápolyi *Panni* aligha a pannonból eredt. Van egy Sarmede a trevisoi kerületben. Hogy Sarnico és Sarmonico szármát-ból lett-e, nagyon kétes.

²⁾ Menander, velencei kiadás. 85. l. Az illető helyet nem lehet oda magyarázni, mintha Felső-Pannoniából a Száván hozatta volna le a nagy hajókat; mert az van írva, hogy ezek körülhajózták a szerémségi félszigetet, mielőtt a Szávába jutottak, tehát Vukovár, Titel és Zimony felé kerültek oda, — azaz a Dunán. A Dráván uagy hajók aligha voltak.

Szaván, melyekkel seregeit a Dunán átszállíthassa. De szlávjai csoportonként munkavezetők felügyelete alatt dolgoznak, kik hihetőleg római ácsok voltak.¹⁾

Pannoniának germánkori bevándorlói idejében nem történt az, hogy Magyarország mai területe egy államszervezetben egyesítve államot alkotott volna. Különösen a Duna még mindig éles határvonal volt a különböző népek közt, s a jobb partnak, a Dunán túli résznek meg volt még a többiétől elütő római jelleme.

A longobárdok kivonultával kezdődik egy homogénebb betelepítés, egységesebb állam megalapítása, s ezzel együtt a rómaiság teljes kipusztulása, vagy fölolvadása.

Értem az avar-szláv megszállást, mely nem volt oly ephemer, mint a hún, góth, vagy az osztrogóth, vagy longobard-gepida uralom. Mert az avar-korszak egy harmad ezredévig tart, körülbelül 568-tól közel a 900-dik évig, vagy mintegy 330 esztendeig a magyarok betelepédéseig.

Ezen időből hazánk földéről nagyon gyér tudósítások vannak. A bizonyos csak az, hogy avarok birták a területet az alföld déli szélétől Pozsonyig, sőt onnan a bajor határig, és bizonyos az is, hogy nem magok laktak itt, hanem vegyesen a részint előttök, részint velök a VI. században bevándorolt *szlávokkal*, és az alföld déli részein leigázott gepidákkal.

A szlávok részint félig önálló szövetségeseik, részint alattvaló, földműves jobbágyai az avaroknak. Egy sorban harcolnak a szlávok az avarokkal a byzantiak ellen, — s szláv telepedők lepték el hazánkat az erdélyi határhegyektől Stýriáig, sőt azon túl Týrol határáig.

Az ő megszállásuk pusztított ki minden római emléket; mert szláv helyneveket találunk ott, hol a római kor nevei még a VI. században is ismeretesek lehettek.

SALAMON FERENCZ.

¹⁾ Theophylactus, VI. k. 3. 4. feje. Ezen helyen szó van arról, hogy az avarok Mirsiumnál ütnek tábornak. Kétséges, nem érthető-e alatta Mursa, a mai Eszék?

E M L É K E Z É S E K

MÁTYÁS KIRÁLY ÉLETE UTOLSÓELŐTTI ÉVÉBŐL.

Az oroszán, még haldokolva is, az állatok királya. Már 1489 elején, tehát 46 éves korában, Mátyás királyt köszvénye, szembaja, katarrhális rendetlenség, heves láza, s hadjáratokban szerzett sebei annyira gyötrék, hogy életéért mindazok, kik vele sűrűbb érintkezésben állottak, aggódni kezdének. Mindazonáltal birodalma kormányzatát oly erélyesen vezette, hogy személyes közbenjárása s határozott parancsa ellenére házának egy tagja, de még kancellárja sem mertek az államügyekbe határozólag befolyjni. Ha a királyt állami ügyek vezetésében s ennek következtében külföldi követségek fogadtatásában betegsége gátolá, ezek dolgaikat ugyan neje Beatrix királynő, vagy a kancellár, vagy más birodalmi főméltóság előtt is előadhatták, de illetékes s iránytadó végzések és elhatározások alkalmával meg kellett a király egészsége javulását, s így néha hetekig is, várniok. Még ily esetekben is benső barátain s hívein kívül senki sem közeledheték hozzá bizalmasan s az udvaránál meghitelt követek s nuntiusok számára csakis akkor rendelt kihallgatásra napot, mikor kiválólág fontos államügyek elintézéséről vala szó. Az ünnepélyes kihallgatások, melyeket népe s hazája iránt való határtalan szeretetből nagy állami s egyházi ünnepélyek alkalmával budai palotájában a czélből tartott, hogy ajándékokat, kegydíjakat osztogasson, panaszos feleket meghallgasson s kérvényeket ellásson, gyakorta el-elmaradoztanak. A díszes és nagypompájú fogadtatások is, mely alkalommal a király a diplomáciai testületet tanácsosai s a magyar korona-méltóságok jelenlétében fogadá, még pedig akkor fölülmúlhatlan fényvel, lassanként egyszerű cabineti elfogadásokká változtak.

Szóval: az egész államszervezet megérzé a király aggasztó állapotát; csak a király maga, kiolthatlan tevékenysége hevében, felejtkezék meg teste rohamos hanyatlásáról. Mint azelőtt, a fontosabb rendeleteket, utasításokat személyesen intézé a nagyobb méltóságokhoz, a diplomáciai összeköttetést pedig kizárólag maga vezette, elannyira, hogy az összes leveleket s ügynökeihez, internuntiusaihoz s követeihez intézett utasításokat, még kiállításuk s letisztáztatásuk után is csak akkor expediáltatta, miután az illető iratokat újrolag megvizsgálta s javította. E felülvizsgálatok alkalmával s oly esetekben, hol sajátkezü aláírásáról volt szó, oly szigorúsággal ügyelt titkárainak stylisticai s helyesírási módjára, hogy néha a nem világosan látszó betűket is kiigazította s a hiányzó comját saját fölséges kezével pótolta.

S ez korántsem vala fölösleges erőpazarlás, de még korlátlan uralom után való vágy sem. A király harmincz esztendő leforgása alatt hazája társadalmi s politikai sorsát kizárólag a maga nézetei szerint igazgatta, a bel- és külföld vezér-embereit bármelyik kortársánál jobban ismerte; a vele állami ügyekben érintkezők fölött való értelmi súlyát, felsőbbbségét nemcsak derekason tudta, de keserves tapasztalások folytán érezte is. Oly ösvényen haladt, mely az embertársai iránt való bizalomra többé vissza nem vezetett. Megjutalmazta ugyan bőven, bőkezűen a birodalomnak tett szolgálatokat, de kegyelme sohasem terjedt számításainak positiv céljain túl. Föltétlen engedelmességet követelt mindenkitől egyformán, mozdulataiban, intésében már meg volt a parancsolás; ez volt a mérték, mellyel trónja előtt mért. Hűbérései, hercegei, tanácsosai között egyiknek sem volt annyi tekintélye, hogy esetleg, ha állami tekintetek követelék, meg ne alázza. — Aki állami céljainak megszűnt engedelmes eszköze lenni, mi pedig, hamar izgatható s gyanakodó természete mellett, ugyancsak könnyű vala — azt szolgálatából csakhamar elbocsátá.

A királyt igen érzékenyen sérté a kétkulacsosság. Szavát, vagy ígérését nagy ritkán adta, de ha megadta, okleveles biztosítás számba ment s még az udvaránál levő külföldi követek is szóbeli ígéreteit minden egyéb garantiánál többre becsülték. Szerette a nyíltságot s az igazságos érzelmet, a mellett járatos vala a beszéd mesterségében, de még abban a művészetben is, mellyel politikai

érintkezéseknél intencióit áthatatlanokká tette. Éles szemmel első láttatra megismeré az előforduló ügyeket s próbált emberismeretével mindenkit a maga mértéke szerint becsült meg. Az első találkozás alkalmával rendszerént vidám volt s bizalmat gerjesztő; csak azokkal érezteté királyi tekintélyét s hatalmát, kik politikai elveivel vagy egyéni nézeteivel ellentétes dolgot követeltek tőle. Ekkor aztán tekintetével, keze mozdulásával, oly gúnyos lenézést gyakorolt, hogy az illető, még mielőtt kíméletlen s keserű sarcasmussal tele beszédét hallotta, zavarba jött, s nem tudott hová lenni.

E rövid jellemzés, a magyar kir. udvarnál 1470—1490-ig tartózkodó apostoli legátusok eredeti jelentéseinek adatain alapszik.¹⁾ Minden nagy ember, kinek megvan akarata s tehetsége, hogy államot, nemzetet kormányozzon, egyéniségével hat, azt rányomja a korra. Az úgynevezett történelmi hősök jellemzése nagyon egyforma. Ki ne látna oly rokon vonást a fentebbi jellemzésben, mely az újkor nem egy kiváló vezérférfiára illik.

Történetírásunkat, azt hiszem érdekelni fogja, ha e nagy európai uralkodónak nézeteit nyilvánossággá tesszük, mikép vélekedett harmincz éves országlás után a szent szék iránt. Erre

¹⁾ Az apostoli legátusok ez eredeti sürgönyei, egyéb levelekkel együtt, melyeket Európa számos uralkodója a XV. század második felében intézett koránként az illető pápához, a szent-szék titkos levéltárából elvesztek. Valószínűleg 1527-ben tüntek el, mikor Frundsberg György német-svájezi zsoldosokkal Romát fölprédálta. Sejtteni lehet, hogy e secreták a Romában székelő velencei követek révén jutottak Velenczébe, kik a zsákmányoló dülóktől vették meg azokat. Támogatja e fel fogást Contarini Gáspár római velencei ügyvivő 1529. jul. 6-án kelt jelentése (sub Classe it VII. Cod 1043, lettere 189. Marciana) melyben 18 hóval a jelzett dülés után így ír a dogenak. »Mi sono venute alle mani alcune bolle de Papa Lion le qual mi ha parto al proposito de V. Serenita et de sui Gentilhomini et subditi et furon prese al sacco de Roma, le ho recuperate per uno scudo et mezo, et cosi le mando a V. Celsitudine etc.« A szóban forgó acták jelenleg a részint a k. államlevéltárban, részint a Márk-könyvtárban őriztetnek. A Márk könyvtárból általam felhasznált acták a Classis x. lat. Codex 174 nro 84—86. Cod. 175. Nro 83. 83^b, 85, 88, 89, 90. Cod. 177. nro. 12, 113. Codex 178. nro 2, 35, 38, 119. jelzetűek. A kir. államlevéltárból felhasználtam a 14. sz. Bolle ed Atti della Curia Romana, Busta 23.-t.

vonatkozólag fényes adat-kép szolgálhat az a sürgöny, melyet Bécsből Pechinollio Angelo ortanoi püspök 1489. jan. 30-kán szentszéki követ képében intézett VIII. Incze pápához.¹⁾

Ez a sürgöny egyebek közt bőséges jelentést tesz arról az ünnepélyes fogadtatásról, melyben Mátyás az irót bécsi palotájában egynémely ügyek elintézésére tanácsosai s főbb méltóságai jelenlétében részesíté.

Az ortanoi püspök követsége főleg következő három pontra vonatkozott:

1. Szóba hozta Várday Péter kalocsai érsek és volt államkancellár kiszabadítását, kit a király felség- s hazaárulás vádja miatt éveken át az esztergomi várnak egyik föld alatti pinczéjében fogva tartatott.

2. Indítson a király a többi keresztyén hatalommal szövetségben keresztes hadat a török ellen, s erre nézve használja fel mindazokat az előnyöket, miket a pápa kezei közt levő Dzsem (Zizim) török herczeg birása nyújt.

3. A király ne részesítse többé Ancona városát olta-lomban.²⁾

¹⁾ A sürgöny a Márk-könyvtárban van sub Classe x. lat. Cod. 134. nro 89.

²⁾ Márk-könyvtár Classis IX. Cod 42. pag 45—54. Innocentii Papae VIII. Instructiones Angelo Pechinollio Episcopo Hortano ac Oratori apostolico ad Regem Hungariae destinato.

A harmadik pontra nézve felvilágosításkép megjegyezzük, hogy Mátyás apósának Arragoniai Ferdinándnak, mindkét Sicilia királyának VIII. Incze pápa hatalmaskodásai ellenében szövetségese volt. Leginkább sérté Mátyást Incze eljárása a cseh királyság ügyében, s a Velenceivel való szövetség. Mátyás védvén az arragoniai dynastiát, Ancona, melyet a pápai szék az Adriában portyázó török megrohanásoktól védni nem tudott, 1487-ben végső inségökben hozzá fordultak segélyért, ki meghallgatá őket s ez évben Ancona magyar alattvalósági kötelékbe lépett, kiváltságokat nyert, a nélkül azonban, hogy Mátyásnak csak eszébe is jut vala a pápa souverain jogainak megsorbitása. Természetesen a pápa, velencei sugdosásra Ancona védelmének felhagyását kívánta s legatusai által szorgalmazta ez ügyet. A király 1488-ban felbőszülvén a pápa bosszantásain, kancellárját a győri püspököt elküldi Pechinollio legatushoz, fejezze ki erélyesen haragját az anconai magaviselet miatt. A legatus fényes beszédben igyekezett kimutatni a szentszék igazait s a

A legátus a szentszék e kívánalmaira s óhajtásaira mindjárt az első találkozásnál a királytól válaszul, oly határozott visszautasítást nyert (mindenekelőtt az érsek szabadon bocsátására s illetőleg a pápai székek ez ügyben bíraskodási jogára nézve) hogy ezt a kérdést, nehogy követsége többi tárgyának sikerét veszélyeztesse, teljesen elejté. A legátus utasításaihoz képest missioja második s harmadik pontja mellett foglalt határozott állást s erősen bizonykodott mindaddig, míg a király bosszankodva a sok okvetetlenkedésen, a már előbb jelzett kihallgatással váratlanul meg nem lepte. A meghívás szóval sem jelezte a kihallgatás formáját; egyszerűen meghívták a királyhoz, s csak a terembe lépéskor vette észre, hogy ünnepélyes fogadtatással várják. Trónján ült a király, körötte fényesen és teljes számban udvara népe. Komoran nézett a belépő legátusra s a kihallgatás tartama alatt trónja előtt állni engedte. Kedvetlenségét korántsem palástolva szólni kezdett a király s a szentszék követeléseit az itt szórúl szóra következő ünnepélyes beszéddel utasítá vissza. E beszédben Mátyás a szent székekkel való összes egybekötötéseit elmondja, egy darab program, valóságos hús és vér ez az adatok sorában. Mátyás, a sértett oroszlán, a renaissance magyar képviselője, az ember szól minden sorából. A közvetlenség még ma is megkapja az olvasót. Íme halljuk:

»Valamint egykoron boldog emlékezetű atyám: úgy én is már kora ifjúságom óta a keresztyénség s a szent-szék serény védelmezésében növekedém föl s e hadviselésekben, nem tekintve a tömérdek kincset, nem egy jó barátomat, kedves rokonomat, sőt még nagybátyámat is elvesztém.¹⁾

kanczellár együgyűen megadta magát, meg is írta róla a legatus: »Dominus Jauriensis, prout est modesti ingenij facile venit in sententiam meam.« Mindamellett is a kanczellár — bár osztozott a pápai követ felfogásában — kinyilatkoztatta: — *„Az t hiszem, hogy királyi uram, semmi olyanba nem eleyedik, nélkül adott szavának megszegésére lehetne következtetni, mert nem szokta határozatait megdöntni, vagy ígéreteit visszavenni.“* A legatus mégis reménykedett, míg a vázolandó kihallgatás reményeit el nem oszlatta. (Márk-könyvtár Classis x. Codices 174 és 175.)

¹⁾ Szilágyi Mihály megöletéséről, iszonyú megkínóztatásáról a milano államlevéltár török követjelentései közt a 21. számú sürgöny értekezik bővebben.

Testem tele van sebbel, s csak én tudom, mennyi fájdalmat okoznak ezek nékem most, törődöttebb napjaimban.

Különben is a világ eléggé tudja, mit tettem a kereszténységért s mily harczokat harczoltam érte.

Ha ily hatalmas ellenségnek, minő a török, előnyomulását szívós kitartással meg nem akadályozom vala, Bosnia s nem egy tartomány még mindig ez átkos ellenek kezén volna.

Biztosítom még követ urat, hogy bizony Olaszország s a szent szék sorsa rég eldőlt, ha a magyarok a jelzett irányban oly önfeláldozással, annyi vitézséggel nem küzdenek, mint a hogy küzdöttek.

Ehez járúl, hogy minden időben a szent szék vagy követének egyszerű felhívására kész voltam fegyvert ragadni, s ugyancsak a szent szék előleges tudomása és beleegyezése nélkül, a törökkel sem békét, sem másnemű egyezményt nem kötöttem.

S abban az időben, mikor Csehországban az eretnokség veszélyes terjedőben, én voltam, én a magyarok királya, ki a szent-
szék egyszerű intésére s kívánatára egymagam vettem föl a harcot a csehekkel. Igen, én üzentem hadat nekik, oly időben, mikor előbb a császárt, azután másokat szólított fel néhai bold. emlékezetű Pál pápa ez eretnekek ellen s mindezek között senki sem vállalkozott a fáradságos küzdelemre.

S e harczokban sem békét, de fegyverszünetet sem kötöttem a szentszék akarata s beleegyezése nélkül, mi több, ilyenek kötésére nem is törekedtem.

Igaz ugyan, hogy megtettek Csehország királyának, s hogy ő szentsége ünnepélyesen megígérte nekem, kivülem senkit mást nem emel Csehország trónjára, vagy ha volna is jelölt, azt nem erősíti meg. Mikép állott szavának, azt mindjárt meghallandja.

Most csak azt említem, hogy e háborúk, fáradsalmak, veszedelmek s költségek, mikbe nekem Csehország került, továbbá magyar királyságom nemes és dicső azon férfainak elvesztése, kiket a cseh háborúkban holtakúl, elesettekúl siratok, annyira nagy áldozat, *mellyel még tíz Csehország sem ér föl.*

Következett a török beütése Itáliába. Ezek elfoglalták ¹⁾ Oltrantot, s nagy vitézi csapattal szállták meg.

A szent széktől segítségemet ez alkalommal sem vontam meg. Ő szentsége Sixtus pápa egyszerű levelére haladéktalanúl válogatott csapatokat küldtem néhány parancsnok vezérlete alatt Itáliába, hogy Oltrantot visszavegyék, s nem hívtam őket vissza

¹⁾ Oltranto ostromáról s annak tavaly megült 400 éves ünnepélyéről, mely alkalommal e város hálás polgárai a magyar segítségről melegen emlékeztenek, lásd Századok 1881. 493.

előbb, míg Itália békéje biztosítva nem vala. E vállalat összes költségeit saját erszényemből fizettem.

Ha Oltrantot az ellenség kezéből ki nem ragadjuk, s azon felül a szultán meg nem hal, nemcsak Itália, hanem a szent szék is tapasztalta volna, mily veszélyeket rejtett magában az oltrantói eset.

Ezután következék a márkákban Boccolino fellázadása a szent szék ellen. ¹⁾

Ezúttal is jókor siettem ő szentsége segítségére s úgy seregemet, mint személyemet felajánlám Boccolino leverésére.

S ez elég volt, hogy a veszély múltjék! A török máris harczerakész hajó hadával, erős seregével átkelendő Italiába Osimo elfoglalására, szándékától azonnal elállott, meghallván, hogy én akarom megsegíteni a szent széket.

S ennyi fáradkozás, veszedelem s annyi költség elvesztegetése után vajjon mi volt szolgálatom jutalma?

A jutalom következő vala:

Alig lépett ő szentsége a pápai trónra, oly pápa, a ki bizony tudta, mily határozottan s hő vágygyal igyekeztem Zizimet, e töröknek ²⁾ testvérét kezeimbe keríteni, részint azért, mert ő maga kért erre levélben, követség útján, részint mert vérbeli rokonom, mint hogy nagyanyám testvére a törököktől elraboltatván, később e török nagyatyjának nejevé lett s e gyermekek tőle származnak³⁾

¹⁾ Boccolino 1486-ban II. Bajazet segítségével Osimo márkabeli várost a pápaság hatalma alól ki akarta vonni, a szultánnak hűbérei adót ígért; a törökök azonban Mátyás király közbelépése után cserben hagyták. Boccolino azután 1487-ben megbékélt a szent-székekkel, de Milanoban Sforza Lajos, daczára hogy élete biztonságát megígérték, bitón kivégeztette. (Lásd: *Infessura Diar. in Muratoris Rev. St. Secundo Storia di Venezia.*)

²⁾ Dzsem vagy Zizim II. Mohamet szultánnak legidősebb fia s II. Bajazetnek bátyja volt. Atyjuk halála után Bajazet elleneszegült Dzsem trónfoglalásának s 1482-ben a janisiri csatában megverte. Dzsem a száműzésben kereste üdvét, míg pártja benn szította mellette a tüzet. Mátyás óhajta udvarához kapni a rhodusi lovagok által Franciaországba szállított herceget — miért megmondja jelentése, s megmondja azt is mily ármányokkal gátolák szándékát. (Lásd bővebben e külön tanulmányra érdemes epizódot Hammernál s az Akadémia Diplomáciai Emlékeiben.)

³⁾ A király ez állítása szerint I. Murad szultán magyar nőt, Mátyás király nejejét vette el, s tőle származának II. Mohamet és II. Bajazet szultánok.

s már csak azért is, mert a török birodalom nagyjai s főbb méltóságai ugyancsak irás és követség útján kértek, hogy ejtsem e törököt hatalmamba s mégis a szentszék ebbeli leghívebb törekvéseimben cserben hagyott.

S pedig e bujdosó töröknek hívei azt ígérték nekem, hogy ez utóbbinak megsegélésével a most uralkodó törököt könnyű szerrel vissza lehet szorítani a Kaukaszba s azonfelül reméltem, hogy sikerülni fog ezúttal keresztyén hitre térítenem a törököt, vagy legalább e részben követségek útján kedvezőbb mederbe terelnem az ügyet.

De mint mondám, mindhiába; a szentszék nem hallgatott meg.

Ellenkezőleg, *ő szentsége a pápa úgy viselkedett irányomban, mint tekintélyemnek, dicsőségemnek irigyje.*

Ő szentsége, a pápa azzal sem érte be, hogy elleneim ösztökélésére legátusait küldé a francia királyhoz, azt e török ki nem szolgáltatására veendő, hanem nem röstelte követemet, a n.-váradi püspököt, ki ekkor megbízásomból Franciaországban volt, egy breve segítségével *ügyem árulójává tenni* s azt arra bírni, hogy ezentúl e török kiadatását ne részemre, hanem a szentszék részére közvetítse.

Ne gondolja ő szentsége, hogy cselekedetinek rugóját nem ismerem, ismerem pedig a francia király legelőbbkelő tanácsosai leveleiből. Ő szentsége a velenceieknek akarja e szegény török herceget átszolgáltatni, igen, feláldozza a velenceieknek, mert ezért néhány ezer arannyal kínálták meg.

Ne higye ám legátus úr, hogy a velenceiek a keresztyénség általános üdveért követelik maguknak ez embert. Nem! Egyszerűen ki akarják adni e törököt bátyjának s ezen az úton egyet-mást, mit nyomorúlt pulya asszonyok módjára elvesztettek, vissza ohajtják szerezni, aztán engem s a nápolyi királyt valamilyes kellemetlenséggel kívánnak meglepni.

Különben úgy látszik, mintha ő szentsége azt állítaná, hogy a velenceiekkel a török ellen hadakozni akar, bár igen jól tudja ő szentsége, hogy a törökök tenger felől megtámadhatlanok s bajt nekik e részben okozni nem lehet. Megengedve, hogy ő szentsége valójában hadat indít a velenceiekkel a török ellen, az az egy mindig érthetetlen lesz előttem, vajjon miféle dicső és kiváló dolgot művelt ez a velencei hajóhad valamikor is a keresztyénségért?

Nézetem szerint: e hajóhad kizárólag velencei érdekek ápolására tartatik fenn s nem használják egyéb: fegyverek, hajószerszámok s egyéb tárgyak szállítására — a keresztyénség ellenei, maguknak a törököknek a számára. Bizony igaz, hogy a törökök-

nek a velencei bevételből több hasznuk van, mint félbirodalmuk jövedelméből.

Mindazonáltal a velenceieknek, kik sokkal lelkiismeretlenebbek a töröknél, ő szentségénél, a pápánál nagy a becsületök.

Mindamellet, hogy a velenceiek sok idegen várost, temérek egyházi vagyont bitorolnak, hogy minden igazság gúnyjára évente három-négy tizedet is vesznek a cleruson, hogy az egyházi tilalmakat s büntetéseket semmibe sem veszik s a szent-szék e gyalázatával még dicsekednek; daczára a körülménynek, hogy ő szent szentsége tudja, hogy a törököket sikerrel csak magyarok támadhatják meg, a pápa velencei tanácsra vonta meg tőlem e törököt.

Szóval, a velenceiek tanácsadói, a velenceiek szövetségesei a pápai széknek; valóban ők azok, kik ő szentsége helyett uralkodnak, igazgatnak! Minket, másokat ő szentsége félreismer, kigúnyol, s ha közeledünk is feléje, eltaszít. Ő szentsége tovább megy, s mindezzel nem látszik beérni. A velenceiek besugására, kik olyanúl tüntettek föl, ki az anconaiakat a szent széktől való elszakadásra indítá, ő szentsége a nélkül, hogy az én, vagy az anconaiak követségét bevárná, Ancona városát — a velenceiek kizárólagos hasznára és kielégítésére — átok alá helyezé s azokat nemcsak folytonos egyházi büntetésekkel, hanem rabló és zsaroló hadjáratokkal is sújtja.

Továbbá ő szentsége a velenceiek előnyére maga elé bocsátá a római király követségét, elfogadta s hivatalos minőségben elismerte ennek követeit, bár ő szentsége igen pontosan tudta, hogy jogomnál s egyéb nyomós okaimnál fogva e jogtalan és szokatlan választást, mint alkalmoszerűtlent, megsemmisíteni igyekszem.

Cseh királyi jogaimat megsértette, számba sem vette ő szentsége, pedig szent-széki aranybullát mutathatok föl e részben; követemnek ígérte ő szentsége, hogy a római király követségét el nem fogadja, hűtelenül megszegé ez ígéretét, meghajolt a velenceiek pressiója alatt, úgy hogy e siralmas eljárás következtében e követség egyelőre azzal dicsekszik, nem kíván a szent széktől mindaddig semmit, míg a római király atyja életben lesz. S ezzel sem szűnt meg a lelkiismeretlen sértések sorozata, mindinkább meg kellett hitemben erősödnöm, hogy a szent szék ígéretei nem egyebek üres szavaknál.

Mint már említém, a szent-szék ünnepélyes ígéreteit birtam, hogy a cseh trónra rajtam kívül mást nem emel, s nem ismer el; e közben ő szentsége mindazon tekintetekről megfeledkezve, melyek ez ünnepélyes ígéreteiből folytanak s annélkül, hogy tekintélye csorbulásával gondolna, az újon választott *cseh* király

követségét is maga elé ereszté, elismeré s megerősíté s ennél az alkalomnál leggyalázatosabb az, hogy e pápa azt a királyválasztást erősíté meg, melyet eldödjé Sixtus pápa oly módon semmisített meg, hogy a választókat, mint eretnekeket, a nagy átokkal illeté.

Mindezekhez járúl az is, hogy az újdonsült cseh király, ki előbb alattvalóm vala s így Sziléziában utamban sem állott, a pápai szék előzékenységtől fölbátorítva, támogatva, annyira ment, hogy sziléziai s morva alattvalóimat ellenem láztatja; s ha nagy sebeséggel s erős haddal nem sietek ez országokba, nemcsak Sziléziát és Morvát veszítem el, hanem az eretnekség ez országokban is győz, miután Csehország többi részében már is uralkodik.

Sajnos, mindez a baj ő szentsége tudtával és előleges beleegyezésével, azután meg Velence mértéktelen pártoltatása következtében történik.

Hisz a német s utóbb a cseh király követségeit is csak azért fogadta el ő szentsége, mert mindkét követ előtte a velenceiek érdekeit pártolta s hátrányomra szólott.

Vizsgáljuk azonban ő szentsége cselekedeit még egyebekben is.

Esztergomi egyházam megüresedett, nőm, a királyné egyik öcscsét kívántam odahelyezni; ámdé nem értem czélt. Ellenkezőleg, ő szentsége birodalmam e legelső egyházát olyannak adományozá, kit meg sem is akarok említeni. Történt azonban, hogy ő szentségének e pártfogoltja tisztségéről leköszönt s én ismételve folyamodtam a királynő öcsce érdekében; ismét hiába. Végre mégis a ferrarai herczeg legcsöndesebb ajánlatára, védenczem megnyerte az állást; természetesen én nem tudhatám meg: a szentszék ez adományozásból mennyi jövedelmet kötött ki magának?

Ugyanezt tette ő szentsége egri, ugyanezt segnai egyházzal; szóval eddig ő szentsége részéről semmiféle szívességet sem tapasztaltam.

Azt is szememre vetik s ő szentsége ezenfelül kárhoztat, hogy az anconaiakkal alkudoztam. Ellenben a velenceiek előttem mindent megkísérlettek, hogy az anconaiakkal szövetséget kössenek, ügyekezetök pedig csak azért nem sikerült, mert a szent-szék e kedves, áldott gyermekei nem kellettek az anconaiaknak. Azt is elkövelték a velenceiek, hogy az adriai tengeren levő hajósparancsnokuk: »Capitano delle barche armate« nevét, kegyetlen vám- és taxazsarolásaiak folytathatására, »Capitano delle Marche«-ra változtatták, azután Anconába küldték egyik ügynöküket, hogy ez ott a velencei területet érinteni akaró hajóktól vámot szedjen, oly módon, miut azt előbb Ferrarában tette a köztársaság.

Az anconaiak elkeseredve Velence önkényén s ismerve a velenceiek csalfa s tisztességtelen viselkedését, elkergették a

közibök jött velencei adószedőt. Azért mégis ő szentsége tiszteli, becsüli és méltányolja a velenceieket.

Sok mindenről kellene még ezeken kívül emlékeznem, mely esetekben ő szentsége erősen megsértett, melyekből tisztán értem, hogy ő szentsége jóakarátát és pártfogását nem bírom, sőt ellenkezőleg a velenceiek miatt gyűlöl; azonban cselekedjék ő szentsége tetszése szerint, nekem az teljesen mindegy.

Ellenségeskedjék ő szentsége továbbra is, mint ahogy eddig tette: arról biztosítom, hogy ügyeim s királyságaim tekintetében nem fogom a kellő erélyt és tapintatot elmulatni.

Ő szentsége, káromra másoknak áldozza fel e töröknek öcscsét! Nos megteszem teendőimet és pedig olyképen, hogy majd ha a velenceiek megkapják ez áldozatot s a veszedelmek raja ennek következtében föllángol, mindenki megérti, hogy nem tartozom e föld utolsó hatalmasai közé. Tisztán ki fog tűnni az is, mily következményekkel járt e töröknek feláldozása a szent zékre, Itáliára, s a keresztyénség ügyére nézve.

Már most is egész bizonyossággal állíthatom Önnek legátus úr, hogy a török senkivel sem akar annyira s oly sováran békében lenni, mint épen velem s hogy senki sem huzhat annyi hasznot e békéből, mint én.

Ebből megértheti ő szentsége amaz események kezdetét s végét, melylyel e töröknek kiszolgáltatása a velenceiek részére valóban járna.

Ami végezetül önnek ügyét illeti legátus uram, hogy én az anconaiakat, kiket én török meg velencei ellen védelmembe fogtam, most szolgáltatassam ki ő szentségének, — oly kívánság ez, melyre becsületem s méltóságom megsértése nélkül nem is felelhetek, legkevésbé most, mikor ő szentsége az anconaiakat bosszúságomra és a velenceiek örömére excommunicálta s minden kigondolható egyházi büntetésekkel illette.«

E kissé mord, s erélyes szavak után Mátyás elbocsátá a megzavarodott, ámuló legátust.

MIRCSE JÁNOS.

H Á R O M H E G E D Ű S É N E K.

Tinódi összes művei bevezetésének XXXII. lapján tettem említést két XVI. századbeli, eddig ismeretlen hegedűsünkről, ú. m. Moldovai Mihály deákról és Márton hegedűsről, s mindössze az elsőnek egyik (?) énekéből idéztem a R. M. Költők tára II. 470. és III. XXI. lapján vagy tíz sort. A felemlítés helyén nem lehetett énekeiket is közölni. Az összehasonlítás alapján vont következtetés most utólag annyival szükségesebbé teszi ezek kiadását, mivel a Költők tárában csak később fog a sor rájuk kerülni.

Moldovai Mihály deák éneke (neve a versfőkben) másodmagával maradt fenn az egyetemi könyvtár egy colligatumában. Id. Szinyei József fedezte föl 1879-ben s figyelmessé tévén reá, lekötelező szívességgel engedte át közlés végett. Az igen érdekes colligatum leírását más alkalomra kell hagynom s csak azt jegyzem meg, hogy kötése 1552-ből való. A 8 r. könyv végéhez kötött két tiszta levél elsején s az összekötött nyomtatványok utolsójának üresen maradt végső lapján kéziratban olvasható két ének pedig XVI. századi kézre látszik vallani. Hihető, hogy az 1587-ben írt ének is Moldovai Mihálytól származik.

Márton hegedűs énekére Szabó Károlynak a »Magyar Könyvszemle« 1880. évi folyama 218. s köv. lapján megjelent igen becses közlése igazított. Valkai András Bankbányának British muzeumbeli példányáról ugyanis azt írja a 220. lapon, hogy »az utolsó levelen Tinódinak Az Hegedűssökről szóló éneke van függelékül adva«. Hogy ez az eddig ismeretlen ének se maradjon ki Tinódi műveinek új kiadásából, Buttler D. E.-hez, irodalmunk jeles ismertetőjéhez fordultam, ki azonnal betűhíven leírva küldötte meg az óhajtott éneket. Tinódi művei ugyan nem szaporodtak vele, de azért a nyereség nem kevésbé becses. Egy énekszerzőnkkel ismét több van a XVI. századból s egygyel több azon énekeink csekély száma, melyek alsóbb rendű költőinknek, a nép közt forgott hegedűsöknek, leginkább saját rovásukra üzött tréfás modorát, felfogását tüntetik elő. A nyomtatvány, melyhez függelékül adatott, 1580-ban jelent meg, tehát ennél előbbi időből

származik. Néhány év mulva (1590—1599) már Csáktornyai Mátyás ennek a nótájára fordította magyarra Grobián verseit.

Ez első ének tárgya nemcsak szerzőjének s Tinódinak adott gondot s énekszerzésre alkalmat, ki hideg télben és hideg szobában szintén gyakran fűtt körmébe, mert nem volt pénz tarsolyában; hanem Petőfinek is, ki »Egy telem Debreczenben és Tél végén« című költeményeibe ezekéhez hasonló hnmort s gondolatokat is vegyített.

A második és harmadik számú ének cynizmusa még az elsőén is túlsesz. Egyben-másban mindkét szerző el-elhajtja a nyárfa sulykot s ráadásul a nyelét is bekeveri; mindamellert bizvást hűnek tarthatjuk azt a képet, melyet magunknak a hegedűsök állapotáról e pár ének nyomán alkothatunk.

A históriás énekek hazafias, lelkesítő s általában komoly tartalma és hangja nem minden körben s nem mindig egyedül töltötte be a lakomákra szánt órákat. Az élénkülő, zajosabb kedvcsapongás más hangokat is kívánt hallani. A hegedűsnek készen kellett lenni az ily követelések kielégítésére s jőzanon, retten s vizes boron is oly tárggyal s énekkel állni elő, miben a mámoros észjárás is találjon, ízléséhez képest, nevetésre méltó vastag tréfát. Az ilyenek egy vagy két réteggel alól azon körökön, hol csak kivételesen szoktak hangzani, rendesen is kelendők, kapósak. Saját költségén, maga rovására senki sem kívánja hallani, de azon, ha az előadó magából úz csufot, ma is csak fejlettebb ízlés képtelen mulatni. Finnyás hegedűs nem kerülte volna el a különben sem szűk marokkal osztogatott megintést, s a muzsikus cigányokkal maig üzött negédeskedésekből bő rész jutott a XVI. századi hegedűsöknek. Azért cigány hűmornak, hegedűs modornak jórészt a bánásmód volt felnevelő dajkája.

Becsületben nem valami nagyban állottak s magok sem sokat adtak magokra. A vallásosan gondolkodók megvetették őket, a kik pedig nélkülök el nem tudtak lenni, az olyanok a hegedűst sem becsülték többre a félvállról vett vallásos tilalomnál. A »közönséggel való gyónásnak ábrázatjában« is benn foglalattott, hogy »hallásomba vétkeztem, mert örömet hallgattam vigasságokat, hangosságokat, énekmondásokat« (*Virginia-c. 4. l.*); a »szólásnak avagy nyelvnek huszonnégy bűne« között pedig ott találjuk az »igrecsegh-et« (*Nádor-c. 691. l.*) vagy »igrich beszédet« (*Nagyszombati-c. 356. l.*)

A mi egyébiránt a vallásos tilalmat illeti, az 1279-dik évi budai zsinat 8-dik czikke csak a papokat (clerici) tiltja el a mimusok, históriák és joculatorok hallgatásától. Az egyházi szónokok — mint később, bizonyosan abban az időben is intették hallgatóikat az efféléktől, gyónás alkalmával pedig számon kérték

tőlök; de a zsinati végzés hatálya nem terjed ki a világiakra is. Nem terjedhetett ki, mivel kétségtelen az, hogy árpádházi királyaink udvarában épen oly szükség volt a jocularokra, mint Mátyás vagy II. Lajos udvarában.

A nagyok s hatalmasok pártolása mitsem enyhíthetett az egyházi fenyíték szigorúságán, mely a szegény művészekre nehezedett. A XV. század második feléből maradtak ránk többek közt egy magyar egyházi szónoknak latinul írt, de minduntalan magyar szókkal s mondatokkal tarkázott vasárnapi beszédei, melyek egyikében azon kérdésre: vajjon adható-e az úr teste az síposoknak? e határozott felelet olvasható, hogy: nem, mert sem az isteni méltósághoz, sem az egyházi fenyítékhez nem volna illendő, ha az úr teste ezeknek adatnék. ¹⁾

Az egyház eme megvető lenézésének súlya alatt is élt s virágzott az igreczség, melynek emlékét pár esetben épen olyan oklevelek tartották fenn, melyek kiválóan vallásos vagy egyházi férfiak által állíttattak ki. Így például a legrégebb adat a zala-megyei Igriczi falunak neve, melyet *Ygricze* alakban már Sz.-Istvánnak a Zalai apátságot alapító s 1019-ben kelt levelében olvashatunk. Ez az 1019-dik év bizonyosan megőv bennünket attól, hogy következtetésünket valaki csak kissé is merésznek mondja, midőn a már ekkor előforduló helynevet s azokat, kiktől a hely nevét nyerte, a vezérség és pogányság maradványának nevezzük. Nem lehetetlen, hogy Sz.-István mély vallásossága távol tartotta az Igriczeket a királyi udvartól, s valószínű hogy még Sz.-László sem bocsátotta őket oda; de másfelől az is bizonyos, hogy jóval XIII. századi feltűnésök ideje előtt létezni kellett a királyi igriczek osztályának. IV. Bélának ugyanis 1244-ben kisebb gondja is nagyobb lehetett, mint hogy a pozsonyi vár számára iocularokról gondolkozzék, — pedig midőn ebben az évben Farkas és Dávid nevű hívei az ő testvérének Sz.-Erzsébetnek tiszteletére a kápolnai Sz.-Erzsébet egyházat építtették, ő egyebek közt Igricz nevű falut, az ő pozsonyi várabeli jocularoknak birtokát is ezen egyházhoz csatolja. ²⁾ — Később 1313-ban, midőn ezen egyháznak és egy meg nem nevezhető másíknak papjai és patronusai közt a kettőnek határa felett folyt hosszas pereken Tamás esztergomi érseknek kellett eldönteni:

¹⁾ *Utrum corpus Christi debet dari histrionibus az síposoknak: respondetur quod non, quia nec diuinae maiestati, nec ecclesiasticae disciplinae competit, quod eis corpus Christi daretur. Egyetemi könyvtár 97. sz. latin cod. 235. lapján.*

²⁾ *Primo Kapusd, villa porcariorum nostrorum castris posoniensis. Item Iyrech villa Jocularorum eiusdem Castris nostri circa fluvium Barzaneh etc. (Haz. oklár 11. l.)*

ez IV. Béla alapító levelét egész kiterjedésében, a nevezett joculatorok falujának is főlemlítésével helyreállította. ¹⁾

Az igriczek nemcsak a Királyhágón innen voltak ismeretesek, s még nemcsak Zalában és Borsodban²⁾ voltak telepeik, hanem mint V. Istvánnak 1267-ben s IV. Lászlónak 1279. július 11-én kelt oklevelében olvassuk, Torda-megyében is volt az Aranyas vize mellett egy *Igruchteluk* nevű hely, melynek haszonvevői a tordai vár joculatorai lehettek.³⁾ Azon Igrichy nevű föld, melyet III. Endre 1292-ben Duruzló mesternek adott s melyről azt írja, hogy az ő joculatoraié volt, Paur Iván szerint a zala-megyei Igriczi volt. ⁴⁾

Ily nyomait találjuk e három századon át okleveleinkben az egykori igriczeknek, de a XIII. század végeig legalább tudtomra csak egyetlen igricz nevét tartották fenn e források. Ez az egy — úgy látszik — nem a királyiak közül való s talán ennek köszönheti, hogy neve a többiével együtt el nem enyészett: vagy hogy egykor szintén azok közé tartozott s mint azok egyik hírnevesebb társa érdemelte meg fiai pártfogóitól, hogy névszerint felemlítessék? nem lehet eldönteni. — Az oklevelet, mely róla emlékszik, a veszprémi káptalan adta ki 1296-ban, midőn az Oghuz bán nemzetségéből származott Csaba comes és testvére Bánd mester zala-megyei birtokokat adnak el rokonuknak, Monoszlói Gergely mesternek. E birtokrészek közt említetik a kaali határban bizonyos 20 holdnyi szántóföld is, mint olyan, melyet Csaba és Bánd a pártfogásuk alatt álló almádi convent beleegyezésével **Mykou** joculator fiainak adott használat végett. ⁵⁾ E Mikó azaz Mihály ⁶⁾ fiai szintén joculatorok lehettek s mint ilyenek, a királyi igriczek módjára részesülhettek uraik bőkezűségéből a fölbirtok haszonélvezetében.

²⁾ *Anjoukori okmt. I. 291. l.*

³⁾ *Árpádk. Uj okmt. XII. 473. l.*

⁴⁾ *Hazai okmt. VI. 240. l.*

⁵⁾ *Quandam terram joculatorum nostrorum Igrichy vocatam. Fejér, Cod. dipl. VI. 1. 204. l. — Török János, Hazánk. 1858. 17. l. — Wenzel, Árpádkori új okmt. 530. l.*

¹⁾ *de terris illis quas filij Mykou ioculatoris vsui eorundem per eosdem comitem Chabam et magistrum Band, de Liberali voluntate tocuis Conventus monasterij beate virginis de Almad cuius patronatum funguntur, retinent etc. Hazai okmt. V. 79. l.*

⁶⁾ *A Monumenta eccl. Strigon. 95. sz. a. közölt oklevél hátán ez a XV. századból származó jegyzet olvasható: Item magna Zelepchen continet terram XII. aratorum Regalium, sed insuper quidam Michael Myko dictus de eadem Zelepchen etc. — Székely földön Mikó ma is = Mihály.*

A mi az igrecz szó jelentését illeti, az a jocularornak felel meg. Nem valamely bizonyos hangszer kezelőjét értették alatta, hanem általában mindazokat, a kik mások mulattatása végett bármily hangszerezen jutalomért játszottak, saját vagy mások ének- és szóbeli előadását kísérték. Erre mutat a bécsi codex amaz egymásután háromszor olvasható helye (125. 126. 127. l.), hol »a trombitának, sípnek és hegedűnek és bozfában alkotott igrecz kességnek és soltárnak, dobnak és minden igrecz kesség nemzésének szózatjáról« — beszél¹⁾. — Legrégibb s legközönségesebb volt bizonyára a síp és dob, a honnan a Síp és Dobos szó, mint név már 1138-ban előfordul a dömösi apátság alapító levelében²⁾. Mindkettő ősrégi hangutánzó szó. Ugyanez mondható a hegedőről is, noha *Simon hegedés*-nél, ki 1437-ben élt, régibb hegedűsről nincs emlékezet³⁾. E hármat a »Gólya, gólya gilicze« kezdetű gyermek-vers is összefoglalja, midőn a gólya véres lábát síppal, dobbal, nádi hegedűvel gyógyíttatja. A betegségeknek zenével való gyógyítása, a népek életének legelső idejében divatozott. A görögök Theophrastus szerint furolázással gyógyították a köszvényt, Homérnál énekkel a vérzést.⁴⁾

Az igrecz-késségek emez eredeti magyar nevén kívül a *koboz* a török nyelvekből, talán kún-tatár uton származhatott hozzánk. 1364-ből maradt fenn az oklevél, melyben egy Miklós nevű ember *Kobzos* melléknevet visel (Nicolaus dictus Kobzos⁵⁾. — A bécsi c.-ből vett idézetben már a leghihetőbben olasz nyelvből kölcsönzött *trombita* szorítja ki a régi magyar *kürt* szót; míg a Jord. c. (136. 899. l.) mindig a *kyrt*-et használja, mely Constantinus Porphy. *Kurtugermati*-ja után, mint helynév először 1075-ben tűnik elé a garam-sz.-benedeki apátság alapító levelében⁶⁾. Az egykori királyi kürtösökre valló *Kürtös* helynév pedig 1112-ben fordul elé.

Mint a trombita, a lant is az olasz nyelvből került hozzánk. A muzsika a latinból, az igrecz pedig a szlávból, hol a játékot, jelentő *Igra* szóból képezve *igracs*, *igracz*, *igrjvac* alakjait találjuk.⁷⁾ — Az azonban bizonyosnak vehető, hogy az igrecz is egy ős szavunkat szorította ki a használatból, mert a nélkül a

1) Sonitum tubae et fistulae et citharae, sambucaee et psalterii, et symphoniae et universi generis musicorum etc. *Dániel III. fej.*

2) Cod. dipl. II. 95. 105. l.

3) Hazai okl. 398. l.

4) Odys. XIX. 457.

5) Zichy c. III. 255. l.

6) Cod. dipl. I. 435. l. — Knauz, Mon. Strig. I. 57. l.

7) Paur Iván, Hazánk, 1858. 18. 19. l.

mit jelent, szlávokkal való érintkezés előtt sem voltak őseink — — — — az vigasztévők, Lantosok és hegedősök — ezek nyomába léptek. — Ők sincsenek, csak a hirok maradt. Újítsuk meg emlékezetöket!

I.

Az Moldovai Mihálj deák énekhe.

Ad Notam: *Irgalmasságh etc.*

Állapatomot ielentem,
Nevetem el nem felejttem,
Hűségemről emlékezem,
Vándornak magam esmerem.

Szűk táskám, étkem szép szöld fű, 5
Italom igen keserű
Ruhám oli fótos, sok színű,
Czak nem eszen megh az tetű.

Mikor Vrak odvarában
Fel hínak szép tornácokban, 10
Hogj énekelliek nagj uigan;
Hátam viszket igen gjakra¹⁾

Óly igen engem tisztelnek,
Szép tiszta szóval illetnek,
Ha mentem magam, veretnek, 15
Czeber rüdon czak kj vetnek,

Lás! ifiak ezen nevetnek,
Vén emberek emlegetnek,
Szép kegyesek²⁾ új szemlélnék,
Kik czak rajtam keöniörülnek. 20

De mit mongiak hűségemről,
Torkomhoz hailó mértékről?
Három ejteles tegezből
Itatnak engem egiedől.

¹⁾ Tinódi írja a hegedüsökről (268. l.):

Gyorsan köppent, még idején békeni magát,
Szunnyad, véti ő nótáját, vonszja az fáját,
Meg is ütök — néha történik — bottal az hátát.

²⁾ *Kegyesek* = szüzek, leányok.

Oh bort elegítvén vízzel,
Az gazda iól tart retekkel,
Torkomat mossa sós vízzel,
Fejemet káposzta lével. 25

Vigan nagiokat rikkantok,
Senkitől semmit nem tartok, 30
Sok országot elől hozok,
Melliekről imíjjen szólok :

Alnok társok az kjk uattok,
Járt-költ útamot tuggjátok,
Azt megh nem tagathattjátok, 35
Hogj voltam vándor társotok.

Igen keménien húsz hétben
Úsztem az mívet Erdéljben,
De nem sokára elmémben,
Megh szakaszkodám testemben. 40

Mester valék az kő miben,
De nagj kárt teón én testemben,
Hét napig feküvém az hévben,
Megh vnám magam az hétben.

Indolék magyar országban, 45
Fazék gjártó lók Kassában,
Onnét el szekém Tokajban,
Mert módot lelék dolgomban.

Hogj kedvem lón az czatára,
Jövék Erdéliben Patára, 50
Rosdás kardom oldalomra,
Kötém tariszniám niakamra.

Az czaplárhoz be hívának
Közepin szepesi piacznak,
Pénszemtől iól megh fosztának, 55
Eb köszönie megh tótoknak.

Le vetém (vetém) sárga cziszmámot
Utnak eresztém loyamat,
Lovam ragadá magamat,
Czak nem szakasztá niakamot. 60

Juték vasárnap Szakmárra,
Találék iámbor gazdára,
El lopá louam láttomra,
Még h oda vagion az ára.

Dwrgö Barlobást találám,
Rostos test Fábiánt ot látám,
El övék kenieres táskám,
Teöbbé nem látnám, fogadám.

65

El be jövék Kolosvárra,
Találék szép magh búzára,
Akarám vinni Patára,
Tehát igen fen az ára.

70

Akadék ió barátimhoz,
Hazug hásártos ¹⁾ Lukácshoz,
Az iffú vándor Jánoshoz, —
Hát iól tudnak az lopáshoz.

75

Kötségem elfogiot vala,
Kártiára vesztettem vala,
Az czaplárnak adósságban,
Czuhámot vetém niakában,

80

Embertelen león magában,
Megh sem keöszené búvában,
Borát megh ittam társimmal,
El szökém ió barátimmal.

Nagj koplaláste otth szenvedtem,
Kolosvárra hogj be mentem,
Az kódúlást széгийнlettem,
Mit el hullattak, fel szettem.

85

Éhiomra semmit nem eöttem
Veröfénien megh restöltem,
Az italt is megh türhettem,
Mert én szerit nem tehettem.

90

¹⁾ *hásárt* = a francia *hasard*. Négy sorral alább kártyáról van szó. Baranyai Pál is, Tinódi is használja.

Kérdezém sokadalmokban :
Adnak-e bőön az szóban?
Teölczetek innom azomban, 95
Ehetném paréjos húspan.

Haj haj pridem megh vakoltam,
Minden háznál hásrákkottam,
Volt is, nincz is — kiáltottam,
Hadd is, vidd is — nem hallottam! 100

Ez éneket Molduában,
Szerzék kénczes Kolosvárbán,
Simándon, Egren, Tokajban,
Vándor uczában, szálóban.

II.

Bódogh ember kinek eő házában
Fáia bőön vagion oduarában,
Nagi lasnakia¹⁾ eő vetet ágiában.

Ez illy ember az hidegteöl nem fél,
Celláiban giöniörwségben él, 5
Mert az hidegh eő házában nem fér.

Vagion nekj bárán bör köntöse,
Alul felöl nékie béllése,
Föt kapezauál rakua szekerniéje.²⁾

Eő kezében uagion szép kestiwe,³⁾ 10
Nagy púposon⁴⁾ fel áll eő süvege,
Abból tecczik nékj legénsége.

¹⁾ *Lasnak* szláv szó (lozsnik). Pokrócz, takaró értelemben ma is megvan némely vidéken, p. o. a székely földön. Marg. leg. 40. l. *Ez szent-szűznek ő ágya vala egy gyékén, egy hitván lasznak és egy kis ránkos.* — Használja Károli G., Pázmány stb.

²⁾ *Szekernye* szintén szláv eredetű szó (szkorne). Nagyszárú csizma. — *Föt kapeza* nem kötött vagy varrott, hanem csak ruha-darabból álló kapeza.

³⁾ *Keztyü* helyett a székely földön (Udvarhely) *kescsüt* mondanak. *Nyelvcőr* V. 231.

⁴⁾ *Púpos*=búbos. — Pázmánynál=kevélyen.

Nem fonniasztia hideg eő orezáiát,
Nagj víg kedvel szüti¹⁾ tűzhez hátát,
Hason fekue emeli korszóiat. 15

Barátinak teöltene poharát,
Ha lakoznék sok pénz tarsoliában ;
Hai dénommal kjáltia szomszéggját.

Nem akaria kárát baráttjának,
Czömörléstől félti szegén társát,
Azért tartja sok lével az hasát. 20

Nem kel nékj senkj gazdagsága,
Hogj nincz pénze, azt igen ohaitia,²⁾
Az ehezést sem igen kívánia.

Vrasághoz semmi kedven³⁾ ninczen,
Mert nem töltik reá szüvegh vetvé,⁴⁾
Egi niárs hurka iob eő neki szüttue. 25

Ha akaria eszik vagj aluszik
Ha fel kel is ugian csak vaiuszik,⁵⁾
Awal bizoni igen kiczint hizik. 30

El táuoazzál tölem io barátsággh,
Nekem nincz fám, hanem nagy boszúságh,
Az hidegteől csak nagj niomorúságh.

Bodogságot kjt nálad nem bánok,
Czak az eggjet szivemben ohaitok, —
En ez teőbbit te néked aiánlom. 35

Az koplalást teőled nem kívánom,
Szent asszoni újj segéllien barátom,
Ha pénzed nincz, teőled el nem lopom.

1) *Szüti* e h. süti ; alább a 27. 35. sorban is.

2) *Ohaitia* azaz fájlalja, sóhajtja.

3) *Kedven* e. h. kedve. Az *n* a következő *nincsen* első betűjének kettőztetése.

4) *Süvegvetés* = süveg emelés, köszöntés, instalás. Pázmány, préd. 589. l. fel nem állott és *süveget nem vetett* Ámán előtt Mardocheus. — Veresmarti M. Intő levél 68. l. Messziről sem vetettél süveget az iskolának.

5) *Vaiuszik* = gyengélkedik, betegeskedik. Lásd Tinódi 314. l.; eléjön Baranyai Pálnál, Balassánál, Pázmánynál stb.

Az kj szerzé vagjon fázodásban, 40
 Egiéb jámbor uigh az meleg házban,
 Kecke módra tombol eő házában.

Ezer eöt száz és az 87.
 Sápoldván az átkozot házban
 Decembernek legh első hetiben. 45

Az szerzőiét könnyen megh találod.
 Vak szemeddel eötet meg láthatod,
 Ha keresed nálad legien botod.

III.

Az hegedüsökröl.

(Hegedevs Márton.)

Hegedüsök néktek szólok, meghallgassátok,
 Mert hegedüs én is vagyok, azt jól tudjátok,
 De hogy én nem jámbor vagyok, azt is tudjátok.

Ez világon ahol vagyon egy jó hegedüs,
 Én is vagyok ü mellette másod hegedüs, 5
 Azt jól tudja minden ember, az ki hegedüs.

Gyermekségemtől fogva ez volt keuycrem,
 Ezzel éltem én nagy sokat, semmit gyűjtöttem,
 Söt minden sok marháimat én elköltöttem.

Erröl menden sommát vehet jövedelemnek, 10
 Két ekének nincsen haszna mint hegedűnek,
 De látatja annyi s nincsen mint egy czepesnek.¹⁾

Derekamat ki tekinti, mint akasztottaknak,
 Az fejemet ki tekinti, mondhat borzasnak,
 Az lábomat ki tekinti mondhat csatosnak.²⁾ 15

Ez világon ahol vagyon egy jó tíkozló,
 Én is vagyok ő mellette egy jó tíkozló,
 Az jól tudja minden ember, az ki tíkozló.

¹⁾ *czepes*, talán *csépes*-nek olvasandó.

²⁾ *czatos*. *Csatos*, vagy *csat-lábúra* lehet gondolni, amint ma is *lőcsalábú*, *karikulábú* kifejezés gyakran hallható.

Vagyon nekem két tolvajom, az torkom, hasam,
Ezek fosztnak, hogy magamat ne ruházhassam, 20
Ezek vesztnék, hogy magamot ne jobbithassam.

Soha semmit gyermekekre én nem gondolok,
Ez világon csak vándorlok, ahol szolgálok,
Kecske-módra gyakran ganéjt tej után adok.

Morgó könyvet ¹⁾ előrántok, mert Márton vagyok, 25
Az gazdával legelőször oly igen morgok,
Vendégével öszveveszek, ebül szolgálok.

Az lábomon nem állhatok, ha én köpentek, ²⁾
Szemeimmel nem nézhetek, hanem pillogok,
Az nyelvemmel nem szólhatok, csak vesztegetek. 30

Részegesnek nem mondhattok, mert nem okádok,
De más napon mind napestig csak kovácsolok, ³⁾
Kit azután én nagy sokszor ebül megbánok.

Társaimhoz ilyen módon gyakran meggyóonom,
Hogyha jót mond, én azt soha meg nem fogadom, 35
Az ki tanít és pirongat, oly igen bánom.

Oh nagy Isten miért tartasz ilyen nagy látrot,
Tudom, azért mert azt várod, hogy megtanítsad; —
Csak heában beszédekét én reám költesz. ⁴⁾

Nincs ez földön sem az égen oly predikátor, 40
Ki én bennem jót tehessen, ám szóljon bátor,
Tudom, azzal az sem gondol, ki ilyen lator.

F
I N I
S.

SZILÁDY ÁRON.

¹⁾ A *morgó könyv* aligha fordul elé más irónál s itt is csak a Márton névhez hasonló hangzás iratta le a hegedűssel.

²⁾ A *köpentek* vagy *köppentek* Tinódinál is eléjön (lásd fentebb). A Balaton mellékén s több vidéken ma is élő szó.

³⁾ *kovácsol* = *kohácsol* = *köhécsel*.

⁴⁾ Ez és az előtte való sor aligha így volt meg az eredetiben.

KÜLÖNFÉLÉK.

KI VOLT THURZÓ GYÖRGY NÁDOR NAGYANYJA?

Ezen kérdésre genealogusaink eddig nem tudtak kimerítő választ adni. Nagy Iván: »Magyarorsz. Családai« című művéből tudjuk ugyan, hogy a püspöki székét elhagyott dúsgazdag Thurzó Ferencznek — a nádor atyjának — anyját *Annának* hívták, ez utóbbinak családi neve iránt azonban már nem tud felvilágosítást adni a tudós szerző.

E napokban az Abaffy-család felső-lehotai levéltárában kutatva, véletlenül egy, csaknem egykorú nemzékrendre akadtam, mely, ha annak hitelessége kétségbe nem jő, a felvetett kérdésre kimerítő választ ad, s bizonyítja, hogy Thurzó György nádor nagyanyja *Abaffy Anna* volt.

Az 1598-ban kelt, Abaffy György által sajátkezüleg írt és aláírt, más tekintetben is igen érdekes okmány szövege szó szerint így hangzik:

»Genealogia Familiae Abaffy, ki szedetett hit alatt éltes öreg emberektül, Anni 1598. Abaffy István uót öreg atyánk.

Annak vót négy fia:

Az öregbik fia vót *Miklós*, annak megint vót fia János, melnek mink maradéki vagyunk. György, Miklós, János és Mihály.

Második fia vót *Benedek*, mely Benedeknek fia vót Demeter, mely Demeternek az fia mostani öcsém Abaffy István.

Harmadik fia vót *Albert*, mely soha nem házasodott, hanem az

S három leánya:

Az *öregbik* leányjának vót neve: *Juliána*, kit Budára adta vala budai tisztartónak Balaiti Istvánnak.

Második leányának vót neve *Anna*, kit adák vala férjnek nagyságos szepesi Turzó Jánosnak: vót két fia és három leánya.

Az *öregbik* fiának vót neve *György*, ki ifjú legin korában hala meg magtalanul.

maga részjóságát pénzen eladta vót bátyjának, Abbaffy Miklósnak és Szendereőben lakott király fizetésein, ott is hót meg magtalanúl.

Negyedik fia vót *Mihály*. Az is az ő részjóságát Abafalván és Lénártfalván adta vót el pénzen Abbaffy Miklósnak az bátyjának és Homródban ment lakni, ott el is veszett pogánkéz miatt, az tatár hogy rablotta az földét.

Másik fia vót Thurzó Ferencz, mely Thurzó Ferencznek az fia mostani Turzó György.

Az öregbik leányának vót neve *Turzó Anna*, melyet adott vala az atyja férjnek nagyságos Balassy Menyhártnak.

Második leányának vót neve Turzó Zsófia, azt adták vala férjnek Kún Balásnak, akkoronton kassai főkapitánnak, mely Turzó Zsófiával, az atyja, adott vala Abaujvármegyében két falut, Restet és Kánt, és Kassán egy öreg köházat, mely Kún Balásnak az fia: Kún Márton, mostani.

Harmadik Abbaffy István¹⁾ leanianak vót neve Abaffy²⁾ Dorottya, azt adták vala Budára férjnek, vicekapitánynak: Cscöpel Vidnak, kinek semmi maradéka nem maradt.

Ezeket vallottanak és mondották, ugy mint: Tornalj Zsigmond uram, és Tornalj György uram, hogy az ő atyjoktul ily formán hallották, Hanvai Ferencz uram a szerint. (A következő név olvashatlanul ki van törülve. K. M.) Tar Gáspár uram szerint. Beretkej Gáspár uram, és Lenkej Demeter uram, Roskoványiné asszonyom, ki Mindszenten lakik, azok mondották: hogy magok jól tudják, hogy ez az dolog így vagyon igazán, sőt abafalusiak lenártfalusiak, úgymint: Geöz Antal, Jankó Estván, Kovács Péter anyja, lenártfalussi vén deák és vén cigány, és egyéb bán-réviak is, és hanvaiak, szentkirályiak az öreg emberek, ezen szókval és igékvel vallottanak, finis

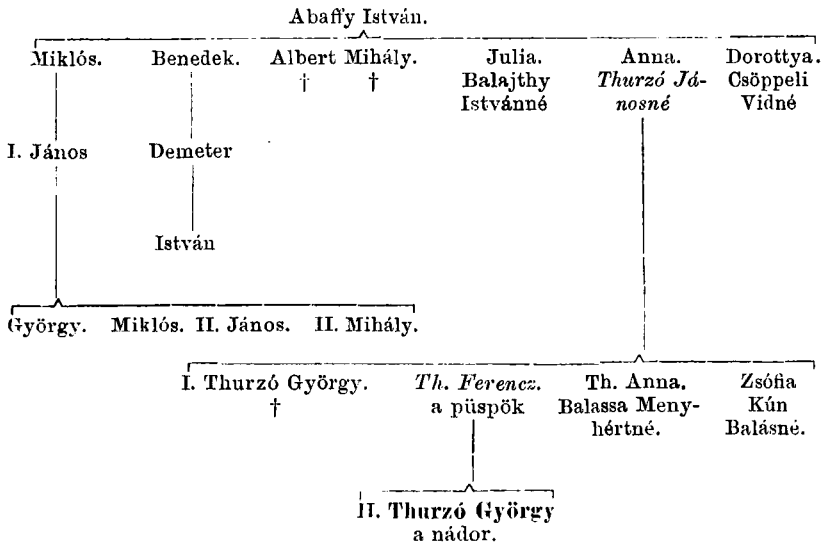
Georgius Abbaffy m. p.«

(Eredeti, kissé töredezett, az Abaffy-család felső-lehótai levéltárában, melynek külső lapján olvasható »1598 Genealogia familiae Abbaffy és metales literae de Nagy Lehota.«)

Követve az okmány szövegét, a nemzedék-rend így állítható össze:

¹⁾ A szövegben eredetileg »Turzó János« neve állott.

²⁾ A szövegben eredetileg »Turzó Dorotia« neve állott. A javítás ugyanazon kéz írása.

Ha ezen leszármazási táblát a Thurzó-család *árvai* ágának nemzékrendével ¹⁾ összehasonlítjuk, a kettő között némi eltérést tapasztalhatunk, mely azonban oly csekély, hogy abból az általunk közlött nemzékrend hiteles voltára hátrányos következtetést vonni egyáltalában nem lehet.

Feltűnik mindenekelött, hogy nemzékrendünkben Thurzó János harmadik leánya — jöllehet arról a szövegben említés tétetik — nincsen megnevezve. Ez azonban csak tévedésből történhetett, mely abban találja magyarázatát, hogy Abaffy István harmadik leánya *Dorottya*, eredetileg Thurzó János harmadik leányául volt a szövegben megnevezve. — Egy további eltérés abban van, hogy míg szövegünkben Thurzó Zsófia férjeül *Kún Balás* van megnevezve, Nagy Ivánnál *Nagy Balás* nevével találkozunk.

Ezek után — anélkül, hogy a közlött nemzékrend minden szavának feltétlen hitelességet tulajdonítanánk — legyen szabad mégis az okmány hitelessége érdekében némely megjegyzést kockáztatnunk.

Az Abaffy-család első fellépése Árva-megyében azon időre esik, midőn Thurzó Ferencz elhagyva papi pályáját, a protestans hitre tért, s I. Ferdinánd által (1556-ban) saját és születendő fia életfogytig Árva-várával megadómanyoztatott. Már a vár és a

¹⁾ I. Nagy Iván: Magy. Csal. XI. köt. 202. l.

hozzá tartozó uradalom birtokba vételének első éveiben itt találjuk Abaffy I. Jánost, ki mint tisztartó (provisor) Thurzó Ferencz haláláig, sőt még azontúl is példás hívséggel s odaadással viselé hivatalát. A fentebb közlött nemzék-renden kívül nem bírunk tudomással oly okirat létezéséről, mely a két család rokonságáról tanúskodnék. De hogy a viszony, mely Thurzó Ferencz és Abaffy I. János között fennállott, bensőbb lehetett annál, mely úr és szolga között lenni szokott, bizonyítja a főúr végrendelete, hol Árva vára felől intézkedvén, egyebek között ezt mondja:

»... Ott pedig az Árva várában hagyom tisztartó és *ürképeth*¹⁾, az én régi hív szolgámat Abaffy Jánost, hogy ő volna gondviselő benne, és az várat senkinek kezéhez ne adja, hanem az én szerelmes feleségem után az felől megnevezett két fiamra²⁾ megtartsa hívséggel.«

S azon benső viszony, mely Thurzó Ferencz és Abaffy János között fennállott, később örökségként átszállott a két férfiú utódaira is. Így találjuk Thurzó György szolgálatában Abaffy János fiait: *Györgyöt*, mint árvai várnagyot, Miklóst, mint tokaji kapitányt. Ezek nyerek később hív szolgálataik jutalmául Thurzó Györgytől nádori adomány gyanánt árva-megyei Felső-Lichota falut, hol a család árvai vonala máig is virágzik.

Volt-e a Thurzóknak is tudomásuk azon közeli rokonságról, melyben az Abaffyakhoz állottak, nem tudjuk. Az árvai vár levéltárában Abaffy Györgytől és Miklóstól számos levél őriztetik; ezekből azonban a rokon viszonyra semmiféle következtetést vonni nem lehet. Mind a köteles tisztelet azon alázatos hangján írják, mely az úr és főember szolgálja közötti viszonyt jellemzi.

Ily körülmények között az általunk közlött nemzékrendnek az elmondottak daczára sem mernénk ugyan feltétlen hitelt tulajdonítani, de bármiképp álljon a dolog, annyi tény, hogy az Abaffy utódoknak nincs okuk az őseikről reájok maradt érdekes irat hitelességében kételkedniök s ha ez utóbbiak méltán büszkék lehetnek rá, hogy Thurzó Györggyel egy közös törzstől származnak le: akkor valóban a nagyhirű nádortól mindkét ágon leszármazó ivadékoknak sincs okuk a vérrokonságot szégyenleniök. Az Aba-nemből³⁾ (genus) leszármazó család árvai vonala Abaffy János és Miklóstól kezdve a mai napig *csak* derék fiakat szolgáltatott a hazának.

IFJ. KUBINYI MIKLÓS.

1) »Árva vára« című monographiám 79. lapján „*ürképeth*“ helyett „*örképen*“ áll, mely hibát legyen szabad ez alkalommal helyreigazítanom. — Ifj. K. M.

2) György és Ferencz. Ez utóbbi kiskorúságában elhalt.

3) Az Árpáddal bejött 108 magyar nemzetség egyike.

KÉSO ELISMERÉS EGY ELFELEDETT ÍRÓ IRÁNT.

Irodalomtörténetünk alig ismeri nevéről *Albisi Pánczél Dánielt*; életéről s írói munkásságáról csak gyér emlékezet maradt fenn, mintha azok közé tartozott volna, kik az emberiségnek számát szaporítják, de erkölcsileg hasznára nincsenek. Pedig ha e század elején élt azon színészek nemzeti hálára méltók, kik a magyar színészettel a nyelvnek és nemzetiségnek országszerte apostolai voltak: nem kevesebbé érdemli ezt az a kis erdélyi írói kör, mely 1787. Bécsben Szacs vay Sándor körül csoportosulván: oltárt gyűjtött a nemzeti irodalomnak s szent tüzét csaknem fél századig kialudni nem engedte.

E kör egyik ritka erélyű, munkás tagja volt Pánczél. Ő erdélyi, székely származású volt. 1760. Háromszéken született, Albis községben, alsóbb iskoláit hazájában végezte, 1789—1790. a pesti egyetemen matematikát, gyakorlati geometriát és gazdaságot végzett; akkor Szacs vayhoz Bécsbe ment s a *Magyar Kurir* szerkesztésében őt segítette. Midőn ez 1793. elején a laptól elmozdított, kérte a kiadási jogot, de nem nyerte meg; megalapította tehát még azon évben a *Magyar Mercurius* című folyóiratot s 1798-ig önállóan, azután 1810-ig a *Kurir*-ral egyesítve adta ki. Ennek szerkesztői joga ekkor szabály áthágás miatt Decsi Sámuel-től elvétetvén: a lap egyideig függőben maradt, kérte annak ráruháztatását, de fogamat nélkül; később *Magyar Hirmondót* akart indítani; ezt sem nyervén meg: harmadízben a *Kurir* szerkesztése jogának közte és Decsi s örökösei közt megosztását kérte, a mit meg is nyert 1813-ban, s ez idő óta azt és saját külön folyóiratát szerkesztette, és pedig a *Kurir*-t 1827-ben december 15-én történt haláláig.

Harmincz évnél tovább szolgálta a magyar irodalmat, Austria fővárosában, mint egy folyóiratnak alapítója, egy szükséges és népszerű politikai hírlapnak fentartója. Ez nem közönséges érdem abban az időben, midőn a magyar irodalom alig ébredezett, midőn Bécsben kevés volt a magyar olvasó, s a mi volt is, el volt németesedve, a nemzeti érdeknek érzése s magasb öntudata nélkül.

E század közepén innen is a legragyogóbb tollu magyar publicista indított volt meg Bécsben politikai magyar lapot. Az olvasó emlékezhetik Török János *Magyar Sajtó*-jára, de csakhamar megszűnt, pedig ekkor 25—30,000 volt Bécsben a magyarok száma s köztük a legnagyobb arisztocráta.

Mennyivel nehezebb volt Pánczélnek lapjai körül Magyar- és Erdélyországhól írókat és előfizetőket gyűjtteni! Mily szigorún

ellenőrizte minden léptét a censura! S mily korlátolt volt a politikai élet!

A magyar udvari kancellária nem akarta, hogy az erdélyiek külön lapot tartsanak fenn: politikája volt, hogy egyesítsen minden téren minden magyar érdeket. Az erdélyi kancellária fenn akarta tartatni a Szacsvay által szerzett lapkiadási jogot s főleg erdélyiek közreműködésével kívánta azt szerkesztetni, hogy e kis ország közérzete és közállapotai megbízható s a viszonyokat ismerő levelezők és munkatársak által abban hiven legyenek képviselve és tolmácsolva.

Minden kis jogért meg kellett a pályatéren küzdeni.

Minden kancellári, előadói, censori változásnál megújultak az erdélyiekre nézve a létezés akadályai.

Pánczél elébb hivatására képtelennek akarták bélyegeztetni. Ő a pesti egyetemen dicséretesen végzettségére hivatkozott, s előfizetői és jóakarói nagy számát hozta fel védelmére.

Azután azt hozták fel ellene, hogy a magyar és erdélyi hirlap szerkesztője kétféle irányban s olykor kétféle szellemben közölvén a híreket és tényeket: a közönség zavarba jő, melyiket higgye, s egyik közönség békétlenkedik a másik ellen, hogy többet és szabadabban írott közléseket olvas. Egyformásítani kell a vizsgálati eljárást — mondák — s ezt csak annak egy kézbe adása által lehet. Kivették tehát Pánczél censora, Chronenthal erdélyi udv. kancelláriai tanácsos kezéből e jogot s Szekeres, magyar udvari kancelláriai előadóra bízta, csak az erdélyi közlésekre hagyván fenn az erdélyi censor vizsgálati jogát.

Pánczél erős türelmét állította ezekkel szembe. Szacsvay hirtelen bukása eszélyessé tette. Ő élére a dolgot nem állította. Az anyaország jogos követelései és kormányférfiai iránt elismerést s alkalmazkodást tanúsított, az akadályokat megkerülte, az ellenvetéseket simán oszlatta el, közléseiben óvatos volt — feddésben sem részesült évek során át.

Ily modorral s erélylyel vivta ki lapja és önfennállását. Magyarországon és Bécsben ez időben 15 különböző lap és időszaki irat keletkezett; de a *Hazai Tudósítások*, *Tudományos Gyűjtemény* címűn és *Pánczél Kurir*-ján kívül hosszabb-rövidebb fennállás után valamennyi megszűnt. Így a *Hadi és más nevezetes történetek*, *Magyar Hírvivő*, *Gazdasági Ujság*, *Magyar Muzéum*, *Orpheus*, *Mindenes Gyűjtemény*, *Urania* stb. Némelyik létre sem jött, a másik néhány hónapig vagy egy pár évig állott fenn. Míg a legkitünőbb magyar tudósok: *Görög Demeter*, *Szabó Dávid*, *Kármán*, *Kiss János*, *Kazinczy Ferencz*, *Dübrönte* stb. nem voltak képesek lapjaikat és folyóirataikat állandóul meggyökereztetni, Pánczél harmadfél évtizeden át fenntartotta saját művét.

E férfi többet tett és kevesebb elismerésben részesült sok ünnepeknél.

Bécsi élete folyamából látszik, hogy egészen beleélte magát az ottani viszonyokba; szerkesztői állásának politikai fontossággal s vonzerővel kellett birnia, mert nehezen nyerte meg, sokat ostromolták és sokan vágytak rá. Kérvényeiből kitétnük, hogy az neki existentia-kérdés volt és sorsához képest önfentartása eszközeit meg is adta; de az is látszik, hogy hazája iránt mély és komoly szeretet élt lelkében s a nemzet jogai és becsülete, irodalma és érdekei iránt élénk érzéke volt.

Allását azonban vagy nem használta fel magán érdekeire s vagyonszerzésre, vagy előregedvén, tekintete megcsökken; mert utolsó éveiben előfizetői száma tetemesen alászállott. Ezért halt meg oly — mondhatni — szánalmat ébresztő szegénységben, a milyennek állapotát a hivatalos hagyatékfölvétel mutatja.

Közlöm azt csaknem szószerint, hazai irodalomtörténetünk kiegészítése s az elfeledett tudós érdemeinek — ha későn is — elismertetése végett.

Az alsó-ausztriai nemesi törvényszék [*Forum Nobilium*] 1828. január 12-én tudatta az erdélyi udvari kancelláriával: »hogy *Albisi Pánczél Dániel*, a bécsi magyar ujság, [a *KURIR*] szerkesztője december 15. 1827-ben meghalt, csak kevés értékű hagyatéka maradt hátra, a mi nem elég adósságai törlesztésére; fölkérte, hogy rokonaival — ha lennének — tudassa s ha a hagyatékhoz jogot formálnak, utasítsa ezen törvényszékhez.«

A lezárolási hivatalos jelentésből kiderül: »hogy egy unokaöccse volt, a ki Erdélyben predikátor; hol? nem tudatik; a hir testvéröcsről is szólt; halála 67 éves korában érte el, özvegye, sem gyereke nem volt, végrendelete sem maradt; a hagyatékot átvette görög kath. lelkész Fogarasi István, a megholtnak jó ismerőse; a ki el is temette s a lezárolási jegyzőkönyvet aláírta. Hivatalos iratok, rendjelei nem voltak; könyvei, kiténtető iratok, reliquiák sem.

»Ingó-vagyona: I., egy régi posztóköpeny és egy régi hasonló kabát, két régi posztónadrág, egy régi posztófrakk, két mellény, egy pár régi eszima, egy kalap. II. Lágy fából készült asztal, négy régi szék, lágy fából való ágy, egy szalmazsák, két párna, egy pokrócz.

Adósságai: Herdy Teréz nevű háziasszony két havi szállásbérben követel 16 forint 40 krt ezüstpénzben, követelését igazolja az aláíró lelkész.

A betegségi és temetési költségeket az erdélyi udvari kancelláriánál való gyűjtésből fedezték. Sokkal feljülhaladván a követelés a hagyatékot: a szállásadónő kérte annak hitelezési jogczímen házánál hagyatását s a halott lehetőleg siető elvitetését, hogy a már rég kiadat-

lan szállás kiadathassék, a minek hosszasan üresen maradása nagy kárára lenne.

Fizetése máshonnan vagy valami nyugdíja nem volt.

A lezárolásnak decz. 22. megtörténtét s a hagyatékfölvételt igazolták: E. v. Rarrel m. pr. tartom. törvényszéki titkár, mint biztos, Fogarasi István m. pr. a Szent Borbára névről nevezett gör. kathol. egyház plébánusa, Dózsa József m. k. eszászári királyi tanácsos és erdélyi udvari kanczelláriai titkár, Krammer m. pr. Tollvivő.

Ezen lezárási jegyzőkönyvre a következő végzés kelt:

Adassék vissza a birtokosnak azon utasítással, hogy a zárt azononnal nyissa fel, a mi kevés hagyatéknak van, egy különben is végbemenő árverésen adassa el, a szállásadónak a lelkész által igazolt 16 frt 40 krt fizesse ki, a metaláni maradványt tegye letéteménybe, s mindenről legfeljebb január 30-káig tegyen tudósítást. Egyébiránt a tárgyalás mint bevégzett dolog jegyzendő be s egy hivatalból láttamozott másolata az erdélyi udvari kanczelláriához juttatandó. Aláírva: Az alsó-ausztriai cs. kir. tartományi Törvényszéktől. Bécs, decz. 29. 1827. báró Malberg m. pr.«

Ezután kitudódott, hogy a megholt az ő ujságáért az előfizetési pénzeket a cs. kir. udvari postahivataltól vette; minek folytán Steinböck postatiszt e tárgyban ezen felvilágosítást adta: »A meghalt valóban az udvari postahivataltól kapta kezéhez az előfizetési pénzeket, melyek 1827-ben mintegy 100—140 forintra mehettek ezüstben; de ezen pénz a meghalt által kiállított s az udvari postahivatalnál őrizetben levő elismervény [*Reversalis*] szerint senkinek másnak ki nem adható, miután könyvnyomató Haykel özvegyének fizettetik szállított papirosért őt illető 1300 forint követelése apasztására. . . . Az elismervény a bizottságnak előmutattatott.« Költ december 23-kán Gruber F. alsó-ausztriai tartományi törvényszéki kiadóhivatali segéd által s a hivatal pecsétével megerősítettett. . . .

A Magyarország legszélső keleti határain született férfi és író tehát hajtva és sodorva a sors változandósága által, messze nyugaton, Bécsben végezte hosszas és munkás életét. Idegen földön s tán jeltelen sírban pihennek porai, emlékezete fölött, most — félszázad után gyúl fel az emlékezet világa, s én — a szintén kis hazámtól távol bujdosódó székely — mondok áldást a híven munkálkodott székely nevére.

* * *

E rövid életrajz hű és megható képét adja csak félszázad előtt is irodalmi viszonyainknak. Ha egybe hasonlítjuk ezeket a maiakkal, okunk van örvendeni a haladás fölött. Az *írói nyugdíjalap* s a mit a *hírlapírók* most gyűjtnek, lelkesítően emel föl minden

magyar szívet. Nagyobb politikai lapjaink szerkesztőinek ma bizonyára más hagyatékfölvétele lenne, s temetésök költségét nem kellene közadakozásból fedezni. Ott lenne a kísérek közt az irodalomért lelkesülő magyar ifjúság, fáklyákkal és koszorúkkal. Száznál több lap bucsuja hangzanék utána s az évről-évre megújuló Mindenszentek estején az ünneplőmécsvilága sem hiányoznék. De mégis meg kell vallanunk, hogy javult irodalmi viszonyink daczára, sok hasznos életű író él még ma is, kivált elagott korában nagy szükölködésben. Ez egy fekete pontot képez nemzetünk belső életében, mely a Pánczél hagyatéki jegyzőkönyvéhez hasonlóan összeszorítja a nemesb szívet s elborulttá teszi a hazafui kedélyt. Oly szép pályán, annyi ideig a nemzet előtt világotlani s végre mégis oly sorsban halni el, ez az, ami lehangol, de a minék megváltozásához immár biztos a remény.

JAKAB ELEK.

J E L E N T É S

A SÓVÁRI SOOS-CSALÁD OKLEVÉLTÁRÁRÓL. 1)

A M. Történelmi Társulat tizenkét évi működésének s kivált vándorgyűléseinek becses eredményeként üdvözölhető ama tény, melynél fogva mindazon oklevelek, iratok, levelezések, melyek századokon át elrejtve, jól rosszul fentartva, ez ideig a történészek, a történet-kutatóknak hozzáférhetlenek valának: immár napfényre kerülve, a hazai történetírás hézagait pótolni hivatva leendnek. Feltáruznak a leveles-ládák, s egymásután jutnak felszínre a becsesnél becsesebb adatok, melyek a nemzetélet régelmúlt századait megvilágítva, előnkbe tárják cultur-életünknek, birtok-jogviszonyainknak, egyházi, vallási, politikai, feudalis, hadi eseményeinknek nevezetes mozzanatait, melyekről régibb történetseinknek tudomásuk nem volt, mert a féltékenyen őrzött levéltárakba bepillantást nem szerezhettek.

Az utolsó tíz év alatt közkinccsé vált s felhalmozott oklevéltári adatok, kiadatlan okiratok rendszeres feldolgozása, csak most tárhatja az olvasó elé ezer éves fejlődését mindannak, a mihez magyar név, míveltség, ipar, élet és vér tapad.

Alighogy a Kállay, Jeszenák, Eszterházy, Hanvay, Danch és Berényi családok leütötték a lakatot oklevéltáraik ajtajáról s a magyar nemzeti múzeum oklevéltári osztályába letéteményként elhelyezve, a tudós közönségnek hozzáférhetővé tették: íme a múzeum oklevéltári osztályában, ezen letétemények sora ismét

1) Felolvasatott a M. Tört. Társulat v. ülésében.

egy nevezetes, nagyszámú és történelmi szempontból igen érdekes oklevéltárral szaporodott; minthogy a sárosmegyei sóvári Soos-család levéltárát a múzeumi könyvtár őrizetére bízván, azt letéteményképen a könyvtár f. é. november 28-án át is vette.

A letéteményezett oklevelek száma a XIII. század közepétől kezdve le egészen a XVIII. század közepéig 5677 darabra megy. A legrégebbi oklevél 1250. évi keletű; s van összesen Árpádkori 33 darab. Ezek közül 23 db. Fejér Codex diplomaticusában kiadatott, még pedig: 1250. évből Tom. IV. vol. 2. pag. 65; 1252. év. IV. 2. 140; 1263. év. IV. 3. 155; 1280. V. 3. 17. és 72; 1281. V. 3. 106; 1281. V. 3. 104; 1282. V. 3. 106; 1282. V. 3. 132; 1284. V. 3. 249; 1285. V. 3. 27; 1285. V. 3. 274; 1286. V. 3. 393. 1286. V. 3. 333; 1286. VI. 1. 125; 1288. V. 3. 393; 1291. V. 3. 392; 1299. VI. 2. 15. és 1299. VI. 2. 214; évszámm nélküli V. 3. 321. és 510; VI. 2. 272; és VII. 3. 93. lapon. A kiadatlan Árpád-kori oklevelek száma tehát 10. A 11 királyi kiadvány között előfordul IV. Bélától 2, Istvántól 1, Lászlótól 6, Andrástól 2, Leskó krakkói hercegtől 1 drb. Tárgyára nézve 14 jogcímre oszlik el: adományozás, kiváltság, cambium, quartalium, magánbirtok-átruházás, adásvevés, birtokba-igntatás, határjárás, vérdíjváltság, megerősítés, újadományozás, jövedelem részbeni átruházása, idézés és pörbeszűntetésre. Nem kevésbé érdekes ezen okmányokban előforduló s közvetve vagy közvetlen érdekelt családok névsora, mint: Aba Byssenus, Sapranus, Filé bán fiai, Miklós bán fia, Magister Petunc Péter, Tamás comes, Symon fia, Mátyás Roland nádor fia, Michbán, Symon fiai, Emeüdi Farkas, Miklós de Tyncon, Beel, Kelemen fia, Boxa comes fia Symon, Apa de genere Behegregor fiai, Butkay András, Vajay Benedek. A kún családok közül említetik: Barabuch, a Borchul nemzetségből: Illan, Jardar, Miche, Chibuk, Ona. A vármegyéket illetőleg előfordul Sáros, Trencsén, Zemplén, Borsod, Ungh, Liptó, Gömör, Esztergom, Arad, Temes és Csanád; 35 község, hely- és birtoknévvel s végre öt vár, mint Sóvár, Karachonyvár, Kevevár, Belánvár és Tymes Pali vár.

Az érdekesebb oklevelek rövid tartalma következő: 1250. évben: Trenchén-megyei Byncha és Honnucha adományozása István és Miklós bán fiainak.

1252. András, Miklós bán fia patronatusi jogot kap a leleszi sz. kereszt egyház felett.

1263. Petina Péter mester Zomobon földét adományyal kapja.

1280. Mátyás Roland nádor fia, Kövesd Semyen és Halász birtokot Michbán Symon fiával eleseréli Batan és Dióvég birtokért a Mátra mentében.

1281. Nyugtatvány két női hozomány, egy hajadoni negyed, és 20 márka felől.

1281. Mátyás comes Roland bán fia Chap földét Ungh vármegyében, Sylvester fiával Miklós de Tincennel eleseréli ennek Huneczky nevű földéért.

1281. Tamás Symon fia Lipcsét Liptó-vármegyében adományul kapja.

1281. Illés Beel Kelemen fia Szürthe Ungh-vármegyei birtokot Mátyás Roland bán fia által neki adományozva 200 márkáért örökre eladja, Symon fiának Boxa comesnek.

1282. György és Jakab, Apa de genere Bechegregor fiai. Ezen Ungh-vármegyei birtokot Boxa és Tamásnak s többi testvéreinek eladják.

1284. Boxa, Tamás, György és testvéreik Ráth ungh-vármegyei birtokba igttattnak.

1285. György Symon fia, Sóvárt, Sópatakot, Delnyét, Zerbucht, Chellest és Dethet a sókúttal és várépítési joggal adományul kapja.

1285. A megelőző adományra nézve László király megengedi, hogy György megszakadása esetén a fenti birtok testvéreire Boxa, Tamás és Symonra maradjanak, kijelentvén ezek, hogy az említett birtokra örökségi jogot nem tartanak, ha Györgynek esetleg utódai lennének.

1286. Butkay András, Ásvány Ungvár-megyei birtokát, Tamás Symon fiára ruházza, váltságdíj fejében egy papnak halálos megsebesítése és szolgájának megölése végett.

1287. Lestko krakói sandomiri és sirádiai herceg, Gallieziában a sandeczi kerületben fekvő Vaglova birtokot tartozandóságaival együtt, hű szolgálatai jutalmául György comesnek adományozza.

1288. László király, Györgynek Symon fiának adományozza Sóvárt, Sópatakot és a Sókutat, ugyanott várépítési engedélyvel azon érdemeiért, miket Leznek krakkói hercegnek Conrád elleni védelmében s a tatárok visszaverésében szerzett.

1299. György mester Symon fia, rokoni indulatból és szolgálati jutalom fejében Synka mesternek a Sókút jövedelméből évenként 100 márkát, minden szombaton egy fél köből söt és a vár mellett levő nagy rétnek felét adni kinyilatkoztatja.

Az évszám nélküliek között érdekes:

Demeter zólyomi comes levele Omode nádorhoz, melyben kéri, Symont, Symonnak fiát és Lászlót Tamás fiát jogaikban és birtokaikban ne háborgassa.

A leleszi conventus jelenti, hogy Aba Byssenus emberük által Lászlót, Tamás fiát Busyka helységbe megidézttette.

Az egri káptalan jelenti, hogy saját emberét vizsgálatra küldötte Aba királyi emberrel, megtudandó, valjon András fia András, megölte-e László comes szolgáját és egy papot halálosan megsebesített-e? Ezen

oklevél, legkésőbb 1286. évben kelhetett, miután 1286. évben András ezen gyilkolásért, Tamás Symon fiának váltságdíjúl Ásvány Unghvármegyei birtokát átadja.

László király ezen birtokot a Boxa, Tamás, György, Symon és Detrik Symon fiai között egyrészt, másrészt István, Vepher pataki comes fia között kötött egyezés folytán, az előbbieknek átadja.

Pecsét és czímertani szempontból is nyujtanak ezen okmányok néhány érdekes adatot a XIII. század sphragistikájának bővebb ismeretéhez. Ezek között különösen érdekes, Mátyás Rolandban fiának lovaspecsétje az 1281. évből, mely eszerint az ez ideig felfedezett lovaspecsétek sorában a harmadik helyet foglalná el, miután tudtomra az első s legrégebb magánember lovaspecsétjét Fraknoi Vilmos érdemdús tudósunk 1221. évből fedezte fel s közölte a Magy. Történelmi Társulattal az 1877-ik évi július havi választmányi ülésen; a másodikat Nagy Imre tudós társasági tag mutatta be 1236. évből az »Archaeologiai Értesítő« 1877-ik évi folyamának 257. lapján. Íme ez lenne a harmadik az 1281. évből, melynek rövid leírása a következő: a gömbölyű czímer paizsban egy lovas vágtat, alatta virág-levél, a czímerpaizs baloldalán a lovas irányában s e felé fordított hegygyel ismét egy virág-levél, körirata: Sigillum Math. comitis. ¹⁾

Igen szép fentartásu Lestko krakkói fejedelemnek 1287. évi pecsétje.

Érdekes még 1286. évből Mokyanus nádor Soprony-, Mosony- és Sümegh-vármegye comesének pecsétje 1286-ik évből, melynek rajza és leírása az Arch. Ért. 1880-ik évi folyama 1-ső füzetében közöltetett.

A XIV. századbéli oklevelek száma 191 s ennek majdnem fele része a század első felére esik. Érintvék azokban az Úsz, Lovagfaly, Lónyay, Seretvay, Belte, Gömör, Tornay, Hevesy, Somos, Kapy, Ewó, Kakos, Zech, Drugeth, Chapy, Spatha, Ezen, Komlos, Chel, Heym, Pethew, Kántor, Geoden, Delnyey, Ramocha, Bercheu, Chipkeusi, Petunc, Boxa, Ladur, Kuch-családok, és a genus Thubule. Vonatkoznak: Sáros-, Szepes-, Zemplén-, Beregh-, Ungh-, Gömör-, Torna-, Borsod-vármegyékre. A tárgyuknál fogva némely érdekesebb oklevelek tartalma ím itt következik:

1318. évben Douch mester, Tamás fia, egy gyilkosságért 6 márkát fizet.

1320. Michban unokái között osztály levél köttetik.

¹⁾ A pecsét rajza és leírása immár az »Arch. Ért.« 1879. évi folyama 10. füzetében megjelent.

1321. Tamás, Boxa, Detrik, György és Symon fiai, és Károly király közötti cserelével, amazoknak Pataki, ennek Purustyán vára között.

1323. Károly király, János és Péter, György fiainak, és László János fiának kiváltságot ad, hogy ne a tanácsból küldött bíró — Pedaneo Judice — de a királyi curia bírása előtt pörlekedhessenek az övéikkel.

1328. Lukáchi, Jakab de Berchen fia, nyugtatja Lászlót, Tamás fiát, anyja Genden Mikov özvegyének adott női hozomány felől.

1335. Károly király, Tamás Mihály és Lászlónak, László fiainak, Miklós és Lászlónak, Deuch ellen elkövetett minden kihágásaikat, kártételiüket és jogtalanságaikat elengedi és semmisnek nyilvánítja.

1337. A Zemplén-megyei Vajda birtok védelmében kiadott költségek feletti nyugtatvány.

1339. Károly király elrendeli, ha kinek Visnyo birtokhoz igénye volna, azt ő felsége és az ország zászlósa előtt kimutassák.

1349. Komlosi Kántor részére kiadott királyi kegyelmi levél.

1355. A Boxa rokonok közti osztálylevél: Agtelek, Ezen, Chap, Szürthe, Ráth, Torna, Polyanka, Sztankócz, Kereplye, Galszecs, Bozeza, Bosnyicza birtokok felett.

1360. Birói vizsgálat, Tamás, Mihály, László, László fiai, Zechy és Miklós Tamás fia szerint, mint felperesek, János, Tamás de Ezen fia ellen, amazok szolgáljának bebörtönözése miatt.

1374. Scholastika, Synka de Sebus leánya, a nyulak szigeténi boldogságos szűzhez czínezett zárdabeli apáca, Nagy-Hernan Sáros-megyei birtokát, Péter és Miklós mestereknek, Péter Synka de Sebus unokáinak örökre átadja.

1377. Som László fiai, Chaba, Keresztur, Lenehe és Thardos birtokba bevezettetnek.

1387. János, László és György ménesüket egymás között megosztják Kowesth Zemplén-megyei birtokukon, mely szerint a Györgynek jutandó lovak fülei jelzésül levágassanak, a meghagyott két rész pedig le nem metszett fülekkel János és Lászlónak maradván.

1388. Sebes vára épül.

1389. A Seretvay család pallosjogot nyer.

1394. A Lovagfalvy család osztozkodása feletti bizonyítvány.

1399. Frank Konye bán fia országbíró ítélte a Báthai apát és László de Bathmonostor között, ennek jobbjágyai által, az apát Zeremlyéni birtokán megsértett halászati jog tárgyában.

Az évszám nélküliek között érdekes tartalmuak :

Károly király Gábor küesdi plébánost, kit László, Tamás fia és Miklós, Boxa fia a királyhoz küldének, emezekhez válaszával visszaküldi.

Douch mester Miklóst Boxa fiát és Lászlót Tamás fiát mint rokonait, leánya lakadalmúra vendégeül hívja.

Dousa magister öt vármegyének bírása, Boxa fiának Miklósnak és László Tamás comes fiának írja: hogy a király parancsa folytán hadba szálljanak s gyorsan a királyhoz jöjjenek.

Kumpoldt mester fia Péter tárnokmester kéri Boxa, és Tamás comes fiait, hogy miután Kopasz nádort és ennek testvérét Bekent a király ismét kegyelmébe fogadta, ezeknek semmi kárt és bosszuságot ne tegyenek.

Omode nádor meghagyja László Tamás fiának, hogy a Zakarus Pál kereskedőtől jogtalanul elvett posztót, lovakat s más egyebet neki visszaadja.

Pecsét és czímertani szempontból érdekes 1328. évből comes Paulus Judex curiae jól conservált pecsétje; 1354. évből igen szép Drugeth pecsét; 1359. évből comes Nicolaus filius Ugrini Judex curiae pecsétje ágaskodó oroszlánnal; s Mathkó szőrényi báné 1399. évből.

XV. századbeli oklevelet ezen levéltár 405 dbot tartalmaz, melyekben felemlítettik a Soos, Chal, Eszényi, Chapy, Zerda-helyi, Rozgonyi, Daj, Kalanda, Kerechen, Varju de Bathfalva, Varju de Varjufalva, Dobó, Lovaghfalvy, Szentmártony, Véky, Bajory, Aszalos, Kakas, Sebes, Onody, Zadur, Thyba, Butyka, Csontos de Miske, Harsághy, Perényi, Zemlini, Terjék, Petunc, Enyczkey, Mátyus, Kis-Tárkányi, Imreghy, Chuda, Czéke, Pozdichi, Krucho, Tegres de Terjékfalva, Segneyi, Tarkerüi, Nagy-Mihályi, Czikó de Pomáz, Poch de Sygra, Vajthyna, Korláth, Radolecz, Kisfaludy, Széchy, Upor, Chak de Chokaháza, Rakatyás, Lovag Cháky, Lasztóczy, Agóczy, Somos, Stritte, Thurzó, Kis-Azari, Ruskay, Kornis, Szalánczy, Báchkay, Agárdi, Theöke, Pászthoi, Byrgecz, Liska, Nemes, Kozmafalvi, Varjufalvai de Burló, Chyre de Almás, Bornemisza, Istváandy, Kolthai, Báthory, Domiánházi, Modrai, Hatvany, Semsey, Mariássy, Hosszúmezei, Polyankai, Anarchy, és Téglás-család. Érintik ezen okmányok Sáros-, Szepes-, Borsod-, Abaúj-, Zemplén-, Gömör-, Fejér-, Ung-, Heves-, Bács- és Pest-vármegyét.

Kiválóbb érdekü oklevelei között felemlíteni vélem:

1411. évben: a Bajor-család pallos-jogot kap.

1413. a sóvári templom épül, a templom oldalfalán márvány táblába bevésve van: »Istan Ecclesiam fieri curarunt Simeon, Stephanus, Nicolaus, Joannes Soos de dicta Sóvár Anno Domini 1413.«

1414. Az Abusházy-család új adománylevelet kap a Zala-vármegyeyi Abusháza felett.

1418. A Soos-család megújított czímer-levelet kap »denuo et de novo« kifejezéssel. Maga a czímer Miczbánnának ismeretes eseményére vonatkozik, mit, Nagy-Iván, Szirmay és mások is felemlitenek; sőt 1622-ben az Alvinczi lelkész Bethlen Gáborné felett tartott halotti

beszédében is elmond. A bécsi »Heraldisch-genealogische Zeitschrift« 1871. évi 9-ik számának 92. lapján közli a Sávári Soos-család czímerét, de egészen elütöt az 1418. évitől, sőt még az 1569. évben megújított czímertől is különbözöt.

1427. Soos Péter és György inhibeálják László prépostot a Hanusfalvi határban akasztófa állítása iránt.

1467. Mátyás király Zemplén-vármegyének öt évi palatinalis iudiciumot relaxál.

1478. Soos István a Sáros-megyei főispánságot — honorem Comitatus — kapja Zápolya Imrétől.

1498. Buthkay végrendeletet csinál.

A XVI. századi oklevelek száma 991 darab. Ezen, úgy a XVII. és XVIII. századbéli oklevelek tüzetes átvizsgálása idő hiánya miatt ekkoráig eszközölhető nem volt. A mennyire ezt azonban tennem lehetett, nagyobb érdekűeknek a következőket találtam:

1518. Lajos király Borsvai András, Kendy György és Miklós és Bajori Ádám birtokait nemes Chilippen Antal megöletése indokából Soos Péternek és fiainak adományozza.

1528. Ferdinánd megparancsolja az eperjesi polgároknak, hogy Sávárt és a hozzá tartozókat, úgy az onnan elhuzozolt tárgyakat, Soos Péternek visszaadják.

1542. Sávárt a királyi hadsereg elfoglalván, az a Soos-családnak visszaadatik.

1542. Soos Györgyöt a kassai kapitány elfogja.

1543. Ferdinánd Soos Györgynek meghagyja, hogy a Sáros-megyei alispán-választásnál jelen legyen.

1569. A Soos-család új czímer levelet nyer.

A legrégibb magyar missilis 1559. évből való.

1571. Báthory István kéri Ferdinándot, hogy Bocskay György özvegyének Gál, Szécset, Rákóczy György és Kálnásy Ferencz birtokait, miket Bocskay Györgynek adományozott, az özvegynek visszaadja.

Evszám nélküli: vizsgálat az iránt, ha valjon Soos Ferencz Harsághy Farkas László elárulásakor János királynak híve volt-e vagy sem?

A XVII. századbéli oklevelek 2801 darabot tesznek, melyek leginkább érintik — a Soos-család birtokviszonyain, pörös-ügyein kívül, a Berthothy, Bocskay, Rákóczy, Haller, Széchy és P'erenyi-családot. A többi között kiválóbb érdekűek:

1602. Sávár mentelmi levele.

1635. Horváth Mihály czímerlevelet kap.

1638. Rákóczy Pált érdeklő regestrumok.

1646. Bochkay István dietúra regálist kap.

1647. Verebéli János missilissei Bochkay Istvánhoz a Chapy-féle birtokok tárgyában.

1645. Úsz Zsuzsanna végrendelete.

1650. Lónyay Zsigmond véleménye a Bochkay ügyben.

1650. Szelepcsényi püspök és Monaky Anna missilissei.

1650. Barkóczy László levelei és inventáriumok.

1661. Válasz a magyarok azon rágalmára, hogy az osztrák hadak magyar honban igen keveset, vagy semmit sem tettek.

1668. Nádasdy missilissei a Bochkay ügyben.

1683. Bochkay István birtokai Soos Györgynek átadatnak, s ugyanez évben kérelmezi, hogy úgy az ő, mint Bochkay birtokai neki visszaadassanak.

A XVIII. századbéli irományok száma 1256, általános közérdekű tárgyakat nem tartalmazván, különben is a múlt század eseményeivel együtt vajmi közel áll még hozzánk s egyes részleteiben is ismeretes levén, mellőzhetőnek vélem azoknak ismertetését. Ezen kívül van még e levéltárban a XVII. és XVIII. századból 49 per-csomag.

Részletezve tehát ezen nevezetes levéltár gazdag tartalmát, van abban a XIII. századból 33; a XIV. 191; a XV-ből 405; a XVI-ból a mohácsi vészig 142; XVI. századbéli összesen 991 darab; a XVII. századból 2801; az egész levéltárban összesen 5677 darab oklevél és 49 per-csomag.

Eltéktelve ezen levéltár történetileg fontos tartalmától, mely az oly sok, és elterjedt uradalmakban bővelkedő családok, jog, birtok, összeköttetési viszonyainak idáig nem eléggé ismert tárháza lett, eltekintve az előttem fel nem tűnt, vagy észre nem vett oklevelek történelmi becsétől, tartalmaz az még sok sóbányászati adatot, magyar leveleket a XVI. és XVII. századból, missiliseket, cultur-történelmi jegyzeteket, leltári adatokat, a mű és házi iparra vonatkozólag, vajmi becsesek az arany, ezüst marhák inventáriumai sat., s hogy végre a levéltár idáig is gondos kezelés alatt volt, bizonyítja az iratoknak évtizedenkénti csomagolása s azoknak századonkénti leltározása; miknek az oklevelekkeli összevetése derítendő majd fel, vajjon az inventáriumokban foglalt iratszámok összege megegyez-e az átadott és átvett iratok számával.

MAJLÁTH BÉLA.

A HÉDERVÁRIAK ŐSEI KARINTHIÁBAN.

Hazai íróink a Hédervári-család elődeit több helyen hibásan Henmenbergi, Houburgi és Hamburgi grófoktól származtatják, pedig helyesen »Hainburg« alakban kellene írni ez ősoket; végre származási helyül Vildoniát említik, melyet vagy a Tyrolban fekvő Viltten kerülettel (1100 év körül gróf Audechs-Wolfertshausen Otto birtokának tartozéka) vagy a Stíriában fekvő Wildon várossal lehet azonosnak tartani. Az a mi »Die Burgvesten der öster. Monarchie« czimű munka egy részében, mely stíriai, karinthiai stb. kutforrások alapján készült, a Héderváriak őseinek eredetére s család-történetére vonatkozólag helylyelközzel előfordul, oly érdekes, hogy annak főbb adatait rövid kivonatban ide jelölni hasznos föladatnak tekintem.

Stíriában a Saan folyó mellett Cilli körül elterjedő vidék hajdan a Saaneck családé volt, melyből a Sternbergi és Hainburgi grófi ágak, ugy utóbb a Cillei grófok szakadtak ki. A történet Julius Cäsar stíriai író szerint, egyébiránt azt is tanúsítja, hogy Cilli és Pettau vidéke a karantani határgrófságot képezte, melynek saját örgrófjai a Saaneck családból származának; 1126 évben azonban e határgrófságot Starhand vagy Starkand és ennek fia elvesztették, de azért későbbben is e család ivadéka, nevezetesen Heumburg (= Hainburg) Ulrik, 1227. évben Cilli városában és környékén mint birtokos jelenik meg. A Hainburgok kihalta után Saaneck Frigyes, kinek anyja Hainburg leánya volt, az időközben elzálagosított Cillit 1331-ben kiváltá, s a Cillei grófi háznak (1341.) alapítója lön.

A Hainburg-család Karinthiában Mamsberg várát, mely egykor a Mamsbergcek tulajdonát képezé, mint ősi fészket birtokolta. A XII. és XIII., sőt részben a későbbi századok alatt keletkezett várépület a sziklák ormain fekszik, és a jelenlegi birtokos a gurki káptalan kegyelettel tartja fönn a mult idők e nevezetes emlékét; alatta terül el a Kraft- vagy Krapf-feld nevű síkság, mely egykor anynyi emlékezetes harczi eseménynek volt színhelye. A Hédervári-család őseinek beköltözését az érintett mű, némileg eltérve hazai íróinktól, így adja elő. Volfger és Hedrik, Starhandi és Hainburgi grófok, tekintélyes nemesség társaságában Karinthiából 1000 év körül István magyar király segítségére a bolgárok ellen kivonulván, Claudian szerint Ceas bolgár vezért — kit történetíróink Keannak is neveznek — megölték; és nagy hadi zsákmányon kívül Istvántól az egész Kisten (= Kiscen) hegyét nyerték adományúl, a hová azután ők egy pompás várat és kolostort építettek, s a hol el is temették.

Megemlítendő a családi viszonyok közül, hogy a Hainburgi grófok a már föntebb érintett családi összeköttetésen kívül még a Pfannbergekkel is rokonságban álltak, és hogy a Hainburgi grófságot a Lavant völgy egy részével a karinthiai hercegektől hűbérül kapták, a Mannsbergi és még két uradalmat pedig a regensburgi püspöktől nyerték, sőt ezenkívül tetemes jószágokat még hűbérben birtak. Az oderburgi monostornak a gurki káptalannak védurai lévén maguknak is számos hűbéres vitézeik valának.

A Karinthiában visszamaradt családág tagjaira vonatkozva, a már említett családtörténeti adatokon kívül megjegyzendőnek tartom a következőt. Starhandi és Hainburgi *Vilmos* és *Konrád*, kik 1096. körül is éltek, 1077-ben a dalmaták ellen harczoltak; Karinthia határgrófja Starkandi ifjabb *Ulrik* (1091—1096) és két testvére: *Verigant* és *Witenwaldi Rudolf* a salczburgi érsekkel háboruskodtak; *II. Vilmos* Ortenburgi Herman gróf ellen (1239.) csatázott: *Albrecht* Ulrik karinthiai hercegnek özvegyét *Agnest* — ki *II. Henrik* osztrák herceg leánya volt — vette nőül; *II. Ulrik* és *I. Frigyes* végre *Ottokár* elleni ütközetben 200 lóval vettek részt, sőt 1288. körül *Lajos* hercegek ellen fellázadván, ezt el is fogták, de *Frigyes* utóbb kénytelen volt menekülni, *Ulrik* pedig megveretvén, 1293-ban bocsánatot nyert. Miután e családból *Herman* és *II. Frigyes* elhaltak, 1320-ban a Starhandi és Hainburgi grófi család Karinthiában magban szakadt; a Hainburgi grófság a karinthiai hercegnek, a többi birtok pedig a rokonoknak, nevezetesen részint a Pfannberg családnak, részint a Cillei grófok elődeinek jutott osztalékul. Így tűnt le itt a nagyhirű család, melynek magyarországi ága ekkor a Héderváriakban és a Nemetujvári grófokban nálunk javában virágzott.

Figyelmet érdemlő körülmény az is, hogy azon időtájban, midőn e család a karinthiai határgrófi címet viselé, a magyar historia szerint (1062) *I. Béla* kir. leányát *Ulrik* karántáni határgróf bírta nőül, utóbb (1074) *Salamon* alatt *Markard* karinthiai határgróf szerepelt, végre (1127) *Sz.-László* leánya szintén egy karint. határgrófnak, *Ulrik*nak volt neje. Minthogy pedig ez időkorban, mint fenn láttuk, ezen határgrófságot a Saanecki család bírta, igen valószínű, hogy az itt említett őrgrófok a Hainburgi vonalból ágazának el.

Jól tudom, hogy az újabb magyar írók a Hédervári-család elődeinek beköltözését a hazai régi írók ellenében *II. Géza* idejébe helyezik, és már azon körülmény is, miszerint a *XII.* században a Hainburg család ősei a karántföldi határgrófságtól elmozdítottak, arra indíthatta volna ezen család némely tagját, hogy máshol keressen magának hazát, hírt és dicsőséget; de mivel épen a *XII.* századból több adat szól a karinthiai őrgró-

fokról, illetőleg a Héderváriak őseiről: azt lehet hinni, hogy a beköltözés tényéről, ha az csakugyan azon korba esik, különösen a stiriai és karántföldi történetre vonatkozó forrásokban kellene hiteles nyomokat találni.

Mindezekből pedig már most következtetnem lehet, hogy ha hazai írónk a Hainburgi grófok családja történetére vonatkozó külföldi, különösen a stiriai, karinthiai stb. kutforrásokat fogják kutatni, a többi közt ama kérdés is, vajjon Volfer és Hedrik beköltözése Sz.-István idejében vagy későbbben történt-e? napfényre hozandó újabb adatok segítségével talán határozottabb megoldást nyerhetne, oly megoldást, mely minden kétséget jövőre kizárna.

STESSEL JÓZSEF.

TÖRTÉNETI IRODALOM.

Révai Miklós élete. Írta Csaplár Benedek. Első kötet. Révai arcképével.
Budapest, Aigner Lajos. 1881. ára 3 frt.

A könyv, mely e cím alatt megjelent; rendkívül érdekes életrajza nem csak Révainak, a genialis tudósnek, hanem egyszerűen a kegyesrendi tanítók mind ama kitünőbb férfiainak, kik a mult század második felében annyi jeles nevelő-intézet élén állottak. Irónk természetesen csak Révai életírását tartja szem előtt és csak ő reá vonatkozólag szól másokról és az akkori helyzetekről, viszonyokról csak azért látszik beszélni, hogy Révai fejlődését mindannyiszor a külső állapotok és az ezekkel leggyakrabban okozatos összeköttetésben lévő lélektani mozzanatokat világosan kiderítse, s a fejlődés nevezetesebb állomásait mintegy megállapítsa, — de mind a mellett oly szerencsés kitéréseket tesz a közel állók bemutatásával az akkori nevelésügyi, szerzetesrendi, társadalmi sőt irodalmi viszonyok bővebb ismertetésével, — hogy az olvasó minden felé szívesen követi vezetőjét, ki új meg új vidékeket tár fel előtte, s miután oktatta, tanította és felvilágosította, mindannyiszor, minden kényszer nélkül, mintegy szép logikai renddel vezeti vissza főtárgyához.

Történeti előadása, az anyagok tekintve, a lehető legalapossabb. Itéletei tiszták, s ha nem mondhatók is a legszabadabbaknak, valóban sohasem hamisak. Szerzőnk fő hibája, hogy Révait merőben úgy tractálja mint kegyesrendi szerzetest, holott a Révai életében a história ítélőszéke előtt ez csak egy véletlen esetlegeség. Lehet valaki jeles író, nagy tudós, kitűnő hazafi a nélkül, hogy ilyen vagy olyan szerzetes lenne; s viszont közbecsülésre, szeretetreméltó, érdemdús kegyesrendi szerzetes lehet valaki a nélkül, hogy akár az írói, akár a tudós névre legkisebb igényt tarthatna. Révainak, amint Csaplár jeles művéből tanuljuk, kora ifjúságától kezdve az volt czélja, hogy kitűnő ember, jeles magyar író és tudós legyen, hogy így az *ébredő hazá dicséére váljék*; vajmi csekély itt e kérdés, hogy mint világi pap, mint benedek-rendi,

kegyesrendi vagy akármelyik szerzetesrendi állapotban fogja ezt elérni. És ha e magasztos cél, mint írónk kérlelhetlenül bebizonnyítja, egész életén át előtte lebegett, akkor a 10 közül az az egyikét feketé bab holmi obscurus öregebb rendtárstól inkább csak comicus hatást gyakorol, s oly világnézet kifolyásai, hogy ma már insultusnak sem mondhatjuk; ezeknél kevéssel van több érték azoknak a félig atyáskodó s részben lemondó nyilatkozatoknak is, melyek jóakaratot látszanak mutatni, így szólván: annyit reméltünk tőle, s ő mint csalódtunk! Mert ezek igazán szólna azt teszik: Soha se voltunk képesek megérteni és így soha se gyakoroltunk rá semmi befolyást! Ezek felett szerzőnk bátran pálczát törhetett volna, vannak hozzá igaz jogczímei: a fáradhatatlan kutatás, az adatok igazságos előadása, megbírálása és plasticus rendezése.

És habár nagyon nehéz dolog Révait is kellőleg méltányolni, s az őt félreértő környezetét is ugyanazon műben dicsőíteni, elmondhatta volna szerző bátran, hogy azok a derék atyák bizony sejtelmével sem bírtak annak, hogy ez az előttük álló Révai valamivel finomabb agyagból van gyúrva mint ők, s hogy a ki növendék és ifju korában oly költeményeket ír, mint pl. a *Tatai patakhoz* írt elegia, s férfi korában oly gramatikával tetőzi nagy jelentőségű irodalmi pályáját, annak szelleme egy regioval magasabban szárnyal mint az övék. Meg is bélyegezhette volna szerző a nagy-károlyi társakat brutális magok viseletéért, ha csakugyan oly módon bántalmazták Révait, miként a 275. lapon közölve van, hogy t. i. szellemi büszkeségét atyja csizmadiaságának emlegetésével akarták lehűteni; valóban ez igazán hangya szorgalommal összegyűjtött nagy műből látszik, hogy ezek a különben sok tekintetben derék szerzetesek és professorok a magasabb foku elmével és érzékenyebb, nemesebb szívű Révaival szemben Keeskeméten vagy Nagy-Károlyban mindig ugyanazok maradnak.

De térjünk vissza az előttünk fekvő munkához, melyet, megvalljuk nagy érdekeltséggel és figyelemmel olvastunk át s épen azért gyöngöseségeit sem fogjuk elhallgatni.

Szerző stylja nem az a szónokias, megkapó, lebilincselő s szép folyamatjával és érdekes fordulataival kielégítő mint azt a francziáknál oly gyakran látjuk, s a mit egy pár magyar írónál is vehetünk észre, de a melyet a magyar közönség oly nagyon szeret, — hanem olyan csendes elbeszélő, mely csak ritkán emelkedik, de ha megszokjuk, jól esik olvasni, néha-néha fel is melegszünk, rokonszenvet érzünk, vonzódunk az íróhoz és tárgyához egyaránt. Olyan ő, mint a világgal nehezen haladó idősebb ember, látjuk nála néha a legujabb szavakat, pl. *megokolás*, ám legyen, bizonyára nem oly rossz szó, mint a prókátorok *megindokolása*:

látjuk nála a divatos hibák példáját: a *folyótnak* használatát ezek helyett: következtében, által, végett, miatt, nálfogva, stb.; látunk szerzőnél néha szokatlan erőltetett szavakat és szófűzéseket pl. eszméltető, nyomatékoltan, nyilván, kezdeményi kísérlés, idétti (felfortyan, felförmed pórias, izléstelen kifejezések, melyeket nem szokás mívelt körben férfíró, íróról s munkánk hősről mondani) stbefe, de látunk néha egy jó magyaros szófűzést is. Szerző néhol nem csak száraz, de fanyar, különösen polemicus jegyzeteiben, melyekkel kár volt vesződni s érdekes munkáját megzavarni; s igaz ugyan, hogy szerző stylusa gyarlóságai miatt megkíséرتi a mentegetőzést 244—245. lapon, de ezzel nem csak nem javítja meg hibáit, de sőt szaporítja, mert mentségtől azt lehet következtetni, hogy ő tulajdonképen jobban is meg tudta volna írni művét, de elhanyagolta, vagy mert nem volt jól hangolva, már pedig az ilyen mentségek, még ha igazak volnának is, semmi jogosultsággal nem bírnak.

Szólnunk kellene még szerzőnk felfogásáról s magáról az egész műről — de ebbeli véleményünk, minthogy a műnek csak első része van kezeink között idő előtt való lenne, s így ítéleteink összegezését arra az időre halasztjuk, mikor majd az egész munka kezeink között lesz. Annyi bizonyos az eddig közlött részből is, hogy Csaplár Benedek derék munkát végez s tegyenek ellene kifogást a stylisták, sőt nyelvészek is, munkája a XVIII-ik századi hazai történelem egyik érdekes lapját fogja képezni.

—K—S.

Egyetemünk a középkorban. Irta Ábel Jenő, kiadta a m. tud. Akadémia irodalom-történeti bizottsága. Budapest, 1881. 97. l.

A m. k. Akadémia irodalom-történeti bizottsága pár év előtt alakult csak; úgy hiszem, félszázados Akademiánk kebelében ez a legifjabb szövetkezet. De már a kezdet küzdelmes éveiben is derekas munkásságáról adhatunk számot. Csupán a »*Corpus Poetarum*« három kötetét, Ábel előttem fekvő művét említem biztos zálogaiként annak, hogy működésétől a magyar szellem, a magyar műveltség története becses szolgálatokat, tanulságos földerítéseket várhat.

Bizonyára egyetemünk középkori állapotának ismerete nemzeti történetírásunk szempontjából is fölültöbb érdekes és tanulságos. Az a kép, melyet annyi dicséssel s annyi gyászszal körülvelt múltunkról alkotunk magunknak, csak úgy teljes, ha ismerjük ama forrásokat is, melyek nálunk a szellem világát éltetik. A harci dicsőség, a politikai ildom és tapintat mellé szé-

pen illik a tudomány szeretete, az emberben a legfőnségesebb alkotó rész: a szellem érdekeinek meleg ápolása.

Ha a középkori magyart etnographiai és pszichologiai szempontokból a középkori idegen krónikák nyomán tanulmányozzuk, bizony egy mákszemnyi hajlamot sem találunk benne a culturára. E krónikákból csupán annyit tanulunk, hogy a jó isten Európára a IX. században ostort bocsátott, meglakoltatandó annak nemzeteit bűneiért. A hún hordák emléke még nem törlődött ki a rettegő Európa emlékéből. A rémülés és büntudat egy új isten itélet közelgését látta. Az ezredik év is közelgett, melyre a világ vége jósoltaték, s mi természetesebb, mint hogy a harczias jövevények megszállását a Duna és Tisza közén úgy tekinték, mint ama borzalmas catastrophia előjátékát.

Ily forma szerepet szánt Európa közvéleménye ama fajnak, mely az alakulni kezdő german és szláv törzsek közé mint fők tolódott, s annak torzsalkodásai közepette a X. század folyamán hatalmas államtestet alkotott. A világnak azonban nem lőn vége, s Magóg fiai jobbak, derekabbak voltak szállongó hiroknél. A mohó tett vágy, mely kalandozással, veszélyek keresésével csillapítá éhségét, hamar elpárolgott, hogy helyet adjon a komoly munka szeretetének. Még egy századon át sem tartott az ifjúság alak- és czéltalan forrongása, midőn elbugyogván a nedv túltele, beköszöntének a férfikor első, gyümölcs-érlelő napjai.

Mi része van első, szent királyunknak az átalakítás fáradalmaiban, azt történet-könyvünk ékesszólóan mondja el. Kétségkívül nagyon sok. A vad, de nemes törzsbe gonddal, szeretettel oltotta be a civilisatió csiráit. Az oltás érdeme őt illeti, a megfogazásé a törzsököt. Ime egy évszázad alatt e faj megczáfolja azt, hogy isten lakoltató ostora, mert a béke, az áldás munkájában töri magát. Csodálatos, hogy ennek hire ezred év után sem terjedett el úgy, mint amannak néhány kurta hó alatt!

Európa rémei, a sötétség és gonosz fiai, az egyetlen apostoli király kormánybotja alatt arra az útra léptek, melyről azóta sem tértek el. A hármás halom és négy folyam vidékén böles mester szilárd alapon rakta le az állam talpköveit. A kik az építésben fáradtak, nem tagadjuk, impulsust a már előhaladottabb nyugattól vettek, de erőt önmagukból, hitet a munka áldásos voltából. Ennyit talán nekünk engednek azok is az átalakulás érdeméből, kik untalan hirdetik, olykor még hívőkre is találva, hogy a magyar faj mindig majmolt, mindig idegenektől harárcsolt konzervon rágódott.

Még a jog és méltányosság határai közt sem óhajtnak tetszelegni önmagukkal. Hírlehet mihasznaságunkat hadl czáfolja ezredéves állami létünk, mely már kezdetben magába szívta a

fejlődés minden józan elvét. E faj életvalóságát, melyet idegenek kétségbevittek, mely fölött hazafiak kétségbeestek, nem doctriinaire tanok bizonyítják, hanem tények; múltja bizonyosság reá, hogy fönnállását féltetni mindaddig nem szabad, míg lelkesít a munkában való bizalom, a komoly munka sikerének hite.

Nem lehet e sorok célja az átalakult nemzeti lét sokszínű szövődékét szálaire bontva megvilágítani. Bármily kezdetleges is az első századok állami és társadalmi élete, hű képét még sem szoríthatni néhány lapnyi vázlat keretei közé. Tisztünkhez híven, csupán egy mozzanatát figyeljük meg a fejlődésnek. Csupán egy intézmény vázlatos vizsgálására vállalkozunk, mely Európaszerte mindenütt, a közép és újkorban egyaránt, föltöbbször becses szolgálatot tett a művelődés ügyének.

Az egész középkoron át, de kivált első századaiban a setétséget áhító szem is káprázat nélkül tűrhette azt a világosságot, a mit az értelem és szellem árasztott a világra. Az ó-kor művészete és tudománya jeltelen sirban aludta csöndes álmát. A nagy gondolkozók összes bölcsességéből néhány műszót örökölt, azoknak értelmét vitatta, a korlátoltság ellenmondást nem tűrő hevével, mindennek homlokkal menő erőszakosságával. A logica, az ész józan fegyvelmezője, nyüge lett az értelemnek. Socrates, Plato és Aristoteles bölcsessége a nominalisták és realisták szörszálhasogatásává fajult; az ember az élet kenyere helyett útszéli kórón kérődzött. — E tudomány bizony soványan táplálta a világosság forrásait: az iskolákat és egyetemeket, s csak ködszerű homályt terjesztett, melyben a vakmerő kétkedés, nyegle tagadás barátságosan fogott kezét a képtelen üres ábrándozással, a rajongásában, balgaságaiban is tiszteletreméltó hittel. S a világosság e gyéren bugyogó forrásait oly lelkesültséggel, néha annyi önmegtagadással nyitják meg a szomszédok számára, a mit misem értethet meg az egy jobb jövő reményén kívül. E források sekély, zavaros vizéhez oly számmal tódulnak a szomszédok, minőt ez általunk lenézett korról még pontosabb számadatok után is nehezen hiszünk el. A középkori egyetemek hallgatóinak nagy számához bizonyára egynél több szó fér; de a túlzott, pontatlan szám, mely valószínűtlenségben vetekedik a csatákban elesetekével, tanuskodik arról, hogy az emberben nem aludt ki a tudás vágya, noha kiolthatta volna ama kétes értékű eleség, a melylyel jöltartották.

A középkori tudomány anyag tekintetében sovány, módszerre nézve meddő. Vagy nagyon is földhöz tapadt valóságokat tárgyalt, vagy üres utópiákat. Fejlesztés, élesztés helyett békőtt vert az elmére. Tiltotta a bírálást, vizsgálódást, mint a sátánnak áldozott tömjént. Tudása merő tényekben, philosophiája üres

álmódolásban culminál. Komolyan kutatja a bölcsesség követ, vizsgálja a csillagok és gonosz szellemek hatalmát földi pályánkra, csupán önmagára nem gondol. Érzékeit megosztja a föld és ég között, de itt és amott egyaránt semmisségek fölött töpreng.

Volt volna bár a szellem, melyet a középkor magáénak vallott, még meddőbb, mégis e szellem föntartói, az intellectuális érdekek ápolói: az egyetemek hasznos és áldásos intézmények valának. Ezek adták az egyházi és politikai élet küzdohomkjára a bajnokokat, fölverteztvén a harcra mindazzal, mi szegényes fegyverházokból kiltelt. A nyers erő, az anyag ellenében a szellem érdekeit védték, vad törzsökbe nemes galyakat oltottak, gátakat háritottak el a haladás útjából, előrevetett halvány sugarai voltak a fölvilágosodás hajnalának.

Ily szerep jutott nálunk is az egyetemeknek. Nem dönt-heljük el, mely évben tétetett le első ilyenmü intézményünk alapja és ki által; de az tény, hogy a veszprémi főiskola egy időben született a legrégebb német egyetemekkel. Virágzása aránylag rövid ideig tartott; a XIII. évszáz vége felé előbb elemi csapás-tüvész-ingatja meg, majd az erkölcsi haldoklás jelenségei mutatkoznak, hogy az Árpádok sirba szálltával körülbelöl egy időben kimúlják. Fönnállásának igen halvány emléke maradt reánk, külső történetéből tudunk néhány töredékes mozzanatot; de hogy mily szellemet terjesztett, a világosság mekkora teljét árasztotta maga körül, azt csak hozzávetések által lehetne meghatározni. Alig csalódunk azonban, ha föltesszük, hogy más egyetemekkel közös csapáson járt, hogy a szükségeknek derekasan megfelelt, s hogy a magyarságban megszállása első századai alatt ápolta és növelte a culturalis hajlamot. A pécsi főiskola sorsa nem sokkal volt különb. Egyik leghölcsébb »nagy«-nak nevezett királyunk, I. Lajos alapította, nyilván, hogy a veszprémi egyetem elhúnytával hajléktalanul maradt tudomány a három tenger által határolt birodalomban biztos és diszes fészket találjon. Mindenesetre érezhető hiányt pótol, még ha a valóság messze mögötte maradt is a nagy tervező céljának. A külföldi egyetemek, melyeket sürűen látogattak magyarok, terjesztették közöttünk a csinosságot, művelték az izlést; de állami és társadalmi életünk gyakorlati szükségeire nem növeltek, nem növelhettek férfiakat. A hazai jog, bármennyit is olvasztott föl magában a rómaiból, mégis specialiter magyar maradt. A törvénytudókat, meg az alsóbb rendü papságot itthon kellett iskolázni, hogy hivatásuknak megfelelhessenek.

A pécsi egyetem túlélte a mohácsi válságot is pár évtizeddel. Középkori egyetemeink közt ez a leghosszabb életü, s valószínűen a középkori Magyarország szellemi életében ez hagyta

maga után a legtartósabb nyomokat. Az ó-budai, pozsonyi és budai egyetemek inkább reményteljes kezdet valának. Amazt a vállalkozó szellemű Zsigmond király alapította. Nem sok emléket hagyott maga után, alig többet egy elferdített névnel »Sunda,« mely minutiosus vitákra adhat alkalmat, de tudásunkat egyáltalán nem gyarapítja. A pozsonyi egyetem létét Vitócznek köszönheti. Kérész életét eléggé magyarázza közelsége Bécshez, hol régi, tekintélyes egyetem állott, alapítójának kora halála, Mátyás »monstruosus eszmé«-je, hogy Budán negyven ezer műzsafinak emel palotát, mely gondjait egészen elvonta a kezdet nehézségeivel küzdő intézettől. Kimúlt az is, s a Corvina is félszegen jött a világra, hogy a nagy király árnyék utódja alatt kora halált haljon. Egy nagyhirű épület alapjait sokáig mutogatták a vándornak a Duna jobb partján: ez maradt fenn csupán abból, mi hivatta volt Budát, a dicsőség és hatalom akkori lakóhelyét, szellemi és értelmi központtá emelni.

Gyorsan mintegy lélekzetvétel nélkül rohantam át közkori egyetemeink sorrendjén Abel könyve kalauzolása mellett. A kép, melyet lapjairól rajzoltam, arról tanuskodik, hogy a terv jobbára szebb volt a valóságnál, hogy a törekvésnek többnyire mesze mögötte maradt a siker. Fölöttébb érdekes volna e tünemény okait földérinteni. Hanem ily nagy föladat megoldása azt illeti, a ki vállalkozni fog, hogy művelődésünk teljes képét rajzolja meg. Az majd hálásan veszi Abel fáradozásait is, ki középkori egyetemeink állapotait az összes források pontos, szabados összeállításával tisztázta. Abel műve forrás-tanulmány; nem képét adja az egyetemeknek, csak színeket a képhez, melynek festője még várat magára. De fáradalma méltanylást, eruditiója tiszteletet érdemel. E sorok czélja ezt tolmácsolni.

ZILAH KISS BÉLA.

Mérték-, súly- és pénzisme felsőbb kereskedelmi iskolák s a művelt közönség használatára. Írta Ereky Alfonz Sz.-Fehérvár. 1881. 454. l. XXIII. tábla. Ára 5 frt.

Főntebbi munka tájékoztatója akar lenni a művelt közönségnek a világ különmemű pénz, mérték és súlyrendszerei megismertetésében. Mint ilyen, a »Századok« olvasóit csak annyiban érdekelheti, a mennyiben történeti vonatkozásokban bővelkedik.

Szerző szorgalmát, jóakarátát elvitatni nem lehet. Magában véve meddő munkának látszót végezett. Eredetiséget a munkában nem találunk, nem is keresünk. Az ilyen tájékoztatóknak az adja meg a becset, hogy mely munkákat vette alapul. Szerzőnk

leginkább német munkákból merített — mit nem hibául rovunk fel — s úgy látszik, ennek a térnek új megmívelője, mert sokat nem értett, sokat hibásan fordított.

Ha jóakarattal értelmezik tanáraink e könyvet, segédkönyvül beválik. Érdekesebb Ereky úrnak a könyv 150—174 ll. olvasható tanulmánya hazánk hossz-, terület-, ür és sulymértékeiről meg a pénzrend szerről 1848-ig. Szerzót e téren túlszigorúan megbírálni méltánytalanság volna. Kevés az előmunkálat. Mindamellet azt hisszük, ha szerző azt ambitionálta — mi dicséretes szándék — hogy a magyar viszonyokat is méltányolja, bővebben, alaposabban kellett volna az adatokat összegyűjteni.

Verbőczy, a Corpus Juris s néhány idevaló tanulmány az, mit szerző kivált a pénzrendszerre nézve használ, nem dolgoz fel semmit, csak egybeállít. Csak egyre figyelmeztetjük a szerzót: a Török Magyarkori Államokmánytárban, a Fejér codexében s a Wenzelében annyiféle adatot talált volna a suly s mértékrendszerre, hogy ily közvetett tanulmánynál is hasznát látta volna e részben szegény irodalmunk.

Ha munkája újat nem mond is, s kifogást sokat lehetne tenni, szerzője tanuljon újra s folytassa e részben tanulmányait, bizonyára jobbat fog adni.

ТН.

T Á R C Z A.

MAGYAR TÖRTÉNELMI TÁRSULAT.

A M. TÖRT. TÁRS. 1882-İK ÉVI KÖZGYŰLÉSÉT f. é. jan. 5-én tartá 7 óráig, b. *Kemény* Gábor s azontúl *Pulszky* F. elnöklete alatt.

B. *Kemény* G. elnök üdvözölvén az új év alkalmából a választmányt, s a társulati tagokat, kik oly szép számmal jelentek meg, megnyitja a közgyűlést.

Ekkor titkár felolvassa következő jelentését a választmány múlt évi működéséről.

Tisztelt közgyűlés!

Folyó évben társulatunk megalakulásának 16-ik évébe lép. Midőn, a régi szokáshoz híven, jelentésemet választmányunk múlt évi működéséről a t. közgyűlés elé terjesztem, azon megnyugvással teszem azt, hogy a kormányzó testület bölcsesége által lehetővé vált ez évben is emelkedést jelentenem. Ez emelkedés nem rohamos ugyan, mindössze 127 taggal van több, de az utóbbi évekénél mégis aránylag nagyobb. Sikerült ugyanis hazánk két oly vidékén szerezni pártfogókat társulatunknak, hol az eddig gyéren volt képviselve t. i. Sáros-vármegyében s Szegeden.

A múlt évi »Névkönyv« végéhez illesztett statisztikai kimutató mellett tanuskodik, hogy országunk vegyes ajkú lakossága jobban méltányolta a társulat törekvéseit, mint a tiszta magyaroktól lakott vidék. Nyilvános bizonyossága ez annak, hogy a mely vidék jobban fenntartotta historiai emlékeit, megőrizte a családi levéltárakat, ápolta a történet hagyományait, több értekezéssel bír a történetírás fontosságára iránt, mint az a vidék, melyet az idők pusztító vihara ez emlékektől, e levéltáraktól, e hagyományoktól megfosztott. Úgy látszik a magyarság zöme aránylag kevésbé érzi szükségét, hogy összeköttetését a multtal fentartsa, — elég tömörnek, elég erősnek érzi magát anélkül is. Legalább arra mutat azon körülmény, hogy az összes tagok számának alig egy harmada esik tiszta magyar vidékekre s itt is nem a tulajdonképi birtokos osztály, az, mely e

számot kiteszi, hanem a tanárok, papok, tanítók lelkes és művelt csoportja. És most az óriási esapástól látogatott Szeged ujjialakításának s felemelkedésének első évében siet tömegesen beiratkozni társulatunk tagjai sorába. Hogy a másik vidéken, — mely az új tagok nagyobb continuouségét szolgáltatatta, — Sárosmegyében tért foglaltunk, azt azon lelkes és tüntető fogadtatás után, melyben nem minket, hanem a magyar történetírást részesítették, — mindenki természetesen fogja találni.

Annyival megnyugtatóbb reánk nézve ez az eredmény, mert társulatunknak fenállása óta még nem volt éve, melyben a halál annyi áldozatot követelt volna, mint épen a lefolytban. A régi gárdának tagjai közül, kik megalakulásunk bölesőjőnél már ott voltak, hultak el ez idén tömegesen. A választmány vesztesége is súlyosabb volt ez idén: két kitünő és munkás tagját gyászolja az, kik társulatunk folyóiratainak is díszjei voltak, a megholdogult Révész Imrében és Fabritius Károlyban.

Hogy magára a választmány működésére térjek át: munkásságának eredménye a közönség előtt fekszik. A »Századok«, a »Történelmi Társ« szokott terjedelemben jelentek meg: hatvan íven az első, ötvenen a második. Hogy feladatuknak mennyiben feleltek meg, arról a közönség dolga ítéletet mondani. A választmány s a szerkesztői bizottság mindent elkövettek, hogy a méltányos igényeknek megfelelhessenek.

Jól tudom, hogy az évek szaporodtával mindig nagyobb és fokozottabb munka vár reánk. Mennél több anyag van felszínre hozva, mennél több levéltár van kikutatva, minél inkább ismerjük a külföldön eddig elrejtett anyagot: annál nagyobb buzgalommal kell hozzá látni, hogy az anyag beillesztessék a magyar történetírás keretébe. Nem a mi érdemünk, hanem az idő fejlődésének természetes következménye, hogy az ifjabb nemzedékben szaporodik azok száma, kik a régi munkásokhoz esatlakoznak s kik ifju hévvel s lelkesedéssel dolgoznak a magyar történetírás még eddig nagyon sok homályos pontjának felderítésén, vitás kérdéseinek eldöntésén. De épen az a körülmény, hogy még rendkívül sok a teendő, teszi óhajtandóvá azt, hogy a társulat erőben, számban gyarapodjék. Választmányunk valóban nyugodt öntudattal mondhatja el, hogy a mit a közönségtől kap, azt a közönségnek adja vissza. Ha tehát a közönség eljöttnek látja az időt — mint mi is meg vagyunk arról győződve, hogy már itt van az — hogy munkásságunk terét szélesítsük: tegye azt tömegesb pártfogásával lehetővé. Főképp a magyar vidékeknek figyelmébe nem ajánlhatjuk eléggé, hogy a múlt és jelen közt szerves összeköttetés van. A vitae magistra-nak csak akkor van értelme, ha a múltból igyekezzünk meríteni; — de az igazán a közönségé a mit mi, a közönség munkásai, merítünk a múltból. Kétségtelen igaz, hogy a mi munkásságunk nagy támaszt nyer az akadémia történelmi bizottságának munkásságában, hogy ez tömegesen adja a forrásokat, miket mi csak szűken nyújthatunk; de kell, hogy azoknak a forrásoknak a magyar történetírók tolmácsai legyenek. Ha a közönség

is ebben a véleményben van, ha meríteni akar belőlük, azzal fokozni fogja a munkássági ingert. Nincs okunk kétségbe esni, hogy ne történjék meg: peragit tranquilla potestas, quae violenta nequit. Szeged és Sáros lelkes példája mutatja, hogy ha néhány hazafi lesz, ki ez igazságot átérti és átérzi, — az már a közel jövőben meg fog valósulni.

És most — jelentésem bezárása előtt még arról kívánom értesíteni a közgyűlést, hogy Bay Ilona úrhölgy, társulatunk legnagyobb alapítója, ismét 20 db \ddagger -at küldött egy tetszés szerint választandó tárgyú pályakérdésre.

E jelentés tudomásül vétetvén, a pályakérdés kitűzésével a választmány bizatik meg, egyszersmind Bay Ilonának nagylelkű adományáért a társulat köszönetet szavaz.

Elnök felemlítvén, hogy most 18 kilépett s 2 meghalt választmányi tagnak helye betöltendő, felhívja a társulat tagjait, hogy szavazataikat adják be, s szavazatszedőkké *Csontos* János és *Fejérpatak* L. választmányi s *Bánó* József társulati tagokat nevezi ki. Beadtván a szavazatok, a szavazatszedő bizottság eltávozott.

Következtek a felolvasások.

Salamon Ferencz »Kütfőtanulmányok a salzburgi névtelenről« című cikkét olvasta fel, mely a »Századok«-ban fog megjelenni.

Szabó K. bemutatta a kolozsvári polgárság adóljástromát 1453-ból, mely a »Történelmi Tár«-ban fog megjelenni. Bemutatásának kivonatát alább közöljük a tárczában.

Utolsó felolvasó *Szűdeczky* L. volt, ki a krakkai akadémia kiadványairól értekezett — ezt is bemutatja tárczánk.

Ezalatt a szavazatszedő bizottság visszaérkezvén, beadta jelentését mely szerint a köv. három (1882 — 84.) évre megválasztottak:

Balássy Ferencz,	Dr. Rómer Flóris,
Id. Bánó József (<i>új tag</i>),	Dr. Rónay Jáczint,
Deák Farkas,	Szabó Károly,
Dobóczy Ignác,	Dr. Szalay József (<i>új tag</i>),
Dr. Hampel József,	Szilágyi Sándor,
Dr. Horvát Árpád,	Id. Szinnyei József,
Nagy Imre,	Tárkányi Béla,
B. Nyáry Albert,	Dr. Thallóczy Lajos,
B. Nyáry Jenő,	Torma Károly,
B. Orbán Balázs,	Dr. Wenzel Gusztáv.

Folyó ügyekre kerülvén a sor, évdijas tagokká megválasztottak: *Szentiványi* Zoltán, Budapest, (aj. a titkár); *Heckel* Károly ügyvéd, Miskolczon, (aj. Butykay József); *Hatoani* Ferencz, áll. polg. isk. tanár,

Kis-Marton, (aj. Szabó Károly, t. f.); dr. *Kossutányi* Ignác, jogtanár, Pécssett, (aj. a titkár); *Sulyok* Zoltán, Ohaba-Mutnik, Krassó m., (aj. a titkár); *Soltész-Nagy* Kálmán polgármester, Miskolczon, (aj. Petró Gy.); *Társaskör*, Szatmáron, (aj. a titkár); *Czakó* János tanár, Budapest, (aj. Máté Sándor); *Veress* Jenő prem. r. főgymn. tanár, Rozsnyón, (aj. Nátafalussy); *Balugyánszky* Béla gymn. tanár, Zsolna, (aj. Demkó K.); *Dedinszky* Elek g. kath. lelkész, Beregszász, (aj. Demkó); *Szabó* Lajos ref. lelkész, Léván, (aj. a titkár); *Békefj* Remig, főgymn. tanár, Sz.-Gothárdon; *A casino*, Sz.-Gothárdon, (aj. Augusz Gerő); *Merényi* Lajos levéltárnok, Kis-Marton, (aj. Thallóczy); *König* Mór apát-kanonok, (aj. Czobor B.)

Pénztárnok bemutatja múlt havi számadását, melyből kitéűnt, hogy a múlt évben volt:

bevétel	11,279	frt	96	kr	és	60	¶
kiadás	10,047	frt	70	kr,		—	
pénztár maradvány	1682	frt	26	kr	és	60	¶.

E jelentés tudomásul vétetvén, számvizsgálókká: *Deák* Farkas és *Horvát* Árpád kértettek fel.

Elnök aztán megköszöni a társulati tagok részvétét s a közgyűlést befejezettnak jelenti ki, egyuttal azonban felkéri a választmányt hogy zárt ülésre maradjon együtt.

A zárt ülésen elhatározott, hogy a szerk. bizottság tagjainak száma egygyel megszorítottatik s bizottsági taggá megválasztott *Deák* Farkas társ. jegyző.

A KOLOZSVÁRI MAGYAR POLGÁROK ÖSSZEIRÁSA 1453-BAN.

(Szabó Károly felolvasásából.)

A kolozsvári unitárius kollegium könyvtárában, nagyajtai Kovács István gyűjteményében, őriztetik egy könyv, ez alatt a cím alatt: *Re. gestrum Hungarorum de civitate Clusvár*. Ez a kolozsvári magyar polgárok névlajstromát s az azok által fizetett városi adó feljegyzését tartalmazza 1453-ból.

Kolozsvár magyar polgárainak ez adó-könyve bizonyára nemcsak a város történetére nézve bír fontossággal, de — mert ez időből ily részletes kimutatás egy-egy város polgáraitól s azok adófizetéséről ritkítja párját, — az sok tekintetben általános mivelődési szempontból isnevezetes.

Egész terjedelmében a Történelmi Tárban szándékoznunk bemutatni, itt azért csak vázlatos ismertetést közlünk róla.

Terjedelme 10—12 folio ivet tesz, helylyel-közzel üres levelekkel; fedele három Mátyás király korabeli eredeti pergamen oklevélből van összevarrva s a fentebbi cím ezen a fedelen áll. A kézirat nehezen olvasható, több helyt törléssel.

Tartalmát a város által magyar polgárokra kivetett adó összeírása teszi 1453-ból, — és pedig kétszer vettetvén ki ez évben a július 13-án és aug. 1-én, a nevek kétszer fordulnak elő, némi csekély változattal. Az első kivetésnél mintegy 530, a másodiknál 553 név szerepel.

Ugy látszik: ekkor már a magyar lakosság egyensúlyban volt a szászokkal. 1458. jan. 31-én Horogszegi Szilágyi Mihály rendelete szerint a város centum-virátusát ötven magyar és ötven szász tette, — a bíró évenként felváltva egyszer magyar, máskor szász volt. Ennek előbbi ususból kellett kifejlődni; feltehető, hogy öt évvel azelőtt is 1453-ban a lakosság aránya ugyanaz lehetett.

Név- és adólajstromunk utczák szerint megy, s kizárólag csak a magyarokról emlékezik. Az utczák így következnek: *Monostor* utca, *Hid* u. (a falon kívül); *Hosszu* u. (= *Longa Platea*; falon kívüli és belüli), a mai Bel- és Kül-Magyar u., melyben mint az összeírásból látjuk, legtöbb magyar lakott s melyet már akkor is, mint most, Magyar utczának is neveztek; — azután jön a *Közép* u. (falon belüli és kívüli); *Király* u. (*Platea Regis*); *Farkas* u. (*Luporum*; falon belüli és kívüli); *Szeben* u.; *Torda* u.; *Széna* u. (falon belüli és kívüli), — a régi német irásokban is *Heu* (*Gasse* név alatt jön elő, s most még is hibásan *Szén* u. nevezik. (Ez is falon belüli és kívüli volt.)

Minden egyes utca rovatában elő vannak számlálva az ott lakó adózó magyar polgárok; mindenik név után, hogy mennyit fizetett, vagy mennyiről adott zálogot. Az adólajstrom után a kiadások lajstromát találjuk, melyeknek egyes pontjai nagyon jellemzők, érdekesek (Igy mennyit lakomáztak el, midőn az adót szedték; mennyit kaptak a királyhoz küldött követek, vagy a városhoz jött követek stb.) — A második adókivetésnél ugyanigy találjuk az utczákat és neveket, utána az adó megfizetését vagy zálogadását s végül itt is a kiadások jegyzékét.

Nem érdektelen s nem minden tanulság nélküli ezekből a nevek összeállítására s a mesterségek csoportosítására. Az utóbbiból kiténik, hogy

a magyarok egyáltalában nem idegenkedtek a mesterség üzésétől s hogy vannak mesterségek, melyek kizárólag magyarok által kellett, hogy üzessenek.

A keresz- és előneveket együtt legnagyobbára kifejlődve találjuk, egyedül keresztnévet 40—50 esetben találunk csak; apjáról való elnevezés is körülbelül ugyanannyi; foglalkozásától nyert nevet 200-nál többet; testi tulajdonságról való elnevezést 90-nél többet; nemzetiségéről mintegy 40-et találunk.

Foglalkozás után az elnevezések következő számarányát találjuk: szabó = 30; varga = 19; kovács = 13; tegez-gyártó = 10; ijgyártó = 8; deák (literatus) = 8; kerekes = 7; nyilas = 7; nyerges, szíjgyártó, molnár, szekeres, ács, üveges = 5—5; szöcs, halász = 4—4; timár, takács, aranyműves, asztalos, lakatos, esziszár, üveges, vajda, bíró = 3—3; köfaragó, pereczsütő, lepényes, kupás, kalmár, kecskés, mészáros, nyirő, szita, boros = 2—2; buzogány, esukás, fazekas, fegyver, festőné (pictrix), gyékényes, hegedűs, hustartó, késgyártó, kádár, kénese, kolesár, koszorós, lugas, madarász, meszes, pohárnok, olajos, pásztor, remete, rózsás, sós, szenes, szénégető, szeker-nyés, tollas, tapasztó, vámos, kántor, vitéz stb. = 1—1.

Testi tulajdonság után: kis = 10; nagy = 9; fekete = 8; veres = 6; fodor 4; fejtér, szöke, kövér = 2—2; jó, tar, nagylábó, sárhajó, segges, vak = 1—1.

Nemzetiség után: tót = 15; magyar = 9; szász = 4; székely 3; oláh, török = 2—2; horvát, kún, tatár bolgár = 1—1.

Hazájáról (legnagyobb részben Erdélyből, közléről): monostori = 6; bácsi = 5; gyalai = 4; kolosvári, szilvási, peterdi, szendi (szindi) = 3—3; széki, kendi, szilágyi, hunyadi, temesvári; moldvai, havaseli = 2—2; több erdélyi városról = 1—1; bártfai, egri, szegedi, zsákai, károlyi = 1—1.

Apjáról (a mint a valódi székely neveknél máig is úgy van): Demeterfi, Istvánfi, Egyedfi, Miklósi Dénes, Márton György, Johannes Damján, Blasius Jankó, Albertus Georgy, Petrus Georgy, Thomas Tiburey, Györgyfi.

Keresztnévek: Barthos, Dávid, Urbanus, Pócs, Kelemen, Bede, Egyed, Sylvester, János, Donokos, Demeter stb.

Az adó dica-k szerint van kiróva.

Mint legtöbb adófizetőt találjuk Szompol Miklóst = 25 dicával.

Azután jön Hunyadi László, Dobó Illyés = 20—20; Szabó Egyed = 16; Tegez Imre = 12; Szabó Lőrincz, Tóth Illyés, Gógán Benedek, Bácsi Péter, Tegez Pál = 10—10; Ijgyártó Gergely, Tóth Balázs 7—7; Szabó Bereczkné, Sértő Péter, Fejér István, Szucsáki Péter = 6—6; Vásárhelyi Ambrus, Gyalai László, Fejér Gáspár = 5—5 dicával. A 4 dicat fizetőknek már hosszú a lajstroma s annál hosszabb, minél alább megyünk; egy dicat fizetők legtöbben vannak.

*

Azt hisszük, mindezen adatoknak megvan a maga fontossága általános művelődés-történelmi szempontból is.

A KRAKÓI AKADÉMIA TÖRTÉNELMI KIADVÁNYAIRÓL.

(Szádceczy Lajos felolvasásából.)

T. közgyűlés! Czelom volt, hogy a krakói Tud. Akadémia tört. kiadványainak a magyar históriát illető részét ismertessem. Az idő rövidsége miatt csak egyes mutatóványokra fogok szorítkozni.

Vannak tán, kik szükségteleznek tartanak az egész ismertetést, — lehet, magam sem gondoltam volna rá, ha egy körülmény arra nem készítet. S ez az, hogy a krakói Akadémia tört. kiadványai nálunk ritka, mint a fehér holló, mindössze az Akad. könyvtárában láthatók, a többi könyvtárakban, tudtommal, egyikben sem.

E kiadványok két nagy cyklusba sorakoznak. Egyik a középkori emlékek: *Monumenta Medii Aevi Historica, Res Gestas Poloniae Illustrantia* —; a másik az 1507—1795 közti kiadványok: *Acta Historica* stb. általános név alatt. Ez a kettő a nagy keret, — ebben jelennek meg megfelelő külön címek alatt a kisebb-nagyobb időszakot felölelő egyes kiadások.

Sorba kellene vennem az egyes köteteket, mert alig van egy is, a melyben több vagy kevesebb magyar vonatkozást ne találunk, — de arra idő nem lévén, csak két kötetet fogok kiemelni a középkori cyklusból, melyek minket közelebből érdekelnek.

I. K r a k ó v á r o s o k m á n y t á r a (1257- 1506.)

(Codex Diplomaticus Civitatis Cracoviensis, latin- s megfelelő lengyel cz. a. kiadta: Dr. Piekosiński Ferencz, Krakó 1879.)

Ebben a minket érdeklő oklevelek leginkább a Magyar- és Lengyelország között folyt kereskedést szabályozzák a XIV. és XV. sz.

Találunk itt okleveleket Róbert Károlytól, Erzsébet királynőtől, Nagy Lajostól, Nagy Kázmértól, Hedvigtől, Jagelló Ulászlótól, I. Ulászlótól, II. Kázmértól stb. Ez oklevelek szabad kereskedést biztosítanak a magyaroknak Lengyelországban, a tatár és orosz részekben s Danzig és Torn felé a porosz tartományokban, — s viszont a lengyeleknek Magyarországon (Kassáig.)

1324-ből találunk egy szerződést Kassa és Krakó városok között a szabad kereskedés biztosítására.

1368. (febr. 25. Budán) kölcsönös szerződés kel Lajos és Kázmér király között, mely szerint Nagy Lajos szabad utat enged Kassáig a lengyel kereskedőknek, a kik ott fizetni tartoznak a Robert Károly idejében is fizetett vámot s három napig kötelesek kitemni áruikat; ha azalatt nem tudják eladni, árulhatják a városon kívül is, a bejövetteltől számitott öt nap lefolytáig. A lengyel kereskedőket Lajos pártfogolni tartozik, viszont Lengyelországban Kázmér a magyarokat.

Ilyen áru-lerakóhelyül rendeli Krakót Erzsébet királynő 1372. jul. 18. s Nagy-Lajos u. a. év aug. 6. kelt oklevelével. Lajos kr. ugyanakkor (Visegrádon keltezve) biztosítja a szabad kereskedést a magyar és lengyel kereskedőknek Lemberg felé és orosz tartományjaiban.

A lembergiek mindent elkövettek, hogy ők is nyerjenek áru-megállító jogot. E felett egy ideig vita folyt. A lengyel országrendek azt vitatják, hogy Lembergen keresztül mindig nyílt, szabad kereskedés folyt, így N.-Lajos 1379. (aug. 21. Kassáról) megtiltja a lembergieknek a kereskedők megállítását. De Lemberg városa nem nyugodott s már a következő 1380. évben el is érték czélfjokat: N.-Lajostól privilegiumot nyertek (nov. 11. Visegrádról keltezve), mely szerint minden magyar és lengyel kereskedő, a ki árujával Lembergbe jut, ott 14 napig megállapodjék, áruit rakja ki, — ha azalatt el nem adhatja, a szokott díj megfizetése után akadály nélkül tovább mehessen a Tatár részek felé; — visszatérvén, a hozott árukat ismét 14 napig köteles árulni Lembergben s csak azután mehet tovább, ha el nem adhatta, újra megfizetvén a szokott teloneumot.

Legyen elég mutatóványul a több mint husz ide vonatkozó oklevél közül e néhány, Kassa, Krakó és Lemberg árumegállító jogával foglalkozó.

E gyűjteményben van közölve az a nevezetes oklevél is, melyet Jagello Ulászló litván nagyherceg 1385. (aug. 14. Krew.) állít ki,

hogy kész teljesíteni a N.-Lajos leányával Hedviggel kötendő házasság feltételeit (a többek közt, hogy keresztyén hitre tér s egyesíti Litvániát Lengyelországgal).

II. A XV. sz. leveles könyve.

(Codex Epistolaris saeculi XV. Kiadták: Sokolowski Ágost és Szujski József.)

Ebben aránylag nagyon sok, több mint hatvan levél, szorosán a magyar történelemre vonatkozik. Ezek között vannak a magyar és lengyel rendek egymással váltott levelei, — I. Ulászlónak — édes anyja; Zsófia királynőnek —; Hunyadi Jánosnak és Mátyásnak —; Kázmér lengyel királynak —; Dlugossnak a történetírónak —; Olesnicki krakói püspöknek és Aeneas Sylviusnak stb. Magyarországot illető több levele.

Egészben véve, t. közgyűlés, ezeket a leveleket lézagypótlónak mondhatjuk a magyar történetírásban. Ha összevetjük gróf Teleki: Hunyadiak korának történetével ezen leveleket, látjuk: mennyi új és biztosabb adatot nyerünk ezekben Magyar- és Lengyelország érintkezéseinek történetére e nevezetes korszakban. Messze vezetne, ha az egész itt talált anyagot beilleszteni akarnám históriánkba; részletekbe nem bocsátkozom, csak vegyes mutatóványokat hozok fel:

I. Ulászló magyar és lengyel király 1441. dec. 27-én a Nagy-Szombat melletti táborból levelet intéz a lengyel rendekhez. Leírja a török veszély fenyegetését, Giskra féktelenségeit, Magyarország szorult helyzetét s sürgeti a lengyeleket, hogy hadaikkal segítségre siessenek, vonuljanak le Kassa felé. Jeleztük (ugymond) mily nagy veszély között tartottuk fenn eddig is életünket, ellenségeink miatt, s mily nagy veszélyben forgódunk mostan is. Emlékezhettek még, hogy vajon ambitio, nagyravágyás vezérelt-e engem, hogy Magyarország trónjára lépjek. Emlékeztek tán még a könnyekre s esdeklő szavaimra, melyekkel kértelek titeket, ne kívánjátok, hogy Magyarországra jűjjetek. Nemde mindig azt mondtam, hogy meg vagyok elégedve a hazai tűzhelylyel, s nem vágyom ekkora uralomra. De midőn egy szívvel lélekkel azt állítotok, az én akaratom ellenére is, hogy Magyarországra jövetelem javára és nagy előnyére lesz Lengyelországnak, könnyes szavakkal azt válaszolván nekem, hogy inkább nekem kell sírnom, mint tinektek: belecgyeztem, akaratom ellenére is, mintegy kényszerítve, bízva istenben és tibenetek. Ime most fenyeget a végveszély, — a török felől naponként a legborzasz-

több hírek érkeznek, — panaszhang és jajgatás tölti be fülcinket, úgy hogy kevés közülünk állhatja meg, hogy könnye ki ne csorduljon, szíve el ne szoruljon. Siessetek azért segítségre, jöjjetek hadaitokkal stb.

Ime egy siralmas levele a balsorsú királynak.

1442. jun. 9. a Budán összegyűlt m. rendek köszönik a lengyeleknek, a siradiai országgyűlésről kelt levelüket, melyben az országhatáron *közös országgyűlés* tartását indítványozzák. Az most a török veszély miatt meg nem tartható. Kérik, hogy siessenek inkább segítségül Ulászló zászlói alá.

1444. aug. 26. a péterkoviai o. gy.-ről irnak a l. rendek Ulászlónak. Előszámlálják L. o. nyomasztó hajait, tatár, litván-beitéseket s könyörögnek, hogy a törökökkel, kik különben is oly kedvező feltételeket ajánlanak, — kösse meg a békét, s siessen be L. o.-ba a közügyek rendbehozására, a közbéke helyreállítására.

A mint tudjuk, a szerenesétlen király nem hazájába vissza, de Várnához sietett, a hol nov. 10-én a halál szemfedője borította be kettős hazája sorsán könnyező szemeit.

A magyar rendek 1445. május havában összegyűltek, hogy a királyi szék betöltéséről gondoskodjanak. Zsófia királynő Ulászló anyja siet kérni (1445. jun.) levelével a magyar rendeket, hogy ne válaszanak új királyt, mert hírei vannak, hogy fia Várnánál nem esett el, hogy él. Másik fia, Kázmér, Litvánia nagyhercege, követet küldött hozzá, — írja, — hogy kereskedők, a kiket Ulászló keresésére küldött, visszatértek s mondják, hogy látták a királyt, beszéltek is vele s kiséretével, hogy küldött rendeleteket is Kázmérhoz, a ki kiszabadítása felől gondoskodandó, rögtön visszaindította a kereskedőket három meghitt emberével, a kiknek még Szt. János nap előtt vissza kellene érkezniök. A lengyelek azért át is tették országgyűlésüket Szt. János napra Siradiába, hogy ott a követek visszaérkeztevel a király kiszabadításáról gondoskodjanak. Azért kéri a királynő a magyar rendeket: emlékezzenek meg Ulászló éretők hozott áldozatairól, hogy elhagyta hazáját kérésökre, hogy a keresztyénségért harezoljon, — ne itéljék őt halottnak, midőn mások még élni tudják, a ki épen ő éretők nem egyszer ment a halálba.

Tudjuk, hogy Zsófiánál is az anyai szív ez édes reménykedése nem sokáig tartott, mihamar a szomorú valóság tudatának kellett azt felváltania.

Érdekes Aeneas Sylvius és Olesnicki krakói püspök levélváltása

Ulászló magyar királyságát, a török elleni harcokat s főkép a várnai csatát illetőleg. Aeneas Sylvius Ulászló magyar királyságának jogosultságát nem ismerte el. Magyarországon (írja 1453. Bécs-Ujhelyből) az örökösödés elve uralkodik, s azért Ulászlónak semmi joga sem volt a magyar koronára, mert Albert királynak fia született. — *Olesnicki* püspök (1453. sept. 10.) levelében elmondja, hogy nem osztja Aeneas Sylvius felfogását Ulászló m. királyságát illetőleg, — azt sem ismeri el, hogy a török ellen kivívott győzelmek egyedül Hunyadi nagy hadvezéri tehetségének tulajdonítandók, védi Ulászlót és vádolja Hunyadit a várnai csatánál. A magyar rendek Krakóba küldött követei (ugymond) könnyek között kérték Ulászlót, fogadná el a m. királyságot, — a lengyelek is örültek annak, hogy így a kettős birodalom egyik tengertől s másikig érne; Ulászló nem önszántából ment M.-ora, nem egyszer vissza is akart térni. A várnai ütközetről szólva, azt mondja: ha a vajda (Hunyadi) magyarjaival Krisztus nevének ellensége előtt hátat nem fordított volna, talán az a szerencsétlenség, melyet maig is siratunk, nem következett volna be. A hadban annyira jártas vajda és az ő magyarjai nem átalották megfutamodni. A lengyelek őseiktől tanulták azt, hogy a harcban sohase fussanak, győzzenek, vagy ott haljanak; — így történt, hogy a király lengyeleivel Krisztus hiteért a végsőig megállotta a harcot s elhagyatva Hunyadi által is (kit annyira magasztalsz), a végveszélyben sem tágitott, hanem buzdította az övét, hogy inkább dicsően haljanak, mint gyalázatosan megfussanak, — s ott esett el ő maga is.

A levelek egy másik csoportja leveles könyvünkben az 1448—49. évek történetére vonatkozik.

1448. aug. 1. Hunyadi János ír Megyesről Kázmérnak a lengyel királynak, válaszképen a moldvai ügyek felől küldött követségére. Épen ama nagy hadivállalatra készült, mely a rigómezei ütközettel oly gyászos véget ért. E napokban indulok (így ír a hős kormányzó) teljes készülettel a törökre, hogy megharcoljak velök a hitért, hazáért, szabadságért, özvegyek és árvákért, s hogy megboszúljam Ulászló király gyászos halálát. Ha az isteni végzetnek tetszeni fog, ezen utammal olyan bosszút veszek az isten nevének káromlásáért s megboldogult uram királyoméért, hogy örök emlékezetében fog élni az embereknek, vagy pedig magam is ott fogok elesni a harc mezején.

Ezzel hosszú sora kezdődik a leveleknek, melyek 1448—49. történetére vonatkoznak. Így Hunyadi levele Kázmérhoz; Kázméré

Magyarország rendeihez; Lengyelország rendei Magyarországra rendeihez; a krakói vajdác ugyancsak a magyar országnagyokhoz. Felemlítésre méltó Hunyadi egy 1449. levelének egyik pontja. Kinevezi Lasocki Miklóst, a krakói káptalan dékánját, a megüresedett kalocsai és bácsi érsekségre s azt írja, hogy saját édes atyját, ha élne, nem tisztelhetné jobban, mint őt, hogyha száz édes testvére volna is, a kik segélyét igényelnék, nem tenné egyiket sem elibe (Lasockinak) e kineveztetésnél.

Az 1449. esztendő főkép a Giskra ellen intézett támadásról nevezetes. Hunyadi megelégette büntetlenül nézni Giskra féktelenségeit s elhatározta, hogy véget vet azoknak. Hirtelen Abaujban termett hadaival, ahol Giskra (Szepsin, Moldván) új váracsokat emeltetett. A lengyelek sajnálattal látták a belháború lángra lobbanását Magyarországon s sietnek mindjárt közvetítőül lépni fel, hogy a békét helyreállítsák, s az sikerült is.

1449. sept. 2. *Krakóból* a lengyel országnagyok írnak a magyarokhoz, kérve, hogy szüntessék meg a harczot s tüzzenek ki magok — s az ellenfél Giskra s csehei számára időt és helyet, a mikor és ahol a béke felől tárgyalni összejöjjenek s ők, a lengyelek, királyuk akarata s meghagyása szerint, ha kívánják, követeket küldenek oda, a kik közvetítsék a béke létesítését. Ugyanakkor írnak Hunyadinak külön is. A hős kormányzó azt válaszolja, (1449. okt. 27. a szepsii várból) hogy Giskrával nem egyszer megkísérlették már a béke-alkudozást, de mindig sikertelenül, mert ő cseheivel mindig újabb és újabb beütéssel zaklatja az országot; hanem tegyenek lépést először Giskránál, ha hajlandó a békére, akkor jöjjön aztán lengyel követ e felől hozájuk.

A lengyelek 1449. őszén Uj-Korcsinban részleges országgyűlést tartottak s ott elhatározták, hogy követet menesztenek Giskrához s tőle Hunyadiékhoz, a béke közvetítése ügyében. Zsófia királynő tudósítja erről a magyarokat, türelemre intve őket, míg a követek Giskrától megérkezének s kérve, hogy fogadják el a béke közvetítését, ne bizassák el még inkább a vesztökre törő törököt. Ugyancsak Zsófia királynő Korcsinból Giskrának is írt, csilapítja s tudósítja a két követ küldetése felől.

Az egyik követ Dlugosz a történetíró volt, ki nov. 11. Magyarországra jövő útjában Uj-Szandeczról ír a krakói püspöknek Olesnickinek. Giskra Selmecezen van, — írja — e napokban meggyőzte a kormányzó egy ötszáz főnyi csapatát, — 400 foglyot ejtett, a kiken

hatalatlan kegyetlenséget űz. A kormányzó Szomolnokon van, a csehek onnan elmenekültek előle, tábora Nagy-Ida körül fekszik. Szent-Miklósi Pongrácznak kérésére, 3000 főnyi segítséget küldött Hunyadi, bár bizonytalan, hogy Szent-Miklósi Pongrácz mely párton van, az a hír, mintha Giskrával értene egyet.

A lengyelek közvetítésével a béke létre is jött, előbb fegyverszünet 1449. dec. 5-én s a végleges béke Kövesden.

1450. elején Olesnicki püspök egész önelégülten írja Lasockinak, hogy ő volt a béke közvetítő Magyarországon (a mint tény is, hogy ő mindent elkövetett, mert a Szepesi városok nála lévén zálogbirtoklásban, saját érdekeit látta kockára téve a felső-magyarországi zavarok miatt.) Selmeczen volt a béketárgyalás, a hol hat napi és hat éji erős alkudozás után végre létrejött. Kassán a végleges béke felől husvét után lesz országgyűlés, Kázmér király követéinek kellene ott is közvetíteni, — de féltő a dolog, mert a király nehezten Hunyadira Moldva miatt, melynek vajdaságára »valami Bogdán nevű parasztot« emelt. Féltünk, hogy nem fog sikerülni a békeközvetítés, s tartottunk attól, hogy Giskra hasonló kegyetlenséget fog elkövetni a magyar foglyokon, mint a kormányzó az övéin, az abauji Moldva várban elfogottakon. Hunyadi ugyanis az elfogottaknak *levágatta mindekét kezüket, orrukat, ajkukat, s kiszuratta egyik szemüket*, hír szerint boszúhevében azért, hogy az övéi szerencsétlenül harcoltak Kassa vidékén Szinyénél.

Legyen elég mutatványul gyűjteményünk e részéből.

Tanulságosak a levelek Mátyás király idejéből Moldva felől, melynek fenhatósága fölött Magyar- és Lengyelország századokon át vetélkedett.

Még nevezetesebb csoportja e levelezéseknél, mely a cseh korona fölött folyt, Mátyás király és Kázmér fia, Ulászló, vetélkedése tárgyában a cseh királyság elnyerése végett. Itt találjuk az instructiot, melyet Mátyás király Kázmérhoz küldött követének Prothasius olmützi püspöknek adott. Az utasítás veleje, hogy Kázmér engedje békésen cseh királylyá koronázni Mátyást, fiát Ulászlót pedig, a ki a cseh királyságra ki van jelölve, küldje hozzá, bízva az ő gondjaira, mint fiával, úgy fog vele bánni, — *s hogy Kázmér adja leányát (Hedviget) hozzá (Mátyáshoz), mint már előbb is kérte* s ha utód nélkül halna el, Magyarország koronája szálljon Kázmér fiaira.

Közölve van Kázmér felelete is, melyben mindent visszautasít.

Látjuk e levelekből IV. Sixtus pápa közvetítését is a cseh korona fölött versengő vetélytársak között. 1471-ben küldi követségbe Szt.-Márk bibornokát Magyar- és Lengyelországba. Itt látjuk a pápa instrukcióját s a lengyel királyhoz írt levelét (Az instructio közölve van gróf Teleki: Hunyadiak korá-ban is; ez az egyetlen, melyet e levelek közül az ő okmánytárában megtalálunk.)

Tudjuk, hogy a pápa Mátyást pártolta inkább a cseh királyság kérdésében. A viszály soká tartott; a béke Mátyás és Ulászló között csak 1478-ban jött létre, a midőn mint békeközvetítő követvel ismét Dlugosz-szal találkozunk Magyarországon. Dlugosz visszatérő útjában (Új-Koresinból, 1478. dec. 15-én) azt írja Lukawski Szaniszlónak: Isten kegyelméből mindent jól végzett Magyarországon s »hat tüzet és hat kegyetlen háborút eloltván«, szerencsésen visszatért Lengyelországba, csak az a baj, hogy erős viszketegeget érez egész testében, s fáradt, pedig sietnie kell Krakóba, hogy orvosolja magát (»magnum pruretum et magnam scabiem in corpore toto patior . . . , fatigatus sum ex via hungarica et plenus scabie, et necesse est, ut sumam reversus Cracoviam medicinas et remedia«).

A kötet minket illető része II. Ulászló magyar királylyá választásával végződik, — azon szónoklattal, melylyel őt a nagy-váradi püspök fogadta. A szónoklat ezzel végződik: egyet nem akarunk előtted titkolni, hogy harczias, edzett nemzetnek a kormányát veszed kezedbe, a magyarokat nem engedékenységgel, hanem szigorral, nem kegyosztogatással s lágyszívűséggel, hanem vasvesszővel kell engedelmisségben tartani.

Láttuk szegény »dobrze László« mennyire szívére vette.

*

Legyen elég ennyi mutatványképen. A többi kötetekről csak egy szót:

A krakói székesegyház oklevéltára (I. rész) 1166—1366. (Codex diplomaticus cathedralis ad s. Venceslaum ecclesiae Cracoviensis) kiadta dr. Piekosinski Ferencz. A magyar és lengyel egyház érintkezésére tartalmaz néhány oklevelet. Néhány az esztergomi érsekség s krakói püspökség hatásköre fölött való vetélkedéssel foglalkozik stb.

Kis-Lengyelország oklevéltára 1178—1386. (Codex diplomaticus Poloniae Minoris) kiadta dr. Piekosinski. Ebben Lokietek Ulászló s N.-Kázmér egy-két oklevele a Magyarország felé irányuló kereskedés

szabályozásával foglalkozik. Találunk privilegiumokat Erzsébet királynőtől, Nagy-Lajostól, Hedvigtől stb.

Krakó város legrégebb jegyzőkönyvei, 1300—1400. (Libri Antiquissimi Civitatis Cracoviensis) kiadták: dr. Piekosinski Ferencz és dr. Szujski József. Kezdődik Szujski egy szép tanulmányával Krakó város történetéről a XV. századig (lengyelül), melyben kiemeli, hogy »Magyar Lajos« mennyi kegygyel, előjoggal halmozta el a fővárost. A városi feljegyzések s számadások nem egy passusa minket is érdekel.

Zebrzydowski, vladislavi és krakói püspök, leveles-könyve, 1546—1553. (Andrae de Venciborco Zebrzydowski, episcopi Vladislaviensis et Cracoviensis epistolarum libri) kiadta dr. Wislocki Wladislaw. Zebrzydowski püspök Magyarországon is járt, őt küldötték, mint követet, az 1549. maros-vásárhelyi országgyűlésre. Ez utjából irogatott leveleit is megtaláljuk itt. Több levele is érdekel minket azok közül, melyeket Zsigmond lengyel királyhoz, Bona királynőhöz, a Laskiakhoz, Hosius bibornokhoz, *Frater Györgyhöz, Izabellához, Zsigmond Ágost lengyel királyhoz, I. Ferdinándhoz, Radziwil hercegekhez* stb. intézett.

*Sobieski János királyságát illető okiratok a francia külügyminis-
terium levéltárából, 1674—1677.* (Acta quae in archivio ministerii Gallici ad Joannis III. regnum illustrandum spectant), (a »Századok« 1881. febr. számában Deák Farkas ismertette.)

Hosius bibornok, varmiai püspök, leveles könyve, I. r., 1514—1550. (Stanislaw Hosii s. r. e. cardinalis episcopi Varmiensis epistolarum tomus I.) Kiadták: dr. Hipler Ferencz, és dr. Zakrzewski Vince (Rescius Szaniszló és Hosius életrajzával) Hosius bibornok kora egyik legelső szerepvivője volt Lengyelországban, — széles körű levelezése (Zsigmond királylyal, Bona királynéval, Cromerrel, Zsigmond Ágosttal, *Zápolya Jánossal, Izabellával* stb. stb.) nem egyszer érinti a magyar ügyeket.

*

Ezekben akartam, t. közgyűlés, röviden rámutatni a krakói Tud. Akadémia tört. kiadványaira. Általában elmondhatjuk, hogy ha nem is minden egyes kötetben feltűnő sok —, de több-kevesebb magyar tört. vonatkozás mindenikben van. Azt hiszem, a felhozottak is bizonyítanak annyit, hogy a krakói Akadémia tört. kiadványait figyelmen kívül hagyunk nem szabad, s hogy azok, kell, hogy helyet foglaljanak könyvtárainkban.

MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADEMIA.

A MAGYAR TUD. AKADEMIA történelmi bizottsága megcsinálta jövő évi költségvetését s azt a múlt évi utolsó összes ülésnek be is mutatta.

A megkezdett munkák közül a jövő évben meg fog jelenni :

Az Erdélyi Országgyűlési Emlékek VIII. k.

A Magyar Országgyűlési Emlékek VIII-ik kötetének első fele.

Az Anjoukori Okmánytár III-ik kötetének első fele.

Marczali II. József császárnak II-ik kötete.

Nyáry báró Czimerészetének első kötete, nagyszámú és igen díszes metszetekkel s több színnyomattal.

*Pesty*től a régi várispánságok.

Károlyi Árpádtól a XVI-ik századi Dispaccik.

Elfogadott új munkák :

Thaly Kálmántól : Beresényi megjelent levelezése kiegészítéseül naplói utasításai s leveles könyvei.

Szalay József és *Károlyi Árpádtól* Nádasdy Tamás családi levelezése (a bécsi titkos és budai állam ltárból.)

Ezenkívül előkészítettnek :

A Codex Dipl. Arpadianus Indexe Nagy Imre felügyelete alatt.

Szinyei Repertoriumának II-ik kötete.

Ezenkívül megkezdetik a városi XIV—XVI. századi jegyzőkönyvek másolása, s kapcsolatban ezzel a városi kónikák kiadása: melyekre vonatkozólag bizottság neveztetett ki, hogy — Demkó Kálmán Haim Gáspár krónikájának kiadására vonatkozó javaslatát is tekintetbe véve, — tervet nyújtana be, a szerkesztés és kiadás módozatainak megállapítására.

Végül elhatározta a bizottság, hogy *Szádeczky* Lajos »Mihály vajda erdélyi szereplése« című munkáját a Történelmi Tárral kapcsolatban fogja kiadni, s e célból a Történelmi Tár subventióját felemelte, hogy ez ott egész terjedelmében közölhető legyen.

A Magyar Tudományos Akadémia II-ik osztálya is megállapítja költségvetését. Az osztályhoz Kolozsváry és Ováry tanárok tervezetet nyújtottak be, a megyei és városi statutumok kiadása ügyében, melynek összegyűjtésén ők már — részben kormány támogatással — öt év óta faradoznak. A tervet az osztály Hajnik Imrének s Pesty Frigyesnek adta ki véleményes jelentéstétel végett, s javaslatuk alapján elhatározta, hogy a statutumok kiadását szükségesnek tartja. Minnek következtében

a szerkesztők felszólítottak, hogy az eddig összegyűjtött anyagot s a munkának elkészült részletét mutassák be.

I R O D A L M I S Z E M L E.

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA TÖRTÉNELMI BIZOTTSÁGÁNAK kiadásában egy nagyérdékű munka jelent meg *Marczali* Henriktől: »II. József császár uralkodása Magyarországon I. k.« Olvasóink fognak emlékezni, hogy a Tört. Bizottság felismervén annak szükségét, hogy a múlt század eddig elhanyagolt történetének földerítésére nagyobb gond fordítassék, nyílt pályázatokat hirdetett. Annak egyik eredménye jelen munka, mely bizonyos tekintetben a napiszerűség bélyegét is magán viseli. Ugyanis csak nemrég ülték meg Bécsben József uralkodásának százados évfordulóját, s ez alkalomból számos többé-kevésbé becses munka hagyta el a sajtót. Ezek József magyarországi uralkodására semmi gondot sem fordítottak: míg *Marczali* munkája kiválólag azt tárgyalja. — Ha akarnak, a lajhántuli történetírók ebből sokat tanulhatnak. Közlelbbi füzetünkben tüzetes ismertetést hozunk róla, egy kiváló írónk tollából — addig csak annyit akarunk megjegyezni, hogy e munka a nagy közönség számára van írva, bár az teljesen forrás-tanulmányon alapul. Épen ezért melegen ajánljuk olvasóink figyelmébe.

— *Buckle* *Tamás* nagy hírű munkájából: *Anglia* művelődésének története, magyar fordításban közelebről két kötet a VII-ik és VIII-ik hagyta el a sajtót *Aigner Lajos* kiadásában. E nagy hírű munka Európa minden művelt nyelvére le van fordítva — nagyon örülünk, hogy hosszú pihenés után mi is megkaptuk a megkezdett munka folytatását.

— *Beksis* *Gusztáv* egy igen érdekes kortörténeti esszayt adott ki »A magyar doctrinairek, *Csengery Antal*, *B. Eötvös József*, *B. Kemény Zsigmond*, *Szalay László*, *Trefort Ágoston*« czím alatt. Kétségtelenül mindenki, kit az eszmék fejlődése érdekel, örömmel fogja olvasni e gondos tanulmányt, mely az eszmék, politikai tanok keletkezésének, fejlődésének s érvényre jutásának történetét adja, mely vázolja: hogyan lett a rendi alkotmányból parlamentarismus a magyar doctrinairek maroknyi csoportja kitartó és következetes működése következtében. A tanulmányok egy része az »*Ellenőr*«-ben látott világot, itt az ott megjelenteket új fejezetekkel megtoldva, befejezve veszi az olvasó. *Beksis* tanulmányait

folytatni fogja, s a doctrinairok működését a forradalom után egy újabb tanulmányban fogja ismertetni.

— A »MAGYAR KÖNYVSZEMLE« július—octóberi száma az 1881-iki t. i., közelebről jelent meg változatos tartalommal. Első czikke: Szemle a könyvkiállításról; Fraknoi bibliographiai apróságokat közöl. Csontosii jelen ötödik közlésében a magyar könyvmásolók és betűfestők tisztcs sorozatát százzra egészíti. Dietz Sándor az egyetemi növénytanii intézet könyvtárát ismerteti. Megemlítjük, hogy jelen kettős füzet Szabó Károly: Régi magyar könyvtáruhoz a 212-ik adaléket szolgáltatja. Érdekes irodalomtörténetii adaléket közöl Reizner János, közölvén III. Ferdinándnak 1642. aug. 5-én költ rendeletét, melyben a Nova transylvanica s Keresztúri Pálnak erre adott Talióját elkoboztatni rendeli. A szerk. erre adott tájékoztatásával a kis közlemény csak nyert. A füzetnek többii közleményei is érdeklik a bibliographust, többii rovatai, a hivatalos stb. pontosak.

— A »FIGYELŐ«-ből a decembéri füzet fekszik előttünk. Jakab Elek Szacsvay Sándorról szóló tanulmányát folytatja, Dr. Fülöp Adorján Rimai János és Beniczki Péter cím alatt közöl érdekes czikket; Csaplár Révait bécsi tartózkodása alatt mint nevelőt jellemzi.

VEGYES KÖZLÉSEK.

A SZENT-ISTVÁN KIRÁLYRÓL CZÍMZETT TELKI BENCZÉS APÁTSÁGNAK visszakebelezése ügyében Ó Felsége legmagasb elhatározásáról a hivatalos budapesti közlöny jan. 3-iki száma következő hivatalos közlést hozza: Ó császári és Apostoli királyi Felsége, a vallás- és közoktatásügyi m. kir. miniszternek előterjesztésére, f. évi január 1-én kelt legf. elhatározásával, a Szt.-István királyhoz címzett, s eddig a Boldogasszonyról nevezett bécsi Szent Benedekrendü skót apátsággal egyesített telki apátságnak kikebelezése tárgyában m. évi december hó 24-én kelt egyezményt legk. jóváhagyni, s az apátsághoz tartozó javaknak egyelőre alapítványii kezelés alá vételét legk. elrendelni méltóztatott. Ez apátságról Dr. Szendrey János a »Pesti Napló« mult évi decz. 22-iki számában érdekes összeállítást közöl, melynek történetii részét bemutatjuk olvasóinknak: A Budáról Zsámbékra vezető utnak északi részén egymás mellett két falu fekszik: Telki és Jenő, hol jelenleg a telki apátságot híró és skótoknak nevezett bécsi benczés-szerzetesek laknak, hajdan pedig Szt.-István király emlékére szentelt telki apátság létezett. Ezen apátságot alapította 1198-ban Hélderváry Mika (Micha),

utóbb az ország nádora és bihari gróf, a ki később 1220-ban III. Honorius pápát megkérte, hogy az általa a telki apátságba helyezett benczések helyett cisztercita szerzeteseket telepíthessen oda. Ez úgy elintézés végett a pápa által az illető megyei püspökhöz küldetett, a ki megvizsgálva a körülményeket, a botrány elkerülése végett nem tartotta tanácsosnak a már egyszer behelyezett szerzeteseket az alapító szándéka ellenére elűzni és más szerzetesek által helyettesíteni. A benczések tehát megmaradtak a telki apátságban annyival is inkább, minthogy a pápa az ország rendeihez 1224-ben intézett apostoli iratában, a minden 3 évben megtartandó egyetemes káptalant elég hathatós eszköznek hitte a hiányok és előforduló kihágások megszüntetésére. III. László király 1277-ben a telki apátságot és a kegyuri jogot a nyul-szigeti apácák jobb javadalmazása végett ezen apácák a boldogságos Szűz-Máriához címzett egyházának adományozta. 1455-ben a kegyuri jogot utószülött László király a solymári váracsbirtokosának, Gara nádornak, később pedig Ország Mihály szintén nádornak adta. A török uralom alatt a monostor elpusztulván és javaitól megfosztatván, az ó-budai Sz.-Péter és Pál prépostság hatósága alá rendeltetett. 1293-ban a törökök leküzdésére fordítandó segélyezés végett Etyeki Józsnak adatott el. — Ezentul az apátok kineveztetését a királyok különös engedélyéből a pannonhalmi főapát gyakorolta, míg I. Lipót király az apátság címzeit és jövedelmét a skótokról nevezett boldogságos Szűz-Mária bécsi benczés monostor apátjának ajándékozta, 1779-ben a ki ezen apátságot mind ez ideig bírja.

— **RODOSZTÓI EREKLYÉK.** Konstantinápolyban élő derek hazánkfia, Szilágyi Dániel, ki szíves előzekenységével annyi magyart kötelezett le, több rodostoi, ha föltétlenül nem is Rákóczi-ereklyének mondható, de bizonyára a régi emigráció köréből való tárgyat gyűjtött együvé. Ezek közül egy Görgei Arthur tábornok birtokában van jelenleg: egy pipa. A pipa fából van, kupaktalan, öble elég széles, derekán ívelt alakú. A pipa alján Magyarország *korondtlan* címere díszlik, fölötte pedig jellemző szalagban következő felírás

} UGY TÖLCSÜN(sic)K AZ IDŐT }

A felirat fölött lévő pipamező, teljes körületben, csinos faragásban vadászati jelenetet tüntet elő. Háttérben egy bástyákkal, tornyokkal erősített város látszik, míg az előtérben két lovas és egy gyalog valás három kopóval egy szarvast s egy nyulat üznek. Ugyancsak rodostoi ereklye egy csinos — valószínűleg pálcza-, vagy ostorgomb, kék zomáczos felülettel, mely jelenleg Thaly Kálmán tagtársunk Rákóczianákban gazdag gyűjteményét ekesíti.

— **PESTY FRIGYES** ismert történetírónk, a horvát viszonyok egyik legalaposabb ismerője, egy történet-politikai dolgozatot írt, mely németre fordítva az »Ungarische Revue«-ben fog megjelenni. A munka címe »Die

Entstehung Croatiens« s külön kiadásban is kapható lesz. Szerző élesen boncolja a horvát politikai szédelgést s kellő orvoslást jelöl ki ez országos baj ellen. Nemesak történetíróink, hanem még inkább politikusaink figyelmébe ajánljuk e nagy történeti apparatussal írt munkát.

— A RÁKÓCZI-KOR AVATOTT TÖRTÉNETÍRÓJÁNAK: THALY KÁLMÁNNAK »II. Rákóczi Ferencz ifjúsága« című nagybecsű s a Századok hasábjain b. Mednyánszky Dénes által ismertetett művét Saissy Amadé francziára fordította. A fordítás a »Revue Hongroise«-ban jelent meg, most Stampfl pozsonyi könyvkiadó önálló kötetben bocsátja közre. Volt idő, midőn a francziák örömezt olvastak szabadságharczaink e kiváló alakjáról; reméljük, hogy e kötet újból fölkelti bennök a Rákóczi név iránti érdeklődést.

— A POZSONYI TÖRTÉNELMI ÉS RÉGÉSZETI TÁRSULAT kegyeletesen készül Nagy-Lajos királyunk halálának öt százados évfordulóját megünnepelni. A halálozás színhelyét képezett, jelenleg Popovics-féle házra a Thaly Kálmán társulatunk választm. tagja által proponált, nem imperatív jellegű felirattal ellátandó emléktáblát ekkor szándékozik áthelyezni. Az ugyanott, a társasélet magyarosításán üdvösen működő Toldy-kör meg Dux Adolfnak, a ki társulatunk iránt is nagy érdemeket szerzett működésének ismertetésével, szülő házát fogja emléktáblával földíszíteni.

— NYITRA-MEGYE MONOGRAPHIÁJA. Kostyál Pál, Nyitra megye alispánja, Nyitra megye törvényhatósági bizottságának folyó évi november 7-én s folytatva tartott közgyűlésében ²²⁶/₁₂₆₄₂ b. gy. szám alatt hozott határozatával nyert felhatalmazás alapján pályázatot hirdet: »Nyitra megye monographiájára.« Azok, kik monographia megírására hajlandók, ajánlatukat 1882. évi április hó 30-ig küldjék be. Ajánkozásukhoz mellékeljék pedig: a) munka tervrajzát; b) mutatványul a munkának egy kidolgozott fejezetét; c) eddigi munkásságuk ismertetését a feltételekkel, melyek mellett a megírásra vállalkoznak.

— SZEPES-MEGYE értelmisége egy igen üdvös eszmének egy szepes megyei történelmi és régészeti egyletnek létrehozását tervezi. A kezdeményező Demkó Kálmán munkatársunk. Semmi kétség, hogy a tervezett társulat létrehozása sikerülni fog, annyival inkább, mert arra valóban nagy szükség van. Szepes megye úgyszólván annyi aknázás után is még mindig egyik leggazdagabb bányája a történeti s régészeti emlékeknek: ezeknek ott egy muzeumba összegyűjtése valóban égető szükség.

— AZ ORSZÁGOS LEVÉLTÁRBAN a diplomaticai osztály felállítására befejezéséhez közeledik. Ez osztály magában foglalja a levéltár valamennyi alosztályaiban levő iratokat az 1526-ik évig. Társulatunk jövő tilésén ez osztály vezetője Lovag Óváry Lipót jelentést fog tenni.

— PÁLYAKÉRDÉSEK. Figyelmeztetjük olvasóinkat, hogy a társulatunk által kitűzött két-rendbeli pályakérdésre nézve (M. király udvara s egy életrajz) f. hó 31-én telik le a határidő.

TÖRTÉNELMI KÖNYVTÁR.

— MAGYARORSZÁG TÖRTÉNETE II. József-korában. Írta dr. *Marczali* Henrik. Kiadja a M. Tud. Akadémia Történelmi Bizottsága. Első kötet. Budapest, 1881. 8-adr. V és 468 ll. s egy táblázat.

— TOMORI PÁL élcte és levelei *Fraebói* Vilmostól. Budapest, 1881. Nagy 8-adr. 96 l. egy facsimilével.

— FRÁTER GYÖRGY LEVELEZÉSE 1545—1551. A bécsi császári és királyi állami levéltárból, közli *Károlyi* Árpád. Budapest, 1881. 8-adr. II és 367 ll. Ára 2 frt.

— A MAGYAR DOCTRINAIREK. Csengery Antal, b. Eötvös József, b. Kemény Zsigmond, Szalay László, Trefort Ágoston. Írta *Beksis* Gusztáv. Budapest, 1882. 8-adr. 168 l.

— ANGLIA MIVÉLŐDÉSÉNEK TÖRTÉNETE. Írta *Buckle* II. Tamás. Magyarúl kiadják többen. VII. k. Budapest, 1881. 8-adr. VIII. k. Budapest, 1881. 8-adr. 239 l.

— Á KÖRMÖCZBÁNYAI ELSŐ, VAGYIS VÁROSI PROTESTÁNS GYMNASIUM TÖRTÉNETE a XVI. és XVII. században. Írta *Illathy* József. Budapest, 1881. -adr. 842 l.

— A MAROSVÁSÁRHELYI EV. REF. FŐISKOLA könyvtárának többes példányai Maros-Vásárhelyen, 1881. 8-adr. 57 l.

— GESCHICHTE DER UNION der ruthenischen Kirche mit Rom von den ältesten Zeiten bis auf die Gegenwart. I—II. Band. *Pelcz* Julian. Würzburg. Leo Woert. 8-r. 638, XXIV, 1094 l. A két kötet ára 9 frt.

— DAS GROSSFÜRSTENTHUM SIEBENBÜRGEN. Írta *Reissenberger* Károly. Bécs, Graeser K. 8-r. 140 l., több ábrával, ára 1 frt 40 kr.

— DER KÖNIGLICHE FREIE MARKT BIRTHÄLM (Berethalom) in Siebenbürgen. Ein Beitrag zur Geschichte der Siebenbürger Sachsen. Írta *Salzer* M. Bécs. Graeser. 8-r. XVI, 751 l. ára ?

— SCRIPTORES ORDINIS S. BENEDICTI, qui 1758—1880 fuerunt in imperio austriaco-hungarico. Bécs. Szerzctr. n. 8-r. CXIX. 600 két hasábos lap. Ára 5 frt.

— ATLAS ARCHÉOLOGIQUE des antiquités finno-ougriennes et altaïques de la Russie, de la Sibirie et du Turkestan, par Ch. *Ujfalusy*. Párizs. Leroux Ernő. 8-r. VIII l. 23 tábla. Expédition scientifique française en Russie, Sibirie et dans le Turkestan. Vol. VI. ára 12 márka.

MOSABURG ÉS MEGYÉJE.

(KÚTFŐ TANÚLMÁNY.)

»De Conversione Bagoariorum et Carantanorum libellus«. Közölte *Wattenbach*. Pertz, *Monumenta Germaniae Historica. Scriptores*, Tom. XI.

Nem régóta határozott alaku hypothesisé vált, mely szerint a mi Balatonunk táján feküdt volna a német királyok és salzburgi érsekek egy telepítése kevéssel Árpád honfoglalása előtt 850—870. táján. Egész egy grófság vagy hercegség lett volna az, melyet első szláv kormányzójáról Privina birtokának, főváráról Mosaburg megyének nevezhetnénk. Feküdt volna maga a főhely a Balaton délnyugati sarkánál; megyéje pedig a mai Stiriába is benyúlt, mert Pettau hozzá tartozott, másfelől a Dráva torkolatánál érte végét, mert a mai Pécs állítólag benne foglaltott. Tehát legalább is a mai Baranyát, Somogyot és Zalát ölelte magába.

Ezen hypothesis alapjait akarom vizsgálni.

Arra, hogy Mosaburg Magyarország térképén keresendő, egy salzburgi Névtelennek, ki a »Conversió«-t írta, következő helynevei adtak látszó jogosultságot:

1. Ad Quinque Basilicas.
2. Salapiugin. •
3. Mosaburg.
4. A Sala folyó.

Tehát három négy nevet ki véltek mutathatni, hogy Magyarországon feküdt.

Ámde a névtelen ezenkívül Mosaburg megyéjében még vagy *harmicz* helynevet sorol fel. Ezen többnyire német hang-

zásu neveknek nem is próbálták, tudtommal, a hypothesis vallói a Balaton táján valami nyomára jutni.

Lássuk az állítmány egyik alapját.

I. Ad Quinque Basilicas.

A kútfő illető helye azt bizonyítgatja, hogy Privina megyéjében 853 körül a salzburgi érsek, s nem más alapított egy csoport helységben templomot, — tehát ő vitte a térítés apostoli szerepét Privina szlávjai között. Kitűnik, hogy a vidék helységei azelőtt templomok nélkül szükölködtek.

Ennélfogva tárgyi valószínűtlenség a *Quinque Basilicae*, mint helynév. Különös, hogy a IX. században, oly vidéken, hol a keresztyénség gyöngye csemetéit akkor kezdik ültetgetni, egy helységnek öt egész öreg temploma legyen, s az sem elég, hanem hozzá egy hatodikat kelljen fölszentelni!

Valahol tárgyi képtelenséget olvasok, ha mindjárt a különben leghitelesebb kútfő állítmánya is az, minden habozás nélkül elvetem. Azonban részint hogy mások kételkedését eloszlassam, részint és főleg azért, hogy kútfőnkkel kissé megismerkedjünk, lássuk honnan eredt a kézzelfogható tévedés.

A szöveg illető helyén egy csoport helynév van előszámlálva, melyekben 853 körül az akkori salzburgi érsek Liupram templomokat szentel föl. Én kihagyom itt a többi a mondat kára nélkül, csak a Quinque Basilicas előtt valót közlöm. Megjegyezvén, hogy maga a hosszú mondat is csak folytatólagos elősorolás, s az »Item« helyén van.¹⁾

»Item ad Beatuses-chirichun, ad Quinque Basilicas temporibus Liuprami Ecclesiae dedicatae sunt; etc.«

Fordítsuk le:

»Továbbá Liupram püspök idejében (más helységeken

¹⁾ Perz, Monumenta Germ. Scriptores XI. k. a 12. lap alján. Hansiz (Germania Sacra II. k.) római számmal V. Basilicast ír. Kleinmayrn (Nachrichten von Juvavia, Salzburg, 1784. folio, melléklet 16. l.) hasonlóképen. Koch-Sternberg határozottan Pécsert ért alatta. (Abhandlungen d. hist. Classe. d. bayerischen Akademie d. Wiss. 1841. I. Abth. 96. l.) Általánosán elfogadott nézet az övé.

kivül) a beatuskircheni, a quinque-basilicai templomokat (*Ecclesiae*) szentelték fel; « sat. Igy volt eddig értelmezve.

De kérdés, kell-e az »ad *quinque basilicast*« helynévnek vennünk? Mert mit keres itt a *Basilica* szó? Maga a névtelen a templomot minden más esetben egyszerűen *ecclesiának* írja. Aztán Pécs későbbi századokban sem volt *Quinque Basilicae*. Sőt a szövegben itt sincs a *Basilica* szó használva, hanem van igen is a *Basilica Ecclesiae*, mi egyértelmű az egyszerű »*ecclesiával*«. Egy díszesebb kifejezés helyette; de megváltoztatja a mondat értelmét; mert már nem lehet helynévnek vennünk a *Quinque Basilicae Ecclesiaet*. Szokott volt ellenben a keresztyén középkorban a *Basilica Ecclesiae* egyszerűen templom értelemben. Meggyőz erről Ducange. *Basilica Ecclesiae* szó alatt, idézi a Benedek-rendiek Annalisaiból e két helyet: »*Rex itaque (Robertus) gaudens Ecclesiae Basilicam intrat.*« S ismét: »*Domum propriam omnipotenti Deo in Basilicam Ecclesiae consecrari stuerunt.*«

A mi szerzőknél pedig »ad *quinque Basilicas . . . Ecclesiae dedicatae sunt.*«

Ennélfogva Wattenbach pontozása szerint is az volna mondva az illető helyen, hogy ezekben s ezekben a falukban mintegy (»ad.«) öt épület *basilica ecclesiae-vé*, azaz templommá avatattott Liupram idejében.

Mintogy azonban nem öt helynév, hanem kilencz előzi meg ana szavakat, helyesebb az interpunctiót megváltoztatva a rákövetkező helynevekre érteni az öt templomot, mi által a mondatrész regens verbumot, s világos értelmet nyer.

A mondatot ketté vágó jelet a Beatuskirchen után teszszük, s veszszük a fentebbi idézet után nyomban következő szavakat:

»Ad *quinque-basilicas ecclesiae dedicatae sunt: et ad Otta-chares chirichun et ad Palmuntes chirichun, ceterisque locis, ubi Privina et sui voluerunt populi.*«

(»Mintegy öt templomot szenteltek fel, Ottakarkirchenben Palmuntkirchenben s több más helyen, a hol Privina és népe kívánta«).

A Névtelen az ötből hármat nem nevez meg, ezeket a »*ceterisque locis*« alá foglalja. Ily mulasztás nem lep meg oly írónál,

ki ugyanezen névlajstromban a kor szokása s más helyen többnyire követett saját szokása ellenére nem nevezi meg azon szenteket, kiknek nevére szentelték a templomot.

A fentebbi értelmezés a mondat alakjára nézve szintoly jól megáll, mint a Wattenbaché. Ő a mondat utolsó részét hagyta volt *verbum regens* nélkül, — ámbár értelme úgy is volt; — szerintem a mondat első részét kell oly ige nélkül hagyni, mi azonban úgy is, bár szintén esetlen, de érthető marad.

De magyarázatom előnye az, hogy egy tárgyi értelmetlenséget elenyésztet.

Egy tanúlságot meríthetünk eme példából arra, hogy szerzőnk hasonló helyeinek, melyekben egyházalapításról van szó, minő értéket tulajdonítsunk.

Szerző nem személyes tapasztalatokat, nem saját szemével látottakat vagy saját fülével hallottakat közöl velünk, hanem mások iratait — eredetiből vagy másolatokból compiláltakat. — Egyetlen kútfő sok tárgyban, — de semmiben sem eredeti.

Annálfogva nem csak az az egyedüli kérdés, vajon hogy ért valamit a mi Névtelenünk, hanem az is, hogy jól értette-e, vagyis mint értették a dolgot azok a kútfők, melyeket ő a kivonat kedvéért saját esze szerint rövidít, néha szolgálilag utána mond, s néha stylisálásával, néha tudatlanságból, néha bizonyos érdekekben ferdít el.

Így a fentebbi esetben Wattenbachnak, s más magyarázóknak igaza van, ha csak azt vesszük, mit értett maga az író saját szava alatt. Én megengedem azt, sőt kétségtelennek tartom a Névtelenről, hogy helynév értelemben kívánja vétetni a *quinque basilicát*. Ezt onnan lehet tudni, hogy, mint láttuk, az én pontosításom által igét nyer a mondat utolsó része, de a nélkül marad az első rész. Csakhogy szerencsére, az eredeti szövegből fenntartotta nemcsak a *basilica*, hanem az *ecclesia* szót is.

Világos, hogy *confusus* emberrel van dolgunk, ki félreérti, elferdíti az előtte fekvő okmányok világos szavait.

A másik, a miről remélem, meggyőződött az olvasó, az, hogy a IX. században, *Quinque Basilica* nem tehet Pécset, sőt nem is lehetett az helynév, akárhová tesszük a föld kerektségén *Privina* vármegyéjét.

Mit nyertünk vele? Azt magam sem tudom egész terjedelmében. A tudományban a legkisebb tévedés sok igazságnak állhatja útját. A hazugság meddőségre van kárhozthatva; — természetesen csak az igazság. Elég legyen e helyen csak egy hasznát kiemelnem. Kutatásunk eredménye megbízható levén, eszközül szolgálhat arra is, hogy némely állítólagos IX. századbeli okmányt határozottan későbbi hamisításnak nyilatkoztassunk, melyben a *Quinque Ecclesiae* előfordul.

Ilyen Arnulfnak egy állítólag 890-ben kelt oklevele, melyben mint helynév »Ad V. aecclesias« szerepel, még pedig már »cum theloneis et vineis, forestibus.«¹⁾ Ezen s más hamisítványok alapján későbbi császárok adtak ki (állítólag) okleveleket, mint a föntebbi alapján II. Otto 978-ban és 979-ben. Utána III. Henrik 1051-ben, utána IV. Henrik 1057-ben.²⁾ Most már mily históriai eszmezavar támadhat abból, hogy Géza vezér, azután I. Endre alatt német király rendelkezett Pécsről s minden hozzá tartozókról!

Közül egy oklevelet Fejér is, a királyi bajor levéltárból, mely az utóbb említettekhez hasonló. Ez 875-ben keltnek mondja magát. Ott is megtaláljuk: »ad *Quinque Ecclesias*, cum theloneis et vineis, forestibus.«²⁾

S ezzel nem nyitott ajtóra fordítjuk az erőt. Mert némelyek csupán egy-két formahiba miatt még nem tartják eléggé megintgottnak egy oklevél hitelét. Azt mondják lehet a formahiba csak interpolált, s a tartalom a mellett használható. Látjuk, hogy ebben az esetben a tartalom illető része nagyobb hamisítás, mint bármely formai koholmány.

Valószínűséggel következtethetjük azt is, hogy a szóban forgó hamisított oklevelek későbbi keltűek a mi Névtelenünk műveinél. A hamisítók, hogy eltakarják, mintha a Névtelennek közönségesebben ismert művéből merítnek, *Basilica Ecclesiae* helyett csak *Ecclesiát* írnak, sőt az egyik *Aecclesiát*! Pedig ez helynevek-

¹⁾ Nachrichten von Juvavia (Kleinmayrn) folio. 1784. Salzburg. Anhang 113. l. Másképen is ki lehet mutatni hamis voltát. (Lásd Dümmler, de Arnulfo Berlin. 1852. 186. l.)

²⁾ Juvavia u. o. 202. l.; — továbbá, 236. és 243. ll.

²⁾ Fejér Cod. Diplom. I. 195. l.

nél nagy különbség. Magyarúl pl. mint nem helynév »fejér templom« egészen az, a mi a »fejér egyház.« De mint helynév a kettő egészen más.

Végre az sem érdektelen, hogy későbbi császárok, egy II. Ottó, III. Henrik, koruk felvilágosult uralkodói hamisításokat erősítettek volna meg, s ajándékoztak oly egyházakat egy érseknek, melyek hollétét nem tudták. Én ezt kevésbbé tudom elhinni, mint azt, hogy lehet nem egy okmány, melyen a diplomaticusok forma hibát találni nem tudnak, — s az mégis hamis.

Kútfőnk szempontjából tanultuk azt, hogy képes ő bármely szót templomos helységgé változtatni a salzburgi érsekség nagyobb . . . nem hasznára, hanem . . . dicsőségére, s bizton számíthat kora olvasóinak járatlanságára is, a földrajzi szakban. Így nem is egykorú író.

II. A Névtelen feldolgozási modorról.

Egy okmány hamis voltát a diplomatica avatottjai a szokott törvényes formák ellen elkövetett hibákból és anachronismusból szokták fölfedezni.

De névtelenünk nem állít ki forma-szerinti okmányt, melyet törvényes gyanánt akarna feltüntetni. Mint egyszerű krónikai elbeszélő lép elénk, s így épen azok a formaságok hiányzanak, melyekre a diplomaticának éles a szeme.

Azonban vannak a kritikának eszközei, melyek részint a tartalom tárgyának, részint az író szellemének ismeretéből meríthetők arra, hogy az igazat a hamistól meg birjuk különböztetni, s így az az eszköz, melyet a külső jeleken kívül a diplomatica is használ az okleveleknél, alkalmazható és minden esetben alkalmazandó a kútfők bármely nemére.

A történészre nézve a kútfő ablaküveg, melyen keresztül a való viszonyokat s történet dolgokat igyekszik látni és láttatni; de ugyanezen ablaküvegen keresztül kötelessége benézni a kútfőkészítő dolgozó szobájába, mit, miből, miképen dolgozik.

Névtelenünk nem eredeti író: ő is más kútfők töredékeit közli. Munkáját kivonatok gyűjteményének kell tekintenünk. Krónikák, adománykönyvek, s az övéhez hasonló tarka kivonatok tükörcsüvegjait állítja össze avatatlan kézzel. Műve nagyon különböző

értékű. Van szakasza, mely a miatt, hogy sovány kivonat helyett nem röstelte eredeti forrása helyeit bővebben másolni, a hitelesség bélyegét viseli magán. Ilyen pl. 13. fejezete. Van viszont szakasza, mely mondhatni kritikán alól áll: az értetlenség és tendentiosus ferdtetés zagyvaléka. Ilyen a 11. fejezet, melynek egyik helyét láttuk már.

Azonban kivonatai nem épen a szeszély véletlenségeit tükrözik vissza. Egy általános tendentia vonul végig a művén: hogy a salzburgi érsekséget úgy tüntesse fel, mint a mely a karantán nép között egyedüli templom-alapító volt. Még magának az érsekségnek is világi birtokai kevésbé s csak kivételesen látszanak őt érdekelni. Az érsekség szellemi hatóságát vindicálja ő.

Az előtte feküdt irományok kétségkívül birtok adományokról szólottak legtöbbit: megbecsülhetlen kincs a IX. század geographiájára. De őt se világi birtok se geographia nem érdekli, csak a templom. Ezen egyoldalúsága megrendelésből vagy jószántából folyt-e, nem tudjuk. De tudjuk azt, s jó tudnunk, hogy egyedüli feladata, praecoccupatioja a templomok lévén, ezek érdekében a 11. fejezetbeli kivonataiban talált geographiai adatok kevésse bizhatók meg.

A 11. fejezet egy tetemes részét veszem vizsgálat alá. Azonban kénytelen vagyok a 12. fejezettel kezdeni; mert ez 848-diki esetről látszik szólani, míg a 11-dik fejezet 850-ről s későbbi évekről beszél. A 12. fejezet kezdete formasierinti okmányképen hangzik, s a szerző kivételesen világosabb helyei közé tartozik, bár ez sincs két külön tárgy összezavarása nélkül. Itt a királytól mindazt a birtokot, melyet addig Privina hűbérül bírt (in beneficium), most tulajdon birtokul nyeri (in proprium), kivétnek azonban az illető vidéken a salzburgi érsek birtokai. ¹⁾ Különösen hangzik egy okmányban az a »tunc ad praesens« (akkoriban, jelenleg!) Jellemző a tendentia. Az okmánykivonat kezdi Privina birtokainak megerősítésén, s a végén mégis a formasierinti meg-

¹⁾ Nyeri Privina »in proprium totum, quod prius habuit in beneficium, exceptis illis rebus, quae ad episcopatum Juvavensis ecclesiae pertinere videntur (hozzátéve, hogy t. i. Sz.-Péter és Sz.-Rupert egyházához, azaz a salzburgi érsekséghez), »ubi tunc ad praesens rector venerabilis Liuphramus . . . praesesse dinoscitur.

erősítés számos tanu jelenlétében, a salzburgi érsek birtokairól szól.¹⁾

Ebből látjuk azt is, hogy a 12. szakasz kivonata tulajdonképpen nem egy, hanem két külön irományból készült: egyik szólt Privina birtokairól, másik azokról, miket az érsek birt ugyanazon tájékon. A két iromány kelhetett különböző időben. S úgy is kell lenni.

Az egyik, a salzburgi érsek adománya, kelhetett pl. akkor, midőn Privina csak hűbérképen nyert birtokot, — s így ez a két tény eshetett 848-ra, vagy 849-re, miről a kivonat szól. Hogy Privina mikor nyeri a teljes tulajdonjogot, arról nem értesít az okmány. Nyernie kellett ennél későbbben. Lássuk most a 11. szakasz némely érdekes helyeit, melyeket nagy terjedelemben szó szerint ideiglatok, de részenkint fogom tárgyalni.²⁾

¹⁾ A kivonat a fentebbi jegyzetben idézett szavak után így folytatja: *Ea ratione diffinivit dominus senior noster rex quae tunc ad ipsum episcopum in ipsis locis conuacae sitaesunt ut illibatae ad ipsa loca dictorum sanctorum perpetualiter perseuerare valeant. Isti fiebant praesentes,«* előszámlálva 26 főpap és főúr. Actum loco publico in Reganesburc, anno Domini 848. indictione 11. sub die 4. Idus Octobris. (Perz, Scr. XI. 13. l.) Dümmler. Die Südöstl. Marken, 33. l. hibásnak bizonyítja az évszámot s 849-re teszi.

²⁾ »Sed postquam (Privina) praefatum munimen aedificavit, construxit infra primitus ecclesiam, quam Liuprammus archiepiscopus, cum in illa regione ministerium sacerdotale potestative exercuit; in illud veniens castrum in honore sanctae Dei genitricis Mariae consecravat, anno videlicet 850.«

»Ibi fuerunt praesentes Chezil, Unzat, Chotemir, . . . (összesen 32 tanu van elősorolva.) Ipsi viderunt et audierunt complacitationem (változat *conplationem*) illo die inter Liuprammum et Privinonem quo illa dedicata est ecclesia, idest 9. kalendas Februarias. Tunc dedit Privina presbyterum suum nomine Dominicum in manus et potestatem Liuprammi archiepiscopi, et Liuprammus illi presbytero licenciam concessit in sua diocesi missam canendi, commendans illi ecclesiam illam et populum procurandum sicut ordo presbyteriatus exposcit.

»Indeque rediens idem pontifex et cum eo Chezil consecravat ecclesiam *Sandrati* presbyteri, ad quam Chezil territorium et silvam ac prata in praesentia praefatorum virorum tradidit, et circumduxit *hoc ipsum terminum*.

»Tunc quoque ad ecclesiam Ernperthi presbyteri, quam memora-

Miután a 11. szakasz elején előadta a Névtelen, hogy Privina valamely Sala mellett várat épített, elmondja, hogy egyszerűsmind templomot is épített annak belsejében. S ez a még névtelen vár első temploma. Fölszentelte azt Liupram salzburgi érsek a 850-dik évben, február kalendái előtt 9-dikén, »in honore sancti Dei genitricis Mariae.« Ez volt az okmányokban világosan egyházi tárgy. De már aligha az, a mi nyomban következik.

Névszerint elősorol harminczkét férfit, kik jelen voltak, mint tanuk, köztök Privina fia Keczel, Chotemir sat. részint német, részint szláv emberek. — Gyanítani lehet, hogy a compiler a templomszentelés elbeszélése és a tanuk elősorolása közt kihagyta azt, hogy a templomi ünnepélyt követte, sőt meg is előzte tán egy világi szertartás, valami birtok átruházás. Mest abban az időben a legformaszerűbb írott szerződésnek is csak úgy volt érvénye, ha élő tanuk előtt, s bizonyos szertartások közt, történt az átadás. Némely szertartás s számos tanuk nélkül a szerződés nem lesz vala érvényes. A Névtelen szerző a kezeügyében levő kútfőknek világi dolgokra vonatkozó részéből vette alkalmasint a tanuk névsorát. Megerősíti gyanunkat a folytatás, mely azt mondja: »Ezek a tanuk látták és hallották a szerződést (complacitatio), mely az nap az érsek és Privina között végbe ment.«

Mit tárgyazott tulajdonkép az ünnepélyes szerződés? — A tanuk neve előtt egy templom szentelése, utána egy szerződés, s magok a nevek a világi birtokok átadásánál szokásos tanuk nevei. Privina ruházott-e át birtokjogot az érsekre, az nincs megmondva.

Leghíhetőbb, hogy se egyik se másik nem volt az adományozó, hanem a salzburgi érsek 848—849-ben nyervén birtokait,

tus praesul consecravit, tradidit *Chezil*, sicut *Engildeo et jilii ejus duo et Ermpertli presbyter ibi habuerunt*, et circumduxit praefatos viros in ipsum terminum.

»Transactis namque (?) fere duorum aut trium spaciis annorum, ad *Salapiugin* consecravit ecclesiam in honore s. Hrodberti; *quam* Privina cum omni supra posito tradidit Deo et Sancto Petro atque Sancto Hrodberto prepetuo in usum fructuarium viris Dei Salzburgiensium habendi.« (Perz. Scr. XI. köt. 12. lap.)

most 850-ben beiktatja magát ezekben a királytól nyert birtokokba. Vagy pedig, tekintve, hogy Privina körülbelül egy időben, tehát 848—49-ben nyerte a lűbért, ennek beiktatásáról vagy megerősítéséről van itt szó; de mindenesetre realis birtokról.

A következő helyekből már többnyire azt tudnók meg, hogy egyfelől Privina s az ő Chezil nevű fia miket ajándékozott az érseknek, s az egyháznak, másfelől hogy micsoda új templomok keletkeztek; de a világi birtokra vonatkozók s egyházi ügyek összezavartatnak.

A szöveg következő helye szerint volt Privinának egy Dominicus nevű házi káplánja (presbyter). Előtte a jogot, mintha rabszolgáról volna szó, átruházta Privina a salzburgi érsekre, (dedit in manus et potestate). Domokosnak szabadalmat ad az érsek, hogy diocesisében misét szolgáltatasson. Nem vitatom, de lehetségesnek tartom, hogy itt Domokos presbyter valamely átadásnak nem passiv tárgya, hanem közvetítője, advocatusa volt, s a Névtelen félreértette a dolgot.

A fentebbiek után az érsek s vele együtt Chezil egy templomot szentel fel, *Sandratus* presbyter templomát. Látjuk, hogy a templomra nézve se a falu neve, se a patronus szenté nincs felhozva. Az világos itt is, hogy világi birtok átruházásáról van szó. Mert Chezil a felszentelt templom helyett territoriumot, erdőt, legelőket ajándékoz, s a beiktatás is megtörténik. A beiktatásra vonatkozik, »circumduxit *hoc ipsum* terminum,« a mi magyarán azt teszi, ha nem csalódom: »a fennírt határon a határjárás meg is történt.« Az a »hoc ipsum« mutatja, hogy az okmányban, a melyből a Névtelen másolt, alkalmasint annak rende szerint le voltak írva a határok, de a másoló kihagyta a körülményes leírást, és szelességből vonatkozást vett fel olyasra, a mit kihagyott. Bármit legyen ez, bizonyos, hogy itt világi birtokadományról értesít a szerző, melyet felületesen vont ki, annyira, hogy a templomra vonatkozó rész is homályban maradjon.

Legjellemzőbb azonban az erre következő hely, melyben egyházalapítás s világi birtokadomány úgy össze van keverve, hogy egy merőben érthetetlen mondat kerekedik belőle. — Magyarúl így hangzanék:

»Akkor átadta Keczel Ermpertth presbyter egyházának,

melyet az említett főpap felszentelt, szintúgy Engildeo s ennek két fia, és Ermpertth Presbyter ott birtak, s a fennevezett férfiak jelenlétében megtörtént ama határokba való beiktatás.«

Ha a styl csak félig-meddig is az ember, mily confusiók telhettek ki minden egyebekben ily mondat alkotójától! Ha beleszámítjuk a másolók hibáit, akkor sem sokat nyerne az eredeti. Mert a másoló szolgálai hibái csak egyes szavakat mellőzhetnek vagy ronthatnak meg; de itt a mondat alkotásában van a gyökeres hiba. Sőt egyenesen a szerző eljárása legjellemzőbb mutatónyának kell tartanunk. Ebben culminál az, a mit az egész fejezetben véghez visz, hogy világi birtokra vonatkozó jogi iratokból csak épen a templomokra vonatkozót akarván kivenni, mit gyakran bajos volt külön választani, összezavarja, érthetlenné teszi a tárgyat. Ezen zavaros mondat végén van egy látszólag érthetőbb rész: mely szerint határjárás történt. De kiket ért a »fennevezett férfiak« alatt, kik jelen voltak? A számos tanu lajstroma kimaradt.

Épen a nyomban rákövetkező mondatban szerepel a Salapiugin, mint helynév, kezdődvén egy »mert«-tel, (namque), holott a szövegből semmi kapcsolat nem tűnik ki az előbbi mondattal, s még a variáns »itaque« sincs értelmileg indokolva.

»Mert eltelvén, úgymond, csaknem két vagy három év folyása »ad Salapiugin« szentelt föl templomot Szent-Rupert tiszteletére, mely templomot Privina minden rajta levővel egyetemben átadott Istennek, Sz.-Péternek és Sz.-Rupertnek, Isten salzburgi szolgálainak örök birtokképen való haszon élvezetéül.«

Először itt is templomról van szó.

Ki szentelte fel ezt a templomot, az nincs megmondva. Az előbbi mondatban ott van az érsek; de azóta két-három év telt el. Szó sincs arról, hogy az ismét Privinához utazott volna. S a következő mondatok megerősítnek abban, hogy az érsek még nem volt ott. Mert csak azután történik, hogy Privina kértére az érsek kőműveseket, ácsokat, festőket küld, kik az érsek költségén egy második *tisztességes* templomot építenek Privina névtelen városában, — s csak azután megy oda az érsek annak felszentelésére. Így az »alibi« az érsekre nézve elég világosan kiténik a Névtelen előadásából. Kétség támad a patronus szent említésének helyes-

sége iránt is. Mert magát a salzburgi egyházat szokták nevezni, Sz.-Rupertről, s maga a szerző is használja a nevet ily értelemben, mint a 12. fejezetben is, s az itt idézett mondat második felében. Miután az érsek nincs ott azon időben, melyre a mondat vonatkozik, föltehető, hogy nem is templomszentelésről van szó, s Sz.-Rupertről is csak, mint jogi személyről.

Az levén mondva hátrább, hogy Privina valamely tárgyat örökbirtokkép ruházott az érsekre, bizonyos, hogy ez nem történetelt előbb, mintsem ő maga a királytól valóságos tulajdonossá nem lett volna előléptetve hűbéresből. Ez tehát tárgyi kapcsolatban van a 12. fejezetben mondottakkal. Sőt ideillett volna chronologiailag az, a mit ott mond Privináról. Még az is, hogy »két három év múlva« aligha nem arra vonatkozik, s aligha nem szolgálilag van átvéve oly irományokból, melyek rendszeresebben szóltak erről.

Az eset rendje ez volna: 848—849. lesz Privina és a salzburgi érsek compossessorrá, az előbbi, mint a király hűbérese. 850-ben történik a birtokbaiktatás tanúk előtt. Ezután két-három évvel adományoz valamit Privina örök tulajdonúl az érseknek. Tehát legalább is két-három év múlva 850 után lett maga is örökös ura birtokának.

Lássuk a szavakat, melyekben Privina, mint valódi tulajdonos szerepel.

A fennidézett mondat második fele is részletesebb vizsgálatot érdemel.

Látjuk itt a synonymák fölösleges felhalmozását; mert az, hogy Privina templomot (szerintünk birtokot) szentelt Sz.-Péternek és Szent-Hrodbertnek, ez együtt csak azt teszi, hogy a salzburgi egyháznak, nemkülönben az is, hogy az Isten salzburgi szolgáinak« ugyanazt teszi. Nem egyéb hát, mint csupa ráadás, ha a mondat első részében is Salzburg értendő a Sz.-Rupert kifejezés alatt.

A mi pedig a többi szót illeti, ezek jogi műszavak; »cum omni *supraposito* tradidit perpetuo in usum fructuarium habendi.«

Mindezek kétségtelenül és bizonyosan egy világi javakra

vonatkozó birtokátruházás okmányának szavai. Feltűnő a *super* vagy *supraposito* kifejezés is, *suprascripto* helyett.

Mert azon kor okmányaiban nem volt szokásos az, hanem a *supra scripto* kifejezés, az az részletesen előszámlálták, mikből áll a birtok, s záradéku tették oda: minden fenn irtakkal. De itt mégis volt annyi eszmélő ereje a kivonat készítőnek, hogy ne mondjon fenn irtat olyanra, a mit egyáltalán nem írt meg.

Bármint értette is a Névtelen, a szomszéd szavak azt bizonyítják, hogy okmányában *supra scriptis* állott, s forma szerint ott erdőkről, rétekről, telkekről, szolgákról lehetett szó.

Hogy csak templomról lett volna szó, azt a szöveg contextusa tagadja. Mert akkor rajta feküdnék a templom fedelén erdő, rét, szántóföld s oly módon lenne hasznonhajtó, mint a vám, szántóföld, erdő sat.

Sőt kétes, hogy a birtok átruházáson kívül más cerimóniáról is beszéltek volna a Névtelen okmányai. Mert ha beszélnek vala, ő nemcsak ezt, hanem az érsek odautazását is, külön eseményül emelte volna ki; s mert az egész 11. fejezet actái nyilván birtokokra vonatkoznak, mint láttuk. Így nagyobb a valószínűség abban, hogy a Névtelen képzelete volt a kutfő, melyből a templomszentelést merítette. A szövegből a képzelget kihagyva, ily alakot öltene az:

... »ad Salapiugin Priwina (tradidit rem) S. Petro atque S. Hrodberto perpetuo in usum-fructuorium« . . .

Már ha elpárolgott az a büszke templom, — vajon nem ölt-e szárnyakat maga a város is? Háttha azt a salát is az ő piuginjával együtt nem a térképen, hanem valami Ducange-féle gyűjteményben keresnők?

A szót egy néhány jogi műszó társaságában hagytuk. Vajon nem ilyen volt maga is az ő eredeti helyén? Vajon nem a *sala* és *salunga* ó-német jogi műszavak valamely összetételéből a Névtelen tollának varázsa alatt lett nevezetes várossá, melynek *nem bírása* felett két nemzet ma-holnap úgy verseng, mintha Bosznjáról volna szó.¹⁾

¹⁾ A *sal*, *salunga* gyakran használt jogi műszó abban az időben még latin szövegben is. (Schmeller Bayrisch. Wört.) Grimm Jakob ó-német szöveget idéz, melyben azok a tanuk, kik a birtokátruházásnál (tradi-

Vagy ha azt a kisebb valószínűséget veszszük, hogy az eredeti okmány templomról szólott — a *Sala* szó (ma Saal) jelentvén épületet és templomot is — ó-németséggel, — annak valamely összetételét szerepelteti helynév gyanánt.

Ki tudná megmondani, a tévedés sok esélyei közül melyik a valódi?

A mit más íróról, sőt a Névtelen némely más fejezetéről föl nem tennénk, oly zavaros eszű compiler ily zagyvalék fejezetében még különbeket is lehetségeseknek tarthatunk.

Azonban fennmarad a valószínűség a mellett, hogy a kérdéses szó betűszerint hű a kútfőkhöz. Szerzőt más helyeiből is úgy fogjuk ismerni, hogy bár képes kivonataiban nagy félreértésekre, vagy könnyelmű ferdtésekre is; de a szavak leírásában nem rosszabb másoló, mint kortársai. — A kérdéses szó nemcsak épkezláb német szó, hanem mint helynév sem volt ismeretlen, bár ma már még modern alakítással sem ismeretes a térképeken.

III. Salapiugin, mint helynév.

Koch Sternberg már idézett összeállításában 1841-ben, a Névtelennek vagy harmincz helyneve közül csak kettőnek tudott helyet találni Magyarországon. A többit Stiriában szórta szét. S ezen két helyek egyike a *Quinque Basilicas*, másika *Salapiugin*! Miért ajándékozta nekünk épen ezeket a maródiakat, ha már kedvünkben akart járni? Egyszerűen azért, mert semmiképen sem tudta hazája új és régi geographiájában *Stiria* és *Karinthia* nevei közt tartozandóságukat kimutatni. *Salapiugin*t nem tudta hová tegye, mint a mi *Szalánk* partjára.

Mondja-e azt a Névtelen, hogy *Salapiugin* egy *Sala* folyó mellett fekszik? Nem mondja. De azt sem mondja a Névtelen, hogy általán folyó mellett feküdnék az a helység. Igy azok, a kik még a Névtelenéhez hasonló kútfő betűihez is ragaszkodni kötelességnek tartják, kútfő ellen való vétket követnek el, olyat

tio = *Salc*) szerepelnek *purigen*-nek neveztetnek többes számban. (*Deutsche Rechtsalterthümer* 1854. kiadás 555. és 556. lapok.) A névtelen kihagyta a tanuk nevét, kik az eredetiben bizonyosan elő voltak sorolva, de összefoglaló nevüket meghagyhatta s félreérthette.

tulajdonítván neki, a mit ő nem mondott. Azonban a helynevet nyelvészeti okokból teszik egy folyam mellé.

Azt mondják: Salapiugin végzete német szó, s érthető szó. Mert piugin = beugen, ez annyi mint *hajlat*. Elfogadjuk, de fenntartásokkal.

A hajlatot jelentő német szó mind régi, mind új alakjában a ritkaságok közé tartozik. Oly hosszú folyású vizek nevével, mint a Duna, Rajna, Inn, Enns, Dráva stb. nem találunk sehol *beugot* párosulva. Aránylag kevés is a németségben a folyók nevéből való helynév. Újjunkon számlálhatjuk meg a Drau- és Mur összetételeket. A hol ilyen van, azt az eck- vagy egg, a feld, wald, burg stb. szolgáltatja. Oly szavak, melyek nem a vízre, hanem a száraz földre vonatkoznak. A gyakoribb *eck* is, mely a hajlatnak szokott megfelelni, inkább a száraz beszögellését, mint a víz képezte hajlást fejezte ki.

Förstemann az összes német világ több száz évi irataiból (a Névtelenből vett Salapiuginnal együtt) csak öt helynevet tud felhozni, melynek hasonló végzete volna. Tehát négy analogia támogatja a nevet.¹⁾ — De felhoz négy-öt összetétel nélküli *Piug*-ot, mi arra mutat, hogy ily helynév folyó nélkül is megállhat. Vajon a Tirolban a Brenner egy mellék völgyében fekvő Puigen helység szintén folyó kanyarulattól nyerte nevét, holott legfeljebb patakocskáról lehet szó?

De az összetételben előforduló »beug«-okról is bajos bebizonyítani, hogy egy hasonló hangzású folyó kanyarulásából származott nevek.

A Förstemann említette Persenbeug kétségtelenül folyó mellett fekszik Ausztriában, még pedig ama folyónak egy merész kanyarodása mellett. Ámde az a folyó nem Persen, hanem az öreg *Duna*; — mert Persenbeug Ibs-szel átellenben van a Duna partján. E szerint nem a folyóvíz nevééről keresztelték el.

Wirmo-pug, mely szintén régi, (s talán hibásan írva piug helyett), szintén a délnémetség helyneve. Fekszik Bajorországban, a moosburgi kerületben, Gammelsdorf mellett (Freisingtől északra, Landshuttól nyugatra); de nem folyó, hanem legfeljebb

¹⁾ Persenpiug, Wissepiug, Wirmopug, Liutpiuga.

egy kis patak mellett, mely köszönje meg, ha neve van, nem hogy még egy-egy kanyarodása külön nevet érdemelne!

Érdekes tudni azt is, hogy az újabb németiség a Persenbeug mellett a Persenburg nevet használja s Wirmopug ma Würmpürg. Bizonyság ez arra, hogy a nép szokatlannak tartja a beug-ot a helynevekben; vagy talán nem volt-e ama régi névnek idegen származása, mi hegyet jelentett? ¹⁾

A Wissepuig és Liutpiuga hollétét nem tudom, mert mai nevét nem ismerem. De a Wisse- aligha nem *rét*, kaszáló jelentésű. Ez ismét azt bizonyítná, hogy nem egy-egy folyó tulajdonosságairól vették nevöket a német falvak és városok, hanem a szárazföldi viszonyokról.

Ezekből világos, hogy egy *piugin*- végzetű helynévben, még ha a hely vízkanyarodásnál fekszik is, s ez a kanyarodás ki van is fejezve neve egyik részében, a másik rész különbözhetik a folyó nevéől, mint a Duna hajlatánál fekvő Persenbeug. S általában nem is bizonyos, hogy a beug mindig kanyarulat a helynevekben.

Minthogy tehát se a Névtelen nem mondta, hogy Salapiugin a Sala vize mellett fekszik, se a »beug« nem kívánja meg oly multhatlanúl a folyót, mint az adjectivum a substantivumot, — az e részben felállított hypothesis nem mondható sikerültnek.

Másfelől bizonyos az is, hogy Stiria és Karántföld helyrajzában a Sala név gyakoribb, hogysesem az e részben való szorultságból kellene ilyet azok határán túl keresni. Van ott Salaberg; 3 Sall-egg, 4 Sallach (a szokott -ach képzővel, mi patakot tett.) Sőt van Salla patak és falu is, mint látni fogjuk.

Végre ha csakugyan helységet tesz a kérdéses szó, s Sz.-Rupert tiszteletére ott csakugyan templom állott, akkor régi neve valamely Sz.-Rupert nevű falu neve alatt lappanghat. A Szala mentén ilyet hiában keresnénk, ha csak Sz.-Grót nem onnan származott. Régen Rupertet Hrodbertnek irták s Névtelenünk is úgy írja. Ebből lehetett volna tán *Grót*. De nem valószínű, hogy

¹⁾ A középkori latin *pogiumból* a köznapi román nyelv *pueg*-et, *puei*-t csinált, mi hegy, emelkedés, (ma *pui*) Azon dombokat is így nevezték, hol törvényt láttak. (Grimm, i. m. 802. l.) A köznapi románság elterjedt volt Németországon is.

890-től 1000-ig, a magyar pogány korban egy szent helynév fenn-tartsa magát. Így hát a mi Szalánk körül nincs nyoma Rupertnek. De bezzeg van számos nyoma Stiriában és Karinthiában! Ha ma a salzburgi érseknek bizonyítania kellene, hogy elődei voltak ama táj térítői, oklevél helyett csak Stiria és Karántföld részletes térképét kellene kiterítnie, mely hemzseg a Sz.-Rupertektől, míg Alsó-Austriában egy sincs, s Magyarországon is csak egy (nem szent) Rupert van Vas-megyében.

Vagy ne lenne ama helynévről emlékezet a salzburgi Névtelen munkáján kívül más régi hiteles irományokban is?

Okmányokban lehet azt felmutatni, tudom. De ezen okmányok nagyobb részéről már szóltam. Ugyanazon szép társaság az, melyben a »*Quinque Basilica*« helynévnek van megtéve.

A salzburgi érsekség okmánytárában (*Juvavia*), ugyanazon lapokon, hol a »*V. Basilica*« szerepel, hűségesen ott van a *Salapiugin* is, s elég a fentebbi idézetekre hivatkoznom. A 890-dik évről szóló hamisítványban ez áll:

»*Ad Salapiugin curtem cum 300 mansis, et totidem vineis . . . vel quiquid ibi habuimus*«. Ez Arnulf király szájába van adva, intézve a salzburgi érsekhez. Pedig a Névtelen szerint a király már rég nem birta volna azt a helyet! Érdekes ajándék 300 jobbágytelek 300 darab szállóvel! 978-ban ezt is szórúl-szóra megerősíti II. Ottó. Tehát a német császár rendelkezett volna zalamegyei birtok fölött. Megemlítem, hogy mindezekben *Sabaria* (Szombathely) is szerepel, mi valami stirii Saboroveczból, vagy Sabreschből lehet rontva, mint a Karantanából *Carnuntum* ugyanott.

Előfordúl *Salapiugin* másutt is.

Egy 860-ra tett okmány szól *Privináról*, a király »hűséges hercegéről,« ki mint sajátját adja *Salapiugin*t az *altaichi* kolostornak.¹⁾

Kopp kimutatta az okmány forma hibáját.

S mit tartsunk arról, hogy most, 860-ban *Salapiugin*t az *altaichi* apátnak adják, s akkor és azután még is oly sokszor meg-

¹⁾ Fejér, *Codex Dipl. I.* 183. közli a *Monumenta Boica XI.* kötetéből.

ujítva, az a salzburgi érsek valódi tulajdona 300 jobbágy telekkel s ugyanannyi szőlővel?

Azonban a hamisítványok, óvatosan használva, némi halavány világot vethetnek a tárgyra. Azok, természetesen, jóval későbbi keltűek, mint a hogy datumaik mutatni akarnák.

Az álokmányban *Salapiugiti*-ről van szó; tehát a hamisító eltért a betűkre nézve is.

Azonban lássuk, a térkép mely táján keresik az érdekeltek azt a rejtélyes helynevet?

A hamisítvány mondja azt, hogy Salapiugiti a Sala folyó mellékén fekszik. De nála már csak folyócska az, »fluviolus,» és ő sem érti alatta a magyarországi Szalát. — A X—XI. században ennek hasznát sem vehette az altaichi apát. Továbbá a Salapiugiti nála nem mint falu, vagy város, hanem mint egész megye szerepel, melynek határait birja, hét más helység tartozván bele. Ezek pedig nem Magyarországra, hanem steyer földre Cilly kerületébe vezetnek. ¹⁾

Ebből csak azt következtetjük, hogy a X. és XI. századbeliek ha Salapiuginről volt szó, azt a Gurk és Száva mellékén keresték. Ott keresték a Sala folyót is, mely ott nincs és tán nem is volt: — annak eredete az ő képzeletökben keresendő, s elbűrik, mint a krajnai patakok, a hamisítványok setét barlangjaiba.

Ilyenekről világosítanak fel a másnemű (ál) kutfők!

IV. Mosaburg és a Sala folyó.

A 10-dik fejezet végén Privina szláv főemberről a szöveg azt beszéli, hogy ő Nyitra várának volt a birtokosa. Azután a szomszéd morva fejedelem onnan elűzi. A német királyhoz fut, s ott lesz keresztyénné. Azután onnan is elkergetik, vagy odább

¹⁾ Ezekből kettőt némi valószínűséggel találunk meg a mai térképen. Slougenzin szlávos helynévhez hasonlít *Sloguinez* a cillyi kerületben, s *Kirchstetten* ugyanott (Ganovicztól 1 órára.) Abban a környékben a hamisítvány még némely más nevére is találhatunk analogiát. Így az ő *Waltungesbuchja* lehet a mai Waltendorf, s »Marchan«-ja németes rontása a mai szlávos Machanácznak. Ezek távol minden Sala nevű folyótól, — nagyobb részök a Gurk folyó mellékén található. Hanem azon környékben igen is van Salok, Salovicz s ehhez hasonló helynevek.

áll. A bolgárokhoz bujdosik, ott sincs maradása. A német király ellenségeivel a mai Tót vagy Horvátországban kezét fog. Megverik s a Száván túlra menekül. A német király kegyelembe fogadja, s megajándékozta egy birtokkal. Ez mind a legegységűbb elbeszélés, melyben egyetlen indok vagy jellemző sincs. De hát legalább nem képtelenség. Másképp vagyunk Nyitrával. Az kitűnik, hogy amint Nyitrát elhagyta P., oda vissza sem került többé.

Mindamellettt néhány sorral hátrább a 11. fejezetben azt olvassuk, hogy Privina már Nyitrában alapított volt keresztyén templomot, melyet a salzburgi érsek szentelt fel, — holott pedig maga mondta előbb, hogy Privina mindaddig pogány volt, míg Nyitrában urkodott. Mily könnyen áll nála az egyházalapítás, s ennek érdekében egyéb is!

Ugyancsak a 10-dik szakasz végén Privina kalandozásai végéül az van előadva, hogy visszajött, átkelve a *Száva* folyón (cum suis petransivit fluvium Sawa) s ott *Salacho* comes fogadta.

A Száva említettetik, de a Dráva nem.

Mindez a 10. fejez. végén áll. A 11. fejezetben kétszer van czélzás Mosaburgra.

Az első hely, a 850-dik évre vonatkozik, midőn Privina egy Sala nevű folyó mellett birtokot kap hűbérül a német királytól. »Tunc coepit ibi ille (Privina) habitare, et munimen aedificare in quodam nemore et palude Salae fluminis.« Hozzáteszi: a salzburgi érsek ott templomot szentel fel, Mária tiszteletére.

A várnak itt nincs neve, csak *munimen*.

Két-három évvel későbbi időről tehát 853-ról, ismét körülményesen van elmondva, hogy a salzburgi érsek mesterembereket küld oda egy tisztességes templom építésére, »qui infra (az az intra) *civitatem Privinae* ecclesiam construxerunt« melyben Adrianus martyr tetemei pihennek.

Ismét sok egyéb el van mondva, csak a város neve nincs.

Egy másik fejezetből tudjuk meg a vár egyik nevét.

A fentebbi eset után tizenkét évvel, 865-ben (13. fejezet) újra látogatást tesz Privina birtokán a salzburgi érsek s a karácsonot ott tölti »in castro Chezilonis, *noviter* Mosapurc vocato.«

Igen csodálatos egy tünemény lenne, hogy egy vár tizenkét

év alatt annyi külön nevet öltön, először Privinának városa, aztán Chezilnek a vára legyen, s végre »újabb időben« Mosaburg.

Nyilván a Névtelen nem tudta a vár régi nevét, csak az újat, melyről azt vélte, vagy tudta, hogy nem a régi.

Bizonyosnak vehetjük, hogy az a régi szláv név volt, mert a Morvából odaszakadt Privina és szláv népe nem adott német nevet az új várnak. Látjuk, hogy a Névtelennel vagy az illető vidékről nem volt közvetlen szemléleten épült, vagy annak történetéről elég világosra tisztázott ismerete, vagy végre szerző későbbi korban élt a IX. századnál; mert különben a szláv név csak oly könnyen állt volna tolla hegyén, mint a német.

Most már álljunk a geographiai szempontra, hogy vajon Mosaburg helynevet a Balaton tájékán, a Szala folyó mellékén kell-e keresnünk?

Wattenbach 1854-ben ott kereste, s hitte, hogy meg is találta. Szerinte Mosaburg egy jelentésű a Salaburggal, ez pedig a mai *Szalavárral*. — Mert hiszen a mi Szala folyamunk neve német, a régi németiségben Sala tesz lassan folyó vizet, s mocsárt is. Moosaburg körülbelül ugyanazt teszi; mert a régi németiségben moos = a mai moor, — s tó értelemben is vehető. Sőt meg van győződve, hogy Zala-megye nevét a bajorok hozták magokkal országunkba. ¹⁾

Föltűnően sántit a logica itt. Mert ha a Sala oly ismeretes német szó, miért kellett azt németből németre, Moos-ra fordítani? — De nem csak a logikában, hanem az ismeretben is látunk egy kis biczegést. Mert a Sala helynév épen a mai Zalában meg volt már a római korban, sőt még az előtt, mikor a germánok ki tudja hol, csak ezen tájon nem voltak.

E szerint a Szalavár és Mosaburg helynevek semmi legkisebb származási kapcsolatban nem állanak egymással, egyik talán celta, talán praehistoricus, a másik későbbi német név.

Elég az, a Szala folyó és Balaton táján senki egy Mosaburg nyomát ki nem képes mutatni. Ellenben Stiria, Karántföld,

¹⁾ Wattenbach Perz Monumenta Scriptorum XI. kötet, 14. l. a jegyzések közt. A mi a szomszéd németeknek Salütland-féle kifejezését illeti, arra elég megjegyeznünk, hogy az csak a Zala-megye, vagy e helyett egyszerűen a *Zala* magyar kifejezés németes kiejtése.

Krajna felette sok Moos-féle helynevet mutat fel. Többek közt épen a kérdéses Mosaburgra nézve Koch Sternfeld, azon helynévtárában, melyre különben mint tekintélyre szoktak hivatkozni a német irodalomban, — két ismerettest hoz fel. Egyik Klagenfurtól két órányira, — egy régi vár, mely már a IX. század végén, királyi palotává lett Mosaburg név alatt, — s ma is mocsárokkal környezve látható a részletes térképeken — az az egy újabb kastély áll a hasonló régi várhoz közel Moosburg név alatt. A másik Mosaburg Cilly körül állott régen; de ma már — szerinte — neve elhangzott.¹⁾ Azonban felejtí ő is, hogy Karántföldön és Stiriában a német nevű helyeknek volt szláv neve is, sőt még van többnyire ma is. Igy a Klagenfurt melletti Mosaburgot az ottani vendek Blatogradnak nevezik.²⁾ Ilyes volt a régi név alkalmasint, mit a Névtelen nem tudott. A Cilly mellett állott Moosburg nevét is megtalálja vala Kocht-St., ha szlávra fordítja azt. Mert slatina is mocsárt, tavat tesz a régi szlávban.³⁾ Egy Slatinát pedig találunk Cilly szomszédjában ma is, mi egykor lehetett Slatinograd = Moosburg, s közel hozzá egy *Sallogamot*, mi a Salával van közel hangzati, ha nem is értelmi atyafiságban; de ezeknek a német neve hangzott el.

Mosaburgot, mindezek után hová tehetjük több joggal, — oda-e, a hol nyomát se leljük, vagy oda, a hol részint azon módon ott áll a térképen ma is, részint világos nyomát találjuk?

Nem is tette volna magyar földre senki a *quinque Basilica* és a *Sala fluvius* említése nélkül. Lássuk hát a *Sala* névvel mikép áll a dolog?

A múlt században nem Salának olvasták a nevet, hanem oly folyónak, »qui dicitur *Sana*«, s oly tónak, melyet a *Sellede* alkot (palus *Selledae fluminis*). (Hansiz II. 129. l. Juvavia Anh. 16. l.) S valóban egy régi kézirat, melyről Wattenbach megengedi, hogy XII. századbéli is lehet, Sanát és Selledét mond, — de hozzáteszi W., hogy ez a kézirat elég hibás. — Daczára annak, hogy a

¹⁾ Lásd i. betürendes munkáját, a bajor Akad. 1841. közleményeiben.

²⁾ Vollst. Ortschaftsverzeichniss der im Reichsrathe vertretenen Länder. Bécs, 1882. 114. l.

³⁾ Mikl. Lex. Pal. Sl. Slatina szó alatt.

többi régi másolatok *Salát* írnak, azt mondhatnók, hogy mégis ama kézirat eltérése nem közönséges, s semmiesetre nem vehetjük toll- vagy olvasásbeli tévedésnek. A másoló geographiai ismerete után indúlt, s ha nem híven másolt, tudta volna okát adni az eltérésnek. Mindenesetre érdekes, hogy már a XII. században van, a ki kétségbevonja a Névtelen geographiája alaposságát. Azonban a régi kéziratok többsége ellene szólván, fogadjuk el helyes írásmódúl a *Salát*; — csak azt kutatván, hogy maga a Névtelen a Balaton Szaláját értett-e alatta?

Kútfontk egyik fejezetében látunk egy geographiai lucidumot. Szó van Alsó-Pannóniának a »lacus Pelissa« körüli részeiről, mely tó (Bécsről véve) a Rábán túl terül el, azontúl ismét van a Dráva és ennek a Dunába torkollása. Egész idáig adta volt Nagy-Károly császár Arno salzburgi püspöknek térítési területképen Pannoniát 796-ban. ¹⁾

Látjuk, szerző tud a Balatonról, s elég jól helyezi el.

Azonban a 11. fejezetben a Balatonról szó szines. A hely, melyet már egy részben idéztem, így szól:

» . . . praestavit rex Privinae *aliquam* inferioris Pannoniae in beneficium partem circa fluvium, qui dicitur Sala. Tunc coepit ibi ille habitare et munimen aedificare in *quodam nemore et palude Salae fluminis* . . . «

Utóbbi rész magyarra fordítva:

»Akkor ott kezdett (Privina) lakni és várat építeni valamely erdő közt s a Sala folyó valamely tava mellett.«

Mondják-e ezek a szavak, hogy Privina vára a Balaton mellett volt? mondják-e, hogy arról a Szaláról van szó, mely a Balatonba torkollik? — Nem mondják. Ha mondanák, én hallgatnék.

A Balatonról azt mondani, hogy az a Szala folyó által képzett tó, furcsább lenne, mint a Fekete tengerről azt mondani, hogy az egy bizonyos tó, melyet a Duna alkot. Mert a Duna fontosabb még a Fekete tengerrel szemben is, mint a Szala folyó a Balatonhoz képest. Számos ember van ma Magyarországon, túl a Tiszán, ki a Balatonról hallott, Zala-megyéről még többet, de a

¹⁾ Conversio, 6. fejt.

Szala folyónak hírét sem hallotta, ha csak az iskolában nem. Hiszen magok a németek is úgy látszik, csak Salapiugin kedvéért tanulták meg a nevét.

Láttuk, hogy a salzburgi Névtelen nemcsak tudott a Balatouról, hanem, mondhatnók, ez az egy a mi helyes egész geographiai ismeretében Pannoniára vonatkozólag.

Ha tehát Mosaburg azon tó mellett feküdt volna, melyet ő Pelissának ír, kétségkívül azt nevezte volna meg a Sala helyett, vagy e mellett ama fontosabb földrajzi objectumot megnevezni el nem mulasztja, s nem fejezi ki magát úgy, a mint kifejezte. Mert »a Szala folyó valamely tava« vagy azt teszi, »nem tudom micsoda nevű tava,« vagy hogy kis jelentéktelen tó, melyet megnevezni sem érdemes. Pedig másutt említvén a Balatont, egyik eset sem állhat rá nézve.

E szerint a Sala tavának említése nemhogy a Balatont jelentené, hanem logicialag kizárja, mintha a szerző ezt a tavat értette volna alatta. Minthogy pedig a tó a magyar Balatont nem jelentheti, valószínűség arra nézve sem marad fenn, mintha szerző Salája a magyar Szalát jelentené. A Sala folyó mellett nemcsak tó áll a Névtelen szerint, de város is, Mosaburg. Miután se a Balatonnak nincs nyoma a szövegben a Sala mellett, se Mosaburgnak a mi Szalánk térképén, a Névtelen Saláját nem lehet Magyarországon keresnünk. Így csak magyarázói tették Magyarország térképére azt a nevet s a »fluvius« szó vitte őket vízre a hangzat hasonlatosságán kívül. Salacho comest, a Névtelen épen a Sala folyóról szóló mondat előtti helyen említi. A hangzat hasonlóságából miért nem állítja valaki, hogy az a IX. századbeli Salacho a mai Szalai nemzetségek őse, vagy legalább szalaparti születésű volt?

A »fluvius, qui dicitur Sala« kifejezés dolgában is téves felfogás lehetséges. Ebben az esetben a Névtelen szövege nem annyira hibás, mint azoké, kik kinyomatták. Irja csak valaki kis betűvel a nevet, lesz: fluvius qui dicitur sala. Mit jelent ez? Megmondja maga Wattenbach, ki a Salát nagy S-sel nyomatta ki; de a jegyzésben, melyről már szóltam, megtanít, hogy mit tesz kis betűvel írva. Mert így magyarázza: »Salae vocabulum rivum denotat lente labentem, Germanis, aut vel stagnantem, ut fere

idem sit ac palus.« — Magyarán: sala = mocsárokat képző folyó. Láttuk, a mi Szala folyónkra ez azért nem illik rá, mivel ennek a celták adtak volt nevet. De a Stiriában és Karinthiában inkább divatozhatott a német szó, nemcsak mint helynév, hanem mint általános kifejezés. Ráillett oly jelentéktelen patakra, mely nevet alig érdemelt, de egy vidéket el tud posványosítani. Azért a »fluvius, qui dicitur sala« azt jelentheti a Névtelennél »olyan folyó, a minőt a németek »salá«-nak szoktak nevezni.«

Például mintha közérthetőség kedvéért azt írnám az Alföld egy vízfolyásáról, olyan folyó, melyet *ér*-nek neveznek. (Bár az *ér* nem egy jelentésű a fentebbi *salá*-val).

Az a kérdés a szerző maga tulajdonnévnek vette-e a szót, vagy általános értelemben? — Ezt bajos eldönteni, mivel a XI. és XII. század kéziratai nem használják rendszeren a nagy betűket nevek kicmelésére. Ha használják, a »quinque basilicas« szóból nem lesz vala soha helynév. — Megeshetik, a szerző folyónévnek vette, a mi a folyók csak egy osztályára czéloz; de azon kútfő félreértésével, melyet használt.

Igy Mosaburg volt építve oly tó mellé, mely valamely posványt képző folyócskából gyült. Ilyen pedig volt elég — s többek közt ily tavas vidéken fekszik a Klagenfurt táji Mosaburg is.

Különben van Stiriában egy patak név is, mely úgyszólván azonos a Salával. Található Köflachon feljül egy Salla nevű patak s ugyanazon nevű helység. Van eset rá, hogy régen egy patak alsó folyásában viselte egy folyó nevét, melyet ma más néven neveznek. Igy a mai Rábczát oklevélben találjuk Spraznak nevezve a IX. században, azon patakról, mely felső mellékfolyója Spraz név alatt. Igy régen lehetett Sala az, a mi ma Kainach, (a Mura mellékfolyója.) Köflachon alól még Mooskirchent is találunk a folyó mellett.

Azonban nem követünk el anachronismust, ha a Klagenfurt közelében levő mezőn keressük a conversióban előforduló Sala szó eredetét, — melyből a Névtelen folyó nevet faragott.

Klagenfurt környékén a mezőt a németek Zollfeldnek nevezik, latinosan *Solium*-nak irták. Lett az, Zeuss szerint a gyakori szláv »Szól« szóból(?). A mai Klagenfurt még a IX. században csak kis hely lehetett. Ugyanazon tájon feküdt akkor Karantan város

(Carantana civitas,) melynek főtemploma Sz.-Péternek volt szentelve. Azért Maria Saal a régi oklevelekben Carantana város névvel cseréltetik fel olykor. (A fenn ismertett hamisítványok Carnuntummá változtatták.) A régi karántán hercegeket itt avatták fel. »A Karánt hegy alatt Sz.-Péter temploma mellett egy kő volt, melyre a hercegnek kivont karddal kellett állania. . . . A herceg a hegyről a saali egyházhoz siet (ad ecclesiam Soliensem) . . . onnan a Saal mezőre (in prata Soliensia) hol igazságot szolgáltat.«¹⁾

A német Maria Saalnak nevezi ma azt a helyet, mely Klagenfurttól éjszakra, tőle másfél órányira fekszik, s ma is a salzburgi érsek birtoka és egy prépostság székhelye. Sőt maga Klagenfurt sem idegen a Solio vagy Saal névtől. Mert vend nyelven *Szelancz* (Szelanecz) azon város neve. Minden nép igyekszik az idegen neveket úgy rontani el, hogy saját nyelvén valami jelentésök legyen.

Ha a Névtelen Salaját ezen vidékre tesszük, aligha a történelemmel ellenkezésbe jövünk. A VIII. század végén kezdődik csak valóban a Karántán nép kikeresztelkedése. S még akkor is gyenge lábon áll; mert a Conversió hozzá teszi, hogy vagy két lázadás (carmula) történt, mely alatt pusztultak onnan a keresztyén papok. A térítésnek N.-Károly s utóda alatt újra kellett kezdődnie, de lassan ment. I. Miklós pápának egy 860. táján kelt levele azt az érdekes themát fejtegeti, a Karántán tartományi püspök kértére: mi történjék, ha egy pap önvédelmében egy *pogányt* meg talál ölni.²⁾ Ez nem curiosum, hanem elég világos bizonyosság rá, hogy Karántániában még a keresztyén papok életveszélyben vannak a pogányok miatt 860. körül. Hozzá kell tennünk, hogy ugyanott a magyarok bejöveteléig sem volt egyetlen egy püspöki székhely is — csak ideiglenes, ambulans püspökök, ugynevezett regionariusok s azok sem folyvást. A nemsokára fellépett Methodnak

¹⁾ Idézve: Zeuss »Die Deutschen« 617. l. Pez gyűjteményéből Anonym. Leobiens. Chr. A szertartás részletesen van leírva Hormayr Zsebkönyve 1812-diki folyamában.

²⁾ Corpus Juris Canonici Pithoei után Ankershofen, Urkunden Regesten Zur Geschichte Kärntens. Archiv für Kunde öst. Gesch. quel. 1848. évf. III. füzet, 7. l.

Chezillel való barátsága és működése igen jól megfér Karinthiában vagy Stiriában.

Bármint legyen ez (könyvet írni nem akarok e tárgyban,) a fentebbiekből látjuk, hogy a historiai okok sem kényszerítették a német tudósokat arra, hogy a német grófságokkal és templom alapításokkal a Balatonig jöjjenek. Egy név hangzásából indultak ki, holott Steyer- és Karánt-földön elég sok Sala és hozzá atyafiságos szó található a helynevekben. Az egész eddig elfogadott nézet nem épül egyeben a »fluvius« szónál, s az is mint láttuk, valószínűen nem egy valóságos névre, hanem egy kis betűvel irandó praedicatumra vonatkozik.

Szóljunk most Alsó-Pannoniáról, mint az eddigi vélemény egyik valószínű argumentumáról.

IV. Pannonia Inferior, ad mentem Anonymi.

Hazánk Dunántúli kerülete, a mai Horvát- és Tótországgal, hozzá foglalva Alsó-Austriának a Dunától délre s Bécestől keletre eső részét, volt nagyjából a római császárság Pannoniája. Ez egy körülbelül éjszaktól délnek haladó vonallal volt politikailag Alsóra és Felsőre osztva. Amaz a keleti, a Duna és a Balaton vonala közt.

Mindez csak nagyjából való meghatározás; mert a Kr. születése táján történt hódítás óta az V. században történt elvesztésig változtak a határok is. Lett azután I., lett II. Pannonia, lett Valeria, lett Szávamelléki is. Mindez, még eddig nincs egészen tisztába hozva, valamint az is kétes, hogy Felső-Pannonia nyugati szomszédja, Noricum (Stiria, Karinthia, s a mai Austria) különböző időben hol kezdődött, mi volt keleti határszéle. Meglehetős elasticus fogalom volt kivált Alsó-Pannonia.

Az avarok hosszú uralma után a IX. század elején ismét előkerülnek a régi nevek; de vagy az új viszonyok kényszerúsége, vagy a régicik félreértése miatt nem kis dislocatióval, kivált Névtelenünknel.

Először is ránézve Noricum nem létezik.

A ki a IX. században használta e nevet, az a Bajor földet értette alatta, holott mint tudva van, a római korban ott Vindicia és Rhaetia feküdt, míg Noricum, mint láttuk, a mai Austriá-

nak felelne meg nagyjából. Így Noricum ki levén ejtve, Pannonia mind a Duna menttén, mind a Rába, Mura és Dráva völgyén fel tetemesen nyugatabbra csúszott, vagy jobban mondva az egykori Noricum Pannoniába olvadt.

N.-Károly a Duna menttén a Rábáig hatolt. Az avaroktól visszafoglalt föld odáig Pannonia, még pedig a Felső.

Egy másik combinált támadás Olaszország felől, a Száván és Dráván jött le. Az itt hódított vidék logikailag Alsó-Pannonia kellett hogy legyen. A két Pannonia ekkor inkább éjszaki és déli, mint keleti és nyugati darabokra oszlott.

A Nagy-Károly idejebeli hódítások délkeletibb részei mulékonyak voltak. A hajdani Pannonia területén maradt szláv-ságból nem lehetett azonnal, keresztyén grófságokat alapítani. A Duna menttén a bajorok által fenn lehetett tartani a felsőbbséget a Rábáig; de a Dráva és Száva menttén a németségnek és keresztyénségnek ily támasza hiányzott. A bajoroktól és a Duna völgy telepeitől nehezen járható hegyek, az alpok gerinczei választották el. Ezek a vízválasztók ekkor népválasztó hegyek is voltak. Karinthia, Stiria a németségtől meglehetősen elszigetelt állásban voltak.

Kapva kaptak rajta, ha a szlávok közt egy Privina akadt. Mindenesetre föl lehet tenni, hogy Pannoniához nem számították a szláv-ság független törzseinek birtokát, ha mindjárt azok épen a régi római Alsó-Pannoniában laktak is.

A Névtelen, mint mondám nem említi Noricumot, de még Felső-Pannoniát sem. A karantán szlávok megtérítéséről szólván, kevés köze van a Duna menttéhez a Rába torkolatáig. Ő csak Alsó-Pannoniáról beszél.

Mindjárt műve elején, elbeszélve a bajorok megtérítését az első salzburgi püspök és későbbi szent által, már ezt Alsó-Pannoniáig utaztatja, (a VII. században, vagy VIII-dikban-e, az vita tárgya,) mondván, hogy a Duna medrén hajókázva, utazását egészen Alsó-Pannonia határáiglan terjesztette s onnan Lauriacumban érkezett vissza szerencsésen. ¹⁾

¹⁾ Per alveum Danubii usque ad fines Pannoniae inferioris iter arripuit . . . reversus ad Lauriacum pervenit civitatem. Perz. Monumenta Scriptores XI. 5.

Ugy látszik Lorchon alól, talán a bécsi erdőnél kezdődött neki az az Alsó-Pannonia, mi annyi volt, mint »az operentián is túl.«

Jobban van fogja fel ezt az Alsó-Pannoniát egy másik helyen, melyet már fentebb egy oldalról ismertettem, a hol elég jól tudja, mily renddel következnek Rába, Balaton, Dráva. ¹⁾

Hanem a tájékozottság e részben csak a sorrendre értendő, nem pedig az égi tájakra.

Más helyen a névtelen szerint Alsó-Pannoniának a rómaiak a Dunától délre eső részt nevezték, s a húnok éjszokról déli irányban keltek át Dunán, mikor ezen Alsó-Pannoniából a rómaiakat góthokat és gepidákat kiverték volt.²⁾ Pedig azt akarná mondani, hogy keletről nyugati irányban keltek át. Ily fogalma van szerzőnek Alsó-Pannoniáról, szerinte a Duna nem kanyarodik meg Vácznál, hanem egész Alsó-Pannónia hosszában nyugatról keletre tart.

Kapcsolatban ezzel a Dráva is másképen folyt a Névtelen szerző képzeletében, mint a valóságban. Szerinte Alsó-Pannonia a Drávától nyugatra és nem éjszakra esett. Természetes is. Mert ha a Duna csupán éjszaki határa Alsó-Pannoniának, a Drávának, hogy ezen Pannonia végénél a Dunába szakadhasson, éjszaki irányban kellett folyania, s így Alsó-Pannónia az ő balpartján tőle nyugatra esett. Szóval a szerző, kinek idejében a Rábát jobban ismerték, épen oly irányu folyást és betorkollást adott a Drávának, minő a Rábáé.³⁾

Ilyen fogalmak mellett természetes, hogy a Dráva felső végét képzeletben le kellett nyomni délnek és keletnek s vele

¹⁾ U. O. 9. lap.

²⁾ *Antiquis enim temporibus ex meridiana parte Danubii in plagis Pannoniae inferioris et circa confines Romani possiderunt . . . Huni ex sedibus suis in aquilonari parte Danubii . . . habitantes, transfretantes Danubium expulerunt Romanos etc. u. a. 9. l.*

³⁾ Az idevonatkozó hely: Nagy-Károly császár 799-ben miután legyőzte az avarokat, a keresztyénséget volt terjesztendő a hódított tartományban a szlávok közt, a salzburgi püspök alárendeltjének, Theodoric püspöknek adja »regionem Carantanorum et confines eorum *occidentali* parte Dravi fluminis, usque dum Dravus fuit in amnem Danubii.« (U. a. 10. l.)

együtt csuszott keletre Karinthia is, körülbelül oda, hol most Stiria van, sőt tán idébb is, be a mai térkép Zalamegyéjébe. Mindaz, a mi a Drávától ma éjszakra, vagy szerző szerint nyugatra esett, határozottan Alsó-Pannónia volt neki, — a Duna mentét véve irányadónak.

Nem lévén a Névtelennek helyes fogalma a Dunáról, nyilván nem volt világos fogalma Alsó-Pannóniáról; nem lévén más, mint megfordított fogalma a Dráva folyásáról, nem ismerte a régi Pannónia, és a mai Stiria, Karinthia közti különbségeket.

És csakugyan minduntalan kimutatja, hogy nincs tisztában vele, mi a különbség egyfelől Alsó-Pannónia és másfelől a Karántán szláv nép lakta Karinthia és Stiria közt. Egyházi tekintetben Nagy-Károly a salzburgi érseknek hatalmat adott a térítésre a Dráva mentén le egész a Dráva torkolatáig, — a politikai felosztás mellékes volt, melyről a fogalmat zavarta az is, hogy Pannóniát ugyanaz a nép lakta, mely Karinthiában volt megtelepedve: a szlávtság.

Szerző vegyesen említi a karantánokat és szlávokat.¹⁾ Néha egynek veszi, néha úgy beszél együtt róluk: a karantánok s az ő szomszédjaik (*confines eorum*).

Most már ha szerzőnk azt mondja, hogy Mosaburg Alsó-Pannóniában feküdt, s a Sala folyó Alsó-Pannóniában van, tehát jük mindezt bizvást Karinthia keleti részeibe, vagy Stiriába Privina minden ingatlanaival együtt.

Annyival inkább, mivel, a mit soha sem kellene felejteni, nem más délkeleti népek, mint épen a karantánok foglaltatnak a munka czimébe: »*Conversio Carantanorum*.«

¹⁾ »*Sclavi, qui dicuntur Carantani, et confines eorum* 6. l. (Elég határozatlan megkülönböztetés.)« *Franci et Bagoarii cum Quarantanis* (kiverik az avarokat a mai Austriából). 7. l. »*Samo quidam Sclavus manens in Quarantanis, fuit dux gentis illius*« (u. o.) Más kútfő szerint Samo csehországi fejedelem. Ismét: »*coeperunt Huni (avarok) eosdem Quarantanos hostili seditiōne affligere.* (u. o.) »*Potentibus eisdem sclavis (vissza vive a karantánokra).* U. o. Arno salzburgi püspök papokat küld »*in Sclaviniam, in partes videlicet Quarantanas atque Inferioris Pannoniae.*« (10. l.) Ismét: »*deducentes in Sclaviniam. Et comandantes episcopus in regionem Carantanorum et confines eorum occidentali parte Dravi fluminis*« stb.

A kik azt vélik, hogy a Névtelen csakugyan azt értette Alsó-Pannoniának, a mit a római értett, azok tudhatnák, hogy a Zala vizének egy cseppje sem folyt Alsó-, hanem Felső-Pannoniában. Kivált a szokott Spruner-féle térképeken a mai Keszthely tája jó messze volt Alsó-Pannonia határaitól.

A Névtelennek nincs szava, mely elasticusabb volna épcn az Alsó-Pannonia kifejezésnél.

Műve záradékában találjuk Pannoniát még egyszer említve, s annak keleti részét, (»orientalis Pannonia«) azt mondja, hogy mióta Károly császár idejében Pannonia népeit a salzburgi érsek kormányozza, 75 év telt el.

Itt keleti Pannonia nyilván a Rábától délre eső Pannoniát teszi, tehát ez egy jelentésű szerzőnknel Alsó-Pannoniával, mi elég tág fogalom az ő képzetében.

Nagy-Károly császár, kinek a Dráva folyásáról helyesebb fogalma volt, mint a salzburgi Névtelennek, 810-ben osztottatta volt meg a salzburgi érseket az aquilejai patriarchával, rendelve, hogy mindaz, a mi a Drávától délre esik a patriarcha egyház megyéje, a mi pedig éjszakra, az a salzburgi érseké. Később a két egyházmegye megszűnt egy király alattvalója lenni s abban az időben, melyből Névtelenünk feljegyzéseit ismertetjük, a Drávától délre eső rész az olasz királysághoz számított Aquiléja alatt állott volna.

De Privina kalandozásából az tűnik ki, hogy politikailag a Dráva és Száva közti rész is a mai déli Stiria és Krajna, a német királyé volt Salacho comes parancsai alatt. Igen valószínű, hogy ezen két szék közt a földön ülő területet nemcsak politikailag, hanem egyházilag is német hatóság alá vették N.-Károly rendelkezése ellenére. Itt nyílt rés, a Dráva és Felső-Száva közt Privina megyéje számára. Elég az, a területi s más viszonyok számbavételéből a valószínűség Cilly tája felé is vezethet.

A mi Pannonia kérdését illeti, látjuk, hogy ezt a tartományt ebben az időben a jobban értesült Károly császár nem éjszaktól délre menő vonallal hasogatja orientalis és occidentalis részre, hanem a Drávát déli határnak szabván, a Rába által inkább éjszaki és déli részek állottak elő. A Névtelen képzetében nem lehetett más vonal, mint a Rába és a Dráva. Ez pedig

tudjuk, hogy a valótól legalább is 90 fok elhajlással éjszaki irányban folyt szerinte.

Világos a fennebbiekből, hogy a Névtelen szerző szándék nélkül is leírhatott geographiai helytelenségeket, mintán kivált a nagy folyók irányára nézve fonák nézete volt.

Azt gondolom, nem is a IX. század fogalmai ezek, midőn a németek jobban lehettek értesülve. Későbbi időben, mikor a magyar elzárta ezen tájakról a németek közlekedését, valószínűbbek ily fogalmak.

De ennek fejtegetése nem tartozik szorososan a tárgyaltam kérdéshez.

V. Két helynév-csoport.

Hogy három-négy helynévre könnyű hasonlót találni bármely vidékén Stiriának és Karinthiának, azt a fentebbi példákban láttuk.

Ámde nem két-három helységről, hanem vagy harminczről beszél a Névtelen, melyek mind Privina fővárosa körül csoportosulnak.¹⁾

Már ezen értekezés elején szólottam azon nem tudományos eljárásról, mely szerint vagy harmincz helynév közül kettőre-háromra építnek állítmányokat s a többit mellőzik. A fentebbiekben kimutattam, hogy a két-három helység közül egyről sincs bebizonyítva, mintha a Balaton mellett feküdtek volna. — Mint-hogy a többiről, a nagyobb részről, senki sem kockáztatott hasonló állítmányt, — természetesen nincs mit czáfolni. Sőt a ki ezen nagyobb részről — tudtommal — egyedül írt tüzetesen — Koch Sternberg — az azt a többit Stiriában s Austriában helyezte el.

Csak néhány megjegyzést csatolok ide a Névtelen helyneveinek jellemzésére.

A Névtelen két csoportban közli tömegesebben a helyneveket. Az egyik csoport a 11. fejezet végén áll; a másik elfoglalja

¹⁾ Azért nem mondhatok határozott számot, mert mint láttuk, némely Sandrat-féle névről nem tudni, maga a szerző embert értett-e alatta vagy falut.

az egész 13. fejezetet, s utóbbi részletesebb és correctebbnak látszik, a mennyiben itt általán a helységek is, néhol birtokosaikkal, meg a templomok patronusai is meg vannak nevezve, nem úgy, mint a 11. fejezetben.

Azt gondolom, figyelmes vizsgálat után a helynevek számát alább is szállíthatjuk.

A 11. fejezet lajstromában, mellőzve az V. Basilicát, hat helynév »Kirchen« végzetű, hat nem az. Az előbbieket közül négyben világosan személynév van foglalva, kettőbe csak valószínűen. Ezen nevek: Ottakares-, Paldmunes-, Isangrimes-, Lindolfes-kirchen. Mind német személynévek. Személynév-féle hihetőleg a Widershers-kirchen is. A Beatuses-kirchen, a mennyire utána járhattam, egyetlen a földkerekségén, mint helynév. Talán az érseket, vagy S. Rupertet azaz: az érsekséget, mint birtokost értették Beatus alatt. Ez is hát birtokos neve.

Jegyezzük meg jól, hogy a Névtelen, ha oly közel egykoru, mint a minőnek venni szokták, s 871-ben írt, ama helységeknek elég hamar ad »Kirchen« nevet, sőt úgy tűnnék fel, mintha már a templomszentelés előtt oly nevet viseltek volna. Ha itt helységekről van szó, — nyilván nem tudta szerző azok régibb, s bizonyára szláv nevét. De a birtokos személyek németek, mint nevök mutatja. Ezen nevek mind épkezláb, igazi német nevek s szabatosan vannak közölve, csak a Widershershez fér gyanu. Szerző értett németül. — Megjegyzendő azonban, hogy hozzájok hasonló helynevet nem találtam se Stiriában, se Karinthiában. Azt gondolom, a szerző a faluk valódi nevét mellőzte itt s a helyett a korabeli földesúrét írta, kinek a templom a birtokán volt; de az »ad«-dal úgy stylizálta, mintha a falu régi nevét közölné.

E helyett, hogy Ottokar birtokán fekvő helységben templomot szenteltek, azt mondja: »Ottokar egyházán templomot szenteltek.«

A többi hat név már valóságos helynév. Szláv és szlávból rontott neveknek látszanak, kivéve Keisit, mi lehet a német Gais. Már ezek olvasási módja kétségesebb. ¹⁾

¹⁾ Ezeket Koch Sternberg így helyezi el a mai térképen:
1. *Dudleipi* = Leibnitz Stiriában. (a leibnitzi mezőn).

Biztosabb kiindulásul szolgálhat a helynevekre nézve is a szöveg 13-ik fejezete. Szabatosabban van fogalmazva s körülményesebb, rendszeresebb a nevek felsorolása. Itt a Névtelen, úgy látszik, kielégítő hűséggel másolt.

A lajstrom homlokán Mosaburg áll — fentebb idéztem a helyet. Ilyen volt, mint láttuk, Klagenfurt táján egy, s valószínűen Cilly körül is egy.

Ezenkívül elég világos és biztos a Weride név, mely kétszer jön elő. Ott van a klagenfurti tó partján a neki megfelelő új német Wörth; ott van a cillyi kerületben Werd és az elszlávósított Werdu. Lehetne többet is találni. Világos és megbízható a Cella név, végre az Ablanza. Éjszaki Stiriában van egy Afrenz s a cillii kerületben egy Blanza.¹⁾

A kik Magyarország térképét egy egész megyével, s hazánk földének hajdani történetét egy egész új fejezettel vélik megajándékozhatni, azoknak első dolguk legyen, hogy az elősorolt helynevek nagyobb részét mutassák ki a Balaton mellékén. Én nem

2. *Ussün* = Utschbach, kétes, de Alsó-Stiriában.

3. *Businica* = Bösnitz; Stiria, marburgi ker.

4. *Bettobia* = a mai Pettau város Stiriában.

5. *Stepiliperc* = Stiefelberg Alsó-Stiriában.

6. *Keisi* = Geissen, Stiria, graczi ker.

Azonban új vélemény szerint Dudleipinek a megfelelő helynevet Vas-megyében kellene keresni. Csak azért, mert Stiriában és Krajnában nem merik a Döllachokat és Duelleket ama szláv szóból németesített neveknek tartani.

1) Koch Sternberg ezeket így helyezi el:

1. Mosaburg = Cilly mellett.

2. *Weride* = az egész Muraköz (Werd = sziget).

3. Spizzun = Spitz, vár és város Alsó-Ausztriában.

4. Fizkere = Fische Bécs mellett.

5. Termperc = Thernberg. Szintén A.-Ausztriában.

6. Stradach = Maria-Straden, gratzi ker.

7. Quartinaha = Schwarza, gratzi ker.

8. Muziliches kirch. = Mutzenfeld, gratzi ker.

9. Ablanza = Afrenz, marburgi ker.

Nem szól K. St. Ortahuról, Celláról, Witimar birtokáról. De kitűnik tendenciája, hogy mindent úgy helyezzen el, nehogy Karinthiába essék vagy egy helynév. — Wörth és Muraköz azonosítása egészen kényelmes.

tanácsolom a kísérletet. Sőt értekezésem egyik gyakorlati haszna abban állana, hogy másokat megkíméljek egy előreláthatólag hasztalan s még is netalán elvállalandott fáradságtól.

A fentebbiek mindenkit meggyőzhetnek arról, hogy itt maga a kiindulás volt elhibázott. — Csak úgy valószínű a megoldás, ha egynehány eléggé biztos támaszpontot lehet találni egy 100 négyszögmérföldnyi területen. — Ott aztán a kétesebb névrokonságok is valószínűséget nyernek. Mert a helynevek kérdésében mindig a nyelvészeti érvek a helyrajzi és ethnographiai érvekre nagyon rászorúlnak, — a fennforgó kérdésben pedig kétszeresen.

Azt gondolom a sikerre nincs remény a Balaton partján; de lehet remény Stiriában vagy Karánt földön. Ez pedig nem a mi feladatunk, nem rendelkezhetvén a specialis ismeretek azon segédeszközeivel, melyek az ott lakóknak kezetügyében vannak.

SALAMON FERENCZ.

II. JÓZSEF KORA HAZÁNKBAN.

Magyarország története II. József korában. Irta dr. Marczali Henrik, kiadja a M. Tud. Akadémia történelmi bizottsága. Első kötet. Budapest, 1881. A M. Tud. Akadémia könyvkiadóhivatala.

A magyar Akademiának egyik kiváló érdeme, hogy oly komoly tudományos műveket ad ki, melyek egyelőre a nagy közönség pártolására nem számíthatnak, ugyanazért kiadóra alig találhatóának. Ilyenek voltak első sorban az adatok és okmányok gyűjteményei, újabb időkben azonban figyelembe vétetett ezeknek feldolgozása s megbízás következtében készült s készül több becses munka, mely különösen azon hozzánk közelebb álló időszakokra vessen világot, melyekkel régibb történetíróink az akkori viszonyok következtében foglalkozni alig mertek. Ily megbízás következtében írja dr. Marczali Henrik Magyarország történetét II. József korában s az Akadémia történelmi bizottsága kiadta annak első kötetét, mely Magyarország állapotát 1780-ban adja előnkbe. Vezéreszméit a következőkben ismertetjük: Szerző bevezetésül Magyarország állapotát vázolja a szathmári békétől Mária-Therézia trónra lépéséig s ismét a királyné uralkodása idejében. A török kiűzése s a belháborúk végképeni megszűnése, melyet a szathmári béke megpecsétel, azon határpontok, melyek hazánkban az újabb idők történelmét a régítől élesen választják el. A bécsi politika teljesen győzött, az ellentállás Magyarországbán megszűnt, a protestánsok tetszleg kizárattak minden hivatalból, a királyi hatalom elérte tetőpontját s a régi kormányzási formák helyébe egy egészen új collegiális rendszer lépett. A cancellaria új szervezetet nyer, a helytartótanács megalakul, a hétszemélyes táblából Curia válik s kerületi táblák állíttatnak fel. Mindezek a

fejedelem eszközei, tagjaik az ő kinevezése által jutnak a magas méltóságra, de ők, a mire szerző különös súlyt fektet, mindannyian magyarok, a törvény őrei s fenntartói, kik közvetítenek az udvar, haditanács és kamara idegen befolyásai s a nemzet közt, mely ezeket gyűlöli. Az álló katonaság és a contributio behozatnak, a nemzetnek régi jogai mindinkább korlátoltatnak, de a végrehajtó hatalom mégis a megye kezében marad, mely patriarchalis módon intézi még mindig, politikai tekintetben is, a közigazgatást s a felsőbb intézményeket s parancsokat csak úgy hajtja végre, amint azt érdekei megkívánják. A megye azon hozzáférhetetlen hatalmas vár, mely Magyarországot biztosítja, hogy nem kormányoztatik a többi örökös tartományok módjára s fenntartja az ország külön nemzeti jellegét. Szerző ezt hangsúlyozza s a mellett mindenütt kimutatja, hogy ezen kor jellege a folytonos compromissum; kiemeli e tekintetben mind a főpapság, mind a főnemesség érdemeit, kikben a fejedelem tökéletesen bízhatik, mert hűségök gyanu alá nem eshetik s ők a már most fölmerülő összbirodalmi eszme létesülésének sikeresen ellen tudnak állni. A catholicus áramlatnak is némi gátot vet azon körülmény, hogy a császár politikai rendszerének alapkövét a protestans tengeri hatalmakkal s Poroszországgal való szövetség képezi; az országnak beolvasztása egy összbirodalomba pedig nem sikerülhet akkor, midőn a Felsőnek szüksége van a magyar országgyűlésre, hogy általa a leányágon való örökösödést elfogadtassa. Azonban már most is látjuk, hogy a pénzkezelés és a véderő, a kamara és a sereg, egészen az udvar kezébe kerül, a magyarok itt kisebbségben maradnak, idegenek alkalmaztatnak a kameralis tisztségek-nél, a seregnek szelleme német, tisztjeinek nagy része idegen.

Mária-Therézia trónra léptével nagy változás történik a királyi család állásában, a római császári korona más fejre száll. Uralkodásának első éveiben nem császárné, hanem csak Magyars Csehország királynéja s a háború, mely ellene minden oldalról kitört, még becsesebbé teszi előtte a magyarok ragaszkodását, kik az általános insurrectiót szervezik, midőn Prága s az örökös tartományok nagy része csaknem ellentállás nélkül az ellenségnek hódol. A királyné ezt hosszú uralkodása alatt nem felejtí el soha s ragaszkodik a magyar nemzethez, midőn tanácsosainak bizal-

matlansága sőt ellenszenve Magyarország ellenében mindig erősebben nyilatkozik. Ennek oka igen egyszerű. Szerző ismételve figyelmezteti az olvasót, hogy a magyar nemesség mintegy a felkelés jutalmául, az alaptörvények közé iktattatja örökös adómentességét: *onus non inhaeret fundo*, — minek következtében a kormány az ipart csak az örökös tartományokban mozditja elő, nem Magyarországon s azon coloniális rendszert hozza be, mely Austriának gazdagságát megállapítja, hogy minél több adót fizethessen, Magyarország pedig, a vámtarifák következtében is, hozzájáruljon a kormány költségeihez.

Igen érdekes a kép, melyet szerző az ország akkori állapotáról ad, az éjszaknyugoti megyékben, melyek Morvával határosak s általában az osztrák határszéleken az ipar is virágzik még, gyárak állnak fenn, de a vámrendszer következtében lassan-lassan tönkre mennek; a városok idegennyelvűek s idegen szelleműek, ugyanazért politikai befolyással nem bírnak; azon részeken, melyek a törököktől visszavétettek, Erdély szomszédságában a protestans köznemesség sűrűbben lakik, mert a török nem bántotta alattvalóinak vallását, de az alföld legnagyobb része valószínű puszta, melynek egyik részében a ráczok telepítették le, kik csak nehezen tudnak elszokni barangoló hajlamuktól. A Tisza vidéke sokáig csak baromtenyésztéssel foglalkozik, az örmény árendás legelteti itt nyájait és gulyáit, a marhakivitel az ország legnagyobb jövedelme. A benépesítés lesz most a kormány egyik főgondja s Marczalinak egyik érdeme, hogy ezen telepítés jelentékenységét különösen kiemeli. A kormány e tekintetben a válásra fekteti a főszólyt, a ráczok mellett katholicus német telepítvényeseket hozat Lotharingiából s a Rajna mellől s azoknak házakat épít, pénzt előlegez s vetőmagot ad. Ugyanazon időben, midőn a szorgalmas protestans délnémet svábok roppant nélkülözések közt Amerikába költöznek s Pennsylvaniába telepednek le, nálunk annyira emelkedik a katholicus áramlat és a térítés, hogy midőn Pesten a háztelkek ingyen osztatnak ki azoknak, kik három év alatt házat építenek reájok, a protestansok ezen kedvezményből ki vannak zárva s még Mária-Therézia alatt is Patacsics a nagy miveltségű kalocsai érsek erőszakosan s testi büntetések útján téríti s magyarosítja meg a kalocsai ráczokat. De az Alföld

nagy része nagy birtokosok kezében van, kik annak hasznát is akarják venni s tartják az akkori közigazdasági elvet: »ubi populus ibi obulus« — a hol van népség, van pénz is, ők tehát szintén telepítenek, de nem a külföldről, mint a kormány, s nem is tekintenek a vallásra, hanem a felsőbb vármegyékből, hol a lakosság sűrűbb, a föld háládatlanabb s a bányászat s minden egyéb ipar hanyatlani kezd, telepítik a népet pusztá jószágaikra. Így népesedik be Szabolcs, Békés és Csongrád vármegye s az idegenajkú coloniák lassan-lassan meg is magyarosodnak, csakhogy ez nem azon kornak érdeme, melynek azt a szerző tulajdonítani látszik, csak a mostani század magyarosította meg őket. — Az Alföld benépesítése s átmenete a marhatenyésztő állapotból a földművelőbe, ezen kornak legnevezetesebb jelensége, nemcsak közigazdasági, hanem politikai és nemzetiségi tekintetben is, a felföld hanyatlík, az alföld gyarapszik. A főurak Bécsbe mennek s eladósodnak, a középrendü nemesség jószágain marad s kormányozza a megyét, az országgyűlés elveszti minden tekintélyét, az Úrbért is be lehet hozni hozzájárulása nélkül, s mint hogy a kormány adófelelőlést és katonaaállítását nem követel, miután az adó jövedelmeinek alig egy harmadát képezi s a toborzás kiegészíti a sereget, tizenöt évig nincs országgyűlés, s a nemesség még sem zúgolódik, hiszen a végrehajtó hatalom a megyéknek kezében marad s választott tisztviselők által gyakoroltatik, a mint azt Marczali igen élesen s helyesen kiemeli.

Bécsben az államtanácsban Magyarország ellenei székelnék, nincs köztük magyar főúr, a seregnél is bizalmatlanság uralkodik, szemben a magyarokkal; Nádasdy mellőztetik, bár mindenki elismeri tehetségét, egy német főtiszt meg is mondja emlékiratában az okát, hogy t. i. »eredeti büne, hogy magyar«. Ezen irányt ellensúlyozza a királyné magyarbarát indulata s a főurak és főpapok befolyása, melyet mindig a nemzet érdekében érvényesíteni igyekeznek. Marczali ezen érdemöket igen éles színekkel festi s megemlékezik arról is, miként a biztonság helyreállításával a nagy urak lejönnek sziklaváraikból s felépítik kastélyaikat sokszor pazar fényüzéssel; a püspökök építenek templomokat, iskolákat, residentíákat; a tanító szerzetek új erővel élesztik fel az elhanyagolt nevelést, a jezsuiták nevelik a főrendi ifjúságot, de ha szerző ezen

nevelés eredményeit tekinti a felszűrő nemzedék szellemi műveltségét, alig ha nem téved, mert az inkább a francia irodalom szellemének következtése, Voltairenek s az Encyklopedistáknak ebben több az érdeme, mint a Jezsuitáknak.

Szerző felfogása rendesen különbözik attól, melylyel eddig hazánk történelmének ezen szakáról itélni szoktunk, nézete szerint a császárok bécsi politikája az ujkori állam eszméjét akarja keresztülvinni s azért végtére győz, mind a mellett, hogy eszközei s eljárása ki nem menthetők, míg az erdélyi fejedelmek és protestánsok szabadságharcza szerinte nem egyéb, mint a középkori rendi állam hosszú véres erőlködése a központosító újkori államcszme ellen, s ezen harcnak nem vet véget a szathmári békekötés, csak hogy a harcmezőről a politikai térre teszi át. Szerinte a főurak és főpapok érdeme, hogy most mindig közvetítőleg léptek fel és az opportunitási politikával, folytonos compromissumok által kikerülték az összeütközést s megmentik a magyar nemzetiséget és különállást. Ez Marczalinak alapeszméje, ez azon álláspont, mely által a szerző történeti iróinktól eltér, s mely munkájának az eredetiség érdemét bő mértékben megadja.

Midőn szerző a magyar állapotokat 1780 körül leírja, alaposan tárgyalja az adórendszert. A hadi adó magában véve nem nagy, kerek számban 4.400,000 frt, de azért mégis nyomasztó a parasztra nézve, mert azt készpénzben kell fizetni, pedig az országban, a terménygazdálkodás következtében, melynek főczélja mindazt természeteni vagy előállítani, ami a háztartáshoz szükséges, nincsen semmi készpénz, a kormány a restantiák felett panaszkodik, a parasztok az adó nyomasztó terhe felett. A forgalom s kereskedelmi viszonyok változása egyes vidékekre nézve az adó tekintetében is káros, mert ez nem egyénileg vettetik ki, országosan megállapított elvek szerint, hanem porták szerint pausaliter az egyes vármegyékre, melyek azt ismét dikák szerint az egyesekre róják. Ezen dikák a különböző vármegyékben nagyon különböznek egymástól; időről-időre a porták rectificáltak ugyan, de az adó általában nem nyugszik állandó elveken. A vámrendszer ez időben már egészen az osztrák tartományok érdekében fejtetik ki, hogy Magyarország ezáltal indirect adóztassék meg, ezt a kormány maga is beismeri, a gyarmatrendszer uralkodik, de

az ország még is vagyonosodik, egyrésről a baromtenyésztés, másrésről a földmivelés emelkedése következtében, mindamelllett hogy az ipar évről-évre inkább hanyatlik, a bányavárosok s általában a felföldi városok, melyek a külkereskedésből éltek, a vámrendszer következtében elszegényednek, a hitelnek hiányának első feltételei s a kamatláb magasabb, mint az örökös tartományokban.

Igen érdekes, amit a szerző a társadalomról mond s kiemeli, hogy a magyar nemesség még most is megmaradt az, a mi volt, a régi szabad magyarság s minden tagja, bármennyire különbözők gazdagságra s tekintélyre nézve, ugyanazon alapjogokkal bir; ezek nem középkori jogok, hanem az ősi közsabadság hagyományai. A magyar nemesség számára meghaladja a német, francia és angol nemességet, ugyanazért, különösen a német, nem tartotta a magyart magával egyenlő rangúnak. Máshol a feudális nemesség a nemzet egységének felbontója, nálunk az ország összetartója, mert a városok, melyek máshol oly nagy szerepet játszanak a nemzet életében, nálunk ez időben külföldi idegen elzárkózó elemek tanyái, miután a török hódítás épen az alföldi magyar városokat söpörte el, Szegedet, Temesvárt, Pécsét, Budát stb. A hierarchia integráló részét képezte a nemességnek s a nemesség alakítja s tartja fenn az országot nehéz körülmények közt, mert csak kevés és kétes segítséget nyer a királytól és polgárságtól. Ő ontja vérét minden harczmezőn, fenntartja a nemzet jogait az országgyűlésen s a mi a művelődés és irodalom érdekében történik, az nemes emberek nevéhez van kötve. A főnemesség kezében vannak a nagy hivatalok, főispánságok, ő az uralkodó osztály, de az udvarnál, hol házassági összeköttetésbe kezd lépni a nagy osztrák családokkal, elveszti azon erős nemzeti érzületét, mely azelőtt kitüntette, gazdaságilag pedig hanyatlani kezd. Az udvar azonban érdekében tartja a nagy családok fenntartását, sequestrumok jönnek napi rendre, és Mária-Therézia a confiscált jezsuita alapból milliomokat ad kölcsön négy percentre, az eladósodott főuraknak, miből a magyarokra közel három millió jutott. Az alatt a köznemesség a vármegyékben gyakorolja az összes közigazgatást, amint Ürményi mondja: a vármegye igazgatja a területén előforduló összes törvénykezési és politikai ügyeket. A megyei tisztviselők belső bizományunknak őrei, erkölcsünk censorai és

birái nem annyira fizetésért, mint becsületből viselik hivatalaikat, de másrésről látjuk a corruptiót is; általános szokás, hogy a beiktató biztosnak pénzajándékkal kedveskednek, mi szintén az adózó nép erszényéből kerül ki, hanyagul vagy bűnösen járnak el a peres-actákkal a legfontosabb birtok-ügyekben, az adópénztár kezelésében pedig sok a defraudatio. A városoknál ugyanazon visszaéléseket látjuk, melyek a megyerendszer árnyékoldalát képezik, egymást érik a polgárok s választó községek panaszai a tanács és polgármester ellene. A városok legnagyobb része kész eszköz a kormánynak kezében, de tekintélye nincs.

A jobbágytság maga is szervezett rend. Körében is megvan a telkesek aristocratiája, mely büszkén néz le a zsellérré és lakóra, kinek se földje se barma, még az utolsó nyolczad telkes sem engedi, hogy a zsellérré egy osztályba sorozzák, a rendi felosztás rendszere lehat a legmélyebb rétegig, a parasztnak nincs ugyan semmi politikai joga, sorsa a törvény szerint is csaknem egyenesen kegyelemre van bízva, de egy külföldi utazó helyzetét még is, a többi európai parasztsághoz képest, irigylendőnek tartja. Az urbér kezdi biztosítani a jobbágyot a földesur önkénye ellen, de amint Szabolcs-vármegye megemlíti, a népességet nem lehetett volna az Alföldön soha állandóvá tenni a földesuri kényszer nélkül, mert amint a szerző megjegyzi, nem éjszakamerikai telepedők laknak itt, hanem félig kóbor ruthének, oláhok rácok és az alföld pásztorkodó népe.

A nagy alföldet, melyet annyira szeretünk a magyarság hazájának tekinteni, több ízben kellett visszahódítani a nemzetnek. A tatárjárás után a kunok ékelték itt be magukat a nemzet testébe, de összeolvadtak a magyarral, jött a török hódítás, a magyar népesség csak a nagyobb községekben maradt meg, a ráczság a török seregek nyomában elfoglalja a déli részeket. A törökök kiűzése után az ország néptelen, a vadak s madarak paradicsoma. A telepítés most kezdődik nagyobb mérvben, a szerb jó a török tartományokból csoportosan, inkább mint nomád nép, nem mint földművelő, pásztorszokásait nem akarja elhagyni, s mikor arra szorítják, sokan Oroszországba vándorolnak ki, az Alföld nem lesz ráczczá.

A kormány előmozdítja a német bevándorlást; mindenütt

hol kamarai vagy egyházi birtok van, svábok foglalják el az üres telkeket s alapítanak új falvakat, nemcsak Tolnában, a Bakonyban, a Dunán túl, de Zemplénben, Szabolcsban és Biharban is, a városok pedig egészen németek, ezek képezik a polgárság zömét, még Kecskeméten is 1782-ben német iskolát találunk s a sárospataki katolikus községnek nyelve német; az ez időben előforduló számlák s nyugták közt, miket iparos állított ki, Debreczen és Szathmár-Németi kivételével, alig van olyan, mely nem német, minden vendéglős az, német a posta, a harminczad, a sóhivatalok, a kamarai tisztségek s a jószágigazgatóságok személyzete. A német parasztnál, s a városi jövevényeknél ama meggyőződés uralkodik, hogy miután a barbárok a zsiros földről elűzettek, most Magyarországon munka s izzadság nélkül lehet élni. Egy svajczi utazó szerint a Magyarországra menő német gyarmatosok a bajor, sváb s rajnai kerületek legalábbvaló söpredékéből valók, az osztrák s cseh kamarahivatalnokokban nincs egy szikra hazaszeretet, nincs jóakarát, még igyekvés sem; gög, önzés, keménység s bizonyos parancsoló magatartás jellemző tulajdonságaik.

A földesurak leginkább tótokat telepítettek a felföldről az alföldre, különösen Békés-megyében, Szathmárban, Aradban, Csánádban; a tót telepedésnek másik főbb ága a Duna-Tisza között borította el, hol a déli szlávssággal találkozott, szerző szerint magyar nemzetiségi szempontból az alföld tót telepítése szerencsés egy tény, utját állta a német s rácز terjedésnek s a magyarsághoz simult, végre megmagyarosodott. Szerző kimutatja, hogy a magyarosodás száz év óta folyvást terjed, hogy tizenkét kiválóan magyar megye népessége megkettőződött, míg ugyanannyi tót s vegyes megyében sokkal csekélyebb a gyarapodás s ha nyelvre nem is magyarosodtak meg mind a jövevények, érzelmük magyar, már a második nemzedékben a németek tiltakoznak az ellen, hogy őket sváboknak tekintsék, magyaroknak vallják magukat.

Szerző még egyszer visszatér az egyház állapotára, s itt a katolicismus álláspontjára helyezi magát, azt tartja, hogy a katolikus vallás iránya a nemzet történelmi fejlődésének inkább megfelelő volt, mint a protestantismus, kiemeli a szerzetek érdemeit, még a jezsuitákat is dicséri, mint a hazafias érzésnek s nemzeti

külön alkotmány buzgó apostolait s a nemzeti történetírásnak ujjáalapítóit, felhozva Katonát, Prayt, Kaprinayt. A főpapokról azt mondja, hogy nemcsak építettek s alapítottak, hanem igazán vallásos ihlettel áthatott életet éltek, s állásukat s befolyásukat az ország különállásának érdekében érvényesítették, mert a királyi hatalom mindinkább növekedett. A magyar nemzet monarchicus és ragaszkodik a koronához, a patronátusi jog következtében ez rendelkezik az egyházi társadalom felett, kinevez a beneficiumokra, bir a sequestrum jogával, gyakorolja a felügyeletet az alapítványok felett, s az országgyűlés a protestánsok ügyének elrendezését az ő eldöntésére bizta. A törvénykezés szintén felségi jog, a király mandátumokkal beleegyeledek a perekbe, rendelkezik a külügy, a sereg, a pénzügy felett az országgyűlés befolyása nélkül, hatalma csaknem korlátlan, de az összbirodalom eszméjének keresztülvitele, s a magyar politikai önállóságnak lerontása, mely a királyoknak II. Ferdinand óta szemök előtt lebegett, még sem sikerülhetett; az ily aspirációknak fő ellenfele nem az országgyűlés, hanem a király hatalmának eszközei, a kormányzások állják utját a passzivitás erejével, s a bírósági szervezet és a megyék az ország önállóságának hatalmas védbástyai.

Felette érdekes az egész cikk a királyi hatalomról és az állam kormányáról, Marczali új szempontokból vizsgálja az állapotokat s felfogása sokszor egészen eredeti, mindig eszmét ébresztő. Egyáltalában ez a munka főérdeme, mely elfelejteti velünk, hogy az eredetiség néha a különcködéssel határos és hogy az egész mű elrendezésében hiányzik a szoros logikai egymásután, s inkább különböző érdekes tanulmányok összefűzése, mint egy szerves egész. A kötetet ismét egy ily különálló tanulmány fejezi be: II. József mint trónörökös, melyben egyénisége terjedelmesen közölt úti jegyzeteiből is élénken kidomborodik. Korának francia bölcséletével elteleve, nem gondol a történelmi kifejlődéssel s jogokkal, az állam eszméje, mely a fejedelem személyében testesül meg, áll nála minden egyéb indokok felett, a fejedelem az állam legelső szolgálója, nála a józan ész parancsolatja irányadó, egyetlen célja a közhaszon, vagyis pénz és katona az állam részére. Szerző szerint »a hatalmi állás fenntartása és növelése végett a királynak el kellett nyomni mindazt, mi nem egyenesen

neki szolgált; kellett pedig minél több katona, s ennek minél teljesebb begyakorlására és az egész gépnek jó karban tartására pénz. Poroszország lett a mintaállam, a többi pedig, mely e parvenu által alapjaiban látta magát megtámadva, kénytelen volt példáját követni. Nagy Fridrik korának csak az a *hasznos*, mi az államnak pénzt és katonát nyújt, egyenesen vagy előkészítőleg.«

Ezen tanulmány szolgál bevezetésül II. József személyes történelméhez s előre sejteti szerző felfogását, mely az osztrák Józseflegendával éles ellentétben áll. Az egész kötet nagy vára-kozással tölt el bennünket II. József történelmére nézve, mondhatjuk, hogy újabb időkben kevés munkát olvastunk, mely ezen kötet érdekességét meghaladná, ajánljuk a közönség figyelmébe, a számtalan új érdekes adat a szerzőnek nem csak szorgalmáról tanuskodik, hanem arról is, hogy ki tudja választani belőlök a lényegest, mi az állapotokra világot vetni képes.

PULSZKY FERENCZ.

HAIN G Á S P Á R É S K R Ó N I K Á J A .

ELSŐ KÖZLEMÉNY.

Alig akadhat napjainkban gondolkodó fő, mely be ne látná azt, hogy korunk államainak egyik legszükségesebb, hogy ne mondjam legnélkülözhetlenebb tényezője a múlt, vagyos polgári középosztály. A kiváltságos osztályok megszüntével egy nemzettestté olvadt egybe a haza minden fia. A mily mérvben enyésznek a régi társadalmi osztály-külömbiségekből fenmaradott előítéletek és terjed azon nézet, miszerint mindnyájan egyenlő polgárai vagyunk az államnak: épen oly mérvben tünedezik el emléke a régi értelemben használt »polgár« szónak. És ma holnap a régi jó nyárspolgárokat épen csak úgy fogjuk hírből ismerni, mint a régi jó táblabírákat.

Míg a politikai értelemben vett nemzet alatt, csak egyes kiváltságos osztályokat értettünk, nem igen lehetett csodálkoznunk azon, hogy a történetírás kizárólagosan csak az uralkodók és kiválóbb hangzású nevekkel bíró, a politikai életben feltűnő szerepet játszott egyének tetteinek elősorolásával foglalkozott. Mióta azonban fel van ismerve a polgári középosztály fontossága, időszerű lenne felvetnünk a kérdéseket: volt-e nekünk hajdan politikailag számításba vehető középosztályunk? s ha igen, milyen volt? hogyan élt? mit tett? s egyáltalában milyen hatása volt annak a nemzet állami, társadalmi életére s általános művelődésére?

Nem szándékozom ezúttal részletesen foglalkozni ezen kérdésekkel. De minthogy alkalmam nyílt megismerkedetni némely forrásokkal, melyekből azokra kielégítő választ lehetne adnunk; nem mulaszthatom el felhívni azokra a magyar történetírás barátainak figyelmét.

Két éve annak, hogy Lőcse sz. k. város levéltárának rendezésével foglalkozom. Ezen munka közben tanultam ismerni a régi városi életet, annak minden fény- és árnyoldalaival együtt. Az eddig feldolgozott anyagról csak azt jegyzem meg, hogy az emlí-

tett tárgy minden legaprólékosabb részletére is van bőven adat. Azonban a többi ezernyi iratnak áttanulmányozása máshol, mint a helyszínén, lehetetlenség lévén, csak egy oly művet akarok itten bemutatni, mely, ha nem is mindent, de mindenestre igen sokat foglal magában abból, mit csak gondosabb kutatással és sok fáradsággal lehetne összeszerezni a szétszórt adatokból. Ez Hain Gáspárnak lőcsei, vagy sokkal helyesebben mondva, felső magyarországi krónikája.

Midőn tudós műrégészünk Henszelmann Imrének a magyar tudományos akadémia által 1878-ban kiadott »Lőcsének régiségei« című nagy műve megjelent, ez a lőcsei chronikákra irányozá figyelmemet. Megismerkedvén a Hain-féle krónikának Justus úr lőcsei polgár sajátját képező másolatával, megtudtam, hogy még létezik annak eredetije s hosszas tudakozódás és utánjárással végre sikerült is azt megszereznem.

Azon meleg hang, melylyel az említett tudós szerző úr a másolatról megemlékezik, az eredetinek áttanulmányozására ösztönzött. Munkámat siker koronázta, a mennyiben az eredetiből minden kétséget kizárólag el lehet osztatni azon téves nézeteket, a melyek a krónikára vonatkozólag az említett nagy műben foglaltatnak s előttünk állván a szerzőnek egész lelkülete, adatait helyesebben ítélniük meg.

A forrásmunkák tanulmányozása s használásánál mindenkor szükségesnek tartom az író életének ismeretét, de kétszeresen szükséges az ott, hol — Hain krónikájánál eddig volt az eset — tévedés történt az író személyében. Mielőtt tanulmányom tárgyává tenném Hain Gáspárt, életéből néhány mozzanatot saját szavaival, betű szerint idézek a krónikából.

A 284-ik oldalon, az 1632-ik évre írja: »D: 17 Febr. *Bin Ich Caspar Hain* zu Caschau an einem dienstag zwischen 11 und 12 Uhr des Nachts zur Weld geboren worden. *Mein* H: Vatter war d. weyl: seel: H: Nicolaus Hain von Nürnberg p: t: des Innern Raths. *Meine* Fraumutter f: Susanna von Leütchau eine gebohrene Caspar Cramerin. Patrini erant Dn. Joachimus Reich Cassov. Germ. Pastor. Dn. Wenzeslaus Schwertel et Dn. Georg Freidenberger Reipbt: Cassov: Senator. die Gev. waren frau Catharina Czirmannin Wittib und f. Eva Johan Langin.«

A 302-ik oldalon 1637-re: »d: 21. Aprill Dilectiss Dn. Patens Nicolaus Hain Norinbergens: p. t: Senator Cassoviensis, in grav. Matris Susannae Cramerianae: q ob æeris in comnoditatem, continuis vexabat, morbis, relicta Cassovia, cum tota familia Leiichovia appolit.«

A 306. oldalon 1638-ra: »D: 24. Septembr: gewann H. Nicolaus Hain Noribergensis *mein* lieber seel: Herr Vatter,

auff vorbitt H. Johann Schanders, und H: Jonae Spillenbergers, das burgerrecht dett 4 Impial.«

Hain Miklós 1644-ben Lőcsén tanácsnokká választatott s mint a legértelmesebb polgárok egyike, a város ügyeiben igen gyakran küldetett követségbe. 1647-ben bíróná lett s ezen hivatalt, a polgárság osztatlan bizalmát bírva, 5 éven át viselte. Az érdemes polgárt a királyi kegy 1652. jun. 16-án Magyarország nemesei sorába emelte.¹⁾

1652. nov. 21-én történt halála után a parochialis templomban temettetett el, hol sírköve az orgona alatt helyeztetett a falba.

Az eddigiekből megtudjuk tehát, hogy Hain Gáspár 1632-ben febr. 17-én Kassán született, hol nürnbergi származású atyja tanácsnok volt. Szüleivel 1637. april 21-én Lőcsére költözött, hol nagyatyja, Kramer Gáspár előkelő patricius — Lőcse egyik ismeretlen krónikájának írója — akkor bíró volt. Ennek haláláról kegyelettel emlékezik meg művében az unoka, 1644. mart. 18-ra írva: Ist *Mein Hochgel: H: Groszvatter. H. Caspar Cramer ein 1/2 viertel vor 9 Uhr mittags in Gott sanft entschlaffen etc.*« Lőcsén végezte-e tanulmányait Hain Gáspár, vagy valamely külföldi egyetemen? — arról nem értesít, de azon körülmény, hogy már 1658-ban, 26 éves korában a polgárság által egyhangulag választatott a lőcsei iskola igazgatójává, tanúsítja, miszerint gondos neveltetésben részesült s nem közönséges képzettségű ember volt. Elődei s utódai legtöbbszörre Németország kitünőbb egyetemei tanítványainak sorából valók voltak. Hogy ő ezek között méltó helyet foglalt el, különösen abból tűnik ki, hogy rectorátusa hatodik évében, 1664-ben tanácsnokká választatván, meghagyatott továbbra is előbbi hivatalában. A kötelességének érzetével bíró férfin azonban nem tekinté magát képesnek két hivatal pontos betöltésére, s még ugyanazon év május 26-án lemondott a rectorátusról, mit krónikájában következőleg beszél el: »26. Maÿ *Hab Ich Caspar Hain, mein Rectorat Amt, so ich bey d. Schul in das Sechste Jahr mit groszer gedult und gutten gewissen verwaltet, nicht allein in d. Schulen publice, sondern auch auff d. Rathhause von allen Herren freiwillig resigniret, weil Ich zweien Ambten zugleich kein genugen thun konnte.*« (535.)

1665-ben a tanácsnokok sorában így említi magát: »*Ego Caspar Hain.*« — A tanácsnokságot 9 éven át 1674-ig viselte.

¹⁾ III. Ferdinandnak 1652. jun. 10-én Bécsben Hain Miklós és fiai részére kiállított armalis levele a városi levéltárban van. Reg. 101. sz. a. Sajátságos, hogy Hain Gáspár egész nagy művében schol sem említi családjának nemességre emeltetését.

Ezen minőségében gyakran használták a város ügyeiben különféle küldetésekre. Például 1666-ban Rákóczy Ferencznél volt Patakon, azzal a várostól Rákóczy György által Erdő-Bényén elfoglalt ház és szőlők miatt alkudozván. 1669-ben a felvidéki 13 vármegye és a sz. k. városok gyűlésén Gosznovitzer Mátyás lőcsei bíróval képviselte a várost. 1670-ben a besztérczebányai gyűlésre kellett volna mennie, de ebben betegsége gátolta meg. I. Rákóczy Ferencz fölkelésének elnyomására 1670. jun. 4-én erős német sereg vonult át a Szepességen. Lőcse hűségi nyilatkozatával s a főtiszteknek vitt ajándékokkal Hain küldetett Sporcknak lettensdorfi táborába.

A Zrínyi-Rákóczy-féle szerencsétlen felkelés elnyomtatása után 1670. aug. 16-án érkezett Lőcsére a gróf Rotthal János elnöklete alatt összeállított vizsgáló bizottság. Hain ezen alkalommal dicsekedve említi fel azon jó viszonyt, melyben a grófhhoz állott: »Duca 20. Trinit: Ist Ihr Excell. Graff von Rotthal ausz dem Stadhaus wegk, und hatt Ihm *meine* behausung, absonderlich das Oberzimmer wegen des Prospects belieben lassen, habe undterwehrend Zeit viel und offtmahls die ehre gehabt in geheim und vertreulich mit Ihm zu reden, welches Er *mier* vergunstiget gehabt.« Ezen jó viszony előnyös is volt a városra nézve; miut-hogy Rotthal a polgárság irányában igen jóindulatunak mutatkozott, sőt a franciscanus szerzetesek részére lefoglalt nagy klastrom ügyében az udvarnál való közbenjárását is megígérte.

Ezen időtől fogva a protestansok üldöztetése korában ugyszólván vezérlő szerepet játszott Hain. Midőn 1671-ben rendszeresen kezdetett meg a protestansok templomainak elfoglalása, april 26-án Lőcsére jöttek Bársony György, nagy-váradai püspök és szepesi prépost, Holló Zsigmond kassai kamarai tanácsos és Mansfeldt gróf, mint királyi biztosok, Szoltsányi (a krónikában »Scholtzani«) Márton és Bethlenfalvai János kanonokok kíséretében. Mellőzve itten a polgárság által tanusított erélyes ellenállás leírását, egyedül azon részletét veszem föl a királyi biztosok eljárásának, melynél Hain szerepel s ezt beszélje el ő maga: »Den 1. Maÿ wurde die gantze burgerschafft abermahl zusammen gefordert, und versuchten einige Trennung und scission unter d. burgerschafft zu machen, deswegem d. H: Stadtrichter allein zu dem H. Comissarien begehret worden, welchen aber eine gantze burgerschafft allein nicht laszen wollen, sondern Ihm *Mich* zugesellet, sambt etlichen Bürgern; da *wier* hein kahmen, ist H. Graff Mansfeldt da, und fragt ob *wier* alle desz Raths weren, solten also die burger wegk gehen. H. Richter und *Ich* solten da bleiben, welches auch geschach und waren also beyde heimlich in arest; bisz d. gantze Senatus nachkommen sollte« etc. A polgárság azonban addig a senatust nem engedte a királyi biztosok-

hoz menni, míg a bíró — Spillenberger Dávid orvostudor — és Hain szabadon nem bocsáttattak.

A küldetések közül, melyekben Hain 9 évi tanácsnokságának ideje alatt a város érdekeiben eljár, még azt említem meg, hogy, a városra rótt taxa és a reformatusok üldöztetése ügyében 1673. december 29-én Bécsbe utazott, s Lipót királynál kihallgatást nyerve, szorgalmazta az elfoglalt egyházi vagyon visszaadását.

Ezen távolléte idejében, a legválságosabb időszakban 1674. jan. 8-án lőcsei bíróná választatott meg.

Január 7-én hozta át Lőcsére Gandel Mátyás harminczados a kassai kamarától a királyi rendeletet, melynek értelmében bíróná és tanácsnokká catholicusokat kellett volna választani. Minthogy azonban a városban nem volt olyan catholicus egyén, kinek hivatalviselésre való képzettsége lett volna: »Ist darauff — írja a krónikában — an Eine löbl. Cammer geschrieben, die Richter wahl nach alten brauch noch desselben tages ausgestellt. . . . und hatt die Wahl betroffen *mich Caspar Hain*, weil *Ich* aber« etc. Ezen évben statuáltattak be a jezsuiták a városnak nyolcz birtokába. A város ellen »pretextu rebellionis« vád emeltetett a kir. fiscus által. A catholicusok részére lefoglaltattak a város összes templomai, iskolái, egyházi vagyona s csakis Hain erélye és mérsékletének köszönhetően a királyi biztosok, hogy a fellázadt polgárság dühének áldozatul nem estek.

1675-re ismét megválasztatott bíróná, daczára Gundelfinger János kir. biztos protestatiójának, ki azon utasítással küldetett Lőcsére, hogy bíróná és jegyzővé okvetlenül catholicusokat választasson meg.

Hiába való volt a hatóság katholizálására vonatkozólag junius 1-én két kanonok által a városba hozott újabb királyi rendelet és Holló Zsigmond kassai kamarai tanácsosnak, mint királyi biztosnak fenyegetése, a polgárság nem engedett s Hain bíró maradt, mindaddig, míg Holló aug. 15-én fegyveres erővel nem jött Lőcsére. Ismét felszólítá a polgárságot, hogy eddigi bíróját letéve, válasszon helyére catholicust, s midőn a polgárság kijelenté, miszerint eddigi bírójával meg levén elégedve, semmi oka sincsen annak elmozdítására, a türelmét vesztett kir. biztos ezen szavakkal: »Weil Ich sehe dasz Ihr es nicht thun wolt, so will Ich es thun« a bíróhoz fordulva, mondá, hogy ő felsége és ő, mint annak biztos, többé el nem ismerik bírónak. Erre Hain következőleg válaszolt a mint azt krónikájában írja: »Worauff *Ich* geantwortet: Wenn es denn so ist, dasz es Ihr Maytt. will ist undt H: Comissarius in Nahmen Ihr Maytt. *Mier* solches andeutet, alsz wil *Ich* gerne,

als ein getreuer diener gehorsam halten« etc. s lemondott bírói tisztéről.

1682-ben visszaadattak a lőcsei evangélikusoknak templomaik. Visszanyerték akkor szabad tisztválasztási jogukat is. Sept. 4-én az 1675-ben letett bíró — Hain Gáspár — és a tanácstagok helyeztetek vissza előbbi hivatalokba. (917. old.) Az 1683-ik évben Hain újra bírónak választatott. — Bírája volt a városnak akkor is, midőn 1683. decemberben Dünérwaldt tábornok ostrom alá vette a Rádi László parancsnoksága alatt állott magyar hadak által birt Lőcsét. Ezen ostrom harmadik napján, dec. 7-én tesz magáról utoljára említést. Ezen napon Dünérwaldt tábornok a felső kapu előtt, nem messze a felső korcsmától, állította fel ágyutelepét s arra két, 7 és 8 fontos ágyút helyezve, lövetni kezdé a várost. »Der erste Schuss kam auff den nieder Ring . . . allwo meine Hausfrau aus der Kirchen kommend haldt wäre getroffen.« (939. old.)

Csaknem 100-ra megy a krónikában azon helyek száma, melyeken Hain atyjáról, anyjáról, nejéről, gyermekeiről és önmagáról, sőt még anyjának szépapijáról, Serpilius Lőrinczről is, mint az idézett helyekből látni, igen világos és határozott szavakkal beszél.

Fölsőlegesnek tartom az eddig felhozottaknál még több helyet idézni annak bizonyítására, hogy a Hain-féle chronika egész terjedelmében Hain Gáspárnak műve.

Az általam fentebb említett, »Lőcsének régiségei« című nagy műnek 2-ik oldalán a krónikára vonatkozólag ez áll: A krónika — t. i. a Justus-féle másolat, melyről alantabb teszkek említést — »végződik a quart-kötet 608-ik lapján, az 1684-ik évvel azonban az idestova marginaliter felírt jegyzetekből és a kötet végén előforduló cikkekéből (az egész 956 lapból áll) kítűnik, hogy itt több van adva, mint más lőcsei irott chronikákban; *itt tehát Hainnak bővített iratával van dolgunk.* A bővítő Adami lelkész. Adamiról pedig a múlt századi leíró, a kötet 292. és 293. lapja közé szúrt (nem számozott) lapon ad felvilágosítást; részint maga a leíró személyében, részint midőn magát Adamit, önmagáról szólva bevezeti.«

A tudós szerzőt ezen állításában a krónika írójának személyére, vagy helyesebben mondva a szerkesztőtársra nézve, három dolog ejtette tévedésbe. És pedig: 1. az általa használt másolatnak hiányos volta. 2. Az Adamiról szóló, fentebb említett számozatlan lap és végre azon körülmény, hogy amint idézett műve 4-ik oldalán írja: »Kéziratunk fénypontja a vallásbeli üldözésnek leírása, itt elhagyván a krónikai rövid előadást, a valódi történelemét veszi fel.« Ebből azon következtetésre jut,

hogy a krónika »*egyik szerkesztőjében inkább egyházi, semmint világi egyént kell felismernünk.*« Továbbá ugyanazon oldalon így folytatja: »De azon körülmény, mely szerint e krónika *egyik szerzője egyházi ember* volt, legnagyobb előnnyel bír specialis tárgyunkra nézve, mert ez oka annak, hogy különös figyelmét fordította a parochialis templom eseményeire stb.«

Hogy kiténjék, miszerint a szóban forgó löcsei krónika tisztán és egyedül Hain Gáspárnak műve, minden szerzőtárs nélkül: elég lesz a tévedésnek csak első okára mutatnom reá részletesebben.

Az ismert másolat írója, úgy látszik, mellékes dolognak tekinté azt, hogy ki írta a krónikát; mert a Hain születése és családi viszonyaira vonatkozólag általam felhozott helyeket egytől-egyig elhagyta. A hol Hain Miklósról vagy fiáról Gáspárról beszél, ottan mindenkor egyszerűen a harmadik személyt használja. Tekintsünk meg egy pár helyet:

Eredeti szöveg.	Másolat.
1667: »D: 20 (aug.) H: Notarius und <i>ich</i> , nebens andern Städten nacher Kaschau verreiset« etc.	1667. »den 20 (aug.) ist H. Not und H. Hain nebens« etc.
1668 »24 April bin <i>Ich</i> nacher Epperies zur congregaon verreiset« etc.	1668. »24 April ist H. Casp. Hain nacher Eperies« etc.
1675-ben, midőn a kir. biztos által bírői tisztéről letétetett: »Worauß <i>Ich</i> geantwortet« etc.	»Worauß H. Richter geantwortet« etc.

Ugyanúgy került bele a másolatba az 1783-ik évi dec. 7-iki leírásban is a »*Frau Hainin*« az eredeti »*Meine Hausfrau*« helyett.

A mi Adami lelkészt illeti, ő 1674. april 26-án száműzetvén Löcséről, 7 évi távollét után csak 1682. mart. 15-én hivatott vissza előbbi állomására s 26-án, zöld-csütörtökön érkezett vissza Löcsére. Azon 166 oldal, mely ezen időköznek történetét adja elő, oly pontos, az események legcsekélyebb részleteire is kiterjedő gondossággal van írva, hogy, ha a szerző nem emlitené is önmagát oly gyakran, azonnal reá lehetne ismerni az egykorú szem- és fültanura.

Hainnak egész iratán átvonúl a legbensőbb vallásos meggyőződés. Isten büntetésének tekinti a Magyarországot ért súlyos csapásokat s e fölötti keservét versben önti ki:

»Ach Herr! die sünde ist, die so voll jammers macht
Das Land; doch dieses wird nicht vor d. Straff bedacht.

Bald hebt, bald wirfft das Glück in diesem Wechsel leben,
Das kan das Unger landt dier ein Exempel geben.«

Egyedül üdvözítőnek az evangélikus vallás tanait tartva, a pápistákat eretnekeknek, bálványimádóknak tekinti és gyakran épen nem szelid, mondhatni trivialis kifejezéseket használ ellenök. Különösen heves ellensége a jezsuitáknak. Azoktól félti leginkább az evangélikus egyházat s ellenök fohászkodik fel, midőn előadja, hogy második Ferdinánd Ausztriában, Cseh- és Magyarországbau nagy üldözést indított meg a protesztánsok ellen: »Deus Ecclesiae suae misereatur, eamque adversus rabiem Sathanae et tyrannidem Jesuitarum . . . defendere ac tueri, et usque ad finem mundi conservare dignetur.« Midőn végre megtörtént, a mitől annyira félt s 1674-ben elszedték Lőcsén az evangélikusok összes templomait, iskoláit és egyházi javait, a kort és az író gondolkodásmódját igen jellemzőleg feltüntető következő versben ad kifejezést fájdalmanak és az isteni gondviselésben való megnyugvásának

»O Gott was für betrübte Zeit
ist kommen auff uns arme Leuth
kein Unglück keine landes plag
halt unsern Jammerstand die wag.

Hinwegk ist ach die reine lehr,
sie wird gepredigt niergents mehr,
die Kirchen sind voll Menschen fandt,
in unserm lieben Vatterland.

Wier leiden unterm auffruhr schein
und müssen mit empörer sein
man fällt das Urtheil im gericht
und läst die Unschuld gelten nicht.

Mann raubt ambt ehr und gütter gar
und dränet mancherlei gefahr
nur dasz d. rechten Hirten treü
von schafen gantz getrennet sey.

Wolen wier leidens mit gedult
wier habens anders nicht verschuld,
vergieb o Vatter gnädiglich,
was wier gesündigst wieder dich.

Erbarne dich o Jesu doch,
nim von dem armen land das joch,
und mach es ehstes los und frey,
von d. verfolge Tyranny.«

Ezek után, ha mellőzném is Hainnak iratában előforduló ezen szavait, melyekkel hivataláról való elmozdztatása alkalmá-

val — megvetve a kir. biztos által tett azon ajánlatot, hogy hivatalában maradhat, ha áttér a kath. vallásra — a bíróságtól elbucszúzik: »*Binn also unferhofft meines höchstbeschwerlich und gefährlichen Richterambts bey diesen betrübten elenden Zeiten losz worden. Umb keiner andern Ursach alsz umbd. Religion willen, dafür Ich meinem lieben Gott dancke, dasz Er Mich würdig dazu gemacht hat, umb seines Nahmens und Wortes vielen Verfolgung zu leyden*« (799. old.) bátran kockáztathatom azon állítást, hogy Hain volt oly buzgó lutheranus, mint vallásfelekezetének bármely papja. Nem kell tehát a vallási üldöztetések részletes leírására szerzőtársul hozzávennünk Adami lelkész, kinek a krónika megírásában legkisebb része sincsen. A krónika tartalmának ismertetésénél látni fogjuk, hogy a gondos szerző a templomok, harangok stb. egyházi szereknél sokkal csekélyebb dolgokra is kiterjeszté figyelmét.

Ismervén a krónika valódi szerzőjét, vizsgáljuk meg, mi volt munkájának célja? honnan merítette adatait? mennyiben hitelesek azok? minő felfogása és előadása?

Céljáról a szerző két helyen ad felvilágosítást. Mindjárt a címlapon írja: »*Zipserische oder Leutschauerische Chronika Zeit Beschreibung* zusammen getragen der *lieben Posterität zur nachricht* von Caspar Hain m. p.« Másodszer a 624-ik oldalon. Midőn 1667. mart. 6-án a tanácsurak összehívták tizenkettődeket, Hain a polgárságnak 1660-iki jegyzékéből tizenkettődek szerint összeállítá a polgárok neveit: *der Posterität aber zur nachricht*, damit mann wissen könte, was vor Nahmen, bürger und geschlechter sich diese Zeit allhier aufgehalten, habe *Ich* solche . . . zwölfstelweis benennen wollen, sambt d. Handwerck, so vill möglich war! Az utódoknak szánta tehát egyenesen művét, hogy abból tanulják egykor ismerni városuknak már hanyatlani kezdő régi dicsőségét. Nemcsak krónikát akart ő nyújtani, hanem egyszersmind lú rajzát korának s ezért hálára is kötelezi maga iránt az utókort, mely eddig ugyan nem igen iparkodott megismerkedni vele.

Feladatának megoldásához gondos előtanulmányokat tett és nemcsak azon Diariumokat és feljegyzéseket használta fel, melyeket művének címlapján felhoz, hanem úgy látszik, ismerte a lengyel krónikásokat, Istvánfyt és Orteliust is. 1108-ra a 6-ik oldalon leírja Kálmán királyunknak találkozását és szövetkezését III. Boleszló lengyel királylyal és itten elfogadja a lengyel krónikások azon állítását, hogy Kálmán király eljegyzé fiának *István-nak*, Boleszláv leányát, Judithot és ennek nászajándéka gyanánt került Magyarországhoz a Szepesség. Minthogy Hain itten csak saját szavaival mondja el latin nyelven az eseményt, nem tudha-

tom vajjon Cromert használta-e, vagy M. Michoviát. Kifejezései jobban hasonlítanak az utóbbiéhoz.¹⁾ — Istvánfit az 1076-ik évre idézi (egyedül a nevet írva a 6 és 7 oldal közé foglalt számozatlan kis papirszeletre irt pont alá) hol nem tudhatni, kinek ellenében írja: »Hatt der ungrische könig Geiza des H. Ladislai Bruder die Sachsen in Siebenbürgen gebracht und nicht Carolus Magnus: denn derselbe Keyser niemals wed in Ungarn, noch Siebenbürgen Krieg geführt.«

Örteliusra egyszer hivatkozott, a Bocskay féle felkelés leírásánál, hol a 188. oldal szélére jegyzette: Besiche hie von allen 4. Part. Örtely Histor: Hungar:

A legrégibb időktől 1561-ig terjedő része a krónikának, mindössze 16. oldalt foglal el. Ezen időtől kezdve az író atyjának haláláig 1652-ig csaknem megszakítás nélkül következnek Lőcsének kiválóbb férfiai, kik a város ügyeiről naplókat vezettek. A krónika címlapjának második oldalán írja Hain:

»Diese Nachfolgende Ziperische-Leütschauerische Chronica ist aus nachgesetzter Herren Anmerkungen, und Diarÿs zusammen getragen worden als:

Dn. Conradi Sperfogels Notary et Judicis Leuchoviens.

Dn. Danielis Türck » » »

Dn. Johannis Henisch » » »

Dn. Cristofori Kohls Pastoris Durandi-Villens.

Dn. Caspari Cramers I. U. C. et Judicis Leuchov.

Dn. Petri Czack Aedilis et Senatoris Leuchov.

Dn. Martini Fröhlichs Senator. »

Dn. Nicolai Hain Judicis » sowohl auch aus

Gemeiner Stadt. Leutschau Jahrbüchern und verrechnungen.«

Ezen írók szereplésének ideje, krónikánk adatainak meg-bírálására nézve irányadó lévén, néhány szóval teszok rólok említést. Sperfolger Conrád naplóját, mely 1516—1536-ig terjed, mint Lőcsének ezen időn át jegyzője, tanácsnoka 1614-től és több ízben — 1516—17 és 1522—23-ban — bírāja írta. Türck Dániellel 1545-ben mint tanácsnokkal, 1552-ben mint városi jegyzővel, 1555—57-ben, 1565—67-ben mint bíróval találkozunk, 1568—69-ben ismét jegyző. Henisch Jánosról a krónica az 1562-ik évre írja »ist Hans Henisch in dritten Jahr des Richteramts H. Paul Horlers zur einem Rathsmann;« és volt 1567-ig tanácsnok, 1568—69-ben bíró. Cramer Gáspár Lőcse egyik legeg-lőkelőbb patritius családjának tagja, kinek neve után Hain min-

¹⁾ Math. de Michovia: Chr. Polonorum etc. Pistorinál. Tom. II. 49. old. Mart. Cromer de origine et rebus gestis Polonorum Chronicon: u. ott 474. old. Mindkettő 1552-ben Bazelben adatott ki fol. alakban.

dig oda teszi a J. C. betüket = jure consultus, 1616—18-ben tanácsnok, 1619—20-ban bíró, 1630—31-ben bíró, ezután 1636—37-ben ismét bíró s a közbeeső években és 1634-től egészen 1644-ben történt haláláig folytonosan tanácsnok volt. Kortársai voltak Czack Péter és Fröhlich Márton (ezen utóbbi mesterségére nézve tímár.) Az első 1606-tól kezdve 1636-ban történt haláláig szerepel Lőcse hivatalnokai között, mint aedilis, senator és bíró 1632—33-ban; a másik pedig 1638-tól 1645-ig mint tribunus és senator vesz tevékeny részt a város ügyeinek vezetésében. Hain Miklósról már fentebb tettem említést s mint később látandjuk, ennek írataiból vette át a szerző munkájának egyik legnevezetesebb részletét.

Ezen adatokból látjuk, hogy 1516-tól kezdve csak az 1637-től 45-ig és 1569-től 1616-ig terjedő, összesen 46 évi időszakra nem állottak a szerzőnek rendelkezésére egykoruan hivatalt viselt egyéneknek feljegyzései és naplói. Ha azonban tekintetbe vesszük azt, hogy Czack Péter már 1606-ban senator, Cramer Gáspár pedig 1619-ben már 43 éves férfi volt és föl tesszük azt, hogy ezek följegyzéseikbe bevették azon eseményeket, melyekre világosan visszaemlékezhetek, úgy a 46 évből csak kevés marad fedezetlenül és ezen évek krónikáját is bőségesen pótolnatta Hain a városnak évkönyvei és többi meglevő irataiból.

Az egyedüli Sperfolger-féle naplót kivéve, a többit még eddig nem sikerült feltalálnom s így nem tudhatom, melyikből mennyit és hogyan vett át Hain. De valamint arra nincsen legcsekélyebb okunk sem, hogy az említett naplók íróinak potosságát és lelkiismeretességét kétségbevonjuk, úgy Haint sem lehet gyanúsítanunk azzal, hogy a talált adatokat nem vette át híven, különösen ha látni fogjuk, mily nagy mérvben igazolják pontosságát a városi levéltárban jelenleg is meglevő okiratok. Nem tesz említést Hain arról, vajjon használta-e a Leibitzerék krónikáját? Hainnak iratát összehasonlítva a Wagner Annalectáiban (I. köt. 46—68 old.) latin fordításban kivonatatosan közölt Leibitzer-féle krónikával, azt találtam, hogy a kettő sok helyen szóról szóra egyeszik. Ebből azt következtetem, hogy Hain az 1646. dec. 15-én elhunyt Leibitzer Izraelnek — ki fia volt a krónika elkezdőjének, Leibitzer Joachimnak — munkáját ismerte és használta. Vagy azt kellene feltennünk, hogy mindketten ugyanazon forrásokat használva, ugyanazon kifejezéseket vették át.

DEMKÓ KÁLMÁN.

KÜLÖNFÉLÉK.

TÖKÖLYI KIS-RÓMÁBAN.

A N.-Szombat hét százados szép multját jól ismerő Némethy, e sz. kir. város kiérdemült pénztárnoka, tavaly egy leírást közölt a »Pressburger Zeitung«-ban, melyben az 1683. évi páratlan tűzvétszét ecseteli. Ebben a közleményben több tévedést vettem észre, a mely arra késztetett, hogy részint e hibák kijavitása, részint pedig az adatok kiegészítése céljából, a nevezett város 1683. évi jegyzőkönyvi kivonatát, a város történetére vonatkozó adatgyűjteményemből egész terjedelmében közzé tegyem. Ennélfogva itt adom annak fordítását.

»Miatán már az utolsó császári katona is elhagyta Magyarországot és így a sokat sanyargatott Pozsony megye minden segítségétől meg lón fosztva és a Dunántúli részeknek a törökök által való zaklatásának hirtelen véres könnyeket fakaszthatott a keresztény szemeiből, jul. 12. Bazinban megyei gyűlés tartatott, a melyen heves vitatkozás után elhatározták a karok és rendek, hogy (siquidem ex duobus malis minus eligendum esset) haladéktalanul küldöttséget menesztenek Tökölyi Imre fejedelemhez, a mely ennek a megye hajlandóságát az ő protectiójának elfogadására jelentette. A küldöttség választott tagjai: *Pyber László kanonok, B. Orbán Pál* kir. prothonotarius, *Bekedfalvay Mórocz Lénárd*, továbbá a sz. kir. városok emberei: Nagy-Szombat fiscalisa *Užovicz János*, Szentgyörgyből *Nyilassy György*, Modorból *Vichlanth András* és Bazinból *Nagy György*. Ezek, mielőtt kitűzött céljukat elérték volna (gravissimis itinerium difficultatibus remorati) Garamszeghy *Géczy Zsigmonddal*, Tökölyinek Pozsony-, Nyitra-, Trencsény- és Bars-megyékben teljes hatalmú biztosával találkozáván, menetelük okát előadták és kíséreléssel utlevelet kapván tőle, tovább álltak. Eközben jul. 11. esti 11 órakor érkezett *Hölgyi Gáspár* a nyert útlevéllel (salvagvardia) a városba. Másnap reggel 9 órakor a városban levő országos rendek és a városi tanács összegyűlekeztek a városházán, ahol ő főmagasságának protectio-

nalis levele fölolvastatván, a biztosító levél a kellő tisztelettel fogadtatott és ekkor a fönnemlített Hölgyi javaslatára három pont ment határozatba: 1) Hogy az őszinte hűség jeléül három fehér lobogót tűznek ki; az egyiket a város tornyára, a másikat a felső, a harmadikat az alsó városkapura teszik ki. 2) A teljes hatalmú biztos eleibe is küldöttség menesztessék, tiszteletteljesen fogadtassék s így jóakaratra hangoltassék. 3) Honorarium gyanánt a karok és rendek 100 frtot rendeltek számára.

A második pont teljesítése céljából kiküldetett *Péterffy András* almizi püspök,¹⁾ *Szegedy András* és a tanács részéről *Nagy János*, a kik Szomolányig eleibe mentek; itt üdvözölvén őt, nagy lovagi kíséret mellett a városba hozták, délutáni 3 órakor és a városháza közvetlen szomszédságát képző *Fülep Ádám*féle házba szállásoltatták el; a hol a város birája *Rast Miklós* üdvözölte, a mire ő emelt szót, mondván: Édes Biró Uram stb.

Julius 19. reggeli öt órakor *Rast Miklós* városbíró, *Nagy János* és *Réchet Istvánt* hívatta magához a fennemlített *Géczy Zsigmond* és beszédet tartván, mondá: Minthogy már Isten engedelmeiből Kegyelmes Urunk ő Nagysága protectiójában bevételtt Kegyelmetek, szükséges etc.

Ennek végeztével, a mennyit csak tudott, összeszedett nagyszámú lovasságot és Szerednek tartott; Szered és *Csöppen* között egy német csapatot, — amely *Szentz* várából *Lipótvárba* munitiót vitt, azon ürügy alatt, hogy azok a szerződést megszegték, az által, hogy a puskaport, a melyet a munitió alatt egy edényben őriztek, meggyújtották, — megöletett. Pedig egészen máskép állt a dolog; mert egy magyar katona lőtt a puskaporra. Eközben reggeli 9 órakor a városházára jöven a fennemlített plenipotentarius secretarius *Trestyánszky György*, a tanácsot *Géczy* megbízásából megesketteté a szokott esküminta szerint: Esküszöm az szent teljes Háromságra stb.

Legyőzván az említett németeket, az életben marad 80 kövitézzel diadalmenetben jött vissza. Ugyanaz nap késő éjjel érkezett 300 ember *Petneházy Dávid* táborából, a kik a külváros szérüiben háltak, meg nem bántván az ott dolgozó cséplőket, azoknak a város 5 akó bort, 4 akó sört, 50 font húst, 15 kenyeret és 20 mérő zabot szolgáltatott ki.

Julius 20-án szokatlanul kezdték magukat viselni a *Petneházy*-katonák, azért a tanács *Géczy* ajánlatára elzáratta a felső kaput is (az alsó ugyis elvult zárva). Észrevevén azt a *Petnehá-*

¹⁾ A »Memoria Baz. Strig.« »Epp. Noviensis és Praepositus major-nak« czimezi 159. l.

zyak, hogy a városból ki vannak zárva, még rakoncátlanabbak lettek, feltörvén a külső kaput és az örök (satrapae) ládáit, apró-cseprő holmian és puskáit ott találván, fölfeszegették a ládákat, a mit találtak, magukkal vitték, még a vámon talált néhány frtot is felosztották maguk közt és rakoncátlanságukat alig lehetett fékezni, amikor reményük, hogy nem tudom milyen kincsekre akadnak a városban, meghiúsult.

Jul. 23. esti 5 óra tájban érkezett ide *Vármay* György a kassai tanács tagja és a fejedelem tanácsosa, a ki itt comandans lett Géczy Zsigmond helyett és a kit tiszteletteljesen fogadván, a primás egyik szögletházába, a melynek »Balassa-féle ház« volt a neve, szállásolták el. Jul. 24. Géczy Zsigmond 300 lovassal elhagyta a várost és Pozsonynak tartván, a Tökölyiek Cseklészi táborába szálltak. Jul. 28. a Morva folyamon túl és Stomfától nem messze összetűztek a Tökölyiek a császáriakkal, miután már azelőtt mindent a legdühösebb ellenség képében tüzzel-vassal pusztítottak, a gyengébb nemet sem kimélvén meg. Itt a vizen legyőzetvén, megszalasztattak; a csatatéren maradt vagy 2000 török-tatár és számos magyar, köztük Harsány János, a kit igen sajnáltak. Ezen tragoedia végeztével a Tökölyiek a cseklészi tábor részint ez okból, részint pedig, mivel a pozsonyi vár commandansa annak átadására a kedveskedő levelekkel (a melyekkel ostromolták) nem volt reábirható, elhagyták és biztosabb helyre, Szered vidékére vették magukat (nehogy akadályba ütközzenek a császári katonák). A következő napokban a morvák javait, sőt azoknak a kereskedőkre bízott portékáját is, úgyszintén a komáromiak sóját, a primásnak residentiájában talált bort, gabnát és több efféléit, továbbá a cancellariusét és secretariusét, Eszterházy Ferenczét, szóval mindazét confiscálták a fejedelem javára, a kire ráfogták, hogy a császárhoz hű.

Augustus elsején Keczer András, Gerhardt György, Abso-lony Dániel és Egerváry Zsigmond, a fejedelem biztosai, déli 12 óra körül hintón vágattak be a városba, ezek után vittek egy nagy vörös, ugynevezett »virágos kamuká«-ból készített zászlót, a melyet különben a fejedelem hintaja előtt szoktak vinni és ezt 100 zöld »liberiá«-ba öltözött hajdu szokta kíséreni. Ezek, miután a Kéry-féle házban (mint vendégfogadóban) a város nevében *Nagy János* és *Réchev Istvántól* tiszteletteljesen üdvözlöztettek, a délutáni 3 órát jelölték ki arra, a midőn a magas tanácscsal, vagy legalább az előkelőbbekkel közlik megbízatásuk pontjait. A kitűzött időben megjelentek a város vénei és a tanács a biztosok előtt, a kik a következő pontokat terjesztették elő:

1. Hogy ő nagysának fizessen a város sarcot hűsége tanusítására.

2. Hogy a benediktinusok ¹⁾ és paulinusok templomuknak és a hozzátartozóknak átengedése a tanácstól kényszerítettessenek.

3. Hogy a tanács újjászervezése a biztosokra bizassék.

Ugyanekkor a fönnemlített hajduk, *Berthóty* Zsigmond vezérlete alatt, a Jézus társaságaiak collegiuma megszállására indultak, az előbbnevezett zászló elővitele mellett; míg a páter rector a biztosok elé hívatott. Ez a biztosok előtt megjelenvén, ezek arra akarták szorítani, hogy a collegium és saját társai megváltására (mert ezek ipso facto, hogy a hajduk megszállták a házat, a refectoriumban fogva és zárva voltak) 30,000 aranyat fizessen; ellenkező esetben keményebben lakolnak. A rector így nagy váltság lefizetésének lehetetlenségét iparkodott kimu-

¹⁾ Az itt említett templom valószínűleg az lesz, a mely a városi tanácsnak a pannonhalmi főapáthoz 1700. intézett levele (pannonh. levéltár caps. 37. Aa 5) szerint 1671. vétetett vissza a reformatusoktól. És ez volna a Sz.-Háromság tiszteletére szentelt templom, a melyet a város a XVII. század végén a *piaristáknak* adott át, a mellette levő épülettel, mert mint az adományozó levél mondja, a beneczésék (levén nekik más székházuk és templomuk is a városban) a tűzvész által rombadülő épületet elhanyagolják. De a *beneczésék* tulajdonképeni tartózkodási helyük is, a melyet a város tanácsa az 1672. kelt adományozó levélben residentiának (székháznak) nevez, a mellette levő Sz.-Jakab tiszteletére szentelt templommal együtt, ugyancsak 1671. a lutheranusoktól vétetett vissza. A mint ezt a pannonh. levéltárban őrzött (Caps. 37 Aa. 2.) Szelepechényi cszt. érsektől 1672. sajátkezüleg írott levél bizonyítja. Ebben azt is említi a primás, hogy a *misericordianusok* is kérték ezt a templomot; de ő más házat vett azok számára Nagy-Szombatban. A mi a beneczéseket illeti, ezek valószínűleg a pannonhalmi convent 1593. történt ideiglenes feloszlása után menekültek Nagy-Szombatba a török hadak elől; hiszen ide menekült az esztergomi érsek és káptalan is egyházi műkincesseivel, iskoláival és könyveivel. E kedvező fekvésű város falai mögé menekültek a Nyulak szigetéről a *dominicanák*. Minthogy már alkalmam volt négy szerzetet megemlíteni, felsorolom a többit is, a melyek Kis-Rómában tartózkodtak. 1363. alapította Lajos kir. a franciscanusok kolostorát; a *paulinusoknak*, *trinitariusoknak* is egyidőben volt kolostoruk. A *jezsuitáknak* hivatalos catalogusaiban összeszámítottam egy évre 80 rendtagot, a kik a gymn. az egyetemen tanítottak. Némeleyek szerint *templariusok* is voltak itt ez időben. (L. Pesty Fr. Akad. Ért. XVI. 133.) Továbbá voltak itt *Sz.-Klára* és *Sz.-Orsolya* apáczáik. Egyszerre volt négy papnevelő intézet is; egy-egy 60—70 növendéket is számlált. Hozzávévén a primás udvarát, a 24 tagból álló káptalant, a lelkeszkedő papságot és a török kezén levő püspökségek birtokosait, előttünk áll Kis-Róma.

tatni, de biába! Erre mindent confiscáltak, a mit kézre kerithettek a collegiumban, és még azt sem engedték meg rectornak, hogy magányosan járhasson — kelhessen, társaival vagy a szolgaszemélyzettel szót válthasson; mert mindenhová kísérték a hajduk. A reákövetkező nap reggeli 7 órakor összegyülekezvén a városi hatóság és az esküdt polgárok a városházán, megjelent a fennevezett *Absolony Dávid*, Egerváry Zsigmonddal mint a fejedelem biztosai és itt Absolony Dávid beszédet mondott a város igen nagy számmal összesereglett közönségéhez. Erre egy iratot (a mely, úgy látszik, Olasz István írása volt) adott *Huzó Imre* városi főjegyzőnek fölolvadás végett; a mit ez, értesülvén arról, hogy ő helyébe Nagy György lesz kinevezve, nem fogadott el; ennél fogva tehát az aljegyzőnek hagyták meg a felolvasást. Az irat az új tanács tagjait jelölte ki, u. m. Czeuner Dávid bíró ur, Gerstenberger Ádám, Peringer András, Szedlnár Gergel etc. Ugyanaz nap adattak át a templomok minden szerrel együtt. Ezen ellen senki sem mert fölszólalni, hanem a polgárok mindezt a legnagyobb alázattal, bár akaratlanul, túrték. A kinevezett tanács pedig hűségesküt tett le. Ezek végeztével a fölött tanakodtak, mennyit adjanak sarczul, minthogy nem határoztak meg semmi quotát és keveset ajánlván fel, a fejedelem haragjától kelle tartaniok, míg sokat fizetni nem győztek. Ily szorult helyzetben az új bíró a biztosok elé hivatván, mentségül hozta fel a város szegénységét, a mire az adandó összegről szóló resolutiót tudtára adták. 3000 frtra szállították le a követelményt, a mit a bíró azonnal a tanács tudomására hozott és az összeget a város nevében kifizette; a Bresztovány nevű birtokra a folyó kamat helyett három évre assignált kötelezvényt nyervén.

Aug. 5. délután egy órakor fölrakattak a Jézus társaságiak négy kocsira és mint nyilvános gonosztevők, gyalázattal vitettek el. A midőn az új bíró háza előtt kissé megállapodtak, egyikük a szent írás követk. mondatát recitálta: »Insurrexerunt in nos viri iniqui et mentita est iniquitas sibi;« ez elhangozván a nép sírása és jajgatása kíséretében, »ibant gaudentes, quoniam digni sunt habiti pro nomine Jesu contumeliam pati.«

(Ezek a jegyzőkönyv szavai.)¹⁾

Ugyanekkor a káptalan is 15,000 frt. fizetésére köteleztett, de ezt a követelést 6000-re szállították. Aug. 6. a tanács

¹⁾ »Gr. Erdődy György, Czobor Ádám, Drugeth Zsigmond, Nádasdy István és Bercsenyi Miklós kezességét vállaltak a Jézus társaságiakért, ezeket aug. 10. Szomolány várába szállították, hol őket gr. Erdődy hosszabb ideig magánál tartotta.« Tört. Tár 270. 1.

a bíró residentiájában Várnay György indítványára a köv. levelet határozta a fejedelemhez küldeni:

»Méltóságos fejedelem, kglmes urunk! Hogy az úristen Nagodat maga szent nevének dicsőségére, édes hazánk régi szép szabadságának helyben állítására, mindnyájunk szerencséire boldog állapotban tartsa meg és éltesse szerencsésen szívből kívánjuk. Tekintetes és nemzeti *Kettozer* András és *Gerhárdt* György uraimék által tett Nagod kglmes parancsolatjának tartozó kötelességünkkel alázatosan engedelmeskedvén, háromezer forintot készpénzül praestaltunk Nagod számára, melyet hogy Nagod szük voltunkat tekintvén kglmesen contentusnak lenni méltóztatott, abban is az Nagod kiváltképen való atyai kglmes gratiáját nyilvánságosan tapasztaljuk, hálákat adván és nagy alázatossággal köszönnvén abbéli Nagod hozzánk mutatott kglmes gratiáját e mellett pedig óránként nyúló külömb-külobbféle költségünk mind táborban, mind pedig városunkban levő vitézljő rendeknek előszámlálhatatlan eleddel, itallal, szénával, abrakkal, szekerézéssel és egyebekkel való kiméletlen gazdálkodásoknak szaporája miatt majd mindenekből kifogyván és legkiváltképen Csüreincken ¹⁾ tüzellő népeknek gondatlansága által tüzzel való megemésztéstül tartván és azzal élheteretlenségre való jutásunkat tapasztalván Nagod kglmességhez folyamodunk, kérvén mint kglmes urunkat Nagodal, hogy ekkoráig való hív s engedelmes magunk viselését, s azon hívségünk miatt elpusztulásra való jutásunkat méltó respectushan venni és kglmesen megorvosolni méltóztatssék; hogy az Nagod atyáskodó kglmes gratiája gondviselése és protectiója által megkiméltetvén és tovább való Nagod szolgálatjára szükségesen conserváltatván megmaradhassunk és tartozó engedelmességgel alázatossággal hasznosan szolgálhassunk Nagodnak, mint kglmes urunknak készek lévén igaz hívségünket vérünk kiontásával is contestálnunk: Ezek után Nagod kglmességében alázatosan ajánlván magunkat

maradunk Nagodnak, mint kglmes urunknak

N. Nagyszombat városának bírája és egész lakosi
alázatos és engedelmes hívei.

Tirnaviac 6. aug. 1683.«

Ezzel a levéllel azt eszközölte a város, hogy a fejedelem meghagyta Várnay Györgynek levélileg, hogy ne engedjen a város környékén tüzet rakatni és a város senkinek sem tartozik valamit adni; hacsak nem ad valamit önkénytesen. Aug. 7. a mely szombatra esett, délutáni egy óra tájban bevonult a városba a fejedelem, a ki a felső kapu előtt lovon ülve megállott; itt a

¹⁾ Ocskovszky (Hist. Urb. Tirn. 108. l.) és Rucska (Tirnavia 64) is »Csüreincken«-t írnak.

tanács jelenlétében a város kapitánya, *Réchev István* üdvözölte röviden és átadta neki e célra készített bíborzaeszkóban a város kapuinak kulcsait; ezeket sajátkezűleg elfogadván, bizonyos (a név hiányzik a jegyzőkönyvben) . . . nak adta át. Ezen fogadtatás idején történt, hogy a kapu fölötti toronyban fölállított ágyu kétszer elsült, harmadszor pedig, midőn épen a fejedelem állott e torony alatt, szétrobbant és az ablakról, a melyben el volt helyezve, nem kis mennyiségű téglát hajított a fejedelem lovának lábai elé. (ezt a jegyzőkönyv írója rosz omennek tartja!) A városba bevonuló fejedelem, a kit a tanács tagjai hajadonfővel, két sorban kísérték az érseki residentiába, a polgárokat mind fölfegyverkezve találta. A palota lépcsőin a káptalan fogadta őt, a melynek nevében Balogh¹⁾ kanonok intézett hozzá szép beszédet; ezt megköszönvén, fölhaladott a palotába, a hol kevés vártatva asztalhoz ült, ebédhez meghíván a tanács néhány tagját is. Ebéd után meglátogatta az apáczákat, a Jézus társasága collegiumát és a franciscanusokat, ezután meghált az érseki residentiában. Másnap reggel 9 óra tájban a lutheránusok templomába ment, a hol imádságait maga módja szerint elvégezvén, udvari praedicatora beszédét végig hallgatta, a mi után délelőtti 11 órakor elhagyta a várost. Alig távozott, a midőn a város történetében páratlan és hallatlan szerencsétlenség következett be. Mindenekelőtt kigyulladtak a bástya átellenében levő csűrök, a melyeket a felkelők gyújtottak föl; azután magában a városban a falakon belül több helyen támadt tűz, a mely célra az üszkök hihetőleg már sokkal előbb tétettek be és a mely rögtön oly erőre kapott, hogy az egész légkör, a mely a várost környezte, lánggal lobogott. A magasabb tornyok és háztetők, továbbá a hozzáférhetetlen csucskok azonnal kigyúladtak; mert a lángok, mint kiterjesztett lepedők, a levegőben látszottak röpülni, mignem ide meg amoda is leereszkedvén, pusztítottak; növelte a tüzet a nagy mennyiségű takarmány, olyannyira, hogy még boltives házakban sem lehetett menedéket találni. A megdőbbent lakosság az utcákon szaladgált végig, ide-oda, nem tudván mit tegyen, hová forduljon. A tűz mindig növekedett és a forróság már az utcákon is kiállhatatlan lőn és senki sem menekülhetett sem a házakba, sem a városból ki; mert az alsó kapu kulcsait előtte való napon, mint említve volt, átadták és nem is nyerhették vissza, a felső kaput az arra csatangoló törökök elől a város tartotta zárva, lakatost meg nem lehetett fogni; a barmok, a melyek a zavaros idők miatt roppant nagy számmal hajtottak be a városba, megszilajodván, bőgtek, a nép közé vegyültek,

¹⁾ Ez Balogh Miklós volt, a későbbi (1685.) nagy-prépost és váci megyés püspök. »Mem. B. Strig. 158. l.«

a kit előtaláltak, megtámadták, a kimerülteket elgázolták és senkitől sem fékeztethettek. Ily iszonyatos zavarban a sajnálatra méltó nép látván, hogy nincs szabadulás, a merre csak nyílás volt. arra rohant; némelyek fölmásztak a bástyákra és nem törőd-
vén azzal, hogy magas vagy alacsony helyen vannak-e, leugrá-
tak a falakról, mások a bástyák szük és kicsiny résein és abla-
kain nem riadtak vissza leereszkedni, ismét mások a város pajtájába
(mely különben szénával és gabnával gazdagon megtöltve lévén,
a tüzvésznek fészke volt) vették be magukat, mások, feltöretvén
az alsó kapu, életük veszélyeztetésével az állatok közé tódultak,
mások a sintér barlangjába és az azzal szomszédos űrtoronyba
hujtak el, a mely kevéssel reá a nép máglyája lett, mert a lángok-
tól körülvétvén, hamuvá égett. A tömeg pedig, mely a lángoktól
(mint említettük) menekülvén, a falakon hágott át, ott túl oly
veszélyben forgott, hogy rémületükben boldogoknak mondták
azokat, a kik odabenn a lángok martalékává lettek, beteljesed-
vén rajtuk a Virgil mondása: *Felices Animae! quibus est
fortuna peracta iam sua!*« A török, mint a ragadozó farkas.
mindenkit rablánczra fűzött, a Tökölyiek zsákmányoltak, a gyá-
molatlanok az erősebbektől elnyomattak, és minthogy már min-
den remény füstbement, a polgárok is fellázdáltak. Eközben gr.
Erdödy György, Czobor Ádám és Kollonics néhány pozsony-
megyei katonával idejött a táborból, a nép segítségére, meghagy-
ván a tömegnek, hogy a felső kaputól nem messze levő, fallal
kerített lutheranus temetőbe huzódják és azt délutáni 4 óra táj-
han az ellenség körmei közül megmenté.

Szűnven, annyira a mennyire, a tüzvész és a táplálékból
kifogyott lángok eltűnven, be lehetett menni a városba; itt a
megfuladt emberi hullák, az elhullott állatokkal vegyest, heverték,
látni lehetett a falak keskeny réseiben megakadt, a falakon félig
lelógó testeket, láthatók voltak többen, a kiknek félig elhamvadt
keble még lihegett és küzködött a halállal, hallatszott az égettek
és a lángok által lábaiktól, kezeiktől megfosztottak segélykiáltása;
láthattál volna néhányat, mint egy Lázárt, a megfultak sírjából
feltámadni; láthattál volna másokat, összezsugorodott idegekkel,
mint a négylábú állatokat, csúszva-mászva; megundorodtál volna
soknak különböző részein átégetett testének szemléletétől; meg-
rémültél volna, látván többet, szögletekben, a füsttől felfújva
(*quibus comae steteret et vos faucibus haesit*); elájultál volna az
épületromok alá temetettek, de még ki nem szenvedtek jajkiáltásai-
nak hallatára; alig fojthattad volna vissza előtoduló könnyüidet, az
anyák keblein csüngő szerelmi zálogokat éltüktől megfosztva lát-
ván és részvétre gerjedtél volna azok láttára, a kiket a hitvesi
szerelem ezen végső veszedelemben sem engedett elválasztatni s a

kik ölelkezve tanusították »holtomiglan-holtodiglan« tartó hűségüket! Megnyíltak a vasajtókkal erősen elzárt, most lángoktól feltárt kincstárak; recsegett a szobák és paloták művésziösen rakott padolata; a várost átszelő folyóvizek kiszáradtak, megrongált házak rombadóltak, a kutak is bedőltek, az ut mindenfelé nyitva állt, mert annyi volt az utcza, a hány ház azelőtt. Az egész város csak úgy visszhangzott az elveszetteket kereső életben maradtak — az elégetteket megismerők — és bánatukat fékezni nem tudók jajveszékelésétől és zokogásától. Másnap korán reggel eltemették a hullák és az állatok dögtestei, mivel roppant számmal voltak, három nap alatt czipeltettek mind a két kapun ki, a város falain kívül több helyre. Az elégettek és más módon kimultak száma fölülmulta a 4000-ret ide számítva úgy a városbelieket, mind az idegeneket. Ezek között volt nemes nemzeti *Réchev István* ur, a város kapitánya, a ki a város körül sok érdemet szerzett magának és a ki nyugodjék békében, ugyszintén kedves felesége, a ki szintén ekkor mult ki és férjével együtt aug. 9. nagy pompával és részvéttel temettetett el.¹⁾

Azonkívül elégett a városház, a jegyzői hivattal együtt és az őrzött jegyzőkönyvek, kiváltságos oklevelek, törvényhatósági acták és egyéb hivatalos iratok. Ily terjedelmes városban csak 58 ház és két templom, a székesegyház t. i. és az egyetemi templom, — a mely a Jézus társaságáé volt — maradt fenn; a főtemplom épségben maradása valóságos csoda volt, mert az alsó, avagy balfelén levő tótok kápolnája színig leégett, az ezzel közvetlen szomszédságban levő székesegyház ezen fele nem szenvedett semmit; a felső, vagy jobbik része, bár a szomszéd épületek nem égték le, nem tudni hogyan, lángra lobbant és az itt emelkedő goth tornyocskák, a sekrestye és még egy ugynevezett »altaristicum« hamvadtak el.

Tököllyi katonái még ezen a csapáson, pusztuláson és a város kétségbevonhatatlan szegénységén sem indulának meg; szívük keményebb volt a kösziklánál és a barbarokéit fölülmuló kegyetlenségükben minduntalan élelem és pénz kiszolgáltatására kényszerítették a várost és a mit csak lehetett, kicsikartak belőle. A polgártársak egyhangú beleegyezésével, a törvényhatóság a köv. levelet intézte a fejedelemhez:

»Méltóságos fejedelem, kglmes urunk! Nagod méltóságos fejedelmi személyének szegén városunkról való eltávozása, mely nagy veszedelmet hozott legyen mindnyájunkra, annak rettenetes voltát emberi

¹⁾ 1640-es években volt Nagy-Szombatban egy *Réchev István* nevű kanonok is. Mem. C. B. Strig. 154. l.

elme nemcsak ki nem magyarázhatja, de meg sem foghatja s következőképen Nagod előtt való repraesentálása lehetetlen annyival is inkább, hogy minden elpusztulásunkon is némely megkeményedett szívük még sem szánakodván, sőt inkább az földnek szenyérül is eltörölni kívánván szempillantásonként újabb-újabb szerencsétlenségben igyekeznek, a kik kevesen megmaradánk mindnyájunkat ejteni, mint nyilván ellenséggel kiméltetlenül bánnak velünk, nem gondolván azzal sem, mit is, hogy ennyi szerencsétlenségek által éltetlenekké lettünk. Vendégeskedésekre, ajándékozásokra kénszeritnek bennünket, sőt isten engedelme által tűznek rettenetes volta előtt is megmaradott kevés marháinkat minden irgalom nélkül kedvek szerint elhárítani mérszelik. Kérjük annak okáért Nagodat, mint kglmes urunkat és fejedelmünket isten fiának megváltó Krisztus Jézusunknak drágálatos szentvére hullásáért Nagod méltóságos fejedelmi nagy familiájának örök emlékezetre való dicsőségéért méltóztassék velünk szegény elvetett és *Nagodhoz való hűségünk mellett* ily rettenetes veszedelemre jutott alázatos engedelmes szolgálóink annyi gratiát és kglmet nyujtani, hogy az Nagod kglmes protectiója alatt minden veszedelmek által kglmesen conserváltatván, tovább való Nagod szolgálatjára megtartassunk kiméletessebben. Melyért midőn Nagod méltóságánál alázatosan supplicálunk, Nagodnak, mint Kglmes urunknak fejedelmünknek

engedelmes alázatos szolgálói

N. Nagy-Szombat városának lakosi közönségesen.

Tirnaviae 11. aug. 1683.«

»Méltóságos fejedelem Tököly Inre kglmes urunknak ö nagának nagy alázatossággal adassék. Ennek a levélnek oly nagy hatása volt, hogy még a törökök vagy tatárok sem, annál kevésbbé mertek pedig a Tökölyi katonái valami rosszat tenni, vagy valamit fenyegetésekkel kicsikarni. Azonfölül elbocsájtottak a táborból nemcsak a város részéről kiállított katonákat, hanem azokat is, a kik a tűzvész idején kárt vallottak.« Így a „*Commentarium Excidium Liberae hujus ac Regiae Civitatis Tyrnaviensis Anno 1683 interventum complectens.*“

Mintegy kiegészítésül hozzá tehetjük azt is, hogy Kazy a nagy-szombati egyetem történetében tüzetesen tárgyalja ez eseményeket. De leírását, mint közkézen forgót, mellőzzük.

A főnnebb leírt nagyobb tűzvész után Tökölyi emberei is nagyobbbrészt elvonultak Nagyszombatból, a miért egy jezsuita, Keleti Miklós, vissza is tért Leopoldstadtból, hol a zavaros idő alatt meghúzta magát és a nagyszombati polgárságot hálaadó körmenetre csöditette s az egyetemi bazilikába vezette Te Deumra. Az olykor vissza-visszatérő, mindentől megfosztott felkelők zsákmányolása ellen, Tökölyihez intézett szép levél által, a városi törvényhatóság kieszközölte, hogy a régi béke visszatért. Nagyszombat újraépítése foganatba vétethetett és e város ezután

is, mint eddig volt, még sok éven át megmaradt az, mivé Magyarország primásai tették, s melytől aztán »Kis-Róma« nevét is nyerte.
RÉCSEY VICTOR ALFONZ.

BOTTYÁN JÁNOS NEMESLEVELE.

Nem tartom érdektelennek a Rákóczy-kor ezen nevezetes alakjával foglalkozni; annnyival is inkább, mert ezáltal tisztázni vélek egy fontos dolgot.

Nagy I. »Magyarország családai« című munkájának I. kötet 223 és 24-ik l. említi Bottyán Jánost, de Szirmay szerint, mint nem-nemest. Mindjárt ezután fölhozza, hogy Bottyán János czímerül a pajzsban lovas vitézt és fölötte felfelé nyúló és kivont kardot tartó kart használt.

Ezen utóbbi megjegyzését hitelesnek mondhatni, mert a birtokomban lévő eredeti nemeslevelen is ilyen van.

Szirmay állítását is fenn lehet tartani, mert a czímert és nemességet maga Bottyán János szerezte.

A folyamodvány, melylyel nemességet nyert, latin eredeti után magyarra fordítva, a következő:

Felséges császár és királyi felség, természetszerinti, legkegyelmesebb uram!

Az isteni gondviselés segítségével Felségednek már harmincz év lefolyása alatt mindig hű szolgálatokat akarok tenni és a többi közt a törököktől körülvelt Esztergomot (akkoron a katonák fővezére lévén) magam megerősítettem, nem csekély sebeket kapva, saját költségemet sem kimélve, kifizetve a hajdúkat, Felséged javára megőriztem; most ismét Felségednek kegyelméből a zsámbéki várnak alkapitányává lettem.

Miután pedig őseim és elődeim nemesi kiváltságai az idők méltatlan viszontagságai következtében elvesztek volna: ¹⁾ ugyanazért Felsége-

¹⁾ Teljesen igazolva van tehát e hivatkozás által azon (különben családi és káptalani irományokból merített) állítás, melyet Bottyán tbc életírója *Thaly* Kálmán »Bottyán J. Élete« 20. l. ír, hogy t. i. Rákóczi-nak ezen híres tábornoka, *régi nemes családból*, a Görös-Káli és Bottyáni Bottyánokból származott: de ősei Szigetvárnak török kézre jutása után ősi fészükéből, a Balaton partján Somogy megyében fekvő (ma pusztá) Bottyánból kizavartatván, Esztergomba s Bars megyébe szakadtak. Családi irományaik, mint maga Bottyán János hivatkozásából látszik, e háborús viszontagságok közepette az ősi jószággal együtt oda vesztenek, — ezért folyamodott tehát a hadi pályán kitünő érdemű férfit 1687-ben új czímeres-levélért. Hogy pedig ugyanő 1687-ben csakugyan a Buda környéki Zsámbék várának kapitánya vala: az egy Győrött 1687. april 19-én kelt, s a komárommegyei csepi nemes közbirtokosság levéltárában őrzött eredeti okiratból is bizonyos.

det térden állva, legalázatosabban kérem, miszerint tekintve e hü szolgálato-
kat, engem és mindkét nembeli utódaimat Magyarországnak valóság-
os törvényesenemesei közé legkegyelmesebben *ismét* fölvenni méltóztassék.

Mely kegyelmet Felsőgedtől megnyerni, hü szolgálatokkal, utó-
daimmal együtt iparkodni fogok.

Felsőgednek legalázatosabb

és örökös alattvaló líve

Bottyán János m. k.

A folyamodvány külsején ez áll :

A Római szent birodalomnak és Német, Magyar és Csehországnak
királyi Felsőségéhez, természetesen intti legkegyelmesebb urához,

alázatos folyamodványa

Bottyán Jánosnak.

A hátlapján két ajánlás : Legalázatosabban ajánlom Felsőgednek
bennirott tisztet, mint Felsőgednek régi szolgáját és alattvalóját, mint
hü és jó szolgálato-
kat tett katonát.

Felsőgednek

alázatos szolgája

Esterházy János.

Ugyanezt lelki alázattal, hasonlóan ajánlom Felsőgednek.

Koháry István.

Ezen okmány mellé egy kis 16-od r. ív van mellékelve, melyre
rá van festve *az elveszett ősi czímer*, Bottyán János aláírásával
és 1687. május 18-iki dátummal; aláírva Korompay Péter can-
cellár által.

A nyert nemeslevél 1687. május 18-ikán kelt és csinos
kiállítású.

Alá van írva jobbról I. Leopold által, balról Korompay
Péter által; egy aláírás nyoma látszik még az utóbbi alatt, de
abból csak Joannes olvasható ki, a vezetéknev (Maholányi) nagyon
el van törölve.

A nyert czímer részletes leírása a következő :

Kék mezejü hadi vértben, zöld téren, bástya van, kapu-alaku rózsá-
színű bemélyedéssel, a bástyán öt négyszögü koczka, ezek alatt két
oldalt kör-alaku ablak mélyedések. A bástya előtt balfelé forduló és ágas-
kodó fehér ménen magyar vitéz ül, veres csákovával, mentével és nadrág-
ban; dolmánya és csizmája sárga; feje fölött, felemelt jobb-
jában, kivont kardot villogtat. A pajzs fölött díszes, nyílt katonai sisak, melyet diadémós
királyi korona főd. A koronából kar nyulik föl és kardot tart, melynek
lapján véres görök fő van. A kar felső része veres, az alsó része kékes-
szürke. Az egésztest jobbról aranykék, balról ezüstvörös díszes melléklet
veszi körül.

LÉTZFALVI GYÁRFÁS ZSIGMOND.

TÖRTÉNETI IRODALOM.

Bereg-vármegye Monographiája. Írta *Lehóczky Tivadar.* I. köt. 459 lap s 3 táblával; II. köt. 501 lap és 1 képpel. *Általános Rész.* Ungvárt 1881.

Megyetörténeti irodalmunk újból egy nagy monographiával, a Bereg-vármegyéével gazdagodott. Szerzője Lehóczky Tivadar, kinek neve t. olvasóink előtt, már e folyóirat hasábjairól is eléggé ismerős. Műve még nem teljes, mert az előttünk fekvő két kötet »*általános rész*« címet viselvén, még egy másik »*részletes rész*«-re lehet kilátásunk. Kár, hogy már e megkülömböztetés is felvilágosításra szorul; mert hogy megyéje történetében mi az általános s mi a részletes rész, azt annak híján meg nem értjük. A megye, *csakis* kétféle szempontból jöhet tekintetbe a monographus előtt: mint *intézmény* és mint *terület*; szerző tehát elkerülhet vala minden határozatlanságot, ha a két résznek címéül ezeket választja.

A beosztásban szerzőnek nagyon kis része van, mert teljesen a monographiák azt a rendszerét követi, a mit annak idején a tört. társulat egyik bizottsága dolgozott ki. Monographiáját forrásainak, jelesül a megyei s a munkácsi levéltáraknak ismeretével vezeti be. Ezt a megye föld- és helyrajza követi, melyben egy helytt, teljes három évről, meteorologiai jegyzeteket közöl. A kilencedik fejezetben azonban már históriára is találunk. »Bereg-vármegye vízhálózata a régibb korban« címe e fejezetnek, de valóságban nem áll egyébből, mint 1272—1649-ig terjedő oklevél-regestákból, a melyekben ugyan a vizek neveit megtaláljuk, de mivel chronologice s nem vidékek szerint vannak csoportosítva: az egész vízhálózatról képet nem nyújthatnak.

Mellőzve az ezek után jövő, mindennemű savanyú és keserű vizek elemzését, siessünk a III. részhez, mely a vármegye »*kültörténet*«-ét adja elő. Ez értelmetlen mottó alatt legelőször is Bereg-vármegye őskora van tárgyalva s híven majd minden eddigi monographiáinkhoz, alkalmat nyújt arra, hogy a régészeti korok embereinek életmódját, immár vagy századszor megolvassuk. Már

az, a mit folytatólag a megye őskori telepeiről mond: teljesen önálló, de a munka céljának meg nem felel. Szerző a telepekben csak azt látja, a mit ott talált. Mindazt elősorolja, leírja, pontosan megméri s műve függelékében rajzban is közli. Csákány vagy bögre volt-e az, amit talált? az régészeink szempontjából érdekes, összehasonlításaikra nézve még fontos is lehet, de a hol találta, annak a területnek története előtte teljesen közönyös s jellemzéséhez senmivel sem járúl. Érjük be azzal, a mit a lelhelyek önmagukban véve indicálnak, hogy t. i. bennök a legősibb kultúrának egy-egy lábanyomát bírjuk, s ez célunkra a legfontosabb. A régiségtudomány azon alapigazsága szerint, hogy minden ezután jövő cultura azokon a nyomokon halad tovább: az ily telep, földjének iratlanul maradt történetéhez is közvetítőül szolgál. S milyen hasznát vehette volna szerző ezen igazságnak! Mind ennek, mind a helynevek s egyéb adatoknak segélyével megalkothatta volna megyéje kulturális configurációját, melyből, ha nagyjából is, kitűnt volna, mely vidékeken s hány emberlakta hely volt például a megye alakulásakor? Mennyi ingadozásnak veszi vala elejét, s mennyi becses felvilágosítással szolgál általa a köztörténetnek is, ha annak alapján fejtegette volna például a »silva Bereg« elnevezést! Így pedig, bővebb okulást »Bereg-vármegye keletkezése« című fejezetéből sem szerezhettünk. De fejezetéből nemcsak ez hibázik. Mulasztás vádja terheli szerzőt, hogy a várföldekről, a nemzetségek szállásairól, azoknak eloszlásáról, merő általánosságokon kívül, meg sem emlékezett. A beregi határszélről »Krajná«-ról elmondottak, habár egész történetére mindjárt ott nyomban alig volt szükség, figyelmet érdemelnek, de ott is több dolog fejtegetése elől kitér például, hogy honnan veszi magát 1299-ben az a »Leo dux Ruthenorum?«¹⁾

A megye alakulásáról írván, nézetei szerzőt, a Bottka-féle *katonai* és *polgári* megye-theoria hívének vallják, melynek létjogát jórészt az képezi, hogy a comitatus, provincia és a castrum comitatus szavaknak egymástól »légmentesen elkülönített« értelmet ad. Így történt aztán, hogy szerző egész halom oklevelet hoz elő, hogy föltüntesse, hol titulálják Beregmegyét a »provincia«, s hol a »comitatus« szóval! De haladjunk odább a

¹⁾ És nem Gergely »officialis dux (sic!) ruthenorum«, mint műve I. k. 117. lapján olvasható. Merem állítani, hogy itt a bereghi főispán nem Gergely, mint szerző írja, hanem maga Leo, kinek ő csak »officialis«-a, azaz *alispánja* volt. Ez a czíme az alispánnak éppen ebből a korból való, az pedig, hogy Gergely egyuttal »comes de Bereg«-nek van czímezve, más hasonló példák után, nem okozhat nehézséget.

következő sajátos jelzetű fejezethez »Bereg-vármegye általános történeté«-hez. Úgy kell elképzelnünk, mintha a t. szerző, elővívén például Horváth Mihálynak »Magyarország Történeté«-t, lapról-lapra menve, annak minden egyes helyét, melyben Bereg-megyéről, vagy bármely községéről említést találna, a vele kapcsolatos eseményekkel együtt, menten kijegyezné. Így születhetett meg a »Bereg-vármegye általános története.« Felesleges mondanunk, hogy aztán a feldolgozásban szerző teljesen önálló volt, de sőt még ebben is sok érdekest tudott adni. De hát miből is áll az a kép, a mit ő megyéje történeteként akar láttatni velünk? Mindenekelőtt háborúból, országgyűlésekből, királyainknak ott való utazása, históriánk nagy alakjainak egy-egy ottani »vendégszereplése« s több efféle, mint a »monographiai tervezet« mondja »köztörténeti esemény«-ből. Vajjon ez volna a megye története? Háború, melynek a megye csak hadászati célokból s a legtöbbször pusztá véletlenből szolgált színterül? Országgyűlés, melynek sem összehívására, sem ügyrendére, sem tartózkodási helyére a megye a legkisebb befolyással sem volt? Általán események, miknek okai távol a megyétől, gyakran idegen országok földén születtek? Nem; nem a megye történetét képezik azok, hanem csak kis részét élete ama sokféle viszonyainak, miknek kisebb-nagyobb, de örökös behatása alatt állt s fejlődött. A szerző azonban úgy tüntette föl megyéjét, mint csupán háborúk, gyűlések s nagy emberek találkozó helyét, melynek annál nincs is egyéb históriája. Így aztán, mivel Magyarországon nem minden évre jutott olyan háború, vagy más efféle, mely éppen Bereg-megyében folyt volna le: az ilyen éveket szó nélkül mellőzni kénytelen. Így ugrik át 1573-tól 1593-ra; 1608-tól 1619-re s így tovább. A szathmári béke után szinte megsajnáljuk szerzőt, mert attól fogvást — leszámítván egy-két chronikus lázongást — istennek hála! sokára kifogytunk minden háborúból. De őt ez nem hozza zavarba, s a hány insurrectió volt 1816-ig, könnyebben esik lelkének, ha mindegyiknél legalább a háború terheiről írhat. Mikor pedig végigment az 1848 és 49-iki eseményeknek önmagában véve érdekes, mert közvetlen ecsetelésén, rendszeréhez híven, a megye jelen állapotáról sem tud egyebet felhozni, mint hogy a beregi *honvédegyletnek* közli névsorát.

A következő rész volna hívatva arra, hogy e helytelen felfogással kibékítsen. Legalább czíme, a megye belső történetének és helyhatósági életének ecsetelését igéri. De már első két fejezete sem indul jól, mert az egyikben Bereg-megye czímeréről, másikában pedig helyneveinek származtatásáról beszél. Eppen az elébb volt alkalmunk méltányolni a helynevek fontosságát s hogy azok valóságos históriai adatokul tekintendők: következésképen

azokat is a többinek módjára kell használnunk, ott hol szükségét látjuk és nem külön fejezetbe szorítva. Másrészt azonban eme tekintélyre csak úgy érdemesek, ha tömegesen, például a megye *összes* helyneveinek adhatunk magyarázatot; mert egymást mind nyelvileg, mind fogalmilag támogatván s kiegészítvén, ethnographiai s más vizsgálódásainkra biztos alapúl így szolgálnak. Különben, szerző nem nyelvész, néhány fejtegetése is téves s csak helyes-selhetjük, hogy a minden áron való magyarázatoktól óvakodott.

A harmadik fejezet Beregvármegye közigazgatási és törvénykezési történetét mondja tárgyának. Bár mi, egyáltalán megyei történetnél, a monographusra nézve, institutiója múltjának megírásán kívül egyéb czélt nem ismerünk: mégis, szerzőnek is erre a fejezetre kellett a legtöbb figyelmet fordítania. És újból csalódtunk. Fejezete megint nyers oklevélregestákból áll. Ebben szerző, 1307-től kezdve, Beregmegyének saját, vagy nádori és ország-birói congregációiból keltezett kiadványainak adja kivonatát. Ebből aztán megtanuljuk, hogy p. o. Gáborjánt hat márkára ítélték, hogy egy másik óvást emelt, egy harmadiknak megint a pörét halasztották el stb.; közben elmondja hogy vittak párbaajt, mint szoktak inquirálni, mi az a három vásáron való megidézés, kit hittak homo regiusnak stb. És mind e stereotyp dolgokat nevezi ő *Beregmegye közigazgatási történetének!* Tegyük fel, hogy szerző megyéjére nem tudott jellemzetesebb vonásokat találni, tegyük fel, hogy hazánk minden megyéje ugyanazon behatások alatt fejlett ki: rajzolta volna legalább e fejlődésnek menetét, tüntette volna ki specialiter Beregmegye történetében, azoknak a változásoknak okait, melyek a megyei intézményt koronkint érték.

E fejezet többi részeiben a megyében élvezett pallosjogokról, a közgyűlés helyéről, a megye közigazgatási felosztásáról elmondottak, adataik miatt, már több érdekléssel bírnak, bár az utóbbinál az összehasonlítás egészen az olvasóra van bízva. Ezt követi aztán a tisztikar tagjainak, az országgyűlési követeknek s a kir. embereknek több rendbeli névsora. A nemesi családokat is ott láthatjuk abc rendben, de a nemességre való jogcímeik fel- említése nélkül. Külön fejezetet képez folytatólag az is, hogy Beregmegye az erdélyi fejedelmek birtoka volt. Az adóról szóló fejezet, az ügy fontosságát tekintve, nem kimerítő. Pedig az országos levéltárban — honnét szerző adatait vette — ritka megyének maradt fönn annyi dicális jegyzéke, mint Beregének. Kezdve 1530-tól 1697-ig — a XVII. század végének kivételével — a lajstromok közt alig van egy-két évnyi hézag, úgy hogy abból a dicális adózásnak, mondhatni teljes képe reconstruálható. Szerző mégis *tíz év* lajstromát mellőzve, számítá-

sait — azt is per summa summarum — csak 1564-en kezdi. Az ottani levéltárban *öt nagy fasciculusban 1540—1690-ig terjedő tizedlajstromokat* pedig egészen ignorálta, de sőt magáról a tizedadózásról még csak meg sem emlékezett.

Az első kötet, a kenézség tanulságos ismertetésén kívül végezetül még a községi pecséték külön felsorolásával bajlódik. A második kötetnek az egyházi ügyekről való részében minden felekezet múltja van tárgyalva, a mi a protestantismus harczainál szerzőnek alkalmat ad arra, hogy az »általános« történetben elmondottakat ismételje. Sajátságos a közművelődési állapotok rovatában lelhető *63 beregmegyei író és művész életrajza!* Írók és művészek, kiknek egyike Bereg megyében született s aztán világgá ment, másika meg, a hatodik vagy hetedik megyében jött a világra s valami módon véletlenül Bereg megyébe került, nem egyszer »*malgré lui*«, mint szegény *Kazinczy Ferencz* vagy *Koháry István bilincsekben*, a *munkácsi vártömlőcz fenekére!*

Ezután nyomban a közegészségi ügy van tárgyalva. A »Néprajz«-nak czímezett részben igen sok érdekest találunk, a megyebeli magyar és orosz népszokások és babonákról. Ezt követi a leghosszabb rész, a gazdaság, ipar és kereskedelemé. Ismertetve vannak ott a közlekedési eszközök, a mindennemű művelés, tenyésztés és termelés, a műipar és czéhek, posztó-, salétrom-, üveg-, papíros-, harisnyagyártás, a bányászat, halászat, kereskedelem, házi ipar stb. Mindenegyik külön fejezetet képez, mindegyikben el van mondva annak külön története. A legutolsó fejezet a megye floráját és faunáját adja, amazt az ábéczé, emezt a természetrajz rendjében de egyiket sem a történetíró felfogása szerint.

Ha szerzőnek csak két tárgygyal van dolga, bármily szoros nexusban legyenek is azok egymással: ő elválasztja őket s éppen csak a rájuk vonatkozó adatok halmazától függ, hogy hány fejezetre ossza. Ebből aztán az következik hogy minden tárgyról külön históriát írva, minduntalan ismételi magát. Mindenáron arra törekedvén, hogy megyéje összes produktumainak monographiáját adja, főczélja: a megye múltjának képe, mint a rónák délibábjaé, minden lépésére mindjobban eltávozik tőle. Nem tudja belátni, hogy azok a productumok mindmagaunyi színek e képhez, s hogy *csakis* azoknak összehatása teheti azzá. Hogyan értetheti meg olvasóival szerző csak egy adónak is terhét, ha nem ismerik az adozó nép számát, vagyonát, annak forrásait, munkaképességét, a földet, melyet művel, az eseményeket, melyekben részt vesz? Mert ha pusztán — mint szerző teszi — e körülmények keretje nélkül adja elénk, akkor arról alkotott fogalmunk nemcsak hogy nem teljes, hanem hamis is lesz egyszersmind. De e kerethen a

körülményeknek csakis jellemző részei foglalhatnak helyet s még ezeknek sorrendje sem az, mit csupán minőségük vagy dátumuk követel, hanem az eszmei összefüggés, mely azokat okaik szerint köti egymáshoz. Szerző művében minden dolog egész nyers tömegében foglal helyet, fontos és nem fontos részeivel, gondosan szortirozva minőség és idő szerint. Megyéje helyrajzát a geographus, természetvilágát a természettudós, népe szokásait az ethnographus minutiozításával, de sohasem a historikus szemmértékével adja elő. Ha megyéje földjén két hadsereg víjja haláltusáját s területén fölül vérét és vagyonát mindenik magának követeli, szerzót csak a hadi mozdulatok érdeklik, megyéje legkevésbé. Pedig ott van, kezei közt az alkalom, hogy lefesse a megye akkori helyzetét, ismeresse politikáját s annak vezéreit, emléket emeljen ama tiszteletreméltó férfiaknak, kik e válságos időkben, megyéjük érdekeit, önféjükkel játszva, megvédeni tudták. Amde szerző e helyett az »írók és művészeket« énekl meg, kik újjokat fenn emelték fel ez érdekekért, míg amazokra — az alispánok s általában a tisztikarra nézve teljesítettnek véli föladatát, ha névsorukat, mentül teljesebben, összeállíthatja.

Mindezekért azonban, nem lehet pusztán szerzót tennünk felelőssé. Legfőbb hibája az, hogy egy téves felfogású, rossz rendszer után indult, mely nagyobb tehetségek erejét is megbénítaná. Célját: ecsetelni megyéje múltját, nem érte el. Munkája, a megyei productumok »Conversations Lexicon«-ja lett, de azért mert a rendszer is arra irányúl. Gyöngéinek nagy része ennek tulajdonítandó. Styljét ugyan, bár gyengeségeiben a rendszernek is része van, nem magasztalhatjuk, de készségesen elismeréssel adózunk tudományának, gazdag tapasztalatainak, sokoldalú jártasságának s mindenekfölött szorgalmának.¹⁾

TAGÁNYI KÁROLY.

¹⁾ Lehoczky Tivadar monographiája készítésénél a Történelmi Társulat által 1872-ben kiadott programmot tartotta szem előtt, s azt mint e bírálat is elismeri ennek keretében elég jól írta meg. Sőt a Társulat a kéziratot is felülvizsgáltatta két szakember által s a munkát kiadásra ajánlotta. E bírálatnak pedig legfőbb kifogása az, hogy szerző a társulat által ajánlott elveket követte. Mi sok tekintetben nem vagyunk vele egy nézetben. A Történelmi Társulat programja a helyi monographiákat abból a szempontból kívánja megírtni, hogy azok a történetíróknak hasznos segéd munkául szolgáljanak: a bíráló a monographiát helyi szempontokból kívánja készíttetni. Mindkét felfogást jogosultnak tartjuk s éppen ezért nem zárhattuk el Társulatunk közlönyét olyan czikk elől mely megvitatásra érdemes nézeteket hoz szőnyegre, habár az a Társulatunk által készített programmot is támadta meg. Szerk.

Arad Története. Írta Lukatos Ottó II. és III. kötet. Arad. 1881. Nagy 8-ad rétt. Második kötet 274 lap. Harmadik kötet 368 lap. Ára a három kötetnek 5 frt.

Csak néhány hónapja¹⁾ hogy e mű első kötetéről megemlékeztünk, s midőn az elmúlt az év vége felé a harmadik kötet utolsó ívei elhagyták a sajtót s már az egész mű a közönség elé lépendő vala, a távirtda az érdemekben gazdag szerző halála hírért hozta szét az egész országba s most, midőn műve két utóbbi kötetéről akarunk pár megjegyzést tenni, lehetetlen, hogy egy két jó szóval, magáról az íróról is meg ne emlékezzünk. Ő egyike volt ama szellemes embereknek, kik a vallásos és társasélet formáit a leghívebben betöltik, s a mellett jó hazafiak és kellemes társalgók. E század elején születvén, kora, neveltetése, együttjárt legújabb nemzeti fejlődésünkkel s ő, ki megérte 80-ik évét is, egy pillanatra sem maradott el századától, osztozott vele az emelkedő reményekben, az 1848-iki évi diadalokban, melyek a szabadság és magyar nemzet diadalai voltak; könnyeket hullatott az 1849-iki gyásznapiak alatt — s meghozta ő is az áldozatot a haza és szabadság oltárán; — hisz ő is három évig volt elzárva, a Neugebäude, Teresienstadt és Josefstadt zord börtöneibe. Hogy kiszabadult, ismét a munka mellé állott, nem kívánt a hazafiság rovására, melynek erős próbáit adta, sem hirt, dicsőségét, sem gazdag sinecurát, mint oly sokan tették, hanem tovább is munka által igyekezett kitűnni, érdemet szerezni s nem csupán hivatala által, hanem hivatala mellett még kedvencz városának, Aradnak, történetírására is vállalkozott, még pedig oly korban midőn már bizonyynyal nyugalmat érdemlő vala. Ő azonban nem tágított az utolsó pillanatig s elmondhatta bizonyynyal:

Vixi et quem natura dedit cursum peregi!

Az előttünk fekvő mű II. kötete magában foglalja a város földrajzi leírását, ezután a szabad királyi várossá lével történetét, a felszabadulás ünnepélyeinek részletes leírásával. Következnek a külön vallásfelekezeti egyházak, kápolnák, monostorok, kolostorok, kórházak és a sokféle iskola leírása. Ezt követi egy érdekes cikk az *Asylum* cím alatt, alapos történeti idézetekkel, ezt követi a csapások története, mirigyvész, vízarádások, szélvész, tűzesetek stb.; ezekhez van csatolva a Büntények, igazságszolgáltatás feliratu rovat is. Ezek után jönnek a céhek ismertetései, ipari és kereskedelmi viszonyok, (minden céhnek rövid ismertetése.)

¹⁾ Lásd a »Századok« 1881-ik évi folyama 543-ik lapját.

A menedékhelyről írt fejezetből mutatványúl e néhány sort közölni alkalmasnak tartjuk. — Általában Arad városában a minoriták temploma és zárdája bírt a menedékhely (asylum) jogával, mire nézve a zárda jegyző könyveiben sok érdekes apróság fordul elő. Így pl.:

— 1742. augusztus 1. Binderhofer József csász. katona 1740. sept. 5-én egy nőtlen oláhon elkövetett gyilkosság után a kolostorba menekülvén, egy évig lappangott ott. Freytag von Freydenfeld und Plaregy ezredes 1742. aug. 4-én a felsőbb cs. kir. katonai hatóság által kiállított kegyelmezési okiratot küldött a minoritaház főnökének. (A menekülő) elbocsátatott.

— 1774. augusztus 13-án, bizonyos ternovai cigány a megyei pandurok által elfogatván, Aradra huzholtatása alkalmával, a szekérről leugrott és futamodásnak, eredvén a minorita kolostorba menekült. Azonban a kolostori magányt csakhamar megunván, azon hó 27-én éjjel Nagy-Váradra szökött.

— 1776. febr. 6-án — az egyházi és polgári hatóságok közt, a menedékhely tárgyában némi kételyek merülvén fel, azok eloszlására — ő felsége a következő rendeletet tette közzé:

»Mi Maria-Terezia sat. nyilvánítjuk és rendeljük. 1. Hogy az ájtatos és kegyesemlékü uralkodók kedvezménye által engedélyezett asylumjogot, jövőre nézve, ez elősorolt bünösök nem élvezhetik, ú. m. felségsértők, szenteket káromlók, templomban és temetőekben gyilkosságot elkövetők, templomrablók, utonállók, szántóföldek éjjeli pusztítói, örgyilkosok, alattomos összeesküvők, párlhajvívók, pénzek, pecsétek, közforgalmi papírok és hivatalos iratok hamisítói; embereket, kutakat, vagy legelőket megmérgezők, gyújtogatók, vagy a kik tűzvész, áradás, hajótörés, vagy bármily veszély alkalmával tolvajlást követnek el, kincstárak kirablói és nyilvános pénztárak kezelői, ha a pénzt fortélyal önmaguk használatára fordítják, bármely néven nevezendő tolvajok, gyermekgyilkosok, szüzek rablói, tömlőzők feltörői, atyai örökség elpazarlói, közadók károsítói, katonai szökevények és kik a törvényes hatóság végrehajtóit meggyilkolják, vagy csak megsebzik.«

— 1784. június 22-én Jenes nevű szökött katona nem levén helyet az aradi minoriták épületében, Pécskára menekült. Miből következtetjük — írja szerzőnk — hogy a múlt század végén a menedékjog habár meg nem szüntettetett, de nem is vétetett igénybe.

A III. kötetben megismerkedünk az aradi írókkal, az irodalmi és művészeti viszonyokkal, az egyletekkel, a középületekkel s többféle statisztikai adatokkal és függelékül olvassuk író három évig tartó fogságának megható történetét. Ama híres perében a dollároknak, melyeket az emigratióból hoztak be, nagy szerepet ját-

szottak az aradi minoriták is és a rendház főbb tagjai; 1854-ben mind katonai törvényszék elő kerültek s legnagyobb részben el is ítéltettek. A ház akkori főnöke, Kosztka Tibor, önmagát végezte ki az Új-épületben. A szelid lelkületű atyák, a furfangos auditorok keresztelő kérdései közt, legnagyobb részben, minden lehető résztvétőt elbeszéltek s így mindnyájan nagy számu évekre ítéltetvén a birodalmi várakba, Terezienstadt és József várba stb. vitettek. Ezek közt volt természetesen a derék Lakatos Ottó is, kit előbb Terézvárosba, azután Józsefvárba vittek s három év múlva, 1857-ben szabadon bocsátottak. E három év történetét írta meg, kissé rhapszodistikus, kissé felleugós modorban, de őszintén. Érdekes részleteket tartalmaz már az elfogatásról, az újépületi, s különösen a bécsi fogságról. Mily gondolkozást árul el, midőn Winklernek, ki ellene legtöbb vádaskodó s terhelő vallomást tett, nagylelkűen megbocsátott s meg Haach Salamonnak is, ki először tett nehéz vallomást a jámbor minoriták ellen.

Mielőtt rövid soraimat bezárnám, meg kell még emlitenem, hogy néhai Lakatos Ottó e három kötetes nagy művet nem egyedül végezte, hanem Arad város intelligentiájából a jobb erőket is bevonta a munkába. Így pl. a Görögkeleti egyház történetét Russu János írta, az ágostai egyház történetét Stiegler Gusztáv, a helvéthitvallásukét Ferenczy Gedeon s az izraelita egyházét Steinhardt Jakab. Továbbá a földrajzi részeket Virág Lajos főmérnök, az éghajlati viszonyokról szóló részt dr. Posgay Lajos főorvos. Az irodalom rovatait Szöllösy Károly; a könyvkereskedés vázlatát Betleheim Vilmos, a színészetet pedig Institoris Kálmán. A takarékpénztár, az aradi polgári- és jótékonyegylet történetét pedig Lukácsy Miklós.

Megvallom, hogy az eszme kissé bizarrnak látszik egyelőre, de átolvasgatva a talpraesett szakszerű cikkeket, annyira természetesnek látszik, a szakírók ilyenmő együttműködése, hogy e módszert más városok monographusainak is bátran merem ajánlani.

Lakatos Ottó, a néhai derék szerző, nem volt történész, a szó magasabb értelmében s úgy mondta maga is, hogy csak idősebb korában keveredett bele a történet írásmesterségébe és stílusában is van több mellőzendő pongyolaság és germanismus, de hogy így a jó erőket össze tudta hozni, elérte ő maga is, s elérték munkatársai, és elérte Arad városa, hogy, ha nem is örökre, de sokáig maradandó művet hoztak létre.

Die politische Reformbewegung in Siebenbürgen zur Zeit Josephs II. und Leopold III. Von Dr. Ferdinand von Zieglauer. Wien. 1881. Nagy oktáv 599 l.

Azon erdélyi szász eredetű tudósok, kik a monarchia másik felében élnek, élenken emlékeznek meg szűkebb hazájukról és nem feledkeznek meg történetéről. Azt hisszük, mostanában sokkal több könyv jelent meg Ausztriában Erdély történetéről, mint Magyarországról.

Az előttünk fekvő könyv is ezek sorához tartozik. A szerző ki is jelenti, hogy a tisztán históriai czél mellett, »Erdélyország iránti meleg részvéte, és az erdélyi-német néphez való hajlandósága« buzdították a mű megírására. Ennek azután sok és jelentékeny hatása van egész politikai felfogására. Itt azonban ezzel nem foglalkozhatunk, s a művet tisztán mint históriai tudományos munkát tekintjük, melynél csak az jó figyelembe: mennyiben gyarapítja ismeretünket?

Az új anyag, melyet a szerző itt bemutat az, 1790—1. erdélyi országgyűlésről szóló három napló. Mind a három szász követektől való: az egyik a legteljesebb a megyesi, a másik a szebeni, a harmadik a brassai követeké.

Itt tehát első sorban az a kérdés merül föl: elegendő és alkalmas anyag-e ez arra, hogy belőle megírják »a politikai reformtörekvések történetét II. József s II. Leopold korában?«

A könyv maga az 1790-iki országgyűlés összehívásával és az erre a szász területen történő készülétekkel kezdődik. Azután pedig magával a gyűléssel foglalkozik, az említett naplók mellett csak nagy ritkán használva az országgyűlés irományait, más jegyzeteket és tudósításokat pedig épen soha. Pedig Zieglauer úr, ha igazán történetet akar írni, megtudhatta volna, hogy nem egy akkor főszereplőnek meg van naplója és levelezése, többek közt magának Wesselényi Miklósnak is, kit persze a szerző úgy néz, mint valami eleven Belzebubot. Megtudhatta volna, hogy b. Kemény Zsigmond is írt már azon tárgyról s azon időről, ki, igaz hogy nem látott kiadatlan szász naplókat s talán nem is törődött volna sokat velök, de historikus volt a szó igazi értelmében.

A szerző tehát nem nyújtja azt, a mit ígér: csak tisztán az 1790—1. országgyűlés történetét adja szász kútfők után és néha tekint vissza az elmúlt eseményekre. Ha ezt írja könyve címére, sokkal jobban megfelel vala az a tartalomnak, mint a mostani. Így egy egész országnak és egy fontos korszaknak akarja adni rajzát, tisztán oly kútfőket használva melyek, mint maga is jól tudja,

egészen csak egy pártnak szempontjából tekintik az egyes eseményeket és az ország egész állását.

Hogy a könyvben azután be van bizonyítva, hogy a magyar volt a barbárság előharczósa, a szász meg kulturái, az e felfogásból következik. És hogy mennyire magáévá teszi nemzetiségének szük s elmaradott látókörét, annak bebizonyítására elég tán ez az egy példa, pedig ha a tér engedné, hozhatnánk fel többet:

Az 1791. mart. 11. ülésén (358. l.) »Simony Elek a következőt állította. Azt hiszi, hogy azon tényből, hogy a szászoknak egyenlő jogokat engednek mint a magyaroknak és székelyeknek, önként következik, hogy a többi két nemzetnek is meg lesz engedve a szászok közt a ház vétel.«

Szerző ehhez ezt a reflexiót köti: »Mily kevéssé volt megingatva akkor a szászoknál kizárólagos polgárjoguk tartósságába vetett hit, kítűnik abból, hogy a naplók naiv bizalommal és megjegyzéssel kísérik e beszédet: nem talált ez a haszontalan consequentia tetszést, nem is feleltek reá semmit.«¹⁾ De ha a magyar nemesség szólal fel ősi jogai érdekében, akkor szerinte a vita folyamában a legszomorítóbb hatást az teszi, hogy mindig csak a nemesség hasznáról és érdekeiről hallunk. A nemesség java és érdeke azonosnak látszik az ország javával és érdekével. A nép érdekeinek megőrzéséről sajnos, soha sincs szó.« (458.)

Ily módon a szász-német történetírók — és Ziegler csak egy a sok közt — egész hamis világításba helyezik Erdély történetét, tán önkénytelenül. Előadásuk után senki sem fogja megérthetni, aza kis Erdélyország hogyan tudott annyi electricitást kifejteni valóságos és alkotmányos szabadsága védelmében. Ezt csak a nemesség ismertetése magyarázná meg. Minden félszepsége, hibája s önzése daczára, az volt ott az államalkotó elem.

Ha tehát mindent össze akarunk foglalni, nem vonhatjuk kétségbe, hogy e könyv becses anyagot szolgáltat Erdély történetéhez. De tán jobb lett volna az anyagot magát kiadni, mint tisztán belőle írni meg egy nagy és nevezetes korszak történetét. Mert csak a vak és az elvakított nem látja, hogy Erdély történetét tisztán szász, a szász rotten boroughk korlátolt felfogásával nézni tudatos vagy nem tudatos történethamisítás.

M. H.

¹⁾ Es fand aber diese nichtswürdige Consequens keinen Beifall wurde auch nichts darauf geantwortet.

T Á R C Z A.

MAGYAR TÖRTÉNELMI TÁRSULAT.

A FEBR. 9-ÁN TARTOTT VÁLASZTMÁNYI ÜLÉSEN *Ipolyi* Arnold elnökölt. Dr. *Szalay* J. Nádasdy Tamás nádor levelezését ismertette, mely munka a Történelmi Bizottság által fog kiadatni. Utána *Majláth* Béla olvasta fel Gallo Caesar követségét Ali budai basánál, mely a »Történelmi Tár«-ban fog megjelenni.

Ezután a folyó ügyek tárgyalattak.

Évdfias tagoknak felvételtek: *Cserjél*: Imre földbirtokos Nagy-Géczen, (aj. Luby Károly); *Hodoly* László, főreáltanodai tanár Pozsonyban, (aj. Wagner László); *Kropp* József tanár Káldon, (aj. a titkár); *Leveleki Molnár* György, Leveleken, (aj. a titkár); *Fűbry* Lajos, Budapest, (aj. Fejérpataky László); A *jászberényi* casinó, (aj. Aray Károly); Az *erdélyi* múzeumegylet könyvtára, Kolozsvártt, (aj. Szabó Károly); *Viola* Kálmán, városi ellenőr Esztergom, (aj. a titkár); *Háuzély* Lajos nagybirtokos Szügyiben, *Komjáthy* Anzelm tanfelügyelő, *Símkó* Frigyes lelkész, Balassa-Gyarmat, (aj. Harmos Gábor); *Ujfalussy* Sándor, alispán Nagy-Károly, (aj. Luby Károly); *Horvát* János mérnök, Világ, (aj. Doby A.); *Ledniczky* Ipoly, *Szilágyi* Jenő, *Nagy* Ferencz cist. r. tanárok Egerben, (aj. Káposztássy Jusztinián); *Nagy* Ferencz Szeged, (aj. Balthazár B.); *Szántó* Sámuel, tanár Budapest, (aj. a titkár).

A múlt évben két pályakérdés tüzetett ki. Az elsőre az *Emich* Gusztáv v. t. által kitűzött pályakérdésre egy munka sem érkezett.

A *Bay* Iona által kitűzött pályakérdésre: »Adassék a hazai régibb 1790. előtti történetből a nemzeti élet bármely terén feltűnt — a pályázó által tetszés szerint választandó — személynek kútforrási tanulmányon alapuló egyéni jellemzése, a melynek terjedelme egy nyomtatott ívnek felét meg ne haladja«, 8 pályamű érkezett be, u. m.:

1. I. Mátyás király jellemrajza.

Jelige: »Meghalt Mátyás király, oda az igazság.«

2. Aba Sámuel.

Jelige: Sebeit beforradva találták.

3. Erdödi báró Pálffy Miklós a győri hős jellemrajzának kiválóbb vonásai.

Jelige: A derék nem fél az idők mohától,
A koporsóból kitör és eget kér;
S érdemét a jók, nemesek s jövendő
Századok áldják.

Berzsenyi.

4. Frater György.

Jelige: Justum ac tenacem propositi virum

.....
Si fractus illabatur orbis
Impavidum ferient ruinae.

Horatius.

5. Egy palatinus.

Jelige: J'ai pesé dans mes mains la
cendre des heros.

Lamartine.

6. Garai II. Miklós.

Jelige: Garai kigyója mérgesen növekszik.
Arany Toldi Szerelme 141. é. 52. v.

7. Széchenyi Pál kaloccai érsek. 1642—1710.

Jelige: Vir erat moris prisci, hoc est severi
et facti ad omnem gravitatem.

Mathias Bél.

Notitia Hungariae T. III.

8. Nagy András hajdúkapitány élet- és jellemrajza.

Jelige: Velle et perficere.

Ez utóbbi csak febr. 2-án érkezett, de mint a postabélyeg igazolja, jan. 31-én adatott fel.

A pályamunkák rendben találtatván a jeligés levélcék lezárattak s lepecsételtek. Bírálokül *Ipolyi* Arnold mint elnök s gr. *Széchen* Antal és *Pauler* Gyula kértettek fel. Egyszersmind a bíráló bizottság Frakuói V. indítványára arra is felkérte, hogy tagjai közül előadót válasszon, ki, úgy mint a Karácsyoni s Teleki pályázatoknál, tüzetes és kimerítő javaslatot terjeszsen elő, mely fel fog olvastatni s a Századokban kiadatni.

Ezután ismét két új pályakérdés tüzetett ki. Első az *Emich* Gusztáv-féle 20 H-ra, az adományozó beleegyezésével a múlt évi pályakérdés akkép módosított, hogy a pályázni akarók tetszés szerint akár melyik

magyar királyi, vagy erdélyi fejedelmi udvartartás leírásával pályázhatnak. A második a Bay Ilona-féle 20 $\frac{1}{2}$ -ra a múlt évben kitűzött pályakérdés ismételtetik.

Deák Farkas előadó felolvasta a számvizsgáló bizottság jelentését pénztárnok múlt évi számadásáról.

Tisztelt Választmány!

A f. évi jan. 5-én tartott választmányi gyűlésből alulírtak az elmúlt 1881-ik évi pénztári kezelés megvizsgálására és a pénztári állás kimutatására küldetvén ki, feladatunkat f. évi január hó 27-én és a következő napokon teljesítettük, s a társulati pénztári könyv- és a pénztári kimutatások bevételeinek és kiadásainak minden egyes tételét átvizsgáltuk, s a mellékelt okiratokkal (utalványokkal és számlákkal) összehasonlítottuk.

A felszámításokat s. e. hibátlanoknak, s a kiadásokat az utalványokkal, számlákkal összehangzóknak, s általában a pénztári kezelést szabatosnak találtuk, s a pénztári könyv 1881. dec. 31-én

11,729 frt 96 kr bevétellel,

10,047 frt 70 kr kiadással

1682 frt 26 kr követelési egyenleget mutatott.

Ennélfogva indítványozzuk, hogy a mélyen tisztelt elnökség Baltházár Béla pénztárnok úr részére a szokásos évi felmentést kiszolgáltatni méltóztassék.

A mi a társulat tőke vagyonát illeti, fel kell említenünk, hogy alapítókénk a lefolyt 1881-ik évben csak az új alapító tagok befizetett alapítványaival szaporodott, ennélfogva míg 1880. dec. 31-én alapítókénk 31,000 frt volt, 1881. dec. 31-én 31,400 frtot tett. (Ebből a földhitelintézetnél le van téve 27,900 frt kamatozó papirokban és 2000 frt, mint Bay Ilona úrasszony adományát illető közjegyzői nyilatkozat, összesen 29,900 frt; a többi 1500 frt magán kötelezvényekben a pénztárnok kezei közt van.)

Megjegyezzvén, hogy f. évi jan. 30-án ugyancsak a múlt évi alapítványokból vásárolt újabb ($4\frac{0}{10}$ -kos) 400 frt értékpapírt (aranyjárdék) tetünk le a földhitelintézetnél.

Végül, tiszt. választmány, van szerencsénk a múlt évi jelentésünkben tett indítványainkat ismételten a választmány kegyes figyelmébe ajánlani, hogy t. i.:

Utasítsa a tiszt. választmány pénztárnok urat, hogy a f. évi január 1-től kezdve a »Történelmi Tár« bevételeit és kiadásait külön álló pénztári könyvbe és kimutatásokba vezesse, és másodszer

ismételten hangsúlyozza a választmány, hogy a tagsági díjak és a tőkekamatok az év első négy hónapjában okvetetlen befizetendők.

A pénztárvizsgáló bizottságnak terhes és buzgó munkálkodásáért köszönet szavaztatott. A választmány megadta a pénztárnoknak a szokásos felmentvényt, a bizottság által tett javaslatokat elfogadta s azok végrehajtásával a titkárt és pénztárnokot bizta meg.

Pénztárnok bemutatta múlt havi számadását. E szerint volt	
bevétel	2,025 frt 46 kr
kiadás	961 frt 95 kr
	maradék 1,063 frt 51 kr.

Zárt ülésben tárgyalatott a penztárnok kimutatása a hátralékos tagdíjakról: erre nézve penztárnok, ügyvéd és titkár utasítottak, hogy a legnagyobb szigorral járjanak el. Továbbá a penztárnok azon jelentésére, hogy még eddigelé csak 211 folyó évre szóló tagdíj érkezett be, utasítottak, hogy május végéig mind hajtja be a tagdíjakat.

Ezzel az ülés eloszlott.

A MAGYAR TÖRTÉNELMI TÁRSULAT PÁLYAKÉRDÉSEI.

I.

Kivántatik: tetszés szerént választva, valamelyik magyar király, vagy erdélyi fejedelem udvartartásának leírása eredeti kútforrások alapján.

A jutalmazott pályamunka 20 H -ban részesül s azonfelül a »Századok«-ban fog megjelenni s itt a rendes díjazásban részesíttetik.

II.

Adassék elő a hazai régibb (1790 előtti) történetből, a nemzeti élet bármely terén feltűnt — a pályázó által tetszés szerint választandó — személynek, kútforrási tanulmányon alapuló egyéni jellemzése a melynek terjedelme egy nyomtatott ívnek felét meg ne haladja.

Jutalma 20 H , s a jutalmazott pályamű a »Századok«-ban fog megjelenni.

Mindkét kérdésre a pályaművek bekötve, idegen kézzel írva, lap-számozva és a szerzők nevét rejtő jelígs levélkével ellátva 1883. jan. 31-ig a titkár hivatalhoz (Budapest, IV. Egyet.-könyvtár) küldendők be.

VIDÉKI TÁRSULATOK.

A »DÉLMAGYARORSZÁGI TÖRT. ÉS RÉG. TÁRS.« 1881. dec. 21-én tartá rendes havi vál. gyűlését, melyen *Ormós Zsigmond* főispán elnökölt. A gyűlés megnyitása, s a mult havi jegyzőkönyv hitelesítése után

Pontelly István főtítkár olvasta fel jelentését. A régiségtár, az érem gyűjtemény, az utóbbi különösen sok beceses római pénzdarabbal, a könyv- és irattár szépen gyarapodott. A megéljenzett főtítkári jelentés után Ormós elnök az adományozóknak ajándékaikért a társulat halás köszönetét fejezte ki. Ezután a pénztárnoki jelentés s ennek befejeztével »Praetorium helyfekvése« *Boleszy* Antaltól került felolvasásra, mely a társulat dec. füzetében egy térkép melléklettel egész terjedelmében közölve van. A felolvasás és tagválasztás után elnök megemlékezett a társ. tagoknak az egyesület érdekében hozott áldozatkészségéről, s köszönetét fejezve ki, az ülést feloszlottnak nyilvánította. Azután *Horvát* Pius vál. tag ép oly választékos, mint bensőleg átérzett szavakban viszonzta a társ. részéről az elnök jó kívánatait s ezzel szétoszlott a gyűlés. -- Ugyanezen Társ. 1882. jan. 25. tartotta rendes havi választmányi ülését, Ormós főispán elnöklete alatt. Az ülés megnyitása s a mult havi jegyzőkönyv hitelesítése után *Pontelly* főtítkár olvassa fel jelentését. Jelenti, hogy a muzeum római tárgyú régiségi osztályát sikerült már annyira rendeznie, hogy az közhasználatra bármikor megnyitathatik. A régiségtár különösen beceses darabok birtokába jutott. S ez Bem József tábornok fezzének és parókájának adományozása, melyet Pesty Frigyes, akadémiai titkár, ajándékozott. A Bem parókája és fezzének története különben a »Pesty Hirlap«-ban jelent meg. Ebből olvassuk: Ezen paróka volt Bem tulajdonképeni megmentője, Bécsben sokáig időzött s ez csak ezen masquirozás által volt neki lehetséges. Hordta egész addig, míg törökké nem lett, ekkor felcserélte a fezzel, mely mindkét ereklyét hadsegéde Fiala János tartott meg, ki azt később Pestynek s Pesty most a társulatnak ajándékozta. Ezen ereklyék ajándékozását megköszönendő, a társulat igen szép levelet intézett Pestyhez, hol ki van fejezve egész Temesvár hálaérzete, hogy ezen ereklyék oda kerültek. A régiségtár még ezenkívül sok beceses darabbal gyarapodott, ugyszintén a könyvtár is, melynek Bay Ilona urhölgy beceses könyveket ígért megküldetni. A helyesléssel fogadott főtítkári jelentés után a pénztárnok jelentése következett, melynek végeztével, Sztanca Gyula főreáliskolai tanár értekezett: »A keleti és classicus képzőművészet történeti, jellemzetes fejlődéséről.« Előadó az egyiptomi, persa és assyr, a görög és etruszk, római plasticát tüntette fel, azonfelül az egyes korszakok és iskolák főbb termékeit. A megéljenzett felolvasó elnöki felhívásra megígérte, hogy a festészetről is hasonló elő-

adást fog tartani. Tagválasztás után, egy ügy megbeszélése került szónyegre s ez a dentai érmelet, mely most a bíróság keze közt van. Jegyzőkönyvi köszönet szavaztatván meg mindazoknak, kik ajándékaikkal a múzeumot gyarapították, több tárgy nem lévén, elnök az ülést berekesztette.

I R O D A L M I S Z E M L E.

— »WALLENSTEIN HORVÁT KARABÉLYOSAI« czim alatt dr. *Ballagi* Aladár, levéltári kutatások alapján, egy érdekes és becses monographiát adott ki. A monographia 3 évi időszakot foglal magában 1623—6 közt: tehát Wallenstein első működési idejéből. Addig is, míg tüzetes ismertetést adhatnánk róla, sietünk megjegyezni, hogy nagy apparatusal s szorgalommal összeállított munka ez, mely az igénytelen czim alatt igen érdekes történeti kérdést fejteget, s melyet bátran ajánlhatunk olvasóinknak, mert szerző arra is gondolt, hogy élvezetes olvasmányt adjon.

— *IIARNOS GÁBOR* nógrádmegyei főjegyző s társulatunk buzgó tagja »Nógrádvármegye szervezete és szabályrendeletei« czim alatt egy igen hasznos munkát adott ki. E könyv ma még a gyakorlati haszonra van szánva — de idővel igen becses jogtörténeti forrássá fog válni. Érdemes volna, hogy példáját a többi megyék is kövessék. Igen pontos és correct kiadás, a megye díszes színnyomatú czimerével s térképével ékítve. Maga a nyomdai kiállítás is díszes.

— *LINDNER GUSZTÁV* a *Túzról* Brünmben egy nagyérdekű mivelődéstörténeti tanulmányt adott ki német nyelven — még pedig azért német nyelven, mert a magyarra nem talált kiadót. A munka, mely első e remben, komoly és alapos forrástanulmány alapján készült. Történeti irodalmunkban még visszatérünk rá — addig is ajánljuk olvasóinknak.

— »FRÁTER GYÖRGY LEVELEZÉSE« czim alatt nagy 8-adr. vastag kötetben megjelentek a bibornoknak a »Történelmi Tár«-ban közlött levelei külön lenyomatban Károlyi Árpádtól. E külön kiadás mindössze 50 példányban nyomatott s csak néhány került könyvtárusi kézre. Kapható 2 frtért Pfeiffer Ferdinándnál. Történetünk elsőrangú forrása s történeti irodalmunknak becsületére válik correct kiadásánál fogva. Figyelmeztetjük rá főként azokat, kik a »Történelmi Tár«-t nem bírják.

— *WERTHEIMER EDE* nagyszombati jogakadémiai tanár a bécsi cs. Akadémia kiadásában gróf Stadionnak az 1807—9-ik évszakra vonatkozó jelentéseit, történeti bevezetéssel ellátva kiadta. Mindössze 27 jelentés foglaltatik benne, melyek közül több hazánkra is vonatkozik. Wertheimer tanulmányai folytatása végett az idén is ki fog menni Párisba.

VEGYES KÖZLÉSEK.

— A MAGYAR ORSZÁGOS DIPLOMATIKAI LEVÉLTÁR fel van állítva. E hírt bizonyára örömmel fogadják mindazok, a kik középkori történelmi és kútfői tanulmányokkal foglalkoznak. Mert bár előreláthatólag nagy idő eltelik még, míg el lehet mondani, hogy a diplomatikai levéltár *készen van*, — mindamellet a megfejtett datumuk szerint szigorúrendben elhelyezett és utalólapokkal ellátott oklevelek tudományos czélokra már most is teljesen kiaknázhatók. Emec nagyszabásu diploma-gyűjtemény bizonyára egyik főműve a mult évtizedben újjászervezett magyar országos levéltárnak. Pauler Gyula, a levéltár mostani főnöke, meglehetősen elhanyagolt állapotban vette azt át 1875-ben. A mi a régibb okleveleket illeti, voltak ugyan hangyaszorgalommal kidolgozott elenchusok és indexek, némely káptalanok, konventek és magánosok diploma-gyűjteményeiről, sőt az u. n. »Neoregestraták« egész halmazát foglalák össze a mindennemű és korú okleveleknek: de tudományos alapon concipiólt, a levéltár összes anyag-készletét — legalább bizonyos nagyobb korszakokra nézve — felölelő egységes terv merőben hiányzott. E hiány pótlására volt hivatva az újonnan szervezett levéltár. Csakugyan — egyéb rendezési munkálatok mellett — még az említett évben a megvalósulás stadiumába lépett ana terv, hogy a levéltár összes gyűjteményeiből szigoruan keresztülviendő rendszer szerint egy önálló collectio alkottassék, mely »diplomatikai levéltár« nevezet alatt, a Szent-István korától a mohácsi vészig terjedő magyar középkor összes okleveleit magában foglalja. A munkálatok vezetésével lovag Óváry Lipót allevéltárnok bizatott meg. De a folyó ügyek, a levéltár folytonos gyarapodása s a csekély anyagi erő nem engedő, hogy nagyobb szenélyzet bocsáttassék rendelkezése alá. A mű tehát csak lassan haladt, ámbár buzgalomban nem volt hiány. Aprólékos és nagy vigyázatot igénylő munkát kellett végezni, hogy a hatalmas anyag felett a szükséges áttekintést megnyerhessék. Voltak teljesen rendezetlen, részben elkallódott gyűjtemények, melyeket — mint pl. az eltörölt paulinus szerzetek levéltárait — előbb időrend szerint összeállítani s katalogusba venni elkerülhetetlen szükség volt. Azután következett a sok ezerre menő reversalisok kiállítására, hogy a dipl. levéltárban elhelyezendő oklevélnek a régi gyűjteményben is nyoma maradjon, s így a régi elenchusok se váljanak ez oklevelekre nézve használhatatlanokká. S csak ily s más apró, időrabló előmunkálatok után következett a tulajdonképeni rendszeres munka. Minden oklevél datuma megfejtetett, és pedig nemcsak a fő-, hanem a transsumált okleveleké is. Egyszermind minden oklevélről és transsumptumról utaló-lapok készítették, melyek az illető okmány keltét, kiállítójának nevét, az okmány pecsétjét és régi levéltári jegyét foglalják magukban. Ezután minden egyes oklevél gyűrődésnek ellenálló, egyforma nagyságu papirborítékba helyezte-

tett, mely boritéknak jobb sarkára a kiállítás ideje, bal sarkára pedig a kiállító neve jegyeztetett fel. Midőn ily módon az egy naptári évbe tartozó oklevelek datuma meg volt fejtve, ez éven belül a diplomák kiállításuk napja szerint rendeztettek s az így megállapított sorrend szerint minden oklevél folyó számot nyert, mely az oklevélre és boritékának jobb sarkára piros keretben iratott fel. Erre az oklevél zárral ellátott, állványokba illeszthető, számozott fa-dobozokba tétetett, egy külön e czélra szerkesztett u. n. számkönyvben lévén feltüntetve, hogy melyik számu oklevél melyik dobozba van elhelyezve. Ily módon csupán az illető diploma sorszámát kell tudnunk s azonnal kikereshetjük a számkönyvből: melyik dobozban van a kérdéses oklevél. — Az utolsó-lapok szintén időrend szerint rendezve, hasonlókép folyó számot kaptak, s könyv alakú kisebb papír-dobozokban helyeztetek el. Minthogy e lapok a kiállító nevét magokban foglalják s könnyen áttekinthetők: a tudományos kutatásnak már most is kész utmutatói. Egy későbbi munkálatnak lesz feladata: rávezetni e lapokra minden egyes oklevél rövid tartalmát, más szóval — a regesták készítése. E regestákból, melyek az illető oklevélben előforduló minden személy- és helynevet magukban foglalnak — állítatik össze idővel a betűrend szerinti tárgymutató, mely, ha elkészül, minden egyes oklevél tartalma kimerítettik — a tanulmányozás kimondhatlan könnyűségére. Megjegyezhetjük egyébiránt, hogy a tatárjárás előtti oklevelek már most regesztázva vannak, s róla az időrend szerinti tárgymutató is elkészült. A későbbkori oklevelek regesztázása azonban még sok éven át fog nehéz dolgot adni, a mint az magokból is kitűnik. Kerek számmal 25,000 oklevél van eddig elhelyezve (ide számítva a külön fasciculusokba kötött másolatokat s az orsz. levéltárban családi letét gyanánt elhelyezett okleveleket is); ha pedig a transsumptomokat is külön számítjuk — a mit pedig joggal tehetünk, mert hiszen ezek is önálló, legtöbbször szórúl-szóra átírt diplomák — ugy az oklevelek száma meghaladja a 40,000-et. E szám különben még tetemesen fog gyarapodni újabb acquisitiók s az orsz. levéltár különböző gyűjteményeiben még lappangó oklevelek által, a melyek a meglévő keretbe a legkönnyebben beilleszthetők. Ismételhetjük: az országos levéltár diplomatikai osztálya meg van teremtve, s tudósainkon áll, hogy a benne rejlő nagy kincs a magyar történetírás hasznára minél teljesebben kiaknáztassék.

— PESTY FRIGYES. Szerémségye monographiáját pár év előtt adt ki. Azóta elkészült Krassósegye monographiájával is s az első kötetet sajtó alá adta. Reméljük e két nagybecsű monographiát nemsokára Temesmegyéé fogja követni.

— KERTBENY KÁROLY veterán író, f. é. január hó 23-án 58 éves korában Budapesten meghalt. Sok maradandó érdemet szerzett irodalmunknak a külföldön való megismertetésével. Legújabb nagy munkája: a Magyarországra vonatkozó német művek könyvészeti lajstroma számos

becses történeti adatot foglal magában s mindenkor használható munka lesz. Béke a derék porával!

— A HÓD-MEZÖYÁSÁRHELYI KATH. PLÉBÁNIA TÖRTÉNETÉRŐL. Lichtner Endre odaváló plébános a »Vásárhelyi Közlöny«-ben cikksorozatot ír. Azokban a részletekben, melyeket alkalmunk volt megolvashatnunk, a váradi regestrum idevágó adatait fejtegeti. A forrásokat jól ismeri, irányba élvezhető s a mennyire e részletből ítélnünk, csak örvendhetünk, hallván, hogy nevezett plébános nemcsak a plébánia, de városa történetét is meg akarja írni, s hogy e célból az országos levéltárban kutatásokat eszközöl.

— Az országos levéltárnál egy 700 frt évi fizetéssel és 150 frttal javadalmazott kezelőtiszti állomás üresedett meg. A folyamodók vizsgálatot kötelesek tenni: latin, magyar-német nyelvbéli ismereteik igazolására. A kérvények február 20-ig a belügyministerium elnöki osztályánál adandók be.

— A »SZEPESMEGYEI MIVELŐDÉS TÖRTÉNELMI TÁRSULAT« érdekében a »Szepesi Hírnök«-ben Demkó Kálmán melegen írt cikksorozatot kezdett meg, melyben nézeteit közli, hogy minő alapon volna a társulat szervezendő.

— PAKS KÖZELÉBEN az imnsői pusztában másfél évezred óta eltemetve volt erős kőfal-épitmény alapjai kerültek napvilágra. Már néhány év óta lehetett észlelni kis vizállás alkalmával a part közelében jelentkező tömör-épitmény egyes részeit, most azonban a Duna folyam sodra által a parttól egészen elválasztatván, a jelenlegi csekély vizállás mellett, az egész, — hajdanában nagy kiterjedésű épitmény roncsai csaknem a Duna közepét foglalják el. Ennek megtekintésére jelentek meg január 29-én Pakson, Perczel Dezső tolna-megyei alispán vezetése mellett, az érdeklődő régészetkedvelők, s dr. Novák Sándor paksi közbirtokos és veterán régiségbuvár kíséretében megszemléltek a víz alól kikandikáló nagyszerű romokat, s részint azok fekvéséről, részint pedig a romok közül már előbb kihordott, és szemügyre vett különböző alaku és nagyságu téglákról, melyek keménység tekintetében a terméskővel vetekednek, azon általános vélemény fogadtatott el, hogy ez egy régi római erődnek alapját képezi. A romok mintegy háromnegyed holdnyi területen sziklatömb szilárdsággal állanak, jóllehet az örvényt képező víz forgása a romok közelében iszonyu mélységet vajt magának. Szemle után a paksi nagy vendéglőben jöttek össze az érdekeltek, s elhatároztatott a tolna-megyei régészeti és geológiai társulat megalkotása, annak elnökéül egyhangulag Perczel Dezső alispán választatott meg. A fölolvastott határozat értelmében a régészet s földisme iránt érdeklő tagokat meg fogja hívni az időközben készitendő alapszabályok fölülvizsgálása s a végleges megalakulás tekintetéből egy Szegszárdon tartandó közgyűlésre.

TÖRTÉNELMI KÖNYVTÁR.

— WALLENSTEIN HORVÁT KARABÉLYOSAI (1623—1626.)
Levéltári kutatások alapján írta dr. *Ballagi* Aladár, Budapest. Franklin-
társulat 1882. VIII és 312 ll. kis 8-adr. Ára 2 frt.

— FRÁTER GYÖRGY levelezése. 1535—1551. A bécsi csász.
és kir. állami levéltárból közli dr. *Károlyi* Árpád. (Külön lenyomat a
»Történelmi Tár«-ból.) Budapest, 1881. (Codex Epistolaris Fratris
Georgii Utyesenovics dieti, episcopi Magno-Varadiensis. S. R. E. Cardi-
nalis etc.) 8-adr. II. és 307 ll. Ára 2 frt.

— GRÓF TÖKÖLY IMRE LEVELEI. A gróf Teleki-család maros-
vásárhelyi levéltárából kiadja a M. T. Akadémia Tört. Bizottsága. Sajtó
alá rendezte *Deák* Farkas. Budapest, 1882. 8-adr. XXI. és 299 ll.

— ÉLMÉNYEIM 1848—1861. Írta *Boros* Mihály. Kiadja Borongó.
I. füzet. Székes-Fehérvárott, 1881. Kis 8-adr. 169 l. Ára 50 kr.

— NÓGRÁD-VÁRMEGYE szervezete és szabályrendeletei. Kiadta
Harmos Gábor, Nógrádmegye főjegyzője. Hivatalos kiadás. Balassa-
Gyarmat, 1881. 8-adr. 190 l.

— ARCHIV des Vereines für Siebenbürgische Landeskunde. Neue
Folge XVI-ter Band. Herausgegeben vom Vereins-Ausschluss. Hermann-
stadt, 1881. 8-adr. 383 l.

— DAS FEUER. Eine culturhistorische Studie, von dr. Gustav
Lindner. Brünn, 1881. n. 8-adr. 251 l.

— EIN DIPLOMAT KAISER MAXIMILIANS I. Nach Quellen dar-
gestellt von dr. Alois *Schopf*. Wien, 1882. 8-adr. 65 l. Ára 60 kr.

— BERICHTE des Grafen Lothar Stadion über die Beziehungen
zwischen Oesterreich und Bayern. (1807—1809.) Herausgegeben von
Eduard *Wertheimer*. Wien, 1881. n. 8-adr. 92 l.

— DIE POLEN UND RUTHENEN in Gallizien von dr. *Josef Szujski*
Wien und Teschen, 1882. (Die Völker Oesterreich-Ungarns IX-ik kötet)
8-adr. 282 l. Ára 2 frt 80 kr.

— »MAGYARLAND;« being the narrative of our travels through
the higlands and lowlands of Hungary. By a fellow of the Carpathian
Society, autor of »the Indian Alp.« In two volumes. With illustra-
tions. London, 1881. I. k. 379 l. II. 311 l. 8-adr. Ára 45 M. 60 Pf.

MAGYARORSZÁG ÉS A CAMBRAYI LÍGA.

1509—1511.

ELSŐ KÖZLEMÉNY.

I.

A hanyatlás és felbomlás kora, mely hazánkban Mátyás halálára következék, nyugati Európában nagy események és századokra ható alakulások kora vala.

Új eszmék, új hatalmi törekvések, új államok emelkednek ki a középkor romjaiból. Az átalakulás e folyamát hatalmas uralkodók s a társadalom minden rétegében feltűnő nagy szellemek vezetik, irányozzák, siettetik.

És Magyarországon épen ekkor tehetetlen király foglalja el a trónt, szűkkeblű önzés környezi azt. A Hunyadyak, nem egyszer szerencsétlen, de mindig magas czélokra irányult politikája: a pillanat által sugallott expediensek, apró cselszövények és kúfár szellemű alkudozások színvonalára süllyed.

Mindazáltal, habár odáig jutott az ország, hogy mint szövetséges hasznos, mint ellenség veszedelmes lenni megszűnt, területének földrajzi helyzeténél és a nemzet régi dicsőségének híré-
nél fogva, még mindig tényező, melylyel az európai politika vezérfőfainak számolniok kell.

Mikor tehát az Olaszország birtokára s általa az európai hegemoniára áhító uralkodók, Miksa császár és XII. Lajos francia király, — felfüggesztve versengésöket — a leghatalmasabb olasz állam, a velencei köztársaság megsemmisítése és területének felosztása czéljából, 1508. december 10-én, *Cambrayben* szövetségre léptek:¹⁾ Magyarországot is bevonták ter-

¹⁾ Le Glay. *Negotiations entre la France et l'Autriche* (Paris 1845.) II. 225—243. 1.

veik körébe. Azon elvet mondva ki, hogy a Velenceze által idők folytán elfoglalt birtokrészek régi birtokosaikra visszazállanak: felhívták II. Ulászló királyt, hogy a ligához csatlakozva, a magyar koronának Velenceze kezeire jutott melléktartományát, *Dalmátiát* foglalja vissza,¹⁾ a mi által súlyos csapást mérne a köztársaság hatalmi állására és világkereskedelmi érdekeire.

A két uralkodó, az 1509-ik év elején, követeket küldött Ulászlóhoz;²⁾ azon reményben, hogy ajánlataik őszintesége és megbízhatósága iránt, kétség a magyar udvarnál nem fog fölmerülni. XII. Lajos, Candalei Anna királyné által, közel rokona Ulászlónak, mindig jó akaratot mutatott iránta. Miksa és a magyar király között is benső barátság váltotta fel a korábbi ellenségeskedést; már tervben volt a kettős házasság, mely a »felix Austriá«-nak biztosítandó volt a magyar korona birtokát, miután fegyver hatalmával hiába erőlködött azt megszerezni.

Azonban előre volt látható, hogy nem fognak czélt érni. A király, nejének halála óta, az erély és kezdeményezési bátorságnak azt a csekély készletét is elvesztette, a melyet a trónra magával hozott. A főurakban hiányzott az ambíció, még inkább az áldozatkészség. A zilált viszonyok és a pénzügyi zavarok közepett, mikor a törökök ellenében se tudták megvédeni az ország területét, új foglalásokra gondolni se lehetett.

¹⁾ Ismeretes, hogy Dalmátiát Kálmán király csatolta Magyarországhoz. A bizaneci császárok és Velenceze ismételve tettek kísérletet ezen tartomány meghódítására. Velenceze tényleg elfoglalt több várost és szigetet. Nagy Lajos 1357. kényszeríté, hogy azokat visszaadja, és igényeiről ümpepélyesen lemondjon. Zsigmond alatt Velenceze ismét terjeszkedni kezdett Dalmátiában, 1409. Nápolyi László ellenkirálytól megvásárlá Zárát és az ő jogait Dalmátiára, melyet lassanként egészen hatalmába ejtett. Mátyás király fenntartotta jogait, de nem volt képes azokat érvényre emelni.

²⁾ A velencezi köztársaság franciaországi követe már 1509 január 18-án jelenti, hogy a francia király *Boglion* (?) Ádámot küldi Magyarországba. A signoria ezt január 27-én megírja a magyarországi ügynöknek. (A jegyzék a velencezi állami levéltárban.) Mikor érkezett meg, arról nincs tudomásunk. Ulászló király 1509. július 12-én kelt leveléből tudjuk, hogy Miksa követe ezen év *első felében* háromszor jelent meg udvaránál; így tehát valószínű, hogy először januárban vagy februárban jött. (A levél Katonánál. Hist. Crit. XVIII. 571. 1.)

Mindelhez még az járult, hogy 1508 őszén a pestis kezd az országban pusztítani. A király egy ideig Pozsony- és Nagy-Szombatban tartózkodott, majd (1509) február havában Csehországba ment, s az egész esztendőt ott töltötte. Csak kevés magyar kísérte. A főpapok és urak, a gyilkos kór elől bujdosva, székhelyeiken, birtokaikon elszigetelve éltek. A főváros elhagyatva állott. Nagyobb horderejű elhatározásokról ezért is nem lehetett szó.

És Velence se várta be tétlenül a fenyegető vést.

A mint a cambrayi liga létrejöttéről értesült, a legnagyobb erélyvel látott a hadikészületekhez, és ugyanakkor a diplomatia minden eszközét felhasználva, azon volt, hogy az ellene szövetséget uralkodók igyekezeteit az európai udvaroknál megghiúsítsa.

Magyarország és a velencei köztársaság között ez időben a legjobb viszony állott fenn. A két állam ugyanis, egy évtized előtt (1500) szövetséget kötött a török ellen indítandó háborúra; a signoria százezer arany évi segélyt ajánlott II. Ulászlónak. És bár a háború nem jött létre, sőt a köztársaság (1502. végén) a portával békét kötött, a magyar udvar barátságát biztosítandó, a segélypénz fizetését nem szüntette meg. 1504. február 15-én új szerződést írtak alá, a melynek értelmében a köztársaság évenként 30,000 aranyat fizet; anélkül hogy a király positiv kötelezettségeket vállalna.¹⁾

E mellett Velence szüntelenül gondot fordított arra, hogy a legbefolyásosabb magyar államférfiakat, különféle előnyök és szolgálatok, ajándékok, kitüntetések, ígéretek által megnyerje. Legszorosabban *Bakocs Tamás* esztergomi érseket csatolta magához. Ez a bíbor és a patriarkai méltóság elnyerését leginkább Velence közbenjárásának köszönheté. Sőt a signoria, kiismerve határtalan nagyravágyását, nem habozott, előbb általános phrások-, kétes értelmű célzásokkal, majd határozott ajánlatokkal, kilátást nyitni, hogy pártfogása által Szent-Péter trónjára emelkedhetik.²⁾

1) Lónyay Albert velencei követségei. Történelmi Tár. XXII. 4. s. kk. II.

2) Bakocsnak, a pápai trón elnyerése érdekében, a velencei köztársasággal folytatott tárgyalásairól más helyen részletesen kívánok szólani.

A horvátországi urak nagy része Velencének, úgy szólván, zsoldjában állott. Szerződészerűen meghatározott számú fegyvereseket állítottak a köztársaság zászlai alá.¹⁾

A kereskedelmi összeköttetés sokféle számai is kapcsolatokat képeztek a két állam között.

És míg egyéb hatalmak megelégedtek azzal, hogy követeiket esetről-esetre, mikor fontos érdekek kívánják, küldik a magyar udvarhoz; Velencének itt állandó diplomatiái képviselte volt. Majd magasabb állású követek, majd legalább titkári rangban levő ügynökök váltották fel egymást; folytonosan érintkezésben állva a politikai körökkel, figyelemmel kísérve az események fejlődését, és pontos jelentéseket küldve. Az 1506-ik év őszi hónapjai óta *Guidoto Vincze* titkár képviselte a signoriát. Bár a diplomaták azon szerényebb fajához tartozott, kik csak a mások eszméinek valószínűsítésére képesek, nem mindennapi ügyessége, tapintata által jó szolgálatokat tudott tenni hazájának, és a magyar urak körében közkedveltségnek örvendett.²⁾

A signoria, mihelyt a cambrayi tárgyalások eredményét megtudta, sietett Guidotot utasítani, hogy a magyar királyt, a primást és a köztársaság iránt jóakarató urakat az »Olaszország kárára és vesztére« czélzó szövetség létrejöttéről tudósítsa, figyelmeztetve őket, hogy abból az egész kereszténységre, különösen Velenczére és Magyarországra »a kereszténység ezen védfalaira« súlyos bajok és nagy veszedelmek fognak származni. Egyúttal megbízta őt, hogy, ha Velence ellenségei kísérletet tennének a magyar királyt részökre vonni, minden erejéből azon legyen, hogy ne érjenek czélt.³⁾ Majd néhány nappal utóbb, mikor tudósítás érkezik Velenczébe, hogy a francia király követet küld Ulászlóhoz, Guidoto parancsot kap, hogy Bakocs bíbornok tanácsát kérje ki aziránt, mikép lehessen az ellenséges befolyást ellensúlyozni.⁴⁾

1) Marino Sanudo munkája erre nézve sok részletet tartalmaz.

2) Pasqualigo 1500. június 7-én jelenti Guidotoról: »La Regia Mtá . . . cum tutti questi altri Signori, per haverse lui portato, per tutto il tempo che l'e sta nela Corte cum prudentia et grande dexterità cum ognunt, lo ha havuto molto grato et accepto.«

3) A Signoria 1509. január 20-iki jegyzéke.

4) Sajnos, a Velence és Magyarország között 1509. első felében

Ez egyelőre nem volt nehéz feladat. A Prágában tartózkodó király szokott közönyösségével fogadta a csábító ajánlatokat. Magyarországon a hangulat Velenczének kedvező volt, és Guidoto (ápril havában) azzal bíztathatá a signoriát, hogy Magyarország részéről még segítségre is lehet számítani. Ugyanakkor a király More Fülöpöt Velenczébe küldé, hogy ott az évi segély számlájára pénzt eszközöljön ki.¹⁾

II.

Azonban ekkor fordulat áll be, úgy az általános helyzetben, mint a magyar udvar állásában.

II. *Julius pápa*, a szövetkezett hatalmakkal és Velenczével folytatott hosszas tárgyalások után, (1509. mártius 23-án) ünnepélyesen kinyilatkoztatá, hogy a ligához csatlakozik. És míg hadai a Romagnaba nyomultak, a signoriát, — az egyház birtokainak elfoglalása, a kegyúri jogok kiterjesztése, az egyháziak megadóztatása miatt, — átokkal sújtotta.²⁾

Velencze nem csüggedt. Lázas buzgalommal folytatta a fegyverkezést. És a pápa ítéletétől az egyetemes zsinathoz föllebezett. Tiltakozását — május elején — megküldé Bakocs bibornoknak is, mint a patriárkák egyikének, a kik, ekkor már hatályon kívül álló, régi kánonok szerint fel voltak jogosítva az egyetemes zsinat egybehívására.³⁾ Azonban a magyar primás természetesen óvakodott bármit tenni ez ügyben.

folytatott tárgyalásokról csak gyér adatok maradtak ránk. Guidoto idézett jelentését se ismerjük. A signoria 1509. május 18-iki válaszában utal arra. »Et perche ne le lettere tue, da nuy ricepute, le ultime de lequale sono de di XX. del preterito, habiamo annotato il tuo discorso, che el se possi haver da questo regno qualche favor, mediante la loro utilità. . . .«

¹⁾ Guidoto május 2-án kelt jelentése, melynek csak a Marino Sanudo munkájában fenntartott kivonatát birjuk. (Történelmi Tár, XXIV. 157. l.)

²⁾ Brosch. Papst Julius II. und die Gründung des Kirchenstaates. (Gotha 1878.) 161. s kk. II.

³⁾ Marino Sanudo 1509. május 5-re feljegyzí: »Et è da saper, per il Consiglio X. per avanti fo expedito uno Corier in Hungaria con la appellation in buona forma al Cardinal Istrigoniense a Patriarca di Con-

Ezalatt a francia király megkezdte a háborút. Hadai átkeltek az Addán, és május 14-én *Agnadellonál* eldöntő győzelmet vívtak ki a köztársaság serege fölött.¹⁾

A signoria előre látva, hogy vereségét úgy a harczyi mezőn, mint a diplomatia terén ellenségei ki fogják zsákmányolni, magyarországi ügynökéhez küldött tudósításában az ütközetet teljesen jelentéktelenné tünteté fel. Ugyanakkor meghagyta neki, hogy a magyar királyt és az urakat XII. Lajos vállalkozásának veszedelmes voltáról győzze meg; minthogy az határtalan nagyravágásában, nem fog megelégedni Olaszországgal, világalomra törekszik, és miniszterét, Amboise bibornokot, a pápai trónra készül emelni; amely terveit könnyen valósíthatja, ha azokat idején meg nem hiúsítják.²⁾

Ekkor Velence megelégedett azzal, hogy Magyarország nem csatlakozik ellenségeihez. Most erkölcsi és katonai támogatására is szüksége vala. Felhatalmazást kért, hogy Magyarország területén ezer lovas fogadhasson. Ez ügyben főleg a primás közbenjárását is igénybe vette.³⁾

Azonban Guidoto nem volt képes czélt érni. A primás, a nádor és a többi urak arra szorítkozának, hogy résztvevőket nyilvánítsák a Velenczére nehezedett csapások fölött, és biztosítsák

stantinopoli.« És május 8-ra: »Etiam in Hungaria fo expedito la appellation al Cardinal Istrigoniense Patriarcha di Constantinopoli, qual chiamato tre Episcopi pol lui chiamar il futuro Concilio et suspender questa excommunicatione.«

¹⁾ Romanin. Storia documentata di Venezia (Ven. 1856.) V. 207. l.

²⁾ »Li grandi disegni et cupidità del prefato Re de Franza, non solum de sottoponersi tutta Italia, cum far Pontefice il Cardinale Rhoano, ma di farse Monarcha del Universo.« A francia bibornok pápaságának rémképével, bizonyára főleg Bakocsa akartak hatni.

³⁾ Velence a lovasoknak fejenként négy ducát havi zsoldot, a parancsnoknak négyszáz ducát évi fizetést ajánl. Az ügynöknek ez iránt a primással kellett előlegesen szólni »premesse quelle parole, che siano indicative de lo amor portamo a Sua Rma Signoria et de la existimazione fa la Signoria nostra lha facto in ogni tempo et fa de la persona sua...« A május 18-iki jegyzékben, a melynek végén áll: »Et scribantur litere eidem Secretario, quod ager gratias Rmo Cardinali Strig., pro communicatione ei a Rma ipsius Dominatione facta.

arról, hogy minden lehetőt megtesznek az ellenség törekvéseinek megghiúsítására.¹⁾

Ennek következtében a signoria következő utasításában a katonai segítségről már nem szól. A követnek oda kell működni, hogy a király a pápánál és Miksánál, a béke helyreállítása érdekében, közbenjárjon.²⁾

Ez alatt, az agnadellói ütközet után, Miksa és Lajos követei ismételve felkeresték Ulászlót.³⁾ Ez július elején a pápától is vett levelet, melyben felhívja, hogy haladék nélkül indítsa meg a háborút és foglalja el Dalmatiát, melyet a köztársaság szárazföldi birtokaiból még egyedül tartott meg; mert ezenkívül uralma már csak a város területére szorítkozik »és ezzel is időközben, ki tudja mi történt.«

A király a folytonos sürgetéseknek nem bírt ellenállani. Július 12-én Czobor Mihály kamarást és bodrog-megyei főispánt Prágából Magyarországra küldötte. Átala rendeletet bocsátott a legelőkelőbb főpapok- és főurakhoz, hogy Budán tanácskozmányra gyűljenek össze, és megfontolva »a magyar korona jogainak érvényesítésére kínálkozó alkalmat, melynél kedvezőbb soha sem fordult elő és soha sem fog előfordulni,« a teendők iránt tanácskozzanak.⁴⁾

A pápa, Miksa és a francia király követei a magyarországi urakra is kiterjesztették figyelmüket. És sikerült többeket megnyerniök. Perényi Imre nádor állott Velenceze magyarországi ellenségeinek élére, és sürgetni kezdé Dalmátia visszahódítását.⁵⁾ De az ország első zászlósánál jelentékenyebb előnyöket ígért a szövetségeseeknek: *Szakmári György* pécsi püspök és királyi can-

1) Guidoto július 18-iki jelentését resumálja a signoria augusztus 7-iki jegyzéke.

2) Az augusztus 7-iki jegyzékben.

3) Guidoto július 5-én Budáról jelenti (a Sanudo-féle kivonat szerint) »Il Re di Franza e gli altri, maxime il Papa, non cessano instigar esso Re contra di nui, et voglii romperne in Dalmatia.«

4) A király július 12-én kelt levelét közli *Pray. Annales. IV. 334. Katona. XVIII. 571. l.* (Eredetije az orsz. lev. dipl. osztályában.)

5) *Guidoto* augusztus 9-iki jelentésében (Sanudo kivonata szerint) írja: »Quelli Signori hanno mal animo contra la Signoria nostra, maxime il Conte Palatino, voria quel Re ne rompesse.«

cellár támogatása. Régtől fogva irigy vetélytársa és esküdt ellensége a primásnak, örömmel ragadta meg ezt az alkalmat, hogy őt megalázza és hatalmát aláássa.¹⁾

A szövetséges uralkodók mit sem mulasztottak el, hogy a primást is a magok részére vonják; Miksa, XII. Lajos és ennek minisztere, Amboise híbornok, hízelt leveleikkel keresték fel. Fényes ajánlatokat tettek neki. Majd, miután ezek hatástalanok maradtak, fenyegetésekkel léptek elő. Sőt a pápa értésére adta, hogy ha nem szűnik meg a kiközösített köztársaságot pártolni, magára vonja a szentszék haragját, és minden méltóságától meg fog fosztatni.²⁾

A pápa egyúttal más irányban is hatott a magyar urakra. Erőtéljes és nagyratörő lelkének egész hevével karolta fel a tervet, melylyel több elődje siker nélkül foglalkozék: a keresztény hatalmak élén a törököt Európából kiűzni. A Borgiák által compromittált pápaság politikai és egyházi állásának emelésére ez látott a legméltóbb és legbiztosabb eszköznek.

Most feljogosítva hitte magát arra a reménységre, hogy a cambrayi liga tagjai, mihelyt a Velence ellen indított háborúnak vége lesz, készséggel fogják haderejüket, a magasztos czél valósítása végett, rendelkezésére bocsátani. Bizalmas társalgásban már kijelölte a közel időpontot, a mikor az Aja Sophia kupolája alatt fogja a szent mise áldozatot bemutatni.³⁾

¹⁾ Szakmári magatartására a később előadandó részletek vetnek világot.

²⁾ Guidoto 1510. február 11-iki jelentése. És Bakocs, utóbb, 1510 május 24-én a velencei követnek előadta: »Il Pontefice . . . mi menazo piu volte de privarme de tute le dignità mie. El Re de Romani per indurme a i soi desiderii mi fece assai oblatione, et visto ch'io persisteva in proposito mi fece assai menaze . . . El Re de Franza et el Cardinal de Roan anche me scrisseno, . . . che se io non prestasse favor a lor liga, ben presto me ne penteria.«

³⁾ II. Julius pápának Ulászló királylyal folytatott levelezését nem ismerjük. A lengyel királyhoz 1509 július 28-án írt levelében részletesen kifejti terveit, megemlítve, hogy »aderit et . . . Uladislaus Hungarie et Bohemie Rex . . .« És 1509-ben Rómából a lengyel udvarhoz intézett levélben olvassuk: »Audivimus nos Pontificem dicentem: si debellabit Venetos, sicut sperat, quod a die nativitatis ventura ad aliam diem nati-

Ezzel Velenceze magyarországi ellenségeinek új fegyvert adott kezébe. Azt hirdethették, hogy csatlakozva a ligához, nemcsak Dalmátiát szerezik vissza, de siettetik az ozmán hatalom megtörését is.

Augusztus második felében, Budán tartatott meg a király által elrendelt tanácskozmány. A pápa, a német király és a francia király ügynökei Prágából lejöttek, hogy a háború megindítása érdekében működjenek. Dalmátia visszahódítása és a török elleni hadjárat ügye együttesen tárgyalatott.

Azonban Velenceze barátai, és első sorban a primás, épen a török veszélyt használták fel, hogy az urakat, kikben a harczias hajlam különben se volt erősen kifejlődve, a béke fenntartásának szükségességéről meggyőzzék.

Magyarországban rég megszokták már az egyesült keresztény hatalmak nagy hadjáratát szép ábrádnak tekinteni. A humanismus retorikájának mesteri művei, melyekkel Cesarini Julián utódai a magyar királyok és rendek előtt felléptek, tapsokat bőven arattak ugyan, de bizalmat már nem keltettek.

Ellenben kétségtelennek látszott, hogy mihelyt Magyarország Dalmátiát megtámadja, Velenceze a törökök segítségét fogja igénybe venni. Arra pedig, hogy a törökök ellen háborút viseljenek, az ország rendei se készek, se hajlandók nem voltak.

Mindazáltal a pápa és a két király ajánlatait és felhívását, a tanácskozmány egyenesen visszautasítani nem akarta. Így tehát mindkét párt készséggel fogadott el egy közvetítő javaslatot, mely teljesen szabad kezet biztosított. Elhatároztatott, hogy követek fognak küldetni a pápához, továbbá a német, francia és spanyol uralkodókhoz, oly czélből, hogy a török ellen indítandó hadjárat tárgyában határozott tudósításokat hozzanak. Egyúttal II. Ulászló is felkérte, hogy tekintettel a fenforgó ügyek fontosságára, mielőbb jőjön vissza az országba.¹⁾

vitatis alterius anni, missarum solemnium sit celebraturus Constantinopoli. «
(Acta Tomicianae. I. 46. és 49. II.)

¹⁾ A budai tanácskozmányról Guidoto augusztus 27-iki jelentésének Sanudonál fenntartott kivonata értesít: »E sta fato la Dieta e parlamento di quelli Baroni . . . E fu proposto zercha a intrar in la liga di Chambray et esser contra il Turcho. Chome li oratori sono li dil Re di

Ezzel a signoria is meg volt elégedve, és Bakocs bibornok fáradozásainak tulajdonítva az eredményt, a köztársaság háláját fejezte ki neki.²⁾

E közben a szövetséges uralkodók lassúsága és kölcsönös féltékenysége megmenté az enyészet szélére jutott köztársaságot, melynek egyik hadvezére (július 17-én) visszaszerezte Paduát; míg egy másik hatalmába ejté a mantuai őgróf személyét.

A signoria ennek daczára nem bírta el magát. Alkudozó-sokba bocsátkozott a pápával és a spanyol királylyal, hogy őket nagy engedmények árán, a ligától elvonja; és még nagyobb gondot fordított arra, mint előbb, hogy Magyarországnak a ligához csatlakozását megakadályozza.

E czélból augustus végén elhatározta, hogy külön követet küld Magyarországba. A senátus választása *Pasqualigo Péterre* esett, előkelő patriciusra, ki a korábbi években Aragoniai Ferdinánd és Miksa udvaránál képviselte volt a köztársaságot, és így ezen uralkodók tervei meghíúsítására kiválóan alkalmasnak látszott.¹⁾

Guidoto utasítást kapott, hogy a követ részére a királynál biztos kíséretet eszközöljön ki.²⁾ És mivel erre vonatkozó tudósítása késett, a signoria pedig nagy súlyt helyezett arra, hogy a követ mielőbb megkezdje működését, Pasqualigo már octóber 12-én, nyolcz tagból álló kíséretével, hajóra szállott.

Romani et Franza et noncii dil Papa. Hanno exposito a recuperar il suo tien Venetiani; dicendo la Dalmatia era dil Regno di Hungaria et e bon recuperarla. Tamen non si vol correr a furia, perche la Signoria moveria Turchi contra Hungaria e saria meter in preda l'Hongaria. E perho e bon mandar oratori al Papa, al Imperador, a Franza e Spagna, e saper che liga e questa, et si e contra il Turcho e che cosa. Et cusi fo concluso, questa opinion esser bona. Et elexeno in dita Dieta li oratori . . . « Hogy Dieta alatt tanácskozmány, nem országgyűlés értendő, kitűnik a királyi meghívó levélből, mely csak »urak«-ról szól, miként Guidotonál is csak »baroni« említetnek.

²⁾ A signoria 1509 szeptember 11-iki jegyzéke. A doge külön levélben kívánt volna köszönetet mondani, s ezt azért nem teszi, mert futárai gyakran elfogatnak s nem akarja a primást compromittálni.

¹⁾ Pasqualigo életrajza *Giovanni degli Agostini* ily című munkájában: »Istoria degli Scrittori Veneziani.« (Velenceze, 1754.) II. 303 — 15 ll.

²⁾ A signoria 1509 szeptember 1-én kelt jegyzéke.

Feladata ugyanaz volt, a mi Guidotóé. Oda kellett hatni, hogy a Magyarország és Velence között fennálló szövetség továbbra is fenntartassék; kieszközölni, hogy a magyar király, követeket küldve a Velence ellen egyesült hatalmakhoz, a háború megszüntetése és az egyetemes béke helyreállítása érdekében működjék.¹⁾

A quarnerói öbölben dúló viharok által nyolcz napig hányattatva, s nagy veszélyeket kiállva, Pasqualigo octóber 25-én ért a scrizai kikötőbe, a hol két hétig kellett várakoznia, míg Corbaviai János gróf, Velence híve, a fegyveres csapatot egybe gyűjté, a melynek fedezete alatt az ország fővárosába indulhat. János gróf novigradi várában a horvát főurak fényes gyülekezete fogadta: Zrinyi Miklós, Blágay Antal, Marsinszky György grófok és mások, mintegy 450 lovassal. Ezeknek kíséretében folytatá útját Zágráb felé.²⁾

Az urak felhasználták az alkalmat arra, hogy szolgálataikat ajánlják a signoriának. A követ abban a véleményben volt, hogy az ajánlatokat el kell fogadni; mert kis áldozattal, évi 3000 ducát költséggel le lehet kötelezni mindannyit, és így biztosítékot szerezni arra nézve, hogy Magyarország nem fog háborút indítani Dalmátia ellen.¹⁾

November 15-én érkezett Zágrábba. Reméllé, hogy kevés nap elteltével rendeltetési helyén lesz. De hónapok múltak el, míg óhajtása teljesült.

¹⁾ Az 1509. október 9-ikén kelt utasítás a velencei állami levéltárban.

²⁾ *Pasqualigónak* Magyarországból a dógéhoz intézett követjelentései fogják a jelen tanulmány legkiválóbb forrását képezni. A mohácsi vést megelőző időkben Magyarországra küldött velencei követek jelentései közül csak Pasqualigóiéi maradtak fenn, egész kiterjedésök és teljességökben. A többieket Marino Sanudo világhronikája csak rövid, lézagos kivonatokban őrizte meg. Pasqualigo nagyérdékű jelentései egy kötetbe összefoglalva, a velencei városi Múzeum (Museo Civico Correr) kéziratárában vannak elhelyezve. Eddig kiadatlanok és e helyen használatnak fel először. 1509. október 18-ától 1512. augusztus 9-ig érnek. Számuk 254-re megy. Ezekben vannak mellékelve azon levelek, a melyeket Pasqualigo másokhoz és a melyeket Bakocs, a nádor sat. Pasqualigóhoz intéztek.

¹⁾ Pasqualigo útközben, 1509. október 18. november 8-ig tiz jelentést küld a dógéhoz.

III.

Guidoto, a mikor Pasqualigo küldetése felől értesült, mindent megtett, hogy kedvező és kitüntető fogadtatást biztosítson részére. Azonban nagy nehézségekkel találkozott.

A Velence ellen szövethezett hatalmak követjeinek fáradozásai a magyarországi urak sorában mind többeket vontak el a köztársaságtól, és még azokra is pressiót gyakoroltak, a kiket állandó ragaszkodásukban megingatni nem bírtak. Maga Bakocs bibornok is kényszerítve volt tartózkodó állást foglalni el. Megszakította nyílt összeköttetését Guidotóval; titkos üzenetek és aláírás nélkül küldött levelek által érintkezett vele.

»Lelkemben — írja egy alkalommal — most is ugyanazon érzelmek honolnak, mint régente; de az okos ember engedelmességek az idők követeléseinek.«¹⁾

Ily körülmények között nem óhajthatta Pasqualigo megjelenését Magyarországon. Azt tanácslá tehát, hogy maradjon Zágrábban, és ne tegye ki magát annak a megaláztatásnak, mely akkor érné, ha az udvarnál megjelenve, a király vonakodnék őt elfogadni. »Mikor — úgymond — az időviszonyok nem hódolnak meg mielőttünk, mi hódolunk meg előttök. Gyakran hasznosabb a késedelem, mint a sietés.«²⁾

Guidoto némi bizalmatlansággal vette a primás közléseit. Azt hitte, hogy »mindenható lévén az országban«, maga támasztja a nehézségeket, és akadályozza a signoria követének fogadtatását, hogy ily módon a római cúria előtt rehabilitálja magát.³⁾

Ezen föltevés csakugyan teljesen valószínű vala. Bakocs időt akart nyerni. Értesülve lévén az európai politika minden mozzanatai felől, jól tudta, hogy Velence és a szent-szék között tárgyalások folynak. Előre látta, hogy ezeknek kimenetele dönteni fog a cambrayi liga sorsa fölött. Be akarta tehát várni azok eredményét.

¹⁾ Bakocs 1509. november 22-én Guidotóhoz intézett levele.

²⁾ Bakocs 1509. november 29-én ugyanahhoz írt levele.

³⁾ Pasqualigo és Guidoto 1510. február 11-iki közös jelentése a dögéhez.

Az iránt egészen meg volt nyugodva, hogy a magyar urak Velence ellen háborút nem fognak indítani. De a nádor környezetében felmerült egy terv, a melytől hihetőleg ő sem idegenkedett. Ez abban állott, hogy a köztársaságot, kizsákmányolva szorongatott helyzetét, rá kellene bírni, hogy Dalmátiáról önkényt mondjon le, vagy legalább kárpótlásul más előnyökben részesítse Magyarországot, illetőleg Dalmátia birtokaért bizonyos évi díjt fizessen.

Ezen gondolat a helyzet természetszerű szüleménye vala. De a magyar államférfiak leleményessége még tovább ment. Egyrésztől Velenczét Dalmátia önkényes átadására vagy más előnyök biztosítására azzal akarták rá bírni, hogy Dalmátiának a szövetkezett hatalmak segítségével meghódítását, mint biztos tényt tüntették fel. Másfelől a szövetkezett hatalmakkal el akarták hitetni, hogy Velence maga ajánlkozott Dalmátia átengedésére, ha Magyarország a köztársaságot a liga támadása ellen támogatja; s ekképen akarták a szövetkezett hatalmakat rábírni, hogy Dalmátiát magok hódítsák vissza Magyarország számára, vagy pedig más előnyök biztosítása által akadályozzák meg Magyarország szövetkezését Velenczével.

Az actió mindkét irányban egyszerre indult meg, az (1509.) év végén. *Miksa* német királyhoz hihetőleg követe által intézték előterjesztésöket.¹⁾

Pasqualigoval, még mielőtt Budára jött volna, kezdték meg a tárgyalásokat. A követ a signoriától azt az újabb utasítást kapta, hogy »mindenben az esztergomi bíbornok utasítása szerint járjon el«²⁾ emiatt, bár kelletlenül, Zágrábban maradt. Itt kereste fel őt, az 1510-ik esztendő első napján, *Beriszló János* szerb deszpót. Bizalmas társalgás közben, úgy mintha megbízása se volna, pendíté meg első ízben az eszmét.

»Bocsásson meg követ úr, — így szólott — mint testvére

1) Következtetjük ezt Miksának 1510. april 25-én Ulászlóhoz intézett, alább tárgyalandó, leveléből.

2) Pasqualigo 1510. január 4-én írja a dogenak, hogy vette december 11-én kelt rendeletét, mely szerint »non me debia mover de questa cita' Zagabria senza el parer . . . del Rmo Strigioniense, ma ch'io me debi conformar in omnibus cum el parer suo.«

és igaz barátja kívánok szólani. Velence ellenségei, különösen a pápa, mindenképen azon vannak, hogy a királyi felséget és a magyarországi urakat a signoria ellen háborúra indítsák. Ha tehát ön előnyös és illő ajánlatot hoz magával, szívesen fogják látni; ellenkező esetben nem tudom hogyan fognak a dolgok fejlődni. Tudnia kell, hogy az egész keresztény világ nagy készülteket tesz a török ellen, tavasz nyíltával indítandó hadjáratra, a mely, mint a pápa a királyi felségnek és az uraknak megírta, okvetetlenül létrejő, hacsak a velenceiek meg nem akadályozzák. Valóban rossz cselekedet volna, ha a köztársaság meghíúsítaná ezt a dicséretes és szent vállalatot.«

A követ válaszában kifejté, hogy ily szándékot csak Velence ellenségei tulajdoníthatnak a signoriának. Ha valódi és szilárd béke jönne létre a keresztény hatalmak között, [csakhamar kitűnnék, hogy tulajdonképen nem a signoria akadályozza a hitetlenek ellen tervezett hadjárat megindítását. Most is, mikor a pápa, a császár és szövetségeseik olyan békét ajánlanak Velenczének, mely teljes romlását idézné elő: könnyen be lehet látni, hogy nem a köztársaságot kell okolni, ha a szent vállalat létre nem jő. Ő bízik a magyar urak bölcsességében; fel fogják ismerni a pápa titkos czélzatait, és nem engedik magokat elszakíttatni a Velenczével fennálló szövetségtől, mely Magyarországnak hasznára és becsületére válik.

Beriszló a pápa szándékainak őszinteségét védelmezé. Saját szemeivel látta — úgymond — a pápának a nádorhoz intézett levelét, melyben jelentékeny pénzösszeget ígér, és felhívja a magyarokat, hogy küldjenek Rómába alkalmas követeket, a kikkel a hadjárat tervét tárgyalhassa.

De hirtelen más irányt adott a társalgásnak. »Valóban — így folytatá — a signoria nem tehetne jobbat, mint ha *Dalmítiát ajándéknul adná a királynak*. Ily módon teljesen biztosítaná magának Magyarország segítségét.«

A követet nem kevésbé lephette meg ez a váratlan fordulat. Úgy tett, mintha nem venné komolyan. »Jól tudom — mondá — hogy Uraságod tréfából, időtöltés végett beszél így. Mert hisz jól tudja, hogy Dalmátia, sőt Velence egész területe csak úgy

Magyarországé, mint a közársaságé; a két állam mindenkor osztott a jó és balszerencséiben.«

A szerb deszpót nem emlité többé Dalmátiát. Azt kezdé magyarázni a követnek, hogy a signoria és ellenségei között könnyű volna békét létesíteni, ha Velence lemondana arról, amit olasz földön más hatalmaktól elfoglalt, és azzal kárpótolná magát, amit a keresztény hatalmak, jövő tavasszal a török birodalomban hatalmukba ejtenek.

Ezen magas politika méltányolására Pasqualigónak nem volt érzéke. Nevetve kérdezé Beriszlótól, vajjon ő hajlandó volna-e lemondani magyarországi birtokairól, azon remény fejében, hogy a jövő tavasszal a meghódítandó Szerbországot fogja kárpótlásúl nyerni?

Mire a magyar főúr szintén nevetve válaszolá: »A világért sem.«

A következő napokban nem találkoztak. Vízkereszt ünnepén Beriszló egyik zágrábi templom sekrestyéjében adott a követnek légyottot. Azt hitte talán, hogy titokzatos homályba burkolva értekezelőket, nagyobb hatást gyakorolhat a velencei diplomátára. E miatt már esküvel is kötelezé őt, hogy titokban fogja tartani mindazt, a mit hallani fog.

Ezen fontoskodó előzmények után, így szólott. Velence ellenségei, több hónap előtt, követek által és levelekben felhívták Ulászlót, hogy foglalja el Dalmátiát; mert különben ők ejtik hatalmukba. A király úgy találta, hogy ha a köztársaságnak el kell vesztetni Dalmátiát, jobb Magyarországnak bírnia azt, mint más hatalomnak engedni át. E miatt elhatározá, hogy részt vesz a háborúban, és megbízta a nádort, hogy kellő számú haderőt gyűjtsön egybe. Azonban a nádor, indíttatva a köztársaság iránti jóakarata által, megghiúsította e tervet. Mindenekelőtt, időt akarván nyerni, figyelmezteté a királyt, hogy ily nagy horderejű vállalat megindítása alapos megfontolást igényel; felkérte, hogy jőjön vissza az országba, hívja össze a tanácsosokat, és tárgyalja velök az ügyet; ha pedig a hadjárat megindítása ethatároztatik, személyesen álljon a sereg élére, a mint Miksa és XII. Lajos is cselekednek. A nádor ezek után tudni óhajtja a követtől: vajjon a signoria hajlandó-e Dalmátia átengedésére. Igenlő esetben, minden erejével

azon lesz, hogy a Magyarország és Velence között fennálló barátság fenntartassék, és Magyarország kitelhetőleg segítse a köztársaságot. A követ tehát közölje teljes bizalommal, mit tartalmaz utasítása. A szent evangéliumra esküszik, hogy minden titokban fog maradni.

Ezen előterjesztésnek első része, hogy Velence ellenségei miképen igyekeznek Magyarországot megnyerni, Pasqualigo előtt teljesen ismert dolgokat tartalmazott. A nádorra vonatkozó részleteknek bizonyára nem adott hitelt. A végső felszólítás pedig nem ejthető zavarba, mivel Dalmátiát illetőleg utasítása semmit se foglalt magában.

Ő tehát, a helyett, hogy fontos leleplezésekkel kielégíteni Beriszló kíváncsiságát, ügyesen ellene fordította saját közléseit. »Most már — így szólt — ő felsége és az urak világosan láthatják, hogy a hadjárat, melyet színleg a török ellen terveznek, tulajdonképen keresztény állam ellen készül. Ekként kiderülvén Velence ellenségeinek álnoksága, kevés értéket lehet tulajdonítani ajánlataiknak, a melyekkel csak azt akarják elérni, hogy a Magyarország és Velence között fennálló szövetséget felbontsák. Isten kegyelme és a magyar király bölcsesége meg fogja hiúsítani igyekezeteiket.«

Ezen nyilatkozatnak nem volt meg a várt hatása. »Bizony követ úr — válaszolá Beriszló — Dalmátia átengedése nélkül semmire se mehettek. Ha a király le is mondana arról, a magyarországi rendek nem tűrnék, hogy mikor az európai hatalmak mind visszaszerzik azt, a mire igényt tartanak, csak Magyarország maradjon tétlenül. Bizony Dalmátia nélkül semmire se mehettek.«

Pasqualigo ekkor a rá nézve kellemetlenné váló beszélgetésnek ismét tréfával vetett véget. »Valóban, — mondá — Dalmátia nélkül, vagyis *ha Dalmátiát elvesztenők* semmire se mehetünk. Ezért azon leszünk, hogy jól megvédjük és megtartsuk, a köztársaság és Magyarország javára.«

Erre felkelt, és azon ürügy alatt, hogy a misére ki kell mennie, barátságosan búcsút vett a magyar főúrtól.¹⁾

¹⁾ Pasqualigo 1510. január 7-iki jelentése.

IV.

Ezalatt a magyar urak mind türelmetlenebbül sürgették, hogy a király térjen vissza Magyarországra, és a rendes időt — sz. György napját — be nem várva, hívja össze az országgyűlést, a mely eldöntse, hogy mily állást foglaljon el Magyarország, szemben a cambrayi ligával.

A király engedett a kivánságnak. Az ország rendeit, és pedig azon kor szokása szerint, a köznemességet is fejenként, mártius 12-re Esztergomba hívta meg.

»Csodálatos — írja a meghívó levélben — az összes keresztény fejedelmek egyértelmű vágya, kiváló tettek végrehajtására. Mindnyájan, és élükön szentséges atyánk, Szent-Péter utódja, követek által és buzgó kérelmeikkel folytonosan ostromolnak, hogy Isten dicsőségére, a kereszténység javára, saját országaink boldogítására és kiterjesztésére, az általok létrehozott szövetséghez csatlakozzunk. Ehhez járul, hogy a török császárral kötött és esküvel szentesített békekötés, melynek megtartását isteni és emberi törvények parancsolják, nemsokára letelik. Mi azonban, mivel megszoktuk, az ország közjavát illető fontos ügyekben híveink tanácsát kikérni, a választ elhalasztottuk, és híveink egyetemes elhatározásától tettük függővé.«¹⁾

Az országgyűlést a kitűzött időben nem lehetett megtartani. A nádor, a cancellár és több főúr megjelent ugyan Esztergomban, de a köznemesség lassan gyülekezett, és a király is késett. Emiatt az országgyűlés megnyitása június 24-re halasztatott.²⁾

¹⁾ Kovachich. Supplementum ad Vestigia Comitiorum. III. 351. 1.

²⁾ Guidoto 1510. márczius 12. és 15-iki jelentései. Híre járt, hogy az országgyűlés megnyitása Szent-György napjára halasztatott. De Miksának 1510. april 25-én Ulászlóhoz intézett levele és Bakocsnak május 24-én a velencei követ előtt tett nyilatkozata kétségtelenné teszi, hogy június 24-re tüzték ki a megnyitást. A primás ezt magának tulajdonítá érdemül. »Io solo sum stato quello, che cum bon modo ho facto prorogar la Dieta che per san Gregorio se congreco qui in Strigonio a san Zuanne proxime futuro, solum per metter tempo da mezzo, da fine che cussi tumultuarmente non se havesse facta qualeche deliberation contraria al Stato Veneto.«

Ulászló király mártius 21-én érkezett meg Esztergomba. Itt már várta őt Miksa követe, *Snai/peck Zsigmond* és egy római futár, a ki a török hadjárat tárgyában pápai iratokat hozott magával.¹⁾ A következő napokban a főurak körében megindultak a tanácskozások.

A királyi előterjesztés, a török ellen indítandó hadjárat ügyében II. Julius pápától érkezett felhívásokra irányozá az urak figyelmét.

A tanácskozmány készséggel karolta fel a török háború eszméjét. Többen úgy nyilatkoztak, hogy Magyarország könnyen kiállíthat kétszázezer fegyverest; csak kellő költségről gondoskodják a pápa.²⁾ Elhatározatott, hogy június 24-re az ország összes rendei készen álljanak, és ha a szükség kívánja, az országgyűlés után azonnal táborba szálljanak; kivéve a Lengyelországgal határos megyék és Horvátország rendeit, a kik hivatva volnának az országot a tatárok és a bosnyákországi törökök betörései ellen biztosítani.³⁾

Többen az urak közül, — Velence ellenségei — mikor az esztergomi határozatokhoz járultak, bizonyára azon utógondolat által vezettettek, hogy a felfegyverzendő hadakat Dalmátia visszahódítására, nem pedig a törökök ellen fogják indítani.

Azonban alig oszlottak szét, mikor egy fontos esemény híre a politikai viszonyok újabb lényeges átalakulását vonta maga után.

¹⁾ Guidoto mártius 8. és 25-iki jelentései; valamint Miksa király idézett levele.

²⁾ *Guidoto* márczius 27-iki jelentése szerint a magyar urak »sono contenti tuor impresa contra infideles, e questo San Zorzi (híhetőleg tollhiba Zuanul helyett) esser in ordine. E si riscirva al Papa, eranno 200 milia persone, e se li provedi de danari. E da Venetiani nullo e sta tratato. E da San Zuanne sariano un altra volta insieme.«

³⁾ Pasqualigo 1510. april 3-án Zágrábban, Frangepan Bernardin grófnak Esztergomból visszatért emberétől értesül »la Dieta esser pro maiore parte risolta, et che in quella non e sta altra cosa determinata se non la impresa contra infideli ad instantiam Pontificis, dovendo esser ognuno preparato et in ordine per San Zuanne, salvo Poloni et alcuni Comitati hungari, che son a quelli confini, quali, fu deliberato, che restasseno per custodir il Regno da le invasion de Tartari, et similmente Croati per poter resister a quelli della Bossina, si se movessero.«

A velencei köztársaság, nagy áldozatok és megaláztatások árán, megengesztelte a pápát, a ki 1510. február 24-én a signoriát ünnepélyesen feloldá a kiközösítéstől, és elvált a ligától. Ezen elhatározást II. Julius haladék nélkül értésére adta Magyar- és Lengyelország királyainak. A pápai iratokat velencei futár mártius 26-án hozta Budára. Megérkezéséről Guidoto azonnal értesíté a primást.

Bakocs örömmel vette e tudósítást. És most könnyen rábírhata a királyt, hogy a Zágrábban veszteglő velencei követet elfogadja.¹⁾

Ulászló már ápril 2-án írja alá a Pasqualigohoz intézett levelet, melyben felhívja, hogy mielőbb jöjjön az udvarhoz.²⁾ Mindamellet Marsinszky György gróf, a ki 30 lovassal Zágrábba küldetett, hogy e levelet átnyújtsa és a követet kísérje, csak azon hónap 21-én jött meg Zágrábba.

»A limbusban levő patriarkák a szabadításukra megjelent Üdvözítőt nem fogadhaták nagyobb örömmel — írja a követ — mint ő fogadta a király küldöttét. Egy napig sem késve, ápril 22-én útra kelt, és nyolcz nappal utóbb ünnepélyes bevonulást tartott Buda várába.³⁾ Azonban több hétnek kellett még eltelni, míg a király színe elé juthatott.

Ulászló előbb azt az üzenetet küldé neki, hogy Visegrádon fogja elfogadni; mire a követ Marosra ment és ott várta be az udvar elhatározását. Majd értésére adatott, hogy mivel a primás köszvénybaja miatt nem mehet Visegrádra, a király fogja Esztergomba áttenni udvarát.⁴⁾

Mindez, úgylátszik, csak ürügy volt. A késcdelem valódi okát Velence ellen ségeinek erőfeszítéseiben kell keresnünk. A pápa kilépése a szövetségből, nem kevésbé leverő hatást gyakorolt rájuk.

¹⁾ Pasqualigo csak mártius 21-én kapja meg Zágrábban a márczius elsején Velencezéből expedált iratokat. Guidoto mártius 27-én már jelentést tesz a primás válaszárol.

²⁾ Az ápril 2-án kelt királyi iratot Marino Sanudo is felvette évkönyvébe.

³⁾ Pasqualigo jelentése május 3-án Budáról.

⁴⁾ Pasqualigo jelentése május 14-én Marosról.

De azért nem estek kétségbe. És most még nagyobb súlyt fektettek rá, hogy Magyarországot megnyerjék.

Május első napjaiban Miksától ismét jött követ a magyar udvarhoz. A német király levelében figyelmezteti Ulászlót, ne hagyja magát elámíttatni Velence által, mely álhíreket terjeszt, mintha a pápával kibékült volna s a liga felbomlanék; és azzal kecsegteti, hogy Dalmátiát önkényt át fogja adni. Biztosítja, hogy a pápa, bár feloldá Velenczét az egyházi büntetésektől, híven ragaszkodik a szövetséghez; hogy ő (császár) és szövetségesei a köztársasággal soha se fognak alkura lépni; sőt ellenkezőleg, mindannyian nagy készüléteket tesznek. Buzdítja tehát a királyt, ne hagyja felhasználatlanul a kedvező alkalmat, mely most nyílik arra, hogy kis áldozattal visszaszerezze a magyar korona egyik jelentékeny melléktartományát, melytől az ellenség ármánya megfosztotta volt. Csatlakozzék a szövetséghez; vegyen részt a háborúban, melyből rá és fiára dicsőség és haszon fog háromolni. A szövetségesek Dalmátiát semmi esetre se hagyhatják a köztársaság kezei között; ha Magyarország nem tart rá igényt, ők fogják hatalmokba ejteni, és akkor a magyar koronára örök időkre elveszett. Sőt ha ők magok elmulasztanák Dalmátiát megszállani, bizonyára a törökök sietnének azt elfoglalni; a mi Magyarországra végveszélyt hozna. Gondolja meg azt is, hogy a törökök ellen Magyarország hathatósabb segítséget várhat a szövetkezett hatalmaktól, mint Velenczétől. Értesíti, hogy ő és a francia király a magyar országgyűlésre követeket fognak küldeni, akik az ügyek állása iránt részletes értesítéseket nyújthatnak. Addig is erélyesen folytassa a hadikészületeket, hogy az országgyűlésről Dalmátia visszahódítására vezethesse hadait.¹⁾

Majd néhány nappal utóbb *Louis Helie* francia diplomatától érkezett levél, melyben Ulászlót értesíti, hogy a francia király szövetséget kötött az angol, az aragoniai és a portugáliai királyok-

¹⁾ Miksa 1510. ápril 25-én Augsburgból írt leveléhez mellékeli Ferdinánd aragoniai királynak (február 28-án Madridból) ő hozzá írt levelét, melyben értesíti, hogy buzgón fogja őt Velence ellen támogatni, és nápolyi helytartójának, hogy hadakat és hadi hajókat becsisson rendelkezésére. (Mindkét levél másolata mellékelve van Pasqualigo május 17-iki jelentéséhez.)

kal; hogy Florenz, Mantua és Ferrara a ligához csatlakoztak; mindenütt nagy készüléteket tesznek, és el vannak tökéelve, hogy addig nem hagynak fel a háborúval, míg Velenczét, a mely ki van merülve és elszigetelve áll, teljesen tönkreteszik.¹⁾

Ezen tudósítások és felhívások hatása alatt, a király és környezete minél továbbra akarta a döntő szó kimondását halasztani, és azalatt »lehetőleg nagy előnyöket eszközölni ki Velenczétől.« Ez volt a magyarországi politika programja.

V.

Pasqualigo május 15-én érkezett Esztergomba.

Az esztergomi érseki palota egy része a királyi udvar számára volt fenntartva. Vitéz János fényes építkezéseit folytatták és kiegészítették Esztei Hippolyt idejében. Mátyás halála után Beatrix itt töltötte özvegységének első gyászos éveit; melyek rá nézve csalódások- és megaláztatásokban oly termékenyek valának. Bakocs fényűzése bizonyára Ulászlónak is fejedelembhez méltó lakot rendezett be.

Itt, május 17-én (1510.) volt a velencei követ első, ünnepélyes audientiája. A királyt a prímás, a pécsi és váci püspökök, a kincstartó, a főudvarmester és az udvari személyzet környezék. Jelen volt Tomiczki Péter krakói főesperes is, kit Zsigmond lengyel király küldött volt, hogy a moldvai ügyeket Ulászlóval tárgyalja.²⁾

Pasqualigo megbízólevelét átnyújtva, latin beszédben üdvözlé a királyt, és általános kifejezésekben szólott a Velence és Magyarország között fennálló, mindkét állam érdekében fenn tartandó szövetségről. Majd arra kérte a királyt, hogy titkos audientiában engedje előadni megbízását.

A király intett, az udvari személyzet eltávozott, s csak az urak maradtak a teremben. A követ ekkor folytatá beszédét. Előadta, hogy mily jogtalan és méltatlan Velence ellenségeinek támadása. Nem volna meglepő, hogy ha a köztársaság kétség-

¹⁾ Ezen levél tartalmát ismerteti Pasqualigo, május 18-iki jelentése.

²⁾ Pasqualigo említi a lengyel követ jelenlétét. Tomiczki követségének actái ki vannak adva Acta Tomicianana. I. 60. s kk. II.

beesett lépésekre határozni el magát. A király megakadályozhatja ezt, ha a béke helyreállítása végett közbeveti magát, főleg Miksánál. A király ne hallgasson a köztársaság ellenségeinek szavára. Ne engedje felbomlani a benső barátságot, mely a két államot összeköti. A signoria a maga részéről híven ragaszkodik ezen, mindkét államra és az egész kereszténységre előnyös szövetséghez, melyet kész, ha a király kívánja, megújítani, vagy szorosabbra fűzni. Felhatalmazást kér, hogy a signoria Magyarországon ezer válogatott fegyverest fogadhasson. Végül megemlíti, hogy a királyi követet Velenczében azért tartóztatták oly soká, mert jelenléte növelte a signoria tekintélyét, és mert a kívánt pénzösszeg beszerzése a fenforgó körülmények között nagy nehézséggel járt.

A király nevében, a cancellár röviden válaszolt. »Ő felsége az előadottakat meg fogja fontolni, és azok iránt tárgyalni fog a követtel.«¹⁾

Pasqualigo a következő napokat arra akarta felhasználni, hogy az uraknál látogatásokat tegyen. Ezek igen tartózkodók voltak irányában. A primás azt üzenté neki, hogy »a gyanúsítások elhárítása végett« előbb a pécsi püspököt, a király cancellárját, keresse fel. Goszthonyi győri püspök, egyenesen arra kérte, hogy ne látogassa meg, nehogy »megszólják miatta.«

Szakmári György pécsi püspök május 18-án, az esti órákban fogadta. Üdvözlő és támogatását kikérő szavaira válaszolva, kijelenté, hogy »a köztársaság érdekében, mint annak jó szolgálója, mindent meg fog tenni, a mit becsülettel tehet;« de megérinté, hogy szükséges *szorosabbra fűzni* a szövetséget. A részletes megbeszélést más alkalomra halasztotta.

A követ természetesen feszült kíváncsisággal nézett ezen titokzatos megjegyzés magyarázata elé. A primástól várhatta a legbizalmasabb közléseket. Ez pedig különféle ürügyek alatt került az alkalmat, hogy vele egyedül legyen; annál nagyobb nyíltságot akart Guidoto irányában kitüntetni. Többször fogadta látogatását. Egy alkalommal elolvastatta általa Miksának Ulászlóhoz és az aragóniai királynak Miksához intézett leveleit. Két

¹⁾ A május 17-iki jelentés.

nappal utóbb magához hívatta, hogy a francia király követének Ulászlóhoz irt levelét közölje vele.

Majd, egy harmadik látogatása alkalmával, Bakocs fejtegetni kezdé, hogy Ulászlónak tekintettel kell lenni a szövetséges hatalmakra, a kikhez a rokonság kötelékei csatolják. Nyílt segítséget tehát nem adhat a köztársaságnak. Mindazáltal fog módot találni, hogy azt ne kelljen megtagadnia. »Nem tudom — kérdé — a követ úrnak van-e utasítása arra nézve, hogy azontúl, amit előadott, tovább vigye a tárgyalást? Ha igen, ne késedelmezzen. A mint látjátok, a szövetkezett hatalmak ajánlatokkal és minden kigondolható módon azon vannak, hogy Magyarországot elvonják Velenczétől. Itt sokan hajlandók megfelelni e kívánatnak. Velenczére nézve tehát igen előnyös volna, ha módot tudna találni arra, hogy a fennálló szövetséget szorosabbra fűzze; mert mikor az emberek haboznak, könnyű őket ide, vagy oda hajlítani. Például, alkalmas mód volna az, ha a köztársaság Dalmátia fejében, contributio címén, bizonyos összeget ajánlana.«

Guidoto biztosítá, hogy a követnek nincs titkos utasítása; különben máris közölte volna a bíbornokkal, a kit a signoria Magyarországbán »egyetlen útmutatója, jóakarója, pártfogója gyanánt« tisztelt.

Május 23-án a király Tatára helyezte át udvarát. A cancellár is vele ment. A primás Esztergomban maradt, és már másnap magához kéreté a velencei követet.

Pasqualigo meleg szavakkal fejezte ki a signoria köszönetét a bíbornok jó szolgálataiért, melyeket minden időben, főleg a jelen nehéz viszonyok között, a köztársaságnak tett; biztosítá hogy azokról soha sem fog megfeledkezni, és ha alkalom nyílik »dicsőségére és felmagasztalására egész hatalmát és összes vagyonát« fogja Velence a mérlegbe vetni. Kérte, hogy a jövő országgyűlésen is hiúsítsa meg Velence ellenségeinek törekvéseit, és eszközölje ki oly megállapodások létrejöttét, a melyek a fennálló szövetséget megszilárdíthatják. Hasson oda, hogy a király a béke visszaállítása érdekében vállalja el a közbenjáró tisztet, és engedjen a köztársaságnak ezer lovast fogadni a magyar korona területén.

Bakocs tüzetesen válaszolt. A követ híven megtartotta emlékezetében szavait, és pontosan feljegyezte azokat jelentésébe.

»Isten a tanúm, — így kezdé — hogy mindenkor egész erőmből, mintha Velenceze legjobb és legkitünőbb polgárainak egyike volnék, támogattam a signoria érdekeit.«

Kizárólag az ő érdeme — úgymond — hogy a közelebb egybehívott országgyűlés elhalasztatott. És a kedvezés, melyet a köztársaság iránt folytonosan bizonyít, annak ellenségei részéről gyűlöletet és üldözést vont rá. »Ekkorig, Istennek hála, Magyarország nem okozott Velenczének bajt... Reméllem, de nem ígérhetem; nem ígérhetem, de reméllem, hogy az ország ezentúl sem fog ellenetek fegyvert fogni.« Mindazáltal utal az ellenséges hatalmak igyekezeteire, és kiemeli, hogy ő úgyszólván elszigetelve áll. Sokkal nagyobb azoknak száma, a kik tájékozatlanok a világ ügyei körül, mint azoké, a kik elég tapasztalással bírnak. Nem mindenki látja át a német király ajánlatainak hiú voltát. Nem mindenki fogja fel, hogy török támadás esetén, az ország rég elveszett, mikorra Francia- vagy Spanyolországból a segítség megérkezik. Kevesen tudják, hogy Dalmátia kevés hasznot hozna, és azt nehezen lehetne megtartani. Jó volna, ha a rendeket általános nyilatkozatokkal ki lehetne elégíteni; de ez nem megy. Ő tehát azt a tanácsot adja a signoriának, hogy a szövetség megújítása czímén, az eddig fizetett évdíjon felül, ajánljon valamit: »mintegy konczot dobva a cerberusnak.« Ily csekély áldozattal biztosítani lehet a köztársaságot, és megszerezni Magyarország támogatását. Ne ütközzenek meg ezen kívánaton. Nehéz idők járnak. Mindenki úgy segít magán, ahogy tud. Mint-hogy pedig ezen ügyek az országgyűlésen fognak tárgyalatni, előbb nem lehetséges a signoria kérelmét, a közbenjárás iránt, teljesíteni. De mihelyt az országgyűlés a ligához való csatlakozást mellőzi, akkor azután útnak lehet indítani a követeket, felszólítva a hatalmakat, hogy szűnjenek meg háborút viselni a Magyarországgal szövetségben álló Velenceze ellen; mert különben a király kényszerítve leend teljes erejével védelmezni szövetségését. Végre, a mi a fegyvereseket illeti, a signoria fogadjon annyit, a mennyi tetszik; ezt senki se fogja akadályozni.

Ezen nyilatkozat elég világos volt. Pasqualigo teljesen megértette horderejét. Úgylátszik, kissé meg volt zavarodva. Tartózkodott érdemleges megjegyzésektől.

Arra szorítkozott, hogy köszönetét fejezze ki, és a primást biztosítsa, hogy mindenben tanácsa szerint fog eljárni, mert utasítása is kívánja, hogy mint atyjára, úgy hallgasson rá.

A primás magatartása, a mint bízalmasaknak látszó közléseivel fokozatosan táplálékot adott a velencei követ aggodalmainak, kétségkívül tervszerű vala. Az udvar politikája összhangzásban állott az ő nézeteivel is. Jól tudta, hogy az ország a nagy európai eseményekben activ részvételre nem képes. Előbb határozottan ellenezé a cambrayi ligához való csatlakozást, nehogy Velence a törököt Magyarország ellen indítsa; most szintúgy veszedelmesnek látta, nyíltan szövetkezve a köztársasággal, német invasiónak tenni ki az országot. Már pedig annak elérése végett, hogy Velence már a jóakarátú semlegesség által is hálára legyen kötelezve, az ország és az ő személye iránt: a köztársaság követe előtt úgy kellett feltüntetni a helyzetet, mint a melynek méhében nagy veszélyek rejlenek.

Es célzott ért. A velencei követek félelemmel néznek tárgyalásaik kimenetele elé. A viszonyok jobbrafordulását csak a köztársaság újabb hadi sikereitől várják.¹⁾

FRAKNÓI VILMOS.

¹⁾ A május 17. 18. 19. 20. 21. 25-iki jelentések.

M E G Y E ? V Á R I S P Á N S Á G ?

I.

Alig van nehezebb feladata a történelemnek, mint elnevezésekről, melyeknek értelmét mindenki ismeri, vagy ismerni véli, kimutatni, érthetővé tenni, hogy azokkal valamikor egészen más fogalmakat fejeztek ki. Ez az oka, hogy az európai középkornak politikai, és társadalmi viszonyairól, melyekben minden léptenyomon a legismerősebb nevekkel: mint király, ország, nemesség, stb. találkozunk, csak az újabb tudomány volt képes, annyiramennyire, nagy fáradsággal, tiszta, valódi képet alkotni, de azért még tudósok is, igen gyakran jobban tudják elképzelni Perikles Athenjét, vagy a Caesarok Rómáját, mint Nagy-Károly birodalmát, vagy Magyarországot, az Arany-bulla korszakában.

Ily ismert elnevezés: a »megye« vagy »vármegye.« Mindnyájan ismerjük, részben még életben, működve láttuk az: »Universitas praelatorum, Magnatum, Nobilium«-ot, mi a vármegye már századok óta volt: de éppen azért nehéz elgondolnunk, hogy volt idő, midőn ez elnevezés alatt egészen más természetű kerületeket értettek. Fogalmaink tisztázására e tárgy körül legtöbbet tett, majdnem félszázados munkásságával, Botka Tivadar, ki legutoljára e füzetek 1870., 1871. és 1872-iki folyamában foglalkozott a vármegyékkel, jelesen pedig azok első alakulásával, és őskori szervezetével, azzal az eredeti, mély felfogással, azzal a bő olvasottsággal, és erős jogi érzéssel, mely minden dolgozatát oly becsessé teszi; végeredménye azonban mégis az a véleményünk szerint téves theoria volt, hogy Szent-István kétféle kerületekre osztotta fel az országot és ez IV. Béla koráig fennmaradt: megyékre, »ösmegyékre«, melyek a közigazgatásnak voltak organu-

mai, és várispánságokra, katonai kerületekre, melyek a megyék területén belül, hol kisebb, hol nagyobb számmal, várispánok alatt állottak, de némi összeköttetésben és alárendeltségi viszonyban voltak a megyei ispánnal, a kit ma főispánnak nevezhetünk.¹⁾

Botkának sok és kitűnő megjegyzése, melyeket e cikkeiben felhozott, elhangzott: de e theoriája termékeny talajra talált. Mi nálunk ritka: egész kis iskolát képezett. Az »ösmegye«, »várispánság« szavak közforgalomba jöttek, s ez iskolának, bár nem egészen orthodox híve gyanánt, lépett fel történeti geographiának első rangu tekintélye, Pesty Frigyes is, »Az eltűnt vármegegyékről« irt két kötetes munkájában, melyet az akadémia, oly méltán, nagy jutalmában részesített.

Talán nem lesz tehát felesleges, ha figyelmet fordítunk, habár futólag, azokra az adatokra is, melyek e felfogás ellen szólnak, sőt azt — legalább véleményem szerint — teljesen meg is döntik.²⁾ Fejtegetésemben azonban nem fogok visszamenni arra a korra, melyben a szent király a »várispánságokat« megalapította s a dolog természeténél fogva, még a törzsszerkezet is működött. A XII. század legnagyobb részével sem fogok foglalkozni, melyről még igen gyérek adataink, úgy, hogy az akkori állapotokra, legtöbb esetben, csak visszafelé okoskodva vonhatunk következtetést, ámbár nincs kétség, hogy a szervezet, melyet a XIII. században találunk, már akkor, s jelesen már Kálmán király korában, teljesen fennállott volt. Figyelmemet arra a korra fordítom, mely III. Bélával kezdődik, és a tatárdúlással és következményeivel, mintegy a XIII. század hatvanas éveiben, végződik. III. Béla korát epochalis kornak tekinté soká a nemzet, tekinté különösen IV. Béla, ki szívós természetének egész erejével, több mint harmincz éven át, arra törekedett, hogy az országot abba a karba állítsa, a melyben nagy öregatyja hagyta volt utódaira.¹⁾ Nem rajta mult, hogy a viszonyok erősebbek

1) Botka: A megyék első alakulása és őskori szervezete. Századok 1870. 499. és kk. II.

2) Röviden, de helyesen szólt e kérdésről Kerékgyártó Á.: Művelődés Története (I. 237. l.) czínű művében, felsorolván több okot, melyek a Botka-féle elmélet ellen szólnak.

voltak erős akaratjánál, hogy a bomlást nem tudta megakadályozni: de legalább feltartóztatta egy darabig, úgy hogy III. Béla korától mintegy 1260-ig, a megyei szervezetben lényeges változást nem igen tapasztalunk; ez időszakon belől egyenlő tüneményekkel van dolgunk, melyekből a fölvetett kérdésre nézve következtetéseket vonhatunk.

II.

Tudományos kérdések eldöntésénél főfontosságú a helyes módszer. Az pedig megkívánja, hogy ha valamely tárgynak természetét akarjuk vizsgálni, lehetőleg *biztos* ismertető jeleket keressünk. Ily biztos ismertető jeleket azonban a középkornak ingatag terminológiája nem szolgáltat. Maga Pesty észreveszi és hátrább néhány példával mi is ki fogjuk fejteni, hogy a provincia, parochia, comitatus stb. elnevezések használatából, a fölvetett kérdésre nézve, semmi biztos támpontot sem nyerünk. Ugyancsak Pesty hangsúlyozza²⁾, mily sok és mily különféle comesekkel találkozunk; minden comesnek pedig megfelel a comitatus szó. Hozzá járul ehhez, hogy okleveleink, úgylátszik a comitatus magyar megye értelmére gondolva, e szót pusztán geographiai értelemben is használják, mint a németek is néha a Gau-t³⁾, annélkül, hogy ezzel valami politikai felosztást akarnának jelenteni; mint szoktuk p. o. mondani a »czinkotai határban« vagy németül: Im Kreise der Hegyalja, és más efféle. Az előforduló egyes comitatusok, parochiák, provinciák alatt lappangó *minden* viszonyból tehát szintén nem vonhatunk biztos következtetést arra, vajjon

¹⁾ Quod cum nos — mondja IV. Béla 1237. — superfluas et inutiles quorundam antecessorum nostrorum donationes . . . decrevissemus revocandas, regnum nostrum in eum statum, in quo fuerat *tempore felicitis memorie Belae regis antecessoris nostri*, revocando. C. D. IV/1, 72. Jellemző IV. Bélára nézve az a lelkesült hang, melylyel egyik ifjúkori barátja, Mátyás cancellárja, későbbi esztergomi érsek által kiadott 1231-iki oklevelében, egészen kibontakozva a stylus curialis kötelékeiből, a várföldek visszaszerzéséről szól. (Wenzel C. N. XI. 236.)

²⁾ Eltűnt régi vármegyék I. 5. és kk. 11.

³⁾ Riezler Geschichte von Bayern. I. 841. 1.

a felvett időszakban az országos, királyi, a kormányzat organumaiúl szolgáló »megyék« vagy »vármegyék«-ben meg volt-e, vagy sem, a Botkáék által vitatott dualismus? Felvilágosítást arra nézve csak az ország kormánya adhat, melynek a középkorban két fő, ugyyszólván, egyedüli ága volt: a hadvezérlés, és a bírászkodás. A hadi szervezet talán az, mely legjobban megismerttet valamely nemzet társadalmi viszonyaival és közállapotaival. De az Árpád-kori hadszervezetről még igen homályosak ismereteink; különösen arra nézve, mi itt a főkérdés volna: kinek vezérlése alatt ment az egyes megyebeli köznemesség, helyesebben mondva talán szegényebb szabad ember a háborúba? csak gyanításokra vagyunk utalva. Már pedig rossz módszer volna, egy vitás kérdést, bizonytalan dolgot, vitás és bizonytalan tényekkel akarni eldönteni, vagy pedig, — a mennyiben talán lehetne — hosszasan bizonyítani, és tisztázni a hadügyi kérdést, hogy rájöuessünk tulajdonképi feladatunkra, melyre nézve, ha talán nem is bő, de mindenesetre bővebb, és biztosabb adatokat meríthetünk a bírászkodásból. Oklevéltárainkban, és főkép a Váradi Regestrumban megtaláljuk annak minden elemét, mely korszakunkra vonatkozik. Ott van mindenekelőtt a király, az ország legnagyobb földbirtokosa, a ki saját népeit, melyek a várkötelékhez tartoznak, a várispán és a várszerkezet közegei által, melyek azonkívül vannak, mint a lovászok, tárnokok, udvarnokok stb. stb. külön tisztjei által itéli.¹⁾ Ő legfőbb és egyedüli bírója a nemességnek; a nádor, országbíró, vagy mint az Aranybullának egy XVI. századbeli magyar fordításában olvasom, »országispán«, és más kiküldött bírái, az ő megbizottjaiképp működnek.²⁾ *Kisebb* ügyeinek elintézésére a nemesség, esetről-esetre választott bírakkal él, ha jónak látja, s e pont meg van a privilegiumban is, melyben IV. Béla 1243-ban a szepesi nemeseknek régi szabadságait recapitulálja és megerősíti.³⁾

1) Reg. de Varad, 17, 20, 89 stb.

2) Országos levéltár, törvények gyűjteménye. A curialis comesnek e neve arra a gondolatra vezethet, hogy az »ország« szó is eredetileg, mint a lengyelben még most is, bizonyosan a magyarból véve, »cortège«-t, Gefolgschaftot, mintegy a király népét jelenti.

3) Super causis autem minutis, inter se ortis, definiendis ipsimet sibi possint iudicem eligere, quem vellent« C. D. IV/1. 279. E szövege-

Legrégibb példája annak, hogy bizonyos kerületnek nemessége bírói hatalmat gyakorol, mint később a megyében gyakorolta, 1232-ből való, midőn: »Universi servientes regis citra et ultra Zalam constituti«, »In ponte Ketud« Kehidán, Deák Ferencz szülőhelyén, az elhatalmasodott bajok, gonoszságok megtorlására, orvoslására, minthogy a panaszosok az illető bírákhoz a távolság és más akadályok miatt nem folyamodhattak, a királytól engedélyt kértek, hogy az elnyomottak oltalmára igazságot szolgál-tathassanak, mit a király jószántából kegyesen megengedett.¹⁾

Nyilvánvaló, hogy itt csak rendkívüli, és kivételes bírás-kodásról lévén szó — a melyhez hasonló esetekből fejlődött azután az állandó gyakorlat — e kivétel csak megerősíti a szabályt, hogy a nemesség felett közvetlenül a király bírászkodott. A rabszolgáknak és szabadosoknak természetesen az úr volt bírájuk.²⁾ Úri hatóságnak, úri széknak — ha szabad már e szót e korra nézve használni — számos példájára akadunk, főleg az immunitásokat osztogató privilegiumok következtében, melyekben a földesurak szabad *jobbágyai*, kik szabadon költözködhettek, és nem voltak földhöz kötve, mint a szabados és rabszolga, a megyei ispánok bírászkodása alól, minden, vagy legtöbb esetben kivételnek, és a földesurnak hatósága alá rendeltetnek. Kérdés már most, micsoda ispánok alól vétetnek ki e szabad parasztok, vagy az egyes helységek hospesei; a katonai várispánok alól? vagy a polgári megyei ispánok alól? És miféle ispánok alatt állot-

zés kizárja azt, hogy már ekkor a nemesek bírái állandó institutiót képeztek. Mit Botka i. h. 1872. 74. és kk. I. a békebírákról mond, a felvett korszakra nézve, véleményem szerint, ugyanezt bizonyítja; mint-hogy azonban az a »megye« és »várspánság« féle teoriára nézve teljesen közönyös, bővebb fejtegetésbe nem bocsátkozom, csak azt jegyez-ven meg, hogy a szerémi hős testvérek Raak, Kupisza, Krecz számára kiadott IV. Béla féle okmány világosan magán hordja a hamisságnak bélyegét.

¹⁾ A rege petivimus humillime et devote, ut nobis daret licenciam judicandi et faciendi justitiam plenam . . . Dominus Rex nostros preces piis auribus exaudiens ex beneplacito suo concessit nobis icenciam, ab eo obtentam. Wenzel C. Nov. Arpad. XI. 249.

²⁾ Hajnik i. h. 164. és kk. II. az »Uri széknak« példáit találjuk a Reg. de Varad N. 43. 69. 81. 123. stb. stb.

tak azok, kik ez immunitást nem nyerték? Ha egyáltalában volt külön polgári megye, ez elemeknek kellett alatta állni, mert különben kikre terjedt volna e megyének joghatósága? Ennél fogva, ha az adatok azt bizonyítják, hogy ez elemek is a várispán, vagyis a katonai megye alatt állottak, megdül véleményünk szerint az a legfőbb megállható ok, melynél fogva a külön polgári megyének létezését vitatni lehetne.

Az Aranybulla, mely a nemzet azon korbéli aspirációit tartalmazá, a régi viszonyok talaján, a régi alkotmány keretében, V. cikkében csak általában »comites parochiani«-ról, a már idéztem fordítás szerint »vármegye ispán«-ról beszél, hogy ne ítéljen a nemesek birtokain, kivévén a pénz és tizedbeli folyó ügyekben. A comes curie parochianus azonban — teszi mindjárt hozzá — az alispán, vagy házi ispán, a vármegye ispán helyettese — csak várának népei felett ítélhessen. A logikai összefüggés nem hagy kétséget az iránt, hogy az egyhuzamban, minden megkülönböztetés nélkül említett főispán és alispán, hogy modern kifejezéssel éljek, egyféle természetű kerületeknek kormányzóí; miután pedig a comes curie parochianus világosan a várkerületnek tisztje, a comes parochianus sem lehet valami különböző, ettől elütő, külön polgári megyének főnöke. A XIV. cikk csak »comes«-t említ, de azzal a rendelkezéssel, hogy ha comitatus-ának — itt ispáni hivatal értelemben — megfelelőleg magát nem viseli, *vagy várának népeit* rontja — hivatalától megfosztassék. Még világosabban a várispánokra utal a XXIX. cikkely, mely szerint az ispán csak ispáni hivatalának járandóságával éljen — jure comitatus sui tantum ruatur — a többi illetményeket és a vár jövedelmek két részét — duas partes castrorum — a király kapja.¹⁾ II. Endrének 1231-iki törvénye XII., XIII. és XXXIV. cikkelyében csak stylaris változtatásokat téve, teljesen átveszi az Aranybullának V. és XXIX. cikkelyét.²⁾ Sem ebben, sem az

¹⁾ Elöttem az Aranybullának Knauz által legutoljára a Monumenta Strig I. 232 lapon kiadott szövege van. Endlicher kiadása igen rossz, bár a kérdésben forgó pontokra nézve nincs más eltérése, mint az, hogy az V. cikkelyhez *causa monctarum et decimarum* helyett, *causas-t* ír.

²⁾ Kovachich M. Sylloge Decretorum I. 5. és 10. l.

Aranybullában semmi nyoma, hogy az érintett várispánokon kívül még másféle polgári megyei főispánok is léteznének.

Mig e törvények úgy szólván az elméletnek követelményeit tartalmazzák, melyek azonban, mint érintém, a létező viszonyokon sarkaltak: a váradi Regestrum a gyakorlatnak példáit tartotta fel számunkra. Ha multunk e nagybecsű, bár töredékes, és csak hibás kiadásban fenmaradt emléket forgatjuk, többször találkoztunk Mika bihari ispán nevével, kivel hivatalban, okleveleink tanúsága szerint 1212—1215, és 1219—1222-ben találkozunk.¹⁾ Különféle perekben ítél és bírói hatáskörét az alperesek minőségéből következtethetjük, mert akkor is mint most, rendszerint, állott az elv, hogy actor sequitur reum, vagyis a vádló, a panaszos, a kereső félnek, a vádlottnak, az alperesnek bírójához kellett fordulni. Cornusti, alsóbb rendü várnépek²⁾ állítják valami sobi (vagy sosi, mert e név kétfélekép fordul elő) emberekről, hogy az ő osztályukhoz tartoznak: mig azok vitatják, hogy ők törzsökös jobbágyok, — jobbagiones a generatione — kiket a Szent-Király szabadjainak hínak.³⁾ A bihari jobbágyok mind beperlik a bihari összes alsóbb várnépet — castrenses de Bihor — hogy rajtuk bizonyos birságot kétszer vettek meg. E két esetben kétségtelenül várnépek ellen, a várnépek közt fenforgó belső viszonyok tárgyában foly a per; annak bírója tehát nem lehetett, még a Botka-Pesty-féle elmélet szerint sem, a polgári ispán, hanem a várispán. Ennélfogva, midőn Mika ez ügyekben mint bíró szerepel, kétségtelenül következtethet-

¹⁾ Márki S. Biharmegyei főispánok. »Századok« 1874. 336 lap. A váradi regestrumban előforduló néhány évszám közül, melyeket azonban mindig csak az illető ügyre lehet positivitással vonatkoztatni, a legrégebb 1214, mert mindjárt az első szám alatt előforduló 1209 helyett, Vajda Gyulának »a váradi Regestrum« czimű, jobbara csak külsőségekre terjedő, de azért ez érdekes emlék használatát mégis nagyon megkönnyítő műve szerint (8. l.) az első kiadásban 1219. áll.

²⁾ Castrenses de Cornust, miből nem lehet Cornust várispánságra következtetni, hanem csak arra, hogy az illető panaszosok Cornuston laktak.

³⁾ Regest. de V. N. 147. Ezeknek ellentétét képezik azok a jobbágyok, kik castrensisekből lettek azokká; p. o. Reg. de Varad 174.

jük, hogy ő biharvári tehát »katonai« ispán volt¹⁾. Egy harmadik eset nem oly világos. A bihari curialis comes szolgálatában álló embert — servientem — gyilkossággal vádolnak előtte.²⁾ A curialis comesek a várjobbágyok sorából vétetvén,³⁾ talán urának az illetőségénél fogva idéztetett a várispán elé? Ez utóbbi esetben nyomós érv volna Botka és Pesty elmélete ellen. De szerencsére nem szorúlunk e kétes esetre. Vannak más, világos esetek, hogy Mika várispán előtt más embereket is, mint várnépeket pöröltek. Egy »cocoti« ember egy »janust«-i embert — kiról semmi sem mutatja, hogy a várral valami összeköttetésben volt — bepöröl, mert gyanuba fogta, hogy öt disznáját ellopta.⁴⁾ Márton, pap és kanonok, bepöröli valami Ugudnak két jobbágyát — jobbagiones, itt szabad parasztok — úgy látszik lopás miatt.⁵⁾ Egy nádudvari ember vádolja a másikat, hogy rabszolgáját erővel elvitte.⁶⁾ Két más nádudvari ember bepöröl egy harmadikat — convillanum suum, hogy két szolgájukat megverte és 8 márkájukat erővel elvette.⁷⁾ Pouca de villa Buza panaszt emel a falu összes népe ellen, hogy gyilkosságban részt vettek⁸⁾. Többen, köztük a zámi és ohati⁹⁾ apátok, tolvajokat jelentenek fel¹⁰⁾ és végre egy magasmarti ember, apai Simonnak nejét vádolja gyilkosságban való részvételért, ki pedig aligha volt várjobbágy, vagy valami rendű castrensis.¹¹⁾ Találunk még más eseteket: gyilkosságot és erőszakos kártettet, tolvajságot, melyekben Mika ispán, mint a király által *kirendelt*

1) Reg. de V. 194 szám.

2) Reg. de V. 27. sz.

3) Ezt bizonyítja legalább több példa 1226. Barsban C. D. III/2. 94, 1231. Mosonyban Wenz. C. Nov. A. VI. 495, 1232. ismét Barsban. u. o. 515. s ez megmagyarázza, miért szorítja az Aranybulla bírásokodásukat csak a várnépre.

4) Reg. de V. 66. szám.

5) Reg. de V. 89. szám.

6) Reg. de V. 115. szám.

7) Reg. de V. 118. szám.

8) Reg. de V. 119. sz.

9) E névre nézve l. Balássy Ferencz érdekes akadémiai felolvasását: A zámi és ohati apátság 8. l.

10) Reg. de Várad 120. szám.

11) Reg. de Várad 184. szám.

biró itél, bizonyosan azért, mert nemesekről van szó, vagy mint rendkívüli bajok orvoslására kiküldött, mintegy mai kormánybiztos.¹⁾ Itél tehát — a várispán — várnépek és nem várnépek felett; ha delegálni kell, a király őt bizza meg, a katonai ispánt: de a polgári ispánnak sehol semmi nyoma, pedig Bihar a váradi regestrumban »parochiá«-nak is neveztetik²⁾ és így Botka-Pesty elmélete szerint kétségtelenül polgári megye is volt. Előfordul a váradi Registrumban, e tájt, jelesen 1217-ben, Heuka, Nimcha, Nuncha, Neuka néven egy bihari comes, kétségkívül egy személy, talán nem is más mint Mika³⁾; ez itél egyszer, — mint Nuncha — Both hadnagy két fia, tehát a várkötelékhez tartozó emberek felett;⁴⁾ mint Heuka, bizonyos Farkas, Makarius, Bencze felett, kiket, nem lévén semmi jelzőjük csak az, hogy egy diaconussal együtt pereltettek be 60 márka végett, egyszerű nem nemes szabadoknak vehetünk.⁵⁾ Működik Nimcha néven, mint kiküldött királyi biró⁶⁾ és mint Neuka előtt, a váradszék prémontréi ellen — a canonicis de Sancto Protomartyre — két rabszolgát követelnek.⁷⁾ Qulqed — Kölked — bihari curialis comes előtt rablással vádolnak bihari várnépeket; ő tehát a katonai megyének volt alispánja,⁸⁾ de beperlik előtte valami Mártonnak jobbjait is, rablás és kártétel és quendam nomine Unuca-t, kit nem-nemes szabad embernek kell tekintenünk, gyujtogatás és kártétel miatt.⁹⁾

Okmánytárainkban is több adatot találunk, melyek a két féle felosztás ellen tanuskodnak.

1252-ben IV. Béla a thúróczi prémontréi kolostort megalapítván, és gazdagon megajándékozván annak népeit, »azok a várispánok joghatósága alól, a kiknek váraiban és megyéiben

1) Reg. de Várad 23, 105. és 182. szám.

2) Reg. de Várad, 346, 368.

3) Márki legalább i. h. egynek veszi, de ő munkájában a váradi regestrumra nem ügyel s így annak adatait nem is rostálja meg tüzetesen.

4) Reg. de Várad 211. szám.

5) Reg. de Várad 34. szám.

6) Reg. de Várad 208. szám.

7) Reg. de Várad 264. szám.

8) Reg. de Várad 121. szám.

9) Reg. de Várad 70, 106.

vannak, « kivette, és rendelte, a hogy a mely esetekben »az ispánok más egyházak és nemesek népei felett itélni szoktak,« a thúróczi kolostor emberei magának a királynak biráskodása alá tartozzanak. ¹⁾ Két évvel később — 1254-ben — kiveszi a fehérvári egyház népeit a nádor, »bármely vár, vagyis megyei ispán« »comes alicuius castris seu parochialis« biráskodása alól. ²⁾ 1255. pedig a jászai convent tekintetében rendeli, hogy annak népei felett »sem az abaujvári, sem más várispán« ne merjen itélni. ³⁾

1261-ben Samphleben és Obl kassai hospesek, Felső-Kassa földét kapván, »ab exercitu et jurisdictione communitatis (talán comitis?) castris« vétetnek ki. ⁴⁾ 1264-ben IV. Béla a csuthi monostornak népeit — ugyanazon szavakkal majdnem mint a thurócziakat — kiveszi ama várispánoknak — comitum castrorum — kiknek megyéiben laknak, joghatósága alól, és azon esetekben, »melyekben a megyei vagyis várispánok« — comites parochiales seu castrorum — »más egyházak és nemesek népei felett itélni szoktak,« a király bírósága alá rendeli. ⁵⁾ S hogy a legkisebb kétség se legyen az iránt, ha egyáltalában lehetne, hogy a »comites parochiales seu castrorum«-féle kifejezésben a »seu« nem szétválasztó, hanem azonosító, »vagy is« értelemben vétetik, V. István ez oklevelet 1272-ben átírván nem is szól többé »comites parochiales seu castrorum«-ról, hanem — mint IV. Béla a thu-

¹⁾ »Populos a jurisdictione comitum castrorum, in quibus castris et comitatibus existere dinoscuntur exemimus . . . volentes, ut in nullis casibus, in quibus comites populos aliarum ecclesiarum et nobilium iudicare consueverunt, nullius alterius, nisi nostro vel successorum nostrorum Regum iudicio astare teneantur.« Hazai Okmánytár VI. 64, megvan ez oklevél egyébiránt töredékesen, de a kérdéses helylyel, Fejérmél is IV/2. 135, és teljesen a VII/5. 294 és kk. lapokon, jelesen az idézett hely a 307. l.

²⁾ Cod. Diplom. IV/2. 231 l.

³⁾ »Nullus comitum de Abaujvar et de aliis comitibus castris, pro tempore constitutorum«, C. D. IV/2. 302.

⁴⁾ Cod. Dipl. IV/3. 50.

⁵⁾ A jurisdictione comitum castrorum, in quibuscunque comitatibus existere dinoscuntur, exemimus . . . Volentes ut in illis casibus, in quibus comites parochiales seu castrorum populos aliorum ecclesiarum et nobilium iudicare consueverunt sat. Knauz, Monum. Strig. I. 513.

róczy, fennemlített oklevélben — csak »comites«-ekről, kik nem lehetnek mások, mint a néhány szóval előbb kifejezetten felemlített várispánok.¹⁾ Egyébiránt, hogy a várföldek felett joghatóságot gyakorló ispánok neveztetnek »comites parochiales«, ez kitűnik IV. Bélának egy 1268-ban kelt másik okleveléből is, melyben említi, hogy: »Ex relatione Baronum et parochialium comitum nostrorum fuisset recitatum, quod terre condicionalium nostrorum et castrorum per quorundam in debitam occupationem essent alienate a jurisdictione eorundem.«²⁾ Az »eorundem« szó vonatkozhatik a »Bárókra«, kik némely »condicionalisok« felett, p. o. a tárnokmester a tárnokok felett, joghatóságot gyakoroltak, és vonatkozhatik, s a jelen esetben vonatkozik is, kiválóan a »comites parochiales«-ekre, mert a kérdéses oklevélben állítólag a somogyi várhoz tartozó, a várnagy és hadnagy által rendeztetni kért Megyer földéről történik intézkedés.

II. Endre király — hogy visszaforduljak és túl ne lépjek a kitűztem időhatáron, — egy kelet nélküli nyílt levelében meghagyja a *mosonyi vár* jelenvaló és jövőben leendő ispánjai és alispánjainak — omnibus comitibus et curialibus comitibus *castris Musoniensis pro tempore constitutis vel constituendis* — hogy az asztriai Heiligen-kreuzi kolostort legentoi birtokában — tehát nem »várispánsági« katonai, hanem megyei, polgári jószágban — megvédjék,³⁾ egy 1234-ik évi oklevelének záradékában pedig a püspökök, — újabb terminológiával élve — zászlós urak, a mosonyi, sopronyi, győri, fehérvári, bihari, csanádi ispánok után ezt a szokatlan, de más oklevelek tartalmával nem *ellenkező*, s bizonyosan a valóságnak megfelelő kitételt olvasom: »et aliis quam plurimis, aliorum castrorum comitibus existentibus« »és igen sok más, más várbeli ispánnak idejében«, vagyis az oklevél záradékában előforduló megyei ispánok *mind* várispánokul jelöltetnek.

1) U. o. 594.

2) Hazai Okmánytár III. 14. »Értesültünk báróink és vármegyei ispánaink jelentéséből, hogy szolgáló népeinkhez és várainkhoz tartozó földek némelyek jogtalan foglalása által hatóságuk alól elvonattak.«

3) C. D. III/2. 459.

4) Wenzel Cod. N. Arp. VI. 552. és C. D. III/2. 404 l.

III.

A föntebbiekben igyekeztem kimutatni, hogy a *várák* ispánjai gyakorolták azt a hatalmat, mit — polgári megye létében — a polgári megye ispánjainak kellett volna gyakorolni. Elismerem, hogy a példák száma nagyobb is lehetne: de én csak oly helyeket idéztem, a hol az illető comes, vagy curialis comes minőségéhez, »katonai« természetéhez, kétség nem férhet. Polgári főispánt azonban, ki ép ily világosan meg volna különböztetve a várispánttól, nem találtam és ilyct sem Botka, sem Pesty nem tudtak még eddig felmutatni. Mert IV. Bélának 1265. a ryuchei várjobbágyok és praedialisták tartozásai tárgyában hozott ítéletéből, mely -- Pesty szerint — »a várispánt és a vármegyei főispánt világosan megkülönbözteti« ezt kiolvasni épenséggel nem lehet. ¹⁾

Ez oklevélben ugyanis IV. Béla elmondja, hogy midőn Mark, Juruza és Myrozló ryuchei ispánok — comites de Ryuche — és a ryuchei praedialisták és *várjobbágyok* közt vita támadt »super denariis descensualibus comiti parochiali debitis« azaz a denárok fizetését illetőleg, mely a vármegye ispánnak szállás fejében járt, — és az ügy eléje — a király elé — került, ő a kérdést megvizsgálatván, elrendelte, hogy »a kérdéses praedialisták — számszerint huszonötön — szállás fejében, ezen mostani ryuchei ispánoknak — *ipsis* comitibus de Ryuche de tempore constitutis — annyit fizessenek, mint a mennyit fizettek, midőn még hatvanan voltak.« E szerint tehát a comes parochianusnak járó elől érintett descensualis denárok a panaszos comeseknek voltak fizetendők, tehát ők voltak a »comes parochianusok«. Megerősíti ezt az, a mit a király tovább mond, a praedialisták, várjobbágyok panaszára, hogy helytelen idézésekkel, birságokkal terhelhetnek, rendelvén, »hogy említett ispánok és tisztjeik (praedicti comites) azon ügyekben, melyekben nevezett praedialisták, várjobbágyok, a vármegye ispán (comitibus parochianis) alá tar-

¹⁾ Pesty i. h. II. 297. az Országos levéltárban levő oklevelet régi jele szerint idézi, N. R. A. 559. cs. 29. sz. Ujabb száma D. L. 581; megjelent Wenzel Árpádkori uj Okmánytárában VIII. 124. l.

toztak, ne mondhassanak másképp ítéletet, mint maguk mellé vevén bírótársul egyet a három megnevezett slavoniai nemes közül,« az idézésre nézve is némely biztosító intézkedést tevén. ¹⁾ Itt tehát a panaszos felek biztosítására IV. Béla némileg korlátozza a ryuchei comes parochialis bíraskodását; kivételt állapít meg, mely megerősíti a szabályt, de nem esetet »melyekben a vármegyei jobbágyok a vármegyei főispánnak birói széke előtt megjelenni nem tartoznak, és a várispánok által arra nem szoríthatók«, mely »a várispánt és a vármegyei főispánt világosan megkülönbözteti, és az utóbbiaknak törvényes hatáskört enged a várjobbágyokra, habár némi megszorításokkal.« Sőt ellenkezőleg: ez oklevélből az tűnik ki, hogy a comes parochianusok — vármegye ispánok — ítélnék a praedialisták és várjobbágyok felett: kétféle — polgári és katonai — ispánról pedig az egész oklevélben szó sincsen.

Botka elméletét, a melyre — úgy látszik — általános megfontolások után jutott, a polgári és katonai megyék, vagyis »megyék és várispánságok« különböző elnevezésével akarja igazolni. Már Szent-István korában, a veszprémi püspökség alapító levelében megtalálja a következetes különbséget abban, hogy a megye comitatusnak — in comitatu Vesprimiensi — a várispánság pedig civitas, vagy comitatus civitatisnak neveztetik.²⁾ Nem akarok e régi korra és a megyei szerkezet eleire reflektálni, melyre néhány észrevételt már másutt tettem; ³⁾ túl menne feladatomon arról szólni, mi III. Béla korát megelőzte, csak azt bátorkodom megjegyezni, hogy ha Botka magyarázata az elnevezésekről állna, Szent-István, a ki a várszerkezetet megalapította, »in comitatu Albensis civitatis«, »in comitatu Wsagradiensis civitatis« levő falvakat adván a veszprémi püspökségnek, maga kezdte volna meg a várbirtokok elfecsérlését, mi — tekintve az akkori hely-

¹⁾ Ut praedicti comites . . . memoratos praediales et jobagiones castri in illis casibus, in quibus ii coram comitibus parochialibus astare u . . . (itt az eredetiben nagy lyuk van; talán usi erant vagy sunt volna olvasandó, de az értelem, hogy megjelenési köteleességről van szó, nem kétséges), non debeant nec valeant judicare, nisi associato sibi uno de tribus fidelibus nostris nobilibus Slavonie sat. Wenzel i. h. VIII. 125.

²⁾ Az oklevél C. D. I. 289, IV/2. 431, és Hazai Okmánytár VI. 1. 1.

³⁾ Szent-István és alkotmánya. Századok, 1879. 103. és kk. II.

zetet — nem igen hihető, de maga Botka Tivadar által sem állítatik. A XIII. századra nézve Botka a váradi regestrumra hivatkozik, mely a polgári megyéket »parochia« »provincia«, néven következetesen megkülönbözteti a várispánságoktól: s ezzel a curialis stylus állandó gyakorlatát tünteti fel.¹⁾ Igaz, hogy a váradi Regestrum a vármegyéket »parochia«, »provincia« és nem »comitatus« névvel jelöli: de használja e kifejezéseket más kisebb sőt jelentéktelenebb területekre is vidék, vagy tájnak értelmében. Így olvasunk: provincia de Suprutus, de Puchia, de Shungról,²⁾ melyeket hiába keresek Pestynek »Eltűnt vármegyéi« közt; oly elnevezést pedig, mely e két névvel ellentétben csak a »várispánságokat« jelentené: az egész Regestrumban nem találunk. Mily kevésbé volt egyébiránt megállapodva a szokás az ilyféle elnevezések használatára nézve: bizonyítják királyi, bírósági, káptalani oklevelek, melyeknek szerzőiről, kivált a királyi irodáról csak fel kell tennünk, hogy ismerték a stylus curialist úgy, mint a váradi káptalannak jegyzője. II. Endre király 1230-ban Miklós ispánnak, Ugron érsek testvérének némely birtokairól mondja: »in parochia Chenadiensi«, — néhány sorral később pedig hason természetű jószágokról »in comitatu Chenadiensi.«³⁾ Egy másik oklevélben 1235-ből: »in parochia castri de Komarun« kifejezéssel él, mi — ha Botka Pesty elmélete áll — már magában véve contradictio in adjecto volna.⁴⁾ Egy évvel később — 1236-ban — a várföldek visszaszerzésére kiküldött némely bírák: parochia Simigiensis, Zaladiensisről, mások Provincia Borsiensisről, a pozsonyi káptalan pedig ugyanily természetű tárgyban »comitatus Posoniensisről« beszél.⁵⁾ Látni való tehát, hogy »parochia«, »provincia«,

¹⁾ Botka: Századok, 1871. 300, 303, 307. 1.

²⁾ Reg. de Varad. 1. 83. 90. Balássy Suprutust (Hon 1881. 199. sz.) bár nem teljesen meggyőző okokkal, Sopronyra magyarázza; mint-hogy azonban ez egy eset a kérdés lényegén mit sem változtat: azzal nem foglalkozunk.

³⁾ H. Okm. VI. 25. 1. megvan C. D. III/2. 204. lapon is.

⁴⁾ Wenzel C. Nov. Árp. VI. 567.

⁵⁾ Wenz. Cod. Nov. Arpad. VII. 22, 23, 25, 26, 11. Az oklevelek szövegéből — ha nem is vesszük tekintetbe a történelem egyéb adatait — világos, hogy itt csak a várföldek visszavételére kiküldött bírákról, és nem pedig valami új törvénykezési, kormányzati insititutióról van

»comitatus«, felváltva használtattak, és nem szolgáltak valami külön természetű kerületeknek megjelölésére, s ennél fogva a Botka szerint, »a kétféle megye lételét kézzelfoghatólag igazoló« helyből: »Terra Yiner, in *parochia* Albensi, ad *comitatum*, de Bana pertinens«¹⁾ más nem következik, mint az, hogy az oklevél írója, kerfílvé a tautológiát, nem akarta ismételve használni p. o. a »comitatus« kifejezést.

Pesty az elméletnek támogatására, melyet oly készségesen elfogad, semmi újat sem hoz fel. A horvát zsupánságok különbözését a magyar vármegyéktől fejtegetve, azt mondja ugyan: hogy e zsupánságok »nem tartottak megyei gyűléseket, nem birtak politikai jogkörrel, az országgyűlésre követeket nem küldtek«²⁾, de nem vagyunk feljogosítva feltenni róla, hogy a megyék e későbbkori attribútumait, a tatárdulás előtti megyékre akarná, mint a »megyeiség« kriterionát, a »várispánság«-okkal szemben alkalmazni. Egy más helytt Hajnik Imrével polemizálva, kit, melleleg mondva, teljesen félreért³⁾, azt bizonyítja, részben Botkának érveivel élve, hogy a mit ők várispánságnak neveznek, vagyis a várbirtokok, *nem képezték az ország felosztását*, mi kétségtelen, de nem is a tulajdonképi kérdés.

Egyébiránt Pesty fejtegetésének 6. pontjában, alig hogy határozottan kimondotta, maga ejt elméletén félelmes, lehetne mondani halálos dőfést. Határozottan kimondván, hogy »a várispán hatásköre csak a várintézményi kötelékben levő népekre szorítkozott«, négy sorral rá tanítja: »hogy a vármegyék (értsd a polgári felosztásnak) főispánjai magok voltak az illető »őrváarak — ismét egy szükségtelen kifejezés! — ispánjai. (comites castr.)«⁴⁾

szó, mint Botka véli (Századok 1872. 84 l.) mi egyébiránt a jelen kérdésre egészen közönyös.

1) Wenzel. Cod. Nov. Arpad. VI. 432.

2) Pesty: *Eltűnt régi vármegyék* I. 6.

3) Pesty i. h. I. 16., Hajnik. *Magyar alkotmány és jogtörténelem* I. 134. l.

4) Pesty i. h. 17. l. E mondatban egyébiránt Pesty kétszer jö ellenkezésbe Botkával, kinek terminológiája szerint »megyét«, és »székes várat« kellene mondani, őrvár nála azokat a várakat jelentvén, melyek a »megyében«, külön ispán alatt »a székes váron kívül« még léteztek. Botka. i. h. 1872. 25.

Ezzel tehát, a legtöbb esetben ott van, a hol mi, azzal a különbséggel, hogy szerinte a polgári megyének főnöke egyuttal feje a várnak, szerintünk pedig a várnak ispánja egyuttal ispánja hozzátartozó más, nem várbirtokot képező területeknek is. E mellett azonban Pesty, Botka elméletéből mégis megtart egy pontot. »A hol valamely vármegyében — ugymond — több várispánság volt, ott a várispánok a főispánok alá voltak rendelve.«¹⁾

E szerint tehát kétféle — mintegy első és másodosztályú — várispánok lettek volna. Némelyek tulajdonképen a megyének főispánjai voltak, s alattuk nemcsak saját megyéjük, s közvetlenül egy »várispánság«, hanem más várispánok is álltak: míg mások, nemcsak hogy egy várnak területére szorított hatalommal bírtak, de még a király alatt sem állottak közvetlenül. Ilyféle »várispán«-ságoknak tekinti Pesty példának okáért Semptét, Bolondocزت, Galgóczot és Banát.²⁾ De az oklevelekben e különbségnek semmi nyoma. A semptei ispán, már III. Béla uralkodásának elején egy sorban említetik a bácsi, az erdélyi fehérvári, a kolosvári, temesi, ujbári, esztergomi, és győri comesekkel³⁾ és másodrangu »várispánságok« élén tekintélyes emberekkel találkozunk. Banai »várispán« például 1252-ben Miklós, királyi étekfogó mester.⁴⁾ 1262. és a következő években Ivánkafia András, a Forgáchok őse, kevéssel előbb tárnokmester, nagy acquisitor, ki a Sajónál Béla királynak lovát adta, hogy megmenekülhessen.⁵⁾

Galgócznak élén 1257-ben Einardust, a királyné főlovászmesterét⁶⁾, 1274-ben Reynald, királyi étekfogó mestert találjuk; ha pedig e »várispán«-ság azonos Szolgagyórral, min most már alig lehet kételkednünk, akkor 1251-ben ispánja Erney királyi főlovászmester volt, ki ép úgy mint András, a Sajónál lovát átadta a menekvő királynak.

Felfogásának igazolására Pesty nem is tud több okot felhozni, mint a tényt, hogy »midőn IV. Béla 1261. körül Trusleph

1) Pesty i. h. 17. l.

2) Pesty i. h. 18. l.

3) Wenzel i. h. I. 69.

4) Cod. Dipl. IV/2. 98.

5) V. ö. C. D. IV/2. 55, 206, 366, IV/3. 94. stb. stb.

6) Wenzel C. Nov. Arpad. VII. 467.

volt semptei comes testvérének, Lipoldnak a semptei ispánságot adományozza, *öt a pozsonyi és nyitrai főispánok hatósága alól kiveszi*, a mire nem lett volna szükség, ha különben a semptei várispánok alá nem lettek volna rendelve a megyei főispánnak, és ha Sempte csak olyan comitatus lett volna, mint Pozsony vagy Nyitra.«¹⁾ E tényállásnak valódisága ellen, minden bővebb vizsgálat nélkül is, aggodalmak támadnak, ha látjuk a semptei ispánt két más ispán alól kivétetni, s e nehézséget, melyet Pesty, úgy látszik maga is érez, nem oszlatja el az a magyarázat, hogy a királyi exemptio azért terjeszkedett ki két főispáni hatóságra, »mert Sempte a Vág mellett Pozsony és Nyitra szélén fekszik«, mert mégis csak egy alatt kellett állnia, vagy a semptei várispán tudott — a mit senki más nem tud — két urnak szolgálni? Ha azután kezünkbe vesszük az illető oklevelet, csakugyan azt találjuk, hogy abban sem a nyitrai, sem a pozsonyi, sem semmiféle más megyei hatóság alól való kivételnek nyoma nincs, s egyáltalában egy szó sem találtatik, mely a Pesty-féle teoriának védelmére szolgálhatna. Az idézett oklevélben ugyanis IV. Béla Sempte comitatus, vagyis, mint később magyarázza, várát és tartozékait Lyuppold ispánnak és utódainak adományozza, akkép, hogy azok neki, mint az ország más nemesei, szolgálni tartozzanak. Az ily adományozások, melyek Németországban már a X. XI. században a grófságokból magánbirtokokat csináltak, de nálunk csak szórványosan fordulnak elő a XIII. században; értelmük az volt, hogy az adományos lépett a király helyébe, a vár és tartozékainak jövedelmei őt illették, a várnépek az ő jobbágyai, vagyis hűbéresei lettek. De mert a várispánok, — a mit ugyan Pesty tagad, de ez eset is ellene bizonyít, — birói hatalmat is gyakoroltak másokon is, mint a várnépeken, jelesen pedig — mit az Aranybullában különösen kiemelve is látunk — a tized és pénzbeli ügyekben, s a tolvajok ellen: a király e három esetben, valamint — hozzzávetőleg — minden más esetben is, — a birói hatalmat szintén Lyuppoldra — bár többé comes parochianus nem volt, — bízta. Kimondta, hogy semmi másféle bíró nem köteles itélni ez ügyekben — nullus iudicium Regni... *debeat iudicare* —, a

¹⁾ Pesty i. h. 17.

pozsonyi és nyitrai ispánok sem, a kik közül egyikre, mint szomszédokra, szükségképen szállott volna a vármegye-ispáni birói hatalom, megszűnvé a semptei ispán vármegye-ispánnak lenni.

Itt tehát nem kivételről van szó, korábbi viszonyoknak megszüntetéséről, mi egyébiránt az akkor már megállapodásra jutott curialis stylusban rendszerint egészen máskép szokott kifejeztetni, hanem provisióról a jövőre nézve, mikor azután van értelme, hogy mind a két szomszéd ispánra szól a rendelkezés. Azonban az ily adományoknál, midőn most már a földesurnak kellett volna itélni saját emberei felett, gyakran egy idegennek panaszára, egy idegennek javára, megtörtént, hogy az új biró nem teljesíté kötelességét úgy, mint kellett volna, vagy mint a királyi ispán teljesíté. Erről tehát intézkedni kellett s a király intézkedett is, itt ép úgy, mint más esetekben. Például, midőn a zágrábi püspök 1255-ben vaskai alattvalói felett oly birói hatalmat nyert, minővel más népei felett már birt: az esetre, ha hanyag volna az igazságszolgáltatásban — si remissus fuerit in justitia facienda — elrendeltetett, hogy nem ugyan illető alattvalóját az alperest, de őt magát, vagy tisztjét lehessen a király színe elé idézni.¹⁾

Hasonló rendelkezés történik, majdnem ugyanazokkal a szavakkal, a semptei adománylevélben. »Ha« — az adományos — »az igazságszolgáltatásban hanyag vagy késedelmes, nem népci, hanem ő maga lesz köteles előttünk vagy az előtt, kire a dolgot különösen bizzuk, megjelelni.« »Ennélfogva« — következik a conclusio — »tudtára adjuk valamennyi birónak, különösen pedig a pozsonyi és nyitrai ispánoknak, hogy felette, emberei, vagy népe felett itélni, sem joguk, sem kötelességük.«²⁾

Miért említettnek különösen a pozsony és nyitrai ispánok is? feljebb igyekeztem megmagyarázni. Megemlítésükből azonban a Pesty-féle theoria ép oly kevésbé következik, mint nem következik az »omnes judices« megemlítéséből, hogy létezett egy nagy

¹⁾ Tkalčič, Mon. Historica Ep. Zagrab. I. 108. megvan Wenzelnél is XI. 411, és C. D. IV/2 291. l.

²⁾ Unde omnibus judicibus precipimus, et specialiter Posoniensi et Nitriensi comitibus, ut ipsum et ad eum pertinentes homines seu populos non possent, nec debeant judicari. Wenzel, Cod. Nov. Árpád III. 1. l.

kerület, melynek élén az országnak *valamennyi birója* állott, s annak specialisan alá volt rendelve a semptei »várispánság.« Az adomány ugy látszik nem ment teljesen foganatba, mint Pesty is megjegyzi; még ezután is fordulnak elő semptei ispánok, mi azonban nem lényeges a jelen kérdésre nézve, de lényeges az, hogy Chelleus fia Tamás, 1275-ben comes Posoniensis et de Semptey néven fordul elő egy királyi oklevél záradékában, mi épen nem bizonyítja a semptei comitatus alárendeltségét, szemben a pozsonyi főispánnal.¹⁾

IV.

Kollár a megyében csak a várszerkezetet látta. Kovachich Márton György a várföldeket és a megyét teljesen külön kerületeknek képzelte. Botka megyéket lát, és bennük várispánságokat. Mi nem látunk sem »megyét«, sem »várispánságot«, hanem csak »vármegyéket«, vagyis oly kerületeket, melyekhez a várispánnak kormányzata alatt — hogy Hajnik Imre szavaival éljek — »nemcsak várbirtokok tartoztak, hanem magán szabad birtokok is,« habár »a nemzet szabad tagjai — értsd a nemeseket — nem tartoztak sem személy, sem birtokjogi tekintetben, a várszerkezet, mint *hatósági* szervezet alá,«²⁾ s így van értelme p. o. IV. Béla intézkedésének, midőn Locsmán »várispánságot« — melynek »vármegyeiségét« eddig még senki sem vitatta — Lőrincz étekfogó mesternek ajándékozza: hogy a nemeseknek örökös, és szerzett birtokait határozottan ez ajándékozás alól kiveszi, mi pedig egészen szükségtelen, sőt értelmetlen dolog lett volna, ha — a Botka-Pesty-féle elmélet szerint — nemes birtokok is, bizonyos tekintetben a locsmáni »várispánsághoz« nem tartoznak³⁾. A vármegye tehát — a minőnek mi képzeljük — hasonlított *némileg* — bár minden hasonlat sántikál — a mai német birodalomhoz, melynek császára Poroszországban a teljes souverainitást gyakorolja, mint a várispán a várföldeken; a birodalom más részeiben azon-

¹⁾ Pesty i. h. 18. C. D. V/2. 245.

²⁾ Hajnik Imre: Magyar alkotmány és jogtörténet I. 134. l.

³⁾ Exceptis possessionibus nobilium haereditarii empticiis atque donativis. Wenzl. i. h. VIII. 52.

ban csak bizonyos teendőkre van korlátolva. Ha Poroszország még bírná Neufchatelt, meg volna még a hasonlatosság arra nézve is, hogy voltak várföldek, melyek a tulajdonképeni vármegyei területen kívül más vármegyékbe voltak beékelve, mint enclaveok. Az országnak *legnagyobb* része tehát a várak körül csoportosult, és ez az oka, hogy nincs a tatárdúlás előtti időre visszanyúló jelenkori vármegye, mely — mint már Botka is megjegyzé, — ne vártól vette volna elnevezését. Maga a körülmény is, hogy a »megye« szó, mely tulajdonkép »megsyét,« »határvonalat« jelent — »ad... distinctionem, que vulgo dicitur mege« olvasom 1237-ből¹⁾, — és csak átvett értelemben használtatott a határ által bekerített területre, állandó kapcsolatba jött a vár szóval: felfogásunk mellett és nem ellen bizonyít.²⁾ Nincs kétség, hogy annak, mit ma, ha új elnevezéseket csinálnánk, kerületnek mondanánk, vagy városok és faluknál határnak nevezünk, neve »megye« és nem »vármegye« volt. 1239-ben például egy pont, Somogy és Tolnamegye határán »megehotar«³⁾ nem »vármegye határ« nevet visel. A »vármegye« szó csak ilyféle összetételéből származott: Pestvár-megye, Tolnavár-megye. E példákban az összetett névnek két része nem eléggé világos, mert a székhely neve mellől elmaradt már a vár jelző, és csak Pestről és Tolnáról beszélünk; de vannak még esetek, hol ez világosan felismerhető, p. o. Szalavár-megye, Somogyvár-megye, a melyekben jóllehet Szalavár, Somogyvár helynevek még ma is használatnak, soha sem mondjuk: Szalavár-vármegye, Somogyvár-vármegye. Botka felfogása szerint a vármegye szó akkor keletkezett, ragadt volna a megyére, midőn a várszerkezet már megbomlott, vagy legalább már bomlásnak indult: én azonban természetesebbnek tartom a feltevést, hogy akkor keletkezett, midőn a várszerkezet még virágzott és úgy maradt meg, mint sok más régiség, még akkor is, midőn a viszonyok, melyeknek megjelölésére szolgált, már lényegesen megváltoztak. Egyébiránt rosszul ismerné a középkort az, ki annak

¹⁾ Wenzel i. h. VII. 49., l. ily értelemben 1256. u. o. 423, 1257-ben u. o. 466.

²⁾ A Kálmán törvényiben előforduló »civitas mega« (Endlicher-nél, Monumenta, 364. l.), úgylátszik már a vármegyének fordítása.

³⁾ Hazai Okm. VI. 23.

alkotásairól hinné, hogy egy két formulával teljesen megismertetheti és jellemezheti. Hajnik Imre az árpádkori vármegyének *nagyjában* igen tiszta és világos képét adta. Fejlődésének phasisaira, némely belső viszonyára nézve — bár véleményünk szerint téves alapon állva — rendkívül becses észrevételeket találunk Botkának idéztem cikkeiben. A geographiai állapotokra sokban meglepő világosságot árasztott Pesty Frigyes és még többet várunk további munkásságától; de azért még roppant sok a megoldatlan kérdés, még roppant sok a teendő. Ne kuszáljuk, ne zavarjuk, ne nehezítsük tehát meg a feladatot soha nem létezett distinctióknak, felosztásoknak feltevésével, nyomozásával, melyekre legjobban illenék az, a mit Kálmán király mondott de strigis: »quae non sunt, ne ulla quaestio fiat.«

PAULER GYULA.

HAIN GASPÁR ÉS KRÓNIKÁJA.

MÁSODIK ÉS BEFEJEZŐ KÖZLEMÉNY.

Wagner Károly »Annalecta Scepusii« című 1774-ben Bécsben megjelent műve I. kötetének 2-dik oldalán a Hain-féle krónika hitelességéről írja¹⁾: »De authore quid quid sit, apparet posteriora Anno 1515, quae videlicet Sperfogelius, aliique synchroni scripserunt, omni fide digna esse: vacillant quandoque media, et haud scio, an probatis authoribus consentiant: de anteriorum autem veritate plane nolim vadem agere, quod ex Jornande, Aenea, Sylvio, Bonfinio aliisque minus sinceris fontibus hausta satis constat.«

Nagyon fontos krónikánkra nézve a tudós írónak ezen nyilatkozata. Alig ismerte valaki annyira Lőcsének és az egész Szepességnek történeti multját, mint Wágner s ő mindenesetre kutatásai alapján mondja ki a krónika alapjául szolgáló egykorú írók feltétlen hitelességét. Mióta a titkos levéltárak is megnyitk a történelmi kutatás előtt, ismeretes tény a protestánsok üldözése s csak sok részlet ismeretlen még. Hogy a buzgó jezsuita atya — azt hiszem ezeknél — némely helyen ingadozónak tekinti a krónika hitelességét, azon legkevésbé sem csudálkozhatunk, ha tekintetbe vesszük azon közvetlenséget, melylyel a vallási üldözések le vannak írva és a hangot, melyen az író a jezsuiták ellen ki kel.

Wagner, idézett művében kimutatja, hogy Hain a régibb korra vonatkozólag használta Jornandest, Aeneas Sylviust és Bonfiniust is. Távolság a kutatás forrásaitól, nincsen módomban hozzá juthatni ezen írókhoz. Nem hasonlíthatom össze velök a kéziratot, de ez szükségtelen is lenne egyrészt, a mennyiben azt már megtette Wagner, másrészt pedig azért, mert az 1515. előtti feljegyzések csekélyebb érdekűek; s így az összehasonlítás csak az író tudomá-

¹⁾ Wagner kivonatáról az eredetinek másolatainál teszek alább bővebben említést.

nyos képzettségének és történetírói hivatásának igazolására nézve lehetne érdekes.

Nagyon messzire vezetne, ha a krónika minden állításának igazságát pontról-pontra akarnám kimutatni a városi levéltár ezrekre menő irataiból. Csak a Bocskay-féle felkelésre vonatkozólag 1604—6-ról szóló 29 oldalra, terjedő, (179—207.) elég részletes leírást hozom fel. Ez épen azon időből való, mikor az említett naplóírók közül egyik sem viselt hivatalt. A városi levéltárnak ezen időre vonatkozó 156 darab iratából¹⁾ készítettem kivonatot és azt találtam, hogy az események részletei itt a krónikában oly pontossággal vannak előadva, a minőt krónikaszerű formában csak várni lehet. Általában azt lehet mondani, hogy Hain Gáspárnak krónikája mindazon eseményekre, melyek közvetlenül Lőcsére, a Szepességre és a felvidék többi 5. sz. kir. városára vonatkozólag abban foglaltatnak, teljes hitelt érdemel. Természetesen számításba kell vennie a belőle dolgozó írónak a szerző egyéni jellemét és életviszonyait, így kellő mértékre kell leszálítania a vallása üldöztetése felett elkeseredett protestansnak és a város javát, kiváltságait és szabadalmait féltékenyen őrző polgárnak olykor sötét színekkel rajzolt és kemény szavakba öltöztetett egyéni véleményét.

Hain felfogásának jellemzésére szükségesnek találok felemlíteni, hogy ő az égi jelenségeknek és rendkívüli természeti eseményeknek igen nagy fontosságot tulajdonít és hisz a jóslatokban. Iunen van, hogy az üstökösök megjelenését, több napnak mutatkozását, véresők hullását, földrengéseket és vízáradásokat pontosan feljegyzi s ezeket rendszeren a bekövetkezendő események előjeleinek tekinti. Elbeszéli például, hogy 1625. decz. 8-án (5-én) III. Ferdinánd koronáztatásának napján az egész napon út három napot láttak és utána teszi: »Deus omen divertat.« — 1627. máj. 8-án az előbbi napon Lőcsére jött királyi biztosok és a velők volt szepesi és jászói prépostok a város által megvendégeltettek. A vendégség tartama alatt a bíró a városháza elé 5 ágyút és néhány puskást állíttatva fel, üdvlövéseket tétetett s azért, mert Lőcsén a kath. prépostok tiszteletére ez történt, Leibitz, Késmárk és Menhard határában ugyanazon napon iszonyú vihar és jégeső egészen tönkretette az őszi vetést. 1668. jun. 4-én d. u. 2 órakor egy igen nagy sárkány vonult át Lőcse felett, épen az ő háza irányában. Ennek jelentését — úgymond — megfejtí az idő. Egy alkalommal Iglón egy tóban vérré vált a víz, (?) mit ő saját szemével látott. Az 1680. decz. 22-én látott nagy üstököst rész-

¹⁾ Reg. 890. sz. a.

letesen leírja s hozzáteszi: ennek jelentőségét Isten tudja legjobban. A jóslatokat komolyan veszi s azoknak teljesülésére példát is mutat fel: 1554. július 19-én született Lőcsén egy kétfejű gyermek. Ennek következtében egy asszony jósolta, hogy a városnak két feje lesz, a mint az meg is történt. Ugyanis Windeck nevű bíró megtévelyodott s helyére megválasztották bírónak Kletschkó Mártont. Windeck azonban kigyógyult, Kletschkó lemondani nem akart, minek következtében nagy zavar keletkezett a városban.

Úgy látszik ebből, hogy tanulmányozott előmintái, különösen Bonfinius — ki szintén igen szereti a csodákat — nagy hatást gyakoroltak e részben Hainra.

Krónikásunk egyéniségének teljes ismertetésére legyen még szabad röviden szólanom nemzetiségi, érzelmeiről. Családjá Németországból származott át hozzánk. Ő német irányu neveltetésben részesült s a környezet, melyben élt, szintén német volt. Nem csodálkozhatunk tehát azon, ha iratában a németség dicsőítésével — többször a magyarok rovására — találkozunk. Büszkélkedve említi fel, hogy Lőcsének lakói mind németek s az augsburgi hitvallás hívei, mely két tulajdonsággal Felső-Magyarországon, sőt az egész országban sem dicsekedhetik más város. Ennek kifolyása azon sokszor kiméletlen hang, melylyel a magyar urakat helyenkint jellemzi. Igaz, hogy azok olykor-olykor becsületesen rászolgáltak. Tartozunk azonban az igazságnak érdekében megjegyezni azt is, hogy ő saját városa polgárainak gyenge oldalait sem takargatja, hanem mindannyiszor keményen megröjja, a hányszor arra okot és alkalmat talál. Különösen Sperfogel Conrad és Cramer Gáspár irataiból idézve teszi azt.

A műnek chronologiai része nem állja ki mindenütt a bírálót. Az 1675-ik év előtti eseményeknél gyakran esik tévedésbe, valószínűleg azért, mert a régibb időre vonatkozólag használt írók adatait átvette a nélkül, hogy azok chronologiai pontosságát bírálta volna. Igy 744-ben jöttek a magyarok másodsor Scythiából. 1003-ban vették föl a keresztény vallást. — A tatárok 1241-ben jöttek Magyarországba s innen csak 1245-ben vonultak ki. 1290-re írja Kassa alapítását — a körfalak építésének kezdete helyett — holott már 1216-ban említette a kassai klastromot. 1308-ra teszi Róbert Károly győzelmes csatáját trencsényi Csák Máté ellen. Itten a rozgonyi csatát értve írja, hogy a szépesiek vitézül győztek Tarczalnál — értsd a Tárca folyónál. 1474-ben volt Lőcsén Mátyás király s innen indult Liptóba *Komorovszky* ellen. (Mátyás király ekkor csakugyan Lőcsén volt és itten adta ki oklevelét, melyben kárpótlásul a lengyelek által okozott károkért és a város erősítése céljából fölmenti Lőcsét minden

rendes és rendkívüli census fizetésétől. A tévedés Mátyás ellenfelében történt.) — 1515-től kezdve csak igeu gyérek a hibák. 1528. sabbatho post nativ. Mariae jött Lőcsére Buda, Esztergom, s több vár elfoglalásának híre a törökök által. (Ezt Sperfogelből tévesen írta ki, hol az erre vonatkozólag írt jegyzék a 98 és 99-ik levél közötti számozatlan papirszeleten az 1528-iki események között áll, helyesen 1529-re téve). 1650-ben, 1648 helyett — leírja a németországi (westpháli) béke megkötése által előidézett örömet. Ezeken kívül néhány jelentéktelenebb, leginkább az események napjára vonatkozó kronológiai hiba akad még, de ezek oly csekélyek, hogy nagyobb szabásu rendszeres történelmi műben is megbocsáthatók lennének.

Hain előadási módorában alkalmazkodik a kitűzött czélhoz s e szerint kétféle az előadás. Krónikát és korrajzot akar nyújtani az utókornak. Egészen véve azt lehet róla mondani, hogy az események elrendezésénél egyedül a kronológiai egymásután tartja szem előtt. Az események összeköttetésbe hozása végett csak néhány helyen tesz utalást arra, hol található az említett dologhoz tartozó többi adatok, de sehol sem emelkedik fel a valódi történetírás magaslatára. Ha mégis kétféle előadási modort különböztet meg, ez onnan van, hogy a műnek a forrásokúl használt krónikák és naplóból átvett része legtöbbször rövid mondatokban, kivonatosan adatik elő. (Több helyét összehasonlítva Sperfogelnek eredeti naplójával, azt találtam, hogy az abból merített adatok az eredetihöz képest igen röviden vannak közölve). Midőn azonban már közvetlenül személyes tudomást szerez a történekről, elhagyja a rövid krónikaszerű előadást s különösen azon események részletezésénél, melyekbe intező befolyást gyakorolt, előadása élénkké, valóban élvezetessé válik.

A vallási üldözések korának leírásánál a felekezeti szenvedély többször ad a kath. papság ellen használt kemény kifejezéseket az üldözött protestánsnak ajakára s a városban elkövetett rablások és garázdálkodások miatt helyenkint élesen jellemzi a magyar urakat a városi polgár.

A műnek idézett helyei szolgáljanak mutatóványúl a szerzőnek nyelvezetére és irányára. A magyar nevek orthographiája igen gyenge oldala. Kemény Jánost például »Keömeneő és Kömemeő«-nek, Szoltsányit »Scholtzani«-nak, Szolnokot »Zolnock«-nak, Szunyogot »Szunyock«-nak stb. írja.

A krónika negyedrért alakú 956 oldalra terjedő kézirat. Kezdődik a szépebbégek ősidőktől való eredetével s terjed 1684. végéig (decz. 25-ig.) Czímlapjára egy 1676. évi magyar, lőcsei kalendárium címlapjának képe van ragasztva. Ennek alsó részét Lőcsének képe foglalja el. Legkevésbé sem lehet azt művészi kivi-

telűnek mondani, de minthogy a várost a XVII-ik század vége felé eredeti felvétel után tünteti fel, különösen Lőcse erődítési rendszerére nézve nevezetes. A felső kapunál nemcsak a barbakant tünteti fel tisztán, hanem az ezt övező körárok külső falát helyettesítő czölöp-kerítést (palissade) is és egyéb részleteiben is nyújt támaszpontokat a bástyák és tornyok elhelyezésére. E fölött két oldalon két allegorikai alak, a felső részen pedig két angyal által tartva a város czímere. A középső térből a kalendárium czíme ki van vágva s ennek helyére írta Hain az ismert czímet. A tulsó oldalon vannak feljegyezve a forrásúl használt írók.

Nagyon megkönnyíti a munka használatát az ezután következő 32. számozatlan lapra terjedő, a szerző által készített betűsoros név- és tárgymutató: »Regestum über die Leutschauerische Chronic.«

Mielőtt a krónikára térne át, röviden megismerteti az olvasót a régi Lőcsével, a »Kurtze Beschreibung der Stadt Leutschau«-ban s így bemutatván a legtöbb leírandó esemény színhelyét, fog a »Kurtze Nachdenkliche Zipserische und Leutschaurische Chronica«-hoz az 1-ső számozott oldalon.

Nem szándékozom végig vezetni a szives olvasót azon hosszú mondaszerű elbeszéléseken és etymologisáláson, melylyel a »Zipser«-eket Nőé fiától a góthok útján leszármaztatja, csak lehetőleg szűk keretben csoportosítva fogom előtűntetni a krónikában előforduló adatokat.

Lőcse a XVI. és XVII. században keleti Felső-Magyarországnak egyik legjelentékenyebb városa volt, s volt olyan idő is, midőn Kassánál elsőbb rangú helyet foglalt el. Krónikánk a város alapítását, összefüggésbe hozva azt a tatárjárással, 1245-re teszi. Nem tudja, mikor kezdték a várost kőfalakkal venni körül, hanem a felépült erődítményekről oly sokszor szól, hogy némely adatokkal kiegészítve, egész pontossággal elő lehet állítani az erődítésnek teljes képét. A város kapuit és kaputornyait, bástyáit és állandóan fedett falait folytonosan figyelemmel kíséri, feljegyi az azokon akár ellenség, akár elemi csapások által okozott rombolásokat és a kijavíttatás költségeit. Három ízben: 1569, 1605, és 1670-ben nagy részletességgel írja le a falakon, a bástyákon és a fegyvertárban volt fegyvereket és más hadi készleteket. Rövidebb említést igen sokhelyen tesz rólok. Bevezet a fegyvertárba, megismertet a város híres ágyúöntő mestereivel s az azok által öntött ágyúk minőségével. Elénkbe állítja a város összes czéheit és a tizenkettedekbe osztott polgárságot, midőn a tanács nekik kiosztja a bástyákat s élökre állítja az önmagok által saját kebelökből választott tiszteket. Megismertet a város zsoldos katonaságával, ennek díjazásával, vezetésével és alkalmazási módjával.

Történeti irodalmunkban még eddig nincsen oly mű, mely kellően méltatná s alaposan feltüntetné a mult századok városi polgárainak életét. Első pillanatra talán teljesen érdeknélkülinek tűnik fel a laikus olvasó előtt az, hogy hogyan éltek a régi nyárspolgárok, de a hazai művelődés történetével foglalkozó írónak okvetlenül számolniok kell nemzeti életünknek azon fontos tényezőjével.

A mit a XV. és XVII. századbéli városi életre vonatkozólag csak igen nagy áldozatok árán szerezhethet össze a kutató, jórészt együtt találhatja fel Hainnál. Lőcse lakosait minden fény és árnnyaldalaival fel tündeti. A lakosság számát ugyancsak egy helyen meg mondja, midőn 1599-re írja, hogy a pestishen a város negyed-fél ezer lakosa közül felénél több halt meg, de fölemlíti helyenkint a fegyverfogható férfiak számát és 1641-től 1671-ig mindenütt kimutatja a születettek és meghaltak számát, melyek annál értékesebb statisztikai adatok, mert a Lőcsén jelenleg meglevő anyakönyvek csak a XVII. század végső éveiből valók.

Lőcse jelentékeny szereppel bír a hazai és külföldi iskolázatás történetében. A Thurzó Elek-féle és más alapítványok képe-sítették a várost iskolájának jó karban tartására és arra, hogy Németország egyetemeire évenként több tanulót küldhetett. Ezen alapítványok történetére van több adat krónikánkban. Nem lehet reánk nézve közönyös kérdés az: kik nevelték egykor hazánkfiait. Ezen kérdésre nemcsak a lőcsei, hanem az eperjesi, kassai és más iskolákra nézve is sokszor adhatunk kielégítő választ. Magyar nemzeti szempontból nem érdektelen, hogy Lőcse polgárai 1645-ben a Rákóczyhoz menő francia követet francia nyelven tartott beszéddel fogadták, míg 1675-ben nagyon meg voltak akadva, midőn Holló Imre kassai kamarai tanácsost és királyi biztost német beszéddel fogadták. Holló felszólítja őket, hogy amennyiben sem ő nem bírja tökéletesen a német nyelvet, sem a kíséretében levő két kanonok nem érti azt, beszéljenek magyarul. A polgárok kénytelenek voltak bevallani, hogy ők németek lévén — mint azt habitusokból is láthatja — nem bírják a magyar nyelvet.

A lakosság foglalkozásának módjára s a hazai ipar és kereskedelem történetére becsesek némely helyek. Már Hain is gondolhatott arra, hogy egykoron megváltoznak korának viszonyai s akkor írja: »6. Martý 1676... der Posterität aber zur Nachricht, damit man wissen könte, was vor Nahmen bürger und geschlechter sich diese Zeit allhier auffgehalten, habe *Ich* solche aus d. Martzelbuch, wie Sie Anno 1660. einkommen, Zwölfftelweis benennen wollen, samt den *Handwerck* so vill möglichen war.« A 15 oldalra terjedő jegyzék maga egy kis krónikája Lőcsének

azon korból, melyben még 44 különféle üzlet-ág virágzott a városban. A bírák és tanácsnokok nevei után gyakran kiteszi azoknak foglalkozását és ezen jegyzetekből láthatjuk, mely iparosok voltak időről időre a legtekintélyesebbek. A lőcsei ötvös iparról fogalmat nyerhetünk, ha összeállítjuk a Lőcsén igen gyakran megfordult fejedelmi és főúri személyeknek ajándékkul adott és követek által elküldött arany, ezüst edények és ékszerek jegyzékét.

A polgárság politikai szereplésének megítélésénél jelentékeny szerep jut a vagyoni állapot ismeretének. Lőcse a tőlünk Lengyelországba és viszont szállított áruknak szabadalmazott lerakó helye volt. A szabadalmakkal ápoltt és védett ipar gazdagokká tette az egyes polgárokat. A város fekvő birtokainak jegyzéke különösen azért érdekes, mert a jobbagyok által viselt szolgalmányokról mindig értesít.

Hazai bortermelésünk egykori állapotáról és borunk értékéről a város hegyaljai szőlőről szóló számos részlet beszél. 1649-től kezdve pedig 15 éven át fel vannak jegyezve a város bevételei és kiadásainak összegei.

Részletesen megismertet a városok igazgatásával a: »Kurtzer Unterricht, was bey tragender Richterlichen Ambt allhier zur Leutschau nothwendig von Gewohnheits wegen zu observiren ist. Von H. Nicolas Hain Seel. Kürztlich vor Seinem getragenen Richter Ambt aufgesetzt« című, 29 oldalra terjedő (350—378.) részlet. Ebben elő van adva, mint ad a belépő bíró számot egy évi sáfárkodásáról, előbb zárt ajtóknál a tanácsnak, majd a képviselő testületnek — rendesen pénteki napon. — A senatus feloldja a bírót eskütje alól s másnap következik az új bírónak megválasztása. Igen érdekes leírást nyújt a templomban végbemenő szertartásokról, a megválasztott bíró meghívásáról s az eskü letételéről. Harmadik napon történik a tanácsválasztás, majd a hivatalos teendők kiosztása, a községet képviselő 48 férfinak (die Gemein) a városi gyámoknak (Vormünde-tribuni) választása. Az év első tanácsülésében leteszik az esküt a város falvainak bírái. Intézkedés a városi fának szállításáról. Az adóssági ügyekben követett szigorúbb és enyhébb szóbeli eljárás a bírói napokon (vorzeit). A vásár szabályozásáról való tanácskozás s a vásárt megelőző intézkedések. A polgárok által évenként tartatni szokott czéllövészet. Az erdő-kiosztás. A polgárjog adományozásánál követendő eljárás. A városi adó (zins) beszédese. Mészáros, posztószövő és sütő czélmesterek választása. Szerződés a fürdő gazdával. A kovácsok által a város erdeiben való szénégetésre vonatkozó szabály. A vinczellérek megerősítése. A polgárság figyelmeztetése a tűzvészek elleni óvó intézkedésekre a nagyobb ünnepek előtt. Törvénykezési eljárás a főbenjáró ügyekben, az ítélet kihirdeté-

sének és végrehajtásának módja, a törvény-szolga és hóhér illetményei. Ezen pont a városi levéltárban levő 1595-ik évből való »Malefitz Buch« első oldalán terjedelmesen le van írva, mi arra mutat, hogy a halálra ítélt bűnösökkel követett eljárási mód a XVI. és XVII. században ugyanaz volt. — A törvényszünetek ideje. A város felosztásáról tizenkettődedbe. A bírók és szenátorok fizetése. A város bevételei és kiadásainak czímei, az előbbieket 66, az utóbbiak 89 pont alá foglalva.

Ezenkívül több helyen előfordul a bíró installatiójának leírása, midőn a városban volt a megválasztott és midőn valamely küldetésben távol járt. Értesít a tanácsbeli urak hivatalos ruházatáról és a tanácsnokokra hivatalbeli mulasztás miatt rótt bírságokról, a hivatalos ténykedéseket követő lakomákról, nemkülönben a hatóság és polgárság közötti viszonyról, a lelkészek választásáról, díjjazásáról és viszonyáról a hatósághoz. A városok autonómiájának teljes képét találhatjuk itt fel a világi ügyekben úgy, mint az egyháziakban. A város kiváltságai és szabadalmairól és arról, mily féltékenyen őrizték azokat a polgárok, felesleges lenne bővebben tennem említést.

A Lőcsén volt egyesületek közül csak a »Bruderschaft Corporis Christi«-vel, az: »Elenkte Bruderschaft«-tal és a: »Schützen Bruderschaft«-tal foglalkozik részletesebben. Ennél különösen nevezetes az 1666. jul. 5-én Hain Gáspár vezetése alatt tartott nagy czéllövészet, melyen 22 darab arany, ezüst, zink edényekből, atlasz és taffota kelmékből álló jutalomdíjjal összesen 178 frt, 25 denár értékben osztattak ki. A jutalom-tárgyak és azok ára feljegyezték. A czéhek belső életéről igen keveset írt.

Kiváló figyelmet érdemelnek a városi statutumok. Ezek többször heces adalékokul szolgálnak a mult századok családi életéhez. Van 1608. jan 9-ből a sörfőzésre vonatkozó szabályzat, ehhez jellemzőleg hozzá teszi: »welche nach Leütscher Manier nicht lang gehalten wurden.« — 1608. okt. 4. Megtartani rendelik a régi lakadalmi szabályzatot s módosítják a sörfőzésre vonatkozót. — 1610. a bíró egy hordó bort kap egy évre, vagy minden nap egy itczét. — 1612. sept. 7-én új szabályzat a sörfőzésre. 1612. decz. 12-én az egyházi szertartások tartásának ideje szabályoztatott. 1621. okt. 19-én a város ügyeiben egy héten túl távollévő tanácsnok »Nyargalás«-a 1 frt, ez 1581. óta csak 50 denár volt. 1629. julius 19-én. A mezei munkások, napszámosok és fuvarosok munkadíjának szabályozása. — Ugyanazon évből a letelepedő jövevények megadóztatása. — 1631-ből a cséplő részről. 1641. jan. 11. Az iskolákra, szolgálatnélküli cselédekre, a fa árának szabályozása, malnok, utak, a polgárok fegyverzete s más ügyekre, melyek közül az iskolákra való figyelmet tanúsítja az,

hogy az iskolai órák miatt már reggel 5 és 6 óra között meg kellett igazítani a torony órát. 1649. okt. 29. lakadalmi és keresztlői szabályzat. 1651-ben Hain Miklós bíraskodása idejéből egy terjedelmes szabályzat, mely a gazda és cseléd közötti viszonyt, a cselédek díjazását rendezi és gátot vet a cselédség fényezésének, (leiratik a ruházat.) 1656-ból egy terjedelmesebb lakodalmi szabályzat. — 1666-ban panasz merült fel a sütők ellen, hogy akkor is kis kenyereket sütnék, mikor az élet olcsó, a hatóság tehát szabályozta a sütemények árát. 1671-ből a városi hivatalnokok díjazására vonatkozó szabályzat.

A város középületeiről, különösen templomairól és egyházi szerelvényeiről szóló részletek az enyémnél avatottabb tollal méltányoltattak »Löcsének régiségei« tudós szerzője által. Az ottan elmondottakhoz csak azt jegyzem meg, hogy az eredeti krónika sokkal terjedelmesebb lévén a másolatoknál — helyesebben kivonatoknál — természetesen adatai is bővebbek s szólnak a város vízvezetékeiről és egykori fürdőiről is.

A felvidéki 5 sz. kir. város és Késmárk, mely 1651-ben megváltva magát Theököli Istvántól, nagy áldozatok árán sz. k. várossá lett, nemzetiségi és vallási, ipar és kereskedelmi érdekek által oly szorosán csatoltattak egymáshoz, hogy történetüket egymástól teljesen elválasztva alig lehetne helyesen tárgyalni. Ezen városok történetére vonatkozólag szintén sokat nyújt krónikánk.

Kassa falainak építését már említettem, Lőcse több ízben járult a bástyák építésének költségeihez. 1556-ban leégett a nagy templom és a mellette álló torony. Az ily aprólékos feljegyzéseknél fontosabbak a városra időnkint rótt hadi terhekről és kereskedelmi ügyekről szóló tudósítások. Ugyanez áll Bártfa, Szeben és Eperjesről is. Az utolsónál itten részletesen van előadva az evangélikus gimnázium alapításának és felszerelésének története mindazon városok és magánosok neveinek felsorolásával, kik a tanintézet felállításának költségeihez nagyobb összegekkel járultak s az összegek is felemlítetnek. A tanintézet fejlődésének története egészen addig terjed, míg az 1672-ben a katolikusok részére le nem foglaltatott.

Késmárk történetével többet foglalkozik. Legnevezetesebb részlet azon egész századon át tartott, olykor véres villongás, mely Lőcse és Késmárk, illetőleg a Laszky család között az áru lerakási szabadalom miatt folyt. Késmárk egykori erődítményeinek részleteit említi. Megismertet Késmárk uraival 1528-tól kezdve. Terjedelmesen írja le Késmárk város polgárainak viszonyát földesurok — gróf Theökeöli Istvánhoz. A kényuraságnak eleven színekkel festett képe azon 19 pont, melyet a gróf

1647-ben diktált az ellene fellázadt, de fegyveres erővel ismét leigázott polgárságnak. Közli továbbá az 1651-ben egyrészt III. Ferdinánd király és Theökeöli István, másrészt a késmárkiak között Késmárknak Theökeöli uralma alól való felszabadulása és szabad királyi várossá tétele tárgyában kötött egyezséget. Formális nemzetközi szerződés ez a város és földesura közt, melyben mindkét fél birtokának határai megállapíttatnak, szerződnek a bűnösök kölcsönös kiadására, a határvillongások elintézésére, a főben járó bűnösök elítélésének illetőségére stb.

A Szepesség több városa és falujára Szepes, Murány, Árva Makovitzta stb. várakra találunk kisebb, krónikaszerű feljegyzéseket.

A városok önkormányzata és az általok élvezett kiváltságok és szabadalmak némi elzárkózottságot vontak magok után a többi osztályokkal, sőt olykor az egész országgal is szemben. Különös érdekléssel bír a polgárságnak viszonya a nemességhez. Lőcsén a polgárság csak 1654-ben engedte meg a nemeseknek házat venni, »jedoch — írja a krónika — mit d. Stad verderben.« Első nemes házbirtokossá Máriássy János lett. A Berzeviczy, Laszky, Görgői Teöke és Máriássy családokkal igen sok birtokviszálya volt a városnak. Ezeknek leírása az illető családok történetén kívül politikai érdekléssel is bír, amennyiben gyakran jellemzi a családtagok pártállását. Gyakran találkozunk azon esettel is, hogy a megyei nemességnek gyűlése megszabja a vásárookra vitt árúk árát s ha a polgárság a vásáron magasabbra tartja árúit, azokat erőszakkal veszik el, lefizetvén érettek a tetszés szerint szabott árat. A polgárság kénytelen a kereskedelem nagy hátrányára visszavonulni a vásároktól. Nemzetiségi tekintetben is igen nagy az ellentét a két osztály között. Nem lehet tehát csodálkoznunk, ha nem uralkodott közöttük szívélyes viszony. Midőn 1675-ben a lőcsei tiszujításnál nem lehetett alkalmas katolikus egyéneket találni a polgárság között és a kir. biztos megyei nemesekkel akarja betölteni a hivatalokat, a polgárság igen érdekesen írja le a királyi biztosnak: miért nem alkalmasak azok a városok igazgatására.

Nem akarván hosszasabban időzni a speciálisan a városok életére vonatkozó adatoknál, csak futólagosan említem fel, hogy krónikánk városai a XVI-ik és XVII-ik századok politikai küzdelmeinek különösen vagyonságok által, jelentékeny tényezői voltak. El részben való fontosságukat láthatjuk az általok fizetett taksának, a hadsereg tartására, pénzben, terményekben, ágyúk és más hadi szerelvényekben kiszolgáltatót költségek igen sokhelyen előforduló jegyzékeiből.

A bűnök és azok büntetései jellemzik a kor erkölcsi állapotát. Minthogy krónikánkban oly sajátságos viszonyokkal bíró

városokkal van dolgunk, melyek hazai törvényeink és törvényes szokásainktól eltérőleg a régi szász törvénykönyvet vevék eljárásuk alapjául; a büntető eljárás részleteinek ismerete a hazai törvénykezési viszonyokra nézve figyelmet érdemel. A kornak vallásos gondolkozásmódját jellemzi például egy 1655-ben Lőcsén egy gyermekének meggyilkolásával vádolt szolgálonak esete. A vádlott töredelmes vallomást tett. Büntetésül nyárssal keresztül szúrva, elevenen kellett volna eltemettetnie, minthogy azonban a pápistaság tévelygéséből — mint a krónika írja — az evangélika vallásra tért át, mellén fogóval tett egy csipés után lefejeztetett. Az egész XVI. és XVII. századon át 50-nél több büntetési eset fordul elő.

A helyi érdekű ügyeken kívül foglalkozik Hain az általános országos érdekekkel bírókkal is.

A II. Lajos királyunk uralkodása idejében volt zavarok rendkívüli nyomasztó hatással voltak pénzügyi viszonyainkra, annyira, hogy 1527-ben egy márka ezüstre csak 4 lat számított és sok kereskedő nem akarta árúit ily csekély értékű pénzért adni, minek következtében 1525-ben kényszer forgalmat kellett életbe léptetni. Részletesen le van írva az általános pénzügyi zavar és a termények megszabott ára. 1530-ban pedig már 3 latra szállott le az ezüst márka a Szepességen, midőn Bebek Ferencz azzal fenyegetődött, hogy 5000 törökkel ront a megyére, ha értéktelen pénzt el nem fogadják. Leírja a Zápolya és Ferdinánd pénzei között volt értékkülönbséget 1531-ben, 1622-ből az arany és más pénzek értékét. Keservesen panaszkodik ekkor a roppant drágaságról, melynek egyedüli okai a »Galgenvögel«, »Schnapler«, nem igen megtisztelő czímekkel illetett német tisztek, kik a jó régi aranyat kivive, ros sziléziai garasokkal áraszták el az országot, minek következtében a régi aranynak értéke 4 frtről 6-ra emelkedett. 1623-ban már javulni látjuk a pénzügyi helyzetet. 1665. és 74-ben a Szepességen forgalomban volt lengyel pénzeknek, 1670-ben a mark-, firtung-, loth-, quintlnek denárokra átszámított értékéről tudósít. Így még több helyen.

Az élelmi szerek árát gyakran jegyzi fel.

Az 1522-iki rákosi gyűlésen megszavazott adóknak jegyzékét, az adó kivetése és beszédésének módját adja elő a 23—31-ik oldalon, igen élénken festve az e miatt Lőcsén keletkezett mozgalmat, mely a városi életnek szintén egyik érdekes képe. 1672. jan. 19-én hallják először hírét Lőcsén a fogyasztási adónak. Ezen időtől kezdve gyakrabban foglalkozik a krónika azzal és az adózás egyéb neveivel, többször felhozva a megyei nemesség ellen alkalmazott katonai executiót is.

A XVI. és XVII. század politikai története általában

elégé ismeretes. A főbb vonásokra vonatkozólag semmi újat sem tartalmaz a krónika, de a felső vidéki nemesség pártállásáról, a városok részvételéről a mozgalmakban, a hadseregek járásáról, a magyar seregek alsóbbrendű tiszteiről sok oly részletet foglal magában, melyeknek olvasása az eseményekkel ismerős olvasóban is képes érdeklődést ébreszteni. Bocskay, Bethlen és a kíséretében volt főuraknak, a Rákóczyaknak, a békealkudozások ügyében Lőcsén gyakran átutazó követeknek, a királyi biztosoknak, Theökeöli Imrének és sok más főúrnak életéről és jelleméről a naplóírók személyes érintkezés alapján mondanak ítéletet s azoktól veszi át a jellemzéseket Hain a régibb korból, míg saját korából önállóan jellemzi a szereplőket.

A reformatió első behozataláról beszélve, aránylag igen röviden vette át latin nyelvű előadásában Sperfogelnek terjedelmes német előadását. A hazánk felvidékén első lutheranus — Hain hozzáteszi, hogy inkább anabaptista — hitterjesztőnek, Fischer, és nem Fleischer Andrásnak, Lőcsén, Schwedlőren és Szomolnokon viselt dolgait, praedicatióit, és Katrianer tábornoknak ellene indított üldözését, az említett író nem igen híven követve írja le. A protestantismus magyarországi apostolainak, Stöckel Lénárd-, Honter János-, Dévai Mátyás-, Bogner Bertalan-, (Lőcse első evangélikus lelkészének 1544-ben) Serpilius Lőrincz, Wagner Márton és másoknak életéhez nyújt adatokat. A synodusokat, lelkészek és superintendensek választását, azoknak installatióját és viszonyát a hatóság és a hitközséghez, az egyházi visitatiókat stb. figyelemmel kísérve, bevezet a protestans egyház belső életébe, különösen az 1666-ban Szebenben (Sáros m.) tartott superintendens választás egész lefolyásának 8 oldalra terjedő leírásával.

Legterjedelmesebben foglalkozik a XVII. századbéli vallási üldözések leírásával s »ez képezi kéziratunk fénypontját.« Ezeknek sorát 1604-ben Belgiojoso kassai templom foglalásával nyitja meg a 179. oldalon és az egész művön át folytatja. Pethe Márton győri (?) püspök és szepesi prépostnak, u. azon évben Lőcsén a polgárság lázadása következtében meghiusult foglalási kísérletét; Hosszutóthi István szepesi prépostnak a protestans egyházaknak 1626-ban szándékolt, de a megyei nemesség által meg nem engedett visitatióját, a szabad királyi városoknak a vallás ügyében tartott congregatióit és az országgyűlések vallásügyi tárgyalásait mindenütt kiemeli. 1666-tól kezdve a Szepes, Sáros és Liptómevgyékben a katolikusok által tett templom-foglalások egész hosszú sorát jegyzi fel. Természetesen legtöbbet foglalkozik a lőcsei esetekkel, melyeknél, példáulú a nagy zárdának a franciscánusok részére történt elfoglalása, (1671. apr. 9.) az 1674-iki

foglalások 18 oldalon vannak leírva. Részletesen foglalkozik Eperjes, Bártfa, Szeben és Késmárk egyházi ügyeivel. Az 1670-től 1684. végeig lefolyt 15 évről írt 278. oldal azon mozgalmas kor történetének minden részletére bő anyagot tartalmaz. Sok helyen említi azon rendeleteket, melyek által az evangélikusok kényeszerítették részt venni a katolikusok vallási szertartásaiban.

Szobieszky Jánosban Lipót király nemcsak hadi szövetségessre talált. A 13 szepesi városban épen oly mérvben és erőszakos módon indította meg Lubomirszky herczeg az ellenreformációt, mint az a megyének a magyar király hatósága alatt álló részében történt. Az ottan napirenden volt templomfoglalásokat, protestans lelkészek száműzését stb. egy sorban találjuk említve a nálunk történetekkel.

A krónika tartalmára vonatkozólag végre azt említem meg, hogy a Szepességen történt tűzvészek, villámcsapások, jég-esők, áradások, szárazságok, sáskajárás és éhínség, ragályos betegségek és különösen a több ízben dúlt pestis is benne foglaltatnak.

Ezekután Hain krónikájáról a következő ítéletet bátorodom kockáztatni: Oly mű áll itten előttünk, mely városi polgári középosztályunk XVI. és XVII. századi életének minden mozzanatát felölelve, adatainak mind sokféleségére, mind teljes hiteleségére nézve, mint felvidéki városaink történetére vonatkozó mű, páratlanul áll krónika-irodalmunkban. Ha hozzávesszük még azt is, hogy találunk benne a magyar urak életmódjának és jellemének feltüntetésére, a hazai pénzügy-, ipar- és kereskedelemre, a protestans egyház és a hazai iskolaügy fejlődésére, de kiváltképen a vallási üldözések korára vonatkozó igen részletes adatokat: méltán mondhatom Henszelmann úrral, miszerint: »a lőcsei krónikának teljes kiadása hazai történetünk érdekében fölötte kívánatos.« Hozzá tehetem még, hogy a történetet kedvelő közönség, mint azt az idézett helyekből is láthatni, — régies bár, de könnyen érthető németsséggel írt élvezetes olvasmányt nyerne.

DEMKÓ KÁLMÁN.

KÜLÖNFÉLÉK.

A HÚNOK ÉS PANNONIA 380—440-IG.

A »Századok«-ban a múlt év folytán s a jelennek elején közzétett néhány cikkem egyes kérdéseket fejtegetett Pannoniának a népvándorlás kora alatti állapotjáról. Nem akar az Pannónia kimerítő története lenni. Némely kérdést szándékosan mellőztem, sőt meg levén írva is, kihagytam, hogy az egyes cikkek egy folyóiratbeli közlés határán túl ne terjedjenek.

Egyik ilyen kimaradt részlet, a mit alább közlendő vagyok, pótlékkül a már közlöttekhez. Az a leghomályosabb éveire vonatkozik a népvándorlás korszakának. Mindamellett a kérdés fontosabb, hogysen egyáltalán minden felelet nélkül maradjon. A kérdés az, lakták-e a húnok Pannoniát Európába érkeztek (376) óta Attila foglalásáig?

Egy előbbi cikkemben közöltem Latinus Pacatus szónok homályos célzásait arra, hogy a húnok a IV. század utolsó két tizedében Theodosius alatt, mint a római császár zsoldosai híven és példás rendtartással tettek hadi szolgálatokat a római területen, sőt a városokban is. Tudjuk, hogy Attila előde Roas (Szabó K. szerint Roff) mondhatni a római császár tábornoka volt.

De a húnok hazájáról mintegy hatvan évig nincs semmi világos adatunk.

Nem kis meglepetéssel olvassuk egy 427-re szóló följegyzésből, hogy ebben az évben a húnok átengedték a rómaiaknak az általuk 50 év, tehát 377 óta birt Pannoniát.¹⁾ Belső valószínűsége kevés van annak, hogy egy nemzet két emberöltőn át hasznosnak tartsa egy elég fontos tartomány birását, s akkor minden kényszerítő ok nélkül — minek nyomát kellene látnunk valamelyik krónikában — átengedje másnak csupa nagylelkűségből. — De krón-

¹⁾ Marcellini Comitibus Chronicon. Bibl. vet. Patrum. Tom X. 346. »Indictione X. Hiero et Ardabure coss. Pannoniae, quae per quinquaginta annos ab Hunnis retinebantur a Romanis receptae sunt.«

nikásunk némileg következetlen is. Sovány fölgyezéseinek bevezetésében azt a törvényt szabja magának, hogy csupán a keleti birodalom ügyeiről fog szólni. Bevallja ezzel, hogy ha Nyugat eseményeire is kiterjeszkednék, könnyen tévedésekbe esnék, minthogy azokat nem ismeri. Mint látjuk, a 427-ik évre nézve megsértené saját törvényét. Föltehető-e, hogy a ki előtt ismeretlen az események hosszabb sorának lánczolata, helyesen közölhessen egy elkülönített eseményt?

Legalább is kétséges, mintha ötven évig bírták volna a húnok Pannoniát, sőt ha ideiglen történt volna valami ilyes, a krónikásnak aligha volt fogalma a bírás formájáról. Rövidke közlése zavart idézett elő mind hazai, mind külföldi történészeknél, hogy mind húnok, mind Pannonia ezen korbéli története homályosabb lett, mint anélkül lesz vala ¹⁾).

Azonban ha Marcellinus comesnek nem voltak helyes fogalmai, lenni kellett egy concret eseménynek az általa jelölt időben, melynek nagy híre volt, miután méltónak találta a följegyzésre, eltérve saját szabályától.

A dolog nagy valószínűséggel ebben állott: A húnok Európába költözésök első ötven évében a római császárok szövetségei, inkább zsoldosai. Különösen a nyugati császár Honorius uralkodása elején velök veri meg a vízi góthokat és Radagais óriási invasióját. Olykori ellenséges dulásaik nem nyugat felé, tehát Pannonián keresztül, hanem a keleti birodalom ellen történnek. Tudjuk, hogy Róma hanyatló korának némely kitűnő hadvezérei is, mint Stilicho, azután Aetius, sőt több mint száz évvel később Belisarius minden másnál többre becsülik a húnokat, mint zsoldos katonákat. Különösen Aetius személyes barátságban is áll a hún vezérekkel. Épen ezen nagy hadvezér az, ki indító oka a fennidézett krónikás közleményének.

Meghalván Ravennában 423-ban a nyugati császár Honorius, egy hatalmas párt, élén Aetiussal, a volt cancellárt Jánost kiáltja ki császárnak. Az akkori keleti uralkodó II. Theodosius ebben bitorlást lát, és 424-ben sereget küld Olaszországba vizen és szárazon. Aetius védencke részére barátjaihoz, a húnokhoz siet, bőven ellátva magát arannyal a ravennai kincstárból. A terv az, hogy míg a keleti császár hadaival János szembeszáll, Aetius a

¹⁾ Tillemont VI. k. 59. l. úgy véli, hogy Marcellinus a góthokkal vétette össze a húnokat, s hivatkozik Theophanes egy még zavarosabb helyére. Ez által már a góthok története is sokkal homályosabb lenne. Gibbon mellőzi a kérdést, mi által előadása világosabb, de a kérdés nincs megfejtve. Hazai buváraink közt Pray (Annales veteres Hunnorum — 100. l.) szintén nem hozza tisztába.

húnokkal majd hátban támadja meg. Helyesen jegyzi meg Pray, hogy ha már Pannonia a húnoké lett volna, mikép történhetett, hogy a Konstantinápolyból indult száraz sereg, melynek útja mulhatatlanul Pannonián keresztülvezetett Olaszországba, minden bántás nélkül érkezhettek Ravenna alá? Szerintem ez csak úgy történhetett, hogy a húnok Pannonián kívül, attól keletre tanyáztak, s míg Aetius alatt fölkészülhettek volna, a keleti császár hadvezére, Ászpár megelőzte őket, — a mit Aetius előre is látott — azért volt úgy készítve a terv, hogy ő hátban támadjon. Azonban Ászpárnak váratlan gyorsan kedvezett a szerencse. Sikerült meglepnie az erős voltában elbizott Ravennát 425-ben és a trónkövetelőt lefejeztetvén, III. Valentinianust emelni trónra. Most már az Aetius alatti húnokkal kellett számolni, kiknek hadait a krónika 60 ezerre teszi. Ugyancsak némely krónika szerint ütközetre is került a dolog Aetius és Ászpár közt. Abban azonban minden krónika egyetért, hogy Aetius kibékülvén az új császárral, a húnok visszatértek hazájokba. Hogy a visszaindulás 425-ben, vagy a következő évben történt-e, nem bizonyos. De annyi bizonyos hogy Olaszországból jövet Pannonián keresztül jöttek a húnok, melyet a krónikás Marcellinus szerint 427-ben hagytak oda, — hogy már a hazájokká vált Alföldre térjenek vissza, melyet a geographiában járatlanok, úgy látszik, olykor összetéveszthettek Pannoniával. Marcellinus is úgy tudhatta mind- eddig, hogy a húnok ötven év óta Pannoniát lakják, a mi nem volt igaz. Most azt hallotta, kiköltöztek Pannoniából. Ez már igaz volt, mert most a valódi Pannoniáról volt szó.

De más felől kútfőnk közleményében nagy valószínűséggel, igaz az is, hogy a *rómaiak* most Pannoniával, mint új szerzemény- nyel gyaporodtak. Mert Marcellinus nyelvén *rómaiak* alatt keleti rómaiak kell érteni. Van nyoma annak, hogy 424-ben Pannoniát elszakasztják a nyugati birodalomtól, hová addig tartozott s a keletihez csatolják. E szerint csak félig tért el Marcellinus Comes azon szabálytól, hogy csak a keletet illető eseményeket je- gyezze föl. ¹⁾

¹⁾ Tillemont, VI. k. 52. l. Mielőtt II. Theodosius keleti császár a hozzá menekült III. Valentinianust és anyját Placidiát a János bitorló ellen indított sereggel elbocsátja, megtörténik az eljegyzés Theodosius- nak Eudoxia nevű leánya és az öt éves Valentinianus közt. De úgy lát- szik, a menyasszony fejében Theodosius ekkor kikötötte Pannonia bir- tokba vételét. — A szerződés nevezett föltételének valóságát hosszasan s úgy látszik alaposan bizonyította be Buat gróf »Histoire ancienne des peuples d'Europe« VII. k. 201. l.

Ezen szerződés által 437-ben, midőn III. Valentinianus és Eudoxia közt a házasság megtörténik, egész nyugati Illyria adatik át a keleti császárnak — papiroson.¹⁾ Illetőleg valószínű, hogy csak megújítatik a 424-ben kötött, 427-ben tán formaszorúbben kiállított fentebbi szerződés.

Nem csupán birtokvágy vezethette a keleti császárt ezen terület-nagyobbításra. — Van annak fontos hadi indoka. A mindinkább elhatalmasodó húnok ellen jobb volt a Feketetengertől legalább Bécs tájáig egy szakadatlan védelmi vonal, mint e helyett kettő, mely éppen egy igen kényes ponton Belgrádnál szakad meg, s két külön uralkodó alatt nem lehetett teljes összeműködése.

Azonban a húnok 425—427 körül csakugyan Pannoniában tanyázhattak egy ideig. Actius, mint a nyugati császár híve, értesülvén kétségkívül a 424-diki házassági szerződésről, a tartományt megszállhatta húnjaival. De éppen mivel ez az ő felügyelete alatt történt, a megszállás igen pusztító nem lehetett. S általában a hún megszállás ép úgy, mint egy góth megszállás nem jelent minden esetben rombolást és öldöklést. Az egykorú rómainak nem az a fogalma lehetett a húnról, mi az első rémület befolyása alatt volt Ammianus Marcelliusnak, ki soha szemével egy hűnt sem látott volt, mikor phantasticus leírásukat közli. A hún többnyire szövetségben a rómaival úgy látszik familiárisná lett, sőt mint katona igen keresett zsoldos volt. Ily szövetséges viszonyban pedig mind a hún, mind a góth fegyelemtartó, emberségtudó és mértékletes volt, mint Drepanius panegyrista — fentebbi megjegyzésünk szerint — 391-ben dicsérőleg említi fel.

SALAMON FERENCZ.

A RÁKÓCZI-HÁZ ÉS ÁRPAD VÉRE.

— Genealogiai vázlat. —

Bármiként igyekezzék is a történetíró, hogy munkáját, melyet sajtó alá készít, a lehető logteljesebben, tökéletesebben írja meg, és e czélból minden, rendelkezésére álló anyagot gondosan átvizsgál, s a honnan meríthet, merít; mégis, alig kerül ki sajtó alól kötete, — nem ritkán már néhány hó múlva találni fog abban valami hézagot, vagy kiigazítani valót, újabb adatai alapján. Magam is többször jártam így, sőt majdnem mindenkor: miután mint önmagamnak szigorú bírója, sohasem vagyok megelégedve munkámmal, és tovább kutatok. S napjainkban már oly

¹⁾ Tillemont. VI. 75. l.

rengeteg anyag áll kivált az újabb korszakok feldolgozói előtt, itthon úgy, mint külföldön, — s annyi kézirati följegyzést és ki-nyomatott forrást kell figyelemmel kísérni: hogy úgy szólván, me-rőben lehetetlen, hogy el ne maradjon valami, — habár olykor talán nem épen lényeges is — a mit az ember csak később vesz észre.

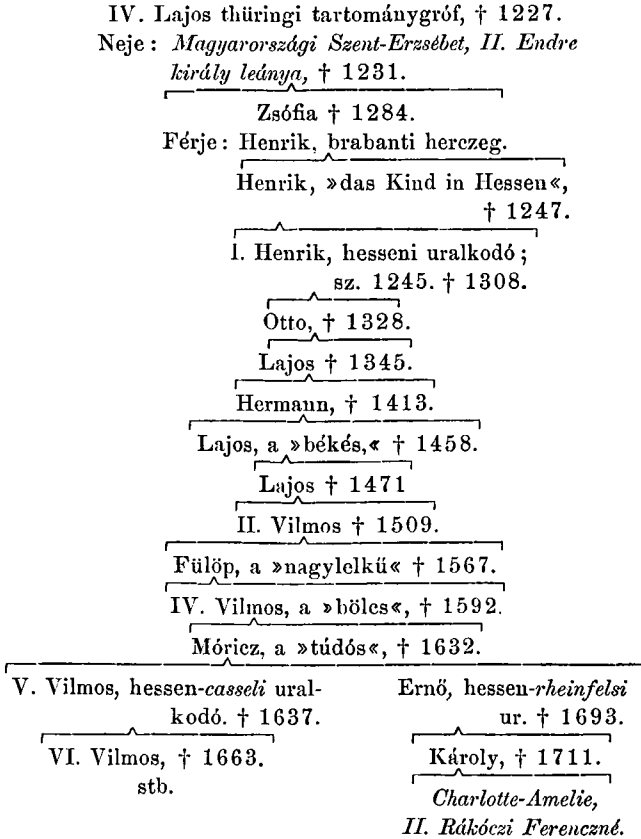
Az ily pótlékokat gondosan szoktam gyűjteni, egy esetle-ges (bár nálunk vajmi ritka!) második kiadás számára.

Igy jártam »II. Rákóczi Ferencz Ifjusága« című, a múlt őszszelel megjelent kötetemmel is, melyre nézve már szintén talál-tam azóta néhány oly adatot, a melyek ámbátor nem valami nevezetesek: mindazáltal olyanok, hogy ha a mű írása közben tűnnek vala szemembe, igen jól beillesztethettek volna annak kere-tébe. Ilyen különösen az a nem érdektelen, és eddigelé tudtomra minden történetíró figyelmét kikerült nemzedékrendi observatió, hogy a nagy nemzeti szabadsághős neje: a szép és férje érdekében politikailag is tevékenyen közreműködött *Hesseni Sarolta-Amália fejedelemnő*, — *Árpádházi királyainknak vér szerinti egyenes utóda*. Mégpedig nem is holmi oldalágnak: hanem az aranybulla híres alkotójának, *Jeruzsálemi Endre királynak s Magyarországi Szent-Frzsébetnek vére, ivadéka*.

És én, noha a hesseni és rokon külföldi fejedelmi házak genealogiáinak minél alaposabb, részletesebb tanulmányozása végett (s csakis e végett) munkám írása közben fölutaztam Bécsbe, s ott az udvari cs. kir. titkos levéltárban *Arneht* és *Fiedler* urak szives közvetítésével, sőt az utóbbinak közreműködésével, a leg-jobb származékrendi munkákat használtam; pl. *Hübner*t, (Lipcese, 1737.) *Voigtell*t, (Halle, 1811.) s *Kohnt*; (Braunschweig, 1871.) mindazáltal az Árpád-vérségre akkor nem jöttem rá, — igaz, hogy valamint eddig mások, úgy én is nem sejtettem, tehát nem is kerestem ezt.

A hesseni ház eredetét, folytatását különben bővségesen vizsgáltam és művemben (188—189. l.) ismerttettem is. Leírtam ott, hogy ezen ház egyike Európa legrégebb uralkodó családainak; hogy Charlotte fejedelemnő apai ősei, a régi brabanti herczegek, már a 615-ik év óta souverain-ek, stb. De az Árpád-vérségre csak most, utólag jöttem rá, midőn Dr. *Rehm* Frigyes marburgi egyetemi történettanárr és könyvtárnoknak 1843—1846-ban meg-jelent speciális munkáját: »*Geschichte beider Hessen*« megszerez-vén, a hozzácsatolt számos genealogiai táblázatot átbuvárolám.

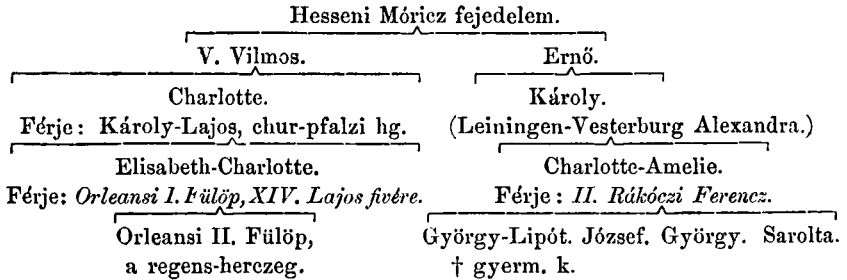
Ezen táblázatokból derítém ki a hesseni fejedelmi ház idős-b, t. i. *casseli* ágából származott Rákóczinénak Árpád-házbeli egye-nes vérségét, mely is a következő:

Tehát Rákóczi és Charlotte fiok, az 1738-iki erdélyi trónkövetelő s a szultán által fejedelmül ünnepélyesen elismert *Rákóczi József*, leányágon csak olyan Árpád-vér volt, mint akármely *Habsburg*, — ámbátor e körülményre manifestumában nem hivatkozott is.

Érdekes még megemlíteni, hogy Rákóczi Ferencz ipjának, Hesseni Károlynak nagy-atyja *Móricz*, a »túdós«, a ki classicus latin, francia és német szónok, zoltárfordító, drámaíró és zeneköltő, — de különösen nagy nyelvész vala: mint ugyancsak *Rehmnél* följegyezve találom, (II. köt. 99. l.) hesseni fejedelem létére — *magyarúl is tudott*. A tudós uralkodó ugyanis németül, latinul, francziául, spanyolul, olaszul, angolul és magyarúl beszéle, s hozzá még az ó héber és rokon nyelvek tanulmányozásával is foglalkozott.

Végre, azon sógorsági viszony megvilágosítására, a melybe házassága által Rákóczi — a bécsi udvar nem kis bosszúságára, — a XVII. század leghatalmasabb uralkodójával: *XIV. Lajos francia királylyal* jutott, álljon itt a következő nemzedékrendi kivonat:

Vagyis Rákóczi Ferencz neje, XIV. Lajos király sógornőjével, a versaillesi udvar szellemes »*Liselotte*«-jével, *másodunokatestvér* volt; és Franciaország 1715 utáni regens hercege: Orleansi II. Fülöp s Rákóczi bujdosó fiai: József és György herczegek, *harmad-unokák*.

Ez a vérségi kapcsolat magyarázza meg azon szívélyes, rokonias fogadtatást, s a mennyire a politikai viszonyok engedik vala, meleg támogatást, melyet a bujdosó Rákóczi és neje, s úgy később fiok György is, Franciaország uralkodó-családja részéről sok éven át tapasztalának. E viszonyokra a vérségi kapocs személyesítője: Elisabeth-Charlotte orleansi herczegnő nagybecsű levelezései (megjelentek Stuttgartban, eddigelé hat kötetben) igen érdekes vonatkozásokat tartalmaznak. A herczegnő atyai nagynénje: Zsófia, Hannoveri Ernő v. fejedelem neje és I. György angol király anyja, (már nénjéről Pfalzi Henriettáról, Rákóczi Zsigmondnéról is rokon,) szintén fentartá a vérséget II. Rákóczi Ferenczcel, s gyermekeinek keresztanyja volt.

THALY KÁLMÁN.

TÖRTÉNETI IRODALOM.

Wallenstein horvát karabélyosai. 1623—1626-ig. Levéltári kutatások alapján írta dr. Ballagi Aladár. Budapest. Franklin-társulat 1882. —
Ára 2 forint.

Ballagi Aladár csak egyet fordúl s mindjárt egy-egy új könyvvel lepi meg az olvasó közönséget. Mi itt Budapesten várjuk tőle III. Károly magyar király uralkodása történetét, Kosuthnak a múlt 1881-ik év nyarán úgy nyilatkozott, hogy Mátyás király és kora tanulmányozásával foglalkozik s ime a harmincz éves háboru — és Wallenstein élettörténetének — mely már toll alatt van — egyik epizódjával lép a világ elé. Pár év előtt a *nemes-testőrség*, azután a *magyar nyomdászat*, s ma a *horvát karabélyosok* története egyaránt váratlanul jött. — Valóban Ballagi nagy mestere a könyvcsinálásnak. Más író egy pár »Századok«-beli cikkben kimerítette volna tárgyát, Ballagi megragadván egy jó gondolatot, benyargal 10—12 levéltárat, elkölt 10—12 száz írtot s addig jár kel, míg könyvet ír belőle, de mivel tehetséges elbeszélő, senki se vallja kárát, mert mindenkinek kellemes olvasmányt nyújt. Mikor a karabélyosok történetét végig olvassuk, önként eszünkbe jut a jó öreg Duxnak egy mondása, hogy: a magyar regény- és beszélyírók ugyancsak szedjék össze magokat, mert a történetírók maholnap elhódítják olvasóikat. E kis könyv (kis 8-ad rész 312 oldal), melyet két este könnyen keresztül lehet olvasni, valóban oly érdekes s oly hatással volt ránk, mintha csak egy jó regényt olvastunk volna s ezt író előnyére említjük fel, mert stylusa könnyed, folyékony, jó magyarsággal van írva, tárgyát művészen, mondhatnók oly hatásosan rendezi be, mint akár egy drámairó. De azért nem kell azt gondolni, hogy Ballagi tán valami képzeleti dolgot ad elő, a világ kinciséért sem, az ő műve, bár kisebb körben mozog, ép oly alapos, ép oly részletes s ép oly beható munkát kíván, mint akármely nagyobb szabású történeti mű s tömérdek új eddig ismeretlen adattal gazdagítja részletes historiánkat. Hibát csak abban találunk, hogy ezt ő maga is elmondja a címlapon, az előszóban s tárgyalás közben is

egynehányszor, a mit pedig ízlése rovására metszünk fel, mert a jegyzetekből úgy is mindenki látja és sokkal értékesebb dolgozat volna, ha a bírálók emelnék ki az eredeti kútforrások sokoldalú tanulmányozását és fáradságos voltát, mintsem hogy a szerző maga hirdesse.

Föltűnt az is, hogy szerzőnk a 30 éves háború történetét csupa zürzavarnak tartja, s olyanformán beszél, mintha ennek kitisztázása reá várna. Úgy gondolom, hogy ez a nyilatkozat kissé nagyon is viszonylagos. Mert bárkinek is, a ki hozzá kezd tanulmányozásához, annak persze hogy eleinte zürzavaros mindaddig, míg meg nem tanulja, ha azután jól megtanulta, akkor azután nem zürzavaros. De kétlem, hogy szerzőnk előtt senki se lett volna, a ki jól ne tudta s meg ne írta volna. El kategóriába tartozik amaz állítás is, hogy Wallensteint mint katonát még eddigéle senki se méltatta kellőleg s e szerint e méltatás is szerző becses tollára várakoznék.

Készséggel ismerem el, hogy szerző báró Gál Péter, gróf Zrinyi György, Orehoczi és gróf Isolani karabélyos ezredei összeállítás, felvonulása, élelmezése,¹⁾ harczi és szétoszlása eseményeinek elősorolásában értékes tanulmányozásokat tett s hogy ezek nagyrésze épen hazai történetünkre nézve érdekes felvilágosításokat szolgáltat. És itt csak néhány sorral bátorkodunk kiegészíteni az elősorolt adatokat. Szerzőnk műve 504-ik lapján említi *Keglevics Pétert* is, e vezér hátra maradt naplójában pár szóval így emlékezik katonáskodásáról:

— »1631. Az ez évi napló (kalendárium) nincs meg, hová lett nem tudom, mert ez évben háborúba mentem ő felsége hadseregével Hrasznonachky ezredessel. (Ugyanaz lesz, kit szerzőnk valószínűleg helyesebben Hrasztovaczky ezredesnek ír.)

— 1632. febr. 4. Ezredemnek 10 patenst vettem, 10 kompánia beszerzésére. E szerint febr. 11-én ezredes lettem ő felsége hadseregében. Haza jöttem és katonákat szereztem.

— April 12-én ezredemmel a hadsereghez mentem.

— 1634. febr. 24. Eger városából, hol súlyosan megbetegedtem, a hadseregtől eljöttem s Prielzába és Liubliánba jöttem és ismét felmentem a hadsereghez okt. 22-én.

— 1634. jan. 1-én. Haza jöttem a hadseregtől s lemondottam ezrelemről.

— Febr. 26. A császári hadsereg generalissimus vezére Friedland és Michelburg hercege Eger városában meggyilkoltattott.

¹⁾ Az élelmezésnél szerző a *Küffel* szót említi, ez a szó bizonyos bizonyos liszt vagy gabona mértéket jelent 32-40 iteze közt s katonai műnyelven még e század elején is használtott.

— 1637. máj. 1-én. Fürstenfeldről, hol szállásom volt, negyedszer indultam ö felsége hadseregéhez. Schwarzenburger generalis ur volt a vezérünk. Voltunk pedig három ezreddel, Schwarzenburger a sánta, Galleron, ki Körösön kapitány volt és én Keglevics Péter.

— Szept. 8-án. Utoljára jöttem haza ö felsége táborából.¹⁾

Ennyi az érdekes naplójegyzetekből, mi Keglevich Péternek imperiumbeli szolgálatára vonatkozik. Véleményem szerint azonban mind e hazai adatok csak fölötte távoli kiegészítő részei a harmincz éves háboru történetének; evvel azonban semmiképen sem akarom az író művét kisebbiteni, mely mint önálló monografia is bátran megállja a helyet s a katonai szervezkedésekre, hadállításokra, öltözetekre, fizetésekre vonatkozó adatai és összehasonlításai sokkal érdekesebb szolgálatot tesznek a magyar viszonyok részletes tanulmányozóinak, mint a külföldi háborúk íróinak. A harminczéves háboru, mint olyan, általában világ- (vagy legalább európai) esemény specialiter pedig Németország történetéhez tartozik; mi az imperiumnak soha se voltunk tagjai, nem is kívánkozunk lenni — s amennyire minket illet, a Bethlen Gábor és Rákóczi György hadjárataival van összefüggésben és ez állásponttól nézve, úgy gondolom, az adatok eléggé össze vannak gyűjtve s részben fel is dolgozva. Ha már most szerző magasabb álláspontra emelkedve, mint németországi- és világtörténeti eseményt fogja ily érdekes monografiákban előnkbe tárni, csak köszönettel fogja venni a magyar olvasóközönség, látva, hogy már nemcsak Wertheimer úr foglalkozik világeseeményekkel, hanem íme egy másik ifju capacitásunk is kilép a hazai történetírás szük keretéből.

De végre is, Ballagi egyike legszorgalmasabb íróinknak, ki nem nyugszik és búslakodik egy-egy kis műve babérajain, hanem *folytonosan* dolgozik, ki előtt még nagy jövendő áll s kire nézve, ha leszokik némi apró — talán az ifjuságtól elválthatlan — modorbeli hibákról, be is fog következni a mit én jóslok, óhajtok és várok, annyival inkább, mert már eddig is dolgozott annyit és úgy, hogy történetírásunk legjobb művelői közt bátran helyet foglalhat.

—K—S.

Das Feuer. Eine culturhistorische Studie von dr. Gustav Lindner, Brünn, Röhler 1881. 231 Seiten.

Jelen időben, hol a cultura terén minden jelenség kiváló figyelem tárgyává lesz és annak eredetét kutatják, — majdnem magából a dolog természetéből folyik, hogy akadtak vállalkozók

¹⁾ Tört. Tár. XIII. kötet, 241. és 242. l.

kik a tűz, ezen ép oly hasznos, mint könnyen igen káros következményekkel járó elem történetének megírására kísérletet tesznek. Ahhoz azonban, hogy a tűz múltját leírhassuk, sokkal több előfeltétel kell, mint a mennyivel rendesen számolni szoktak. Ezen feladat megoldásához gyakorlati és történeti ismeretek szükségesegek. Lindner ezen kettős követelménynek minden tekintetben megfelel, s könnyű, folyékony írálylyal beszéli el a tűznek egyes viszontagságait a különféle nemzeteknél. Hogy azonban munkáját épen ezen folyóiratban tesszük megbeszélésünk tárgyává, — ennek különös indító oka abban keresendő, hogy a szerző azon volt, hogy tanulmányában a magyar forrásokat is felhasználja. És ha meggondoljuk, hogy e téren mily kevés előmunkálat tétett, mindenesetre dicsérettel kell kiemelnünk azt, hogy Lindner nem sajnálta a fáradságot ezen elem történetét illetőleg hazánkban is tenni kutatásokat, és az eredmény, melyről számolni fogunk, tanúságul fog szolgálni, hogy szerző a kedvező helyzetben volt, elég érdekes anyagot gyűjthetni.

Amint ezt a culturtörténelmi tárgyalás szükségessé teszi, Lindner megismerteti velünk a tüzet, a tűz-imádás, a regevilág, a babonáság és az evvel kapcsolatos válfajokhoz való viszonyában. Leírja továbbá az ó- és újkor építészeti ügyét, folytonos utalással és hivatkozással a néha annyira végzetessé válható elemre.

Amennyiben szerző a tűz mesterséges előállítását az emberi nem előmenetelének kiindulási pontjául tekinti: teljesen igazolva van azon kérdése, vajjon mikép jött voltaképen létre az első tűz? Ha Lindner meg is engedi, hogy az ember valószínűleg láva-kiömlések szomszédságában, tűzhányók által ismerkedett legelőször megtartósan a tűz jótéteményeivel, — de határozottan tagadja azt, hogy az ember a tűz előállítási mesterségét is ezen alkalommal tanulta volna el. Mert mindenekelőtt az a fő, hogy az ember nem kapott kezéhez valami kész dolgot, mit egyszersmind fel is használhatott volna, — hanem hogy megtanulta a mesterséget, hogy saját maga készítse a tüzet, hogy aztán ezen mesterséget bármikor, a szükséghez képest, gyakorolhassa is. Szerző azon nézetnek hódol, hogy az első emberi kezek által előállított tűz csupán dörzsölés következtében hozathatott létre. A kövek szétütésük és feldarabolásuk alkalmával nem ritkán szikrát hánynak, — s ezen tűnemény az őseMBER figyelmét felhívta; minthogy továbbá ezen eset gyakran ismétlődött, — a föl nem foghatóság jellegét lassanként elveszté.

Természetes, hogy itt nem lehet feladatunk a görög bölcseszetnek a tűz eredete feletti véleményét — melyet szerző igen behatóan vizsgál — tárgyalni. Szintúgy nem bocsátkozhatunk részletes előadásába a tűzoltó ügynek állásáról a rómaiaknál és

az újkorban. Csak azon egyes mozzanatokot szándékozunk itt szemügyre venni és feltüntetni, melyek hazánkra vonatkoznak. Magától értetődik, hogy szerzőnek, ha oly magyar regékről emlékezik meg, melyek a tűzre vonatkoznak, első sorban Ipolyi magyar mythológiájához kellett magát tartania, — s egyáltalán hangsúlyoznunk kell, hogy Lindner azon volt, hogy a meglévő magyar irodalmat kitelhető módon felhasználja.

Lindner kiemeli, hogy az általa kitudott, a tűz kezelése és megőrzésére vonatkozó törvényes intézkedések egyik legelsőbbike, Szt.-István rendeletének 8-ik fejezetében foglalt azon szabályzati parancs, mely otthon a tűzörzöket felmenti azon különben teljes szigorral megtartott kötelezettség alól, hogy az isteni tiszteleten jelen tartoznak lenni. Lindnernek igaza van, midőn czáfolja Meyndt-ot, ki Magyar- és Németország régi történeti viszonyaihoz írt adalékában, Szt.-István ezen intézkedéséből igen szegényítő következményeket von le Magyarországnak akkori művelődési állapotára vonatkozólag. Ha ugyanis Meyndt, Szt.-István ezen rendeletéből azt következteti, hogy egy ilyen lakás belsejének igen szegényesnek kellett lennie, úgy Lindner ennek ellenében igen helyesen azt hozza fel érvül, hogy hasonló óvintézkedések még Bonvenuto Cellini sőt Me de Levigné idejében is dívtak, anélkül azonban, hogy abból hasonló következtetést szabad volna levonni. Tiltakozik azonban szerző legott az ellen is, mintha azt állítaná, hogy Szt.-István idejében a lakások belseje tán valami nagyon is díszesen lett volna berendezve. — Annak eldöntésébe sem bocsátkozik, vajjon vallási tekintetek, vagy a tüztől való félelem adott-e alkalmat ezen szabályrendelet kiadására. — Kapcsolatban fenti intézkedéssel azonban feltűnő azon XI. században divatozó enyhe pénzbírság, mellyel Szt.-István a gyujtogatokat sújtja. (II. rendelet, 30. fejezet) Verböczy és az 1723-ki XI. és CIX-ik, valamint az 1808-ki XI-ik tcz. az ily vétségeket halállal bünteti. A budai városi jog (1244—1421) kötél és kerék általi halálra itéli a gyujtogatokat.

Igen érdekesek Pozsony, az egykori koronázási város tűzoltó viszonyairól szóló közlemények. Ezen város tűzoltó egyletei a középkor vége felé, nemcsak azon kor erkölcsseire, gondolkozási módjára és a polgári élet állapotára vetnek fényt, hanem tanúskodnak arról is, hogy ezekben a német tűzoltó ügy szolgált mintául.

Szabályzott tűzoltórendszer első nyomaira az 1446-ki kamarai számadásokban akadunk. Ezekből kitűnik, hogy tűzveszély alkalmával a városház tornyán lobogót tűztek ki.

A XV-ik században Pozsony városában azok, kik tűz oltásánál közreműködtek, borral jutalmaztattak meg. Ha valakinek ruhája az oltás alkalmával tüzet fogott, vagy elégett, a község az

illetőt kárpótolta. 1492-ben már bőrből készült tűzvedrek voltak használatban, és ilyenek további beszerzésére a közhatóság 1503-ban adót vetett ki a zsidókra. Nemsokára rá az első vízhor-dókocsik hozattak be. 1555-ben Pozsonyban éji tűzvész alkalmá-val már lámpást használtak, mely a városháztornyon a tűzhely megjelölésére volt kifüggesztve. Lakomák, vagy más oly alkalmak-nál mikor sokat főztek, mindenkor tűzország volt különösen kirendelve.

Az itt közölt adatok bizonyosságot tesznek arról, hogy jelen mű hazai kulturtörténetünket illetőleg igen sok tanulságot tartal-maz, és e tekintetben nélkülözhetlen könyv annak, ki majdan egy kimerítő magyar mivelődési történelmet fog írni e tárgyról.

W. E.

Feldzüge des Prinzen Eugen von Savoyen. Herausgegeben von der Abtheilung für Kriegsgeschichte des k. k. Kriegs-Archivs. I. Serie. I—VII. Band. 1876—81. (A VII. kötetből kezdve a munka ily mellékezményet vesz fel: Geschichte der Kämpfe Oesterreichs).

Francia-, Olasz- és Németországban szinte mindennapos jelenség az oly mű, a melyet valamely állami vagy helyhatósági levéltár bocsát közre, hogy anyaga becsesebb részét tágabb körben megismertesse. Sőt nehány a tekintélyesebbek közül valóságos központul szolgál az oklevelek és ügyiratok közzétételében. A mint azonban a Dunán lefelé hajózó Passaut elhagyta vagy a velenceze-triesti vonalon utazó Cormonst elkerülte, valamint sok egyéb tekintetben, úgy ebben is más szokásra talál. Ausztria és Magyarország lakói igen sokat emlegetik a történelmen alapuló jogokat, de hogy valami nagy érdekléssel viseltetnének a mult iránt, nem mondhatni. Alkotmányos országok természete szerint a közönség közönye megérzik az állami és helyhatósági intézkedéseken is: a mi levéltáraink nem nyernek oly budgetet, hogy még csak gondolni is mernének a kiadásokra. Csak egy kivétel van a kettős monarchiában: a közös hadügyminisztérium levéltára. Ennek bőven állanak rendelkezésére az anyagi eszközök, a minek következtében abban a szerencsés helyzetben van, hogy — had-történelmi osztálya útján — olyszerű működést folytathat, mint más országok nagy levéltárai.

Az anyagnak magában való közzétételét nem tekinti e levéltár céljának. Alkalmasabbnak itéli feldolgozott munkával lépni a közönség elé, a melynek tárgya, a dolog természete szerint, nem lehet más, mint hadi története az osztrák-magyar monarchiának — vagyis Ausztriának, mert a közös hadügyminisztérium

levéltára mindig csak *Ausztriáról* beszél mint hazáról, annak zengi multját, jövőjét és dicsőségét.

A hadi történet megírásában kétféle módozat volt lehetséges: rendszeres hadi történetet adni I. Ferdinánd korától kezdve, a kinek seregében először találjuk együtt a mai közös hadsereg főbb alkotó elemeit, vagy pedig egyes monográfiákat. A levéltár az utóbbi eljárást találta czélszerűbbnek, s munkálkodását nem I. Ferdinánd korával kezdte meg, hanem az 1700 körüli eseményekkel.

A választás nem mondható rossznak. Alig van korszak a Habsburg-ház történetében, a mely válságos állapot dolgában evvel mérkőzhetnék. Föltámadt még egyszer utoljára a török hatalom, hogy megkísértse hódítását Németországba vinni. A bécsi kormánynak a magyar nemzet elnyomására irányuló törekvései oly elkeseredett harcza bonyolítják ennek többségét Ausztriával és a Habsburg-házzal, hogy ellenök kész bárkivel szövetségre lépni. Franciaország nagymérvű belső gyarapodását felhasználva az addiginál nagyobb erővel fordul ellene, hogy a Valois-Bourbon és Habsburg házak százados harczát az előbbinek teljes túlsúlyra emelésével fejezze be. Ebben nem elég: a Habsburg-ház spanyol ága kihál s annak utolsó tagja a Bourbon-ház egyik sarjadékát nevezi ki utódává, s a spanyol nemzet nem talál okot, miért helyezkedjék uralkodója ezen nézetével ellentétbe.

S ezen sok oldalról való támadással szemben igen szegény volt támogató eszközökben a bécsi udvar. A Habsburg-ház német ágának feje ugyan, mint római-német császár, a kereszténység első fejedelme volt s bírt azzal a joggal, hogy valakinek királyi címet adományozhasson: de a nagy rang alig volt képes a legnyilvánosabb gyöngeségeket eltakarni. Egyik tőzsérnek az adók nagy része volt lekötve, másnak a bányák; Liegnitz és Wohlau el valának zálogosítva, 1703-ban az Openheimer-féle csőd teljes zavarba hozta a pénzügyeket. De nemcsak ezért volt a bécsi udvar gyöngge. A gyöngeség főforrása az vala, hogy a Habsburg-ház ezen ágának különböző országai a lehető legcsekélyebb érdeklődéssel viseltettek az udvar törekvései iránt.

Igen méltán képezheti tehát tanulmány tárgyát, mik voltak azok az eszközök, a melyek segítségével e harcok utóvégre is szerencsésen végződtek be a Habsburg-házra nézve.

A legtöbbet mindenesetre az tette, hogy a tengeri hatalmak — Anglia és Hollandia — Franciaország túlsúlyát magukra is veszedelmesnek találván, minden erejükkel segítették a bécsi udvart Franciaország ellen. Ez természetesen azt nagy függésbe hozta az előbbiektől, a kik nem akarván a Habsburg-ház többi háborúinak terhét is viselni, másfelé mindig békét igyekeztek létrehozni, Magyarország kielégítését pedig éppen gyakran és erő-

sen követelték. E harcok különben kisebb államoktól is függésbe hozták a bécsi udvart, azoktól t. i., a melyek segédcapatokkal támogatták. A császár igen sok nagy dologban kénytelen volt engedékenységgel viseltetni a szász választó fejedelem iránt, csak hogy el ne vigye az ő csapatait.

De igazágtalanok volnánk, ha azt állítanók, hogy egyedül a külföld segélye tartotta volt fen a Habsburg-ház német ágát. Nagy része volt e harcok szerencsés lefolytában az ő hadseregének, a mely ugyan igazi zsoldos jellegű hadsereg volt s annak minden fogyatkozásaival, hibáival birt, a népet, államot kitelhetőleg zsarolta (a tábornokok p. ha valamely hadjárat vezetésére fölszóllítottak, mindig előléptetést s azonkívül külön pénzügyi kedvezményeket követeltek), de mégis megállható sereg volt, a miben kiváló érdeme van annak az embernek, a kit XIV. Lajosnak csak egy szavába került volna Franciaország számára megtartani, t. i. Jenő savoyai hercegnek.

Méltán megérdemli ő, hogy mint a Habsburg-háznak egyik legnagyobb katonája és államférfia érdeme szerint méltányoltassék. De bármily kiváló alak volt is, kétségtelen, hogy van a mi még ő nála is jobban érdeklí azt, a ki »a császári királyi osztrák hadsereg szervezetének és fejlődésének története« iránt érdeklődéssel viseltetik. Ez a valami a mondott hadsereg. Már pedig kétségtelen, hogy ezen a munka szerzői által is elfogadott szempontból nem tekinthető szerencsés gondolatnak, hogy Jenő herceg és nem a korabeli hadsereg vétetett fel központnak.

Az a körülmény, hogy Jenő herceg képezi a munka központját, eredményezi azt, hogy egymással összetartozó dolgok külön választatnak, különvalók pedig összekerülnek. Avagy ki tagadhatná, hogy a zentai csata nem a höchstädti és turini napokkal, nem a pozsareváczi béke előzményeivel, hanem Buda bevételével, s a mohácsi és szalánkeméni mezőn aratott diadalokkal tartozik együvé. Más vizátság is származik abból, hogy Jenő herceg választatott központtá. Míg azok a hadjáratok, a melyekben részt vett, »lehetőleg teljesen« le vannak írva, addig a többiek csak annyira, a mennyire az összefüggés magával hozza, a helyett, hogy az szabná meg a mértéket, mennyire volt az illető hadjárat az összes hadviselés eredményére befolyással.

Nem szórszálhasogatás, a mit mondunk. A tárgy szabatos körülhatárolása egyik legelső föltétele a mű sikerének. S annál inkább kell azt e helyen hangsúlyoznunk, midőn nem valami kisebbszerű tanulmányról van szó, hanem monumentalis munkáról, a melynek a segédeszközök oly mértékben állnak rendelkezésére, mint kevés másnak, s a mely egy egész hivatal éveken át folytatott működésének képezi eredményét.

Jenő herczeg hadjáratai történetén ugyanis a közös hadügy-miniszterium levéltárának egész hadtörténeti osztálya dolgozott. Az első kötet, a mely mintegy bevezetést képez a tulajdonképi munkához, s Európa főbb államainak akkori állapotát adja elő, különös tekintettel azon viszonyokra, a melyek ezeknek katonai erejére befolyással voltak, — szerző megnevezése nélkül lett közrebocsátva, a mi arról tesz tanuságot, hogy a hivatal több tagja készítette. A második kötet, a mely az 1697—8-iki hadjáratot és a kárlóczai békét tárgyalja, Angeli tollából került ki, a harmadik és negyedik, a melyek a spanyol örökösödési háboru két első évének 1701-nek és 1702-nek hadjáratait adják elő, Wetzernek köszönök létrejöttöket. Az ötödikben Danzer adja elő az 1703-ik, a hatodikban Ratzenhofer az 1704-ik, a hetedikben Rechberger az 1705-ik év katonai eseményeit.

Ezzel a mű még koránt sincs befejezve. Ez csak az első sorozat hét első kötete. Mindazáltal már most is eléggé alkalmas arra, hogy fölöle beszélhessünk, sőt szinte kötelességünk is, mert igen jelentékeny része hazánk történetére vonatkozik. Az első kötetben igen jelentékeny rész az a mi a császár- király magyar csapatairól szól, a második kötet szinte egészen a mi történetünknek képezi részét, az ötödik, hatodik és hetedik kötetben hosszú fejezetek szólnak a Rákóczi-féle fölkelésről, de még azon részekben is, a melyek nincsenek tulajdonkép a magyar történetnek szentelve, sok bennünket érdeklőt találunk p. magyar csapatainknak és magyar előkelőknek (különösen Pálffy János) a külföldi harcztereken való szerepléséről.

A művet nemcsak tartalombeli gazdagsága, hanem egyéb tulajdonai is ajánlják. Az anyag, legnagyobb részt, első forrásból van merítve s szerzők — katonai képzettségök és tapasztalataik segédelmével — sok oly dolgot vettek észre, a mi ugyan e tárgy ugyanazon forrásaiból merítő polgári kutatóinak figyelmét elkerülte. Igen alkalmas e tekintetben az összehasonlításra a zentai csata és előzményei leírása Arnetlnél és e műben.

De vannak fogyatkozásai is. Ezek első sorban a munka rendszerének képezik kifolyását. Az a körülmény, hogy a teendők így elapróztattak, azt eredményezi, hogy a munkának nincs igazi egysége, mindenik rész szerzője csak a maga esztendejével foglalkozván, nincs meg az egész fölötti áttekintése, nem képes annak számára az azt megillető helyet az egészben kijelölni s így a kötetek nem úgy függenek össze, mint valami szerves egész részei, hanem mint mechanikailag összefűzött egészek. Ugyanegy dolognak három helyt is neki indulnak s mindenütt más és más az eredmény.

Az elaprózásból más hiba is származik. Szerzők, a szorosán

katonai dolgok kivételével, kétségtelenül az áttekintés hiányát érezve, szinte félnek az eredetiségtől. De azért nem vonakodnak ítéletet mondani, csakhogy ezeket az ítéleteket nem maguk alkoták, hanem utána mondják majd Arnehtnek, majd Bidermannak vagy Kronesnek. Még gyakoribb az az eset, hogy az ítéletet egyszerűen az ügyiratokból veszik át, van eset reá, hogy egynémely alak megítélésében — p. Rákóczyéban — szerzők egészen lépést tartanak a bécsi hivatalos körök nézetváltozásaiival.

Ezzel még egy gyöngé oldalához értünk e munkának. Ha szerzők az egykorú iratokat mind barát, mind ellenség részéről gondos tanulmány tárgyává teszik, okvetlenül kell, hogy — bizonyos mértékig legalább — emancipálják magukat az egyik rész előítéletei alól. De ők ezt nem cselekszik s míg a bécsi levéltárakat a legnagyobb gonddal átkutatták, nem tették ezt azon levéltárakra nézve, a melyekben az akkori császári és királyi hadsereggel szemközt állók iratai őriztetnek. A magyar Országos Levéltár, az Erdődyek vörösvári levéltára — pedig ezek azon helyek, a melyeken a magyar fölkelők aktáinak főtömege együtt van — bármily hihetetlenül hangozzék is, teljesen elkerülték szerzők figyelmét. De még a kinyomtatott források és segédkönyvek használatban is elégtelen apparatusok: Thaly Kálmánnak munkái és nagymérvű gyűjteményei majdnem teljesen ismeretleneknek látszanak előttük. Sőt a kötetekhez csatolt kútfő összeállításból azon meggyőződésre kellett jönnünk, hogy szerzők a magyar és latin nyelven írott munkákat egyáltalában figyelmen kívül hagyták, a mi, ha a többi országok ügyeire már nélkülözhető is, nálunk nem az. Miután pedig a latin és magyar munkák elmellőztettek, a magyar álláspont jelezésére Majláth régen meghaladott művének és Horn »Franz Rákóczy II.«-jének kell helyt állani. Így esik azután, hogy Bottyán tábornok az egész hatodik kötetben át mint gróf Batthányi szerepel, így az, hogy míg a tulajdonképi császári és királyi hadak viszonyai kitűnően le vannak írva, igen töredékesek azok az adatok, a melyek a monarchia egyes országai és tartományai (még németek is, a tartományi levéltárak elmellőzése következtében) által tartott csapatokra vonatkoznak. A magyar nemzeti hadrendszeréről p. az a képtelenség mondatik el, hogy az a mohácsi vézsszel megszűnt. Mily kár, hogy Salamon idevágó dolgozatait nem ismerik.

Mennyire az egykorú hivatalos iratok befolyása alatt állanak ítéletök mondásában a szerzők, arra érdekes például szolgál az a mód, a hogy a német ügyekről írnak. Mindenütt a német hazát, német hazafiságot, a német önérzetet s a német szívet találjuk előtérben. Mintha csak a »német dicsőségű római szent birodalom« (das heilige römische Reich deutscher Herrlichkeiten)

cancelláriájából került volna e mű ki, nem veszi észre, vagy nem akarja észre venni, hogy az akkori egyes német államok már külön célokat követő egészek s csak elméletileg részei a nagyobb egységnek, nem látja meg azt, hogy a spanyol örökösödési háború idején Bajorország mint önálló ország állott szemben Ausztriával s minden további gondolkozás nélkül utána mondja az egykorú íratoknak p. azt, hogy »a bajor választó fejedelem mind merészebb lett hazaáruló vállalataiban,« mintha csak valamely alsó-ausztriai vagy stíriai úrnak az ellenséggel való összejátszásáról volna szó. A hivatalos íratok jártató szalagján azon is kesereg e mű, hogy »fejedelmekben, népben hiányzott a jóakarát és erő, hogy közös megfeszített tevékenységgel szigorúan és hűen a császárhoz csatlakozva, lerázzák az idegen befolyás gyalázatát, a mit minden háború Németországra hozott, és a belső bajokat orvosolva visszaszerezzék a birodalom számára azt az állást, a mely azt az európai államrendszerben megilleti.« A német birodalom iránti lelkesedés még ily majdnem kómikus mondásra is ragadja az egyik író: »Húsz évvel előbb (1683-nál) épen másfél századdal azelőtt, hogy 'a lipcei ágyúörgés Németország fölszabadulását hirdette Napoleon járma alól.« Ha csak Németország dicsőségeért való aggodalom háborgatja a »cs. k. osztrák« tiszt urakat, nyugodtan lehetnek: az 1866-iki és 1870-iki hadjáratok oly hatalmasá tették azt, a minő soha sem volt a »szent birodalom« idejében.

Nem kevesebb ragaszkodást találunk a hivatalos íratok ítéleteihez azon helyeken, a melyeken XIV. Lajosról van szó. Gyakran azon a hangon vannak azok tartva, mintha seregeink most indulnának a francia király ellen. Tudják ugyan, hogy a Valois-Bourbon és Habsburg házak gyakorta megújuló küzdelme az európai elsőség feletti harc volt, még sem akarják XIV. Lajos tetteiben ennek részét látni, hanem azt fejtegetik, hogy e király gonosz indulatú országrabló, lázító s az európai törvényes rend fölforgatója volt. Ezt állítani, helyén volt akkor, de az utókor tiszte az elfogultságot félretéve mondani ki az ítéletet. A XIV. Lajos elleni vádak közül legjogosultabb az, a melyet ellene, mint valláselnyomó ellen emelnek. »XIV. Lajos, olvassuk, magáévá tette az angol parlament azon doktrínáját, mely szerint az állam az egész nép vallási öntudatának is ura.« Csak az a különös, hogy ugyanabban a műben I. Lipót és Kollonics rendre magasztaltatnak s egészen el van az mellőzve, hogy Lajos az európai jogirend képviselőjétől, t. i. I. Lipóttól, is tanulhatott e tekintetben s nem volt arra szüksége, hogy az eretnek parlamentiek között keressen eljárására példát.

Még viszásabb s az egykorú hivatalos íratoknak rabszolgamódra követését tanúsító dolog az, a hogy e mű Angliáról és

Hollandiáról beszél. Tudvalevő s az osztrák kormány emberei által is akárhányszor elismert tény, hogy ezek segítsége óriási jelentőséggel bírt a mindig pénzsűkében levő bécsi udvarra nézve, sőt hogy támogatásuk nélkül ez egyáltalán képtelen lett volna Franciaországgal szembeszállani. Igaz, hogy azok azt nem tisztán igazságszeretetből, hanem saját érdekeik védelme kedvéért tették, de utóvégre is Ausztria harczát¹ vívták, nem a magukét. Mily viszás az, hogy előállnak majd két század múlva a bécsi kormány történetírói s nem azt veszik észre, hogy Ausztria a tengeri hatalmak segítsége nélkül tehetetlen lett volna, hanem azt, hogy néha félreértések voltak a szövetségesek között, a melyek egyik-másik követnek egy-egy rossz órát szereztek s ennek fejében neki állnak azok kalmár lelkületéről s haszonleséséről beszélni. Vagy szerintök önzetlenség, ha a bécsi kormány tartományokat szerez, de megsiratni való haszonlesés, hogy Anglia is ráteszi Gibraltárra a kezét?

A mi Magyarországról van írva, nem tartozik a mű erős oldalai közé. Nem értik hazánkknak sem multját, sem jelenét, bizonytalanok a részletes ismeretekben. Ezen különben nem is lehet csodálkoznunk. A második kötet kivételével az arra vonatkozó csak másodrendű figyelemben részesülnek s a mi fő, e mű szerzői légmentesen elzárkózni igyekeznek minden magyar hatástól.

Szerzők oly intézmény emberei, a mely színté változatlanul maradt meg a dualismus előtti időből. Ez természetesen megérzik rajtok. Magukról úgy beszélnek, mintha az 1867-iki kiegyezés soha létre nem jött volna (mindig cs. k. osztrák) s a megbukott egységes birodalmi törekvéseket úgy tüntetik fel, mintha azok képeznék Ausztria és Magyarország fejlődésének természetes irányát. Szerintök Magyarország alkotmánya külön jog és pedig olyan, a melynek megtartásával nem lehetett kormányozni. Ismerik a királynak oly természetű »realis jog«-át, a mely ellentétben áll a koronázási esküvel. Ők tehát a magyar alkotmányt legföljebb az opportunitás szempontjából vélik figyelembé veendőnek (ennek módja iránt, úgy látszik, eltérnek a nézeteik), de minden esetre igen hibásnak tartják a bécsi udvar azon mulasztását, hogy a magyar-ellenes népelemeket hazánkban nagyobb mértékben nem mozdította elő. A bécsi udvarnak e miatt tett szemrehányás magyarázataiból az is kiténik, hogy az V. kötet szerzője teljességgel nincs tisztában hazánk akkori nemzetiségi viszonyaival. »A magyar elem hegemoniára irányuló törekvései sokféle akadályba ütköztek, első sorban a szláv lakosságnál, a mit a bécsi legmagasabb és legbefolyásosabb körök nem néztek rossz szemmel. Első eredménye volt ennek a horvátok és magyarok közti nyilvános ellen-

ségeskedés, továbbá a gyakori visszavonás egy részről a magyarok, más részről a rácok és tótok (!) között.« Ugyan melyik hazai néppel szemben volt a magyarnak szüksége hegemoniára törekedni? Melyik tehetette uralmát kétségessé? Ez alkalomból kikapják a magyarországi németek is a magukét, a miért könnyedén a magyarokhoz csatlakoztak. Annál nagyobb elismerésben részesülnek a szászok (szerzők tévesen a szepesieket egy kalap alá veszik az erdélyiekkel) mint a kik hajthatatlanok maradtak »a magyar hatalmasak minden zaklatásai és ígéretei ellen«, s a kik »nem voltak képesek megölni német szívökben a német érzést.« — Mintha nem az 1700-i Magyarországról, hanem a mai osztrák-cseh tartományokról volna szó.

A ki a magyarországi fölkeléseket nemzetiségi belső küzdelmeknek képzeli, természetesen, nem képes azok valódi okait fölfogni. A Jenő herczeg hadjáratainak szerzői mitsem tudnak az 1671-et követett évtized rendszeres politikai és vallási elnyomásáról, ők a bujdosók fölkelését azon »gyűlöletes gyanusításból« származtatják, melylyel a református papok kathólizáló törekvéseket fogtak a bécsi kormányra, továbbá a török és francia izgatásból, a mely szerintök Thökölyvel tüzette ki a zászlót. Nincs szó az 1681-iki kiegyezésről, csak a császár által Thökölynek tett s ez által visszautasított kegyelmes ajánlatokról. Még inkább félreértik a Rákóczy-féle fölkelést. »Alkotmányos szabadságok — mondja VI. 179. — helyreállítása vagy egyéb úgy nevezett hazafias indok nem volt Rákóczi eljárásának az oka, hanem abból a nagyravágyásból származott, hogy magyar király lehessen és boszúból a Habsburg-ház iránt.« Hogy Rákóczi lelke mélyében nem vágyott-e a királyságra, nem tudjuk, az azonban bizonyos, hogy megszerzésére nem tett lépéseket, sőt a magyar koronát külföldi fejedelmeknek kínálta. Hogy lehet ezzel szemben azt állítani, hogy Rákóczi minden áron biztosítani akarta magának a koronát. Az osztrák kormányról ugyan el van egy helyt mondva, hogy nem volt tapintata a magyarokkal való bánásmódban, egyébütt azonban annak alsóbb rendű tisztviselőire van minden a kormány által elkövetett hiba hárítva. — Szabad ilyeket a történettudomány mai álláspontján mondani?

A Rákóczi-féle fölkelés jelentőségéről nagy véleményök van e mű szerzőinek. A VI. köteté p. nagyobb csapatnak tartja ezt a monarchia akkori erejére, mint a höchstädti (1703.) és speierbachi csatát, vagy Vendôme olaszországi előnyomulását. A fölkelő csapatokról is elismerik, hogy azok olykép voltak szervezve és fegyelmezve, hogy ha a nyílt csatát elvesztették is, tulajdonkép veretlenül maradtak. Mindazáltal nem értik a magyaroknak épü katonai szempontból való jelentőségét. Ők a magyar csapatokról

(VII. 417) azt mondják, hogy alacsonyabb fejlettségi fokon álltak a rendes miliceknél, más alkalommal azt, hogy csak »Scharen zusammen getriebener Barbarenhorden« (VII. 937.) voltak. A magyar fölkelő seregek minden katonai érdemét tehát nem ezeknek, hanem az itt volt — tudvalevőleg igen csekély számú — francia tiszteknek s a német szökött katonáknak tulajdonítják. Nem gondolják meg, hogy ezek az Európa szerte bevett hadi-rendszerben növekedve, sem hajlandók, sem alkalmasok nem lehettek arra, hogy az attól teljesen elütő magyar hadviselési rendszert alkalmazzák.

Ily nagyobb szabású munkába gyakran csúsznak be apróbb tévedések, a nélkül, hogy azok az egész mű értékéből jelentékenyen levonnának. Mikor p. azt mondják, hogy Thököly korcsmáros lett Nikomédiában, hogy Rákóczi 1705. szeptemberén Egerbe hívott össze országgyűlést.

A földolgozott anyagon kívül eredeti ok- és ügyiratokat is közöl e munka minden kötet végén függelékkel. Minden kötethez van még egy külön lapszámozott füzet is mellékelve, a mely savoyai Jenőnek hadi levelezését tartalmazza. Ez is igen becses gyűjtemény, csak hogy kevés kivétellel közölve volt már Heller által, ezért is czélszerűbb lett volna a még közzé nem tett kiadására szorítkozni. Vannak azon kívül e műnek igen szép térképmellékletei is. Sajnos, hogy ezek sehogy sem adják vissza az akkori viszonyokat. Ha valaki a második kötetben a nagy kiterjedésű mocsárokról, s a helységek hiányáról olvas, a térképen pedig jelentékeny számú lakosságra valló jegyekkel találkozik, sehogy sem fogja az összefüggést a rajz és leírás között megtalálni. De hagyján volna még, ha e térképek nem lépnének fel avval az igénynyel, hogy annak a kornak, hanem a mainak térképei. De a politikai határok azon kor szerint vannak rajzolva, s a köztudomás szerint újabb Újvidék csakugyan ki van hagyva. Ilyképen sem annak a kornak, sem a mainak meg nem felelő képek.

A mutatókban való fukarságot is sajnálattal tapasztaljuk. Az előbbi kötetekben van »Ortsregister«, de a személyneveknek és tárgyneveknek nincs mutatójuk, a későbbiekből a helynévmutató is hiányzik. Lehet különben, hogy megváltoztatták az eredeti tervet s csak az összes munkáról fognak mutatót kiadni.

Óhajtjuk és reméljük, hogy »Jenő herczeg hadjáratai« továbbra is oly gazdag gyűjteményét fogják képezni a bécsi levéltárak anyagának, de hogy a többi források is jobban figyelembe fognak vétetni s hogy a kor megítélésében önállóbb és okadatoltabb kritikával fogunk találkozni.

ABSTHEMIUS.

T Á R C Z A.

MAGYAR TÖRTÉNELMI TÁRSULAT.

A MART. 2-ÁN TARTOTT VÁLASZTMÁNYI ÜLÉSEN *Ipolyi* Arnold püspök elnökölt. Első tárgya a Bay Ilona úrhölgy által kitűzött 20 \ddagger pályadíj oda ítélése volt. A múlt gyűlésen három bíráló neveztetett ki, kik közül *Pauler* Gyula leköszönt. A pályaművek elküldettek Pozsonyba gróf *Széchen* Antalnak, ki indokolt véleményét írásban küldte be. Azután *Ipolyi* Arnold bírálta meg azokat, s miután kitűnt, hogy alapjában a pályadíj odaítélésére vonatkozólag mindketten egyet értenek, szükségte-
lennek látszott egy harmadik bírálót is kinevezni.

Gróf *Széchen* jelentését a titkár olvasta fel, s a nagy figyelemmel hallgatott művet a jelenlevők megéljenezték. Ezután általános érdeklődés közt *Ipolyi* Arnold vette át a szót, s egy tüzetes jelentéssel, mely a művészi jellemzés kellékeit körvonalozta, csatlakozott gr. *Széchen* indítványához a pályakérdés kiadását illetőleg — de miután még egy, a megkoszoruzandóval egyenértékű pályamű is érkezett be, ajánlá, hogy ennek szerzője kéressék fel, hogy pályaművét kettős tiszteletdíj mellett engedje át a Századoknak, s egyszersmind, hogy Bay Ilona úrhölgynek, mint a pályadíj kitűzőjének, a pályázat tárgyát indítványozóknak s gróf *Széchen* Antal bírálónak mondjanak köszönetet.

Gyárfás István v. tag indítványát, hogy jövőre még egy harmadik bíráló is neveztessek ki, ez uttal nem vette tanácskozásba ; s elhatározta, hogy a 20 \ddagger pályadíj a 7-ik számú pályamű szerzőjének fog kiadni s a szerző nevét magában rejtő jelíges levél felbontatván, kitűnt, hogy a kérdéses pályamű szerzője :

DR. LÁNCZY GYULA

orsz. képviselő, budapesti egyetemi m. tanár.

A jelenlevők szívélyes éljennel üdvözölték a koszorús pályamű szerzőjét.

Alig hangzott el az éljenzés, midőn Deák Farkas közérdeklődés közt felkelt, s azon méltányló és elismerő bírálatok behatása alatt, melyek két oly kiváló írótól származtak, kijelenti, hogy az 5-ik számú »J'ai pesé-dans mes mains la cendre des heros« jeligével ellátott pályamű szerzője.

E kijelentés folytán a választmány elhatározta, hogy az 5-ik számú jeligés levélke is bontassék fel, mely megtörténvén, elnök felolvasta a jeligés levélkéből kivett névjegyet:

DEÁK FARKAS

igazságügyminiszr. osztálytanácsos s akad. tag.

A felhangzó éljenzés közt jöttek a választmány tagjai kezét szorítani a kitüntetett mű szerzőjével.

Ezután titkár a köv. indítványt tette: Azon valóban sikerült eredménynyel szemben, melyet a Bay Ilona úrhölgy adományából kitűzött pályakérdés eredményezett s melyről gróf Széchen Antal és Ipolyi Arnold urak beható jelentései meggyőzték a tisztelt választmányt, bátorkodom indítványozni: a bírálók véleményei, s ezzel kapcsolatban a pályakoszorúzott mű, adassanak ki a Századok legközelebbi füzetében. Az ezzel csaknem egyrangúnak ítélt »Egy palatinus« kivételével — melyre vonatkozólag külön határozat hozatott — a többiek adassanak ki a szerkesztő-bizottságnak, mely azonnal határozza el, hogy azok közül melyek közöltessenek a Századokban, s ezeknek szerzői már a márt. 15-én megjelenő Századokban szólíttassanak fel, hogy e czélból engedjék meg a jeligés levélnek a jövő ülésben leendő felbontását. A jelentések és kiadásra méltóknak ítélt pályamunkák a »Századok«-ból külön lenyomatban 200 példányban adassanak ki.

Az indítvány egyhangúlag elfogadtatott, s egyszersmind határozatba ment, hogy Bay Ilona úrhölgynek, a pályakérdés formulázóinak, Ipolyi Arnold püspök s gróf Széchen Antal bírálóknak a választmány és társulat hálás köszönete fejeztessék ki.

Következtek a felolvasások. Első volt a Némethi Lajosé, a Szirmay család naplója, mely tetszéssel fogadtatott, s a »Századok«-ban fog kiadatni.

Utána Kiss Béla olvasta fel Kossutányi Ignác értekezését a „Kerechenyi család a XVI-ik században“ s az érdekes, gondal dolgozott és levéltári kutatásokon alapuló dolgozat a »Századok«-ban fog megjelenni.

Utolsó tárgy »Miskolcz város monographiája« volt. E munkát Wagner János írta s annak megbírálására Miskolcz városa által a

választmány kéretett fel. A választmány Gyárfás István, Szilágyi Sándor és Thallóczy Lajos v. tagokat bízta meg e munkával. A jelentést, közmegállapodás szerint Gyárfás István készítette s olvasta fel. S az egész terjedelmében így hangzik:

Alólirottak a t. igazgató választmány 1882-ik évi 12. sz. elrendelt határozatával Wagner Jánosnak Miskolcz város története és egyetemes helyirata című munkája 1-ső kötetének megbíráásával megbízatván, ez eljárásunkról jelentésünket a következőkben van szerencsénk tisztelettel előterjeszteni.

Ezen első kötet az ősidőktől Sz.-István király koráig terjedő időt tartalmazza, s két főrésze oszlik, az első helyirat és természetviszonyok cím alatt: földirat, földtan, növény és állattani tekintetben foglal magában terjedelmes értesítést; a második: egyetemes fejlődési történet cím alatt az őskort, az ókort, ebben a római, hún és avar birodalmat, s ezután a magyar előidőket, s a vezérek korát tárgyalja.

Az első főrész a természeti viszonyokról Kun Pál tanár, a 2-ik rész első fejezete az őskor, Pulszky Ferencz tagtársunk által bíraltatván, alólirottak bírálatának csak az ókor s a magyar előidők és vezérek kora maradt fenn.

Mindenekelőtt megjegyezni kívánjuk, hogy szerző munkája megírásában nagy előkészítéssel s az újabb források ösmeretével rendelkezik, s munkája már csak e tekintetben is kiváló figyelmet érdemel; nem lehet azonban tagadni, hogy munkája sok helyen nagyon terjedelmes, már mások által többször elmondottakat, habár elég érdekes módon ismételi; e részben azonban figyelembe veendő, hogy ő munkáját főleg saját hazája fiai részére írta, kik nagy részben nem lévén szakemberek, az általa előadottakat ezekre nézve fölösleges ismétléseknek tekinteni sem lehet, sőt oda lehet számítani, hogy e munkája a szakismeret terjedését nagyobb körben fogja eszközölhetni.

A római kort 5 lapon tárgyalja, s nemcsak Miskolcz, hanem Borsodmegye más helyein felfedezett római leleteket elősorolván, azon eredményre jut, hogy nem volt ugyan Miskolcz területe római colonia, de Pannónia kereskedelmi úthálózatába bele vonatván, fejlődésére a római műveltség befolyással volt.

A hunkort 9 lapon tárgyalja érdekes rövidséggel, Aquilejának Etele által — kit ő a latinos Attila néven említ — történt ostromára nézve felemlíti, hogy e diadal emléket egy emlékérem: Attila és Aquileja nevével, képével, 441. 451. év számokkal tartja fenn, mely durva mű valószínűleg a XVI. és XVII. századból való. Azt azonban nem említi, hogy később, ez érem mi czélra veretett, s ki által, és hogy ez érem durva művü kiállítása credetiségre czélozott; ki kellett volna tehát határozottan fejezni, hogy ezen Attila-féle érmeke valódi hamisítványok és semmi történelmi becsesl nem bírnak.

Az avarok 8 lapot foglal el, a rövid történelem mellett az avar leleteket elősorolja; majd főlemlíti a szent-galleni szerzetesnek Adalbert katona után az avarringekre vonatkozó előadását, melyre kimondja, hogy ez, mint afféle obsitos katonának nagyított, s részben valótlan elbeszélése komoly figyelemre nem méltó. Ezt azonban ily egyszerűen elvetni nem lehet, mert az avarringek léteztek s nyomaik ma is fennvannak, s ezeknek — mi még meg nem történt — szakértői részletes átvizsgálása előtt Adalbertet valótlán előadással vádolni nem lehet.

A magyar vezérek kora 9 lapra terjed. A magyarok bejövetelét határozottan 895-ik év késő őszére teszi; a honfoglalást a névtelen jegyző nyomán adja elő, elmondja, hogy a Kievnél csatlakozott kunok vezérei mint nyerték el jutalmul Borsod-megyét és Miskolcz területét. Szerző előtt azonban igen feltűnő, hogy Árpád mennyire igyekezett az elfoglalt területeken legelőször is a kúnokat letelepíteni s maga iránt lekötöztetni. Ennek okául azt hozza fel, hogy a kúnok mind útközben, mind itt a hazában rakoncátlanok lévén, jónak látta őket Árpád dús adományozással azonnal letelepíteni, hogy őket lecsüdesítse, és »mozgó hadseregét e kevésbé megbízható elemtől megtisztítsa;« mindezen állítását szerző azzal indokolja, hogy, »úgy kellett lenni a dolognak.«

Ez azonban nem így volt, ezt a történelem sehol nem mondja és nem igazolja, hanem a névtelen munkájában azt olvassuk, hogy a két kún vezér nagy sokasággal Árpád nemzetéhez csatlakozván, ezzel egyetértve igen tevékeny részt vettek a honfoglalás nagy munkájában; a fentebb neheztelt dús adományozást megelőzte Ung várának ostromon bevétele, a Tisza és Bodroghöz elfoglalása, Borsova vár megvívása, Szalánhoz követségbe Ond és Ketel kun főembereknek, s kémlelés végett Tarczal kún vitéznek küldése stb.; mindezek hű és erélyes szolgálatai indították tehát arra Árpádot, hogy a »nem lázongó«, s nem »kevésbé megbízható elem«-nek, hanem hű fegyveres bajtársainak tapasztalt kúnok hűségét ajándékozások által kitüntesse.

Borsodmegyében e kúnpalócz telepítvények maradványaiként felcmlíti szerző a M.-Kövesd, Nagy-Mihály és Tard vidéki matyókat, kik mind kinézés, mind nyelvkiejtésökre nézve sokban eltérnek a gömöri és felső-borsodi palóczoktól; a Mátra és Bükk vidékén maradtak fenn az igazi kúnok ivadécai. .

Reményleni lehet, hogy ezeket szerző részletesen ösmertetni, s a jelzett eltéréseket kimutatni fogja.

Végül nem mellőzhetjük felemlíteni, hogy szerző legelőbb a névtelen jegyzőnél a »terra magna, que nunc vocatur Miskoucy« szavakban Miskolcz nevére reá találván, e név származtatását nem nagy szerencsével kísérli meg. Szerinte (38 l.) Miscutum keltaszéri szó, s jelent mendedkvárost, mert a bronzkor kezdetén a korábbi lakosok a hegyek közzé diósgyöri földvárakba menekültek, így nyerte városunk a Miscw rómaiisan Miscutum nevet; ha pedig e név szláv eredetét fogadjuk el,

úgy azt a Mihály névből lehet magyarázni: »olyformán — úgymond — hogy ott a Mihály-Miskoucz nembeliek laktak.»

Ezt szerző legjobban tenné, ha munkájából teljesen kihagyná, miután e származtatás sem nyelvészeti, sem történelmi alappal nem bír; a régi »Miskócz« név azt látszik igazolni, hogy e városnak ezen neve palócz kiejtésű meglepedőktől származott, mivel — mint maga megjegyzi — a Miskolcz név csak a XVI. sz. közepétől kezdve jött szokásba.

Ajánljuk szerzőnek, hogy az Árpád-kori oklevelekből állítsa egybe a Miskócz-nemzetség birtokait, s így földrajzilag constatalja azon nemzetség elterjedését, melynek neve Miskolcz városa nevével oly szoros összefüggésben van.

Mindezen hiányai mellett is szerző műve monographiáinkat egy kiváló munkával fogja szaporítani.

Ejelentés alapján elhatározottat, hogy Miskolcz városának »Wagner János Miskolcz monographiája I. kötete« kiadásra ajánlatni fog.

Folyó ügyekre kerülván a sor, évdíjas tagoknak megválasztottak: *Vöröss* Kálmán főv. tan. Budapest (aj. Ballagi Aladár) gróf *Pálffy* István es. k. aranykulcsos Pozsony (aj. gróf Széchen Antal) *Schön* Károly megyei útmester Ipoly-Ság, *Heidrich* László mérnök Ipolyság (aj. Vitalis Mór.)

Pénztárnok bemutatta múlt havi számadását. E szerint volt	
bevétel	2,237 frt 31 kr
kiadás	314 frt 95 kr
	maradék 1,922 frt 36 kr.

Végül gazdasági ügyekben zárt ülés tartatott.

A szerkesztői bizottság elhatározása alapján a 3-ik számú »A derek nem fél az idők mohától stb.« jeligével ellátott »Erdödi báró Pálffy Miklós« című pályamű szerzője ezennel felhívatik, hogy jelentkezék a titkári hivatalnál, s adjon engedélyt, hogy műve a »Századok«-ban a szokott tiszteletdíj mellett kiadassék — nem ugyan mint jellemrajz, hanem mint oly mű, mely becses levéltári adatokat tartalmaz.

A szerkesztői bizottság a 6-ik számú »Garai II. Miklós« című dolgozatot is hasonló indokból kiadásra méltónak ítélte, ennek szerzője azonban időközben értesítette alulírottat, hogy nem kívánja a dolgozat kiadását.

A többi pályamunkák jeligés levélkéi a közelebbi választmányi ülésben fognak elégettetés végett bemutatattatni.

Budapest, 1882. márt. 5-én.

Szilágyi Sándor,
titkár.

IRODALMI SZEMLE.

Dr. SZINNYEI JÓZSEF a »Komáromi Lapok« múlt évi folyamában megkezdte a komáromi magyar színészet történetének közlését, s eddigelé már 1821-ig jött. A szerkesztő arra a szerencsés gondolatra jött, hogy e becses munkából külön lenyomatokat is készített. Azért mondjuk azt szerencsés gondolatnak, mert e szerény cím alatt sokkal több van adva, mint a mennyit az olvasó vár. Egy darab mivelődés történeti s korrajz az, mely az egész hazai színészetet is befoglalja, mint azt a vándortársulatok idejében a dolog természete is magával hozza; mely miután csak 50 példányban nyomatott, maholnap igen ritka munka lesz.

— EGY MÁSIK KÜLÖN LENYOMAT is fekszik előttünk: »Vasvári Pál és a pesti egyetemi ifjúság 1844—1848/9.« Ennek szerzője *Thalóczy* Lajos. E folyóirat segédszerkesztőjének műve levén, nem bocsátkozunk részletes taglalásába: de még sem állhatjuk meg, hogy ne ajánljuk. Ki ne olvasná részvétellel és fíjú érzéssel azt a vázlatot, mely e szép reményű ifjú rövid, de tettűs életéről annyi melegséggel s annyi pártatlansággal van, a véletlen által megmentett okiratok és levelezések alapján írva? A mi lapunk olvasóit különösen fogja érdekelni — hisz olyan ifjúnak életéről van itt szó, ki történetírónak készült, s ki birt is minden kellékkal hogy azzá legyen. Bizony megérdemelte a fáradságot, hogy rá tűzze e szál habért arra az ismeretlen sírhalomra, ott az abrudbányai havasok közt.

(z. s.)

— DOM FRANCOIS CHAMARD francia bencés »Les reliques de Saint Benoît« cím alatt egy igen becses munkát adott ki, mely gondos és lelkiismeretes buvárlat alapján, az összes erre vonatkozó kútfők felhasználásával készült, s minket azért is érdekel, mert a hazánkban (jelesül az egyet. könyvtárban) levő kútfők is fel vannak használva.

— GYERTYÁNFY ISTVÁN, a budai tanítóképezde igazgatója, egy vaskos kötetben megírta ez intézet történetét, terjedelmesen és részletesen. E könyv tulajdonkép 8 évi »Értesítő« helyét pótolja, s két részből áll: magából a történetből s statistikai kimutatásokból. Hogy aprólékoságig részletesnek kellett lennie, azt a dolog természete hozta magával: nagybecsű adalékok képez a hazai tanügy történetéhez.

— A KÖNYVKIÁLLÍTÁS FŐCÁTAGOLGUSA, mely pártatlan díszmű leend, a megnyitási ünnepélyre még nem készült el. De ez ünnepélyen már látunk két részleges catalogust: a *Dankó* József kanonokét saját könyvornamentikai kiállításáról. Ritka ízléssel és eleganciával kiállítva. Az első lap kerete *Cecchi J.* rajzának facsimilije, a füzetben *Etienne Robert* arczképével, mely a *Desrochers* rajzának facsimilije s a végén is igen szép renaissance ornamenticákkal. A másik az »Egyetemi nyomda termékeinek czímtára« 1877—1887. közt, összeállítva *Baloghy* István tagtársuuk által. Ritka gonddal és szorgalommal összeállított s valódi bibliographiai becses híró munka.

VEGYES KÖZLÉSEK.

Az ORSZÁGOS KÖNYVÉSZETI KIÁLLÍTÁS MEGNYITÁSA márt. 5-én fényes és díszes közönség jelenlétében megtörtént. *Ráth* György, egyike legjelesebb amateureinknek, ki maga is gyönyörű könyvtárral rendelkezik, nagy szorgalommal és szakismerettel hozta létre e kiállítást. A megnyitási ünnepélyen ő üdvözölte egy rövid s tárgyhoz mért beszéddel *Trefort* minisztert, ki aztán egy hasonlólag rövid találó válasszal, melyben e kiállítás fontosságát emelte ki, megnyitotta azt. A közönség egészen meg volt lepve a roppant kincsek láttára: főként a *Corvinák*, a magyar scriptorok és miniatorok sorozata, *Apponyi*, *Emich* kiállításai, *Dankó* gyűjteménye vonták leginkább magukra a figyelmet. De meglepő volt a régi és modern könyvkötészet s a nyomdák kiállításai. Az egészben a leghűbb és legnevezetesebb az 1711. előtti magyarországi könyvészet hosszú és beható tanulmányok tárgyát fogja tenni: ez is egészen lekötötte a látogatók figyelmét. Ugy hisszük, hogy a sok fáradság, melybe e munka került, meg fogja gyümölesét teremni.

— A »DÉLMAGYARORSZ. TÖRTÉN. ÉS RÉG. TÁRS.« febr. 22. tartotta rendes havi választmányi ülését *Ormós Zs.* elnöklete alatt. Beszédében említi, hogy Délmagyarország 100 éves visszacsatolásának emlékére alapított múzeum nemsoká megnyeri az alapszabályok megerősítését. A jegyzőkönyv hitelesítése után *Pontelly* olvasta fel jelentését. A régiség-tár, az érem és a bankó-gyűjtemény, a könyv és okirattár szépen gyarapodott. Ezután a pénztárnok jelentése, ennek végeztével *Czirbusz Béla* felolvasása következett, a »bánsági bolgárok bevándorlásáról.« Tagválasztás és az adományozóknak jegyzőkönyvi köszönet-szavazás után az ülés elnökiileg bezáratott.

— *Doby Antal* tagtársunktól következő kis érdekes közlést vet-tük: Adalék a Székési gróf *Bercsényi*-család történetéhez, *Thaly Kálmán* jeles történészünk a »Századok« 1877-ik évi folyam 679. s következő lapjain közzé tette a történelmi jelentőségre szert tett gróf *Bercsényi* család nemzedékrendi táblázatát, — azon kérelemmel a közönséghez, hogy ha valaki a közzétett adatokat bővíteni tudná, azt a Századok szerkesztőjéhez küldje be. E sorok írója, mint a magyar családtannak egyik dilettáns művelője, szintén érdeklél viseltetik tört. családaink származása iránt, s ez okból megjegyzi, hogy közlött nemzedék-rendi táblázaton nem találjuk gróf *Bercsényi Ferenczet*, ki az 1802. évi pozsonyi országgyűlés felsőházának tagja volt (l. azon évi országgyűlés naponként való jegyzés XX. l.) — Ugyancsak *Doby Antal*: »Magyarországi hennszülött és beköltözött mágnás családok rövid ismertetése« ezim alatt közérdekű genealogiai munkát ír, melyhez már egy évtized óta gyűjti az adatokat.

TÖRTÉNELMI KÖNYVTAR.

— MAGYARORSZÁG EMLÉKLAPJAI ezer éves történetében. Szerző *Kerekgyártó Árpád*. Budapest, 1882. 8-adr. XXIV. és 712 l.

— AZ ARANYBULLA keletkezése, összehasonlítva az angol magna chartával. Írta *Szántó Sámuel*. Külön lenyomat az »Erdélyi Múzeum« 1881-iki folyamából. Kolozsvár, 1881. 8-adr. 58 l.

— VASVÁRI PÁL és a Pesti Egyetemi Ifjuság. 1844—1848⁹/₉. Írta *Thallóczy Lajos*. Budapest, 1882. 8-adr. 92 l. Ára 50 kr. Pfeifer N.

— A TENGERI ZSÁKMÁNYJOG elvei a háborúban, tekintettel a semleges hajózásra, és kapcsolatban a kalózkodás kérdésével, történeti és elméleti szempontból. Írta dr. *Csarada János*, a nemzetközi jog magántanára a budapesti kir. tud. egyetemen. Budapest. A szerző tulajdona. 1882. 8-r. 208. l. Ára 2 frt.

— A KOMÁROMI MAGYAR SZÍNÉSZET története. Írta idősb Szinyei József, második füzet 1819—1821. Komárom, 1882. 8-adr. 65—128 ll. Ára 40 kr.

— KELETI TESTVÉREINK. Írta *László Mihály*, Budapest 1881. 8-adr. 85. l.

— DANKÓ JÓZSEF esztergomi kanonok könyvornamentikai kiállítása. Budapest M. D. CCC. LXXXII. Díszkiadás kis 8-adr. 36. l.

— A MAGYAR KIRÁLYI EGYETEMI NYOMDA terméyeinek Czimjegyzéke 1777—1877. A magy. országos könyvészeti kiállítás alkalmából összeállította *Baloghy István*. Budapest, 1882. 8-adr. VII. és 272.

— A BUDAPESTI ÁLLAMI ELEMI ÉS POLGÁRI ISKOLAI TANÍTÓKÉPEZDE multja és jelene (1873/74—1880/81.) Adalékul az elemi és polgári iskolai tanítók képzésének történetéhez Magyarországon. A nevezett intézet igazgató tanácsának megbízásából írta *Gyertyánffy István*. Budapest, 1882. Nagy 8-adr. 528 l.

— LES RELIQUES DE SAINT BENOIT par le R. P. Dom François *Chamard*. Paris, 1882. 8-adr. 212 l.

— JOHANN III., König von Polen, Sobieski in Wien. Mit Hineinerwerbung einer Geschichte der Sieben Königinnen von Polen aus dem Hause Oesterreich. Ein Erinnerungsbuch an 1683. für 1883. zum 200 jährigen Jubiläum der Befreiung Wiens von der Türkenbelagerung von Georg *Rieder*. Wien, 1882. 8-adr. 400 l. 2 frt.

J E L E N T É S E K

a *Bay Ilona* úrhölgy által kitűzött pályakérdésre beérkezett pályaművekről.

I.

Gróf Széchen Antal jelentése.

A Bay Ilona által kitűzött pályakérdésre beérkezett dolgozatok áttekintésénél és megítélésénél mindenekelőtt a feladat valódi értelme és természete iránt véltem szükségesnek önmagammal tisztába jönni.

A »kútforrási tanulmányon alapuló egyéni jellemzés« nézetem szerint egyaránt föltételezi a történeti kutatást, és kútforrás ismeretet, a pszichologiai érzéket és mélyebb történelmi fölfogást, végre annak lehetőségét, hogy a nyert eredményeket irodalmilag élénkíteni, kidomborítani, alapjukon az olvasó elé határozott, életteljes alakot állítani lehessen.

Ezen szempontokból kiindulva a beérkezett pályaműveket, három categoriába véltem sorozhatóknak t. i.:

a) melyekben a föntjelzett kellékek teljes mértékben feltehetőek;

b) melyek azokat nagy mértékben megközelítik;

c) végre, melyeken inkább ezen kellékek egyike vagy másika, mint azok összhangzó egyesítése ismerhető fel.

Örömmel akarom mindazonáltal megjegyezni, hogy véleményem szerint a legtöbb pályaműnek van saját irodalmi értéke; egyik sem süllyed a komoly történelmi dolgozat színvonala alá; és a maga nemében mindenik és ezek habár különböző fokozatban, megérdemelnék, hogy a »Századok«-ban, vagy másutt, világot lássanak.

a) Az első categoria első helyére a 7. sz. alatti pályaművet: »*Széchenyi Pál, kalocsai érsek. 1642—1710.*« vélem sorozandónak. A tárgy beható ismerete, a történelmi szempont tárgyilagossága, az ítélet higgadtsága, párosúlva a meggyőződés mélységével és az érzelem élénkségével, a múltnak szerencsés és mesterkéletlen összekötése a jelen benyomásaival; az irodalmi szerkezet összhangzása; az adatok bősége és változatossága, biztosítják ezen dolgozatnak a többi pályaművek közt az első helyet. Nem csekély érdeme azonkívül, hogy számos és jellemző kivonat közlésével sok fontos kútfő ismeretét közvetíti a nagyobb közönséggel, melyek — mint p. o. az angol-hollandiai képviselők diplomatai levezlése, — eddig inkább csak a szakemberek figyelmét vonták magukra. Ámbár részemről az illető diplomatákat és jelesül Stepneyt, minden tisztelet és rokonszenv daczára, melyet jelleme és tehetsége méltán igényelnek, nem volnék képes mindenben oly kifogástalan, és föltétlenül megbízható tanúnak tekinteni, mint e tanulmány szerzője, természetesen csak ott, hol véleményeiről és ítéleteiről, és nem ott, hol tényleges állításairól van szó. Az angol szárazföldi szövetségek és coalitíók természetében feküdt és ez képezte mindig egyik gyenge oldalukat, hogy mindig csak azt tartván szem előtt, mi rájuk nézve ideiglenesen »közügy« volt, azt kizárólag hangsúlyozták és önálló szövetségeik önálló érdekeit, céljait, állásuk igényeit és kellekeit, melyek mégis rendszerint a szövetség elfogadásának egyik tényezőjét képezték: — alárendelt fontosságúaknak és tűrhetetlen akadályoknak szerették tekinteni. Mennél többoldalú és szövevényesebb volt valamely szárazföldi szövetségesüknek, mint p. o. a Habsburg háznak állása, annál gyakoribbak és élénkebbek voltak az ellentétek, a kölcsönös elégedetlenség és ingerültség; és mennél inkább angol volt valamelyik angol képviselő, annál élesebben szokott ezen viszás helyzetnek és az abból fejlődő hangulatnak kifejezést adni. Kloppnak legújabb terjedelmes, nehézkes, és fárasztó, de gazdag kútfő tanulmányon alapuló, elkiismeretes munkáját, mely a történelemnek sok tekintetben egészen új anyagot szolgáltat, (»Der Fall des Hauses Stuart« etc.) nálunk ez irányban még nem érdemesítették méltó figyelemre.

Ha a fennjelzett a) categoriának első helyét a 7. sz. alatti pályaműnek vélem is odaitélenendőnek, alig tudom megegyeztetni a méltányossággal, hogy az 5. sz. alatti pályaműnek »*Egy palatinus*« csak a második hely jusson. A tárgy beható ismerete, a szempontok újsága és találósága, — az egyénítés élénksége, az előadás irodalmi csínja és egyszerűsége, ezen dolgozatot »Széchenyi Pállal« majdnem egészen egy színvonalra helyezik és a jutalom odaítélésénél valószínűleg csak az egyik, vagy másik tárgy iránti nagyobb, vagy kisebb érdeklődés és a dolgozatok terjedelmének aránya fogja a mérleg serpenyőjébe a döntő súlyt vetni.

A b) alatti categoriába vélem sorozni a 4-ik, 6-ik és 8-ik szám alatti pályaműveket, melyek mindegyike komoly figyelemre és elismerésre érdemes dolgozat, de irodalmilag és történelmileg a két főntebb bírált tanulmányával nem áll egészen egy színvonalon.

A 4-ik sz. alatti »*Fráter György*« világos, bő tárgyismertet tanúsító, higgadt és méltányos összefoglalása a híres szerzetes életére vonatkozó adatoknak; mely épen, mivel egyes állítások czáfolását mellözve tényekre szorítkozik és a polemicus hangot kerüli, hősenek és sokat vitatott eljárásának érdekes és figyelemre méltó apologiájává válik. Az előadást, minden folyékonysága és csínja daczára, némely fordulatok, mint p. o. »keresztül húzza múltját«, némileg idegenszerű alkotásnak tüntetik föl.

A 6. sz. alatti »*Garai Miklós*«, bő tárgyismereten és érdekes adatok szerencsés összeállításán és csoportosításán kívül, új fölfogásokat és szempontokat hangsúlyoz az Anjouk és Zsigmond korának némely részleteit illetőleg, melyek a történelmi látkört ép úgy szélesítik, mint a kor és események mélyebb fölfogásához és behatóbb megítéléséhez kedvező talajt szolgáltatnak. Bizonyos, hogy már a fönmaradt adatok természeténél fogva is, a XIV-ik és XV-ik századi történelmi alakok egyénítése és alakítása sajtászerű nehézségekkel jár: de ezen nehézség benyomását az író az irodalmi compositio és a részek egyensúlyának gondosabb összeállítása által, a kérdéses pályaműben kétségkívül némileg enyhíthette volna.

Végre a 8. sz. alatti pályamű »*Nagy András hajdúkapitány*« igen sikerült, élénk, és jellemző vázlat, de élet és jellem-

rajznak már azért sem tekinthető, mert azon — valószínűleg kellő adatok hiányában — a némileg általános, akkoriban is sok hasonló állású, hivatású és a korábban éltekkel közös jellemvonásokon (vitézség, kapzsiság, bírvágy, kétszínűség, pártoskodás) kívül a behatóbb egyénítésnek megkísérlése is alig észlelhető.

Ha a 2. sz. alatti pályamű »*Aba Sámuel*« ezen harmadik kategóriába látszik sorozandónak, annak okát abban kereshetni, mert ezen szelleműs, érdekes vázlatban inkább egy eddigelé másképen értelmezett és fölfogott nemzeti mozgalomról, mintsem egy személy egyéni jellemzéséről van szó. Az utóbbi feladat megoldásához a gyér adatok alig szolgáltatnak elegendő eszközt, bármily elmésen és ügyesen használtattak is föl azok töredékes közlései a szerző által elfogadott szempont támogatására. Különben az irány némely pongyolaságainak, talán a fölfogás félreismerhetlen ösztönszerűsége és élénksége szolgáltatja magyarázatát, minthogy p. o. oly latin kitételek, mint »ad absurdum«, »praedestinatió«, indokolatlanul használtak. (NB. A »lélekjelenlét« kitéttel sem tudok megbarátkozni.)

A 3-ik sz. pályaműben: »*Erdödi báró Pálffy Miklós*« inkább a gondos okirat-búvárálás eredményével találkozunk, mint valódi irodalmi jellemrajzzal. Nem kisebbíti ugyan ezen tekintet a dolgozat benső értékét okmány-búvárkodási és mind azon történelmi előnyök szempontjából, melyek azzal közvetve és közvetlenül oly bő mértékben vannak összekötve. De a kitűzött pályakérdés egyéni jellemzést kíván. És egy ily jellemzés ép azon adatoknak kívánja egy életerős egyénítésben való összefoglalását és megelevenítését, melyek a kérdéses dolgozatban inkább a győri hős egyes tulajdonaiúl, mint jelleme és történelmi jelentősége összeségének megismertetéséül vannak fölhasználva.

Végre az 1-ső számú pályamű: »*Mátyás király jellemrajza*« szintén inkább a hős egyes jellem-tulajdonainak és élet-eseményeinek hű, higgadt, világos és tiszta elősorolása, mint annak kifejtése, miképen forrtak össze, vagy ellensúlyozták egymást e jellemvonások Mátyás egyéniségében. Ha mindazonáltal a pályakérdés valódi föladata e dolgozatban alig tekinthető is megoldottnak: mégsem tagadható meg attól a komoly fölfogás, a beható tárgyismeret, a higgadt tárgyilagosság és a szabatos irodalmi előadás. Jele-

sül hol Mátyás királynak Corvin János jövőjére vonatkozó terveiről van szó, lett volna helyén jelezni azon felfogásokat és példákat, melyek akkoriban és főleg a Mátyáshoz oly közel álló olasz fejedelmi családok körében a természetes sarjadékokra vonatkozólag divatoztak, és azon befolyásra útalni, melyet ezen nagy mérvben elterjedt fölfogások és példák Mátyásra és terveire gyakorolhattak és tényleg gyakoroltak is.

II.

Ipolyi Arnold jelentése.

Gróf Széchen Antal tagtársunk önműgának imént felolvasott bírálatával, mint a tisztelt választmány által megbízott másik bíráló, általában véve egyetérték, és csupán egyes, általam ezenfelül kiemelendőnek vélt megjegyzésekre szorítkozom.

Véleményem szerint ugyan a pályázat eredménye nem ütötte meg a teljes mértéket, azon kívánt irányban, hogy minden tekintetben megfelelő, művészi tökélyű, egyöntetű és kerekded jellemrajzot eredményezett volna; mégis készséggel s örömmel elismerem magam is, hogy egy-kettő oly figyelemre méltó, sőt kitűnő művet szolgáltatott, mely a történelmi jellemrajzot nálunk magasabbra emelte.

Míg a pályázók nagyobb része nem volt ugyanis tisztában a feladattal, vagy csak nem volt képes annak megfelelni; addig a kitűnőbb egy-két pályáiratban is többé kevésbé hiányzik az egységes alapeszméből való kiindulás, mely ily magasb művészi alakítás egyik feltételét képezi, s a: simplex duntaxat et unum szabály szerint, melyre a számos eltérő s elszórt vonás összeszedésének s egyesítésének mintegy illusztrációúl, kiemelő háttérül kell csupán szolgálnia a magasabb egység létesítésében, az életrajzban mutatkozó jellemnek alapfelfogásában. Vagy csak hiányzik amaz erősebb árnyalás, mely az alak tökélyei és gyengéi élesebb vonásainak felhasználásával képes az alakot teljesebben kidomborítani. E hiánynak, lehet bár azután oka, akár maga az illető alak kevésbé kidomborodó jelleme, akár annak hiányosabb, mélyebb

nem ható ismerete, vagy csak az író hiányos tanulmánya, annak megfigyelési, jellemzési és általában a plasticai alakítást nélkülöző képessége. Ezen hiányoknak majd egyike, majd másika, vagy éppen mindannyi mutatkozik az előttünk levő pályaművekben.

De azon előnyöknél fogva, melyeket tisztelt bíráló társam oly helyesen kiemelt, s melyeket azért fölösleges lenne részemről ismételnem, kétséget nem szenved, hogy a beérkezett mindannyi pályamű közt, az általa kijelölt két pályáirat a többit messze túlhaladja, s egymásközt úgyszólván egyedül versenyezhet az elsőbbségért.

Ezek a 7. sz. »Széchényi Pál kalocsai érsek« s az 5. számú »Egy Palatinus« című jellemrajzok. Mely utóbbinak, mellesleg megjegyezve, címét elhibázottnak tartom. Mivel a pályamű sem *csupán Nádornak*, sem alakjának Wesselényi Ferencznek, *nem csupán mint Nádornak* jellemzése.

De míg az első, bíráló társam által kiemelt tulajdonaival, előbbre lép, és véleményem szerint inkább a magasabb históriai, nemzeti és honfűi eszmény nyilvánulásának jellemzése egy kiváló nemes alakban; — a mi a rajz ethikai becsét magasra emeli ugyan, de magát az alakot kevésbé domborítja ki egész valóságában; — addig a másik, Wesselényi Ferencz jellemzése, világos, élénk, tömör, és kerekded alakítása által felülhaladja az előbbit. De ezt kiemelt tulajdonai, magasabb nemzeti eszményi iránya teszik ismét becsesebbé. Bár a másik, előbb dícsért műből sem hiányzik a magasb nemzeti erkölcsi tartalom, hőse hiányai mellett is.

Ennélfogva tehát mind a két mű nem is egymásután, hanem egymás mellé helyezhető; mindegyik külön becse által válván ki a többi közül, és saját külön benső értékével érdemesítvén magát a kitűntetésre.

A tisztelt választmány által megbízott bírálók véleménye lényegileg ebben megegyezvén, bátor vagyok elhez részemről még a következő indítványt előterjeszteni.

Adassék ki a pályázati jutalom az első helyen említett »Széchényi Pál kalocsai érsek« című pályáiratnak. De kéressék fel egyszersmind az »Egy Palatinus« című pályáirat szerzője, fogadná el azon kitűntetést, hogy munkája társulatunk közlönyé-

ben, a »Századok«-ban, kétszeres tiszteletdíj mellett kiadassék, a mi közel jár a kitűzött jutalomhoz.

Készséggel osztozom továbbá bíráló társam gróf Széchenyi Antal önmaga azon véleményében is, hogy a pályaművek, ha nem mindnyájának, de nagyobb részének legalább, van némi történeti értéke. Ambár ezzel, úgy hiszem, általában nem lehet itt foglalkoznunk; a pályázat feladata egyszerűen történelmi élet- és jellemrajz lévén, csupán e tekintetben akarom röviden jelezni a többi érdemük szerint.

Legközelebb járna még ezek közül a pályázat feladatához a 8-ik számú »*Nagy András hajdúkapitány*« című élet- és jellemrajz, mely könnyed és kerekded előadása mellett, azonban a mélyebb lélektani felfogást nélkülözi s a fejlesztést meg sem kíséri; valamint, hogy alakjának történeti ismerete sem ad erre elegendő tárgyat. Meg volna ellenben e tárgybőség a 4. számú »*Fráter György*« című pályaműnek alakjában, mely a felőle szóló leírások és dús anyag közzététele által is minden tekintetben kínálkozik ily jellemrajzúl. De az irat szerzője ezeken túl sem a jellemzésben, sem az alakításban nem emelkedett; egyszerű rövid életrajzot ad inkább, mintsem jellemrajzot. Komolyabb s újabb alapos historiai tanulmány inkább, mintsem jellemrajz, hasonlón a 6. számú »*Gavai II. Miklós*« című, mely sok tekintetben érdekes mű. Míg a 3. számú »*Erdődi báró Pálffy Miklós a győri hős,*« a mint szerzője annak jellemét bizonyos rovatok szerint osztályozva, adatokkal, és pedig részben becses levéltári kiadatlan új adatokkal kimutatja, csakis kiindulási anyagot nyújt a jellemrajzra. Gyengébb az 1. számú »*Mátyás király*« jellemrajz; míg a 2. számú »*Aba Sámuel*« inkább politikai történetének jellemzése, mint az, újabb történetírásunk előállításából ismeretes. (Lásd Szabó Károlytól Aba Sámuel.)

Tekintve az ezen pályaművekben feldolgozott anyagot, mely a legtöbben eléri azon színvonalat, melyen társulatunk közlönye, a »Századok« hasonló monographiái állanak, bátor vagyok erre nézve is indítványozni, méltóztatnának útasítani a »Századok« szerkesztő-bizottságát, hogy azon pályáiratoknak, melyeknek közvételét a folyóirat közönségére nézve előnyösnek vélik, szerzőit

hívnák fel a folyóiratban, engednék át műveiknek kiadását a szokott tiszteletdíj mellett.

Végül fejezzük ki méltó hálánkat a nemes honleány, Bay Ilona asszony ő nagysága iránt, ki a jutalmat nagylelkűleg kítűzte, valamint a pályázat tárgyát indítványozók, s az azt elfogadott választmány iránt is. Mert kétségtelen, hogy társulatunk egyik szebb sikerei közé tartozik e pályázat eredménye.

SZÉCHÉNYI PÁL, KALOCSAI ÉRSEK S A MAGYAR NEMZETI POLITIKA.

(1642—1710.)

Jelige: Vir erat moris prisici, hoc
est severi et facti ad om-
nem gravitatem.

Mathias Bcl.

(Notitia Hungariae etc. T. III.)

(Koszoruzott pályamunka.)

A pálosok zárdájából vált ki és mint nemzetének dísze tünt fel a magyar történet láthatárán. Kortársait rögtön meghódította a mint egyéniségének hatalmas körvonalai észlelhetőkké váltak., Nem látjuk készülni és végig kevésbé fejlődni. Mindössze két igen általános, de igen jelentékeny adattal rendelkezünk, mely fejlődése folyamára a férfikor elértéig világot vet. Az egyik említett szerzetessége és elmélyedése a hittudomány problémaiban, mint tanuló és tanár. Az értelmi és kedélyi harmoniának forrása volt az, és kétségkívül egy nagy erősség a megpróbáltatások közepette, melyekkel férfi- és aggkorának évei lelke nyugalmát megtámadák. Azok a Széchényiek voltak a boldogabbak, kik a cselekvő élet küszöbén a lemondás religiójával eltelve tüntek fel és idejekorán megtanulták azon szenvedések elől, melyekkel a világ sora üldöz, a hit eszményi világában keresni menekülést. Mert a lelki tulajdonságok átöröklő azonossága, a Széchényiek fajában felette csodálatos. Mély szenvedélyekkel szívökben, és magas eszményekkel szellemök látkörén, kiváló tehetségek és a lelki erély nem csekély foka mellett: a beteg kedély és túlérzékeny szív, a csalódások szerzetelen érezte és az elcsüggedés reménytelensége üzi őket. Bizonyos

megragadó pathos van mind a négy alakban, mely történetünkön feltűnik: de e pathos szívszorító amaz atyában, ki nemzete sorsa felett kétségbe esve »vigasztalanúl szállt a sírba«, s azon megrendítő tragikum má fozódott fiánál, a legnagyobb magyarnál, melyből hiányzott a kiengesztelés, a katarrhis. Bizonyos benső vallásosság e pathos egyik eleme mind a négy Széchényinél. De míg a legnagyobb magyar és atyja a végsűggedés perceiben és reményei k hajótörése után nyúlnak a hit horgonyához, melyet szertelenségekre hajló lelkük ismét beteges rajongássá csigázott: addig a két főpap azon doctor angelicus szellemi légkörében nőtt fel, ki a pálosoknak szószólója volt; talán korlátolt, de szilárd életnézetök képződött: a szellemi törekvésnek egysége s állandósága szükség szerűleg és jótékonyan vissza kellett hogy hasson kedélyvilágukra, enyhítve lényöknek sötétebb vonásait. És Széchényi Pálnak ez enyhületre nem csekély szüksége volt!

A másik, mit említésre méltónak találók, hogy ő is, mint vérbeli nagyobb utódja, idegen földön fejezte be tanulmányait, kiképzését, a mennyiben az iskolai tanulást még csucsán is aunk nevezhetjük. Bécsben »bölcshészetet« tanult, Rómában bevégezte hittudományi studiumait. Látta Rómát; bár a pápai reactio vezérszázadában, maga pedig valószínűleg a nemzetebeli collegium falai közé zárva: az örök emlékek szemlélete talán nem volt tőle megtagadva s e nagy környezetben az ifjú pálosnak talán nyílt némi sejtelve ama világtörténeti összefüggésekről, melyek egyik központja Róma. Midőn évtizedek múlva az angol királynő egyik bécsi ügyvivője, Whitworth, a külhatalmi közvetítés alkudozásai közben csudálkozik, hogy a magyar követek mily tájékozatlanok az európai közügyek terén¹⁾: panasza nem vonatkozott a nemzeti közvetítés vezérére, Széchényi Pál kalocsai érsekre. Ennek politikai látköre mindvégig elég szélesnek bizonyult, legalább soha nem ütközik más korlátokba, mint a melyeket meggyökerezett elvei szabnak: mit egészben véve kevés korabeli magyar politikusról és szereplő dignitariusról lehet elmondani.

¹⁾ »I perceived the deputies themselves, however knowing they may be in the laws of their own kingdom, to have very imperfect notions of the present State of Europe.« — Archiv. Rákóczi. Dipl. I. 445. l.

De nem az a nevezetes, mit a külföldi nevelésben netalán elsajátított, hanem szászorta inkább az, mit kétségkívül le *nem* vetkőzött: s ez tőzsgyökeres *magyarsága*. Pedig gyakran és szívesen az ország szélén tartózkodva, Bécstől csak néhány órányira, a császári székhely köreivel folytonos érintkezésben s így idegen befolyásoknak folyton kitéve: valóban nem lett volna csoda, ha ezen érseki nepos, kinek nevelése a catholicus egyházrend egyenlősítő és cosmopolita nevelése volt: a nemzeti érzület, a honi nyelv és szokás, a speciális magyar faji jellegnek vonásait nem azon tökélyben tünteti vala elő, miként ő, ki újkori történetünkben a tiszta, de tisztult magyar typusnak egyik legeredetibb és legnemesebb képviselője.

Történetünkön végig, de különösen a mohácsi vésztől 1867-ig nem elszigetelt eset, hogy közéletünkben kiemelkedik egy alak, a közbízalomnak gyújtópontjává lesz s a nemzeti érdekek képviselőjében vezérszerepet visz, a nélkül, hogy e szerep akár a történetileg fényes származás, vagy a lángész elementáris varázsa, akár a nagy tettek vagy kiváló alkotások, akár a közügyek vitelében való fokozatos kitűnés és folytonos működés által indokoltatnék. Fel-tűnnek zajtalanul; a közbízalom letéteményeseivé válnak csaknem észrevétlenül; csakhamar vezérek, majdnem akaratlanul. Ilyen volt Deák Ferencz; ilyen volt Széchényi Pál is. Nem kutatjuk, hogy a passiv egyéniség ezen varázsa közjogi helyzetünk, általános fejlődésünk, társadalmi szerkezetünk, mely sajátságaiiban és fogyatkozásaiiban leli magyarázatát; de tényyszerűségét constatálunk kellett.

»Bizonyos híveinknek különös közbenjárására és szorgos ajánlására«¹⁾ nevezi ki a császár a pálosok várfalvi (vonndorfi) perjelét 34 éves korában pécsi püspökké.

Azonban míg nagybátyja a kalocsai érsek, majd Magyarország primása élt, addig nem lép előtérbe. Az a szoros összeköttetés, mely közöttök az egyházi téren fenforgott, bizonyára a politikai actióra is kiterjedett. Álláspontjuk az ország ügyei irányzásában tökéletesen egyező volt. A magyar faj csorbítatlan hatalmi

¹⁾ »ad singularem certorum fidelium nostrorum intercessionem et diligentem recommendationem.« — [Acta decorum Fam. Com. Széch. concernentia.]

állása, a nemzeti alkotmány tényszerű fentartása s a magyar közjog alapján a korona és a nemzet közötti solidaritásnak megóvása fel- és lefelé: ez a törekvés azon férfi minden cselekedetén is végig vonúl, kinek a magyar egyházfejedelmek s országnagyok sorában a legnagyobb aggkor jutott osztály részéül, a nélkül, hogy az évek sulya alatt meggyőződéseinek erélye meghajolt volna. — Midőn azonban Széchenyi György az esztergomi primás 1695-ben kimult s utódja azon férfi lőn, kinél a történeti magyar alkotmány ellenségei között lehettek konokabbak, de nem volt veszélyesebb: ekkor e magasztos érzetek hagyományosául azonnal előlépni látjuk öcscsét, a kalocsai érseket, s a jogszerű nemzeti öntudat, a királyi esküvel biztosított alkotmány benne újra megtalálta szószólóját és védelmezőjét. Történeti szereplésének ez kiindulása. Amaz emlékezetes jelenet óta, midőn Bécsben, a császári várpalotában, az elképedt és megnémult országnagyok között ő talál szavakat és bátorságot szembeszállni a Kollonich előterjesztéseivel, melyek magának a fejedelemnek bensőbb aspirációit tolmácsolhaták — a férfias elszántság s a közbelépés merészsége őt azonnal a törvényes nemzeti ügy vezérbajnokává avatja.

Sajátságos, de fölötte jellemző találkozás a véletlennek, hogy a jelenlevők közt első az a férfi jegyző fel ama megkapó jelenetnek tényét — s az ő sorainak jellemzése Széchenyi Pálról megy át a magyar történelemben, ki évek múlva hivatva lőn mintegy az érsek friss sírhantja felett, megkötni, formába önteni azon békeművet, melynek eszméi és létesüléséért amaz éveken keresztül küzdött és fáradott a nemzetnél és az uralkodónál egyaránt. Bár történelmi irodalmunkban már-már közhelyszerűekké váltak, mégis lehetetlen nem idéznem azon emlékezetes sorokat, melyeket »Életének. . . . emlékezetes folyási«-ban *Károlyi Sándor* jegyzett fel: »meg kell vallanom, írja, jobbára mind kétségbe estünk, valahogy oly erős kőkertben az hallgatás és bátortalanság miá egészen el fogunk nyomattatni, mind az által az Isten ő szent felsége egy méltóságos, igaz magyar hazájának s koronájának állhatatos hívét, papi méltóságba helyeztetettet, megbátorítván, törvényünkön fundált bölcs propositióval ellenünk felindúlt haragját az felséges udvarnak annyira mitigalta. . . .«

Az ítéletet, melyet e sorok a meg nem nevezett Széchenyi-

ról tartalmazznak, a történet fényesen igazolta. Pedig az ki nem meríti az érdemek és honfi erények teljességét, mely e névhez fűződik. Még történetünk nem összegezte azokat, az adatokat nem gyűjtötte egybe, és nem fixirozta a vonásokat, hogy ez alak a maga megkapó életteljességében és kiváló politikai jelentőségében ragadja meg és hassa át a nemzeti köztudalmat. Ha e sorok némi ösztönzésül szolgálnak, vállalkozni e feladatra — melyet megoldani nem képesek — akkor nem céltalanul irattak

Midőn a katonai garázdálkodás, a közigazgatási önkény visszaélései s a magyar alkotmány megsemmisítésére irányzott czélzatok a nyomorba süllyesztett és megalázott nemzetet kétségbe-esésre hajták és a lázadó szellem ismét megtalálta szervezőit és vezéreit ama nemzeti oligarchia sorában, melyben a honfi bánat s az elnyomók gyűlölete, a szertelen dicsvágy magasra csapongó lángjától élesztetett: akkor a meglepetett udvar, melynek legfőbb érdekei egy világra szóló háborúban Közép-Európa csaknem minden államában kockán forogtak, Magyarországon a békeszerzés azon módját kívánta megragadni, mely a nemzeti sérelmek törvényes orvoslásában, vagy e szándok látszatának ébresztésében áll. Magyarország viszonyát a koronához, pártviszonyainkat és a szereplők helyzetét legélesebben jellemzi az a tény, hogy a vezérméltóság hordozója, kinek törvény szerint főhivatása a fejedelem és a nemzet közötti közvetítés vala, Esterházy nádor, e feladatra képtelennek találtatott. A nemzet repudeálta, holott ő a bécsi magyar udvarbeliek körében a legnemzetibb érzületű volt; s az osztrák intézők ennek teljes tudatában voltak.

Stepney az angol ügyvivő, a ki küldetése elején, midőn még magyarokkal kevésbé érintkezve, túlnyomólag osztrák forrásból meríti értesüléseit, következőleg jellemzi őt: »kevés eszű és még kevesebb ügyképeségű ember, kit ezért választott ezen udvar eszközül hazája szabadságainak kijátszására, melyeket a nádor hivatalánál fogva fentartani köteles.«¹⁾ Ez ítélet túlságosan kemény,

¹⁾ The troubles in Hungary . . . owe their rise in a great measure tho the mismanagement of this Prince Esterhazy, a man of little sense and less experience in business and therefore chose by this Court as a tool to betray the libertys of his Country, which a Palatine (by virtue of his office) is oblidged to maintain.

de nem alaptalan; mindenesetre kortársai felfogását visszatükröz-tető, melyet a történet s az utókor nem hazudtolt meg, csak eny-hített. Érvénye különben kihatott a magyar főrendiek és ország-nagyok egész körére, mely az udvar körül csoportosult, mit con-statálni kell, a nélkül, hogy jogosultságát kutatnám.

Ily viszonyok között a közvetítés és békéltetés művére nézve egyedül oly közeg jöhetett számba, ki, a korona iránti hűsége minden kétségen felül állván — alkotmányos érzülete és őszinte faj- és honszeretete által a felkelő magyarságnak bizodalját bírta s az egyezkedés eszméjének nemzeties szint kölcsönözhetett. — Szervezett párt, melyre ily törekvések alapíthatók lettek volna, egyáltalában nem létezett; egyesek gyér számmal; vezérférfiu csak egy: Széchényi Pál, a kalocsai érsek. A magyar politikusok és politikai szereplők vagy a szélsőségek martalékai voltak, vagy azok irányában tévedeztek szilárd jögalap nélkül s az ellentétek elvi megoldásának határozott eszméi, talán reménye nélkül.

A viszonyok kényszerűsége ösztönözte tehát a bécsi udvart arra, hogy egy pillanatra, megvonja a sarki ellentétek között azon eszményi diagonálist, mely a törvényszerű, a korona állandó érde-keivel kiengesztelt magyar nemzeti politikának középútját jelzi. Ez eszmének megtestesítője a kalocsai érsek volt.

Felfogásom szerint, ebben rejlik alakjának történeti jelen-tősége.

A bizalom, melylyel nemzete és fejedelme iránta viseltetett, ehhez képest másodrendű dolog; inkább egyéniségének vívmánya, mint elvi állásának következménye, s én helyzetét akkor találom legtermészetesebbnek, midőn az legelszigeteltebb.

A dolgok ilyen állása teszi tehát érthetővé, hogy az ő köz-vetítésének az uralkodó általi kikérésébe beleegyeztek azon udvari körök, melyek az ő fellépését Kolonichsal szemben nem felejt-hették el és melyek hogy menyinyire gyűlöltek őt, ő maga nem tudhatta úgy, mint mi. Mert az udvar, midőn az érsekkel közvet-lenül s egyenest érintkezett, mindig derült homlokot mutatott s a tisztelet külső jeléül nem mulasztá el magát meghajtani. De előt-tem fekszik három vaskos kötetben az angol és hollandi bécsi követségnek levél és okmánytára 1703-tól 1711-ig, a szathmári

békekötésig.¹⁾ A legélesebb belepillantás ez a bécsi intéző körök veséibe; száz nagy s apró vonással megmutatja, mily nehezen sikerült nekik a gyűlölet kitörését elfojtani s a külszint megóvni. Széchényi érezte ezt és mi sem jellemzőbb, mint azon erős hite, hogy 1696-ban, bécsi viselt dolgai után megétették. Tény, hogy súlyos betegségbe esett, melyhez nála nem kellett mérgezés. A ki csak némileg is foglalkozott a gr. Széchényi István psyché-jé örvényeivel, az érteni fogja ezen adaléknak, lélektani sőt physiologiai horderejét. Egy beteg idegzet, mely az erkölcsi erőfeszítés megrázkodtatása alatt megtörik. Üldözési mania, melyet a túlcsigázott képzelem még a gyilkosság iszonyaival is kapcsolatba hoz. Thomas Aquinas tanítványa, a hajdani pálos, kinek szellemi köteléke a rendházzal csak véglehelletével szakadt meg — ment volt azon rémes árnyék kísértéseitől, melyről könnyű volna kimutatni, hogy férfikora első éveitől fogva, egy félszázadon át, koronként — és nemcsak élete válságos perczeiben — gr. Széchényi Istvánnak beteg szívére és forró agyára reátette örjítő kezét, míg egy sötét perczen megejtette áldozatát. Az öngyilkosság démonát értem. Ezzel rokon a gyilkosság gyanuja inkább, mint félelme — mert a bátorság rendkívüli mérve egyik jellemvonása volt — mely az érsek lelkét is időnkint megfogá s a Heister pusztításai felett kitörő szenvedélyes panaszok mélyén, mintegy a sorok között, halkán megszólalni látszik.

E férfit kérte fel tehát egy régi római ösmerőse, ki a bécsi udvarnál carriéret csinált, báró Scalvioni Jeromos, kamarai tanácsos, hogy jelölne meg a módokat, melyekkel »seditioso et turbulento hoc tempore,« e forrongó és zavargó időben, ezen nemzet megbékéltethető lenne. Az érsek válasza e felhívásra nyugodtan, higgadtan kezdődik, mint a ki tőle idegen és távol álló ügyben ír. Majd áttér a fölkelés (rebellio) okainak elsorolására s itt szavai, melyek állítólag mások érzületét tolmácsolják, mind élesebbekké

¹⁾ E sorok nyomtatása közben vesszük ama férfi halála hírért ki az önkéntes számkivetés hányatott évei alatt, London, Brüsszel, Páris levéltáraiban kutatva, egybegyűjtötte azt. Az »Angol Diplomatiái Iratok II. Rákóczi Ferencz korára, Angol Levéltárakból« (Archivum Rákoczianum diplomatiái osztály Pest, 1871—1877.) a *Simonji Ernő* történetbírái működése s érdemeinek maradandó emlékét képezik.

bélyegzőbbekké válnak, míg végre teljesen kiesik a tárgyilagos tudósító szerepéből s midőn hozzácsatolja¹⁾ saját magának, egyházának, papságának sérelmeit, néhány szónyi fordulattal nyíltan azonosítja magát azon jajkiáltással, melyet a nemzet jogainak lábbal tiprása, a föld népének sanyargatása, a köznyomor felett, idegen panasz gyanánt emlegetett, a melynek objectivitása gyöngge fátyolán keresztül azonban már félreismerhetlenül átosillámlott az író sebzett subjectivitása és erős érzetközössége. Akárhány nevezetesebb levele és alanyibb nyilatkozata van az érseknek; de én felette jellemzőnek találok azt a közvetlenséget, melylyel hivatása küszöbén énjét, érzelmeit kitérni kénytelen. Tényleg soha egy percig sem találta el a tárgyilagosság azon nemét, mely a nemzet szenvedéseivel, mintegy szembesíteni, azoktól megkülömböztetni bírta volna énjét, ha nem is osztotta azon utat és elítélte a törvényszegést, melylyel a nemzeti párt azok orvoslását kereste. Az érzelmek ezen közvetlenségének, kitérő alanyiségének nem csekély része lehetett a nemzeti párt és a felkelő tábor rokonszenveinek önkéntelen hódolatában. De az udvari körök bizalmatlanságának és gyűlöletének kiapadhatatlan forrása volt. A bécsi ministertanács már-már kész volt Thiell előadó javaslatára a közvetítés legelején, az érsek első leveleire (1704 tavaszán) absurda, scandalosa et auditu horrenda gyanánt bélyegezni előterjesztéseit, »mintegy feddésül, hogy oly szabadon és tartózkodás nélkül közölte az elégületlenek beszédjeinek némely pontját« — írja Stepney²⁾ — és csak is a külföldi közbenjárók tiltakozásának sikerült a sértő kitételek elhagyatását kieszközölni, melyek az uralkodó neve alatt lévén intézendők, talán még az érsek szívós türelmén is kifogtak volna s a békéltetés művét már a kiindulásnál lehetlenítik vala.

A kiindulás, a rugók, a célpontok merő ellentétessége szülte e lappangó viszályokat. Az érseket »veleszületett igaz magyar lelke« indította a közvetítés útjára, s »a magyar vér sugallja neki, hogy itt a legalkalmasabb idő a közbékességgel egyszersmind az ősi szabadság visszahelyezésére.«³⁾ »Veleszületett igaz magyar

¹⁾ ad hoc propositam proferrem ego privatam quidem meam, sed omnes tangentem iniuriam. Miller. Epist. e Com. Széchényi. I. 42.

²⁾ Stepney Hedges miniszternek i. h. I. 247. l.

³⁾ Quid vero ego facturus sim, conatusque, quos et quales adhibi-

érzelemből» — sürgeti újra Rákóczit egy békéltető gyülekezet egybehívására — melynek ajánlását parancsolja neki »a szeretet s üdvünknek, szabadságunknak, legégetőbb vágya.«¹⁾ És Károlyi Sándorhoz intézett egyik nevezetes levelében, melyre azonnal vissza kellend térnem — »igaz magyar szível« (sic)²⁾ ajánlja magát.

A miről pedig az ő ajkai túláradtak, az az ő szívének legbensőbb érzése volt. Cselekedetei tettek erről tanubizonyságot; a nemzet s a felkelő tábor legszélsőbb elemei is ez érzelmek őszinteségéről és mélységéről át valának hatva. És Rákóczi »a hazának szeretetében támadt társaként« üdvözli őt.³⁾

Ez az égő honszerelem fokozta oly kínossá a magyar faj fennmaradása iránti aggályokat, melyeket a beháború kegyetlenkedései s a bécsi udvar szándokainak sejtelmé inkább, mint ösmerete, költének benne. Gyötörte a gondolat hogy azon csalékony szövethatározások, melyeket a felkelők a külföldi hatalmakkal kötni vélték, felhomolván, az osztrák hatalom körül fogja Magyarországot (a vicinis cingimur) s a nemzetre egész súlyával reá nehezodve, még mielőtt az elszakadhatna, »törekvéseinket ezernyi különféle fegyverrel szétrobbantja s a szabadság helyett a legalávalóbb szolgáltság sors várakozik majd azokra, kiket tűz és vas el nem pusztított.«

Ő előtte nem lebegett hatalmi kérdés, mint Rákóczi és Bercsényi előtt. A magyar alkotmány teljéhez, szelleméhez szívesen ragaszkodott; de maga nem kapaszkodik a közjog betűjéhez, mint a magyar legisták, kiknek kívánságait a koronánál tolmácsolni vállalkozott.

turus ab innato mihi vere Hungarico animo, non una in occasione, etiam furentibus Aulicis, patefacto, colligere dignetur Altitudo Vestra. Videtur autem mihi dictare id ipse sanguis Hungarus, esse nunc acceptabile, et restituendae avitae Libertatis, cum universalis tranquillitate, occasionem longe praestantissimam. Levél II. Rákóczi Ferenczhez, Miller Epist. 71. és 72. l. (Hist. des Rev. Hongr. is.)

¹⁾ Ea propter, quem Celsitudini Vestrae ex innato mihi vere hungaro affectu commendari, regnicolarem Congressum, denuo commendare me iubet affectus et salutis ac Libertatis nostrae ardentissimum desiderium. Epist. I. 104. l.

²⁾ Epist. I. 121. l.

³⁾ Quae meus erga Patriam amor et ei serviendi occasio mihi suppeditant tantum in Celsitudine vestra naetus in huius effectum socium.

Ámde idegesen összerezzzen minden hírre, mely a magyar vér omlásáról beszél s a kétségbeesés indulatával fakad ki, midőn a pusztulás művének önmaga tanuja, vagy annak következményei eléje tárulnak. »Semmi jót s Isteni áldást várhatunk mindezekbül — írja valamely felekezeti villongások hírére Károlynak — mint csak abból is, a mit mondanak már e tájon s másutt is a Páplisták, ki lehet tanulni: *attúl tartok, hogy fegyvert egymás ellen fognak, factiók lesznek; omne regnum in ipsum divinum desolabitur.*«¹⁾ E végsorokról, mely magyarnak nem jutnának eszébe ama megrázó szavak, melyekre csaknem másfélszázaddal később egy másik Széchényi fakadt, midőn látuoki szeme előtt feltárultak a polgárháború iszonyai és túlcsigázott képzelme már-már a magyar faj pusztulását látta a csillagokba írva flagellum Dei!

A lelki állapotok ezen hasonlatosságának van egy magyarázó kapcsa: s ez történeti fejlődésünk folytonossága, a helyzetek, s áramlatok azonossága, majdnem változatlansága a mohácsi vésztől az 1867. esztendő nagy államközi rendezkedéseig.

Ámde Széchényi Pálnak lelkét a folytonos polgárháborúk és fegyveres lázadási kísérletek, melyek élte korszakát betölték, némileg megedzik vala; mintegy hozzászoktatják ezen írtóztató képek elviseléséhez. Elméje már talán azért sem veszíté el egyensúlyát és lelki ereje meg nem tört, hanem férfias haragban viaskodott.

»Az parasztembernek puska-porral töltik meg az torkát, száját, s az hasán veti ki magát az por, sütik nyuazzák elevenen az szegénységet, az asszonyokat emlőjénél fogvást kötik föl az gerendán, úgy kínozzák őket. Templomokat fosztják, Papokat ölik, vagdalják. Ha ezekben alább nem hagynak, bizony hasonlót s többet is várhatnak.«²⁾ — E realistikus rajz a császári sereg magyarországi viselt dolgairól szól és nem csuda, ha az érsek kevéssé palástolja megalégedését, ha ezért a kuruczoktól »szenvedik az refavorot.«

¹⁾ Epist. I. 120.

²⁾ Levél Visa prépost és Okolicsányi Pálhoz, az érseknek a békéltetésben ügyvivőihez. Epist. II. 91.

Ne higgye az olvasó, hogy egy lélektani felfogás igazolása végett metalán túlzott, általánosító következtetéseket vonok némely szétszórva talált levélbeli kifakadásból, vagy, hogy maga az érsek a nemzeti érzület hypertrophiájából, agyrémeket lát és korlátlan fellobbanást enged indulatainak. De azon köteteken végig, melyek a különböző angol és hollandi diplomatiái ügyvivők s a londoni kabineti ministerek jelentéseit, bizalmaskodását, okoskodásait tartalmazzák Magyarországról s a melyekre nekem már ismételve hivatkoznom kellett: eme kilencz évre terjedő minutiósus észlelésen, megfigyelésen, melyben a bécsi körök ezen idegenektől, szövetségeseiktől részesültek — végig vonúl a gyanú, az aggodalom, a sajnálat, hogy az udvar és a cseh-német »államférfiak« minden áron a háborút akarják Magyarországgal, mert meghódítani, alávetni akarják e szabad országot és kiírtani, vagy legalább is lenyűgözni büszke népét.¹⁾ Idézetekkel — melyek bőven kínálkoznak — e helyütt nem támogathatom ezen tényt; úgyis feladatomban viszonylagos ujdonsága és homálya, azon szűk határokat, melyeket a jellemzés szabatossága von, némi terjengő adalékokkal kiszélesíteni kénytetett.

A nemzeti lét veszélyeztetésének eme lankadatlan érzete, a honszeretet lángoló szenvedélye, mely Széchényi Pált áthatotta: nem engedheté, hogy önző elzárkózásban átadja magát a bánkódás tétlen hangulatainak. A mély, igazi szenvedélyeknek egyik leghatározóbb sajátja, hogy a cselekvésre buzdítanak, a tetterő szívósságát fokozzák, sőt éltető céljaikra nézve a számító észtt élesítik, vagy a lázasan túlfeszített intuitio sugallataival pótolják azt.

A hirtelen fellobbanó indulatok azok, melyek az érzelmek eruptiójával kimerülnek, hogy bizonyos fásúlt tétlenségre zsibbaszszak a lelket. A magyar faj inkább ez utóbbi tünetek tapasztalásához szokott. És talán azért szokta kevésbbé élesen és gyorsan felismerni a correlatiót, mely a szenvedélyek mélysége s a cselekvés erélye, szívóssága között fenforog. A legnagyobb magyar lényében a nemzet zöme azért nem tudott mai napig eligazodni.

1) »That fine nation« írja Stepney egyhelyütt Harley ministernek i. h. I. s ismételve más levelekben.

Széchenyi Pálnak lénye nyilvánulásait, cselekvőségét, csak ezen lélektani tételtől indulva bírjuk megérteni és méltányolni.

Őt a hon- és fajszeretet szenvedélye tette buzditotta. Ő szembe szállt a veszélyekkel, melyektől féltette nemzetét és kiüldött azon alap kivívásáért, melyről a kibontakozást s a romlásos ellentétek megoldását eszközölhetőnek vélte.

Mit akart ő, és melyek voltak a törekvések, az igények és módozatok, melyeket a fejedelem s a nemzet között állva tolmácsolt, támogatott és érvényesíteni igyekezett?

Stepney ügyvivő Harleyhez, a tory kabinet szellemi fejéhez intézett egyik levelében,¹⁾ azon két tételben véli azt legrövidebben és legvilágosabban megmagyarázhatni, melyet az érsek maga formulázott: »*Satisfactio ad Legalia Petita and Praestanda Paciscendorum Securitas*« — sive Guarantia, tehetném hozzá, azon kitétellel, melyet az érsek, valamint a villongó és közvetítő felek maguk legsűrűbben használnak.

A magyar törvényes alkotmány és történetileg fejlődött közjogunk legteljesebb érvényesítését, az ez ellenében követett sérelmek és vétségeknek gyökeres orvoslását jelenti az egyik.

A másik azt: hogy ezen teljes alkotmányi visszahelyezés, ezen jogi restitutio in integrum a honi intézményekben rejlő belső, mintegy szellem-erkölcsi biztosítékain felül, még bizonyos külső, nemzetközileg foganatos hatalmi biztosítókkal támogattassék.

A közjogi sérelmek vezértételeit s egy három százados alkotmány-küzdelem minden nyomorúságait kellene összegezmem és megvitatnom, ha e követelmények jellemzésébe vagy részletezésébe akarnék bocsátkozni. Széchenyi Pál a fejedelemmel s a bécsi udvarral szemben ez alapra nézve soha még az alku eszméjét sem pendíté meg. Mégis a felkelő tábortól, az érzelmi politika önös szítóitól, a visszahozhatatlan múltak rajongó, vagy kalandos káprázat-hajhászaitól, egy éles határvonal választotta el őt. Mint mondám, ő a *történetileg fejlődött* alkotmány alapján állt. S e fejlődés törvényes közjogunkat elválaszthatlanul egybeforrasztotta a Habsburgház uralkodásával, örökletes elsőszülöttségi trónkövetkezésével, az örökös tartományok szövetségi kapcsolatával, s

¹⁾ Id. munka, II. k. 7. l.

ebből folyólag a nemzeti örendelkezés teljének bizonyos műhatatlan korlátozásait idézte elő, melyek az 1681. és 1687. évi soproni és pozsonyi országgyűlések alaptörvényszerű cikkelyeiben találtak legélesebb és leghatározottabb kifejezést. A felkelő magyarság az ellentállási záradéknak fölélesztését s a választó királyság elvi visszahelyezését, vezérkövetelése közé sorozta. Tehát visszaakarta állítani közjogunknak 1687. előtti állapotát: a fejedelem és a nemzet között súrlódásoknak eltakart, de kiapadhatatlan forrását, a liberum veto intézményeit, melyeknek kítűnőleg államellenes, országbontó hatását még egy köztársaság sem kerülte ki, hol e tanok és intézmények idejekorán el nem folytattak.

Széchenyi Pál ama pontozatok között, melyekben a felkelők kívánságait, mint közvetítő, a korona elé terjesztette, ezen követeléseket nem múlászta felemlíteni. De maga sohasem azonosította magát azokkal, az uralkodó és tanácsosai előtt sohasem támogatja. Az öröklési monarchiához való ragaszkodása még legbensőbb ellenségei által sem vonatott kétségbe.

Nemzedékünk eszejárására mindenképen visszas benyomást kell, hogy költson a »Guarantia,« a nemzetközi biztosítékok követelése. A bécsi kormányférfiak ellenvetéseit e követeléssel szemben minden irányban igazoltaknak kell tekintenünk. Az uralkodó és népe közötti viszonynak nemzetközi meghatározása, a törvény tiszteletének diplomáciai szerződések által való biztosítása: ez a nemzeti egység s a souverénitas teljességének oly flagrans sérteése és megbontása, mely a normális állami létben se nem tűrhető, sem — a mi a legfőbb hatályosnak és célravezetőnek soha nem bizonyúlhat. De ez az állameszme tisztult felfogásából eredő, aránylag ujdonkeletű nézet. A történeti fejlődés teljesen eltérő irányban indúlt; a mint azt az európai szerződések a szent szövetség actájáig bizonyítják.

A Széchenyi Pál álláspontját is két körülmény fogja magyarázni, sőt bizonyos tekintetben — történetileg — igazolni. Az egyik azon *történelmi tény*, hogy a Habsburgház trónfoglalása óta a magyar alkotmánynak biztosítása nemzetközi szerződések által s a külhatalmak jóállása mellett ismételve megkíséreltetett. Az alkotmány-biztosítékoknak egyik történetileg ke-

letkezett, mintegy törvényesen recipiált módozatának tekintett az.

A másik azon *politikai* tény, hogy midőn ezen külhatalmi beavatkozás eszméje végleg elejtetett, a magyar államférfiak napjainkig nem szüntek meg a magyar közjogon és a Szt.-István koronája területén kívül fekvő tényezőknek biztosítékát keresni. Csakhogy e tényező megszűnt nemzetközi lenni s államközivé¹⁾ vált. Az osztrák tartományok alkotmányos kormányzatának eszméjét és törvényes föltételét értem. Ily eszmemenet a francia forradalomig az európai köztudalomtól teljesen idegen volt, s ezen ür is már némileg indokolja a külhatalmi biztosítékok fictiójához való ragaszkodást.

Széchenyi Pál ahhoz szívósan ragaszkodott. A császárhoz intézett leveleiben nem szünik meg jogszerűségét igazolni, jelentőségét enyhíteni, üdvös következéseit dicsérni. Ez nemcsak a felkelők kívánsága, ez az ő határozott személyes követelménye is. Bármint gondolkozzunk e követelmény államférfiúi jogosultsága s politikai hatálya felől — egyről döntő bizonytságot tesz: hogy a férfi, a ki formálta, nem a minden áron való békéltetés által akart a trón előtt olcsó babérokat szerezni; hanem tartósan biztosítani akarta a magyar alkotmány ópségét s azzal szilárdítani a szabad nemzeti fejlődés feltételeit.

Ily férfi őszinte jóakarataról és loyaltásáról meg lehetett győződve az uralkodó; de a bécsi kormánykörök soha nem tekinthették zászlójukhoz tartozónak, sőt ösztönszerű bizalmatlansággal, majd nehezen palástolható gyűlölettel kellett, hogy kísérjék.

E célzatok érvényesítéseért küzdött tehát éveken keresztül; ez eszmék szolgálatában lázas tevékenységet fejt ki az agg egyháznagy. — Levelez, gyűlésez, követeket instruál, személyesen capacitál s örökké útban van. A felkelő táborban s a vezérek oldalán mindenütt ott terem: Gyöngyösön, Egerben, Miskolczon, Selmeczen, Széchenyben, Szegeden, Pakson, Gyulán. Azután Sopronban, Pozsonyban, Nagy-Szombaton, Bécsben, a bécsi kormány-

¹⁾ A német államtani terminológiának ezen fogalmak megkülönböztetésére igen szerencsés kifejezései a »völkerrechtlich« és »zwischenstaatlich« jelzők.

körök és meghatalmazottjaik székvárosaiban és ideiglenes tartózkodási helyein.¹⁾

E működés méltatása s az érsek helyzetének bővebb megértése végett, szükséges egy futó pillantást vetnünk a vezértényezőkre, melyek a közügyek alakítására határozólag befolytak.

A legnyiltabb ezek között a katonai párt, gróf Heister tábornaggyal az élén. Ez tüzzel vassal pusztítja az országot, különösen a dunamelléki vármegyéket és míg az érsek odajár az uralkodó érdekében, a bécsi ministerek kérésére, felkelő honfitársait fegyverletelre bírni, addig a tábornok különös buzgalommal dulatta kedves püspöki székhelyét, Veszprémet — mert Széchényi élte-fogytáig a veszprémi püspökséget is megtartotta. Égetett, gyilkolt és fosztogatott, nem kímélve nőket, gyermekeket, védteleneket, papokat, nem a káptalanbelieket. És nem mulasztotta el mindenképen megértetni a főpappal, hogy ez a a szelid emlékeztető neki szól. »Csudálkozással értesültem — írja az érseknek egy katonás rövidségű és felette jellemző levélben — hogy Excellenciád inkább fél ő cs. felsége győzelmes fegyvereitől, mintsem azok sikerét óhajtáná. Egész Alsó-Magyarország megadta már magát azok kivételével, kik Nimgod körül vannak és pártfogása alatt élnek. *De intek minden magyart azon részekben, melyekben Nagyméltóságod lakik,* hogy adja meg magát, vagy várja prédára vetését és kardra hányatását feleségestől, gyermekestől. Egyébiránt maradván stb.«²⁾ E nyelvet nem lehetett félreérteni; mert ama részekben bizonyára nem lakott jobb magyar a veszprémi püspöknél. Ha csupán a tábornagyon múlt volna, Széchényi Pált ittasult martalóczok bizonyára felkonczolják, vagy a legjobb esetben fegyveres porosz-lók fogva kísérik vala a bécs-ujhelyi börtönbe. A császár s a ministerek csak nehezen fékezhetik a tábornok hevét. Ő és fegyveres társainak egy része minduntalan arra unszolják az uralkodó tanácsát, hogy minden alkudozásnak és békéltetésnek véget vetve, nem a küllellenség, hanem Magyarországnak meghódítására, e lázadó nép megtörésére fordítsák a hadsereg teljes erejét.

¹⁾ Joggal írhatta Egerből bécsi küldötteinek: »ennyi üdötől fogvást mindenem elveszésével itt nyomorgottam sok költséggel, életem veszedelmével, kit kegyelmeitek maga jól tud« ... Epist. II. 170. l.

²⁾ Epist. I. 276. (latinul).

Széchényyi izgékony lényét s érzékeny lelkét a szoldateszka dühöngései mélyen megrendíték. Már fentebb láttuk, mint telik meg emberszerető szíve bánattal és keserőséggel a nép szenvedései s a magyarság pusztulása felett. De férfi büszkeségét győgyíthatatlanul sebzé a személye ellen irányult méltatlankodás. Levélben panaszkodik a császárnak, a horvát bánnak, a bécsi minisztereknek — kitörő indulattal oltalmat kérve a jövőre.

»Midőn bucsút vettünk az érsektől (kit rosszullét még szobájában tartott — írja Stepney¹) — ő könnyekre fakadva beszélt nekünk azon méltatlankodásokat (ill treatment) melyeket gróf Heistertől és más császári tábornokoktól szenvedett, kik nemcsak hogy jószágait pusztították, hanem még a császári udvar előtt is gyanusítani igyekeztek, holott ő el van tőkélve ő felsége mint törvényes uralkodójának és hazájának híve maradni, élte végperceiig.«

Széchényyi Pálnak egész lénye tükröződik vissza e pathetikus jelenetben, mely a főtebbiek után talán nem szorul magyarázatra.

De azért soha egy pillanatra nem villan meg benne a gondolat, lemondani háládatlan és veszélyes missiójáról. Utjáról nem bírják letériteni a Heister hőstettei.

Sem a nehézségek, melyeket az osztrák kormány-férfiak gördítenek utjába. Egy távol álló, ki szigethonában néhány osztrák követen kívül, valószínűleg soha sem látott, sem osztrákot, sem magyar embert, *Harley* minister következőleg jellemzi ezen kormányférfiakat: »Nagyon is igaz, hogy a császári ministerek súlyos okot szolgáltatnak a haragra: gőgjük akkora, mint tehetlenségük (their pride is equal to their impotence.) Néhány közlök (nem gr. Wratislaw, mert az nem volna csuda) igen szemtelen levelet írt²), mely a hollandok kezére került s a hollandusok méltán fel vannak indulva egy udvar arroganciáján (arrogance), mely többé alig *magni nominis umbra*, — nagy nevének árnya.«

¹) A selmeczi értekezletről szóló jelentésben i. h. I. 556. l.

²) T. i. hogy csak két hatalom van Európában, a bourbon s osztrákház. i. h. III. k. 217. l.

Az 1704. év elején írja Stepney: »Gyakran gyanakodott, hogy több minister sohasem kívánta őszintén, ezen viszályoknak barátságos kiegyenlítését, mert ők ötletszerűleg (by starts) cselekednek s igen buzgók (a békülésben) míg páni félelem tartja őket fogva, mint husvétkor, midőn a lázadók (rebels) csaknem a város faláig támadtak; de midőn az ily rohamnak vége, nagyon is hajlandók linni, hogy soha többé vissza nem térend s újra felkapják dölyfös, önkényes elveiket.«¹⁾

Körülbelül hét év mulva (1710 deczember) néhány hónap a szathmári békekötés előtt, egy új és teljesen közömbös ügyvivő, Francis Palmes, St. John (Bolingbrokenak) írja:²⁾ »ez az udvar minden erőfeszítést tesz, hogy a magyarországi háborúnak fegyver élével vessen véget s azt hiszem, minden további közbenjárás (sollicitation) az elégtelennek javára meghallgatatlan fog maradni.«

»A Magyarországi megbízatás mint egy malomkő terhel engem: Ön tanum — írja Stepney Stanhope hágai angol követnek, — hogy midőn a királynő közvetítését és jóállását ez ügyben Hedges minister először hozta javaslatba, azon levelekben, melyeket én Angliába menet az Ön háza tetője alatt írtam, én elnevetém, hogy ez az udvar bizonyára meg leend sértve ilyen ajánlat által és bár nem fogják nyíltan visszautasítani, rajta lesznek, hogy bennünket kijátsszanak és minden igyekezeteinket meg hiúsítsák. A mit előre láttam, az teljesen bekövetkezett.«³⁾

Vannak személyiségek és kérdések, melyekről magyar forrás megbízhatónak, részreahajlatlannak csak ritkán tekinthető: s a melyről magyar toll nehezen tud a történész tárgyilagosságával és higgadt méltányosságával nyilatkozni. Ez az oka, hogy az osztrák kormányférfiakra nézve, ezen idegenek, különben osztrák szövetséges felek benyomásai és nyilatkozatainak idézésére szorítokozom.

Ezekből indulva, Széchényi Pál kölcsönös viszonya az udvarral és a bécsi kormánykörökkel, könnyen mérlegelhető és világosan megérthető lesz.

¹⁾ I. k. 223. l.

²⁾ I. h. III. k. 466. l.

³⁾ I. k. 597. l.

A »gr. Széchényi-család díszét érdeklő okmányok« sorában (Acta decorum familiae Comitum Széchényi concernentia) őriztetik azon kegyelmes császári kézirat, melylyel Lipót császár és király Széchényi Pált, a legmelegebb elismerés és dícséret kifejezése mellett, val. belső titkos tanácsosává nevezi.

Midőn Lipót császár egy évvel később meghalt, az érsek nem sietett eléggé a gyászoló utód és új uralkodónak lábaihoz rakni részvéte és hódolata nyilatkozatát, legalább ez volt az udvari körök panasza. Holott az érsek, Kollonichnak egy levelével a császár kimulása hírével vévén, a hibornokhoz intézett rögtöni válaszban méltó kifejezést adott mély megilletődésének a gyász eset fölött és hódolatának az új uralkodó iránt, kinek lelki üdvéért imákat rendelt el, — kit nagybátyja koronázott volt magyar királylyá s a kivel még Lipót császár életében igen barátságos viszonyban látszott állani.¹⁾

De Kollonich valószínűleg feleslegesnek tartá e levelet legfelsőbb helyen tudomásra hozni. Széchényi ekkor Egerben tartózkodott Rákóczinál, a béke művén fáradozva, és bécsi küldötteitől várta a kormány válaszát előterjesztéseire. E válasz, melyet irányánál fogva Stepney a katonai kancelláriának tulajdonított, »nem sok tekintetet árult el egy főpap iránt, ki eddigelé nagy buzgalmat és fáradságot fejtett ki a hazájabeli zavargások békéltetésére, fáradságaiért azonban nem fog több köszönetet aratni mint mások,²⁾ mert ő olyan lelki ember. a ki inkább bátran kimondja az igazat, mintsem hizelkednék a ministeriumnak a nemzet érzelvének takargatása által s ily módon ferde rendszabályokra indítsa az udvart.«

Nos, ezen harczias válaszban megfosztani készültek az érseket belső titk. tanácsosi méltóságától — az egyedüli címzettől, mely neki a bécsi udvar byzantin hierarchiájában megfelelő állást biztosított. Imperatoris Leopoldi *quondam* Consiliario intimo volt a kísérő levél czimezve. Az angol és a hollandi ügynökök ijedve futottak Salm herczeg, a kormány fejéhez és magát az uralkodót kellett

¹⁾ Epist. II. 166. 1.

²⁾ As other people — mi alatt Stepney önmagát értette i. h. II. k. 161. 1.

megmozgatniok, hogy az érsek ezen méltóságában újból megcrósíttessék. Napokig húzódott ezen ügynek elintézés: Visa és Okolicsányi valószínűleg mély államférfiai szempontok latolgatásának tulajdoníták e késedelmet. Az érseknek pedig ezen episod valószínűleg sohasem jött tudomására.

E keretből kiválik egy alak, melyet idegen származása és lángelméje nem enged a cseh-német arisztokracia ama sarjadékkaival azonosítani, kikre a Harley jellemzése vonatkozik. Széchényi Pál jelentőségének nem kevésbé megtisztelő bizonyítványa, az az állhatatos ellenszenv és bizalmatlanság, melylyel Savoyai Eugen herczeg, minden tényét és mozdulatát kísérni látszik. Ő nem árul el személyi animositásokat, külsőségekkel nem törődik, subjectiv indulatok által nem vezetetik. Mégis következetesen mindig mást akar, mint a közvetítő érsek. Miként angol főforrásom adalékaiból következtethetni, Eugen is Magyarország fegyveres meghódítását tervezhette; de inkább az eljárás tényszerű részleteiben látszik törekvései érvényesítésére hatni, mint általános kifakadásokkal. Sehol sem találok nyomát, hogy ő Magyarországot vagy a magyarságot legkevésbé is gyűlölte volna. De ő egy nagy eszme szolgálatában állott. Egy nagy egységes monarchia megalapítása keleten, azon szoros állami összetartozóság és kormányzati központosítás mellett, melynek eszméje évtizedek múlva egy Gebler államtanácsos szellemes conceptioiban, vagy József császár hatalmas kísérleteiben¹⁾ nyert öntudatos, határozott alakot, részben megtestülést. Eugen herczeg teljesen megértette az érsek engesztelőkeny, mérséklő törekvéseinek horderejét. Azok az ő törekvéseivel homlokegyenest ellenkeztek. S ő elhatározásában soha sem mulasztá el ez ellentétnek következményeit megvonni. Pedig a zentai győzelem a kalocsai érseki megyére nézve kiváló nevezetességű forduló pontot képezett. A bácsi püspöki megye egy része akkor szabadult ki a török járom alól s a kalocsai érsek e győzelem dicsőítésére lőn Bács-megye örökös főispánjává

¹⁾ Hogy ezek tekintetében a nemzetnek születésre és műveltségre nézve legelőkelőbb köreiben igen eltérő nézetek uralkodtak, melyek a nemzeti ellenzék, a középnemesség zömében uralkodó hangulattól és fel fogástól lényegesen különböztek — lásd bővebben *Fraukói V. Martinovich* és társai összecsküvéséről írt művében.

nevezve.¹⁾ Mekkora ironia az csemények és érzületek ezen saját-szerű találkozásában!

E tényezők felett valóban fejedelmi magaslatban lebeg a korona és hordozóinak szelleme. Széchényi Pál békéltető, közve-títő, pártonkívüli szerepét, végelemzésben csak a két uralkodónak ezen emelkedett nézpontú belátása, böles béketűrése s a külön egyediségek iránti érzéke tette lehetővé. Én e tekintetben csak benyomásokról szólhatok. A két fejedelem lényének beható ismer-recte, egyes tényeikben az alanyi, spontán mozzanatoknak részlet-szerű és biztos megkülömböztetése, tehát a legrészletesebb buvár-lat kellene ahhoz, hogy tájékozva legyünk benső érzületük való-ságáról, s arról, hogy egyes külső nyilatkozataikban mi egyéni elhatározás vagy őszinte hozzájárulás, és micsoda a cancellariai politika ténye. E két uralkodóra nézve ily részletes ismerettel nem rendelkezem. De József császárnak, Széchényihez intézett levelein, különösen Lipótnak utóirataiban, bizonyos alanyi színe-zet ömlik el, bizonyos önálló, engesztelékeny szellem szól belőlük, mely legalább is egyéni elhatározásra látszik vallani.

Mintha ez uralkodók kisebb-nagyobb mérvben mindig bizo-nyos sejtelmével birtak volna azon igazságnak, melyet oly talá-lóan fejezett ki, az a ragyogó elme, mely Anna királynő alatt a kormány vezérletét meghódította, hogy jellembeli nyomorúsága folytán csakhamar reménytelenül alásülyedjen: sejtelmével azon igazságnak, melyet St. John *Bolingbroke* távol hazájában meg-értett, de azon miniszterek, kik Magyarország határszélén szület-tek s ez országgal és népével egész életükön át foglalkoztak, meg-érteni nem voltak képesek. »A szabadsághoz szokott nép lévén — írja *Bolingbroke*²⁾ a magyarokról — erőszak és elnyomatás soha sem fogja őket alávetni, hogy békében maradjanak az osz-trák kormány alatt. De könnyen megnyerhetők jóindulattal (indulgence) és ismét hű alattvalókká tehetők, ha igaz előjo-guikba (just privileges) visszahelyeztetnek. Ámde ha kétségbe-esésből, vagy a Nagy szövetség ellenségeinek ösztökélésére a török védelme alá helyezkednek. irtózzom a következményektől,

¹⁾ Katona, Hist. Eccl. Coloc. II. 120 l.

²⁾ 1711. ujev napján Palmes bécsi angol ügyvivőnek i. h. III. 478 l.

melyek akkor a császár országait közvetlenül sujthatnák, s a közügyet¹⁾ legérzékenyebben érinthetnék.«

Cseh-német udvaroncokról és hivatalnokokról nem lehet feltenni, hogy a Bolingbroke eszével bírjanak, de talán nem csatlakozom, midőn a két uralkodónak ezen eszmemenet iránt, némi fogékonyságot tulajdoníthatni vélek.

És milyen volt Széchenyi viszonya a magyar pártokhoz?

Az ország törvényes főméltóságai Bécsben székeltek. Ezek között gr. Pálffy Miklós kir. főkamrás, pozsonyi gróf és koronaőr, a bécsi kormányférfiak tanácskozásaira, legalább a mennyiben Magyarországot illetik, rendszeren meghívatni szokott. Nincs nyoma, hogy bármi befolyást vett volna ez ügyek eldöntésére. A többiek, mint a nádor, Erdődy György országbíró, Mattyasovszky püspök kancellár, gr. Eszterházy Mihály, gr. Batthyányi Ferencz, gr. Illésházy Miklós örökös főispán, gr. Koháry és mások, az évek folyamában egyszer vagy kétszer hivattak egybe tanácskozásra. Az ország primása Kollonich, majd ellúnyttával Szász-Sejtz Agoston herceg volt. E főurakat, Kollonich kivételével, Bécsben — és bizonyára joggal — még mindig magyar hazafiaknak tekintették. Egy közvetítő politika keresztülvitelében, annak bizonyos stádiumában, az ország ügyének esetleg még tehettek volna némi szolgálatokat. De a nemzet zömével minden kapcsolatuk megszakadt. Az érseknek összeköttetése is velök felette gyér és laza volt, s a formális udvariasság és hivatalos érintkezés merev korlátai között mozgott. E körből csak egy férfi áll benső, rokonszenves viszonyban az érsekhez s ez gr. Pálffy János, a horvátországi bán. Igen nevezetes, a viszonyok által mégis könnyen magyarázható, hogy az a férfi, kire az udvari visszahatás egyik legromlásosabb eszköze bízva volt, legmelegebben vonzódik az érsekhez s az alkotmányos restaurációnak buzgó híve. A végvidékekről csődült gyűlevész rácság volt alája rendelve, mely dúlt és fosztogatott az alvidéken s a dunai megyékben, — az érseknek is valamelyik jószágát rabolták — de hogy ezen ellenforradalmi guerilla mozgalom nagyobb mérveket nem öltött,

¹⁾ Mi alatt a Franciaország ellen küzdő coalitio érdekét érti Bolingbroke.

abban a horvát báunak kiválóbb része lehetett,¹⁾ mint azt történetünk eddigelé elismerte. Talán nem túlzott a következtetés, hogy e hazafias tartóztatás némi részben Széchényi szellemi kihatásának is volt köszönhető.

A felkelő táborral és a nemzeti párt vezéreivel szemben, Széchényi helyzete látszólag a legkönnyebb volt. Elvi követeléseik és törekvéseik nagyban és egészben megegyeztek. De ez csak látszat. Az elvek felszíne alatt végzetes érdekek örvénye lappangott. Az érsek a magyar sz. korona épségének, a koronás fejedelemnek, a törvényes uralkodási rendnek tántoríthatlan híve volt. De a »fejedelem«-nek ország kellett; Erdély különválása a felkelő politika egyik sarkköve volt; s a magyar szövetség rendek fővezérét, tehetsége szerint kétségkívül megillette az a vezérméltóság, melyre határtalan dicsvágya áhítozott. Azonban ama törvényes álláspont s ezen alig takart aspirációk között nem lehetett valódi közösség.

És bekövetkezett a nap, melynek be *kellett* következnie, midőn a nagy-szombati békekísérlet meghiusulása után, a fegyverszünet leteltével, a kurucz fegyverek valamely mulékony sikerein elbizakodva, Rákóczi az érsek semlegessége felett »megütközésének«, »az öszveszövetkezett státusoknak méltán következhető meghotránkoztatásoknak« ad kifejezést. Megtagadván az érseki jószágoknak és »szolgálatyában levő Rendeknek« a kurucz pusztítások alóli mentességét, Széchényinek egy elmés, de élesen sebző szójátékban szemére lobbantja, hogy nincs joga egyenlő elbánást követelni azokkal, »kik Hazájok szabadságáért készek a földet is megfesteni s azzal nem különbféle praetextusokkal színeskedni — hanem ugyan valójában szives Hazafiaknak is magokat megbizonyítani; melyre nézve is *az ollyatén akárki szolyálatjára*,²⁾ az nemzetséges Confoederatióhoz való idegenségnek nyilvános megmutatásával magokat kötelező Rendek sok igaz hazafiainak közösi nem lehetnek.«

¹⁾ Lásd a bán leveleit. Epist. I. 176. és köv. lap. Azon nevezetes szerep, melyet Pálffy János eme végzetes bonyodalmak végkifejlése körül játszott történelmileg köztudomású.

²⁾ Ez célzás azon tényre, mely szerint Széchényi P. a nagy-szombati békealkudozásokon császári biztos minőségében szerepelt. Epist. II. 264.

És el kelle túrnie egy Forgách Simonnak oktatásait a hazafiságról és politikai morálról, a »hizelkedőknek, Statistáknak és Pseudopoliticusoknak böszke és felfuvalkodott Tanácsok«-ról, s a nemzetnek szolgáltatandó igazságról — a mint »jól tudná Nagyságod, ha akarná.«¹⁾

Nekem a fentebbiek után nincs mit hozzátennem, a nemzeti hála e fényes bizonyosságaihoz. Talán felesleges kutatni, hogy mennyire sebezte ez odaadó és szenvedélyes lelket a töviskoszorú, melynek ezek ma már porladó levelei.

S a forradalmi elbizakodás nem maradt a merő fenyegetésnél.

Az ónodi gyűlés jószágai elkobzására ítélte az érseket.²⁾

A forradalmi láz vérszomjúzásra fajult, s a fékeveszett indulatok a gyilkosságban kerestek kielégítést. Az egyik áldozatnak, Okolicsányi Kristófnak, atyja Pál, az érseknek a közvetítés és a kiengesztelés művében hű segédje és lankadatlan munkása, meggyéjében Turóczban, rokonainál tartózkodván, nehéz fogságra vettetett. A buzgó lutheranus közjogsáznak éveken át elvალaszthatatlan társa e szünettelen, meddő, törődéses küldetésben, Visa püspök, Széchenyi alter-egója, szintén fogva volt.³⁾ Mély fájdalom és keserűség fogta el azon keveseket, kik e hű hazafiak igazi történetét és buzgó szolgálatait ismerték. A turóczi nemesi család aligha sejtí, hogy ezen fiának, kire méltán büszke lehet, egy tory cabineti miniszter Whitehallban írta a legméltóbb emlékfeliratot. »Mély szánalom fog el Occoluzani s a többiek végzetén, kik vele szenvedtek.«⁴⁾ Mr.

¹⁾ Epist. II. 270.

²⁾ Horváth M. Magyarország Története VI. kötet.

³⁾ . . . in durum arestum et carceres tracti . . . írja Okolicsányi Pál és társairól az 1715: 46. t. cz. (Turócziensis Comitatus Novum Sigillum).

⁴⁾ Irja Harley minister Medows bécsi ügyvivőnek 1708. febr. 14. id. h. III. k. 361. l. A minister ugyanis azon feltevésből indul ki, hogy Okolicsányi Pál is kivégeztetett, miként azt Medows 1708. január 28-ki leveléből következtethette. Utóbbi t. i. ez év január 11-kén kelt Kassáról levelek alapján jelenti vala, hogy »the Baron of Kalmanczay, Paul Ocoliczani, egy bizonyos (one) Smernick és még két más személy hirtelen kivégeztetett (put to death) és hogy az egrí főpap és Visa püspök Munkácsra vitettek fogságba.« E rémhír tudvalevőleg alaptalannak bizonyult;

Stepney idejében számos iratot láttam, mely oly férfúnak tün-
tette fel őt, kit a legjobb szándék vezetett hona békeességének
visszaszerzésében, de *a pártzsarnokságnak áldozatául esett, mint
rendesen szoktak azok, kik észszerűen kívánnak cselekedni.*»
Aranyszavak, melyek a Széchenyi Pál lelki martyriumának is
egyik kulcsául szolgálnak. Milyenek lehettek az ő érzelmei!...

Neki is idegen kéz emelte az első, ledönthetetlen emlék-
oszlopot. Nem egy levél, hanem az a kilencszáz okmány, mely az
angol közbenjárásnak foglalatja, a zendülés kitörésétől a szat-
mári béke megkötéseig, a maga összességében Széchenyi Pálnak
hervadhatlan érdemeit s égő honszerelmét hirdeti.

A való történet regeszerű alakításainak egyik legsajátsze-
rűbb esélye, hogy a tőzsgyökeres magyar hazafinak, a buzgó
katholikus főpapa, egyedüli tevékeny szövetségese és törekvé-
seinek őszinte, hathatós előmozdítója, két messzeföldi idegen és
megcsökönyösödött eretnek. A németalföldi státusok követje és
magyarhoni meghatalmazottja, a jó Hamel Bruyninx rokonszen-
veinek mélysége daczára, egy percze sem veti le a holland
phlegma látszólag nyugodt és közömbös külszínét.

de hogy azon zavarteli időkben felette el lehetett terjedve, azt Vetési
Kökényesdi Lászlónak (francia) levelében foglalt azonos állítása tanú-
sítja, melyet Horváth Mihály (történet VI k.) Kökényesdi rosszakaratából
és bosszúvágyából eredő koholmánynak vagy egyszerű tévedésnek tekint.
Az a körülmény, hogy az angol diplomacia is ezen eseményre nézve
hasonló tévedésben volt, azon következtetést tévhit engedi, hogy e ama
végzeteljes gyűlés színhelyétől távolabb fekvő részekben országszerte el
lehetett terjedve és sok valószínűség szól a mellett, hogy maga Széchenyi
Pál is e hiedelmet táplálhatta. Én annak keletkezését különben két körülmé-
nyre vélem visszavezethetőnek: 1-ször, hogy Okolicsányi Kristóf, volta-
képen vagy legalább állítólag atyja magatartása és viselt dolgai megtorlásá-
nak esett áldozatául; 2-ször, hogy az angol ügyvivő, és valószínűleg mások
is, azon tévhitben valának, hogy O. Kristóf miként követtársa, Rakovszky,
a gyűlés színhelyén sebeiben nyomban elvérzett, (after having cut his
son to pieces) és hogy az az Okolicsányi a kit későbbben lefejezték, nyil-
ván csak atyja, Pál, lehetett. Pedig utóbbi jóval túlélte szerencsétlen
fiát, mint az az 1715. évi végzemény fent idézett érdekes cikkelyéből
is kitűnik, mely a »nevezett Okolicsányi Pált és Huszár Józsefet« jelöli
Turócmezgye azon követjeiül, kiknek kérésre az ónodi gyűlés ismeretes
határozata, e megye pecsétjét illetőleg, megmásíttatott s a két érdekelt
családnak oly fényes elégtételt szolgáltatott.

De az angol királynő ügyvivője, George Stepney, a keltaszász vérmérséklet egész hevével — ez a legforróbb vér Európában — azonosítja magát az ügygyel, melyet fejedelme megbízásából felkarolt és nemcsak kötelességérzethől, de úgyszeretettből és egyéni rokonszenvvel istápol.

Az angol és németalföldi »Mediatio« ezen közegei — és minden vérmessége mellett első sorban maga Stepney — felette visszatartók és kételkedők azon egyének megítélésében és méltatásában, kikkel küldetésök folyamában érintkeznek. Az általános ítéletektől lehetőleg tartózkodnak, bár olyanokra is hivatkozhatnám. De számos elejtett szavuk, gúnyoros észrevételük, két irányban mégis biztos következtetést enged érzületük természetéről. Az egyik a *megvetés*, melyet különböző árnyalatokban a bécsi udvar szereplői és közegei iránt táplálnak. A másik a gyanu és bizalmatlanság, melyet a magyar fölkelés támasztói és vezéreinek önzetlensége tekintetében táplálnak. Feltétlen bizalmukat s elismerésüket csak egy szereplő tudta kivívni, s ez Széchényi Pál. Mert ők közről szemlélték működését; tanui voltak önfeláldozó buzgalmának, mint senki más; és a veszélyeket, melyek környékezik vala, tisztábban látták mint önmaga.

Talán számot nem adtak maguknak róla, de ösztönszerűleg érezték varázsát azon önzetlenségnek, mely a kalocsai érseket ama dráma összes szereplői között kizárólag jellemezte. Itt mindenki valamely személyes előnyt les; legalább mindenkiről felteszik azt; csak róla nem. Ő soha nem kér semmit; róla fel nem teszi senki, hogy személyes előnye, vagy külfénye emelésére bármit kívánna. Az uralkodónak néhány kitüntető ígérete nem az ő ösztönzésére történt és beváltásuk valószínűleg az ő büszke, hallgatag közönyén mult. Ő számot vethetett, tisztában lehetett magával, hogy midőn a nemzet jogaiért kiszállt a sikra, akkor letért a világi emelkedés utjáról.

Ő sikereit egyedül a köztügy érvényesítésében kereste. S azért felülemelkedett korának egész kicsinyes, hivalkodó gondolkozásán. Ha életrajzot és nem egy vázlatos jellemzést írnom adva lenne, akkor talán az egyedüli lapot, melyen némi enyhítő humor feleszillánlanék, azoknak a mindenféle tisztességi, czimezési, rangsorozati ütközéseknek leírása képeznő, melyekkel e

történetek összes szereplői, komoly redőkre vont homlokkal hajlódnak; egyetlenegynek kivételével. Kezdve Rákóczin és Bercsényin, egészen az angol királynőig — kinek a császári cancellaria megtagadja a Majestas czímet — mindenki egy magasabb cím és elsőbbségi rangfokozat követelésével és megtagadásával vesződik. A császári biztosok és kormányközegek, élükön báró Sailern, az érseknek egyik legelkeseredettebb ellensége, mindenekfelett kiválnak e szőrszálhasogató etiquette-aggályok támasztásában. — Az alkudozások menetében e versengések hihetetlen nehézségeket okoznak.

Végre a roccoco ördög, a mi scepticus, gúnyoros, felvilágosított Stepney barátunkat is megszállja és a nagy-szombati fegyverszünet tárgyalásainál a diplomatai közvetítőknek az ülésben jobbkézt való elsőbbsége felett ő kezd vitát.

Csak egy ember van, a ki mindenhol alárendeli magát, a ki mindenben enged, a ki mindenről lemond: és ez a kalocsai érsek. Mit neki Hekuba! Ő egész lelkét föltette ama nemzeti czélok kivására; erős egyéniségének minden egyéb mozzanata háttérbe szorul; mintha ama czélok egész énjét felszívták volna.

S azért lényének szükségkép meg kellett törnie, mintegy összeesnie, midőn az események fejlődése e célra törekvésének utját vágja és tetterejét a közérdek kivívásában megbénítja.

Körülbelül egy hónappal azután, hogy Harley amaz idézett sorokat írja Okolicsányi haláláról, az érsek maga a pápa lábaihoz borúl és kétségbeesve a saját tehetetlensége felett, a Szent Atya megkönyörülését és áldását esdi, »inkább az égtől lehetvén várni, mint az emberektől remélni, hogy egész Magyarországnak a forrón kívánt béke visszaadassék.«

Történetünkön végig kevés egyéni nyilatkozat lesz, melyen oly megragadó pathos ömlik át. Egy sikertelen küzdelemben megtört léleknek vallomása az. »E halvégzetű forradalom ideje alatt, nem kíméltem sem fáradságot, se igyekezetet, hogy az annyira ohajtott békét a hazának visszaszerezsem; de minden eszköz sikertelenül kimerítettett, minden jóknak mérhetlen fájalmára.«¹⁾

Ez utolsó nyilatkozata, melynek nyomát találom. Levelcinek

¹⁾ Epist. II. 282. l.

sorozata ezzel megszakad. Ezután még csak egyszer tűnik fel, amint az egykor oly esengve várt törvényes országgyűlés megnyitásával (1708) ott áll a primás — egy idegen — mögött, a pozsonyi országház tornácán, a királyi biztosok ünnepélyes fogadtatására.¹⁾ De ő megszűnt remélni; lénye megtört. Az 1710. esztendő tavaszán ama pálos szerzetnek perjele kezéből veszi fel az egyház végszentségét, melynek küszöbén át lépett Magyarország forumára, melyhez őt a szeretetnek titokzatos kapasa fűzni soha meg nem szűnik s a melynek templomában örök nyugalomra temetkezett.

Egy év múlva megkötetett a szatmári béke.

Az események megérlelték a sikert, melyet tőle megtagadott a végzet.

Néhány meghiusult békéltetési kísérlet a haza érdekében: látszólag erre szorítkozik életének egész tartalma s eredménye.

De a ki belé tekint a magyar történet szövevényébe, az más-képen fog ítélni.

Ő ezen válságos korszakban a magyar nemzeti eszmének, a maga történetileg valósítható alakjában, vezérhordozója és retenthetlen bajnoka volt.

Történetünk egész mysteriuma a Habsburgház trónrajtásától, az 1867. XII. t. cz. megalkotásáig, kiválólag néhány alaknak megértésével válik maga is némileg érthetővé. Ezek közzé tartozik Széchényi Pál is.

Az ő életük és működésük elemzése teszi érthetővé: hogy, az a magyar nemzet, mely már ismételve az enyészet szélén látszott állani, a gondviselés által mikép mentetett meg az életnek;

hogy a magyar alkotmány, szabadságunknak áthatatlan vértje, egyediségünknek hú oltalmazója, mikép tartatott fön a századokon által s a minden oldalról való támadások közepette;

végre, hogy midőn feltámasztatnék a fejfa, melyet a feledés repkénye már-már ellepéssel fenyegetett — egy igénytelen emléksor még-e nyelven rovathatik reá.

LÁNCZY GYULA.

¹⁾ Medows jelentése Harleyhez i. h. III. köt. 373. l.

MAGYAR TÖRTÉNETI FORRÁSOK A KÜLFÖLDI LEVÉLTÁRAKBAN. ¹⁾

Rég ismeretes és sokszor elpanaszolt hiánya irodalmunknak, hogy hazai történeteink tárgyalásánál a reájok vonatkozó külföldi kútfőket elhanyagolták, vagy nem ismerték. Pedig az európai nemzetek szoros műveltségi és politikai összeköttetésben állottak mindig, és az abból eredő kölcsönös hatásnál fogva, egyoldalú minden országnak, nemcsak a magyarnak, története, ha tisztán belföldi forrásokon alapúl. A belföldi források mintegy a családi traditiót fejezik ki, a külföldiek az idegen világot képviselik. Ez sokszor rosszakaratú és elront sok kellemes illuziót, melyet szeretettel melengetett a kedélyes házi tűzhely. De a történeti kritikának és tudománynak nem is az a feladata, hogy ezeket megvédje, hanem, hogy csak azt fogadja el igazság gyanánt, mi minden támadással szemben megállja helyét. Ítélet előtt mind-egyik felet ki kell hallgatni.

Ujabb időben, a M. T. Akadémia és a M. Tört. Társulat érdeméből sok történt ez irányban. Magam is külföldön jártamban egyéb tanulmányaim mellett főfeladatomból tűztem ki, tőlem telhetőleg közreműködni ezen nagy hézag kitöltésében. A berlini, drezdai és londoni levéltárakban dolgozgattam, és a könyvtárakban is felkerestem a hazai érdekű kéziratokat. Az utóbbiak közül különösen a Boroszlóban talált »Ének a Tatárjárásról«, melyet Szilády Áron úr volt szíves felolvasni a Kisfaludy Társaság 1877. jun. 25-iki ülésében, érdemel figyelmet. Minthogy egykorú — 1242. vagy 1243-ban írták — kétségkívül magyar szerzetes a szerzője, ki mindig »Nostra Pannonia« s »Nostra Hungaria« sorsa fölött kesereg, hazai költészetünknek ez első fennmaradt emléke.

¹⁾ Regesták a külföldi levéltárakból, közli dr. Marczali Henrik. A »Tört. Tár« 1878—1882. évfolyamaiban.

Midőn most gyűjtésem eredményét magam ismertetem, legyen szabad azon főelveket kimondanom, melyek a kiadásnál vezettek, nem mintha azoknak általános érvényt tulajdonítanék, hanem mert tán szerény adalék lehet a regesta kiadások kérdésének megoldásához.

Az illető történeti emlékeknek szóról-szóra, betűről-betűre való közlését csak ott tartom szükségesnek, a hol ebből a minutiósításból tanulni is lehet valamit. Ez csak oly okiratokról állhat tehát, melyekben úgyszólván minden vonásnak van legalább palaeographicus jelentősége. Ez azonban semmi esetre sem terjed túl nálunk az Árpádok korán. Ha nem is az egész okiratnak, legalább az egyes főpontoknak szóról-szóra való közlése szükséges ott, a hol bizonyos gondolatnak oly praegnans kifejezése forog fenn, melyet semmi fordítás vagy átírás nem adhat vissza teljesen. Ez a régiebb korra nézve, midőn a szavak és mondatok értelmezésére nézve elágazhatnak a vélemények, gyakrabban fordul elő, az újabb időben pedig, midőn a szavak már körülbelől azon fogalmakat fejezik ki, mint most, aránylag ritkábban.

Végre, a hol csak maga a tartalom bír fontossággal, az alak pedig nem, ez pedig a XVI. század óta a szabály, megelgedtem tisztán csak tárgyi kivonattal.

Természetes, hogy ezek csak általános vonások, és hogy a betűnek itt sem szabad szellemgyilkossá válni. Egy és ugyanazon korra, egy és ugyanazon személyre nézve is lehet helye mind a három elv alkalmazásának. Határt, mint a történeti tudományban egyáltalában, csak az individualis belátás szab. Vannak nagyon régi emlékek, melyeknél nem sokat vesztenénk, ha nem is közölnék palaeographikus pontossággal. Másrészt pedig aránylag új keletű irományoknál is gyakran szükséges a teljes szöveg.

Kiváló férfiak most is emelhetnek igényt azon előjogra, melyről Herodotos emlékezik meg a perzsa nagy királyokat illetőleg: hogy t. i. minden szavuk méltó az írásban megörökítésre. Ezt azonban az újkor államférfiainak csak legkiválóbb élitéjére alkalmaznám. A másik eset az, midőn az illető műnek nemcsak tartalmi, hanem irodalomtörténeti becs is tulajdonítandó, mint p. o. Bethlen Gábor leveleinek.

Ezen főelveknek, melyek a »Regesták« készítésében vezet-

tek, jelzését kötelességemnek tartottam, annál is inkább, mert sem nálunk, sem a külföldön nem jutottak még teljes megállapodásra a történeti emlékek kiadását illetőleg. Tán beosztásunknak meg van az a jó oldala, hogy a lényegből indul ki, nem chronologiai és palaeographiai formaságokból.

És most legyen szabad a majdnem négyszáz évi közön át sűrűbben vagy gyérebben jelentkező emlékekre, és a benne rejlő új anyagra fordítani a hazai történet forrásai iránt érdeklődők figyelmét.

Az első darabok N. Lajos és a salzburgi érsek közti szövetségről (1371.), továbbá Zsigmond király, Albert osztrák herceg, Jost morva örgróf és Vilmos meisseni örgróf szövetségéről értesítenek. A következő György esztergomi érsek oklevele, melyben vámentességet enged a Szászországból jövő posztónak. Azután a burgundi herceg terve következik (1454-ből), a török elleni hadjáratra. Ezek tehát csak szórványos adatok.

Bővebb és kimerítőbb anyagot nyerünk *Mátyás király* uralkodása óta. A drezdai archivum actáiból lépésről-lépésre látjuk, mint merül a magyar király, úgyszólván akarata ellenére, mind mélyebben a nyugati határtartományok zűrzavarába. Látjuk, mint igyekszik Mátyás lehetőleg gyorsan végezni Podjebráddal és mily katonai és diplomatiai talentumot fejt ki e cél elérésére. Azt is látjuk, mint akadályozza meg a császár minden eredményét. III. Fridrik nem képes tenni semmit, de az indolentia hatalmával, folytonos kedvezések és alkudozások közt szárnyát bírja szegni a nagy király tervei röptének. Ezen hatás ellensúlyozására Mátyás egy hatalmas diplomatiai conceptio kivitelére szánja el magát: az összeköttetésre Vakmerő Károlylyal, Burgundia hercegével. Igyekezik a békealkudozásokat úgy terelgetni, hogy ezen fejedelem, szövetségese, kinek csak szándékai és tervei múlták fölül hatalmát, választassék a fennforgó viszályok kiegyenlítőjévé. Ez a pár levelezés is új oldalról mutatja Mátyás politikáját. Kétségenkívül az egyesült Burgundia s Magyarország az egész német birodalomban akkor urai a helyzetnek. Egyidőben támadja meg Mátyás kelet felől, Károly nyugatról: most látjuk e két nagy támadás közötti belső összefüggést. Vakmerő Károly szerencsétlen háborúja a svájcziaiak ellen, véget

vetett a sikeréhez kötött nagy combinációknak. Így jött létre az olműtzi béke. Ennek előzményeit illetőleg *Palacky*-nak több helytelen állítását kell majd kiigazítani. *Palacky* szintén dolgozott a drezdai archivumban, de az itt közlött levelezések összehasonlítása az ő művével, mutatja, hogy következetesen elhagyott minden adatot, mely kedvező azon uralkodóra nézve, ki megdöntötte *Podiebrád* birodalmát.

Podiebrád által a szlávság ismét oly elem lett Európában, mely szomszédjait fenyegette, mire *Ottokár* ideje óta nem volt példa. Kész is volt azonnal a régi érdekszövetség ellene, a magyarok és a Csehországgal szomszédos német fejedelmek közt. Csehországnak a szláv népek másik nagy birodalma Lengyelország nyújtotta kezét, mint a *Morva* mezei csata napjaiban. Mint akkor, most is magyar vállakra nehezült a háború fő terhe. Midőn bizonyosnak látszott a nagy cseh-birodalom megbukása, *Mátyás* győzelmei folytán, a többiek írgy szemmel kezdik nézni Magyarország hatalmának gyarapodását *Szilézia* és *Morvaország* által. A magyar király erélyes, a fő aristocratiát megalázó uralkodása már magában véve is fenyegetés volt a rendi alkotmányaik szűk korlátai között mozgó németekre nézve. A dicsőséges *sziléziai* háború (1474.) óta a szász és brandenburgi választók ingadoztak politikai maguktartásában, a szerint, amint a *Mátyás* vaskarjától való félelem, vagy a vágy, a hatalmas szomszédtól megszabadulni, volt bennük túlnyomó.

Ezen, annyi érdek egymásba játszása által bonyolódott ügyek megismeréséhez a drezdai archivum, mint a XV. századbeli német diplomacia fő aknája, igen sokban járul. A szász választó és testvérei mindig őrszemmel kísérik *Mátyást*, hódolnak neki mindenben, de ha kellő alkalom nyílik, a császár iránti hűségükre hivatkoznak, hogy kivonhassák magukat az irányában elvállalt kötelezettségek alól.

A brandenburgi választók akkori politikájára a berlini levéltár derít világot. A brandenburgi választót különösen *Sagan* *sziléziai* hercegség ügye hozta összeütközésbe *Mátyás* politikájával. E hercegségre a választó fia tartott igényt. — A magyar király mint hűbér úr, erre nem volt tekintettel, és a német fejedelmek leghatalmasabbika, a vitézségéről is annyira nevezetes

Albrecht Achilles választó mindennek daczára, noha Lengyelországra is támaszkodhatott, míg Mátyás élt, nem érvényesíthette igényeit.

Talán egyedül áll a történetben azon viszony, mely Fridrik császár és Mátyás között létezett, kik egymást mindig »atjának« és »fiunak« neveztek.

A császár politikája minden ponton összekocczant a magyar királyéval és minthogy sem háborúban, sem diplomáciai úton nem birt menni ellene semmire, a német birodalmi fejedelmeket folyton háborúra ingerelte a veszélyes keleti szomszéd ellen. Általános igazsággá lett már, hogy a római birodalom fejének a magaviselete tette csak lehetővé a török hatalmának gyors kiterjedését. Az idetartozó számos adat közül csak hármat emelek ki. Az egyik oklevélben 1480-ban Fridrik, a német birodalom rendjei előtt azzal vádolja Mátyást, hogy ő titkon a törökkel czimborál. Nagyon érdekes fényt vet mindkét uralkodó jellemére azon kimerítő jelentés, mely az 1468-ban a király és a császár között Bécsben folyó alkudozásokról értesít. Végre nagyon érdekes azon jegyzék, melyet a birodalmi hadak szász csapatjainak vezére a magyar foglyok neveivel beküld a választónak. Aránylag nagyon kevés köztük a magyar nevű. A jelentések e háborúról az egész 1481—1485-ki időközre kiterjednek. Látjuk belőlük, hogy mily nyomorult volt a birodalmi hadvezetés, de azt is, hogy Mátyás katonái is csak zsoldosok és nem a magyar nemzet lelkesült harcosai. Mátyás hatalmas személyisége döntötte el a küzdelmet — eredménye volt, hogy Bécs falain magyar zászló lobogott.

Mátyás politikája békében és harczban egyaránt mindig a nagyság varázsával hatott szomszédjainkra. Halála után, mint a párisi könyvtárban fenmaradt tudósítások és oklevelek bizonyítják, nem hanyatlott el egyszerre a magyar birodalom prestigeje külföldön. Több oklevelet birunk itt, mely bizonyítja, mennyire igyekezett mind a francia, mind a császári udvar tervei részére megnyeri II. Ulászlót. A jutalom Dalmátia elfoglalása lett volna Velenczétől. De minden elhatározó csapat megakadályozott a királyi hatalom gyöngesége. Becses még egy francia papnak jelentése, ki 1502-ben hazánkba kísérte II. Ulászló nejét, a fran-

cia Candale Annát. Mindenütt meg van még Mátyás nagy alkotása, de hiányzik belőle az éltető szellem. Utazónk nem győzi bámulni Budát és benne Mátyás kincseit, különösen könyvtárát.

Jellemző, hogy a német levéltárak, melyekben annyi emléke maradt fenn, Mátyás az egész Európát foglalkoztató terveinek 2-ik utódja II. Lajos idejéből csak egy ügyben nyújtanak felvilágosítást. Ez a Fuggerekkel való híres póre, melynek eligazítására a lengyel király és az osztrák herceg 1525. novemberben külön követeket küldöttek Budára. Ezeknek igénytelen, keresetlen jelentése minden czélzás nélkül is a Magyarország legmagasabb köreiből akkor uralkodó corumpált szellemnek hű képét nyújtja. Teher már az ország ügyeivel foglalkozni, de a nyereség csábító. Fugger teljesen az üzlet emberének álláspontján van, ki keveset törődik azzal, mi lesz az országból, de minden szomszéd fejedelem közbenjárását igénybeveszi, hogy ne vessze el valamikép drága pénzét. E leveleket a drezdai archivum őrzi.

A mohácsi vész és következményei Európa nagy politikájának egyik főszínterévé tették hazánkat. Fájdalom, inkább passiv volt része és szerepe, mint aktiv. A török előrehaladása, mely az osztrák örökös tartományokat, és közvetve a birodalmat és az egész nyugatot is fenyegette, a kereszténység régi dicső előharczosára vonta a figyelmet. A nemzet küzdelme a Habsburg ház ellen rendi alkotmányos szabadságának védelmére, közös érdekeket teremtett mindazon hatalmakkal, melyeknek a Habsburgok hatalmi állásának megtörésére irányult törekvésük és így különösen a francziával. Végre, minthogy az ország ép úgy, mint a többi Európa, átküzdötte a katholicismus és a protestantismus harczát, a két nagy vallásos európai párt figyelemmel és érdekléssel kísérte hazánkbeli híveinek tusáját.

Mind e három nevezetes és sokszorosan egymásba bonyolódott mozgalom, mely nemcsak hazánk, hanem egész Európa XVI. és XVII. sz.-beli történetének fejlesztője volt, számos nyomot hagyott a külföld archivumaiban. — Az emlékek már oly nagy számmal vannak, hogy csak egyes főcsoportokban ismertethetjük őket.

Midőn a Szapolyai és Ferdinánd közötti háború nem csak Magyarországot dúlta, hanem az egész római birodalmat is

veszélybe döntötte, György szász herceg kezdette meg az alkudozást a lengyel királylyal, hogy közvetítsenek a küzdő felek közt. Ezen alkudozások 1530—1532-ig terjednek és a sokfélekép változó európai constellációk alatt más meg más szint nyernek. A helyzetet legjobban kifejezi a szász követek levele a passai gyűlésből. »Minthogy attól kell tartani, hogy a magyarok, ha elhagyja őket a birodalom, egészen a törökhöz fognak állani, aminthogy nehezőkre is esnék magokat megoltalmazni külső segítség nélkül, együgyűségünk azt tanácsolja, hogy a birodalom küldjön követet az ő Rákostukhoz és vigasztalja meg őket segítséggel és tanácssal.« György herceg pedig kinyilatkoztatja pium desiderium gyanánt, hogy legjobb volna, ha mind János, mind Ferdinánd a lengyel király javára lemondanának a magyar koronáról.

Ugyancsak a lengyel udvarnál központosulnak azon alkudozások, melyeket 1537—8-ban Joákim brandenburgi választó indít meg, ugyanazon cél elérésére. Ha a két király kiegyez, könnyű lesz a törököt kiűzni. Érdekes, hogy a választó követének adott utasításában kiemeli, hogy az ügy azért is fontos, mert neje, a lengyel király nővére után az ő gyermekei örökösei Jánosnak. Arról is értesülünk, hogy a lengyel nemesség Szapolyai mellett foglal állást.

Ezen idő alatt a protestánsok Németországban még a császár hívei. Midőn Móricz választó diadalmasan fordul V. Károly ellen francia segítséggel, azonnal meg van az összeköttetés a törökkel is. Drezdában található a török részről, olasz közvetítéssel jött ajánlat (1553. jan. 22.), hogy a szász fejedelmek, mint a szultán adófizetői, vegyék át Magyarországot s Erdélyt, és segítségével hódítsák meg Osehországot és Ausztriát. A török nem gátolná az igazi vallás terjedését. Ezen alkunak különben, Móricz választó gyors halála miatt, nem volt semmi következése.

Ferdinand s Miksa békülékeny és megnyerő politikája megint közelebb hozta a német protestánsokat a császárhoz, ki a török ellen segítségükre szorúlt. Ezen fordulatnak emlékei Zasius Ulriknak, a nagy jogtudósnak és császári viczekancellárnak bizalmas levelei a szász választóhoz. Három nagy kötetre terjednek és igen sok bennök a magyar vonatkozású anyag. Zasius

1563-ban sept. 17-én leírja Miksa koronázását. Már a levelezés tendenciájából folyik, hogy az a fejedelemnek protestánsbarát érzését fogja lehetőleg kiemelni. De mégis meglepő az a hír, hogy Miksa koronázási esküjéből kihagyta a »Beatam Virginem Mariam et omnes Sanctos« szavakat, míg az »Evangelium« szót nagy nyomatékkal mondotta ki. Egyébb értesítései azon országgyűlésről szintén élénk világot vetnek reá. Kiemelendő még, hogy mint a levelezés mutatja, a bécsi udvar sokkal jobban gyűlöli János Zsigmondot, kit »filium perditionis,« »Natterngezicht«, »ördögi vajdának« etc. nevez, mint magát a törököt. A német hadviselést jellemzi a jelentés Tokaj bevételéről Svendi által 1565. febr. 16. midőn »a katonák annyira leitták magukat, hogy az ezredesnek és a kapitányoknak nem lehetett elég kötelük és lándzsájuk, hogy őket a hordóktól elcipeljék.« Kivétel, ha néha részvevő és baráti hangon szól a magyarról, mint p. o. Perényi Gábor halálakor (1567. jun. 29.), ki »minden veszély és kísértés daczára, hű maradt, nem hasonlított atyjához. Ide hozatta magát félholtan, hogy tanúsítsa hűségét. »Rara avis in istis terris.« Elhaltak Báthory Endre, az öreg Batthányi és gróf Zrínyi. Néhány nap előtt elesett a derék Keglevics. Halálosan beteg az utolsó derék úr, Ország. »Igy mennek tönkre e királyság maradványai, nem csak földje és népe, hanem a legjobb emberek is, és a legdicsebb családok.«

Hogy pedig miért volt oly kevés a bizalom a magyarok és németek közt, azt felvilágosítják Seboltendorf Tamás császári pénztáros levelei Ágost szász választóhoz, 1566-ból. Látjuk belőlök, hogy minden jóakarát és nagy készülés daczára, a birodalmi sereg mint nézi tétlenül Szigetvár és Gyula esetét. A császár pedig azt mondja Sebottendorfnak (1566. okt. 23.), hogy sokat kell elnéznie, mert ez első vállalata. Pedig serege 92000 emberből állott. És majdnem száz évvel később azt írja a bécsi brandenburgi követ urának: féltő, hogy a magyarok kétségbeesett elhatározáshoz folyamodnak, mert panaszkodnak, hogy mindeddig a Montecuculi hadától segítség és oltalom helyett, csak pusztítást és rombolást láttak (1664. jun. 30., jul. 10.)

Az 1598—1602. erdélyi és magyarországi harcokról sok jelentés van, mind Berlinben, mind Drezdában. Maga Mátyás főher-

czeg ir Joachim Fridrik választónak. Érdekes az 1601. aug. 24-iki thordai tudósítás Mihály vajda garázdálkodásáról és haláláról.¹⁾

Mindeddig a török viszonyok az uralkodók. Bocskay fellépése óta a protestansok felkelése és az erdélyi fejedelmek szereplése a magyar alkotmány helyreállítása érdekében a legfontosabb motivumok. A császáriak úgy tüntetik fel a birodalomban e mozgalmat, mintha az a törökök befolyása alatt állana s így Németországot is fenyegetné. A protestánsok pedig látják hitfeleik elnyomását hazánkban és nem akarnak segítyt adni ennek folytatására. A pfalcsi választó 1605. máj. 13-án azt írja a szász electornak, hogy a magyar lázadást csak a vallás ügye okozta, és csak a vallásszabadság állíthatja helyre a rendet. Egy császári tanácsos, Gheizkofler, ugyanazt vallja. A brandenburgi választó ezt 1605. aug. 17-én meg is írja Mátyás főhercegnek és orvoslást vár tőle.

A gyűjtemény legbecsesebb részeihez tartoznak Hartvich von Stitten jägerndorfi kapitány levelei a brandenburgi kormányhoz 1612—13-ból. A sziléziai nemes valóban ritka ügyességet és ítélő tehetséget tanusít a magyar viszonyok és szereplők feltüntetésében. Annál fontosabbak e jelentések, mert épen azon időpontot világítják meg, midőn Magyarország először lép unióba Csehországgal és az örökös tartományokkal és másrészt Erdélyben ekkor kezdődik Bethlen Gábor uralkodása. Stitten mindig arra figyelmezteti a berlini tanácsosokat és a regensburgi követeket, hogy a császár a török veszélyt szándékosan tünteti fel mindig nagyok, csakhogy a birodalom szavazzon meg több pénzsegélyt. Azt javasolja, hogy a gyűlés ne ajánljon fel segítyt, míg azt a magyarok magok nem kérik.

Báthory Gábor halálának történetét új adatokkal világítja meg Abaffy Miklós 1613. nov. 2-diki levele Ferdinándhoz. Stitten erről így nyilatkozik: Genus inter necionis ist nicht zu loben, aber Gott stellet uns täglich vor Augen, wie er einen Buben mit dem andern strafet. (1613. nov. 7/17.)

¹⁾ Irodalomtörténeti érdekű, hogy egy esztergomi levélben, mely 1599. július 3-án kelt, előfordul „Zschory Jannusch weyda zue Gran redlich mann.“

Bethlen Gábor föllépésével mindjárt nagyobb jelentőségű lesz a küzdelem. Eddig mégis csak a német udvarok, mint a birodalom tagjai foglalkoznak kiválóan a magyar ügyekkel. A nagy erdélyi fejedelem országát fontos láncszemmé teszi az európai nagy pártok összeköttetésében. Mindjárt universalisabb jelleget öltének a jelentések is. Mindjárt 1619. óta fontos adatokkal szolgál az angol kir. levéltár. Részben más országok közvetítésével, részben közvetlenül 1619—1626. tartanak ez érintkezések. Gr. Thurn velencei generalis azt írja felőle egy angol agensnek, hogy »Bethlent annyi igen eszélyes fejedelem közt, méltán tekintem és tisztelem győzhetetlen és elhatározott lelkű Herosnak.« Nevezetes Bethlennek egy nagyon határozott hangon szóló levele Conway angol miniszterhez 1626. nov. 6-áról.

Bethlen hadjáratainak történetére nézve új adatokat szolgáltatnak Zeidler bécsi szász követ jelentései, 1620—1624.

A berlini e korbéli akták közt a Bethlen Gábor és Katalin közötti házasságra, és az együtt járó szövetségről szólók a legfontosabbak. Az Erdélyi követ megkérése, a neki adott feleletek, mind új anyagot szolgáltatnak.

Katalin uralkodása alatt épen a berlini levéltár tán legdúsabb aknája az erdélyi történeteknek. Nagy számmal vannak a szerencsétlen fejedelemnő hosszú sajátkezű levelei bátyjához, a választóhoz, továbbá a választó által Erdélybe küldött követek jelentései, és az ezeknek adott utasítások.

I. Rákóczi György korából aránylag kevés az anyag, bár ő is mindjárt trónralépésekor igyekezett összeköttetésbe jutni Brandenburggal, Szászországgal és a svédekkel. Ennek oka az, hogy a két protestans választó már 1635-ben békére lépett Prágában a császárral.

II. Rákóczi György szövetségben a svédekkel és a brandenburgiakkal fogott 1657-ben lengyel háborújához, mely oly borzasztó véget ért. Látjuk, hogy a szövetségesek sem igen bíztak egymásban, és hogy a lengyelek és kozákok mitsem akartak tudni Rákócziról (1657. apr. 20). E háborúnak, mely megsemmisítette Erdély önállóságát, köszönte Poroszország függetlenségét.

Nagyobb tömegben jelentkeznek ismét a források az 1660—1664-iki erdélyi és török bonyodalmakra és háborúkra nézve. A

császár már 1660-ban segítséget eszközöl ki magának a birodalom rendjeitől. Az 1661. erdélyi hadjárat folyamára Montecuculi levelei a választóhoz vetnek világot. Bécsben pedig Neumann András, méltó elődje a későbbi nagy porosz diplomatáknak, kíséri nagy figyelemmel a magyarországi eseményeket is már 1647. óta. Ezen jelentések alapján majdnem napról-napra kíséretjük, különösen az 1664-iki hadjáratot. De a bécsi udvari viszonyokról is hallunk egyet-mást, és a magyar országgyűlés pártviszályainak híre is elhat már külföldre.

A birodalmi seregnek és abban a brandenburgiaknak nagy része volt az ország felszabadításában. De azután a nagy választó kötelességének tartja hitsorsosait, az erdélyi és magyar protestansokat, megoltalmazni azon győzelem valószínű következtétől: az elnyomatástól. Külön követet, Nüsslert, küld titkon Erdélybe és ezt arra utasítja, hogy hasson a fejedelemre oly irányban, hogy egyezzen ki a császárral jó módon, mert különben az *jure Victoriae* fogja elfoglalni országát. (1687. nov. 2.) Azt is látjuk, hogy a fiatal Apafi részére megkérlik a választó egy leányának kezét. De Bethlen kora már lejárt.

A szász archivumban ezen időből megmaradt több jelentés Buda ostromáról, mely mind nagyon elismerően nyilatkozik a törökök vitézségéről: nem volna jó, ha ezen embereknél úgy működne a fő, mint a test, írja haza badeni Lajos (1686. jul. 29).

Meg kell itt jegyeznem, hogy mind a drezdai, mind a berlini archivum valóságos kincses bányája a török háborúk történeteinek, s hogy azon nagyszámú s terjedelmes jelentést, melyeknek inkább hadászati mint politikai az érdeke, elmellőztem.

Az 1687. pozsonyi országgyűlés viszonyairól, melyek természetesen vezetnek át a későbbi korszakhoz, érdekes részleteket tartottak fenn mind a szász, mind a brandenburgi bécsi követe. Azt látjuk, hogy a Habsburg-ház örökösödését nem kényszerből fogadták el a rendek, hanem mintegy vetélkedve. (Dankelmann relatiója 1687. nov. 3/13.)

Az elhatározó fordulat a külügyi, különösen a német és protestans udvarok magatartásában Magyarországot és különösen az ország és a dynastia viszonyát illetőleg, Rákóczi felkelése korában áll be. Azelőtt az uralkodó hangulat a *sympathia* volt,

most közönyösen nézik a magyarok törekvését elszakadni a Habsburg-háztól, vagy pedig épen segítik a császárt. A népek részvéte pedig — minden kor története mutatja — hatalmas politikai tényező. E változást pedig visszavihetjük általános európai okra.

Míg a földrész politikai küzdelmében az volt a fő, megszüntetni a Habsburg-ház hegemoniáját, világos, hogy az ellene küzdő magyarok nemcsak a francziák, a protestansok és törökök érdekeit szolgálják, hanem európai érdeket mozdítanak elő.

XIV. Lajos korában a Habsburg ház túlnyomó hatalma helyébe a francia túlhatalom lép. És ez ellen irányul most a legtöbb európai politikai tényezők közös működése. Tudjuk, hogy örök dicsőséget szerzett magának a legválságosabb időben Orániai Vilmos, mint a földrész politikai egyensúlyának előharczosa. De bizonyos az, hogy a Bourbon és az ausztriai dynastiák most, európai szempontból tekintve, szerepet cseréltek. Így az a magyar felkelés, mely bénítja a császár seregét és XIV. Lajos terveinek eszköze, nem számíthat rokonszenvre ép azon országokban, melyeket alkotmányos és vallásos fejlődésük addig hazánkban az oppozitíóhoz csatolt. Ebben az európai erőegyenletben, melyben a protestans hatalmak oly nagy helycserét vittek végbe, a magyarok helyzete a dynastiához állandó marad. Ez magyarázza meg az egész háború lefolyását.

Poroszországban különben a vallásos közös érdek miatt készek voltak közbenjárni a magyarok érdekében. De hogy Rákóczi ne veszítse el teljesen az udvarok jóakarátát, tiltakoznia kellett a törökkel való érintkezésnek még gyanúja ellen is. Alig nézhettek másnak, mint francia előőrsnek. Nagyon találóan fejezi ki a helyzetet Jablonski, a király udvari papja egy Rádai Pálhoz írt levelében. (1704. aug. 22.) »A körül fordul meg a dolog, hogy nekünk a birodalomban nem lehet jó dolgunk, ha nektek nincs bajotok, és nem tehetünk semmit magunk megtartására, mi nem irányul vesztetekre.« A nagy politikai érdekek hatalma nyilatkozik itt teljes súlyllyal, és nem használ ellene semmit a személyes jóakarát. Nagy tanuság ez, nemzetünk későbbi történetére nézve is.

DR. MARCZALI H.

S Z O L G A G Y Ó R.

ELSŐ KÖZLEMÉNY.

Árpádkori okleveleink, a Szolgagyőr néven közel két századon át, egy várat és várispánságot emlegetnek, míglen a XIII-iknak végén egyszerre mindkettőnek nyomát veszítjük. Romlásukkal mintegy hollétük titkát is magukkal vivék, úgy hogy az, bárha megoldásán annyian fáradoztak, históriai földrajzunknak máig is talányát képezi. Pray először fejtegette e kérdést; de véleményének — hogy Szolgagyőr Győr vármegyének csak egyik vidékét képezé — okadatolásával adós maradt.¹⁾ Bartal, Szolgagyórt Győrrel együtt avar *ring*-nek, s e szerint már a X. században meglevőnek tartja.²⁾ Álláspontjából később a »Csallóköz történelmi vázlata« című munkájában, hol kissé engedett a Szolgagyőr név, csupán csak bizonyos nemét képezi a várnépek által emelt várműveknek. Innét van aztán nála az ilyen kifezésnek, mint például »terra Dombó, Castri Szolgagyóriensis« az a furcsa értelmezése, hogy azon a földön egy Szolgagyőr-vár állott, melyet Dombónak hívtak. Szabó Károly és Teleki szerint Győr-megyét hívták másképen Szolgagyőrnek, különben magát e nevet egyértelműnek tartják a *várjobbágygal*,³⁾ mely nézetükhöz aztán Nagy Imre⁴⁾ és Hőke Lajos⁵⁾ is csatlakoztak. Az ősi megyeszervezet nagynevű specialistája, Bottka Tivadar, Szolgagyórt a legnagyobb

1) Specimen Hierarch. I. 309. l.

2) Comment. I. 100, 196. l.

3) Hunyadiak kora VI. 41. l.

4) Győri tört. és rég. füzetek III. 307 l. — Bizonyosságul Fejérnek T. IV. v. III. 306. lapja helyett, a v. II. 427. lapjára hivatkozik, s maga a czáfolat, — mint látni fogjuk — éppen e két oklevél egybevetésében rejlik.

5) Magyar Sion IV. 836 l.

végvárispánságok egyikének tartja, melynek — miután álladéka a Duna két partján Somogytól Sopronyig s Pest vármegyétől Esztergom, Nyitra, Bars és Hontig terjedt — székhelye, vára, a mai soprony megyei Szolgagyőrött állott.¹⁾ Evvel ellentétben, Villányi Szaniszló — ki legujabban foglalkozott e kérdéssel — a szolgagyőri várat nem ott, hanem a veszprém-megyei Szolgagyőrben keresi, mert — úgymond — álladékanak zöme akörül fekvén, eredetileg a győri megyés ispánságnak kiegészítő részül szolgálhatott, s mert Győrnek a nép ajkán ma is élő Nagy-Győr neve egy közeli ellentétet fejez ki, s az, csak Szolgagyőr lehet. Azért magát ez elnevezést ő is genetikusnak tartja, »melyet — a *szolga* szónak függőségi fogalmából kiindulva — őseink akár gazdasági, akár hadi összetartozás megjelölésére használtak.« »Mindazonáltal »a Szolgagyőr elnevezésű s messze szétszórtan fekvő területek nagy része, nem tartozott a várispánsághoz, hanem majd elvesztve majd megőrizve, alárendeltségi viszonyuk alapján nyert eredeti elnevezéseket, más várak tartozékai valának.«²⁾ Hogy e nézetek melyikéhez csatlakozik Pesty Frigyes, ki az akadémia megbízásából éppen a várispánságok történetét írja, csak annyiban bizonyos, hogy múltkor tartott akadémiai felolvasásában Szolgagyőrt ő is a dunántuli várispánságok közt sorolta elő.

Mindezen, az első tekintetre sokféle nézet, mindössze két kérdésbe foglalható, először: *vajjon genetikus név-e a Szolgagyőr?* s másodsor *hol feküdt az e néven ismert vár?*

I.

Mielőtt az első kérdésre felelhetnék, ismertetnem kell azon bizonyosságokat, melyeket, a Szolgagyőr név genetikus jellege mellett szoktak fölhozni. Ilyen szerintük azon 1247. évi oklevél, melyben a különféle rendeltetésű (condicionarius) népek közt, a szolgagyőriek is fel vannak sorolva, a miből azt következtették, hogy állásuk, bizonyos a condicionarius népekéhez hasonló foglalkozást jelent. De akárhogy vesszük is e kifejezést, az, a mellett, a mire felhasználni szeretnék, semmit sem bizonyít. Mert, pusztán fogal-

¹⁾ Századok 1872. évf. 32 s köv. 11.

²⁾ Győr megye és város anyagi műveltségtörténete 44—48. l.

milag is, a szolgagyóriek, mint általában a királynak emberei, vele szemben, csakugyan, vagy hadi vagy gazdasági condicióban állottak. Hanem szó szerint is vehetjük, hogy t. i. az *itt* említett szolgagyóriekről, mint condicionárius népekről van szó, hiszen köztudomású dolog, hogy a várnépek jelentékeny része, olyanokból állott. ¹⁾ Nem szerencsésebb a másik bizonyíték sem. Ott ugyanis 1265-ben a sopron-megyei Családról az van mondva: »non esse alios commetaneos nisi Zolgadieur.« ²⁾; a mit megint, egyjelentésűnek vettek a »várjobbággal.« Pedig a dolog nyitja csak az, hogy ezen Család faluhoz, ma is egy Szolgagyőr nevű pusztá tartozik, és az oklevél vagy ennek lakóit, vagy a mi egyre megy, a szolgagyőri várjobbágyokat értette, mert még 1237-ben maga Család is, azok birtoka volt.³⁾ A hátralévő két oklevélre, melyekben Szolgagyőr Galgóczczal hozatik összeköttetésbe, mivel azokat a magam kutatásaihoz is bizonyítékul használom, még vissza fogok térni. Különben ezen elmélet tarthatatlansága, nem okleveles bizonyosságok hiányában vagy erejében, hanem a Szolgagyőr *helynév* természetében fekszik. Válogassuk elő a hasonalkotású helyneveket, melyeknek például: Királyrév, Püspökfalu, Nemesvölgy stb. Ezek egyenkint királyok révét, püspökök falvát, nemesek völgyét jelentik: következésképen *Szolgagyőr* sem lehet más, mint a *szolga* vagy *szolgák győre*. Nem tehát *Győrnek szolgája*, mint azt azok magyarázzák, kik a szolgagyőri várispánságot minden áron a győrivel kötnék egybe. Mert általános nyelvi szabály, hogy az ilyen *patronym* helynevekben, az *összetétel első tagja mindig birtokra-gozott főnév* és sohasam melléknév vagy jelző.

A germán s a szláv nyelvcsaládok helyneveiben, ez, még világosabban van kifejezve, mert ott az összetételben, a nyelvszer-

¹⁾ Villányi Fejér után C. D. T. IV. v. I. 445. I. az oklevél illető helyét így olvassa »(terra est) populorum diverse condicionis uidelicet falconariorum, Sulgagcury vduornicorum qui uulgariter Zuulguuzton diemtur, et pincernarum qui Buchary appellantur.« Az orsz. ltár eredetijéről vett pontozással azonban, így olvasandó: »Sulgagcury. vduornicorum stb.«; az a kombináció tehát, hogy a szolgagyórieket szolgaosztó udvarnokoknak is hívták, magától elesik.

²⁾ Fejér IV. v. III. 306. I.

³⁾ Fejér IV. v. II. 427. I.

kezet kívánalmái miatt kell a birtokragot kítüntetni, p. o. Königsdorf, King'sbury, Kralyovo-Szelo stb.

Szépen illusztrálja e törvényt nyelvünkben, az az eset, midőn az összetétel első tagja, magányosan használtatik. Például ha nem *Királyfalvát* hanem *Királyi-t* használunk, az »i« betű itt sem melléknévnek ragja, hanem a »ja« »je« birtok-, illetőleg az »í« »é« genitivus-rag, tehát *Királyé*. Ugyanez áll, ha ezen »i« rag magának az összetételnek végmássalhangzó-jához ragasztatik; mint azt okleveleinkben Szolgagyőr nevénél is látjuk, ¹⁾ a mi újból igazolja, hogy az, a »Szolga győri«-nek olvasandó.

Látni való tehát, hogy Szolgagyőr etymologiailag Győrrel semmiféle összefüggésben sincs, s hogy ezen elnevezés nem genetikus név, s illetéknép várjobbágyot sem jelenthet. Ezzel azonban magának a helynévnek még nem adtuk magyarázatát. Az összetétel első tagja, a »szolga«, kétségtelenül várszolgát jelent, de már másik részének, a »Győr« névnek etymológiája nem oly könnyű. Annyi bizonyos, hogy ha a »Győr« név, egymagában véve, összefügghet is az avaroknak óriási földerődei — úgynevezett »ring«-jeivel: ez a magyarázat, nem alkalmazható *Szolga-győrre*, mert neve mutatja, hogy az csak később, a várszolgák, egyáltalán a várszerkezet korában keletkezhetett. De a Bartal-féle azon föltevést, hogy a Szolgagyőr várművet jelentene, sem lehet pusztá állításra elfogadnunk, mert az nyelvünknek sem régi, sem jelenlegi szókincsében nincs meg. Helynevünk »Győr«-jét tehát két, a nyelvben ma is élő s vele egygyökű szóval hasonlíthatjuk össze. Az egyik: a *gyűrű* nevű fa, a másik: a *gyűr*, mely néven a magyar felvidéken azon kisdud dombokat, halmokat ismerik, melyek vízjárta rétek s mezőkön egyszóval az ártéteken itt-ott fölemelkednek. ²⁾ A gyűrűfa helyneveink képzésében sok eset-

¹⁾ Például Wenzelnél Á. Ú. O. VII. 200. l.

²⁾ A Magy. Tud. Akadémia Nagy Szótára II. 1256 l. — Dr. Lipp Vilmos, a jelen év folytán fővárosunk iparoskörében a keszthelyi avar-telepről értekezvén, azt gyanítja, hogy a szomszéd Mező-Gyűrös helység ezen telepnek tartja fenn emlékét, pedig világos, hogy itt a »gyűr«-ről van szó.

ben szolgált alapul,¹⁾ de aligha Szolgagyőrnél; mert nevének azon utolsó tagja, századok hosszú során át »gyűrű« változattal sohasem jön elő. Valószínűbb tehát, hogy, noha a »gyűrű«-vel egy gyökből származik, mivel a »gyűr«-höz áll legközelebb,²⁾ *Szolgagyőr a szolgák vagy vórnépek gyűrét jelenti.* Ezzel a második kérdés megoldására térek át.

II.

A kérdés tisztán helyrajzi. Hol feküdt a szolgagyőri vár, s lehet-e helyét oly szabatosan kijelölni, hogy az, mind nevének értelmével, mind a róla fenmaradt történelmi adatokkal összhangzásban legyen? Tudásaink közül néhányan, mint már említve volt, a sopronyi, mások pedig a veszprém-megyei Szolgagyőr puszták táján keresik e várat: de állításuknak bővebb, s a mi ilyen kérdésnél leginkább dönt, helyrajzi támogatását, egy betűvel sem kísértik meg. Saligha igyekezetükön múlik e hiány. A mi adattal, e két Szolgagyőr múltjáról bírunk, mindannyia csak azt bizonyítja, hogy nagyobb jelentőségre soha sem jutottak s hogy, mint első megjelenésüknél az Árpádkorban, közel hét század folytán megmaradtak pusztáknak, és azok ma is. Bajos tehát elképzelni, hogy — folytonosan függők levén — nevöket eredetileg önállóan, s nem inkább, mint Szolgagyőr várának tartozékai kapták, a mi, legalább a sopronymegyeiről, több mint valószínű.³⁾ A helynévtárak, mindössze is, csak e két Szolgagyőrt ismerik, okleveleink azonban még négynek tartották főnu emlékét. Az egyik Esztergom-megyében feküdt, mert 1245-ben az ottani Karva (Coroa) falu szomszédjául egy szolgagyőri birtokos van megnevezve⁴⁾, de aztán ennél több adat nem is áll rendelkezésünkre. Annál többet találunk a csallóközi Szolgagyőréről, s tudva azt,

¹⁾ Gyrewbukur 1268-ban. Knauz Mon. Eccl. Strig. I. 556. l. 9.) jegyzet.

²⁾ Locus qui dicitur Gyrew 1268-ban. Knauz. Mon. Eccl. Strig. I. 556. l.

³⁾ Veszprém-megyében terra Zulgageur 1299-ben. Hazai Okmt. VI. 450 l., a soprony-megyeire lásd 1257-ből Fejér C. D. IV. v. II. 427 l., 1265-ből a v. III. 306 lapját.

⁴⁾ Cheka de Zolgageuri. Wenzel, Á. Ú. O. VII. 200.

hogy a Csallóközben a szolgagyőri várispánságnak aránylag sok tartozéka volt, székhelyét is, leginkább itt volnánk hajlandók keresni. A reánk maradt adatok után kétségtelen, hogy az, szorosán a mai Kürth puszta mellett feküdt, s hogy szolgagyőri várjobbágyok lakták. ¹⁾ Talaja igen mocsáros volt s azon 1407. évi határjáró oklevél, mely erről értesít, földje nagy részét úgy jellemzi, hogy az »minden emberi nyomra alkalmatlan«. ²⁾ Nem akarok e kifejezésnek, a jelen kérdésnél, valami nagy fontosságot tulajdonítani. De nincs is rá semmi szükség. Egy Kún-László korabeli oklevélben ugyanis, az van említve, hogy ezen Szolgagyőrt a szintén csallóközi Szalonta-Szakállossal (ma Apácza-Szakállós) együtt, már IV. Béla és V. István királyok adományozták oda a nyúlzigeti apáczáknak, ³⁾ mit nem tesznek vala, ha az a várispánság székhelye s ha az még el nem pusztult; hogy pedig alattok még el nem pusztulhatott, bizonyság rá azon 1282. évi oklevél, ⁴⁾ mely várispánságáról, még mint tényleg létezőről emlékezik.

Nyitra-megyében két Szolgagyőr feküdt; az egyik 1419-ben egy szántóföld neve volt az ürményi határban ⁵⁾, a mi bizonynyal a szolgagyőri várnak egykori itten való birtoklására utal vissza, melynek Ürmény — mint 1277-ben is említettik — hajdan tartozéka volt. ⁶⁾ A másik Szolgagyőr, közel Galgóczhoz feküdt, s először, 1268-ban Bábnak (ma Nagy-Báb) határjárásában fordul elő s annak egyik határáúl van megnevezve. ⁷⁾ Bővebb értesítést nyújt róla egy 1347. évi oklevél. Ebben Nagy Lajos, az Apponyiak őséne a Pécz nemzetségbeli Vörös Tamásnak, csejtei, holicsi és

¹⁾ Fejér C. D. X. v. II. 724 l.

²⁾ »Magna pars terre arundinose et paludinose humanis vestigijs inapte« Orsz. ltár 9302. dipl. szám. További viszontagságaira lásd 1300-ból Fejér C. D. VII. v. II. 256; 1353-ból orsz. ltár 6321. dipl. sz. 1397-ből Fejér X. v. II. 501; 1399-ből u. o. 721; 1416-ból Haz. Okmt. III. 302 stb.

³⁾ Wenzel Á. Ú. O. IX. 575.

⁴⁾ Wenzel IV. 237., mert a Knauznál Eszt. főgyeh. Okmt. II. 187. lapon olvasható 1292. évi, régibb időre utal.

⁵⁾ Fejér C. D. X. v. VI. 197 l.

⁶⁾ Fejér C. D. VII. v. V. 437 l.

⁷⁾ Wenzel Á. Ú. O. VIII. 191. l.

berencsi várnagyának, a nyitrai megyei Szolgagyőr nevű három ekealjnyi, lakatlan földet adja, mely a királyra Tományi János magvaszakadtával szállott, s melynek határai keletre (Kis), délre (Nagy) Báb, északra azon magvaszakadt Tományinak birtoka. ¹⁾ De a térképen, még ezek után is, bajos pontosan kijelölni Szolgagyőr helyét. Az egyik nehézség, az északi határnak határozatlan megjelölésében áll; mert nem tudjuk, Tományinak melyik birtokát érti. Ha mindjárt Tományt értené is alatta, mely ma Románfalvának Récsény felőli határában egy erdő neve, sem annak, sem a két Bábnak árpádkori határait nem ismerjük. De kiindulván azon nagyon is valószínű föltevésből, hogy azon kor helyégeinek határai rendszerint nagyobb terjedelműek voltak: ha kétakkora határt számítunk, akkor Szolgagyőr, a mai Udvarnok határába esnék. E mellett szólna, egy Poszadka felé néző, udvarnoki erdő résznek Prszten neve, mely magyarul gyűrűt jelentvén, alkalmasint a Szolgagyőr névnek emléke lesz.

Hogy e helyütt vár volt volna, azt ugyan a már ismertetett oklevelek egyike sem állítja; de a történelmi nyomozásoknál gyakran kerülő utakkal kell beérnünk. Itt is, az a csekély körülmény, hogy Szolgagyőr, mint láttuk, Galgóczhoz közel feküdt, feladatunkat nagyban megkönnyíti. Már előbb is jeleztem azon 1292. évi oklevelet, mely azt mondja az ebediekről, hogy ők régen galgóczy várjobbágyok voltak, kik más néven szolgagyőrieknek neveztetnek. ²⁾ Knauz, ki ezt először közölte, megjegyzi, hogy e

¹⁾ »Terram ad tria aratra sufficientem Nunc uacuum et habitatoribus destitutam Zwlgagewr nuncupatam In eodem Comitatu Nitriensi a parte orientali In commetancitate possessionis eiusdem magistri Thome (t. i. az adományos Vörös Tamásé) Baab nominate, et a parte meridionali possessionis Johannis de Baab dicte scilicet Baab, a parte autem septentrionali in commetaneite possessionis Johannis de Thoman existentem et ad Jacentem scilicet sine herede decedente.« 1549-iki átiratból az orsz. ltár táblai osztályában, az ügyvédek után maradt iratok közt Fasc. 130, N° 22.

²⁾ »(Populi) qui olyn fuerant Castrenses de Galgoch qui Zulgagurienses alio nomine nuncupantur« Knauz. Esztergomi főegyh. okmt. II. 187 l. Az elfogultságnak pusztán látszatát is kerülni óhajtván, meg kell említenem, hogy mint fentebb előadtam, egyik Szolgagyőr, Karva és Ebed közt feküdt Esztergommegyében, s nem lehetetlen, hogy

kifejezés Szolgagyőr kérdéséhez fontos adatot nyújt, mit Villáuyi, ismert genetikus elméletéhez, természetesen újabb bizonyítéknak vélt. De Bottka, éles eszével, abban már némi Szolgagyőr és Galgócz között lévő szorosabb kapcsolatot keres; bár olyanúl commentálja, hogy az valami nagy változást jelezne, mely Szolgagyőrön a XIII. század alkonyán ment végbe. ¹⁾ Pedig e szóbanforgó oklevél szavai nem 1292-re, de II. Endre király korára vonatkoznak; tehát ez a változás — ha csakugyan az volt — jóval régiebb, s ha ez adott nyomon tovább kutatunk, azt találjuk, hogy Szolgagyőrnek Galgóczczal való illetén összetalálkozása valami nagyon megszokott dolog. Így Kún László a nyitra-megyei Szenicz földet Csáki Péternek adván, 1273. évi adománylevelében azt a galgóczyi vár birtokának, az 1274-ikikiben pedig Szolgagyőr megye birtokának mondja. ²⁾ Egy Agár nevű várjobbágy — kinek nevét a mai nyitra-megyei Zagárd pusztá tartotta fenn — 1261-ben galgóczyi, 1268-ban szolgagyőri várjobbágnak neveztetik. ³⁾ Néhány mányai lakos 1237-ben földjét eladván a fűsieknek, a földvállásnál szomszédokúl a fűsi szolgagyőriek vannak megnevezve, míg 1249-ben ugyanazon Mányáról, mint a galgóczyi ispánságban fekvőről történik említés. ⁴⁾ Az 1274. év szeptemberéig szolgagyőri ispánként folytonosan, bizonyos Rajnáld nevű főnemes szerepel, s ugyanazon év augusztus 27-én azon Rajnáld galgóczyi ispán gyanánt fordul elé. ⁵⁾ Ugy Eynard is 1257-ben galgóczyi, 1258-ban

esupán Ebedet hívták azon a néven. Részemről azonban meg vagyok győződve, hogy az oklevél szavai ilyen combinációt meg nem engednek.

¹⁾ A másik kifejezés, mely Szolgagyőr kérdésénél megint zavarba ejté, a »terra ducatus de Zulgageur« csak Fejérnek (C. D. V. v. I. 49 l.) hibás olvasásán alapszik, e helyett »terra ducatus et de Zulgageur« Lásd Wenzelnél Á. Ú. O. XII. 141 l. s még Fejérnél VII. v. II. 10. és 216. l.

²⁾ Wenzel Á. Ú. O. IX. 12. és 72. l.

³⁾ Az 1261-iki az orsz. ltár táblai osztályában van meg, az ügyvédek után maradt iratok közt. Fasc 130. N° 22. 44. és 47. sz. a.; az 1268-iki Wenzelnél Á. Ú. O. VIII. 191. lapon olvasható.

⁴⁾ Fejér C. D. IV. v. I. 99. l. és v. II. 54. l.

⁵⁾ Haz. Okmt. VII. 151; Wenzel Á. Ú. O. IX. 51, 54, 55, 57, 60, 62, 66, 69. u. o. IV. 35. Haz. Okmt. VI. 197; de különösen Fejér C. D. V. v. II. 199, 203, 206; VII. v. V. 399. és V. v. II. 185. l.

szolgagyőri ispánnak czímeztetik.¹⁾ Egy Uros nevű embert 1255-ben a szolgagyőri várjobbágyok Galgócz vára részére követtelnek vissza.²⁾ Meg kell azonban vallanunk, hogy ez utóbbi eset, az előzőkkel nem áll összefüggésben; mert a bácsi várjobbágyok is, 1256-ban, a bodroghi vár javára pörlekednek valami föld iránt.³⁾ De ha nem is azt bizonyítja, a mit az előbbiek, világos, hogy olyan kölcsönösséggel az illető várak iránt, mind a bácsiak mind a szolgagyőriek, csakis mint közeli szomszédok lehettek, azaz más szavakkal mondva, *Szolgagyőr várának is Galgóczhoz közel*, és pedig a már bebizonyítottak alapján azon Udvarnok táján létező Szolgagyőrött *kellott állania*. De nem vagynnk pusztán analógiára utalva, okleveles bizonyság szól következtetésünk helyessége mellett. Mert, midőn 1294-ben III. Endre király, Vörös Ábrahámnak a galgóczi várnak Galgócz nevű s a Vág mellett fekvő földjét, vámjával együtt oda adományozná, közelebbről akarván megjelölni, azt, azon földnek mondja, — szabatosság okáért az eredeti szavakat idézve — »ubi quondam castrum constructum fuerat et castrenses nostri residebant.« —⁴⁾

A már eddig elősoroltak után, fölösleges volna tovább is bizonyítani, hogy itt Szolgagyőr várúról van szó, mert királyi várnak mondatik, hol várjobbágyok laktak, s az, e tájon semmiféle más vár, csak a Szolgagyőri lehetett. Hogy pedig nem Szolgagyőr, de Galgócz területén fekvőnek van mondva, nem okozhat komoly nehézséget, annyi példa hallatára, melyben e kettő egymással annyiszor van felcserélve, s tudva azt, hogy ezen értesítés oly korból származik, mikor már egyikök romba dőlt s a fennállt birtokviszony is megváltozott. De még ezt a nehézséget is eltávolíthatjuk, ha sikerül kimutatnunk a helyet, a hol a szolgagyőri vár állott, s melyet 1294-ben Galgócznak hittak. A Galgóczról reánk maradt adatok nagyon töredékesek ugyan, de az az egy körülmény, hogy azon a helyen, a Vág mellett fektében vám (tributum) is

1) Fejér C. D. IV. v. II. 482. lapon helytelenül Cynarduak írja; lásd még Wenzel Á. Ú. O. VII. 467. l.

2) Haz. Okmt. VII. 48.

3) Wenzel Á. Ú. O. VII. 436. l.

4) Wenzel Á. U. O. X. 135; Fejér C. D. VI. v. I. 291. l.

volt, a további kutatásra, biztos nyomúl szolgál. Legelőször is, hogy ezen vám nem híd — hanem rév — vám volt, azt Nagy Lajosnak egy okleveléből tudjuk, ki 1353-ban Konth Miklósnak megengedi, hogy a Vágon eddig szedett révvámot, ezentúl, az általa épített hidon szedethesse, mely a város végén, ma is fenn áll. ¹⁾ Egy másik oklevél e révnek nemcsak helyét, de keletkezése idejét is megjelöli. Eszerint azon rév, a galgóczi várhoz tartozó Udvarnokon volt, s miután vámját Lajos király a Konth Miklós építette hidra helyezte át, oly rohamos sülyedésnek indult, hogy 1369-ben már kérdés támadt az iránt, birnak-e a Vágon révvel az udvarnokiak? s ennek kipuhatólásával a király az esztergomi káptalant bízta meg. Ez a küldetésben eljárván, vizsgálata eredményeképz azt jelenté a királynak, hogy ez a rév csakugyan az udvarnokiaké s azon ök szabadon kelhetnek át; s hogy végül e rév, előbb volt fő vagy közrév, (portus generalis) mint a sempthei. A sempthei révről pedig Róbert Károly — midőn 1336-ban a cseh királlyal bizonyos vámtarifákat állapított meg, azt mondá, hogy azt IV. Béla király állította föl, ²⁾ és csakugyan, mert már 1251-ben róla említés van téve. ³⁾ Azon 1294. évi galgóczföldi vámot tehát, anachronismus nélkül, egynek vehetjük az udvarnokival.

Azonban Udvarnoknak határa, ma csak Szilád felé terjed közvetlenül a Vágig, hol pedig révnek semmi nyoma sincs, annak tehát a mai Zéllével átellenben kellett feküdni, mit az is bizonyít, hogy Zéllén szintén volt révvám, mely ilyformán, alkalmasint az udvarnokival volt összeköttetésben. ⁴⁾ De ha ezen rév az udvarnokiaké volt, úgy a mai Poszadka falu területe is övék vala, mert csak ezen keresztül juthattak révükhöz.

Ime tehát III. Endre király, ezen révnek vámját adományozta oda Vörös Ábráhámnak, s most már bizonyos, hogy a mai Poszadka azon föld, melyet előbb Szolgagyörnek, akkor pedig Galgócznak neveztek; s hogy egyszóval: *Szolgagyör vára ennek*

¹⁾ Orsz. ltár 4089 dipl. sz.

²⁾ Orsz. ltár. 7459 dipl. sz.

³⁾ Anjoukori diplom. Okmt. I. 343 l.

⁴⁾ Hazai oklevéltár 19 l.

⁵⁾ Fejér C. D. X. v. II. 815—818.

területén állott.¹⁾ És csakugyan. Mert a falutól mintegy negyed-órányira, a Vágtól pedig 100 ölnyi távolban, egy körülbelül 30 öl magas dombon ma is várromok láthatók. Sajnos, már csak nagyon kevés van meg e romokból. A falu vénei, — kik előtt a várnak neve és múltja egyaránt ismeretlen — azt mondogatják, hogy elődeik az ott levő anyagot építkezéseiknél gyakran felhasználták, s így, kis idő múlva alig fogja valami emlékeztetni a történetírókat arra, hogy ott a szolgagyőri vár állott.²⁾ De ha mindjárt az utolsó kő is eltűnnék helyéről, annak bizonyossága, hogy ott egykor vár volt, soha ki nem veszhet a falu nevéből, mert a »poszad« szó, a régi szláv nyelvben *várallját* (suburbium-ot,) a kicsinyítő *ka* képzővel pedig »*Poszalka*« *Kis-várallját* jelent.³⁾ Ez a vár aztán, mint a várispánság székhelye, középpontját képezte egy övnek, amely csupa szolgagyőri vártöredékből sorakozott köréje közvetlenül, mint Zelle, Bajmócska, Décs, Zagárd s alkalmasint a közel szomszédos Család is, már neve indicálván, hogy ott a »várjobbágyok« »*család*«-ja, vagy ahogy Erdélyben s a Tisza mentén nevezik: »*hada*« lakott. Hogy végül az utolsó kételyt is eloszlassam meg kell említenem, hogy Poszadkának, mint általában ennek az egész vidéknek talaja, ma is nyílt árteret képez, melynek *gyürei* Szolgagyőrnek nevet bizvást adhatának, aminthogy az ott közel-

1) Ezen a tájon 1338-ban (Fejérmél VIII. v. IV. 340. l.) egy Warach birtok is volt, mely 1360-ban (Orsz. ltár. 5020 dipl. sz.) Varathnak is iratik. De helytelenül tennének azok, kik azt, *váracs* vagy *várad*-nak olvasván, Szolgagyőr várával hoznák kapcsolatba, mert egy 1584-iki tudósítás szerint az, a Dudvág keleti partján, Nagy-Bresztován és Galgócz között feküdvén, az imént fejtegetett határokon kívül esik. NRA. Fasc. 1173. Nr. 20. §. 1. orsz. ltár.

2) Ezen részleteket *Brucker* úgost galgóczy plébános úr szíveségének köszönhetem, ki, felszólításomra, azokat velem közölte.

3) Lásd *Miklosich* Lexicon Palaeo-Slovenicum a *Poszad* szónál. — Az, a mit eddig Poszadka multjáról tudunk, nagyon kevés. Legrégibb adatom róla 1671-ből való, mikor Bucsányi Zsigmondnak egy ottani birtokrésze van megemlítve. (Orsz. ltár. Actus Solemnis 3. sz.) Az orsz. ltár. dicális lajstromaiba 1696-ból azon helységek jegyzékében fordul elő, melyekre semmit sem rónak ki. Az 1769-évi Mária-Therézia-féle urbárium végül, földjét a negyedik osztályba sorozza s földesurairól több kisebb nemest sorol fel.

ben eső egyik Vásárd falut is, Mátyás király korában *Gyűrűvársárd*nak hitták. ¹⁾)

Most pedig, miután bizonyosak vagyunk arról, hogy a poszadkai romok csakugyan a szolgagyőri várnak romjai, a szintén e nevén ismert várispánságnak múltjára s viszontagságaira térek át.

TAGÁNYI KÁROLY.

¹⁾ Nyitrai káptalan ltban. Statutionum Fasc. I. N° 456.

KÜLÖNFÉLÉK.

NAGY ÉS KIS HÁZAK JOGVISZONYAI A SZEPESSÉGEN.

A bevándorló szászok a *Szepességen* különös jogokkal és kiváltságokkal bírtak. Arany bullájukat képezi V-ik *István* király kiváltságlevele 1271 december 8-áról, *Benedict*, aradi prépost és a királyi udvar másod kancellárja által kiadva és a királyi kettős pecséttel formaszertűen ellátva. Ezen leirat a szászok nagy jogait, csekély kötelezettségeit és szép kiváltságait következőkben határozza meg: Minden évben Szent-Márton ünnepén a királynak 300 finom ezüst márkát fizetnek, s ezáltal minden más adótól fölmentetnek. Háború esetében 50 felfegyverzett férfit állítanak ki a király zászlaja alá. Valahányszor a király köztük megjelenik, tartoznak őt illően fogadni és kísérsni. Bírót ők magok választanak, ki minden esetben a provincia szokásai szerint ítélend. Hasonlóképen papot is szabadon választanak magoknak. Kiváltságaik szerint provinciájuk határain kívül senki sem idézheti őket meg, még gyilkosság esetében sem, mert abban is bírójuk ítél, *Lücsse* lévén székhelye. A kiadott pénzemeket elfogadni szintén tartoznak. Szabadságukban áll halászni és vadászni. Határaik között a mezőkön és erdőkben senki ne háborgassa őket. Erdőket írhatnak és szántóföldekké változtathatnak. Az adószedőket eltartani kötelesek addig, míg a 300 márkát le nem fizetik. Végre szabadon kutathatnak ércz után és a talált bányákat művelhetik.

Ezen kiváltságlevél több ízben megerősített és bővített az évszázadok folyamában. Legelőször *Erzsébet* királyné 1280-ban rendelte, hogy a latinok (olaszok Szepes-olasziban) is úgy, mint a szászok, magyarok és szlávok, fizessék a tizedet. III. *András* 1297-ben ezen dézsmandeletet azon hozzáadással bővíti, hogy azt három márkával kell büntetni, ki tizedet nem akar fizetni. I. *Károly Rozgony* mellett 1312-ben a szepesi szászok bandériuma segítségével győzvén, mintegy köszönetül megerősíti

és bővíti jogaikat egy német, 1328-ban megjelent leiratban, mely 15 szászvárost a hozzátartozó számos faluhelyekkel ily királyi kegyre méltóknak említ fel, így írván érdemökről: »und dieselbigen Cypser unser getreyen menlich stritten, und schon ten nicht ilirer gütten, noch eigner person, sundern sich vor unser Königlich Majestet dargeben haben in fertikeit, und blutvergiessen bis in den Todt, so welten wir ihren getreyen dinst, und blutvergiessen, und vor den Todt ihrer freünde mit beheglিকেit begaben, wie wol das sie mer würdig weren. So sein wir doch bereit die eigennanten freyheiten vor gut zu haben, und zu bestettigen on hinderniss Königlicher Rechten, und ander.« *Zsigmond* király pedig 1434-ben *Erzsébet* királyné idézett leiratát, valamint a tized körüli saját intézkedését 1419-dik évről, újból megerősíti, valamint azelőtt 1412-ben kötött zálogokmánya is, melylyel a 13 szepesi város Lengyelországnak adatik zálogba, lehetőleg sértetlenül hagyja a szepesi szászok jogait, melyeket azonban gyakran kétségbe vontak a lengyel hivatalnokok, úgy, hogy *I. Ferdinánd* király is kénytelen volt 1548-ban erélyesen kikelni egy leiratban a 24 szepesi város papjainak jogai védelmezésére, melyeket mindaddig élveztek a tized és a végrendeletek alkotása körül.¹⁾

Tévedne azonban az, ki azt hinné, hogy ezen kir. rendeletek nyomán a szepesi városok lakóinak egyenlő jogaik lettek volna. A ki egynehány évtized előtt a szepesi városokat meglátogatta, arról győződhetett meg, hogy az utca mindkét oldalán végig húzódó nagy kőházakon kívül, a város közepén kisebbszerű, udvar és rendesen csűr nélküli, faházacsok állottak. *Felkán*, *Bélan*, *Matheoczon*, és más városokban még most is találhatók ezek a kisebb házak — ámbár itt-ott kényelmesebb és tágasabb átalakítást nyertek, — melyek lakói, mint később bevándorlottak épen nem vehettek részt e nagy jogokban és kiváltságokban, melyeket főnnebb elősoroltunk. Évszázadokon át törekednek a mezőket és erdőket épügy bírni, választásoknál épügy részt venni, mint kiváltságos polgártársaik, mind hasztalan, ily jogok élvezetében mindig megakadályozták a fennálló bíróságok érzékeny büntetésekkel.

Ezt a viszonyt kellő világba helyezni, illetőleg iménti állítástomat a bírói tárgyalásokból merített adatokkal támogatni lesz czélja következő soraimnak.

1622-ben *Béla* város bírása *Haaz Jakab* volt, esküdtejeit pedig *Lang Mátyás*, *Kirner Antal*, *Weeisz Mihály*, és *Müller*

¹⁾ Mind ezen királyi leiratok, vagy eredetiben, vagy pedig másolatban a városok levéltáraiban, vagy *Wagner* »Analecta Scepusii« . . . II. kötetében találhatók fel.

Miklós említették. Ezen bíróság *Február* 28-án megtiltotta a kisházaknak — Lotheysern — 4 frtnyi büntetés mellett, hogy sem az elő, sem az utóerdőből, sem szánkán sem másképen, tűzifát ne hozzanak haza szabadon.¹⁾

1636-ban Béla város tanácsa következő tagokból állott: *Kaltstein Ádám* mint bíró, *Haaz János*, *Gulden Dániel*, *Hancotzy János* és *Weisz Mihály* mint esküdtek szerepeltek. Ezen bíróság még keményebb határozatot hozott a kis házak ellen, melyek folytonosan jogaik öregbitésére törekedtek. Ugyanis a törökök háborgatása miatt a tábornok és a provincia grófja megparancsolták, hogy megtámadás esetében a város fegyveres népséggel rendelkezék, mely az ellenséget feltarthassa és visszanyomhassa. A városi tanács elrendelte, hogy a kis házak 8 hadicsoportot állítsanak fel, melynek mindegyikében 12, összesen tehát 96 teljesen felszerelt harczos legyen. A kis házak jogi viszonyai pedig negatív értelemben következőkép rendeltettek el: 1. Jótéteményeket — Beneficien — sem a mezőkön, sem az erdőkben élvezni nem fognak. 2. Malátát — Malz — ne csináljanak. 3. Csak kézi munkájok után éljenek. 4. Lenmagot csak ugarban szabad vetniök. 5. Lúdak tartására nem kapnak engedélyt. 6. A város tanácsában sohasem vehetnek részt. 7. A halászok tartoznak egy itczényi halat adni a bíróságnak.

1637-ben még egy ponttal bővítették ezen, már úgy is kemény határozatokat, t. i. azzal: a kis házaknak ne engedessék meg két szobának építése.

A kis házak lakóinak mindég szemet szűrt a nagy házak jogainak és kiváltságainak élvezete. Ők a községek páriái voltak, kik a tanácsból kirekesztve, mezőről és erdőről kiutasítva, a pálinkaégetéstől és a sörfőzéstől eltiltva és minden üzlettől és mesterségtől távol tartva, csak kézi munkára és fáradságaira voltak útasítva. Nem csoda tehát, ha ily nyomasztó helyzettől szabadulni akartak és minden elítéltetésök és büntetésök daczára több jognak gyakorlására törekedtek. Mint a madár a szabad lég után, úgy kíváncsoztak ők is a szabadság irigyelt birtokába jutni.

Innen magyarázható, hogy a kis házak sorsukkal nem elégedtek meg és viszonyaik leírását panaszlólag terjesztették fel a provincia tanácsának. — Ezt *apríl* 24-ére 1689-ben ez ügyben a gróf külön gyűlésre és tanácskozásra hívta össze. De itt sem

¹⁾ Ezen büntetés annál terhesebb lehetett, mert épen ez évben dühöngött a pestis a *Szepességen*, úgy, hogy *Lőcsén* 1688 ember halt meg és még 1502-ben a pénzdrágaság miatt *Leonhardus csütörtökhegyi* lelkész szép lova 4 frton adatott el. Lásd a kepesi krónikát és a matricula molerianát.

könnyebbitettek sorsukon, ellenkezőleg elhatározták, hogy a kis házak eltiltatnak a maláta — Malz — készítésétől. Sört főzni, vagy még inkább kimérni, ne merjenek. Ki ezen határozatok ellen mer tenni, 10 frtyi bírsággal büntetendő.

A kis és nagy házak jogviszonyairól a *Szepességén* levén szó, önként emlékezőnk vissza a régi jobbágy viszonyára urához. A jobbágy, ha nem is birt saját földdel, legalább ura adott neki földet használatra és házat lakásra, de a robot után fizetést nem kapott. A kis ház lakója azonban épen nem mivelhetett szántóföldet, saját házában lakott, de szabad kézimunkáját külön fizették. A társadalom szokásos jogainak élvezetében nem részesültek, sem a jobbágy a megyében, sem a kis ház lakója a városban.

Es azért épen nem fogunk csudálkozni, ha a kis házak lakói, lehet mondani jogfosztottjai, nem szünnek meg ügyeik orvoslását felebbezni egy, most az egyszer e célra külön egybegyűjtött küldöttség elé, melyben a lublói vár, tehát a lengyel kormány biztosai is részt vettek. E küldöttség végzése németül szerkesztett és szó szerinti fordítása a következő:

»Tekintetes és kegyelmes *Kalmocski János* gubernátor úr közbenjárásával az alúírott kiküldöttek a nagy és kis házak között egyezkedést hoztak létre, miután a nagy házak a kis házak ellen panaszt emeltek volna, hogy különösen a kis házak a régi, az 1622, 1636 és 1689-ből származó határozatok ellen élnek, és azokat az erdők, mezők, malátakészítés, sörfőzés és pálinkaégetés, valamint a baromtartás tekintetében sértik. Mindezt ércelt megfontolással megvizsgáltuk és a város jegyzőkönyvében fel is találtuk. Azért azt határozta a küldöttség, hogy a kis házak az érintett években hozott végzések szerint éljenek, mint azok a nevezett városi jegyzőkönyvben feljegyezve találtak. Nevezetesen: 1. Hogy a kis házakban senki se merészeljen 2 tehénnél és 4 disznónál többet tartani. 2. Nem is szabad neki malátát készíteni vagy készíttetni, vagy pedig ily célra árpát venni; hasonlóképp eltiltatnak a sörfőzés és pálinkaégetéstől. 3. Eltiltatnak továbbá a házak a ló- és ökör-tartástól, nem is szabad ily állatokat legelőre bocsátani, vagy a cselédeket rétre és mezőre sarlóval és kaszával füért kiküldeni, a ki ezt mégis megteszi, toties quoties 10 tallér lefizetésére köteleztetik. Nehogy azonban a kis házak azt higyjék, hogy a tekintetes küldöttség őket keresetökben és iparokban megakarná akadályozni, tehát megengedtetik nekik a pálinkaégetés, de úgy, hogy a malátát kötelesek a maláta készítőktől venni, ha nem akarnak a fentebb kiszabott büntetés alá esni. Hasonlóképpen megengedtetik nekik, hogy taligával mehetnek az erdőbe és a leesett fát összeszedhetik, de új fákat kivágni nem szabad. A lenmag vetést és a lúdtartást illetőleg elrendeltetik, hogy ez ügyben a bíróság előtt időről-időre folyamodjanak és az adott engedély értelmében járjanak el. Nagyobb megerősítés kedvéért a küldöttek sajátkezüleg aláírták és saját

pecsétökkel ellátták ez okmányt. Ez történt *Bélan* a városházán. szeptember 23-án 1726-ban Alexander Staniszlaus Figulowszky, ad hunc actum deputatus ex Brachio Arcensi.¹⁾

Serpillus, Comes 13 oppidorum Scepusiensium. (p. h.)

Jacobus Marci, Judex S. Georgii (p. h.)

Os. Heber, Richter in Leibitz (p. h.)

Johannes Joni Sen. Leibiczensis (p. h.)

Gregorius Reisz p. t. v. J. M. S. Georgb. (p. h.)

Jacobus Rost Leibczensis tribunus plebis (p. h.)

Approbatur in Arce Lubló die 20. Jan. 1727. Kalinewszky m. p.²⁾

Ezen határozatban, mint látjuk, már az újabb idő méltányosabb, szabadabb és igazságosabb szelleme kezd érvényesülni. Bizonyos feltételek alatt és kisebb mértékben már megengedik a kis házaknak, hogy házi állatokat tarthatnak, a sörfőzés és pálinkaégetés iparczikkeit mivelhetik, lenmagot vehetnek és a városi erdőből tüzfát használhatnak. A legújabb idő korszellemé évről-évre megszüntette a nagy házak kiváltságos állását és a kis házakat is a fejlődés folyamában lassanként egyenjogúságra emelte. Midőn 1871-ben az új községi törvény megjelent, mely a város minden lakóját az adott viszonyok között egyenlő jogú és kötelezettségűnek kijelentette, a szepesi városok ez értelemben tényleg már rendezve voltak és az egész, a középkorban az újabb időkig a kis és nagy házak közti tétovgató ür többé nem létezett. Ha mégis ma itt-ott a városokban a községi erdőből származó tüzifa elosztásánál a kis és nagy házat veszik zsinórmértékül és a nagy házaknak adják ki a nagyobb osztályrészt, akkor ezen körülmény csak egy kis történelmi reminiscencia azokra az időkre, melyekről fentebbi soraimban szóltam.

WEBER SAMU.

¹⁾ *Lubló* várából, hol a lengyel helytartó székelt, ki a XIII. szepesi elzálogosított várost kormányozta.

²⁾ Az idézett határozatok *Bélu* városa levéltárában találhatóak fel.

TÖRTÉNETI IRODALOM.

Magyarország Emléknappjai ezredéves történetében. Szerző Kerékgyártó Árpád, a m. t. akadémia I. tagja. Bpest, 1882. Laufer Vilmos tulajdona. Ára 4 frt 60 kr. 712 lap.

Jó nagy könyv s kissé drága, de hát ki ne fizetné szívesen, ha egy könyvben személyeket és tárgyakat illetőleg megtalálja az egész magyar históriát az esztendő minden napjára beosztva. Valóban termékeny gondolat s én csak azt sajnálom, hogy nem két kötet. Mert higgye el nékem a tisztelt olvasó, hogy egy ilyen könyv a legolcsóbb kalendárium a világon. Magyarország ezer éves történetének (azaz 997 éves; mert a hazába telepedés évének 884-et mondja a legrégibbet állítók véleménye, könyvünknek záréve pedig 1881,) minden nevezetesebb fiát és leányát külön sorozatban, nem különben minden nevezetesebb tényét harmadik sorozatban, a mint a név vagy tény eszünkbe jut, vagy amint itt-ott könyv vagy hírlapolvasás közben szemünkbe ötlük, azonnal magyarázattal és észrevételekkel kísérve megtalálhatni — ez oly tüneményes gondolat, hogy alig hiszünk szemeinknek, midőn a fent jelzett szép címmel ékeskedő könyv előttünk fekszik.

Nem is szólok a történet-tudósokról és a történetírás mesterségével foglalkozókról, kiknek e könyv valóságos varrógépje. Mert hiszen hányszor fordul elő, hogy egyik vagy másik király életében bizonyos okiratnak bizonyos országgyűlés, háború, békekötés vagy más efféle előtt- vagy után kelte nagyon fontos — de ama bizonyos — béke, háboru vagy országgyűlés évét, napját még a legtudósabb ember s a leggyakorlottabb író is épen munkaközben elfelejti, no rajta, keresd meg Horváth Mihályban, Szalayban, Fesslerben, Isten bocsássa meg bűneit a szegény írónak, kénytelen volt eddig Katonához, Fejérhez, a Wenzel, a Nagy Imre, Bedeus kiadványaihoz fordulni, míg megtalálta a mit keresett: most addig nyul, a míg karja ér, e pompás kalendáriumot felnyitja s azonnal megtalálja, a mit keresett. Azelőtt ez belekerült órákba, napokba, most belekerül három percbe, s a munka sokkal gyorsabban készül.

De hát a ki nem történettudós, nem foglalkozik a történetírás, tanítás mesterségével, hanem csak tanuló, mily könnyen szaporíthatja ilyen könyvből ismereteit, mennyire megkönnyítheti az emlékező tehetség működését s mennyire nélkülözheti a történeti tankönyvek szöszaporításait és mennyire fejlesztheti felfogási és berendezési tehetségét, összeállítván akár papíron, akár csak elméjében az összetartozó dolgokat.

És a laikus nagy közönség, kit napi foglalkozása távoltart a história gyönyört és élvezetet nyújtó virágos téreitől — de az est-óráiban vagy a pihenés boldog napjain jól esik néki is valamit hallani Árpádról, Szent-Istvánról, Szent-Lászlóról, a Mohácsi vészről, Budavára visszavételéről s több ilyenekről, valjon nem szívesen olvassa el minden napnak vagy hétnek ezer éven át lepergett emlékeit? Szépen, okosan gondolta, a ki ezen könyvnek tervét kigondolta.

Ha azonban tekintjük a két lapot elfoglaló előbeszédet, látjuk, hogy az első lapon az 1741-ik évi szeptember 11. napja, a Mária-Terézia királyné előtt hódoló magyar rendek »Vitam et sanguinem« kiáltó hűsége van dicsőítve. És ez igen helyes — jól is van írva.

Szerző aztán így folytatja: »Szeptember 11-ke eseményeinek emlékezete tehát csak fokozhatja a fenséges uralkodóház iránt való hű ragaszkodásnak, csak emelheti a nemzet önbecsének érzetét és mégis, midőn ezen nevezetes emléknaphoz 1841. szept. 11-én százados évfordulója volt, nem ünnepelték azt és a nyilvánosság közönlényei tudomást sem vettek róla. *Az illetőknek emlékeztetőre lett volna szükségük.*« Ez utolsó sorban tehát a könyv egyik főczéljául a jubileumokra való emlékeztetés van kitézve. No ezt a czélt mi eltűnjük egy könyvtől, több oldalú hasznos voltáért, de nem rajongunk érte oly nagyon. 1841-ben, igaz, lehetett volna felemlíteni a lapoknak s tán disz-tableauxkat is lehetett volna rendezni a nemzeti- és más színházakban. De sokkal inkább kellett volna Metternichhez, hogy boldogemlékű V. Ferdinánd királyunknak valami királyi tettet tanácsoljon, mint hogy a nemzet a maga tapintatos, de önkéntes nemes tettét dicsőítse. Akkor azonban a jubileumok még nem voltak oly divatban, mint ma s bizonyosan csak ez tartóztatta vissza a hatalmas kancellárt is. De ma, midőn 7 éves, 10 éves írói, színészi, hivatalnoki stb. pályák megünneplése is a csömörlésig gyakoroltatik éppen nem tartom szerencsés választásnak, ha egy könyv czéljául a jubileumok szaporítása tüzetik ki, legyen az bár tudományos, politikai vagy éppen nemzeti jubileum.

De hát valjon Kerékgyártó úr műve éppen az általa kitézött emlékeztetés czéljának megfelel-e? Valjon az elősorolt tények képesek-e üdvös eszméket, nemes érzelmeket ébreszteni és hasz-

nos tettekre vezérelni? Tekintsünk a mutató-lajstromokba és nézzünk át néhány érdekes pontot.

A tárgymutató XIX. lapján áll: *Házassági szertartások fejedelmi* 523. Kikeressük az illető lapot s olvassuk: »1264. (okt. 5.) IV. Béla hasonnevű (jobban mondva hasonló nevű) fiának fényes menyegzője. Béla Slavonia hercege Ottokár cseh király unoka-hugával, brandenburgi Kunegunddal kelt egybe. A nász Bécs szomszédságában, az ország határszélén, sátorok alatt folyt le. Béla és Ottokár királyok vetekedtek a fényűzésben. A magyar urak pompás öltözete, a kucsmáikon, magasló kócsagtollak, a szakállaikba szövött gyöngyök és drága-kövek a távolból jött vendégek szemeit vonták magokra. Miután Béla király a menyasszony hitbérét meghatározta, hasonnevű fia a vőlegény aranykoronát tett jegyese fejére, melyet egy magyar főúr kivont karddal azonnal leütött onnan.« Már azt vagyok bátor kérdeni, hogy *mi e közleményben a fejedelmi házassági szertartás?* Az e, hogy a menyasszony fejére koronát tesznek s azt kivont karddal leütik? Én azt gondolom, hogy ha ez igaz történet (nem tudom, hol van megírva) nagyon is botránys esemény lehetett. Mi az tehát, a mi itt üdvös eszméket nemes érzelmeket ébreszt és nagy tettekre vezérel, vagy melyik momentumát jubiláljuk meg a jövő október 5-én?...

Halálos ítéletek az országgyűlésen 403. 450. 647. Az első pont alatt elő vannak sorolva az 1575. aug. 8-án kivégzettek: Ez helyes adat. Báthori István az országgyűlés által ítéltette el Békes Gáspár elfogott híveit; de már a második pont alatt 450 lapon szept. 1-ről beszél a cikk valami 1593-ik évi országgyűlésről, hol semmiféle halálos ítélet elő nem fordult. Végül ezt teszi hozzá: »Itt egyik oka az 1594-ki vérengzésnek;« melyet t. i. Báthori Zsigmond követett el a Kendieken és társaikon. De ebben a vérengzésben az országgyűlés semmiképen be nem folyt, legfeljebb úgy, hogy tagjai szállásaikon remegtek, hogy rájok is kerül a sor, mikor meghallották, hogy mi foly a piacon. A harmadik pont alatt a 647. lapon elő sem fordul erdélyi o. gyűlés. Felhozhatnék még több tévedést, talán toll, vagy ki nem igazított sajtóhibát, felemlíthetném a bőbeszédűséget néhány újkori asszonyság nevénel (3—4 oldalon foglalokzik velök és a szófukarságot, pl. Temeskári Pelbártnál, kiről az újabb adatokról nem emlékezik), kifogásom lehetne a forradalmi eseményekről tett megjegyzések ellen, midőn ki nem tisztázott tényekről és viszonyokról határozottan beszél, de kutforrást nem említ; de bizony folyóiratunk szűk tere nem engedi, hogy ily nagy munka minden egyes részlete bírálat alá vétessék. Összevonom tehát a mondottakat, hogy t. i. a gondolat, a munka terve jó,

helyes, czélszerű; de a kivitel nem egészen hibátlan. Azonban ezeket a használat és gyakorlat fogja lassanként kimutatni és kijavítani s valószínű, hogy mások közreműködése is fog segélyül szolgálni, hogy az egyes tévedések felderíttessenek, melyeket szerző, figyelemmel kísérve, művét, lassanként kijavíthatja s így következő kiadásait mindig jobbá és használhatóbbá teheti.

Részemről még csak egy pár megjegyzést akarok tenni, hogy t. i. ha azt akarjuk, hogy a mű tudományos színvonalra emelkedjék, az eddig ismeretlen, a szabadságharczra vonatkozó, sőt a régibb adatoknál is, melyek nem épen köztudomású dolgokat tartalmaznak, meg kellene említeni a kútforrásokat. Ez igaz, kissé fáradtságos, de nagyon hálás munka lenne s bátran elférne ugyanezen a téren, ha a következő kötetekben néhány asszonyságra, néhány mai tudósra, néhány nagy urra bőven öntött elismerések, dicséretetek árja, melyeknek ilyen könyvben épen nincs helyök, a kellő mértékre szállíttatik.

Hiszem, hogy a műnek nagy kelete van s még nagyobb lesz idővel. Hasznos írásztali segéd minden művelt emberre nézve s idővel második, harmadik kiadása bizonyly a kifogástalan tudományos könyvek sorába fogja emelni; de így is, mint segédkönyvet, bátran ajánljuk minden tanulmányozó becses figyelmébe, mint jó gondolat, végtelen sok fáradtság és türelmes kitartás eredményét.

K—S.

Les colonies Lorraines et Alsaciennes en Hongrie, par le dr. L. Hecht, professeur a la faculté de médecine de Nancy. — Nancy imprimerie Berger Levraut et Cie, 1879. — Közép októv, 54 l. Mellélkelve: Carte pour servir à l'histoire de la colonisation de la Hongrie de 1762 à 1772.

Sok fáradtságunkba fog kerülni, mig tüzetesen földerítve lesznek történelmünkben mindazon folyományok, okszerű következmények, melyeket a külföldi elemnek közbevegyülése nemzetünkbe eredményezett. Mióta a bölcsészeti fürkészés mindinkább nagyobb tért hódít újabb történetírásunkban, a szakemberek figyelmét is mindjobban foglalkodtatják az olyan munkák és adatgyűjtemények, melyek hazánk különféle népvegyülékének ide származását, megtelepedésök indokait és államéletükre való hatásukat tárgyalják. Magyarország történelme csakis akkor lesz igazán pragmatikus, ha századok óta nyomról nyomra ki lesz majd mutatható, milyen hatása volt állami fejlődésünkre, a magyar közszellem alakulásaira, az ország értelmi és anyagi állapotainak szüntelen módosulásaira, erkölcsünkre, társadalmi viszonyainkra, politikai hajlamainkra ama mozgó erőknek, melyek nem a nemzet véréből valók, hanem más talajban gyökereznek és más éghajlat alatt keletkeztek, nőttek fel.

Az előttem fekvő füzetke az *elszászi és lotharingiai francia gyarmatosoknak Délmagyarországon történt telepítéséről* szól. Fontos magyarázatot képez hazánk történetében a nyugot európai latin és germán fajoknak bevándorlása Magyarországra, III. Károly, Mária-Terézia és II. József uralkodása alatt. Nem volt az egyszerű colonisatio, melynek célja csupán csak a lakosság szaporítása, hanem igenis volt a nép szaporítása oly idegen elemek által, melyek hivatva voltak a magyar nemzeti egységet megszakítani és a magyar közszellemet a hagyományos államczettől idegen irányba terelni. Az e fajta telepítéseknek a múlt században leginkább Délmagyarország volt a színhelye, és az e fajta telepítések politikai tendenciája is leginkább ott éretett el sikerrel. Másutt a hazában, hol a múlt században idegen telepedések történtek, az ethnographiai arányok úgyszólván csak futólagosan változtak. A telepítés még társadalmi tekintetben sem változtatott valami sokat a vidék színezetén és nem kölcsönzött annak maradandó külön sajátos jelleget. A nemesség befolyása és a magyar nemzet önfentartási ösztönének ereje rövid idő alatt túlsúlyba helyezte ismét az idegének közbevegyülése által megzavart nemzetegységi mérleget.

De az ország délkeleti végszélein, hol nemesség nem volt és a magyar lakosság csak kis számban volt jelen, minden másképen történt. Ott a múlt századi idegen telepítések oly lényeges változásokat idéztek elő a politikában, társadalomban, egyházban, iskolában és minden téren, annyira kirekesztették ama országrészt a nemzet egységes fejlődési menetéből, hogy *Délmagyarország történetének számos fejezete egészen speciális részét képezi a hazai történetnek, mely mintha nem is tartoznék Magyarország történetéhez, ahhoz semmiben sem hasonlít.* Magyarország csak 1779. évben kezdett ott létezni, mikor ama országrész, mely 164 évig a török félholdat uralta, azután pedig egy félszázadon túl, az osztrák fegyverhatalom által elkobozva, magán uradalma volt a bécsi kincstárnak, ismét visszakapcsolatott az anyahazához.

Azon 63 éves időszakban, mely Temesvár visszahódítása és Temesi Bánság megszüntetése közt lefolyt, *háromszor* telepedtek Délmagyarországon Lotharingiából és Elzászból *francia* rajok. Az első délmagyarországi francia települők, miről azonban Hechtnek úgylátszik nincs tudomása, az 1752-ik év táján szállották meg a temesmegyei *Mercy-falvát*. 1763—66. évben jött a második francia szállítmány és ugyancsak *Mercy-falván* és *Szent-Andráson* települt. 1770—72. évben szállotta meg a francziák harmadik vendégnépe *Fehértemplomot*, *Uj-Bessenyüt*, részben *Szöllöst*, egészen benépesíté *Szent-Húbert*, *Trübswetter*, *Soltour* és *Charleville*, részben *Osztern* és *Gottlob* Torontáli községeket.

Szent-Hubert és Charleville ma is létező lotharingiai hely-

ségek nevei, melyeket a gyarmatosok régi hazájukból ültettek át hazánk földjére. Charleville a mőzeli departementban és a vigy kantonban Metztől éjszakra fekszik, Szent-Hubert szintén Metz közelében egy jövedelmes uradalomnak a neve.

Ezen francia eredetű délmagyarországi községeket látogatta meg *Hecht* nancyi tanár 1877. évben. Látogatását becses emlék gyanánt a jelen ismertetés tárgyát képező könyvecskében örökíté meg. A kis munka nemcsak szép előadásánál és alapos történelmi tájékozottságánál fogva érdemli meg figyelmünket, hanem főleg azért is, mert a magas műveltségű és ősi hazájukból messze földre elszármazott honfitársai iránt meleg érdeklődéssel viseltető szerző lelkiismeretesen kutatta fel a bécsi államlevéltárakban, a délmagyarországi francia coloniák plébániai anyakönyveiben, a nyomtatott kútfőkben és a néphagyományban mindazon adatokat, néha a lényegtelen körülményekre is kiterjeszkedő apróbb részleteket, melyek által atyafiai kivándorlási történetét megvilágíthatni gondolta.

Kiválóan becses szerzőnek művében az a rész, melyben megismerteti velünk az okokat, melyek francia gyarmatosainkat ősi hazájuk elhagyására és kivándorlásra bírják, az osztrák kormány pártfogó oltalma alá való menekülésre kényszerítették.

Lotharingia, mely tudvalevőleg kezdetben német herczegség volt, a lengyel örökösödési háború alatt 1733. évben Franciaország hatalma alá került, olyképen, hogy Lesczinszki Szaniszló lengyel király birtokában maradjon, míg él, annak halála után pedig az 1735. évi bécsi békekötés határozatai értelmében egészen Franciaország tulajdonába menjen át, mi 1766-ban valósággal meg is történt. Elzász már előbb, 1648. és 1681-ben került francia fennhatóság alá.

Lotharingiában a kivándorlási mozgalom Szaniszló uralkodásának második szakában veszi kezdetét, mikor a király székvárosát díszesen átalakítja, számos műemlékkel fölékesíti és Nancyban a szépművészetek, az irodalom és tudomány fejlesztésére gazdag alapítványokat tesz. Mindezen költségek az alattvalók rovására történnek és a népet véginségre juttatják. Hozzájárult a bajhoz és növelte a nyomort, elégedetlenséget a lotharingek háborúba hurczolása, a német sereg ellátására hajthatlan szigorral gyűjtött hadiadó és más egyéb sarcok. Galaiziere kauczellár igazságtalan robotolásra szorítja a szegény népet és neuvillei kastélyában kertjét művelteti általok, a nancyi országúton pedig súlyos kényszer-munkákat végeztet velök. Egy hivatalos vizsgálat constatálta, hogy Szaniszló zsarnoki kormányának 23,590 lotharingiai földesgazda esett áldozatul, kik minden vagyonuktól megfosztva, napszámosokká lettek és hazájukból menekülni kényszerültek. A kivándorlás ellen

szigorú rendszabályokat hozott a kormány, börtönnel, a vagyon elkobzásával, a polgári jogok elvesztésével bünteté a menekülőket. Ezen kétségbeejtő helyzet mitsem javult az által, hogy a provincia később Franciaországba kebeleztetett be. Franciaországban ez időszerint Pompadour és Dubarri szégyenletes uralma sajtolta a népet. Az állapot még rosszabrá fordulta a háború következtében, melyet Franciaország a keletindiai gyarmatok miatt 1756-ban Anglia ellen viselt. Pompadour rábirta Lajost, hogy a poroszokkal szakítson és Ausztriával lépven szövetségre, résztvegyen a hétéves háborúban. A francziák kudarczai, az angolok tengeri diadalai, a nép rendkívül elszegényedése kényszeríték végre Lajost elfogadni az 1763. évi párisi békét, mely által Franciaország elveszté északamerikai és szenegáli birtokait is. A francia állantestet benső rothadás emészte, a legszemérmetlenebb despotismus lázas izgatottságban tartá a kedélyeket.

A vigasz nélküli sötét éjszakában, mely ama időkben a francia alattvalókra nehezedék, éltető reménysugár gyanánt jelent meg 1763-ban Mária Terézia gyarmatosítási pátense. Toborzó ágensek jártak be a külföldet és szedték össze, ígéretekkel kivándorlásra lelkesítették az elégedetlen és sorsukon javítani akaró szegény népet. A később osztrák kézbe került kis Kehl várában, a Rajna jobb partján, egy császári jegyző fogadta a kivándorló népet, ellátván minden családot a szükséges utiköltséggel, útlevelekkel stb.

Ez a lotharingiai és elszászi kivándorló francziáknak második raja, mely monarchiánkban keresett oltalmat és boldogulást és melyet az első már 1752-ben előzött meg. Ezen első francia bevándorlókról nem emlékezik meg Hecht. A második gyarmatos rajnak bevándorlását pedig 1764-re teszi, holott bizonyos, hogy a második francia rajnak bevándorlása már 1763-ban vette kezdetét és tartott, nem mint szerző mondja 1772-ig, hanem egy huzamban 1766-ig. Ekkor szállották meg francziák a már említett bányásági községeket, Bácsban pedig *Apatint*, *Gajdobvát*, *Uj-palánkát* és *Karavukovót*. Előfordúlnak Bácsban a Rizar, Merschi, Hardi, Pekar és Molnár családnevek, melyek szembetűnőleg a francia Richard, Marchal, Picard, Mennier családneveknek ferdítései. A bányászi francziák, noha a közjök vegyített sváb colonisták, a temesvári tartományi kormányzék és az ottani egyházi befolyás germanizáló hatása alatt ők is elnémetesedtek, tisztábban őrizték meg eredeti neveiket. A Lorret, Rubie, Duc, Francisquet, Etien, L'Amant, Dechamp, Fournier, Russen bányász franczia nevek eredeti tisztaságukban hangzanak még mai napiglan is.

Cherier Miklóst, a híres kánonistát és hitudort, Csanád, Temes és Torontál megyék egykori táblabíráját, mint az irodalomban

terén is feltűnt kiválóbb szellemet és magyar érzelmű jó hazafit ismeri közönségünk.

1769. év végével indult el hazájából Magyarország felé a francziák harmadik gyarmatos csoportja. A dabói grófságból és Foug környékéről strassburgi, hoffeni, schönauai, marckolsheimi származásu gyarmatosok, úgy szintén Sainte-Marie-aux-Minesből és Saint-Hippolyteből való elzásziak, vogeseni népek, esedeztek felvételért a nagy fejedelemasszonynál. 1770. évi februárban és márcziusban 127 német-lotharingiai család jelentkezett felvételre. Ugyanazon évi ápril hóban 930 család vette útját Magyarország felé. Ezek háromnegyed része Lotharingiának francia részéből származott. Ugyanazon évi augusztusban Commercy, Pompey, Blámont, Avricourt és Thionville francia kivándorló lakossága vonúlt át Kehlen, hogy az őket megelőzőtt atyafiaikkal egyesülve, velők egy társaságban utazzék Magyarországra. Hecht szerint 1779. évi augusztus 25-dikétől december 31-dikéig 203 elzászi család jelentkezett Kehleben magyar földön való megtelepedésre. E családok 80 különböző alsó-elzászi helységből valók. A felső-elzászi kivándorlók Bále felé vették a rövidebb útát. A bálei osztrák császári residens, Nagel, még 1771-ben is arról tesz a bécsi kormány-nál jelentést, hogy igen nagy számban jelentkeznek kivándorló francia gyarmatosok, köztök nemcsak parasztok, hanem ipartűzők, gyapjúszővők és vinczellérek is. »Elhagyják hazájokat — mondja Nagel — a legszigorúbb kormánytilalmak daczára és titokban szöknek el. Azt beszélik, hogy a kivándorlás nem fog egyhamar megszűnni, mert azok, akik Magyarországra már előbb megtelepedtek, sokat írnak haza ottani jó fogadtatásukról és bátorítják a népet kivándorlásra.«

A kivándorlók útazását is leírja Hecht. Ugyanazon községbeliek többnyire egy csapatban útaztak. Minden csapat vezért választott magának. A vezér dolga volt népének szükségleteiről gondoskodni és a fölött is örködni, hogy útközben csalárdul el ne csábítsa őket valaki más valamely gyarmat helyre. Mert ugyanakkor szedték a telepeseket a poroszok, szászok és oroszok is. A családapák és anyák útközben naponkint 6 krt, a gyermekek 3 krt kaptak. Bécsben 3 frtot fizettek le minden családfőnek. 1772-ben megszűnt a francziák bevándorlása.

A mit Hecht a továbbiakban elbeszél a francia gyarmatok ellátásáról Délmagyarországon, a bécsi telepítési bizottságról, a temesvári administratióról, a szántók mennyiségéről, melyeket művelés alá kaptak, az mind ismeretes dolog előttünk. Új azonban szerző azon állítása, hogy a francia jövevények anyagi jóléte annyira földidézte ellenök a *magyarok* és oláhok irigységét (qui excita la jalousie des Hongrois et des Roumains habitant les vil-

lages voisins), hogy azok éjjelenként gazdaságaikat elpusztították és barmaikat elhajtották. A francziák csak úgy szabadúlhattak a rablók betöréseitől, hogy kimélet nélkül lelőttek minden subás embert, a kit éjnek idején földjeiken megláttak. Nem tudom, honnan vette szerző ezen adatait. Annyi azonban bizonyos, hogy a magyar nép, *mely azon időtájt sehol nem is létezett a francziák által telepített községek környékén*, sem nem irigykedhetett az idegen gyarmatosok jóléte miatt, sem nem pusztította szállásaikat, hanem örült, ha *mint számkivetettet önnön hazájában*, nem bánították a hatalom bitorlói és békességben meghúzódni engedték a tartomány valamelyik szögletében. *A kevés magyar gyásnapokat ílt akkor Délmagyarországon!* Nem gondolhatott arra, hogy a betelepített németek, francziák, rácok, bolgárok és oláhok rengeteg légiót éjjeli vexatiók által helyeikből kiszorítsa, vagy gyengítse. Szükségesnek tartottam e megjegyzést, mert ilyen és hasonló frivol gyanúsításokkal már több olyan történetírónál találkoztam, ki elegendőnek tartja csupán német kútfőkből meríteni Délmagyarország azon korbeli historiáját. A különben nagyon objectiv szerző is valószínűleg német forrásból meríté regényes epizódját.

Mindenütt a világon, a hol colonisatiók történnek, az idegen települők assimilálódnak új hazájok államéletével, társadalmával, elsajátítják nyelvét, szokásait, keresztény államokban gyakran még a praedomináns vallást is. Közvetítik ezt maguk a törvényes institutiók, az életszükséglet követelményei, néhol bizonyos kasztok és társadalmi osztályok. Magyarországon a nemeségnek és a hierarchiának volt az hívatása. De Délmagyarországon e tekintetben kivételes állapotokat találunk. A német megmaradt németnek, a rác rácznak, az oláh oláhnak, a bolgár bolgárnak. *A magyarosítás processusa legújabb keletű!* A bevándorolt francziákat is, noha aránylag mindössze csak kevesen voltak, francziáknak ígykezett megtartani az e tekintetben legtöbb befolyással rendelkező egyházi hatóság. Hecht kimutatja, hogy a délmagyarországi franczia coloniák élére még I. Ferencz király uralkodása idejében is franczia papokat állított a csanádi püspöki kormány. Említi Raka, Eustache, Breton, Parée, Petitjean, Leclère, Maillat, Germain, Collignon és más franczia lelkészek neveit. A franczia gyarmathelyeken az egyházi szertartás is franczia nyelven végeztetett, míg a községi hivatalt németek vezették és az iskolai oktatás is német nyelven eszközöltetett. A dél-magyarországi franczia telepítvényesek ma már mind elnémetesedtek; a franczia nyelvet, még pedig a metzi, bezanconi, párisi és luxemburgi népdialektusokat, csak néhány aggastyán beszéli még. Az 1868. évi törvényhozás elvégre meghonosítá náluk is a magyar nyelvet. *Ar ifjabb nemzedék mindinkább igyekszik nyelvben*

és szívben magyar állampolgárrá nőni ki magát. Elősegítik azt jó részben a szegedi iskolák és a szegedi magyar családokkal folytatott gyermekcserék, mit Hecht dicsérelőleg emel ki könyvében. »Outre l' allemand — úgymond, — qui rappelle le dialecte usité, en Alsace et dans le Wurtemberg, la jeune génération commence à parler le hongrois, qu'elle a appris tant dans les écoles des villages que dans celles de Szegedin: dans cette ville importante existent de bonnes écoles dans lesquelles l'enseignement est surtout donné par des religieux. La diffusion de la langue hongroise est encore favorisée par une coutume féconde en heureux résultats, autrefois en usage entre la Lorraine et l'Alsace, et encore aujourd' hui très-répendue entre la Suisse romande et la Suisse allemande, l'échange des enfants. Deux familles de langue différente se confient réciproquement leurs enfants pour leur apprendre une langue nouvelle.« (39. l.)

Hecht munkája végén említi még azon emlékek nyomait is, melyeket a múlt századi kivándorlásról Franciaországban itt-ott találhatott. Közze tesz továbbá hat igen érdekes táblázatos kimutatást a kivándorolt családok régi lakhelyeiről; mely nevű családok és mely községekben kaptak Délmagyarországon lakhelyeket; mely erős volt 1875-ben a szent-huberti, charlevillei, seultouri, trübswetteri, gottlobi és oszterni francia telepítvények népessége; mely családok azok Lotharingiában, melyeknek nevei az 1760. és 1772. évi francia kivándorlók neveivel azonosak, és végre mely falvakat építettek a volt temesi Bánságban 1762—1772. években a bevándorolt gyarmatosok újonnan és mely régi falvak nagyobbítottak általok?

A munkához mellékelte térkép ellen kevés technikai kifogást tehetni. Csak a történelmi nevekkal és a földrajzi nomenclaturával nem volt a szerző egészen tisztában. Említi például *Temesvármegyét* és *Krassova vármegyét*, a mi pedig egy legújabb kori 1867. évi térképen bizonyára paradoxon, Bács megye *Batsch*-nak, Dugoszelo *Dugostellá*-nak, Beregszó *Beresző*-nek, Kis-Oroszi *Kis-Oros*-nak, Melencze *Metencz*-nek, Katalinfalva *Catharinendorf*-nak stb. van írva.

Különben a munka tanulságos és — miként az itt közölt kivonatból is látni — sok oly adatot tartalmaz, melyek a közönséget általán, de különösen délmagyarországi történetíróinkat közelebbről érdekelhetik. Azon történelmi elvi szempontot, melyből a magyarországi idegen telepítések tekintendők és az azokról szóló speciális munkák értéke is mérlegelendő, már ezen ismertető sorok elején jeleztem.

DR. SZENTKLÁRAY JENŐ.

Kalauz az orsz. magy. iparművészeti muzeum részéről rendezett könyvkiállításhoz. Nagy 8° 5 és 266 lap, 19 mûmelléklettel (színynyomatok, címlapok, kezdőbetűk stb.)

Mikor az országos könyvkiállítás eszméjét szakférfiak megpendítették, a közönség nem volt egészen tisztában, mi mindent fog e kiállítás magában foglalni. Lehet, hogy ezt kezdetben maga a kiállítási bizottság sem tudta. A kiállítást az iparmúzeum rendezte, s így mindenki azt várta, hogy a kiállítás első sorban csupán a hazai ipar egy fontos ágának, a nyomdászatnak fogja történetét adni, hogy meg fog elégedni, ha általánosságban, egy-egy korszak kiválóbb termékeivel mutatja be a fejlődést, melyet a hazai nyomdászat négy százados múltja felmutat. Azt hittük, hogy inkább a technikai fejlődés menetét fogjuk látni s nem gyanítottuk, hogy a kiállítás ekkora terjedelmű lesz. Az iparmúzeum cége nagyon sokat egyesített az országos képtár termeiben, közte sok olyat is, mi nem tartoznék az iparmúzeum hatáskörébe. Előttünk látva az óriási eredményt, melyet félévig tartó szakadatlan munkálkodás létrehozott, nem czélunk vizsgálni, a mondott intézet volt-e hivatva annak rendezésére: ez a dolog érdemére nézve teljesen mindegy, s szakembereknek okuk van örülni, hogy a kiállítás létrejött.

Óriási időt kellett fordítani egy-egy kiállítási csoport rendezésére, de tán az összes csoportok összeállítására nem került annyi időbe és fáradságba, mint az az egy, a mely a Magyarországon és Erdélyben 1473-tól 1711-ig létezett nyomdák termékeit tartalmazza. A Nemzeti Muzeumi könyvtár gazdag anyagából össze kellett állítani mindazt, a mi a mondott korszakból ott megvan; a magyar nyelvű nyomtatványokat ismertük már Szabó Károly »Régi magyar könyvtára«-ból, de az idegen nyelvűeket most kellett összeszedni. Hetekig tartott munkálat után ezeknek jegyzéke nyomtatásban is megjelent¹⁾, ezután szét kellett ezt a hazai könyvtáraknak küldeni, azok szorgalmasan dolgoztak a hiányok pótlásán s a fővárosi nagy könyvtárak hónapokig ezzel voltak elfoglalva. Így történt aztán, hogy az eredetileg mintegy nyolczszáz kötetnyi anyag csakhamar megháromszorosodott. De a dolog természetéből folyik, hogy nem mindig az kelti a legnagyobb érdeket, a mi sok fáradságba került. A nagy közönséget a kiállítás e része nem nagyon vonzotta, melyben alig van egy-

¹⁾ Jegyzék azon Magyarországon és Erdélyben 1711-ig nem magyar nyelven nyomtatott munkákról, melyek a Nemz. Muzeum könyvtárában őriztetnek. 44 lap.

két könyv, mely díszesebb kiállításával a szemet is gyönyörködteti. Gondoskodni kellett oly csoportokról is, melyek a nem szakértő figyelmét is lekötik. Ekkép vált azután a kiállítás is oly változatos, érdekessé, mely a művelt közönség teljes megelégedésével találkozik, különösen mióta a jogos panasz a kiállítási kalauz elkészése miatt elenyészett s a rendkívüli díszszel kiállított könyv előttünk fekszik.

A kiállítás csakis a Kalauz megjelenésével vált teljesen élvezhetővé. Miként a kiállítás sikerülte felülmúlta a hozzáfűzött reményeket, úgy a Kalauz is meghaladta a várakozást. Valami középfaj katalogus és tudományos munka között. Katalogusnak sok, tudományos műnek kevés, mert megmaradt benne bizonyos katalogus-szerűség. Egyes értekezések, melyek a csoportokat bevezetik, akármely szaklapban helyet foglalhatnak. Pulszky Ferencz, Szabó Károly, Csontos János, Pulszky Károly, Emich Gusztáv, Ballagi Aladár stb. tollából kerültek ki e czikkek, melyek világosan, érthető modorban adják a közönség elé azon eredményeket, melyekre hosszú kutatások után jutottunk.

A kiállítás első csoportja a magyarországi codexé, melyekhez Csontos János és Pulszky Károly irtak bevezetéseket. — Hatvan kéziratot tartalmaz e sorozat, melyeket magyarországi egyének másoltak vagy festettek. Magyarországi könyvmásolókról, kik a könyvnyomtatás feltalálása előtt ugyanazon ipart űzték, mint később a nyomdászok, eddig keveset tudunk. Újabb kutatások azon 12 könyvmásoló számát, kiket Toldy ismert, már csaknem százal szaporították, hol van még ehhez azoknak száma, kik nevüket az általuk irt kézíratra fel nem jegyezték? E hatvan kézirat egymás mellé állítva, még további vizsgálatok alapjául is szolgálhat. Ismeretes, hogy a középkornak voltak írói iskolái s voltak egyének, kik a könyvmásolást nemcsak tudományszeretettől, hanem üzletből végezték. E kettő közt szoros különbséget kell tenni, mert írói iskolákra, a könyvmásolás iparának történetére csak az üzletszerűleg másolt kéziratokból vonhatunk következtetést. Ily üzleti könyvmásoló volt például Magyarországi János 1348-ból, ki mint szépíró Ulrich asbachi apát szolgálatában állott, Sztárai Máté 1474—75-ből. ki Egervári László nagyváradi püspökségi gubernator számára dolgozott. Briccius polánkai pap, ki Vitéz Jánosnak volt felfogadott másolója. Külföldön nagyjából ismerjük már az ily írói iskolákat. Monte-Cassino, Rheims százával termelt irnokokat s német és francia oklevelekben azt is ki lehet mutatni, annak írója melyik iskola növendéke volt.

Ezt kellene minálunk is elérni, s a kiállításon együtt levő anyag alapúl szolgálhatna e vizsgálatok megkezdésére, s külföldi analógiák alapján meg kellene állapítani, mily állást foglaltak el

hazánkban a könyvfestők s irnokok, mint iparúzők, általában, volt-e hazánkban is író-iskola? (talán Pannonhalmán?) Ez lenne egyik feladata azon nagyobb munkának, melynek elkészítése e kiállítással kapcsolatban tervezve van.

A Kalauzban hatvan kézirat pontos bibliographikus leírását találjuk, melyhez a műtörténelmi részt Pulszky Károly készítette. Ez annyival érdekesebb, mert eddigelé teljesen járatlan téren mozog. Eddig Rómer, Ipolyi adtak egyes adalékokat a hazai festészet történetéhez, de a kéziratokat, tekintve, hogy azok hazánk és a külföld különböző könyvtáraiban szét vannak szórva, behatóbb vizsgálat alá nem vehették. Pedig, mikép a Kalauz mutatja, e téren több érdekes és kiváló termékkel találkozunk. A Pray-codexnek XII—XIII. század rajzai még egészen byzanti befolyásról tanúskodnak; önnállóbb művészetről ad már számot a XIV-ik század. A gyulafehérvári püspöki könyvtár birtokában levő esztergomi missale, melyet a westphaliai születésű Steph Henrik csukárdi plébános írt és festett 1377-ben, haladott technikáról és izlésről tanúskodik. A burgundi befolyásra emlékeztető modor meglepő realismust mutat, különösen a lapszéli díszítésekben. Egy másik kiváló termék a Miskolczi László által festett missale 1394-ből, mely gyengébb technika mellett művészibb felfogást mutat, a feszület olasz befolyásra emlékeztet. A két festett emlék képviseli legszebben a XIV-ik századot.

A XV-ikből legremekebbek a körmőczi és selmeczi tanácsjegyzőkönyvek; az első 1426-ban, az utóbbi 1432-ben készült; a bennök levő feszületek a gothikus művészet remekei s méltán ragadnak bámúlatra művészeik iránt, kik közül az utóbbit, Gobil Jánost névszerint is ismerjük.

A kiállítási katalogusnak ez a része az, mely (a könyvkötések története után) a legtöbb ujat tartalmazza, vagy legalább összegyűjtötte az eddig szétszórt anyagot. A mit e kéziratokról itt olvasunk, azt megtalálhatjuk ugyan a Magyar Könyvszemle füzeteiben; de itt együtt bírjuk az anyagot, melyet így könnyebben áttekinthetünk és osztályozhatunk.

E kéziratokban sok történelmi anyag is rejlik. Például az erdélyi oláh zajongásokra nézve nem érdektelen egy kézirat keletzése (S. Augustinus de conflictu vitiorum et virtutum 1433-ból) mely ekkép szól: »Finis huius libri sub a. d. 1433. tempore disturbii cum Olahis de Fugaras.«

A magyar nyelvemlékeket Volf György, a magyar vonatkozású kútfóket Csonotosi János állította össze. Az első csoport negyven, az utóbbi hetvenöt számot foglal magában. A leírás mindenütt felemlíti azt, a mit a nagy közönségnek e becses emlékekről meg kell tudnia, de csekély fáradsággal azt is ki lehet

tett volna tenni, melyik van kiadva, hol és melyik kiadásban. Ez a jelen összeállítást még becsesebbé s maradandóbb értékűvé tette volna. A magyarországi codexeket a Kalauzban a legszebb nyelvemléknek Kinizsi Benigna imádságos könyvének címlapja előzi meg sikerült másolatban. Hogy e két sorozatból több igen nevezetese, a köningsbergi imatöredéket, a bécsi és müncheni magyar codexet, Anonymus, Kézai krónikáit, a bécsi képes krónikát nélkülözzük, érezhető hiány, de tekintve, hogy a kiállítás s e Kalauz a nagy közönség használatára készült, az összegyűjtött anyag bőven ad kárpótlást az elmaradottakért.

A közönség figyelmét a kéziratok között különösen azon hatvannégy darab ragadja meg, melyekhez a nagy magyar király: Corvin Mátyás emléke fűződik. Mennyiből állhatott a régi Corvina könyvállománya, ma már csak hozzávetések, összehasonlítások útján gyaníthatjuk. Egykorú híres könyvgyűjtemények nem igen tartalmaztak tizenkét-tizenötezer kötetnél többet, enniből állhatott a hirneves budai királyi könyvtár is. Jelenleg csak azon kéziratokat tartják kétségtelenül a Corvinából eredőknek, melyeknek címlapján a király hollós címere látható. Azon kéziratokon, melyek Mátyás idejében készültek, csakugyan látjuk e címert; de kétségtelenül voltak a Corvinában oly kéziratok is, melyek előbb más könyvgyűjtők birtokában voltak, ezek tehát nem mutatják fel a hollós címert. De minthogy ezeknek provenienciáját ma már megállapítani igen nehéz, kétségtelen Corvin-codexnek csak azt szoktuk mondani, mely mint ilyen, címeréről vagy kötéséről felismerhető. Ilyen eddigelé mintegy százhusz ismeretes; a kiállításon tehát az ismeretes anyagnak felét láthatjuk. A nagyobb rész gyári munka; de néhány Attavante, Gherardo, Francesco il Chierico ecsetjének remeke. Pulszky Ferencz bevezetése röviden áttekinti az egész anyagot s felvilágosítást ad a Corvina-kérdés jelenlegi állapotáról. Bibliographikus leírásukat Csontos János végezte, ki e kérdéssel már többször foglalkozott. Megemlítjük, hogy a Corvin-codexekről szóló részt szép színnyomat előzi meg, mely a thorni Naldius-codex címlapját adja.

A gyulafehérvári arany biblia egy színnyomatos képe (Máté evangélista) a hazai könyvtárak egyéb érdekes kéziratainak sorát nyitja meg. A IX-ik századtól a XV-ig itt együtt van mindazon érdekes kézirat, melyeket hazánk könyvtárai őriznek. E sorozat természetesen nem nyújthat semmi teljeset, semmi összefüggőt. — Látjuk benne az írás fejlődését hat századon keresztül, díszesen festett kéziratokat, apró imakönyveket; e sorozatban azonban nincs semmi hazai vonatkozású, a darabok összeválogatására nem sok gondot fordítottak; e csoport a nagy közönség számára készült, hogy annak fogalma legyen az írás haladásáról, különböző alpha-

betekről, (zsidó, görög, ó-szláv, amhara, dzsagattai stb) s fogalmat adjon azon ritkaságokról, melyeket hazánk könyvtárai őriznek.

Ezzel végződik a Kalauznak az a része, mely a kéziratokról szól. E rész az egész műnek mintegy felét teszi ki, és pontos leírásai, terjedelmes bevezetései miatt önálló becsűvel bír, melynek a magyar bibliograph a kiállítás bezárása után is nagy hasznát veheti.

A kéziratokról szóló rész után Temesvári Pelbárt Pomeriumának címlapja a nyomtatott könyvekhez vezet, melyeknek sorozatát az incunabulumok nyitják meg. A XV. század első felében megkezdett fatábla-nyomatások a könyvnyomtatásnak megelőzői. Ilyet többet látunk a kiállításon. Dankó gyűjteményében van egy naptár, mely az 1439-ik esztendőre szól; az incunabulumok közt látunk egy érdekes szent kép gyűjteményt, melynek címlapján 1460. évszám áll: »Die Anbeter Cristi« cízzel. Ezeket mondhatjuk a könyvnyomtatás legelső termékeinek, melyeket az országos könyvkiállítás felmutat.

Fust és Schöffler mainzi nyomdáját már több darab képviseli. Durandus Rationaléját, mely 1459-ben került ki sajtó alúl, az esztergomi székesegyház könyvtára állította ki; az 1462-iki mainzi bibliát a gyöngyösi szent Ferenczrendiek könyvtára. E nyomdákat ezeken kívül még több ősnymotatvány képviseli, fogalmat adván azon kincsekről, melyek hazánk könyvtáraiban, kevesektől ismerve, őriztetnek. A később korú incunabulumoknál a főtekinet azokra volt fordítva, melyek magyar vonatkozásúak, magyar szerzők munkái, vagy magyarországi könyvkereskedők költségén külföldön készültek.

Az incunabulumok közt található a legrégebb magyar nyelvű nyomtatvány töredéke is, mely szent Pál leveleinek fordítását tartalmazza, a betűk után itélve XV. századi nyomtatásban. E kis töredék a krakói könyvtár egyik könyvtáblájából került elő s hihetőleg ez azon régebb fordítás, melyről Komjáti sz. Pál leveleinek 1533-iki fordításában megemlékeznek.

Egy kis csoportozat — a budapesti egyetemi könyvtárból — fogalmat ad a régi naptárak kiállításáról. Mindössze hat nyomtatvány van itt kiállítva 1478—1556-ig. Legbecsesebb közöttük az első, egy tábla-nyomat, mely tizenkilenc éves cyclusra (hold-cyclus) szól. — Megemlítjük, hogy az ősnymotatványokhoz Emich Gusztáv írt terjedelmes bevezetést, azoknak jegyzékét Hellebrandt Árpád, s a naptárakat Szádeczky Lajos állította össze.

Sylvester Új Testamentomának 1541-iki címlapjával a Kalauz a régi magyarországi könyvtár leírását kezdi meg, melyre

Szabó Károly volt leginkább hivatva. Röviden itt találjuk a hazai könyvnyomtatás harmadfélszáz éves multját az 1473-iki budai krónikától az 1711-iki nyomtatványokig. A kiállítás helyi viszonyai nem tették azt lehetővé, hogy a hazai nyomdák összes termékei kiállítassanak s a Kalauzban felsoroltassanak. Elég volt a legkiválóbbakra, a jellemzőkre szorítkozni. Szabó Károly röviden előadja az egyes nyomdák történetét, a mennyit a nagy közönségnek róluk meg kell tudnia, felsorolja a nevezetesebb termékeket; s ily módon negyvenhárom hazai nyomdáról nyerünk tudomást.

A kiállítással kapcsolatban, tudvalevőleg egy nagy bibliographicus munka elkészítése van tervben, oly modorban, a mint azt Szabó Károly Régi Magyar Könyvtárában a magyar nyelvű nyomtatványokra nézve megkezdte. Még hosszú idő múlhat el, a míg e nagy munka elkészül, s csak azután lehet a magyar nyomdászat történetének rendszeres megírásáról gondoskodni. A míg ez elkészül, a Kalauz addig is használható kézikönyv lesz s nem egy kérdésre fog felvilágosítást adni.

A hazai nyomdászat történetét 1711—1848-ig, a szabad sajtó behozataláig, Ballagi Aladár tollából olvassuk. E rész az, mely a kiállításon sehogy sem sikerült. Hogy a haladás, fejlődés szemmel kísérhető legyen, igen bő anyagot kellett volna kiállítani, mit azonban helyi körülmények nem tettek lehetővé. A Kalauznak nem is lehetett a részletekbe ereszkednie s meg kellett elégednie azzal, ha e nyomdászatunkban igen fontos korról röviden egy összefüggő képet nyújt. E rész egészen önálló, mely a kiállított könyvekkel semmi összefüggésben nincs. Szintén Ballagi jellemezte röviden a nyomdászat jelen állását, mely különben a kiállításon meglehetősen gyöngén van képviselve. A legújabb statistikai adatok szerint Budapesten hatvan nyomda van s az egész ország nyomdáinak számát körülbelül háromszázra tehetjük. Ennyi nyomda közül csak huszonnégy vett részt a kiállításban, s ezeknek is fele (tizenkettő) magából a fővárosból került ki.

Érdekessé teszi a kiállítást, hogy egyes nyomdák a könyvkiállítás alkalmából termékeikből történelmi kiállítást rendeztek. Így tett a budapesti egyetemi nyomda, a marosvásárhelyi ev. ref. collegium nyomdája (1786—1867-ig), melynek közel száz éves termékeit egy füzetben Koncz József állította össze¹⁾; az újvidéki szerb maticza, mely 1826-tól mai napig minden kiadványát összeállította. Ez utóbbi kiadványok különben 1863-ig az egyetemi nyomdából kerültek ki s csak azóta nyomták újvidéki nyomdák-

¹⁾ A marosvásárhelyi ev. ref. collegium könyvnyomdája termékeinek jegyzéke 1786—1867. október 1-ig. Marosvásárhelyt, 1882. 8-r. 24 l.

ban. Történelmi kiállítás a győri Sauerwein (előbb Streibig) nyomdáé is, mely 1787 óta nyomtatott termékeit állította egybe.

E történelmi kiállítások közt legméltóbb a figyelemre az egyetemi nyomdáé, mely a kiállításon száz év (1777—1877) termékeivel szerepel. Megjelent ezeknek jegyzéke is egy testes kötetben,¹⁾ mivel a nyomda a hazai bibliographiának nagy szolgálatot tett. Száz év alatt e nyomda, mely egész 1870-ig az államnyomda helyét is pótolta, összesen 2148 munkát termelt, melyek közt 803 magyarnyelvű. A pontosan összeállított címjegyzék mindenestre nagy hasznot tett.

Székely István krónikájának czimlapjával kezdődik a könyvkedvelők gyűjteményeinek s a könyvészeti érdekességeknek leírása. A Kalauznak e része, a dolog természeténél fogva, egészen katalogusszerű, s így e résznek legnagyobb érdeme az, hogy felvilágosít arról, egyes gyűjtők könyvtáraiban mely érdekességek találhatók. Vannak ezek között valóban becses dolgok is. A nagyapponyi családi könyvtárban, melyet gróf Apponyi Antal 1774-ben kezdett el gyűjteni, nagybecsű kéziratok őriztetnek. Itt van Janus Pannonius verseinek egy kézírata, egy becses Ptolomaeus-codex, Istvánfi históriájának eredeti kézírata stb. Gróf Apponyi Sándor gyűjteménye gyönyörű példányokban megőrzött unicumokban, ritkaságokban gazdag. A többi könyvkedvelő (Ráth György, Emich Gusztáv stb.) gyűjteménye is sok becseset tartalmaz. Ezekről a Kalauz felvilágosítást ad, hol keressük, ha esetleg szükségünk van reá.

Legteljesebb a magángyűjtők kiállított tárgyai között Dankó J. könyvornamentikai kiállítása; ezzel a Kalauz nagyon röviden végez. Közli a kiállító előszavát annak katalogusából, mely külön látott napvilágot.²⁾ A gyűjtemény a XV-ik századtól a XVII-ig tartalmaz díszes címlapokat, kezdőbetűket, díszítéseket, köztük Dürer, Holbein, Cranach s más jelesek rajzait. Végtelen tanulmányi anyag van e százötven keretben, s így együttességében látva a gyűjteményt, szinte megfejtkezünk arról, mennyi nyomtatványt, mennyi becses könyvet kellett címlapjától, initialisaitól megfosztani, megcsonkítani, míg e sorozat létrejött. Kár, hogy a Kalauz nem vette föl egészen e gyűjteményt, mert annak száz példányban nyomtatott külön katalogusa csak igen kevésnek lehet keze ügyében.

¹⁾ A magyar királyi egyetemi nyomda termékeinek címjegyzéke 1777—1877. Összeállította Baloghy István. Budapest, 1882. 8-r. VII. és 272 l.

²⁾ Dankó József esztergomi kanonok könyvornamentikai kiállítása. Budapest, 1882. 8-r. 36. l.

Egy fényes, a Corvina kéziratainak kötését bemutató cím-lap a Kalauz utolsó részét, a könyvkötésekről szólót, előzi meg. E sorozatot Keszler József rendezte s az ő tollából való a leírásokon kívül a terjedelmes bevezetés, mely ez eddig homályos terrénumra némi világot vet. A kiállításnak egyik érdeme, hogy a hazai könyvkötészet történetének terén úttörő volt. Már annak megállapítása is, mely régi kötést fogadhatjuk el hazánkból eredőnek s melyiket nem, szerfölött nehéz; még nehezebb azután ezekben a jellemző vonásokat felismerni s az anyagot iskolák szerint csoportosítani. Ily módon sikerült bizonyos ismertető jeleket felfedezni, melyek után a hazai kötéseket készítésök helye szerint osztályozhatjuk. A nagyszombati aranyozás, a kolozsvári sugarakra osztott körlap, a debreczeni színes pergamen mind oly ismertető jegyek, melyeknek az osztályozásnál nagy hasznát vehetjük. Különösen e három hely az, melyben önállóan fejlődő könyvkötői iparról szólhatunk. E részt általában a szépen kidolgozott előszó és a pontos leírások önálló becsűvé teszik. A hazai könyvkötészet történetének terén a könyvkiállítás valóban újat teremtett.

Látható az elmondottakból, hogy a Kalauz nemcsak ephemer értékű katalogus, hanem maradandó becsű bibliographikus munka, mely e nembeli gyér irodalmunkban nagy számot tesz. Gyönyörű nyomdai kiállítása és sikerült illusztrációi pedig, leszámítva a nagy számmal benne maradt sajtóhibákat, valóságos díszművé avatják.

FEJÉRPATÁKY LÁSZLÓ.

T Á R C Z A.

MAGYAR TÖRTÉNELMI TÁRSULAT.

A választmányi ülést czuttal nem lehetett a rendes időben megtartani. A nagy hét ünnepélyességei miatt, elnöki határozat következtében az ülés napja április 13-ára halasztatott. — A választmányi ülésen *Pulszky* Ferencz elnökölt s tárgyát a múlt gyűlésen kitüntetett két élet- és jellemrajznak felolvasása képezte. *Dr. Lánzy Gyula* társulati tag »Széchenyi Pál kalocsai érsek s a magyar nemzeti politika« című pályanyertes dolgozatát, melyet jelen füzetünkben közlünk, szerző betegsége miatt személyesen nem jelenhetvén meg, dr. Czobor Béla v. t. olvasta fel. Utána *Dedk. Farkas* olvasta föl »Wesselényi Ferencz« jellemrajzát, melyet a bírálók az előbbivel egyenlő értékűnek nyilatkoztattak. E munkát a »Századok« legközelebbi füzete fogja hozni.

Polyó ügyekre kerülvén a sor, titkár jelenti, hogy a »Századok« múlt füzetében közzétett felhívás következtében, a 3-ik számú »Erdödi Pálffy Miklós« című pályamű szerzőjéül *Jedlicska Pál* felső-diósi plébános jelentkezett, s beleegyezését adta, hogy az a »Századok«-ban közöltessék. E pályamunka a »Századok« egyik közelebbi füzetében fog megjelenni. A 3-ik sz. jeligés levelke felbontatott, a többiek elégetésére *Színnyei József* és *Szalay József* v. tagok kérettek fel, a pályamunkák pedig a társulat irattárában helyeztetnek el.

Ezután titkár jelenti, hogy az *első hazai takarékpénztár* 200 frttal, és az *első hazai biztosító társaság* 100 frttal a társulat alapítói közé léptek. Éljenzéssel fogadtatik. Az alapítványi összegek az alaptökéhez csatoltattak s az illető társulatoknak hazafias határozatukért köszönet szavaztatott. Évdíjas tagokul megválasztattak: *A bács-madarasi Casino* (ajánlja titkár), *Hosszú Pompéjus* állami mérnök Décs (aj. Torma Miklós), *Egyesült Casino Váczott* (aj. Thallóczy Lajos), *Községi népiskolai tantsület* Kecskemét (aj. a pénztárnok), *Községi polgári leányiskola* Kecskemét (aj. a pénztárnok), dr. *Bloch* Henrik tanár (aj. Bánoczy I.), *Naldóczy Géza* Mocs. (aj. Torma Miklós).

A pozsonyi Toldy-kör tudatja, hogy *Dux Adolf* író-társunk szülőházát Pozsonyban emléktáblával látta el, melynek ünnepélyes leleplezése apr. 30-án fog véghezmenni s az ünnepélyre társulatunkat is meghívta. *Samarjay* Károly és *Wagner* Lajos társ. tagok kérettek fel, hogy társulatunkat képviseljék.

Dr. Kollmanu társulatunk külföldi tagja, »Die statistischen Erhebungen über die Farbe der Augen, Haare und der Haut in den Schulen der Schweiz« című művet beküldte. Köszönettel fogadtatik.

Pénztárnok bemutatta múlt havi számadását. E szerint volt	
bevétel	3,128 frt 96 kr
kiadás	469 frt 31 kr
	maradék april hóra 2,659 frt 65 kr.

Ezzel az ülés véget ért.

A »SZÁZADOK« III. füzetébe a tagajánlások közt hiba csúszott be. Ugyanis nem Schön Károly választott meg tagnak, hanem Szokol Károly.

VEGYES KÖZLÉSEK.

† *Simonyi Ernő*, országgyűlési képviselő, s a függetlenségi párt egyik vezérférfia, hosszas szenvedés után Abazziában martius 28-án meghalt. A forradalom leveretése után a boldogult külföldre ment, s a száműzetés keserű konyerén sem feledkezett meg hazájáról. A magyar közélet szünetelése napjaiban előszeretettel fordult az irodalom a haza múltjának tanulmányozásához, mely iránt a közönség is szokatlan részvétet tanúsított. Az akadémia néhány akkori főúr támogatása mellett megkezdte a »Monumenta«-kört, s Simonyi Ernő: a külföldi, jelesül a londoni s olasz levéltárakban nagy mérvű kutatásokat tett. A londoni levéltárakban igen becses történeti vonatkozású iratokat másolt. Ezek egy része »Magyar Történelmi Okmánytár londoni könyv és levéltárakból 1521—1717« czím alatt 1859-ben megjelent. E kötetnek igen becses és tanúságos a bevezetése: egy terjedelmes értekezés a londoni levéltárakról. Még egy második kötetre való gyűjteményt is másolt s azt a »Történelmi Bizottság« 1845-ben sajtó alá adta. Ennek is kimerítő és érdekes bevezetése van. E gyűjtemény ki is szedetett, de a boldogult, betegeskedése s másnemű elfoglaltsága miatt, a correcturával nem készülhetett el s így az ki sem adathatott — mindössze néhány kefelelyomat létezik belőle. Ugyancsak a boldogult adta ki a »Rákóczi-Tár« II-ik osztályának a külföldi diplomáciai iratoknak eddig megjelent három kötetét 1872—1877 közt. Ezek az angol diplomáciai iratokat foglalják magukban, s hasonlókép a londoni levéltárakból vették Simonyi által, ki a bevezetést »Páris 1863«-ban írta. Minden egyes okmány elé bő kivonatot, regestát készített s ezzel nagyon megkönnyíté a gyűjtemény használhatóságát, mert regestái valóban kitűnőek. Hosszas és küzdelmes életpályája végén, a férfúnak, ki legsanyarúbb napjaiban az élet napi gondjaival küzdve tudott időt szakasztani történeti kutatásokra legyen áldott emlékezte köztünk!

— Az ERDÉLYI ORSZÁGOS LEVÉLTÁRAK egycsítése az országos levéltárral, megvalósulásához közeledik. Tisza Kálmán miniszterelnök, mint a belügyminiszterium vezetője, f. é. mart. 23-án törvényjavaslatot nyújtott

be a képviselőházhoz, melyet fontosságánál fogva indokolásával együtt jövő számunkban közlünk.

— TÖRTÉNELMI ÉRDEKŰ CZIKKEK SZAKFOLYÓIRATAINKBAN. Az Abafi Lajos szerkesztette »Figyelő« jan., febr. és mártiusi számaiban *Csaplár* Benedek folytatja Révairól szóló gondos művét, szólván tankönyveiről, lósi nevelősködéséről, majd bécsi s gráci 1782 — 3. tartózkodásáról. — Czobor Béla: Egyházművészeti lapja februári számában *Bogisich* Mihály Régi Templomi Énekeink sorozatát kezdi meg, adván Náray és Bozóky énekes könyvei után megfejtve s karra alkalmazva két-két szép régi éneket. *Némethy* Lajos Árpádházi b. Margit ikonographiájához szolgáltat adalékot, amennyiben egy birtokában levő XVII. századbéli arczképét mutatja be a szüznek. Érdekes az a közlés is, mely a Hostersitz munkájában foglalt magyar vonatkozású sirkő czímeréből megfejté annak tulajdonosát: Szánthay Miklós lévén az a kapitány, ki Klosterneuburgban 1486-ban meghalt. A megfejtő igen ügyesen, de hosszasan jött a megfejtésre, könnyebben hozzájuthatott volna Schober munkája révén (Die Eroberung Oesterreichs durch Mathias Corvinus) a levéltári adatok után nyomozva. A mártiusi füzetben *Némethy* Lajos a budai sz.-Ferenczrendiek pecsétnyomó-gyűjteményét ismerteti, míg *Majláth* Béla a Forgách-levéltárból gr. Forgách Ádámné Révay Judith házi kápolnájának 1643. felszerelését adja. A füzetet Munkácsy Mihály képének sikerült phototypikus nyomata ékíti. — Az *Archaeologiai Értesítő* I. kötetének (új folyam) II. része ékes kiállításban becses tartalommal nem rég jelent meg. Feller Sándor és Pulszky Károly a Bakács-kápolna műtörténeti kútfői becsű leírását nyújtják benne, míg *Némethy* Lajos a szorgalmas helyi monografus adatokat közöl a festés budai XVII. és XVIII. századbéli történetéhez, közölvén Falkoner György, e skótból budaiává lett festő arczképét Wolf György a Margit-sziget történetéhez, Barna F. pedig a finnek őstörténetéhez közölnek adatokat. A tartalom elősorolása mutatja e folyóirat változatosságát.

— GNYZY KÁLMÁN, közéletünk e kitünősége s társulatunk egyik legbuzgóbb tagja, az Országos Levéltárban kutatásokat tesz családja történetére vonatkozólag.

— WERTHEIMER EDE n.-szecbeni jogakadémiai tanár jelenleg Bécsben kutat a titkos levéltárban; adatokat gyűjt Napoleonról szóló credeti nagy művéhez. Onnan Berlinbe szándékozik menni. A nagy munka évek hosszú során át gyűjtött, jó részben először közölt anyag eredménye lesz.

— AZ Ó-BUDAI ÁSATÁSOK. Az ó-budai amphiteatrumot Torma Károly utolsó részletében is kiássa, s azután a papföldi ásatásokat vezetendi, minthogy Hampel József ez idén akadályozva van e munkálatok folytatásában. Az Ó-Buda környékén találtató középkori régiségek földkerítésére a főváros szakbizottsága, egyetértve a műemlék-bizottsággal s meghívott specialistákkal, szintén tekintetet fordít s mártius 24-én tartott

ülésében Henszelmann Imre, Salamon Ferenc s Thallóczy Lajosból álló bizottságot küldött ki annak a megállapítására, melyek azok a pontok, hol az ásatás célravezetően volna megindítható. A költséget — ki sem kételkedik rajta — a főváros hazafias áldozatkészséggel meg fogja szavazni.

— FINNEK TÖRTÉNETE. A kiket a finnek története, e szívós, nemzetiségöket híven megőrzött népiség története közelebbről érdekel, azokat dr. Szinyei József: az ezer-tő országa című művére utaljuk, melyben jó források után kimerítően írja le ez érdekes, rokon nemzet viselt dolgaát. Szinyei bejárta Finnországot hosszabb ideig tartózkodott ottan s tapasztalatait és élményeit nemcsak jól, hanem igen élvezhetőleg adja elő.

— DR. TIMON ÁKOS jónevű jogtörténész »a párbér (lecticale) a kath. egyházjogban, (jogtört. tanulmány)« cím alatt 41 lapra terjedő kis munkát tett közzé, melynek egyrészt gyakorlati érdeke, másrészt az a körülmény: hogy minden ízében eredeti forrástanulmányokon alapszik, kölcsönöz terjedelménél nagyobb jelentőséget. A párbér fejlődését a rendelkezésre álló nyomtatott s az esztergomi, nyitrai és győri püspöki levéltárak adatai alapján tárja elénk. Jelen értekezés csak a kath. egyházjog szempontjából tárgyalja a kérdést, míg a második rész, melyhez szerző az orsz. levéltárban most gyűjt adatokat, a párbért a magyar államjogban fogja előtüntetni. Ez utóbbi rész a felekezeteknek a párbért illető egymás iránti viszonyát tárgyalandja. A magyar jogtörténelem az éles ítéletű, szorgalmas fiatal írótól még sokat várhat. —k.—

— GRÁFAS ISTVÁN kiadta előfizetési felhívását a Jászkunok története III-ik kötetére. Szívünkben örülünk, hogy e derék monographiából végre-valahára (a II-ik k. 1873-ban jött ki) ismét egy kötet látandó világot, s azt melegen ajánlva tagtársaink figyelmébe, magát a felhívást egész terjedelmében bemutatjuk olvasóinknak: »Munkám harmadik kötetének kézírata 1875-ik évben már készen volt, midőn életviszonyaim a Pesten való állandó megtelepedést tévén szükségessé, itten folytatott kutatásaim annyi, eddig nyilvánosan nem ismert történelmi adatokhoz juttattak, hogy ezeket munkámban felhasználni el nem mulaszthattam, ez azonban az egész kész szövegnek csaknem teljesen új átdolgozását tette szükségessé. E közben megtörtént azon politikai nagy változás, mely szerint a Jászkun kerület mint önálló törvényhatóságnak létele megszűnván, a kerületek Szolnok és Pest megyével egyesítettek: s ebből következett az is, hogy azon házi pénztárak, melyek munkám kiadásának biztosításául valának rendelve, hosszú ideig tárgyalt felosztás alá kerülvén, e körülmény munkám további megjelenését mindez ideig késleltette; mindezen akadály azonban közelebb elháríttatván, bizton reményelem, hogy a harmadik kötetet csakhamar a 4-ik is fogja követni. Ezen harmadik kötethez fog mellékelteni a 2-ik kötetből még hiányzó oklevéltár 1212—1301-ig évig és a névmutató. Ezután következik a 3-ik kötet 1301—1542-ik

Buda várának török hatalom alá jutásáig terjedő időről, az e korszakra vonatkozó oklevéltárral, mely igen számos, legnagyobb részben eddig meg nem jelent oklevelet fog tartalmazni, s végül a névmutató. Ezen 3-ik kötet legalább 35 nyomott ívből fog állani, melyre ezennel a legjutányosabb kiállítási áron 3 forinttal előfizetést nyitok, s tisztelettel felkérem hazámfiait, a történelem kedvelőket, hogy e mű megíelenhetését tömeges előfizetésekkel előmozdítani méltóztassanak. Minden tíz előfizető gyűjtőnek egy tiszteletpéldánnyal fogok kedveskedni. Az előfizetési íveket a pénzzel együtt 1822-ik évi május 8-ig kérem egyenesen hozzám (Budapesten, muzcumkörut 18. szám) beküldeni, s én a munka terjedelméhez mért legrövidebb idő alatt igyekeznék fogok t. előfizetőimnek a példányokat, mint eddig, pontosan kezökhöz juttatni. Több oldalról nyert tudakozódás folytán jelentem, hogy munkám első kötete teljesen elfogyott, a 2-dik kötetből néhány példány még nálam megrendelhető 4 frt bolti áron; kik azonban egyszerre a 2-ik és 3-ik kötetre készpénzben 5 frt 50 krral előfizetnek, azoknak a 2-ik kötetet is, ennek csak az eredeti 2 frt 50 kr. előfizetési árát számítva fogom, míg a példányokból telik, a 3-ik kötettel együttesen elküldeni.« A munka már sajtó alatt van, s ismerve szerző buzgóságát, a történetkedvelő közönség bátran számíthat rá, hogy az nem sokára kezei közt leend.

— GÖRÖMBEI PÉTER n. kállai ref. lelkész s társulatunk buzgó tagja, »A n. kállói ev. ref. egyház története« című művére előfizetési felhívást bocsátott ki. Már hosszabb idő óta gyűjti az adatokat N. Kálló s egykori végvára történetének megírásához s sok igen becses adatot hozott össze. Ezekből összeállítja a nagy-kállói ref. egyház történetét. E munkáját fogja követni N. Kálló város és végvára története, ezt viszont a szabolcsi egyházmegye története. Tekintve, hogy Szabolcsmegyére vonatkozólag alig van valami monographiai munka, érdekel nézhetünk annak megjelenése elé. A mű fő fejezetei: I. Vázlatok Nagy-Kálló város multjából. II. Az egyház és egyházmegye reformációja s a nagy-kállói egyház történetei időrendben. III. Vallás-erkölesi élet. IV. Iskolaügy (1850-ig gimnázium). V. Lelkészek s rektorok (a gimnázium igazgatóinak) nevei s rövid életrajzuk. Kapcsolatban ezzel: a felső-szabolcsi ref. esperesek névsora máig sat. A megrendelés levelező-lapon utólagos fizetés kötelezettsége mellett is eszközölhető. A megrendeléseket kéri, a nevet, lakó helyet, utolsó postát tisztán feltüntető lapon Nagy-Kállóba (Szabolcsmegye) intézni. A mű terjedelme 6—7 nyomtatott ív leend. Ára 50 kr. A mű junius elején jelenik meg.

— A »POZSONYI TOLDY-KÖR« Dux Adolf szülöházát emléktáblával jelöli meg s az emléktábla ünnepélyes leleplezése apr. 30-án fog megtörténni.

— »CSÁLA ÉS VÁRA« ezim alatt dr. Márki Sándor tevékeny munkatársunk az aradi »Kölcesey-egyesület«-ben igen érdekes felolvasást tartott, s azt közzé is tette.

TÖRTÉNELMI KÖNYVTÁR.

— MAGYAR TÖRTÉNELMI ÉVKÖNYVEK ÉS NAPLÓK a XVI—XVIII. századokból. Gyulafi Lestár följegyzései. Közli Szabó Károly. Mártonfalvai Imre deák emlékirata. A Pálóczi Horváth család naplója. Közli Szopori Nagy Imre. 8-dr. 313 l. (A Monumenta Hungaricae Historica XXXI. k.)

— IRATAIM AZ EMIGRACZIÓBÓL. Kossuth Lajos. III. k. A remény és csapások kora 1860—1862. Budapest. Az Athenaeum kiad. 1882. Bolti ára 5 frt, díszes kötésben 5 frt 80 kr. 8-dr. 740 l.

— UTAZÁS A LEVÁNTÉBAN. A keleti kereskedelem története Magyarországon. Okleveles mellékletekkel s négy fénynyomatú táblával. Írta *Thalóczy* Lajos. Budapest. Pfeifer N. biz. 8-dr. 150. l. Ára 1 frt 50 kr.

— AZ EZER TÓ ORSZÁGA. (Finnország). Írta dr. *Szinyei* József. Budapest. 1882. Kis 8-dr. VI és 496 ll.

— KALAUZ az orsz. magy. iparművészeti muzeum részéről rendezett könyvkiállításhoz. Budapest MDCCCLXXXII. n. 8-dr. 261 l.

— A SZEGED-ÜTHALMI ÁSATÁSOKRÓL, különösen az ott felfedezett ősmagyar, órómai és kelta sírokban talált csontvázakról. Írta dr. Lenhossék József. A M. Tud. Akadémia III. osztályának külön kiadványa. 5 fénynyomatú táblával, egy színezett könyvnyomatú térrajzzal és a szövegben 7 fametszettel. Budapest, 1882. n. 4-dr. Ára 2 frt.

— LUCIUS ULPIUS MARCELLUS. Írta Vécsey Tamás. Kiadja a M. Tud. Akadémia II. osztálya, Ára 1 frt. Budapest, 1882. 8-dr.

— A PÁRBÉR (lecticale) A KATHOLIKUS EGYHÁZJOGBAN. (Jogtörténeti tanulmány) Írta dr. *Timon* Ákos győri jogtanár. Budapest, 1882. Pesti könyvnyomda-részvénytársaság. 8-dr. 41 lap.

— PÁZMÁNY, LIPPAI ÉS ESZTERHÁZY LEVELEZÉSE I. RÁKÓCZI GYÖRGYGYEL. Közli Beke Antal. Budapest, 1882. 8-dr. 86 l.

— BETHLEN GÁBOR ÉS A SVÉD DIPLOMACZIA. Írta Szilágyi Sándor. Budapest, 1882. 8-dr. 75 l.

— EZER ÉVES JUBILEUMUNK FÖLÖTTI ELMÉLKEDÉS. Írta Héya Mihály, Budapest, 1882. 8-dr. 36 l. Ára 35 kr.

— POUVEST BOSNE DO PROPASTI KRALJEVSTVA. (Bosnia története a királyság megszűntéig.) Írta eredeti források alapján *Klaič* V. Zágráb. 1882. 8-dr. 352 l. Ára 2 frt.

W E S S E L É N Y I F E R E N C Z.

Jelige: J'ai pesé dans mes mains la cendre des heros.
Lamartine.

(Kitüntetett pályamunka.)

Sok tekintetben lovagias, csatákat, harczokat szerető, vitézi tetteket felfogni, becsülni tudó, testi erőt, bátorságot tekintélyben tartó, fényűzést, pompát, látványosságot kedvelő, kalandokra vágó s ezek mellett sok más gyengeséget megbocsátani s elnézn, hajlandó nemzetünknel nagyon természetesnek kell találnunk i hogy *Hadadi gróf Wesselényi Ferencz* talán élete utolsó éveit kivéve egyike volt történetünk legnépszerűbb alakjainak: 1)

Valjon megérdemelte-e nagy népszerűségét s valjon volt-e oka a közvéleménynek, hogy épen akkor fordúlt el tőle, midőn a nálunk oly sokszor divatos fogalmak szerint a legmerészebb s legnagyobb tettekre készült? El fogok mondani a mennyit szükségessé tartok, hogy egyéniségéről megközelítő fogalmat alkothassunk s e közben úgy hiszem feleletet is nyer az olvasó az imént feltett kérdésekre.

Wesselényi Ferencz édes anyját oly korán elvesztette, hogy nem is ismerte. 2) Édes atyja két év múlva újra nősülvén³⁾, neveltetésére nem sok gondot fordíthatott, *Miklós* nevű öccsével együtt

1) Született: 1605. † 1667.

2) Édes anyja volt *Dersffy Kata* Dersffy Miklós és Perényi Borbára leánya, ki férjhez ment 1604. december 5-én, meghalt 1607 végén, mikor nagyobb fia *Ferencz* alig volt két éves.

3) 1609. augusztus 5-én nőül vette *Balassa Ilonát*, Balassa Menyhért és laki Bakith Margit leányát.

leginkább anyai nagyanyja Perényi Borbála ¹⁾ gondjai alatt állott. A nagyanya, a mire képes volt, mindent megtett érettek, házi tanítókon kívül gondviselőt (praefectust) is tartott melletök s iskolába a híres nagy-szombati collegiumba járatta őket. Esterházy Miklós, ki édes anyjuk unokatestvérét birta nőül, osztályos atyafi lévén velök, Ferenczet különösen kedvelvén, gondoskodott, hogy a lovagias ügyességekben se maradjanak hátra. Valószínű tehát, hogy a szellemi képzettség és testi fejlettség tekintetében Wesselényi Ferencz bátran versenyezhetett a korabeli ifjakkal, de hiányzott egyéniségéből az az igaz gyöngédség és bensőség, a szellemnek ama valódi nemessége, a belső ember erkölcsi tudatának amaz árnyatlan tisztasága, melyet a világ legnagyobb embe-
reinek is leginkább csak az édes anya adhat meg. A mint az élet útjain előbbre haladott is, hiányzott jelleméből a higgadság, az alapos ítéleteken nyugvó komolyság s az a határozottan körülírható, nagy célokra törekvő komoly igyekezet, mely biztosan s örök időre kiemel a tömegeből, hiányzott egyéniségéből főként az igaz vallásosság, az a buzgó változhatatlan hit Istenben, az emberiség erkölcsi fogalmában, mely csak a példányszerű családi életben és családi hagyományok közt támadhat a szívben, csak nemes szülék által ápoltathatik s fejlődhetik gyümölcsozövé.

Wesselényi Ferencz szép ifjú és később a legszebb férfiak egyike volt az országban, »birt mindama tulajdonságokkal, melyek a tömegre, felületes emberekre és nőkre benyomást tesznek ²⁾, birt a műveltség külső kellékeivel és modorában is sok megnyerő volt, de fegyelmezetlen vala képzelődésében és indulatában, izgékony heves véralkata uralkodott rajta egész életében, féktelen vala dicsvágyában. Nem volt bevégzett műveltségű systematicus fő, nem volt nyugodt államférfi. Atyjával Istvánnal, ki

¹⁾ Ez a Perényi Borbála *először* Czobor Imréné volt; e házasságból maradt két gyermeke: Czobor Mihály és Czobor Erzsébet, Thurzó Györgyné; *másodszor* lett Dersffy Miklósné, e házasságból született Dersffy Kata, Wesselényi Istvánné, és *harmadszor* férjhez ment Ostrosith Andrásához, kitől gyermekei nem lévén, úgy vette magához anyáttan unokáit Wesselényi Ferenczet és Miklóst, kikről végrendeletében is megemlékezett.

²⁾ Pauler: Wesselényi és Társ. I. kötet, 25 lap.

talpig derék s mélyen vallásos érzésű ember volt, keveset lehetett együtt s tőle nem sokat tanulhatott és lehet, hogy ismeretköre, világban forgása nagyobb is volt, mint az erdélyi tanács úré, ki hol Erdélyben, hol Lengyelországban tölté életének nagy részét, mi miatt nem volt módja fiaival eléggé foglalkozni, kik a tetemes anyai birtokok körül forgolódtak. Az is lehet, hogy Ferencz előtt nem lehetett nagy tekintélye a korán vénült beteges apának, de az bizonyos, hogy a leendő »nádor ispán« családí erényekkel nem igen dicsekedhetett, e helyett az idegenek közt szükséges külső urbanitást, hajladozást, kellemes külsőbe burkolózást jókor és bőven elsajátította. Hisz könnyen feltehető, hogy a nagyanya Perényi Borbálának s harmadik férjének Ostrosith uramnak, valamint a nagybátya Esterházy Miklósnak is úgy és akkor tetszett leginkább, ha kellemesen s megnyerőleg viselte magát ama fényes udvari körökben, melyekbe korán bevezették. Iskolába is olyanba járt¹⁾, hol az urbanus magaviselet és társalgási ügyesség, az emberek közt forgolódni tudás ép úgy feladata volt a jó tanítványoknak, mint a latin nyelv vagy a jó katholikusság törvényei. És mind ez helyes, mind igen jó dolog mindaddig, míg a megszokás által nem érinti az ember jellemét, mindaddig, míg az ítélet elég erős meghatározni, hogy meddig lehet és kell előzékenynek, engedékenynek lenni s azontúl egy hajszállal se; mert különben tévedésbe hozzuk, elámitjuk, a kivel ügyünk van s olyanokra kötelezhetjük magunkat csupán udvariasságból, melyek kivihetetlenek. Wesselényi aligha volt képes e határok pontos jelzésére. Pedig más tekintetben sokszor önálló hajlamúnak mutatkozik, mondhatnám önféjű.

Önállósága fejlődöttségére nézve érdekes adat, hogy már 14 éves korában saját aláírásával állít ki egy kölcsönszerződési okiratot²⁾. Húsz éves korában (1625.) ép a koronázási ünnepen, neve a királyi apródok közt fordul elő. Ez után nem sokkal vette át édes anyjáról örökölt szép birtokait, a strechnoi és tepliczi uradalmakat³⁾ ez utóbbi helyen halt el a betegeskedő Wesselényi

¹⁾ 1617—1623-ig járt a nagy-szombati iskolába, mely akkoriban a jezsuiták vezetése alatt állott.

²⁾ Országos Levéltár N. R. A. fasc. 1702. 71 nro.

³⁾ Sztrecsen sziklavár a Vág partján, Trencsén-vármegyében

István 1627-ben. ¹⁾ A mint a művelt lelkű, emelkedett szellemű s nemes érzésű ²⁾ apa örökre eltávozott a rakoncátlan heveskedésnek, a féktelen indulatosságnak, szóval a külmázos nevelésnek azonnal szomorú jelei mutatkoztak az ifjú Wesselényinél.

Midőn Krakkóból, hová atyja testét vitte volt, nagy kíséretével visszatért útjában egyik katonáját, a jó nemes családból származott Szeghy Miklóst, megharagudván reá, kardjával átütötte. ³⁾ Haza érvén, nemsokára Horvát János nevű nemes ifjú és Bárdi Pál saját apródja ellen követett el gyilkossági merényletet, mind hirtelen haragjában, fékezhetlen indulatosságból. ⁴⁾ Ezekhez hasonló tette volt Révay Ferencz, túróczi vármegyei főispán ellen, hét évvel később (1634-ben) elkövetett merénylete, kit eddigelé ismeretlen ok miatt a nyílt országúton akart katonáival megtámadni és elfogadni, mi elől Révay csak havasi álutakon bolyongva tudott megmenekülni. De mindezen elkövetett tényeknek van elég mentsége, a kor szelleme, a ki nem forrott ifjúság, az Európaszerte divatos erős borozások, melyek sok mindent kimentenek; aztán mások se voltak jobbak, hisz Esterházy saját katonáit adta segédül a Révay ellen tervezett expedícióra s mikor az ifjú Bárdi miatt a csajád üldözni kezdte Wesselényit, ép a nádor nyugtatta meg és békitette ki az elkeseredett apát. És pár év múlva a világ semmit se látszott tudni az efféle történetekről és 1636-ban III. Ferdinánd nejének Mária császárnénak magyar királynévá koronáztatása ünnepélyes ebédjén Esterházy Miklós nádornak Wesselényi Ferencz szolgált pohárnokul. ⁵⁾

(most festői rom.); Tepliez (Tepla, Teplicska, Teplieze) Trenesén-vármegyében, Zsolnától egy kis órányira, a Vág jobb partján, akkor vár és urilak, most szép kastély, a Sina örökösök lirtoka.

¹⁾ Wesselényi I. alig lehetett több 45 évesnél; már 1614-ben emlegeti betegségét orsz. ltr. N. R. A. fasc. 754 nro 26; valamint 1625-ben is.

²⁾ Az erdélyi Muzeum egy féltünően szép imádságos (kéziratos) könyv birtokában van, melyet W. I. latinból fordított.

³⁾ Orsz. ltr. fasc. 352. nro. 17. és 507. nro 4, általában a Szeghy családdal szemben sok erőszakosságot követett el. Lásd a Szeghy-család leveles ládáját, mely most néhai Szeghy Miklós volt kir. t. sz. bíró özvegyének birtokában van.

⁴⁾ U. o. és a muzcumban a gr. Bercesényi-család irataiban fasc. 60. nro 18. (Érdekes részletek.)

⁵⁾ Kovachich. Scriptorum. P. I. pag. 305.

Mikor nádorrá választották, a velencei követ piros bársonyos aranyos hintáját és négy lovát vette meg, mert Bécsben azt tartották legszebbnek. Hat mázsányi asztali ezüst készletet csináltatott s pár év múlva egyik kortársra így ír Bécsből: Wesselényi uram a palatinus már négy napja itt van, de még nem volt udvarnál, mert cselédjeinek uniformisa még nem készült el. Költekező volt az utolsó fillérig, a pénzt könnyelműen zálogosítások, inscriptiók által szerezte s ép oly könnyelműen adta ki minél hamarább, fényűzési, mulatsági czikkekre és örökös vendégeskedésekre, melyek által szerezte népszerűsége nagy részét.¹⁾

Első házassága alkalmával egy derék jó gazdaasszonyt és anyát vett nőül, Bosnyák Tamás füleki kapitány leányát Bosnyák Zsófiát, ki elébb 1626-ban Serényi Mihályhoz ment nőül, de ennek 1629-ben történt halála után, mint fiatal özvegy, atyja házában élt,²⁾ ki Trencsin, Arva, Liptóvármegyében mai napig köztiszteletben s vallásosságáért kegyeletben is áll a nép előtt, sőt a komoly legenda is hirdeti buzgóságát és kegyességét.³⁾ Hogy kegyes istenfélő asszony volt, a hagyomány beszéli, hogy jó gazdaasszony és jó anya volt, arról érdekes okiratok szólnak, férjének mindig tudott pénzt adni s midőn egy alkalommal Wesselényi lengyelországi birtokait akarta elzálogosítani, neje vette át fiai Ádám és László részére.⁴⁾ Az is bizonyos, hogy a házi erényekben gazdag, de a csillogást, nagyravágyást nem ismerő Bosnyák Zsófia sehogy sem talált az otthon ülni nem szerető s a dicsőség és hírnév után kalandozó Wesselényivel s mintegy 10 évi házasság után meghalt 1644-ben.⁵⁾

¹⁾ Összes iratai közt egyetlen alapítványának akadtam nyomára, melyet a szendrői ferenczrendi szerzeteseknek tett.

²⁾ Lásd Bosnyák levéltár a gróf Károlyi es. bpesti levéltárában fasc. 31. nro 38. fasc 34. nro 42. és 49. ez irattár bő lajstroma az akadémia ltárában.

³⁾ Teste a tepliczei templom sekrestyéjében még most is épen látható, üveg fedelű koporsóban.

⁴⁾ Orsz. ltr. N. R. A. fasc. 509. nro 44. Wesselényi Ferencz ge-dovi uradalmát 80 ezer forintban nejének Bosnyák Zsófiának adja zálogba.

⁵⁾ Bosnyák Tamásnak és nejének Zádori Katának *Zsófián* kívül még gyermekei voltak *Kata*: Perényi Ferenczné, *Judith*: Balassa Imréné

Wesselényi már ekkor magasra emelkedett pályáján. Korán lépett a harcmezőre, már kora ifjúságában mint udvari apród résztvett a csehek s később a svédek ellen folyt háborúban, nemkülönben Bethlen Gábor és különösen a törökök ellen sokszor vitézül harczolt. Tudjuk — mondja a király a grófi diplomában — hogy ifjúságodat nem töltötted kéjelgésben és elpuhító tétlenségben, hanem dicső elődünk udvarába kerülvén, véle harczoltál ellenségei ellen, híven, kitartóan és vitézül, a mit az elaszonyosodott férfiak kerülni szoktak. Az udvari szolgálatból kilépvén, hazád szeretete és a keresztyénség örök ellenségének gyűlölete a török ellen vezérelt, hol mint közkatona vagy mint vezér sok csatákban kitüntél, mindig győztél »et inter aliqua rarae fortitudinis tuae militaris specimina in cujusdam ad pagum Guta dictum. . . . cum Turca certaminis fervore, ingenti plane animi robore, ense fortiter in hostem vibrato, Turcae signum militare praeferentis caput et brachium uno ictu detruncasse, vexillumque eripuisse; heroicae virtutis ac fortitudinis tuae militaris symbolum Majestati nostrae praesentasti etc.

E személyes vitézséggel párosult katonai talentum és erkölcsök valamint az udvarnál kedvessé a magyar nemesség előtt népszerűvé tették, ehhez járult, hogy mikor Sztrecsenbe vagy Tepliczére egy pár hétre visszavonult nem volt vége hossza a dinom-dánomnak, különösen az ifjabb nemzedéket szokta maga körül gyűjteni s ha valaki egy vagy más okból vonakodott megjeleni, (talán kifáradt az írásban) öt—hat czimborát küldött utána, hogy elhozzák.

Sokat forogván az udvarban felfelé feltétlen loyaltitást mutatott s ez mint egy második természetévé vált, lefelé folytonosan ápolta a népszerűséget s ez egyik éltető eleme volt. — Mikor az országgyűléseken kisebb ügyekről volt szó, kisebb élelmézések, beszállásolások, segély valami vár javításához s több efféle nem sokat fáradozott a rábeszéléssel, meggyőzéssel, hanem egy-két nemes pajtásával szólott, minden nehézség nélkül keresztülvitte szándékát, néha egy-egy főúr ellenzése mellett is. Bécsben meg-

és István előbb esztergomi kanonok, később veszprémi püspök, ki mint választott nyitrai püspök halt meg.

szokták, hogy reá mindig biztosan számíthatnak. — Gróf Csáky László országbíró leveleiben »udvari cselédnek, fegyveres cselédnek« nevezi Wesselényit, ki azt hiszi, kardzörgetéssel minden dolgot keresztül lehet vinni. Épúgy a rendeknek sok apróbb kívánságai teljesedését kieszközölte, egy-egy protestans lelkész, tanító vagy község ügyét kedvezőleg intéztette el, sőt nagyobb-szerű országgyűlési tárgyalásoknál is a rendek szája ízére a protestans ügy mellett beszélt, (1646-ban) úgy hogy a protestansok is a magok emberének tartották.

A Bosnyák Tamás halálával megürült füleki kapitányságot is elnyervén, ott még több alkalma nyílt a törökkel való csatározásokra, s még nagyobb mértékben űzte a fényes vendégeskedéseket.

Honnan vegye a költséget azzal a nem sokat törődött; anyja után sok kisebb birtoka lévén, azokat mind elzálogosította¹⁾ s azután első nejétől is, ki gazdag vala, időnkint temérdek pénzt kapott és költött el, de neje halálakor már el is volt nagyon adósodva s ekkor épen jókor jött Murány várának bevétele, melyet szeretője Széchy Anna Mária, kivel már két év óta ismeretségben állott, játszott kezére s melyet a király a grófi czimmal egy időben Balog várával együtt — semmi tekintettel sem lévén a Széchy család többi tagjainak tiltakozására — neki adományozott.

Wesselényi, már előbb Felső-Magyarország főkapitánya is lévén, ez adományozás által az ország dinasztái közé emelkedett de sem gazdagsága — ámbár azután is mindig pénzszerzésben volt — sem az udvarnál kegyben állása, sem népszerűsége soha sem juttatták volna őt a nádori székre, ha a körülmények összehatalálkozása ki nem eszközölte volna. Mikor az utóbbi nádor Pálffy Pál 1653-ban elhalálozott, különösen két ember tartatott a nádorságra méltónak: Zrínyi Miklós és Nádasdi Ferencz, de az udvar egyiket sem akarta²⁾, annak szilárd jellemétől, ennek cselszövényes voltától tartott. Zrínyinek ezenfelül személyes

¹⁾ Az orsz. Itrban levő iratai közt mintegy 30 db ily elzálogosító contractura fordul elő.

²⁾ Különösen Nádasdyról írja Chiaromanni parmai követ, hogy az udvar semmi kép sem akarja, hogy Nádasdy megválasztassék. Ovári Lipót közleményei és a Farnese levéltárból.

ellensége volt Lippai esztergomi érsek, ki akkora befolyással bírt, hogy Zrinyit a candidatióból is ki tudta rekeszteni.

Másfelől Leopold tanácsosai már akkor készen voltak tervekkel, hogy Magyarország alkotmányát előbb, a mennyire lehet, megnyirbálják és később, ha lehet, megsemmisítsék, ez időkre legkönnyebben kezelhető eszköznek Wesselényit tartották. Így aztán olyan emberekkel kandidáltak, mint gr. Csáky István, a tárnokmester, ki nem volt népszerű, *gróf Redei Ferencz*, ki helvét valóságú volt s kinek tán eszéágában sem volt a nádorság s személyesen mennél kevesebben ismerték, kikkel szemben Lippainak úgy szólva, csak egy intésébe került, hogy a jelenlevő rendek Wesselényire szavazzanak. Az ország mindazáltal meg volt lepelve a nádorválasztás váratlan eredménye által. Az erdélyi fejedelem ép úgy elbámúlt mint Nádasdy Ferencz, ki Wesselényinek még az őt megillető nagyságos címet sem akarta megadni, míg a király e miatt egyenesen rá nem írt. Wesselényi azonban másképp is meglepte az országot, egyelőre sokkal jobb nádor lett, mintsem remélték; idejét folytonosan hivatalának szentelte, egy pár hadbeszállásolást az országtól elodázott, az adók és élelmi szerek szolgáltatásának elosztásában sokkal igazságosabb és méltányosabb arányokat hozott be s a kivételeknek sokkal kevésbé adott helyet. Volt benne sok eleme ama régi lovagerényeknek, mit katonaféle főembernél sokszor észlelhetünk. Ha árvákat, özvegyeket látott szenvedni, ha megtudta hogy hatalmas úr gyötri a szegénységet, ha észrevette, hogy a gazdag zsarolja az elhagyottakat, vére fellázadt s azonnal szigorú parancsot küldött, a dolgok kiegyenlítését rendelvén el. »Ne várjatok — szokta írni — törvényes eljárást, mert bizon megbánjátok.« Levelei valódi mintalevelek, van bennök sok szónokias elem s sok csengő frázis, de magyarsága gyakran oly szép, stylusa oly erélyes, határozott, hogy a XVII. jó hírű század legjobb írói közt foglal helyet.

A dolgok rendjének ilyen egyoldalú helyreállításában volt némi zsarnoki, önkényes elem, de bizonyos, hogy a gonoszok nagyon félték tőle s a jámborok nagyon bíztak benne. Nádorsága első éveiben népszerűsége s kedveltsége az udvarnál folyton emelkedett és ismeretes nagyravágyása legteljesebb kielégítését 1660 találta, midőn számára az uralkodó az arany gyapjas rendet is

megszerezte a spanyol királytól. Mit kívánhatott többet magyar alattvaló? Az országban a király után első ember, nádorispán volt s az udvarban a legelső rangu keresztyén érdemrenddel kitüntetett lovag? Jóságga, birtoka volt elég s feleségül birta az ország leghíresebb asszonyát? Bizonyára boldog megelégedett embernek kelle lennie!

És Wesselényi Ferencz, a hatalmas nádor, nem volt elégedett ember. Ha különben nem volt természete a magába szállás 1660 után gyakran volt alkalma kérdezni önmagától, hogy hát ki vagyok én? mi vagyok én? Csak árnyéka a régi nagy hatalmu nádoroknak, felelhetjük most e kérdésekre.

A bécsi kormány mind többet-többet követelt az országtól és vármegyéktől s mindinkább vette igénybe a nádor befolyását és hatalmát s mind kevesebb tekintettel volt jogaira és felszólalásaira. Mig végre Wesselényi ama határig érkezett, hol a hazafiság és loyális érzelmek közt választani kellett. De e helyen némi mentségére kell felhoznunk ama körülményt, mely századok óta a magyar államférfiak sajátos helyzetében állott.

Magyar nemes csak hazájához és nemzetéhez hűn maradva szolgálhatta királyát és hogy a sokszor nem eléggé tisztázott érdekek végzetes összeközése elkerültessék, három kellékre van szükség, u. m. jó és bölcs királyra, okos bécsi kormányra s szillárd jellemű, de magát mérsékelni tudó magyar államférfiura Az angol, francia, osztrák, porosz államférfi, ki a kormányzás körébe emelkedik, lehet bármily loyális, viseltethetik a legtúlzottabb hűséggel monarchája személye és ügye iránt, alkotmány, nép, jogok irányában szabadon követheti meggyőződését, legfeljebb pártokkal áll szemben, soha sem válik ezek által nemzetének ellenségévé, vagy éppen árulójává. Vagy lehet nemzetének törvényadója, regeneratora, nagy írója, költője — az uralkodó a nemzettel együttesen dicsőíti, jutalmazza. A magyar államférfiak helyzete 300 évig volt kivételes. Az egymás után következő bécsi kormányok változhatatlanul egyszersmind germanisatorok is lévén a szó széles értelmében, a magyar kormányon levő nádorok, érsekek és más országnagyok minden kivétel kérdéscél ép úgy, mint a legváltásosabb háborúk és béke-

kötések¹⁾ alkalmával mindannyiszor a Scylla és Charibdis közt evező csónak sorsában osztoztak. Vagy attól kelle tartaniok, hogy a nemzet árulóknak fogja bélyegezni, vagy attól, hogy a szent királyok koronázott utóda a lázadók közé fogja sorozni. Hány magyar államférfi ingadozott e keskeny hídon s hány bukott alá, csak az tudja ki históriánk részleteivel sem röstelli foglalkozni.

Leopold ministerei ez időben legkissebbet sem törődván a fenntemlített békekötésekkel s az ország sarkalatos törvényeivel, sem a vallásfelekezetek, sem a vármegyék és a nemesség jogaival, mind követelőbb hangon és modorban kezdték fellépni. Wesselényi mint nádor felszólalt, ellenezte ezt vagy amazt, de a kamarák és katonai parancsnokok keresztülvitték s minden úgy történt, a mint Bécsben előre tervezték. Wesselényi Bécsbe ment, mint az ország nádora, mint Felső-Magyarország kapitánya, mint zászlós ur, mint az arany gyapjas-rend vitéze, kit az uralkodó »mon cousin«-nek szólított levelében; jóformán ki se hallgatták, a német minister praesidens megvárakoztatta, mint akármelyik kérelmező kis nembest, aztán beszéltek vele hidegen, szárazon, mint a kivel nem szükség behatóan tanácskozni, mint a ki nélkül a dolgokat el lehet végezni.²⁾ És a mit megígért uraiméknak a beszterczebányai gyűlésen abból semmi sem lett, sőt sürgető kéréseit rosz néven vették a legmagasabb körben.

Mikor a sok német ezred ellepte az országot, zsoldját s elejét erőszakosan szedte fel szegényen, gazdagon, nemesen, paraszton, azt mondák uraimék. Hol van a mi híres nádorunk, hisz Wesselényi megígérte, hogy rend lesz, hogy másként lesz, hogy vissza áll a nyugalom és törvényesség s ime labanczok vad hordái emésztik vagyonunk, életünk, bizonynyal a nádor beleegyezett bejöveteleőkbe, különben nem túrné?! Mikor pedig Bécsben a tiltakozásokról, az ellenállásokról és a nemesség csoportosulásairól értesültek, szintén így kiáltottak fel: Hol van a híres nádorunk? Hát ez a Wesselényi hűsége? hát annyit se akar érettünk tenni, hogy egy pár ezredünket rendesen éllelmezzék, ime kurucz bandák támadnak nyomain?!

¹⁾ Nagy-várad 1538. Bécsi 1606. Nicolsburgi 1622. Linzei 1645. stb. stb.

²⁾ Mint például a szent-gothardi békekötést stb.

»Három évi folytonos küzdelemnek — mondja Pauler — elvégre is az lett eredménye, hogy a magyarok közül sokan, csak úgy nehezteltek rá, mint a bécsi udvar, mely kétszínűséggel vádolá, mintha ő izgatná a vármegyéket a németek ellen, a helyett, hogy csillapítaná.«

És mit tett Wesselényi? búcsút mondott az egykori kedélyes víg életnek, leveleiben nincs többé pajkosság, enyelgés, tréfa, az ifjúságot nem gyűjti többé asztala körül, folytonosan komor gondok közt sinlődik, melyet nagyban elősegít kinos köszvényes állapota — és habár ezer körülményből látszik, hogy már nem hallgatnak rá, terjedelmes memorandumokat ír az udvar számára s valóban igen szép latin stylusban vannak írva, s az uraimékat ismételten gyűlésekbe hívja — s midőn mindezek nem voltak képesek az ország helyzetén változtatni, elbúsulva tehetetlen állapotán a tepliczei ősi kastélyba vonult s ott a szó teljes értelmében sohajtozott.

Wesselényi nem volt nagy államférfiu, nem volt ura helyzetének, melynek kétértelműségét sok részben maga idézte elő. Volt benne sok olyan kortes vezéri vagy hogy úgy mondjam alispáni prudentia; mikor a nagy ügyeket más vezette, ő egyetmást derekasan végrehajtott, sőt kisebb ügyeket maga is erélyesen, talpraesetten végzett el, de nem vette észre, hogy mikor ő még nagyhatalmú nádornak tartotta magát, már a Leopold kormányának régen eszköze volt, hogy róla mint kifacsart citromról már nem sokat tartottak és nem látta be, hogy amazok teljes erővel az absolutismusra vezető országúton dolgoznak. És mikor általános tehetetlenségéről meggyőződött, fejét vesztette, szélsőségekbe csapott át, heves véralkata magával ragadta, hódolván ama balhiedelemnek, hogy karddal más irányba terelheti az események folyását.

Nem czélom itt az *összseesküvéssel* tüzetesen foglalkozni, hisz korunk számára szépen és jól megirta koszorús történetírónk Pauler Gyula. Csak Wesselényire vonatkozólag teszek egy pár megjegyzést, mert alig van történetünkben példája ama könnyelműségnek, melylyel ő e komplot élére állott. Hisz tudta hogy pénzök nincs, anélkül pedig nincs hadsereg — tudnia kellett, hogy

népszerűségének nagy része oda van; szép hazafi frázisaira vagy palatinusi autoritásából kifolyó parancsaira a vármegyék már nem is hederítettek, szóval ő, ki leghatalmasabbnak látszott, maga sem volt képes semmit tenni s mégis tanácskoztak, gyűléseztek, jelentéktelen szószátyár emberek szájára bizták, a legszentebbet, a haza ügyét, s bár egymást nem szerették, egymásba nem biztak, összeesküdtek és csak önszemélyök biztosítását nem feledték el, midőn bukás esetére uradalmakat kötöttek ki a francia királynál.

Igaz, hogy akkor még az illetékes nemesség is nagyrésztben csak ösztönszerűleg ismerte a magyar haza szeretetérzését s még akkor nem volt formulázva a magyar számára, hogy: *a nagyvilágon e kívül nincsen számodra hely*, hazaszeretetünk ez örök törvénye, melyből önként következik, hogy *a hazáért mindent tenni kell, de a hazát semmiért sem szabad feláldozni*. Valjon mit gondolt Wesselényi Ferencz és Zrínyi Péter, hogy midőn ők XIV. Lajosnak amaz 50 ezer forintot jövedelmező ajándék birtokába vonulnak, melyet bukásuk esetére kikötöttek, milyen lesz sorsa a nemzetnek, hová lesz az ország alkotmánya?

De az élete végéhez siető Wesselényi a könnyelműség az ideig óráig tartó mámorából nemsokára felocsúdott. Lassanként érezni kezdte, hogy eljárása nem volt helyes, feltámadt benne az igaz magyar, ki hazája sorsán még a pillanatnyi siker esetében is kétkedni kezdett. Mit várhatott ő maga a forradalomtól? Talán csak nem hitte, hogy király lesz, habár a hagyomány nevének ily forma ambíciót is tulajdonít? De hát akkor mi lesz Nádasival, Zrínyi Péterrel, Rákóczi Ferenczcel? Vagy azt gondolta, hogy ha majd győz, a nemzet szabta új feltételekkel ismét a Habsburg-ház kezeibe teszi le az ország sorsát, de hát fog-e ez kelleni uraiméknak és az ellenkező jelszavakkal felizgatott protestansoknak? Feltámadt benne a loyális alattvaló, ki II. III. Ferdinánd és Leopold királynak annyi jótéteményét tapasztalta s ki most egy otromba összeesküvés élén áll, vajjon mit fognak róla mondani Európa lovagjai?

Másfelől lelke elé lebegett a felizgatott nemesi rend, melynek nagy része egyedül tőle várta sorsa javulását, szüntelen fülébe hangzott a főúri társak körébe ismételten letett eskü — ép ugy a beavatott másod, harmadrangúak zord követelései s mennél inkább

gondolkozott az egész ügyről, annál inkább feltűnt lelki szemei előtt annak gyarlósága.

Mivé lesznek s mit tegyek, hogy balsorsom elkerülhessem! ? kiálthatott fel gyakran magában Magyarország hatalmas nádora. És meglehet, hogy ha Pozsony vagy Besztercebánya utczáin valami császári tiszttel találkozott, megremegett a »nagy úr,« hogy vajjon a hadnagyocska zsebében nincs-e elfogatási parancs ellene. Mindezek után elmondhatjuk, hogy a sors oly magas állásra emelte s oly viszonyok közé juttatta, melyekben a sulyegyent fenntartani nem tudta és ez időben el is betegesedvén, lelki és testi gyötrelmeinek terhe alatt öszszeroskadott.

Életének utolsó hónapjairól és napjairól még nincsenek oly biztos részletes adataink, mint életének sok más időszakáról, de azt beszélük, hogy az öszszeesküvésbe elegyedését teljesen megbánta, minek bizonyoságaúl őszinte vallomását tartalmazó emlékiratot szerkesztett s küldött el a királyhoz, melyet neje foglalt le. Azt is mondják, hogy midőn benső küzdelmeitől s a köszvénytől gyötörtetve Tót-Lipcsén ágyba fekvő beteg lett, erőszakos halál áldozata lett volna, mondják, hogy megmérgezték, hogy megfojtották, hogy az égető szomjúságban szenvedőtől a vizet megtagadták, mert minden áron Bécsbe akart utazni feljelentést tenni, mitől neje és környezete részint az ügy miatt, részint személyes rémulatok miatt hallani sem akartak.

E mende-mondákat kétségtelen hitelességű okiratokkal bizonyítani nem tudjuk, csak annyi látszik bizonyosnak, hogy Wesselényi a politikus vezér önmagával meghasonlásban végezte földipályáját. Mit gondolhatott utolsó órájában, hogy valjon melyik tettétől fogva s miként lett volna helyesebb eljárása, arról sejtelmünk sincs, de gyaníthatjuk, hogy positiv eredményekre e válságos órában sem juthatott s a kétség és hánykódás közt hagyta el öntudata.

E föltevésünket támogatja Wesselényi egész élete s ama történelmi tény, mely egyszersmind némi mentiségére is szolgál, hogy Magyarország örök jogainak a Habsburg-házi kormányok elöitéleteivel való gyakorlati kiegyeztetése még a messze távolból jövő idők méhében rejlett s ő, habár sok jeles tulajdonnal is birt, nem volt az az ember, ki ily feladatot alkalmasabb időben is megoldhatott volna.

DEÁK FARKAS.

MAGYARORSZÁG ÉS A CAMBRAYI LÍGA.

1509—1511.

MÁSODIK KÖZLEMÉNY.

VI.

A magyar királyi udvar nyári mulató helyei között Visegrád mellett *Tata* volt a legkiválóbb. *Zsigmond* szerezte meg a koronának. És az ő uralkodása idejében nem egyszer volt a Vértes tövében, kies vidéken fekvő királyi lak, melyhez vadakban bővelkedő nagykiterjedésű erdőségek tartoztak, zajos ünnepélyek és világtörténelmi jelentőségű tanácskozások színhelye.

De fénykorát *Mátyás* idejében élte. Bonfin és Ranzán elragadtatással szólnak a nagy király által épített, aranyban és színpompában díszlő palotáról, oszlopcsarnokairól és kertjeiről, fürdőiről és vizijátékairól. Mátyás halála után Corvin János örökölte; ennek kimúltával ismét visszazállott a koronára.¹⁾

Évek múltak el, a nélkül, hogy *Ulászló* felkereste volna Tatát. Most, 1510. tavaszán, szándéka vala hosszabb időt tölteni ott.

Követte őt oda a *velencei követ* is, hogy az Esztergomban megkezdett tárgyalásokat folytassa. Mindenek előtt a *cancellárt* igyekezett megnyerni. Meglátogatva őt (június 4-én) felkérte, hogy előterjesztésére mielőbb eszközöljön ki kedvező határozatot. Hangsúlyozá, hogy ő belé helyezi a signoria reményét, s az ő tanácsa szerint fog mindenben eljárni.

¹⁾ *Wenzel Gusztáv* egyik akadémiai értekezésében érdekesen ismerteté „*Tata fénykorát*“. (1879.)

Pasqualigo jól tudta, hogy a cancellár ellenséges állást foglal el a köztársaság irányában; de — mint jelentésében említi — úgy vélekedék, hogy »nem árt jó szóval tartani az embereket.«¹⁾ Szakmári hasonló eljárást követett.

A király parancsa nélkül — így válaszol — tárgyalásokba nem bocsátkozhatik. Mint magán ember, Velenceze iránt a legnagyobb jóindulatot táplálja; bár magatartásával nincs egészen megelégedve. A köztársaságnak korábban kellett volna lépéseket tennie, hogy magának Magyarország támogatását biztosítsa. Ő a maga részéről vérét is szívesen ontaná a signoria javáért; de nem mindnyájan éreznek így. »A magyar barbár nép, inkább szenvedély vezet, mint ész.« Mivel pedig Velenceze ellenségei nagy ígéretekkel igyekeznek megnyerni a rendeket, pusztá szavakkal a köztársaság sem fog boldogulni. »Ti — mondá mosolyogva — szavakkal akartok valamit kivinni; mi szintén szavakkal elégítünk ki titeket.« Ha ellenben szövetség jó létre Velenceze és Magyarország között, az nagy hasznára lesz a köztársaságnak, a mely a magyar segítséggel megvédheti területét, sőt visszaszerezheti a mit elvesztett. »A signoria ekkorig sok pénzt költött, kevés haszonnal. Kevesebb pénzzel, ha Magyarországnak adja, sokkal nagyobb eredményt érhet el.«

Pasqualigo köszönetet mondott a cancellár jóakarataért. Igazolta Velenceze eljárását, mely szerint szükség nélkül, idő előtt, nem akarta igénybevenni szövetségeseit. Elismeri, hogy Magyarország segítsége nagyértékű. De viszont ezen országnak is érdekében áll Velenczét támogatni. Vagy talán kívánatos-e Magyarországra nézve, hogy Franciaország olasz földön terjeszkedjék? Előnyös-e, hogy a magyar koronára áhítózó császár hatalma gyarapodjék? A cancellár tehát siettesse a signoria kívánatai teljesítését; viszont az is mindent meg fog tenni, amit a király óhajt.

Néhány nap múlva a cancellár magához kérte a követet, és ez alkalommal egyenesen a fennforgó ügy lényegébe bocsátkozott. Azt a kérdést vetette fel, hogy Magyarország mily előnyöket várhat, hogy ha fenntartja és megújítja szövetségét Velenczével?

¹⁾ És hozzáteszi, hogy mégis Bakocs tanácsát fogja követni, mert az történik, a mit a primás akar.

Pasqualigo azt válaszolá, hogy erre nézve utasítása semmit se foglal magában; de Magyarországnak, újabb előnyök nélkül is, a régi barátságánál fogva, egyúttal saját érdekét tartva szem előtt, támogatnia kellene Velenczét.

A cancellár azonban figyelmeztette arra, hogy mily jelentékeny ajánlatokat tett a signoria a császárnak és más hatalmaknak, hogy a háború megszüntetésére bírja. Hasonló kedvezésekre igényt tarthat Magyarország is, a mely a köztársaságnak hasznosabb szolgáltatokat tehet, mint bármely más hatalom. Ne feledje el, hogy Velenceze ellenségei Dalmátiát ajánlják az országnak. A magyarok hajlandók Velenczét segíteni; de ezt csak úgy tehetik, ha a signoria visszaadja Dalmátiát, vagy legalább »megfelelő előnyöket nyújtva, lehetővé teszi, hogy az ügyet becsülettel intézhessék el.«

Pasqualigo erre mosolyogva megjegyzé: Sajátságos volna, ha Magyarország azzal kezdené Velenczét segíteni, hogy elveszi tőle Dalmátiát. Egyébkint ha ez sikerülne is, az ország hat hónapig sem bírná megtartani ama tartományt; a törökök épen úgy elfoglalnák, amint Horvátország legnagyobb részét hatalmukba ejtették. Míg ellenben most Dalmátia sokkal több hasznot hoz Magyarországnak, mint Velenczének. Legjobb tehát elejteni ezt az ügyet.

A követ e szerint nyugodtan, hideg vérrel tárgyalta a dalmátiai kérdést. Szakmári nyilatkozatai meggyőzték arról, hogy a magyar kormányférfiak nem veszik komolyan, csak pressiót gyakorolnak a signoriára, a segélypénz emelése és más előnyök kieszközlése végett.

Ugyanezen czélból *a köznemességet* ijesztő rém gyanánt állították a követ elé. A cancellár ismételve hangsúlyozá, hogy a köztársaságnak már azért is kell »valamely új előnyt ajánlani, hogy azzal a magyarok vad szenvedélyét le lehessen csillapítani.« A magyar köznemességről *a váci püspök* szintén kevéssé hízelgő modorban szólott. »Ez a nép — mondá — a mely az országgyűlésre jön, barbár és esztelen; érvekkel nem lehet rá hatni.«

Pasqualigo következetesen úgy nyilatkozott, hogy új aján-

latokra nincs felhatalmazva ; de az eddig fizetett évdíj elég nagy előny, a melytől esesik az ország, ha felbontja a szövetséget.

A segélypénz emelése mindinkább előtérbe lépett; bár időnként Dalmátia átengedése is szőnyegre került. *Buzlai Mózes* főudvarmester egy ízben azzal a kérdéssel fordult a követhoz: »Mi lesz már a mi Dalmátiánkból, a melyről a gyermekek is fecsegnek?« De az érdeemes főúr szemei előtt nem a politikai vagy közgazdasági érdekek lebegtek. Ama tartomány visszaszerzését, a velencei diplomata előtt, főleg azzal indokolta, hogy régi időkben Dalmátia dús jövedelmi forrásul szolgált — az ország zászlósainak; mert mindegyiknek legalább egy szigetje volt ott.

Mire Pasqualigo felvilágosítá, hogy régente, mielőtt Bosnyákország török kézbe került, Dalmátia nagy hasznot hozott; most azonban Velenczének alig van onnan jövedelme.¹⁾

VII.

Ezalatt a császár és a francia király követei, a kik hívatva voltak, hogy a június 24-re egybehívott magyar országgyűlésen Magyarország csatlakozását a cambrayi ligához kivigyék, június elején Bécsbe érkeztek.

De ugyanakkor Velence új pártfogója, a pápa szintén küldött követet Magyarországra.

A köztársaság, mióta a szentszékkal kibékült, mindent megtett, hogy támogatását magának biztosítsa, és közbenjárása által egy részről a cambrayi liga felbomlását idézze elő, másrészt a ligához tartozó hatalmak igyekezeteit Magyarországra meghiusítsa. Óhajlásait II. Július készséggel teljesíté. *De Grassis Achilles castellói* püspököt, a császárhoz és augsburgi birodalmi gyűlésen levő német fejedelmekhez küldötte, hogy a béke helyreállítása érdekében működjék. Azonban nem ért czélt. Bár a fejedelmek egy része, különösen a szász herceg és a kölni érsek, örömmel karolták fel igyekezeteit, Miksa visszautasította minden ajánlatát.²⁾

¹⁾ A június 18-iki jelentés.

²⁾ A doge 1510. május 2-án római követéhez intézett jegyzéke. És Pasqualigo június 16-iki jegyzéke.

A pápa meghagyta követének, hogy Augsburgból Magyarországra siessen, hogy a török ellen intézendő hadjárat ügyét felelevenítse, és az európai béke helyreállítása érdekében működjék.¹⁾

De Grassis, mielőtt a királyi udvarnál megjelenék, a primással kívánt előlegesen értekezni. A Dunán Bécsből levezve, Esztergomban kötött ki. De a primás, nehogy ellenségei irigységének és gyanúsításainak új táplálékot adjon, vonakodott őt fogadni. Nem tartja illőnek — ezt üzené neki — hogy előbb tisztelkedjék nála, mint a királynál.²⁾

A legatus ennek következtében Tatára ment. Junius 15-én tartotta ünnepélyes bevonulását. A király rendeletéből, a győri püspök és Báthory István, kétszáz lovassal elébe mentek és lakására kísérték.

Két nappal utóbb fogadtatott a király által. Megbízó levelét átnyújtva, beszédet tartott. Ő szentsége — úgy mond — teljes szívéből óhajtja, hogy a török ellen mielőbb és minél nagyobb erővel indíttassék hadjárat; és emiatt megbízta, hogy ő felségét a szent vállalat ügyének felkarolására buzdítsa. Sok érvellyel bizonyítja a hadjárat szükségességét, és hogy erre most kedvezők a viszonyok. A spanyol, portugalliai és angol királyok ígéretét bírja a pápa, hogy részt fognak a háborúban venni. A császár szintén hajlandó hozzájuk csatlakozni, mihelyt Olaszországban helyreáll a béke. Ezt

1) A doge april 18-án írja római követének: »Cum el Ser. Re de Hungaria facemo quell officio et opera ne consiglia la Sanctità Sua, . . . et sera molto proficuo, se dalla Pontificia B. cum la sua auctorità serà coadjuvata l'opera nostra apresso la Mta predieta.« És május 2-án: »Hane ben piaccinto . . . la sapientissima deliberatione de indirizar l'Orator suo in Hungaria, perocche tenimo quel Regno sia singular remedio ad reprimer li conati de la Mta Ccsarea, si per la vicinità et confini hanno insieme, come per la natural inimicitia è tra loro. Et siamo certi che per l'auctorità de S. Sanctità facilmente la potra far qualche optimo fructo. . . .« — A doge május 6-án értesíti Pasqualigot a legatus küldetése felől. Pasqualigo rögtön titkárát küldi a Drégely várában mulató primáshoz, a ki még némi bizalmatlansággal fogadja a tudósítást; kijelentve, hogy a legatust csak úgy fogadja szívesen, ha valóban a signoria javára működik.

2) Pasqualigo június 12-én.

pedig bizonyosan el lehet érni, ha a magyar király közbeveti magát, s mire ő szentsége is felkéri. A hadjárat céljaira ő szentsége felajánlja egész vagyonát, összes erejét, sőt személyes részvétét is; fáradsággal és veszélylyel nem gondolva, kész mindenütt megjelenni, a hol szükség lesz rá.

A király nevében, a cancellár a következőképen válaszolt: Magyarországnak mindenkor legfőbb óhajtaása volt, közreműködhetni a keresztény hit fenntartásában és terjesztésében. Emiatt élénk fájdalommal tölti el a királyt a keresztény hatalmak visszavonása, mely lehetetlenné teszi a törökök ellen egyesült erővel való fellépést. Magasztalja a pápát, a ki a hatalmak egyesítésén fáradozik. A király kész összes népével sikra szállani; csak nyújtson ő szentsége megfelelő segítséget a hadsereg ellátására; mert a folytonos háborúk kimerítették az ország erejét. Egyébkint a hadjárat terve iránt ő felsége és az urak tanácskozni fognak a legátussal.

A király kezét nyújtá a római főpapnak, és az audientia be volt fejezve.

De Grassis küldetése a keresztény világ általános és nagy érdekeire vonatkozott. De közvetve Velenceze javára szolgált az; minthogy a király közbenjárását a béke helyreállítására kérte, és a nemzet figyelmét a török hadjáratra irányozva, Dalmátiától elvonta. A legátus egyúttal nem habozott nyilvánosan kimutatni, hogy a szent-szék és a köztársaság között jó egyetértés honol. Sokat érintkezett Pasqualigóval. Kölcsönösen látogatták egymást. És nem egyszer lehetett őket együtt látni, amint sajkában ülve, tova siklottak a szép tatai tó tükörén.¹⁾

De ezalatt megérkeztek a császár követei: *gróf Nogarola Lénárd, társával a tudós Spieszhammer — Cuspinianus — János-sal*, és a francia király követe *Louis Helie*.²⁾ És egyidejűleg az

¹⁾ Pasqualigo említést tesz erről.

²⁾ Ulászló óhajtotta, hogy a francia követ az országgyűlés megnyitására Bécsben maradjon. De ez útnak indult, mielőtt a királyi üzenetet megkapta volna. Komáromban vesztegelt néhány napig. Június 15-én, néhány órával a pápai legátus után, jött Tatára. — A császári követe egy héttel utóbb érkeztek meg. (Nogarola neve Pasqualigo egy későbbi, 1510. december 4-iki jelentésében fordul elő. Cuspinianus a

olaszországi harcterről tudósítások jöttek Velence ujjabb vereségei felől; a francia hadak Vicenzát, Bassanót hatalmukba ejtették; Páduát és Trevizót is fenyegették,¹⁾

Ekkor Velence ellenségei kezdenek az udvarnál tért foglalni. Bakocs, mikor Esztergomból Tatára jött, komor arczzal fogadta a velencei követet. »Épen a legalkalmatlanabb időben — mondá néki — jöttek a hírek Velence vereségeiről; most, mikor az ellenséges hatalmak követei eget-földet megmozdítanak; a signoria pedig új előnyt nem ajánl. Nem tudom, mit tegyünk. Nekem sok az ellenségem, kik Velence iránt tanusított jóakaratom miatt rágalmaznak.«

A nádort és körét *Dalmátia* átengedésének kérdése ismét foglalkoztatni kezdi. A pécsi püspök a legátushoz fordul, hogy az átengedés szükségessége felől a velencei követet győzze meg. Azonban De Grassis válaszolá, hogy nem időszerű most lépni fel ezzel az igénynyel, s hogy tulajdonképen ezen ügy az ő feladatainak körén kívül esik.

A legátust ugyanakkor a császári és a francia követek is fölkeresték. Megütközésöket fejezték ki a fölött, hogy ő mint a pápának, uralkodóik szövetségésének képviselője, érintkezésben áll ellenségek, a köztársaság, követével.

De Grassis ekkor kinyilatkoztatá, hogy a pápa az egész keresztény világ közös főpásztorának, nem egyes hatalmak szövetségésének tekinti magát; minélfogva figyelmezteti a követeket, hogy a papáról ne beszéljenek úgy, mint küldőik szövetségéséről, mert ez ellen föl kellene szólalnia.

És attól tartva, hogy nem fogják figyelmeztetését tekintetbe venni, a király és bizalmas tanácsosai előtt előlegesen kijelenté, hogy a pápa a császárral és francia királylyal nem áll szövetségben; jóakarattal viseltetik Velence iránt; őszintén kívánja a béke helyreállítását. A pécsi püspök kérdésére, hogy miért lépett ki a pápa a cambrayi ligából, így válaszolt: A liga célja az vala,

maga küldetése felől emlékezik naplójában. Oesterr. Geschitsquellen. I. 403. 1.)

¹⁾ Ezekről a császár június 1-én Augsburgban kelt levelével értesítí Ulászlót. A levél június 21-én érkezett Tatára.

hogy a szövetséges hatalmak visszaszerezzék az elvesztett területeket; ez megtörtént, de a francia király ezzel meg nem elégszik és tovább kíván terjeszkedni; így tehát a ligát felbomlottnak lehet tartani.

Ezen értekezetlet néhány perczezel előzte meg a császár és a francia király követeinek ünnepélyes audientiáját. (Junius 23-án.) A királyt a legelőkelőbb főurak környezték: György brandenburgi örgróf, a nádor, Zápolya János, a primás, a cancellár, több főpap és világi úr. Jelen volt a pápai legátus és a lengyel követ. Pasqualigo, előre látva a bekövetkezendőket, távoltartotta magát; csak titkárát küldötte.

A császári követek *francia* társuknak engedték át az elsőséget. *Louis Helie* heves és erőszakos ember volt. Uralkodója hatalmának és nemzete nagyságának tudatától áthatva, erős önérzete gyakran túlragadta őt a diplomatai illem korlátain. Ez alkalommal is fölöslegesnek vélte üres szölamok és finom czélzások burkolatába takarni szándékait; leplezetlenül és kímélet nélkül tárta fel azokat.

Mindjárt beszéde kezdetén a hűtlenség vádját emelte a velencei köztársaság ellen, mint a mely kötelezettségeit Franciaország irányában lelkiismeretlenül megszegte. Ennélfogva uralkodója és szövetségesei nem fognak nyugodni, míg Velenczét annyira megalázták, hogy lakói őseik szerény foglalkozásaihoz: a hálóhoz és szövöszékhez térnek vissza. Ezután felhívta a királyt, csatlakozzék a ligához és foglalja vissza Dalmátiát, a melytől a köztársaság ármányai megfosztották. A csekély évdíj kedvéért ne mondjon le ama tartomány nagy jövedelméről. Ne tűrje, hogy a velenceiek úgy beszéljenek róla, mintha katonájuk, zsoldosuk volna. Gyermekeének jövőjére is gondoljon; vajjon kikre hagyhatja őket nyugodtabban: Velenczére, vagy pedig azokra az uralkodókra, kikhez a rokonság kötelékei fűzik?

Majd ismét a köztársaság bűnlajstromának kiegészítéséhez tért vissza. A signoria okozta — úgymond — Konstantinápoly elestét; és okozza, hogy a bizanci császárságot és a szent-földet a keresztények soha sem fogják visszaszerezhetni; sőt még azt sem akadályozná meg, ha Rómát akarnák a törökök elfoglalni.

Két sárkány fenyegeti a kereszténységet: a porta és a velencei köztársaság; mindkettőt ki kell irtani és meg kell semmisíteni.

A szónokon mindinkább erőtt vett az indulat. Bestiáknak, csöcseléknek nevezte a velenceieket. Az urak némán hallgatták. De a főudvarmester azt hitte kötelességéhez tartozik figyelmeztetni őt, hogy hol és ki előtt áll és beszél. »Szerényebben szóljon, követ úr!« mondá neki. A császári követek halk hangon szintén mérsékletre intették. De hiába. »Hagyjatok beszélni — válaszolá nekik — jól tudom, hogy mit akarok mondani.«

Folytatva beszédét, felájánlá Ulászlónak, Dalmátia visszafoglalására, a szövetkezett hatalmak hajóhadát. Megemlíti, hogy a köztársaság hadereje igen csekély; tizenhat gályát bocsátott volt a Pó folyón Ferrara ostromára, és azokból csak kettő tért vissza, a többi a francia király kezeibe került, s most a köztársaság ellen fog küzdeni. A signoria elmondhatja a költővel: »Heu patior telis vulnera facta meis.«

Azután a primáshoz és a nádorhoz fordult. Felhívta őket, hassanak oda, hogy a király lépjen a cambrayi ligába. Végre ünnepélyes óvás formájában kinyilatkoztatá, hogy Dalmátiát, ha Magyarország nem foglalja el, a szövetséges hatalmak fogják meghódítani.

A mint a francia követ beszédét elvégezte, a cancellár röviden válaszolt: ő felsége tanácskozni fog híveivel, és maga idején közölni fogja határozatát.

Az audientia lefolyásáról értesülve, Pasqualigo nem kevésbé megdöbben. Sietve felkereste a primást, és tanácsát kérte ki, hogy a hatás ellensúlyozására mit tegyen. »Semmit — így hangzott a válasz — sőt köszönettel tartozik a francia követnek, a ki beszédével általános ingerültséget keltett, és sokat ártott ügyének.«¹⁾

Pasqualigo csakhamar alkalmat talált, hogy a király előtt a köztársaság ügyét védelmezze.

A közlekedés nehézségei a XVI. század elején oly nagyok valának, hogy az útat, mely ma Budáról Velenczébe alig 24 órát vesz igénybe, tizennégy nap alatt tette meg a futár, rendsze-

¹⁾ Pasqualigo június 23-iki jelentése.

rint egy hónap telt el, míg Pasqualigo jelentéseire a választ és utasítást megkapta.

Épen azon a napon, melyen a francia követ a király előtt philippikáját elmondotta, érkezett Tatára egy velencei futár, a signoriának június 7-iki leveleivel, a melyek szövegének megállapítását a senátusban a magyarországi helyzet beható tárgyalása előzte meg.

Dicsérettel halmozták el a követ erélyes magatartását. Megbízták, mondjon a királynak köszönetet a szíves fogadtatásért, melyben őt részesíté, s mely megfelel a két állam között fennálló jó indulatnak és szövetségnek. Ezt a signoria szorosán megakarja tartani, azon reményben, hogy a király is hasonló szándékkal van; sőt kész *a szövetséget, a mennyiben kívánná, még szorosabbra fűzni.*

A követ továbbá utasítva volt ujjalag figyelmeztetni a királyt hogy ne adjon hitelt Velence ellenségeinek. Hogy az ő politikájuk mennyire káros a kereszténységre, bizonyítják a felbátorított pogány kalózok kalandjai, melyek most Olaszország és a Provence partvidékeire terjednek ki. És hogy mennyire nem lehet azon hatalmak barátságában bizni, legvilágosabban hirdeti hűtelen eljárásuk, melyet a köztársaság irányában tanúsítottak.

Az általok eddig kivívott előnyöket túlbecsülik. Különösen Vicenza elfoglalása nem tekinthető jelentékeny hadi ténynek; a velencei hadak önkényt vonultak ki a városból, mert nem lévén rendes erősség, hosszabb ostromot nem állhat ki. A köztársaság serege a legjobb karban van; képes bármily hatalmas ellenséggel megmérkőzni.

A pápa napról-napra nagyobb jóakaratot mutat a köztársaság iránt, és »Olaszország fentartása« érdekében mindent meg fog tenni. A senatus reméli, hogy erre nézve nemsokára többet is jelenthet. Nagy fontosságot tulajdonít a signoria Amboise bíbornok, a francia miniszter halálának, mivel a pápa most könnyebben hajlíthatja a francia királyt békére. Mindamellett a signoria semmit se mulasztott el, hogy a császárral kibéküljön. A király nagy hálára fogja kötelezni, ha ez irányban ő közben jár. Egyébkint a követnek ismét lépéseket kellett tenni, hogy enge-

délyt eszközöljön ki ezer lovas toborzására, melyek Friaulba voltak menendők.¹⁾

A mint Pasqualigo ezen levelet megkapta, rögtön kihallgatást kért. Junius 26-án fogadtatott, és előadta mindazt, a mit utasítása rábízott. A cancellár röviden azt válaszolá, hogy ő felsége örömmel veszi tudomásul mindazt, a mi a köztársaságra nézve előnyös; egyébkint az előadott kívánatokat tárgyalás alá fogja venni.

A király pedig a következő szavakat intézte a követhoz: »Követ ur, legkevesebbet se gondoljon a francia követtel, mert az bolond ember.«²⁾ Mire Pasqualigo nem mulasztá el köszönetét nyilvánítani a megnyugtatóért. — »Felséged bölcsesége — mondá — legjobban ismeri úgy a signoria őszinteségét, mint a francia követ álnokságát, minélfogva ennek rágalmi és vádjaira semmit sem fog adni.«

A király környezetére, a követ előterjesztéséből leginkább az Amboise bíbornok halálára vonatkozó részlet tett nagy hatást. A cancellár Ulászlóhoz fordulva, megjegyzé: »Bizony felséges király, ha a roueni bíbornok meghalt, vége az olaszországi háborúnak.« A király nem válaszolt, és lakosztályába vonult.³⁾

VIII.

Ez alatt a magyar köznemesség nagy számban gyülekezett *Fehérvárra*, a hová a keresztelő szent János napján megnyitandó országgyűlés egybehívatott.

¹⁾ Az utasítás végül meghagyja a követnek, hogy a primásnak, a cancellárnak és More Fülöpnek jóakaratu nyilatkozataiért mondjon köszönetet. — A senatusban Guistinianinak kifogása volt a levél azon része ellen, mely a szövetség szorosabbra fűzéséről szólt. De ezt nem vették tekintetbe. Hasonlag nem fogadták el még most négy senator indítványát, hogy azon esetre, ha az évdíj felemelése nélkül a szövetség felbomlásától kellene félni, a követ értekezék a primással az évdíj felemelése iránt. (Az ezen tanácskozássra vonatkozó iratok a velencei állami levéltárban.)

²⁾ »Sua Mtà ore proprio me disse.« »Domine orator, non curretis oratorem gallicum, quia est fatuus.«

³⁾ Pasqualigo 1510. június 25—26-iki jelentései.

A főpapok és urak, a pestis veszélyétől óvakodva, nem mentek a városba; a Tata felé vezető országut mentében elterülő erdő szélén, sátrak alatt táboroztak. Az udvar a külhatalmak követével, Tatán maradt.

Mivel ily módon, a törvényhozás három tényezője között, a tárgyalás nagy nehézséggel járt volna, az udvar azt óhajtotta, hogy a köznemesség, a maga kebeléből, megyénként két vagy három képviselőt válaszson és azután oszoljon el. De ezen, királyi biztosok által előterjesztett ajánlat Fehérvárt nem talált kedvező fogadtatásra. A nemesség azt kívánta, hogy a főrendek jöjjenek közös tanácskozás végett ide. Heves viták folytak. De végtére a királyi biztosok megnyugtatták a nemeseket, a kik teljhatalommal felruházott negyven képviselőt választottak, telkenként fél forint adót szavaztak meg, és békésen szétoszlottak.¹⁾

A francia követnek szándéka volt Fehérvárra menni, és ott a rendek között a Velenceze elleni hadjárat érdekében működni. De mivel Pasqualigo kijelenté, hogy ő is követni fogja, és az országgyűlés színe előtt megczáfolandja rágalmait, Louis Helie elejtette tervét. Mindazáltal épen ekkor, június 28-án futár érkezett, a császártól és a francia királytól a magyarországi rendekhez czimzett levelekkel. A két uralkodó követi engedélyt kértek hogy a leveleket Fehérvártt bemutathassák. A király azt nem tagadhatta meg, és eljárását igazolta a velencei követ előtt, a ki most csak néhány napi halasztást igyekezett kieszközölni. Ez sikerült is neki. A követek nem jelentek meg a köznemesség színe előtt.²⁾

Június utolsó napján a főrendek és a köznemesség képviselői Tatára jöttek. Julius másodikán tartották első ülésöket. A Szent-Ferencz-rend kolostora előtt, nyílt téren, köralakban voltak az ülőhelyek berendezve. Az elnöki széket a primás foglalta el; mellette a külhatalmak követeinek voltak helyek fentartva. A kolostor ablakait és fedelét kíváncsi néptömeg tartotta megszállva.

A gyűlés mindenekelőtt a külföldi követeket kívánta meg-

¹⁾ Pasqualigo 1510. június 26., 27., 30-iki jelentései. Hazai emlékeink ezen országgyűlésről hallgatnak.

²⁾ Pasqualigo június 27—28.

hallgatni. Küldöttség bocsáttatott a *pápai legátushoz*, mely őt a rendek körébe vezeté.

De *Grassis* püspök, a mint itt megjelent, beszédet tartott, melynek tárgyát a *török* ellen indítandó nagy hadjárat képezte. Buzdító szavakat intézett a rendekhez, hogy ne késsenek fegyvert fogni a hitetlenek ellen. A szent-szék részéről minden kitelhető segítséget ígért. A hadjárat sikerének biztosítása érdekében, felkérte a rendeket, hassanak oda, hogy a császár és a velencei köztársaság között a béke mielőbb jőjjön létre.

A beszéd végeztével, a gyülekezet nevében, a primás röviden válaszolt: Tanácskozni fognak az előterjesztés fölött, és megállapodásokat közölni fognak.

A délutáni órákban a *császár* és a *francia* király követi- nek kihallgatására került a sor. Együtt jelentek meg. Itt is a francia vitte a szót. Ő mutatta be mindkét uralkodó megbízólevelét, és majdnem két óráig tartó beszédet mondott el. Ép oly szenvedélyes hangon szólott, mint néhány nap előtt az udvarnál. A velenceieket »zsarnokok, hitszegők, haszonleső üzerek, komédiások, rókák« czímeivel illette. Elbeszélte, mint szedték rá egymás után a francia királyt, a császárt és a pápát; most pedig elhagyatva mindenkitől, a »flectere si nequeam superos« elvét követve, a törököket hívták segítségül.

Elmondotta, hogy Dalmátiát joggalanul bitorolja Velence, és mily nagy kár háramlik Magyarországra ama tartomány elvesztéséből. Buzdította a rendeket, hogy visszaszerzésére használják fel a kedvező alkalmat. E célból a pápa, a francia király, a spanyol király és a ferrarai herceg harmincznégy hadihajót, ha kell még többet bocsátanak a magyar király rendelkezésére; sőt készek, ha a szükség kívánja, személyesen résztvenni a hadjáratban. Együttal megjegyezte, hogy a visszaszerzendő tartományt, jövedelmeiből, könnyű lesz megtartani.

A császári követ néhány szóval kinyilatkoztatá, hogy a francia követ előterjesztését támogatja.

Miután ezek a gyűlés köréből eltávoztak, a *velencei követ* hívatott meg. A francia követ által emelt vádak ellen védelmezé a signoriát, tüzetesen bizonyítva a hatalmak irányában követett eljárásának jogosságát; míg azok részéről a legnagyobb méltat-

lanságnak volt kitéve. Magasztalásokkal halmozta el a magyar királyt, a kit kérések, ígéreték és ajánlatok nem bírhattak rá, hogy a fennálló szövetséget felbontsa. Viszont a signoria is kész minden áldozatra Magyarország érdekében. Kéri a rendeket, ne hallgassák meg Velenceze ellenségeit, a kik csak azért fáradoznak a szövetség felbontásán, hogy annál könnyebben semmisíthessék meg a köztársaságot. Hogy ebből mi haszna lehetne Magyarországnak, azt nem képes belátni. Hasonlag nem hiszi, hogy akár a spanyolok és francziák, kiknek ezen országgal soha sem voltak közös érdekeik, akár a németek, kik »mindenkor legnagyobb ellenségei voltak a magyarnak«: jobb szomszédjai volnának, mint Velenceze. A mi Dalmátiát illeti, ez csak úgy Magyarországé, mint a köztársaságé, a mely ama tartományból évek során át nem húzott hasznot. A rendek ne higgyenek Velenceze ellenségeinek, ne bízzanak ígéreteikben. A pápa egyáltalán nem fog Velenceze ellen küldeni hajókat, sőt pártfogása alá fogadta és támogatni fogja a köztársaságot. A ferrarai herczegnek pedig elég dolgot ad, hogy saját államát oltalmazza. Ellenben a signoria ígéretei nem üres szavak; igaz, őszinte, örök barátságot, felbonthatatlan szövetséget ajánl; kész minden erejével és tehetségével támogatni az országot. És szükség esetén a signoria segítsége a legértékesebb Magyarországnak; mert ez elveszhet, míg más hatalmak segítsége megérkezik. A rendek tehát ismerjék el Velenceze hűségét, és kezdjék meg a hű szövetséges támogatását azzal, hogy mint közbenjárók, a béke létrehozására hatnak; amiben Isten segítségére és a szent atya pártfogására számíthatnak. Küldjenek továbbá legalább ezer vitéz magyart a köztársaság zászlai alá. A jóindulatért, melyet most alkalmuk van tanusítani, a köztársaság örök időkre háladatos fog lenni.

A velencezi követet is azzal a nyilatkozattal bocsátá el a primás, hogy a rendek tanácskozni fognak előterjesztése fölött. ¹⁾

E nap, melyen Európa leghatalmasabb államainak képviselői egymás után járulának Magyarország rendei elé, szövetséget kérve és ajánlva: méltán büszke önérzettel töltheté el a jelenle-

¹⁾ Pasqualigo julius 2-án irt két jelentése.

vők lelkét, felújíthatá a mult idők legdicsőbb emlékeit, és ezekkel öszhangzó nemes elhatározások szülnöje lehetett.

A köznemesség, mely még fogékony vala ily hatásokra, ösztönszerűleg érezé, hogy ki kell lépni a tétlenségből. Dalmátia visszahódításában a nagy királyok hagyományainak fölelevenítését látta. ¹⁾

Azonban a főrendek sivár lélekkel hallgatták végig a diplomaták beszédeit. Nem gondoltak arra, hogy Magyarország ismét foglalja el, a nagy küzdelmekben, megillető helyét, mérlegbe vesse tekintélyének súlyát. A haza dicsősége és jövője nem foglalkoztatá őket. Csak számítani tudtak, nem lelkesedni; és számítani is csak azokkal a tényezőkkel, melyeket az egyéni önzés, vagy legföljebb a pártérdek törpe céljaira kizsákmányolhatott.

Két párt állott egymással szemben. Az egyik, élén a primással, fenn akarta tartani a szövetséget Velenczével. A másik, melynek vezére a nádor, lelke a cancellár volt, a császár barátságát becsülte többre. Azonban míg elkeseredett gyűlölettel igyekeztek kölcsönösen meghiusítani igyekezeteiket: áldozatokat hozni, nagy actióra vállalkozni egyik se volt hajlandó. A pártok mérkőzésében lappangó hatalmi kérdés elválasztotta őket; de találkoztak azon a téren, a hol a szövetséget kereső államoktól előnyöket biztosítani és azokat kijátszani kellett.

Egyébiránt mikor ezen gyászos kor eseményeit pirulva szemléljük, ne feledjük, hogy a magyar államférfiak idegen iskolákban sajátították el politikai erkölcsanukat. Olaszország ezen korszakbeli történelme a lelkiismeretlen álnokság sugalmazásainak és a durva erőszak tényeinek lánczolata. Macchiavelli honfitársaival e tekintetben versenyeznek a francia diplomaták. Sőt »az utolsó lovag«, a Theuerdanck dicsfényével övedzett Miksa császár sem hagyja magát általok túlszárnyaltatni. Mert ugyanazon időben, a mikor Velenczét vádolja, hogy a török barátságának feláldozza a kereszténység érdekeit, és Dalmátiát a magyar királynak ajánlja fel: császári ügynökök járnak török pasáknál, buzdítva a portát Dalmátia elfoglalására, kijelölve azon helyeket, Antivárit, Cat-

¹⁾ »Omnes unanimiter clamant Dalmatiam« mondá 1510. július 6-án More Fülöp Pasqualigónak.

tarót, Dulcignot, a melyek ellen a támadást intézni kell; és hangsúlyozva, hogy így lehet legérzékenyebben büntetni a signoriát, mely a keresztény hatalmaknak folytonosan segítséget ajánl a törökök ellen. Mikor pedig a köztársaság Rómában panaszt emel a keresztény imperátor ellen, a ki a kereszt ellenségeinek szövetségét keresi: a pápa elkeseredetten kijelenti, hogy az nem lepi meg őt, mert tudomása szerint, a császár már több ízben tett ily kísérletet. ¹⁾

IX.

A tatai gyűlés, a külföldi követek kihallgatása után, nem vette azonnal tárgyalás alá azok előterjesztéseit. Bizottságot küldött ki, oly czélból, hogy a velencei követtel alkudozásba bocsátkozzék, és tisztába hozza, vajjon nem lehetne-e remélni, hogy a signoria Dalmátiát önkényt átengedi az országnak. A bizottság tagjaivá: a pécsi és váradi püspökök, Zápolya János, Ráskai Balázs tárnokmester, Buzlai Mózes főudvarmester és Beriszló Péter fehérvári prépost — úgyszólván mindnyájan Velence ellenségei — választattak. ²⁾

A bizottság július 2-án, a cancellár lakásán gyűlt egybe, és meghívta Pasqualigot. Néhány órával előbb a primás értesíté, hogy Dalmátia átengedése iránt fognak vele tárgyalni; biztatta,

¹⁾ Mivel a signoria Konstantinápolyban gondosan örködött, Miksa a bosnyákországi pasához fordult, egy Strassaldo nevű ügynököt küldve hozzá. A pasa jelentést tett a portánál. Itt csakhamar tudomására jutott a kísérlet a velencei követnek. (Lud. Valdrino titkár 1510. október 15., 29-iki jelentései Drinápolyból. A signoria 1510. november 22-iki utasítása római követéhez. A magyarországi követnek csak későn és röviden adják ezen esetet tudomására, 1511. január 3-án: »Li inimici nostri hanno mandato soi nuncii per indur il dicto Signor Turcho contra il Stato nostro, come semo certi la Maiesta Sua haverà inteso.« Ezen iratok a velencei állami levéltárban.) Hogy ily alkudozások a császár és a porta között csakugyan folytak, a német történeti kritika sem vonja kétségbe. V. ö. *Brosch*. Papst Julius II. 197. lap.

²⁾ Például Beriszló, kinek előkelő rokonai laktak Dalmátiában, hirdeté, hogy a tartomány kész fegyvert ragadni Velence ellen, s hogy ő csekély haderővel vállalkozik Dalmátia meghódítására. Pasqualigo július 17-iki jelentése.

hogy ne féljen, és következetesen csak azt hangoztassa, hogy Dalmátia iránt tárgyalni nincs felhatalmazva.

Nem találta tehát készületlenül a bizottság elnökének, a pécsi püspöknek következő megszólítása: »Ön, követ úr, Magyarország hadi segítségét és közbenjárását kéri; továbbá óhajtja, hogy a fennálló szövetséget még szorosabbra fűzzük, és utasítsuk vissza a köztársaság ellenségeinek ajánlatait. Ő felsége kész mindent, sőt még többet is megtenni; de méltányosnak tartja, hogy viszont a signoria bocsássa vissza Dalmátiát, mely jogilag a magyar koronát illeti. Vessen tehát véget, követ úr, tartózkodó magatartásának; nyilatkozzék őszintén; hogy határoznunk lehesen. Ha ugyanis Dalmátiát nem adják át jószántukból, kénytelenek leszünk fegyverrel lépni fel, a mi alig kívánatos a köztársaságra nézve, a mely, mint ellenségei állítják, úgyszólván végkép el van veszve.«

A követ nyugodtan válaszolt. A veszélyben forgó jó barátot — úgy mond — támogatni illik, nem bajait nevelni. Magyarország abban a hírben áll, hogy híven ragaszkodik szövetségeseihez. Mikor vele a köztársaság a szövetséget megkötötte, és az évi segílyt megajánlotta, abban a véleményben volt, hogy örök időkre biztosítja magának Magyarország barátságát, és mindenkor számíthat segítségére. Már pedig Dalmátia elvesztése a köztársaság romlását idézné elő. Egyébkint erre nézve utasítása semmit sem tartalmaz; mert a signoria nem gondolhatott arra, hogy ily kívánattal fognak előállani. Ne higgyenek a magyar urak a Velenceze ellenségei által terjesztett híreknek. A köztársaság távolról sincs oly veszélyes helyzetben, mint állítják; ellenkezőleg ügyei jobbra fordultak, mióta a pápa is a francziák ellen foglalt állást.

Utána *Buzlai Mózes* szólott, hevesen kikelve a köztársaság ellen. Majd a *cancellár* fordult azzal a kérdéssel Pasqualigohoz: »Dalmátia iránt nincs utasítása, tehát mi végből jött ide? Istenemre, az urak felháborodásukban oly határozatokat fognak hozni, a melyeket nem vár. Isten látja lelkemet, nem tetszik nekem ez a dolog.«

De a követre a főudvarmester heves kifakadásai, a cancellár fenyegetései hatástalanok maradtak. Elmondá, hogy küldetésének céljait előterjesztette volt a királynak és a rendeknek.

Ajánlata előnyös Magyarországra nézve is. Bizik a magyar urak bölcsességében, hogy nem fogják meghallgatni Velenceze ellenségeit, a kik csak a magok érdekeit tartják szemek előtt.

Az urak felállottak. »Jól van, követ úr, okosan fontoljon meg mindent; és azután ne vádoljon minket azzal, hogy nem beszéltünk nyíltan.«

Azon napon, a mikor ezek történtek, futár érkezett *Velenczéből*, utasításokkal Pasqualigo számára. Ugyanis ennek május végén küldött jelentései és különösen Bakocs bíbornok nyilatkozatai komoly aggodalmakat támasztottak. A *senátus* június 18-iki ülésében élénk viták tárgyát képezte a kérdés: vajjon nem volna-e tanácsos újabb ajánlatokat tenni, »új előnyöket« biztosítani Magyarországnak?

Többféle indítvány adatott be. Végre a következőkben történt megállapodás.

A követ igyekezzék a szövetséget, a tényleges viszony alapján, fönntartani. Ha azonban a magyarok követeléseikről nem mondanak le, és azok megtagadása a szövetség felbomlását vonhatná maga után; bizalmasan értekezék a primással, — »a kit a signoria úgy tekint, mintha senátorainak egyike volna« — és tudja meg tőle: mily segítségre számíthat Magyarország részéről, ha az eddig fizetett 30,000 ducát évdíjt felemeli? és mennyivel kellene ezen összeget emelni? A követ egyidejűleg felhatalmaztatott, hogy a mennyiben az ország kötelezné magát, hogy a saját költségén ezer lovast küld Velenceze segítségére, Ulászló királynak élethossziglan 35,000 ducát évdíjt biztosíthasson.¹⁾

Pasqualigo, ezen utasítás vétele után sietett Bakocs bíbornokot felkeresni és tanácsát kikérni.

1) Két senator az 5000 ducát emelést oly feltétel alatt kívánta megajánlani, ha Ulászló megígéri, hogy »országának haderejével« segíteni Velenczét. — Négy senator pedig azt indítványozta, hogy Pasqualigo csak akkor tegyen ajánlatot az évdíj emelésére, ha meggyőződik, hogy a király Velenceze ellenségei felé hajlik, és hogy Magyarország Velenczét »követek és hadak küldése által, a szükséghez képest« segíteni fogja; ugyanazok kívánták, hogy Pasqualigo előbb 2000, azután 3000 végül 5000 ducátot ajánljon. — (Az ezen tárgyalásra vonatkozó irományok a velencezi állami levéltárban.)

A primás figyelemmel hallgatta végig hízelgő nyilatkozatait, bizalmas közléseit és kérdéseit. Mire megragadva a követ jobbját, mosolylyal ajkán, így szólott: »Arra, hogy mi innen a saját költségünkön hadakat küldjünk, ne számítsatok. Pénzünk nincs; már pedig ezer ember felszerelése 5—10,000 aranyat igényelne. Kár e dologról szólni. De azért nem kell félni. Én minden jót reméllek. Bízatok bennem. A pécsi püspöknek pedig üzenjétek meg, hogy Dalmátia átengedése iránt utasítást fogtok kérni a signoriától. Így elháríthatok magatoktól a rendek haragját. És azután fölösleges lesz az utasítás iránt írni.«

Pasqualigo követte a tanácsot. Titkára által értesíté a cancellárt, hogy kész Dalmátia átengedése tárgyában jelentést tenni a signóriának, és utasítást kérni. A válasz úgy hangzott, hogy azt korábban kellett volna megtenni; most már késő, a rendek szét akarnak oszolni, és határozni fognak.

És csakugyan úgy látszott, hogy az eldöntés órája közeledik. Július 3-án és 4-én a főrendek és a köznemesség küldöttei, a király elnöklete alatt, üléseket tartottak. A cancellár jelentést tett a velencei követtel folytatott tárgyalások eredménytelenségéről. Több szónok hevesen beszélt a köztársaság ellen. Azt is felhozták, hogy a Magyarországnak fizetett évi díj, a signoria könyveiben, *zsold* (salario, soldo), nem *adó* (contributio) czímen vezetetik. Gyalázat volna az országra — mondták — ha valami kevés posztóért és ékszerért, amit Velence az évdíj fejében, értékén felül számítva, ad, az ország Dalmátia visszafoglalásáról lemondana.

És mikor Bakocs a köztársaság védelmére emelte szavát, szemébe mondták, hogy »ő a köztársaság által meg van fizetve!« A nagy többség erőteljesen sürgette a cambrayi ligába való belépést; Velence barátjai lassanként elhallgattak. Ekkor a császár és a francia király követei meghívták a gyűlés színe elé, és megkérdeztettek, vajjon el vannak-e látva teljhatalommal arra, hogy az általok előterjesztett ügyekben tárgyalhassanak és végezhessenek. Mire válaszolták, hogy a bemutatott megbízó levélen kívül más meghatalmazásuk nincs, de készek ilyet küldőiktől kérni.

A velencei követ, a ki pontosan értesült a tárgyalások menetéről, lázas tevékenységet fejtett ki. Bejárta, informálta a

legbefolyásosabb urakat. A primás felháborodása a pécsi püspök ellen nem ismert határt, és oly kifejezésekben nyilatkozott, melyek épen nem illettek főpap és a humanista ajkaira; mindazáltal a rendek haragjától félve, nem mert többé nyilvánosan találkozni a velencei követtel, és az éj sötétjében, titkos ajtókon bocsátá magához a követ titkárát.

E válságos időben nagy szolgálatokat tett Velenczének a *pápai legátus*. A pécsi püspököt meglátogatva, nyíltan kimondá, hogy jól tudja, hogy ő az, a ki a pápa szándékait meghíúsítja, a miről jelentést is fog tenni. Azonban a cancellár nem ijedt meg. »Nem állok elszigetelve — válaszolá — hisz a gyermekek, sőt még a halottak is lármáznak Dalmátia miatt.«

És csakugyan, július 5-én, esti ülésben, nagy lelkesedés közepett, kimondatott a *határozat*, hogy a király Dalmátia visszafoglalására hadjáratot fog indítani, a szövetség megkötése és a hájdrát tervének megállapítása végett, a császárhoz s a francia királyhoz követeket fog küldeni.¹⁾

A köznemesség képviselői, a következő napokban, szétoszolnak, a tárgyalások folytatását az országtanácsra bízva, a melynek tagjai közül ekkor lét főpap és kilencz főúr volt jelen Tatán.²⁾

A rendek határozata a velencei követet nagy mértékben megdöbbsentette. A primás azonban nem szűnt meg őt bátorítani.

¹⁾ Pasqualigo július 6-án. — Miksa 1510. július 31-én Ínsbruckból írja Margit főhercegnőnek; »Nous avons eu nouvelles de nos ambassadeurs qui ont esté vers notre frere le roy d'Ungherie, comment a la journée, qui a esté tenue devers luy, il s'est declaré a la guerre contre lesdits Venissiens et a juré nostre lighe et de entreprendre incontinent la gáerre« (Le Glay. I. 306. 1.) És augusztus 5-én római követét értesíti, hogy a magyar udvarnál levő követei jelentik: »Regem cum universo Regno statuisse in proximo Rakos seu conventu eorum summere expeditionem contra Veneto«.

²⁾ Ugymint: a primás, a kalocsai érsek, a váradi, pécsi, györi, boszniai püspökök, a fehérvári prépost; a nádor, Zápolya János, *Szentgyörgyi* Péter erdélyi vajda, Ujlaky Lőrincz, Ráskay Balázs, Buzlay Mózes, Batthyányi Benedek, Bornemissza János és Báthory István (Pasqualigo felsorolja őket.)

Minden alkalommal ismételé, hogy semmitől sem kell tartania. »Hagy lármázzanak a rendek, — mondá egy ízben — bármit határoznak: mégis semmi sem fog történni.« More Fülöp is megnyugtató, hogy az országgyűlés végzésének már csak azért sem lehet következménye, mert a királyi kincstár üres, az urak pedig nem akarnak pénzt adni. »Tépjenek szét darabokra — mondá — és lelkeim szálljon a pokolba, ha valaha magyar sereg átkel a hegyeken Dalmátia elfoglalására.«²⁾)

Mindazáltal a velencei követ, mint tapasztalt diplomata, jól tudta, hogy a rendek megállapodása, még ha azt nem is hajtják végre, nagy kudarcz ő rá nézve, és kedvezőtlen hatást gyakorolhat Velence ügyeinek menetére. Felhasználta tehát a legelső alkalmat, hogy neheztelését a király előtt kifejezze.

Július 7-én ritka ünnepély tartatott meg Tatán. Rómából külön pápai küldött, a modrusi püspök, érkezett, oly czélból, hogy Ulászlót, a szentelt kard átadásával a kereszténység bajnokává és hadvezérévé avassa fel. Szabad téren, diszes sátor alatt, oltárt állították fel. A király, főrendek által környezve jelent meg. A gyülekezet fényét emelte a pápa, a császár, a francia és lengyel királyok, a signoria, a moldvai és havasföldi fejedelmek követeinnek jelenléte. A modrusi püspök misét mondott, s annak végzetével ibolyaszínű bársonyból és hermelinből készült főveget tett a király fejére, és egy nagy kardot helyezett kezeibe. Mire beszédet tartott, melyben a török ellen intézendő hadjáratra buzdította a királyt és a rendeket, kiket végről pápai áldás- és általános búcsúban részesített.¹⁾)

Mikor ezen ünnepélyt megelőzőleg, a külhatalmak követei Ulászlónál tisztelkedtek, bár ezen alkalom hivatalos ügyek tárgyalására épen nem vala kedvező, Pasqualigo szóba hozta az országgyűlés végzését és megjegyzé, hogy »a régóta fennálló baráti viszony után, egészen más eljárást volt joga remélnie,« és kérte a királyt, hogy ne hagyja el a köztársaságot. Ulászló röviden válaszolt: »Később beszélünk ezen ügyről.«

¹⁾ Pasqualigo, 1510. július 10-én, testvéreihez intézett magánlevele. (Marino Sanudónál. Wenzel kiadása. 201. l.)

A jelenlevő urak feltűnő szívességet mutattak iránta. Az ünnepély alatt többen közeledtek hozzá, és füleibe suttogták: »Majd barátságosan elintézzük az ügyet. ¹⁾»

Ennek az volt az értelme, hogy az országgyűlési végzés után sem volt szándékuk megszakítani az alkudozásokat Velen-czével.

FRAKNÓI VILMOS.

¹⁾ Pasqualigo julius 10-iki jelentése.

S Z O L G A G Y Ó R.

MÁSODIK ÉS BEFEJEZŐ KÖZLEMÉNY.

III.

A várispánságok keletkezése, egyike történelmünk legvitásabb kérdéseinek, s hogy mégis ilyennel foglalkozom, arra nem pozitív új adatok, hanem csak a már előadott kutatások bátorítanak, melyek, azt hiszem, a szolgagyőrinek eredetét is némileg tisztába hozzák. Azokból ugyanis, melyek nevére, viszonyára Galgóczczal s az udvarnoki révre vonatkoznak, kifejlődésének, ha nem is évszerinti, de mégis bizonyos időrendi egymásutánja következtethető. — Az eddigi conclusiók legelőször is fölmentenek attól, hogy Szolgagyőr eredetét az úgynevezett várszerkezetnél korábbi időről keltezzük. Annál régibb másrészt Galgócz, s a kettőnek utóbb egymással való szoros kapcsolatából kifolyóan nagy valószínűséggel föltehetjük, hogy Szolgagyőrnek imént kijelölt területe eredetileg galgóczvári birtok volt s nevét a galgóczy várnak ott lakozó szolganépei adták, s csak később azután épült, a vár. Hogy ez mikor történt? azt — adatok teljes hiányában — meg nem mondhatjuk, s csak annyi bizonyos, hogy 1113-ban fönn kellett állania, mert már akkor szó van várispánságáról.¹⁾ De az udvarnoki rév történetét illető fejtegetéseket véve alapul, már sokkal kielégítőbb feleletet adhatunk arra: mi végből építették? Mert, ha tekintetbe vesszük, milyen fontos hadászati vonal jelentőségével bírt akkor a Vág, mennyivel fontosabbnak kellett tekinteni annak gázlóit, réveit, oly korban, mikor a hírtelen berohanás könnyebb, következményei súlyo-

¹⁾ Lásd alább a várföldek jegyzékében *Vecse* és *Bős*-nél.

sabbak valának. Azért látjuk lépten-nyomon azt a sok várat a Vág mentén, mert mindegyikök egy-egy átkelő hely fedezetére volt hivatva, nem is említvén, milyen jelentékeny jövedelmi forrást képviselt akkor minden csekélyke vám. Ez fejt meg, hogy noha Galgócz csak pár órányira feküdt is az udvarnoki helyesebben szolgagyőri révtől, közvetlen védelmére új erőd építése vált szükségessé, annál is inkább, mert a sempthei még akkor nem létezvén, ott a forgalom is nagyobb volt. Az újon épült vár ellátása új várispánság szervezését igényelvén, okvetlenül tekintettel kellett lenni a már meglevő viszonyra, mely Galgócz s az előbbi Szolgagyőr közt fennállott. Ezen, s ama másik körülmény, hogy a két vár — mint láttuk — az egész XIII. század folyamán egymással szoros kapcsolatban volt: kétségtelenné teszik, hogy ez a kapocs közöttük már eredetileg is megvolt. Egy várispánság területén két vár levén, minden tekintet sérelme nélkül valóban a legcélszerűbb is volt, hogy Szolgagyőrt és Galgóczot egy ispán hatósága alá helyezték, s a galgóczyi várispánság földjeiből lássák el mind a kettőt.

További következtetéseinkre nézve tehát fontos ismerni e földek nagyságát, de mivel ezek mindkettőjüknek közös birtokát képezték, valamennyit egy jegyzékbe foglaltam össze, amint betűrendben egymásután következnek.

Agg-Szent-Péter-en (régente Zopokun-on) felül, *Fejér-megyében*, a szolgagyőri várnak egy földje volt 1259-ben, hol azelőtt Regun várbirtok lakott. — Wenzel Á. Ú. O. VII. 505. l.; fejér C. D. IV. v. II. 495. l. lásd még Wenzel XII. 458. ll.

Anyala (Anala) *Komárom megye*. 1239-ben közösen lakták a szolgagyőri, bana-i, és komáromi várnépek. — Knauz. Mon. Eccl. Strig. I. 330. l.; Fejér C. D. IV. v. I. 156. l.

Aranynos *Komárom m. Csallóköz*. Egy 1268-ban tartott határjárásból kitűnik, hogy alsó vége szolgagyőri várföld volt, hol egy ott lakó Sebestyén nevű jobbágy a várnak 5 pondus fizetésére volt kötelezve. — Wenzel III. 158. l.; Fejér VII. vagy I. 343. l.; Knauz I. 553—60.; Fejér IV. v. III. 443—56. l.

Árpádfoka, vagy **Árpádsoka**, *Pozsony m. Csallóköz*. Ma már csak mint düllő szerepel a bösi határban, ¹⁾ s azzal együtt, 1264-ben a *szolgagyőri*, 1269-ben a *pozsonyi* vár birtokának, 1264-ben *Pozsony* megyében,

¹⁾ Haz. Okm. I. 51. l. jegyzet.

1270. és 73-ban pedig *Győr* megyében fekvőnek mondatik. Mindakétszer a megye a vártartományyal cseréltetett föl, a *Győr*-megye alatt pedig *Szolnaggyőr* van értve, mint 1113-ban Vecsénél is, (lásd ezt) s úgy vevendő hogy Szolnaggyörhöz tartozott, de Pozsony-megyében feküdt. — 1264-ből Fejér X. v. II. 727.; 1269-ből Wenzel VIII, 225, kivonatban Fejér VII. v. I. 357.; 1270-ből Haz. Okmt. I. 48.; 1273-ból Fejér V. v. II. 191.

Báb (Nagy-) *Nyitra m.* 1261-ben Galgócz várának volt. — Orsz. ltár táblái osztályában az elhalt ügyvédek után maradt iratok közt Fasc. 130. N. 22.

Bajmócska (Bayanch) *Nyitra m.* 1275-ben a szolnaggyőri vár birtoka. — Orsz. ltár. 896. dipl. sz.

Bárkány *Nógrád m.* Határában 1254-ben egy szolnaggyőri várjobbágy földje említettik. — Haz. Okmt. VII. 46.

Bille (Billa) *Pest m.* 1231-ben a szolnaggyőri vár földje. — Wenzel I. 282.

Bős *Pozsony m. Csallóköz.* Mint Árpádfokánál is említém, Bős, Szolnaggyőr várának volt, innen van, hogy 1270. és 73-ban Győr megyében fekvőnek mondatik Szolnaggyőr helyett. Fejér X. v. II. 727.; Wenzel VIII. 225.; kiv. Fejér VII. v. I. 357.; Haz. Okmt. I. 48.; és Fejér V. v. II. 191.

Bund, Buda *Nyitra m.* Valaha Maniga körül létezett és 1268-ban Buda szolnaggyőri várjobbágy birtoka volt. — Wenzel VII. 488.; és XI. 572.; Fejér IV. v. III. 487. ⁴).

Chropó (Rupov) *Nyitra m.* 1262-ben a galgóczyi vár birtokának említettik. — Wenzel VIII. 24.; és XII. 26.

Család *Soprony m.* Három egymás mellett fekvő falut hívtak ezen a néven, mind a három 1257-ben Szolnaggyőr várához tartozott, s itt lakó népeitől eredt a mai Szolnaggyőr puszta neve a nagy erdő vidékén. — Fejér T. IV. v. II. 427.; és v. III. 306. l.

Csém (Cem) *Komárom m.* Itt 1209. előtt a galgóczyi vár népei laktak. — Knauz. Mon. Eccl. I. 194.; Fejér III. v. I. 72.

Csolnok (Cholnok) *Esztergom m.* Földjét IV. Béla alatt, Péter, a szolnaggyőrvári tárnokudvarnokok mestere bírta. — Fejér V. v. I. 59.

Chuefeldy *Fejér m.* Ezen a néven ma már nem létezik, 1274-ben a szolnaggyőri vár földje volt. — Wenzel IX. 68.

Dabas (Alsó-) (Oldobus) *Pest m.* Fejérmegyében levőnek mondatik 1269-ben, mikor is földjét préciók, szolnaggyőriek és a fejedlem vitézlő népei lakták. — Fejér IV. v. III. 492.

Décsi (Gyuche) *Nyitra m.* 1275-ben Szolnaggyőr várához tartozott. — Orsz. ltár 896. dipl. sz.

Dombó (Alsó-) *Pozsony m.* IV. Béla adta Serefelnek 1262-ben, mint Galgócz vára tartozékát. — Wenzel VIII. 24.; és XII. 26.

Dombó (Felső-) *Pozsony m.* Kún László 1277-ben azt, ugyan-

azon Serefelnek (másképp Szerafin) adván, Szolgagyör vára földjének mondja. — Wenzel IX. 171.; kivonatban Fejér V. v. II. 408. l. 12).

Écsi (Echey) *Veszprém m.* A szolgagyöri vár népei és a precók laktak itt 1277 előtt. — Fejér V. v. II. 380. 407. l.

Ebed *Esztergom m.* II. Endre korában ezen föld az itteni fűvelő s halászzal együtt a galgócezi vagy más néven a szolgagyöri várjobbágyoké volt. — Knauz. Eszt. főgyh. Okmt. II. 187. l. Wenzel VII. 32.

Füs (Fys) *Bars m.* Egy részét a madari szolgagyörvári jobbágyok bírták, de már 1256-ban eladták. — Fejér IV. v. I. 99. 100.; és v. II. 363.

Gellér (Guler) *Komárom m. Csallóköz.* Szintén a szolgagyöri vár-ispánsághoz tartozott 1258-ban. — Wenzel. II. 299. Knauz. M. E. S. I. 553—60.; Fejér IV. v. III. 443—56.

Gönyő (Geney) *Győr m.* Halászatával együtt 1213-ban a szolgagyöri vár tartozékaúl említetik. — Wenzel VI. 365. l.; Haz. Okmt. I. 7.; Wenzel VI. 410.; Fejér III. v. I. 397.; Wenzel I. 197. 209.; Fejér VII. v. IV. 74.

Gyarmath (Zsitva-) (Gormoth) *Bars m.* Fejér hibásan olvassa »Bormoth«-nak, 1275-ben a szolgagyöri várnak volt földje. — Knauz. Eszt. főgyh. Okmt. II. 119.; Fejér V. v. II. 241. l

Gyorok *Nyitra m.* Erről azt írja egy 1247. évi oklevél, hogy régente a szolgagyöri népeké volt. — Fejér IV. v. I. 479.

Györ város *Győr m.* Itt szolgagyöri várnépek is laktak, kiket 1271-ben V. István király a városnak adományozott. — Fejér V. v. I. 148. l.

Gyümölcs (Gumuleh) *Pozsony m. Csallóköz.* A szolgagyöri várnak volt birtoka 1270-ben. — Wenzel VIII. 295. l.

Hecse (Hecche) *Bars m.* Innen való volt egy Mihály nevű szolgagyöri várjobbágy, kit 1268-ban IV. Béla a nemesek sorába emelt. — Fejér IV. v. III. 432.; és V. v. I. 69.

Hecse (Heche) *Győr m.* Ezen föld 1282-ben Szolgagyörhöz tartozott, a tatárjárás még óta akkor is lakatlan volt. — Wenzel IV. 237.

Horhi (Hor) *Tolna m.* Várongnak 1250-iki határjárásában a szolgagyöriek birtokának mondatik. — Hazai Oklevéltár 18. l.

Hrádist (Haradicha) *Nyitra m.* Egészen 1262-ig a galgócezi vár birtoka volt. — Wenzel VIII. 24.; XII. 26.

Jenő (Yeneu) *Pest m.* Már 1225-ben említettnek az itt lakó szolgagyöri jobbágyok. Wenzel XI. 179.; Fejér III. v. II. 11.; VII. v. V. 234.; X. v. II. 711.; és 1245-ből Wenzel VII. 197.; Fejér IV. v. II. 45. l. hibásan az 1249. évre.

Kátó (Puszta-) *Pest m.* E föld a fejedelemségé (ducatus) és Szolgagyör várának volt. — Wenzel XII. 141.; Fejér V. v. I. 49.; VII. v. II. 10., 216.

Káva Komárom m. Csallóköz. E birtok szomszédaiul 1247-ben több szolgagyőri várjobbágy van megnevezve. — Haz. Okmt. III. 9.

Keszi (Ipoly-) (Kescu) *Hont m.* Honth és Szolgagyőr várak tartozéka volt 1248-ig. — Knauz. Mon. Ecel. Strig. I. 372.; Fejér IV. v. II. 15.

Keszi (Kis-) (Kezcu) *Komárom m. Csallóköz.* E néven több egymás mellett fekvő birtokot neveztek, de valamennyi a szolgagyőri várjobbágyoké volt mígnen 1277-ben a nemesek közé fölvétettek — Wenzel IX. 178.

Keszi (Kurta-) (Queztev) *Komárom m.* Egy része 1256-ban, Bana és Szolgagyőr várakhoz tartozott. — Knauz. Mon. Ecel. Strig. I. 436.; Fejér IV. v. II. 367.; VI. v. II. 384.; X. v. III. 253.

Kulcsod (Colchud) *Győr m.* Ez a falu egészen 1251-ig Galgócz várának volt. — Haz. Okl. 19—21. l.

Kuldó (Kuldu) *Fejér m.* IV. Béla alatt, többek közt Szolgagyőr várának is volt itt birtoka. — Fejér V. v. I. 208.

Madar (Modor) *Komárom m.* Földjén szolgagyőri jobbágyok laktak, kik közül egyet 1252-ben IV. Béla tett nemessé. — Knauz. Mon. Ecel. Strig. I. 395. Fejér. IV. v. II. 139., 170. 1); és 363.

Mánya (Kis-) *Nyitra m.* 1249-ben a galgóczi vármegyében (comitatus) fekvőnek mondatik. — Fejér IV. v. II. 54.

Negeuen *Győr m.* Villányi szerint¹⁾ a mai kulcsodi határban fekszik. — Haz. Okl. 19—21. l.; Fejér VII. v. V. 307. 346.

Olcsa (Nemes-) (Oucha) *Komárom m. Csallóköz.* Egyik szomszédjául 1268-ban Álmos szolgagyőri jobbágy van megnevezve. — Knauz. Mon. Ecel. I. 553—60. l.; Fejér IV. v. III. 443—56.

Ondrohó (Ondruh) *Nyitra m.* Innen címezi magát 1229-ben a szolgagyőri várnak egyik centúriója. — Haz. Okmt. VII. 16.

Őrs (Vrs) *Komárom m. Csallóköz.* Határul 1268-ból egy szolgagyőri jobbágy van megemlítve. Knauz. Mon. Ecel. Strig. I. 553; Fejér IV. v. III. 444.

Oszúszkó (Ozus) *Nyitra m.* Galgócz várához tartozott 1262-ig. Wenzel VIII. 24.; XII. 26.

Palaznak *Zala m.* Már 1217-ben említettnek az itteni szolgagyőri jobbágyok. — Haz. Okm. V. 8. 10; Fejér VII. v. I. 221.; IX. v. VII. 646.; és 1222-ből Fejér VIII. v. III. 260.

Petény (Petend) *Pozsony m. Csallóköz.* A már elősorolt Gyümölcs-el együtt 1270-ben Szolgagyőr várához tartozott. — Wenzel VIII. 295.; Nagy I. Anjoukori Okmt. II. 627. 633.; Fejér VIII. v. VII. 244.

Petend (Peten) *Fehér m.* Az 1260—70. év körül, Nyék és Mór szomszédjául egy petendi szolgagyőrvári jobbágy van megnevezve. — Haz. Okmt. III. 19., 20. l.

¹⁾ Győrmegeye és város 69. l.

Raab *Esztergom m.* A megyében az e néven már ismeretlen birtok szomszédjai gyanánt 1279-ben a szolgálgyőri várjobbágyok is elő vannak sorolva. — Knauz. Magyar Sion I. 839.; Fejér V. v. II. 408.

Ságh (Saggh) *Győr m.* V. István idejéből több itt lakó szolgálgyőri várjobbágy fordul elő. Fejér VII. v. II. 23, 73.

Sárkány *Esztergom m.* Az 1247-ben lakóiuúl említett sokféle népek közt a szolgálgyőriek szintén előjönnek. — Fejér IV. v. I. 445. eredetije meg van az orsz. ltárban 307. dipl. sz. a.

Szántó (Zamtou) *Komárom m. Csallóköz.* Csak 1258. óta tartozott Szolnagyörhöz, mert akkor vették meg azt, a várnak gelléri jobbágyai. — Wenzel II. 299.

Szencse (Schenke) *Bars m.* 1258-ban említetik, mint a szolgálgyőri várnak birtoka. — Fejér IV. v. III. 464.; V. v. I. 68.; v. II. 351, 420.

Szenicz (Scynche) *Nyitra m.* Vámjával együtt 1273-ig maradt a galgócei azaz szolgálgyőri várispánság birtokában. — Wenzel IX. 12., 72., IV. 27, 37.

Szöd (Zuld) *Pest m.* Talán ez azon föld, mely 1269-ben a szolgálgyőri népek birtokának mondatik. — Fejér IV. v. III. 492.

Szolgagyőr (Zolgageur) *Pozsony m. Csallóköz.* Mint már fentebb is említém, itt 1252-ben szolgálgyőri jobbágyok laktak. Fejér X. v. II. 724. l.

Szücsi (Zoych) *Pest m.* 1270-ben először említetik a szolgálgyőri vár birtokául. Wenzel XII. 141; Fejér V. v. I. 49; VII. v. II. 10; 216; Wenzel IX. 579; X. 441.

Taksony (Toxun) *Pest m.* Szücsivel együtt 1270-ig a szolgálgyőri várnépek bírták. Wenzel XII. 141. Fehér V. v. I. 49; VII. v. II. 10, 216; Wenzel IX. 579.

Tanya (János-) (Tuuna) *Fehér m.* Nyék és Mór szomszédjául 1260—70 körül, Welpret itteni szolgálgyőri várjobbágy van megnevezve. Haz. Okmt. III. 19, 20,

Tarján (Teryan) *Győr m.* 1242-ig a szolgálgyőri várhoz tartozott. — Wenzel II. 145.

Tényőfalu (Theneu) *Győr m.* Ezt a falut vallja lakóhelyének 1223-ban Endreus szolgálgyőri várjobbágy. — Wenzel I. 194.

Tönye (Thena) *Pozsony m. Csallóköz.* Egy 1261. évi oklevélből tudjuk, hogy a szolgálgyőri várispánsághoz tartozott, s lakói közül ketten 5 pondus fizetésére valának kötelezve. — Wenzel XI. 503.

Ürmény (Ilmer) *Nyitra m.* Egy 1277. évi tudósítás szerint egykor szolgálgyőri tartozék volt. — Fejér VII. v. V. 437.

Vajk (Wojku) *Nyitra m.* Régente, még 1247 előtt, szolgálgyőri várjobbágyok bírták. — Fejér IV. v. I. 479; eredetije a nemz. muzeumban letéteményezett gr. Forgách lban.

Vecse (Vág-) (Wachu, hibásan: Wochoy vagy Wecher) *Nyitra*

m. Eddigi tudomásunk szerint ez a legrégebb szolgagyörvári tartozék. Kálmán királynak 1113. évi oklevelében fordul elő, melyben Vecséről az van mondva: a mennyi földet itt a győriek (Gewrienses) bírnak, ugyanannyi földje van e helyen a zobori apátságának is. Hogy itt Szolgagyört és nem Györt kell értenünk, azt a geographiai fekvés is igazolja; azonkívül bizonyos, hogy a várnak, legalább is e tájon voltak birtokai, mert 1239-ben Sellye földnek hovátartozandósága iránt a vizsgálattal a szolgagyőri ispán bizatik meg. Hogy pusztán »Gewrienses«-nek neveztetnek, az sem okozhat aggályt, mert — mint azt Bös-nél kifejtettem — Győrnek még latinus »Jaurinum« nevét is felcseréltek Szolgagyörrel, a mi pedig már nehezebben téveszthető össze. — Fejér VII. v. V. 89.; X. v. V. 58. l. a nyitrai püspöki ltár 1410-iki átiratából, hol Zsigmond király azt is megemlíti, hogy az eredetiben illetve IV. Bélának 1249. átiratában éppen a most fejtegett helyen vakarás volt; az orsz. ltár 10. dipl. sz. átiratában pedig, mely 1592. illetve 1628-ban készült, a „Gewrienses“ szóból már csak a *G.* van kiírva. 1239-re lásd Wenzel II. 93., 95.

Vistuk (Wystey) *Pozsony m.* A galgóczyi vár birtokául van megemlítve 1270-ben. — Fejér V. v. I. 70. l. eredetije a n. muzeum gr. Forgách lban.

Zagárd *Nyitra m.* Mint már fentebb is előadtam, ez a föld, Agár galgóczyi azaz szolgagyőri várjobbágyé volt 1261. és 1268-ban s neve, bővebb fejtegetésre itt nem alkalmas nyelv alapon, tőle származik. — Az 1261-iki megvan az orsz. ltár táblai osztályában az elhalt ügyvédek után maradt iratok közt 1584. átiratban, Fasc. 130. N. 22. 44. sz. 1268-ikit Rajesányi Ádám kéziratából lásd Wenzelnél VIII. 191. l.

Zéle (Zela) *Nyitra m.* 1244-ig a szolgagyőri várispánságnak volt tartozéka. — Wenzel II. 152.; Fejér IV. v. I. 313.

Eddigélé tehát a szolgagyőri várispánságnak hetven tartozékát ismerjük, melyek mindössze tizennégy megyében vannak elszórva. Ebből Hont, Nógrád, Zala, Veszprém, Soprony és Tolnára egy-egy, Bars és Esztergomra egyenkint négy, Fejér-re öt, Pestmegyére hét, Győrre nyolcz, Pozsonyra kilencz, Komáromra tizenegy, a Csallóközre egymagában tizenhárom, Nyitramegyére pedig tizenhat várföld esik. Még tehát ezen töredékes adatokon alapuló számítással is, a legtöbb tartozék annak a megyének jutott, a hol a várispánságnak székhelye volt, a mi különben természetes, mert a vár, ellátása végett első sorban a hozzá közelebb eső birtokokra volt utalva, főleg a várföldeknek illetén szertelen elszórt-sága mellett. Leginkább ez az elszórttság képezi gyöngye oldalát azon elméletnek, mely minden várispánságnál tisztán hadi czé-

lokat keres. Nehéz is lehetne ekkora dolgot pusztán stratégiai okokkal megfejtteni. Helyel-közzel ilyen ok is működhetett közre s bizonytalán az önkénynek is nagy szerep jutott, de azt hiszem, a fő alakító erő a birtokviszonyokban rejlett. Nem czélom e helyen bővebben foglalkozni e sajátságos jelenséggel, de nem is tehetném. Csakis az egyes kisebb területek monographusai mondhatják meg: milyen alakulások állottak utjába a várföldek tömörségének. Az okok pedig nem lehetnek mindenütt egyformák. Itt például a megye valamely részének lakatlan volta, ott a tömör nemzetségi vagy egyházi javak okozhatták, hogy a várnak földet más meg más megyébe költöztek. Mert maga ez elszóródás sem oly hirtelen, átmenet nélküli, hanem fokozatos. Így Szolnaggyőr maga Nyitra megyében feküdvén, különösnek találjuk, hogy Tolnában volt birtoka, de ha tartozékainak fentebb összeállított jegyzékét vesszük elő — bármily hézagos is az, az adatok hiánya miatt — látjuk, hogy tolnamegyei földje veszprémi birtokához feküdt közel, ez meg a fejtér-, ez ismét a pest-megyebelikhez és így tovább. Nagyon valószínű, hogy a várföldek kezdetben annyira — mennyire compactabb egészet alkottak s a későbbi szertelebb elterjedés még más okoknak is tulajdonítandó. Így tudjuk hogy a várjobbágyok földeket vásároltak, ¹⁾ másrészt pedig bár törvénnyel tiltva volt, azokat néha el is adták. ²⁾ De a leginkább II. Endre által inaugurált nagymérvű birtokadományozás szintén elősegíté a várföldek szétszórtságát. Királyaink addig míg győzték, saját művelt földjeiket többnyire művelőkkel együtt adták oda; de később, mikor földnek és embernek hiányát egyaránt érezni kezdték, a sor az eladdig még érintetlen tőkére: a lakatlan földekre került. Jött aztán a tatárjárás, s a culturának már meghódított föld a lakatlannál is sivárabbá lön. Pusztta föld volt elég, de munkaerő hiánya annál nagyobb. Ha tehát ezentúl művelt föld — valami fontosabb helyi érdekből — lett adomány tárgyává, nagy ritkán volt s csupán egyházak részére, népe is oda értve. Legtöbb esetben a király a földet odaadta ugyan, de népeit

¹⁾ Például 1258-ban a gelléri szolnaggyőri várjobbágyok megvették Szántót. Wenzel Á. Ú. Ó. II, 299.

²⁾ Így 1256-ban a madari szolnaggyőrök eladják fűsi birtokukat. Fejtér IV. v. II. 363. l.

kivonván onnét, tetszésükre bízta, hogy a hol csak az országban megtelepedni akarnak, hasonló helyet válasszanak.¹⁾ Sokan ugyanis közülük condicionariusok, azaz bizonyos specialis munkával foglalatatosak lévén, mesterségükhöz tehát alkalmas helyre volt szükségük, hiszen nem mindenütt volt halászó hely s a szénégető erdejét, a pohárnok szöllejét sínylette volna. Így munkált közre a szertelen birtokadományozás a várföldek elterjedésében s arra, hogy egyetlen birtokon is, négy-öt egymástól távol eső várnak népei laktak.²⁾ A végleteknek különös találkozása, hogy éppen a sok donáció volt ilyen hatással, a mi pedig leginkább apasztotta a várföldek számát.

Ez s az ennek örve alatt elharapódzott bitorlás arra indította, IV. Béla királyt, hogy a várjogok megvizsgálására országszerte bizottságokat rendeljen. Azóta, hogy Bottka Szolgagyőről értekezett, az itt megejtett vizsgálatról egy emlék már előkerült.³⁾ Az oklevélben ugyan véletlenül éppen az illető vár neve levén kitörülve, kérdés: Galgócz vagy Szolgagyőr volt-e oda írva; de az itt, a két vár ismert viszonya miatt, nem lényeges, a minthogy magában az oklevélben is mindkettő egyenlő arányban szerepel. A vizsgálat tehát természetesen mindkét várra kiterjeszkedett s azt 1255-ben, a király rendeletéből, Benedek esztergomi érsek, az időben kir. kancellár hajtotta végre.

A mi most már a szolgagyőri várispánság belső szervezetét illeti, az egyenlő volt a többiekkel; ennek képe pedig monographusaink által már meglehetősen stereotíppá lőn. E helyen csupán a szolgagyőri főispánok chronológiáját, természetesen vegyest a galgócziakkal, állítottam össze. Ezek a következők:

1239. Péter. — Wenzel II. 93, 95. l.

1251. Ernő (Erne) főlovászmester. — Fejér IV. v. II. 93. l.

1257—1258. Eynard a királyné főlovászmestere; 1257-ben gal-

¹⁾ »pro ipsa (terra) ubi voluerint similem in Regno nostro« adni igér 1256-ban IV. Béla király az ő sághi hálókötőinek. Wenzel Á. Ú. O. VII. 422. l.

²⁾ Így 1247-ben Sárkányon laknak a sólymosok, a szolgagyőriek, a szolgáló udvarnokok és a pohárnokok. Fejér IV. v. I. 445. l. stb.

³⁾ Haz. okmt. VII. 48 l. eredetijét a nemz. muzeum bírja gr. Erdődy Sándor ajándékából.

gócezi 1258-ban szolgagyőri comesnek, de Fejérnél hibásan van írva »Cynard«-nak. — Wenzel VII. 467. l. — Fejér IV. v. II. 482. l.

1268. *Márk*. — Wenzel XI. 572. l., Fejér IV. v. III. 487. 4.)

1272. *Baas*. — Tkalčič. Mon. Eppatus Zagrab. I. 163. l.

1273. jul. 7. *Benedek* főétekfogó mester. Kétségen kívül *tolhíba Rajnáld helyett*, ki ezen egész éven át viselte, mind a comesi mind a főétekfogó mesteri tisztet. — Haz. Okmt. VI. 189 l.

1273—1274 *augusztus végeig*. *Rajnáld* főétekfogó mester. — Haz. Okmt. VII. 140, 142, 144, 146; Zichy Codex I. 33; Haz. Okmt. II. 12; Wenzel IV. 21, 23; IX. 16, 18, 20, 22, 23; XII. 76, 78, 80, 85; Fejér V. v. II. 102, 116. 1274-re. Haz. Okmt. VII. 151; Wenzel IV. 35; IX. 51, 54, 55; XII. 93, 95, 100, 698. Fejér V. v. II. 185, 199, 203 stb.

1274—1275. Péter főlovászmester. Haz. okmt. VI. 200; Fejér VII. v. V. 590; Wenzel XII. 90, 92, 113. Fejérnél VII. v. II, 108. hibásan van téve 1284-re; 1275. május 30-án is említették Péter Orsz. ltár 901. dipl. sz. *Rajnáld is említve van ezen évre*. Haz. Okmt. VI. 205. l., de ott az év hibás és nem 1275, de 1274-nek kellene lenni, mert az oklevél Kún László uralkodásának »*harmadik*« évében kelt.

1278. *Rajnáld*. — Fejér X. v. IV. 863. l.

1280—1283. *Miklós*. Állandóan galgócezi comesnek czimeztetik. Wenzel IX. 276. l., Kubinyi. Monumenta 126.

A főispánok után a rangfokokozatok egész sora következett, kik közül a Szolgagyőrnél, vámszedéssel foglalkozó tárnokudvarnokok mesterének rangja emelendő ki, mert ez is erősíti, hogy az ispánság területén volt vám. Egy 1229. évi oklevélben a szolgagyőri századosok (centúriók) nagy számmal vannak elősorolva, a mi szintén érdekes combinációra ad alkalmat. Mert ha igaz, hogy minden százados alatt száz katona állott, akkor az itt megnevezett tizenhárom százados, hadi létszámul 1300 embert képvisel, a mi pedig oly tekintélyes összeg, hogy még a XVII. században is, akár-melyik végvárban számot tett volna. Tehát nem pusztán helyi érdekű most már tudnunk, hogy mikor pusztult el Szolgagyőr vára és ispánsága, hiszen hajdan az országuak oly tekintélyes védelmére szolgált. Azon ismertetett 1294-ik évi oklevél, már mint többé nem létezőről emlékezik róla, az azelőtt való legkésőbbi emlék pedig, mely még fennlétéről tanuskodik, 1282-ben kelt.¹⁾ Ha tehát háború

¹⁾ Wenzel IV. 337. l. — Már említém de jónak látom ujból hangsúlyozni, hogy a Knauznál Eszt. főgyh. okmt. II. 187. lapon közölt 1292. évi oklevélben »az olim fuerant Castrenses de Golgoch qui Zalgaurien-

okozta romlását, s más vélekedésre mi sem jogosít, akkor annak, 1291-ben kellett történnie, Habsburgi Albert osztrák hercegnek III. Endre királyunk ellen vívott hadjáratában. A krónikák ugyan csak azt írják, hogy Albert herceg Pozsonyt, Nagy-Szombatot s vidékét birtokába ejtvén, a Vágig hatolt.¹⁾ De más okleveles adatok sejtetik, hogy Sellyétől föl Sasvárig a Vág egész vonalát támadta meg.²⁾ Átkelő helyet keresett, s valószínű, hogy Szolgagyőr vára ekkor, annak kierőszakolásánál dőlt romjaiba, miknek a poszadkai halmon ma már csak végső maradványai láthatók, de régészeink figyelmét, úgy hiszem, még ezek is megérdemelnék.

TAGÁNYI KÁROLY.

ses alio nomine *nuncupantur*, nem 1292-re, de II. Endre korára vonatkozik.

¹⁾ Freher. Script. Austr. I. 480; Pez. Scriptorum I. 243,352; Pertz. Monum. Germ. Script. IX. 658. stb.

²⁾ Fejér C. D. VII. v. II. 195; Wenzel X. 135; Fejér VI. v. I. 291.

TÖKÖLI IMRE ÉS A BUJDOSÓK.

(Gróf Tököli Imre levelei. Kiadja a m. tud. Akadémia tört. bizottsága; sajtó alá rendezte: Deák Farkas.)

Tököli Imre leveleit e napokban adta ki a m. tud. Akadémia történeti bizottsága. A múlt ez emlékeit a Telekiek maros-vásárhelyi archivuma tartotta fenn az utókornak, — egy oly archivum, mely az ősiség eltörlése, régi jogi életünk gyökeres átalakulása után is három évtizeden át zárva maradt a buvárlás előtt. A mint az előszóból megtudjuk, Deák Farkast Szilágyi Sándor ajánlatára bízták meg a sajtó alá rendezéssel. Az *oklevél-* és *levelestárak* szerkesztését sem csekély, sem könnyű munkának nem tartjuk. A szerkesztési ügyességben első ilyenemű kiadványaink megjelenése óta örömmel constatáljuk a derekas haladást. Minthogy igazán óhajtjuk, hogy az Akadémia által tetemes anyagi áldozattal közzétett történelmi anyag a lehető legjobb rendben, a lehető legpontosabb és hitelesebb szöveggel lásson napvilágot; s minthogy ezt megköveteli ama társaság tekintélye és jó hírneve, a melynek czége alatt e kiadványok megjelennek: pár megjegyzést nem hallgathatunk el. Sem kritikai viszketeg, sem a »kákán is csomót keresés« nem ingerelt, hogy szándékosan keressünk megrovandót. Valóban nem. Deák Farkas publicatiójában nem találni lényeges hibákat, s egészben véve, mint egyes szerkesztőknek, őszinte dicséretünkkel adózunk. De orthographiája nem mindig következetes, interpunctirozása néhol önkényes. Annak sem tudjuk okát, hogy egy csomó levél, melyeknek datuma hiányzik ugyan, de szövegükből az évet és hónapot bizonyosan, nem egyszer a napot is nagy valószínűséggel meg lehet határozni, miért került a kötet végére?

A leveleket csinos, gonddal irt előszó vezeti be, mely a publicatió tartalmáról lelkiismeretesen tájékoztat. Mint maga is vallja, sok tollában maradt, hogy a második kötet bevezetésében lásson világot; sokat pedig az olvasó kutató kedvének hagyott fenn. E

sorok czélja a főnnhagyottakból az akkori viszonyok, a főbb szereplők vázlatos képét összeböngészni.

Midőn a Wesselényi-féle conspiratió kudarczot vallott, a forradalom szítói: Zrinyi, Nádasdy és Frangepán bakó bárclja alatt vértettek el: a dynastia hagyományos politikája, s az olthatatlan boszúszomj zátonyra juttatták a magyar államot. Az absolutismus előtt minden út szabad, haladhat akadály nélkül és féktelenségeit — a zsarnoki rendszabályokat — mintegy autorizálja a meghíusult forradalom. A lényegében addig is absolutisticus kormány eldobhatta álczáját, mutatkozhatott a maga igaz képében. Ok nem volt reá, hogy bár színből, tisztelje a nemzet alkotmányát. A félelem többé nem korlátolván a zsarnok hajlamot, a királyi esküvel, a lelkiismerettel könnyen megalkudtak. Egy iv papir, jámbor lúd szárnyából egyetlen toll eltörölte az alkotmány még tengődő, üres formáit; provisoriumképen német helytartóság kapta kezébe a kormányrúdat. Folyt hévvel a fékezhetetlen elemek megrendszabályozása; megnyitattak a nyomor. bűn és elégületlenség kiapadhatatlan forrásai. Dante pokla fölkerekedett az alvilágból, szörnyeivel Magyarországot árasztotta el. Az új kormány fékevesztett garázdálkodása, csak terjeszté az elégületlenséget, növelte a szabadságvágyat; olaj volt csupán, táplálta a lappangó tüzet hatalmasúl. E két motivum kiválóan alkalmas oly nagyra növelni a kétségbeesést, hogy az ember a lehetetlent is merészelve. Annyival is inkább, mert veszteni nem volt mit, nyerni ellenben mindent lehetett. Az állapotok türhetetlenek és tartahatatlank voltak. A nemzetnek még az sem maradt fönn vigasztalóul, hogy szabadságát a csatasíkon, kezében fegyverrel temette el. A forradalom nem vált ténynyé, hisz néhány becsvágyó férfi lelkében született, kik a közszabadság diadalától kicsinyes hiúságok kielégítését várták. Jóllehet nagy volt az elégületlenség, mégis csak egy töredék gondolt a forradalomra, annak is inkább nagyralátó, gyöngye lelkű fejei. Nemezisük azonban az egész nemzet ellen fordult a *bűn zsoldot*; egy ország fizette. A forradalom a helyett, hogy diadalra vezette volna a szabadságot, megsemmisítette utolsó maradványait is.

A bujdosókat csöndes falvaikból a politikai és vallásos terrorismus zavarta ki. Oly emberek, kik a pusztá életre nem sokat adnak, kivált mikor azt naponként, a maga nevéen nem is nevezhető zaklatások kesertivé tehetik, könnyen adják fejüket a legkétségbeesettebb vállalatra is. Önként verődtek össze jobbára a felső megyék protestans némességéből, a mint ócsudtak a félelemből, a mint működni kezdett az önvédelem ösztöne. Nem volt zászló, a mely alá sorakozzanak; nem gondoltak ki hangzatos jelszavakat. Biztonságokért megvonultak Erdély végein, Apafi fejedelem ven-

dégszerető udvarában. Itt vajudott mint eszme, itt ölté magára a cselekvés alakját az első kurucz forradalom, hogy szent-István el-kobzott alkotmányát visszaállítsa, vagy utána haljon. A siker attól függött: hajlandó-e Erdély magára vállalni a magyarság ügyét. van-e módja megnyerni annak a török jóakarátát? A remények erős vára Erdély volt. E kis állam egy század óta a magyarság védbástyája; a protestantizmus a hit kérdéseiben legalább is türelmessé tette, többször meghordozta diadalmas fegyvereit a Tisza-Duna közén a polgári jogok s a lelkiismeret szabadságának védelmében. S noha adófizetője volt a portának, viszonya inkább szövetséges, mint hűbéri.

A fényes porta és Erdély állapota ekkor azonban nem igen indokolta a bujdosók vérmes reményeit. Az ottomán birodalom napjában — noha Európában még mindig első katonai hatalmas-ság — mintha foltok támadtak volna. Páratlan hadseregét a szá-zados hadjáratok kimerítették; az erélytelen szultánok, palota for-radalmak, meglazult fegyelem aláaknázták a katonai szellemet. Ez időtájt, a vasvári kötés értelmében, békés viszonyban élt a »német király«-lyal, s a lengyelekkel és az oroszsal viselt hosz-zsú, dicstelen meddő háborút. Hathatósabb támogatást a bujdo-sók már ezért sem nyerhettek. Ügyöket az erdélyi fejedelem köz-vetítette. De sérelmeik orvoslására, a megtiprott jogok védelmére ő sem vonhatott szablyát, mivel a török eltiltotta a hadjáratról s mert tanácsosaival e kérdésben nem tudott egyértelemre vergődni. Az erdélyi államtanács két, majdnem egyenlő erejű és tekintélyű pártban oszlott. Egyik ragaszkodott a török szövetséghez; de óhajtotta, a tilalom ellenére is, hogy minél előbb, minél nyo-matékosabban vettessék fontba Erdély hatalmi súlya a bujdosók ügyében. A más, talán nem kevésbé hazafias, bár nem oly nép-szerű párt, kezdett némi érdeksolidaritást ápolni a Habsburg-dy-nastiával. E párt sem volt friss keletű, nem egyszerre támadt Apafi Mihály fejedelemsége alatt; megvolt már Bethlen Gábor és a Rákócziak idejében, híveit Erdély conservativ hajlamú, kath. arisztocratáiból ujonczozta. De előbb hatalma, tekintélye, befolyása a kormányzásban kevésbé érezhető, mint akkor, midőn az állam-tanácsban a bujdosók ügye szőnyegen forgott.

A bujdosók már néhány évet eltöltöttek az erdélyi fejedelem vendégszerető udvaránál, tervekkel, tanácskozásokkal ölje az időt; meg a partiumban fekvő táboraikban, honnan folyvást háborgatták a német király birodalmát. Jelentősebb eredményt azonban nem vinvtak ki; kalandos hadjárataik ép oly kevésbé tet-ték hajlandóvá méltányosabb és alkotmányosb kormányzatra a monarchiát és tanácsadóit, mint a hűségben megmaradott ren-dek alázatos kérései.

1675-ben vezette a gondviselés a 17 éves Tököli Imrét a bujdosók közé. Már gyermekkorában bujdosónak vallotta magát, s hogy előbb nem fogott fegyvert a haza és szabadság védelmére, az az erőteljes gyermeki éveken múltott. — Viláros múltja, családi neve, érdekei jó ajánlólevél voltak a bujdosók táborában. Mint 13 éves fiu, álrühában, két szolga kíséretében, egy ostromlott várból menekült Erdélybe. A politikai és vallásos reakció beteges atyját is áldozatul szemelte ki. Szerepe a Wesselényi-féle conspiratióban, protestanssága, óriási vagyona eléggé vádolták. Közbejött halála megmentette a vérpadtól vagy börtöntől; de árva leánykáját őrizet alá fogták, töméntelen kincsét Bécsbe vitték, és nagyterjedelmű jószágait elkobozták.

Az ifju Tökölit mindez csak ajánlhatta a bujdosóknak. — Közöttük senki sem vesztett annyit, mint ő; senkinek sem volt több oka gyűlölni a politikai és vallásos absolutismust. Neki morális indokok mintegy parancsolták, hogy ragadja meg a boszú, a megtorlás kétélű fegyverét. Atyja ostromlott várban, ágyúörgések közt szenderült át az örökéletbe, haláltusáját megnehezítette, ajakáról a végfohászt el-elriasztá a harczolók vad zaja. Serdülő néneit apáczák kezeibe adták, őt — a gyermeket — földönfutóvá tették. Mindent könnyebb megbocsátani, mint első ifjúságunk sérelmeit. Ezt tudták a bujdosók s az ifjat rokonszenvennel fogadták.

A bujdosók feje, ki huzalkodásaikat mérsékelte, vizályaikat kiegyenlítő, köztük némi összetartást teremtett, már évek óta Teleki Mihály kövári kapitány volt. E férfinak jellemét és tehetségét a kortársak is, az utókor történetírói is fölöttébb különböző szempontokból mérlegelték és ítélték meg. Tény, hogy a rosszakarát jellemében és tehetségében egyaránt sok ferdíthető, sok gáncsolható vonást talál. Erélye, ügyessége, átható esze sok ellen-séget támasztott kortársai között. Valljuk meg, hogy a fukarság, kapzsiság, erőszakoskodás alapos vádja alól sem a pártatlanság, sem a részrehajló jóakarát nem moshatja tisztára. — Ezek, mint embert, rokonszenvünkre kevésbé teszik méltóvá; de az ügyes politikusnak, korában az egyetlen nagyobb szabású államférfiúnak keveset is ártnak. Szegényen, mint a kortársak főnhagyták, két lóval került Erdélybe; tehetsége és rokonának — a fejedelemszszonynak — jó akarata emelte őt fokról-fokra. Hogy tekintélye legyen, elkerülhetetlen volt a vagyon gyűjtés. Vagyonát hasznos szolgálatokkal szerezte, s ha olykor kellesténél mohóbban kapott az anyagi javadalmazáson, mentsége, hogy tehetségeit érvényesíteni akarta. Fukarsága azonban alig terjedett tovább a józan gazdálkodásnál. Fáradsággal szerzett vagyonát nem fecsérelte ok nélkül is; de a hol költekezés és pompa több volt üres hivalgásnál, pazarolni is tudott. A kortársak gúnyosan emlegetik egyszer-

rúségét, melybe valami catoi szigor vegyült önmaga és mások iránt. Tagadhatatlan, hogy az eszközökben nem volt válogató, ha a célhoz érés forgott kérdésben. Vaskézzel fogott mindenhez cél és szándék közt nem habozva, s a mi akarata előtt nem hajlott, annak törnie kellett. Rövid időn a szegény, beszármazott nemes, az erőtlen és jámbor fejedelem dús és mindenható miniszterévé lőn. Zsarnokoskodott urán is bizonyára, ki erélytelensége mellett olykor makacs volt, akár egy elkényeztetett gyermek. De szükségessé, hasznossá tudta magát tenni, s az állam ügyeinek vezetésében fáradhatatlan volt. Pedig nehéz idők alatt tartotta a kormányt. A török hanyatló hatalma következtében vérszemet kapott ama párt, mely Erdélyt Magyarországgal a Habsburgok alatt egyesíteni, a katholicismus uralmát visszaállítani akarta. — Apafi fejedelem pártokra szakadt, inséges országot vett át. Hogy az aránylag rövid idő alatt meglehetősen szilárd lábra állott, Telekinek is érdeme. Jelleméből, pályájából azonban magyarázható az ellenszenv, melylyel kortársai — még a vele egy politikai véleményen levők is — róla emlékeznek. Alacsony sorsból önerejével küzdötte föl magát. A »homo novus« mindig gerenda a százados aristocraták szemében. Parvenunek nézték, ki jogait bitorolja. Gyors emelkedését a hatalom lépcsőin jobb szerették szerencséséből, mint sem tehetségéből magyarázni. Értjük, hogy a kevély erdélyi aristocratia nem rokonszenvezett vele. Teleki, noha másokat szeretett fölhasználni céljaira, a hála által nem bénította meg magát a cselekvésben. Sokan azért tolták csak, hogy majd fölhasználják, de azt, ki másokat eszköznek nézett, nem lehetett eszközre alacsonyítani soha. Rossz néven vették tőle, hogy hatalmas korában magának az udvarnál, a tanácsban pártot teremtet. Szerény sorsból tehetséges, vagy legalább tevékeny embereket emelt ki. Szükséges volt ezt tennie, ha hatalmával élni akart, s erre volt joga, mert tudott élni a hatalommal. — Politikus volt minden ízében, a politikusok soha sem népszerű fajtájából. Mivel oly érzelmek által nem örömet nyűgözte meg magát, melyek alkalmasak a cselekvő kéz megkötésére, ördögnek festették, ki csupán az önzés istenének tömjéne. Hibáját, gyarlóságait, a melyek voltak, oly setéten rajzolták, hogy az árnyék — erényeit — a melyekkel szintén föl volt ruházva, egészen elnyelte. — Megróva a méltánytalanságot, méltánytalanabbak amaz idők *bünbakjánál*, a rágalmazott Teleki Mihálynál.

Teleki kezdet óta a bújdosók pártján állott, részint hazája, Magyarország iránti kegyeletből, részint politikából. Erdélyben korántsem volt új és szokatlan áramlat az elégületlen magyar rendek által korlátozni az absolutisticus uralomra törő monarchák törvény és kötés szegését. Az elégületlenek, kik az arany-

bulla egyik végzeménye alapján, törvényes téren állottak, fegyverrel is védelmezve a köz- és magán szabadság tiszteletben tartását, jó idő óta támaszkodtak az erdélyi fejedelemségre. Teleki használt is a bujdosóknak tehetsége szerint; de kezét igen kötve tartá a hadjárattól tartózkodó porta, s az az ellenzék, mely a menekülteket vendégként szívesen fogadá, de vonakodott ügyökért háborúba keveredni. Egy ideig volt fővezérük is, ámde vezérsége egy babérlevéllel sem gazdagítá koszorúját. Nem termett a hadvezérségre, s kiváltkép nem tudott vezérelni oly fegyelmetlen csapatot, mint a bujdosóké. Szathmári kudarcza, midőn az ellenségtől üzelve, fél saruját elveszté, népszerűtlenné tette a fegyveres nép előtt. — Többé nem is vállalkozik hadviselésre, bár ügyeiket még sokáig tényleg ő intézi.

A katonai főnökség Wesselényi Pálra szállott. Kényes tisztét ő sem tölté be egészen; nem bírta a kurucz erőt valami derekasabb siker kivivására egyesíteni. A mezei hadak közt nagy népszerűsége volt; de a végbeliek közt nem. Emezek egy hadnagyocska szavára jobban hajtottak a generálisénál. Nehéz is volt fegyelmet, rendet tartani a hazáért és szabadságért bujdosásnak indultak közt. A forradalmi mámor rövid időn képes türhetővé tenni bármi nélkülözést; és fáradalmat, de mint minden mámor, állhatatlan. Hősökként küzdeni, dicsően halni jöttek a hazáért s hónapokig háztól elvert ebekként kódorognak Erdély szélein. Nem a honért küzdenek, hanem a mindennapi kenyérért; gyakran kell testvérvérebe gázolni, hogy födelet kapjanak, hol fejeiket álomra hajthatják. A sanyarú elemek, s a föld inséges népe egyaránt ellenségek. A török is, a hol csak kaphatja, fogyasztja őket hite ellen. Minden, mi dicső és fényes volt képzeletben, a valóságban ronggyá mállódott. Zsold ritkán akad, a büszke paripa elaszott a sovány tápon, a czifra ruha foltossá, kérgessé vált: a katonának nincsen kedve. A kibujdosott urak illúziója is foszlófélben. A leszámolás órája csak nem akar ütni, a török és erdélyi urak szép ígéi csak nem öltének testet. Van panasz, van fenyegetődzés. Teleki néha megjelen köztük, s bár nem szeretik, nem is igen biznak benne, sem ígéreteiben, mégis hamvadó reményök ilyenkor föllángol.

Tököli megjelenése a kuruczok közt új remények magvait hinté el. Tudták, hogy mögötte Teleki áll, s bizton hitték, hogy a régi ígéretek mihamar valósággá érlelődnek. A francia segély sem tetszett többé csupán pusztá szónak; az erdélyi udvar komolyan alkudozott a XIV. Lajos megbizottjával. A diplomatiai összeköttetés XIV. Lajos és Apafi Mihály uram közt élénkebb volt, mint valaha, s némi francia zsoldos csapat is csatlakozott a kuruczokhoz. Tököli a végbelieket csakhamar megnyerte szemé-

lyének és czéljainak. Ünnepelesen még nem nyilvánították ugyan főnöküknek; de befolyása a katonaság és a bujdosó urak körében egyaránt nagy és nyilvánvaló volt. Ismerte a módokat, mint válhatik valaki népszerűvé. Erdélyi jószágai jövedelmeztek annyit, hogy a legénységet pénzzel, az urakat és tiszteket vendégeskedések által nyerje meg. Egyéniségében is sok vonzó volt. Még gyermek ifjú, de már évek óta bujdosik. Tud lelkesülni és tud lelkesíteni. Birja a szó hatalmát: mintegy látják a haza fájó sebeit, ha ő ecseteli. Erélye soha sem tette rideggé; a kapitányok és hadnagyok mindenikénél magasabb volt, de ő csupán jó pajtásuknak látszott; a katona félt tőle és szerette is.

Pár évet töltött a kuruczok közt jó egyetértésben a bujdosók fejével: Wesselényi Pállal. Növekvő népszerűsége és növekvő becsvéga azonban elhínté köztük a meghasonlás magvait. A tisztábban látók előtt kezdet óta világos volt, hogy a fiatal Tököli csak míg megtollasodik, játszhatik másodrendű szerepet Wesselényi mellett, lévén régi igazság, hogy két kard egy hüvelyben nem fér meg. Az iránt sem igen lehetett kétség, hogy ki lesz a győztes. Wesselényi derék kurucz, bátor, elszánt katona, tapasztalt férfiú volt; de sem tehetsége, sem oly kiváló tulajdonai, hogy becsvágyó, tehetséges vetélytársával diadalmasan mérközhessék. Főnökségét semmivel sem tette a katonák közt emlékezetessé; Telekinek sem dicsekedhetett különös jóakarataival, a kinek keze mindenhová elért. Tököli és Wesselényi viszálya pár hónapra megosztotta a kurucz serget, a bujdosó urakat, s noha a vita igen komoly jellegű, a kedélyeket erős izgalomban tartó, annyira nem mérgesült, hogy a kérdés eldöntését kardra bízták volna.

Tököli levelei e villongás történetét elég részletesen mondják el. Az indokokat kétségtelenül csak úgy állapíthatnók meg, ha eleget tehetnénk az »audiatur et altera pars« elvnek. Mi Tököli leveleiből rajzoljuk, a mennyire lehet, jellemük és tehetségük elütő voltából magyarázva a vitát. Az alig szenved kétséget, hogy midőn a meghasonlás köztük nyilvánvalóvá lön: el volt határozva Wesselényit lejártni. Tökölinek Telekihez e tárgyban írott levelei azt a benyomást teszik reánk, hogy Wesselényi megbuktatása szándékos csíny volt. A már megtollasodott Tökölit ilyen módon akarták installálni a bujdosók vezérévé. Teleki és Tököli a módozatokra is megállapodtak. Amaz az erdélyi udvart tette ellenségévé, emez a hadakat idegenítette el tőle. A végbeliekkel könnyen elbánhatott; de a mezei hadak megkötötték magukat, s makacs kitartásuk által pár hónapra hátravetették a sikert. Ürügyet nem volt nehéz találni a villongás szítására. Ama vádak, melyeket Wesselényi ellen fölhoztak, kezdetben legalább félig sem valának bizonyíthatók. Nem volt eléggült a dolgok folyásával,

talán olykor ki is fakadt, hogy jóhiszemüket megcsalják; de nem valószínű, hogy az erdélyi fejedelemtől s a portától el akart volna szakadni. Elégületlensége azonban megjárta hálónak, a melyben elfogják. Tököli, bár kezdetben elfogatási parancsot sürget ellene, valószínűen Teleki tanácsára megváltoztatja tervét, s a hadak előtt iparkodik állását tarthatatlanná tenni. Elhireszteli, hogy Wesselényi ellene bujtogat, becsületében gázol, a török előtt »*incarnatus német*«-nek rajzolja, a ki a haza ügyét meg fogja buktatni. A végbeliek körében nagy hitelre talál, hűségökről biztosítják őt és pártfogóját, elhalmozzák a bizalom jeleivel, s követelik az ármánykodó Wesselényi elfogatását. Ez azonban csak erőszakkal mehetett volna végbe, talán csak is vér árán; mert a mezeiek ismételten Wesselényi mellett nyilatkoztak, s esküt tettek, hogy vele élnek, vele halnak. Hagyták hát, hogy a dolog érlelődjék, s ennél helyesebben nem is tehettek. Wesselényi nesztét vette, hogy mi van ellene készülöben, s nem lévén sem elég merész, sem eléggé körmönfont cselszövő, vergődéseivel csak a hálót bogozta összébb. Hűségét azonban ismételten nyilvánítja az erdélyi udvar s a fényes porta iránt; hivatkozik arra is, hogy őt a rendek választák a hadak fejévé, a fejedelem méltóságában megerősítette, s panaszkodik, hogy méltatlanul, álutakon akarják tisztségéből kitudni. Teleki azonban panaszait és vádjait ügyesen paralizálta, s azzal maga Wesselényi is tisztában volt, hogy az udvar Tökölihez hajlik. Mozgott tehát, hogy személyét és tisztét valami módon biztosítsa. Talán nem is a bátorság hiány, hanem a lelkiismeret köté meg kezeit, hogy nem nyult oly eszközökhöz, a melyek diadalra segíthetik. Tény, hogy a végbeliek és Tököli támadásától tartottak, s ha azt teszi, a Tököli pártot egy időre szétugraszthatja. Önvédelemre gondolt első sorban; hitte, hogy magát félelmissé tévén, Tökölivel kiegyezhetik. Hadad várát őrséggel, éléssel látja el, hadait hűségre újabb esküvel kötelezi, s puhatólódik a váradi pasánál, hogy megsegitse. A török késznek nyilatkozott őt néhány szolgájával a váradi várba befogadni; de határozottan elutasított minden ajánlatot, s nem ártotta magát a vitába. Tököli előtt nem soká maradtak titokban a Wesselényi törekvései, s az erdélyi udvarnál annál buzgóbban kongatta a lárma-harangot. Leveleiből világos, hogy a halogató udvarra rá akart ijesztteni. Többször írja, hogy Wesselényi lázadást szít; becsmerli a fejedelmet; rossz nyelvvel fejükre idézi a porta haragját, sőt arra is gondol, hogy alattomban a némettel megbéküljön. Nem egész valószínűtlen, hogy a zaklatott Wesselényi jártatta is efféleken a fejét. Nehány hónap óta üldözött vad, a háló mind inkább szorul, mi természetesebb tehát, hogy bármely menedéken kapva kapjon. Tököli megapasztá híveit, hévvel sür-

geti az elfogatási parancsot, s javasolja, hogy hűsége próbájául idézzék meg az udvarhoz. Ipjától, a Jediculában senyvedő Béli-től, levelet kap, s azt árulása bizonyos jeléül magyarazzák. Szenvedélyesen kifakad üldözői ellen. Vádjai közt sok az alapos, mi épen igazsága által ingerelte föl a kedélyeket. Többé nemcsak Tökölit, Telekit bírálja, hanem a fejedelmet is. Megróvja lágy-ságát, hogy önszántából semmin sem lendit, fölhányja jámborsá-gát, hogy cselekedetei nem eshetnek erkölcsi beszámítás alá, mert ritkán tud róluk. A bujdosókat bizalmuk megingatásával akarta a hűsége visszatéríteni. Esküdözött, hogy őket szándékosan áltat-ják, hogy vértükkel kereskednek, hogy a német király Apafival szóba sem áll, s hogy Apafit a porta sem hatalmazta föl támo-gatásukra. Tököli szörnyülködik e vádak hallatára, mint isten-telenségeket hozza forgalomba és hűségesen megírja Telekinek. Pár év múltán, midőn a bujdosók vezéri székében megszilárdult, maga sujtja hasonlókkal az erdélyi udvart és mindenható mi-niszterét.

Wesselényi erőlködése a végbeliek hűségén, Tököli ügyes »practicáin« megtört. A végből kiszorult, s már csak az ellenség földjén érezhette magát biztosan. Teleki sem vonakodott annyira mint előbb, az erőszaktól, hogy a méregfogat kitorjék, mely utóbb is még árthat. Wesselényi nem mert az udvarhoz menni, magát a vádak alól tisztázandó. Tökölihez fordul tehát, hogy vele egyezkedjék. Inti, ne bizzék Telekiben, ne a gyöngye fejedelem vonzalmában; bizalmát kijátszák, s nem is kell nagy szorultság-ban lenniök, hogy a királytól mindkettőjük kiadásával vásárolja-nak békét. A jó egyetértés fejében igéri, hogy mutat módokat visszaszerezni magyarországi javait és megtartani az erdélyieket. Megengedhető túlzással szól a török jóakarataról, mint a kiben egyedül bízhatnak. Ez úton sem ment sokra. Tököli talán akkor sem hajlandó egyezkedni, ha lemond a vezérségről, a mit azonban magának kötött ki, s Tökölinek a második helyet szánta. A siker-nek misem ártott inkább annál, hogy kapkodott, reménytelenségét maga árulta el. Tököli láthatta jól, hogy a gyümölcs megért, egy-két rázásra ölébe hull, s bizony nem volt hajlandó visszafor-dulni a cél elől. Nyíltan nem utasította vissza az ajánlatokat, színből alkudozott, hogy időt nyerjen.

Az alkalom nem soká váratott magára. Az 1679-iki őszi elején Wesselényi kifáradt a meddő küzdésben, hogy vetélytársá-
val egyértelemre jusson, vagy hogy a hadakat s az udvart mellőle elvonja. Már nem bízott a fejedelmi menedéklevélben sem, s azon iparkodott hogy Erdélytől lehető távol, a hűséges mezeiek közt huz-za ki a telet. Ép a hajduság felé tartott, midőn Tököli váratlanul, vérontás nélkül elfogatta. A somlyai kapitány már értesítve volt,

hogy vendéget várjon, a kinek bántatlanságáért fejével kezeskedik. A portyázó török miatt nem vehették a somlyai vár rövidebb és biztosabb útját. Csendesesen ballagott az elég nagyszámú kíséret a letartóztatott főnökkel a biztosnak vélt úton. De a gondviselés Wesselényit nem szánta a somlyai vár tömlöczére. Borbély István nevű hadnagya észrevétlenül egérutat kap, fölzavar mintegy másfél száz lovas és gyalog hajdut, s a vezért megszabadítja.

A somlyai kapitány várhatta a bejelentett vendég érkezését, s Teleki a relatiót, hogy a fogoly rendeltetése helyén van. Tököli e véletlen miatt fölsült. Mindenekelőtt Telekit nyugtatta meg, hogy Wesselényi történetes szabadulása nem veszélyes, s hogy pár nap alatt — a mint a becsülete is paranesolja — nyakára hág. Igéretét nem válthatta be; de a veszélyt csakugyan elhárította. Fölhasználta az elfogatás által keltett rettegést, s a mezei hadaktól hűségesküt vett. Könnyen tehetette, hisz kezében volt Wesselényinek két legkonokabb híve: Hamvai és Szini. Wesselényi megnyerte szabadságát, de elvesztette seregét. Kis számú híveivel, jó kalauzok mellett, a Réz vadonaiban vonta meg magát, s diadalmas vetélytársát rábeszélni törekedett, hogy őt vezérnek fogadja el. Ez ártatlan és naiv időtöltésben Tököli nem zavarta, tudta, hogy kitombolva magát, fölkeresi önként s hálásan fogadja a második helyet is. Miután megpuhította, miután kérdésbe sem jöhetett, hogy ki a kuruczok vezére, üldözésével fölhagyott, nem gondolt arra, hogy Erdélynek minden áron kiadja. Jól számított, Wesselényi még az év vége előtt béke jobbal kínálta meg.

Im ez úton emelkedett Tököli a bújdosók vezérévé. Huszonkét éves volt, erélyes természet, telve becsvágygyal, hívei tehát joggal szántak neki fényes jövőt, működésétől méltán vártak a fölkelés ügyében addig példátlan eredményeket. Erély. személyes bátorság, lelkesültség szükségesek kiválóan a forradalmi hangulat ébrentartására. Az ifju Tököli nem volt ezeknek hijával, sőt valami ösztönszerű inkább, mint öntudatos, tanulmányok által fejlesztett katonai talentummal is meg volt áldva. Wesselényinek, hogy úgy mondjam, jó hangzású neve volt a fölkelők közt, de kevésbé biztak tehetségében, s a derék katona alakja elhalványult a ragyogó ifju mellett. Azonban igaztalanság volna Tököli diadalát csupán fényes tulajdonaiból magyarázni. Ezek megtartották számára a már kivivott diadalt, de nem egymagukban döntötték el. Ha részrehajlás nem vakít el, emelkedésében tisztán látjuk a Teleki szilárd és biztos kezét. Teleki szerette a tehetséges ifjut és szíven viselte a bújdosók ügyét. Éveken át lankadatlanul harczolt egy makacs és hatalmas ellenzékkal, mely a bújdosók ügyét a maga mentére akará hagyni. Ha pusztán becsvágya ingerli, az emelkedésre könnyen kaphat

vertebb és népszerűbb útát is. Az igaz, hogy a bújdosók sorsát maga akarta intézni; s mert sem ideje, sem tehetsége nem volt bajlódnia a fegyveres néppel, a hadak élére Tökölit állította. Valószínűen két elengedhetetlen föltételt keresett az új vezérben: legyen népszerű a hadak közt, s intéző kezét ne korlátolja. Úgy hitte, hogy e két föltételt Tököliben megtalálta. Csalódott. Tököliben több volt az ambíció, több az erő, semhogy olyan nagy észnek is, mint Teleki, eszközévé lehetett volna. Ezt azonban csak akkor tudta meg, midőn Tököli a fegyveres erő korlátlan ura volt. Küzdelem nélkül nem hagyhatta kezeiből kisiklani az ügyet, a melyért annyit fáradozott, mint senki kivüle. Tököliről nagyon is hihető, hogy a támogató kart, majd a hálátlanságra való célzásokat zordonabbúl útasította vissza, mint egy pártfogolttól illett. Tény az, hogy rohamosan idegenültek el egymástól az ügy nem csekély kárára. Nehéz különben határozott okát adni ellenségeskedésüknek. Valószínű azonban, hogy Telekit mélyen sértette, fölháborította az ifju kuruczvezér nagy önbizalma. Két egykorú emlékiró egy más, gyöngédebb természetű okát is főnhagyták villongásuknak. Tököli az udvarnál, sűrű erdélyi látogatásai alkalmával megismerkedett a szép Teleki Annával, Apafi Miklós fiatal özvegyével. Támadt-e közöttük komolyabb viszony, váltottak-e jegyet? a mint Bethlen és Cserei állítják, nem merem eldönteni.¹⁾ Azonban semmi józan ok sem szól a mellett, hogy sútba dobjuk két egykorú tanu összhangzó vallomását. Mert sem a nagyravágyó, sem a földönfutó Tököli Teleki Mihályt ipnak nem csekélyelhette. És Teleki miért ne gondolt volna arra, hogy a tehetséges ifjut ily gyöngéd kötelességgel is biztosítsa terveinek. Őszintén sajnáljuk, hogy e mátkaság részleteiből semmi sem maradt reánk: mert ez világot vetne Teleki Tököli meghasonlásának okaira, magyarázná azt a folyton növekvő ideges gyűlölséget, melyet sem a közös cél, sem a gyakori érintkezés el nem oszlatott. Érdekes volna tudnunk, hogy a nagyra törő kurucz vezér Rákóczi özvegyéért küldte-e vissza a jegygyűrűt? mert hogy egy Zrinyi leány kezét, a Rákócziak

¹⁾ Bethlen és Cserei hitelét e tekintetben *Dedák Farkas* kétségbe vonta *Tököli Imre levele*hez írt előszavában, s ezt a következőkkel indokolja: Minthogy Bethlen és Cserei Telekit gyűlölték, bántani akarták e mende-monda világgá bocsátásával. Csakhogy Bethlen »Önéletírása«, Cserei »Históriája« nem fordultak meg sem Teleki, sem a kortársak kezén, s így a bántalom céltalan. Nyomósabb érvnek látszik, hogy Tököli aprólékos naplóiban mátkaságáról Teleki Annával egy szó sincs, holott a sok eszem-iszom közé ezt is érdemes volt volna följegyezni. De hol vannak Tököli naplói az 1679—80. évekből, a mikor e viszony — ha csakugyan volt — komolylyá érlelődött?!

fejedelmi vagyonát gyümölcsözőbbnek ítélte a fölkelés ügyében a Teleki lángeszénél is, — az előttünk világos.

A fáradsággal szerzett kurucz vezérség azonban nem volt »könnyű és gyönyörűséges iga,« kivált az 1680-ik év telén. Olynemű megpróbáltatásokkal járt, a melyek bizton szárnyát szegik a dicsvágynak, hacsak szokatlan szívóssággal nem párosúl. Fegyelmetett hadsereget diadalról diadalra vezetni, a hősi halál bármely nemével vakmerően farkasszemet nézni: aránylag könnyű és kellemes föladat. A borostyán elnémítja az üres gyomor fájdalmait, a harc izgalma mérsékli a maró hideget.

Tököli nem ily hadsereget vett át és nem ilyenmű föladat megoldására vállalkozott. Végbeli és mezei had egyaránt fegyelmetlen nép volt, elcsigázva a meddő kalandozások által, hitevesztett a soha sem valósuló ígéretekben. Tíz évi csatározás, ha a siker ragyogóbb is, mint a milyen valóban volt, kimeríti a fegyveres népet. A mezeiek, kik született katonák voltak, kevésbé fáradtak bele az eredménytelen hadakozásba a végbelieknél. Ezek visszavágytak az elhagyott falvakba, a békés nádfüdelek alá: s az ekeszarva markukba bizony jobban illett a bujdoklásban rozsdafogta kardnál. Tököli vezérsége mintha új, az addiginál alaposabb remények magvait hintette volna el. A katonát a harc izgalma, a polgárt a háborúból támadó békének reménye megleleveníté. Illúzió volt minden, sem háborut sem békét nem kaptak. Ez idő tájt a téli hadjárat nem volt divatban; őszi végével labancz és kurucz fegyverszünetre lépett, téli szállásra vonult. Kénytelenek voltak a sokszor kelletlen pihenővel, mert a munkálatlan föld, a kiszarolt nép nyáron át is csak alig táplálta a katonát. A gond arra is kiterjedt a föltételek megállapításánál, hogy melyik fél hol köteles tartózkodni, honnan szerezzen tápot embernek és lónak. Nem czéltalan kikötés, mert ha egymás útjába vágnak, könnyen éhen halhat mindkét fél. 1680. telén hagyján, hogy a szegény kurucz nem diadalmas csatákban fogyott, nem az ellenség vágta. Ha már beletörődött abba, hogy a török és német egyaránt ellenségként tekintse; abban zugolódás nélkül nem nyughatott meg, hogy földél nélkül daczoljon az éhhalállal. A török pártfogó és Erdély fejedelme megtagadják a maguk területén a téli szállást, labancz területre lépni tiltotta a fegyverszünet. A levegőben a levegőből élni akkor sem lehetett, kóborolnak tehát Bihartól a Dunáig föl s alá. Panaszaikra üres biztatással feleltek, s ha a szükség a fegyelmet megszegette, a büntetés bezzeg nem maradt el a zsold módjára. Tököli e válságos napokban, mikor a fölkelés ügye hajszálon állott, mikor senki sem hitt már a török ígéretekben, az Erdélyből küldött biztatásokban, fényes jeleit adta a türelem- és eszélynék. Erdélyi jószágai-

ból zsoldra pénzt teremtett; példája, lelkesültsége kitartásra buzdította a csüggedt hadakat; az üldözött, éhes csapatokat okos szigor által fegyelemben tartotta.

Őszinte csodálattal adózunk Tököli e napokban kifejtett erélyének és okosságának. Hogy a veszendőbe ment ügyet megmentse, halottaiból új életre hívja, nem habozott kockáztatni népszerűségét. Bátorság, tapintat s nem kevés ész kellett ahhoz, hogy a hadsereget a török jóakarata s az erdélyi segély reményével zászlóik alatt tartsa. Hisz minden az ellenkezőről tanúskodott. A budai pasa, kitől a kecskeméti tanyázást előbb erőszakkal kellett kicsikarnia, valószínűen tisztos honoráriumért, parancscsal látja el, hogy a szolnoki aga a tiszai hidon seregét átbocsássa. — Szolnok azonban nem hajt a pasa parancsára, falairól az alföldi szél vörös lobogókat lenget a fáradt kurucz sereg elé, az »isten hozott«-at öreg ágyúk bömbölik. A jég gyöngye volt a Tiszán, istenkísértés volt volna azon az átkelést megkockáztatni. Hosszú orral megindulnak a Tisza mentén. Szent-György táján budai törökökre bukkannak, kik megfordítják a bosszús hadat, hogy jó szóval kierőszakolják a tiszai hidat. A szolnokiak pedig másodszor is a szerdár pasa szakállába kaptak, s nem bocsáták át a hadat a hidon. Ez eléggé illusztrálja a török protectoratus megbízható voltát. Ámde az egri törökök a szolnokiakon is túl tettek előzékenységben. Kereken kimondják, hogy bujdosót nem türnek meg az egri szandzsákban. A szegény kuruczra formális hajtvadászatokat rendeznek; fogyasztják őket mindenképen. A seregben nesze terjed, s nem alaptalanul, hogy a szerdárpasa, a hatalmas szultán által csak színből pártfogoltának; az ellen nincs tilalom, hogy alattomban fogyasztszák őket. A lehangoltság daczczá fájul; fegyelmetlenkedni kezdenek, kedvet kapnak az alattomos visszatartásra. Török és kurucz panasz egyszerre fásasztja a budai pasát. Tököli meg-meginog nyergében, de erősen tartja magát, biztosan kiérzi, hol kell szigorral és hol elnézéssel orvosolui. A biztatás már nem elég, azzal nem lehet jól lakni, s a várva várt segély napról napra halad. Fölüti fejét a nyílt lázadás is, Harsányi kuruczai valami bandita vezér-formának decretálják. A népszerű kapitány elfogadja a tisztséget; kiáltványa híveihez rövid és érthető: ő ezután senki táborára nem megy, senkit nem ural; ha németet talál, németet, — ha törököt talál, törököt vág; azok a szegény legények tették őt emberré és nem más senki, azokkal együtt akar ő magának gratiát és quartélyt szerezni.

Im az 1680. év telén a szabadság és alkotmány ügyét a francia liliom, török hold s a kötött kezű erdélyi fejedelem egyesült pártfogása ennyire súlyeszték. Az ifjú vezér csupán magára számíthatott, erélye egymagában mentette meg az ügyet a csúfos

bukástól. Pedig nemcsak az előadott nehézségekkel kellett küzdenie, hydrával volt dolga, melynek egy lecsapott feje helyébe azonnal kettő nő. A bujdosókat nem csupán a csél-csap török barátság hozhatta ki sodrúkból, hanem az erdélyi fejedelem szűkkeblősége is. Téli szállást a végeken sem adott, de igen kemény parancsot a somlyai kapitánynak, hogy a kalandozókat a vár üregeiben ingyenszállással lássák el. A labancz is, talán tél unalmát üzendő, a kuruczok honhagyott háznépén mutogatta vitézségét. — Ezek egyenkint és együttvéve hatalmasan táplálták a közingerültséget és szokatlan próbáknak veték alá a fiatal vezért. Kiállotta diadalmasan. Türelme kifogyhatatlan, áldozatra nem fukar. Ez úton a rakonczátlankodó csapatokat fegyelemhez simította, lelket öntött beléjük, bálványukká magasztosult. A zászló elhagyást kezdetben egyetlen orvosságnak tekintette a csüggedt kurucz, mely által nyomorain segíthet. E mételye a katonai szellemnek, mely vezérsége első napjaiban, a járvány arányait ölté magára, egyre veszti a talajt és hamar megszűnik.

A szegény kiszipolyozott pór kuruczra, labanczra egyaránt bizalmatlanul tekintett. — Félt mind a kettőtől és nem értette: miért öldöklük egymást oly megátalkodottsággal. A gyűlöletre mégis a lelkiismeretlenebb, falánk természetű labancz jóval több okot adott a szegény, bujdosó kurucz legénynél. A zsarolás vádja nem is illeti a magyart, akár kurucz, akár labancz lobogó alatt szolgált. A labancz zászlók számos idegen kalandornak adtak menhelyet; a vak szerencse elég hitvány elemet segített a tiszt karba. E hazátlan jövevények féktelenül garázdálkodtak; vitézségük nem az ellenséggel szemben, hanem a falvak és városok ügyefogyott polgárainak kifosztásában nyilvánult. Önkényüktől nem védte meg a nemest sok százados kiváltsága; e fajnak ép oly kevés érzéke volt az ildom és előzékenység, mint a méltányosság, jog s a tulajdon szentsége iránt. — Csupán a nagyobb erő előtt hunyászkodott meg, gyávák a csatatéren, herosok a védtelenek között. Az állandó, zsoldos ezredek characterében e haramia-jellemvonás a legfelőtlibb. Nem megfoghatatlan miért. A katonáskodás ma életpálya, akkor csupán életmód volt; ma az egyenruhával társadalmi és becsületbeli kötelezettségek járnak, akkor csak kenyeret adott. A zsoldos hadsereg név alatt ismert intézmény nagy időn törvényben gyökerező asyluma volt a társadalom salakjának; karjai közé vetették magukat mindazok, a kik semmit sem birtak és a kik mindent, örökre elvesztettek. E hadsereget a szigorában legtöbbször embertelen fegyelem sem tudta javító intézménnyé emelni.

E körülmények fogalmat adhatnak ama nehézségekről, melyekkel az ifju Tököli vezérsége első napjaiban megküzdött. Ehhez

járúlt meghasonlása Telekivel. Érintém ez összezőrrenést, melynek okai nem elég világosak. Annyi kétségtelen, hogy természetük épen nem dicsekedhetett a könnyen összeférés föltételeivel. Telekiben a nagy elme metsző gúnnyal társult, hangjában, modorában sok, mi nemcsak a hiúságot, hanem a természetes önérzetet is sértette. Tököli — s ez az ifju kor kiváltsága — patheticus; elevenjét könnyen hozzáférhető helyen tartja, idegesen érzékeny, s mindig kész a megtorlásra, még ha a sérelem csupán vélt is. Vitájuk éveken át tart, ők érintkeznek szakadatlanul személyesen és levél útján, az őszinte megbékülés hite nélkül. — És a megbékéltetést czélzó minden kísérlet meddő maradt. Somlyai találkozásuk 1680 őszén csak ama fanyarság és kelletlenség által vált emlékezetessé, a melylyel egymás ellen tüntettek. A török jóakarátát a hadi siker és a rokonszenves egyéniség a Tököli részére vona; Teleki a török előtt soha sem kedves államférfi, hiteltvesztett, befolyini megszűnt a bujdosók ügyeibe. Im miért vette Tököli oly könnyedén Teleki elhidegülését. Momentán szüksége nem volt reá, s a jövőre sem gondolt vele. Cserei följegyzése, hogy Teleki ifju vetélytársát méreggel akarta láb alól eltenni, nem valószínűtlen és mégis alig hihető. Ha Tököli e mérgezési kísérletet csakugyan megtudja, színelte barátságából is folytatja-e a levelezést Telekivel, s összeköttetéseit végkép csak akkor szakítja meg, midőn mint fejedelemségre törőt, megnótázzák és erdélyi javait részben Teleki örökli?

Nehány év alatt az ifjú vezér sok örvényt lábolt meg, ki járta a katonai iskolát, s megszilárdítá eladdig páratlanul a fölkelés ügyét. Már számbaveendő ellenség a bujdosó kurucz, félelmes a láng, melyet a közelégületlenség lobbantott föl. A kurucz hadi szerencse azonban csak ígéreteket csikart a dynastától. A béke óhaj ismételten megjelenik, mint tűnő árny és mindannyiszor újabb csatazaj riasztja el. A török hatalmas erőfeszítésében csak a gyöngö szem nem veszi észre a haldokló vonaglását. A kolossus összedőlni készül, a sarkába kapaszkodót menthetetlenül magával rántja. Nem egészen Tökölin, nem is csupán becsvágyán múlt, hogy a többszöri békekísérletek meghíúsultak. Lipót király makacsúl vonakodott az alkotmány visszaállításának, a sérelem orvoslatnak biztosítékait adni. Hogy is alkudozhattak volna komolyan, mikor Lipót király ellenfelét kicsinyelte, az meg nem bízott ígéreteiben? A kormány céljaival annyira tisztában volt, hogy a békeföltételek megtartásának garantiáit sem a Tököli, sem senki másnak kezébe le nem teszi. Drágállották ily áron a békét. Elszédíteni Tökölit, s ez által a fölkelést elaltatni, megvalósítható gondolatnak látszott. — E szerepre Zrinyi Ilonát, Rákóczi Ferencz özvegyét jelölték ki. Zrinyi Ilona és

Tököli frigyét azonban nem e terv, hanem Tököli becsvágygyal párosult vonzalma szülte. Hogy a már nem épen fiatal, de még mindig szép özvegyhez mély és tartós vonzalom kötötte, az valószínű; de az meg bizonyos, hogy roppant vagyonát, a fölkeléssel összeforrott múltját sem feledte ki a számításból.

Tököli házassága s a kurucz fegyverek diadala egy időre esik. Úgy látszik, hogy az ingatag Fortuna végkép a bujdosók mellé állott. Sajnos, hogy csupán látszat, a mi után annyi időn át annyian epedtek. A kaczer istennő állhatatlanságát csakhamar megbizonyította. — A kurucz uralom rövid időn mind szűkebb körre szorúl; az imént kelő nap immár alkonyatra hajlik, a mint a török veszti lába alól a talajt. A bújdosó urak is unják bolyongani hasztalan a pusztában, visszasírnak az egyiptomi szolgaság húsos-fazekai után. Tökölit nemcsak a szerencse, hanem a tisztánlátás is elhagyta. A török hatalom foszlányain jobban kap mint valaha; reményei vérmesebbek, mint a szerencse legmámorosabb napjaiban. Ez alatt megdől a két százados erdélyi fejedelemiség: a politikai és lelkiismeretbeli jogok e viharverte bástyája. Tököli vállalkozik, hogy új életre kelti; de csak kudarcot vall: ő a majdnem lehetetlen föladata kissé hebehurgyán vállalkozott. Elhagyta minden, csak optimizmusa maradt hű; reménytel nézett a reménytelen jövőbe. Hitte váltig, hogy a fogyó török hold megtelik mihamar s vele támad az ő napja. Szerencsés temperamentuma megőrizte a csalódás heves fájalmától; nem érezte soha a küzdelmes, meghiúsult élet átkát; a csalódás neki új illúziók kiapadhatatlan forrása.

Pedig a nicomédiai hontalant elhagyta minden. Vérmes álmaiból édes valósággá csak a Zrínyi Ilona szerelme érlelődött; s ez hű maradt hozzá még a »virágok mezején« is.

A bujdosó urak részint megtértek ősi kastélyaikba, részint számkivetésben haltak el. A kurucz katona átalakult szegénylegénynyé, ki a társadalommal a maga szakállára viselt háborút. A szétfoslott illúziókat névtelen költők meghatóan siratták el. — A csöndben észrevétlenül halmozódott a gyúanyag egy második kurucz-forradalom kitörésére.

ZILAHY KIS BÉLA.

KÜLÖNFÉLÉK.

ADATOK TÜZES GÁBORRÓL.

Schwarz Berthold, helyesebben Anklitz Constantin ferencrendű, ki vegytani kísérletei következtében a lőport feltalálta, utánzóra talált rendtársában, pater Gáborban, ki szintén vegytani kísérletek következtében hadi czélokra alkalmas gyújtó anyagot talált fel, s magának a pyrotechnikában kiváló ügyességet szerzett.

P. Gábor I. Leopold király idejében élt, és találmányait kivált Buda ostrománál 1686-ban érvényesítette. Ekkor a löszereket leginkább a spanyol Gonzales Antal s a lőpor rontó hatalmának kifejtésében leleményes eszű Gábor ferenczi szerzetes igazgatta, kit a magyarok e miatt *tüzes Gábornak* neveztek. Emez elolthatatlan görög-tűzzel rombolta le a várfalak védkaróit; amaz saját találmányu tüzes golyókat lődözött a várba.¹⁾

Mivel tüzes Gábor közreműködése Budavár ostrománál annak szerencsés bevételére hathatos tényező volt, megérdemli, hogy a kézenforgó reá vonatkozó adatokat csoportosítsuk.

Tüzes Gábor Buda alá, a már június 18. óta ostromló sereghez, csak július 26-án érkezett,²⁾ hol magát közvetlen a főparancsnok: Lotharingi Károly rendelkezése alá helyezte.

Erkezése igen óhajtott volt, mert még az nap éjjelén kapott megbizást mestercege érvényesítésére. A várfalba már eddig az ágyuk által tekintélyes rés (breché) lövetett, melyet azonban a törökök erős faczölöpök alkalmazása által hozzáférhetlenné tettek. Ezen gátok megsemmisítését kellett Tüzes Gábornak az általa feltalált gyújtószer által eszközölni.

¹⁾ Horváth Mihály. Magyarország Történelme. 1862. kiad. IV. 174.

²⁾ Zenarolla albaregalei Sz.-Miklós prépostja »Giurnale Militare ouero Buda Expugnata« július 26-án említi: »Arriuo il Padre Franciscano con sue inuentioni di fusco.« 97. l.

P. Gábornak ezen megbízásáról maga a fővezér emlékezik meg naplójában,¹⁾ hol így ír: »Az éjjel megkísértetett, valamint a brandenburgiak, úgy a most érkezett p. franciscanus által ujonan feltalált tűzmű által a résre gyakorta helyezett czölöpöket elégetni, mivel azonban a bajorok ezt az ő oldalukon nappal a kívánt eredménnyel megtették, ott, habár valamivel meredekebb, de nincs oly távolság, mint a mi oldalunkon, azért a törökök itt elővigyázattal voltak és alkonyatkor számos szurok-koszorút függesztettek a résre, úgy, hogy a dragonyosok, kik erre ajánlkoztak, nem férhettek alkalmasan hozzá, és az ellenség által a mi vonalunkon túl azonnal észrevétettek; ennek következtében kénytelenek voltunk a nappalt bevárni, hogy az ágyúk törjenek nyilást a czölöpök között, és azok mellőzésével a bejáratot magunknak könnyíthessük.«

A törökök elővigyázata ekkép meghiusította, hogy a páter igyekezett, hogy mesterségét bemutassa.²⁾

Míg ismét erre alkalom nyilott, addig alkalmas műhelyben kellőleg elhelyezkedett, mely a többi tűzéri műhelyekkel együtt mai újlaki templom környékén állott. Ott állottak a brandenburgi, a császári tűzművesek és Gonzales műhely sátraik, P. Gábor a császári sátrak egyikét bírta használatul.³⁾ A tűzműveihez szükséges löport és más anyagot, szintén a császári tűzművesekkel együtt nyerte; holott Gonzalesnek külön kiadatott szüksége. Erről a tűzanyagról szóló jegyzékek kezeskednek.⁴⁾

1) Tagebuch der Belagerung von Ofen im Jahre 1686. Rödernél, Des Markgrafen Lud. Wilh. v. Baden Feldzüge wider die Türken. I. köt. Urkunden. 70. l.

2) Zenarolla prépost, anélkül, hogy a megíusulás okát adná, írja: »Il Padre Franciscano . . . con sue inuentioni di fuoco volse abbruggiare la notte (26-ról 27-re) le palizate Nemiche supra la breccia; riusci pero con poco buon effetto, mentre, oltre il non hauer abbruggiati li pali, costo a S. A. quella proua alcuni huomini, che vi restarono morti, et alcuni feriti.« 97. l.

3) A »Curiose Continuation der Hung. Türkischen Chronik«-hoz csatolt térképen előfordulnak a tűzművesek műhelyei Budától Ó-Buda felé való irányban, a következő sorrendben: »49. sz. A brandenburgi tűzművesek műhelye, 50. sz. Az úgynevezett spanyol műhely, (Gonzales Antalé.) 51. sz. A császári tűzművesek műhelye.« Itt dolgozott Tüzes Gábor is.

4) Esatissima Specificatione di tutti li cannoni et altri atrezzi militari etc. Zenarollánál, i. m. hol a czím: »Dell' inuentione del Spagnolo Don Gonzales« háromszor önállólag fordul elő. 191., 2., 3. ll.

Mesterségének használatára az aug. hó 16-ról 17-ére való éjjel adatott alkalom. Eddig a páter 12 embert (Musquetier) a szerrel való bánásra kellőleg oktatott, kiket a műtetre Lothringeni Károly fejenként 12 birodalmi tallér jutalom által is lelkesített. ¹⁾ Ezek éjjel ügyesen a czölöpökhez lopózkodtak és (Gábornak utasításai szerint²⁾, azokat a gyújtószerral szerencsésen meggyújtották, úgy, hogy nagyrészt el is égtek, habár a törökök azonnal siettek az égést akadályozni és az okozott kárt pótolni, sőt azt vélvén, hogy a császáriak rohammal jönnek, igen összesereglettek a résen, mire a császáriak heves bombázásra kezdtek és nagy kárt okoztak nekik. Gábor emberei közül, kik idejekorán menekültek, csak egy esett áldozatul.³⁾

E műtét jó sikerülte következtében pyrotechnicai ügyességét másként is óhajtotta felhasználni. Ugyanis aug. 26-án a pesti parton oly készletet állított fel, melynek segítségével a Duna vizéhez közeledő, vagy a pesti oldalon nyugodalmat kereső törököket kívánta megzaklatni, sőt azzal a török hajók megrongálására is czélzott. Miféle készülék lehetett ez, és mily eredménnyel működött, bővebben sem a lotharingi herczeg, ki azt említi,⁴⁾ sem más napló le nem írta.

Másnap, aug. 27-én, új vállalatba kapott a páter, mely által leleményességét volt alkalma tanusítani. A Sz.-Gellérthegy déli tövében és Pesttől is délnek a Duna át volt hidalva, ezen hid a törökök által gyakran megrongáltatott, a mit a páter úszó gát által kívánt megakadályozni, melyet oly módon készített, hogy

Mig Gábor sehol sem említetik, jele, hogy az anyagot a többi tüzcseréggel együtt nyerte.

¹⁾ »Con la mancia di 12 Talleri per chiascheduno spinse alcumi Moschettieri ad attaccare l'fuoco alle Pollizate.« Jegyzi meg Bizozeri Simplician Sz.-Pál congregatiójabeli szerzetes. V. ö. La Sagra Lega contro La Potenza Ottomana. 194. l.

²⁾ »In tanto andaua il Padre Gabriel con gran sagacita disponendo li suoi fuochi, per maggiormente facilitate tal' intrapresa essendo del tutto caricho le due mine.« Mondja Zenarolla prépost naplójában, aug. 17-én, i. m. 140. l.

³⁾ Megemlíti a herczeg főparancsnok is naplójában i. h. 88. l. Bővebben leírja a Curiose Continuation stb. i. m. tudósítója 655. l. Ugyszintén szó van erről Richards Jakab mérnök: »Journal of the Sieg and Taking of Buda« czímű művében 32. l. és »An Historical Description of the Glorious conquest of the City of Buda« 53. l., valamint más naplókban.

⁴⁾ »Hat einen Kössel von Mörsern gemacht«, mondja Lotharingi Károly naplójában a páter e készletéről i. h. 94. l.

két-két fát kapcsolt össze vaskarikák által és ezeket horgonyokra erősítette s úgy helyezte el a Dunában, hogy az széltében általuk elzárattott s így a híd oltalmaztatott.¹⁾ Természetesen a hídtól éjszakra kellett ezen ágas és lombos fáknak úszni, hogy a tüzes és terhes uszókészleteket, melyeket a török a hídnak rongálására lefelé bocsátottak, felfogják.²⁾

Pater Gábor kísérletei közül kétségkívül legtöbb hasznót hajtott gyújtó anyaga sikeres alkalmazása által. Az ostromlók gyakorta aggódtak a felett, mint fogják a meglepő gyorsasággal mintegy oda varázsolt czölöp-gátokat eltávolítani. Eddig azok mellözésére két eszközt használtak, törekedtek vagy felégetni, vagy ágyuzás által feldúltni. A felégetés, a gátok mellett rakott tűz által, a legritkább esetben sikerült. A lődözés által való szétrombolás is igen csekély eredményű volt, mert alig hogy az ágyúgolyók a czölöpöket leterítették, azokat a törökök életmegvetéssel, a leghevesebb golyózapor közt ismét felállították. A pater gyújtószere azonban úgy fölperzselt minden faneműt könnyen gyuladó és olthatatlan tüzével, hogy hamuvá égett, a mi természetesen az ellenségnek nagy kárt s botrányt okozott, a támadó sereg számára pedig felette előnyös volt; mert a rohamot csak a czölöpök s karógátok mellözésével lehetett eszközölni. E végből szept. 2. az általános roham előtt, melylyel a vár bevétetett, szintén felégettettek a fagátok, mi nagyszerűen sikerült.¹⁾ Ekkor tette fel a pater műveire a koronát. Ugyanis már idejekorán bekenettek a fagátok a gyújtó anyaggal és meggyújtva, elfojthatatlan lánggal és legnagyobb hévvel égtek, úgy hogy a roham idejéig a rések hozzáférhetőkké tétettek.

Budai működése következtében Pater Gábor nevezetessé lón s mesterséges gyújtóanyagának hatását maga Lipót császár s

¹⁾ Ugyancsak a fővezér naplójából, aug. 27-éhez. 95. l.

²⁾ Midőn Lotharingi Károly naplójában négy ízben említi Tüzes Gábort, a két első ízben őt egyszerűen franciskanus paternek nevezi. A két utóbbi ízben pedig Pater és Padre *Raphael*-nek hívja. Ezen tévedés könnyen történhetett, mert Gabriel és Rafael főangyaloknak nevei, a herczeg tudván, hogy valamely főangyalnak nevét bírja a pater, azonban Gábor helyett Rafael jutott eszébe s a patert is annak nevezte. Hammer is téved (*Geschichte des Osmanischen Reiches*. 1835. kiad. III. k. 785. l.) Tüzes Gábor megnevezésében, midőn őt »Peter Gabriel«-nek hívja. Igy nevezi utánna Hacufler is (Buda-Pest, historisch-topographische Skizzen. I. 107.) azonban a »Peter« sajtóhiba »Pater« helyett.

³⁾ »Quando, dopo vn dilunio di fuochi artifiziatii che consumo tutte le Palizzate, comparso il giorno del Lunedì, 2. di Settembre«, mondja a barnabita Bizozeri. i. m. 197. l.

a hadvezérek behatóbban kívánták szemlélni, e végből előttük Győrött és Bécsben kellett találmányát bemutatni, azért e célra a Buda ostrománál felmaradt és a törököktől elfoglalt tetemes mennyiségű lőpor s más szerekből annyi engedtetett át neki, mennyit kívánt. A császári teljhatalmu bizottság ez ügyben úgy rendelkezett, hogy a mire Pater Gábor ferenczrendűnek műhelyében Győrött lőpor és más efféléből szüksége van, az számára innen oda szállíttassék.¹⁾

Gábornak a kísérletekhez való előkészületre elég ideje volt Győrött, mert ott csak a következő 1687. évben mutathatta be mesterségét, mint arról Pethő krónikája u. a. évhez tanulságot tesz.²⁾ »Nagy Győrött edgy Gábor nevű Barát mesterséges tüzi találmányokat ad elő.« Ez minden bizonynyal oly alkalommal történt, midőn Győrött magasabb vendégek tartózkodtak. Már pedig ott tartózkodtak nevezett évben május végéféle Eggenberg herczeg és Kollonich bibornok, valószínű tehát, hogy ezek előtt mutatta be Gábor találmányait.

Azonban ugyanazon krónika tanúsága szerint³⁾, Bécsben I. Lipót fejedelem előtt is, csakhamar a győri kísérlet után be kellett mutatnia találmányait. Gábor ez irányban szerencsés volt, mert mielőtt kísérletei által bebizonyította volna találmányai haszonvetőségét, már megbíztak benne⁴⁾ és gyakorlatilag alkalmazták. Nem így volt ez Gonzales Antallal, ki Bécsben két ízben tett kísérleteket a fejedelem előtt, midőn másod ízben, 1685 június 8. án tett kísérletet, azon jelen volt Lotharingi Károly herczeg is és más magasrangúak. Gonzales bemutatta akkor az általa feltalált ágyukat, mozsarakat, bombákat, carcasse-kat és más találmányait, s mivel ezek egy mértföldnyi távolságban is hatással bírtak, és mivel 24 fontos golyókat lövő ágyúi, oly könnyű szerkezetűek voltak, hogy egy pár ló is könnyen vonhatta, igen megdicsértetett.⁵⁾ Ennek következtében történt, hogy Buda-

1) »Compendiose Verfassung« kézirat a nemz. Muzeumban, Manuscripta germanica fol. 397. szám.

2) Magyar Krónika. III. k. 48. l.

3) Ugyanott.

4) Wagner, Hist. Leopoldi I. 702. l. Továbbá Bél Mátyás. Notitia Hungariae Novae. III. 404. és 419. Wagner szavaiból: »P. Gabriel e D. Francisci familia pyrotechnicae collentissimus... pollicitus Graecis ignibus obicem remotum iri«, kitetszik, miszerint eddig a fővezérek előtt, még Gábor találmányának hatása a fagátak felégetése tekintetében ismeretlen volt, de *ígéretben* helyezett bizalom folytán engedték meg neki a működést.

5) Schenckhel. Diarium Leopoldi I. 108. l.

vára ostromához, Gonzales Németalföldről, hol alkalmazva volt, meghívatott.¹⁾

Több körülmény oda mutatott, hogy P. Gábor magyar volt, így például miszerint a magyarok adták neki, tűzimestersége miatt, közismereten levő nevét: »Tüzes Gábor.« Továbbá, hogy rendes műhelye Győrött volt, a hová Budáról ment, és szereit szállíttatta. Ez utóbbi arra is mutathat, hogy Győr vidékéről való lehetett. Mint magyarról, érdekes volna további életadatait tudnunk.

NÉMETHY LAJOS.

HUSZONKILENCZ JELLEMZÉS.

»Handbuch des Zauberers von Unglücksthal« czímmel az aradi lyceumnak Orczy-könyvtárában »A. 18.« sz. a. egy ívrétű 32 levélre terjedő kézirat van, mely Magyarország mult századbeli némely főúranak jellemzését akarná adni rövid vonásokban. A sajtósági mű keletkezéséről semmi bizonyosat nem tudok mondani; lételet, úgy látszik, azon nagyúri szórakozásoknak köszöni, melyeknek akkortájt annyira bővében volt az előkelő világ, kívált pedig a Bécsbe vonult arisztokratia.

Szoros értelemben véve, semmi fontosságra sem tarthatnak számot ez adatok, mert nem komoly jellemzések azok, hanem inkább udvarias bókok, melyek többnyire egy-egy phrasiban pukkannak el. De mert a Josephinum-korszaknak s az azt közvetlenül követő időnek számos kitünő emberével foglalkoznak az ismeretlen bűvész mondásai, talán érdemes lesz azokat mégis szószerint bemutatnom.

Megjegyzem, hogy kéziratunkban a jellemezni kívánt főurak nevének csak kezdőbetűi vannak kitéve; más kéz azonban az illető lapok alján az egész nevet, vagy legalább annak egyik felét, fölírta.

1. *Pálffy Károly* főkancellárrol ezt mondja, mindig német nyelven: »A haza javára van minden tette; vagy a nélkül, hogy nagyságát bárkivel is éreztetné. Áldja meg a goudviselés, mely őt idáig is egyedül a haza boldogságára éllette!« Pálffy még a hazai irodalomnak előmozdítását is élénken óhajtotta. Azon francia

⁶⁾ Hammer, i. h. III. k. 785. l.

⁷⁾ Hogy a ferenczrendűek Sz.-Máriáról nevezett tartományához, melynek Győr vidékén ez időben több zárdája volt, nem tartozott, az bizonyos, mert az e tartományban akkor élő P. Persich *Gábor* szigorú életmódu s asceticus író volt.

sorai, melyeket Voltaire Henriásának fordítójához, Péczeli Józsefhez intézett, élénk bizonyosságai ennek. »Megmutatta ezzel az Úr, mily gazdag a mi nyelvünk és hogy a kifejezéseknek hathatóságában egy nyelvnek sem enged. Valóban »egy oly munkával gazdagította meg a magyar literaturát, mely emelni fogja a hazai dicsőségét« stb. ¹⁾ S ugyanő Józsefnek halála után azonnal föl akarta szólítani Lipótot, hogy magát késedelem nélkül megkoronáztassa, a törvényes esküt letegye s a hitlevelet kiadja. — Más tekintetekben azonban nem koronázta a legszebb siker működését.

2. *Szapáry* Pálra: »Nemeslelkűség és nagylelkűség hevíti e kis embert, ki nem mindennapi szellemmel bír. Üzleteit gyönyörűséggel tudja párosítani.« Ez utóbbi megjegyzés Szapárynak kereskedelmi kísérleteire vonatkozik.

3. *Szapáry* József »mindenért lángol, mi igaz és olcsó. Lelki tehetségekkel van megáldva s méltatlanság volna a hazától, ha nem ügyekeznek őt örökös munkásságban tartani.« Szapáry József 1822-ben mint mosonyi főispán hűnyt el. ²⁾

4. *Csáky* Wallburgának »testi szépsége nemes és nagy lelkét, őszinte és mély érzelmű szívét tanusítja. Ösmeri és felfogja a szent barátságot. Oh, vajha oly boldog volna, mint a hogy megérdemli!«

5. *Zichy* grófnő »gazdagon van megáldva mindennel, mi őt szeretetreméltóvá teheti.«

6. *Szapáry* János »egész nemes lényének legszebb és legműbb képe azon ritka, de jól megérdemlett általános szeretet, melyben őt minden ismerőse részesíti.«

7. *Förtyách* Miklós »igaz, ritka és magasztos mintaképe az önzetlen hazaszeretetnek. Fáradhatatlanul működött ő az egész népnek javán; nem keresett, nem is kapott jutalmat, de megtalálta a legnagyobbat — saját öntudatában.«

8. *Manfredini* grófot »királyi növendékének nemes nagysága jellemzi. Meg lehet-e eléggé köszöni, ha valaki emberszeretettel ébreszt egy fejedelem szívében?«

9. *Ürményi* József »az állam kormányát egy bölcsnek okosságával vezeti. Alapos képzettsége, munkássága és folytonos tevékenysége őt utánzatra méltó mintául ajánlja mindenkinek.« A kilenczvenes évek híres országbírájának politikai működése eléggé ismeretes.

10. *Podmaniczky* József báró, ki 1823-ban mint Bács-Bodrogmege főispánja hűnyt el, — »a legkedélyesebb ötletek-

¹⁾ Orpheus, 1790. — I., 11.

²⁾ Tud. Gyűjt. 1822. — VII. 116.

nek tárháza. A társaságban keresik, szeretik, az üzletben csodálják.«

11. *Viczay* Mihály grófról, ki egyebek közt mint éremgyűjtő is ismeretes volt, ezt írja: »A bölcsnek élete nem kérkedik ismereteivel, ha még oly terjedtek is azok; barátja barátjainak. Boldog, a ki ezek közé tartozik.«

12. *Zichy* Károly »ritka, de megdönthetetlen bizonyíték arra nézve, hogy ifjú évek is megteremthetik a tapasztalt kornak legérettebb s legbajosabban eltartható gyümölcseit. Fáradhatatlan tevékenység eleveníti meg nagyszerű tehetségeit, melyekkel őt az anyatermészet oly dúsan megajándékozta. Háromszorosan boldog az az ország, melynek atyái közt ily férfiak foglalnak helyet.« A fiatal országbíró ez időben valóban megérdemelte a dicséretet.

13. *Esterházy* Károlyról: »Élvezzétek jelenlétének jóságát, mert mindenki szereti őt, ki csak ismeri.«

14. *Batthyány* Ignác bíbornok »előítélet nélkül való pap. Egyetlen a politika művészetében, mivel oly különböző gondolkozású uralkodókat hozott egymással össze. Szeretet az az olcsó adó, melylyel neki fizetni kell.«

15. *Széchenyi* Ferencz (Istvánnak atyja) »becsületes a szó szoros értelemben.«

16. *Csáky* Juliának »már szép testi külseje is elárulja, hogy mi egy nemes és érzelmes szív előtt az ártatlanság bája.«

17. *Pálffy* Ernőre, vagyis Ernestre egy kis szójátékot csinál. »Ist ernst, wie sein Name, wo er es seyn soll; Heuter durch unlässtigen Witz, wo es die Gelegenheit fordert. Sonst gut und bider.«

18. *Pálffy* Teréz »egy a maga nemében. Elfelejtí az ember, hogy testi bájait csodálja, ha szép lelkét megismeri. Nemcsak saját neme fölé emelkedik magasan, hanem a férfiaknak egy része is kicsiny hozzáképest. Boldog lesz az a férfiú, ki őt elveszi; de meg is lesz az verve, ha nem kizárólag törekszik az ő boldogítására!«

19. *Orczy* Lőrincz (Laczkó) »minden tettében nagy, a nélkül, hogy vágyódnék utána. Halála után minden ifjúnak be kellene adni hamvaiból, hogy azok őt becsületességre tanítsák.«

20. *Szapáry* Péter »a szeszélyes sors labdája. Éveinek virágában határozta el, hogy az legyen, a mivé lehet.«

21. *Batthyány* Lajos herczeg, »a Muzsák fia, ki annyi viszontagság után azért él, hogy jó gondolkozásának legbiztosabb ösvényét megjelölje.«

22. *Pálffy* Lipót őrnagy »tetőtől talpig igazán becsületes ember. Nyíltszívűség az ő szeretője. Szelleme és ötletei kimeríthetetlenek.«

23. *Kelz* I. »hü képe az őszinteségnek és a sima becsületeségnek. Kiválik minden téren, csak a hízelgésben nem.«

24. *Szirmay* Antal »jó szívű, derék ember lehetne, ha a bölcsőbbek tanácsát megfogadta s a hízelgés helyett az egyenes ösvényen járt volna.« Az irodalmilag különben ma is emlegetett udvari tanácsosról tehát ez a »Zauberer« olyasmit mondott, a mi alig áll ellentétben Kazinczy ismeretes nyilatkozatával.

25. *Markovics* I. »fiatalos külsejével az öregségnek az elhatározásban való állhatatosságát egyesíti. Egész lélekkel csüggy minden becsületes emberen.«

26. *Somarivánál* »a megállapodott aggság a lélekben való igaz ifjúságnak erejével társúl.«

27. *Andretti* »majd lerogy az aranytól. Szíve jó. Tehát másképp is lehetne boldog.«

28. *Prinyi* Mimi »kedves és nemesszívű teremtés. Boldoggá teszi azt a férfit, ki őt elnyeri.«

29. *Forgyách* grófnénak »egész lényét a szellemnek fölséges nagysága jellemzi.«

DR. MÁRKI SÁNDOR.

TÖRTÉNETI IRODALOM.

Johann III. König von Polen, Sobieski in Wien mit Hinberwerbunq einer Geschichte der Sieben Königinnen von Polen aus dem Hause Oesterreich. Von Georg Rider Pfarrer am Rennberg. Wien, 1882. Wilhelm Braumüller. (Ára 2 frt.) 400 lap.

Kuriosus egy német könyv, ez az előttünk fekvő munka. Szerzője meg akarja irni a két százados innepre (1683—1883.) a Szobieszky János lengyel király élettörténetét s olvasóitól engedélyt kér, hogy beszője hét vagy nyolcz olyan osztrák hercegné és főhercegné történetét is a Szobieszky életrajzába, a kik a hatszáz év óta uralkodó Habsburg-házból lengyel királynék voltak, vagy legalább a czímet viselték. Az olvasó kissé megütődik e kérés furcsaságán, de hát csak beleegyezik, mert hisz úgy se tagadhatná meg. Na, nem is kell több szerzőnek, leül a dolgozóasztal mellé s néhány hét alatt olyan történeti csevegést ir, hogy akármelyik női divatlap tárczája sem különb tartalmu. Van itt Szobieszkyról is elég, de van vagy husz-harmincz herceg asszonyról, ugyanannyi püspökről, érsekről, bibornokról, kanonokról, plebánusról, megszámlálhatlan mennyiségű görög, római, bajor, német stb. generalisiról annyi összekuszált fecsegés, hogy az ember eltévelyedik az egymásba szőtt ezer, kétezer, hatszáz, ötszáz, kétszáz éves történeti anekdoták közt; külön tanulmány van Wallensteinről, Báthory Istvánról, Osztrák Rudolfról, Hedvigről, Nagy Lajos leányáról, Vilmos hercegről, Jagellóról, a krakkói barátokról, XI. Innocencius pápáról, Diocletian császárról, Marcus Avianusról, Hannibálról, Buda vára visszavételéről, Neró császárról stb. stb. Kutforrásai ismeretes közkezen forgó munkák. Újat csak azoknak mond, a kik nem szoktak történeti könyveket olvasni, de a mit valaha olvasgatott, azt mind lejegyezte jó szerzőnk s gondolta, hogy most organikus egészszé dolgozza fel, a mi azonban legkevésbé sem sikerült. Összekötő módja ilyen forma: Szobieszkyról mondják, hogy vén korában kertészkedett s itt eszébe jut írónak Diocletján s neki fordul Diocletjánnak s a mit tiszteletreméltó mohos könyvtárából róla olvasott és jegyezge-

tett, most mind elmondja. Vannak naivitásai, beszél egy emberről s úgy végzi: meghalt 89 éves korában s ha még csak tizenöt évet élt volna, elérte volna a 104-ik évet! valóságos Maroti. Több lengyel trónkereső halálán így sóhajtozik, ha megválasztották volna, csak 5, illetőleg 6—10 évig viselhetne volna a koronát!

Egy Waldeckről, ki Bécs felszabadításánál 'szerepelt, említi, hogy Leopold herceggé tette s utána teszi: csupán ennek a körülménynek köszönhetjük, hogy a Waldecki hercegség maig fennáll, mert mint grófi birtok, bizonynyal mediatisáltatott volna.

Montecuculit mértéktelenül agyon dicsérvén, nevéből *Centum oculi* anagrammát készít. Jellemzése is sajtóságosak s itt mint minket közelebről érdeklőt, csak Báthori Istvánról írt sorait idézem. »A tevékeny szellemes István, ki a megelőző négy év alatt Erdélynek Miksa császár és II. Szelim szultán által megerősített fejedelme, s a nőtlenül maradt Zápolya János Zsigmondnak minisztere és trónutódja volt, hibásan beszélt a lengyel nyelvet, leginkább szeretett latinul beszélni; s bámulatra méltó folyékony-sággal és erős emlékező tehetséggel tudta idézni a tridenti zsinat végzéseit, hirtelen s váratlanul halt meg Groduóban, e nehezen hozzáférhető, egészségtelen, rosszul épített kis városban a Memel vize partján, mely csak is István halála által lett ismeretes. István örömost mulatozott Groduóban, távol a királynétől, kit nem szeretett, de minden alkalommal kimutatta, hogy tiszteli, mert általa lett királylány. Teljes férfi erejében s a birodalom nagy kárára 1586. decz. 12-én, 52 éves korában halt meg, tíz évi dicső uralkodás után, melytől a birodalom további jóllétét méltán várhatták vala. II. Filip spanyol királytól a megküldött aranygyapjas rendet nem fogadta el, mert ő csak Lengyelországnak élt s más hatalommal semmiféle szorosabb összeköttetésben sem akart lenni.« (36 lap.)

A 49. lapon jókora toll vagy sajtó-hiba van, mert azt mondja, hogy Zsigmond fia Wladislaw szül. Kakkóban 1545-ben, holott anyja II. Ferdinánd huga volt, kik a XVII. században éltek; azt hihetnők tehát, hogy 1645-ről van szó — de nem, mert ugyanaz a Wladislaw 1632-ben lengyel királylány választatik.

Azt írja, hogy *Cecilia-Renata* (kit Bethlen Gábor is szeretett volna nőül venni) herceg-asszony a *latin nyelvet ép oly jól tudta, mint saját anyanyelvét*; mikor férjhez kérték, a kulmi püspök latin beszédére, szép latin nyelven válaszolt, tudott spanyolul is, sőt más nyelveken is, melyeket mind édes anyjától mantuai hercegné Eleonorától tanult.

Az 52. lapon megint évszám baj van. János Kazimir portugalli vice-királyt a francziák elfogják 1608-ban s három év múlva, ugymint 1640. febr. 24-én elbocsátják?

— A 62-ik lapon forrás megnevezés nélkül állítja, hogy

II. Rákóczi György 1657-ben Lengyelországban katolikussá lett, hogy királyiá lehessen!

— A 154. lapon mondja, hogy *Horváth* és *Human* nevű grófok, a Tököly pártjáról a császár kegyét keresték, s azután a pártosoktól elfogatván, haladék nélkül lefejeztettek. Talán mondanunk sem kell, hogy e grófi családok ismeretlenek a magyar családfejlés történetében.

Még csak azt kell megemlítenem, hogy a mi jó kenyeres pajtásunk és szomszédunknak: Osztrákországnak annyi nagy államférfit, diplomatát és hadvezért ad a mi derék szerzőnk, a mennyi amaz időre egész Európának elég lett volna; minden mértéket túlhaladó dicséreteket halmoz minden idők fővezéreire, bibornokjaira stb. s aztán gyakran végzi csak az egy Villars, csak az egy Turenne stb. verte meg. De mind ez az ő bámulását legkevésbé sem zavarja.

Fő tárgyára: Szobáczky Jánosra nézve megjegyzendő, hogy egyetlen új adatot sem hoz fel, s a krakkói akadémiának már három éves kiadványait sem ismeri; a mennyire a királyt dicsőíteni és eszményíteni igyekszik, annyira ellenséges indulattal viselkedik a francia születésű királyné irányában — régi német felfogás — történeti indokolásról, új adatok sorozatáról, vagy egyáltalában valami komoly történeti felfogásról szó sincs.

A munka tudományos becsre és névre nem tarthat számot, inkább csak *anekdotás-szekerény* — legalább módszere tisztán az — némi használhatóságot s életrevalóságot szerezhett volna számára, ha valami pontos betűsoros tárgy és névmutatóval látta volna el.

K—S.

Magyar Történelmi Évkönyvek és Naplók XVI—XVIII. századokból. Gyulafi Lestár Följegyzései. Közli Szabó Károly. Mártonfalvi Imre Deák Emlékirata. A Pálóczi Horvát család naplója. Közli Szopori Nagy Imre. (A Magyar Történelmi Emlékek második osztályának XXXI-ik kötete.) Budapest, 1881. 8-adr. 313. l.

Két leggondosabb s leglelkiismeretesebb editorunk működött közre, hogy mintaszerű kiadványt adjon a buvárok s feldolgozók kezébe. Hogyan végezték a nem könnyű munkát, bevezetések, jegyzetek s az egésznek indexe mennyire felel meg a kitzűött feladatnak, szövegolvasásuk mennyire helyes, s annak nehézségeit mekkora lelkiismeretességgel oldák meg, mily bő apparatussal rendelkeztek, hogy a forrás-munka használhatóságát emeljék — annak constatalásával könnyen végezzük. Oly emberek, mint Nagy és

Szabó (talán Véghelyit kivéve, a Tört. Társulat vándor-tudósai közt senkinek sincs jobb szeme, mint nekik) nem tekintik a kiadását könnyű munkának — s a mi az ő munkájukat illeti, abban kívánnivaló nem maradt fenn.

Tulajdonkép hát azokról az új scriptorokról kell beszélnünk kiket ők vezettek be a történet-irodalomba.

A kötetet Gyulafi Lestár Följegyzései nyitják meg. Hogy Gyulafitól nagyobb történeti munka maradt volna ránk, vagy hogy csak szándékozott volna is írni, annak lehetetlenségét diadalmasan kimutatta Szabó Károly szemben Boddal Benkővel Hanerrel. Abban is igaza van neki, hogy a »Gesta Sigismundi Báthori« a Szamosközy-é, s annak egy rendkívül hibás másolata megvan M.-Vásárhelyt — melyet nekem csak azután volt alkalmam látni, hogy Szamosközy teljes kiadása már elkészült. Ami tőle fenmaradt, azok egyszerű följegyzések, egy pár történeti leírás s egy okirat-gyűjtemény, melyet ő felhasználás végett Szamosközynek hagyott. Elveszett ezeken kívül naplója, melyet Benkő még ismert. Ez bizony sajnos — de az is, mit Szabó kezéből nyerünk, gazdag forrása történeti irodalmunknak, s azért is becses, mert sok eseménynek dátumát belőle fixirozhatjuk. Aztán a miket elmond, egyszerűen, csinosan, keresetlenül tette papírra s ez olvasmányok is kellemes. Egészen ellentéte a dagályos és áradozó Brutusnak, kinek hiu fecsegése sokszor untat, ritkán tanít s gyakran megzavar. Elegendő jó tulajdonnal bír, hogy kiadását, kivált ily gondos kiadását, történeti irodalmunkra nézve nyereségnek tartsuk.

Míg Gyulafi Följegyzéseinek az is emeli becsét, hogy udvari embertől s államférfiutól származnak: egészen más szempontok alá esik e kötet másik két írója. Főként Martonfalvay Imre deák, Török Bálint s aztán neje, majd fiai titkárja, tisztje, várnagya. Öregségében, midőn ifjú gazdái már kezdék nem is tudni, hogy mennyi szolgálatot tett ő a családnak, egy emlékiratot készített, mely bizonyos jószág igényének támogatásául szolgált. Meglehetősen bőven leírta régi élményeit s ezzel elkészíté a XVI-ik század egyik legkiválóbb történeti művét. Szépen, tán kevésbé tömötten van írva, gazdag erős fordulatokkal, világos, élénk — szóval legjobb prózairóink közt foglal helyet. De nem ez főbecse a munkának, mások is irtak szépen, erős prózát, jól kitudták fejezni, a mit gondoltak — de soha senkinek sem jutott eszébe, hogy egy végvári tiszttartó életét és dolgait vázolja. Imre deák se tette volna, ha a nyomorúság rá nem viszi s hogy mily jeles munkát végzett, biz azt maga sem sejté. Ez első, még egyetlen, de jól megírt és adatokban gazdag rajza egy magyar vár XVI-ik századi beléletének, vázlatos ugyan és mondhatni több tekintetben egyoldalú s

nem is kimerítő -- de kulcsot nyújt a század fenmaradt levelestáraihoz. Salamon mutatta ki a végvidéki tisztartói állás fontosságát — munkája támogatást és bővítést nyer az itt közlött adatokkal. Természetes, e munkában sok vonatkozás van köztörténeti dolgokra is: Nagy Imre jegyzetei az olvasónak felvilágosítást és tájékoztatást nyújtanak arra nézve — s ezek, valamint bevezetése és végszava, épen oly alapos, mint szükséges felszerelése az emlékiratnak.

A Pálóczi Horváth család naplója e család öt tagjának feljegyzéseit foglalja magában 1622—1790-ig. Az első félszázadból inkább családi magán-viszonyukra vonatkozó följegyzéseket találunk, aztán vegyesen családiak és köztörténetiek váltják fel egymást. Egy középszerű család története az, leginkább a család számára írva, s már ez is eléggé igazolná a munka kiadását, akkor, midőn a közfigyelem oly nagy mértékben fordul a mivelődés történeti adatokra, ha Rákóczy Gy. lengyelországi útjára, a bujdosók, a Theököly és Rákóczy kor történetére vonatkozó feljegyzések még nem nevelnék is a naplók becsét.

Sz. S.

Fráter György levelezése. 1535—1551. A bécsi es. k. állami levéltárból közli dr. Károlyi Árpád. (Codex Epistolaris Fratris Georgii Utyesenovicz stb.) Budapest, 1881. 8-adr. 367 l. Ára 2 frt.

A magyar történetírásnak egyetlen alakja sincs, kire nézve magában a magyar korona területén oly ellentétes nézetek uralkodtak volna, mint arra a »pauper egenus« barátira nézve, ki a Fráter György nevet Európaszerte ismertté tette. Legpraegnansabb példája ennek, hogy Horváth Mihály a 40-es években kiadott »A magyarok története« című koszorús művében elismeréssel adózik ugyan tehetségeinek, de jellemét legalább is kétesnek találja. Az erdélyi történetírók felfogása ezzel sohasem talált, s a csalfaság és a kétszínűség politikáját nem vetették az alvinczi vértanú szemére. S midőn a bújdosó Horváth száműzetése napjainban a brüsszeli levéltárban Ferdinánd levelezéseinek egyrészét megtalálta, egészen más meggyőződésre jutott a szegény barát iránt. Még az 50-es években jött ki »Történelmi zsebkönyv« cím alatt, egy kötet becses tanulmány *Hatvani* név alatt (Protmann-t kivéve, minden magyar ember tudta, ki az a Hatvani), melynek négyötödrésze Martinuzzi élet- és jellemrajzát foglalta magában. A kétszínűnek vélt ember jelleméhez Horváth megtalálta a kulcsot s az ekkép jellemzett Fráter egészen más színben áll az olvasó előtt, mint a »Magyarok történeté«-nek Martinuzzija. De Hor-

váth a bécsi levéltárt nem ismerte. Egy tizednél több idő kellett hozzá, hogy abban kutatni lehessen, s azon okmányok, melyek a brüsszeli levéltárban nem voltak feltalálhatók, a bécsi levéltárban a kutatók rendelkezésére bocsáttattak.

Tudva van, hogy a Horvát Mihály által Brüsszelben lemásolt okleveleket az akadémia a »Brüsszeli okmánytár«-ban kiadta. A két első kötet legnagyobb része azon korra vonatkozik, melyben Frater György szerepelt. De épen azért, mert Brüsszelben Ferdinánd actáinak csak egy része őriztetik, a gyűjtemény, különösen Martinuzzira nézve, nem teljes. — Ilyen hasznos szolgálatot tett tehát Károlyi Árpád a magyar történetírásnak akkor, midőn Frater György levelezésének azt a részét, mely a titkos levéltárban őriztetik, összegyűjtötte és kiadta, s annyival is inkább, mert a Horváth Mihály gyűjteményében és életrajzában feltűnő hézagok ebből pótolhatók és kiegészíthetők. Mondani sem kell, hogy Martinuzzi alakja ez által sokat nyert, levelezése történetírásunk elsőrangú forrása, s éles eszének és politikai bölcsességének szép monumentuma e könyv. Maga a kiadás a jobbak közé tartozik, hibátlan és lehetőleg korrekt. — Mindössze 50 példányban lévén forgalomba bocsátva, már ma is a könyvészeti ritkaságok közé tartozik.

—R.

Regesták a külföldi levéltárakból. Közli dr. Marczali Henrik. Budapest. — 1882. 8. rétt. XIV. 305 l. Ara 2 ftt.

Marczali hosszabb időt töltött történelmi tanulmányok végett külföldön. Bejárta Angliát, Német- és Franciaországot s különösen a levéltárakban levő magyar történelmi anyagokat tanulmányozta. Az átbúvárolt okiratokról regestákat készített s azok összegyűjtve egy meglehetősen vastag kötetben világot láttak. Marczali, mikor e regestákat készítette, arra törekedett, hogy az előtte lévő anyagot, bár rövid, de jó és használható kivonatban vázolja. A külföldi követek, kivált a nevek leírásánál, természetesen sokszor tévednek s Marczali nem hitte feljogosítottnak magát, a hibákat kiigazítani. Igy bizony megtörtént, hogy itt-ott egy elferdített névvel találkozunk, de a szakember azokat csakhamar felismeri. Annyi bizonyos, hogy egyszerre rendkívül sok új és érdekes anyag jött napfényre s a ki a magyar történetnek 1371—1711-ig terjedő bármely korszakát dolgozza, az Marczali könyvét nem nélkülözheti. E munka is csak 50 példányban nyomatott s épen ezért kivált a könyvtárakat figyelmeztetjük, hogy siessenek azt megszerezni.

—R.

T Á R C Z A.

M A G Y A R T Ö R T É N E L M I T Á R S U L A T.

A MÁJUS 4-ÉN TARTOTT VÁLASZTMÁNYI ÜLÉSEN *Ipolyi* Arnold elnökölt. Első felolvasásul *Thaly* Kálmán cikke: »Észrevételek *Lánczy* Gyula: Széchényi Pál című értekezésére« volt kitűzve. Azonban a ki a cikk felolvasásával volt megbízva, közbejött akadályok miatt nem jelenhetvén meg s a cikket sem küldvén be, a felolvasás elhalasztott. Első tárgy volt *Kiss* Béla felolvasása: »Thököly Imre és a bujdosók«, a második *Bulássy* Ferencztől: »Succutus provincia, vagy megye tovább kutatása«, melyet Nagy Gyula olvasott fel. Mindkettő a »Századok«-ban fog megjelenni.

Évdiíjas tagokul felvették: *Bittera* Miklós, Nagy-Szalatna, Zólyom, (aj. Leustách L.); dr. *Annyal* Dávid, Budapest, (aj. Szádeczky L.); *Sárvári* olvasókör, (aj. Köberl János.); *Ötvös* Károly, Budapest, (aj. Szilágyi S.)

Samarjai Károly és dr. *Wagner* Lajos társulati tagok, mint társulatunk képviselői a pozsonyi Dux-ünnepélyen jelentést tettek az ünnepély lefolyásáról. Szives fáradságokért a választmány köszönetet szavazott.

Titkár jelenti, hogy *Dobóczky* Ignác vál. tag két XVIII. sz. kéziratot, u. m. 1. Psalmista describit diaetam. 2. Tristis Musarum Caurus, SeXta SVpra DenaM FebrVI LVX postVe SeCVta, Infertur tabVLIIs VnaqVe SaeVa nIgrIs.« odaajándékozta, melyek is a társulat irattárában fognak elhelyeztetni. Ezzel a gyűlés bezáratott.

Pénztárnok múlt havi kimutatása már a gyűlés bezárása után érkezett. Különb az a következő eredményt mutatta föl:

bevétel	4,802 frt 65 kr
kiadás	604 frt 33 kr
<hr/>	
pénztári maradvány	4,198 frt 33 kr.

A TATÁRJÁRÁS TÖRTÉNETÉHEZ.

Az alább közölt rövid történelmi följegyzést Mika Sándor küldötte hozzánk, ki azt a párisi Bibliothèque Nationale kézírattárában a »Rupert sur les divins offices« cz. kézíratsomagban (8917. sz. a.) találta egy »Praefatio Agobardi lugdunensis archiepiscopi super antiphonarium« czímet viselő kézirat utolsó lapján. Az írás jellege a XIII. századra mutat; egykorú feljegyzésnek látszik.

Feljegyzésünk hecses adatokat szolgáltat a tatárjárás történetéhez, habár számadatai szerfelett túlzottak is. A három felől történt tatárbeütés közül, részletesebben az Erdély felől a Radnai szoroson való beütéssel foglalkozik. Legnevezetesebb, hogy a Sajó melletti ütközet napját feljegyezve találjuk benne (április 11-ére).

Közölte e feljegyzést Wattenbach a »Korrespondenzblatt des Vercines für siebenbürgische Landeskunde« cz. folyóiratban (1878. f. 93. l.)¹⁾, azon megjegyzéssel, hogy Pertz másolta egy az epternachi kolostorból származó párisi kéziratból (Suppl. Lat. 1675.) s hogy az az akkor éppen sajtó alatt volt Monumenta Germaniae Scriptorum XXIV. kötetében 65. l. fog megjelenni (a mint meg is jelent, jegyzetben.) A Korrespondenzblatt és Mon. Germ. megegyező közlésétől nem egy helyen eltér Mika olvasása: azért közöljük azt egész terjedelmében, megjelölve jegyzetben az eltéréseket:

Anno incarnationis domini MCCXLI.²⁾ Ipsa die resurrectionis dominice Tartari per alpes et silvas irrunpentes Rodanam quoddam opidum Ungarie intraverunt et IIII. mil. hominum vel amplius ibidem interemerunt. Eodem die alter exhercitus eorundem tartarorum ingrediens provinciam que Burza dicitur ducem exhercitus transsilvane terue³⁾ (sic) cum omnibus suis interfecit. Feria III. eiusdem ebdomade in opido quod Nosa dicitur ceciderunt ex christianis VI. mil. XIII. Feria V. ceciderunt in villa que kúmburch dicitur amplius quam XXX. mil. Item

¹⁾ Megjegyzéseket közöl hozzá a Korrespondenzblatt 1879. évf. 52. l. Gooss Károly. Megemlítjük itt az Archiv für Oest. Gesch. 1870. évf. XLII. k. 519. l. közölt »Ein Fragment über die Tataren« adalékot is, bár ettől külön álló.

²⁾ A Korrespondenzblatt 1878. évf. 93. l. s a Mon. Germ. Script. XXIV. 65. l. = 1241. Minden más szám az eredetiben római számokkal, az idézett közlésekben szavakkal van jelölve.

³⁾ Az id. közlésekben kiigazítva = *terre*.

feria V. ante dominicam misericordia ceciderunt in civitate que villa hermanni dicitur plus quam C. mil. Eodem die rex ungarorum¹⁾ Bela habens exheritum populi innumerabilis confictus est bathun²⁾ seniore rege tartarorum vix fuga elapsus amisit de suis dictu miserabile CC. mil.³⁾ et amplius; et in eodem affictu⁴⁾ ceciderunt III. episcopi et duo archiepiscopi. Item in quodam castro quod dicitur cluse ceciderunt⁵⁾ infinita multitudo ungarorum. Idem contigit varadino et in villa que⁶⁾ dicitur forum-thome⁷⁾ et in alba civitate transilvana et in villa Zaliz.

Magyarúl:

Az Urnak 1241. esztendejében az Úr feltámadása napján (márcz. 31-én) a tatárok a havasokon s hegyeken át betörvén Magyarországra, Radna városára ütöttek s ott négy ezer embert, vagy többet megöltek. Ugyanazon napon a tatárok más serege a Barczaságnak nevezett tartományt lepvén el, az erdélyi sereg vezérét az övével együtt legyilkolta Ugyanazon hét keddjén (ápril 2.) Besztercze nevű városban elesett a keresztyének közül 6014. Csütörtökön (ápril 4.) a Kúmburbch (Kükelburg? Küküllővár) nevű városban elesett több mint 30,000. Ugyancsak Misericordia vasárnap előtti csütörtökön (ápril 11.) Nagyszébenben több mint 100,000. Ugyanazon napon Magyarország királya Béla a körülötte levő számtalan nagy sereggel megütközött a tatárok idősebb királyával Bathunnal, de ő maga is futással alig menekülhetett, elveszítve az övéi közül, a mi még kimondani is borzasztó, 200,000, sőt többet. Ebben az ütközetben elesett három püspök és két érsek. Szintúgy a Kolozs nevű várban végtelen nagy számú magyarság esett el. Hasonlókép történt Váradon, Tamáshidán, s az erdélyi Gyulafejérvár városban s Zaliz (talán Salzburg = Vizakna) faluban.

1) Id. h. = Ungarie.

2) Id. h. = conficturus cum Bathun.

3) Id. h. = *decem* milia (Hogy is illenek a »*decem* milia«-hoz a »dictu miserabile«, mikor fentebb »C. milia«-ról is beszél minden szörnyűködés nélkül.)

4) Id. h. = confictu.

5) Id. h. = *Clusa cecidit*.

6) Korr. = quod (sic). Mon. Germ. = quod.

7) Id. h. = *fratrum Thonic*. Pertz azt hiszi: »Theotonie« volna olvasandó. (Forum-Thome = Tamáshida).

TÖRVÉNYJAVASLAT

a gyula-fehérvári káptalani és kolozs-monostori conventi erdélyi országos levéltáraknak, a magyar országos levéltárral egyesítéséről.

1. §. A gyulafehérvári erdélyi káptalannak gondviselése alatt levő gyulafehérvári káptalani és a Kolozsvárt levő kolozsmonostori conventi erdélyi országos levéltárak a magyar országos levéltárral egyesítettnek és Buda-Pestre szállittatnak. 2. §. Jelen törvény azonnal hatályba lép. 3. §. Jelen törvény végrehajtásával a belügyminiszter bízatik meg.

I n d o k o l á s. Az erdélyi két hiteles levéltár lényegesen különbözik a magyarországi hiteles helyek ugynevezett országos levéltáraitól. — Míg Magyarországon a hiteles helyek megmaradtak napjainkig a római katolikus káptalanok és conventek kezében: Erdélyben a reformatio secularizálta a gyulafehérvári káptalani és kolozsmonostori conventi levéltárt és azok kezelését három-három, a fejedelem által kinevezendő világi emberre bízta (Approb. C. IV. R. XVIII. czím), egyúttal azonban valóságos országos, vagyis állami levéltárakká tette, a hová a törvények eredeti példányai (Approb. C. III. R. XII. czím), a liber regiusok (Comp. Const. IV. R. XIII. czím) az adó- és dézsma-lajstromok (Appr. C. II. R. X. czím 4. cikkely, III. R. II. czím 9. cikkely) letcendők voltak. Megszűnván Erdély függetlensége, III. Károly király 1729-ben, még mielőtt a törvényhozás megszüntette volna a katolikus egyháziakat kizáró rendelkezést, a két levéltárt a gyula-fehérvári erdélyi káptalan gondviselése alá helyezte, de nem egészen úgy, a mint a secularizáció előtt volt. A káptalannak igazgatása mellett ugyanis, melyet a Kolozsvárra került kolozs-monostori conventi levéltárra nézve egy kanonok, mint conservator gyakorolt, a levéltárnoki teendők Gyula-fehérvárt két — egy katolikus s egy reformatus — a kolozsmonostori levéltár tekintetéből pedig három: egy katolikus, egy reformatus, egy unitárius világi requisitorra bízattak. E rendeletileg teremtett állapot, mely tulajdonkép sem a reformáció előtti, sem utáni állapotnak nem felelt meg, nem változott az 1744. VII. t.-cz. után sem, mely az approbatáknak a papságot kizáró rendelkezését megszüntette, megmaradt mai napig s annak megváltoztatása csak azért indítványoztatik törvény útján, mert némely oldalról abbéli aggodalmak merültek fel, mintha az állapotnak megváltoztatása közigazgatási úton eszközölhető nem volna. A mi a törvényjavaslatba foglalt intézkedésnek érdemét illeti: az, nem is tekintve, hogy e két levéltár részben az Erdélylyel a fejedelmi korszakban kapcsolatban volt magyarországi részekre is vonatkozik, szükségképi következménye az uniónak. Erdélynek Bécsben volt kanczelláriai, Kolozsvárt volt főkormányiszéki, Nagy-Szebenben volt kincstári levéltára már is Budapesten vannak s ezek mellől magának

Erdélynek közigazgatási és még inkább tudományos érdekei tekintetéből nem hiányozhatnak Erdélynek tulajdonképeni országos levéltárai. E két levéltár, két külön városban, dolgozásra, kivált a hidegebb és homályosabb évszakokban nem alkalmas templomhelyiségekben ugyszólván tisztviselők nélkül — az öt requisitor közül már három meghalt, kettő a hetvenedik éven jóval felül van — jelen állapotában meg nem maradhat. Minden mást mellőzve, ha Erdélyben hagyatnék: gondoskodni kellene alkalmas mellékhelyiségekről, a hol dolgozni lehessen; alkalmas tisztviselőkről, kik a közönség szolgálatára mindig készen álljanak s s kiket ezért nagyobb javadalmazással kellene ellátni, mint a mostani requisitorokat, a kik 84 frt évi fizetéssel díjaztatnak, míg a magyar országos levéltárral való egyesítés esetében mind e bajokon minden újabb költség nélkül segítve lesz.

VIDÉKI TÁRSULATOK.

— Az »ERDÉLYI MUZEUM« egylet ápr. 17-én délelőtt tartotta meg ez évi rendes közgyűlését. A közgyűlést Nagy Péter alelnök nyitotta meg. Örömmel tett említést az egylet gyarapodásáról mind anyagilag mind szellemileg. Hangsúlyozta, hogy az egylet a könyvkiállításon igen előnyösen van képviselve, amennyiben gyűjteménye mind gazdagság, mind a ritka példányok tekintetében első helyen áll. Az elnöki megnyitó után Fındly Henrik olvasta fel titkári jelentését. — Megemlíti az egylet tőkéjének gyarapodását az »Országház-alap« által; továbbá hogy Ujfalvi Sándor végrendeletileg egy csomagot adott át a pénztárnoknak, hogy azt halála után 15 évvel bontsák fel. A múlt évben lejárván, felbonták a csomagot s 4 kötet kéziratot találtak benne. Kiadták egy albizottságnak. 1884-ben üli meg az egylet 25 éves fennállásának emlékét. A titk. jelentés után a pénztárnoki jelentés következett. — Szabó Károly olvasá fel ezután a könyvtári jelentést. — A könyvtár jelenleg 41.116 kötetből áll. Az idei szaporulat 470 kötet. A czímtározás ez év folytán befejeztetik. Ezután a táruk állapotáról olvastattak fel jelentések, valamint a természettudományi szakosztály működéséről. Dr. Fındly Henrik az érem- és régiségtár állapotáról tett részletes jelentést. A költ. ségvetés tárgyalásánál felszólaltak az »Erdélyi Muzeum« lap ellen, hogy azt meg kellene szüntetni, a mi valóban csak sajnálandó lenne, mert ez tartja fenn a nagy közönség és az egylet közt az érdeklődést s udományos munkálatainál fogva is kár volna érte. A dotatio felemelés t 200 frttal, s így az 1000 frt segélyt megszavazták neki, a lap beszüntetésére vonatkozó indítványt pedig a választmányhoz tették át. Dr. Fındly

Henrik azon indítványt terjeszti, hogy 84-ben betelvén a muzeumegylet fenállásának 25-ik éve, ülje meg az egylet ezen évfordulót ünnepélyesen s hatalmazza fel a választmányt, hogy ez részletes javaslatot terjesztszen ez ügyben a jövő 1883-iki közgyűlés elé. Az indítvány egyhangúlag elfogadásával elnök a gyűlést feloszlatta.

— A DÉLMAGYARORSZÁGI TÖRT. ÉS RÉGÉSZETI TÁRS. rendes havi választmányi ülése volt márcz. 29-én. Elnökölt Rácz Athanáz, alelnök, ki az ülést megnyitván, a titkár: *Varjassy Árpád* felolvassa a múlt havi jegyzőkönyvet. Ezután *Pontelly István* főtitkár felolvasta jelentését. A társulat igen becses darabokkal szaporodott a tőszegi praehistorikus lelet odaajándékozása által. Az érem- és bankó-gyűjtemény, valamint a könyv- és okirattár érdekes darabokkal gazdagítottatott. A jelentés felolvasása s a pénztárnoki kimutatás után *Pontelly* olvasta fel értekezését: a tőszegi neolith lelettárgyakról, mely értekezés a közönség tetszésében részesült. A szíves adományozóknak jegyzőkönyvi köszönet szavaztatván, elnök azzal zárja be az ülést, hogy ápr. 3-án fogja megtartani a muzeumegylet alakuló gyűlését.

— A DÉLM. TÖRT. ÉS RÉG. TÁRS. rendes havi választmányi ülést tartott apr. 26-án *Rácz Athanáz* elnöklete alatt. A gyűlés megnyitása s a múlt havi jegyzőkönyv hitelesítése után *Pontelly István* főtitkár felolvasta jelentését. Jelenti, hogy a könyvtár rendezését befejezte, valamint hogy a társ. ez idei nagygyűlésére a régiségtár is végleg rendezve lesz. A régiségtár becses darabokkal gyarapodott, valamint az érem- és bankó-gyűjtemény. A könyv- és okirattár is gyarapodott. A főtitkári s pénztári jelentés után *Stancsa Gyula* tanár felolvasta »A festészet műszaki fejlődéséről« ez. tanulmányát, mely tetszéssel fogadtatott. Az adományozóknak jegyzőkönyvileg köszönet szavaztatván, a gyűlés berekesztetett.

— A DÉLMAGYARORSZÁGI MUZEUM-TÁRSULAT életbeléptetésére vonatkozólag apr. 3-án tartatott meg az előértekezlet *Ormós Zsigmond* főispán elnöklete alatt. Elhatározták, hogy az alapító tagdíj 200 frt legyen, az évi tagdíjat a szeptember vagy októberben tartandó alakuló közgyűlésen határozzák meg. Az alaptőke már most is majdnem 12.000 frt. A megerősített alapszabályokat legközelebb kinyomatják.

— A SOMOGYVÁRMEGYEI RÉGÉSZETI S TÖRT. TÁRSULAT első évkönyve (1879—81 évekre) megjelent. A társulat 1877. nov. 5-én tartá alakuló gyűlését, de működését 1879-ben kezdte meg. E működés két iránya: muzeumot gyűjt leginkább a vármegyében található régiségekből s tör-

téneti emlékekből és vándorgyűlések útján ébreszti az érdeklődést, történetírást, de kivált a megyére vonatkozó ismereteket terjeszti. 1879 óta rendszeresen megtartattak ezek a gyűlések s azoknak eredménye a jelen érdekes és változatos tartalmu évkönyv, mely 2 tábla rajzzal van ellátva s melyről bővebben is fogunk szólni. Az alakuló közgyűlés nov. 6-án volt, melyen Lipp Vilmos tartott felolvasást. A társulatnak 145 tagja van; ezek közül 11 alapító. Elnöke *Kacs Kovács Sándor* s titkára *Melldárd Gyula*. A választmány 30 tagból áll. A tagdíj egy évre 2 frt, az alapítvány 50 frt. A muzeum adomány és vásárlások által szépen gyarapodik: van 289 műbeccsel bíró tárgy, 13 őskori állat s növény-maradvány, éremgyűjtemény, okirat gyűjtemény s könyvtár. Szóval az egylet gyarapszik s főrendeltetését, hogy a megyei történelmi emlékeket megmentse a megye számára, sikerrel teljesíti.

— A HUNYADMEGYEI TÖRT. ÉS RÉG. TÁRS. dr. Sólyom-Fekete Ferencz buzgó és szakavatott vezérlete alatt mind nagyobb virágzásnak indul. Legujabban a közoktatási miniszter a várhelyi amphiteatrum és az ujabban felfedezett Mithras-templom feltakarására 500 frtot engedélyezett. A munkálatok megkezdésére Torma Károly vállalkozott.

VEGYES KÖZLÉSEK.

† FOGARASSY MIHÁLY, erdélyi püspök, társulatunk alapító tagja, márt. 23-án 82 éves korában jobblétre szenderült. 1833-ban gyulafehérvári kanonokká nevezetvén ki, mint ilyen: »Az erdélyi püspökről polgári tekintetben« című történeti munkát adta ki Bécsben. Egy régi vitás kérdéshez szólt hozzá, hogy van-e joga az erdélyi püspöknek a főkormányzók tanácsában mint első tanácsos részt venni. Gazdag jogi és történelmi ismerettel s higgadt mérsékeltséggel szólott a kérdéshez, s a munka a maga idejében méltán nagy feltűnést okozott. A holdogult nagy kedvelője volt a tudományoknak, főkép a történettudománynak. Valamint életében minden alkalommal kimutatta vonzalmát, utolsó műve is hasznos szolgálattétel volt a történettudománynak. Ugyanis Kolozi Antal préposttal megíratta az erdélyi püspökség egyházainak történetét s azt az 1882-iki »Schematismus«-ban kiadatta. E munka, melyre még visszatérünk, valóban becses forrásmunkát képez, mert nemcsak a régibb nyomtatásban megjelent adatokat dolgozza fel, hanem azokat is, melyek levéltárakban s az egyházi irattárakban vannak szétszórva. Megjelenését

nem érte meg, de kinyomatott íveit bizonnal látta. Nagy és gazdag könyvtárát a Batthyányi-intézetnek hagyta. Nyugodjanak porai békében.

— Az ORSZÁGOS HERALDICAI ÉS GENEOLÓGIAI TÁRSASÁGRA szépen gyűlnek az aláírások. Úgy vagyunk értesülve, hogy máj 200-nál több jelentkezett, azok közül többen 500 frtos alapítók. A mint a szám a 250-et eléri, alakuló közgyűlés fog összehívadni.

— Bük László földbirtokos az Akadémiánál igen szép alapítványt tett. Ugyanis Tótiban levő 330 holdat tevő erdőségét az Akadémiának adományozta oly feltétel alatt, hogy az erdő adassék el, a begyűlt összeg, mint külön alapítvány kezeltessék, s a kamatok csatoltassanak az alaptőkéhez mind addig míg ez oly összegre nő fel, hogy a kamatokból pályadíjakat lehessen kifizetni történelmi monographiákra. Egymásután 9 monographia írassék: 1. A Hunyadiak-kora folytatása a mohácsi vészig. 2. Térkép Magyarország 3 részre oszlásáról, szöveggel. 3. A protestantismus története a XVI. és XVII-ik században a szathmár békéig. 4. Erdély története a nemzeti fejedelmek alatt. 5. A török hódoltság története. 6. és 7. Magyarország története a XVI. és XVII-ik században. 8. A Rákóczy-felkelés. 9. Magyarország és Erdély története II. Józsefig. E monographiákat az Akadémia nyílt pályázat, vagy egyenes megbízás után készíttesse el. Ez alapítvány az aprilisi összes ülésben bejelentetvén, az Akadémia által hálás köszönettel fogadtatott.

— Az AKADÉMIA a folyó évre tett tagajánlatokat egy kis füzetben kinyomatta. Összesen a 3 osztályba 35 új tagot ajánlottak. A történelmi és régészeti írók közül ajánltattak: Ballagi Aladár, Hampel József, Kövály László, Lehoczky Tivadar, Marczali Henrik, b. Nyáry Jenő, Pulszky Károly, Szentkláray Jenő, Thallóczy Lajos.

— Az ORSZÁGOS KÖNYVKIÁLLÍTÁS épen füzetünk megjelenése napján fog bezártni. Az érdeklődés — kivált azon órákban midőn Csontosiné népszerű magyarázatokat tartott, — folyton igen nagy volt; a Kalauz ezer példánya két hét alatt elkelt. Ennek következtében a Kalauz, mint »Könyvkiállítási Emlék« második javított s bővített kiadásban a Kiliáni Frigyes bizományában megjelent.

— A TERMÉSZETTUDÓSOK f. évi aug. havában nagygyűléseket Debreczenben fogják tartani Ezen alkalomra Hajdú-megye ki akarja adni rövid monographiáját. A monographia összeállításával dr. Varga Géza főorvos bizott meg. A tört. részt illetőleg:

1. Hajdú-megye alakulása s az azóta lefolyt nevezetesebb mozzanatok megírására felhivatott Kálmán György főjegyző.

2. A Hajdúkerület történetének megírására felkérített Silye Gábor úr.

3. A Bihar- és Szabolcs-vármegyéből átcsatolt részek nevezetesebb történeti mozzatainak megírására felkérített Kiszelák Sándor nádudvari r. kath. lelkész ur.

4. Heves-megye területén található ősrégi halomrendszer megírására s térképpel világlathá helyezésére felkérített Csapó Ferencz kir. főmérnök ur.

— MARCZALI H. munkája »Magyarország II. József korában«, melyet a szerző a M. T. Akadémia Történelmi bizottságának megbízásából készített, az első kiadásban pár hó alatt elfogyott. Az Akadémia könyvkiadó bizottsága most új kiadást rendez sajtó alá, cabinet-alakban, tehát a vállalat többi kiadásai rendes alakjában. — S oly rendkívül olcsó áron, mely a megszerzést mindenkinek lehetővé teszi. Az egész munka 1 kötetben fog világot látni, bolti ára fizve 6 frt lesz, de az akad. könyvkiadó vállalat pártolói díszes kötésben 4 frt kedvezményi áron kapják. A munkát a »Századokban« Pulszky Ferencz ismertette — azok után, a miket ő mondott, nem szükség olvasóinknak ajánlani, — s épen ezért elégnék tartjuk csak azt idézni előfizetési felhívásából, mit szerző a II. kötet tartalmáról mond. — »A második kötetben a császár műve lesz leírva; mint igyekszik átalakítani a francia philosophia nagy eszméi szerint Magyarországnak alkotmányát majd egyházi és műveltségi, végre gazdasági viszonyait. A fősúly annak kimutatására van helyezve, mint vonta maga után szükségkép a reform megkezdése a magyar alkotmány százados épületének fokozatos lerontását és mint szenved hajótörést a nagy és magasztos terv az emberek és az országos viszonyok activ és passiv ellenállásán.«

— »MAGYAR PLUTARCH. UJ MAGYAR ATHENÁS« cím alatt Aigner Lajos kiadásában Sz. Kís Károly egy füzetes vállalatot indított meg, mely az újabbkori magyar prot. egyházi írók életrajzgyűjteményeit adja. Havonkint 2 füzet fog megjelenni, az előfizetés 6 füzetre 3 frt. Az egész körülbelül tíz füzetre van tervezve, minden füzet 64 lapból fog állani. Alakja nagy 8-adr, s a kiállítás díszes. — Minden füzet egy arczképpel lesz díszítve. Az első füzetnek az A. betűt egészen s a B. nagy részét magában foglalja. Több kimerítő terjedelmű életrajz van benne, s Bod Athenásának folytatását képezi több tekintetben. Minden írónál munkái is fel vannak sorolva. Az egész gonddal van összeállítva s hasznos forrását fogja képezni irodalomtörténetünknek.

— GARAMSZEGI GÉCZI PÉTERNEK, régi közélettünk egyik veterán bajnokának halálát nem régebben hozták a lapok. — Emlékbeszédet sírja felett Dobsa Lajos tartott, s ebből egy pár érdekes történeti adat és hagyomány jutott tudomásunkra. A boldogult — mondja Dobsa — szívesen beszélt öseiről, mint jöttek ki elei Árpáddal a honfoglalásra: »Emlégetett egyes feltűnőbb Garamszeghy Géczieket, kik oly kiváló alakokká váltak, különösen Erdélyország történetében. Így Garamszeghy Géczy Andrást is, ki 1662. évi június 29-én, a roppant birtokú Poltári Soos

nemzetség utolsó nő sarjadékát, Poltári Soos Eufrozinát revén feleségül, Leopold király jóváhagyása mellett, a Poltári Soos nemzetség egész birtokát is saját nagy birtokaihoz csatolhatta, valamint a két család czimere is egyesített, a paizson, kék mezőben feltűnő aranykürt és 3 nyilvessző, ugyanis a Soos-nemzetség, a koronából kiemelkedő s jobbában kivont kardot tartó arany oroszlán a Garamszeghy Géczyek czímeréből ered. Ama Garamszeghy Géczyt, ki oly hatalmassá vált, hogy immár Erdélyország fejedelmi trónusára vágyott. Számos családi ereklyéi közt halála órájáig hiven megőrizte a boldogult Garamszeghy Géczy azon fejedelmi páleza buzogányát is, melyet ez, mint a szultán által Erdélyországnak elismert fejedelme, a szultántól kapott.« Ez adatok közül az hogy Géczy András 1662-ben vette volna el Soos Fruszínát, tévedésen alapúl, e házasság a század elején jött létre, a javakat fia Gábor nyerte. De nevezetes az a másik hagyomány, hogy Géczy András, a Báthory G. gyilkosa, ebből a családból származott, s hogy ennek a szultántól nyert fejedelmi botja a családi ereklyéi közt megvan. — Ha e hagyomány a valón alapúl, az eldöntené a kérdést, hogy Géczy András melyik családból származik.

— JEDLICSKA PÁL tagtársunk, felső-diósi plébános, kinek »Erdödi Báró Pálffy Miklós« czimű életrajzát a Bay Ilona urhölgy által kitűzött pályázat alkalmából a bíráló bizottság dicséretére méltatta (az életrajzot közelebbi füzetünk fogja hozni) — előfizetési felhívást bocsátott ki: »Kiskárpáti Emlékek. Vöröskötől-Szomolányig« czimű hely- és művelődéstörténeti munkájára. Az előfizetési felhívás jelen füzetünkhöz van csatolva s mi azt melegen ajánljuk olvasóink figyelmébe. Ilynemű leírást már volt alkalmunk Jedlicska Páltól közzétenni, s olvasóink abból (Szomolány leírásai) meggyőződhetnek, hogy ő rendkívüli szorgalommal buvárolta át a felső vidék levéltárait s annyi nagybecsű anyagot hozott össze, hogy azok közzététele irodalmunknak hasznára fog válni. A munka rajzokkal lesz díszítve s tekintve, hogy mintegy 21 ivre fog terjedni, 3 frtért jutányosnak mondható. Szerző attól tette függővé munkája folytatását, ha ennek a kötetnek kiadási ára fedezve lesz. Szerző ezen helys művelődéstörténeti tanulmányában főleg a vidék nevezetesebb történeti eseményeit, az egyházi műemlékeket, a tudomány, nevelés, művészet, gazdaság s ipar terén felmerült érdekesebb mozzanatokat, a birtokosokat, birtokviszonyokat, a népelet s népszokásoknak jelentékenyebb vonásait levségeknint ecsetelte. A munkának egyik nagy része a még ép karban levő Vöröskő várával foglalkozik, melynek múltja szorosán összefonrt az itt birtokos gr. Pálffy-családnak életével. — A munkában a következő helységeknek történeti emlékei lesznek vázolva: Cseszte, Ompital, Alsó-Dió, Felső-Dió, Losoncz, Nestik, Szomolány, Boleráz, Kleskván, Selpitz, Bogdánócz, Suha, Kosolna, Hosszufalu, Borova, Istvánfalva, Pudmeritz, Vistuk, Dubova, Pila. Ismételve ajánljuk a füzetünkhöz mellékelt felhívást olvasóink figyelmébe.

TÖRTÉNELMI KÖNYVTÁR.

— **MAGYAR PLUTARCH.** Uj magyar Athenás. Ujabbkori magyar protestans egyházi írók életrajz gyűjteménye. Kálmán Farkas, Bierbrunner Gusztáv s mások közreműködésével gyűjté Sz. Kiss Károly. I. füzet. Budapest, Aigner Lajos kiadása. 8-adr. 64 l. Ballagi Mór arezképével. Ára 50 kr.

— **A SOMOGYVÁRMEGYEI RÉGÉSZETI S TÖRT.** Társulat évkönyve 1879—80—81. Szerkeszti Melhárd Gyula tanár, társ. titkár. Kaposvárott, 1882. 2 ábrával. 8-adr. 68 l.

— **CSÁLA ÉS VÁRA.** Felolvasta a Kölcsey-Egyesület Történelmi szakosztályában dr. *Márki* Sándor. Arad. 1882. 8-adr. 16 l.

— **POLGÁRI CSALÁDÉLET ÉS HÁZASSÁG LŐCSÉN** a XVI. és XVII. században. Irta Demkó Kálmán. Lőcse, 1882. 8-adr. 78 l.

— **ADATOK A HELYNEVEK TÖRTÉNETÉHEZ.** Majláth Bélától. 8-adr. 23 l. Ára 20 kr. (Az »Értekezések a Történettudományok köréből« IX-ik, XII. sz.)

— **A HUNNOK ÉS AVAROK nemzetisége,** Vámbéry Armintól. — Budapest, 1881. 8-adr. 33 l. Ára 30 kr.

— **A PARASZT-VÁRMEGYE** Gyárfás Istvántól, Budapest, 1882. 8-adr. 43 l. Ára 40 kr. A történelmi értekezések IX-ik kötetének XI-ik száma.

— **SCHEMATISMUS Venerabilis Cleri Diocesis Transsylvaniensis** editus pro anno a Christo nato MDCCCLXXXII. Albac-Carolinae 1882. 8-adr. 252 l. (Az egyes helységeknek Kolosy Antal által irt történeti monographiájával.)

— **GALLERIE HISTORISCHER PORTRAITS.** Mit biographischen Texte von Dr. J. *Krones* Ritter v. Marchland. Nach Gleichzeitigen Stichen oder Gemälden mittels Photogravure. Reproduciert und herausgegeben von der k. k. Hof- und Staats-Druckerei. Wien, 1884. I. Lief. 6 Portraits. ívr. 12 szt. I. Ára 2 frt.

— **DIE BURGUNDISCHE HEIRATH Maximilians I.** Quellenmässig dargestellt von Karl Rausch. Wien, 1880. 8-adr. 230 l. 3 frt.

— **JOURNAL D'ANTOINE GALLAND** pendant son sejour a Constantinople (1672—1673.) publié et annoté par Charles Scheffer. Tome I. 8-adr. 286. Tom. II. 8-adr. 217. Paris, 1881. Ára 15 frt.

ERDŐDI BÁRÓ PÁLFFY MIKLÓS.

Jelige: »A derék nem fél az idők mohától,
A koporsóból kitör és eget kér,
S érdemét a jók, nemesek s jövőendő
Századok áldják.«

Berzsenyi D.

(Kitüntetett pályamunka.)

Hazánk múltjában sok oly jeles férfiú tündökölt, kiknek emlékét az utókor buzdító példájára állandó s megdönthetetlen szobrokkal rég meg kellett volna örökítenünk. Sajnos, hogy annyi balszerencse s annyi viszály között, nem róhattuk le hálánknak ez adóját, s az utónemzedék csak azáltal tesz eleget hálaérzete sugallatának, hogy dicső őseinek századokra kiható nagy tetteit, -- véső helyett — Klió lapjain — örökíti meg.

Ezen jeleseink között fényesen magaslik ki erdődi báró Pálffy Miklósnak alakja, kinek fehér márvány szobra ott áll a pozsonyi főegyház szentélyében ¹⁾ kiről Horváth Mihály túlzás nélkül írhatta; hogy »a magyar vitézségnek e korban legjelesebb képviselője volt.«²⁾ Róla bizvást elmondhatjuk: *Exegit monumentum aere perennius.*«

Én — az e helyütt rendelkezésemre álló szűk kereten belül, — igyekezni fogok Pálffy Miklós nemes jellemének azon vonásait emelni ki, melyek őt valóban nagygyá tevék, mely vonások főleg: *Pálffy Miklós vallásosága, bajnoki s vitéz hadi működése, önzetlen hazaszeretete, műveltsége — s nagylelkű emberbaráti érzetében* lelik kútforrásukat. E jellemvonások kitüntetésekor főleg Pálffy Miklós hiteles kortársainak ítéletére fogok támaszkodni.

¹⁾ Lásd Ipolyi. A szobrászat emlékei Magyarországon.

²⁾ Magyarország Történ. 1861. III. 374. l.

Pálffy Miklós — Pálffy Péter és Dersffy Zsófia fia, született 1552. decemb. 4. — Ifjú korában Miksa és Rudolf udvarában tartózkodott. — 1580. dec. 23. Pozsony vármegye főispánjává neveztetett ki. 1581. april 24. fivéreivel együtt báróvá, 1581. dec. 9. kir. főajtónállómesterré, 1582. május 25. cs. kir. belső tanácsossá 1584. sept. 20. Komárom-megye főispánjává 1584. okt. 22. Komárom vára főkapitányává, 1595. évben a dunáninneni részek országos kapitányává neveztetett ki.

Jelentékeny részt vett az Erdélyre vonatkozó »Tractatus Transylvaniae« című törvényczikk létesítésében.

26 ízben küzdött a törökök ellen. Hadi vitézségét fennem hirdetik Győr, Fülek, Nógrád, Drégely, Keresztes, Palánka, Esztergom, Buda és Belgrád.

Az írigy halál — férfikorának teljében ragadta el őt a magyar hazától 1600. aprilis 23-án Vöröskőn.

I.

Ezen rövid életrajzi adatok előrebocsátása után, legelőször vegyük szemügyre Pálffy Miklósnak *vallásos érzületét*. Ezt azért említjük első helyen, minthogy a szó valódi értelmében vett nagy férfiakat, mindenkor vallásos meggyőződés hatotta át; s Pálffy jellemének alapvonása a vallásos érzület, ez szolgált tápúl egyéb erényeinek is. Igen, egész lélektani biztossággal ragaszkodunk azon állításhoz, hogy Pálffyt önfeláldozó hadi működésében egyedül vallásossága s hazájának szeretete lelkesítette.

Vallásos buzgalma következtében őt a római pápák brevéikkel tisztelték meg. XIII. Gergely pápa 1584. sept. 29. brevéjében ¹⁾ azt írta: »Többször írtak nekünk úgy előbbi, valamint jelenlegi nuntiusaink . . . a catholicus vallás védelme érdekében kifejelett kitűnő működéséről, . . . hihetetlenül örvendünk s azt akarjuk, hogy levelünkéből megértsed, miként a te erényedet, a legtekintélyesebb férfiak dicsőítik, s mi fölöttébb sokra becsüljük.«

¹⁾ Pálffy senioratusi levéltár Pozsonyban: Arm. I. Lad. II. Caps. I. Fasc. 1. N. 1. — Az e levéltárból alantabb közlendő okmányok jobbadán eredetiek; a melyek másolatok, azokat mint ilyeneket különösen jelölendem.

VIII. Kelemen pápa 1595. jun. 15. brevéjében ¹⁾ ekkép emeli ki Pálffynak vallásos érzületét: »Arról értesülünk, hogy sok azon ékesség, melylyel téged isten, minden jónak kútforrása, felruházott, de a mi téged különösen dicséretre és szeretetreméltóvá tesz: az a te különös buzgalmad a kath. vallás terjesztése körül, s kitűnő lelkesedésed az isteni tisztelet iránt.«

A pápai nuntius s egyúttal vercellei püspök 1584. nov. a pápa megbízásából tudósítja Pálffyt, hogy a pápa kiválóan örül Pálffynak a vallás terjesztése körül tanúsított buzgalmának;²⁾ ugyanez megígérte Pálffynak, hogy »a kath. egyház iránti lángoló lelkesedésben« kész őt támogatni.³⁾

Pálffynak hitéhez ragaszkodó érzelmét az uralkodó ház is *ismerte*. Csakis e tudatnak tulajdonítható: hogy II. Rudolf 1600. Febr. 24. levelében szívére kötötte Pálffynak, hogy a legközelebbi országgyűlésen, — a thúróczi prépostság ügyét — a jezsuiták érdekében védelmezze.⁴⁾

Ernő főherczeg is buzgó catholicusnak ismerte őt, mint-hogy Radez István kir. helytartóhoz 1586. jan. 12. intézett levelében⁵⁾ azt írta »hogy az érsek-újvári kapitány kineveztetésénél mindenesetre gondja lesz, hogy az catholicus legyen, s a menynyire tőle függ, Pálffy Miklóst fogja ajánlani, ki érdemekkel ékeskedik.«

Pálffy Miklós tettelleg is nyilvánítá vallásos lelkületét, midőn az isteni tisztelet emelésére áldozatokat hozott. 1583. october 13.⁶⁾ — a leendő csesztei plébánossal, — ennek teendői s leendő fizetése iránt szerződést kötött, melyben kötelezte magát, hogy a plébános eltartásához évenként 50 fr. 20 akó borral, 10 akó sörrel s a szükséges fával fog hozzájárulni. A plébánost pedig kötelezte, hogy — Vöröskőn való tartózkodása alatt — neki naponkint misézzen, míg Pálffy egy udvari káplánra szert teend.

Pálffy Miklós egyházának ájtatos szokásait is tiszteletben tartotta; erről nevének egy levele tanúskodik, melyben 1583. sept.

1) P—y Sen. Itár: Arm. I. Lad. 3. Fasc. 3. N. 1/c.

2) P—y Sen. Itár: Arm. I. Lad. 3. Fasc. 3. N. 1.

3) P—y Sen. Itár: Arm. I. Lad. 2. Fasc. 7. N. 19.

4) P—y Sen. Itár: Arm. I. Lad. 2. Fasc. 8. N. 24.

5) P—y Sen. Itár: Arm. IV. Lad. 5. Fasc. 2. N. 1.

11. örömét fejezi ki a fölött, hogy férje az egyházi búcsút oly jól elvégezte.¹⁾

II.

Méltányolnunk kell Pálffynek *katonai s hadvezéri működését*, mely alkalommal nem egyedül a hazaszeretete s királya iránti hűségében gyökerező személyes bátorságot, s katonai vitézséget, nem csupán jól tervezett s ügyesen foganatosított hadi műveleteit, hanem azon *viszonylatokat s körülményeket* is kell mérlegelnünk, melyek között Pálffy hazájának védelmi szolgálatakat tőn. — Kiválólág tekintetbe veendő, hogy a hatósága alatt álló különböző nemzetiségű zsoldos katonaság, mely majd határidőn túl, majd pedig hiányosan nyerte fizetését a folyton pénzszükségben szenvedő hadi császári pénztárból — Pálffy, daczára kipróbált hadvezéri képzettségének, s fényes győzelmeinek, mindig kénytelen volt a bécsi főhaditanács utasításaihoz alkalmazkodni, s magát a hadakozási tudományra nézve gyakran hátrább álló németeknek alárendelni. — Meg kell jegyeznünk, hogy Pálffy hazaszeretetéet néha ezen katonai rendszabályok fölé helyezte s az utasítások bevárása nélkül intézte támadásait a törökök ellen. mi fölött Ernő főherczeg 1589. oct. 3. rosszalólág is nyilatkozott, s meghagyta neki, hogy ezentul az ellenség elleni támadásaiban csak az általa megállapított rendeletek szerint járjon el.²⁾ Mi több, Ernő főherczeg Pálffy ellen, — a bakabányai s kokkerni ütközet következtében vizsgálatot is rendelt el, — mi ellen Pálffy önérzetesen s erélyesen óvást is tett. Ernő ennek folytán 1590. máj. 26. kelt levelében³⁾ iparkodott megnyugtadni Pálffyt, s — a vizsgálatnak sértő jellegét leplezgetni akarván, arra hivatkozott, hogy illetén vizsgálatok Zrínyi gróf s Kielmann komáromi főkapitány ellen is foganatba vétettek.

Pálffynek hadi működését, mint említők, kiváltkép az akkori zilált kincstári viszonyok, s a katonaság szűkölködése nehezítették meg. — Számos oklevél maradt fenn a Pálffy-levél-

¹⁾ P—y Sen. Itár: Arm. I. Lad. 3. Fasc. 6. N. 66.

²⁾ P—y Sen. Itár: Arm. I. Lad. 2. Fasc. 8. N. 151 és 168.

³⁾ P—y Sen. Itár: Arm. I. Lad. 2. Fasc. 8. N. 181.

tárban, melyből kitűnik, hogy Pálffy Miklós, gyakran csak személyes tekintélye s befolyásával, sőt saját anyagi áldozataival tarthatta együtt a fizetetlen zsoldos katonaságot.

Midőn e két hathatós eszköznek is fogytán vala, — nem áttalott egészen Prágába, a király színe elé személyesen elmenni, hogy ott a fizetést sürgesse. Pálffy Miklós — az 1590-es években Ujvárott a hadügy előnyére saját költségén száz lovat tartott el,¹⁾ mely áldozatáért Mátyás főherceg neki 1591. mart. 22. köszönetet is szavazott.²⁾

Pálffy Miklós jóllehet tudta, hogy a kincstár lassan szokta tartozását kifizetni, harminczezer tallérnyi kölcsönrel járult a katonaság fizetéséhez, a miért csak későbbben és sok kellemetlenség után nyert kárpótlást.³⁾

Hogy Pálffy a katonaság zsoldja érdekében serényen közbenjárt, bizonyítják Mátyás főhercegnek 1590. april 2.⁴⁾ s oct. 2.⁵⁾ hozzá intézett megnyugtató levelei, hol kéri őt, hogy a katonaságot nyugalomra és türelemre intse.

Pálffy, Ernő főhercegnek 1586. febr. 6. kelt levele szerint a komáromi katonaság zsoldjának kifizetésére 16 ezer rajn. forintot adott kölcsön a kincstárnak.⁶⁾

Mátyás főherceg dicsérőleg nyilatkozott Pálffynak a korponai katonaság eltartására adott előlegéről.⁷⁾

Pálffynak ezen a hadügyre szentelt adakozásai s kölcsönei, úgy látszik zavarólag hatottak pénzbeli viszonyaira, minthogy 1588. évben ipjához Fugger Márkhoz segélyért fordult. Fugger tagadólag válaszolván Pálffy kértére, — levelében ezeket írja:⁸⁾ »Nem találni könnyen embert, ki ily viszonyok között kész lenne szolgálni. Lehetne ugyan szolgálni, ha azért fizetést is nyerne az ember.«

¹⁾ P—y Sen. Itár: Arm. I. Lad. 3. Fasc. 1. N. 23.

²⁾ P—y Sen. Itár: Arm. I. Lad. 3. Fasc. 1. N. 31.

³⁾ P—y Sen. Itár: Arm. I. Lad. 3. Fasc. 1. N. 69.

⁴⁾ P—y Sen. Itár: Arm. I. Lad. 3. Fasc. 1. N. 14.

⁵⁾ P—y Sen. Itár: Arm. I. Lad. 3. Fasc. 1. N. 15.

⁶⁾ P—y Sen. Itár: Arm. I. Lad. 2. Fasc. 8. N. 25.

⁷⁾ P—y Sen. Itár: Arm. I. Lad. 3. Fasc. 1. N. 35.

⁸⁾ P—y Sen. Itár: Arm. I. Lad. 3. Fasc. 6. N. 25.

Pálffy látván, hogy a katonaság fizetésére nézve tett sürgősesei czélhoz nem vezetnek, már 1589. évben szándékozott Prágába menni a királyhoz.¹⁾ 1591. évben ismét Prágába akart indulni, miről őt Ernő főherczeg 1581. aug. 6. kelt levelében lebeszélni igyekeztén, azt adá tudtára, hogy ez érdekében külön postát menesztett Prágába.²⁾

Pálffy ezen szándékát 1593. év nyarán valósította. Mátyás főherczeg ez alkalommal a királyhoz egy levelet intézett, melyben kifejezte: »miként a katonaság egész reményét Pálffyba helyezi s hogy ha Pálffy most minden pénzsegély nélkül tér vissza, semmi kilátás sincs a katonaságnak visszatartására, sőt magának Pálffynak is le kellene lépnie jelenlegi állásáról, mert — jóllehet Pálffy hűsége s nemes vonzalmától indítatva, — saját kárával és saját költségén tartotta is el a hatósága alatt levő kapitányságnak lovait, ez áldozatot továbbra meghozni nem lesz képes.« Mátyás egyuttal arra is kéri a királyt, térítené meg Pálffynak a 400 lóra kiadott költségét, mert fölötte sajnálná, ha oly szép és begyakorlott lovasságnak, — minő Pálffy vezetése alatt áll, szét kellene mennie. Mátyás ehhez hasonló lovasságot sehol sem látott. Mátyás odanyilatkozván, hogy Pálffy, mint főkapitány s hadvezér ellen, semmi kifogást nem lehet tenni, kéri a királyt, hogy tekintve Pálffynak a hadsereg fentartására nagylelkűen nyújtott segélyt, adjon³⁾ neki néhány hónapra fizetést.

Ezen mostoha hadügyi viszonyok, s Pálffynak ebből eredő aggodalma, oly annyira hatottak Pálffy kedélyére, hogy ő többször le akart mondani katonai szolgálatáról.

E szándékának már 1588. évben akadunk nyomára, midőn őt ipja intette, hogy a király kegyének elvesztése nélkül komáromi állását el nem hagyhatja. — Lemondási szándoka többször föléledt, ettől azonban királyának kivánságára s hazaszeretetétől indítatva mindannyiszor elállt. Mátyás főherczeg 1591. május 5. kelt levelében értesíti Pálffyt, hogy a király a főkapitányságról való lemondását el nem fogadta s reményét fejezi ki, hogy e mel-

¹⁾ P—y Sen. ltár : Arm. I. Lad. 2. Fasc. 8. N. 157.

²⁾ P—y Sen. ltár : Arm. I. Lad. 3. Fasc. 8. N. 187. 188.

³⁾ P—y Sen. ltár : Arm. I. Lad. 3. Fasc. 1. N. 53.

tóságról, mely reá különös megtiszteltetésképp ruháztatott, nem fog leköszönni. Mátyás e levélben egyszersmind meglegedését fejezi ki Pálffynak, a határok megerősítésére tett intézkedései fölött, s felhívja, adna neki tanácsot, mint lehetne a törökön boszút állni.¹⁾

Rudolf király 1594. nov. 25. Pálffyhoz intézett levelében²⁾ ismételten visszaútasította leköszönő kérelmét, egyúttal kifejezvé: »hogy most van legnagyobb szüksége reá s elvárja, hogy valamint eddig semmi veszélytől vissza nem riadt, és semmi fáradtságot sem kimélt a király javára, úgy ezt ezentúl sem fogja elmúlasztani, és pedig annyival is inkább, minthogy jobb hadi készlet áll most rendelkezésére s ez esetben csak hozzá van bízalma s ezzel mást meg nem bízhat.« Rudolf egyszersmind mentegetőzik, hogy Pálffy iránti kötelezettségét eddig le nem róhatta, »minek oka leginkább a jelen háborús viszonyokban rejlik.«

Bízást mondhatni, hogy Pálffy egész életén át nagylelkű s vitéz gyámola volt a honvédelemnek a törökök ellenében, s hogy a király e tekintetben reá mindig bizton számított. Ez állításunkat kétségen felül helyezi Gaizkofler Zachariás csász. élhelmezési főtisztnek egy 1599. mart. 17. kelt levele³⁾, hol említésbe hozza, »hogy a király igen dicsérőleg nyilatkozott Pálffynak a hadsereg élhelmezése körül kifejtett gondoskodásáról, s egyszersmind kijelentette, hogy ez irányban förlúmulta a német s magyar urakat, a mit a király tanácsosai is elismertek.«

Tudvalevő dolog, hogy Pálffy a kir. kincstárért 40 ezer frtnyi összegig kezességet vállalt Illésházy Istvánnál, a miért Pálffynak nem csekély kellemetlenségei voltak, minthogy Illésházy tőle követelte a kölcsönt. Mátyás főherczeg ez ügyben 1599. oct. 2.⁴⁾ megnyugtató sorokat intézvén Pálffyhoz, kijelenti, hogy fölhívta Illésházyt, miképp Pálffyt e kölcsön tárgyában ne intse.

Mátyás főherczeg 1597. oct. 6. köszönetet szavazván Pálffynak, hogy a katonaságot rábirta a csekély zsold elfogadására, s

¹⁾ P—y Sen. Itár: Arm. I. Lad. 3. Fasc. 1. N. 33.

²⁾ P—y Sen. Itár: Arm. I. Lad. 2. Fasc. 7. N. 7.

³⁾ P—y Sen. Itár: Arm. I. Lad. 3. Fasc. 11. N. 61/e.

⁴⁾ P—y Sen. Itár: Arm. I. Lad. 3. Fasc. 1. N. 124.

őket megnyugtatta, örömét fejezi ki a fölött, hogy az esztergomi német s vallon katonáknak pénzfelőleget adott.¹⁾

1599. évben ismét megfordult Prágában, s a királynak 20 ezer forintnyi kölcsönt ígért a hadi kiadásokra.²⁾ Fentebbi állításunkat igazolja a többi között Mátyás főhercegnek Pálffyhoz 1599. márt. 17.³⁾ intézett azon levele, hol a király nevében kéri Pálffyt, hogy a »közjó körül eddig tetteleg tanúsított jószívűsége s buzgalma-hoz képest 30—40 ezer tallért gyűjtsön össze, a legközelebb megindítandó háború céljaira.«

II. Rudolf ebbeli bizalmának Pálffy mindig igyekezett eleget tenni. II. Rudolf 1599. márt. 24. levelében⁴⁾ megalégedését fejezi ki Pálffynak azon nagy szolgálataért, melynél fogva Grai-lenbachi Zachariás tanácsos s éllemezési főtisztnek megkeresésére nemcsak jó s valódi gabonát szolgáltatott olcsó áron, a magyarországi éllemezési hivatal részére, hanem ezentúlra is ajánlkozott hasonló minőségűt szállítani. Rudolf említi, hogy Pálffynak ezen szolgálata kiváló előnyére vált a közjónak.

Pálffy nemcsak pénzbeli áldozatokkal és személyes tetteivel, hanem közvetítésével is iparkodott a török igát megtörni. Fennmaradt egy 1594. oct. 17. Zamojsky lengyel hadvezérhez intézett levele, melyben elérzékenyülve szeretett hazája siralmas sorsán, könyörögve esdekelt, jönné Zamojsky a magyaroknak segítségére.⁵⁾

Miután a haza történelem Pálffynak hősiességét, melyet a csatatéren oly gyakran tanúsított, elég líven megörökítette, itt csupán azon *elismerést* akarjuk jelezni, melyet Pálffynak hőstettei tekintélyes kortársai előtt arattak.

Zsigmond lengyel király, 1594. oct. 28. levelével⁶⁾ Serzala Jeromos biztosát küldvén Pálffyhoz, ezt arra kéri, hogy Serzálával bizalmasan közölje a török s tatár hadak terveit s a császári sereg működését. Zsigmond e levélben Pálffynak dicsőségét halhatatlannak nevezi.

¹⁾ P—y Sen. Itár: Arm. I. Lad. 3. Fasc. 1. N. 72.

²⁾ P—y Sen. Itár: Arm. I. Lad. 3. Fasc. 1. N. 115.

³⁾ P—y Sen. Itár: Arm. I. Lad. 3. Fasc. 1. N. 103.

⁴⁾ P—y Sen. Itár: Arm. I. Lad. 2. Fasc. 7. N. 13.

⁵⁾ P—y Sen. Itár: Arm. I. Lad. 3. Fasc. 3. N. 6. Másolat.

⁶⁾ P—y Sen. Itár: Arm. I. Lad. 3. Fasc. 3. N. 8.

Mátyás főherczeg 1593. nov. 6. levelében¹⁾ elismerését fejezi ki Pálffynak, hogy az ő s más vezéreknek serény s eszélyes közreműködése által sikerült a budai pasát megverni s hogy az ellenség seregéből 6—7 ezer maradt a csatatéren. Pálffynak magaviseletét lovagiasnak s vitéznek nevezi, s dicséri, hogy jó példával ment elől.

Aldobrandini János hadvezér 1595. aug. 3. kelt levelében kiváló tisztelettel viseltetik Pálffy vitézsége és katonai tekinetélye iránt.²⁾

Medicis Ferdinánd 1594. jul. 8., 1594. s május 6. kelt leveleiben³⁾ Pálffy érdemei s vitézségének legmelegebb elismerését nyilvánítván, említi, hogy meghagyta János testvérének, miszerint ezen érzelmeit személyesen tolmácsolja.

Mátyás főherczeg Pálffyhoz 1595. jul. 26. levelében⁴⁾ meleg köszönetet mond azon szerencsés győzelemért, melyet Kokkern elfoglalásánál aratott, melynél »lovagiasan s ostromolva« sok ellenséget levert s vízbe fullasztott s ekkép »hűsége s vitézségének« új bizonyoságát adta.

Pálffynak hadvezéri koronájába a győzelem tűzte e legbecsesebb drágakövet. Ezen 1598. mart. 28. kivívott diadal alkalmából a legkiválóbb férfiak intéztek hozzá üdvözlő és üdvkivánó iratokat.

Maga II. Rudolf 1598. april 4. elismerő iratot küldött Pálffyhoz, melyben kiváló örömét fejezi ki a fölött, hogy Pálffy Győrnél *híven s hűsiesen* viselte magát.⁵⁾

Medicis János ez alkalomból írt szerencsekivánatában oda nyilatkozik, hogy Győr megvételénél Pálffynak van legtöbb érdeme, úgy haditervei, mint személyes részvétele által.⁶⁾

Punsch magas állású tisztviselő, 1598. april 4. levelében azt írja Pálffynak, hogy győri győzelme által az egész világon

1) P—y Sen. ltár : Arm. I. Lad. 3. Fasc. 1. N. 53.

2) P—y Sen. ltár : Arm. I. Lad. 3. Fasc. 1. N. 65 a.

3) P—y Sen. ltár : Arm. I. Lad. 3. Fasc. 3. N. 9.

4) P—y Sen. ltár : Arm. I. Lad. 3. Fasc. 3. N. 5/a.

5) P—y Sen. ltár : Arm. I. Lad. 2. Fasc. 7. N. 12/a.

6) P—y Sen. ltár : Arm. I. Lad. 3. Fasc. 3. N. 3.

ismeretessé lett. Punsch jelenti, hogy e győzelem alkalmából Prágában april 5. »Te Deum« fog tartatni.¹⁾

Pálffy ezen győzelme következtében tisztelte meg az utókor a »győri hős« melléknévvel, és méltán, mert Győr visszafoglalásánál oly hősi bátorságot s önfeláldozó hazaszeretetet tanúsított, hogy őt méltán sorozhatjuk a hős Hunyadiak és Zrínyiek mellé.²⁾

Midőn e szerencsés győzelem után Pálffynak Győr bevévésekor ott volt bajnoktársa Schwarzenberg Adolf, a királytól elismerés s jutalomkép 100 ezer aranyat s Hustopecs várost s uradalmat Morvaországban nyerte s Pálffy is felhivatott, hogy adná elő, mit kíván jutalmul, azt adá válaszul: »hogy a mit tett, azzal édes hazájának tartozott s ezért semmit sem fogad el.«³⁾

Pálffynak vitézségét úgy a külföld, mint a haza is méltányolta. Győri győzelme után az osztrák rendek megtisztelték egy művészi arany dízszerleggel, mely 830 db aranyat nyom. E serleg mai napig örökségét képezi a Pálffy család hercegi ágának.

Magyarország rendei pedig fényes elismerést és hálát tanúsítottak akkor, midőn az 1599. 48. §-ban röviden megörökítvén Pálffy erényeit s bajnoki vitézségét, a királyt *egyhangúlag, önszántukból* arra kérték, hogy Pálffynak a »grófi« méltóságot adományozza. A rendek ezen kérelmüknél egyszersmind azt is hangsúlyozták, hogy az országgyűlés először fordul a királyhoz hasonló kérelemmel.

Pálffy kipróbált hazafiságának s vitézségének tulajdonítandó azon ritka bizalom és tisztelet, melylyel őt az udvar megajándékozta; s minővel ezen időben alig dicsekedhetett valaki.

Mátyás főherceg 1597. nov. 15. levelében említvén, hogy a királytól felszólíttatott: nem lenne-e hajlandó az erdélyi fejedellemmel egyezkedni; s a fejedelemséget elfogadni, — e fontos ügyben tanácsot kér Pálffytól, ki iránt a rendek között *kiváló* bizalommal viseltetik.⁴⁾

Mátyás megbízáván Pálffyt egy fontos, Illésházy István és

¹⁾ P—y Sen. Itár: Arm. I. Lad. 3. Fasc. 11. N. 4/g.

²⁾ Istvánffy. Lib. XXX. és XXXI.

³⁾ Monographia hist. dipl. gentis Pálffyanae opera Josephi Albrecht 66. l. Kézirat a P—y senior. pozsonyi levéltárában.

⁴⁾ P—y Sen. Itár: Arm. I. Lad. 3. Fasc. 1. N. 65/g.

Sándorfi Miklóssal elintézendő pénzügygel, azt írja: hogy különös bizalommal levén iránta, ezt másra nem bízhatja.¹⁾

Miksa Pálffy esketésére Augsburgba az uralkodóház képviselőjéül egy követet küldött.²⁾

Mátyás többször idézte volt Pálffyt magához, hogy vele fontos ügyekben értekezzék.³⁾

Ernő főherceg 1587. april 9. kérdi Pálffyt, kit vélne legalkalmasabbnak a kalocsai bibornok elhunytával megürült helytartói állásra.⁴⁾

II. Rudolf — e bizalomnak és tiszteletnek — különösen az által is adott kifejezést, hogy Pálffy halála után özvegyéhez külön követet küldött volt részvétirattal.⁵⁾

III.

Pálffy Miklósról bizvást mondhatjuk, hogy *kora műveltségének magaslatán állt*, s e tekintetben rangtársai között szintén kiváló helyet foglalt el.

Ezen állításunkat kétségen fölül helyezi Pálffynak neveltetése, melyet ő jobbadán a királyi udvarban nyert. Erről maga II. Rudolf 1599. april 24. kelt okmányával tanúskodik, melynek elején említi, hogy Pálffy Miklós ifjúságától fogva számos éven át a kir. udvarnál tartózkodott, s a királyt több útjában kísérte.⁶⁾

Mint a király kíséretének tagja, beutazta Németországot, Belgiumot, Francia-, Spanyol- s Görögországot. Ezt igazolják II. Rudolf 1581. april 24. kelt okmányának azon szavai is, hogy: »Pálffy Miklós úgy Spanyolországban, mint más külföldi országokban folytonosan Rudolf oldala mellett volt és sok hű szolgálatot tett neki«⁷⁾

Nyilvánvaló, hogy Pálffy ezen utazások közben s az udvar-

1) P—y Sen. Itár: Arm. I. Lad. 3. Fasc. 1. N. 92.

2) P—y Sen. Itár: Arm. I. Lad. 3. Fasc. 2. N. 1.

3) P—y Sen. Itár: Arm. I. Lad. 3. Fasc. 1. N. 111., 143.

4) P—y Sen. Itár: Arm. I. Lad. 2. Fasc. 8. N. 57.

5) Monographia . . . gen. Pálffyanae 89—91.

6) U. ott. 70. lap.

7) Monographia . . . gen. Pálffyanae 50. l.

ral való folytonos közlekedés által kiváló műveltségre tett szert. Ifjúkora ezen szerencsés viszonyainak köszönhető jártasságát különböző nyelvekben.

A hozzá intézett levelekből kiviláglik, hogy ő birtokában volt az olasz, spanyol s francia nyelveknek, melyeken több főúr intézett hozzá leveleket.¹⁾

Pálffy műveltségére nem csekély fényt vet azon nemes s áldozatkész érdeklődés, melyet ő a művelődés, különösen az ifjuság oktatása iránt ápol.

A vercellei püspök s pápai nuntius leveleiből meggyőződhetünk arról, hogy Pálffy a nagy-szombati jezsuiták collegiumához s ekkép közvetve az ifjuság művelődéséhez, tetemes áldozatokkal járult. Az apostoli nuntius egy 1584. évben kelt levelében igéri Pálffynak, hogy a nevezett collegium létesítése érdekében, minden módon hatni fog a magyar püspökre, melyre őt különösen Pálffynak ösztönzése sarkalja.²⁾

A nuntius egy másik levélben kérdi Pálffytól, mit akar a collegium épületére s mit annak örök alapítványakép adományozni? Ezen levélből kitűnik, hogy e collegium ügyében Pálffy már is értekezett az egri s pécsi püspökökkel, s hogy ő fáradozott legtöbbit ennek érdekében.³⁾

A pápai nuntius egy harmadik, 1584. évben k. levelében, szívélyesen megköszöni Pálffynak az említett collegium épületére s alapítványára adományozott igen jelentékeny (admodum egregium) összeget. melynek példája után indulva, az ország főpapasága könnyen fogja a collegiumot életbe léptethetni. A nuntius határozottan kiemeli, hogy Pálffy vetette meg alapját e collegiumnak.⁴⁾

Pálffynak az ifjuság művelődése iránt táplált buzgólkodását bizonyítja Carrillo Alfonz jezsuitának, 1600. jan. 3. hozzá

¹⁾ Spanyol leveleket írtak hozzá: Gr. C^a Doria 1595. Cordovai Margit 1595. Nov. 4. — Colloredo Lajos — Cirille di St.-Anna. — (Olasz leveleket: Colloredo Laelio — Foscharini Péter — Allegretto di Allegretti. Medicis János, Medicis Ferdinánd Mantua hercege.

²⁾ P—y Sen. Itár: Arm. I. Lad. 3. Fasc. 3. N. 1.

³⁾ P—y Sen. Itár: Arm. I. Lad. 3. Fasc. 3. N. 1/b.

⁴⁾ P—y Sen. Itár: Arm. I. Lad. 3. Fasc. 3. N. 1/a.

intézett levele is, hol választ ad Pálffy-nak azon kérdésére: mikép volna létesíthető Sellyén egy alapítvány tétele több tanuló nevelésére s oktatására.

Ezen levélből kitűnik, hogy Pálffy 12 növendékre szándékozott alapítványt tenni. Carrillo szerint Pálffy van majd arra hívva, hogy állapítsa meg a növendékek fölvételének föltételeit.¹⁾

Pálffy Miklós jobbágyainak művelődését is szívén hordta, miről tanúságot tesz II. Rudolf királynak egy 1593. aug. 2. kelt okmánya, hol említi, hogy Pálffy Csesztén egy iskolát alapított s építtetett.²⁾

Művelődési buzgalma még a külföldre is kiterjedt. János Miklós jezsuita 1588. jan. 17. levelében kéri Pálffyt, hogy a Sz.-Jakabról nevezett apácák zárdájában levő egyik leánynak neveltetéséhez mint eddigelé, ezentúl is sziveskedjék kegyadományával járulni, s az intézetet eddig tanúsított nagylelkűségéhez képest továbbra is istápolni.³⁾

E helyen érdekes adatkép fel kell hoznunk, hogy Pálffy a gazdaság terén is nem csekély lendületet adott a haladásra, nemes lovak tenyésztése által. Neki magának is volt ménese, melyről Fugger Márk már 1582. évben tesz említést.⁴⁾

A nemesfajú lovakat különösen jól ismerte, s számos főúr ha vásárolni akart, hozzá fordult. 1586. május 24. Fugger Márk kéri őt, szerezne jó két kocsilovat Vilmos bajor herczeg részére, ki ezeket az urbinói herczegnek szándékozik adni ajándékba.⁵⁾ Hasonló kéréssel járul hozzá 1596. mártius 6. a mantuai herczeg,⁶⁾ Ferdinánd osztrák főherczeg a jegyese részére, Pálffy által vásárolta nemes lovakat, s a vételre nézve teljesen megbízott Pálffy választásában.⁷⁾

A levelekből gyanítani lehet, hogy Pálffy ménesében leginkább török lovak neveltettek.

1) P—y Sen. ltár: Arm. I. Lad. 3. Fasc. 11. N. 67.

2) P—y Sen. ltár: Arm. V. Lad. 5. Fasc. 2. N. 2.

3) P—y Sen. ltár: Arm. I. Lad. 3. Fasc. 11. N. 18.

4) P—y Sen. ltár: Arm. I. Lad. 3. Fasc. 6. N. 12.

5) P—y Sen. ltár: Arm. I. Lad. 3. Fasc. 6. N. 17.

6) P—y Sen. ltár: Arm. I. Lad. 3. Fasc. 3. N. 2/b.

7) P—y Sen. ltár: Arm. I. Lad. 3. Fasc. 11. N. 70.

IV.

E jellemvázlatnál végül néhány sort szentelünk *Pálffy emberbaráti szeretetének* megvilágítására.

Itt első tekintet alá esik családja iránti gyöngéd szeretete. — Nejéhez, Fugger Máriához, odaadó szeretettel viseltetett, melyről ennek levelei eléggé tanuskodnak. — E szeretetét egy ízben drága ajándékokkal nyilvánítá, melyekről Pálffyné anyja: Fugger-Eberstein Sibilla azt írja: »hogy ezek nagy értékűek s hogy ezekre Mária még nem tett érdemeket.«¹⁾ Ugyanezen Fugger-nének — több leveléből valódi rokonszeretet sugárzik ki Pálffy iránt. — Az egyikben említi, hogy forró vágya halála előtt Pálffyt látni, — egy másikban írja, hogyha nem szeretné őt annyira, nem írt volna sajátkezű levelet.²⁾

Pálffyné 1584. febr. 23. levelében panaszkodik, hogy nagyon érzi Pálffynak távollétét. — Egy századnak tűnik fel — úgymond — hogy nem látta.³⁾ 1584. nyarán pedig azt írja, hogy gyakran imádkozik férjének jólléteért és szerencsés visszaérkezéseért.⁴⁾

Észszerűleg biztonsággal következtethetünk, hogy nejének ilyen gyöngéd szeretete, — csakis a viszonylagos szeretetnek lehetett kifolyása.

Pálffy ezt — számos bizonyítékon kívül — kiválólag az által tanusította, hogy 1584. évben — midőn országos ügyekben Prágában tartózkodott, neje betegségének hírül vétele után, — azonnal haza utazott.⁵⁾

Emberbaráti nemes érzületét még mainap is fennen hirdeti a csesztei szegények háza, melyet 1593. évben alapított volt. II. Rudolf 1593. aug. 2. kelt oklevelében megengedi Pálffynak, hogy e szegények házának fentartására, — az általa nem rég ujjonnan alapított — illetőleg benépesített — Sz.-István, Sz.-János és Sz.-

¹⁾ P—y Sen. ltár: Arm. I. Lad. 3. Fasc. 6. N. 34.

²⁾ P—y Sen. ltár: Arm. I. Lad. 3. Fasc. 6. N. 38.

³⁾ P—y Sen. ltár: Arm. I. Lad. 3. Fasc. 6. N. 49/c.

⁴⁾ P—y Sen. ltár: Arm. I. Lad. 3. Fasc. 6. N. 50.

⁵⁾ P—y Sen. ltár: Atm. I. Lad. 3. Fasc. 3. N. 1.

Joachim falva községeknék kilenczedét, hegyi jogát s tizedét fordíttassa. ¹⁾ A szegény jobbágyok iránti jó hajlamáról maga Mehemet bég, az esztergomi szanzsákság főhelytartója is 1589. oct. 17. levelében dicsérőleg nyilatkozik s lelkesedésében azt írja: hogy midőn az ispahák s agák tudomást vettek Pálffynak a jobbágyok jólléte iránt tanusított gondoskodásáról, örömlükben mindannyian talpra állának. ²⁾

Pálffy barátjai iránt nagylelkű és szolgálatkész volt. — Erre mutatnak a következő adatok. Fugger Márk — 1582. nov. 3. megköszöni Pálffynak az ajándékba küldött szürke török lovat. ³⁾

Fugger György 1586. nov. 4. levelében említi, hogy Pálffy iránta jötevő s barátságos indulatot tanusított. ⁴⁾

Punsch magas állású tisztviselő, 1586. febr. 9. levében megköszöni Pálffynak azon sok s értékes ajándékot, melyeket tőle több éven át nyert. Punsch azt írja, hogy el kell pirulnia, mivel ezen ajándékokat nem viszonzhatja, s ezeket meg sem érdemelte. ⁵⁾ Ugyancsak ő azt írja egy más levelében, hogy Pálffynál nincs jobb barátja, s hogy kész érte bármily áldozatot hozni, a mi ennek csak élvezetet szerezhetne. ⁶⁾

Praun Erazmus 1585. jul. 11. levelében, Pálffyt barátjának nevezvén, azt írja, hogy nemcsak vagyonát, hanem életét is nyugodtan bízna reá. ⁷⁾

Forgách Zsigmond, 1592. oct. 13. levelében Pálffynak azt írja: »hogy őt ép úgy becsüli, mint édes atyját sok vele való jó tettéért, s kibem bízott is és bízik, mint erős gyámolában.« ⁸⁾

Gaizkofler 1598. máj. 31. köszönetet mond Pálffynak két ajándékozott lóért. ⁹⁾

Az egri püspök 1582. nov. 26. levelében Pálffy iránt külö-

1) P—y Sen. ltár: Arm. IV. Lad. 5. Fasc. 2. N. 2.

2) P—y Sen. ltár: Arm. I. Lad. 3. Fasc. 4. N. 3/7.

3) P—y Sen. ltár: Arm. I. Lad. 3. Fasc. 6. N. 2.

4) P—y Sen. ltár: Arm. I. Lad. 3. Fasc. 6. N. 20.

5) P—y Sen. ltár: Arm. I. Lad. 3. Fasc. 11. N. 4/d.

6) P—y Sen. ltár: Arm. I. Lad. 3. Fasc. 11. N. 4/c és 4/e.

7) P—y Sen. ltár: Arm. I. Lad. 3. Fasc. 11. N. 37.

8) P—y Sen. ltár: Arm. I. Lad. 3. Fasc. 11. N. 49.

9) P—y Sen. ltár: Arm. I. Lad. 3. Fasc. 11. N. 62.

nös bizalmát fejezván ki, azt írja: hogy neki a király udvarában, Pálffyn s Dietrichsteinon kívül nincs más bizalmas embere. ¹⁾

A veszprémi püspök 1586. jul. 29. köszönetet szavazván Pálffynak jóakarataért s azon szívélyes vendégszeretetért, melyben őt részesítette, — kéri őt, hogy látogassa meg Szt.-Márton várában. ²⁾

Foscharini Péter 1586. aug. 19. levelében rokonaival együtt (u. m. Strossi, Dandoli, Contarini, Barbarigi) hálásan emlékezik meg Pálffynak szívélyességéről s jó indulatáról, melyet irántuk tanusított. ³⁾ Pálffyt meghívják Velenczébe.

Pálffy barátjai iránt különös gyöngédséggel viseltetett, mint azt b. Borovszky Kristóf, 1582. sept. 24. levelében szépen kifejti, kérvén Pálffyt, fogadná el tőle a tartozásáról szóló kötvényt, s figyelmeztetvén őt, miként jóságát s udvariasságát ne tágítsa olyanynyra, hogy ezzel megvonja barátjaitól az alkalmat, hogy ezek az iránta való kötelezettségeiknek eleget ne tehessenek. ⁴⁾

Midőn ezennel a győri hősnek némely jellemvonását, — jobb-oldalán eddig még ismeretlen okmányok nyomán — ecseteltük, azon forró óhajunknak adunk kifejezést: vajha az ég sok oly hőssel s honfival áldaná meg hazánkat, minő b. Pálffy Miklós volt!

JEDLIČSKA PÁL.

¹⁾ P—y Sen. Itár: Arm. I. Lad. 3. Fasc. 11. N. 3.

²⁾ P—y Sen. Itár: Arm. I. Lad. 3. Fasc. 11. N. 37.

³⁾ P—y Sen. Itár: Arm. I. Lad. 3. Fasc. 11. N. 40.

⁴⁾ P—y Sen. Itár: Arm. I. Lad. 2. Fasc. 8. N. 25.

A K Á N Y A F Ö L D I K E R E C H É N Y I E K A XVI. SZÁZADBAN.

A kedvező véletlen a Kerechény-család iratainak egy részéhez juttatott. Mohó vágygyal kezdtem a régi összerongyolt csomag böngészéséhez, melyben tenyérszerű nagyságu lapoktól kezdve egész másfél méter hosszú papírra írott okmányok akadtak kezeim közé. Ezek alapján vagyok képes egy két adatot e családról elmondani, mely a XVI. században az előkelőbb nemesi családok közül is kivált tagjainak közszereplése által; hazai történetírásunk azonban eddigelé keveset tud róluk elbeszélni.

Lehóczky¹⁾ s Nagy Iván igen hiányosan közölnek felőlük egy-két összefüggés nélküli adatot, családi viszonyaikról pedig semmit sem tudnak. Jászay²⁾ csak annyit említ, hogy Kerechény György az 1505. rákosi országgyűlésen jelen volt. Istvánffy³⁾ már többször találkozunk a Kerechényekkel, kik közül László 1555-ben mint Szigetvárkapitánya szerepel; 1557-ben a Kerechény-testvérek részt vesznek Ferhát megfutamításában; ³⁾ 1566-ban pedig ugyancsak László a gyulai várat védelmezi Pertaf basa ellen szerencsétlenül. Még több részletet tud elbeszélni Petrus Bizarrus⁴⁾, néhány adatot Pethő Gergely és Bethlen.

Mind e tudósítás legnagyobb részben Kerechény Lászlóval foglalkozik, s a gyulai veszedelmet írja le, s ujabbi történetírásunk jobbadán csak erre szorítkozik. Nem lesz tehát érdekel nélkül a családi irományok alapján egyetmást az egész családról meg-

1) Stemmatológiája II. 215. l.

2) A magyar nemzet napjai a mohácsi vész után 157. l.

3) Istvánffy 235. l.

4) Schwandtnernél I. 716. s köv. ll.

tudni. Ezen irományok nem foglalnak ugyan magukban valami nagy dolgokat, de fényt derítenek egy alnádor, egy várparancsnok és négy vitézkedő nemes családi életére, nemkülönb Slavonia és a vele határos magyar megyék történeti földiratára.

* * *

Az iratok között legrégebb Zápolya István szepesi örökös comes és Magyarország nádorának Budán 1494-ben kelt iktató parancsa. Ebből megtudjuk, hogy a XVI. század második felében virágzott hat Kerechény testvér nagyatyja Kerechény György, Lászlónak fia volt, ki Zala-megyében fekvő Zamár földé és Pryd nevű birtokokba a kapornaki konvent által frater Deme-trius és Bechwelgyei István nádori kiküldött jelenlétében minden ellenmondás nélkül bévezettetett. ¹⁾

Az 1510. év ugyanezen Györgyről már bővebb adatokat hoz. György, Bakacs Tamás érseknek volt kincstartója, mely mindenestre tekintélyes állás lehetett, tudva az érseki székek, de különösen Bakacs Tamásnak dúsgazdagságát és roppant köl-tekezéseit. Három fiúnak, Tamás, Pál és Jánosnak, atyja szép birtokot birt Zala-megyében, s az akkor még Slavoniának nevezett Zágrábban és Kőrösben. ²⁾ Ezek voltak: Kerecheny, honnan az egész család nevét vette, Bebes, Felső- és Alsó-Bagod, Felső-és Alsó-Hagyáros, Chatár, Barlahida, Karicza, Kányafölde, Ke-retye, Bosoló, Baasza, Zenth László, Zenth Adorján, Marolcz, Gátháza, Zamárfölde, Pryd, Várfölde, Guthorfölde és Sompatz. Slavoniában, nevezetesen Kőrösben: Czirkvena, Orchovcz, Kle-novcz, Alsó-Zabnycza, Felső-Zabnycza, Hopyua és Bablya. Zág-rábban pedig a zágrábi püspökség két praedialis birtoka: Mat-kovcz és Hoposolovcz.

A család ekkor még nem használja a »kányaföldi« előnevet, mely alatt később hírre vergődött.

György ifjúságát a chebi Pogányok társaságában töltötte, s a gyermekkori barátság a korban előhaladt férfiak által is buz-

¹⁾ Zápolya Istvánnak 1494. febr. 26. (sabbatho proximo ante Dominicam letare), Budán kelt oklevele a vasvári káptalan ltárában.

²⁾ II. Ulászlónak 1510. mart. 21. (in festo resurrectionis Domini) Esztergomban költ levele a kalocsai káptalan ltárában.

gón ápoltatott, de különösen Pogány Zsigmond volt az, ki iránt György a legélénkebb vonzalommal viseltetett akkor is, midőn kettejük sorsa egymástól annyira elvált. György Bakacs udvarába jutott, Pogány Zsigmond pedig kir. táblabíróvá lett, befolyásos ember a felségnél, népszerű a rendek előtt.

A két jó barát egymással szerződésre lép. Mindkettő családapa¹⁾, egymást kölcsönösen örökösül rendelik mindennemű birtokaikban az esetre, ha egyikök fia örökös nélkül maradna.

György birtokait már ismerjük, de a Pogány-féle birtok még terjedelmesebb volt: Herbathja vár tartozékaival, Oslevtz, Felső- és Alsó-Goritha, Zenth Iván, Zobothitha, Ztarkolcz, Thyvanoltz, Petheolcz, Zegenye velika, Zegenye mala, Petheotz, Pazynicza Gosztanovecz, mindnyájan Kőrös megyében; azonkívül Zalában Mothola, Bereg, Cheeb, Erenyencz, Leve, Johon, Zenth Kozma Demjeny, Galócz, Thakó, Erdeofalu, Némethfalu, Erdőhát, Bencze, Gyeorkefalva, Kereszthur, Aranyád, Zalaszegh, Zenth-Péter, Vasvár, Zenth-Márton, Patzad, Thompa, Fehér-Pállháza; egy másik birtoktest feküdt Marmarosban, és pedig Urmező, Keovesligeth, Belezna, Keseleőmező, Halatha, Ekeormezeo, Repyne, Vizkeoz, Herenthe, Fejéregyház, Veresmarth, Karachonfalva, Felseo-Apsa, Zelesthye, Mažyž, Zachol, Jod-Kobnya, Kis-Bochkó, Daahomerfalva, Tholma és Zekez; végül Zemplénmegyei birtokok: Thalaborfalva, Dulfalva; továbbá Háros és Kenekes Fejérben.

A szerződés esélyei Györgyre nézve kedvezők. A reá háramlandó örökség nemcsak nagyobb, mint az, mit ő hagy maga után, hanem valószínűbb is Pogány Zsigmond és egyetlen fiának korábbi elhalálózása, mintsem az övé három fiával. Csak királyi jóváhagyás kellett tehát, hogy György családja a valószínűség szerint hazánk vagyonosabb családjai közé emelkedjék. E jóváhagyást Ulászlótól megnyerni aligha került nagy fáradságba. Györgyöt támogatta Bakacs befolyása, Pogány Zsigmondnak pedig úgy is mint a király kedvelt »vexillifer«-jének személyes szolgálatai bőven megadták az okot, hogy a király két rendbeli levelével a szerződést jóvá hagyja.

¹⁾ Pogánynak Péter nevű fia volt.

A végzet azonban mást akart. Pogány Zsigmond viszontagságos életét Mohács mezején vesztette, de fia életben maradt, s a szerződés soha érvényre nem emelkedett.

Meddig élt, s mi sorsra jutott György, — adatok hiánya miatt nem vagyok képes megmondani. Azt sem tudom mi lett három fiából, mert Tamás és János nyom nélkül tűnnek el; Pálról is csak gyér adataink vannak.

Pál élete sanyarú viszontagságoknak nem volt hiányában. Eleinte ugyan, mint egy nevezetes apai birtok örököse, legalább a mindennapi szükségések tekintetében mi hiányt sem szenvedett, sőt jószágai olyan jól jövedelmeztek, hogy azokat nemcsak apróbb birtokok, mint Várfölde, Guthorfölde megszerzésével, hanem egy nagyobbserű vásárlással szaporíthatta is. Nevezetesen Chabrági Pálffy Pétertől Zelena várát vette meg Zágrábmegyében 3500 forintért, mely összegből 2782 forintot le is fizetett, a többi 718 frttal adós maradt. Zelena megszerzése Pálra nézve az egyszerű vagyonszerzésnél nagyobb fontosságú volt. Száván túli birtokai ezáltal olyan központot nyertek, mely köré mint caput bonorum köré az apróbb birtokrészek valóságos uradalom gyanánt voltak csoportosíthatók, honnan aztán a bizonytalan közállapotok közepette sikeres védelemben is részesülhettek.

Pál tekintélye és vagyona növekedőben volt a mohácsi vészig, az ezután bekövetkezett pártharcok azonban nagy kárára váltak. A két ellenkirály közül az egész Slavonia példájára Zápolyához csatlakozott. Itt küzdött ő Frangepán Kristóf vezérlete alatt Pekry Lajos ellen, ki Ferdinándnak ügyekezett Slavoniát megnyerni, s részt vett azon expedicióban, melyet Frangepán annyi dicsőséggel kezdett, és folytatott, de a mely a vezérnek véletlen halála következtében annál gyorsabban vált végzetessé Zápolya híveire. Ezek teljes vereséget szenvedve, a tábor előkelőivel együtt Pál is Pekry fogságába esett, honnan csak busás áron válthatta meg magát.¹⁾

¹⁾ Erről tanúskodik a zalavári convent 2514. sz. a. levő egyik levele, mely szerint Pál kénytelen volt zalai birtokainak több mint felét s N° 626. jegyű okmány szerint családi kincseit és drágaságait sógorának, Hassági Dénesnek zálogba adni. Fájdalom, hogy a nedvesség rongálta oklevélből a zálogkölcson összegét kibetűzni nem lehet.

Pál 1530—36. között halt meg, nagy családot hagyva maga után.

Fiai voltak: Mihály, László, András, Mátyás, János és Lajos; leányai pedig: Dorottya, később Henyey Miklósné és Zsófia, később Bradács Istvánné.

E nagyszámú család nehéz vagyoni viszonyok között maradt. Az apai birtokok nagyrésze elzálogosítva, másrésze per alatt; az árvák közül pedig az apa halála alkalmával csak az egy Mihály nagykorú. Mint az osztatlan testvérek gyámola sokat fáradozott ő, hogy szembezállhasson a különféle perekkel, mikkel az árvákat jobbról-balról megtámadták.

Legelőször is a Hasságiakkal gyűlt meg baja. Nevezetesen Kerechényi Pálnak huga, az árváknak nagynénje, Katalin Hassági Déneshez ment nőül, kitől négy fia és egy leánya született: Ferencz, Balázs, Gábor, Imre és Anna, később Bakochay Pálné. Kerechényi Pál és Hassági jó atyafiságos viszonyban voltak, s ha Pál pénz dolgában megszorult, Hassági őt zavarából ki-ki segítette. Így zálogosította el egy alkalommal Pál kosthelyi (*iggy*) kápolnájának egy részét Hasságinak.¹⁾ De legnagyobb segítség volt az a nagy összeg, mit Hassági a fogságba jutott Pálnak kiváltására kölcsön adott. A bizalmas rokonsági viszony, vagy a zavarteljes közállapotok okozták, hogy a hitelező Hassági elmulasztotta magát tényleg be is vezetetni Pál birtokaiba, melyeket ez neki zálogul okmányilag lekötött. Pál halála után pedig rövid időre meghalt Hassági is, s özvegye most aggódva sürgette a beiktatást, de hasztalan. Végre is a türelmét vesztett özvegy bethlenfalvi Thurzó Elek országbíró elé vitte ügyét, kitől a bevezető parancs a kapornaki conventhez intézve meg is érkezett.²⁾ Mikor azonban a convent kiküldötte a helyszínen megjelent özvegy Kerechényi Györgyné (talán az árvák nagyanyja?) és Mihály, kiskorú testvérei nevében a bevezetés ellen tiltakozott, mire a kiküldött a bevezetést elhalasztva, a feleket perre utasította. Ez azonban csak pillanatnyira háritotta el a bajt, mert az

¹⁾ Zalavári convent N° 2401. számú oklevél.

²⁾ A kapornaki convent jelentése 1536. kelt levele a vasvári káptalan iratai közt.

árvák, mint előre látható volt, a pert elvesztették, s a Hasságiak a lekötött Kerechényi birtokokba 1536. évben csakugyan be is vezették. Az így ideiglenesen elvesztett birtokok voltak: Kányafölde, Keretye, Szent-Adorján, Marócz, Guthorfölde, Barlahida, Zompach, Várfölde, Baaza, Szent-László és Zamárfölde.

Nemsokára még nagyobb, s több mint 30 évig húzódó perbe bonyolódtak a csábrági Pálffyakkal. E pernek egész lefolyása egy nagyterjedelmű okmányban kezeink között van, s ez annál érdekesebb, mert sok adatot tartalmaz úgy Slavonia közjogi viszonyaira, mint az e korbeli peres eljárásra vonatkozólag.

Chabrági Pálffy Péter, mint fentebb említők, eladta Zelina várát Kerechényi Pálnak, (ki már kányaföldinek nevezetik) 3500 forintért, mely összegből azonban utóbbi 718 forinttal adós maradt. Most Pálnak halála után Pálffy Péter a báni bíróság előtt beperelte Mihályt s az időközben nagykorúvá lett Lászlót a vételári hátralék miatt. Nádasdy Tamás és Keglevich Péter bánok 1539-ben pünkösztkor Kőrösben bírói széket tartván, az ügy eléjük kerül.¹⁾ Felperest képviselte Prasthionecz István, alperes-testvéreket pedig kápolnai Pálffy Lőrincz, ki felperesi képviselő keresetére azt válaszolta, hogy Kerechényi Pál által annak idején az egész vételár kifizettetett. Ennek folytán a bánok esküt ítélnék a testvéreknek, melyet hozzájuk hasonló hat nemessel kell a kőrösi szent. Kereszt egyházában letenni arra, hogy chabrági Pálffy Péternek nem tartoznak semmivel sem.²⁾ A Kerechényiek azonban Gregorjancz Ambrus Kőrösmegyei szolgabíró jelentése szerint az esküt nem tették le, s ennek folytán pervesztésük nyilvánvaló lett, s csak az ítélet meghozatala, s az elmarasztalás ünnepélyes kimondása volt hátra. Ezt aztán sikerült a testvéreknek annyira húzni-halasztani, hogy az csak 1565-ben s akkor is új tárgyalás alapján következett be, mely tárgyaláson a perbeli képviselők szóváltásai jogtörténelmi szempontból igen érdekesek.

1543-ban Pogány Zsigmond unokája, Gáspár, támadta

¹⁾ Monyorókereki Erdődy Péter Dalmatia, Kroatia és Slavonia bánja 1565. ápril 24. (feria quinta proxima post dominicam Quasimodo). Zágrábban kelt oklevele.

²⁾ Tehát az eskütársak intézménye, mely hazánkban még az Árpádok alatt honosodott meg, a XVI. században is gyakorlatban volt.

meg őket, kinek atyja, Péter, 50 frtot kölcsönzött Kerechényi Pálnak, s most az apák halála után gyermekeik perlekednek az összeg felett.¹⁾ A Kerechényi fiúk úgylátszik makacsul ellenszegültek Pogány Gáspár követelésének (miből is fizethettek volna?) úgy hogy ennek egész a királyig kellett vinni ügyét, hogy végre pénzéhez jusson. A dologban, mint a nagyon megrongált idéző jelentésből kivehetni, valami csalárdság is lehetett. A Kerechényiek Pogány Péter nyugtató-levelével válaszoltak Gaspár követelésére, mit ez hamisnak állított. Igaz volt-e a nyugta, vagy csakugyan hamisított, s mi lett az eléggé mérges pernek kimenetele? az iratokból ki nem derül.

A Hasságiakkal való szomszédság sem volt békesség. A Kerechényiek nem tudták szívelni, hogy apai örökségük legszebb része, s benne a kányaföldi vár, mit predicatumukban viseltek, Katalin nénjük kezére jutott, s minduntalan háborgatják az özvegyet, ki fiaival Kehidán tartózkodott. Midőn egyik oldalon az alsó-lyndvai Bánffyak (László és István) be-becsapdostak az özvegy birtokaira,²⁾ a Kerechényiek is sokszor voltak Kányaföldén az özvegy hivatlan vendégei. Az özvegy hatalmaskodási pert indít öcscsei ellen, melyben ezek makacsság alapján el is marasztaltatnak, ennek azonban a szilaj Kerechényiek ellen nem sok foganata volt. Legfelebb hogy ezek befáradtak a kapornaki conventhez a marasztaló ítélet ellen tiltakozni.³⁾

A bíróság úgy itt, mint széles e Magyarországon tehetetlennek bizonyult az országos felfordultságban, mikor ilynemű becsapások és jószágfoglalások mindenütt napirenden voltak. Az 1542. beszterczei országgyűlés hasztalanul igyekezett még hatósági karhatalommal is visszavetetni az elfoglalt birtokokat, a várkapitányok legfelebb csak maguknak foglaltak, nem pedig az igazi jogos tulajdonosoknak. Végre az 1545. nagyszombati országgyűlés mindenkit felhatalmazni kívánt, hogy birtokaiban úgy védje magát, ahogy tudja, ha pedig azokat elvesztette volna, foglalja vissza önhatalmúlag.

¹⁾ A kapornaki convent 1543. apr. 3. (sexto die executionis, feria sexta proxima post dominicam Quasimodo) kelt levele.

²⁾ Zalavári convent 230. sz. okl.

³⁾ Zalavári conv. 691. sz. okl.

Az időközben felnőtt Hassági fiúk sem sokat járnak czentül a bírósághoz, hanem magok kezdenek magoknak elégtételt venni, s a Kerechényieknek a kölcsönt visszaadni. Hassági Gábor 1547-ben Kerechényi Lászlónak Bagod, Csátár és Gayazab birtokain gazdálkodik;¹⁾ nemsokára pedig Barlahidán és Szent-Lászlón Kerechényi Mihálynak adják vissza a látogatást.²⁾ Végül is a Kerechényiek sokalják meg a dolgot és egyezkedni kezdenek a Hasságiakkal. 800 frtot ajánlanak az apai drágaságok, arany és ezüstcsmüek kiváltására; de ezek az ajánlatra nem sokat adnak, úgy hogy bíróságnak kellett a dologba beavatkozni.³⁾ Végre sikerült 1548-ban még Kányaföldét is visszaváltani, sőt azt kizárólagos fiági birtokká tenni. Nevezetesen Hasságinét Kányaföldén leányrész illette meg, melyet ő Anna leányának, miután ez Bakochai Pálhoz férjhez ment volna, mint leányi örök-részt szintén átadott. A Kerechényiek a kapornaki convent előtt Bakochainét kielégítik, s ezentül Kányaföldét női ág nem bírhatta.⁴⁾

Eredménye volt mindez a Kerechényiek eszélyes magaviseletének, kik Izabella ügyének sikerében nem sokat bízva, szakítottak az apa párttradíciójával, s a Ferdinánd-pártiakhoz mentek át, hol aztán végkép meg is maradtak.

Számításuk helyesnek is bizonyult, mert Ferdinánd királytól egymásután nyerik az adományokat.

László mindjárt a Baranyában fekvő Darócz és Kopács nevű birtokokat kérte föl, melyek az Izabella-párti Henyey Miklóséi voltak. Daczára a sógorsági viszonynak,⁵⁾ László nem vonakodott Henyei romlásával vagyonhoz jutni. De midőn a nyert adománylevél értelmében a Henyeiek kivetésére került volna a sor, rokonok és jóbarátok közbeléptek, mire László is meggondolta magát, Henyeivel kiegyezett, s a nyert birtokokat a zalavári convent előtt neki visszaadta. Ezentül az atyafiságos egyetértés köztük meg nem szakadt.

1) Zalavári conv. 623. számú okl.

2) Zalavári conv. 648. sz. okl.

3) Zalavári conv. 626. sz. okl.

4) Zalavári conv. 2514. sz. okl.

5) Henyeinek felesége Kerechényi Dorottya, Lászlónak huga volt.

András László bátyja példájára szintén birtok után nézett, s a Keressék (György és János) bechwölgyei curiáját szemelte ki, mely az ő birtokaihoz nem messze feküdt. Az Izabellapárti Keressék ki is zavartattak onnan, s András a curiába belhelyezkedett.¹⁾ Az eredmény még jobban feltüzeltte András birtokvágyát, s a következő 1557-ben még nagyobb adományt kért, a Barkócziak birtokát. Barkóczi László (Izabellapárti) birta Zalában Szent-Miklós, Baza és Lovászi birtokokat, Vasmegyében Barkóczot, s némi, részletesen elő nem sorolt földeket Slavóniában. A kopornaki conventhez el is ment az iktató parancs; Tamás pap és Sárkány Benedek királyi ember összehívták Szent-Miklóson a szomszédokat és határosokat, de Barkóczi Jób embere Varsándi János ellent állott az iktatóknak, s midőn ezek szépszerével nem tágitottak, Varsándi kardot rántott, s őket szétkergette.²⁾

Szerencsésebb volt Kerechényi János, ki a szintén Izabellapárti Kávási László halála után annak birtokait Draskovics Jánossal együttesen kérte fel. Draskovics János testvére volt a nagyhirű bán, kalocsai érsek és cardinalisnak, ki ezen később bekövetkezett emelkedésének lépcsője gyanánt épen ekkor nyerte el a pécsi püspöki széket. Befolyásának könnyen sikerült öcsese kérelmét kivinni, mivel aztán Kerechényi János is célját érte.

Valamennyi testvér közül azonban legtöbbre vitte Kerechényi Mihály Nádasdy Tamás utján. A Nádasdi birtokok tetemes része t. i. Kőrös és Baranya megyékben, Slavóniában és Horvátországban feküdt. Így nyílt alkalmuk a Kerechényieknek a Nádasdyakkal, mint szomszéd birtokos családdal megismerkedni. Sokat forgott Nádasdy Tamás a Dráva vonalat védelmezve a török ellen, s midőn 1532-ben Kanisai László egyetlen leányát, Orsolyát, nőül vette, a Kanisai vagyon is Ferdinánd beleegyezésével Nádasdira szállott, kinek érdekei ezáltal a Dráva-vonal védelmezése körül még inkább megszorodtak. Már 1530-ban Szigetvár alatt viaskodik, 1538-ban mint Slavonia bánja Jeszenovicznál diadalmaskodott a török-

¹⁾ Zalavári conv. 1453. sz. okl.

²⁾ A kapornaki convent jelentése 1558. april 23. (sedecimo die diei executionis, feria secunda proxima ante festum beati Georgii martyris) kelt oklevele a vasvári káptalan iratai közt.

kön, Dubiczát pedig ostrom alá vette. Valószínű, hogy e vállalkozásaiban az ifjú Kerechényiek, (vagy legalább Mihály és László) is élénk részt vettek vala, s itt szövődött azon benső viszony, melynek gyümölcse a hatalmas Nádasdy pártfogása volt. Már itt, mint bán, Kerechényi Mihályt vicebánuul vette maga mellé. E kitüntetett állása azonban Mihálynak nem sokáig tartott, mert Nádasdy a bánságot rövid idő alatt letévén, Mihálynak is követni kelle őt a lemondásban. De Nádasdy nem feledkezett meg róla, s midőn ő az 1554-iki pozsonyi országgyűlésen nádorrá választatott, Mihályt alnádorrá vette maga mellé.

Mihály Nádasdy befolyását, és saját méltóságának súlyát azonnal fel is használta családjának emelésére.¹⁾ Kerechényi László már 1555-ben, mint szigetvári kapitány szerepel, s mint e nagy fontosságu véghely védelmezője kiváló tért nyert tehetségeinek érvényesítésére. Itt mégis nem sok időt töltött. Istvánffy szerint ugyanis a korothnai, kaposvári és babochai vár védelme alatt ez évben a hajduk a Dumántúl roppant pusztításokat vittek véghez, mi miatt török részről Budára keserves panaszok érkeztek. Toigun budai parancsnok végre maga indult megfélemezésükre és sikertült is neki Korothnát, Kaposvárt legutóljára pedig Babocsát bevenni.

Babocsától Toigun vitézeivel együtt a Dráva irányában keletnek Pécs felé fordult, s Szigetvár felé közeledett. Toigun emberei a sikerek által feltüzelve szerették volna utközben Szigetvárat is megostromolni. Toigun azonban nem volt hajlandó a vállalatot megkockáztatni, de Sziget vár közelében beesteledvén, az Almás vize mellett egy erdőbeli tisztáson tábort ütött, s az éjjelt ott töltötte. Másnap aztán tovább állott Pécs felé, s fáradt vitézeit itt pihentette meg. Kerechényi László ezt tudva roppant félelemben volt Szigetváron, s mihelyt Toigun Sziget alól elhuzódott, csakhamar le is mondott a veszélyes hely parancsnokságáról, mit utánna a horvát Stanisics Marko nyert el. Így Istvánffy. Miután e körülményre nézve egyedül Istvánffyra vagyunk szorúlva, nehéz ez elbeszéléshez hozzá szólni. Kettő azonban némi gyanut kelt

¹⁾ A kapornaki convent jelentése 1559. jul. 11. (sedecimo die dici executionis, quinta mensis Julii) a vasvári káptalan ltárában.

Istvánffy iránt. Első az, hogy Istvánffy a Kerechényiek iránt aligha viseltetett nagy rokonszenvvel épen Nádasdy miatt, ki Istvánffy Pált 1543-ban a Dunába ölette, minek Nádasdy ellen hosszan huzódó per lett következménye, mely végre is befejezetlen maradt. Így az Istvánffyak Nádasdy Tamás és hozzá tartozói ellenében aligha lehettek elfogulatlanok. De másodsor, mint mindjárt látni fogjuk, a Kerechényiek bátor harcosok voltak a török ellen, s ha László magát Szigeten gyáván viselte volna, aligha részesül hirtelen királyi adományban, sem a gyulai kapitánysággal mindjárt meg nem bízott volna.

Mielőtt azonban előadásunkban ide érnénk, még egy kis epizodot kell elmondanunk a testvérek ingerkedéséről. Kerechényi Andrásnak volt egy Zolnokovics Bertalan nevű szolgálja, ki valami okból urától megszökött, s egyenesen Kányaföldjére Mihályhoz menekült.¹⁾ A törvények eziránt szigoruan intézkednek. Az 1543: 29. büntetést mond arra, ki a szökött jobbágyot urának vissza nem adja, az 1550: 38. ismétli ez intézkedést, az 1556: 31. pedig hozzá teszi, hogy a szökevény ura által bárhol is elfogható. Viseltetett-é Mihály a szökevény iránt jó hajlandósággal, vagy talán csak bosszantani akarta András öcsét, — Zolnokovicsot nemcsak minden felszólítás daczára ki nem adta, hanem öt személyes szolgálatára alkalmazta. András erre megharagszik, és három jobbágyát, Csóka Györgyöt, Lőrincz Mihályt és egy Jancsi nevezetűt elküldötte, hogy a szökevényt erőszakkal is elhozzák. De legyenek óvatosak, ne menjenek egyenesen Kányaföldre, hanem Bánffy László szomszédos birtokára. Ezek csakugyan el is mentek Holtholakossára, s itt Bánffy egyik jobbágyánál Szőke Györgynél meghúzódva lesték a kedvező alkalmat Zolnokovich elfoghatására. Azonban Mihály s a vele időző Mátyás megtudták, hogy András testvérük emberei miben járnak, rájuk mentek, őket nyílt uton elfogták, bevitték Kányaföldre és elzárták. Erre András pert indít a zalamegyei bíróság előtt testvérei ellen, minek úgy látszik a vicepalatinus ellen nem sok foganata volt, mert András

¹⁾ Hajmási Eustách és Hassághy Imre zalamegyei viceispánok oklevele 1559. június 10. (feria sexta proxima post festum Viti et Modesti martyrum).

bosszuságában Kányaföldre és Alsó-Bagodra csap, mi miatt aztán Mihály indít ellene hatalmaskodási pert.¹⁾

1557-ben a testvérek közül László, András, János és Mátyás horvátországi birtokaikon jöttek össze azon szándékkal, hogy eddig még osztatlan örökségüket felosszák. Az osztozkodást azonban félbeszakította egy véletlen esemény, mely minket annyival inkább érdekel, mert a Kerechényiek ekkori vitézségének tanujelét a történetírás számunkra is megőrizte. Istvánffy az eseményt így adja elő. Ferhát boszniai basa 1557-ben Tótországba üt egy 5000-nyi főből álló csapat élén, s pusztítva, rabolva egész Zágrábig hatol. Lenkovics a Zágráb vidéki őrsereg kapitánya Alapy János társaságában azonnal a rablók ellen indul, s utközben találják a Kerechényi testvéreket, kik népestül együtt Lenkovics és Alapyhoz csatlakoznak, s gyors haladás után a Szávánál Szt.-Ilona nevű falu mellett Ferhátot utólérik. Daczára annak, hogy a török kétszer oly számos volt mint a mieink, sikerült azokat a Szávának úgy nekiszorítani, hogy a szépszámu törökségnek alig fele menekülhetett, másik fele ki a Szávába fuladt, ki elfogatott, ki a harcban vagy a futásban megöletett. A tetemes zsákmány anyagilag is bőven jutalmazta a bátor és hazafias vállalkozást.

Ez alkalommal, úgy látszik, a Kerechényiek nagyon kitüntették magukat, de különösen László vonhatta magára a közfigyelmet, mert ezentúl a királyi kegy és az intéző nagyok, mint Zrínyi Miklós (a szigetvári hős) barátsága és ajánlata őt gazdagsághoz és fontos történelmi szerepléshez juttatják.

1559-ben László kir. adományul nyeri Baranya-megyében Márok, Nárágy, Berkesdy és Hasság nevű birtokokat,²⁾ mi a szigetvári Stanisics Márkot, László vetélytársát nem kevésbé bosszantotta, úgy hogy Lászlónak daróczi birtokára ütött, s azt elfoglalta.³⁾

1560-ban Draskovics János és Gáspárral, továbbá Henyey Miklós és Jánossal együtt nyerték királyi adományul euri (de Eur) Dachó máskép Lénárth Péternek megszakadás czimén a

¹⁾ Zalavári conv. 625. sz. okl.

²⁾ Zalavári conv. 98. sz. okl.

³⁾ Zalavári conv. 408. sz. okl.

koronára szállott birtokait. Ezek voltak Baranya megyében: Regenye, Zewke, Gertyén, Egerszegh, Kizdér, Thÿwn, Zigeckske, Nagy Harsán, Zanthó, Nagyfalu, Vusselyén, Valkó megyében Gálosfalva, Szent-György, Gergelfalva, végül Kőrös megyében Bakovác, Vÿllyo, Debryocz, Breztye, Tolt, Zethÿocz, Draseyecz, Bodovÿncz, Chÿpezincz, Proklovancz, Bersevicz, Bozovecz, Gyáz-Kuczen, Zÿgeth, Karzyan, Vidovecz, Hwzkovecz, és Klenye.

1559. vagy 60-ban nyerte el László a gyulai kapitányságot.¹⁾ Gyula végvár lévén egy részről a török, másrészről János Zsigmond ellen, Lászlónak tág tere nyílt magát e nagyérdékű ponton lehetőleg érvényesíteni nemcsak a houvédelem körül, hanem politikailag is, hogy a Tiszántúli részeket János Zsigmondtól elvonva Ferdinád ügyének megnyerje.

Eme feladatában híven támogatták őt testvére Mátyás és sógora Henyey Miklós.

Mátyás, hogy Gyula védelmezésére minden erejét felhasználhassa, már 1559-ben 2000 frtot vesz fel bátyjától Kerecsényi Mihálytól, s elzalogosítja neki Kányafölde, Chyrquenna, Zelina és Vinodolban fekvő birtokoknak őt illető részét.²⁾ 1561-ben ugyancsak Mihálytól másik 2000 ftot vett fel, s így állott László mellé.³⁾

László ügyesen megfelelt feladatának, s mint Verancsics írja, a Tiszántúli részek megnyerésében nem hiába fáradozott. János Zsigmondék fel is ismerték benne a veszedelmes embert s Báthory Kristófra bizták, hogy őt Ferdinánd hűségében megtáutorítsa, ezt azonban László becsmérőleg utasította el magától. Még nagyobb erőfeszítéseket tett Gyula megerősítése körül, úgy hogy nemcsak a Gyulát illető 25 ezer jobbágy munkáját vette igénybe, hanem még Eger jobbágyaival is Gyula részére dolgoztatott. Emiatt közte és Verancsics egri püspök közt a jó barátság

¹⁾ Forgách 305. l. azt mondja, hogy gazdag felesége pénzén a gyulai kapitányságot *megvette* volna.

²⁾ A vasvári káptalan 1559. aug. 22. (feria tertia in festo decolacionis Joannis baptistae) kelt oklevele ugyanott.

³⁾ A vasvári káptalan 1561. jan. 2. (feria secunda proxima post festum beati Pauli primi Heremitaie) oklevele Kerecsényi Mátyás birtok-elzalogosításáról a vasvári káptalan iratai között.

is megbomlott, s Verancsics a királyhoz fordul, hogy Gyula miatt Eger rövidséget ne szenvedjen. A Tiszamenti vidéknek csak fele illeté Gyulát, a másik rész, különösen a kúnóság Eger várához tartozik. Kerecsényi pedig mindent magához von, sőt még a maguk költségén harczoló 400 nemest is Egerből Gyulára parancsolta. Eger fontosabb hely mint Gyula, s bár ő ezt se akarja elveszteni, de Eger elvesztése mégis nagyobb baj volna. Eger erejét Gyulára fordítani, annyi, mint a tengerbe vizet hordani, mert van Gyulának elég népe »modo habeat oconomos, non sibi, sed patriae natos.«¹⁾

Ez utóbbi szavak éle kétségkívül Kerecsényi Lászlóra vonatkozik, „ki uj állását nagyon is kihasználta vagyona szaporítására.

Petrus Bizarrus feljegyezte, hogy török foglyai közül 16 előkelőbbet Nikolsburgba vitetvén, ott mindenkép sanyargattatta, hogy tőlük lehetőleg nagy váltságpénzt csikarjon ki, de ezek egy kedvező alkalommal az örök vigyázatlanságát felhasználva, valamennyit levágták, s lóra kapva elmenekültek.

Ha ehhez még Forgách adatait is figyelembe vesszük, megmagyarázható lesz, hogy szerezhett László rövid idő alatt annyi sok pénzt, hogy Nikolsburg várát 60 ezer forinton megvehette.

Egyébiránt a foglyokkal való üzérkedés ez időtájban széltében divatozott a kapitányoknál. Egy előkelőbb fogoly, mint Istvánffy különböző helyein feljegyezve van, 3—4, sőt 10 ezer aranyat is fizetett váltság fejében. Lászlónak pedig elég módja volt foglyokat ejteni, mert Gyuláról Egerig, Szatmárig, s le Temesvárig elkalandozott segítni a szorongatott császáriakat, s kapdosni a törököt.

Igy 1562-ben Szatmár ostrománál találkozunk Kerecsényi embereivel, mintegy 500 lovassal, midőn pedig az ostromló törökhad feloszolva, egy része Malchus vezérlete alatt Temesvár felé térőben volt, a gyulaiak őket ismét megzaklatják.

1563-ban september 8-án Pozsonyban Maximilián koronázásán sógorával Henyey Miklóssal együtt jelen volt. Ő vitte a

¹⁾ Verancsics levelei 1561. mart. 18-, 25- és 30-ról.

király előtt a szerb zászlót, Henyey pedig, elismeréseül lovascsapat-vezéri kitűnő tulajdonságainak, a most megkoronázott király által lovaggá üttetett.

A koronázási ünnep örömét csakhamar eloszlatták a török nagyszerű készülődése felől szállongó hírek. Lászlónak magának is voltak a portánál külön kémei, kiknek beszédére László jóformán előre látta sorsát, mi reá váraozik. Rendbe kívánja hozni vagyoni viszonyait, s 1564-ben felszólítja János ücscsét, hogy eddig még osztatlan örökségükből a reá eső részt vegye át.¹⁾ Ugyanez évben még királyi adományban is részesült Baranyában. Monostor, Veresmárok, Darócz és Ujfalu volt ez adomány, utolsó melyet nyert életében.²⁾

1565-ben ismét Szatmár alatt küzd 500 lovasával Svendi táborában. Az egyesült török és erdélyi seregnek most sem sikerült Szatmárt megejteni, elvonultak a szomszédos Erdőd alá, s azt kezdték hevesen ostromolni. A vár bevétele sikerült is Haszszánnak, mielőtt még Svendi segédcapatai mind megérkeztek, és ez a nyílt, döntő csatát elfogadni kész lett volna. A közbeeső idő még sem tölt el portyázások és kisebb nagyobb csatározások nélkül, melyekben Kerechényi elemében volt, s váratlanul gyors megjelenése által egy már jelentékenyebb csatában a végsőkig szorongatott császáriakat a már elveszettnek hitt győzelemhez juttatta. Itt esett el a kézviadalban Bagi lippai bég is.³⁾

1566. elején a pozsonyi országgyűlésen volt. A Szolimán-nál időző Wys és Hosszutótitól ide érkezett az üzenet, Szolimán nagy készülődéseiről. Ehez Kerechényi még hozzá tette, mit saját kémei híreszteltek, hogy Petraf, a második basa, (Szoliman nővérenek fia) egyenesen Gyula ellen készül. Sürgette tehát a segédelmet. László kémei igazat mondtak. A nyár meghozta Petrafot. September 1-én Gyula elesett. Ostroma és bukása Istvánffy XXIII. könyvéből eléggé ismeretes. Kerechényi László fogva vitetett Belgrádba, hol elég alkalma volt megbánni a török iránti hiszékenységét. Az örvényben vergődő kétségbeesésével kapasz-

¹⁾ Zalavári conv. 410. sz. okl.

²⁾ Zalavári conv. 99. sz. okl.

³⁾ Forgács 291. l.

kodott a megmaradt utolsó szálba: a szabadulás reményébe. Nagy ígéretekkel igyekezett őret rávenni, hogy a Szelimtől hazatérőben Belgrádon pihenő Hosszutótival beszélhessen, de sikertelenül. Irt tehát neki, melyben elmondja Gyulán kiállott szevedéseit, mennyi ideig várta hasztalanul a segítséget, az ostromot 70 napig állotta ki, s a hódoláshoz mint fordult végső kétségbeesésében. Nagyon kéri barátait, járjanak közbe érette a királynál, mert könnyű szerivel kiszabadíthatják, ha akarják. Ő szívesen aláveti magát a legszigorubb inquisitionak, mondja ezt meg Maximiliánnak. ¹⁾

A kiszabadítás jó irányban is látszott megindulni. A bécsi udvarban mindent elkövetett érte Harrach Lénárt austriai főúr (kinek leányát Kristóf, Lászlónak fia volt nőül veendő) s tervben volt, hogy a Leythapontban fogva őrizett fehérvári bég adassék érte cserébe. De csakhamar megváltozott a jó hangulat, midőn egy Gyuláról menekült német tiszt Lászlóról árulást, gyávaságot s más egyéb roszt híresztelt. Míg ekép az udvar habozott, László Belgrádon kivégeztetett. Istvánffy állítása szerint megfojtattott, Bethlen szerint megmérgeztetett. Forgách és Bizarrus pedig még kegyetlenebb dolgokat beszélnek. Szelimhez a fogoly ellen keserves panaszok érkeztek nagy kegyetlenkedéseiről az elfogott törökök ellen. Szelim az esdekléseknek engedve, a panaszlóknak adta volna át Lászlót, hogy rajta bosszujokat töltsék. Ezek őt szegekkel kivert hordóba zárva egy magaslatról a Dunába zuditották.

László felől kortársainak véleménye nagyon eltérő. Ferdinánd király, Nádasdy Tamás, Zrínyi Miklós, Tahi Ferencz és Svendi őt mint derék vitézt szerették és pártfogolták, míg Istvánffy őt gyávának és árulónak bélyegzi. Verancsics 1566. okt. 14-én Mihály testvéréhez irt panaszos levelében Gyula esetét »deditio turpissima«-nak mondja, okt. 8-án azt Isten büntetésének jellemzi, melyet a László gonoszsága hívott ki. Révai Péter, Zrínyi Miklós ellenkezőjének tekinti, »qui tantum meruit malae famae, quantum Zrini laudis egregio facto gloriae bonae consecravit.« ²⁾ (II. 747.)

¹⁾ Petrus Bizarrus Schwandtuernél I. 672. 1.

²⁾ Révai Péter, de monarchia II. 747.

László arczára, természetére és eszére egyaránt mozgékony és ingadozó embernek mondatik.²⁾ Megjelenése és magatartása büszke, tündöklő és nagyravágyó. Egyéniségének főjellemvonása a nagy önzés, mely mindent maga czéljai szerint mérlegelve, sem magasabb eszméknek nem hódolt, sem a cél eszközeiben változatos nem volt. A gazdagságot nagyravágyásának nélkülözhetlen eszköze gyanánt tekintve, annak gyűjtésében egész a fukarságig ment s katonáitól még a szükségest is megvonta. Zordon kedélye, melyet második felesége, az ifju Tersáczky Klára iránti szerelme igyekezett enyhíteni, hajlandóvá tette őt rokonaival szemben a szívtelenségre, idegenek iránt a zsarnokoskodásra, az ellenség felett pedig a kínzásra és kegyetlenségre. Törvényes ura iránt híű volt, de utolsó szükségben János Zsigmondék közbenjárását is kapkodva kereste. Portyázó lovas csapat vezérnek kitűnő volt. Vakmerősége által az ellent zavarba hozni, huszárosan bevágni, s a szenvedély tüzeben vészről, halálról megfélemedezni tudott, de az ostromlott vezérnek erényei benne hiányosak voltak. Előre látva, minden kis és nagy körülményt megfontolni és kiszámítani, lépésről lépésre közeledő lassu, de biztos veszedelemnek kitartani, előre megfontolt tervet haláláig következetesen előrevinni — nem volt képes. Kevesebb önzés és több idealizmus őt Zrínyi mellé, a halhatatlanok közé emeli vala. Halála után javai a mily gyorsan gyűltek, oly hirtelen szétzüllöttek. Fia, Kristóf, kit a király dapi-ferorum magisternek nevezett ki, nagy szükségbe jut, terhes kölcsönököt vesz, s atyja után alig négy évre ifjúsága virágjában nőtelenül, szegényen hal el.

Kerechényi András szintén fegyverrel szolgálta hazáját. Okmány-kivonatok őt kapitánynak mondják, de Babócsán, Pölöskén, vagy Kőrmenden parancsnokoskodott-e? nem tudom megmondani.

1559-ben még mindig foly a perpatvar Mihály bátyjával, s ugyanez évben végrendelkezik is.³⁾

1560-ban kir. adományúl nyerte Szent-Miklóst, de ellenmondás miatt birtokba nem léphetett.³⁾ Nem több szerencse várt

¹⁾ Forgács 305. l.

²⁾ I. Ferdinánd 1561. oct. 26. (feria quarta proxima post festum Omnium sanctorum) Zala-megyéhez intézett oklevele.

³⁾ Zalavári conv. 1486. sz. okl.

reá Budafalván, hol Márton Bálint és Györgynek, továbbá Tharnak András és Péternek birtokait kérte fel; Zalapatakán pedig Macskási Lőrincz és Macskási más néven Sánta Gergely birtokait. ¹⁾ Mindenütt ellenmondással találkozott, de a pert még alig indíthatta meg, midőn 1561. vagy 2-ben meghalt.

1563-ban özvegye Illvölgyi Katalin már elhalt férje végrendeletét védi a bíróság előtt, s annak hitelességére Magyar Andrást megesketteti. ²⁾ Gyermekai maradtak: János, Ferencz, Pál, István, Endre, Mihály és Katalin.

Mihály 1562-ig viselte a vicepalatinusi méltóságot. 1563-ban Mérey Mihály lett utóda. Ezentúl tisztán családi ügyeinek él.

1563-ban megfeledkezve András öcscsével folytatott egyenetlenkedéseiről, annak özvegyét támogatja, s elcseréli a török háborgatásnak kitett bebesi jobbágy telkét a maga nyugodtabb fekvésű barlahidai birtokával Zala-megyében. ³⁾ Ez időtájba eshetett első felesége: Polányi Katalin halála, ki után Mihály másodszor is megnősült és elvette özv. Bocskay Györgyné, született Hettyey Sárát. Mikor történtek ezek, adatok hiánya miatt megmondani nem tudom, mert Mihályról 10 évig hallgat a sor.

1574-ben kölcsönüzlet közben futólag találkozunk vele, ⁴⁾ de 1576-ban újra beszélnek az okmányok, mert ekkor Mihályt nagy sor érte. Ő épen Slavoniában volt s kányaföldi várát embeire bízta. Ezek azonban bizonyos kelevényes betegségben, mely akkor ragályszerűen uralkodott, megbetegedének. Felhasználta ezt két kányavári török fogoly, s a vár ajtaját hirtelen bezárták, s a bent maradottakat, kit legyilkoltak, kit elzártak, a várat pedig szerencsésen hatalmukba kerítették. ⁵⁾ A porkoláb épen a kapu előtt kint volt, s kint szorúlt, a helyett pedig, hogy az őrséget tiszt-

¹⁾ A kapornaki convent jelentése Ferdinándhoz Kerechényi Andrásnak birtokba bevezetése ellen az érdekeltek által támasztott tiltakozásról 1560. jan. 18-ról (sedecimo die diei executionis, duodecimo januarii), a vasvári kápt. ltárában.

²⁾ Zalavári convent 409. sz. okl.

³⁾ Zalavári convent 624. sz. okl.

⁴⁾ A vasvári kápt. oklevele 1574. apr. 22. (feria secunda proxima ante festum b. Georgii martyris) u. o.

⁵⁾ A vasvári kápt. oklevele 1576. oct. 30-ról (feria quarta proxima post festum b. Emerici ducis) u. o.

téhez képest gyámolította volna, gyáván elszaladt, s meg sem állt a közeli szőlőhegyekig, hol éppen lindvai Bánffy László emberei bort dézsmáltak. Ezekhez futott tehát s rémulten kért tőlük segítséget. Ezek azonnal abbahagyták a dézsmálást és felabajgatva a szőlőbeli jobbágyokat, Kányaföldre mentek, s a várat csakhamar visszafoglalták. Eddig mind megvoltak jó egyetértésben, de mikor már a közös bajon túl voltak, Bánffy emberei elszedték a kulcsokat a Kerechényi embereitől, s a várat át nem adták, hanem abba belehelyezkedtek. Hasztalan küldözött Mihály a messze Bolondócz várába, hol akkor Bánffy László tartózkodott, ez sem a vár, sem a két török fogoly visszaadásáról tudni nem akart, míg a véletlen szerencse kedvezését derekasan föl nem használta.

Mert bizonyos igaz, hogy, bár Mihály a vár elestét ragályos betegséggel mentegeti, mégis gondatlanság és gyavaság juttatta azt török kézre. A két török fogoly mindenesetre oly csekély erő, hogy egy csak valamennyire rendben tartott várórség is könnyedén elbánhatott volna azzal, amint ezt Bánffy emberei meg is mutatták. Ha ehhez hozzávesszük, hogy Kanizsa, Élesd, Babocsa török kézen voltak: Kányafölde, bár magában véve jelentéktelen, de a fennforgott körülmények között egy határvárnak fontosságával bírt. A törvény pedig szigorú elővigyázatot parancsol.

Az 1556: 46. t.-cz. azt rendeli, hogy azokat, kik valamely gondviselésük alatt levő erősséget föladnak, vagy elhagynak, bárki is bárhol elfoghassa, a király pedig kegyelem nélkül megbüntesse. Hogy pedig senki magát erőtelenséggel ne mentegesse, az 1559: 29. elrendeli, hogy az elégtelenül fölszerelt várak leromboltassanak, nehogy ellenség kezébe jutva, ez ott magát megerősíthesse. Az 1566: 15. és 16. kötelességévé teszi azoknak, kiknek tulajdon határváraik vannak, hogy azokat tulajdon jobbágyaikkal láttassák el, s belölök állandó lovas és gyalog népet tartsanak. Az 1569: 21. az ez ellen vétőket szigorúan büntetni rendeli.

Egyszóval Mihály ur éktelen szorútságba jutott, s méltán várhatta magára a szigorú büntetést. Hozzá még az a kellemetlen körülmény, hogy a vele szomszédos Bánffyval a kor szokása szerint örökös huzavonában élt, és ép ezen Bánffy, mint Zala-megye főispánja volt hívatva, hogy Mihálylyal a törvény szigorát éreztesse, kinek Mihálylyal úgy is elég leszámolnivalója volt.

Bánffy ki is használta helyzete előnyeit egy okmányt állítatott ki Mihálylyal, melyben ez lemond mindennemű igényeiről azon károk megtérítésére nézve, melyeket neki Bánffy emberei okoztak, nem fogja se Bánffyt, se örököseit semminemű büntetéssel, bírsággal üldözni; azon perét, melyet Bánffy ellen bizonyos perdeföldi rétek, cserjések és földek elfoglalása miatt indított, leteszi; megsemmisít mindennemű pert, melyet akár ő maga, akár testvérei valaha Bánffy ellen indítottak, mindennemű peres iratot visszavon és érvénytelennek nyilvánít, végül kötelezi magát, hogy ha ő felsége őt a vár gondatlan elvesztése miatt kérdőre vonná, tartozik a bíróság előtt személyesen megjelenni, s ha a felség úgy kívánná, a várat neki azonnal átadni.¹⁾

Nagyon bántotta ez az állapot Mihályt, s midőn pár hónap minden baj nélkül elmúlt, nagyon megbánta engedékenységét. Azon ürügy alatt tehát, hogy Rizván nevű török foglyát még mindig nem adták vissza (a másikat a vár visszavételénél Bánffy emberei úgy helybenhagyták, hogy nemsokára meghalt) korábbi levelét ugyancsak a vasvári káptalan előtt visszavonta és semmisnek nyilvánította.²⁾

1577-ben második feleségével együtt átveszik azon drágaságokat, arany, ezüst és ruhaneműeket, melyeket özvegy Bocskayné a zarkaházai porkoláb lukafalvi Zarka Lajos, és felesége Margit asszonyra bízott volt, mint hűséges kezekre.

1578-ban özvegy Hassági Imréné és leányai ellen bizonyos birtokok elidegenítése miatt tiltakozik.

1580-ban sógornője özvegy Kerechényi Andrásné, Illevölgyi Katalin és ennek veje: Gersei Pethő Pál ellen tiltakozik, nehogy ezeknek kányaföldi birtoklásából valaki azt következtesse, hogy Kányafölde nem kizárólag fiági birtok.³⁾

1581-ben már szűk körülmények között találjuk Mihályt,

¹⁾ Ezen okirat a vasvári káptalannál letétetett, párját pedig Laky Gergelynek Bánffy László zemenyei kapitánjának adta át Mihály, mire aztán a várat visszakapta.

²⁾ Ez oklevél kelt 1577. jul. 7. (feria quinta proxima ante festum b. Mariae Magdalенаe), u. o.

³⁾ A vasvári kápt. által kiállított oklevél kelt 1580. april 29. (in Dominica Rogationum) u. o.

birtokainak egy részét zálogba veti.¹⁾ 1588-ban már nem volt életben.²⁾

Kerechényi Mátyás mi sorsra jutott Gyulán, ott volt-é a veszedelemkor, s megmenekült, avagy talán még előbb hagyta el Lászlót, nem tudhatni. 1572-ben még életben volt és elzálogosítja Bagod, Hagyáros és Csatáron fekvő birtokait 200 ftért Darabos Jánosnak. Ezentúl megszűnik felőle minden tudósítás.

Kerechényi Jánosról csak annyit tudunk, hogy László felhívása daczára örökrészét elfogadni vonakodott, s midőn László mindenéről végrendekezett, 1566-ban Zemenyei Mátyás diák által a kapornaki convent előtt a végrendelet ellen tiltakozott.³⁾

Kerechényi Lajosról semmi említés, valószínűleg még ifjúkorában meghalt.

Ez volt a Kerechényi-család egy nemzedékének sorsa. Utódaik még sokáig vitézkedtek, mint különféle várak kapitányai. De rossz gazdálkodás, örökös és makacs perpatvarkodás szép birtokaikat lassankint felemésztette.

Kányafölde elpusztult, a vár összeomlott, s elfelejtetett. 1753-ban már bírói nyomozás folyik aziránt, hogy Kányaföldét mért nevezik Kányavárnak is, mikor ott nincs vár, csak néhány dűledék.

A hajdan híres család ivadékai még mai is élnek.

KOSUTÁNY IGNÁCZ.

¹⁾ Az elzálogosításra vonatkozó mindhárom oklevél a vasvári kápt. által kiállítva, u. o. Az első kelt: 1581. mart. 25. (feria tertia proxima post dominicam Quasimodo) u. o. a második 1581. april 22. (feria tertia Rogationum, hoc est in professo inventionis s. Crucis) u. o. a harmadik 1581. máj. 17. (feria secunda proxima post festum s. corporis Christi) u. o.

²⁾ 1588. nov. 1. (in festo b. Martini episcopi et confess.) a vasvári káptalan által kiállított oklevél szerint Kerechényi Gáspár mostohaanyjának (Heteyi Sára) a Zala-megyében fekvő kányaföldi birtokait és Slavóniában fekvő Zelenc várát kicseréli a török-dúlásoknak kevésbé kitett vasmegyei Rába-Hídvég, Rába-Szt-Mihály, Andrásfalva és Dienesfalva birtokokért. Andrásfalvát azon föltétel alatt, hogy lakosai szükség esetén a rábahídvégi malomnak és hídnak felépítésére kötelesek. (Vasvári káptalan iratai közt.)

³⁾ A kapornaki convent 1566. máj. vagy szeptemberben kiállított oklevele a vasvári káptalan kéziratai közt.

Kerechényi László

élt 1450 körül.

György primási kincstartó

† 1526 után.

Pál † 1530—6 között.	Tamás.	János.	Katalin Hassági Dénesné.
Mihály † 1484. alnádor, felesége szigetvári Polányi Katalin ettől fia Gáspár, második neje özv. BoesKay Györgyné, szül. Hettyei Sára. Gáspár.	László † 1566. gyulai kapitány. Második neje. Tersáczy Klára. Kristóf dapiferorum ma- gister	András † 1561. babócsai (?) ka- pitány, felesége: Illevölgyi Kata- lin. Gyermekei János, Ferencz, Pál, István, Endre, Mihály, László, Katalin.	Mátyás † 1572. családi viszonyai nem ismeretesek. János? Lajos? Dorottya, Henyei Miklós lo- vassági parancs- nok neje Zsófia Bradács Istvánné. Ferencz, Balázs, Gábor, Imre, Anna, Bakochai Pálné.

LÁNCZY GYULA
„SZÉCHÉNYI PÁL KALOCSAI ÉRSEK“
CZÍMŰ TANÚLMÁNYÁRÓL.

Történetíróink legifjabb nemzedéke egy részénél veszedelmes irány kezd lábra kapni. A régi, nemzeties szellemet megtagadva, átvinni a modern lágymeleg és folyvást alább-alább transigáló politika irányát a múltba; tömjénezní a bécsi udvari köröknek, dicsőíténí a reactiót s a clérust, (ez a kettő ugyan nem mindig azonos!) ellenben az elvek nagy bajnokait, a határozott czélokért küzdött nemzeti hősöket aulicus felfogás szerint ítélni meg; könnyű vérrel pálczát törni felettök, kicsinyleni, gúnyolni őket s a honfiúi kegyelet piedestáljáról leránczigální, — egyet rúgní az elbukottak, de bukásukban is nagyszerűek emlékéen : ez felel meg a mai uralkodó áramlatnak; s mindez bizonyos czéltudatossággal történik. *Sic ítur ad astra!* . . .

Ezen, szerintem eléggé nem kárhoztatható irány követőí élén áll *Marczali Henrik*, a maga II. Józsefével. Hozzá és társaihoz (mert vannak) csatlakozott legújabbán *Lánczy Gyula* is, »*Széchenyi Pál kalocsai érsek s a magyar nemzeti politika*« czímű, a történelmi társulat által pályakoszorúzott (!) tanulmányával.

Mínthogy pedig e különben, — szívesen elismerjük — szellemesen, bár nagyon hiányos történetbúvári apparátussal írt dolgozat kizárólag az általunk felőlelt Rákóczi-korral foglalkozik és benne több téves, ferde, sőt a positiv történelmi igazságot elfacsaró állítást és jellemzést találunk: nem hagyhatjuk szó nélkül. Ki kell lépnünk a *valódi* »nemzeti politika« méltatlanul gyanúsított szerepvívőí védelmére, a nagyratörő ifjú szerzővel szemben, mi-

nekünk, a régi — ma már divatból kimenni kezdő — nemzeti iskola híveinek; ki kell lépnünk a félrevezetett olvasó közönség iránti tekintetből, hogy kiki véleményt formálhasson magának s *audiatur et altera pars!*

Nem a Lánczy úr által dicsőített férfiú jelleme ellen van nekünk kifogásunk, — koránt sem. Széchenyi Pál érseknek mi is őszinte tisztelői vagyunk. Az ő lelke honszerelemtől égett, s nemzetének, tehetsége szerint, jól akart szolgálni. Hódolva a nemes férfiú emlékének, mindezt készségesen elismerjük felőle; sőt többet mondunk: a Rákóczi-korban a királpárti összes magyarok közül mi *egyedül Széchenyi Pált* tartjuk minden tekintetben tiszteletreméltó jellemnek, — még a Lánczy által kiemelt *gr. Pálffy Jánost* sem; kiről alább. Legfőlebb, békeközvetítő követársát b. *Szirmay Istvánt* lehetne még a kalocsai érsek mellé sorolni, — ha e hazája szerető főúrnak jelleme ellen viszont az udvari párt történetírói nem tehetnének abbeli — bizonyos mértékig jogosult — kifogást, hogy Szirmay, kir. biztos létére, a cs. hadi tanács czélba vett tervei felől Rákóczinak nagy titkokat fedett föl. Szirmay Istvánt tehát nemzetéhez vonzódo szíve túlragadta elvállalt hivatali kötelességén; s ez is lehet jellemhiba, habár honfíúi erény. *Eszterházy Pál, Pálffy Miklós, Illyésházy, Erdődy, Koháry*, stb. mind — *nullák*. Egy-két másról, kiket Lánczy fölemlít, alább leszen szó.

Tehát Széchenyi Pál hazafias jellemének, nemes egyéniségének tiszteletreméltó voltában szerzővel egyetértünk, — habár nem sorolhatjuk is a fönttisztelt egyháznagyot a Rákóczi-kor elsőrendű szereplői közé. A leghatározottabban hadat kell azonban üzennünk ama reactionárius felfogásnak, melylyel Lánczy úr, Széchenyi Pál békeközvetítói működésének méltatása közben, a *nemzeti párttal* (vagyis, mivel igen kevesen állottak ezen kívül, tehát magával a *nemzettel*), s ennek követett politikai irányával és fővezéreivel elbánik.

Vegyük pontjait sorra, s feleljünk meg reájuk. — A Századok 277. l. Lánczy úr (akár csak egy osztrák professor) a magyarok »*lázadó szelleméről*« beszél, s hogy annak szervezőit és vezéreit »*a szertelen dicsvágy magasra csapkodó lángja*« (mily frázis!) vezérlé. A következő lapon ismét, hogy a magyar politi-

kai szereplők a »szélsőségek martalékai« voltak.¹⁾ Még tovább megy a 280. lapon, hol hallatlanúl zord felfogással azt merészkedik állítani, hogy a »nemzeti párt (Rákóczi követői) a bajok orvoslását törvényszegő úton kereste.« Minek bővebb megértésére aztán, — miután még egyszer »fegyveres lázadási kísérleteket« emleget, — a 285. lapon emlékezetbe hozza az 1681. és 1687-iki »alaptörvényeket.«

Tehát Rákócziék önvédelmi s nemzeti jogvédelmi harcrai Láncey úr előtt, — ép úgy, mint a bécsi cs. k. udv. historiographoknál, — »lázasítás«, »rebellió«, sőt még feketébb bűn: »törvényszegés.«

A törvény szerintünk kétoldalú: a nemzet is, de az uralkodó is, a ki megesküszik reá, kénytelen azt megtartani. S a mint az egyik fél megszegé: fennáll-e, fennállhat-e az még a másikra nézve is kötelezőleg, sértetlenül? Avagy a törvényeket csak a nemzetek tartoznak megtartani, míg az uralkodó szabadosan s büntetetlenül megszegheti?

Vegyük a konkrét esetet. Megtartotta-e I. Leopold koronázási esküjét, hitlevelét és az 1681—1687-iki törvényeket? Feleljenek meg reá az alkotmány ádáz felforgatása, a Kollonich-rendszer életbeléptetése, a neoacquistica commissiók, a jus armorum, a magyaroknak a karlóczyi békekötésből lett kirekesztése, a Dráván túli vármegyék elszakítása, jászok-kunok zálogba vetése, a vérlázító adóexecutiók és katonai garázdálkodások, zsarolások, a protestánsok folytonos üldözése, etc. etc. Igemis, I. Lipót maga volt mindezek által a törvényszegő, — nem a nemzeti párt, nem Rákóczi, Bercsényi, kik csak végveszélybe taszított szerencsétlen hazájok fölzsabadításáért ragadtak — annyi hiábavaló kérés, könyörgés, panaszkodás után — igazságos fegyvert, szent joggal, szent jogért. Nem ők, nem a nemzet: a törvényeket kiforgatott udvari párt volt a »lázasító.«

Aztán, az az 1687-iki »alaptörvény«, a fiág örökös-királysága, a »jus resistendi«-záradék eltörlése, — mind ennek akkori teljes

¹⁾ Az ónodi abrenunciatiót érti tán Láncey úr? Azonban ez csak válasz volt az 1706-iki békealkudozásoknak császári részről történt megszakítására, s Rákóczi már 1708. ősszel újra fölvevé az alkudozások fonalát.

jogszerűségéhez, kötelező voltához a nemzetre nézve, sok szó férhetne. Tudjuk, hogy ezen, a megfélemlített rendek által kényszerűségből elfogadott »alaptörvények« kieroszakolását *Carafa* eperjesi borzadalmas hóhérolásai s a tiltakozó gr. Drasskovich országbíró másvilágra küldése előzték meg közvetlenül; tudjuk továbbá, hogy ezen törvényeket a *Thököly pártja* és a *munkácsiak* el nem fogadták: mert a nemzet egy része akkor is fegyverben áll vala, *és az 1687-iki pozsonyi stipulációk elleni fegyveres tiltakozás folytonossága, Thököly szereplésétől Rákóczi zászlót emeléséig soha meg nem szakadt.*

A nemzeti párt által tehát jogosan vonathatott vitatás alá az 1687-iki törvények kötelező érvénye. Ámde, ha e cikkelyeket kétségtelen hatályúak gyanánt tekintjük is: ki szegte meg azokat? a magyarok-e, vagy Leopold császár? félrevetvén az azokhoz kötött föltételeket, az országnak ősi jogai szerint megígért kormányzását. E szerint a kétoldalú szerződés egyik alkotója, a korona, önkényűleg széttépvén az okmányt, — *jogszerűleg semmissé lön az a másik szerződő félre is.*

Következőleg Rákóczi, Bercsényi és a megsértett nemzet teljes joggal emelének fegyvert zsarnokaik ellen. Lánczy úr szerint azonban e nevezett vezéreket nem a tiszta igaz hazafiság érzete vezette, mint Széchenyit: hanem nemtelen, alacsony indító okok, ú. m. »szertelen dicsvágy«, (277. l.) »hatalmi kérdés« (281. l.) és »önzés;« mit is törődtek nemzetök üdvével »az érzelmi politika ezen önös szítói,« (284. l.) kik még hozzá »rajongók és kalandos káprázathajhászok« valának! (U. o.) Sőt mennél igaztalanabb: annál epésebb és csakis egy XVIII ik századi cs. k. udv. historicus — nem magyar ember tollához illő — vádjaival Lánczy úr annyira vetemedik, hogy a 294. lapon nem átallja a fölkelés vezereit csalással és piszkos érdekléssel gyanúsítani: reájok fogván, hogy náluk »az elvek felszine alatt (tehát ezeket csak köpönyegül használták) végzetes érdekek örvénye (!) lappangott.« Ez sem elég; az önzetlen, a lovagias, a nemes és túlszerény Rákócziról még többet is ír Lánczy úr: »A »fejedelem«-nek — úgymond — ország kellett; Erdély különválása a fölkelő politika egyik sarkköve volt A magyar szövetkezett rendek fővezérét *határtalan dicsvágya*« ragadta. (294. l.)

A hány szó: annyi valótlanág, alap nélküli ráfogás, a történelem okmányilag igazolt tényeivel ellenkező koholmány. S mi czélből? Ha a szerző Széchenyi Pálnál elismeri tettei indokátul a tiszta, igaz, önzéstelen hazafiságot: miért tagadja meg ugyanezt a hősénél sokkal nagyobb szabású és legalább is szintoly nemes Rákóczitól, Bercsényitől? Miért mér *kétféle mértékkel*? — Hja, ezek nem transigáltak, kisszerűen meghunyászkodva; ezek nagy elvek emberei valának, és Rodostóban haltak meg! Rúgjunk egyet az elhúnyt oroszlánokon, dobáljuk be sárral emléküket!

De csöndesen; fölháborodni, érzékenykedni nem szabad, — okokkal és adatokkal harczoljunk. Tehát Rákóczit és Bercsényit, Lánczy úr véleménye szerint, nem hazafiság: hanem »*érdekek őrvényei*«, »*hatalmi kérdés*«, »*önzés*« (vagy *önös czélok*, a mi egyre megy), és »*szertelen, határtalan dicsvágy*« vezérlék tetteikben; mert Rákóczinak »*ország*« kellett.

Ha ország kellett volna neki, — mondjuk mi, — hát akkor ott volt az őt 1707-ben királyául meghívott *Lengyelország*, ott volt a Nagy-Péter czár által számára felajánlott s kínálva kínált Jagelló-korona, melyet egy őse, Báthory István már dicsőséggel viselt. És mit tőn Rákóczi, szemben e fényes ajánlattal? Jól tudjuk; boldogtalan hazáját, küzdő nemzetét kétséges helyzetében elhagyni nem akarván: *nem kellett neki az idegen királyi korona*; de minthogy azt kereken elutasítani a hatalmas Péter czár haragjának provocálása miatt nem vala tanácsos: az igaz magyar, a túlszerény fejedelem, hogy a koronát magától szép szerével elháríthassa, — Péter versenytársának, XII. Károly svéd királynak izente meg titkon a dolgot, kérvén: segítsen rajta, húzza ki őt e bajból! Károly segített is: kiverte Péter czár hadait Varsóból s Leszcinszky Szaniszlót trónjába visszaiktatá. Íme, így kellett a *korona*, az *ország*, a *hatalmi érdek*: Rákóczi Ferencnek!

Úgyde — mondhatná talán Lánczy úr, — neki nem a lengyel trón: ő neki őseinek országa: *Erdély* kellett. Igenis, ennek Rákóczi választott, beiktatott uralkodó fejedelme volt, és a külön vált Erdélyt az 1706-iki békealkudozásokor a szövetkezett rendek egyik főfeltételként követelték; de nem azért, hogy Rákóczinak »*országa*« legyen, — hanem a történelem közel két százados tanúl-

ságához képest, *mint a magyar alkotmány természetes biztosítékát, az osztrák ház túlkapásai ellen.*¹⁾

Ez lesz vala ugyanis az igazi *garantia*. Azonban, jól jegyezzük meg, e föltételt is a két ország rendei követelték, és *nem Rákóczi*. Sőt nyilván tudva van, hogy e honszerető, nemes és önzéstelen fejedelem mind 1706-ban Érsek-Újvárott (tehát hatalma tetőpontján,) mind pedig 1711. januárban a salánki értekezleten ismételve megkínálta *erdélyi fejedelmi diplomája visszaadásával* és hűségesküjök alóli fölmentéssel a tanácsurakat, rendeket: *nehogy az ő személye és fejedelemsége a béke megkötésében akadály legyen.*

És erre a férfúra meri Láczy úr ráfogni, hogy *önző*, hogy *érdekhajhászó*, *határtalan dicsvágyó* vala, s hogy nem a haza üdve, hanem *ország bírása* kellett neki? Ellent mond Önnek a megczáfolhatatlan történelem! De a lengyel koronán és Erdélyen kívül is, ha »ország«, még pedig *örökös* és nem választás alá eső fejedelmi méltósággal, képezi vala Rákóczi Ferencznek »alig takart aspiratióját:« ott volt még egy; maga kínálá neki I. József császár 1706-ban gr. Wratislaw cancellár által s úgy neje Hesseni Charlotte hercegnő útján, — magyarországi és erdélyi összes birtokai s számos egyéb dús javadalom mellett, — a német birodalmi *Burgau* grófságot, melyet hercegesíteni fog, Rákóczira és családjára, mint a római birodalom fejedelmeire, *örökös uralkodói joggal*. És Rákóczi? . . . Bár ezen ajánlat előnyös voltát elismerte s József jóindulatát köszöné, — *nem fogadta el* azt: mert a szövetkezett magyar rendeknek letett esküje, hogy mindig kitart velök, tiltotta.

Nem álmok ezek, hanem valóságok.

Ne igyekezzünk tehát erőnek erejével befeketíteni e nagy, e véghetetlenül nemes jellemű s ideális gondolkodású férfiú emlékét, a történeti hűséggel homlokegyenest ellenkező gyanúsításokkal. S ha Rákóczi olyan elbizott és »határtalan dicsvágyó«: valjon megírta, megírhatta volna-e azt a magát »édes nemzetéért nem

¹⁾ Ezt köztudomásulag még maga *Pázmány Péter* is szükségesnek tartá, ismert drasticus nyilatkozatával: Ha Erdélyben magyar fejedelem nem ülne, — *mindjárt gallérunk alá köpnél nekünk is a német!*

egyszer, de százszor is megalázni kész» érzületéről tanúskodó *engesztelő levelet* 1711-ben József császárhoz? És ha oly »önző«, a minőnek Lánczy úr véli: vajjon nem tartotta volna-e meg több mint egy millió kétszázezer holdra rugó rengeteg családi jószágait, melyeket neki a szathmári béke — úgy, mint Bercsényinek is az övéit — minden megalázó föltétel nélkül, sőt, mondhatni: gyöngéden biztosított? Ám ő ezt az óriási vagyont — mindenét — odalökte, és lőn földönfutóvá — *elvéért!* Vagy éppen az ily *elvek emberei* nem bírják Lánczy úr tetszését?

Nem kerülte ki figyelmemet az sem, hogy szerző, Rákóczi czíménél a »*fejedelem*« szót (294. l.) nagy gúnyosan idéző-jelek közé teszi. Ő, a ki értekezésében (297—298. l.) az azon kor jellegét képezett (egyébiránt korunkban is nagyon burjánzó) czím-, rang- és etiquette-kérdések fölött csufolkodva tör pálczát: most íme, maga esik a *Wratislawok*, *Seilernek* hibájába, midőn (Stepneynél, Hamel-Bruininxnél továbbmenve, kik Rákóczit mindig »*Prince*« czímmel illetik) kétségbevonja a született és választott fejedelemnek Európa leghatalmasb uralkodóitól elismert czímét. *Ez* már magában is mutatja, miféle táborba tartozik Lánczy úr!

Rákóczi mellett ő egyúttal *Bercsényit* is vádolja érdekvadászattal, önzéssel, rang- és hatalmi vágygyal. — Gróf Bercsényi Miklósnak, a roppant terjedelmű unghvári és hód-mező-vásárhelyi uradalmak s úgy Brunócz, Temetvény s egy csomó egyéb jószág büszke urának nem volt se szüksége, se érzéke anyagi érdekeket vadászni; díszes állásai, czímei, hatalmi köre is, ambíciójának s tevékenységének megfelelők. Már 25—26 éves korában arany sarkantyús vitéz, kir. kamarás és tanácsos, Ungh vármegye örökös főispánja, huszárezredes, Szeged várának s a hozzátartozó véghelyeknek főkapitánya, azután bányavidéki vice-generális és a felső-magyarországi XIII. vármegyének kir. főhadi biztosa s országos ügyekben főkövete volt. Mind ezen, még a háború kitörése előtt bírt tekintélyes, fényes állásai tág teret nyújtottak neki; de, ha mindez ki nem elégitette volna nagyratörő tettvágyát: ott volt a szikrázó szellemének tündöklötésére oly alkalmas *udvari cancellári méltóság*, (»*cujus esset capacissimus*«,) melyet 1704-ben a királypártiak, az udvar feljánlottak neki, — megolvashatja az illető ügyiratokat az orsz. levéltárban Lánczy úr ma is.

Ámde Bercsényi ilyes csábító ígéretekkel (lám, ha csakugyan oly önző, oly *dicsvágyó* lett volna!) a nemzeti ügytől nem vala eltántorítható; ő is, jellemének egész vaskövetkezetességével, az *elvek*, nem az *érdekek* embere akart s tudott maradni mindvégig, és részéről 1711-ben szintén odadobta áldozatúl az ügyért Unghvárt, Hód-Mező-Vásárhelyt és a többit.

S ily férfiakat vádol önzéssel Lánczy úr! Hát ez az a gr. Széchen Antal úr által fennen dicsért »*történelmi tárgyilagosság*?« ... Köszönjük szépen! Sőt mi részünkről nem vagyunk képesek föllelni Lánczy művében azt a nevezett bíráló által kiemelt »nagy adat-bőséget és sok fontos kútfő-ismeretet« sem; ellenkezőleg, szerző forráskészletét feltűnően hiányosnak, szűknek és egyoldalúnak találjuk. Mert Lánczy nem nézett át egyebet — legalább idézeteiből ez látszik, — mint az Archivum Rákócziánium diplomatiái osztálya három kötetét s a Millerféle Epistoláriumot, — e két kiadványból állítá össze tanulmányát, Horváth Mihály Magyarország Története, itt-ott az 1715-iki törvénycikkek, és — tán egy helyütt — Károlyi Sándor önéletirata segélyével. És így, nemcsak hogy eredeti bűvárlatról szó sincsen nála: de sőt a kiadott kútfők nagy részét is, nevezetesen a benünket a nemzeti párt vezéreinek nézeteivel megismertető forrásokot, pl. az Archivum Rákócziánium had- és belügyi osztálya hét kötetét, Rákóczi emlékiratait, az ő és Bercsényi levelezéseit, stb. merőben figyelmen kívül hagyta. Mintha ezen *elsőrendű kútfők* nem is léteznének! Pedig hát, már akárhogyan fogjuk is fel a dolgot, de Rákóczi és Bercsényi mint az ügyek főintézői, mégis csak meghallgatandók volnának. Ezért is oly egyoldalú s irányzatos aztán Lánczy dolgozata; és még gr. Széchennek is felötlük, hogy szerző mily föltétlenül hitelt ad a hazai viszonyokkal kevésbé ismerős idegen minster Stepney ítéleteinek. Ellenben Rákóczi, Bercsényi levelezései? — Noli me tangere!... Azokra súlyt fektetni, sőt még talán tudomásúl venni is fölségsértés volna a loyális szerzőnek.

Legkirívóbban feltűnik Lánczy úr kútfőismereteinek hiányossága azon képtelen állításából, a mit I. Lipót és József császáról ír. Szerinte ugyanis ezen uralkodók »*emelkedett nézpontú bölcs belátása valóban fejedelmi magaslathban lebegett*« még egy

Savoyai Eugen államférfúi felfogása fölött is. (291—292. l.) Bocsánat, de ilyen jellemrajzi caricaturát még aligha rajzolt valaki. Ilyet állítani egy *I. Leopoldról!* Igazán, *difficile satýram non scribere.*

Midőn a spanyol örökösödési háború kitörése előtt XIV. Lajos és I. Leopold között még békés viszony állott fenn, s a francia külügyminister Barbesieux, Bécsben a császár főministerével (Strattmann vagy Salm; emlékezetből írjuk,) királyi ura terveiről beszélgetne, — egyszerre az osztrák minister irigy szemekkel fölsóhajt: »Monsieur, minő boldog Ön, hogy *oly uralkodónak lehet ministere, a kinek van saját akarata!*« Íme, Lácncy úr, a »nagy« Lipót császár jellemzése — saját ministerétől! Ehhez nem kell commentár, vagyis inkább: commentár hozzá Lipót uralkodásának egész története.

Igaz, Lácncy úr őszintén megvallja, hogy az ő föntidézett »magasan lebegő« véleménye Leopold császárról és Józsefről csak »benyomás, *miután e két uralkodóra nézve részletes ismeretekkel ő nem rendelkezik.*« (292. l.) Szép, hogy bevallja, — de különben is elárúlná műve. Hanem, minek ír hát akkor *épen ezen uralkodók koráról* behatónak lenni akaró historico-politikai tanulmányt?

További bizonyossága kútfőkben való ismeretlenségének az, a mit *gr. Pálffy János* bánról és az *ónodi gyűlésről*, különösen ennek alkalmából Vizáról, Okolicsányi Pálról ír.

Pálffyról ezt mondja, új dolgokra akarván tanítani a kortörténet-írókat: »Hogy a rácz ellenforradalmi guerilla nagyobb merveket nem öltött, *abban a horvát bánnak kiválóbb része lehetett, mint azt történetünk eddigelé elismerte.*« (294. l.)

A dolog ekként áll. Az iszonyokban gazdag rácz dúlások eleinte roppant mérvűek voltak, nagyobbak már nem is lehettek volna; s hogy később csökkenének: az egyedül annak a kérlelhetetlen vas-szigornak eredménye, a melylyel Rákóczi, a sok szép szóra, intésre nem hajtó vad ráczságot, Titelig, Bácsig és a Száváig lenyomuló hadjárataiban visszatorlásúl tüzzel-vassal irtotta és irtatta. (Rendelet adatott ki, hogy rácznak nincs pardon.) Több mint 120,000 rácz s horvát vérzett el kurucz kardok alatt.

Így végre nagyon megfogyott fegyverfogóik száma és a félsz lelohasztá harczai kedvöket.

A mi már Pálffy-t a bánnt illeti: ő az udvar iránti vak buzgalmában még fegyveres erővel is felhajtattott a Száva-Dráva közéről minden csak mozdúlni és rabolni, gyűjtogatni képes rácz csürhét, szerencsétlen hazúja Magyarország pusztítására. Igenis, a bán csak úgy, mint a vad Heister, megtúrte, hogy gyilkos ráczai a magyar nőknök emlőit s a férfiaknak, gyermekeknek egyéb testrészeit metéljék le s minden képtelen iszonyatosságokat elkövessenek. Egy *idegen*, a lovagias *gr. Starhemberg Guido* cs. tábornagy volt az, a ki 1706-ban a Pálffy János féktelen horvát-ráczt csordáinak rablásait, kegyetlenkedéseit nem tűrhetve, hogy ennek gátot vessen: századonként beosztatá őket a császári rendes csapatok közé; közülök hatszázat pedig »mint nem katonákat, hanem *javíthatatlan zsicányokat*« csúfosan kicsapatván a táborból, hazakergetett.

Pálffy János féktelen indulatos, dühös, vérengző ember volt honfitársai iránt. Sok igaztalanúl kiontott magyar vér és sok fölperzselt magyar város, helység hamva nyomja az ő lelkét. Az elfogott kuruczok közül nem egyet, a cartell-szerződés megsértésével, kivégeztetett, köztük oly előkelő főhadi tiszteteket, mint a vitéz Béri Balogh Ádám dandárnokot. A szathmári béke megkötésében is b. *Ebergényi Lászlónak* van igen sok érdeme, mit kevesen tudnak; mert ő volt, a ki a dühöngő s Károlyi leveleit vadállatként lábaival taposó *Pálffy-t* nem egyszer visszatartóztatta a végleges szakítástól; csillapítá, kérte, okszerűen, szeliden vezette.

Mi Pálffy-t még tisztességes embernek sem tartjuk: mert 1711—12-ben *Bercsényinek orvól megöletésére bérgyilkosokkal szövötkezett*, — és csakis a III. Károly által megkérdezett Savoyai Eugen nemes kijelentése: hogy ő orvgyilkosok által ontandó vérrrel kezét be nem mocskolja s ezt ő Főlségének sem tanácsolhatja, — háritá el e gyalázatos merényletet. (Az idevonatkozó ügyiratok megvannak a cs. kir. hadi levéltárban; fölötte tanulságosak!)

Ilyen ember volt Pálffy János; és ily férfinak tulajdonítaná Lánczy úr a rácz kegyetlenkedések csillapítását?

Az *ónodi gyűlésről* Lánczy úgy ír, mint Wagner, vagy bár-

mely más cs. k. udvari történész: »*A forradalmi elbizakodás* nem maradt a fenyegetésnél; az ónodi gyűlés jószágai elkobzására ítélte az érseket . . . *A forradalmi láz vérszomjúságra fajult* s a fékevesztett indulatok a *gyilkosságban* kerestek kielégítést.« (295. l.) Aztán említi a lefejezett Okolicsányi Kristóf atyja Pál és »Széchenyi alter ego-ja« Viza püspök, »e hű hazafiak« elfogatása történetét »buzgó szolgálataik« jutalmául, a »nemzeti hála« fejében. Hozzá tévén Okolicsányit illetőleg, hogy »a túróczy (helyesebben *liptai*) nemesi család *ezen fiára méltán büszke lehet.*«

Valóban büszke lehet az Okolicsányi-család, — de nem ám a Rákóczinak adott becsületszavát megszegett vén cselszövő s alattomos bujtogató Okolicsányi Pálra, a haza és hitese confoederatio-elleni túróczyi factió koholójára, vagy az ő gaz terveinek áldozatul esett szerencsétlen fiára *Kristófra*; — hanem igenis, büszke lehet a váltig híven kitartott becsületes, jeles, tevékeny, s különben is országszerte elismert kiténő jogászra: Okolicsányi *Mihályra*.

Lánczy »*gyilkosság*«-nak bélyegzi Rakovszky összevagdaltatását s Okolicsányi Kristóf megsebeztetését. Azonban ez a szigorú (bár az illetők által megérdemelt) lakoltatás, csak a fölriadt szenvedélyek vihara által előidézett rögtönös *vérengzés* és nem eleve föltett szánt-szándékos bosszú műve vala, — tehát nem is gyilkosság. De, ha már Lánczy annak minősíti: akkor kár volt föl nem említenie, hogy Rakovszky Menyhértet nem ám a »forradalmi« párt fejei: *Rákóczi* (ki a lábaihoz menekült túróczyi Platthy Sándort megvéde,) vagy *Bercsényi* (ki kardjának csak lapjával ütött Rakovszky vállára,) hanem a Széchenyi Pál békéltető művének befejezője: a transigáló *Károlyi Sándor vágta volt agyon, kard élével sújtván halálos csapást a fejére*. Lássa Lánczy úr, az a »*gyilkos*« az ön kedves, nagyrebecsült *Károlyija* volt! Erkläre mir Graf Örindur diesen Zwiespalt der Natur.

Mathai Viza János neszter-fejérvári püspök és kalocsai nagyprépost történetét, úgy látszik, nem ismeri a pályakoszorús szerző, mivelhogy csak a diplomatiái kútfőket forgatta, s azokból ítélte róla. Ha azonban egyéb forrásokba is betekint: meg fogta volna tudni, hogy az »alter ego« *Széchenyi Pál politikáját már az 1707-ik év elején megtagadta*. E főpap ugyanis az 1706-iki békealkudozások keserű tanulságait meg nem emészthetvén, lel-

kéből megutálá a bécsi udvart, s 1707. martiusban Nagy-Szombatból a kurucz táborba jött. Eszterházy Antal Bercsényihez küldé őt Besztercebányára. »*Amice, ad quid venisti?*« kérdé ez csudálkozva a püspököt. »*Én az confoederatióra gyűttem!*« felelt reá egyenes szóval páter Viza, eddigi dolgait szánva-bánva s a hódolati esküt Rákóczinak tüstént le akarva tenni Bercsényi kezébe. A kurucz fővezér előtt kissé gyanúsnak tűnt föl ez a gyors fordulat; kémnek gondolta őt, s nem vette föl az esküt, hanem míg a dologról a fejedelmet értesitené: a püspöknek egyelőre a hésztercei collegiumban maradását rendelte el. *Ez volt az a Viza »fogsága.«* Azonban a fejedelem csakhamar magához hivatá a püspököt, s miután szándékai öszinteségéről meggyőződék: hűség- esküjét elfogadván, a váradi káptalan fele részben Bakó János nagyprépost által hírt *aszalai uradalmának* másik fele haszon- élvezetével gazdagon dotálá. Ez volt íme az a *nagy mártíromság*, a melylyel a kegyetlen Rákóczi szegény Viza püspököt lakol- tatta!¹⁾

Az ónodi gyűlés alkalmából Viza ép úgy *nem volt elfogva*, mint Okolicsányi Pál vagy Kálmáncsai István consiliárius (kinek ugyan még a hajszála se görbült vala meg), vagy Szmertnik le- fejezve: *É remélvénket a bécsi ulvari körök szándékosan költötték, hogy az ónodi tragoediát vémségesen túlozva, a külhatalmak diplo- matiáját félrevezessék s Rákóczi ügyének támogatásától elállásra bírják.* Ezt Lánczy úrnak tudnia és figyelembe vennie kellett volna.

Végre a mi Széchenyi Pál — és tegyük hozzá: hű társa Szirmay István — jószágai elkobzását illeti: a császáriak is szél- tére ezt tették, a hol bírták, a Confoederatió híveivel; ezek részé- ről is tehát viszont a jószág-lefoglalás általános elvül mondatott ki mindazokra nézve, a kik a Szövetkezett Rendek hatalma alatt álló területeken bírván, a hitet a nemzeti szövetségre bizonyos határidőig le nem tették. Széchenyi Pálnak és Szirmaynak elnéz- ték ezt több éven át; sőt az ónodi gyűlés után is Rákóczi csak

¹⁾ Igen jellemző, hogy Viza példáját követte (Lánczy ugyan erről is hallgat) *Széchenyi Pál másik meglátja is*: titkára és oldalkanonokja, a nagyeszű *Brenner Domokos Antal* hántai (azután szepesi) prépost és veszprémi kanonok, később Rákóczinak varsói, berlini, utrechti és párisi követe.

fájó szívvel rendelé el reájok nézve e kényszer-rendszabályt: de az elv kedvéért meg kellett tennie. A példa rossz következményekkel járt volna. Nincs tehát helyén *nemzeti hálátlanságról* szólni.

Az sem utolsó mondása Lánczy úrnak, hogy »az ország *törvényes föméltóságai* Bécsben székeltek.« (293. l.) Mihelyt magyar méltóság s *Bécsben* székel: mindjárt *nem törvényes*, talán az egy udv. cancellárt kivéve.

De Lánczy úr igen könnyen bánik a *törvényes* szóval — mikor az a labancz-pártot illeti. Így az 1708-iki pozsonyi, rémítően csonka pártgyűlést is »*törvényes országgyűlés*«-nek nevezi. (299. l.) Tudja-e Lánczy úr, kikből állott ez az »országgyűlés?« Mivel kútfő-ismereteihez a föntebbiek után nem bízhatunk, tehát elmondjuk mi. A Confoederatióba belépett és ennek oltalma alatt álló vármegyék és városok (az országnak legalább *háromnegyed része*) nem képviseltették a pozsonyi gyűlésen magokat, — pedig Rákóczi nem tiltotta, sőt a követek útlevelleit kiállíttatni késznek nyilatkozték, — azonban a törvényhatóságok a vett regulisokat *felbontatlanul* küldötték be a fejedelemhez, hűségük jeléül, még oly határszéli megyék is, mint pl. *Trencsény*.

Hanem néhány — különösen nyugati — vármegyében, melyeknek területe ugyan szintén Rákóczit uralja vala, voltak egyes cs. helyőrségekkel bíró — különben körülzárolt — erősségek; pl. Pest-Pilis-Solt megyében *Buda* és *Pest*, Esztergomban *Esztergom*, Komáromban *Komárom*, Mosonyban *Magyar-Óvár*, Pozsonyban *Pozsony*, *Vöröskő*, Sopronyban *Soprony*, *Fraknó*, Győrben *Győr*, Vasban *Német-Újvár*, *Monyorókerék* várak, s ezekben némi beszorúlt, vagy helyben lakó curiális nemesség.

- Tehát ezek a csekélyszámú nemesek, a német parancsnokok nyomása alatt megtették magokat *vármegyéknek*: választottak magok közül vice-ispánt, szolgabíró, stb.; úgy hitták őket, hogy »*labancz vármegye*«. Hatáskörük a várak ágyú-lőtávoláig, vagy a ki-ki-esapó helyőrségek száguldozási határáig terjedt, föladatuk lévén e hadak számára élest, adót kivetni a szomszéd falukra. Ezek a »*labancz vármegyék*« s a helyőrségelt kir. városok küldtek aztán magok közül már mintegy »*követeket*« arra az 1708—1710-iki pozsonyi gyűlésre.

Mindazáltal, ezen »országgyűlés« illetén szerkezetét országvilág jól tudván: végzeményeit senki komolyan nem vette, s a törvénykönyvbe azok sem akkor, sem utólag be nem iktattattak. Még a szathmári béke után sem merték e becikkelyezést sürgetni a legaulicusabbak sem, s ezért nincs I. József alatt hozott törvényünk. Ámde Lánczy úr reactionáriusabb az Eszterházy Pálok, Koháry Istvánok, Illyésházy Miklósok semper fidelis phalanxánál: mert ő neki az 1708-iki pozsonyi conventiculum mindezeknek daczára is »törvényes országgyűlés.«

Íme, ennyire vezetnek azok a túlon túl-loyáliskodó hajlamok és irányzatok, azok a »jelen benyomásainak (hunyaszkodó modern áramlatnak) szerencsés és mesterkéletlen (??) összekötései a múlttal,« — a mint magát a Lánczyval, úgylátszik, rokon-gondolkodású gr. Széchen pályabíráló úr kifejezi. Koszorúzó és megkoszorúzott hadd örvendezzenek tehát egymásnak!

Minekünk azonban a föntebbieket, helyreigazításúl, a történelmi igazság és sárba kevert nemzeti hősök kitisztázása érdekében el kellett mondanunk, akár tessék némelyeknek, akár nem. Divat ugyan mai napság, a politikai összezsugorodás korában, a fényes ideálok, nagy eszmék s elvek embereit kigúnyolni, lenézni, kivált ha tragicus küzdelmükben elbuktak, — és a sikernek tömjénezni, a hatalomnak hódolni, mert »*victrix causa Diis placuit . . .*« Úgy tetszik, hogy Lánczy úr is ezt az irányt akarja szolgálni. Ám tegye; de engedjen meg nekünk, — mi már csak megmaradunk ezentúl is a példaszó második része mellett: »*sed victa — Catoni.*«

THALY KÁLMÁN.

KÜLÖNFÉLÉK.

SZABADKA, SZ. KIR. VÁROS, NEVÉRŐL.

A városunkra vonatkozó legrégibb okmányok 1391. óta és a török hódoltság idejéből, valamint ezután is 1743. évig kelt irományok kizárólag *Szabadka* néven említik városunkat, — Szegeden 1580-ban egy *szabadkai* utca is volt.

Ezen név tisztán magyar eredetű, a miből a helység első lakosságára is következtethetünk, és pedig oly helységet jelent, a hol *szabadosok*, azaz szabadalmazott jobbágyok vannak. Szabadka neve e szerint egyértelmű Szabadhely, Szabadszállás helységek nevével.

A Szabadka név írását tekintve a régi okmányokban túlnyomóan a physiologiai okok követelte kiejtés szerint *t* vagy *th*-vel van írva; újabban rendszeren a helyes írást szabályozó etymológia szabályai szerint a *szabad* szóból származtatván, *d*-vel íratik Szabadkának a régibb Szabatka vagy Szabathka alakok mellett. (Így írjuk: barát-ság és nem barátsság!)

Városunknak ezen legrégibb és eredeti nevéen kívül más idegen és pedig szláv eredetű nevével is találkozunk; a szerbek t. i. *Szuboticzának* (a bunyevácok *Szubaticzának*) mondják. Ezen elnevezés azonban okmányaink határozott adatai szerint semmi esetre sem lehet az eredeti, vagy Szabadkánál régibb neve városunknak. De még az sem valószínű, hogy — mint némelyek vélik — a mohácsi csata után vidékünkben garázdálkodó rácز Cserni Jovának kincstárnoka és alvezére Zubota nevéről neveztetett volna el; már csak azért is, mert ez maga Jován czárnak székhelye volt s így inkább róla neveztetett volna el. — Az egykorú Szerémi György, aki — mint Zápolya János udvari papja és mint kameniczi születésű — a rácз nyelvet igen jól értvén, Czerni Jován követeinek közbenjárója volt a királynál, és aki ezen Zubotát is említi, városunkat mindig *arx Zabattkának* írja. Pedig ha valaki, ő tudhatta jól az itteni viszonyokat; mert személyesen érintkezett és értekezett városunk akkori magyar és rácз küldöt-

teivel. S ha már akkor a Szuboticza név használatban van, lehetetlen, hogy ő, aki különben is szép ajándékaik miatt igen érdeklődött ezen rácok iránt, ezen nevet is nem említette volna, aki majdnem minden nevet ismétlés esetében változtatni szeret, így: Török Bálint, Valentinus Török, Turcus sat., vagy Czerni Jován, Jován czár, homo niger sat.

Szerémi kortársa Verancsics Antal, akkor még Zápolya titkára, szintén csak *Szabatkát* ismer, és nem Szuboticzát. — De különben is Jován czár kora alig egy évig tartott és 1527-ben Tornonyoson (most puszta Csantavéren túl) bekövetkezett halálával véget ért. A Szuboticza név ily rövid idő alatt nem keletkezhetett. Azonban nem akarjuk tagadni azon lehetőséget, hogy már a török uralom alatt az itt lakó és az ide költözött rácok kezdték e nevet használni, a mire különben semmi adatunk sincsen; ellenkezőleg maguk a törökök is Szabadkának nevezik e helyet. Azonban kétséget sem szenved, hogy az 1687-ben ide telepített bunyevácok által, tehát a török uralom után, jött forgalomba ezen elnevezés.

Szuboticza tulajdonképen annyit jelent, mint Szombathely vagy Szombatka. Vajjon ezen névben egy, előbbi hazájokban elhagyott helységnek, vagy éppen lakhelyöknek emlékét akarták-e megörökíteni? nem bizonyos. Vagy talán Szuboticzát a Szabadka szónak — csak a hangzást tekintő népetymologia alkottá fordításának kell vennünk, t. i. Szabad = Szubot, és a kicsinyítő *ka* rag = a megfelelő *ca* az *i* köthangzóval. Így lett a magyar bakák szájában is Lichtenstein-ből Lik István, vagy a bécsi Lerchenfeldből lelkenföldje.

Annyi bizonyos, hogy e két elnevezést a török korszak után vegyesen használták, s pedig úgy, hogy Szabadka maradt e helység hivatalos neve, még rác vagy bunyevác nyelven írt okmányokban és levelekben is. A *Szubotica* nevet csak néhány magánjellegű rác írásban, a szegedi várparancsnokság egy-két német iratában (1727. és 1737. évről) és néhány vidéki iparosnak német levelében (1787-ben is Sobotitz, Suppodizza, Szabadicza alakokban) találjuk. Itt helyben is egy 1734. apr. 15. kelt bunyevác naelvű nyugtatványon látni aláírva; *u Szubotici*; de a kapitány hitelesítő aláírása: Georgius Sucsich vicecapitaneus *Sabatkien*sis.

Városunk hivatalos neve Szabadka akkor is megmaradt, a midőn e helység, mint a tiszai határőrvidék egyik főhelye, katonai sáncczáz (fossatum) lett; míg az 1743. évi máj. 7-én kiadott kegyes privilegium e helységet a határőrvidék megszüntével a katonai kormányzás alól felszabadítván, szabadalmazott kamarai mezővárossá tette, megengedvén egyszersmind, hogy eddigi nevét

is *Szent-Mária*-ra változtassa: »locus huiusque militaris Szabatka nuncupatus non amplius Szabatka, verum *Szent-Mária*.«

Városunk tehát most cserélt először nevet. Valószínűleg az új telepedésnek kezdete óta itt lelkeszkedő és híveinek változó sorsában feláldozóan résztvevő Szt.-Ferencz rendű barátok ajánlatára és buzdítására történhetett ezen, nem épen mindennapi tény, hogy e helység múltjával szakítván s régi nevét elvetvén, egész újat vegyen fel. Nem lehetett nehéz dolog azon korban s ily vallásos néppel szemben, mint a bunyevác volt, az egyes intézőket rábírní, hogy az ország védasszonyának, a B. Szűz tiszteletére reá álljanak a névcserére és a kegyes uralkodónőtől, ennek megerősítését is kérjék; annál is inkább, mert mint beköltözöttek, régi emléket nem is kockáztattak. De meglehet, hogy a vallási buzgalmon kívül valami más titkos rugója is volt; talán a róm. kathol. bunyevácok és a schismatikus szerbek közötti féltékenység volt amaz ok. A névesere után a szerbek *szt.-máriáinak* csufolták a bunyevácokat, míg magukat dicsekedve *szabadkaiak*nak mondogatják vala.

Tehát 1743. óta *Szt-Mária* volt városunk neve, s az használtatott egyaránt latin, magyar, német és rácz nyelvű iratokban; számos folyamodvány és hivatalos levél azon korból bizonyíthatja azt. Mindenütt *Szt.-Máriá*-nak van írva, néha szláv végzetel fordul elő, németek pedig néha *St.-Mária* alakban írják, de soha és sehol sincsen latinul írva *Scta-Mária*.¹⁾

De jóllehet a *Szt.-Mária* nevet a helybeliek hivatalosan és következetesen használták is, a nép még sem tudott oly könnyen a megszokott régi *Szabadka* névről leszokni, s a nép révén még messze vidékben ezután is még sokáig fel-feltűnedezik a *Szabadka* név. Sőt a magasabb hivatalok is csak sokára tanulták meg az új nevet, s legérdekesebb a dologban az, hogy gyakran mindkét név egymásmellett szerepel ugyanazon iratban. Így például 1750-ben maga a kamara elnök Grassalkovics levele *Szt.-Máriára* van címelve, míg belől a szövegben *Szabadkáról* van szó. Egy kún-szt.-mártoni levél 1778-ból is mindig *Szabadkáról* beszél, és külcíme a *szt.-máriai* bírónak szól *Szabadkán*!

Így maradt a dolog 1779. évig. Városunk t. i. ezen év jan. 22-én a szab. kir. városok sorába emeltetett és febr. 19. tisztán *Mária-Theresia* királynő kegyelméből, a városnak e részbeni kérelme nélkül, sőt tudtán kívül, neve újra meg lett változtatva s pedig *Mária-Theresiopolisra*. — Ezen új, görög végű város név

¹⁾ A kalocsa-egyházmegyei újabb név-tárakban (schematismus) zárjelben udvariasan *Szt.-Irmánok* is iratott; de ezen név alakja még soha nem volt használatban.

ezentúl egyaránt hivatalos volt minden nyelvű okmányokban, csak ritkán találkozunk annak magyar vagy német fordításával. (Mária Terézia városa vagy Mária Theresienstadt.)

De azért, mint előbb a *Szt.-Mária* nem volt képes a régi *Szabatkát* a néppel elfeledtetni, úgy ezen új név mellett is igen gyakran találkozunk még a Szabadka névvel,¹⁾ de *Szt.-Mária* többé nem fordul elő. — Végre a nemzeti érzelem felébredése korában mind jobban s gyakrabban feléledt s használatba vétett az ősi név is, a mely kivált most a magyar szövegbe idegen hangzása s hosszúsága miatt nem nagyon beillő *Mária-Theresiopolis* nevet legyőzvé, nemsokára, privilegium nélkül is, közhasználatuvá lett. Az 1834. évi városi jegyzőkönyvek között a criminalis jkönyv, az első, a mely magyarul vezetetik s pedig *Szabatkán*; a többiek pedig latinúl és Theresiopolisban; épen így 1835-ben és a következő években is. A gazdasági gyűlések jkönyve 1836. évben magyarul íratott de *Theresiopolisban*, míg nem apr. 9. óta ez is *Szabatkát* ír. A politikai jkönyvek csak 1839. jan. 1. óta íratnak magyarul s *Szabatkán*.

Vajjon mily törvényes alapon, felsőbb engedély vagy legalább magistratualis határozat alapján történt e változás? ennek a jegyzőkönyvekben nyomát sem találjuk. Hihetőleg csendes hallgatag megegyezéssel történt; a nélkül, hogy a dolgot megvitaták volna, egyszer csak azon veszik észre magukat, hogy a várost kir. privilegium nélkül is át-, s pedig régi nevére visszakeresztelték; különben mindenütt s pedig egyszerre kell vala ismét Szabadka névvel találkozunk. — Végre csak az 1845. évi jan. 20. tartott tanácsülésből kéri a város *pecsétjét* magyar körirattal elláthatni, amit a márt. 27. kelt. kir. privil. meg is engedett. S ezóta a város hivatalos neve ismét *Szabadka* lett. 1850. apr. óta a Vojvodina korában a behozott német nyelvvel együtt a németes *Mária-Theresiopel* lett hivatalos használatú, míg végre 1861-ben újra a magyar *Szabadka* vétetett elő; de azért a *németek* és a kalocsai egyházmegye latin névkönyve csak *Mária-Theresiopolisnak* nevezik (a főplébánia védszentje Szt.-Teréz) jólehet utóbbi a *Szabadka* nevet is használja. — A szerbek és a bunyevácok *Szoboticának* szeretik mondani, de a lakosság nagyobb része következetesen a hivatalos és magyar *Szabadka* nevet használja.

E helyen még meg kell említenünk, hogy a mi városunkon kívül még más, *Szabadka* nevű hely is van az országban. Egy

¹⁾ Így 1822-ben Baranya vmegye, ír: a szab. kir. *Szabadka* város nemes tanácsának *Theresiopolisban*. 1828-ban pedig Bács vmegye részéről többször ily című levél érkezett: Szab. kir. Mária Theresiopolis nemes tanácsának *Szabatkán*, sat.

Szabatka Kis-Hontban a Rima folyó mellett 1567-ben említettik mint török vár, melyet a császáriak Fülek várral együtt 1593-ban a töröktől elfoglaltak; ez ma egyszerű puszta. Békés-Gyula és Csaba alatt szintén van egy *Szabadka* nevű puszta. Eredetileg *Szabatka* most *Zavadka* nevű faluk vannak még: *Ungban* Szabráncz mellett; *Sárosban* Szebentől éjszakkeletre; *Zemplénben* Homonnától nyugatra; és *Gömörben* a Garam jobb partján. — *Szobotica* falu van Krassó vmegye délnyug. részében a Karas mellett; egy *Szoboticza* már 1483. évben említettik Zala-vmegyében és ma is ott van Csáktornya és Perlak között; más *Szoboticza* van Kőrös-vmegyében Kapronczától nyugatra. Egy *Szobotist* mezőváros Nyitra-megyében és *Subotistye* falu Szerémben található. — Temes-megyében van egy sz. kir. város, melynek latin neve *Thesiopolis* (Mária nélkül), másképen *Vinga*-nak nevezetik. Régebben a postán gyakran összetévesztették ezt a mi városunkkal, és a levelekkel nem egyszer zavar történt, úgy hogy végre városunk a Helyt. tanácshoz volt kénytelen folyamodni, hogy a postakezelőket több figyelemre intse.

IVÁNYI ISTVÁN.

BÁTHORI ISTVÁN KIRÁLY
TITKOS TERVE A MAGYAR KIRALYSÁGOT
ÉS ERDÉLYI FEJEDELEMSÉGET ILLETŐLEG.

Mihály vajda erdélyi pünkösdi királysága 1600-ban sok régi tradíciót elevenített fel. Az udvari tanácsban felemlegették Erdély magatartását az osztrák házzal szemben Zápolya Jánostól elkezdve Báthori Zsigmondig. Így egy névtelen tanácsosi véleményben, mely a bécsi titkos levéltár 1601-iki »Varia Turcica« aktái közt őriztetik Báthori Istvánnak egy meglepő ismeretlen titkos tervéről találunk feljegyzést a magyar királyságot és erdélyi fejedelemséget illetőleg. A lengyel király titkos terve e szerint az lett volna, hogy *Báthori Zsigmondot magyar királylyá tegye, a lengyel kancellárt Zamojski Jánost pedig erdélyi fejedelemmé választassa*, hogy így Lengyelországgal kapcsolatosan egy erős államszövetséget alkossanak a hatalmas török és német szövédal szemben, Lengyel- és Magyarországban a Báthori, — Erdélyben a rokon Zamojski dinasztiával a kormányon. E feltűnő adatot érdemesnek tartom itt bemutatni:

A mondott emlékirat Zápolya János magatartásával kezdődik az osztrák házzal szemben. Arra az eredményre jut, hogy Erdély mindig menedékhelye volt az osztrák háztól elpártolóknak. Aztán így folytatja:

»István lengyel királynak, feltett szándéka volt, hogy a még akkor gyermek Báthori Zsigmondot — mihelyt a muszkákkal vívott harczait befejezi — ha török szakad is («per fas, et omne nefas») magyar királylyá választatja. Nagyban egyengették ennek az útját titokban. Nemcsak a magyarokat akarta megnyerni a hozzá pártoláshoz, — a cseheket s morvákat is nagy ígéretekkel édesgette. Megeskette Géczi Jánost az erdélyi gubernátort is arra, hogy ha ő (Báthori István) hirtelen kimúlni találna, még akkor sem fogja a tervet feladni (t. i. Zsigmond magyar királylyá választatását). Továbbá István király Zamojski Jánoshoz, a lengyel kancellárhoz, rokonát (Báthori Griseldist) adta nőül, bár nagy kor különbség volt köztük s neki viszont azt ígérte, hogy ha Zsigmond elnyerendte a magyar koronát, őt (Zamojskit) Erdély fejedelmévé választatja, hogy azután az ő Báthori Griseldistől származó utódai uralkodjanak Erdélyben. Ezen titkos szövetség következtében történt az is, hogy Báthori István halálával Géczi János Erdélyből a kancellárnak segítséget küldött Miksa főherczeg ellen (midőn ez utóbbit lengyel királylyá választották), Zamojski akkor (1587.) kicsinálta az erdélyi fejedelemséget, hogy ha Miksának sikerülne Lengyelországot elfoglalnia, ő Erdélybe vonúl s onnan Moldvába, hogy annak legyen a vajdája Erdély főhatósága alatt. — Zamojski tervét, hogy Erdély fejedelmévé legyen, még most sem (1600.) adta fel, még mindig táplálja a reményt, melyet István király ébresztett lelkében.«

Zamojski, hogy csakugyan óhajtott volna erdélyi fejedelem lenni, szórványosan egy-egy adat sejttenünk enged. Így mikor 1600-ban Mihály vajda ellen készült, nyoma van, mintha Báthori Zsigmonddal úgy egyezett volna meg, hogy Zsigmond ha fiörökös nélkül halna el, a fejedelemséget Zamojskinak, illetőleg fiának engedje át. Erre kérték volna a török pártfogását is a portára küldött követük által (Székely Mihály kir. biztos említi ez adatot 1600. febr. 7-én Rudolphhoz írott jelentésében. A bécsi titkos ltban van.)

De Báthori István messzeható titkos szándéka minden részében dugába dőlt, mint egyszerű tervet regisztrálhatjuk csak.

SZÁDECZKY LAJOS.

TÖRTÉNETI IRODALOM.

Die Kroatien im Königreiche Kroatien und Slavonien. írta Staré József.
Bécs és Teschen. 1882.

E munka írója nem a mérges, nem a dühös horvátok sorából való, és azért több kimélettel akarunk tévedéseiről szólni. Műve végén (152. lap) azt írja: »Közös álladalmi érdekek az idők folyamában a horvátok, és a tőlük fajlag különböző magyarok közt barátságos viszonyt hoztak létre, mely azonban a nemzetiségi cszme ébredése óta a múlt század végén többféleképp megzavartatott. Az emberiségnek folytonos haladásába való bizodalunk itt is azt a reményt tartja fenn bennünk, hogy elvégre is a kiegyenlítés mindkét fél érdekében létre fog jönni.«

Mi e sorokat, a milyenekkel hasonlókkal az egész munkában többé nem találkozunk, ismertetésünk elejére tesszük, hogy a midőn Staré ur hibáit kimutatjuk, részére olvasóinknál a bona fidest megmentstük.

Voltaképp munkájának történeti tartalma kevésből áll, és nagyobb terjedelmet foglal el benne az a rész, mely a horvát vidék ethnographiájával, a nép jellemével, szokásaival, osztályaival, társadalmi életével, nemzetgazdasági tényezőivel stb. foglalkozik; itt szerző, habár nem sok újat mond, előadásában világos és higgadt. A nép jellemzésében és szokásainak ismertetésében sok érdekest mond, tollát rokonszenv vezérli népe iránt, és mi azt becsüljük. A nép mindenütt érdekes és rokonszenves, a hol az a maga romlatlanságában feltalálható.

Két pont az, melyet Staré népismertetéséből átveszünk, hogy tágasabb körben is tudomásra jusson. Értjük a házközösséget és a zsupániák eredetét.

Miképp minden szlávoknál — úgymond Staré — úgy a horvátoknál is az álladalmi viszonyok a család alapján épültek föl, mely nem csak az atyára, anyára és gyermekekre szorítkozott, hanem egy apától származó minden férfi utódot, azok feleségeivel és gyermekeivel foglalta magával, míg az ilyen család tulságosan elszaporodván, részbeli elválásnak szüksége nem mutatkozott,

Ilyen, azonos vérből származó családok közös háztartása házközösségnek avagy zadrugá-nak neveztetik. A zadrugának minden tagja egyenlő joggal bír, ezek maguk közül családfőt választanak, ki a közösség vagyonát kezeli, viszályokat kiegyenlít, és a munka felosztásáról gondoskodik. Pogány korban a ház e feje a család papja is volt, vezette az isteni tiszteletet és rokonsága nevében hozta a kellő áldozatokat is. Az első családfő neve a zadruga összes tagjainak vezetékneve lett, maga a zadruga is tőle vette nevét. Onnan van, hogy a legrégebb horvát falvak, melyek eredetileg úgy sem voltak egyéb egy nagy házközösségnél, még ma is családneveket viselnek. Ha például valamely család alapítóját Vinko-nak (Vince) hívták, az ő utódai, valamint a zadruga, és végre az abból kifejlődött helység Vinkovci-nak neveztettek. Így az Andrijevi nevű helységet egy Andrija (András) nevű családfőtől, Vidovci helységet egy Vidtól, Petrijevcit egy Pétertől kell származtatni. Csak akkor, ha valamely család nagyon elszaporodván, annak egy része kivándorolni kényszerült, és új házközösséget alapított, nyertek a helységek topikai elnevezéseket, mert az új telepet, megkülönböztetésül a régitől, a szomszéd hegytől vagy folyótól, vagy más természeti tulajdonságoktól nevezték el. Ha valamely zadruga bizonyos iparral foglalkozott, ez az iparág, vagy gazdasági foglalkozás is szolgálhatott a helység elnevezésére.

Az előadatokkal szoros összefüggésben áll a második pont, mely a zsupaniákra vonatkozik. A házközösségek, melyek eredetileg ugyan egy zadrugából származtak, elválásuk után is rokonsági összetartozásuk tudatában maradtak, és törzset avagy zsupánságot (comitatust) képeztek, mely minden álladalmi élet alapja volt, és részben az újabb korba is áthozatott. Ezen első álladalmi egység főnöke a zsupán, mindig a legrégebb zadrugából választatott. Az utóbbinak tagjai tehát nagyobb tekintélyben állottak a többiekénél, és a nemesség egy faját képezték, annak kiváltságai nélkül. Nyugati Európa befolyása alatt a nemesség az osztály minden előjogait megszerzi, a királytól hűbérföldeket nyer, kihuzza magát és jobbágyait a zsupánság kötelékéből és kötelességei alól, míg végre saját zászlóik alatt a király táborában, vagy magán érdekükben harczoltak. (29., 30. lap) Lorenz Ottakár német író (Deutsche Geschichte I. 358. lap) a zsupánságok álladalmi viszonyát, talán azért mert főleg Cseh- és Morvaországot tartotta szem előtt, némileg másképp fogja fel, de maga Dümmler is, ki pedig a dalmát horvátokról szól. Staré fejtegetése mindenestre figyelmet érdemel a kérdés nyomozásában.

A mi e munka történeti részét illeti, abban önálló kutatásnak és feldolgozásnak nyoma sincs. Az ország sorsa, a közese-menyekhez való állása, jogi viszonya csak elmosódott vonásokban

van feltüntetve, — az a kevés is, a mi mondva van, egy beteges politikai eszme szolgálatában volt mondva. Magyarországnak ezer esztendő története visszafelé átidómíttatik a Száva mentén most feltolakodó törekvések érdekében. A Zrinyi-családot Zrinszkynek nevezi a szerző, pedig a szigetvári hőst Zrinyi néven ismeri a világ, — ettől eltérni nem volt szükség, noha a család egyik-másik tagja Zrinszkynek írta magát néha. Szegény Corvin Mátyás király túrni kénytelen, hogy horvát-magyar királynak neveztesse, a magyar királyi trón neki horvát-magyar trón, — mely eljárásban Staré már más horvát írók megelőzték. Tudjuk hogy a koronát is horvát-magyar koronának nevezték, míg legfelsőbb helyről erről el nem tiltattak.

Soha valamely magyar király magát horvát királylyá nem koronáztatta, mert erre semmi szükség nem volt. Kivételt egyedül csak Kálmán király képez, ki birodalmának határait az Adriáig terjesztette. Staré azt írja, hogy a horvátok Kálmánt a horvát trónra meghívták, de csak azon feltétel alatt, hogy Horvátország önállóságát ezentúl is elismerje. Ezek a régi dajkamesék, melyeket Staré nem talált fel, hanem csak áhítatosan, és gondolatlanul utána papol Kvaternik-nek és hasonló jó lelkiismeretű történetírók-nak(?). A szöveg egy kis bővítése, egy alkalmatlan szó kihagyása, egy hamis oklevél belekeverése, melyek a híres dalmát zárdákból mindig előkerültek, és kész az úgynevezett horvát statusjog, melyről különben a történet mit sem tud. A ki e fajta dolgozásról fogalmat akar szerezni, forgassa L. Leouzon le Duc munkáját Horvátországról: *La Croatie et la confédération italienne*.

Ha az ember a mai horvátokra hallgat, oly fogalomra kellene jutni, hogy őseik csupa szívességből ismerték el Kálmán királyt urukul. Ilyen történetírás hazánk délkeleti vidékén is czélszerű politikai eszköznek találtatik. Az erdélyi szászok is úgy tüntetik fel a II. Géza alatti telepedőket, mint valódi vasgyűrőkat, a kik az országot, ki tudja, hányszor megmentették. Ők és utódjaik kimondhatatlan nagylelkűséget gyakoroltak a magyar királyok ellen, hogy azokat fejedelmükül elismerték — habár nem mindig hűséges alattvalóik voltak.

Mily távol volt Kálmán király szerződésre gondolni, mutatja azon körülmény, hogy ismételve ment seregével Horvátországba, hogy az uralma ellen kitört lázadást hatalommal elnyomja. Vagy a horvátok saját szerződésüket megszegték?

Ismételjük, Kálmán után senki többé Horvátország királyává nem koronáztatta magát. Staré mégis több helyen personalunióról szól (14., 38., 70. lap). Szerinte közös ügyek is mindig fennállottak Magyarország és Horvátország közt, és a magyar

országgyűlés ebbeli végzései csak akkor voltak érvényesek, ha azokat a horvát tartományi gyűlés is elfogadta. (!)

Horvátország fekvéséről, álladékaról és terjedelméről szintén téves nézetei vannak Starének. Nem csak Kőröst számítja oda, mely városban, szerinte Kálmán király az »uniót« megkötötte Horvátországgal, hanem Sziszeket is. Azonban a horvátok Sziszeket soha sem bírták, és hogy a magyarok bejövetele előtt itt püspökségük lett volna, csak gyanús hitelű irományból olvastattott ki. A biborban született Constantin császár jobban ismerte az akkori Horvátország fekvését, midőn azt mondja: »A khrovátok pedig a hegyek felé határosok a magyarokkal.« Tehát nem a Dráva, nem a Száva, de még Kulpa sem választotta el a magyarokat a horvátoktól, hanem a Velebit hegység, mert ezt kell érteni a Constantin császár által említett hegyek alatt. Ezzel egészen összehangzik, a mit a Biborban született a régi Horvátország álladékaról mond munkájának további folyamában. Szerinte ez ország tizenegy zsupánságra volt felosztva, ezeket névszerint fel is sorolja. De vajjon melyik fekszik ezek közül a Dráva és Száva körén? Egy sem; hanem mind a Kulpán és a Velebiten túl.

A Dráva, Száva és Kulpa közti rész soha sem volt Horvátország álladéka. Ez már elégszer és dönthetlenül volt bizonyítva, azonban a horvátok elfogultsága a tényeket, a százados okleveleket, és törvényeket semmibe sem veszi. Rögeszméik sokszor mulatságos zavarokat idéznek elő. Kukuljevics Iván az általa kiadott Codex diplomaticus Regni Croatiae, Slavoniae et Dalmatiae II. köt. 40. lapján közli VII. Lajos francia király levelét a szentdéli apáthoz, kire távollétében az ország kormányzását bízta, tudósítván őt, hogy Magyarország határához szerencsésen megérkezett: De portis Hungariae scribimus vobis. Kukuljevics De portis Hungariae alatt magyar tengeri réveket értett (pedig nem de portibus Hungariae van írva), mire horvát hazafisága felforralt, és a szöveget helyreigazítandónak vélte, és nehogy valaki azt higgye, hogy a dalmát tengerpartot a francia király magyar tengerpartnak nevezhette, az oklevél horvát feliratában az »u luke ugarske« szavakat »dalmáthorvát« partnak magyarázta a szövegbe a Hungariae szó után Dalmatiae-t csusztatott zárjel közé.

Tehát Kukuljevics nem tudta, hogy VII. Lajos 1147. évben Regensburgtól kezdve a Duna partján Bécs felé ment, és Magyar-Óvárnál hazánk területére lépett, melyet Belgrádnál ismét elhagyott, hogy Nissán, Sofián, Filippopolison és Drinápolyon keresztül szárazon érje el Konstantinápolyt. Nem tudta, hogy a porta Hungariae nyugat felől a Duna jobb partján Haimburg alatt fekszik, valamint magyar kapunak nevezték a vereczkei szorost, mely Oroszország felől Magyarországra nyílik.

Ha Vilmos tyrusi érsek történetét a kereszthadakról olvasta volna, a horvát író *talán* nem esik oly hibába. Az idézett munka Kausler-féle német fordításához még egy térkép is van csatolva, mely a kereszties sereg útvonalát kimutatja.

A történet ott a Dráván túl a horvát aspiratiók szolgálatában áll. Emlegetik a personaluniót, a páritást (14., 38., 70. l.) beszélnek az ottani pénzverési jogról, a bán hatalmáról, és az ottani törvényhozó testületről. Staré abban Horvátország souverainitási jogát látja, hogy saját maga (helyesen: annak részére) külön pénzt veretett. Weszerle József érmészeti tábláin (E. csoport, I. tábla) harmincznál több éremábra mutattatik be, ezek közt csak 3 darab (33—35), mely Slavoniára vonatkozik. Körülírásuk: *Moneta Ducis pro Slavonia*. Vagy: *Moneta regis pro Slavonia*. Ez a tény. De vajjon ebből Slavoniának, vagy ha tesszik Horvátországnak souverainitását lehet-e következtetni? Ez esetben Stiria is, míg magyar fenhatóság alatt volt, souverain hatalmát megtartotta volna, mert IV. Béla, és V. István mint stiriai herczegek vagy kapitányok *Moneta Stiriae* veretű pénzeket köröztettek. (Új M. Muzcum 1858. II. k. 208., 209. l.) Sőt miután Buda és Brassó is verettek pénzeket, és ily jog feltételesn Kassára is volt átruházva, — miután továbbá Zsigmond király 1430. évben Pozsony városának jogot adott arany és ezüst pénzverésére,¹⁾ Nagy-Bánya pedig 1468-ban nyert ily jogot, azt kellene mondani, hogy ezek souverain városok voltak. Csák Máté pénzt veretett, no de ő rebellis volt. Giskra is hasonlót tett, miért is V. László azt a rendeletet intézte a kassai tanácshoz, hogy Giskra kir. jóváhagyás nélkül pénzt nem verhet.²⁾ Ennek értelme pedig az, hogy királyi engedélylyel pénzt verethetett volna, a nélkül, hogy felségi jog származnék abból részére. Frigyes császár 1459-ben, midőn magyar királylyá koronáztatott, János és Zsigmond bazini és szent-györgyi grófoknak, II. Lajos 1524-ben Keserű Mihály bőszniai püspöknek és Szerecsen János kir. kamarásnak adott pénzveretési jogot. Tudom, hogy a felhozott esetben a kérdéses jog egy vagy több évre adatott bérbe, úgy mint az adójövedelem nálunk, Franciaországban és másutt is bizonyos korban bérbe adatott; de azért királyaink felségi jogajkat nem adták bérbe. Tessék a horvátoknak nekünk slaviniai pénzt mutatni, mely I. Mátyás király I. végzeményének

¹⁾ Fejér X. k. 7. rész. 199. lap. Hunyadiak kora VI. 184. lap. Budapesti Szemle, Vas József cikke: A műveltség története az Anjouk korában.

²⁾ Thallóczy: A kamara haszna, 200. lap.

7-dik cikke *utáni* időből származik és akkor megalkuszunk velök Slavonia souverainitására nézve.

Horvátország önállóságának lidérceze folytonosan bántja, Starét, és beviszi őt feneketlen mocsárokba, melyekből nincs menekvés. Ki győzné a horvát írókat azokból kirántani? vagy kinek volna kedve arra vállalkozni, tudván hogy ők a fertőkből nem is akarnak kirántatni! Ott szerepel Starénál a királyválasztási kérdés is melyet ő épen nem ért. Azt mondja ugyanis (16. l.) hogy a horvátok, a szerencsétlen mohácsi csata után, a Magyarországgal fennálló statusjogi viszonynál fogva azon joggal bírtak, hogy ettől függetlenül új királyt választhassanak. De vajjon hol van ez megírva, hogy a horvátok fel lettek volna jogosítva Magyarországtól külön maguknak királyt választani? Az Árpád-ház kihalása után a nemzet többször gyakorolta királyválasztási jogát. Ily választás alapján foglalta el Wenzel és Ottotul eltekintve Robert Károly a királyi széket, így nyerte el a koronát Zsigmond, Albert, I. Ulászló, Hunyadi Mátyás és II. Ulászló. Hol van ezen esetekben nyoma, hogy Horvátország véleményét külön kérdezték volna? És a mohácsi csata utáni választások mit bizonyítanak? Látjuk, hogy mikép Magyarországon úgy a horvát részeken is, az egyik párt Zápolyaihoz, a másik I. Ferdinándhoz szított. A dombrói gyűlés 1526. december 18-án Zápolyait, a cetini gyűlés 1527. január 1-én Ferdinándot ismerte el királyául. Mindegyik trónversenyző az ország azon részében választott meg, a melyben pártja erősebb volt. De maguk a cettini gyűlés tagjai érezvén azt, hogy törvényes fejedelmök csak a magyar király lehet, felszólíták Ferdinándot, tartson magyar választó országgyűlést, hol ők szintén meg fognak jelenni, és csak ennek bevégzése után fognak ők is nyilatkozni. E gyűlés megtartatott Pozsonyban 1526. december 16-án és a cetini gyűlés a következő január 1-én csakugyan ezen választásra hivatkozik ilyképen: »Szorgalmasan meggondolván azon jogokat, melyekkel ugyanazon fenséges királyunk, hitvesével, említett fenséges királyné asszonyval együtt, a magyar szentbirodalomnak örökségi joggal megnyerésében, teljesen és elegendőképen felruházva, és ellátva van, főként ama több rendbeli megczáfolhatatlan szerződések erejénél, melyeket mi alaposan láttunk, olvastunk és ismét megolvastunk; végre a magyarországi rendelvények és határozatok szerint, azon ország karainak és rendeinek közgyűlésén, a közelebb múlt december 16-ik napján Pozsony városában annak rendszerint és törvényesen történt kihirdetett választásnál fogva, de hasonlóan figyelembe vévén ama sok kegyelmet stb. . . ezen egész nemes Horvátország királyává elválasztottuk.« Elválasztották pedig, mint a rendek oklevele mondja »ebéd előtt, midőn még éhjonnal valánk.«

A cetini gyűlés itt nem horvát statusjogra hivatkozik, hanem magyar rendelvényekre és határozatokra; és sem a dombóri, sem a cetini gyűlés nem választ külön királyt, hanem olyant, a ki Magyarországon már meg volt válatsza. Sem Zápolyai sem Ferdinánd nem álmadozik arról, hogy magát Horvátországban megkoronáztassa; és maga Ferdinánd elismertetését Horvátországban csak azon jognál fogva szorgalmazta, mely őt Magyarországon illeti.

Egyébiránt külön, és a magyartól eltérő választás megengedve sem volt, mert törvényeink Magyarország és tartozandóságának álladékát már akkor elválaszthatlan egésznek tekintették.

Vannak újabbkori analogiák.

A német részen úgynevezett pragmatika sanctió történetéből tudjuk, hogy annak elfogadtatását egy évtizeddel előbb előkészítették. A horvátok Bécsbe indított küldöttség által kijelentették készségüket a nőiág örökösödésének elismerésére (1712. év) elfogadta azt az elvet Erdély is (1722.) az örökös tartományok pedig még előbb adták beleegyezésüket az új örökösödési rendre. Ez az udvar politikai taktikája volt. Mind ez nem tette feleslegessé, hogy midőn Magyarország az 1723. évi országgyűlésen a Habsburgi ház női ágának trónraképeségét kimondá, az erről hozott törvény, mely nem pragmatika sanctió, a Magyarországhoz csatolt részekre nézve is egyuttal ne legyen hozva. Horvátországnak más időben történt beleegyezésére nem történik hivatkozás, erre nem volt szükség, mert a magyar országgyűlés a részeket is kötelezte, és abból, hogy a horvátok 1712. évben Bécsben miféle alkotmányellenes előzékenységet tanúsítottak a nőiág örökösödési rendre nézve, szintoly kevéssé következik, hogy Horvátország Magyarországtól önállóan határozhatott a successioról, mint nem következik Csehország, Ausztria, Stiria, Tirolis. stb. souvernitása. mert a dynastia 1720. és 1721. években jónak találta azoktól is egyenkint a pragmatika sanctio elismerését szorgalmazni.

A horvátok fenebbi határozata annyira nem gyakorolt befolyást Magyarország rendekre, hogy ezek épen az 1712. évi pozsonyi országgyűlésen hoztak törvényt, mely a női örökösödést Magyarországon kizárja és e törvény természetesen Horvátországot is kötelezte. A horvátok megpendíteni sem merték az általuk Bécsben magukévá tett ügyet, a király pedig szentesíté a nőiágot kizáró törvényt, és az által elismerte, hogy a horvátok, mint horvátok nem intézkednek a magyar trónról, sőt a magyar országgyűlés nélkül saját magukról sem.

Az 1687. évi, és 1723. évi (2. t. cz. 11. §.) törvényczikkekből folyik ugyan, hogyha I. Lipót minden ivadéka kihalna, az osztrák örökös tartományokban a Habsburgház többi nőági maradékai

is uralkodnának, míg Magyarország viszanyerné királyválasztási jogát, de azt semmiféle törvényből ki nem lehet hűvelyezni, hogy Horvátország külön utakon járhatna Magyarországtól.

Azonban messzire túllépnők egy kritika határát, ha mindenre válaszolnánk, a mire e könyv felhív. Mellőzük tehát azt, mit Staré a horvát törvényhozó testületről, a bán hatalmáról, és hasonló auxesisekről mond, hogy magával és a világgal (ha t. i. könyvét olvassa) a horvát királyság közel ezredéves önállóságát elhítesse.

Starének még csak azon mondatára akarunk megjegyzést tenni, mely szerint a horvátok 1848-ban Austriához szitván, ezért ők tartományi autonómiájukat visszaszerezték. Különös állítás, midőn Staré alább maga is állítja, hogy e korszak után Horvátországban a hírlapok megszűntek, az irodalom süllyedt, hogy az annyi reménnyel biztatott »Matica« egészen jelentéktelen volt, a csőtörtökönként tartott színelőadások távol sem voltak képesek érdeket ébresztetni a nemzeti művészet iránt. Mondja hogy az illirizmus helyett a déli szlávság eszméje merült fel, mely azonban nagy lelkesedést nem keltett; végre sopánkodik hogy Jelasich mily sokféle ígéretekkel biztatta a népet, melyekből azonban semmi sem teljesült.

Mind ezt mi Magyarországon igen jól tudjuk, — de a horvátok részéről ritkán hallani belátást tanúsító szót, azért azt a nyilatkozatot felemlíteni érdemesnek tartjuk.

Még is a könyv egész iránya a magyar államjog tagadása. Croatia fara da se. Ez a titkos és többnyire öndudatlan törekvés. De az újkor története bizonyítja, hogy a horvátok saját emberségéből semmire sem mehettek, és Miskatovics ez év május 4-én helyesen mondta a zágrábi közgyűlésen: hogy Horvátország csak a magyar historiai jognak győzelme folytán az absolutismus fölött támadt fel a semmiségből. Csak azóta létezik náluk »Aufschwung.«

Ezt is feljegyezte a történet az utókor számára.

PESTY FRIGYES.

Poviest Hrvatska, po vrelih napisao Tade Smičiklas. Dio dragi. Od godine 1526—1848. U Zagrebu 1879. Bolti ára 2 frt 60 kr. IV. 496. old. 8°.

Mint szerző Smičiklus mondja, ő húzta az első barázdát a meg nem munkált földön. Az általa használt források jó része szintén még nincsen kiadva. A munka az utóbbi 3 század történetét adja, kezdve a mohácsi vésztől 1848. sept. 11-ig, mely napon Jelačić átment a Dráván. A horvát történet első része (1526-ig)

úgy látszik 1883-ban fog a Matica Hrvatska tagjainak szétküldetni. Ezek száma 1879-ben 3728, 1880-ban 4827 volt. (I. az 1881. jul. 10-iki közgyűlés elé terjesztett titkári jelentést.) A tagdíj 3 frt. Az 1882-ben szétküldött könyvek bolti ára 7 fr. 55.

A második kötet 4 könyvre oszlik; ezek közt a 9-ik (XVI. század) és 10-ik (XVII. század) a harmadik korszak történetét tárgyalja, míg a XVIII. és XIX. század (11. 12-ik könyv) a 4-ik korszakot képezi. A feldolgozásnál követett módszerről, a felosztásról a szerző az első kötet megjelenése alkalmával szándékozik terjedelmesebb fejtegetésbe bocsátkozni. A következő sorok célja sem egyéb, mint a munkára addig is felhívni a figyelmet. Megjegyezzük, hogy újabban a horvátok a cseh (fonetikus) ortográfiát követik.

Érdekes volna Szlavonia (értsd Verőcze, Pozsega és Szerém v. m.-t) története is, de itt mutatványkép Fiumére szorítkozunk. A »Zrinski és Frankopán« családot ért katastrófa után (1671.) a tenger mellék a császári kamara alá került. Midőn II. József 1775-ben ott útazott, tekintettel szomorú tapasztalataira, azt ajánlotta, hogy a triesti, intendanzát szüntessék meg, a tenger melléki városok pedig csatoltassanak a határvidékhez, illetőleg Horvátországhoz. Csakugyan ily intézkedéseket tőn a királynő 1776-ban. Az 1767-ben alapított horvát báni tanácshoz aug. 9-én intézett leíratban Rieka s kikötője valamint a Karolina úttól jobbra eső birtokok, továbbá Karlovac közvetlen a horvát királyságba kebelezettek be, a többi pedig a határvidékhez csatoltatott. Horvátországban új megye alakult, a severini — ez 1778. óta Bakar, Bakarac és Kraljevic-et is magába foglalta. Az új megyét a királynő, a többi megyék módjára a báni tanács alá vetette, a kereskedelmi ügyek kivételével, melyek a gubernialis kormánynak reserváltattak; egyúttal Majláthot kinevezte gubernátornak, s severini főispánnak. A báni tanács ki is küldte 1777. oct. 20-án egyik tanácsosát mint megbízottat, ki Majláth Józseffel együtt átvette a triesti tengeri hatóságtól a tenger melléket. Rieka fényben s vigaságban fogadta a két küldöttet, 1777-ben pedig a magas kir. tanácsnak írja, hogy mennyire örvend, hogy ő benne valóságos atyát s gondos pártfogót talált. Mégis Rieka arra törekedett, hogy mint szabad kereskedelmi város minél több szabadalmat nyerjen, hogy patriciusai nemeseknek tekintessenek, a magyar-horvát országgyűlésre szavazati joggal bíró követet küldhessen. A szép álmok, melyeket az udvar a kereskedelem jövőjéről az Adrián táplált, a severini megyének kereskedelmi ügyekben rendkívüli helyzete alkalmat szolgáltatott egyaránt arra, hogy az udvar e tájékat, különösen Riekát, minél szorosabban vesse az udvar közvetlen hatalma alá. A magyarok s velük a meggondolatlan horvát

nagyok is ily értelemben szóltak a királynőnek. A horvát báni tanács úgyis mindig visszatetszett a horvátoknak, miután az azelőtt a horvátországgyűlés által gyakorolt administratio most teljesen arra szállt volt át, s így 1779-ben föl lett oszlatva, ügyei átmentek a magyar helytartó tanácsra, melyben a horvát bánt amaz időtől a harmadik hely illette meg. A Fiuméra vonatkozó vitákat itt elhagyjuk; megemlítjük, hogy 1845-ben a fiumei gubernator a horvát országgyűlésen a kir. rescriptum mellett, s így a turopoljaiak fejenkénti szavazati joga ellen szólalt fel.

Attérünk Dalmátiára. Hogy a tartomány sajnálatraméltó állapotban került 1797-ben osztrák kézre, az kitűnik a velencei kiküldöttek által szerkesztett jelentésekből: A lakosok nem alattvalók, hanem koldusok, különben »olyanok a népek, a milyenekké kormányuk teszi őket.« A kiküldött deputatio, mely azt kérte, hogy horvát testvéreivel egyetemben a Szt.-István koronájához csatoltassék, nem kapott feleletet. Különbén 1805-ben Dalmatia, 1806-ban az addig szabad Dubrovnik (Raguza), 1809-ben Horvátországnak a Száva jobbpartján fekvő része Franciaország alá került. Alig győzi dicsérni, mit nem tettek a francziák nevezetesen Marmont a »duc de Raguse« az anyagi felvirágzás (útak stb.) közbiztonság, iskolák, nemzeti nyelv érdekében, mi több azt találja, hogy a francia nyelv sajtószertű bájjal bír, minnek tulajdonítható, hogy e területen oly nagy haladást tőn. 1811-ben egy Párisban járó küldöttség határőrvidéki tagjai kijelentik, hogy tartományuknak az osztrák kormány alatti sorsán csak sajnálkozni lehetett. 1814-ben a nép nagy lelkesedése, hogy ismét testvéreivel összejut, szintén segített, hogy az osztrákok a volt francia területet oly könnyen elfoglalhatták.

Horvátországnak Magyarországhoz való viszonyát megvilágítja ama tény, hogy a horvátok már 1712-ben azt az ausztriai princest avagy ivadékát fogadták el uralkodójuknak »ki Ausztria, Stiria, Karantán, Krajna felett uralkodik s Ausztriában székel.« A teljes jogegyenlőséget elismerte továbbá maga Mária-Terézia, midőn a báni tanácsot állította fel. A horvátok nem is a királyságnak, csakis a magyarok királyának vetették volt magukat alá. Az adó felemelése, az újonczok ajánlásának joga a horvát országgyűlést illette meg. Gyakorolta is az utóbbit II. József idejéig. Miután Horvátország ama kiváltsággal bírt, hogy adói csakis saját költségére fordítottak, Mária-Terézia ez előjogban nem részesítette az új szláv megyéket, mi több később a bán felügyeleti joga alól is elvonta, s ez ügyet a m. udv. cancelláriára bízta.

Az ú. n. kulturtörténet az egy-egy századot tárgyaló könyvek utolsó fejezetében foglaltatik össze. Csekély terjedelménél fogva nem lehet kimerítő. Így meg nem tudni, hogy a horvát nyelv első

tanára Babukić volt, (ámbár Smodek jogtanár már 1831—32. óta tanította.) A horvát opera körül annyira érdemesült gr. Erdődy Sidonia fel sem említették. Gaj személyiségéről bővebb felvilágosítást itt hiába keresnénk.

Az 1848. előtti időben szerepelt személyiségek közt Josipović, Salopok époly kevésbé sympathikusak szerzőnek, mint Zagráb megye közgyűlése. A nemzeti párt férfiai közt különösen Ožegović Metel lép az előtérbe. Szerinte a nyelv minden nemzetiség lelke. Ép így vélik a bécsi szláv deákok, hogy a szabadság nemzetiség nélkül »test, lélek nélkül.« Míg Ožegović követ és szónok, addig gr. Drašković J. a tettek mezején s röpiratokban egyaránt buzgó. Azt ajánlja honfitársainak, hogyha nem érzik magukat elég erőseknek a magyarokkal a harcot felvenni, akkor vessék magukat alá, de akkor is bizzanak eszökbe és szellemi tehetségeikbe, hogy ámbár rabok, mégis túl fogják szárnyalni a magyarokat ismereteikkel, a mint valaha a görögök legyőzöiket a rómaiakat; de ne sirjanak, ne panaszkodjanak, mert nincs kevésbé méltóságos jelenet, mint egy könnyező nép, mely saját védelmére erejét meg nem feszítette, meg nem hozott minden áldozatot.

Magyar államférfiakkal keveset foglalkozik, Kossuth-ról p. jobbadán csak egyes nyilatkozatok közöltetnek. Így: azt meghatározni, ki bírjon a horvát országgyűlésen szavazati joggal, az a magyar országgyűlés jogkörébe esik. — Horvátország nem bír jogokkal. — Köztünk csak a kard dönthet. — Hol van Horvátország, nem bírom megtalálni a mappán.

A munka az 1848. horvátországgyűlés feliratából közli, hogy a horvátok elvesztették hatalmas, de egyedüli támaszukat. Egykori elnyomóik most ő felsége királyi hatalmát is letiporják. A magyar hadügyi ministerium, úgy tűnik fel Jelačićnek, magában hordja a monarchia szétmállásának csiráját. Ő a polgári háborútól sem fél, ha lázadást kell vele elnyomni. A monarchia foederatív alapon rendezésének eszméje uralkodik a horvátoknál, de egységét meg akarják menteni. Az országgyűlést, a bán proclamatióját a polgári háború követi, de ezt szerző már nem írja le.

MAYR AUREL.

Polgári családélet és háztartás Lőcsén a XVI. és XVII. században. Írta Demkó Kálmán, főreáliskolai tanár. Lőcsén, 1882. nagy 8-adrét 78 lap.

A fentt írt cím alatt kedvünkre való kis könyvet kaptunk Szepesvármegye fővárosából s valóban mind stylusára, mind tartalmára nézve csak jót mondhatunk e munkáról.

A mit b. Radvánszky Béla a magyar nemesség XVI. s

XVII. századi család életéről elmondott, ugyanazt találjuk itt a nem kevésbé érdekes polgári osztályról. S épen jó helyről u. m. Lőcséről, melynek levéltára oly gazdag, mintha nem is egy városé, hanem egy kis állam levéltára volna. Hasonló gazdag levéltárral bírnak még Kassa, Bártfa, Nagy-Szombat, Selmecz, Körmöcz, Pozsony, Kolozsvár, de fájdalom, ezeknek még nem akadt Demkó Kálmánja. Írták s írják ugyan az egyes városok történeteit is többé-kevésbé kitűnő írók s veszünk olykor-olykor érdekes közleményeket egyik másik város történetéből, de hogy a városi polgárok társas életét, családi életét, háztartását, öltözékeit, szokásait valaki oly tüzetesen és alaposan, oly előszeretettel s oly emelkedett szempontokból tárgyalta volna, mint a jelen mű írója, nem emlékszünk rá. Író nyolcz fejezetben fejtegeti tárgyát, bevezető része után következnek: 1. Lakás; 2. Butorzat; 3. Asztalnemű; 4. Ágynemű; 5. Ruházat; [a) felhőnemű; b) férfiruha, c) nőiruhák;] 6. Ékszeres. 7. Fegyverek. 8. Családélet. Szokások — czímű fejezetek. Pedig az mindenki előtt világos, hogy multunk társadalmi életének ismerete csak úgy lesz teljes, ha nemcsak a nemesség, hanem a városi polgárság életmódjára is kiterjesztjük figyelmünket és kutatásainkat. Az bizonyos, hogy amaz egyes városokban, hol erős polgári élet fejlődött ki s terjedelmes levéltárak maradtak, némi részben könnyebb a tanulmányozás, mint az egész ország területén eloszolva lakó nemesség életmódjára nézve, részint már a hely és személyzet kisebb és meghatározott köre miatt, részint azért, mert a polgári népelet sokkal stabilisabb s egyszer megszokott formáit sokkal nehezebben és sokkal lassabban változtatta, mint a szórványosan lakó nemesség; nehezebben fogadta el a nagyvárosok s királyi udvartartást látó helységek befolyását és sokkal nehezebben és csak hosszú idők után engedett akár a külföldről, akár az ország más részéből átszivárgó divatnak. Helyesen tette tehát írónk, hogy a XVI-ik és XVII-ik századot, Lőcse város társaséletéről írva, szorosán összekapcsolta, mert bizonyos Mátyás király halálától egész a szathmári békekötésig felette keveset változhatott a polgári élet s felette keveset olvasztott magába abból az elemből melyet az az új idők szellemének szoktunk nevezni.

Csak egy pár szóra nézve van észrevételem. Szerző ugyan is német szöveg után dolgozván, a legtöbb régi műszót igen helyesen fordította le magyarra, de az ékszeres leírásánál megtartotta a francziás *emaille* szót, sőt egy párszor (pl. 57-ik lap) a német *Schmelz* szót használja, holott ez a két szó ugyanazon jelentéssel bír, s e két szónak értelme magyarul *zománcz*, adataink szerint közel 400 év óta. Továbbá midőn a ruhákról beszél, használja e szót: *kihajtóka* (pl. 51-ik lap), itt a *ki* teljesen felesleges, mert a

magyarban a *hajtóka* szó épen azt jelenti, a mit szerző a kihajtókával akar mondani, végre megjegyzem, hogy a többször előforduló *szalay* szót egy *l*-el kell írni.

Nagyon érdekesek a munkában a különféle tárgyak árainak összeállítása és összehasonlítása, mert ez által az egész értekezés régészeti és történeti nézpontjain kívül nemzetgazdasági becset is nyer s az olvasó kevés utángondolással, az értékekről is megközelítő fogalmat szerezhet.

A 61-ik lapon szerző kimutatja, hogy az akkori nők is fényűzők voltak (ez igen valószínű!) s ruháik nagyon sokba kerültek (ez igaz!) de a régi nők melegségére és előnyére mindazáltal megjegyezhetjük: igaz ugyan, hogy ruháik sokkal drágábbak voltak mint a mostani hasonló társadalmi osztályból való nőké, de ha a XVI. és XVII. században egy nő egy rendbeli szép ruhát elkészítettett, az egész életre szolgált, sőt gyakran még az unokákra is átszállott s akár hányszor olvassuk régi iratokból, hogy ez vagy amaz fiatal leány ugyanazon ruhában esküdött meg és lakadalmazott, melyben édes anyja, nem is szólva az ékszerekről, melyek egy családban századokon át használtattak, míg most — minden valószínűséggel Lőcse város általam dícsért szép hölgyei is — a három éves ruhát, ha van ilyen, már réginek nevezik, kopottnak tartják, kivált ha a vágytárs akar vele tetszelegni. Az összehasonlításnál tehát azt kell számbavenni, hogy napjainkban egy-70—80 évig élő nő mennyit költött ruhára s mennyit a XVI-ik századi nő?

E sorok írása közben értesültünk, hogy e kis mű a Lőcsén szerkesztett *Album* című irodalmi almanachban jelent meg, mely a napokban fog közrebocsáttatni iskolai jótékony célra, ajánljuk tehát minden olvasónknak ez *Album* megvételét, mert egyfelől jótékonytságot gyakorol, másfelől e kitűnő tanulmányt is megszerzheti. És most nincs más hátra, mint kérni Demkó Kálmánt, hogy Lőcse város teljes történetéről ígért munkáját is mielőbb a nagy közönség rendelkezésére bocsássa. K—S.

A zástyi apátság. Tanulmányok az egri főegyházmegye történetéből. Írta Foltény János. (Megjelent az *Egri Egyházmegyei Közöny* 1881-ik évi 1—22. s 1882-ik évi 1—9. számaiban.)

Nagy meglepedésünkre szolgált annak tudata, hogy Foltény János tisztelt barátunk nem pihen és nem hallgat. Erős ítélő tehetősége és szép nyelve a szorgalom és munkásság szövetségében működik s barátait és üggyársait ily remek tanulmánnyal lepte meg. A zástyi apátság alapításának ügye s hol fekvésének kérdése

Pray óta foglalkoztatta történet-búvárainkat, foglalkoztatta Katonát, Jerneyt s másokat, és ime a kérdés most meg van oldva s szerzőnk által eredeti okiratokkal bebizonyítva, hogy Szabolcs vármegyében, Halász helység határán feküdt. A bebizonyítás műve azonban nem szorítkozik csupán a nevezett apátság ügyére, hanem foglalkozik egyszersmind az *Aba* nemzetség történetével s Anonimus hitelességével oly alaposan és érdekesen, mint azt csak igen kevés alkalommal volt szerencsénk olvasni. E tárgynál csak annyit akarok említeni, hogy Anonimust I. Béla király jegyzőjének bizonyítja, s hitelességét 1067-ből származott okirattal támogatja. Teljesen igazat ad Szabó Károly felfogásának és ítéleteinek s a magok értékökre szállítja Hunfalvi Pál híres Ethnografiájának Anonimusra vonatkozó állításait. Nem is említve a terjedelmes tanulmány érdekesnél-érdekesebb episódjait, felette sajnálnunk kell, hogy e kitűnő munka, egy különben tiszteletre méltó vidéki lap hasábjai közé szorúlva, a történetkedvelő nagy közönségre nézve úgyszólván hozzáférhetetlen, és nem fojthatjuk el magunkban a kérést, melyet bátrak vagyunk az egri egyházmegye nagytekintetű főnökéhez intézni, kit mint a történetirodalom és az azzal foglalkozók pártfogóját van szerencsénk ismerni, hogy valami módon e becses műnek önálló megjelenését eszközölni méltóztassék, mert a kiadhatás dicsőségeért alighanem versenyezne az egri tudós káptalan vagy bármely fővárosi tudományos intézet, sőt a kiadók is, csak ismernék a benne letett alapos igazságot a maga önként következő fényes tulajdonságaival együtt.

K. S.

T Á R C Z A.

M A G Y A R T Ö R T É N E L M I T Á R S U L A T.

A JUN. 2-ÁN TARTOTT VÁLASZTMÁNYI ÜLÉSEN *Ipolyi* Arnold elnökölt. Első tárgyul volt kitüzve Thaly Kálmánnak a múltkorról elmaradt értekezése: »Észrevételek Láncezy Gyula Széchenyi Pálról írt tanulmányáról.« Minthogy szerzőnek torokbaja miatt orvosa megtiltotta az olvasást, Szádeczky Lajost kérte fel értekezésének felolvasására. Mi megtörténvén, Láncezy Gyula azon kérelmét intézte a választmányhoz, engedné meg neki, hogy ott rögtön tehesse meg észrevételeit. A választmány azonban azon okból, hogy az ilyen eszmecseréket sokkal több eredménnyel lehet behatóbb tanulmány után folytatni, s hogy egyszeri felolvasásnál könnyen származhatnak félreértések, azon óhaj-tását fejezte ki, hogy szerző álljon el a rögtöni válaszolástól. Thaly Kálmán ezután bemutatja Bottyán János czímerújító nemeslevelének eredetijét, mely a »Századok« füzetében már közölve volt, s mely jelenleg Thaly Kálmán birtokában van. Ez érdekes nemesi levél egy régi vitás kérdést dönt el végleg.

Következett Bogisich Mihály felolvasása: »Magyar népdal-motivumok a régi templomi énekekben« s néhány egyházi éneket, melyeket a régi hangjegyekről ő tett át, a közönség zajos tetszése közt el is énekelt zongora mellett, valamint egy 1651-ben megjelent egyház-énekeskönyvet is bemutat. *Ipolyi* Arnold elnök ezután fontos teendői miatt elhagyta az elnöki széket s Pesty Frigyeset kérte fel az ülés további vezetésére.

Ezután következett Jedlicska Pál dicsérettel kitüntetett pályaműve: »Erdődi gróf Pálffy Miklós élet és jellemrajza.« Bemutatta Deák Farkas.

Folyó ügyekre kerülvén a sor, évdíjas tagokul megválasztottak: *Kollányi* Ferencz, *Esztergom*, *Kaszner* Géza, *Esztergom*, gr. *Festetics*

Géza, Budapest, aj. a titkár, *Platthy* György, Nagy-Szalathna, aj. Leustach Lajos *Szentkirályi* Kálmán, Tápió-Szt.-Márton, aj. Magyarai Kossa Sámuel, *Zeller* Emil, Vág-Sellye, *Mihálik* János, Patvarcz (Nógrád m.) aj. titkár, *Kanizsai* József, Karczag, aj. Darvas Gábor.

Ezután titkár jelentést tett a kassai városi levéltárban felfedezett okiratokról és levelekről, mely jelentést közelebről egész terjedelmében közölni fogunk.

Ezután Gyárfás István tett jelentést a boldogult Balogh István által a Társulatnak adományozott következő levelekről:

1. Albertus de Losoncz (1457. Jenő városában, feria sexta = Péntek, Circumcisio volt jan. 1. szombat, tehát ez kelt) 1456. dec. 31-én, Rosalehotai egész faluját Nógrád megyében Balogh Mihálynak és Mártonnak 200 arany frtért zálogba adja e kiváltságlevélre függesztett hiteles pecsét alatt, — mely azonban hiányzik.

2. 1469. A sághi convent jelenti Országih Mihály nádornak, hogy egyházas-körtési vagy baloghi Lewkes Mihály és Márton perében, Egyházaskörtés Nógrád megyei részjzóságait zálogba adták Lökös Sándor osztályos testvéreinek, kik most visszaadni nem akarják, tehát czekeket a conventi küldött a nádor bírósága elé megidézte.

3. 1495-ben Balogh János és Jánosy Boldisárné nagybátyját, Balogh Mártont és érdektársait hatalmaskodási ügyben perbe idézi a sághi convent.

4. 1499-ik évről jelentés a Nógrád megyei alispán és szolgabíráknak Baloghi Gergelynek körtési két jobbágytelek zálogbaadása tárgyában tartott vizsgálatról.

A levelek szokott módon fognak megőriztetni.

Végül a pénztárnok bemutatta múlt havi jelentését. E szerint:

bevétel	5,178 frt 93 kr
kiadás	115 frt 50 kr

pénztári maradvány 5,063 frt 43 kr.

Végül titkár jelenti, hogy Lánecz Gyula rövid válaszáat Thaly Kálmán észrevételeire a jövő gyűlésen fogja felolvasni. Ezzel a gyűlés feloszlott.

AZ ORSZÁGOS LEVÉLTÁR KIÁLLITÁSA.

Csak néhány hónapja jeleztük e folyóirat hasábjain a diplomati-
kai levéltár felállítását az országos levéltárból, s ime ismét egy érdekes
hírt jegyezhetünk fel ugyanonnan, a f. hó 1-én megnyílt *oklevél-ki-
állításról*.

Nappjainkban, midőn egyik kiállítás a másikat éri, s legközelebb is egy érdekes és tanulságos könyvkiállítást láthattunk — természetesen tünik fel az országos levéltár hasonló vállalkozása. Csakhogy a levéltár jóval szerényebb igényekkel lép elő. Tagadhatatlan, hogy ha valahol, úgy bizonyára az országos levéltárban lehetne az öt osztálynak hazánk valamennyi korszakát betöltő tartalmából egy rendkívül érdekes kiállítást alkotni: autogrammokból, aláírásokból, pecsétekből, czímerekből, érdekes és fontos oklevelekből. A mostani kiállításnak azonban nem ez volt a czélja; sőt kiállításnak — e szó használatos értelmében — alig is nevezhető. Ma már megszoktuk, hogy kiállításban a rendestől eltérőt és a szemnek hízelgő dolgot keres a közönség nagy része. Ily értelemben a levéltár kicsiny collectiója nem elégítheti ki a vérmesebb igényeket. De az a publicum, a mely a levéltárakat rendszeren látogatni szokta, — a kül- vagy belföldi szakértő, ki országos levéltárunkban, mint nagy multtal bíró állami intézetben, hazánk történelmének legfontosabb eseményeire vonatkozó okleveleket keres áttekintésül: bizonyára meglepéssel és élvezettel vizsgálja végig a közszemlére kitett 88 db oklevelet.

Külföldi levéltárakban is szokásos: összegyűjteni a fontosabb és historiai vagy más szempontból nevezetes okmányokat, hogy a közönség, melynek sem ideje, sem alkalmja nincs a levéltár anyagáról tájékozást szereznie, — egy ily gyűjteményből némi áttekintést nyerhessen. A gondolat, hogy hasonló collectio a mi állami levéltárunkban is létesíttessék, dr. Pauler Gyulác, az országos levéltár főnökéé. Az alap erre régebb idő óta meg volt már az u. n. »cista raritatum«-ban, mely a magyar kincstári levéltár gyűjteménye volt még abból az időből, midőn ez nem képezte a mai úgynevezett »országos levéltár«-nak egyik szerves részét. Mióta azonban a helytartósági, cancellariai, erdélyi kormányzséki, curiai levéltárakkal a régi kamarai levéltár is egyesítettett, sőt az összes állományból »diplomataikai levéltár« nevezet alatt egy új osztály is alkotottatott — a régi kincstári levéltár »cista raritatum«-ának jelentősége tetemesen megesőkkent. Azt tehát a többi osztályokból új szempont szerint kiegészíteni, az oda nem tartozókat mellőzni, az így összeválogatott okmányokat egy szerves egészszé csoportosítani, s a ritkaságok ládjájába való szigorú elzárás helyett — a mennyire lehetséges — az érdeklődő közönség számára közszemlére kitenni: az országos levéltárunknak régi óhajta volt. De a terv kivitelével várni kellett — az ezzel járó tetemes költség miatt.

Az oklevelek kritikai összeválogatásának munkája azonban lassankint folyton folyt, úgy, hogy midőn az állvány költségei utalványoztatnak, alig volt hátra más munka, mint az állványokban való elrendezkedés. S a szempont, mely szerint az oklevelek összeválogattattak, az volt, hogy »mindazon okmányok, melyek tartalmuknál vagy kiállítójuk személyénél fogva történelmünk valamely mozzanatára egy, vagy más

tekintetben világot vetnek, és összefüggésükben némi, bár töredékes és halvány képet nyújtanak fejlődésünkről», Kálmán király éveitől II. József haláláig egybefoglaltassanak. — Az ily módon összeszedett oklevelek aztán, elhelyeztetvén az üveg-ajtókkal s fel- és letolható záros fatáblákkal ellátott szekrényekbe, *állandóan* biztos helyet nyertek, s egyúttal bármikor megtekinthetők. S épen az a körülmény, hogy e kiállítás állandó akar lenni, adja okát annak, hogy miért ily szűk keretű. Nagyobb szerű, tulajdonképeni értelemben vett, de egyúttal ideiglenes kiállítás kezdeményezésére az országos levéltár ma még alig gondolhat; a megalkotott házi-kiállítás azonban a mily örvendetes jelenség, ép oly kívánatos is volt már. — Legfeljebb azt sajnálhatjuk — a miről azonban a levéltár nem tehet — hogy alkalmasabb és díszesebb helyiség hiányában ily terembe kellett elhelyezni a kiállítást, t. i. a diplomatikai levéltár termébe, mely bár utóbbi számára teljesen czélszerű, — a kitett oklevelek szemlélésének nem kedvez, nem lévén teljes világítása. Mindenesetre azonban a diplomatikai levéltár ügyesen elhelyezett csinos feliratú szekrényei megadják a kellő keretet egy oklevél-kiállítás számára.

Áttérve magukra a kiállított oklevelekre, ezekről, hogy a megtekintés könnyíttessék, tanulságosabbá tétessék, s a látogatók némi emléket is vihessenek magukkal — szakszerű tárgymutató készítettett, részben az orsz. levéltárnok, részben pedig dr. Thallóczy Lajos orsz. levéltári fogalmazó által. E tárgymutató — nem szakértő közönségre is számítva — itt-ott magyarázó jegyzetekkel kíséri az egyes okleveleket, s négy tábla fac-simile és két metszet által tétetett a nagy közönségre utózva érdekesebbé. Jelen rövid ismertetés keretében nehéz dolog az ugyis fontos oklevelek sorozatából a legfontosabbakat kiemelni, kötelességünk-höz híven ezt mégis a következőkben kísértjük meg.

A legelső kiállítandó oklevél mindenesetre az országos levéltár legrégebb eredeti okmánya volt. S bár a királyság első századából nem mutathat fel egyetlen eredeti okiratot sem a levéltár, aránylag mégis régi időből: a XII. század elejéről való legrégebb diplomája. Ebben Kálmán király — 1109-ben — megújítja Szt.-István király adománylevelét a veszprém-völgyi görög apácák számára, hozzáírván az eredeti görög szöveget, melyben Szt.-István magát egész Magyarország »kraljának« nevezi, és a kolostort a maga, neje, gyermekei és az egész haza (patria) üdvösségére alapítja. Érdekes ez oklevél már csak azért is, mert az egyetlen eredeti Kálmán királytól és egyetlen görög szövegű oklevél királyainktól.

E századból való még a 2-ik számú oklevél is, melyben III. Béla, a görög műveltségű király egyebek közt a következő nagyjelentőségű szavakat mondja: »szükségesnek láttam, hogy minden ügy, mely előttem megfordult, nehogy fel lehessen forgatni, írásba foglaltassék.« Ezzel együtt említhetjük a 9-ik számút, mely — 1267-ből — legrégebbi ere-

deti törvényünk, s a melynek egyik pontjában IV. Béla király az irásbeliséget ismét eltörli.

Az 5-ik számú diplomában a később oly nagy hírre vergődött Szentgyörgyi család őseinek: Sebusnek Szentgyörgy várát adományozza II. Endre király (1209). A nagy közönség előtt bizonyára érdekesé teszi ez okmányt az, hogy záradékában Bánk bán neve is előfordul.

A 7. sz. diploma első nyomát tartotta fen számunkra az autonóm megyei szervezetnek 1232-ből; miért is hazánk történetének, melyben a megyék számára oly fontos szerep jutott, egyik legnevezetesebb kútfeje.

Több oklevél van kiállítva a híres Csák-nemzetség tagjaitól. Ezek közül felemlíthetjük a 17-iket, melylyel Venczel, vagy magyar nevén László király Csák Máténak — az 1302. évben — Trencsén várát adományozza.

S ezzel átléptünk az Anjouk századába, melyben hazánkban a rongy-papírból készült oklevelek először tűnnek fel. Az orsz. levéltár legrégebb ily papír-oklevele 1319. május 18-ról van keltezve. Az egri káptalan állítja ki, bizonyosságul, hogy Szentkirályi Lászlófi Pál némely hatalmaskolások ellen tiltakozott. (20. sz.)

Róbert-Károlytól és Nagy-Lajostól egy-egy diploma látható; ugyancsak egy a szomorú véget ért Kis-Károlytól. (22. sz.). Nevezetes, hogy e levél csaknem egy hónappal kelt a király halála után, s mint alsó részén olvasható, a nagy-hírű Horváthy János bámnak, Károly fő-párthívének egyenes parancsára adatott ki az elhunyt király neve alatt.

Többet találunk már Zsigmond hosszú uralkodásának idejéből; szintén kiváló történelmi fontosságú emlékeket. Ilyen a 23. számú, melyben (1397-ben) a jobbágyság szabad költözési jogát biztosítja a király; a 24-ik, melyben az 1408. évben a sárkány-rendet alapítja, »vitézi szövetségbe füzvén az ő és neje legrégebb híveit«; a 25-ik, mely a legérdekesebb okmányok egyike. E szerint Zsigmond király 1430. május 9-én »nagyságos Cecilia asszonynak, Rozgonyi István temesi gróf nejének, Szentgyörgyi Péter gróf leányának« némely tólnamegyei birtokokat adományoz; érdemeit következő szavakkal adván elő: »1428-ban ápril havában, a női természet féltékenységét levetvén, a Duna mellett fekvő s a török által elfoglalva tartott Galambóc ostromakor a szemközt levő Szt.-László váránál katonás bátorsággal hajóra szállt, s a királynak és férjének segítségére sietvén, hajójával a Dunán fel s alú járt és az ostromolt várat lövette.« A nagy költő által oly gyönyörűen megénekelte történelmi eseménynek századokon át fennmaradt eme tanúbizonyossága valóban méltó, hogy a nagy közönség figyelmét magára vonja.

Zsigmondtól még a 26-ik számú oklevél való, (1434-ből) melyben Oláh (Hunyady) Jánosnak és hasonló nevű testvérének, Vojk fiainak Papi mezővárost elzálogosítja. E birtok lenne a hirneves férfiúnak első szerzeménye, s az oklevél, mely erről szól, bizonyára szintén érdekes a rövid időn dúsgazdaggá lett nagy család történetére nézve. I. Albert és

I. Ulászló királyoktól egy-egy oklevél állíttatott ki. Utóbbi a 28. számú, biztosító-levél 1440. június 15-ről az ország azon lakosai számára, kik — királyválasztási ügyben — hozzá igyekeznek.

Érdekes a 29-ik oklevél, melyben István Tamás Bosznia királya, mint Ulászló magyar királynak hűbérese, Hunyady János erdélyi vajdának, kinek támogatása következtében lett királylyá — szövetséget, s évenként nagyobb pénzösszeget (300 arany forintot) ígér.

Általában Hunyadyról, kinek személye körül fordul meg hazánk e korbéli históriája, — az említettekén kívül még több érdekes oklevél található. Ezek közt legnevezetesebb az, a melylyel V. László király beszercei örökös gróffá emelvén őt, neki az oly híressé vált hollós czímer-levelet adományozza. (32. sz.). A következő okmány szintén nevezetes: Cilley Ulriknak Gara László nádorral és Ujlaky Miklóssal kötött szövetsége »a király védelmére«, természetesen a Hunyadyak ellen; a 35-ik egyaránt jellemző az ország s fontos a nagy család történetére. Benne a király: V. László a Hunyadynak 20,000 forintban már előbb elzalogosított Temesvár várost s az ezzel járó ispáni méltóságot adományozza 1456-ban. Viszont a 36-ikban (1457-ből) ugyanazon király a nagy hősnek és László fiának »minden bűneit« elősorolván, ezekkel indokolni kívánja László lefejeztetését s egyszersmind védelmet biztosít mindazok számára, kik a hünősnek nevezett ház leküzdésében segítségére voltak.

Mátyás királytól egy levél állíttatott ki (a 38-ik), melyben a Szentgyörgyi grófok bűneit megbocsátja (1462-ben); szintén egy nejétől Beatrixtól, valamint Kinizsy Pál temesi főispán s alvidéki kapitánytól. Utóbbiában apósa Magyar Balázs és neje Benigna neve is előfordul. — Korvin János herezegtől való a 41. számú, melyben (1490.) véd- és dacszövetséget köt több hatalmas főúrral. Ilyféle levél a 44. számú is az 1519. évből.

A Jagellók korából a 43-ik számú levelet említhetjük, melyben a magyarországi zsidók kötelezik magukat, hogy Báthory István nádornak, azon hathatós pártfogásáért, melylyel őket ellenségeik ellen megvédelmezte, évenként 400 forintot fizetnek. — Ugyane korból való a 45-ik számú, 1525-ből, a hírneves Thurzó Elek magyar levele jegyeséhez Ormosdi Székely Margithoz, ki később csakugyan — második — nejevé lett; úgyszintén a 46. és 47-ik, mindkettő 1519-ből, egy-egy pompás kivitelű, valóban művészien sikerült czímerrel, a lehető legjobban conserválva. Amaz a Kanizsay Lászlóé, — utóbbi a kortársai előtt is nagy tiszteletben állt Kanizsay Dorottyáé, kit a király a »női nem díszének« nevez, s ki — mint tudjuk — a mohácsi halottakat eltemetteté.

A 48-ik sz. oklevéllel új korszakba léptünk. János király diplomája ez, melyben a híres nádor és jogász Verbőczynek Torna várát és e megye ispánságát adományozza. Az 50-ik Grittire vonatkozik; az 51-ik

a nagy nádor Nádasdy Tamásra, kihez Melanchton Fülöp 1537-ben egy dkes szavú dicsérő levelet intézett, a miért birtokán iskolát állított fel.

Erre következik Szondy György drégelyi várnagy magyar levele a pozsonyi kamarához, 3 hónappal a vár megszállása előtt: 1552. márcz. 13-ról; valamint Dobó és vitéz társai levelök Nádasdyhoz, még mint országbíróhoz, melyben — a vár felszabadulása utáni napon — szerényen jelentik a történeteket, s a vár összerombolt állapotát, pénzbeli segílyt sürgetve Nádasdytól. — (53. sz.)

Nem kevésbé érdekes az 57. számú: Zrinyi Miklósnak, a szigetvári hősnek latin nyelven írt végrendelete; az 59-ik, Pálffy Miklós főkapitány magyar levele Rákóczy Zsigmondhoz, Abauj és Torna megyék főispánjához, 5 nappal Győr dicsőséges visszavétele után 1598. ápril 3-áról.

A 60-ik Bocskaitól van; a 61-ik pedig a nagyfontosságú bécsi békekötés egy eredeti példánya II. Mátyás király, Illésházy nádor, Forgách Zsigmond, Thurzó György aláírásával. Ugyanez évből (1608.) való a 62-ik: a magyar és osztrák rendek szövetsége a bécsi és zsitvatoroki békekötések fentartása iránt.

A következő oklevél Nagy Andrásnak, »a hajduk gyenerális kapitányának« és több hajdu-hadnagynak levelök, melylyel Báthory Gábor erdélyi fejedelem alá adják magokat.

A 64. számú diploma végrendelete a hirhedt Báthory Erzsébetnek, Nádasdy Ferencz özvegyének (1610.); viszont a 65-ik ugyanesak az ő és czinkos-társai elítéltetésükről szóló nádori oklevél.

Jellemző a 66. számú: Thurzó Éva német-magyar-tót levele az 1621. évből; a 67-ik: protestans nemesek és prédikátorok esküje 1614-ben a szepesi vár templomában, melylyel hitük támogatását és hirdetését esküvel fogadják.

A 69. és 70. számú erdélyi: a két Rákóczy György fejedelemre vonatkozik; a 72-ik szintén. Utóbbi Zrinyi a költőnek II. Rákóczy György fejedelemhez magyarországi dolgokról írott levele, (1654.) melynek utóiratában e jellemző sorok olvashatók: »Bizony nekem veszedelmes volna, ha megtudódnék Nagyságoddal való correspondentiam, jobban szolgálhatok így Nagyságodnak, ha egy ideig titokban tartom.« — A 74. számú már Apafy Mihálytól való.

A 73-ik művelődéstörténetünk egyik fontos emléke: I. Lipót diplomája, melylyel a kassai akadémiát megalapítja az 1660. évben.

Wesselényiről s kor- és érdek-társairól, hazánk történetének eme mozgalmas és szomorú korszakából több oklevelet találhatunk. Ezek közül azt az 1665. jan. 5-én kelt oklevelet emelhetjük ki, a melyben Wesselényi, mint nádor, tiltakozik a vasvári béke ellen, mely az ország tudta és beleegyezése nélkül kötöttet. Jelen kiállított példány az, melyet maga tett le az országos levéltárba »az ország többi privilegiumai közé, a jövő számára és nádori tisztjének teljesítésére.« (75. sz.)

E korszak egyik leverő emlékü oklevele a 80. számú is, t. i. Ampringen Gáspár kineveztetése Magyarország kormányzójává, 1673. február 27-én.

A 78. számú oklevél tartalma egy annak idejében sokat olvasott hősköltéménnyel áll kapcsolatban: Szécsi Mária megadja magát Lotharingiai Károly hercegnek 1670. aug. 10-én.

A 81. számú egyezség-levél Thököly Imre s Heisler és Doria tábornokok között (1691.), jelezvén egyúttal a Thököly-féle forradalom végét; valamint a 82. számú a Rákóczy-mozgalom kitörését. Utóbbi irat Károlyi Sándornak, még mint »labancz«-nak kiáltványa, melyben a mozgalom megkezdőinek elfogatását rendeli, 1703. máj. 4-én. — A következő két oklevél szintén e korszakból való; a 85-ik azonban már a Pero-féle lázadásra vonatkozik, III. Károly királynak sajátkezűleg írott resolutiójával. (1735.)

Egy érdekes levelet láthatunk Mária Teréziától, a nála már megszokott gyászkeretű papíron, melyben — 1776. július 13-án — oly szépen nyilatkozik a magyar nemzetről a »ratio educationis« elkészülte alkalmából. Ugyane levél a fizet végén jól sikerült hasonmáshan olvasható.

Végül két levél II. József »császár« korából. Az egyik (87.) Hóra és Kloska halálos ítélete 1785. február 26-ikáról kelteze; a másik s egyúttal a kiállítás utolsó oklevele: II. József híres leirata a magyar helytartótanácshoz 1790. jan. 28-ról, melyben »a magyar nemzet iránti hajlandóságának nyilvános jelét kívánván adni«, a megyéket értesíttetni rendeli, hogy mindent amaz állapotba helyez vissza, melyben Mária Terézia halálakor volt.

S ezzel végig haladtunk a katalogus kalauzolása mellett a kiállított oklevél-sorozaton, s egyszersmind hazánk hét évszázados történelmén a XII. század kezdetétől a legújabb korig. Mindezek után — azt hisszük — felesleges lenne a kiállítás magvas voltának további bizonyítgatása. — Csak azt jegyezzük még meg, hogy a kiállítás belügyminiszteri rendelet következtében májustól szeptember végéig, tehát a nyári hónapokban minden *csütörtökön* d. e. 11—1 óra közt tekinthető meg, az orsz. levéltári kezelő-igazgató engedélye mellett. A meg szemlélés egyébiránt más napokon is megtörténhetik, erre azonban — szintén miniszteri rendeletre — az országos levéltárnoknak specialis engedélye szükséges, a mi természetesen nem szokott megtagadtatni.

C. D.

A VATICANI LEVÉLTÁR KINCSEINEK PUBLICATIÓJA.

A magyar történetírásnak a magyar clerus kezdettől fogva nagybecsű szolgálatokat tett. Nem szólva azon időkről, mikor egyedül ők dolgoztak, Hartvie, Küküllei, Thuróczy stb. korráról, mellözve Oláhot,

Forgács nagyszabásu művét, Verancsicsot, Kazyt, aztán Turóczyt, Timont az új irány ez első fecskéjét: csak Pray, Katona, Batthyány és Fejér neveit említjük, kiknek anyaggyűjtése és földolgozása oly fényes sikert eredményezett, hogy műveiket ma is lépten nyomon idézzük, aztán Virágot, Horváthot, kik közül főként ez utóbbinak oly sokat köszön történetírásunk. Örömmel és egész büszkeséggel jelenthetjük, hogy mai főpapságunk is nemcsak lépést tart múltjával, hanem egy páratlan nagy-szerű ténynyel túlszárnyalta azt. E már bevégzett tény horderejét ma nem is tudjuk kiszámítani: s ez nem kevesebb mint az, hogy a vaticani levéltár kincsanyaga föl van tárva a történetbuvárok előtt. Nemcsak kinyerte hazafias főpapságunk az engedélyt, hogy ott kutasson — hanem roppant áldozattal maga fogja azt publicálni. Az e tárgyban tartott értekezletről következő jelentést olvasunk a lapokban:

Junius 4-én d. u. 5 órára a Szt-István-Társulat üléstermébe Haynald Lajos bibornok-érsek értekezletet hívott egybe. Jelen voltak: Ipolyi Arnold besztercebányai, Császka György szepesi, Schusztér Konstantin kassai és Német József felsz. püspökök; Markusz, Latinovics, Tárkányi, Fraknoi, Bubics és Vagner kanonok, Füssy Tamás, Ortway Tivadar és Csaplár Benedek, részben úgy, mint távol levő főpapok és káptalanok megbízottai.

Haynald bibornok előadta, hogy a váradi káptalan indítványára, Magyarország számos főpapja, káptalana, birtokos szerzete, egyes dignitáriusa jelentékeny ajánlatokat tettek oly czélból, hogy a szentszék levéltáraiban őrzött, Magyarország egyházi és politikai történetét illető emlékek méltó munkában közreboicsáttassanak. A kezdeményező káptalan által felkérve, mindenekelőtt ő szentsége a pápa megegyezését és helybenhagyását kérte ki. — A bibornok államtitkár folyó évi május 19-én kelt levelében értesíté, hogy »ő szentsége kegyesen vette tudomásul és magasztalásokkal halmozva el úgy a nagy eszmét, mint a magyar clérus áldozatkészségét — elrendelte, hogy a szükséges munkálatok a kellő támogatásban és pártfogásban részesüljenek, meg lévén győződve, hogy a munka »úgy az egyháznak, mint a nemes magyar nemzetnek dicsőségére fog válni.«

Ekkoráig a — nagyrészt tíz évre — tett ajánlatok összege már is hetven ezer forintba megy, mely még jelentékenyen fog szaporodni. A bejelentett ajánlatok a következők: Simor János bibornok-primás az első évre 200 arany, Haynald Lajos bibornok-érsek évenként 500 frt, Racsek János nagyprépost egy ízben 500 frt, Sujánszky Antal kanonok egy ízben 500 frt, Roskoványi Ágoston nyitrai püspök évenként 1000 frt, Peitler Antal váci püspök évenként 400 frt, Bonnaz Sándor csanádi püspök évenként 500 frt, Ipolyi Arnold besztercebányai püspök éven-

kint 250 frt, Császka György szepesi püspök év. 300 frt, Schusster Konstantin püspök év. 100 frt, az esztergomi főkáptalan évenként 600 frt, a kalocsai főkáptalan első évre 150 frt, az egri főkáptalan évenként 500 frt, a váradi káptalan évenként 500 frt, a nyitrai káptalan első évre 200 frt, a csanádi káptalan évenként 100 frt, a pozsonyi káptalan évenként 100 frt, a váczy káptalan évenként 50 frt, a szepesi káptalan évenként 50 frt, a rozsnyói káptalan évenként 50 frt, a szentmártoni főapátság évenként 300 frt, a zalavári apátság évenként 50 frt, a kegyesrend évenként 30 frt, Németh József felsz. püspök évenként 50 frt, Tárkányi József kanonok évenként 500 frt, Fraknói Vilmos kanonok évenként 500 frt, Bubics Zsigmond kanonok évenként 250 frt, Dankó József kanonok évenként 150 frt, Rimely Károly apát évenként 100 frt. Egyuttal több főpap és káptalan biztos kilátásba helyezte hozzájárulását, az összeg meghatározását későbbre halasztva.

Az értekezlet a vállalat megindítását szakférfiakból álló bizottságra ruházta, melynek Ipolyi Arnold püspök elnöklete alatt tagjai Dankó és Knauz esztergomi, Römer és Fraknói váradi, és Tárkányi Béla egri kanonok; mindannyian a m. t. akadémia tagjai. A vállalat pénzalapjának kezelésére pedig a Szent-István-társulat kéretett fel. A nagy munka megindítására haladék nélkül meg fognak tétetni az intézkedések. Kilátásba helyeztetett, hogy a vállalat egyik sorozatából, mely a magyar királyok udvaránál levő pápai követek jelentéseit fogja tartalmazni, a jövő év tavaszán megjelenhetik az első kötet.

Eddig a jelentés e rendkívüli horderővel bíró tényről — melynél fontosabb és momentuosusabb alig történhetett, s mely épen oly, sőt az Árpádok és Anjouk korára nézve még gazdagabb anyagot fog feltárni, mint a budai s bécsi titkos levéltárak megnyitása. Ki hitte volna azt lehetőknek még csak néhány év előtt is? Ki tudja ma megmondani mit nyerünk mi e bányában? A pápai nuntiusok étes és jól informált államférfiak voltak mindig — s nemsokára jelentéseik összes kincse történetírásunk közbirtoka lesz. Az előleges intézkedések megtétele végett Fraknói Vilmos máris elutazott.

Bármennyit köszön is a magyar történetírás a régi magyar clerusnak, annyit mint a mainak még se köszön. S mi örömmel és szívünkkel mondjuk azoknak a férfiaknak, kik előtt e drága kincses bánya ajtai feltáruznak:

Szerencse föl!

MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADEMIA.

Az AKADEMIA folyó évi nagygyűlése május 30-án vette kezdetét. Ez alkalommal az osztályok tartották meg értekezleteiket s egyszerűsind szavaztak az ajánlatba hozott tagok fölött. A II-ik osztály mindössze 14 új tagot hozott ajánlatba s ezek között 6 történetírót és 3 régészt, de többséget csak 1 régész és két történetíró nyert. Ú. m. Nyáry Jenő b. 21 szavazattal 6 ellen, Szentkláray Jenő 22 szavazattal 2 ellen, Thallóczy Lajos 16 szavazattal 7 ellen. A nagygyűlés választása jun. 1-én volt s a három közül egyedül Szentkláray Jenő kapta meg a szükséges $\frac{2}{3}$ többséget. Megelőző nap, május 31-én a jutalmak odaítélése fölött döntött a nagygyűlés. Történeti pályakérdés csak egy tárgyaltott, a Lévy történeti pályázat. Egy eredeti kútforrások alapján kidolgozott essay-szerű monographia. 3 pályamű érkezett be, de a bírálók nem juthatván megállapodásra, minthogy az egyik bíráló az I. számút (Dósa György), a másik a II. számút (Egy magyar főúr életrajza a XVII. században) ítélte a jutalomra érdemesnek, a harmadik bíráló pedig a jutalom megosztását javasolta. Az Akadémia ennél fogva, a II. osztály ajánlatára, a 3 tagból álló bíráló bizottságot két taggal kiegészíteni határozta el, és a pályázat sorsának eldöntésére az összes-ülést, melyen a jelentés bemutatni fog, hatalmazta föl. A történelmi pályakérdéseket a jövő füzetben fogjuk közölni.

— A M. Tudományos Akadémia május hó 22-én tartott összes ülésében Kápolnai István I. tag indítványt terjesztett elő egy, az Akadémia által kiadandó katonai szakfolyóirat s katonai évkönyv iránt. Egyúttal indokolt költségvetéssel is előállott. Az Akadémia elvileg magáévé tette az indítványt s a részletek megállapítására a III. s II. osztályból két tagból álló bizottságot küldött ki, melynek előterjesztése azután tárgyalás alá fog vétetni.

VIDÉKI TÁRSULATOK.

— A DELM. ORSZ. TÖRT. ÉS RÉG. TÁRSULAT rendkívüli választmányi ülést tartott május 24-én. Elnökölt Rácz Athanáz alelnök. A jegyzőkönyv fölolvasása s hitelesítése után Róth Nándor, mint az ünnepélyességek megállapítására kiküldött bizottság elnöke, részletes jelentést tett az

ünnepélyesség megtartásáról, melyet el is fogadtak. A közgyűlést június 4-ére tűzték ki.

— A DÉLMAGYARORSZÁGI RÉGÉSZETI ÉS TÖRTÉNELMI TÁRSULAT f. hó 4-én csakugyan megtartotta közgyűlését. Tárgyai voltak: *Ormos Zsigmond* elnök megnyitó beszéde, melyben kijelenté, hogy a »*Délmagyarországi muzeumtársulat*« megalakult s ajánlja, hogy az összes délmagyarországi tudományos téren működő egyletek olvadjanak egybe a társulatba, mely közértelemmel csakugyan határozatba is ment, mint általános óhajítás. Azután következett *Pontelly* István titkár évi jelentése. Végül *Karácsonyi* János értekezése: »A kunok Délmagyarországon.« A közgyűlés után a tagok a társulati muzeum megtekintésére indultak.

— A HUNYADMEGYEI TÖRT. ÉS RÉGÉSZETI TÁRSULAT május 30-án tartotta évi rendes közgyűlését, a közönségnek nem igen nagy részvéte mellett. A gyűlést az Olaszországból nem rég visszatért gr. Kúun Géza nyitotta meg classicus szépségű beszédjével. Beszédjében körvonalozta a tudományoknak, specialiter a historiának és archaeológiának újabb kutatási módszerét, s megnyugvással constatálta, hogy a társulat helyes nyomon járt munkálkodásában. Kiemelte Torma Zsófiának, dr. Solyom Fekete Ferencznek, Téglás Gábornak eredményteljes munkálkodásait; ecsetelte a társulat muzeumának gazdagságát, a Várhelyen kiásott fölíratos oszlopoknak és márványlapoknak értékét, melyeket méltán irigyelhetne a társulattól a világ bármely muzeuma. A fölíratos köveken új szír neveket találtak. E beszéd, mely értekezésnek is beillett, meg fog jelenni a társulat évkönyvében. Ezután következett Szöcs Sándor dévai ref. lelkes értekezése, melyben okmányok alapján bizonyítja be, hogy Déván a XVI. és XVII-ik században igen virágzó ref. gymnasium létezett. A kegyuraktól nyert dotatio megszüntével aláhanyatlott, majd megszünt az iskola. Utána dr. König Pál főreáliskolai tanár olvasta föl »hunyardmegyei adalékok a bankó devalvatio történetéhez« című tanulmányát. Majd Run Róbert titkár tette meg jelentését a társulat múlt évi működéséről. A társulat köszönettel vette Trefort Ágoston miniszternek ásatási czélokra engedélyezett 500 frtnyi adományát. Téglás Gábor ideiglenes muzeumi igazgató pedig a muzeum részére tett újabb ajándékokról tett jelentést. Csak a pénztári jelentés szól kedvezőtlenül, mert sok a tagdíjhátrálékos. A szép működésű társulat első évkönyve nem sokára elhagyja a sajtót s mint értesültünk, igen változatos tartalmú lesz. A közönség, még a hunyadmegyei közönség is, úgy látszik, keveset

törődik e nagy horderejű társulattal, pedig fontosabb és szükségesebb czéllal egy vidéki társulat sem bír, mint a melynek földadata összegyűjteni és megmenteni a hunyadmegyei nagy horderejű emlékeket s e czélből rendszeres ásatásokat tenni.

V E G Y E S K Ö Z L É S E K .

— A HERALDIKAI ÉS GENEALOGIAI TÁRSASÁG f. hó 3-án tartotta alakuló közgyűlését Radvánszky Béla b. elnöklete alatt. Ideiglenes elnökke Radvánszky Béla b., id. jegyzővé dr. Fejérpataky László választott. Az alapszabályok szövege megállapítván, megerősítés végett a belügyministerium elé terjesztetett.

† B. RADVÁNSZKY ANTAL f. hó 7-én radványi kastélyában elhunyt. A boldogult társulatunknak s általában a magyar történetírásnak kiváló barátja volt. A besztercebányai kirándulás alkalmával radványi levéltárában Deák Farkas által feltalált Balassa-codexet készséggel adta át használat végett társulatunknak, s ez szolgált alapjául Balassa Báliut költeményei kiadásához.

— II. RÁKÓCZI FERENCZ SZÜLŐHÁZÁT Borsiban (S.-A.-Ujhely mellett) emléktáblával jelölték meg. Ünnepélyes leleplezése f. hó 11-ére tűzetett ki. A kegyeletes ünnepély részleteiről közelebbről fogunk írni.

— PÁZMÁNY PÉTER ARCZKÉPE. A ceyloni jezsuita missionariusok közt van egy Üрге nevű magyar ember is, ki hónapok előtt kírta egy lapban, hogy Ceylonban, a kítűnő jezsuiták egykorú képei közt meg van a Pázmány Péteré is olajfestésben. Fraknoi Vilmos apát-kanonok olvasván ezt, írt Ürgének s ötszáz frankot ajánlott föl a hittérítő társulatnak, ha neki e képet elküldik. E napokban kapta meg a választ, hogy az ajánlatot elfogadták s a kép már úton van.

— A TÖRTÉNET-IRADALOM iránti érdeklődés örvendetes jelenségeül emlíjtük fel, hogy *Thaly Kálmán: II. Rákóczi Ferencz ifjúsága* cz. munkája, mely csak a m. é. október hóban jelent meg, már elfogyott s most a második kiadás van sajtó alatt (Pozsonyban Wigand nyomdájában, Stampfel kiadásában.) E második kiadás tetemesen olcsóbb árú és jócskán bővített lesz, nevezetesen Rákóczinak sárosi főispáni működése mozzanataival és neje rokonai a Hesseni-ház bővebb ismertetésével. Az illusztrációk e kiadásban is bent lesznek. A könyv októberre fog megjelenni.

— THALY KÁLMÁN v. tag s orsz. képviselő, Pozsonyban a gr.

Esterházy levéltárban kutatván, e még érintetlen archivumban nagyon gazdag anyagra bukkant, melyről társulatunknak jelentést fog tenni.

— DR. FEJÉRPATAKY LÁSZLÓ egyetemi magántanár s társ. v. tag, a m. nemzeti múzeumhoz levéltárnokká neveztetett ki.

— THALLÓCZY LAJOS társ. segédtitkár hosszabb időre tanulmányi útra indult.

— AZ INSURRECTIO TÖRTÉNETE. Kápolnai István honvédőrnagy jelenleg az 1809-iki nemesi fölkelés történetével foglalkozik s erre nézve az országos levéltár gazdag gyűjteményeit búvárolja. Kisfaludy Sándor naplója s a dunántúli hagyományok is bizonyára hálás adatokat fognak szolgáltatói e kutatásra nagyon méltó tárgyhoz.

— UNGMEGYE MONOGRAPHIÁJA érdekében az »Ungvári Közlöny«-ben igen érdekes fölszólalást olvasunk. 1868-ban a megyének egyszerre két monographusa akadt: Horváth János és Mészáros Károly. Az első megyei levéltárnok volt s meg is kezdte a kiadást, és három füzetet (összesen 6 ívet) ki is adott. De a vállalat abban maradt — s időközben Horváth meghalt. Egy az ügy iránt érdeklődő férfi I. B. a fennírt közlöny f. évi 12-ik számában ez ügyben meleg fölszólítást tett közsé. Ő egyenesen a megyéhez fordul, hogy karolja föl az ügyet, s bízva meg Mészárost a monographia elkészítésével. Mészáros már úgysis összegyűjtötte az anyagot, képességének két monographiával »A magyarországi oroszok« s »Ungvár városa« történetével jelét adta. »Sietni kell — mondja — a megye történetének megírásával, míg az említett szerző (Mészáros) életben van. Karolják föl ezen reánk örök fontosságú mű kiadását. Ne hagyjuk e művet kéziratban heverni s az enyészet romboló hatása által tönkretétetni, mert maholnap elérve fogjuk látni azon időt, midőn ezeredéves múltját ünnepeleljük honunknak s mikor majd mi nem fogunk dicselkedhetni, mint a legrégibb megye lakói, őstörténetünk bírásával.« A Közlöny következő 13-ik számában maga Mészáros is fölszólalt — s nyilatkozatából látjuk, hogy az anyag nála kész van. Mi igen örvendénénk, ha e fölszólalásoknak sikere lenne. A »Századok« már 1871-ben fölszólalt ez ügyben, s most, midőn az szönyegre van hozva, ismét köteletségének tartja hozzájárulni az óhajtáshoz, vajha Ung-megye törvényhatósága fölkarolná az elejtett ügyet, s Mészáros munkáját, ha az a czélnek megfelel, tenné közsé.

— DR. MARCZALI HENRIK becses munkája Magyarország történeti forrásairól, mely az Akadémia koszorúját tavaly elnyerte, Berlinben

német kiadásban megjelent. A munkán szerző lényegtelen változtatásokat tett, csak annyit mennyit a német közönség érdekében szükségesnek tartott. A német történetírók biztonnal nagy hasznát veszik annak — s ha a véletlen úgy hozta magával, hogy az Akadémia koszorúját nem követte az Akadémia kitüntetése (a szerző taggá választása által) ez biztonnal nem jelenti azt, hogy az Akadémia nem akarná méltányolni szorgalmát és tehetségét.

— HALASON — mint a »Pesti Napló« írja — a város értelmisége elhatározta, hogy megírattja annak monographiáját, még pedig három részben, melyből egy a történetet fogja magában foglalni.

— A MAGYAR KÖNYVSZEMLE tavalyi évfolyamának zár-füzete a napokban jelent meg, értékes tartalommal. Thaly Kálmán gr Bercsényi Miklós könyv- és kéziratárát ismerteti egy kamarai conscriptio nyomán, egy darab enturképet alkotva a nyers anyagból, Dr. Csánki Dezső magyarországi benzéseknek egy 1508-ból kelt bibliographiai becsű inventariumát kommentálva közli. Jakab Elek két érdekes indexet közöl, melyeket gr. Kemény József és Mike Sándor készítettek a XVI. és XVII-ik századi erdélyi halotti beszédek gyűjteményeihez, s melyek közététele igen szerencsés gondolat volt — mert azoknak történetíróink is hasznát fogják venni. Révész Kálmán, nagy szorgalommal és jó kritikával állította össze a XVII-ik század derekán folyt szenvedélyes hitvita iratait, s egy csomó eddig nem ismert adatot hozott felszínre b. Mednyánszky Dénes, Mayláth Béla, Kudora Károly érdekes közlései s vegyesek zárják be e — nyomós indokok miatt elkésett, de annál tartalmasabb folyóiratot. A bibliographiai rovatot Horvát Ignác szerkeszti.

— AQUINCUM. Az amphitheatrum ásatása f. május hó elejétől kezdve serényen folyik s junius első felében teljesen be is fejeztetett. Torma Károly azután a papföldi ásatásokat kezdé meg, julius hó derekán pedig az Alvidékre rándúl, a limes Dacicus körül folytatott tanulmányainak befejezésére.

— DR. KÁROLYI ÁRPÁD, mint annak idejében említettük, Társulatunk működését behatóan ismertette és tárgyalta a »Mittheilungen des Institutes für Oesterr. Geschichtsforschung«-ban. A »Revue Historique« XIX-ik kötetében e közleményt kiemeli.

— Az EGYETEMI KÖNYVTÁR által kiadott Catalogus Codicumról ismét két német szaklap: a lipcsei »Literarisches Centralblatt« s a »Blätter für literarische Unterhaltung« nagy méltánnyalattal hosszabb cikkben emlékeznek meg.

TÖRTÉNELMI KÖNYVTÁR.

— A MAGYARORSZÁGI VÁRISPÁNSÁGOK TÖRTÉNETE különösen a XIII-ik században. Írta *Pesty Frigyes*. Budapest, 1882. 590 l. 8-r.

— KÖNYVKIÁLLÍTÁSI EMLÉK. Kiadja az orsz. magyar iparművészeti muzeum. Budapest, Kilián Frigyes bizománya. 1882. XIII és 268 l. Ára 2 frt 80 kr.

— A KUN-VAGY PETRARKA-CODEX és a Kunok. Hunfalvi Páltól. Budapest, 1881. 8-adr. 49 l. Ára 30 kr.

— ŐSVALLÁSUNK FŐISTENEI. Barna Ferdinándtól. Budapest, 1881. 8-adr. 71 l. Ára 40 kr.

— ŐSVALLÁSUNK kiscbb isteni lényei és áldozati szertartásai, Barna Ferdinándtól. Budapest, 1881. 8-adr. 48 l. Ára 30 kr.

— A MAGYAR EGYHÁZI NÉPÉNEKEK a XVIII-ik századból. — Akadémiai székfoglaló Bogisich Mihály l. tagtól. 8-adr. 87 l. Ára 50 kr.

— A KASSAI MAGYAR SZÍNÉSZET TÖRTÉNETE. Kassa sz. kir. város színháza fennállásának századik évfordulója öröm-ünnepére. Írta *Klestinszky László*. Kiadta Geröfi Andor. Kassa, 1881. 55 l.

— A MAGY. KIR. ORSZÁGOS LEVÉLTÁRBAN közszemlére kötett okleveleknek jegyzéke. Négy tábla hasonmással és két metszettel. Budapest, 28 l. 8-r.

— UNGARNS GESCHICHTSQUELLEN im Zeitalter der Arpaden. Von Heinrich *Marczali*. Von der Ungarischen Akademie der Wissenschaften geckrönte Preisschrift. Berlin, 1882. 8-adr. X és 163.

— GRUNDRISS DER OESTERREICHISCHEN GESCHICHTE von Dr. Franz *Krones* R. v. Marchland. Wien, 1882. 926 l. 8-r.

— PRINZESSIN MARIA CHRISTIERN von Innerösterreich (1574—1621.) Von Karl *Reissenberger*. Separat-Abdruck aus den Mittheilungen des hist. Vereines f. Steiermark XXX Heft, 1882. Graz, 1882. 8-r. 48 l.

— ERINNERUNGEN zu Erinnerungen. Von Grafen Ferdinand *Beust*. Leipzig, 1381.

— MITTHEILUNGEN DES K. K. KRIEGS-ARCHIVS. Herausgegeben und redigirt von der Direction des Kriegs-archivs. Jahrgang 1882. I., II. Heft. 8-r. 1—98 + 99—219 l.

— MORAVIA I MADJARI e polovini IX. do nazsala X. vjeka. Szt.-Pétervár. 8-r. Írta Grot I. K. III. 436 l. Ára 3 rubel.

GHYMESI GRÓF FORGÁCH SIMON

MINT IRÓ.

ELSŐ KÖZLEMÉNY.

Az 1669-ben született és 1730-ban lengyelországi Zulkwán, bujdosásban elhalt gr. Forgách Simon, előbb cs. kir. tábornok, utóbb pedig II. Rákóczi Ferencz fejedelemnek egyik híres tábornagya, nemcsak vitéz és gyakorlott katona: de előkelő műveltségű és igen szellemes ember volt. Mint Forgách Zsigmond nádor unokája s a dúsgazdag Forgách Ádám országbíró és bányavidéki főtábornok fia, a Magyarország egyik legelső zászlósurának fenyves jövőre hivatott csemetéjét megillető gondos, finom nevelésben részesült. E nevelés merőben kath. irányú volt: innét Forgáchnak másfelekezetűek iránt egész a türelmetlenségig fokozódott buzgó vallásossága. Ez az irány csak táplálékot nyert I. Leopold császár jezsuita sugalmazások alatt álló bécsi udvaránál, a hová a serdülő fiú, mint I. József királynak tanuló sjátszó pajtása, fölvetetett és több évet a trónörökössel benső barátságban tölt vala. Innét eredt Simon úrnak későbbi »*Josefista*«-sága, sőt még Rákóczi pártjához való átmenetelének indító oka is; a miről alább.

A bécsi udvarból a daliás ifjúvá fejlődött s tüzes, katonás szellemű Forgách már 1687-ben, tehát 18 éves korában egyik reguláris lovas-ezredhez ment, mint hadnagy. Majd a Czobor-Pálffy huszár-ezredben szolgált, melynek már 1691-ben alezredesévé, s 1695. május 19-kén a Kanizsa elleni végek vice-generálisává neveztetett ki. Mint ilyen, több hadjáratban vőn részt, cs. kir. és végekbeli hadakkal így pl. 1697. Bihács ostromában is, Boszniában. Majd a spanyol örökösödési háború kitörésével, saját huszárezredet (a ma 3-ik számút) állítván, ezzel a Rajnához ment,

a francziák ellen. Reguláris módon megtanulta a hadokozás mesterségét. 1700-ban mint győri altábornokkal, s 1701 január 1-én mint rendes cs. kir. tábornokkal találkozunk vele. 1703-ban hazavezényelték, Rákóczi ellen az északnyugati ellenfőlkélest szervezni. Gr. Forgách Simonban ugyanis, ép úgy mint gr. Pálffy Jánosban, föltétlenül bízott a bécsi udvar; azt hitték: végkép kivetkőzött magyarságából. Az udvarnál és a cs. hadak közt nevelkedett, németül tökéletesen beszélt, a kuruczokat szidta, sőt 1704. elején még a magyar öltönyt is levetvén, német tábornoki egyenruhába bújt s bajuszát leborotváltatá. ¹⁾

Mindez azonban csak máz, csak külsőség volt. Forgách Simonban a magyar érzést s háborgó, tüzes keleti vért sem a jezsuiták s az udvari nevelés, sem a német hadak közt 17 évig való tartózkodás el nem fojthatták, át nem változtathatták. Koronként fellángolt s ilyenkor ki-kivillant belőle a magyar büszkeség, sajátos szellemének egész hevével és szilajságával. Gr. Gianini, a bécsi udvarnál levő modenai követ — e ravasz olasz diplomata, — jobban belátott a Forgách hamu alatt forrongó tűzű lelkébe ennek még császári tábornok korában, mint az összes bécsi ministerek, s mint maga I. József.

Forgách Simon, előkelő származására rendkívül büszke magyar főúr, valódi olýgarcha volt. Ismerte és kedvvel olvasá családjának s hazájának történetét, (a latin nyelvben kitűnő jártas lévén,) és így jól tudta: mihez van joga nemzetének? mik az ellene elkövetett sérelmek? Szenvedélylyel olvasá *gr. Zrínyi Miklós*, e lánglelkű író és hazafi magyar munkáit is, sőt a *katonaiakat* (a »Ne bántsál a magyart,« »Vitéz Hadnagy«-ot, stb.) annyira megszereté, hogy sajátkezűleg lemásolván, a tarsolyában

¹⁾ Ezt azért kelle tennie, mert — mint írja — »*kétszer már csaknem agyonlövénék az németek, magyar ruhában*« kuruczoknak nézvén tábornokukat. Levágotott szép, aranyszínű bajuszát Simon úr emlékül eltéve egy papiros tokba, melyre ezen distichont írta:

»Temporibus sapiens vestes sine crimine mutat,
Etsi mutatus moribus esse nequit.«

(L. levelét 1704. február 24. Schvadorfrúll nejéhez.) Íme, milyen hamar termett a jó epigramm Forgáchnál, már akár maga költé, akár csak idézi.

hordozta, hogy még a táborozásban is úgy forgathassa, mint valami bibliát.

A ki *ilyen munkákat* olvas: az nem vetkőzé le magyarságát, sőt még ha előbb netalán levetkőzte volna is, — bűnbánólag visszaöltöznék abba!

Forgách katonai becsületből megverekedett 1703. novemberben Zólyomnál a kuruczokkal, — de szerencsétlenül. A saját unokatestvére: gr. Bercsényi Miklós úgy megverte őt, hogy Forgách Koháryval stb. csak éjjel, puskatüzelés közt, futva, nagy bajjal szaladhatott el, — mindene ott veszett: tábori málhája, vezetéklouvai, sőt ezek egyikének terhével még a *császári generális diplomája is!*¹⁾

Nem volt többé szüksége reá. József király által titkos közlendőkkkel megbizatva Rákóczihoz, — kivel a már az uralkodásra igen vágyó koronázott fő, a saját apja Leopold császár ellen akart némileg conspirálni, — a következő 1704-ik év martius közepén egyszer csak kuruczczá lőn Forgách Simon, mindenek bámúltára.

Az eddig elnyomott hazaszeretet s magyarság forró érzete, a bosszú a lelke mélyéből meggyűlött — mert általa oly jól ismert! — magyar-ellenes bécsi udvar ellen, egész féktelenséggel lobogott fel most, kitárult, megkönnyebbült szívéből. S nem *színre*, mint József király várta: de, mint Gianini előre megjósoló — szívvel-lélekkel tüzes kuruczczá, Rákóczi és a nemzeti szabadság hívévé változott Forgách. » *Ich hätte selbst nicht glaubt, was ich für ain Ertz-Raufmeister Kurucz pin!* « írja ő maga, egy német főúrnak, 1704. július 4-kén Devecsrből. Megútálván immár a németet teljes lelkéből: örült, hogy közülök kiszabadúla; keményen írt és harczolt mindenütt ellenök; s ámbár Koronczónál megverték: de Egret, Eperjest, Kassát, Szathmárt s Erdélyben Dévát, Hunyadot, Szamos-Újvárt és Medgyest ő capituláltatta Rákóczinak. S e mellett a bécsi udvarral kötendő békeegyezmény tartóságában nem hívén: a József királytól rábizott titkot mélységesen elhallgatta, és azt a bámuló Rákóczinak már csak — *Rodos-tóban* vallá meg, mikor József rég a földben pihent.

Ilyen volt íme, gr. Forgách Simon, rövid vonásokkal jelezve.

¹⁾ Maga írja Bercsényinek. (Forgách-levéltár.)

Nagy aristocrata, lelkes magyar, erős katolikus, vitéz katona; ékesszóló, nagy rábeszélő tehetséggel bíró, finom, udvari, gavaléros műveltségű, szép olvasottságú, szellemes és humoros — olykor pajzán — kedélyű férfiú; különben hirtelen fellobbanó, és szilaj szenvedélyességében — de ép úgy szilaj jó kedvében is — túlcsapongó; jó bornak, vígságnak, szép menyecskéknek kedvelője; poharazás közben el-eljáró nyelvének parancsolni sehogysen tudott.

Ily ellentétes tulajdonokkal felruházott sajátságos szellemű ember, természetesen, bármily helyzetben könnyen akadályokba ütközik, — sok barátot, de sok ellenséget is szerez magának; és így ama háborgós időkben nagyon is kimagyarázható az a sors, mely őt érte: mint a magyar Confoederatio foglya, négy esztendőt töltött rabságban Krasznahorka, Szepesvár és Munkács tömlöczeiben. Sőt, ha Rákóczinak különös, elnéző kegyelmessége és Forgách előkelő családjára való tekintete nincs: bizony, igen könnyen a fejével is lakolt volna Simon úr; nem árulásért, (erre ő képes nem vala,) hanem az országnak nagy kárt: Esztergom elveszését okozott önféjú zabolátlanságáért, irott hadi parancs megszegéséért.

Ámde mi ezúttal nem Forgách Simon életét akarjuk megírni, — arra talán lesz még idő és alkalom számunkra; anyagunk csábító bővségben van már együtt hozzá. Most, e helyütt csak *mint íróról* akarunk róla szólni, őt mint nemzeti irodalmunk egyik régibb művelőjét bemutatni.

Eddig Forgách Simon grófot csak mint irodalomkedvelőt, mint kiadót, mint a halhatatlan Zrínyi Miklós »*A török áfium ellen való orvosság, vagy Ne bántsát magyart!*« című legbecsebb prózai munkájának megmentőjét ismerte a hálás irodalomtörténet. Valóban ez utóbbiért meg is érdemli hálánkat örökre. Mert ő vala az, a ki Zrínyinek most címzett, de életében ki nem nyomathatott katonai és politikai geniális művét valami kézirat-ról leírván, magával hordá táboraiiban mindenütt, s midőn 1705. júniusban, mint erdélyi főtábornok, Medgyes várát és városát a németektől hosszas kemény ostrom után bevette: az ott talált száz nyomdában (vagy Bártfán?) Zrínyi e munkáját külön könyvben

kinyomatta, s a következő lelkes előszóval, Rákóczi fejedelemnek, mint a szerző Zrínyi Miklós testvére unokájának ajánlva, kiadta:

Az Nagyméltóságú

Felső-Vadászi

Rákóczi Ferencz

Istennek kegyelméből erdélyországi választott Fejedelemlnek, Sáros vármegyének Főispánjának, munkácsi és makoviczai Herczegnek, Sáros-Pataknak, Tokajnak, Regécznek, Ecsednek, Somlyónak, Ledniczének, Szerencsnek, Ónodnak Örökös-Urának, nagy jó Kegyelmes Urannak
ő Nagyságának.

Minémü írása maradt légyen a nagy vitéz és méltóságú horvátországi Bánnak, néhai Gróf Zrínyi Miklósnak, noha sokan hallották ugyan híret: de világosságra ezen szép munka ki nem mehetett. Két okát ennek látom; első, hogy deficiálván ezen Méltóságos Familia: nem volt azt kinek dedicálni; másik oka volt, hogy már oly nyomorult sorsra jutott a szegény árva magyar nemzet, hogy senki a hadakozásról, annak módjáról és hadi disciplináról nem is gondolhatott, sőt arról álmadozni sem mérészlett; magát egészen idegen nemzet óltalma alá vetvén, az volt szerencsésebb, a ki keményebben húzhatta az igát és foghatta az adót hozó földben járó eke szarvát.

De a mint a nagyhatalmú Úr-Isten minden dolgaiban hathatós: *csak ebben a szép munkának kiadásában is* a feljülírt két oknak határát megszabadította. Mert, ha keresem a régi híres, nevezetes, vitéz, nagyméltóságú, tündöklő familiákat, — néven nevezve noha nem találok egyenként: de tudok egy edényt (egyént), a kiben succum familiarum et heroum Zrínyi, Frangepán, Báthori, etc. mintegy quinta-essentiáját ezeknek a dicsőséges véreknek megláthatni és tapasztalhatni. *Quod in multis, hoc in uno.* Nem is reménlem, — Nagyságod — tudván tiszta igaz szívemet — hizelkedésnek vélje, ha Nagyságodat méltán annak nevezem. Van azért kinek dedicálni ezen vitézségre való jó tanácsú munkát.

A másik ok is Nagyságod által felszabadult. Mert nemcsak fegyverre kelünk szabadságunk mellett lött hatalmunk: de Nagyságod az, a ki a Nagyméltóságú Bánnak vére lévén, nemcsak igyekezik a jó militaris disciplinát béhozni, — sőt parancsolja s parancsoltatja már is. Mert ha a rómaiaknak a hadi disciplina által lött triumphusit elhallgatom is: szólok *erről a nemzetről* a ki régen előttünk vagyon, nyakunkon ül, hitivel, életével, költségével, minden kigondolható mesterségével szabadságunkat, jószágunkat és országunkat sanyargatta.

Valjon ezen nemzet miért oly hatalmas ellenünk? Az Istennek különb teremtett embere-e mint mi? Annyi feje, annyi keze, annyi lába, annyi tagja az hadakozáshoz, mint nekünk. Keményebb, türethőbb, (kitűrőbb) erősebb, magasabb, talpasabb-tenyeresebb-e, mint mi? A kit

ha a dér megcsíp, — mint a légy; ha meleg supponya (zubbonya) nincs, — mint a holt; termete, mint a czinegének! Talám a magaviseleése, vagy a köntöse — ki csak lotyog-fütyög és egész impedimentum az hadakozásra, — az jobb-é nálunk? Talám a fegyvere, koczipirere (kocziperd,) hosszú puskája? a kit ha kilő: nagy dörgést tészén, — de nem talál véle és annak megtöltése nagy időt kíván és nagy confusiót okoz, — az jobb-é a mi kardunknál, kópiánkúl a ki mindenkor kiszül és útát esinál magának. Valjon lova-é jobb, a ki ha 24 óráig nem eszik — dög, a miénk pedig akkor vidámjabb. Hanemha annak könnyebbsége volna gyorsabb a miénknél? midőn mászva mász a lóra, a mikor mi már lovon vagyunk.

Hát mivel oly hatalmas ezen nemzet? Azért-é, hogy tan in actu, quam extra actum mindenkor exercitiumja vagyon, magát, lovát próbálgatja tisztí által, kiből a szófogadás származik; soha semmit sem exequál, míg felőle jól (nem) disponál. Ezt Nagyságod bölcsen általlátván, tapasztalja, quod sit ordo anima rerum.

Mivel pedig én gyermekségentől fogva a disciplináris hadakban nevelkedtem és annak hasznát érezvén, benne gyönyörködtem, s tudva tudom Nagyságadnak szent igyekezetit a jó militáris disciplinához: azért mérészlettem ezen szép munkát kinyomattatnom és ezzel Nagyságodnak dedicálnom. Kérvén azon a nagyhatalmú Úr-Istent, hogy Nagyságod jó intentióját secundálván: ezen mi magyar nemzetünket a pogány (török) módra szokott hadakozástól elszoktassa, a szófogadást szívére tapasztassa, a ki által a hadi jó rend és disciplina helyreállítatik. Mely által nemcsak az idegen nemzet igájától megszabadítja: de az ő vitézkedésre teremtett virtusi által más nemzeteknek is példája és dicsősége lehessen, és a Nagyságod hire-neve annyival is inkább terjedhessen e széles világon.

Nagyságodnak

alázatos szolgálja s hive

Ghymesi Gróf Forgách Simon.« ¹⁾

Eddig az egyaránt buzgó magyar hazafira, mint derék katonára valló előszó. Látszik belőle, hogy Forgách a maga tel-

¹⁾ A könyv teljes czime: Symbolum Illustrissimi Domini Comitis Nicolai Zrínyi: Nemo me impune lacessit. Dulce et decorum est pro Patria mori. Mors et fugacem prosequitur Virum. Excusum Anno 1705. « 12 r. 62. l. Ma már fölőtte ritkák e kiadás, valamint a később, 1791-ben Kazinczy Ferencz által Maros-Vásárhelytt utánnyomatott új editió példányai is. A Nemzeti Könyvtárban foglalt s egyéb korunkbeli Zrínyikiadásokban pedig nem foglaltatik benn Forgáchnak föntebbi szép Előszava, melyet tehát a t. olvasók kedvéért itt — mint szerzőjét is nagyon jellemzőt — föleleveníteni czélszerűnek tartottunk.

jes nagyságában felfogta, megértette és méltányolta Zrínyit, a mi az ő korában — s még jóval később is — szintén érdem; továbbá, hogy saját stýljában is követni iparkodik vala példányképét: a mennyiben jó, erőteli magyarságú és itt-ott satýricus színezetű irályát latin kifejezésekkel s proverbiumokkal tarkázza, öntudatosan, mert épen úgy, mint Zrínyi, a magyar előadást így szebbnek, változatosabbnak tartotta. Kortársai közül igen sokan osztották ezt, a XVI-ik század purizmusával merőben ellenkező nézetet.

Megjegyezzük, hogy Zrínyi főntebbi munkájának Forgách Simon tulajdon kezével irott és sajátját képezett régibb példánya napjainkig épségben fönmaradt, eredeti, aranyozott bőrkötésében a gróf unokájánál: az 1849-iki vértanú b. Jeszenák János özvegye, született gr. Forgách Aloyzánál Pozsonyban, ki e beceses ereklyét méltó kegyelettel őrizi. Nem volna érdek nélküli ezt, mint Zrínyi tárgyalt munkájának legrégebb példányát, a nyomtatott kiadással gondosan összehasonlítani, s a netalán fölmerülő hézagokat vagy eltéréseket belőle kipótolni.

Forgách Simon a latin velős, csattanós közmondásokat, epigramm-töredékeket, példabeszédeket, bibliai idézeteket, stb. annyira kedveli vala, hogy olvasmányai közben a tetszésével különösen találkozókat megtartotta, följegyezte magának, s aztán e nagyszámú jegyzeteiből egy terjedelmes gyűjteményt állított és írt vala össze, ily czím alatt:

„*Pulcherrima Sententia
a me ex libris collecta.*“

Hat és fél ívre terjed, sűrűen tele írva, e Simon úr saját kezével papírra tett szebbnél szebb és válogatottnál válogatottabb jeles, elmés, jelentős mondások és szólamok tára, a bibliából, zsoltárokból, római classicus, úgy középkori latin s olasz írók műveiből nagy szorgalommal kiszemelve.¹⁾ Nyilvános bizonyága Forgách széleskörű olvasottságának, irodalmi tájékozottságának. S hogy hasznosan és ügyesen tudja vala is alkalmazni saját fogalmazataiba szöve az ily szemelvényeket: mutatják fennmaradott

¹⁾ Eredetije a jelenleg a Nemzeti Múzeum könyvtárában örök letétképen elhelyezett gr. Forgách családí levéltárban.

nagyszámú magyar levelei, melyek ilyes latín idézetekkel s csattanós mondásokkal tarkítvák. Más főúri levéltárakban még ilyes gyűjteményt nem találtunk; Forgáché tán egyedüli eddigelő c nemben, a mi szerzője élénk, érdeklődő, s a jeles, velős, vagy élczes mondásokban gyönyörködő szellemének annálinkább dicséretére válik.

Forgách irodalmi ismereteire továbbá világot derít ama jegyzék is, a mely, úgy látszik, hosszas fogsága idejében olvasgattott *könyveiről* maradt fenn. S minthogy az efféle szintén nevezetes ritkaság, íme, közöljük:

»Registrum Librorum Excellentissimi Domini Comitum Simonis Forgách, etc.

1. Drexely opera omnia, in uno tomo.
2. *Liber scriptus Prosapiae Forgáchianae.*
3. Ecclesiastica historia Eusebý.
4. Missale Romanum.
5. Vita Marci Aurely, *Hungarico idiomate.*
6. Liber de arte equestri, Germanico idiomate.
7. Corpus Juris Hungarici.
8. Trophaeum familiae Eszterházyanac.¹⁾
9. *Corona Confoederati Regni Hungariae.*
10. Mannsbaum (?) Potentissimorum Regum Hungariae.
11. Gallico-Germanicum Dictionarium.
12. Memoria Regum et Banum Dalmatiae.
13. Duodecim signa praedestinationis, Hungarico idiomate conscripta.
14. Strada, De Bello Belgico.
15. Rituale de administratione setorum. (?)
16. Liber Germanicus De Bello Europaeo.
17. Politicus sceleratus impugnatus.
18. Balneum sangvium Danubý, Germanico idiomate.
19. Idea Principis Christiano politici, authore Didaco (Diaz) Savedra. (*Spanyol szerző műve.*)
20. Florus Hungaricus.
21. Belarminus De ascensione mentis ad Deum.
22. Gymnasium patientiae.
23. Spiritus Principalis, sive dotus Principis.
24. Orthodoxia Menzeriana de Coena Domini.
25. Giges Gallus.
26. Exercitia spiritualia Sancti Ignaty.

¹⁾ Forgách Simon neje gr. Eszterházy-leány volt.

27. *Discordia consors.*
28. *Theologia prophetica Francisci Otrokóczy.*
29. *Controversiae Matkónis.*
30. *Speculum imagicum veritatis, auctore Jacobo Mazerio.*
31. *Amores Mariani. (Guettvirth jezsuita atyától, Rákócziak*

ajánlva.)

32. *Centum arcana politica.*
33. *Controversiae Hungaricae, auctore ignoto.*
34. *Rituale Strigoniense.*
35. *Officium Marianum, Hungaricum.*
36. *Orbis politicus.*
37. *Questiones facti theologiae.*
38. *Theatrum politicum.*
39. *Justi Lipsy Monita politica.*
40. *Signa praedestinationis, latino idiomate, sunt in partes divisa.*
41. *Ad eorsum ductor, sive Kalauz, Hungarico idiomate.*
42. *Druzelius, De Inferno.*
43. *Gallica grammatica.*
44. *Via sanctitatis, Hungarico idiomate.*
45. *Tlavissae poëticae.*
46. *Meditationes dietim distinctae.*
47. *Vita Jesu Christi, Avancino auctore.*
48. *Diurnum Divini Amoris.*
49. *Exercitium militare, seu Regulae Militares per imagines*

expressae.

50. *Chronica Philippi Melanchton.*
51. *Geometricus Germanicus.*
52. *Psalium Davidis.*
53. *Psalmi item Hungarici in Cancionale redacti.*
54. *Officium latinum.*
55. *Vita Stanislai Kostkae. (Lengyel szent.)*
56. *Institutionum Juris civilis libri 4.*
57. *Cinosura Juris-peritorum.*
58. *Thomas a Kempis, Hungaricus.*
59. *Liber de Imagini Celleusi.*
60. *Liber intitulatus: Jesus Puer.*
61. *Antiquum Testamentum, non tamen integrum, latinum, in parva quantitate.*
62. *Cathechismus Stephani Illyés.*
63. *Thecae sex, partim conscriptae, partim non.«¹⁾*

Eddig a könyvjegyzék, a mely mutatja, hogy Forgách számos tudomány-ágbeli, úgymint hittudományi, politikai, katonai,

¹⁾ A gr. Forgách-család levéltárában.

történelmi, philosophiai, jogtudományi, és költői olvasmányokkal táplálta, vagy szórakoztatta szellemét, mely már természetétől nyugtalan és folytonos foglalkozás után vágyó volt. A francia nyelvtan s szótár bizonyítja, hogy ezen, ifjúságában Bécsben megtanult nyelvet sem kívánta elfelejteni; valamint a számos leveleiben előforduló olasz idézetek, sőt néhány olasz másolata sejteti, hogy ehhez a nyelvhez is értett valamit. Latinul tökéletesen beszélt s fogalmazott, úgy németül is, csakhogy erősen kiérező magyar accentussal, a mint német orthographiájából látszik. Idejárult még a Galgócz vidéki tót, és később a lengyel nyelvnek ismerete. Mindez nem közönséges tehetségre mutat, ha ezt mint hadvezér és közszereplő, egyébképen be nem bizonyította volna is.

Leveleinek irálya élénk, szellemes, változatos, nem ritkán humorosan játszi és csapongó. Szorosan vett irodalmi munkái, a melyek t. i. feunmaradtak, e következők.

I.

Először is több rendbeli *katonai szakmunka*: leginkább hazai hadszervezési és hadfelosztási tervezetek, *magyar, latin és német nyelven*, mind Simon úr sajátkezű fogalmazataiban és ezek tisztázataiban fenntartva családi levéltárában, a hozzájuk tartozó s alapúl szolgált ügyiratokkal együtt.

Ezen egyaránt gondolkozó főre s a tényleges viszonyok alapos ismerőjére, valamint tapasztalt, practicus katonára valló munkálatok közül keletkezési rend szerint legrégebb a »*Projectum, mi módon ö Főlsége az Ország conservatiójával continuálhatja az török ellen való hadakozást?*«

E munka, mely a cs. hadsereg ezredeire is kiterjed, Forgách-tól magyar nyelven sajátkezűleg iratott, s fogalmazatának 19. pontja maradt feun. A szigorú hadi fegyelem fenntartására és az ország lakosai kímélésére főszúlyt fektet. A téli havakban Pozsonyban székeljen a főtábornok, kitől a hadosztályparancsnokok és a szanaszét elhelyezett kvártélyozó ezredek, mint főtől függjenek. Az összes élelmezést stb. a katonai kincstár pénzért szerezze be. Hogy pedig a hadi adó beszedése körül, mint eddig, oly sajnós sőt rettenetes visszaélések ne történhessenek az idegen nemzet-

beli hadi commissáriusoktól: ennek eltávoztatására »az ország-béli considerabilis grófokból választatnék három Generális-Commissárius, egyike felföldrül, másika Dunáninnen, harmadika Dunántúl való«, s ezek szedetnék aztán be a vármegyékkel, illető kerületeikben a hadi adót, és orvosolnák meg a katonaság által elkövetett kihágásokat.

E hazai Generális-Commissáriusokról azután még több §. szól. És ezen — eddigelé nem tudtuk, hogy Forgáchtól eredett — üdvös eszmét elfogadván az országos deputatio: Leopoldnak figyelmébe ajánlá, a ki azt elvégre jóváhagyta, s így választattak azután meg ilyen országos főhadi biztosokul, a felföldi XIII. vármegye részére *gr. Bercsényi Miklós*, a Duna-mellékre *gr. Zichy István* és Dunántúlra *gr. Nádasdy Tamás*.

Nem volt azonban ily szerencsés Forgách tervezetének 17-ik §-a: »Kegyelmes Urunk ő Főlsége contentus légyen az harmadfél milliummal (mint hadi adóval) úgy, hogy másféle, akármi módon kigondolható új terhekkel, gratuitus laborral, táborra való szekerezéssel etc. ne terhelje az országot, sőt régi szabadságában megtartván,« — az olyatén fosztogató, garázda katonákat az ország lakosainak »szabad légyen in flagranti megfogdozni és az Commandérozó-Generálishoz küldeni, *sőt szabad légyen az országnak vim vi repellere.*«

Ezen, II. Endre király perhorrescált XXXI-ik cikkelyére emlékeztető pontot elképzeltető, hogy mennyire megapprehendáltak Bécsben, egy cs. k. ezredestől! »*Vim vi repellere!*« — Hisz ez valóságos rebellió!... Köszönhette a hazafias buzgalmú Forgách, hogy eredetileg magyarul írt, de németre és latinra is lefordíttatott és a Hoffkriegsrathnak e nyelveken benyújtott »*Projectum*«-áért a profúszhoz nem küldötték.

Forgáchnak ezen főleg a katonai körök számára írt szakmunkája nyomtatásban, természetesen, meg nem jelent; sőt fogalmazata sem maradt ránk — úgy látszik — teljesen. Melyik évben iratott? biztosan nem tudhatni; valószínűleg 1696. és 1699. között.

Gr. Forgách Simon 1700-ban győri vice-generálissá nevezetvén ki — ünnepélyes beiktatása nov. 9-kén volt, — mint ilyennek nemcsak maga a győri: de az egész tábornokságbeli, vagyis

a túl a dunai végházak legnagyobb része, a végekbeli magyar katonasággal együtt parancsnoksága alá helyezteték. A főtábornok szokás szerint német volt: *Heister*, de ez inkább a német hadakkal törődik vala. Forgách tehát egész erélylyel láthatott és látott is tisztéhez, hogy t. i. az imminens török veszély eltűnése óta jóformán elhanyagolt végek és exauthorizált végbéli magyar csapatok ügyét, a karlóczy békekötés által előidézett új viszonyoknak megfelelően szervezze és rendezze.

E czélből bekívánta a tábornoksága alá tartozó összes végházakból — még a legkisebbekből is, mint Tihany, Szigliget, Csobáncz, Csesznek, stb. — a létező tisztek és katonaság, hajdúság, szabad-legénység, s úgy a vacáns portiók kimutatásait. Mire vonatkozólag e réven tömérdek becses anyag gyűlt egybe a Forgách-levéltárban.

Mikor aztán ezekből a rendelkezésre állítható nemzeti haderők létszáma felől tisztában volt: egy *katonai szakmunkát*, részletes tervezetet készített és nyújtott be a cs. k. főhaditanácsnak, a győri tábornokság végekbeli magyar hadairól. Hogy a k. k. Hoff-Kriegsrathban a terv annál inkább utat törhessen: Forgách azt az ottani hivatalos nyelven, németül írta meg. Czíme: » *Puncta Projecti über Einrichtung des Raaber Granitz-Häuser*, als nemblich Raab, Veszprin, Pápa, Dotis, Kesthel, Palota, Thihon, Sigleget, Csobáncz, Wason (Vásonkeő), Gran, etc.« A tervezet 12 külön indokolt pontból áll, s főbb vonalaiban azt javasolja, hogy a nevezett végházak lakói kir. kiváltsággal szabadíttassanak föl — jutalmúl a török ellen tett hű és hasznos szolgálataikért — in perpetuum mindennemű adók, taxák, szekerezés, beszállásolás s egyéb terhek alól; minek fejében viszont tartozzanak ő Felségét és az országot úgy ennek határain belül, mint kívül, jól fölszerelt és fölfegyverzett, jó paripás 2000 *huszárral és 1000 gyaloggal szolgálni*. Az országban használtatván, kvártélyra nem lesz igényök, s havi zsoldra is csak 1 frt 30 kr-ra portiónként. Élelmet szolgálat idején kapni fognak. Ha pedig külföldre vitetnek: jövendőbeli békezsoldjaikból levonandó 6 hó-pénzt per 6 frt, = 36 frt kapjanak előlegesen, »damit sie also besser undt tauglicher in solchem fremden Landt ihre Dienst mögten praestiren können.« Az országon kívül továbbá zsoldot,

élelmet, szállást, mindent azon módon kapnak, mint a többi cs. kir. ezredek. Azután ismét hazájukba, véghelyeikre bocsáttassanak, ha szolgálatuk többé a külföldön nem szükséges. Szabadalmait azokban — változván immár a viszonyok, — ne többé mint végbeliek, »Confiniarj,« hanem mint »*Praesidia*, vel *Regimina Hungarica*« nyerjék. — Nem kerülne így egy-egy teljesen felszerelt huszár kiállítása többé 60 frtnál és egy-egy gyalogé 20 frtnál. S ezek módjára a kanizsai generalatusból is lehetne 1000 lovast és 1000 gyalogot fölállítani, és ilymódon ő Főlsége egyedül a túl a dunai végekből 5000 jó, régi, gyakorlott magyar hadal rendelkezhetnék. Míg ellenben, hogyha e végházak megszüntettetnének: »*diese Leuth, die arbeiten nicht können, und betteln sich schämen, nach ihren Entlassung wie sie werden ihre Lebensmitteln suchen? ist leucht zu erdenken.*« — A mint is csakugyan, ezekből vált a legtöbb *kurucz katona*; sőt túl a Dunán épen ők: a pápaiak, veszprémiek, tataiak kezdték meg a mozgalmat.

Ugyanezen időből Simon úrnak még más, az egész ország végházaira kiterjedő, továbbá a német s magyar katonaságnak a várakban helyőrségekkénti felosztását illető tervezetei is vannak, mindegyik a viszonyoknak megfelelő részletes szám-adatokkal és költségvetéssel. A magyar végbeliekből egyáltalában hat reguláris huszár- és egy gyalog-ezredet (amazokat 1000—1000, ezt 2000 emberből) akar állítani, ki is veti helyenként; pl. Győr adna 500 lovast, 500 gyalogot; Szeged 600, Pest és Várad 400—400, Eger, Kálló, Léva 300—300, Érsek-Újvár, Szécsény, Fülel 200—200, Tata, Pécs, Pápa, Székes-Fehérvár 100—100 lovast; Esztergom 200 l., 400 gy.; Komárom 100 l. 300 gy.; Veszprém 200 l. 300 gyalogot, stb.

II.

Korrend szerint legközelebb áll ezekhez gr. Forgách Simonnak egy más katonai munkája: egy tüzetes *emlékirat*, melyet ő már mint erdélyi kurucz vezénylő-tábornok, 1705. aug. 27-kén a harsági mezőről Rákóczihoz írott levelével nyújtott be a fejedelmeknek. A helyzet képét és haderők állapotát világosan feltáró s

Forgáchnak hadvezéri észszel átgondolt observatióit és tervezeit tartalmazó ezen elég terjedelmes irat a következő fejezetekre oszlik: I. Az hadakozásról s mostani operatiókról. II. Az ezerekről (ezredekről) való informatió. III. Az vármegyék hadairól. IV. Az székelyekről való informatió. V. Az hadnak intertentiójáról és fizetéséről. VI. Az politicus és oeconomicus idevaló státusról.

Ezt a vörösvári Rákóczi-levéltárban fennmaradt derék munkát minden hadtörténetíró és katona élvezettel s tanúlással fogja olvasni ma is.

III.

Most egy oly művéről akarunk emlékezni Forgáchnak, mely *két kiadásban* is megjelent: először, úglátszik, még maga a szerző által egykorúlag, bár — fogságára való tekintetből — névtelenül kiadva, s másodszer 1848-ban, mindjárt a sajtó felszabadulása után, *Császár Ferencz* által újra nyomatva: de a névtelen munkát hibásan más szerzőnek, magának Rákóczi Ferencz fejedelemnek tulajdonítva. Nekünk vált kötelességünkké e magvas politico-katonai dolgozatot sajtóképeni írójának revindicálni. Megkísértjük.

Császár Ferencz 1848-ban ily című vállalatot indított meg: »*Adatok a magyarok történetéhez*. Közölve Császár Ferencztől. Budapesten, Kilián György sajtátja, 1848.« E vállalatnak azonban az idők viszontagságai miatt csupán első füzetje jelent meg, mely az azután következett gyászévekben, Austria-ellenes tartalmáért elnyomatván, példányai ma már igen ritkává váltak. Ezen első füzetnek (8-ad r., XVIII. és 58. l.) külön címe: »*Rákóczy discursusai, avagy II. Rákóczy Ferencz fejedelemnek a magyar nemzet örökösítését tárgyazó gondolatai*.«

E címet a munkának Császár Ferencz adá; mi volt eredeti címe? nem tudjuk, mert Császár a bevezetésben — fájdalom — csak ennyit mond forrásáról, a nélkül, hogy azt szakszerűleg leírná:

»Sajtó útján nem most jelennek meg először. Én egy régi könyvbúvárnál (kinél? kár volt meg nem nevezni) akadtam egy nyomtatott példányra, melyből azokat híven lemásoltam. Az év,

melyben kinyomattak, *nem volt kitéve*, de ha sejtésem nem csal, még *Rákóczy idejébe esik*. A példányok azonban annyira megritkultak, hogy az, melyből az én másolatom vétetett, ritka kincs gyanánt a *nemzeti muzeum könyvtárának gazdagítására volt szánva*. Oda jutott-e? nem tudom.« (XV. l.)

Félő, hogy a forradalom vihara elsöpörte az eredeti, régi nyomtatványt; legalább a Nemzeti Muzeum könyvtárába mostanáig el nem jutott, sőt ily példány másutt sem ismeretes: *Szabó Károly* nagy könyvészeti munkája nem tud róla semmit. Köszönettel tartozunk tehát Császár Ferencz gondosságának, hogy lemásolván, a művet az enyészettől megóvta. De bár eredeti címét is közölte volna, legalább a bevezetésben.

A szép magyarsággal s meggyökerezett, erős Austria-ellenes kurucz szellemben írott mű egy bevezető elmélkedésből s XXXV. fejezetből áll, melyeknek címeit, a tartalom iránti tájékozás céljából, íme közöljük:

I. N. R. I.

Sancta et salubris cogitatio est de salute patriae prospicere, meditari, laborare et orare.

E l m é l k e d é s.

(Négy oldal; végén e distichon:

Qui meliora facis, per me licet, ut mea carpas,
At tua reprendet, qui meliora facit.)

Discursus I. Az királyokról. Disc. II. Király képe vagyis Locumtenensekről. D. III. Az Érsekről. D. IV. Az Palatinusról. D. V. Az Ország Bírjáról. D. VI. Az Tárnok-Mesterről. D. VII. Az Kincstartórúl vagyis Camera Praesésérül. D. VIII. Három Ország-Generálisiról. D. IX. Curiae Magister. D. X. Magister Cubiculariorum. D. XI. Magister Agazorum. D. XII. Magister Dapiferorum. D. XIII. Magister Pincernarum. D. XIV. Magister Janitorum. D. XV. Magister Culinarum. D. XVI. Magister Postarum. D. XVII. Magister Venatorum. D. XVIII. Az Cerimoniákrúl. D. XIX. Az Contributiórúl és másféle, Hadi Subsidiúrúl. D. XX. Az Generális Insurrectiórúl, D. XXI. Az Titulusokrúl. D. XXII. De Curia Militari. Az Hadi Tanácsrúl. D. XXIII. Az Próffont-Mesterrúl. D. XXIV. Az Fő-Mustra-Mesterrúl. D. XXV. Az Fő-Hadi-Bírórúl. D. XXVI. Armamentariorum Magister, vagy Fegyveres-Háztartó-Mester. D. XXVII. A Referendáriusrúl, Directorrúl és Secretáriárúl. D. XXVIII. Az Hadakrúl. (Leghosszabb fejezet.) D. XXIX. Az fizetésrúl és ruházatrúl.

D. XXX. Az fegyverről. (Szintén igen hosszú fejezet.) D. XXXI. Az Recrutákról. D. XXXII. A Prorex mellett leendő Corpusról, (hadtestről.) D. XXXIII. Az rézpénzről és annak szükséges voltáról. D. XXXIV. Az Austriai Házról. (Igen hosszú fejezet.) D. XXXV. Az Hadakozásról.

Mint e címSOROZAT mutatja: szerző az egész magyar alkotmányos kormányformán és honvédelmi szervezeten végigmegegy; csakhogy míg a közjogi és közigazgatási ügykörbe tartozó fejezetek igen rövidek s ezekkel író gyorsan végez: addig a hadügyi szervezetnek s katonai adminisztrációnak minden phazisa nagyon tüzetesen, alaposan, szakszerűleg kifejtetik és megvittattatik; itt szerző tapasztalatokban és tanácsadásokban bővelkedő s a magálában járó szakember. Minden sorából kiérzik a *katona*, a *hadvezér*. E körülmény is arra vall, hogy a munkát *Forgách* és *nem Rákóczi* írta, a ki a kormányzat egyéb ágainak is ép oly alapos ismerője vala, mint a hadügynek.

Császár Ferenczet — a ki különben is szépirodalmi író volt, nem történetbúvár, — az ejtette tévedésbe a szerző iránt, hogy a bevezető »Elmélkedés«-ben a névtelen író azt mondja: »keserves, ártatlan és törvénytelen *rabságomban* vettem pennára az ország regnálásáról való gondolatimat.« Ő tehát Rákóczinak német-újhelyi rabságára (1701.) gondolt; igen ám, csakhogy a mű egy helyütt (XXX. fej.) a *friedlingi ütközetről* (1703.), a XXXIV-ik »discursus«-ban a *nagy-szombati békealkudozásokról*, (1706.), sőt az I. fejezetben az *ónodi gyűlésről* (1707.) beszél. A munka tehát Rákóczi fogságánál számos évvel *utóbbi* keletű. Mi egyenesen rá merjük mondani: *1710-ben* íratott, és *pedig a munkácsi várban*; alább be fogjuk bizonyítani.

A *friedlingi ütközettel* s *ónodi gyűléssel* való anachronizmust Császár is észrevette, de ő csak úgy találomra ezzel a hozzávetéssel törekszik a nehézséget útjából elhárítani: »Valjon (Rákóczi) *nem fogságában volt gondolatait írta-e le később, a hadfolytatása közben?* Ez igen valószínű,« (??) És megteszi szerzőnek Rákóczit. Mintha bizony az annyi felől zaklatott szegény fejedelem, kivált az 1708—1711-iki oly súlyos éveiben hadviselésének, még arra is reáért volna, hogy bécs-újhelyi fogsága alatt támadt gondolatait rendszeresen kidolgozva papírra tegye s kinyomassa! Volt ekkor Rákóczinak egyéb írni s tenni valója is, —

hogy naponkénti 10, 12, sőt 16 órai munkával alig győzte sokszor!

Az a szó pedig, hogy szerző a maga fogságát »keservesnek«, »ártatlan«-nak és »törvénytelennek« nevezi: ne vezessen tévútra bennünket, — mert Forgách is ártatlannak s törvénytelennek tartotta és állítá folyvást, sűrűn fennmaradt leveleiben, a maga négy évi (1706—1710.) rabságát. E hosszú idő alatt Simon úr Szepesvártt és Munkácson bőven ráér vala meditálni a haza sorsáról, és gondolatait megérlelni s rendszerbe foglalva leírni. Ha már fegyverével nem szolgálhatta: ezzel akarta legalább szolgálni honát, s talán Rákócziak is kedvét vélé keresni ezen kivált a hadügy szervezésére szakszerűen kiterjedő munkával. Valóban a mű egész szelleme, iránya, stylusa, egyes vonatkozásai, — minden, minden a *Forgách szerzőségére vall.* Pl., hogy egyelőre csak a legerősebb bizonyítéokra hivatkozunk: szerző a XXXIV-ik fejezetben ezt írja: »Én, az mint gyermekségemtől fogvást *practicáltam az Austriai Ház udvarát,*« stb. Na, már ezt a Munkácson és Csehországban nevelkedett Rákóczi semmikép sem mondhatta; de annál inkább mondhatta *Forgách*, ki mint föntebb említők, a bécsi udvarnál neveltetett több évig, mint I. József játszópajtása.

Azonban vegyük a mű fejezeteit sorra, s lássuk az azokban Forgách íróságára valló vonatkozásokat egyenként.

Már maga a vallásos jellegű I. N. R. I. betűknek az »*Elmélkedés*« fölé való jegyzése is a túlon túl bigott Forgáchot juttatja eszünkbe; Rákóczi ily betűket, vagy a sok katholicusnál azon korban a levelek homlokára vetni szokott keresztet — legalább még Magyarországon — *soha nem használt.*

Az ezen betűk alá írt latin jelmondat is Forgách »*Pulcherrima sententiá*«-i közül való, — úgy nemkülönben az Elmélkedést bezáró distichon. Az »ártatlan és törvénytelen rabság«-ról már szoltunk.

A »királyokrukl« szöveg I. Discursusban szerző mint általában antiroyalista mutatja be magát, (Rákóczi, ki színe legalább, maga sem utasíthatá vissza a lengyel koronát, nem volt az!) s a magyaroknak, kövendő példányképül az »Attila miatt fölépült« Velenczét és ennek köztársasági kormányformáját állítván oda, — az Ónodnál úgy is declarált interregnum alapján »módosabban kívánna a dologhoz nyúlni.«

A II. fejezetben Hunyady János, Szilágyi Mihály stb. példájára országnak kormányzót, »prorex«-et óhajt, mellé adandó ministeriummal.

A III. fejezet »*Az Érsekrül*« teljesen Forgách buzgó catholicismusából foly. Ugyanis az akkor még a catholicusoknál számosabb pro-

testánsokat (kiknek szabadságáért Rákóczi hadakozott) számba sem véve, egyenesen azt kívánja, hogy »az egész országtól egy érsek domináltassék,« a ki is »az isteni szolgálatot úgy vigye végbe, hogy *gyarapodjék és épüljön* (természetesen, az akatholicusok rovására) az igaz *katholica religió. és anyaszentegyház.*« A Prorex vagy Locumtenens udvarában is »exemplariter tündököljék a kath. isteni szolgálat. — Ilyeneket a »szécsényi compositio« szerzője Rákóczi, ki maga írja, hogy »katonáinak *kilencz tizedrésze kálvinistákból áll*« nem írhatott, s hívei nagy részének rettentetes megütközése, vagy politikai veszély előidézése nélkül ki nem nyomathatott.

A XIV. fejezet főleg az udvari testőr-csapatokról, a XVIII-ik pedig a Prorex udvaránál követendő szertartásokról értekezik, apró (különben társadalom-történetileg nagyérdekű) részletekig; tervezete tetemesen különbözik a Rákóczi udvaránál fennállott testőrségi szervezettől és cerimoniáléktól. Forgáchnál itt is praedominál a catholicus jelleg. A Prorex pl. *évenként háromszor* fog királyi pompával, magyarosan, nyílt nagy táblával publice lakomázni a palotán, ú. m. »*Boldogasszony, Szent-István és Szent-László* napján. Ezeket az napokon minden méltóságoknak, ministereknek és senátoroknak (a protestánsoknak is,) jelen kell lenni, és az asztalnál sort állani levett süveggel... Ezen a solennitáson minden embernek szabad lesz bemenni a palotára és nézni az Prorexet, és akkor mindenféle muzsikának meg kell lenni,« stb.

A mi Forgách adórendszerét illeti, (XIX. fej.) a nemzeti hadsereg eltartására a papi, főúri és nemesi rend egyaránt mindennemű jövedelméből (regulét, vámot, mindent ideértve) tizedet fizessen az országnak; a föld népe pedig minden házaspár (a koldúsokat s gyámoltalanokat kivéven) évi 50 dénár személyeskereseti adót, továbbá földje, szőleje, rétje, lova, marhája után is a dézmához arányló hadi adót fizessen, de ezt természetben: borban, búzában, zabban etc. a prófuntmesterek keze alá; e fölött még minden kereskedő és mesterember, városi rend, a jövedelme tizedét, úgy mint a nemesek, pénzül tartozzék befizetni. S végre minden ekevonó marhától esztendőnként egy-egy rhénes forint adó szedessék. Házi vászon, faedény, stb. iparkészítmények adómentesek.

XX. fejezet. A generális insurrectióról. Általános fölkelést a prorex és senátus csakis a vármegyék követői meghallgatásával, nagy veszély idején hirdethessen. Ilyenkor az ország zászlója körülhordoztatván, még a legszegényebb nemes, sőt a parasztság is »cum gentibus« tartozik fölkelni; a kinek puskája nincs: lándzsával, visszaszegzett kaszával, nyilakkal, mint a török, tatár, lengyel, moszkva és kozákság. Nagyon érdekes itt az, a mit Forgách a nyílról mint fegyverről ír; ideiktatjuk:

»Az nyíl minémű kemény fegyver legyen, az tudhatja, az ki az olyan nemzet ellen hadakozott. Én részemről és vélem együtt sokan, oly opinióban vagyok, hogy az puskánál (persze, az *akkori* puskánál!) rettentőbb és bizonyosabb fegyver. Hogy pedig az kőzajak mind olyan

formán voltak csinálva, mint most: abban semmi niucsen; mert az históriákból megmutathatni azt, hogy magok az gazdemberek csinálták, oly erősen pedig, hogy egy vastag deszkát általjártak; sőt most is Németországban (Forgách járt ott, — tudhatta jól!) némely városoknak bizonyos időkben *nyílus exercitiumok* vagyon: egy magas fára kakast ültetvén, ahhoz lüdeznek. És így minden ember csinálhat magának kéziját és ahhoz elég nyilat; kinek effectusa főképen az gyalogok között meglátszanék, midőn az puszka az ellenség szeme eleiben pattogna és az nyíl az nyakában hullana, — oly confusiót tenne főképen az német truppok és sűrű seregek között, hogy könnyebben juthatna az kennyő had (a huszárság) annak fölveréséhez. «

E czikkely a hadakozásban francia szabályokat s szellemet követő Rákóczi tollából épen nem folyhatott, — a török s tatár ellen hadakozott Forgáchéból igen.

A következő XXI-ik »discursus« is a czimekről, egészen Forgách aristocratizmusára vall, midőn a büszke főúr decretálni akarja, hogy »az nemes az bárót, grófot *nagyságolja*: mert ennek elrontásában *nagy Machiavellismus lappang.*« (!)

XXIII-ik fejezet: Minden vármegyében egy alkalmas hadi éléstár állíttassék; XXIV. a hadi szemlékről, — egészen egy az osztrák hadakban nevekedett tábornok pedáns rendtartása szerint tervezve, sok rovatos irkafirkával, lajstromokkal, etc. Épen így a következő három fejezet is.

A XXVIII-ik discursus »*Az hadakról*« igen magvas, velős, alapos, figyelemreméltó értekezés, melynek minden sora elárúlja a gyakorlott, tapasztalt, gondolkodó katonát. Történeti és hadi tényekből levont talpraesett következtetései merőben a reguláris hadak parancsnokára: Forgách tábornagra vallanak, a ki az eddig túlsúlyban volt lovasság és könnyű, mezei hadak mellett, főként a reguláris mód szerint szervezendő ezredekre, s legkivált a *gyalogságra* fekteti a súlyt. »Az német ellen pediglen — írja — legfőképen *gyalogság* kívántatik, hogy azokkal resistálhassanak, — *az legyen lelke és ereje az armádlának.* (Nevezetes, jól felfogott értelmű szavak egy *lovass-ezredekben* növekedett főtisztól!) Azért az én csekély experientiám szerint, az mint tudom az németnek ereit és hadakozásának módját, *az német táborokban, Magyar- és Németországokon köztök fölnevelvén,* jónak tartanám, hogy az ország *mostani stíusdho: lépest* 15 formális gyalog-regimentet tartson, s minden regiment kétezer emberből álljon. «

»Az német táborokban, köztök fölnevelvén«: e szavak is Forgáchra illenek, — Rákóczira épenséggel nem, — s újabb, határozott bizonyosságai Forgách szerzőségének. A mi pedig a lovasságot illeti: szerző husz regiment »formális, regulált, puskás, lovas, dragonyos hadat« ezer — ezer emberből ezredszámra, ajánl állítani, — ellenben a könnyű mezei hadat reducálni; — mert ezek »csak az kapát kerülük és kőborlanak, — ha harcra kél az dolog: az jónak is kárt tesznek.« Egészen

Forgách Simon szelleme, — a ki leveleiben is örökké gúnyolódik s lamentál a mezei had ellen, hogy ő nem »néppel«, nem »respublicával« : hanem valódi »haddal« szeretne háborúzni. Azért a meghagyandó mezei lovas-czredek kizárólag magyarokból álljanak, »de jó, válogatott, arra termett emberekből. Mert az mezei had nem arra való, hogy szemközben megharcoljon az némettel: hanem, hogy szüntelen csatázzon és az ellenség táborra körül legyen, az futrazirossit (takarmányozóit) csapdossa, impediálja életét (elesését,) lármáskodjék, nyugtalanítsa az ellenség táborát és nyelveket (hírmondókat) fogjon.« Ezek végházakhoz tartozó »jó paripás szegénylegényekből« álljanak, »kik se szekérre, se bagázsára nem vágynak: hanem tarsolyokból szoktak, mint bujdosó emberek, élni. Ezeknek semmi regulájok vagy cerimóniájok nem volna: hanem csak végbeli, vagyis bujdosó-módon hadakoznának.«

E könnyű huszárság azonban csak a segédsapatokat képezné, — a döntő hadsereg ama 30,000 reguláris gyalog és 20,000 reguláris gyalogból fogvány állani. Azonkívül a Jászság és Kúnság mind mint kópiás lovas had szolgálna, »regula és bizonyos exercitium alatt.«

Ezek tervezetének fővonásai. Van még egy igen figyelmenreméltó passus e fejezetben: »Ha pedig az Isten ismét az elveszett vármegyéket kezünkhez juttatná: az gyalogot meg kellene szaporítani vagy tízezer emberrel, azaz öt regimenttel.«

»Elveszett vármegyékről,« a melyekből tízezer reguláris gyalog kikerülhet, 1709 előtt nem lehetett szó. Az északnyugati vármegyék ugyanis 1708 november- decemberben és 1709. elején, a dumántúliak pedig 1709. septememberben veszték el a Confoederatiótól. Ebből tehát mi bizonyon védjük következtetni, hogy jelen művét Forgách 1709. végén, vagy még inkább 1710. első felében írta volt, Munkács várában, hol ekkor fogva tartatott. Ez oly positiv következtetés, mely alig hiszszük, hogy megdönthető. Az 1710-ik év elejére pedig különösen azért utalunk: mert ekkor a már-már hanyatló forradalom tüze még egyszer heves lánggal fellobbant, felújult, s a fejedelem maga, személyesen áll vala az előnyomult főhadsereg élére.

Érdekes observatio még e fejezetre nézve általánosságban az, hogy Forgách a reguláris hadról írott tervezetében egészen ideálja: a nagy Zrínyi Miklós elveit követi, — az épen az általa 1705-ben kiadott »Ne bántsd a magyart«-ban foglalt elveket, hogy t. i. a két fő fegyvernem közötti arány ez legyen: két harmad a gyalogság, s egy harmad a lovaság; vagyis épen megfordítva, mint akkoráig létezett.

XXIX. fejezet. A hadak fizetéséről egy úgy látszik, lajstromszerű »projectumot« készített, mely nagy kár, hogy Császárnál nincs közölve, s annál inkább, mert Forgách azt vallja róla, hogy annak »nagyobb részét az régi magyarok füzető lajstromából kiszedegettem, és ugyan csaknem oly formában vettem.« — A katonaruháról, az eddigi czifrázkodással szemben, azt az életrevaló megjegyzést teszi, »hogy azt nem az czifrá-

ért: *hanem hasznúért viselik*, — azért elég jó az, ha az hideg s eső ellen jó. Mivel pedig *országunkban bőven csúdnak oly materiákat:*« tehát nem kell külföldi drága posztó, hanem »a minémü köntösnek való materiát reudelt az, Isten országunkban, avval contentusok legyenek. «Hazai ipar!

A XXX-ik fejezetben »*Az fegyverről*« értekezvén, a kérdés velejét ebben látja, hogy »legfőképen az mostani circumstantiára és *német ellenségre* micsoda fegyver leghasznosabb az magyarnak?« S ezt a kérdést szakszerűleg vitatja. Mostani világban — úgymond, — a nemzetek, legkivált »az plundrások« csaknem elhagyták vala és megvetették a másféle fegyvert ú. m., a kardot, dárdát, pikát vagyis lándzsát, kópiát, nyilat etc. és csupán az puskát vették böcsben;« s az volt győzedelmesebb, »az ki az tüzet és puskázást tovább tartotta.« Igaz is, hogy a puska »mennél tovább áll ugyan előtte az ember: annál nagyobb kárt is teszen, és *annak pattanása retenti az embert inkább, mint effectusa.*« (Egészen, mint a Zrínyi művéhez írt föntebbi bevezetésében!)

Jó is a puska, kivált várvédelemben; de a rohamokban, derék ütközetekben »az experientia megmutatta, *hogy nagyobb az füsti az pécse-nyénél.*« Ugyanis ő mind a török, mind a franczia elleni harcokban tapasztalá, »hogy mely hadak egymást lödőzés által megszalasztották: az olyan rettenetes lövések között alig maradt mind az két részről az harcshelyen — proportionate szólván — valamely test; holott azt tudta volna az ember, hogy annyi hosszas és retentő lövöldözés miatt talán mi sem marad meg mind két részről.«

Jobb tehát a lovasnak »mezítelen fegyverrel« belevágni a lövöldöző ellenségbe, — mert rendszeren övé lesz a győzelem, kevés kárral pedig. Sőt még a gyalogságnál is többet ér a szurony- vagy kardroham; s példaképen elbeszéli Bádeni Lajos hg. diadalmas gyalogsági rohamát az 1703-iki friedlingi ütközetben a francziák ellen. Pedig a német gyalogok »csak ama rövid *Péter-késecskélket* (szuronyokat ¹⁾ hordoznak.«

Legkivált pedig a mi nemzetünknek a mezítelen fegyver és roham való; mutatják a históriák, »hogy rajta menve ostrommal az ellenségnek,« — mindenkor győzedelmesebb, mintsem az megállásban. Az magyarnak *táncz*, nem *sáncz*: mert jó kedvvel, ugrálva köll vinni az ellenségnek az magyart.« Ő tehát a magyar gyalogságot így fegyverezné föl: minden század vétesék »három karban;« az egyik volna »lúncsás, avagy visszaszegzett kaszákkal és egy pisztolylyal,« s a kézi-gránát vetésében is gyakoroltassék. A másik rész volna mind flintás, (hosszú, kováspuskás), a harmadik kanótos vagy muskatéros. Kardot a gyalog ne viselne, mert a kard gyalog embernek sok akadékjára vagyon »ha szintén hóna alá köti is;« hanem e helyütt volna minden gyalognak egy

¹⁾ A magyarok az épen Rákóczi idejében divatba jött szuronyokat tréfásan *Szent-Péter kécsenek* nevezték, hogy t. i. Szent-Péterhez küldik azokkal ellenfeleiket.

jó »valaskája« (baltája); mert tudjuk »hogy jó valaskával ama friss, bátor legény egy kardtúl soha meg nem ijed, sőt győzedelmet vesz rajta; — az valaska pedig sokra jó. »Azonkívül a gyalogságból »háromezer *mohánt* kellene rendelni, az kiknek lovok csak kacсібákból (apró hegyi ló) volna, hogy még is az lovasokkal az szükséges excursiókra elérkezzenek.« Ezeknek lovain azután ásó s kapa is volna.

A dragonyosoknak »jó hosszú flintájok és kardjok volna;« a mezei hadnak »kitől mint kitelik.«

XXXI. fejezet. Hogy az újonczok es remonda-lovak pontosan és arány szerint állíttathassanak ki: Forgách az országban *általános népszámlálást és lóösszeírást* kíván. (Új eszme, akkor!) Minden nemes személy 20 lóttól egyet fog adni esztendőnként az országnak, kantárral, kötőfékkal, pokrócczal és nyeregszerszámmal.

XXXII. Hogy a Prorex mellett állandó hadosztály legyen: minden gyalog- és lovas-ezredből egy-egy századnyi vezényeltesség ki tisztestől a compániákból. Ezekből aztán a Prorex megláthatja: minő állapotban van az ezred, a hadsereg? A Prorex így megismeri a tiszteket, a had is kedvet nyer, hogy váltogatva az udvarnál tethet szolgálatot.

XXXIII. A pénzben a tizedes rendszert óhajtja. Apró rézpénzt négy millió forint erejéig verjenek, úgy hogy öt dénár tenne egy garast. E négy milliót aztán repartíálni kell a vármegyékre, és minden vármegyére tartozzék bizonyos esztendők alatt a maga quantumát ezüstpénzzel beváltani.

Most jö egy igen fontos szakasz (XXXIV.) »*Az Austriai Házzal.*« Rettenetes keménységgel van írva; merőben anti-dynasticus. »Minémő intricata materiája legyen az magyar nemzetnek az Austriai Házzal, ha ki arról gondolkodik és elmélkedik igaz magyar szívből: lehetetlen, hogy az hajaszála föl ne borzadjon; mert az Austriai Ház nemesak sok okokból az örökös királyságot *még az leányágra is* praetendálja: de az jus regiumot is, az mely *szabados uralkodást* teszen . . . De ennél mind nagyobb az, hogy *oly természet szerint való ellensége az Austriai Ház az magyar nemzetnek, hogy hacsak az Úr-Isten az természetnek folyását meg nem változtatja, — lehetetlen, hogy az Austriai Ház között és az magyar nemzet között lehessen jó harmonia valaha.*« Fegyverrel kívánja legyőzni az országot, hogy annak, mint meghódítottnak, minden törvényét semmivé tegye, s kénye-kedve szerint uralkodhassék rajta. Ha kényszerülve békére kelne is a nemzettel: ez csak olyan »fortélyos pacificatio« lenne, mint a nagy-szombati békesség punctumiból (1706.) láttuk. Megmutatta már a tapasztalás, hogy e ház mindig módot keres és talál a kötéseket felforgatásában. S »valjon titok-é, hogy corumpálta azelőtt is az magyar urakat, kik az ország törvényétől szemtelenül elmentek és az német királynak hizelkedtek . . .« Az adókat folyvást emelni, az egy házi nemeseket jobbágyokká tenni törekedének csak a mi időnkben is. A német uraknak kedvezvén: nagy jószágokat adtanak

nekik Magyarországon, kitűrván az igaz possessorokat . . . »Soha nem adhat olyan hitet az Austriai Ház, hogy részt ne találjon benne és meg-boszúlja azokon az urakon, a kik szemébe tüntek, — kirül elég példánk vagy on . . . Soha bizony meg se gondolja az magyar, hogy nemzeti szabadságában élhessen az Austriai Ház alatt; sőt, ha fölvonná is az *csehországi plundrát* és jobbágyságra adná is magát, — *még is kitöltene bosszúját rajta és kiirtaná az magyar nemzetet.* Az minthogy füleimmel hallottam nem egyszer, sem kétszer sok derék miniszterek discursusit : lehetetlen, hogy az Austriai Ház, sőt az egész keresztyénség megnyughassék, ha az magyar nemzetet — azokat értvén, az kik csupa tiszta magyarok, és nem az tótos magyart, — egészen ki nem irtják és nem dissipálják. ¹⁾ *Én az mint gyermekésgentül fogvást practicáltam az Austriai Ház udvarát* és ha az discursusok eszembe jutnak, mellyeket hallottam : *nem látom módját, hogy az Austriai Ház királysága alá adhassa magát az magyar nemzet. Hic aut vincendum, aut moriendum; vagy az német fegyver debelláljon és megemészen, — vagy mi fegyverrel, mint az belgiai confederatus status, Isten segítségével az Austriai Házat kényszerítsük, hogy minden praetensióit tegye le.*«

Ez tökéletesen az ónodi, 1707-iki álláspont, az »*Eb ura a fakó!*« Rákóczi ettől már 1708. végén s 1709-ben eltért: midőn a bécsi udvarral b. Tolvay Gábor kir. ítélőmester, majd Hamel-Bruininx hollandi követ útján újabb békealkudozásokba bocsátkozók; Szász Keresztély hg-prímásnak és gr. Lamberg miniszternek leveleket írt; 1710-ben Péter czár közvetítését vette igénybe, követe b. Urbick által; 1711. elején pedig, a salánki értekezletben, egyenesen az 1706-iki álláspontra tért vissza és I. Józsefhez személyesen, békülékeny levelet intézett.

Rákóczi tehát 1710-ben, — a mikor a jelen dolgozat iratott, — úgy, mint a szerző főntebb, nem szólhat vala; hanem igenis így szólhatott *Forgách*; így *kellett* szólania annak a gr. Forgáchnak, a ki 1704. elején I. József már említett titkos üzenetével megbizatva, ezt Rákóczi előtt elhallgatta, és így királya legbensőbb bizalmának meg nem felevén: magát ezáltal oly súlyosan compromittálá, *hogy míg I. József élt, ő az Austriai Ház uralma alá többé vissza nem térhetett.*

József ugyanis 1704. elején, midőn Rákóczi csapatai Bécs külvárosában jártak, a bajor választó-fejedelem hadai pedig

¹⁾ I. Leopold egynémely minisztereitől bizony kiteltek ilyes nyilatkozatok.

Lincznél: a dynastia uralmának végpusztulásától tartván, hajlandó volt atyja ellen oly módon föllépni, miként egykor Mátyás főherceg, bátyja II. Rudolf császár ellen tette volt. S ezt akarátitkon tudtára adatni Rákóczinak, — kit személye szerint mindig kedvelt, — hogy kívánják a magyarok uralkodójokül őt, a már úgy is koronázott királyt; ő nem vétett ellenök, miként atyja, és biztosítja őket, hogy szorosán az ország törvényei szerint fog uralkodni. E fontos üzenet átadásával először gr. Kéry János főlovászmestert bízta volt meg: de ez rettegván Leopold haragjától, nem mert vállalkozni, — ekkor fordült azután I. József Forgáchhoz; már tudjuk, minő eredménnyel.¹⁾

Nem lehetetlen, hogy e nagy dologról a király öcscsének Károly főhgnak is volt némi tudomása, — legalább Forgáchnak az emigratióból írott két levele, Pálffy Miklós nádor s Koháry István országbíróhoz, ilyes következtetést enged.

Mindezen körülmények, a már jelzett bizonyító okokkal együtt, határozottan a gr. Forgách Simon szerzőségére vallanak.

Forgách a szakasz további részében azt projectizálja (és ez megint előképének *Zrínyinek eszméje*,) hogy Magyarország véd- és dacszövetségesként »incorporálná magát az római imperiumba,« mint pl. Bajor- vagy Szászország; és e végből meg kellene kezdeni a tárgyalásokat a mainzi érsek s választófejedelemmel, a ki az imperium főcancellára, »és ő általa szoktak az ilyen dolgok folyni.« El lehetne fogadni, hogy »valaki római császár: eo ipso magyarországi királyi *titulussal* is élhet, . . . és evvel az Austriai Ház is contentus lehetne.« De a mainzi választónak s ő általa az imperiumbeli fejedelmeknek jól demonstrálni s declarálni kell, »hogy szabad királyválasztása van az országnak, és már lehetetlen, hogy (valóságos) regnáló királyt választthassanak magoknak az Austriai Házból: mert száma nélkül, hitek

¹⁾ Rákóczinak azonban már Rodostónál elébb is tudomására jött *némi részben* a dolog; ugyanis Kéry a titkot Bercesényinének elpetyegte, s a Bécsből férjéhez bocsátott grófnő, 1704. april végén megjelenté a grófnak, a ki nem is késett a nagyjelentőségű hírt Rákóczival titkos jegyekben írt levelével (l. *Archivum Rákóczianum*, IV. köt. 26. l.) tudatni. Azonban Forgách lelkéből meggyülvén immár a németet, *mindent tagadott* ekkor.

megszegésével megesalták az magyarokat és jobbágygyá akarták tenni az országot«, s ez üzte volt ex desperatione a nemzetet a törökhöz, az egész kereszténység kárára. »Hogy azért az ilyen dolog többször is meg ne essék, az egész kereszténységnek autemuráléja lévén Magyarország: méltó, hogy protegálja igaz jussában az Imperium. — Így adna Isten módot, hogy csendességben és valami jó állandó formában vehetné magát szegény hazánk; de az Austriai Ház alatt soha meg nem maradhat, mert igaz ez az példabeszéd: extremae dementiae est sperare clementem, quem iratum, armatumque suscipias.«

A dolgozat utolsó (XXXV.) fejezetében, szerző »az hadakozásról« értekezik általában, s hivatkozik egyenesen: »Ez az vitéz Zrínyi Miklós opiniója«, az általa 1705-ben kinyomatott katonai művében. A mi már specialiter a német ellen való hadviselés folytatását illeti: Forgách a hadakat oly formába és számba kívánja vététni, mint föntebb már kifejté; és azt hiszi hogy a könnyű lovas hadat is, — a jászok, kúnok és hajdúvárosiakon kívül, reá lehet számlálni 15,000-re, ú. m. Dunántúl, Dunáninnen és Tiszántúl öt-ötezer ily mezei lovas hadat számítván. Legelőször is a túl a tiszai könnyű hadat, a jász-kúnokkal s hajdúkkal egyben, egy hadtestbe venné, vagy 500 dragonyost, 800 reguláris gyalogot és »egy kis könnyű, mezei artillériát«, adna hozzájuk, — s azzal megindítaná a bácskasági és Arad tájéki ráczság összerontására, elszélesztésére, híddal a Tiszán, hogy innen is, túl is csapdozhassanak.

Dunántúl is csak egy ily könnyű hadból álló osztályt tartana, 5000 huszárból, 1000 reguláris gyalogból és vagy 800 commandírozott dragonyosból állót. Hasonlóképen egy, 5000 könnyű-lovasból és valamely kivezényelt rendes gyalog és dragonyos csapatokból képezett hadosztályt alakítana oly végre, hogy ez szüntelenül az ellenség tábora körül forgolódnék, »és azt csípdezné-csapdozná és minden módon impediálná lármáskodással csatázással.«

Az Erdélyben lévő császári hadsereg ellen egy formális, reguláris hadakból való tábort tervez, 12,000 gyalogból és 6000 dragonyosból állót, a megfelelő tüzérséggel.« Ezen armáda bízvást offénsíve mehetne.« A váradi cs. helyőrség szoros körülzárólása

czéljából Varsányon, Papmezőn, Telegden, Szent-Jóbon, Pocsajon és Berettyó-Újfalun jól elsánczolt erődök állítandók, melyekbe a had kitelik Tiszántúlról.

Fennmaradna még főhadssereg gyanánt 14,000 dragonyos és 18,000 gyalog, csupa reguláris had, kellő számú pattantyúsokkal. Ez mindig oly helyen járjon, hogy »distractiót csináljon az német armádának; de soha oly közel nem kellene menni az ellenséghez, hogy kényteleníttessék megverekedni véle;« hanem, ha p. o. a német hadsereg Kassa felé nyomúlna: a mienk túl vagy innen a Dunán, egyenesen Bécs tájára Austriába, vagy Morvába törne be, ott hódoltatna, »és bár csak a bécsi ministerek czifra várait rontaná is: 1) nagy lármát és lamentatiót okozna Bécsben, és minden okvetetlen revocáltatnék az német armáda az országból. Ilyen distractiókkal lehetne az németet nagy kárban hozni.« 2)

Télen a magyar hadak soha szállásokra nem oszlanának: hanem épen midőn a német kvártélyokra széledne, — kellene hadakozni a magyaroknak; »mert az téli hadakozást épen nem győzheti az német nemzet: az magyarnak pedig csak jó gondviselése legyen ruházatjában és tartásában, — semmit sem gondol az télel.«

Eme fő-hadtestből ki kellene vonni a Prorex mellé vezényelt századokat, melyekből kellene a helyőrségeknek is kitelni a várakban. A reguláris lovas és gyalog had pedig legjobban ezen alábbírt vármegyékből állíthatatnék ki: Bereg, Ugocsa, Zemplén, Ungh, Szepes, Árva, Sáros, Liptó, Túróc, Nyitra, Pozsony, Bars, Gömör; Dunántúl pedig: Mosony, Vas és Soprony vármegyékből, »a többi vármegyék (szóval, leginkább a tősgyökeres magyarság) mezei-hadakra fordíttatván.«

Ebből áll fővonásaiban *Forgách* munkája, hogy melynek csakugyan nem — mint Császár Ferencz tévesen véli vala — maga Rákóczi: hanem az ő reguláris hadainak tábornoka, *Simon gróf* a szerzője, azt hiszszük, a főntebbiekkel eléggé bebizonyítottuk.

Részünkről a jelen dolgozatot tartjuk gr. *Forgách* legfigye-

1) Ezt tette *Forgách* 1706-ban *Dürrenkruttal*, *Zisserdorffal*, stb.

2) Ez volt az öreg *Bottján* sikeres taticája Dunántúl.

lemre méltóbb irodalmi művének; főként *katonai részei* annyira becsesek, hogy kívánatosnak tartanók a Császár által egykor használt, tudtunk szerint egyetlen létező eredeti példányt valahol felnyomozni, és abból a *Történelmi Tárban* egy *szakszerű*, a tudomány mai igényeinek megfelelő kiadást rendezni. Sőt, ha netalán eme régi nyomtatvány teljességgel föl nem találtathatnék többé: még akkor is czélszerűnek vélnők, legalább a Császárféle kiadványból — ennek nyilván tapasztalható editionális hibáit kijavítva — újra lenyomatni oly annyira szegény régi katonai irodalmunk e kiváló termékét; mivel amaz 1848-iki kiadás később elkoboztatván, fölötte *megrítkült* és semmiképen nem kapható.

Hogy a fönt ismertetett munkát *Forgách* és pedig csakugyan 1710. elején írta, s úgy látszik névtelenül, »*De Ephoris*« vagy valami ilyes czím alatt akarta kiadni, és e végből annak kéziratát 1710. tavaszán *Kassára*, az ottani nemes ifjak convictusában tanuló fia *Zsigmond* és unokaöccse gr. Quadagni Ádám praeceptorának Péter *Madocsányi András* jezsuita-tanárnak küldte meg: bizonyítja Madocsányinak Kassáról 1710. april 17-kén gr. *Forgách* Simonhoz Munkácsra írt, de valószínűen vagy *Berthótj Ferencz* kassai tábornok, vagy pedig *Bay László* munkácsi várparancsnok által felfogott levele, mely azután Rákóczi vagy Bercsényi egyéb irományai révén a kir. kamarai archivum lýmbusába került s ma is ott van.

A mű kinyomatása ez idő tájtt Kassán különben könnyen eszközölhető lesz vala: mert hiszen a *Bártfa városi nyomdát* Bercsényi parancsára Kassára költöztették át és ekkor már a »*Mercurius Veridicus*« című kurucz hirlapot is itt nyomták, — azonban egyéb akadály volt. Ugyanis a munka a *kormányrendszer* reformját tárgyalván: az egyébként is csak kivételképen, a tanítás kedvéért, világi pap ruhában és az egri nagyprépost *Petthes András* cz. püspöknek, Rákóczi' senatorának szigorú felügyelete alatt megtúrt kassai jezsuita-gyarmat óvatos tagja *Madocsányi atya*, irtózott a felelősségtől, az esetleg feltűnést kelthető s vizsgálat tárgyául szolgálható politico-katonai művet a maga szakállára sajtó alá adni. *Forgách*hoz fordúlt tehát határozott utasításért:

»Excellentissime Domine Comes ! Domine mihi gratiosissime ! Cum optatissimo Paschali Alleluja precor animitus *post nubila Phoebum*, ac cum hoc uberrima e Coelo solatia. — Typographia Bartphensis Cassoviam transfertur, ideoque commoditas erit *opusculum de Ephoris imprimendi*. Difficultas sola restabit, quam ego solvere mihi non possum. *Libellus hic tangit negotium moderni gubernij*, — vel certe si tali intentione etiam non ederetur in lucem, eo tamen trahetur. *Inquiretur ergo Author libelli, quaeretur ex Typographo : a quo sit compositus ? cujus sumptibus ? cujus approbatione ? quo correctore impressus ?* Quid respondendum, Domine Excellentissime ? *Si aliquo Jesuita mediante id factum patuerit : vae mihi ! vae fratribus meis ! qui omnes graviori tempestati objiciemur, quam unquam hactenus.* Excellentiae Vestrae alto iudicio timorem meum candidissime aperio et demisse submitto. Nollem occasionem dare ullius offensae rerum Moderatoribus *etiam indirecte*, — ne in gravius discrimen conjiciam hanc exiguan companiam (csékélyszámú = 6 személyből álló, meghagyott jezsuita-tanártársait,) vel potius reliquias illius, quae in desperatis vigilijs hic remansit. Expectabo proinde Vestrae Excellentiae ulteriora mandata, ne negotium praecipitatum aliquot dolorosum non putaram mihi adferat. Caeterum, etc.

Cassoviae, 17. Aprilis 1710.«

Czím : »Excellentissimo Domino Comiti Domino Simoni Forgács de Gyimes, etc. Dno mihi gratiosissimo. — Munkács.« ¹⁾

Mint folyt tovább a kinyomatás ügye ? nem tudjuk ; de mint a Császár Ferencz által látott és használt régi nyomtatott — és pedig névtelenül kinyomatott — példány mutatja : a kiadás mégis csak létrejött, s e szerint valószínűleg *Kassán*. Mert mind a tartalom, mind az idő, egyezése egyaránt bizonyítják, hogy Madocsányi András atyának gr. Forgách Simonhoz írott iménti levelében a föntebb ismertetett munkáról van szó.

De térjünk át Forgách egyéb munkáinak bemutatására.

THALY KÁLMÁN.

¹⁾ *Egykori másolat, vagy eredeti, az orsz. levéltárban.*

NÁPOLYI LÁSZLÓ TRÓNKÖVETELÉSE ÉS VELENCE.

(Monumenta Spectantia Historiam Slavorum Meridionalium IV. és V. kt.)

ELSŐ KÖZLEMÉNY.

Mióta V. István és anjoui Károly gyermekei között a ketős házasság megkötöttet, állandó részét képezte az Anjouk politikájának Magyarország egyesítése Nápolylyal. Róbert Károly elnyerte a magyar trónt, de bár az elsőszülöttség rendje szerint ő következett volna, kizáratott Nápoly örökségéből s így csak egy családból való volt a két ország királya, de nem egy személy. Nagy Lajos egy időre elfoglalta Nápolyt, de nem volt képes megtartani. A mit azonban e nagy uralkodók nem bírtak elérni, úgy látszik létrejön III. Károly nápolyi királynak Magyarország királyává választása által, a hol is II-iknek nevezteték.

Nem volt állam Európában, a melynek több oka lett volna Nagy Lajosra s érte családjára neheztelni, mint a velencei köztársaságnak. Az ugyanis éppen a halála előtti évben a turini békekötéssel föltette a koronát velenceellenes politikájára, kényszerítvén Velenczét teljesen lemondani az évszázadok óta vitás és tényleg Magyarország és Velence által megoszolva bírt Dalmáciaiáról, sőt még a Dalmácia hercege címéről is, a melyet a doge viselt. De ennél még megalázóbbat is kívánt a turini béke. A köztársaság köteleztetett minden évben, Sz-István király napján, hétezer aranyat fizetni a magyar királynak. Az igaz, hogy a békekötés szavai szerint ez váltság volt annak a fejében, hogy a magyarok lemondtak a jogról a velencei öbölben — Pulmentoriotól Rimini-ig-Velenczén kívül más helylyel is kereskedhetni¹⁾, gya-

¹⁾ Monumenta Slavorum Meridionalium. IV. 124. — Hibás Daru azon állítása — I. Bolzenthal-féle német átdolgozás I. 275. — hogy ezen adó fizetése »nehány évre« szökött. Ő még nem ismerte a turini békekötést, valamint az egykorú magyar történetírók sem, ámbár még a múlt században közrebozsátatott, s így a történetíróknak egymással ellenmondó, zavaros adataira volt utalva.

korlatilag azonban azért volt ez kikötve, hogy Velence a magyar király adófizetője gyanánt tünjék fel, mert különben a köztársaságon ennek az évi díjnak megfelelő tőkét minden fenakadás nélkül meg lehetett volna venni. Olyanok voltak a turini békekötés határozmányai, hogy kétségkívül nem volt ember Velenczében, a ki nem viseltetett volna érette gyűlölettel a magyar királyi ház iránt. Ha valamely európai fejedelem szenvedett volna hasonlót Magyarországtól, száz közül kilenczvenkilenc esetben nem nézte volna a további következményeket s csak a boszú szavára hallgatva, örömmel fogadta volna Mária királynőnek a trónról leszorítását és helyére Károlynak emelését.

De Velence máskép fogta föl a helyzetet. Nem kért tanácsot a boszútól, hanem azt tette megfontolás tárgyává, mi felel meg jobban érdekeinek, az-e ha Nagy Lajos leánya uralkodik, vagy pedig az, ha a magyar és a nápolyi korona egy főre kerül? A felelet nem lehetett más, mint az, hogy az utóbbi veszélyesebb reá, mert az az uralkodó, a kinek mind a dalmát, mind a nápolyi part kezében van, valósággal agyonszoríthatja Velenczét s tönkretelheti annak kereskedését.

Ezért nem is fogadta a köztársaság a legkisebb örömmel sem azt a hírt, hogy Mária királynő megfosztatott a magyar tróntól. De Károly trónralépte fölött sem volt sokáig oka bánkódni. Károlynak csak rövid időre adatott örvendenie a Lajos királynak tett esküje megszegésével elfoglalt trónnak: még meg sem melegegett benne, már is létrehozta Erzsébet anyakirályné ellene az összeesküvést, a melynek áldozatul esett.

Ezzel vége volt a két korona egyesítésének. De Károly pártja még nem mondott le terve valósításáról s a kiskorú Lászlónak nevét írta zászlajára. Már-már odajutottak a viszonyok, hogy László pártja a könnyű szerrel elvesztett talajt hasonló könnyű szerrel hódíthatja vissza. Az ország közepén ugyanis nem találkozáván a királynők kormányának helyreállítása semmi nehézséggel, azt képzelték, hogy a Dráván túl is — a hol a Károly, illetőleg most már Lászlópárt főfészke volt — elég lesz arra, ha a királynők személyesen beutazzák a vidéket s ezzel lelket öntenek ottani párthíveikbe. Csak ez kellett a boszúra vágyóknak. Lesből rajta ütöttek a királynők csekély kíséretén s Garay nádort, az uralkodó párt fejét, Forgách Balázst, Károly király gyilkosát levágták, a királynőket pedig egyelőre Novigrádban fogságra vetették, hogy azután onnét Nápolyba vitessenek Margit királynéhoz — engesztelő áldozatul férjeért.

Most ismét a legfenyegetőbbben lépett előtérbe azon Velenczére veszedelmes kilátás, hogy Magyarország és Nápoly egy uralkodó alá kerülnek De a köztársaság megmutatta, hogy tudja,

mit kívánnak érdekei, fölfegyverezte hajóit s elküldte azokat Novigrád alá, megmenteni Mária királynőt. Ezzel nemcsak meg volt gátolva Nápoly és Magyarországnak egyesülése, hanem biztos kilátásba helyezve az is, hogy Magyarország hosszabban tartó belháborúnak lesz színhelye, a mi arra nyújt kilátást, hogy jelentékenyen veszít abból a hatalomból, a mely azt Velenczére nézve veszedelmessé tette.

Arra azonban, hogy László pártja e belháború útján jelöltjét a trónra juttatni képes legyen ez idő szerint, mondhatni, semmi kilátás nem vala. A nápolyi királyság ugyanis belháború színhelye volt. VI. Orbán pápa, a kinek egykor oly nagy része volt abban, hogy durazzói Károly (II. Károly magyar király) foglalja el a nápolyi trónt, családi érdekeken összekocczzanván vele, kiátkozás s gyűlöletét fiára Lászlóra is átvitte. Nem akarta tehát ezt Nápoly királyául elismerni, hanem az egész országot, az apostoli székre visszaszállott hűbérül az egyházi államba kívánta kebelezni. E terv megvalósításáról ugyan szó sem lehetett, mert nem volt Nápolyban párt, a mely támogatni hajlandó lett volna, a pápa saját ereje pedig elégtelen volt ily vállalat keresztülvitelére, de javára szolgált László ellenjelöltjének, Lajos anjoui herczegnek, a ki a pápa által szított ellenzéket az ország egy részének magához ragadására használta fel, gyarapodására Velenczének, az által, hogy Corfu szigete elszakadt Nápolytól s a köztársaságnak hódolt. Ilyenek levén Nápolyban a viszonyok, lehetetlen volt, hogy László kormánya számot tevő módon támogassa magyarországi párthíveit.

VI. Orbán halála javított ugyan valamelyest a gyermekkirály helyzetén, mert utóda IX. Bonifác szakított politikájával s Lászlót legalább jóindulatú semlegességgel gyámolította. Ennek eredménye volt Lászlónak 1389. május 29-ikén történt megkoronáztatása. ¹⁾ De ez nem tette véglegessé László túlsúlyát. Tovább egy évtizednél húzódott még a belháború, időnként anjoui Lajosnak volt előnyösebb a helyzete, a ki Nápolyt is elfoglalta. Csak 1400-ban, a mikor László visszanyerte fővárosát, volt az ő diadala véglegesnek mondható.

E másfél évtized alatt mennyi idő, mennyi alkalom lett volna arra, hogy a magyar állam hatalma újból megszilárdíttassék! A Károly vagyis László-párt, a mely Nápolyból igen természetesen majdnem semmi segílyt sem kapott, rég meghódolt volna, ha Mária férje Zsigmond király ismerte volna annak a titkát, mint kell magát a nemzettel megszerettetni. De ő olykép viselte magát, hogy inkább még azok is elpártoltak tőle, a kik eleinte hívei valá-

¹⁾ Raimo : Annales. Muratori i. m. XXIII. 224.

nak. Jellemző az, hogy Máriának 1395-ben gyermektelenül történt halála után igen elterjedt az a nézet, hogy Zsigmondnak immár elenyészett minden joga a magyar trónra s hogy az övének indokoltabbak Hedvig lengyel királyné és nápolyi László igényei.

Zsigmond helyzetének meggyöngítéséhez hozzájárult a nikápolyi nagy kudarcz, az a perfid kegyetlenség, a melylyel László magyarországi kormányzóit: Laczfyt Istvánt és Simontornyai Istvánt Kőrös-Udvarhelyre csalta s ott megölette, továbbá az, hogy Magyarország koronájával meg nem elégedve, idejének nagy részét külföldi koronák utáni vadászatra fordította, sőt ezen politikája érdekében a nemzet meghallgatása nélkül utódává kinevezte rokonát Józsa morvai őrgrótot.

Helyzetének meggyöngítéséhez igen hozzájárult az a körülmény is, hogy Zsigmond egész buzgalommal csatlakozott azon fejedelmekhez, a kik elhatározták, hogy véget vetnek azon szakadásnak, a mely a lívek nagy botránkozására, a katholicus egyházat már huzamos idő óta kettészakította. A francia király, ennek véget vetendő, magára vállalta, hogy lemondhatja az avignoni pápát, a két Luxembourg testvér — Venczel római császár és Zsigmond magyar király — ugyanerre vállalkozott a rómaival szemben. IX. Bonifác azonban semmi kedvet sem érzett a lemondásra, megfordította tehát a dolog végét s odavitte, hogy Németországban egy tekintélyes párt föltámadt s Venczelt letevé, helyette Róbert pfalcsi választó-fejedelmet emelte a királyi székre. Ugyanerre működött Magyarországon is, a hol — mint láttuk — a nélkül is annyi anyaga volt az elégtelenségnek. Kétségtelen, hogy IX. Bonifácznak igen jelentékeny része volt abban, hogy most azok is, a kik eddig Zsigmondnak legállandóbb hívei voltak, részint őszintén, részint színleg az ellenzékhez csatlakoztak, a minek példájául elég legyen e helyt Kanizsai János esztergomi érsekre és a Garayakra hivatkoznunk. S ez általános ellenzékiesség nemcsak elméletben vagy némán volt meg, hanem kifejezést nyert abban a rendkívüli tényben, hogy a magyar főurak Zsigmondot 1401 április 28-ikán maguk elé idézték, hibáit szemére hányták s végezetül a visegrádi várban fogságra vetették.

Annyira csak könnyű volt jutni, hogy Zsigmond elmellőztessék, de mi történetük ezután, kit emeljenek helyette trónra, e kérdésben nem volt könnyű megegyezni.

Voltak számosan, a kik Lengyelország erélyes királyát: Jagyel Ulászlót akarták a trónra emelni. Ezek, leginkább felföldiek, a június 11-ikén Tapolcsányban tartott országgyűlés-félén ki is kiáltották királyul, pedig neki sem volt semmi közelebbi igénye a magyar trónra, csak özvegye lévén az 1399-ben magtalanul elhalt Hedvignek. A lengyel király nem lett volna idegen

attól a gondolattól, hogy Nagy Lajos országait a maga keze alatt egyesítse, de sokkal kevesebbnek találta pártját, semhogy valami határozottabb lépést tehessen annak megkísérlésére.

Más külföldi fejedelem, a ki szintén föllépett trónkövetelőül, Vilmos osztrák herceg volt, Hedvig egykori főlegénye. E dolog sok tekintetben különös. Vilmos és nápolyi László egymással jó viszonyban álltak, épen ez idő tájban folyt köztük az alkudozás az előbbinek az utóbbi nővérével Jankával házasságra lépése iránt. Más tanúsága e viszonyoknak az, hogy Vilmos herceg még Zsigmond király fogságra vetése előtt követeket küldött Velenczébe — a freisingeni püspököt, — a kinek megbízása volt felajánlani Vilmos közbenjárását a Velence és Nápoly között fenforgó nehézségek (kétségkívül Corfú ügye értetik) kiegyenlítésére, mely ajánlat elől különben a köztársaság azon czímen, hogy nincs köztük semmi ok a viszályra, kitért. ¹⁾

Hogy egyeztethető meg ezzel a jó viszonyokkal az, hogy míg ország-világ tudta Lászlónak magyar trónkövetelőségét, Vilmos mégis föllépjen a magyar trón követelőjéül? Viszont mi az oka annak, hogy László Zsigmond egész fogsága alatt, magának Zsigmondnak tanúsága szerint ²⁾, nem tett kísérletet a magyar trón megszerzése érdekében?

E kérdéseknek teljes tisztába hozatalát igen nehezíti az a körülmény, hogy ezen ügy iratai sem Bécsben, sem Nápolyban nem maradtak fenn. Azonban ha tekintetbe vesszük a László és Vilmos közti jó viszonyt, tekintetbe azt, hogy Vilmos föllépése idején László semmi lépést nem tőn, viszont László föllépése után Vilmos teljesen visszavonult, azon meggyőződésre kell jönnünk, hogy Vilmos, bár a maga nevében működött, nem a maga, hanem László ügyében járt el.

Ennek okát pedig nem kereshetjük egyébben, mint abban, hogy László attól tartván, hogy Velence ugyanoly eljárást tanúsít az ő föllépése ellenében, mint egykor Mária elfogása irányában, ezen a kerülő uton kívánta ügyét előkészíteni.

Arra valóban volt is ok, hogy Velence hatalma iránt nagy véleménynyel legyen. Ennek népe a turini béke után a legerélyesebben hozzálátott a háborúban szenvedett csorbák kiköszörüléséhez. Chioggia néhány év alatt fölépült, a kereskedelem kiheverte a szenvedett károkat. Nemzetközi helyzete pedig oly szerencsés változáson ment keresztül, mintha a végzet minden hatalma összeesküdt volna érdekében. Eddigi sorainkban előadtuk, hogy a két leghatalmasabb szomszéd állam, Magyarország és Nápoly,

¹⁾ Monumenta Slavorum Meridionalium IV. 428.

²⁾ Pray: Annales II. 203.

azóta folytonos belviszályok által gyöngítették, a százéves háborút sikerrel kiállott genuai köztársaságban szintén óriási mérvet öltöttek a belső zavarok, úgy hogy rövid időn kénytelen lőn magát Franciaország védelme alá vetni. A Nagy Lajos vezette szövetség másik olasz tagjának: Carrara Ferencz paduai úrnak még rosszabbra fordúlt dolga. Verona urának ellene izgatása ugyan nem mutatkozott sikeresnek, mert a Milanóval szövötközött Padua oly győzelmet aratott fölötte, hogy a Scala család veronai állama e harcznak áldozatul esett. De a Carrara család nem örvendhetett soká e diadalnak. Milano magához ragadta az egész Veronát, a következő évben (1388) pedig Velenczével lépett szövetségre a paduai állam fölosztása érdekében. A vállalat sikerült, a Carrarák földönfutókká lettek s Velenczének meg volt az az elégtétele, hogy félországukat magához csatolhatta. És hogy a szövetség tagjai közül egy se beszélhessen szerencséről, az aquilejai patriarchaságban is támadtak zavarok, a melyek Velenczének alkalmat szolgáltatottak a beavatkozásra. Volt ezen felül Velenczének még egy új positiója. Megszerezte Durazót s e pontból megvetette lábát Albánia éjszaki részén, a mi ismét igen erősítette helyzetét az ádriai tenger medenczéjére általában, Dalmáciával szemben különösen.

Alkalmasint abban bíztak László és Vilmos, hogy a köztársaság, ha Nápolynak Magyarországgal való egyesülése nem tüzetik ki a zászlóra, kész lesz Zsigmond ellenében állást foglalni, a mikor azután, ha László fel is lép nyíltan, nem lesz mód a visszavonulásban. Erre számítva jelentek meg Velenczében Vilmos követei a freisingeni püspök és valami de Valse nevű úr, a kik egyenesen kikérték a köztársaság támogatását és tanácsát arra az esetre, ha megbízójuk meg akarna valamit kísérteni Magyarország elnyerése érdekében.

Mikor történt meg ez az előadás, nem tudjuk. Az azonban bizonyos, hogy a köztársaság tanácsa június 27-dikén állapította meg az arra szóló választ, a mikor már Zsigmond király és a főurak között — miután ezek nem találtak alkalmas egyént Magyarországra királyságára — már a megegyezéshez közeledtek a viszonyok.¹⁾ Így állván a dolgok, Velence legjobbnak látta várakozó helyzetben maradni, kijelentvén egyébiránt, hogy a herceget a köztársaság legkedvesebb, sőt egyetlen barátja gyanánt szereti, szeretni törekedik s bármikor emelkedik is föl, annak csak úgy

¹⁾ Eddigél csak az volt ismeretes, hogy Zsigmond augusztus végén szabadult ki, azon alkuvás, a melyre e helyt czélzás van, talán azonos azzal, a mely a királynak Visegrádból Siklósba való átvitelét eredményezé.

örvend, mintha magát a köztársaságot érte volna a fölemelkedés.¹⁾

Vilmos nem nagy erővel és nem sok kilátással beütött ugyan az országba, de a nép nem csoportosult körülötte — még az osztrák-német tartományokkal határos vidék sem — a miért is jónak látta Zsigmondnak az urakkal való megegyezése s ennek következtében augusztus végén a fogságból kibocsáttatása után az országból kivonulni.

Vilmos szereplésének csekély eredményéből azt a meggyőződést meríthette László, hogy ha ily álarcz alatt való föllépés hoz is némi hasznot az által létre, hogy az idegeneknek kevésbé szembetűnő, sokkal nagyobb az abból támadó kár, hogy nincs a nemzetre hatása. Ezzel lehet csakis azt a különösnek látszó körülményt megmagyarázni, hogy László, a ki Zsigmond fogsága alatt nem mozdult,²⁾ annak szabadon bocsátása és alattvalóival kiegyezése után egész buzgalommal a magyar trónra való igényének érvényesítésére vetette magát. Pártja, a mely hosszú idő óta csak rejtőzve élt, a Nápolyból jövő támogatás behatása alatt új életre ébredt s az 1401—1402-iki télen nagy buzgalommal működött a László érdekében való izgatás terén.

De László annyira meg volt győződve a Velenczével való megegyezés szükségéről — azt tartotta, hogy ennek ellenére még a tengeren sem kelhet át — hogy mindjárt a tél elején felkereste követség útján Velenczét. Innét kezdve egész addig az időig, a mikor Dalmáciának kezén volt részét a köztársaságnak eladta, magyarországi trónkövetelésének és egyáltalában egész politikájának kiváló részét képezte a velencei köztársasággal való viszony.

Történetünknek ez a része, a melyre a velencei levéltárban (az egykori köztársasági levéltárban) annyi becses anyag van felhalmozva, még eddig igen csekély mértékig ismeretes, mert az erre vonatkozó anyag csak is igen kis mértékben használtatott fel Horváth Mihály és Wenzel Gusztáv tudósaink által a mondott levéltárnak Bécsben volta idejében.³⁾

¹⁾ Monumenta Slavorum Meridionalium IV. 431.

²⁾ Előbbi lépésének nincs nyoma 1401. november végén vagy december elején Velenczébe ért követségénél. A nápolyi levéltárban csak 1403-ban kezdődnek a betörése útját egyengető iratok. V. ö. Óváry Lipót »Nápolyi anjoukori kutatások« című értekezését. Századok, 1879. 207. s a kk.

³⁾ Az első nagy történelmi munkájában, az utóbbi által »Története azon hétezer arany évi adónak, a melylyel a velencei köztársaság a turini béke értelmében Magyarországnak tartozott« című értekezésében az Akadémiai Értesítő 1847-ik évfolyamában.

Ezért is igen jó szolgálatot tett történelmi irodalmunk érdekében a zágrábi »délszláv tudományos akadémia«, a mely különben is azt a dicséretes elvet követi publicatióiban, hogy nem a horvát-tótországi helyi érdekű dolgokra, hanem az egész magyar államot érdeklőkre fekteti a fősúlyt, hogy az ő »Monumenta Slavorum Meridionalium« című gyűjteményében, a melyben rendre közli a velencei köztársaság levéltárában Magyarországra vonatkozó adatokat, (azon a czímen, hogy azok Horvátországra is vonatkoznak), ezeknek az aktáknak is helyet adott.

Nem szándékunk ezúttal a délszláv akadémia kiadásának rendszerével foglalkozni. Csak sajnálatunkat kell kifejezni, hogy a latin és olasz nyelven készült s Horvátországot csak közvetve érdeklő okíratok horvát fejezetekkel vannak ellátva, a mi, valamint a hónapok nemzetközi nevei helyett azok horvát népies neveinek használata s a horvát mutatók alkalmazása nem kevésbé nehezíti meg a kutatást.

A mi egyéb észrevételeinket illeti, azokat most elmellőzzük, mert e soroknak nem ez képezi feladatát, hanem az: összeállítani egy képben azon adatokat, a melyek a czímben jelzett tárgyra vonatkoznak.

SZALAY JÓZSEF.

KÜLÖNFÉLÉK.

GALLO CAESÁR KÖVETSÉGE ALI BUDAI PASÁNÁL 1605-İK ÉVBEN.

Történetileg köztudomásúak azon indokok, melyek Rudolf császárt 1605-ik évben arra indították, hogy daczára az ez évi szerencsétlen hadjáratnak, Bochkay István fejedelem és pártfelei méltányos követeléseinek mentől kevesebbet engedjen; mi által az elégedetlenség még inkább terjed vala egyrészt, más részt azonban Mátyás főherczegnek a dynastia érdekében czélzott törekvéseit veszélyezteték. Látván a fényes porta Rudolf császár gyámoltalan lassúságát s hajthatatlan makacsságát a magyar nemzet kibékéltetése ügyében, ez arra sarkalta a fényes kaput, hogy Bochkay István személye által az ország függőségét saját protectiója alatt mennél nagyobbá tegye, s így céljait Austria ellen annál könnyebben megvalósíthassa. Főindoka azonban annak, hogy Rudolf császár a békekötést Bochkayval és pártfeleivel halasztgatta, leginkább az volt, mert az udvarnál e fölkelésben csak a protestánsok lázongását vélték felismerni; s hogy a fényes kapu által a múlt évben a békekötés iránt tett kezdeményező lépésekben azon jogos reményt ápolhatták Rudolf császár tanácsosai: hogy a fényes kapu a béke iránti hajlamainak fentartása mellett, reá lesz bírható, hogy a szultán a békét Bochkay és a magyarok mellőzésével is megkösse Rudolf császárral, s ezek után könnyű szerrel bánhat el Bochkayval és a protestánsokkal.

Midőn azonban 1605-ik évi november 11-én Bochkay István athnaméja mellett Budán a nagy vezértől a fejedelmi jelvényeket is átvette, Rudolf császár tanácsosainak únszolására oly actióra határozta el magát, melynek gyors kivitelétől függött az eredmény; s abban összpontosult, hogy Ali budai pasa utján a szultánt a békekötésre reá bírassák.

Alig távozott tehát Bochkay István Budáról a Korponára összegyűlt rendek közé, hogy ott a Mátyás főherczeg utján, a béke-

kötésre vonatkozó válaszát Rudolf császárnak meghallgassák; ugyan akkor Althán Adolf tábornok s alsó-austriai főkapitány, Malosch János és Erneszt, amaz komáromi kapitány és Gallo Caesar császári tanácsos Rudolf császár részéről megbízattak, hogy Ali budai pasával a békealkudozásokat megkezdjék.

Gallo Caesar gyorsan és titokban járt el s társai nevében is Budára sietett, még menedék levelét sem várva be, Ali budai pasának bemutatván a maga és társai megbízó levelét, az alkudozásokat megkezdette.

Ezen alkudozás lefolyásáról a történelemnek csak Sepsi Laczkó Máthé, Lorándffy Mihály udvari concionatorának krónikájából van tudomása.¹⁾ Laczkó Máthé Gallo Caesárnak szóváltását Ali budai pasával, a mint ezt maga a krónikás mondja: a passának törökül szerkesztett iratából fordította latinra. Ezen latin szövegre hivatkozik Horváth Mihály is,²⁾ minthogy ezenkívül erre vonatkozó más feljegyzések mostanig ismeretlenek voltak.

A gróf Forgáchok alsó-kemenczei levéltára a múlt évben a muzeumi könyvtárnak átadatván, az oklevelek rendezése alkalmával napfényre került egy magyar szövegű okirat a következő czímmel: »Caesar Galnak az Római Chaszar ő Feölséghe keove-tének, az Budaÿ Passával való tractálásának az massa.«

Ezen iratnak nyelvezete, írásmódja, papírja arra mutat, hogy az Gallo Caesar követségével egykorú, s legalább is nem fiatalabb Sepsi Laczkó Máthé krónikájánál, s valószínű, hogy ezen magyar szöveg ugyanazon török iratból fordítottatott magyarra, a melyről azt Sepsi Laczkó Máthé latinra átirta.

Ezen magyar szöveg, bárha lényegére és tartalmára nézve Laczkó Máthé latin fordításával általában megegyez, az egyes pontokban mégis vannak lényeges eltérések, melyek más értelmet adnak a magyar, mást a latin szövegnek, némely pontban a magyar, némelyekben a latin irat tartalmaz többet. Így a többi között az eltérések szembe ötlők a következőkben: az első pontban a magyarból ezen szótól »et internuncium misimus« egész végig hiányzik, a harmadik pontban, a latin szövegben a florenczi herczeg, a magyarban a francia király említettik, a negyedik pontban a magyarban több a szöveg mint a latinban. Az ötödik pont tartalmát Laczkó Máthé krónikája Galló Caesar szájába adja; a magyarban pedig, a mint a tartalom természete is magával hozza, Memhet tihaja által mondatik el; a szöveg mind a két iratban

¹⁾ Kiadta gróf Mikó Imre: »Erdélyi történelmi adatok« 3-dik kötetében.

²⁾ Horváth Mihály: Magyarország történelme, V. köt. 29-ik lap

eltérő; nem egyez még a hetedik és tizenegyedik pont. A tizenharmadik, tizenegyedik, tizenötödik és tizenhatodik pont a magyarban sokkal rövidebb szöveggel van írva, mint a latinban.

Az érdekes írat teljes tartalma az írásmód tekintetbe vétele nélkül a következő:

Caesar Gálnak a római császár ö fölsége követének az budai pasával való tractálásának az mássa.

Az fő commissarius úr azt írta, hogy mi az magyar urakkal és az fölséges Bochkay királylyal az békesség dolgát immár épen véghez vittük' és Illésházyt minekünk zálogul adták, kit császárhoz Prágába küldöttünk, ebből tiszta igazságot értenek és izentünk, maradott csak hátra az véletek való végezés.

Az pasa ilyen választ adott erre: az fölséges Bochkay királyt, az egész magyar urakat és minden birodalmakat az hatalmas török császár kezébe, oltalmába és nagy gondviselése alá vötte és erős hitivel azt meg is pöcsötlötte; azért eféle ti szótokból és mondástokból a véletek való békesség véghez nem megyen, míg Bochkay királytól ö fölségétől pöcsétes és bizonyos levél és az mellett az tanács urak közül valamelyik nem léssen jelen, mert azokkal egy értelemből akarunk járni. Ezt hallván sok szókat szállanak és sokféle színes szókat is mondanak, kire csak az előbbi megmondott szó szerint lett választjuk.

Az német: Monda ismét, hogy ök igen készen vannak pápától, francia királytól, az imperiumtól nagy sok segítségek, kincsekkel egyetemben immár ide szolgáltatának és az Esztergom várának is megvételén az római pápa fölötte megbúsult. Az lengyel király is immár velünk tartja, az dániai király öcsce is elérkezett immár, azért ha meg nem békéllesz lássad, sok vérontásnak kell lenni és az szegénységnek meg kell romlani. Mindazáltal az császárnak akaratja vagon az békességre mi általunk.

Az pasa: Az mi hatalmas győzhetetlen császárunk senkitől sem kincset, sem segítséget nem kíván, sőt inkább egyebeknek is segít. Ennyi ideje már hogy véletek hadakozunk, mikor még az magyar nemzetséggel egyesek voltak, hátra előttetek nem állottunk, és egy Esztergomot hogy megvövétek, két renden harmincz ezer ember vesze el alatta, minekünk pedig az nagy isten csak igen könnyen és kevés vérrel ismét vissza adta, ezután is irgalmas az isten; hogy az lengyel király megegyesült véletek, az mindenkor mi kezünk alatt vagon, sőt most is tíz ezer kozákkal megsegített volt benneteket, akép országát tüzzel fegyverrel porrá hamuvá tötték miatta, ha efélet többet keres, többre is talál.

Memhet Tihaja így szólla: Annak előtte az hit dolgából Kassán háborúság történt volt az szent egyháznak elvételéért, de ez a dolog lecsendesedett volt, hanem annak utána az németek, az magyar urakat mind le akarták vágni, kit eszokban vévén az urak, az hatalmas győz-

hetetlen császárnak tudtára adták és Bochkay királylyal együtt óltalmat kértek az hatalmas császártól.

Az pasa: Az magyar urak micsoda gonoszt láttanak az mi hatalmas császáruunktól, kiért arczájokat fordítván ismég tihozzátok állattak volna, avagy titóletek mi okon való félelemért adnák oda magokat, ha pedigh az erdélyickről szóllanál, Zsigmond erővel hajtotta oda tihozzátok őket, de az is az mi hatalmas császáruknak és Bochkay királynak jó szerencséjére esett, mostan az hatalmas császár minden végházait én reám bizta, kikben húsz ezer válogatott vitéznél többet hagytott kezem alatt, megparancsolván én nekem erőssen, hogy valamikor az felséges Bochkay király, én nekem parancsol, mindjára melléje menjek, az hova parancsolja. Im most is ötezer tatár és kétezer jancsár érkezett, kit az vezér küldött, Kassa felé és új hadunk ment föl.

Az német: Bochkay királylyal békességünk ilyen formán vagon. Erdélyországot az római császár neki adta és ezzel meglegedett; az több magyar urak pedig az ő régi állapotjukban és helyekben maradtak meg, az koronát, kit ti adtatok Bochkaynak, azt is az mi császáruhknak küldötte és szintén mint annak előtte az mi császárunk szolgálja lett.

Az pasa felele: Az hatalmas győzhetetlen császárnak, akár az nagyságos fővezér pasának, az felséges Bochkay királynak egyszer adott hitét, kötését és megmondott szavát semmiképen meg nem törí az hatalmas császár, sőt kérését sem pénzből, sem népből való segítségét meg nem vonsa és kedvét nem szegi: hogy lehetne azért az egy pusztult, elégett Erdélylyel meglegedett volna és ilyen szép országot és földet minden ok nélkül így kezéből kibocsátott volna és ti kezetekben adta volna mind magát, mind országát, hanemha azért, hogy ezelőtt mind hitekben, törvényökben, szabadságokban, hazájokban megrontotátok őket.

Az német: Ez magyar nemzet állhatatlan és tökéletlen, és valamint az ő választott királyokkal és fejedelmökkel cselekedtek, meglátja Nagyságod, hogy ti veletek is szintén úgy cselekesznek; azért kérjük Nagyságodat, hagyja ki őket az frigyből Nagyságod, valamit Nagyságod mi tőlünk tud kívánni, meg adjuk, csak Nagyságod megbékélték velünk. Térdekre, kezekre esvén úgy kértek és könyörgöttek: csak Nagyságokkal mi megbékélhessünk, valamit ők mi ellenünk cselekedttenek, meglátja azt Nagyságod, hogy adóssa nem maradunk vele és kezekben nem marad, úgy hosszút állunk rajtok érette, mert soha mind az két felől, az igényesség közöttünk helyén nem állhat, és az zürzavar le nem csendesedik, míg ezek úgy maradnak (ugymond) az magyarok mi közöttünk.

Az pasa ilyen választ tött: Az mi esküvésünk és az győzhetetlen császár hití az, valamig ezek tőlünk el nem szakadnak és nekünk nem vétnek, addig minekünk az ő nekik való ártalomra szándékunk nem lehet. Embernek ez világon hiténél semmi drágább és kedvesebb marhája nincsen. azokat minden hitökből és javakból ti vöttétek erővel. Az

mi hatalmas győzhetetlen császáruk alatt hetvenkétféle nemzetségek vannak, azoknak egyikét is hitőkben meg nem háborítja, mi ő nekik semmit sem vétettünk, hogy ha ők minékünk véteni kezdenek, az igaz istentől méltó jutalmát találják.

Az német: Meghígyje Nagyságod, hogy Bochkay régen az mi császáruk hűsége alatt vagyon, mert mi helyet az magyarok kezében való végváratok tőlük kértétek, hogy nektek megadják, halogatták, hogy azokról köztetek törvény és végezés legyen: ne csodáljátok azért, mert nincs szándékukban is, hogy azokat nektek megadják; Ujvár dolgából is megösmertek, hogy hamisak ti nektek az magyarok és megsaltak titeket, hogy megadták nekik, most is mi kezünkben vagyon és az ő hitlevelüket tinektek megmutathatjuk. Lévéval is úgy csaltak meg tiktöket, kivántátok azt is magyaroktól, hogy az régi végházakat, kik az előtt az ti kezetekben voltak, az magyarok ismét megadták volna ti nektek, kit ők, hígyjétek, semmiképen meg nem mívelnek, de mi azokat mind megadjuk ti nektek, csak hogy békéljete meg mívelünk. — Az mellett nagy sokszor kezünket, lábunkat megcsókolgatván, kértének erre bennünket, mondván, hogy immár Homonnay Bálint, Bosnyák Tamás az mi császáruk szolgálatján állottak.

Az pasa felel: Mi szükség volna azokat az váratok ti töletek kérni vagy várni, ha jól tudjátok, hogy nincsenek azok az váratok az ti birtokotokban, hanem az hatalmas császár általma alatt, Bochkay királynak ő fölségének kezében vannak, azokért az várákért az hatalmas császár hitéből ki nem áll. Azt is mondjátok, hogy Homonnay Bálint és Bosnyák Tamás az ti császártok szolgálatjára állottak, ha az igaz volna, azokon is rajta volna az császár szablyája, de nem igaz, mert azok éjjel nappal egyenlő szolgálattal vannak mi velünk, és ezek ti nektek orozátokra vissza térnek.

Ezek után ilyen útra indult az német, meg is kínálának vele, hogy minden végházakat, kik az előtt török kezénél voltak, mind kézhöz adják és hogy az német császár fiává fogadja az mi hatalmas császárunkat s ebben való pénzt elsőbben küldött neki kétszázezer forintot; mely most nekünk vagyon Komáromban, ha azt keveslítek, háromszáz ezer forintot ad, az fő vezérnek, és az több vezéreknek mind megadjuk azt, valamit azelőtt adtunk; kérünk azért hütötökért, istenötökért, alkötökért és idvességtökért, békéljete meg mi velünk, álljatok el az magyarok mellől és az ti kereskedéstök és az mi kereskedésünk szabadon járhasanak egymás között és az mint az fia az atyjával, az ti császártok és az mi császáruk olyan szeretettel és böcsülettel éljenek egymással és egymás között örökre való frigyet és békességet szörözzenek.

Az pasa: A mi hatalmas császárunknak, vagy vagyon hada, vagy nincsen, mindenkor vagyon fizetett népe, öt vagy hatszáz ezer népe. Azért az mi egyszer adott hitünkéből, és esküvésinkből meg nem térünk és egyéb válaszatok nem lehet: hanem ha akaratotok vagyon az békes-

séghez, Bochkay királyhoz ö felségéhez menjete, csak ö felsége akarata legyen, mi is veletek lassan lassan megalkuszunk.

Tehát úgymond: engedd meg, hogy küldhessünk az vezér pasához követet.

De azt sem engedém meg nekik ö fölsége hire és akarata nélkül.

MAJLÁTH BÉLA.

SUPRUTUS PROVINCIA VAGY MEGYE TOVÁBBI NYOMOZÁSA.

A *Váradí Regestrumból* közlött *Mutatványaimban*, e Regestrum 1-ső szakaszában előforduló *Suprutus* provinciát a mai *Sopron* megyével azonosítottam s azon nézetemet vitattam, hogy e provincia neve alatt a mai Sopron megyét kell értenünk.

Azonban tovább gondolkozva e kérdéses megye ubicatiója felett és jobban megfigyelve az arra vonatkozó adatokat és földrajzi nyomokat, felhozott nézetemben ingadozni kezdtem, és behatóbban nyomozván ezen eltűnt megyét, azon meggyőződésre jöttem, hogy azt más vidéken kell keresnünk. Ide vonatkozólag Pauler Gyula t. írónk is megjegyzi *Megye? Várispánság?* című értekezésében, hogy nem teljesen meggyőző okokkal magyarázom *Suprutust* Sopronra. ¹⁾

De e kérdés körüli bővebb tájékozás végett lássuk: mi indított engemet arra, hogy *Suprutust* Sopronra magyarázzam és mi látszik tulajdonképen ezen magyarázat mellett szólani, hogy valamennyire indokoljam e nyomozásban követett eljárásomat és kimutassam: mily óvatosan kell az ily régi földíratí kérdések nyomozásában eljárunk.

Suprutus nevű provincia vagy megye, mely eddigelé más okleveleinkben nem fordul elő, egyedül csak Regestrumunk 1-ső szakaszában van említve, előttünk egészen ismeretlen lévén, igen természetes, hogy ezen ismeretlen megye nyomozásában csak tapogatózhattunk s azt Sopron megyével véltük azonosíthatni nemcsak azért, mivel a *Suprutus* nevezet leginkább látszik megközelíteni Sopront, hanem a következő adatok s azokból vont következtetések folytán is, melyek e vélekedésünket igazolui látszottak. És pedig:

a) Fejér is közölvén Bél után Regestrumunk ezen szakaszát, abban ő a szerinte hibásan olvasott *Suprutus*-t *Suprunus*-ra javította. ²⁾ S e javított vagy változtatott nevezet alatt már csakugyan

¹⁾ Századok. 1882. III. füz. 215. l.

²⁾ Fejér. *Cod. Dipl.* VII., I. 199. l.

Sopront véltük rejleni; minthogy Sopron okleveleinkben *Suprunium* és *Suprunius* alakban is említették.

b) De leginkább megerősített e nézetben Regestrumunk 1-ső szakaszában említett *Majád* comes maradékainak egy 1300-ban kelt osztálylevele, mely sopronmegyei birtokokról szólván, nézetünk vitatásához igen fontosnak látszó érvet szolgáltatott. Ugyanis Regestrumunk említett szakasza szerint *Majád* comes és az ő nemzetsége 1219-ben *Suprutus* vagy Fejér javítása szerint *Suprunus* megyében lakott s ott volt birtokos és onnét küldötte Márton királyi prisztaldot Fiád nevű udvarbírájával és Urkund növendékpappal Váradra a közte és Miklós unokája és Dénes comes fiai között végbement osztályt a káptalannak bejelenteni. Az előbb említett 1300-iki osztálylevél pedig azt mondja, hogy Majádi László és János nemesek, Miklós háznak fiai (Magister Ladislaus, et Magister Johannes Comites, filii Nicolai Bani de Mayad) megosztokodván egymás között, ezen osztályban László comesnek a következő birtokok jutottak u. m. *Majád*, két *Zaszlup*, *Szent-György*, és *Medgyes*.¹⁾ Ezek közül a két utolsó, t. i. *Szent-György* és *Medgyes*, ma is virágzó helység Sopron megyében: *Zaszlup* nevű falu vagy puszta ugyan ma ott nincs, de igen hihető, hogy ezen hibásan írt vagy olvasott helynévben *Noszlop* vagy *Oszlop* rejlik, melyek közül az első ma is virágzó helység Sopron megyében, a másik pedig puszta vagy major; csak *Majád* helységnek nincs itt semmi nyoma.

Hogy pedig ezek az itt megnevezett helyek csakugyan Sopron megyében feküdtek s a felhozott osztálylevél ezekre, mint sopronmegyei helyekre vonatkozik, azt eléggé igazolja ezen osztálylevél kezdete és kelte. Ugyanis ezen osztálylevél így kezdődik: Nos frater Petrus, preceptor domus Hospitalis Sancti Johannis Jerosolimitani de *Suprunio* et Dominus Gregorius Plebanus *eiusdem loci* damus pro memoria etc. és így végződik: Actum in *Suprunio*.«

De ezen osztálynak vagyis ezen osztályban megnevezett helyeknek sopronmegyei voltát még világosabban igazolja az osztálylevél tartalma, mely a többi között azt mondja: hogy Majádi János, Lászlónak testvére igéri, hogy ha azon birtokok ellen valami követelés vagy pör indíthatnék, vagy azokat valami adósság terhelné akár azokból a győri püspök részére járó tizedtartozás fejébeu, akár az ezen osztály által a sopronyi polgároknak vagy sopronmegyei nemeseknek okozandott kár megtérítésére, azokért ő készségesen és teljesen eleget fog tenni.²⁾

¹⁾ U. o. VII., III. 120. l.

²⁾ . . . et de omnibus liberare debitus, tam de decimis venerabilis

Ezek tehát azt látszanak mutatni, hogy a *Suprutus* provincia alatt — hol Regestrumunk bejegyzése szerint Majád comes és az ő nemzetsége 1219-ben lakott s a honnét a királyi prisz-taldot udvarbírájával a váradi káptalanhoz küldötte — Sopron megyét kell, vagy lehet érteni, hol a felhozott osztálylevél szerint Majád comes maradékai 1300-ban osztottak az ottani birtokok felett.

Azonban még sem úgy van és *Suprutus* provinciát nem Sopron megyében, hanem egészen más vidéken kell keresnünk, amint azt alább mindjárt látni fogjuk. S ezeket csak azért tartám itt szükségesnek röviden megérinteni, hogy indokoljam nyomozásomban követett eljárásomat s valamennyire kimentsem és megigazítsam abból származott tévedésemet és kimutassam, hogy mily óvatosan kell eljárni az ily régi földirati kérdések nyomozásában, mert a helynevek látszólagos hasonlatossága a kellő óvatosság nélkül könnyen tévedésbe viszi a nyomozót.

Ujabb nyomozásunk szerint *Suprutus* provincia nem Sopron megyében, hanem Külső-Szolnok vidékén feküdt és terült el, magában foglalva a mai Kővár vidékét és talán Szatmár megyének is egy kis részét, amint azt a következő földirati adatok- és nyomozásokból kimutathatni véljük.

1. Ott van Közép-Szolnokban, az érmelléki járásban, *Szopor*: *Alsó-* és *Felső-Szopor* nevű két helység, melyek okleveleinkben *Supur* alakban említettnek, melyeknek román neve ma is *Szupuru*, a mi valamennyire megközelítvén a kérdéses megye *Supurutus* vagy rövidítve *Suprutus* nevét, azzal vonatkozásba hozható, s úgy látszik, mintha e két helység neve a megye régi nevéből alakult és maradt volna fenn és valamennyire jelentené és jelezné, hogy hogyan neveztetett egykor és hol feküdt legyen a kérdéses provincia. Eszerint a *Supurutus* vagy rövidítve *Suprutus* nevezet *Szopor-*, *Szoport-* vagy *Szoportos-*nak volna olvasható. De mit jelent és honnét származott a *Suprutus* vagy *Szoportos* nevezet, nem igen lehet kinyomozni s ezzel is úgy vagyunk, mint több más helyneveinkkel, melyeket nem tudunk etymologizálni. Különbön is az említett két helység neve más felvilágosítás nélkül még igen gyenge tájékozásúl szolgál annak kimutatására, hogy hol feküdt legyen a kérdéses provincia.

2. De provinciánk itteni nyomozására biztosabb tájékozásúl szolgál azon körülmény, hogy Regestrumunk felhozott szakaszában említett *Majád* és *Somfalva* nevű falvak ott vannak ma is Közép-Szolnokban, a hadadi járásban.

in Christo Patris Domini Th. episcopi Jaurienensis, quam de dampnis civibus de *Supronio* et nobilibus *eiusdem* Comitatus irrogatis, fideliter ac finaliter emendabit.

Majád Regestrumunkban említett *Majád* vagy *Majád* comesnek s az ő nemzetiségének volt a birtoka s lakhelye, mely e nemzetiség nevét s emlékezetét ma is fentartja. E helyet Lenk csak pusztának — praediumnak — nevezi¹⁾, a *Magyar Korona Országainak Helységnévtára* ellenben falunak mondja²⁾.

Somfalva (villa Shama) Regestrumunkban említett királyi prisztaldnak birtoka vagy lakhelye. A *villa Shama* magyarul *Sama-* vagy *Somafalva*, ma rövidítve *Somfalva*.

Ide vonatkozólag azonban meg kell említenem, hogy én *Mutatványaim*-ban Bód Péterre támaszkodva, azt állítám, hogy *Sama* = *Sómia* kizárólag csak Sámuelt jelent és helytelenítém Szótár-íróinknak azon magyarázatát: miszerint az alatt egyedül és kizárólag csak Kornélt lehet érteni és szerintök csak újabb időben és hibásan kezdék némelyek azt Sámuelre is alkalmazni. Ezen állításomat most oda kell módosítanom, hogy a *Soma* alatt *Kornél* is értetik, amint ezt mutatja az épen itt tárgyalt közép-szolnoki *Somfalva* is, mely románul *Kornia*, *Kornyé-nek* nevezetik, a mi csakugyan a latin *Cornutum*-ból származó *Kornélre* vihető vissza, amennyiben a latin *Cornutum* magyarul *somot* jelent. Azonban tovább is fentartjuk azon állításunkat, hogy *Sama* = *Soma* nemcsak *Kornélt*, hanem *Sámuel*t is jelent s az ezen jelentésben nemcsak újabb időben, hanem régebben is használtatott; mert ott van Sárosban, a héthársi járásban, *Som* nevű falu, mely tótul *Samó*-nak neveztetik³⁾, a mi pedig nem *Kornélt*, hanem *Sámuel*t jelent.

De ezen eltérés után tárgyunkhoz visszatérve, ott vannak Közép-Szolnokban és pedig azon a vidéken, a hol *Alsó*- és *Felső-Szopor* esik, *Majád* és *Somfalva* nevű helységek, melyek Regestrumunk szerint *Suprutus* provinciabeli *Majád* comes és Márton királyi prisztald birtokai vagy lakhelyei valának: ezen itt említett helyek figyelemre méltó tájékozásul szolgálnak annak kinyomozására, hogy hol feküdt a kérdéses provincia.

3. Annak kimutatására, hogy a kérdéses provincia csakugyan Közép-Szolnok vidéken feküdt, legfontosabb adatot és felvilágosítást szolgáltat Szikszai Lajos zilahi ügyvéd barátom tudósítása, mely szerint a *Majád*y nemzetiség, melynek egyik őse 1219-ben Regestrumunk szerint *Suprutus* provinciában lakott, Közép-Szolnokban századokon által virágzott és szerepelt, hol a Kraszna folyó jobb- és balpartján nagy kiterjedésű birtokai voltak, melyekhez tartoztak *Felső*- és *Alsó-Szopor*, *Kegeye*, *Kis*- és *Nagy-Derzsida*, *Mojád*, *Sarmaság*, *Kövesd*, *Hídvég*, *Lompert*, *Ilosva*, *Hosszu-Mező*, *Ökörítő* nevű falvak és több más birtokok vagy birtokrészek, melyeket most vásár vagy házasság folytán a gróf és báró Kemény,

1) *Siebenbürgens geograph. topograph. statist. Lexikon*. Wien. 1839. III. 109. l.

2) 861. l.

3) *Magyarország Geographiai Szótára*. Pest. 1851. IV. 35. l.

Gencsy és kövesdi Boér családok örökösei bírnak. ¹⁾ A *Majády* nemzetség, mely, úgy látszik, a Báthoryakkal is osztályos volt, Közép-Szolnoban még a XVI. században élt s utolsó leány-ivadéka, Sára, Majády Gáspár leánya, kövesdi Boér Ferencz neje, 1710 körül halt el. Ha tebát a *Majády* nemzetség egyik ősrégi s előkelő birtokos nemzetsége volt Közép-Szolnoknak, és ha e nemzetség, vagyis annak egyik őse Regestrumunk szerint 1219-ben *Suprutus* provinciában lakott: ebből alaposan következtethetni, hogy Közép-Szolnok vagy annak egy része még 1219-ben *Suprutus* néven is nevezetett. Hogyan történt, hogy ezen provinciának itt nyomozott régi neve megváltozott s egészen eltűnt, azt alább fogjuk érinteni.

4. De leginkább megerősít bennünket azon nézetünkben, hogy a *Suprutus* provincia a Váradtól nem nagyon messzire eső Közép-Szolnok vidéken feküdt, azon igen nyomatékos és figyelemre méltó körülmény: hogy Majád comes az ő udvarbíráját a királyi prisztalddal a váradi káptalanhoz küldötte s a Regestrumban említett osztályt ott jelentette be; mert ha *Majád* comes Sopronmegyében, vagy valamely távolabb eső vidéken lakott volna: miért kell vala néki udvarbíráját oly messzire és épen Váradra küldenie az említett osztály bejelentése végett; hiszen akkor azt bejelentette volna a győri, vagy más közelebb eső káptalannál is; mert Regestrumunk bejegyzései szerint csak bűnvádi esetekben és más pörös ügyekben kellett a vádlottaknak és pörlekedő feleknek az ország távolabb eső vidékeiről is a tüzesvasféle ítéletekre Váradra menniök; de osztályaikat, adásvevési szerződéseiket és más jogi igényeiket az illető, vagy érdeklött felek tetszésük szerint annál a káptalannál jelenthették be, a melyiknél akarták és ezt fáradtság- és költségkimélessé tekintetéből csakugyan a legközelebb eső káptalanoknál szokták teljesíteni. És habár Közép-Szolnok eleinte az erdélyi püspöki megyéhez tartozott és csak későbbben kapcsolatotott is a váradi egyházmegye területéhez: mindamellett még azon korban is, mikor Közép-Szolnok még az erdélyi egyházmegyéhez tartozott, a közép-szolnoki birtokokra vonatkozó osztályok, adásvevések és tiltakozások a váradi káptalannál szoktak volt bejelentetni, amint ezt több oklevelek vagy káptalani bizonyítványok igazolják. Tehát azon körülmény is, hogy a *Suprutus* provinciában lakó *Majád* comes udvarbírája a váradi káptalan előtt jelentette be az említett osztályt, arra enged következtetnünk, hogy a *Suprutus* provinciának a Váradtól nem messzire eső Közép-Szolnok vidékén kellett feküdnie.

¹⁾ A följebb elősorolt birtokok vagy helységek közül némelyek, új. m. *Felső- és Alsó-Szopor*, és *Kegy*e régenten Szatmármegyébe estek és csak későbbben kebelezettek Közép-Szolnobba, a miből azt következtethetni, hogy a régi *Suprutus* provincia Szatmármegyébe is benyúlt s annak vidékén vonult el, magában foglalva annak is egy kis részét.

Az a nehézség merül fel e nyomozásunkban, hogy a kérdéses megye *Suprutus* néven eddigelé más okleveleinkben nem fordul elő, csak egyedül Regestrumunkban van e néven említve. Azonban e nehézség, vélekedésünk szerint onnét származik, hogy e megye csak eleinte, a XI. században, nevezetethetett *Suprutus* néven; de későbbben ott *Szolnok* nevezet alatt tekintélyes várispánság alakulván, ezen ott alakult várispánság (szolnoki várispánság) e megye régi nevét háttérbe szorította s absorbeálta annyira, hogy későbbben, midőn a várispánságokból vármegyék alakultak s ezek azokba, vagy megfordítva, azok ezekbe olvadtak, e megye is okleveleinkben már *Szolnok* néven kezdett nevezettni s annak régi neve lassanként megszűnt s eltűnt, és legutóljára 1219-ben említetik Regestrumunkban; mert arra több példa van történelmünkben, hogy a megyék eredeti vagy régibb felosztásai s elnevezései újabb alakulások és felosztások folytán megváltoztak s eltűntek.

Azonban habár kérdéses megyénk régibb neve megszűnt s az későbbben *Szolnok* (Közép Szolnok) néven nevezetett is; mindamellett annak régi autonómiaja vagy autonómiájának némi nyoma azután is sokáig fenmaradt és Szolnoktól megkülönböztetett területet képezett. Ugyanis Közép-Szolnok 1427-dik évi adójának dr. Thallóczy Lajos által közölt összeírásában két rovat, mely a tulajdonképeni közép-szolnoki helységeket foglalja magában, *Reambulatio* czimmel jön elő, a más két rovat pedig, mely a többi szolnoki és kövárvidéki helyeket sorolja elő, *Transitus* czimmel van megjelölve ¹⁾, a mik nézetem szerint mind megannyi szolgabirói járást jelentettek.

Itt a *Transitus* rovat vagy cím érdemel figyelmet. A *transitus* latin szónak betűszerinti értelme: átmenet, mintha a rovat átmenne vagy átvezettetnék egyik járásból a másikba; de itt a *transitus* kitétel átvitt értelemben megkülönböztetett hatóságot vagy hatósági területet jelent, amint azt Dufresne Károly értelmezi, ki a felhozott latin szót ekképen fejtegeti: »*Transitus dicitur de Praefectis aut Judicibus Provinciarum, qui in regiones vel urbes aut vicos sui districtus discurrunt juris dicendi vel de criminibus inquirendi gratia.*« ²⁾ Eszerint Közép-Szolnoknak az a része, mely az adó felhozott rovatában *Transitus* czimmel van megjelölve, 1427-ben még megkülönböztetett területet képezett és ezen megkülönböztetés fennállott egészen 1848-ig ily magyar elnevezéssel: *Belső-Fél* és *Külső-Fél*, mindeniknek külön válasz-

¹⁾ *A Kamara Haszna Története.* Budapest. 1879. 180—185. l.

²⁾ *Glossar. ad Scriptores Mediae et Infimae Latinitat.* Basileae, 1762. II. köt. 2-ik rész. 666. l.

tott alispánja és szolgabírái lévén. Itt a *Külső-Fél* annyit jelent, hogy az a rész, melyre az vonatkozik, a tulajdonképeni Közép-Szolnokon kívül esik s egykor attól különálló területet képezett. És mi ezek után a megkülönböztetésben, vagyis Közép-Szolnok azon részében, mely a felhozott adórovatban *Transitus* és későbbben *Külső-Fél* elnevezéssel volt megkülönböztetve, ismét a Szolnoktól egykor különállott *Suprutus* provinciát vagy e provincia egykori önállóságának némi maradványát véljük rejleni.

De az itt tárgyalt kérdés bővebb felvilágosítására érintsük meg itt röviden azt az osztályt, melyet *Majád* comes udvarbírája által a váradi káptalannál bejelentett és nyomozzuk azt a birtokot, melyre ez osztály vonatkozott.

Majád comes, Regestrumunk szerint, megosztozván Miklós nevű unokájával és Dénes comes fiaival, ez osztályban *Hene* földet, mely határos volt *Bogdán* nevű helységgel, *Urkund*-nak, Dénes comes fiának engedte át s ezen osztályt jelentette be *Majád* comes udvarbírája által a váradi káptalannál.

Már most az a kérdés: hogy hol volt az a birtok, melyre ez osztály vonatkozott, vagyis hol feküdt *Hene* földje, melynek egyik határa volt *Bogdán*?

Ott van ugyan *Bogdán* vagy *Boglánd* nevű falu ma is Közép-Szolnokban, a hadadi járásban és pedig nem messzire a *Majád* nemzetségnek följebb elsorolt birtokaitól; de annak közelében *Hene* nevű földet vagy pusztát, melyről az osztály szól, nem találunk. Ugyanazért *Henét Bogdány*nyal együtt másutt kell keresnünk s azt Szabolcs megyében, a felső dadaí járásban fel is találjuk, hol *Hene*, mint puszta, ma is fen van *Bogdány* mezőváros határában, a mint azt bővebben kifejtettük *Mutatványaink*-ban.

Es hogy e nyomozásunkban nem tévedtünk, azt eléggé igazolja a váradi káptalannak 1333-ban kelt bizonyítványa, mely szerint Kárászi László eladván *Kemén-Devecser* és *Kék* nevű szabolcsmegyei birtokait Magyar Pálnak négyszáz ezüst márkáért, ezen eladást a káptalannál bejelentette, s a káptalan arról bizonyítványt állítván ki, abban a felmutatott kiváltság — vagy adománylevelekből az eladott *Kék* nevű birtoknak határait elsorolja. S a káptalan ezen bizonyítványának metalis részében a többi között ez mondatik: . . . et ibi superius in Berch sunt due mete terree, que distingunt et separant ipsam terram Keck a terra Nicolai *Fily Hurkund Hene* nominata. Item eciam uadit ad unum montem qui wlgo *Kecklew* appellatur et iuxta ipsum montem transit cum duabus terreis metis et vadit ad *Bokdanfertew* etc.«¹⁾

1) *Zichy-Olmánytár*. Pesten 1871. I. 415. 1.

Már most nyomozzuk ezen oklevél idézett passusában megnevezett helyeket és megjelölt határokat.

a) *Kemén-Devecser*, ma *Demecser* és *Kék* most is létező faluk Szabolcsban *Bogdány* mezőváros szomszédságában.

b) Egyik határúl említetik *Kéklő*-hegy (mons Keeklew). *Kéklő* ma is létező puszta *Bogdány* határában.

c) Másik határúl említetik *Bokdanfertew* = *Bogdánfertő*. Ez, úgy látszik, *Bogdány* határának egy része volt, mely minthogy *Bogdányhoz* tartozott, innét neveztetett a felhozott néven.

d) De legfontosabb azon adat, miszerint két földhányás választotta el *Kék* földet Miklósnak, Urkond fiának, *Hene* nevű földjétől . . . *distingunt et separant ipsam terram Keek a terra Nicolai, filij Hurkund Hene nominata*. Ugyanis Majád comes *Hene* földet Regestrumunk szerint *Urkondnak*, Dénes comes fiának adta és ezen itt felhozott adat szerint *Hene* föld Urkondról az ő fiára, Miklósrá, szállott.

Itt az a nehézség merül fel, hogy Majád comes *Hene* földet Urkondnak még 1219-ben adta; a káptalan metalis bizonyítványa pedig 1333-ban kelt s így akkor már Miklós, Urkund fia nem élhetett. De a káptalan bizonyítványa 1333-ban kelt ugyan, azonban V. István és IV. László király adományleveleire hivatkozik s azok szerint sorolja elő *Kék* határait: V. István pedig 1270—1272-ig, és IV. László király 1272—1290-ig uralkodott és akkor még élhetett Miklós, Urkund fia és bírhatta *Henét*, mely még 1333-ban is *Kék* határául van megemlítve.

A másik nehézség az, hogy Urkund Regestrumunkban papnak — klerikusnak — mondatik s így néki, mint ilyennek, nem lehetett fia. De lehet, hogy ő már azelőtt házas ember volt és meghalván neje, csak azután szánta magát papi pályára, mire több példa van történetünkben, s így paplétére is lehetett néki fia. De minthogy Regestrumunk őt csak *klerikusnak* — növendék papnak — és nem presbyternek — áldozárnak — mondja, az is lehet, hogy ő későbbben visszalépven a papi pályáról, megnősült s így lehetett néki Miklós nevű fia, habár *klerikusnak* mondja is őt Regestrumunk. De bármint legyen is a dolog, nem szenved kétséget, hogy *Hene*, mely a káptalan felhozott metalis bizonyítványában Miklós, *Urkond* fia birtokául van említve, a felhozott adatok és határnevek szerint ugyanaz a birtok, melyet *Majád* comes Regestrumunk szerint, a felhozott osztályban *Urkondnak* adott.

Továbbá Regestrumunkban *Henének* határaiul *Bogdányon* kívül még *Tófy* és *Veizlő* = *Vészlő* nevű helyek vannak megemlítve. Ezen helyek a felhozott nevezetek alatt ma nincsenek meg; de ezeknek felvilágosítására megemlítettem *Mutatrányaim*-ban, hogy *Bogdány* közelében ma is számos tó van, sőt, hogy e vidéknek jelentékeny része most is vízállás, s így a *Tófy* az itteni *tavaktól* neveztetett e néven. *Veizlő* = *Vészlő* pedig régi régi magyar szó, mely *halfogó*, *halbekerítő* sővényt vagy gátat jelentett, a mi szintén az e tavakban úzótt halászatra, vagy halte-

nyésztésre vonatkozik s ebből származott a Veizló = *Vészlő* helynév. S íme a váradi káptalan előbb felhozott metális bizonyítványában, *Kék* és *Hene* szomszédságában, kilencz ilyen tó van megnevezve s elősorolva, melyek a *kéki* birtokhoz tartoztak,¹⁾ világos jelélül annak, hogy e vidék tavakban bővelkedett s ott a lakosság haltenyésztéssel és halászáttal foglalkozott. A miből egyszersmind az is kitűnik, hogy nem alapos Hőke Lajos barátomnak a *Hon* múlt évi júl. 31-iki számában közlött cikkében nyilvánított azon élczes megjegyzése: hogy én *Henét* és *Bogdányt* Szabolcsban, *Tóft* a természetben és *Veizlót* = *Vészlőt* a szótárban keresem; mert valamint *Hene* és *Bogdány* ott voltak századok előtt s ott vannak ma is Szabolcsban: úgy *Tófb* és *Veizló* = *Vészlő* nevű helyek is ott voltak és pedig nem képzeletben, vagy a szótárból vett föltevésben, hanem ott álltak a valóságban, mint megnevezett határai *Henének*.

Ezek szerint *Hene*, melyet *Majád* comes a felhozott osztályban *Urkonduknak* adott, Szabolcs megyében feküdt, s így a Majády nemzetség Szabolcsban is birtokos volt s annak egyik ága, Regestrumunk szerint ott is lakott. És csakugyan Szikszai Lajos barátom értesítése szerint, ki a Majády nemzetség birtokait nyomozza, e nemzetség Szabolcsban még *Nagy-Kállóban*, *Semjénben* és több más helyeken is birtokos volt, sőt a ma Biharnak Szabolcssal határos részében eső, de egykor Szabolcshoz tartozott *Ébes* és *Szepes* nevű puszták is egykor e nemzetség birtokaihoz tartoztak.

Hát a sopronmegyei birtokok; melyek fölött Majád comes maradékai 1330-ban osztoztak, mit jelentenek? Ezek csak azt jelentik, hogy a Majádyak előkelő és nagyobb birtokú nemzetség lévén, Sopronban is birtokosok voltak, a nélkül azonban, hogy Majád comes Sopronban lakott és a *Suprutus* provincia Sopronnal azonosítható volna.

Ezek szerint ha egészen nem körvonalazhatjuk is a *Suprutus* provinciának egykori területét; de úgy hisszük, hogy Regestrumunk 1-ső szakaszának felvilágosítására valamennyire jelzettük a vidéket, hol e régi megyénk egykor feküdt; lehet, hogy a talán későbben napfényre jövő adatok bővebben fel fogják e kérdést világosítani,

Végre befejezésül Hőke Lajos t. barátunknak itt nyomozott megyénkire vonatkozólag a miénktől eltérő nézetét kell megemlítenünk, mely szerint a *Suprutus* provincia Baranya megyének azon részében keresendő, mely ma *Ormányság*-nak neveztetik. Ő ugyanis a *Suprutus*-t *Seprütös*-nek olvassa s azt így magyarázza: »Kísértsük meg a *Suprutus* vidéknév eredeti magyarságát kisütöni.

¹⁾ *Zichy-Oklevéltár* i. 1.

Supra elrablott szó: *söprő*, *vessző*, *suprikál*: *megseprüz*, *megvesszöz*, *Söprütös*: *vesszős hely*, latinul *virgultum*. A vidék mai neve *Ormánság*, az *ormány*, *ormánd* hajdani magyar értelme *erdő*.¹⁾

De hogy az ily erőltetett etymologizálás nem állhat meg a komoly tudomány bírálata előtt, azt nem szükség itt bővebben mutogatni, s azon felül az *ormány* szóra vonatkozólag itt oly valami föltételeztetik, a mit nehéz volna bebizonyítani, hogy t. i. *ormány* erdőt és pedig *söprü-* vagy *nyírfa erdőt* jelentene.

T. írónk felhozott nézetét azzal akarja indokolni, hogy a *Suprutus* provinciában említett helységek, kettőnek kivételével, mind feltalálhatók *Ormánságban*. Úgy, de amint feljebb kimutatók, a helynevek látszólagos vagy állítólagos hasonlatossága nyomán nem igen lehet biztosan elindulni. S aztán a felhozott ormánsági helyek nem is azonosíthatók azokkal a helyekkel, melyek Regestrumunkban meg vannak nevezve; mert *Shamafalvát* (villa Shama) nem igen lehet egynek venni *Sámod*-dal és *Bogdányt* *Bogád*-dal. És ha a *Suprutus* provincia Baranyában feküdt és *Majad comes* ott lakott: miért kelle néki udvarbíráját a följebb tárgyalt osztály bejelentése végett oly messzire, épen Váradra küldenie, hiszen azt a sokkal közelebb eső *pécsi* káptalan vagy *szekszárdi* konvent előtt is bejelentheti vala, melyek erre nézve csak oly hiteles helyek voltak, mint a váradi káptalan. Végre legnagyobb kifogásunk t. írónk nézete ellen az, hogy ő egy adatot sem hoz fel annak kimutatására: hogy *Majad comes* nemzetsége Baranyában és különösen *Ormánságban* birtokos lett volna, holott mi kimutattuk vagy legalább jelzettük, hogy hol feküdtek e nemzetségnek birtokai. S ezzel, úgy hisszük, hogy t. írónk eltérő nézetére vagy ellenvetésére is megfeleltünk.

BALÁSSY FERENCZ.

¹⁾ *Hon.* 1881. jul. 31-iki száma.

TÖRTÉNETI IRODALOM.

Schematismus venerabilis cleri dioecesis Transsylvaniensis editus pro anno a Christo nato (per Antonium Kolosy) 1882. Albae-Carolinae typus Volz et Körner 1882.

Napjainkban hazánk multjának felderítésén úgy egyesek, mint társulatok lankadatlan, lázas tevékenységgel munkálódnak. A historiai anyag összehordása s annak feldolgozása nem tartanak ugyan lépést, de az egykor elérendő eredmény kétségtelenül helyre fogja állítani a most ingadozó mérleg két serpenyője között az egyensúlyt. Úgy az anyag-gyűjtés, mint a feldolgozás terén minden lépés közelebb juttat az idővel emelendő monumentális épület czéljához, mely Magyarország történetének tényeken alapuló, kritikailag is pontos, s e mellett részletes megírásában összpontosúl.

Ezen épület munkásai sorában találjuk újabb időben a kath. püspökségek évenként kiadatni szokott »schematismus«-ainak összeállítóit, kik közül némelyek évekig tartó szorgalommal igyekeznek egybehordani az adatokat, hogy azokból az illető egyházak történetének bár momentuosusabb eseményeit feltűntethessék. Természetesen mindez néhányszor pár lapon, legtöbbször pedig csak pár sorban történik, de az eredmény így sem kevésre becslendő. Az ismert- és ismeretlen források pontos idézése s e mellett ez utóbbiaknak sokszor rövid kivonata egy későbbben szélesebb alapra fektetett munkánál kétségtelenül hasznos utmutatóul fognak szolgálni.

Ilyen munka a Koloszy Antal préposté is, mely a magyar tudományosság s főleg a magyar történettudomány iránt érdeket szerzett, néhai Fogarassy Mihály erdélyi püspök meghívásából a püspökség 1882-iki »schematismus«-ában latin nyelven látott napvilágot, a mely az egyes egyházak rövid történetét alapítástól napjainkig nem teljes összefüggésben ugyan, hanem egyházmegyék szerint betűrendes sorozatban adja elé. Atlapozgatva e munkát, nem kevés hasznót meríthetni belőle. Körvona-

laiban emelkedik szemünk elé az erdélyi katolikus püspökség multjának és jelenének képe.

Az erdélyi katolikus püspökség fejlődésének történetében három korszakot különböztethetünk meg: az Árpádok, az Anjou-k és a Mária Theresia korát. Az első az emelkedés-, a második a virágzás-, a harmadik a reformatio szülte rázkódásokból való felüdülés korának nevezhető. Kisérjük végig fejlődésének e három phasisán a püspökséget, Kolozsy beces munkájának kalauzolása mellett.

Ha figyelemmel kísérjük a keresztyén vallásnak Erdélyben való terjedését, úgy fogjuk találni, hogy az a népvándorlások szokott útjait követi. Valamint egy nép a folyók mentén indult új hazát keresni, úgy a keresztyénség is a Maros, és Szamos völgyein át nyomul Erdélybe.

Szent István királylyá választatása idején a »latin hit«-nek alapja Magyarországon már meg volt vetve, melyen az erélyes buzgó apostol fáradhatatlan szorgalommal építette a római egyház keleti védbástyáját. Erdély a keresztyén I. Gyula halála után testvére fiának, az ősi vallás és ősi szokások felé hajló második Gyulának vezérsége alá került. A szent király azonban trónra lépése második évében rövid, de véres harcz után megtörte ott is a pogányság varázsát. A mag elvettetett, hogy idővel terebélyes fává növekedjék.

Az 1002-ik év (fogadjuk el ez esztendőt!) új aerát nyit az erdélyi pogány magyarság beléletében, melynek körében az új hit folyvást hódít. Ez évben támad fel állítólag a rómaiak Apuluma, püspöki székhelyül választatván a keresztyén vallás újabban hódított tartománya fölé. Bár kétségtelen, hogy a keresztyén vallás követői folyvást szaporodtak, mégis egy félszázadnak kellett eltelnie, hogy a fehérvári kezdet folytatást találjon, a kolosmonostori apátságnek 1059-ben történt alapításában.

E század derekán az ősi hit még egyszer felemelkedik, hogy szétrombolja Magyarországon, mit a keresztyén vallás épített, de elbukik s bukásában magával sodorja mind azt, mi a pogányság emlékeiből még megmaradt. E mozgalom érintetlenül hagyta Erdélyt, hol épen ez időben kezdődnek meg a határszéli kunoknak hosszas időn át tartó beütései.

Daczára, hogy szent István által az erdélyi részekben kezdett hittérités pillanatra sem ütközött szellemi akadályokba, sőt már az első Árpádok alatt úgy a magyarok, mint a székelyek beveszik az új hitet: e három százados időszakból alig, egynehány egyházzról mutatható ki biztossággal, hogy az utolsó Árpád halálakor már fennállott. Csaknem egy század telik el a kolosmonostori apátság alapittatása után, midőn felvillan a sötétségben, mint

bolygó fény, a medgyesi egyháznak 1146-ban keletkezése. Egyszersmind ezen év Medgyes alapítási éve is. Ez időtől fogva a katolikusok dominiuma volt az egyház, a reformatio kezdetén azonban a Luther hitére tért századok birtokába ment által.

Körülbelül a medgyesi parochia alapítási idejére tehető a szebeni egyház (intra muros) keletkezése is. E század utolsó felében III. Béla Crescentius Gergely pápai követtel egyetértvén, a szebeni prépostság alapját veti meg. Ezen tény feltételeznünk engedi egy, Szebenben már régebben keletkezett egyház létezését. A Szebentől nem messzire fekvő kerczi apátság II. Endrének köszöni létrejöttét, ki azt teljesen határvédelmi szempontból állította fel s e célra gazdag adományokkal látta el.

Fennállott 1199-ben a kolozsi parochia is, a mint ezt Incze pápának egy, ez évben kiadott oklevele bizonyítja, melyben archidiaconusról emlékezik, kit minden javaival általmába fogad.

Szászsebes 1203-ban már mint decanatusi székhely szerepel, 1245-ben találkozunk a sebesi első parochus nevével.

Tordán 1274-ben Bertalan mint »archidiaconus de Torda« említtetik. Ugyanezen időben a keresztesek is bírnak ott rendházzal, melynek »magister«-éül 1276-ban Vechelyny Jakab szerepel.

Rendkívül fontos volt következményeiben a brassai parochiának 1211-ben a német lovagrend által való alapítása. II. Endre, a kunok beütéseinek meggátlása szempontjából telepítette le e rendet a Barczaságon, míg a rend nagymesterének, Salza Hermannak azok megtérítése lebegett szeme előtt. E két cél nem látszott kivihetetlennek. Midőn azonban a király által jogokkal és rendkívüli kiváltságokkal felruházott rend túlkapásaiban nem ismert határt »s a pápa is mind inkább beleelegyedett a király s az erdélyi püspök jogainak csorbitásával annak ügyeihe,« sőt a Barczaságon egy új püspökség felállításán munkált — dékánt nevezvén ki 1224-ben. Endre fegyveres erővel üzte ki 1225-ben a túlságosan elhatalmasodott lovagokat az országból. A rend bukásával a dékánság azonban nem enyészett el, sőt alapításának első századaiban nagy tekintélyben állott. A milkoviai püspökség megüresedése esetén a püspök jogait a brassai dékánok gyakorolják, sőt 1453-ban V. Miklós pápa elrendeli, hogy a milkoviai püspök Brassóba költözzék, ott lakják és brassai püspöknek neveztessek.«

A milkoviai püspökség eredete a hagyományok homályába vész el. Mindazok, kik a múlt században erről megemlékeztek, keletkezését a szent István előtti századokra helyezik, hivatkozva olyan forrásokra, melyekben e püspökség alapítását illetőleg épen semmi sem található, vagy pedig olyan tényből indulnak ki, mely egy »anonymus«-nak kétségtelenül a tatárjárás után írt

»Gestorum s. Nicetae« czimű munkája »valószínű« állításán alapúl, a IV. század végén élt Nicetasnak tulajdonítván annak alapítatását.

Allíthatott Nicetas a IV. század végén püspökségeket (!) a Balamir hunjai birodalmában, de hogy ezek közül az egyik (kettőről levén szó a »Gestorum«-ban) épen a *milkoviai* püspökség lett volna — nehéz volna eldönteni, miután erre pozitív adatnak századokon át semmi nyoma nem található. Vagy nem semmisülhetett-e meg a népvándorlások századaiban egy olyan, a pogány nép-rajok bölcsője felé előre tolt püspökség? Nem jogosabban tehetnék-e a milkoviai püspökségnek (mint *ilyennek*) alapítatását is azon időre, midőn a rómaiak Pannoniájában és Dáciájában magának új hazát foglalt magyarság ősi hitét, szokásait a keresztyén vallás tanaival s szelidebb erkölcsseivel cserélte fel?

A kérdés nem új, s valódi tényeken alapuló megoldása újabb vivmánya lenne történetírásunknak.

De már nagyon is eltértem a tárgytól s ennek oka abban keresendő, mert szerzőnk munkája 43. lapján azok nézetét fogadja el, kik e püspökség eredetét a keresztyén vallás keletfelé való terjedésének nagyon is zsenge korára vélik helyezendőnek, — s biztosra látszik venni a kétest, a még bebizonyításra várót.

Ugy hiszem, a kitérést megelőzőleg mondottakban talán kimerítettem azon egyházak sorozatát, melyeknek alapítási idejét teljes biztossággal a keresztyénség Erdélyben való meghonosodásának három első századára tehetjük. Az eredmény nem sok. De ha számításba vesszük azon körülményeket, melyekkel az új hit követőinek mindjárt kezdettől fogva küzdeni kellett, a kunoknak meg-megújuló támadásait s a mongoloknak mindent megsemmisítő invasióit — megismerni véljük az okokat, melyek megakadályozták őseinket abban, hogy a keresztyénség felvételét az egyházaknak nagyobb számban való alapításával is documentálták volna.

Mint fennebb említém, alig van egypár egyház, melynek emlékezete az Árpádok korába nyúlnék vissza. A XIV. század azonban más viszonyokat mutat. Míg a megelőző időszakban a Maros- és Szamos mentének odább, Magyarország felé eső részein alapítatnak inkább egyházközségek — a XIV. században, főleg Róbert Károly uralkodása idején, Háromszéknek és Al-Csiknak szomszédos vidékein találjuk az újon alapított, vagy legalább újon rendezett parochiák egész csoportját. Még Torda-Aranyos megye mutathatja fel nagyobb számát azon egyházaknak, melyeknek keletkezése e század első felére vihető vissza. Erdély többi részeire már csekélyebb száma esik azoknak, melyek létrejöttüket talán az első Anjou hőkezűségének köszönhetik. Mintha

csak az Anjou-k lettek volna hivatva: megvetni véglegesen alapját a catholicismusnak Erdélyben. Félszáznál többre rúg azon egyházak száma, melyek Róbert Károly uralkodásának utolsó tizedében, mint pappal bíró parochiák szerepelnek.

Honnan van a megelőző századokhoz képest e roppant haladás az egyházak alapittatását illetőleg? Talán nem tévedés azt állítani, hogy a catholicismusnak Erdélyben ily virágzásra emelkedése összefüggésben áll I. Károlynak a pápához való viszonyával. Míg a pápa a nemzet jogainak megsértése nélkül érvényesítette befolyását Károly királyllyá választatása érdekében, emez viszont a római egyház feje iránti hála adóját a keresztyén-ségnek Magyarországon s Erdélyben előtte el nem ért magaslatra emelése által róttta le.

Vagy állhattak fenn ez egyházak közül többen már hosszabb idő óta tengődve, küzdve a létért és kellőleg nem gyámolítva, de — fájdalom — 1332. előtt keletkezésüket minden biztosabb alap nélkül az »antiqua« szócskával csak sejtethetjük. Ez esetben is talán Róbert Károly érdeméül róható, hogy megmentette azokat az enyészettől, vagy legalább támogatta, hogy magasztos hivatásuknak megfélelőbb állapotra juthassanak.

Az Anjou-k, főleg Róbert Károly halála után következő két század meddőnek tekinthető az erdélyi cath. püspökség történetében. A jótékony-ság angyala pihenni látszik. A fennálló egyházaknak javadalmakat, kiváltságokat adományozni nem szűnnek ugyan meg királyaink, de újak alapításában, templomok építésében stagnatio vehető észre. A XV. században a keresztyén Európa rettenthetetlen hősének, Hunyadi Jánosnak alakja emelkedik ki kortársai közül, ki, miként a kereszt vitéze, diadalai közepette sem feledkezik meg az egyházzal s a félhold felett nyert győzelméiért templomok emelésében hoz hála-áldozatot annak, ki fegyvereit diadalra segíté.

Egy hosszú félszázaddal azután, hogy a »keresztes háborúk« utolsó nagy alakja sírjába dőlt, a catholicismusra nézve Németországon egy, a török félholdnál is veszélyesebb ellenfél keletkezett, mely alapjaiban támadta meg a római cath. egyház megdönthetetlennek látszó épületét. Luther merész fellépése felvillanyozta a bilincsre vert szellemet, mely békőiből szabadulni vágyott. A szellemi mozgalom csakhamar utat talált Magyarországon át Erdélybe is, s daczára az eretnek üldözési rendszabályoknak, gyorsan terjedett. A sikerhez nagy mértékben hozzájárult a mohácsi katasztrófa, mely megbénította az új hit üldözését s kezdete lett Magyar- és Erdélyország nemsokára bekövetkezett szétválásának.

A bilincseiből oldódzott szellem a mohácsi vész idején sem

pihent s így történt, hogy Erdélyben a székelyek és szászok nemsokára a Luther tanaihoz csatlakoznak.

Időközben a schweizi egyetemeken tanuló ifjaink megismerkednek Kalvin tanaival s hazatérvén, Magyarországon azoknak buzgó apostolaivá lettek. A Kalvin-féle elvek átszivárogtak Erdélybe is s midőn a magyar és szász egyházak közt a szakadás megtörtént, az 1564-iki országgyűlés az előbbit is törvényesen bevett vallásfelekezetté emelte.

A calvinismus diadala nemsokára egy újabb hitfelekezetnek lett szülőanyjává. A Faustus Socinus nézeteihez hajló Blandrata propagandát csinált a reformáltak körében az »egy isten« tanának s részére nyerte a lángeszű Dávid Ferenczet. A calvinisták és lutheránusok megtámadva látták az újabb mozgalom által a »háromság« tanát s erélyes küzdelmet kezdtek ellene. Most az új hit apostolai — Dávid és Blandrata — megnyerték ügyöknek a fejedelmet, ki 1567-ben számukra Fejérváron nyomdát állított. A fejedelmi pártfogás nem maradt a kívánt eredmény nélkül: az 1569-ben Váradon tartott vita az unitarismus teljes diadalával végződött s 1571. elején, pár hóval János Zsigmond halála előtt, törvényesen elfogadott vallásfelekezetnek declaráltatott.

E tárgytól eltérő dolgot azért jegyzém ide, mert tudós szerzőnk egy tévedését kell helyrcigazítanom. Hivatkozva munkájának 70. lapján a csiksomlyói convent évkönyveire s Cserei Farkasnak 1783-ban kelt »testimonium«-aira — János Zsigmondnak az unitaria vallásra való térését 1559-re teszi s neki, mint e hitelvet valló fejedelemnek, oly rendelet kibocsátását tulajdonítja, mely e tannak az egész Székelyföld által való bevételeit parancsolta volna meg; ezen rendeletnek a többi székely székek legnagyobb részben állítólag meghódolnak, csupán Csik- és a vele egyesült Gyergyó- és Kászon-székek őrizik meg a kath. hitet a »fegyveres kényszer« daczára is. Azt hiszem, ha létezett volna ily rendelet s annak érvényt szerezni János Zsigmond a fegyver hatalmától sem rettent volna vissza — feltehetjük, a mi ily körülmények között elengedhetetlenül szükséges, hogy az ország lakosainak túlnyomó többsége állott háta mögött s így Csik ellenállását megtörni nem lett volna nehéz feladat.

Szintoly kevéssé érheti János Zsigmondot szerzőnek e válja, ha őt, mint a Luther-féle tanokban megingott s a calvinismus felé hajló egyént tekintjük is. Midőn Izabella halála után az uralkodást tényleg átvette, még a német reformátor elveit vallotta. Ez év nyarán ingott meg hitében, mikor Váradon a calvinisták és lutheránusok elkeseredett vitatkozás után sem jutottak egyetértésre. Ez időtől fogva, ha az országgyűlések végzéseit tekintjük, mindaddig, míg 1564-ben a Kalvin tana is törvényesen

elfogadtatott, két vallásfelekezet érdekében találunk óvó intézkedéseket t. i. katolikus és lutheránus sectákról, a mi ismét kétségtelenül kizárja a catholicismus üldöztetését. 1566-ban a Tordán tartott országgyűlés kiutasíttatni rendeli ugyan a katolikusokat az országból, de e végzés soha sem foganatosított. A kath. egyház jogai tagadhatatlanul megcsorbítottak, megszorítottak; de hívei üldöztetésnek vagy még inkább kényszerítésnek sem egyik, sem másik protestans felekezet részéről nem voltak kitéve.

A XVI. század közepén Erdély reformatiója már bevezetett tény volt. 1556. novemberében Kolosváron tartott országgyűlés a kath. püspökség jövedelmeit az ország szükségére rendeli fordíttatni. A Báthoriak uralma alatt újra feltámad a püspökség: Zsigmond 1597-ben jogaiba visszahelyezi, de 1605-ben újra megszűnik. A püspökség megszűnésével természetesen a kath. egyházi életben is pangás áll be.

A catholicismusként XVII. századi történetéről Erdélyben igen kevés az, mit Kolozsy könyvében följegyezve találunk. E század a protestantismus teljes diadala volt a Királyhágón-túli részekre nézve, melynek fejedelmei nem egyszer sikerrel lobogtatták Magyarországon a politikai és vallásszabadság zászlóját. A nagy Rákóczi György halálával azonban ott is hanyatlás áll be s azon napon, midőn II. Apafi Mihály fejedelemségének megerősítését Bécsből igyekezett kinyerni: Erdély önállóságának megszűnte csak idő kérdése lett.

A Tökölyi- és II. Rákóczi Ferencz-féle mozgalmak elbukása után a Habsburg-dynastia megszilárdul Erdély birtokában. Az uralkodói hatalom megerősödésével együtt járt a catholicismus felemelése s III. Károly alatt 1716. elején végleg visszaállítatik a püspökség. Főképpen Mária Terézia kora az, mely alatt a részint elfoglalt, részint pedig az idők mostohasága következtében elenyészett, megrongált parochiák visszaszereztetnek s legtöbbször a bőkezű fejedelemasszony gyámolításával restauráltatnak. Az uralkodók példája követőkre talált az alattvalóknál, főkép Erdély püspökeiben, kik közül Haynald Lajos kalocsai érsek, elébb erdélyi püspök s utódja, a pár hóval ezelőtt elhalt Fogarassy Mihály, örökre halhatatlaníták nevüket az erdélyi katolikus püspökség történetének lapjain.

Legyen szabad még egy pár megjegyzést magára a munkára tenni. Az idézetek világosan mutatják, hogy szerző a tárgy irodalmában gazdag ismeretekkel rendelkezik; de hibája, hogy sokszor ott, a hol legjobban kellene, nem utal. Másik hibája, hogy történetileg kétes, sőt a mi több, kritikailag valószínűtlen dolgokat tényekül fogad el. Ha a nevezetesebb egyházak történetét — bár a kisebbek rovására is — nagyobb terjedelemben tárgyalja, így is

becses munkája még nyer vala értékében. A latin nyelv kezelésében jártassága, gyakorlottsága elismerésre méltó; nyomdai hibák gyakran fordulnak ugyan elő, de ezek az értelmet nem zavarják s csakis a vidéki betűszedők ilyenmű munkában való járatlanságának szüleményei. A »schematismus« elég csinos kiállítása különben dicséretére válik a gyulafehérvári Volz és Körner nyomdának.

BARABÁS SAMU.

Poviest Bosne do propasti kraljevstva, napisao ju po prvih izvorih V. Klaić — U Zagrebu 1882. — 8° 352 old. 2 frt.

Klaić boszniai története 1463-ig terjed. A későbbi események közül felemlíti még, hogy Hercegovina 1483-ban teljesen a török hatalmában volt, hogy Jajczét 1528-ban adták át. A könyv 14 fejezetre oszlik, címeket felsorolja a *Kroatische Revue* Agram, 1882. — 59. oldalán. Az utolsó az egyháztörténettel foglalkozik. Az említett folyóirat kilátásba helyezi, hogy egy nemsokára megjelenő külön füzet (a XV. fejezet) a szellemi élet átnézetét fogja nyújtani. Miután az 1448. óta Hercegovina azaz hercegségnek nevezett Hum csak 1325-ben (114. old.) kebeleztetett be Boszniába, korábbi történetének külön fejezet (a VI.) szenteltetik. A munka Jagić (*Archiv für slavische Philologie* Berlin 1882. VI., 317.) szerint objectiv s arra szorítkozik, mit a forrásokban találhatni.

A bevezetésben felsorolja elődjeit, s a forrásokat. Boszniai chronica nincs. A Luccari által említett Chronologia Ducis Herovoyae (1416. 255. old.) nincs meg. A cirilicával írt boszniai documentumokat először Karano Tvrtković adta ki Beograd, 1840. ez 1189—1463-ig tartalmaz okiratokat. Felhasználta ezeket Jukić, kinek *Zemljopis i poviestnica Bosne* munkája 1851-ben jelent meg. Bosznia történetét a 81—164. lapok tárgyalják és pedig 1850-ig, a 131. oldalon kezdődik az 1463. utáni időszak. Tvrtković diplomatárját kivonatolta Kukuljević az általa kiadott »Izvadci listina i povelja bosanskih« (Zagreb 1852. az Arkiv za poviestnicu jugoslavensku II. kötetében) számára; használta együtt Luciuust, Fejért, Farlatot, Katonát sat., maga is kiadott 5 okmányt. E regesták után megjelent a második mű, mely Trtković gyűjteményén alapszik: Majkov *Istorija serbskago jazyka vo svjazi s istorieju naroda* Moskva 1857., mely Bosznia politikai történetének a 145—192. lapokat szenteli. Ezután belekerült

¹ A VII. század előtti idökre vonatkozókat l. II. fejj. 3. jegyzet.

nehány boszniai okmány a P. J. Safarik által kiadott *Památky dřevniho pismenictvi Jihoslovaniřv*, mely különben chronicákat, biografiákat s törvénykönyveket tartalmaz. Végre 1858. megjelent Bécsben Miklošić-tól: *Monumenta serbica spectantia historiam Serbiae, Bosnae, Ragusi i*. Megvan benne mind az, a mit Tvrtković és mások kiadtak 1858-ig, ezenkívül Miklošić maga is gyűjtött volt Dalmáciájában s Crnagorában, ép így kutatott a bécsi titkos levéltárban. A boszniai történetre legfontosabb archivumok: a raguzai, velencei, római, budai és zágrábi. A dubrovnikiből kiadta Pucić a *Spomescici srpski-t* 1395—1423, azonban csak is a horvátul írt okmányokat, miért is a Lettere e comissioni di Levante jó része még kiadóra vár; különben a zágrábi akadémia meg is kezdte a *Monument Ragusina* közzétételét 1879-ben; az I. kötet, mint a *Monumenta spectantia historiam Slavorum meridionalium X*. Volumen-je jelent meg. Felemlítendő e helyütt a Miklošić és Pucić által szolgáltatott nyelvanyag alapján készült *Rječnik iz književnih starina srpskih* Biograd 1863—1864. mely a mondott két gyűjteményhez tárgymutató (realindex) gyanánt használható. — A *Monumenta Serbica Archivi Veneti* megjelentek a Glasnik-ben — XI—XV. füzet 1858—1862. Belgrád, de kiadjuk a híres Šafarik fia Jankó nem volt eléggé kritikus, miért is emez emlékeket a délszláv akadémia Ljubicić által kiadatja újonnan, l. a *Monumenta spect. hist. Slav. merid. I., II., III., IV., V. és IX. vol.* 1868—1878. — A római levéltár csak Theimerben találta első kritikus kiadóját. A *Vetera monumenta Slavorum merid. historiam illustrantia I.* Rómában 1863. és Zágrábban 1875-ben jelentek meg. Emez újabb forrásokat részben már fel is dolgozták egyes értekezésekben, melyek a 14. old. fel is sorolhatnának. Ugyanitt mondja szerző, hogy szükséges volna Junius Aesti (1736.) igen fontos ragusai történetének kiadása.

Előzői közt dicséri Luciust (spalatói Tamás kiadóját) Schimeket, Farlatit — Orbiről említi, hogy forrásként használták; (p. a régiebb történetre Du Cange) holott ő épen nem birt kritikus szellemmel, így a diokleai presbytert más hiteles adatokkal vegyest használta fel. Ritter Vitczović, Gebhardi nem bírnak tudományos értékkel. — Szerb szempontból írtak Rajjić, Pejačević, Engel. — Kiváló írók voltak: Pray és Katona. — A bosnyákok közt első, ki felemlítést érdemel, Philippus ab Ochievia (olv. Očevija), a ki Farlatinak is segédkezett († 1783.) A többiek értekezései hibákkal telvék.

Az újabb magyarországi írók közül csakis Sasinek *Dejiny královstva uhorského* (B. Bystrica 1869.) című művét találom idézve. Hasonlóképp nem nyilatkozik szerző Komlóssy *Bosznia és Hercegovina jogviszonya Magyarországhoz a középkorban* Buda-

pest 1879. Strausz *Bosnyák föld és népe*. Budapest 1881-ben napvilágot látott munkáikról. Ez utóbbi Bosznia történetét 154. oldalon tárgyalja, az 1463. évig terjedő kornak az első hetven lap jut.

Bosznia legrégebb lakói illyrek voltak. A Bessi thrákok és nem laktak soha Boszniában. A római foglalás után a mostani Banyalukától Zvornikig húzott vonaltól éjszakra fekvő részek Pannoniához, a délek Dalmátiához tartoztak. A név Bosna tulajdonkép csak a Bosna völgy felső részét illeti meg. Ez az állam anyja, kiinduló pontja. Itt feküdt a főváros Robovac. A *Felföld*-hez járultak 1. *Soli* 1324. óta, a X. században szerb, később külön terület. 2. Ugyanez időben *Usora* az alsó Bosna mentében, a későbbi sebreniki bánóság. 3. Az *Alföld* a Vrbas és Una közt, 1299. óta, valaha horvát. Ide valók voltak a Hrvatiniéek, kik közt a legkiválóbb Hrvoje. 4. A *nyugati tájak* a XIV. század óta közvetlen Horvátországtól. 5. *Hum* és a *Primorje* a tengerparton a Neretvától Dubrovnikig, illetőleg Ragusától a boke kotorske-ig. Hum a XIII. század második felétől szerb uralom alatt csak 1325-ben csatoltatott Boszniához, a Hranić család azonban már a XIV. század közepétől fogva itt jóformán függetlenül uralkodott.¹⁾ 6. 1376. óta a Podrinje, mely azelőtt a szerbeké volt, felföld a Drina és Lim mellett. Itt volt Mileševo, hol Tvrtko I. magát megkoronáztatta 1376-ban. (155. old.)

Klaić szerint Bosznia csakis IV. Béla alatt került magyar fenhatóság alá 1254-ben. Szerinte a XIII. század a legszomorúbb idő Bosznia történetében. Találgatás, ha Engel azt véli, hogy a szerb Uros Boszniát lánya hozományakép II. Bélának adta. A források hallgatnak.

Saját hypothesis szerint Bosznia önként csatlakozott a magyar királyokhoz, mióta ezek a horvát állam uraivá lettek s a szerb uralkodókkal rokonsági kötelékbe léptek. Az Árpádok közt először II. Béla nevezi magát Ráma királyának 1135-ben. A kevéssel ezután tartott esztergomi országgyűlésen a király másodszülöttjének adományozta a boszna-hercegi címet. Ugyancsak esztergomi gyűlésen vesz részt a boszniai bán Borić IV. István alatt 1163-ban. Mégis e Borić²⁾ az első bán, kinek neve ránk jutott — Jukić szerint a 9-ik a magyar királynak a byzantin

¹⁾ Miután Lajos király elvette Styepan Ketromanić lányát (140. old.) Tvrtko kénytelen volt Humot, mint Jelisava örökségét a magyar királynak átengedni, s csak Bosna és Usora birtokában erősítettett meg 145. old.

²⁾ Ez nem azonos Borissal, ki Kálmán és Eythymia fia volt, tehát Vladimir Monomach unokája v. ö. Boris Kolomanovič Slavj-Sbornok II., 265.

birodalom elleni háborújában csakis szövetségese volt. Tamaszkodik Kinnamosra, ki e kifejezéssel *εἰς συμμάχου; τῆ; Παιονάσχη* él. E helyet idézi Majkov is a nélkül, hogy e következtetést vonná. Jukić állítja, hogy a bán a magyar királynak adót fizetett. Ő Kinnamos szövegét (88. old.) »qui socius in bello erat Peonarchae (id est regi Panoniorum cui erat vectigalis)« Luciusból veszi, lib. V. cap. 3., de a zárjegyben lévő szók nem találhatók fel az amsterdami kiadásban, de a bécsiben sem, ép oly kevésé Kinnamosnál. (I. a bonni avagy párisi kiadást). Ha Borić mégis bizonyos függésben volt a magyar királyoktól, azt avval véli magyarázhatni, hogy valószínűleg már Borić is kapta jutalom fejében Soli-t és Usorat, a minthogy az akkori Szlavoniában kétségtelenül voltak birtokai. Srietet s sok más helyet a Száva körül tehát Solit és Usorát már 1073. óta birták a magyarok. Mi e nevet *Ráma* illeti, ez csak a Narentába ömlő Rama völgyét jelöli. III. fej. 11. és 26. jegyzet. Különbén 1166—1180. Bosznia a byzanti birodalomhoz tartozott ép úgy, mint 1019-től legalább 1025-ig. Annyi bizonyos, hogy Borić idejében Bosznia nem állt a szerb főzupan alatt, kit a byzantinek lázadó vasallusnak tekintettek. v. ö. Vasiljevskij értekezését a Slavjanskij Sbornik II. kötetében. Klaić szerint 1082—1085. körül sikerült a zetai királynak Boszniát meghódítani. Tekintély, melyre hivatkozik a diokleai Presbyter.¹⁾ Ugyancsak Szerbia alá tartozott Česlav (931—960.) alatt is Konstantin Porf. szerint, 43. old.

Érdekes volna még elbeszélni, miként koronáztatta magát I. Tvrtko (155. old.) 1376-ban a nélkül, hogy Lajos királyt avagy Grebljanović Lázárt kérdezte volna: kralj Srbljem i Bosně i Primorju, miként hódított Horvát- és Dalmátországban. 1390. óta (190. old.) Tvrtko már Rassie Bosne Dalmatie Croatie rex. De ez rövid ideig tartott, miután 1393-ban Djakovában Dabišának át kellett ez országokat Zsigmondnak engedni. (v. ö. a 31. jegyzetet 206. old.)

Szokásos állítani, hogy a patarenek a törököknek Bosznia meghódítása alkalmával nagyon is segítségökre voltak. Bármily plausibilisnek is látszik a dolog, itt se találunk erre bővebb adatokat, ha eltekintünk attól, hogy Radak Bobovac védője pataren volt valaha. (335. old.) Mátyás királynak Katonánál XIV. 625—

¹⁾ Ennek első része Česlav haláláig nem bír semmi értékkel. (Rački a Književnikben I. 217. Zágráb. 1864.) — A második része a byzantin írók kiegészítésére használható, nevezetesen a Luklyai és raškai történetre nézve a XI. és XII. században; ezekben is legnagyobb óvatossággal és cum grano salis 222. old. u. o. merítettet, pedig leginkább a néphagyományból. 227. old.

626. old. közölt levelében (341. old.) a patarenek neve szintén nem fordul elő.

A magyar suzerainitásról saját nézeteik lehettek a boszniai fejedelmeknek. Így II. Tvrtko (1441-ben 279. old.) és Toma (1460-ban 319.) felajánlották országukat a velenceieknek. Sandalj Hranic és a szerb despota megveszik a bosnyák államot a töröktől. (275. old.)

A 278. oldalon élénk színekkel ecseteltetik a bosnyákok öröme a felett, hogy I. Ulászlóval lengyel jutott a magyar trónra. A különben ismeretes forrás szavai: »ob eam linguae atque originum veluti cognationem regem suum magnopere gaudere« s megelőzőleg »eosdem, cum Polonis, auctores generis et communem linguam Bossinenses habere.« Schwandtner Scriptores rer. Hung. I. p. 457.

MAYR AUREL.

A somogyvármegyei régészeti s történelmi társulat Évkönyve, 1879-, 80- és 81-ik évre. Szerkesztette Melhárd Gyula tanár, a társulat titkára. Kaposvárott, Jektelesz H-nál. Nyolczadrét 68. lap.

Az évkönyvek szokásos modorában elég egyszerűtettel alkotott kis könyv, melyben a társulat alapszabályain, tisztviselőinek és tagjainak névsorán kívül egy pár figyelemreméltó, szép értekezés is van. Ilyen különösen Lipp Vilmos ismert jeles tudósunk felolvasása, melyet az egylet feladatáról 1880. nov. 1-én tartott, s mely e nembn valódi minta-beszédnek mondható.

Érdekes Nagy Imrének okirat ismertető kis levele, mely sokkal jobb lett volna, ha három-négyannyira terjed és ha a szerkesztő magát az oklevelet is legalább a jegyzékben (apróbb betűkkel) szó szerint közli.

Melhard Gyulának három gondosan írt régiség-tani cikkét két igen csinos kép is illusztrálja, egyik kép a magyar egresi ólom-reliefet, a másik a magyar egresi bronz-szobrocskát (két oldalról) ábrázolván.

De nem akarok e kisebb terjedelmű cikkek hővebb tudományos méltatásába bocsátkozni, mindenik a maga helyén van s rendeltetésének megfelel.

Megvallom t. olvasóm, engem nagyon meghatott az a meleg hang, mely az előbeszéd sorai közül hozzánk szól¹⁾, de ép azon mértékben borult el jó kedvem, a mint a pénztári kimutatást is végigbetűztem. Hát ez a sorsa minden tudományos vállalatnak,

¹⁾ A társulat rövid története; írta Melhard Gyula, a társ. titkára.

melyet a magyar társas életben megindítunk? Elő áll egy lelkes Odeschalchi, Sárközy Titus, Barla Szabó József, megpendítik a termékeny eszmét, szétterjesztik lelkesedésök lángját, össze áll 150 derék hazafi, tudományt kedvelő, a nemesebb ízlésért hevülő, az igazság után vágyó, ismereteket kereső, terjeszteti óhajtó, hazája, szülőföldje történetét egész az őskorig alaposan tudni kíváncsi művelt polgár, és midőn a társaság életbelépett, s a gyakorlati élet folyása meghozta a kellő személyváltoztatokat, akkor — akkor a 2 frt részvénydíjt már a harmadik évben nem fizetik a két év előtt oly lelkesült tagok.

Esze ágában sincs sem e lapok szerkesztőjének, sem e sorok írójának, hogy egyik-másik vármegye vagy társulat tagjait különösen vagy célzatosan megbántani akarná, de ha a somogyvármegyei történeti és régészeti társulat lelkes barátainak ily szomorú körülmény vigasztalására szolgálhat, megsúghatjuk, hogy sorsa közös majd mindenik vidéki társulattal, a legérdekesebb előadást s alapos tanulmánynyal, szép formában kapjuk akárhányszor a vidéki évkönyvekben és vidéki lapokban — utána téve közönség kevés, általános a részvétlenség stb. Hát ugyan 5—6 ezer lakossal bíró község, 10—12 ezer lakossal bíró város, hogy akar tanulni, művelődni, előhaladni, emelkedni szellemileg és anyagilag, ha a kebelében fejlődő tudományos társulatokat nem pártolja teljes szívvel, lélekkel? Buta akar maradni még a jövő ezredéven át is? . .

Fegyelmezetlenek vagyunk, tiszt. olvasók, a műveltség utáni törekvő vágyainkban s fegyelmezetlenek némi részben a jellemességben. Néha-néha egy-két órára úgy fellelkesülünk, hogy ha lehetne, 24 óra alatt a nemzeti muzeumot is felállítanók vidéki városunk piaczára, — de aztán lepihenünk, hogy egyet aludjunk rája, mikor felébredünk, egy év mulva nehezen fizetjük meg a két, három, vagy négy, öt forintot, s a harmadik évben, mikor a szerény részvényösszeget kérik, azon boszszankodunk, hogy hát fennáll-e még az a társulat — mert hiszen soha egy havi gyűlést se látogattuk éveken át; sőt számon kérik sokan, hogy hát mit tett két év alatt, mit mozdított elő már harmadik éve? stb. Mintha bizony 5—6 sőt 10 év is elég volna egy tudományos intézet teljes hatékony felvirágzására!

Nem folytatom tovább soraimat, de nem álhatám meg, hogy a vidéki értelmiség e súlyos magyar híjéről egy pár szóval meg ne emlékezzem.

Marc-Aurèle et la fin du monde antique. Par Ernest Renan de l'academie française et de l'academie des inscriptions et belles lettres. Paris Calmann Lévy editeur. Rue Auber 3. 1882. Prix 7 franc 50 c. (Nyolczadret 648. lap.)

A mély belátású és vallásos érzületű bölcse, a roppant tudományos készültséggel bíró régiségbuvár és történetíró *Renan Ernő* e művével bevégezte a *keresztyénség eredetének történetét* magában foglaló nagy munkáját, s mint maga mondja most a tárgymutatón (Index generale aux sept volumes de l'Histoire des origines du Christianisme) dolgozik, mely szintén egy vaskos kötet fog lenni. A nagy munka hét kötetből áll, mindenik külön czimmel: 1 kötet. Jézus élete; 2. k. Apostolok; 3. k. Szent Pál; 4. Az Antichristus; 5. k. Az evangéliumok; 6. k. A keresztyén egyház; 7. k. az előttünk fekvő Marc-Aurèle.

Epen husz éve, hogy az első kötet, mely Jézus életét foglalja magában, a művelt világ olvasó közönségét meglepte s úgyszólván magával ragadta, kitéve természetesen a különféle vallásfelekezetű keresztyén tudósok támadásainak. Renan a keresztyén vallást úgy fogta fel, mint az emberiség műveltség-történetének legnagyobb tüneményét, a kijelentés dogmáját és a természetfelettség hívését mellőzve egyebekben a lehető legalaposabban írja meg az egész történetet s teljes méltánnyal és kegyelettel mutatja be az idevezítő egyéniségét, erkölcsi tanait, világtörténeti jelentőségét, vallásának társadalmi hatalmát és kimaradhatatlan diadalát. Szintúgy az első tanítványok rendíthetetlen ragaszkodását a főeszméhez, ingadozásait, tétovázásait a részletekben, az idegen tanok betolakodását a keresztyénségbe, a néha ideig-óráig buján tenyésző kinövések elhanyaglását és mindannyiszor az igaz (róm. kath.) egyháznak az okos mérséklet által eszközölt lassú, de folytonos szilárdulását; a római egyházat a maga csirájában mutatja be, mely bármily gyengének, erőtlennek látszik is a kezdetben, pár század sem kell rá, csupán erkölcsi ereje által áthatja, meghódítja s aztán teljesen megdönti a római társadalmat s a pogányvilág összes bölcsességét és tudományát.

Híven emlékszem az időre, mikor az első kötet megjelent, nagyon rátámadtak volt Renánra az officiosus egyházi és más újságírók is; nem lévén idejük beható nyugodt átolvasásra, *Jézus életét* afféle modern pamfletnek tekintették, melynek szerzője az olcsó hitetlenség, ez arany bornyút imádó frivol századában szintén a nagy közönség szájaizére készítgeti pogány ételeit s nem egyébre való, minthogy néhány orthodox illatú káromkodással elriasztassék a nyilvános piacokról, de midőn a kötetek egymás-

után megjelenve mindannyiszor az író véghetetlen nagy tudományáról, világos nagy eszéről és vallásosan nem érzéséről tettek tanúbizonytságot, ellenségei lassanként elhallgattak (ámbar legujabban ép az ellenkező táborból a positivisták által támadtatott meg) s habár mint tiszta rationalista sem a r. katolikus sem a protestans orthodoxoknak kedvenczökké nem lett és nem is lehet: nem igen művelt ember, ki bizonyos bámulattal s élvezettel ne olvassná a nagy tudós remekműveit.

De a viláért sem szándékom e helyen a hét kötetéről beszélni vagy azokat itt ismertetni, hisz nagy részök úgy is más szakirodalom körébe tartozik, s lesznek, kik a nálunk is fellendült bölcsélet-irodalmi közlönyök hasábjain kellőleg fogják méltányolni e kötetek érdemleges tartalmát és becsét, én csak ez utolsó kötet egypár lapját szándékozom bemutatni s a mi hazánk földjét a régi Pannoniát annyiszor meglátogató Marcus-Aurelius császárról egyetmást elmondani, a mi Renan e befejező kötetében oly megkapólag van leírva.

Dicsőségére válik a fejedelmeknek — mondja Renan — hogy az erénynek legtisztább két mintaképe közöttük található, hogy a türelem és önmegtartóztatás tanításait tőlük halljuk, kikről különben szeretjük feltenni, hogy az örömök és hiúság minden csábítását szívesen követik. A trón néha támogatja az erényt, s valóban Marc-Aurél csak azért az a mi, mert a legfőbb hatalmat gyakorolta. Vannak tehetségek, melyeket e sajtáságos helyzet fejt ki, s vannak tulajdonságok melyeket jobban láttat. A trón a dicsőségre nézve hátrányos, minthogy az uralkodó szolgálja lévén mindenkinek, nem engedheti saját eredetiségét szabadon terjengetni. Ily helyzet emelkedett lelkű egyénnél nagyon alkalmas kifejteni ama tehetséget, mely a moralistának főalkotója. Az e névre méltó fejedelem az emberiséget magasról, tökéletes módon vizsgálja. Nézpontja a történetbölcsészé s e szegény nemünkre ily módon vetett pillantás eredménye valami kellemes érzés, végítve lemondással, szánalommal, reménnyel.

A művész hideg nyugalma nem fejedelmi tulajdonság. A művészet feltétele a szabadság s a fejedelem, kinek alá kell vetve lenni a társadalom előítéleteinek, a lehető legkevésbé szabad ember. Nem birhat véleménye szabadságával, aligha követheti izlését. Ha Göthe koronásfő lenne, nem gyakorolhatna oly királyi megvetést a burger eszmék irányában s oly hideg közönyt a gyakorlati eredmények iránt, melyek lényeges jellemvonásai a művészetnek. De képzeljük egy jó fejedelem lelkét, mint a Göthét, ha meg volna hatva, képzeljük a jóhoz megtérő Göthét, ki végre belátja, hogy van valami nagyobb mint a művészet, s kit gondola-

tainak szokásos nemessége és saját jóságának érzete az emberek becsülésére vezet. Ilyen volt a valaha létezett legnagyobb birodalom e két bámulatos uralkodója Antonius Pius és Marcus Aurelius.

Marcus-Aurelius nagy szellem volt — mondja tovább Renan — soha sem tagadta a természetfelett valónak létezését. Egyetértünk vele az istentagadástól való félelmében. »Irtózom az isten- és gondviselés nélkül való világtól« írja Marc-Aurel gondolatai közt. De kevésbbé érthető, midőn hiszi, hogy az istenek közvetlen vesznek részt az emberi dolgokban. Tudományos miveltségének egyoldalúsága fejtheti meg e gyengeséget, hogy némileg hitt a jövendőmondásokban és a csillagjósolásban, és hogy e tévedésektől meneküljön, nem birt sem Hadrian könnyelműségével, sem Liczian szellemességével. Annyit azonban mondhatunk, hogy tévedéseinek nem volt semmi következése. Kegyességének nem a természetfelett való hívése volt alapja. Vallásossága némi gyógyászati babonákban s a régi szokások hazafias követésében állott. Erénye — mint a korszakbeli művelt embereknél — értelmességében és természetében gyökerezett. Szent Lajos nagyon erényes ember volt, s kortársai meggyőződése szerint jó uralkodó volt, mert keresztyén volt. Marc-Aurél a legkegyesebb ember volt, nem azért mert pogány volt, hanem azért mert tökéletes ember volt. Az emberi természetnek vált becsületére, nem pedig valamely bevégzett vallásnak. Bárminő vallási vagy bölcséleti forradalmak támadjanak is jövőben, az ő nagysága érintetlen álland, mert alapja az emberi szív soha el nem veszendő nemessége; magaviseletének irányadója az emberiség tisztelése.

Atyja és ő mondotta ki, hogy a rabszolgaság szörnyűség, hogy az úr követhet el igaztalanságot rabszolgája ellen s ők tették törvénybe, hogy a rabszolgát megölni bűn. Ők szabadították fel az egyént az állam kényuralma alól. Kimondták, hogy: mivel az állam mindig követelő és durva, kétes esetekben az igazság az egyén részén legyen A római törvényben benne volt az üldözés szelleme, de még inkább benne volt a népben. A gonosz hírek, melyeket (a keresztyének ellen) a zsidók, a rágalom ügynökei, a gyűlölködő missionariusok terjesztettek, a legőszintébb s legmérsékeltébb elemeket is felizgatták. A nép ragaszkodott babonáihoz és bosszús volt azokra, kik kigunyolták. Még a mívelt emberek is, mint Celsus és Apuleus, hitték, hogy a politikai elsatnyulás oka a nemzeti vallás iránt való hitetlenség gyarapodása. A keresztyének helyzete olyan volt, mint egy protestans missionáriusé, a ki egy buzgó katolikus spanyol városban prédikálna a szentek, a szűzanya és a körmenetek ellen. Az üldözés legszomorúbb korszaka Marc-Aurél alatt a nép gyűlöletéből

származott. Éhség, árvíz vagy dögvész idején csak e kiáltás hangzott: »keresztyéneket a fenevadaknak!« Soha annyi csapás nem érte az országot. A megharagított isteneknek tulajdonították s megkettőztették buzgóságukat, a bűnhődés eszközeihez folyamodtak. A keresztyének folytonosan megvetőleg, sőt kihívólag viselkedtek magokat. Ítéleteiket a bírák kigunyolásával fogadták. Mikor egy templom vagy egy bálvány előtt elmentek, fujtak, mintha a lég is tisztátalan lenne, vagy keresztet vetettek. Gyakran lehetett látni, hogy egy keresztyén megáll Jupiter vagy Apolló szobránál s botjával rá ütven felkiáltott: Lám a ti istenetek nem áll boszszút! Erős volt a kísértés, hogy a szentségtörőt megragadják, keresztre feszítsék s rá kiáltssanak: hát a te istened bosszút áll-e?

Az epicuri bölcsészek ép úgy megvetették a nép babonáit, de azokat nem üldözték, sohase történt, hogy egy bölcsészt áldozatra vagy a császár nevére esküvésre, vagy fáklyahordozásra kényszerítettek volna. A bölcsész rá állott volna e külső semmisségekre, s ennek tudata elég volt, hogy senki se bántsa őket.....

De aztán a világ elunva a tehetetlen sok istenséget, keletről, s különösen Judeából más istenmeveket kért, melyek kevésbé voltak elhasználva mint a mythologia nevei. E keleti nevekben több volt az emphasis, mint a görög nevekben s isteni fensőbbségüknek okát is adták, hogy t. i. a keletiek régibb idő óta használták e szavakat az istenség kifejezésére, mint a görögök a magokéit, az istenek természetének kifejezésére jobbak a keleti, mint a görög szavak. Ábrahám, Isák, Jákob, Salamon nevei ősidők óta elsőrangú talizmánok voltak Egyiptomban s e korban már e nevekkel jelzett amulettek borították el az egész világot.....

A keresztyének a bőjt és test sanyargatás előnyeivel dicsekedtek. Íme — mond Tertullianus — hogyan szoktatják magokat a börtönhöz, az éhséghez, szomjúsághoz, a nélkülözésekhez a gyötrelmekhez, íme a vértanú megtanulja, hogy úgy jön ki a börtönből, a hogy bement, nem találván ott ismeretlen fájdalmakat, csakis mindennapi élete folytatását, győzelméről biztos, mivel testét már megölte, a kínzó eszközöknek rá nézve nincs éle, nincs foga. Elszáradt bőre páncéljává lesz, a vaseszközök körmei le siklanak róla, mint valami vastag szíjrról. Ilyen lesz, a ki bőjtölésben már gyakran látta a halált s testéből előre kifacsarta a vért, az elszállni törekvő léleknek e súlyos alkalmatlan terhet.....

Az egyház (bölc mérsékelt vezetés által) nagy alakuláson ment át. Nehány visionarius kápolnájából mindenkinek hozzáférhető egyháza lett. Következésképp sok tökéletlenségnek is volt kitéve. De bármit állított Hermias és a montanisták a végre, hogy az ember keresztyén legyen, nem kell hogy szent legyen. Egy nép sem áll csupán feddhetetlenekből, s az egyszerű hívőnek meg kell

engedni, hogy többször is kérhessen bűnbocsánatot. Megengedett tehát, hogy az egyház tagja lehet bárki, ha nem is hős, vagy asketa, csak vesse alá magát a püspöknek. A szentek ezután is tiltakozni fognak. A harc az egyéni ihlettség és az egyházi rend között ezután is tartani fog, de a közvetítés elmélete győzni fog. Meg fog történni, hogy az ember hibázni fog, s azért mégis keresztýén maradhat. Az egyházi rend többre fogja becsülni a bűnöst, ki a közönséges módok szerint igazolni akarja magát, mint a kevély askétát, ki maga igazolja magát, vagy azt hiszi, hogy nincs igazolásra szüksége.

Még csak egy pár sort mutatok be Marc-Aurél művéből: Köszönöm az isteneknek — írja M. A. — hogy nékem derék ősoket, jó szüléket, jó testvért és jó tanítókat adtak. Környezetemben, szomszédságomban, barátim közt az emberek mind jószággal teljesek. Soha sem fáradok ki az irántok való jóindulatomban. Természetemnél fogva könnyen elkövethetnék valami tiszteletlenséget, de eddigelé az istenek nem engedték, hogy ez megtörténjék. Azért is köszönettel tartozom az isteneknek, hogy ifjúságomat a maga tisztaságában megőrizték s nem tettek korán éretté, és engedték, hogy oly fejedelem és atya neveljen, ki megmentette lelkemet a kevélységtől, s megértette velem, hogy lehet palotában lakni testörök, csillogó öltözetek, fáldyák, szobrok nélkül s megtanított, hogy a fejedelem élhet úgy, mint a legegyszerűbb polgár, a nélkül, hogy kevésbé nemes, kevésbé erélyes legyen, ha arról van szó, hogy mint császár lépjen fel s államügyekkel foglalkozzék Hogy szerencsés valék az általok óhajtott tisztas állásokra emelni azokat, kik neveltetésemre felügyeltok, hogy megismertem Apolloniust, Rusticust és Maximust¹⁾ hogy testem mind eddig kitartotta a fáradalmas életmódot, melyet folytatok hogy nem érintettem sem Benedictát, sem Theodoriát²⁾ hogy gyakori neheztelésem mellett is Rusticius³⁾ ellen nem mentem túl a határon, és semmit se tettem a mit meg kellene bánnom, hogy édes anyám, kinek oly korán kelle meghalnia, utolsó éveit az én környezetemben tölthette, hogy valahányszor nyomorult emberen segíteni akartam, soha se hallottam, hogy nincs arravaló pénz, hogy nekem magamnak semmi szükségem sincs a mások adományára, hogy a sors nekem oly kedves, nyájjas, oly kevés igényű feleséget adott, hogy annyi tehetséges embert találtam gyermekeim nevelésére, hogy a bölcselkedésre haj-

¹⁾ A császárnak filosofus barátai. — ²⁾ Két szép fiatal lányka, kiket, midőn Pannoniába indúlt, felesége ajándékozott neki, hogy mulatóságára szolgáljanak. — ³⁾ Házi szolgálója. (Komornyikja.)

landó természetemnél fogva nem lettem valami sofista zsákmányává: mind ezekért az isteneknek adok hálát. Ugy van, ennyi boldogságot csak az istenek s a jó szerencse adhatott

»Elhagyni az emberek társaságát nem rémítő, ha vannak istenek, ha pedig nincsenek istenek, vagy ha nem törődnek az emberek dolgaival, istenek és gondviselés nélkül való világban mi értéke van az életnek?

»Hogyan lehetséges, hogy az istenek, kik a dolgokat oly jól s az emberek iránt annyi szeretettel rendezték, oly nevezetes körülményt felejtettek volna el, hogy t. i. a megpróbált erényű emberek, kik egész életök folyama alatt úgyszólván az istenekkel társalogtak, kik áldozataik és kegyes tetteik által istentől megszerettették magokat, halálok után többé ne éljenek, hanem életök örökre kioltassák? És minthogy ez így van: tudd meg, hogy ha másképpen kellett volna lennie, nem maradt volna el; mert ha helyes lett volna, lehetséges is lesz vala; ha öszhangzó lett volna a természettel, a természet úgy alakult volna. Következésképen a mi nincs, úgy győzd meg magad, hogy nem is kellett hogy úgy legyen. Te magad láthatod, hogy ennek okát keresni annyi, mint istennel vitatkozni az ő jogai felett. Mi azonban nem vitkozhatnánk eként az istenekkel, ha nem lennének a legjobbak és igazságosabbak, és minthogy azok, bizonyval semmit sem alkottak a világrendben, a mi az igazsággal és az értelemmel ellenkezzék.«

Ah! c'est trop de resignation cher maître! — kiált közbe e helyen maga Renan. — Ha ez valóban így van, jogunk van panaszkodni. Azt mondani, hogy az életnek nincsen folytatása, az az ember, ki életét a jó és igaz eszméjének áldozta, nyugodtan hagyja el a világot s felmentse az isteneket; kissé naiv! Nem. Az ilyen embernek joga van káromlásra. Mert végre is, miért éltek vissza hiszékenységével. Mért helyeztek bele csalfa ösztönöket, melyeknek becsületes játékszerévé lön?

Miért részesüljenek előnyben a léhák és gonoszok? Hisz e szerint ők nem csalódnak, s ők vannak jól értesülve? És így akkor legyenek átkozottak az istenek, hogy bizalmukkal ilyeneket ajándékoztak meg. Akarom, hogy a jövődő legyen talány, de nincs jövő, ez a világ utálatos leshely. Megjegyzendő, hogy mi nem azt kívánjuk a mit a közönséges tömeg. Nem kívánjuk, hogy láthassuk a bűnös bűnhődését, erényeink kamatait sem akarjuk zsebre rakni. Kivánságunkban nincsen önzés, egyszerűen csak abból áll, hogy maradjunk viszonyban a fénynyel, hogy folytathassuk elkezdett gondolatunkat, hogy többet tudjunk, hogy láthassuk egykor az igazságnak napját, melyre annyi munkával törekszünk, győzedelmét a jónak, melyet szerettünk. Semmi sem lehet ennél jogosabb.

A méltóságteljes császár egyébaránt jól érezte ezt. »Ime — írja tovább — a lámpafénye egész a kialvás perczéig ragyog, semmit sem vesz erejéből és az igazság, jogosság, a mérséklet, melyek benned vannak, kihaljanak veled?« Egész életét e nemes kétkedések közt töltötte. Ha tévedett, kegyességének nagy volta okozta. Ha kevésbé lett volna lemondó, igazságosabb lett volna. Mert annyit kívánni, hogy benső küzdelmeinknek, melyeket a jóért és igazért vívunk, legyen egy bizodalmas, rokonszenves szemlélője, nem mondható soknak.

Mint a keresztyén asceták, Marc-Aurél néha a szárazságig és szörszálhasogatásig tulozza a lemondást. Nyugalma soha sem hazudtolja meg magát, de mintegy érezteti, hogy roppant erőfeszítésbe kerül. Ez örökös ismétlése ugyanazon okoskodásoknak, az ezerféle kép, melyek által minden dolog hiábavalóságát igyekeznek kimutatni, az általános léhaságnak gyakran naiv bizonyításai, élénk tanúságot tesznek a küzdelemről, melyet folytat, hogy kiirtson magából minden vágyat. Néha nagyon rideg és szomorú eredményekre jut, műve erősít, de soha sem vigasztal s a lélekben bizonyos gyönyörű, de kegyetlen úrt támaszt, melyet nem cserélnék el a teljes kielégítésért. A megalázódást, a lemondást, az önmaga iránt való szigorúságot soha senki se túlozta ennyire. A dicsőség, a nagy szellemek ez utolsó illúziója is, nála csaknem semmi. A jót tenni kell, aggodás nélkül, hogy valjon valaki tudni fogja. Tudom, hogy a történet beszélni fog rólam. De hány haszontalan emberről nem beszél a történet?.....

Marc-Aurél nagy gonddal viseltetett Pannonia iránt, uralkodása alatt hétszer látogatta meg, s az által is emlékeztetéste, hogy itt irta halhatatlan szép munkáját és hogy itt végezte be földi pályáját. Igaz, hogy a római birodalom ép az ő idejében folytatta legmérgelesebb háborúit a barbárokkal, kik Pannonia környékén laktak s a császár, a mint csak hírét vette valami készülődésnek, azonnal itt termett s bár vesztett is csatát ellenök, de míg élt, féken tartotta őket.

Egy ily alkalommal történt a következő kis episod, melyről eddig, bevallom, semmit sem tudtam. Volt a császár udvarában egy Alexander nevű charlatán, ki nagy hírnévre vergődött állítólagos jövendölései által. Mert megesezt, hogy néha egy-egy ilyen fajta ember is megnyerte a császár tetszését. Ez az Alexander mindenféle hokusz-pokuszt szokott elkövetni jövendölései alkalmával, s így Pannoniában is a nagy háború idején 169—171-ig (de nem tudhatni melyik ponton) midőn csatára készültek, Alexander uram elővette bűvös bájos kigyóit, s megtánczoltatván és beszédbe elegydvén velök, kinyilatkoztatta, hogy a kigyók tanácsa szerint,

ha a rómaiak győzni akarnak, két élő oroszlánt dobjanak a Dunába. A jövendőmondó parancsnak nagy ünnepélyességgel tettek eleget, maga a császár főpapi (pontifex) ruhába öltözve vett részt az ünnepélyen. Az oroszlánokat a vízbe vetették, de azok az ellenkező partra uszva, s valószínűleg elfáradva és átfázva, erejüket elvesztve érkeztek meg s a barbárok által agyonverettek. Másnap pedig a rómaiak csatát vesztek.¹⁾

A szent császár — mint némelyek nevezik — a 178. évben K. u. aug. 5-én eltávozott Rómából fiával Commodussal együtt, a Duna mellé, hogy az örökösön megújuló háborút már egyszer bevégezze. Szerencse kísérte lépteit s Avidius lázadása nélkül célját is érte volna. Még csak néhány hónapi kitartásra lett volna szükség; de szerencsétlenségre a császár nagyon elgyengült. Gyomrát rontotta el, s néha egész napon át csak néhány adag thariakot²⁾ vett be. Csak akkor evett ha erőre volt szüksége, hogy a katonákat beszédével bátorítsa. Ugy látszik, Vindobona volt a főhadiszállás (ámbar Tertulian és Philostrates azt mondják, hogy a császár Sirmiumban halt meg) s ragályos betegség uralkodott e vidéken, mely a legiókat évek óta tizedelte.

A 180-ik év márczius 10-én rosszul lett³⁾ s azonnal üdvözlé a halált mint várt vendéget. Nem evett és nem ivott semmit, úgy beszélt, mint a ki sírja szélén áll. Magához hívatta Commodust s erősen kérte, hogy végezze be a háborút s hirtelen hazautazással ne árulja el az állam érdekét. Betegsége hatodik napján hívatta barátit, s a szokott hangon beszélt velök a dolgok hiábavalóságáról s könnyed ironiával jegyezte meg, hogy a halálból nem kell oly nagy dolgot csinálni. Barátai sírtak: »Mért siratok engemet. Gondoljatok a hadseregbe. Én csak megelőzlek titeket!« Kérdezték, hogy kinek ajánlja fiát? »Nektek — felelt ő — ha méltó lesz reá és a halhatatlan isteneknek!« A hadsereg vigasztalhatatlan volt, mert imádta Marc-Aurélt s jól látta, minő nyomoruság vár reá az ő halála után. A császár mégegyszer össze szedte erejét s Commodust bemutatta a katonáknak s már annyira gyakorolta volt magát az éles fájdalomokon való uralkodásban, hogy arcza e gyilkos perczekben is szelid volt.

A hetedik napon érezte közel végét. Csak fiát bocsátotta magához, de néhány percz mulva őt is kiküldte, nehogy rá

¹⁾ A munka 50-ik lapján, hol Renan ez episodot említi, ily idézet áll: Colonne Antonine, Bellori pl. 13. — ²⁾ Régi divatu erős szer gyomor bajok ellen. — ³⁾ Habár Dion határozottan állítja, nem valószínű, hogy fia Commodus mérgezéssel siettette volna atyja halálát. (485. lap) Jólehet ez a Commodus a legrosszabb és gonoszabb emberek egyike volt.

ragadjon a betegség, vagy tán ez csak ürügy volt, hogy a gyűlölt fiút szemei elől elküldhesse, lepedőjét arczára huzta, mintha alunni akarna s a bekövetkező éjszaka lelke elszállott. Testét Rómába szállították s az Adrian mausoleumába temették. A római nép gyásza megindító volt, mert annyira szerették, hogy őt soha sem emlegették rangja, czimei után, hanem ki milyen idős volt azt mondta: Marc apám, Marc testvérem, Marc fiam! Temetésén nem sírtak, meg voltak győződve, hogy az istenekhez tért vissza, kik rövid időre a földnek engedték volt át s még ott a sir mellett egyhangulag *védistennek* kiáltották ki . . .

A mi dicső életéből napjainkra maradt, Elmékedések (*Meditationes, Pensées*) című munkája itt termett Pannonia szép oge alatt. Főhadiszállását legtöbbször a Garan vizének a Dunába szakadásánál tartotta, hol a mai Esztergom fekszik. Hol a fegyverszünetek vagy csatákra alkalmatlan idők alatt sátorába vonulva írta remek művét, mely az emberi szív nemességének s az emberi gondolatok fenséges voltának örök időkre szóló tanubizonyysága.

K. S.

T Á R C Z A.

MAGYAR TÖRTÉNELMI TÁRSULAT.

A M. TÖRTÉNELMI TÁRSULAT jul. 6-án tartott választmányi ülésében Majláth Béla elnökölt. Első felolvasásul Lánczy Gyula cikke volt kitűzve »Válasz Thaly Kálmán észrevételeire,« melyet szerző távollétében Küffer Béla tag t. olvasott fel. Utána következett Demkó Kálmántól »Lőcse város levéltárának Lengyelországra vonatkozó irományai«, melyet Szádeczki Lajos olvasott fel.

Következtek a folyóügyek.

Titkár fájdalmas szavakkal emlékszik meg b. Radvánszky Antal t. t. haláláról. Emlékbeszédet Deák Farkas fog felette tartani.

Évdíjas tagoknak felvették: Pólya Jakab ügyvéd, Budapest, *aj. a titkár.* Sáfrán József, k. r. áldozár s tanár Nyitrán, *aj. Bartos József.* Nagy Károly plébános Okkán, *aj. Stessel József.* Gömörly Antal min. fogalmazó, Bécs. A Hunyadmegyei Tört. és Rég. Társ. Déván, *aj. a pénztárnok.* Bajusz József ügyvéd, Dókusz Gyula szolgabíró Sátorallja-Újhelyen, Nagy Barna földbirtokos Tolesván, *aj. Szádeczky Lajos.* Brjestyánszky József r. k. segédlelkész, Márik Pál r. k. segédlelkész Detván, *aj. Leustách Lajos.*

Ezután Szádeczky Lajos tett jelentést, a borsii Rákóczy ünnepélyről, melyen mint társulatunk egyik megbízottja vett részt. A másik megbízott Dongó Gy. Géza t. társunk volt.

A II. Rákóczi Ferencz szülőházát jelölő emléktáblát kegyeltes ünnepélyességgel leplezték le jun. hó 11-én Borsiban (Zemplén m.). Az ódonszerű kastély nyugatra S.-A.-Újhely felé néző homlokzatának felső kiszögellésénél van felállítva a díszes emlék, oszlopatos oltárszerű keretben márványtábla, ome felírással: »Itt született /II. Rákóczi Ferencz / 1676. év márczius 27-én. /Egyes hű hazafiak és törvényhatóságok, / áldozatkészségéből / emelték a sátoralja-újhelyi touristák, / 1881. évben«. E felett áll a Rákócziak czímere bronzból s mellette két oldalt amaz érem elő és hátlapja látható (szintén bronz domborműben), melyet Rákóczi 1703. jun. 14. kelettel a forradalom kitörésének emlékére vezetett.

A régi büszke kastély elhanyagolt állapotban van, falai omladoznak, a régi körárok csak nyomai láthatók, a Bodrog partjáig nyúló hatalmas park százados jegenyéi, hársai és cserfái nagyrészt kivagdosvák; a kastélynak csak észak-nyugati szöglete lakott (gróf Eszterháziné szül. Erdődi grófnő tisztartójának laka), déli része, a hol az »asszo-

nyok háza« volt, a hol tehát Rákóczi bölesője is ringott, befalazott ablakaival mintha rejtegetné a világ előtt, hogy most jubakolul szolgál.

Végül a pénztárnok bemutatta múlt havi jelentését. E szerint:

bevétel	6,244 frt 23 kr
kiadás	275 frt — kr

pénztármaradék összesen 5,969 frt 23 kr

Ezzel elnök boldog szünnapokat kívánván a tagoknak, a gyűlés feloszlott.

A KASSAI LEVÉLTÁR ÚJ RENDEZÉSE.

A »Magyar Történelmi Társulat« 1878-iki kirándulása alkalmával Majláth Béla, mint bizottsági előadó a Kassa városi levéltárt tüzetesen ismertette: mindenki meggyőződött abból, hogy e levéltár hazánk történetének rendkívül sok és fontos anyagát rejti magában. Azóta is többen fordultak meg e levéltárban, s mindenki gazdag anyagot hozott magával onnan. A bejutás nehézségek nélkül jár, s Éder főjegyző, mint levéltárigazgató, szives előzékenysége folytán a kutatás könnyű.

Azóta azonban a levéltár érdekében sok történt: amyi, hogy ez már a törvényhatóságok legszebb és legrendezettebb levéltárai közé tartozik. Az ezelőtti szűk és sötét helyiségek új, tágas, szép és e célra berendezett helyiségekkel cseréltettek fel, mely az első emeleten 4 nagy teremből és egy dolgozó szobából áll. Az állványok igen díszesek — az oldalfalak mellett s a termek közepében vannak fölállítva. A történeti anyag zárt szekrényekben van elhelyezve. A berendezést és áthurcolkodást Éder Gyula főjegyző vezette és intézte, még pedig aránylag rövid idő alatt, úgy hogy ma az egész levéltár teljesen használható állapotban van. E nevezetes vívmányban a főjegyző mellett nagy része van a derék főpolgármesternek, ki a kivitelt előmozdította s lehetővé tette.

Különösen ki kell emelnem, hogy ez átköltözés folytán egy csomó lappangó anyag került fölszínre. Majláth Béla mindössze 11,856 számot ismer — mely a XIV—XVII-ik századig terjed. (Ezentúl a XVIII. század 1734-ig 19,148 számig ment.) Éder főjegyző úr föltalálta az indexet s magokat az actákat a 19,149. számtól a 20,105-ig, s ezeket fölállítá és rendezé. Ez igen nevezetes historiai anyag, mely 1326—1737-ig terjed. Ezen kívül munkába van véve a lymbus és a diplomaticai csomagok indicálása, melyek külön osztályt fognak képezni.

Végül még codexek és könyvek is kerültek elő. Minthogy pedig ez a történeti anyag sokoldalú — nem tartom érdektelennek néhány

fontosabb darabját felsorolni: a politikai és művelődéstörténet buvárai sok öket érdeklő anyagot fognak e rövid regesták közt találni.

1. *Codexrek*: a) *Egyházi karénekek*. Kétféle írás a XVI-ik századból. 5 hangra írva. Mindkettő 8' »tonus«-ból áll. Primus — octavus Tonus: Michael Varottus-tól; a második rész Vincéntius Ruffus-tól.

2. *Postilla*. Elöl naptárral, melyben megvannak a magyar szentek. XV-ik sz. írás, vége csonka.

3. *Formulae juramenti et regulae*, a kassai tanács számára. 1578-ból, német és magyar szöveggel; az eskümintákon 1608-ban annyit változtattak, hogy »római császárnak és királynak« szavak h. »Második Mátyás Magyarország koronás királyának« szavakat tettek.

II. *Könyvek*. Ezek közt van három magyar.

1. A »Praxis Pietatis« ötödik kiadása (Váradon Szenczi Ábrahám-nál). A címképnek csak töredéke van meg.

2. (Komenius Amos): *Eruditionis Scholasticæ Pars II. Janua. Rerum et Lingvarum Structuram externam exhibens. In usum Scholæ Patakinæ edita. Typisq. Celsiss. Principis exscripta Anno M.DC.LII.*

3. *Approbate Constitutiones Regni Transylvaniae. Varadini . . . MDCLIII.*

III. *Több mint ezer darab okirat* 1326—1737 közt: számos pergamen oklevél, sok missilis, nevezetes politikai dolgok, művelődéstörténeti adatok, regestrumok, vallástügyi iratok, igen sok helytörténeti adat. A buvároknak minden irányban gazdag aranybánya — csak néhányat fogunk kiemelni:

1. *Capitulum Ecclesiae Beati Martini de Scepus* 1405 in festo beati Briceii confessoris et pontificis bizonyág-levelet állít ki, hogy Saphar Dorottyá Richnai Miklós özvegye 19 márka ezüstneműt hagy végrendeletileg a franciscanusoknak, melyeket szüléitől kapott, jelesül: »unam crucem magnam argenteam, deauratam, lapides preciosos in se habentem, unam imaginem beatae virginis tenentem filium in ulnis similiter argenteam deauratam et quandam unam pixidem magnam et longam argenteam eodem modo deauratam ac quasdam casulas et ornamenta altaris necnon alias curialitates. . . .« Több okirat van ezen időből, mely a dominicanusokra vonatkozik, hasonlólag több kiváltság-levelet egyes czéheknek, czéhszabályok (XV. század) s a felső-magyarországi városok összeköttetéseire vonatkozó okirat.

2. 1439-ből a Lapis Refugii számára alapítvány.

3. Giskra levelei, kötelezvényei 1440—1445-ből.

4. Országgyűlési articulusok 1459. 1464.

5. A dominicanusok provincialisa Marcus 1465. in festo beatae Cecilie virginis et martyris engedélyt ad, hogy a romban levő egyház fölépítésére a templomi ékszereket eladhassák.

6. A kassai Sz.-Erzsébet egyház összes kincseinek, ékszereinek, folszereléseinek regestruma 1516-ból. Rendkívül nevezetes,

7. Országgyűlési articulusok: 1521., 1523., 1525., 1526.

8. Thurzó Elek levele Henkel Jánoshoz, kassai plébánoshoz, Buda 1525. bizonyos peresügy kiegyenlítése végett.

9. Zápolya János Instructiója 1527. apr. 1-ére Regensburgba hirdetett birodalmi gyűlésbe küldött követei számára; a) a fűtásítás; b) a titkos utasítás »super concordia ineunda«; c) utasítás de particularibus rebus ad expeditionem necessariis.

10. Henkel János levele Traudmansdorf. 1528. aug. 28. »Antonio Transilvano praedicatori verbi dei Cassoviensi.«

11. Zápolya János 1528. in festo beati Thomae episcopi Vitéz Jánosnak, a német hadak közeledéséről, aug. 17-ről egy más levél «domino Servatio Cibuo» János király hadi mozgalmairól. U. a. év Kornis Gáspár notorius kassai javai Báthory István nádornak adományoztatnak.

12. Serédy Gáspár Herberstein Rupertnek hadihíreket ír. (1529.)

13. Henkel János Znaim 1529. jan. 21. írt levele a kassai tanácsnak, különböző híreket ír.

14. A városi tanácsosok eskümintája versbe szedve 1529-ből:

»Das yr ein Rechts Recht thwn welt.
Gott dem Allmechtigen
Der heiligen Kron von Ungern
Ewrm Erbherrn Konjg Ferdinando
Der ganczn gemeyn diser Statt. stb.«

15. Tamás egri püspök 1531. dec. 30. Pozsonyból a kassai polgároknak híreket ír a békealkudozások folyamáról.

• 16. 1552. A kassai székesegyház kincseinek inventariuma.

17. Ferdinánd parancsa a kassaiakhoz 1557. jul. 8-áról, hogy a dominicanusok egyházi kincseit, melyeket akkor, midőn a zavarok miatt e városból menekülni kényszerültek s regestrum mellett adtak át, (per hereticos et rebelles nostros expulsos) adják vissza.

18. Eskümintá, az összes Kassán levő czéhek felszámllása (1557.)

19. Ferdinánd parancsa (1558.) a felső-magyarországi városoknak, hogy szemben az odamenő Izabellával, tartsák meg hűségöket.

20. A felső-magyarországi commissariusok (1559.) az öt várostól hadiszereket kérnek.

21. A magyar papnak adott utasítás 1559-ből.

22. Kassa városa folyamodása Maximilián királynak Huszár Gál ügyében 1560. dec. 27.

23. Perényi Gábor fölterjesztése Maximiliánhoz a Huszár Gál ügyében támadt zavarok miatt. Patak 1561. márc. 4.

24. A kassaiak protestatiója a jászai convent előtt, (1562.) hogy miután nekik régi kiváltságuk, hogy a kereskedők portékáikat nem másutt, mint Kassán, tehotik le, adhatják el, cserélhetik be s nines ezek-

nek joguk Kassán túl menni s különösen az erdélyiek s váradiai erre kötelezve voltak: most néhány erdélyiek: Fekete Tamás és Literati Demeter kolozsvári polgárok, Fejér Péter, Földvári Mátyás, Tövis Ambrus és János, Thorosdy Ferencz, Literati János, Kádas György, Czýnczew Péter s néhány váradai kereskedő tiltott és álútakon hoztak Krakóból mintegy 20 kocsi árut Varannó felé Zay Ferencz hadainak fedezete alatt, s e miatt összeütközés is támadt — ezek respectálják az ő régi kiváltságait.

25. 1569-ből a Kassa v. által Ungvártt és Tárkányban tartott gyalogok névsora zsoldjaikkal együtt.

26. Az 1572-iki országgyűlésre küldött követek jelentése, és naplója. Igen érdekes.

27. A szijjártók czéhszabálya 1573-ból (német.)

28. Az 1576-iki pestisben elhaltak feljegyzése aug. 26-tól kezdve aug. 29. »hat man die fraw Laszkin weggeführet, hernachmals seindt gestorben«; aug. 34: 4; sept. 96; oct. 184; nov. 258; dec. 103; jan. 1—2-án 3. összesen 660. »Vom 18 Septembris bis zum letzten Novembris hat der Gräber 35 leichen mehr vorzechett die man haimblich hintragen hatt.«

29. 1586-ból regestrum a város harminezad jüvedelméről. (1582. és 83-ból kiváltságlevelek a városi lerakodó hely ügyében.)

30. Az 1601-iki országgyűlésen előterjesztett királyi propositiók: 3 iv, »Descriptio Posonii Joannes Bocatius Notarius Cassoviensis m. p.«

31. 1601. és 1603-ból czéhszabályok.

32. A kassai ágost. hitv. polgárok folyamodása, hogy engedtesék meg nekik továbbra is használni a székesegyházat. 1604. jan. 7.

33. 1605. febr. 14. Szatmár városa meghívja Alvinczi Pétert városi ref. papnak.

34. 1605. nov. 9. A korponai országgyűlésre küldött követek levele.

35. Pischoky Vincze Ungvár 1606. márcz. 8. a meghívást a kassai papságra nem fogadhatja el.

36. A kassai polgárok protestatiója az 1609-iki orsz. törvények azon pontjai ellen, melyek a város kiváltságait sértik (bíró választás, ügyük szállítása, koronaórző gyalogok kiállítása stb.)

37. Lipóczy Dorottya végrendelete 1612. okt. 12. (magyar.)

38. Regestrum a város által tartott katonák fizetéséről 1609—1617 közt azok névszerénti följegyzésével.

39. Bethlen Gáborné 1619. dec. 29. Váradról a kassaiaknak; tudatja, hogy Kassára érkezik.

40. A szabolcsi hajdúk Nánás 1621. máj. 5. a kassaiaknak, hogy ők is fejük fennálltaig hívek maradnak a választott királyhoz.

41. Az 1622-iki soproni országgyűlés irományai.

42. Bethlen Gábor adománylevele Alvinczy Péter számára Kassa

1626. márcz. 9. quod Nos moti in primis pietate ac benignitate, quibus praesertim erga personas ecclesiasticas afficimur, inducti etiam meritibus virtutibus ceterisque animi dotibus reverendi Petri Alvinczi ecclesiae Cassoviensis Hungaricae nationis pastoris primarii ac verbi divini ministri fidelis nobis sincere dilecti, quibus eundem ab Altissimo praeditum et insignitum esse non solum alienae commendationis testimonio, verum propria quoque experientia cognovimus« a htkai malmot a Tárca mellett, mely eddig az esztergomi káptalané volt, neki adományozza.

43. Az 1630-iki országgyűlés irományai.

44. Az öt szabad k. város czéhei közt vizzály támadván, az öt város követei közt ez ügyben létrejött megállapodás (1635—6-ban.)

45. Bethlen István levele a hajdúkhöz rákosi táborból 1636. sept. 11-ről, melyben ezeket a maga részére akarja vonni. Ugyanezen ügyben Ali basa levele, u. o. 1046. »rebuil az hirnevő« hó 11-én.

46. A városi kincstárban levő pénz s arany és ezüstnemük jegyzéke, 1643—4-ből.

47. Kassa városa capitulatioja Rákóczy Györgynek Báraza 1644. márcz. 10. Eredeti példány.

48. Az 1647—48-iki vallásügyi tárgyalásokra vonatkozó nevezetes irományok.

49. Kovács Panna assz. javainak összeírása 1648-ból.

50. A Rákóczyhoz küldött követek számára adott utasítás 1648. városi kiváltsági ügyekben.

51. Az 1649-iki vallásügyi vallatásuk és tárgyalások.

52. Bornemisza János vicegeneralis végrendelete (magyar) 1653. Sabbatho primo ante dominicam Palmarum.

53. II. Rákóczy Gy. lengyelországi hadjárata következtében Felső-Magyarországba lengyel had útvén be, a felső-magyarországi rendek 1657. júl. 21-én gyűlést tartottak: ennek articulusai s egy felterjesztése a »fejedelem asszonyhoz« (Lorántfy Zsuzsánnához.)

54. A piacon levő Mária szobor alapító levele (1673.)

55. 1677. oct. 1. Kassa városa lakosainak összeírása.

56. A kuruczvilágra vonatkozólag is szép számmal vannak adatok.

Van ezenkívül még két csomag inquisitio: az egyik 1579-ből, a másik 1629-ből, mindkettő magyar nyelven, ezek leginkább törvénykezési anyagot foglalnak magokban.

Országgyűlési acta és törvény böven fordul elő az indicált acták közt is — ezenkívül az újon föltaláltak közt van egy vaskos kötet, mely 1464-en kezdődik. Külön csomagban vannak a 1498-ikiak. Ezenkívül 1544-től kezdve eredeti aláírásokkal ellátott articulusok. Ezenkívül a XVI-ik század végén s a XVII-ik elején tartott országgyűlések-

nek határozatai bár hézagosan, de föltalálhatók a rendezett és rendezés alatt levő csomagokban.

Mindez mutatja, hogy Kassa s a felső-magyarországi városok érdeklődéssel kísérték hazánk politikai történetét: nemcsak országgyűlési követeiktől szereztek értesüléseket, hanem magok a politika intézői is azon voltak, hogy az események színvonalán tartsák a városokat.

Mindamellett ezen újon föltalált anyagnak, épen úgy mint a réginek legnagyobb része magának Kassának történetére vonatkozik. Oly gazdag anyag ez együtt, hogy abból magából meg lehet írni a város történetét, — de oly nagy fontosságú is egyszersmind, hogy annak érdekét egy nagybecsű oklevél-tárral kellene emelni.

Óhajtandó volna, hogy ez megtörténjék. A nevezetesebb németországi városok megkezdték oklevél-táraik, kronistáik kiadását. Bécs, Nürnberg, Augsburg jó példával mennek elől. Nálunk ez ügy el van hanyagolva, s a mit fölmutathatuk mindössze egy pár monographia. Ezeket is jobbadán alföldi, vagy dunántúli városoknak (Kecskemét, Debreczen, Szeged, Kőszeg, Szombathely) köszönhetjük, s épen a leggazdagabb levél-tárral bíró felvidéki városok részéről történt legkevesebb.

Az a körülmény, hogy Kassa oly szép áldozatot hozott levél-tára érdekében, hinnünk engedi, hogy ott jobb fordulat állott be. A férfitól, kit polgártársainak bizalma »Felső-Magyarország fővárosa« élére helyezett, e részben minden jót várhatunk: ő érdeklődik az ügy iránt s fog is módot találni, hogy létrejöjjön »Kassa városa monographiája« és »Kassa városa Oklevél-tára«.

SZILÁGYI S.

AZ Ó-BUDAI EGYETEM TÖRTÉNETÉHEZ.

Mult évben megjelent »Egyetemeink a középkorban« című nagyfontosságú munka azt tartja, hogy Zsigmond kir. alapította az ó-budai egyetemet, érvül fölhozván, miszerint ez általánosan elfogadott nézetet első sorban Inhoffér határozott állítása igazolja, mellette szól pedig azon körülmény is, hogy Nagy Lajos aligha alapított a pécsin kívül még egy másik egyetemet.

Azt hiszem, az ügy érdekében csak helyes eljárást követek, ha olyan forrásra figyelmeztetek, mely egy, vagy más irányban az ó-budai egyetem homályos multja körül fölmerült számos kérdés mikénti tisztázására nézve talán, nem mondom direct választ, hanem némi tájékozó támpontot képes szolgáltatni.

Az ausztriai szt. keresztii apátság multja, mint tudjuk, hazánk

történetével nem egy helyen találkozok; azért nem is kételkedhetünk tehát, miszerint az érintett apátság régi levéltára épen ránk nézve sok érdekes följegyzést tartalmaz. Legalább annyit bizonyosan állíthatok, hogy a cistercita-rend egyik érdekes tagja néhai Koll Malachias által évtizedek előtt kiadott munkában, mely a szt. ker. apátság történetét levéltári okmányok és a rend tagjainak számos kéziratai alapján tárgyalja, olvasám, hogy *Nagy Lajos, midőn Budán egyetemet alapított, szt. Keresztről is hitt papokat tanárokul oda, hol a nevezett apátságnak saját háza vala; továbbá pedig még azt is olvasám, hogy 1400 évben a rheini apát azt írta Bertholdnak a szt. ker. apátság tanárának, hogy az utóbbi apátság budai házába tömegesen tódul a nép, annak (kinek?) jeles és tudományos szónoklatát hallgatandó.*

Azt vélem tehát, megérdemlené, hogy az egyetem multjának földerítése céljából az apátsági levéltár eredeti adatai is a tudományos kutatások keretébe fölvéssenek.

És most alkalomilag még egy megjegyzést kell a fentebbihez csatolnom. Az »Egyetemeink« cz. mű azt mondja, hogy Lambert budai prépost és Gelria Lambert két különböző személy. Nem tudom ugyan, hogy a tudós körök mily súlyt és hitelt tulajdonítanak Rupp »Budapest« cz. munkájában fölhozott idézeteknek; de nézetem szerint nem lesz felesleges az ezen idézetekre (Neo-Reg. Ac. 859. cs. 1. sz. 7. §. és 2. sz. §. — Häufler Hist. Not. 25. l.) hivatkozó mű alapján itt megérinteni, miszerint, mint prépostok, a budai káptalannál 1412-ben János, 1413—1415-ben pedig Grolia (sic) Lambert, Zsigmond kir. egyetemének kancellárja fordulnak elő. Mi ha való, úgy az »Egyetemeink« cz. munka tisztelt írójának véleményével ellenkezőleg, Gelria (vagy Grolia) Lambert a konstánzi zsinaton működött budai préposttal mégis azonos. Valószínű egyébiránt, hogy Gelria még több is viselte a budai káptalani prépostságot, mert csak 1420-ban jön elő Kanizsai János, mint prépost és alkancellár.

Végre pedig Czínár indexe szerint az ó-budai káptalan még egy tagja hozatik kapcsolatba a konstánzi zsinattal: »Veterobudae Capitulum. Lector M. Mode Joannes, Canonicus una Varadiensis, Concilio Constantinensi interest. 1415.«

Ennyi az, mit e tárgyban megemlíteni szükségesnek gondoltam.

STESSEL JÓZSEF.

N Y I L A T K O Z A T.

Thaly Kálmán, ki a M. Tört. Társ. jun. 2-án tartott választmányi ülésén Lánczy Gyulának Széchenyi Párról írt tanulmányát élesen megtámadta észrevételeiben, melyek a »Századok« e f. évi 6-ik füzetében megjelentek: a kérdéses tanulmány fölötti pályabírálatomról is sziveskedett megemlékezni, főleg kiemelvén, hogy a kérdéses dolgozatban,

melyet — egy bizonyos szellemiséget kivéve — mind irányára, mind tartalmára nézve majdnem föltétlenül elítél, »történelmi tárgyilagosságot, nagy adatbőséget és sok fontos kútfőismeretet véltem föltalálhatni.« — Nem lehet szándékom a fölhozott kritikai észrevételeket és ellenvetéseket illetőleg t. tagtársunkkal vitába bocsátkozni, nem pedig azért, mert a kérdéses korszak történelmi tényleges részletei tekintetében a Rákóczykor és okmányai fáradhatlan buvárát magamnál sokkal illetékesebbnek tekintem; egyedül azt jegyezvén meg, hogy az »adatbőség« és »a fontos kútfők« ismerete, — melynek megemlítése ez esetben főleg a Stepney okmányokra vonatkozott, — nem ugyanazonos minden fontos kútfők ismeretivel és fölhasználásával, melyre vonatkozólag annál kevésbbé érezhettem magamat hivatva ítéletet mondani, miért annak ily terjedelmű ismeretére nem tarthatok igényt. — Egyébiránt a kútfők és adatok ismerete, bármily odaadással gyűjtettek legyen is, egy magában még nem biztosítja a történelmi tárgyilagosságot, főleg ha ezen adatok csak az ellentétes pártok *egyikének* kútfőiből vannak kiválólag merítve. Tanúsággal szolgálhatnak e tekintetben t. tagtársunk második Rákóczy Ferencz fiatalságáról írt érdekes tanulmányának egyes helyei, melyek, mint p. o. a Zrinyi Ilona téli útjához, vagy a fiatal Rákóczy neuhasi neveléséhez kapcsolt némely észrevételei (82. 102. főleg 115. l.) — nagyrészen egyébiránt magok a fölhozott tények által megczáfolva — az egyoldalú, nem kétlem jóhiszeű — de szevedélyes történelmi insinuatió kirívó példáiként tekinthetők. Helyes szabálynak tartottam mindég, ha félreértetem, annak okát, legalább részben, saját magamban keresni. És ezért megjegyzéseim némely hézagának akarom tulajdonítani, hogy t. t. t. a »jelen benyomásainak szerencsés és mesterkéletlen összekötésében a múlttal«, melyet Lánoczy tanulmányában dicsérőleg jeleztem, a »túlön túl loyaliskodó hajlamok és irányások« solidaritását akarja következtetni a pályázó és pályabíró közt. Fölfogásom szerint szavaim legtermészetesebben azon érintkezési pontok szellemdús és sikerült felismerésére alkalmazandók, melyeket a pályázó Széchenyi Pál érsek és Széchenyi István jellemében és családi typusában jelzett; erre vonatkoztak szavaim és így azoknak politikai irányzatokkal nincs semmi közük. Részemről a kérdéses pályadolgozatot kizárólag irodalmi és történelmi szempontból vettem bírálat alá. — Nem ismerem szerzője politikai nézeteit v. irányzatait és így nem is mondhatom »rokongondolkodású vagyok e vele« vagy sem. De anélkül, hogy e helyen azon nagy horderejű államtani, közjogi és történelmi kérdések megvitatásába ereszkeudném, melyek Thaly Kálmán »észrevételeinek« főalapját képezik: annyit határozottan mondhatok, hogy minden tisztelet mellett történelmi és politikai meggyőződési irányában — melyet egyébiránt saját meggyőződésemet illetőleg hasonmértékben igénybe veszek — részemről politikai nézeteit és történelmi fölfogásait határozottan nem osztom.

GR. SZÉCSÉN ANTAL.

MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADEÉMIA.

Történeti Pályakérdések.

1. Kívántatik forrástanulmányok alapján azon politikai és kulturai befolyás megismertetése és jellemzése, melyet a magyar és lengyel nemzet egymásra gyakorolt.

Jutalma: herczeg Czartoriszky László adományából 1000 frt. Határnap 1882. december 31. A jutalom csak önálló becsü munkának adatik ki. A jutalmat nyerő munka a szerző tulajdona marad, de ha egy év alatt ki nem nyomtatná, a tulajdonjog az Akadémiára száll.

2. Kívántatik a magyarországi Pálos-rend története a mohácsi vészig.

3. Jutalma az Oltványi alapítványból 550 frt. Határnap 1882. december 31. A jutalom csak önálló becsü munkának adatik ki. A jutalmat nyerő munka a szerző tulajdona marad, de ha egy év alatt ki nem nyomtatná, a tulajdonjog az Akadémiára száll.

Kívántatik a XI. században alapított magyarországi egyházmegyék egyikének története, az egyházmegye alapításától Nagy Lajos haláláig.

Jutalma Fraknoi Vilmos r. t. adományából 100 arany. Határnap 1882. december 31. A jutalom csak absolut becsü munkának adatik ki. A jutalmazott mű szerző tulajdona marad; de ha egy év alatt ki nem nyomtatná, a tulajdonjog az Akadémiára száll.

4. Adassék elő Bosznia története a magyar főnhatóság alatt, a XII. század közepétől Jajcza elestéig.

Jutalma a Péczely József-féle alapítványból 1000 frt aranyban. Határnap 1882. decz. 31. A jutalmazott munka szerző tulajdona marad, a ki köteles azt egy év alatt kiadni; ha ezt nem teszi, az Akadémia fel van jogosítva a munkát külön tiszteletdíj nélkül közrebocsátani.

5. Adassék elő, a hazai és külföldi források lehetőleg teljes felhasználásával: a magyarországi könyvtárak történe a XI. századtól a Corvina létrejöttéig. Kívántatik a hazai könyvtárakban — az oklevelek tanúsága szerint — előfordult egyes könyvek irodalmi ismertetése.

Jutalma a Vitéz-alapítványból 40 arany. Határnap 1882. decz. 31. A jutalom csak önálló becsü munkának adatik ki. A jutalmat nyerő munka a szerző tulajdona marad, de ha egy év alatt ki nem nyomtatná, a tulajdonjog az Akadémiára száll.

— MOLNÁR ALADÁR történeti művének folytatása végett, az akadémia történeti bizottsága nevében, Pesty Frigyes előadó a következő fölhívást teszi közé: Molnár Aladár nagybecsü munkája: »A közoktatás története Magyarországon a XVIII. században« szerzőnek korai halála következtében csak az első kötetig terjed. A m. t. akadémiának törté-

nelmi bizottsága érzvén annak szükségét, hogy e munka a megkezdett módon és szellemben folytattassék: fölhívja a hazai írókat, kik e munka folytatására hivatást és kedvet éreznek magukban, hogy ez iránt a nevezett bizottságnál f. é. december 1-ig dolgozati tervük bemutatása mellett nyilatkozzanak, mikép gondolják a folytatást megírni. Egyúttal a folytatott munkából mutatóványul egy kidolgozott fejezetet csatoljanak az ajánlkozashoz. A benyújtott ajánlatok alapján a bizottság megbízást fog adni a Molnár-féle munka folytatására és az illetőnek azon adatokat és gyűjteményeket rendelkezésére bocsátandja, a melyek e munkára vonatkozólag Molnár Aladár után hátramaradtak.

— A MAGYAR TUD. AKADÉMIA elhatározta, hogy az Emlékbeszédeket 1882-ön kezdve külön gyűjteményben fogja kiadni, s a vállalatot már meg is kezdte három füzettel: melyek Korponay felett Kápolnai, Suhayda felett Konek és Morócz felett Galgóczy által tartott beszédeket foglalják magukban. Minden füzet külön 10—10 krért kapható.

— Az AKADÉMIA ÉRTEKEZÉSEI sorában több nagy becses munka jelent meg: Zsilinszkytól az 1609-iki pozsonyi országgyűlés története, Majláth Bélától Forgács Ádám és Báthory Zsófia ékszereinek története, Wenzeltől a Fuggerek Magyarországon, továbbá Jakab Elektől az erdélyi hírlapirodalom története, melyek annak idejében akadémiái felolvasások tárgyát képezték s Knoll Károly akadémiái könyvtárusnál kaphatók.

VIDÉKI TÁRSULATOK.

— A »DÉLM. ORSZ. TÖRT. ÉS RÉG. TÁRSULAT« XI. évi közgyűlését tartotta 1882. jun. 4-én d. e. Ormós Zsigmond elnöklete alatt. Elnök megnyitó beszédében kiválólágal a múzeum-egylet alakulásával foglalkozott s ennek a társulattal való egybekapcsolását tette igen kívánatosú és célszerűnek, mely esetben szakosztályok szerint munkálkodhatnának a tagok. Az elnöki megnyitó után Pontelly István egyesületi főtítkárral terjesztette elő az egész évi működését a társulatnak főbb vonásokban. Említi, hogy a társulatnak kiváló munkálkodása a hajdani Dacia Ripensis területére, az ott levő hadútakra és az azok vonalain épült erődítvényekre szorítkozott. S ennek végrehajtásában a főtítkárral nagy részt vett. Valamint rendezte a múzeumot is, habár ezt a helyiség miavolta nem engedte teljesen keresztülvinni. Egy év alatt a társulat muzeuma gyarapodott, a) a régi és újabb műtárgyak osztálya: 258 dbbal, b) érem- és bankógyűjtemény: 158 dbbal, c) könyv- és okirattár 58 dbbal. Ezután a tartott választmányi ülésekről beszélt és említette, hogy a társulat még eddig nem ásathatott. A jövőben a Dacia vallum romanumának nyugoti vonalat fogják felvenni és tüzetesen meghatározni. Jelentést tett az elhúnyt tagokról s a társulatot a nagy közönség pártfogásába ajánlta. Utána Odor Samu társ. pénztárnok tette meg jelen.

tését. A társ. tényleges tőkéje 3485 frt 13 kr. A pénztári jelentés után *Karácsonyi* Jánosnak: »A kunok Délmagyarországon« ez. tanulmánya olvastatott fel, mely a társ. füzetében fog megjelenni. Ez értekezés azon kérdést fejtegeti, hogy topographiailag hova helyezendő a török hódítás előtti időig a Temes-közben lakott kunoknak »szentelti« széke, s ezt sok oklevél bizonyossága szerint Torontál megyében a mai Mokrin határában keresi s helyezi. Ezután felolvastatott a »Kölcei egyesület« tört. szakosztályának azon megkeresése, hogy engedne helyet a társ. közlönyében ezen szakosztálynak a délvidékre vonatkozó fontosabb értekezéseknek, melyet a társ. el is fogadott. Társulati ügyek elintézése és tagválasztások után a közönség a muzeumépületbe ment és ott a főtítkár bemutatta az ujonnan rendezett muzeumot.

I R O D A L M I S Z E M L E.

— A MONUMENTA ECCLESIAE STRIGONIENSIS Dr. Knauz Nándor e nagybecsű munkájának II. kötete megjelent. E kötet 927 oklevelet tartalmaz az 1273—1321 évekből, a tudós szerkesztő regestáival és jegyzeteivel. Nagyban emeli a monumentális munka becsét a szöveg közé nyomtatott tizennégy fametszetű pecsét képe s a kötetet bezáró facsimilék; hat lapon ötvenöt oklevélből találunk facsimile mutatványt. — Most a hercegeg-primás 25 éves püspöki jubileuma alkalmával nem érdektelen megemlítenünk, hogy ez a munka is az ő költségén jelenik meg. Közéletben részletesebb ismertetést is közlünk e monumentális munkáról.

— PESTY FRIGYES várva várt munkája, »A Magyarországi Várispánságok története«, mely az eltűnt vármegyékről írt munkájának kiegészítését képezi, az Akad. történelmi bizottságának kiadásában 591 lapra terjedő vaskos kötetben, díszes kiadásban megjelent. A nagybecsű munkára még vissza fogunk térni.

— BEREKVÁRMEGYE monographiájának harmadik kötete is megjelent. Lehoczky Tivadar e nagyterjedelmű munkáját, mint olvasóink emlékezhetnek, Beregvármegye társulatunk ajánlatára fogadta el. E harmadik kötet a specialis részt foglalja magában s egyes helységek kimerítő és új adatokban gazdag leírását, történetét foglalja magában. Ezzel a mű teljesen be van fejezve. Ajánljuk olvasóink s általán a történetkedvelők figyelmébe.

— VILLÁNYI SZANISZLÓ Győr-vár és város eseményekben gazdag múltjából a XVI. és XVII.-ik század történetét egy tanulságos képbe összeállítva s becses okmánytárral ellátva, kiadta. Monographiai irodalmunknak ez egyik legbecsesebb termékére előre is figyelmeztetjük olvasóinkat: közelebbi füzetünk ismertetését fogja hozni.

— SZENTKÉLÁRY KOSZORÚS munkájából: »Száz év Dél-Magyaror-

szág történetéből» az első kötet 3-ik füzeté, mely a 381. laptól 520-ig terjed, megjelent. Négy fejezetet foglal magában: a nemzeti mozgalom, kincstári javak eladása, telepítések II. József alatt s az 1788-iki török háború. Ezzel az első kötet még nincs befejezve: lesz még egy negyedik füzet is, mely tavasszal fogja elhagyni a sajtót. E füzet ára 2 frt 50 kr.

— SEBESZTA KÁROLY tagtársunk s tanfelügyelő »A magyar nemzet története« cím alatt hasznos tankönyvet készített tanítóképezdek s polgári iskolák számára. Maga is hosszabb időt töltvén a tanári pályán nemcsak elméleti, hanem gyakorlati ismereteket is szerzett, melyeket tankönyve készítésénél jól használt. Nagy súlyt fektet a művelődés-történetre s általában könnyen felfogható elbeszélő modorban van írva.

— DR. RODICZKY JENŐ »Takarmánytermesztés« cím alatt adott ki egy terjedelmes gazdasági munkát, melyről azért teszünk e helyen említést, mert abba a növények története hazánkban felvételre talált — mi, tudunkra, első ilyenemű kísérlet. Szerző különben a magyar mezőgazdaság történetének megírására gyűjt adatokat sőt e műve részben már el is készült.

— »A MAGYAR ÓDAKÖLTÉS TÖRTÉNETE« cím alatti Csernátóni Gyula egy becses tanulmányt írt mely fölvelt tárgyát a szent Bernát hymnustól Vörösmarty-ig tanulságosan tárgyalja. A 61 lapra terjedő munkát, mely Aigner-nél kapható, ajánljuk olvasóink figyelmébe.

VEGYES KÖZLÉSEK.

— Az AMPHITHEATRUMOT Óbudán Torma Károly már teljesen kiásatta s kitisztította úgy, hogy az most egész nagyságában a körülötte emelt földhányásról kényelmesen átszemlélhető. Deák Farkas az »Ellenőr« jun. 24-iki számában erről írván, a következőket emeljük ki cikkéből. Az amphitheatrum most már ki levén ásva, Trefort miniszter az egészet cement-burkolattal akarja behuzatni s egyszersmind valami kis portáléval vagy emlékkövel megjelölni, melyen az ásás ténye stb. lesz felírva. Hír van, hogy ő Felső is érdeklődik az amphitheatrum iránt, s legközelebbi lejtövelekor tán meg is látogatja. A további ásásokat Torma most a papföldjén eszközli, melyen Hampel tavalý a »Thermae majores«-t ásatta fel s most Torma megtalálta és ki is ásatta már a »Thermae minores«-t s ott sok érdekes régiségeket talált.

— KOLOSZVÁRTR a Mátyás király születésházának kikutatására kiküldött bizottság június 23-án ülést tartott s ezen ülésen terjeszté elő Szabó Károly elnök emlékiratát, melyben kétségtelenül kimutatja, hogy Mátyás királynak születésháza a hagyományok is megfelelőleg a kolozsvári úgynevezett Óvárban a főtérről bemenet szemben levő és jelenleg fióklaktanyának használt ház. Hogy Mátyás királynak ez volt

születésháza, azt kétségtelenné teszi magának Mátyásnak egy 1467. szept. 28. kelt privilegiális levele, melyet II. Rákóczy György 1649. decz. 20-án átír és megerősít s mely a »Történelmi Tár« 1880. évfolyam 170—173. l. jelent meg. A ház így pontosan meg levén határozható, csak az képezheti kérdés tárgyát, hová kellessék helyezni az ezen eseményt megörökítendő emléktáblát. Ami az emléktábla szövegét illeti, azt szintén Szabó Károly készítette s azt a bizottság hasonlókép elfogadta. De mivel mostani romladozott állapotában a ház nem sokáig állhat fenn, Szabó Károly emlékiratában azt az indítványt teszi, hogy ezen házat a város, mint melynek tulajdonát képezi, adja át az államnak oly kikötéssel, hogy ezt a műemlékek bizottsága által stylszerűen restauráltassa, tartsa fenn s valamely közművelődési intézetet helyezzen el belé, p. o. a muzeumegylet érem- és régiségtárát. Az egész emlékiratot elfogadta a bizottság s ezt fel fogja terjeszteni a városi közgyűlésnek, hozzá csatolván még Nagy Lajos indítványát, ki Mátyás királynak nagyszabású emlékszoborban való megörökítését ajánlja. Ez ügyben különben országszerte gyűjtést fognak kezdeni, ha a városi közgyűlés is elfogadja ez indítványt s állandó szoborbizottságot akkor alakítanak.

BEREGMEGYÉBEN Pudpalócz kárpáti községben a Duzsár ruthén család egy Rákóczi emléket őriz, egy asztalt, melyen a hagyomány szerint II. Rákóczi Ferencz pihent egy éjjel. Ezt Lehoczky is említi monographiájában s az évszámot 1703-ra teszi. A hagyomány azonban arról a korról szól, midőn Rákóczi végleg elhagyá a hont (1711. febr.) A család őrizé egész idáig kegyelettel az asztalt, de mostani birtokosa Duzsár Mihály áruba bocsátá s az ereklyét a hazafias érzelmeiről és áldozatkészségéről széles körben ismert úrhölgy, Bay Ilona vette meg s azt valamely közintézetnek szándékozik adni megőrzés végett.

— SIMOR JÁNOS bibornok herczeg-primás negyedszázados püspökségének emlékére Pázmány Péter szobrát készítteti az esztergomi székesegyház számára. A szobor Turinban készül, 9 láb magas s tiszta carrarai fehér márványból lesz. Közelebről felállítják.

— A PÉCSI TISZTELETREMÉLTÓ SZÉKESEGYHÁZAT, melyet a múlt századokban alakjából restaurálás címe alatt egészen következtettek, Dulánszky Nándor az egyházmegye tudós püspöke stylszerűen helyreállíttatja s a munka keresztülvitelével Schmidt Frigyeszt bízta meg. Az előmunkálatokat már meg is kezdték s az egész nagyszerű tervezetet Dr. Czobor Béla »A pécsi székesegyház restauratója« című munkában ismerteti, mely elébb az Egyházművészeti Lapban s most külön lenyomatban is megjelent.

— ÉRDEKES LELETEKRE bukkantak Tolnamegyében, a Lengyelhez tartozó szárazpusztai községben, a régi hatalmas templom helyén, köztük egy nagy mésszszel bevont harangra, mely jelnélküli s a kutatók állítása szerint régibb volna az 1317-iki mező-tarpai haragnál. Közel ehhez több kelta régiségeket is találtak.

TÖRTÉNELMI KÖNYVTÁR.

— GYŐR-VÁR ÉS VÁROS helyrajz erődítése, pár telek és lakossági viszonyai a XVI. és XVII. században. Két ábrával. Írta *Villányi Szaniszló*. Győrött 1882. 8-adr. 210 l. Ára 1 frt 20 kr.

— BEREGVÁRMEGYE MONOGRAPHIÁJA. Írta *Lehoczky T.* III. kötet. Különös rész, nyolcz képpel. Ungvár, 1881. 8-adr. 860 l.

— SZÁZ ÉV DÉLMAGYARORSZÁG TÖRTÉNETÉBŐL. Írta dr. *Szentkláray Jenő* Temesvárott, 1882. I. Kötet, 3 füzetjé.

— A PÉCSI SZÉKESEGHÁZ RESTAURATIÓJA. Írta Dr. *Czobor Béla*. Budapest, 1882. 8-r. 32 l. és egy tábla.

— A MAGYAR NEMZET TÖRTÉNETE. Tanító-képezdek és Polgári Iskolák használatára írta *Sebestyén Károly*. Budapest, 1882. 8-adr. 186 l. Ára 1 frt.

— MONUMENTA ECCLESIAE STRIGONIENSIS. Jussu et sumptu emm. et rev. dni. Joannis Cardinalis Simor, principis primatis, archiep. Strigoniensis etc. Ordine chron. disposuit, dissertationibus et notis illustravit Dr. Ferdinandus *Knausz*. Tomus II. ab a. 1273. ad, a. 1321, Nri. 1—927. (cum 6 tabulis lithographicis et 14 sigillis ligno incisiss). Strigonii 1882 4-r, XXIX. 885 l. és 6. t. Facsimile.

— DIE KIRCHE DES HEILIGEN ELISABETH zu Marburg nebst ihren Kunst und Geschichte Denkmälern. Von Wilhelm *Kolbe*. Marburg, 1882. 112 l. metszetekkel. 1 frt 20 kr.

— DIE KIRHLICHE UND POLITISCHE WIRKSAMKEIT des Legaten Raimund Perandi (1486—1505.) Unter Benützung ungedruckter Quellen bearbeitet von Johannes *Schneider*. Halle, 1882. 8-adr. 127 l. Ára 3 márka.

— JOSEF UND FRANZ VON SONNENFELS. Das Leben und Wirken eines edlen Brüderpars nach den besten Quellen bearbeitet von Franz *Kopecký*. Wien, 1882. 8-adr. IV. 416. Ára 3 frt 20 kr.

— BEITRAG zur Geschichte des Oesterr. Münzwesens im ersten Viertel des XVIII. Jahrhunderts von Johann *Newald*. Wien, 1881. 4-r. 69 l. Ára 3 frt.

— QUELLEN zur Geschichte der deutschen Kaiserpolitik Oesterreichs während der Französischen Revolutionskriege 1790—1801. Herausgegeben von Alfred Ritter von Vivenot Vortgesetzt durch Heinrich Ritter von *Zeissberg*, III. B. Wien, 1882, 8-adr. XVIII. 521. Ára 6 frt.

GHYMESI GRÓF FORGÁCH SIMON MINT ÍRÓ.

MÁSODIK ÉS BEFEJEZŐ KÖZLEMÉNY.

IV.

Hosszas munkácsi rabságának unalmi között, Koháry István példáját és önnön buzgó vallásos érzületét követve, gr. Forgách Simon reáért egy *vallás-erkölcsi elmélkedéseket és imádságokat* tartalmazó könyvet is szerzeni, — kurucz vitéz bajtársai lelki üdvösségére. A fogoly tábornagy sajátkezű iratában ránk maradt terjedelmes mű czíme a következő:

»Gyűzhetetlen
és

Minden Testi és Lelki Ellenséget meggyűző
Fegyver
mely az Haza Szabadsága mellett
Vitézkedő Bujdosó Magyarok
számára készítettett.«

A mély áhitattal és itt-ott igen szép, élénk, numericus magyar prózában írt mű két részből áll: 1. *Elmélkedések*. 2. *Imádságok*. Mindenik részt egy-egy bevezetés előzi meg; az elmélkedések előtt olvashatónak czíme: »*Az keresztény életnek regulája*.« Az elmélkedéseket átható vallásos buzgalom, fennkölt gondolkozásmód, nemes resignatio és Istenben való teljes megnyugovás jellemzi. Gyakran találkozunk magvas eszmékkal, kerekded, szép gondolatokkal, s örök alapigazságoknak elnős mondatokba foglalásával. Az irány erőteljes, folyékony és — politikai s katonai munkáival ellenkezőleg — latin szavaktól jóformán ment, tiszta

magyar. A mi már az elmélkedések tárgyait illeti: ezek vallás-erkölcsi fogalmakról szólnak, pl. a békességes tűrésről, az Istenben való bizodalom és megnyugvás üdvös voltáról, a világi hívságok, pompák etc. megvetéséről »az kevliségrül és nagyravagyásrül«, »az irígységrül és a jóra való rüstsígrül,« a fősvénység kárhozatos voltáról. (»Az kincset az tárházadban s ne az szivedben tartsd, — kíz lgy mindenkor azok nélkül el lenni.«) Itt vannak továbbá Krisztus hegyi beszédei, az evangelistákból, különösen sz. Szent-Mátéból kiírva és Forgách által mély vallásos buzgalmű elmélkedő bevezetésekkel commentálva.

A második rész, az imádságok »előjáró beszéd«-jében szerző az ima fogalmát így határozza meg: »Az imádság Istennel való beszélgetis, melyben az elme az Istenhez fölmenvín, kír Istentül illendöket.« Az előforduló imádságok ezek: 1. Krisztus-Jézus-hoz, a mindennapi veszedelemben való oltalomért. 2. A Szent-Lélek Istenhez. 3. Az ürzü angyalhoz való imádság. 4. Regveli imádság, és még *hét*, a »Mi Atyánk«-nak egyes pontjait alaplétéül vett külön ima.

Az »Ürzü angyalhoz való imádság«-nak külső lapjára ugyan Forgách kezével ez van jegyezve: »Imádságok, az *kiket magam csináltam*.« Lehet tehát, hogy a föntebbi »elmélkedések«-et idegen nyelvekből dolgozta vagy fordította át. Ezen utóbbi, valamennyi közt legrövidebb egyszerű kis imát mutatványül ideiktatjuk:

»Istennek hív szent angyala, engem, ki ürzised alá az Úr kegyelmességibül bizattam, világoddal vezirelj, örizz s támogass; oltalmaz engem minden testi és lelki felháborodástül, az ördög és az gonosz emberek incselkedésektül, az látható és láthatatlan ellenségim hatalmátül, minden búbájosságtül, minden mírges ítéltül és itáltül, fájdalomtül, szorongatástül, szígyenvallástül és botránkozástül, víznek, tűznek és fegyvernek veszedelmitül, rossz cselekedetektül és büntül, minden esettül és romlásstül, megsebesedistül és alkalmatlanságtül, az hirtelen és viletlen haláltül! Az Atyának, Fiúnak és Szent-Lélek Istennek ereiben, Ámen.«

E föntebbi elmélkedéseken s imákon kívül maradt fönn még hasonlókép a gr. Forgách-család levéltárában Simon úrnak egy

szintén saját kezével írott elmélkedése külön; mely ekkép végződik: »Cselekedjed az mennyire lehet tüled, — és minden lehetséges léssen. *Az munkálódót megsegíti az Isten!*« Ez azonban már aligha börtönében, hanem később, lengyel- vagy törökországi bujdosása alatt költ: mert fényes *török papirosra* van írva, mint emigrationalis iratai közül számos.

A gr. Forgách-utódok bizonyára szép és kegyeletes dolgot művelnének, ha oly viszontagságos életü hírneves ősük ezen vallásos munkáit kinyomatnák, — az idegen föld hantjai alatt nyugvó bujdosó vezér emlékezetére, ki 1711-ben oly meghatóan írta magáról, hazátlan bolyongásaiban: »*Providentia Divina perducet me ad meum predestinatum finem.*«

V.

Forgách Simon a fentebbieken kívül börtönében még sok minden apróságot, — köztük sok furesát összeírt és sok furesát összeálmodott. Leírta még álomlátásait is. Egyik legkülönösebb *álmát*, — melyet talán profécziának tart vala, — »Jóslatok és babonás hiedelmek a Rákóczi-korban« című tanulmányunk alkalmából már közöltük volt, saját följegyzése szerint. (L. Századok 1881-iki évf. 119—120 l.) Megismerheti abból az olvasó a még »álmaiban« is bizarr Forgáchot.

Fogsága alatt nejéhez gr. Eszterházy Ágneshez írt levelei közül azonban egyet, sajátos szellemének bővebb megismeréséül, továbbá azért, mert ebben *börtöni olvasmányairól*, égi tüneményről s ismét egy jósalomról szól, és tanuló fiának Zsigmondnak *distichonos-chronostichonos verseket küld*, tehát mindezeknél fogva a levél némi irodalmi, vagy legalább irodalomtörténeti érdekekkel bír, — íme ideiktatunk, a vörösvári Rákóczi-levéltárban őrzött sajátkezű, eredeti után közölve. E levél még Simon úr raboskodásának első szakában, szepesvári tömlöczében kelt, s így hangzik:

»Tömlöcz, 5. Januarij 1708.

Édes Kinesem!

Leveledet nagy szeretettel vettem; csak abban is szerencsétlen vagyok, hogy oly soká tartóztatják. Pacientia! Tchetik, s teszik. Azt írja Szent-Dávid, hogy soha nem látott igazat, *elhagyatottat*. Joseph se

lött volna soha vicekirály Egyiptomban, ha ünnezt nem szenvedett volna. Az mi mennyei édes Atyánk az ő benne bízó fiait — mind világi s mind mennyei jó végre — szokta látogatni. Ki bízott még Istenben, s elhagyattatott? Az jó lölkiismeret az Isten ostorát nem büntetésnek, de áldásnak veszi.

Emberi mód szerint bizony nehéz is ily iszonyú strázsák alatt való rabság,¹⁾ holott napról napra kevesebb reménségben lehet az ember, és mint az barom, csak bé vagyon rekesztve, nem tudja okát, s lölki vígasztalás nélkül, mint az pogánynak, élni köll. ²⁾ De ezen testi sanyargatásokat Isten malasztja által mind meggyűzi a jó lölkiismeretnek Istenben való bizodalma, és mint az pálmafa: mennil inkább terhelhetik, annál inkább nyül.³⁾

Volt oly reménségem, hogy már meg fognak elégedni iszonyú sanyargatásimmal, vagy hogy könnyebbíteni fogják kemény tömlöczözisémet. Ha tudnám, hogy még tovább lenne rabságom, azon instálnék, hogy valami jámbor papot engednének mellettem lenni, még is: lölki vígasztalásom lehetne, és velem lehetne asztala; és legalább nappal az palotákba mehetnék az tisztekkel. Ha azért szabadulásomban reménségem nem volna: ezekért úgy te is instantiát, — én is fogok supplicálni.

Boldog Isten, — bár csak azt mondanák meg: mért szenvedek s meddig akarnak kínzani? ⁴⁾ Énnékem ugyan, hiszem Istent, se bestelen-

¹⁾ A megelőző év őszén ugyanis Simon úr egy éjjel titkon loereszkedik vala a várból s el akara szökni Lengyelországba; de a kötél elszakadt, ő lezuhant, és reggel ott lelé őt az őrzőket, kimarjult lábbal a várarkában. *Ezért vigyáztanak azóta szigorúbban red.*

²⁾ Szepesvárt, — mint eleinte Munkácsra is, — a helyörséghez képest csak protestáns várkaplán volt, kinek szolgálatával viszont a buzgó catholicus Forgách nem akar vala élni. Munkácsra aztán, sok kérése után, küldött neki Rákóczi egy állandóul a várban maradandó kath. lelkészt.

³⁾ *Crescit sub pondere palma.*

⁴⁾ Forgách Simon sokszor folyamodik vala fogságából ügye törvényes megvizsgáltatásáért; továbbá ugyanő, neje és fia Zsigmond, valamint a főispánsága alatti vármegye *Borsod*, nemkülönben *Nyitra*, hol ő volt a legnagyobb földesúr, (Galgócznak, Ghymesnek, Nagy-Tapolcsánynak, Tavarnoknak ura) megkeresték ugyane végett 1707-ben az *ónodi gyűlésre* egybegyűlt országos Rendeket. A fejedelem ekkor titkos ülésben az országtanács (senatus) elé terjeszté az elfogatott tábornok ügyét, és miután az előterjesztett adatokból a senatorok meggyőződtek, hogy Forgách, ha ügye rendes vizsgálat alá kerül, a hadi törvény szerint *halált* érdemelne: megköszönték a fejedelem kegyelmességét, ki őt kíméletből *csak* fogva tartatja, miután halálos ítélettel meggyaláztatni előkelő családját átallá.

ségemre, se lölköm veszedelhuére ezen küldüsságra való jutásom és rabságom nem fog esni, s nem filek az oreza-pirulástúl.¹⁾ *De az kemény szánek felül sok iszonyú példák vannak mind az szent s mind az világi históriákban.* Az mint tömlöczünkben ez az példabeszédünk: *Ők lássák, — mi szenvedjük! Az keménykedőket fenyegeti, és az szenvedüknek jutalmat ígér az Isten.*²⁾ És így jobb az szomorú házhoz menni, hogysen az sokadalmasban, — ezt mondja az Szent-Írás. Ne búsulj édes Ágnesem, csak Istenben bizzunk és isteni filelemben neveljük gyermekeinket, — mind jó lesz! Svata Ágnes eljün, és nyist nyemosgo. Báresak akkorra lát-hatnának!...

Azonban az viaszgyertyák már elfogytak, ninesen több kettünél. Gesztenye — nyist, szilva nyist. Oda vagyon az három hét, s az kuta (így) víz elfogy. Azon is kirlek édes Kinesem: *egy Molnár névű dictionárium-könyvré³⁾ vagyon szükségem, mikor olvasok*; tudom, vagyon az Zsigusnak, — küldd el. *Az mostani svécziái király (XII. Károly) felül négy német könyvem vagyon, úgy egy lapos könyv az bávárus herczeg (Max-Emánuel) háborújáról.* Item, *az leopoldi könyvek között,⁴⁾ kétet páter Szákel az táborra hozott volt,* vagyon egy imperiumbeli országgyűlésinek végzise, és *az országmutató mappát, — ezeket küldd el.* És így én már az szenvedésnek adtam magamot, és az Ágnes helyett *az könyvekben fogok gyönyörködni.*

Tudom, viselsz magadra és gyermekeimre is gondot, legfőképen *ha az Calendariumban leszen ez az jel: S. S.⁵⁾*

Az álom ily formán volt: (Itt le van rajzolva két égő szív, egymás mellett; közülök egy ág nyúlik fel, melynek tetején két serpenyőjük)

¹⁾ Forgách ugyanis azt hívé, hogy őt haza vagy fejedelm-árulás gyanúja miatt fogták el, — holott erről szó sem volt: ő tisztán *katonai vétségért* lakolt.

²⁾ V. ö. az id. h. közlött „*álmát*“. Efféle — mint a jelen levél mutatja, a fejedelem kezeibe került — nyughatatlankodó írásaival csak súlyosbítá sorsát és hosszabbítá rabságát Forgách örökösen háborgó elméje, mert a fejedelmet maga ellen ingerlé. Ha esendesen viseli magát fogságában: Rákóczi sokkal hamarabb fel fogja vala szabadítani őt, a mint Beresényinek megmondá.

³⁾ Szenci Molnár Albert szótára.

⁴⁾ Forgách holmiinek egy részét még 1703-ban beszállította volt Galgóczról Leopoldvárába, honnét aztán azokat csak az 1706-iki fegyverszünet alatt kapta ki. Ezek közé tartozhattak az itt érintett könyvek is.

⁵⁾ A löscsi kalendárium V. C. jegyéről Beresényi *azt tartá,* hogy az ezt teszi: *Vincit Curuc.* az S. S.-ről ellenben, hogy *Superat Soldat* == győz a német; ezért vigyázzon különösen az ily baljóslatú napokon a grófnő magára s gyermekeire. (L. értekezésemet: »Jóslatok és babonás hiedelmek a Rákóczi-korban.« *Szótadok*, 1881. 45. l.)

mérleg ; a közép-ágból két oldalig sarjad ki : a balról valónak végén szív, kettős kereszttel, a jobbról valóén is szív, de három rózsával. A két nagyobb, alsó szív felett e fölirat : ISTEN ÁLDÁSA.) Magyarázat : Ez jót jelent nekünk és maradékunknak ; mert az mérték igazságot, az kereszt szenvedést és a rózsák ezeknek jutalmát jelentik. Édes Kincsem, ne búsulj ; vig szívvel vegyük Isten látogatását, — bizony-bizony megáld! *Ha Isten velünk : kicsoda ellenünk? Irám*

igaz híved
Rab Simon m. k.

P. S. Az én kedves gyermekeimnek atyai áldásomat adom. Az Andris nem igen búsul, eleget beszil nekem is ebéd és vacsora fölött.

Nem tudom, mi lesz az én lábomból : mert hol jobban, hol rosszabbul vagyok reája. (A várból való lecsés miatt.) *Talán ugyan sántán maradok!*¹⁾

Minémü esuda lött itten, az minapi levelemben elfelejtettem vala megírnya. 10. Decembris 6. óra előtt estve 1707., midün ítszaka nagy hideg fergeteg volt, én akkor szintig olvastam ; Mindszent névü falu felett, — az hol az te lovaid quártélyban voltak, mikor itten voltál, — egy nagy tűz támada az égben, úgy, hogy az setit ítszakán oly világos lün az egész vár, hogy az pinzt is megolvashatták volna. Azon tűz az égen, az vár és az major között elmenvén, Várallya (Szepes-Várallya) felé eltűnt. Valóban, mindnyájjan megiszonyodánk belü. — Adja Isten, jót hozzon ez az égi csuda! Óh mi emberek, mit gondolunk, hogy az Isten atyai intéseit úgy megvetjük, ennyi sok nyilvánvaló, már azelőtt sokszor történt példák után is.

Minimü verseket csináltak az Saxoniai Herczeg vejinek Forgách Innrénc — az ki az öreg-atyámnak apjával Forgách Simonnal egy testvir volt Sóljoni (Zólyomy) Katától, — íme az *Zsigusnak* megküldöm, s jól tanulja meg ezeket és szívében tartsa :

Nec lex, justitia, nec misericordia vincit
In re pollitica, nec Deus aspicitur.
Sed praetextus polliticorum : ratio status
Omnia conculcat nunc, inimica Dei.
Vivat progenies celebri de sanguine *Forgách,*
Quae virtute suum tollit ad astra genus ;
Fortunaque fremente nitet, nec casibus ullis
Mergitur in praeeptis, deprimiturque solum.
Utque gravi posito sub pondere palma virescit,
Lassa nec in pronum deprimit illa caput :
Rebus in adversis sic constantissima semper
Atque sui similis stirps pia permaneat.

HoC CapIat SIgIsMVnD.« = 1708.

¹⁾ Úgy lön ; örökre sánta maradt bele, de lovagolni azért jól tudott. (L. *Mikes Kelemen* Törökországí levelcít, 79. l.)

Megtanulta-e ezen dicső ősei magasztalt fényes erényeivel nagyratörő példaként serkentő szép verset Zsigmond úrfi? nem tudjuk; de ha megtanulta is, — a jó tanács és buzdító versezet nem sokat fogott rajta, az bizonyos. Hiába kereszteltette volt őt atyja, nagyapjának a nádornak nevére: Zsigából sehogysen akart palatinus válni, — legalább nem úgy kezdte. Mert, hát a sok szép intés daczára, a kis »Zsigus«-ból hevesvérű, hivalkodó, veszekedő, és dobzódó természetű, részeges ifju lón, (Simon úr sem volt a jó bornak épen megvetője,) s bujdosó atyjának a nélkül is elég zaklatott életét még inkább elkiseríti vala könnyelmű, hebehurgya ifjuságának ledér hibáival, illetlen és rakoncátlan viseletével. Simon úr élőszóval sokszor hasztalanul dorgálá az ifjonezot: azért tehát — úgy 1716—1717. táján már valahol Moldva-, Oláh- vagy Bolgárországban, — olyan *parainaeis-félt* írt volt Zsiga úrfi számára, szép fényes és erős török papírra, hogy magával hordhassa, sokat forgathassa, s még se kopjék el; de biz az teljes ép állapotban maradt ránk: Zsigmond úrfi nem igen nyitotta el. Simon gróf megbúsult atyai szívének keserveit ezen iratában illetén kegyes intésekben, tanácsokban önté ki:

»Édes Fiam! Atyai kötelességemnek mind az Isten parancsolatja szerint, mind az természetnek törvényi szerint eleget akarván tennem: valamint eddig is mind szóval s mind írással, — úgy most is ezen írással intlek.

Íme, az Úr-Isten ingyenvaló kegyelmiből ép kizzel-lábbal, sütt szép elmével teremtett tigid, régi dücsűséges familiában plántált, melynek tagjai az níkik adott isteni ajándíkokkal úgy iltenek, hogy Istennek dücsűségét mindeneknek elütte megadták, — az mint kitetszik az templomok, klastromok és ispitálokra való fundatiójokból.¹⁾ Magok jó viselesek pedig nyilván vagyon, midün annyi Palatinus, Judex Curiae és más országos tisztégekkel míltóknak ösmertik őket lenni az királyok és az ország. Tartozunk tehát mi is minden úton-módon azon lenni, hogy eleinket kövessük.

Te pedig édes Fiam, az Istennek ajándíkiival rosszul kezdel élni és rossz úton indúltál, — kiből ha idein ki nem tírsz: veszedelemre míg, nemesak testben, de lélekkben is. Kitül hogy Isten megmentsen,

¹⁾ Simon úr maga is építettett Galgóczon a sz.-Ferencz rendűeknek egy díszes kápolnát és a zaborhegyi camalduli remetéknek két cellát, alapítványokkal.

keserves szívvel Istenemnek könyörgök, és tipeg az nagy Istenre kírlek : vedd eszedben magadot, és íletedet jobbitsd meg !

Elsü és rettentü nagy vitkes fogyatkozásod az, hogy se apádat, se atyádfiaidot (anyja már ekkor, úgy látszik, nem élt;) se jóakaróidot meg nem becsülöd; melynek ez az jele, hogy ha Atyád, vagy más tidü-sebb atyádfiai valamiben intenek : azt nem jó szívvel és alázatossággal veszed, hanem inkább az intésekre megharagszol, soha vitkesnek nem ösmered magadot, hanem magad kevély elmédnek indulatjából dúlsz-fúlsz és minden desperátus gondolatoknak helt adol, és csak azt tartod jónak lenni, az mint te gondolod. Holott ennil nagyobb fogyatkozás iffiu emberben nem lehet, mint ha elhitesi magával, hogy ő elig okos maga-magának, más emberek tanácsát, javalásit nem veszi bé.

Második az, hogy tudván magadban, süt meg is ösméred, hogy az borital niked ártalmas, mind lelkednek s mind erkülesödnek, — kire nízve jó szándikkal és kedvvel föltötted magadban, süt meg is esküdtül, hogy míg meg nem házasodol, nem iszol. Ime pedig újonnan elkezdted az boritalt, az ki tipeg minden gonoszra reáviszen és engem eleven martýrrá tíszen.

Harmadszor. Rüt dolog, hogy valamit ecezer mondál és azt teneked elühozzák : azt impertinentissime tagadod, és csak annak köll igaznak lenni, az mit te mondol; süt más emberre capabilis vagy olyant fogni, hogy mondotta, az kit sohase mondott.

Negyedszer. Éjt-napon azon gondolkodol, búsúlsz és törödöl : hogy lehessen az világi hívságos és bünös íletben, magad-mutogatásban, tobzódásban riszed? és soha azon nem munkálódol : mikípen köllene istenes békességéstüríshen bujdosó sorsodban magadot viselni, Atyádnak kedvit keresni, más becsületes úri emberek elítt kedves lenni, és miesuda cavalírhoz illendü mülatságban magadot foglalni : *vagy olvasásban, vagy valami delímiatiót, vagy nyelvet tanulni?*

Ötödször. Atyádnak bujdosó szegínységében nem kívánsz segítüje lenni, nem kívánsz vele együtt túrni, szenvedni : hanem nyughatatlan-kodol hol ide, hol amoda ; hol rossz, nentelen házassággal, hol klastromban való meneteleddel csak boszúma kívánczol és olyanokrúl discúráléz; legfüképen midün valami jóra intlek és megharagszol : a világ vigire inkább el akarál menni, hogyses az Atyád istenes dorgálásit fölvenni. Az istenes fiú pedig inkább szeret Atyja mellett koplalni, hogyses másutt jól lakni Atyja nélkül, és gratiijúl veszi az atyai dorgálást.

Egy szóval, az te rettentü capriciositásodat ösmerd meg, — mellyet ha borral fogod tovább is öntözni : elhidd, oly gyümöleset fog hozni, kibem megvásik az fogad, nikem holtig való keserüségemre.

Azirt édes Fiam, tírjél Istenedhez, examináld erkölcesedet és ne hízelkedjél magadnak, hanem Istenedet szeressed, Atyádat becsüljed, atyádfiait, felebarátidot tiszteljed, az szolgálkhoz zúgolódó, bosszúálló ne lígy ; békéstürésben, józanságban, esendességben viseljük íletünket,

hogy az Isten neve bennünk áldossék és másoknak is jó példájúl Ihes-sünk. Az Isten is megszabadít minden gonosztúl. — Ámen !»

E kis intés is Forgách Simont egyrésztől mint jó atyát, s más részről mint erkölcsi írókat mutatja be, kapcsolatban már fon-
tebbi, ez irányban írott nagyobb művével. S noha már e fiához
intézett intelme későbbben, bujdosásában kelt és így időrend sze-
rint végül lett volna ismertetendő: tárgyrokonságnál fogva —
minthogy épen fiáról volt szó — kapcsoltuk a szepesvári levélhez.

Most még egy munkájáról kell szólanunk.

VI.

1710. vége felé Rákóczi ügye tudvalevőleg, az országban
rémitőben pusztított pestis és szerencsétlen hadi események követ-
keztében rohamos hanyatlásnak indúlt. A fejedelem, Forgáchnak
négy évi raboskodását megeléglélvén, Bercsényi tanácsára, — ki
unokatestvérének szabadulását már rég előkészíté, — november
16-kán megajándékozá az oly régóta sóvárgott szabadsággal az
immár őszinte bűnbánó szegény Simon urat;¹⁾ s megengedé neki,
hogya a kilátásba helyezett orosz segédhadak sürgetése végett
személyesen a czárhoz induló Bercsényinek visszaérkezését akár
idehaza várja be, — akár pedig Eszterházy Antal, Csáky Mihály,
Petróczy István, Vay Ádám, Ráday Pál, Hellenbach, Rad-
vánszky, Keczer, a Perényiek és más urak példáját követve, Len-
gyelországba vonúlhasson családjával, nagyobb biztosságért.

Forgách ezt az utóbbit: a kibujdosást választá. Nem is
lehetett egyebet tennie: *József császár éltében az ő útjai az
Austriai Ház hűsége alá való visszatérésre el valának zárva.*

¹⁾ Forgách maga, sajátkezűleg írja szabadulása ügyében 1710.
ősszel Bercsényi által a fejedelemhez benyújtatott emlékiratában eze-
ket: Őt — a rabot — lelkiismerete »semmi rossz szándikról, annál-
inkább cselekedetről« nem vádolja; de »ellenben törődelmes szívvel
megvallja, hogy az német nemzet között imbibált intemperanter és impetuosa
szabad beszédével fecit malum, quod noluit, quod voluit bonum, non fecit;
irreflexe az üllének mérvoltához szólván: tehetett és okozhatott nagy scandalu-
mot az országban. Melyre nézve nemesak az eddigvaló büntetést meg nem
veti: de háladó szívvel veszi, megvallván azt, hogy az ilyen scandalosus
szavak az processusát igen aggravalhatták volna, ultra suam priorem opi-
nionem.« (Gr. Forgách-levéltár.)

Kiköltözék tehát nejével és fiával Lengyelországba. Nagy kísérettel, öreg podgyászszal ment: egy csomó régi szolgáját, paripáit, hintait, rakott társzekereit, családi irományait és tömredék arany-ezüst, drágaköves, gyöngyös portékát vitt magával. (Ezeknek számos lajstroma, iratai között.) Lengyelországban csakhamar megismerkedvén a hős Sobiesky III. János király fiával Constantin herceggel, — ez megkedvelé az élénk szellemű, katonás és lovagias magyar főurat, oltalma alá vette s *szamokleski*, majd *zulkwai* jószágán szállást adott a bujdosónak.

Ezen közben odahaza váltakoztak kardesattogás és békekudozások. Már 1711. april hava járta, — s az ígért orosz segély mind késik vala. A svéd király és bécsi udvar, — ez, hogy a Rákóczihoz hajló Péter czárt másutt foglalja el, amaz, hogy önnön desperált ügyein segítsen, — háborúra ingerlék a törököt az orosz ellen, s a muszka hadak Munkács helyett a Pruth és Neszter felé nyomultak. A szathmári béketanácskozás pedig folyt.

Egyszerre érkezik Bécsből Pálffyhoz a hír, hogy *József császár váratlanul meghalt*. A bán és Károlyi, hogy a legsikeresebb folyamatnak indult béketárgyalások meg ne zavartassanak: eltitkolák a hírt és sürgetve hajták a tárgyalásokat a befejezésre. Azonban Rákóczi és a mellette lévő urak Lengyelországban, Urbick bécsi orosz követ futárjától megtudták a halálesetet.

Forgách helyzete e váratlanul jött hírrel egyszerre megváltozék: *József császár nem él vala többé, — az ő útai hazájába megnyíltak*. Legalább Simon úr így hívé; és noha csak az imént még ő tanácsolá Bercsényivel a fejedelemnek, hogy a gyanús hűségű Károlyi Sándort fogassa el: most már maga is átesapott a békepártiak táborába. A változott helyzet fölötti gondolatait papírra vetette, s 1711. april végén vagy május elején, Lengyelországban egy *politikai röpiratot* írt, ilyen czímmel:

»*Occasio et Necessitas*

Optimi Consiliarij.

Az

Veszélyes Zárzavarban

Habozó Magyar Elmének

Tusakodása.«

A könyvecske rendszeresen, logicával van írva. Számba

veszi, sorra veszi a körülményeket, s itél az eshetőségek fölött. Három részből áll; az elsőnek czime: »*Ex occasione.*« Ebben legelőször is a lengyel földre menekültek szempontjából fölveti a kérdést: vajjon a »Szathmártt öszvegyült magyaroknak ígirt punctumok és az által az egész confoederátus magyaroknak megígirt országunk törvényeinek megtartása« nyújt-e elég biztosítékot arra, hogy az emigratió visszatérjen a hazába és e pontok elfogadásához járuljon? Továbbá, mivel »az császár Josephus halálával minden országos, ellene való panaszok véget érven, és az haza törvénye szerint az (új) királynak koronázatjáig *az palatinusra szállván az gubernium*« s őt illetvén a viszályok lecsendesítése: nem azt kívánja-e »az ország törvényeihez hittel kötelezett engedelmesség«, hogy minden hazafi, »az egész magyar nemzet« elismerje a nádorispán kormányát, és majd az összehívandó országgyűlésen adassanak be, gyökeres megorvoslás végett, az ott egyértelemmel megállapítandó sérelmek, a *koronázás előtt?* Ez pedig »annál nagyobb okkal« állítható: mert a »leteendő hitnek formulája is nemhogy praëjudicálna a szabadság megtartásának, — sőt azt megerősíti,« mivelhogy csakis az ország jogait épségben fenntartandó felsőbbségnek tétetnék le a hit. Melynek letételéig »senki sana mente nem kívánhatja,« hogy a nádor kormányzata alá bevétetődjék. Nam moderata praecautio nunquam praëjudicare potest.

Ilymódon okoskodik Forgách; lám, József halálával, hogy megszűnt nála egyszerre az az engesztelhetlen *ónodi álláspont!* Igaz, hogy a királyválasztásról vagyis koronázatról tett említésében egy szóval sem sejteti *Károly* főherczeget: de alig kételkedhetünk, hogy ő kivüle mást nem ért.

Ezután következik a második rész: »*Ex necessitate.*« Itt főleg az *orosz segélyről* és általában az idegen hatalmi beavatkozás üdvös, hasznos, avagy céltalan voltáról értekeznek. A török hadizenet elhárítására ez idő tájtt Rákóczi, Bercsényi s a Lengyelországban lévő francia diplomatiai ügyvivők a czárnál és ministereinél s úgy Konstantinápolyban is minden lehető erőfeszítést megtettek. Dolgoroucky, Golowkín húztak a magyarokhoz s nagy barátságban állnak vala Bercsényi gróffal, ép úgy, mint maga urok Péter czár Rákóczi fejedelemmel, a ki iránt a

hatalmas uralkodó őszinte rokonszenvet, s a vele lévő magyarok iránt részvétet, -- ellenben a bécsi udvarral szemben, az ellenében elkövetett többszöri sértésekért, gyűlöletet táplált. Beléegyezett tehát a Rákóczi ajánlotta módba: megvesztegetni a pénzsóvár török ministereket, s e czélből váltókat adott a fejedelem követe: Pápay János kezére. Pápay a legjobb kilátással indúlt meg, s Rákóczi és Bercsényi azt hívék: tekintélyes orosz sereg élén fognak mihamarabb visszatérhetni és a cs. hadakat az országból Bécs alá kergetni.

Igy állának a dolgok, — még akkor Pápay titkos missiója a moldvai vajda gyanakvása miatt nem hiúsult vala meg, — midőn Forgách röpiratát írta. És ő mégis *nem bízott* az orosz hadi segélyben, a török háborút már bizonyosnak tartotta, s élesen, reálsan ítélt. Külső segítséghez emberi mód szerint nem bízhatunk — írja, — »mert *az czár* occupatus az törökkel, s akármely részre forduljon neki a szerencse:« ha *jóra* s győz, — hadjáratát folytatni, győzelmeit kizsákmányolni fogja; ha viszont *balra*: akkor magától megbomlik a reménység. A többi állam pedig még hadakozik egymás közt, — mástól az egy czáron kívül nincs várunk segítséget. De továbbá, »az szükség oly nagy már is a magyarok között, hogy már-már élehetlenül lesznek.« És ha szintén a czár adna is »az mint hirdetik, valami segítséget az táplálásra« a bujdosóknak: vajjon mi véggel és mi formán? pensio, fizetés, vagy más nevezet alatt-e? Ezt »jól köll, *írva* megtudni; mert non bene pro toto libertas venditur auro.« S hogyha szánakozásból ad is a czár valamit a magyarok eltartására: »áde annyit, hogy mind az bujdosó Méltóságoknak s mind más rendbélieknek pro victu et amictu, magoknak, cselédjeknek elegendő légyen? Mert non solo pane vivit homo; étel-ital mellett ruházat és pénz is kívántatik.«

Am, ha volna is mivel élni: itt, »ezen nagy háború és zűrzavar alá vettetett és óránként várható változásokban, ebben az Lengyelországban megmaradhatni-e valahol cselédestül bátorságosan?« Várba szorúlni nagy dolog idegen országban, s annál inkább csoportban is lenni a magyaroknak nagy bátortalanság: mert annál több szem fog beléjük ütközni, és egyszerre elvesztheti a szerencsétlenség mindnyájokat első változás alkalmával,

minthogy nekik, mint a czár szövetségeseinek, az *német, svécus és török* egyaránt ellenségök.

Végre, a mi a czár újabb közbenjárását, mediatorságát nézi a bécsi udvarnál: jól tudjuk a múltból, hogy azt, midőn Urbick által felajánlotta is, — még csak meghallgatni sem akarták Bécsben; sőt a saját szövetséges társaiknak: az angol és hollandi államoknak ismételt közvetítő javaslatait is félrevetették. Mert a bécsi udvar »egyáltalában csak megátalkodott abban, hogy harmadikat ezen magyarországi villongásban nem akar admittálni, hanem a mire megyen is: idegen intermedior nélkül cselekszik.« Annál inkább vissza fogja tehát *most* vetni a csak simplex (nem fegyveres) interpositiókat.

Azért a külső hatalmasságok közbenjárásától egyebet nem várhatni, mint hogy a bécsi udvar »megharaguván azokra, az kik az ország törvényétől ellépvén, idegen intermediorot keresnek: azok in perpetuum számkivettetni fognak. *És így az bujdosók az sok tétova habozó remétség alatt magokat és maradékokat minden örökeiknek elvesztésével nem fogják-e örökösen nagy ronlásra juttatni, irrecuperabiliter? s utóljára is, orca pirúlással pedig, csak ad gratiam vitae nem fognak-e az nagy szükség miatt és ex desperatione szorúlni?*«

Íme, ilyen sötétnek, még a bekövetkezett szomorú jövődnél is sötétebbnek látta a helyzetet Simon úr. Mindezek ellenében mit vél tehát követendőnek? kifejti röpiratának harmadik részében, melynek czíme: *Consilium*, jeligéje: »Respice praeterita, aspice praesentia, prospice futura.« *Herodot Lib. VII.* És »Svadeo tibi bene deliberare, in quo maximum est lucrum; nam etiamsi aliter accidat: nihilominus tamen bene consultum est, et superavit fortuna consilium.«

Ilyen bölcs mottók és jeles aranymondatok idézése után fog hozzá Forgách két fő »consideratió« fölvetéséből és megoldásából álló okoskodásához, melyet csak rövid kivonatban adunk.

Első consideratiója: Valjon nincs-e nagyobb biztosíték a közvetítők által nyújtott úgynevezett gvarantiánál? Ez — úgy mond — a legrosszabb orvosság, mert kényszerített barátság egy ellenség helyett kettőt csinál. S minő barátod lehet az, a ki irántad mutatott hűségét nem a saját lelkéből meríti: hanem csak

egy harmadiknak félelméért becsül meg? Viszont, mennyi példát mutat fel a történelem arra, hogy két hadakozó fél közé csak azért furakodott békéltető gyanánt egy harmadik, — kinek különben, mint merőben idegennek, semmi köze nem volt a dologhoz, — hogy azután, a közvetítés ürügye alatt beléárthassa magát az illető állam ügyeibe? Sokan keresnek közbenjárás színe alatt beavatkozási útát és módot, és lesznek előbb »irritatores, deinde vindicatores, ac postremo rerum usurpatores.« Szerző boldogtalannak tartja az oly barátságot, mely idegen vélemény-től, ítéllettől válik függővé. *Önnönmagunk között keressünk hát biztosítékot*; mert balgatagság fölebb becsülni azt, a ki kezességet vállal: mint azt, a ki velünk a kötést megtartja. Idegen ígéreteknél többre kell tartanunk a magunk állandóságát; és a béke által nyújtandó valódi biztosságot a saját hűségünktől, nem pedig kezesektől, gvaransoktól kell várunk.

Ezen elvekből kifolyólag aztán a második és utolsó »consideratió«-ban azt bizonyítgatja, hogy a megkötendő béke pontjait czélszerűbb eskü-letéttel, mint közvetítők kezességvállalásával megerősíteni. (»Melius esset juramenti sacramento, quam fidejussione mediatorum articulus pacis assecurare.«) A ki ugyanis valamely idegen hatalom által biztosított béke ellen vét: az csak az illető jótállót sérti, — ellenben a ki az esküvel pecsételt békekötést bontja föl, — az magát az Úr-Istent csalja meg. Ez utóbbi mégis súlyosabb vétek; tehát nagyobb garancia rejlik az esküben. Különben is, a ki arra tesz hitet, a mivel jog szerint tartozik, — nyugodt lélekkel megállhatja és nem kell félnie; arra esküdni pedig, a mivel nem tartoznék? becsületes, jámbor azt nem teszi. Hogy tehát az ígéret megőrzésében megnyúgodhaszatok: bízások önnönmagatokban, s méginkább, mint az esküben.

E röpirat, mint látjuk, tökéletesen a Károlyi Sándor szathmári álláspontját osztja; legfőlebb a »nádori kormányzat alá való egységes visszatérés« jöhetne kérdésbe, miután tudvalevőleg a szathmári béke ezt nem hangsúlyozta, — lévén Eszterházy Pál hg. csak olyan árnyék-palatinus. Mindazáltal, *rendes körülmények közt*, és ha a szathmári pacificatiót a Confoederatio feje, ennek helytartója s a senatus is aláírja: tagadhatatlanul ez lett volna egyelőre a teendő, legalább formasierűleg.

Forgách, a mint nem csinált titkot papírra tett véleményéből: valószínű, hogy ezt a senatusnak Lengyelországban tartott valamelyik ülésén is előadá. Terjesztette-e röpiratát a bujdosók között? positiv adatunk nincs reá, de mégis azt hisszük, hogy igen; mert saját nehézelvasatú és elég rút írásával ezúttal meg nem elégedvén, fogalmazatát szépen letisztáztatta, egy könnyen forgatható nyolczadrétű könyvecskébe iratva. Gyaníthatólag ily könyvecskét több példányban is készítettett, barátai s a bujdosásban társai számára.

S csodálatos, az ebben másoknak adott jó tanácsot *maga* mégsem követte; nem fogadá el a szathmári békét, pedig tudvalevően ez senkire nézve kivételt nem tőn, sőt még három heti időhaladékot biztosít vala különösen a fejedelem s Lengyelországba távozott hívei számára, hová a békeokmányt utánok küldötték, kérve kérvén hozzájárulásukat és visszatérésöket.

Hogy Rákóczi és Bercsényi e pontokat el nem fogadták: annak politikai s lélektani nagy okai vannak; de, hogy *Forgách* nem sietett azonnal bejöni? az alig érthető. Tudjuk, hogy Rákóczi senkit vissza nem tartott maga mellett, mindenkit készséggel feloldván hűségesküje alól, visszabocsátá a hazába; tanúsítja Ráday, Hellenbach, Keczer, Radvánszky, Nedeczky, az erdélyi tanácsurak és annyi mások példája. Sőt voltak, mint a nemes testörség ifjai, kiket szintén kéretlenül fölmentett, de a kik sírva escedézének a nagy férfiú előtt: ne fízze el őket magától, — készek *érette* hazátlanúl bujdosni, ha kell nyomorogni, — csak vele maradhassanak!

Forgáchot sem volt oka tartóztatni; és Simon úr, noha Károlyival, b. Löffelholtz cs. altábornagygyal stb. leveleket váltott, mégis tovább várta a fejleményeket, el engedé a visszatérési határidőt, el Munkács capitulatióját is múlni, a nélkül, hogy hazájába tért volna. Igaz, hogy ez időben folytanak legélénkebben a tárgyalások az orosz hadi segély iránt a czár és Rákóczi közt *személyesen*, s úgy Bercsényi és az orosz ministerek közt; és a török lecsillapítása s ez esetben a Bécs ellen rendkívül ingerült czár által nyújtandó hatalmas katonai segély szövetségesének: az erdélyi fejedelemnek, — ekkor valószínűbbnek látszott, mint

valaha. Gyanítható tehát, hogy ily biztató körülmények közt Forgáchnál is győzött vérmes véralkzata a hideg számítás felett.

A cáznak azonban indulnia kellett a Bender felől fenyegető török had és svéd király ellen, — s a magyar emigráció reményszálai hovatovább foszladozni, tűnedezni kezdtek. Ekkor Forgách, — nem fogadván el a nekik Ukrainában tetemes földbirtokokat kínáló czár ajánlatát, sőt erről gr. Eszterházy Antalt és Csáky Mihályt is lebeszélvén, — ismét lépéseket tőn otthon s egyszersmind b. Tiepolt cs. követnél a varsói udvarnál, hazatérése végett. Elfogadta volna már a szathmári pontokat!

Későn volt: *jószágain már felosztóznak*. Ugyanis a hosszú háború alatt javaikban tömérdek kárt vallott labancz mágnások és a kapzsi német cs. ministerek s tábornokok, roppantúl rá valának éhezve Rákóczi fejedelem és a vele kibujdosott magyar urak birtokaira, a miért érdekükben állt meggátolni visszatérésöket. Forgách után pedig volt mit elkobozni s eladományozni; Simon úr dúsgazdag mágnás volt: a mesés gazdagságú Rákóczi után ő vala az összes emigránsok közt a legdúsabb, — értékei fölül-haladák a Bercsényiét is: pedig Miklós úr Unghvárt, Hód-Mező-Vásárhelyt, Temetvényt, Brunóczot, Enyiczket és részben Homonnát és Varannót hagyta itt. Forgách egészen bírta volt a nagy jövedelmű galgóczi, ghymeszi, nagy-tapolcsányi és tavarnoki kiterjedt uradalmakat Nyitrában; továbbá részben bírá Gácsot és egy csomó más jószágot Nógrádban, Hevesben; Borsodban Rudabányát, Abaújban Szalánczot, Mosonyban Rajkát, etc. S szerencsétlenségére, e dús birtokokkal az udvarban nagy befolyással bíró főurak jutalmaztattak meg: gr. Erdődy György ország-bíró, gr. Wratislaw cseh cancellár, gr. Zinzendorf minister, stb.

Ezek aztán módot találának, hogy a dús főúr ne kaphasson annystiát; érdekükben állá, mert megszűnnének a gazdag adományok. Forgách kivált 1713. és 14-ben sűrűen ír vala annystiáltatása végett a hazába. Gr. Károlyi Sándorhoz s általa gr. Pálffy Miklóshoz és Jánoshoz, gr. Koháry Istvánhoz, gr. Illyésházy Miklóshoz, gr. Schlick Leopold tábornagyhoz a Hoffkriegrath elnökéhez, régi vezértársához, — és Miller Boldizsárhoz III. Károly udv. papjához fordul ez ügyben közbenjárásért leveleivel. Ír Tiepolt bárónak; sőt közvetlenül magához az ural-

ködőhöz és a Pozsonyban 1712—1715. gyűlésezett országos rendekhez is intéz ismételt folyamodványokat. Czelravivőnek gondolá ez irataiban Rákóczitól reá mért négy évi fogságát úgy tüntetni fel, *mintha ő azt a Habsburg-házhoz való hűségéért szenvedte volna*

Mind hiába; Wratislaw, Erdődy, Zinzendorf mindig meg tudták gátolni amnystiáltatását. *Uradalmi zárták el az útát hazájába szegény Simon úr előtt.* Pusztá kegyelemre ugyan, jószá-gai bírása nélkül, bármikor megengedtetett, sőt tán jó szemmel is láttatott volna visszatérése: de *így* meg ő nem akar vala jőni.

1716—17-ben a török háború Austria ellen kitörvén: Forgáchnak a többi bujdosókkal alapos kilátásai támadának fegyverrel kezében térhetni vissza a hazába. Valóban, a porta maga köré gyűjté az emigránsokat, pénzzel dúsán ellátta és hadjáratra biztatta őket. A nándor-fejérvári vereség és a rákóvet kezett passaroviczi béke azonban e reményeket tönkre tette. A bujdosók Jenikőbe, majd Rodostóba költöztek.

Forgách nyughatatlan lelke nem soká állhatta ki Rodostó esendjét. Főlkészüle, hogy visszamegy Lengyelországba. A bujdosók illetlennek ítélték, hogy nem akar együtt élni a többivel, s okát találgaták. Mikes Kelemen úgy vélekedék: talán azért költözik el Forgách úr, mert nem tud meglakni egy városban Bercsényivel?

Mi más okát keressük. *Simon úr még mindig nem tön le a reményről, hogy elvégre is amnystiáltatni fog.* Bizott nagy ismeretségei s családi összeköttetéseiben. Ezért kívánt közelebb lenni. A pragmatica sanctiót megelőző s követő évben, 1722. és 1724-ben Ilyvóruól és Zulkwából megújítá levelezéseit Károlyi Sándorral, Pálffy Miklóssal, Jánossal és testvérébátyja Forgách Ádám fiaival. Hiába, — újból csalódnia kelle; *azok az elhagyott dús uradalmak mindörökre elrekeszték útját.*

S miután szerető nejét már jóval elébb elveszté, tivornyázó, daczos, léha fiával Zsigmonddal pedig örökké csak bajoskodik vala, — végre lélekben és testben megtörve, hosszú betegség után elhúnyt 1730-ban, lengyel földön, zulkwai bujdosó tanyáján.

Tíz év múlva, elzüllött életű fia is követé őt a sírba; unoka-öcsesei 1740-ben Darvas Pált küldik ki, hogy a néhai nagybáty-

jok által magával vitt drágaságokat és értékes vagy emlékezetes családi iratokat nyomozza föl. Ezek már akkor leMBERGI ZSIDÓKNÁL valának, Zsigmond úrfitól zálogba vetve. Kiváltatták, s úgy kerülének vissza, történetirodalmunk nem kis hasznára.

*

E fentebbiekben véltük ismertethetni Rákóczi híres tábornagyát — a szép képzettségű, az élénk, de nyughatatlan szellemű főurat — *mint író*t. Katonai működéséről kötetet lehetne s kell is írni jövőre: mert számára fontos szerep jutott. Ehhez mérten írói munkássága csak igen másodrendű, csekélyes, — de mindazáltal méltó arra, hogy róla mint a toll emberéről is megemlékezzünk. Mivel pedig *gr. Forgách Simonról* úgy, *mint író*ról, eddigelé nem volt szó, — azért akartuk őt mi, mint ilyenent bemutatni s benne a szatlmári béke előtti kort egy magyar politikai, katonai és erkölcsani íróval gazdagítani.

THALY KÁLMÁN.

TALÁLUNK-E EGYIDŐBEN

KÜLÖN »POLGÁRI« ÉS »KATONAI« ISPÁNT?

A »Századok« f. é. III. füzetében, a »Megye? Várispánság?« című cikkemben, felhozván némely nehézségeket, melyek a külön »polgári« és külön »katonai megye« hypothesis« ellen szólanak, igyekeztem kimutatni, hogy a *várák* ispánjai gyakorolták azt a hatalmat, mit — polgári megye létében — a polgári megye ispánjainak kellett volna gyakorolni és azt állítottam, hogy sem Botka sem Pesty nem tudtak még felmutatni eddig polgári főispánt, ki világosan meg volna különböztetve a várispánttól.¹⁾ Azóta megjelent Pesty Frigyesnek új műve a várispánságok történetéről, melyben egy egész fejezetet szentel a vármegyei intézmény dualismusának s a Botka-féle elméletnek védelmére.²⁾ Nincs szándékom bővebben szólni e nagybecsű munkáról és egész kiterjedésében újra feszegetni a vármegyei dualismus kérdését. Itt csak Pestynek arra az állítására akarok néhány szót mondani, hogy valamely esztendőben ugyan egy megyében — és, a mi a tollban maradt, mit azonban kétségtelenül szintén mondani akart: ugyan abban az időben — comes comitatus és comes castri neveztetnek, vagyis, hogy megtalálhatott egyidőben, a külön polgári és külön katonai ispán. Ha ez állna: a Botka-féle elmélet nagy erősséget nyert; ha tévedés forog fenn: fel kell világosítani, nehogy a tévedés, oly nagy tekintélynek aegise alatt, mint Pesty Frigyes még tovább terjedjen.

Senki sem vonja kétségbe Pesty nagy tudományát. Épp oly kétségtelen, hogy őszintén és buzgón keresi az igazságot, sőt alig

¹⁾ »Századok« 1882. 213. l.

²⁾ Pesty: A nagy. várispánságok története. 117. s kk. ll.

van írónk, ki oly kevésbé volna rabja holmi praedilectióknak, mint épen ő: de azért ő is tévedhet, mint édes mindnyájan, s a jelen esetben — azt tartjuk legalább mi, s ítéljen az olvasó! — csakhogyan tévedett felhozott példáiban.

Pestynek első állítása, hogy: »1259-ben Baas mester, kir. ételfogó és trencsénymegyei főispán: — Bogomér, Fonch fia pedig trencsényi várispán.« Az oklevél, melyen ez állítás alapszik, IV. Bélának 1259-ben kelt adománylevele,¹⁾ mely szerint Premyzl és testvére Nosk, trencsényi várjobbágyok — *jobagiones castri Trynchiniensis* — eleve Bogomér trencsényi várispán — *comite eiusdem castri*, — később pedig a király veje, Boryslaus (Boliszló) alatt a morvák ellen vitézül harczoltak, sőt Nosk a csatában el is esett. Ez érdemekért a király Premyzlt és Nosk fiait meg-nemesíté, Dulow földdel megajándékozta: »*In quam possessionem — úgy mond a király — per fidelem nostrum Benedictum magistrum Tavarnicorum karissime consortis nostre et comitem castri superius nominati filium Fonch eos introduci jussimus.*«²⁾ Ezt a helyet Pesty úgy érti, hogy Benedek tárnokmester és Bogomér, Fonch fia, ki itt várispánnak — *comes castri* — neveztetik, végezték volna a beiktatást, a genitivusban levő »*nominati*« melléknevet az accusativusban levő »*comitem*« és »*filium*«-ra vonatkoztatván³⁾, holott az a »*castri*«-hoz tartozik, és a fennírt latin szöveg magyarul annyit tesz, hogy: Megparancsoltuk Benedeknek, kedves feleségünk tárnokmesterének és a feljebb nevezett vár — Trenchén — ispánjának, Fonch fiának, hogy őket e birtokba iktassa.« Benedek tehát, a tárnokmester, a trencsényi vár ispánja és Fonch fia, nem pedig Bogomér. De Pesty tovább is fűzi okoskodását, és mert egy 1259-iki Fejérnél töredekiesen közölt,⁴⁾ oklevélben Baas *magister tavarnicorum*, *comes de Trinchin* említetik: következteti, hogy ugyan abban az időben, melyben Bogomér helyesebben: Benedek, királynői tárnokmester volt várispán, Baas

¹⁾ Pesty i. h. 125. Az oklevél itt nem idéztetik, de kétségteljesül az, melyről az 511. lapon beszél, és mely a Hazai Okm. VI. 97. lapján jelent meg.

²⁾ Hazai Okm. VI. 98.

³⁾ Pesty i. h. 512. l.

⁴⁾ C. D. IV/2 484.

tárnokmester volt főispán, s olykép »világos, hogy a főispán és várispán közt különbséget kell tenni.«¹⁾ Ez okoskodás azonban meg nem áll, mert abból még, hogy bizonyos személyek egy év okmányában bizonyos hivatalban említettnek, még koránsem következik, hogy e hivatalokat ugyan abban az időben viselték, mint nem következik még abból például, hogy 1875-ben Bittó István és b. Wenkheim Béla voltak miniszterelnökök, hogy egy időben állottak a cabinet élén és ez időben Magyarországnak két miniszterelnöke volt, és még kevésbbé következik abból, hogy Baas tárnokmester »comes de Trinchin«-nek, Benedek tárnokmester pedig »comes castri superius nominati« azaz »Trinchiniensis«-nek nevezetik, külön-külön oklevelekben hogy két külön természetű hivalt viseltek volna.

Egy más esetet, melyben egyidőben van főispán és várispán, lát Pesty 1268. Somogyban, a mikor »Lőrincz Nádor somogyi főispán, — IPOCH comes castrensis = somogyi várispán.«²⁾ Nem akarom ismételni azt, mit ép most az ilyen egy évi hivataloskodásról mondtam; az illető oklevél bővebb magyarázatába sem bocsátkozom, melyet Pesty csak később, a somogyi várispánság tárgyalásánál idéz és nem is vizsgálom, lehet-e belőle azt következtetni, mint Pesty Frigyes következtet?: elég felemlítenem, hogy az oklevelet, melyet Pesty Fejér után használ³⁾ újra, javítva kiadta Wenzel, az országos levéltárban lévő Zsigmond király féle transumptumból és a szerint a kérdéses IPOCH, ki Berényben beiktatást eszközölt, nem comes castrensis — mi amúgy is szokatlan kifejezése volna a »comes castri«-nak — hanem comes seguestiensis, vagyis a szomszéd, a királyné birtokát képező Segesdnek ispánja volt, és így nagyon természetes, hogy a jelen esetben, midőn a királyné, IV. Béla neje, Mária, intézkedett, ő bizatott meg az intézkedésnek, az adománynak végrehajtásával.⁴⁾

Pesty további fejtegetésében a Váradi Regestrumból közöl

¹⁾ Pesty i. h. 512.

²⁾ Pesty i. h. 125. Az oklevelet e helytt nem idézi, hanem a somogyi várispánságnál, a 419. lapon.

³⁾ C. D. IV/3 462. l.

⁴⁾ Wenzel C. N. VIII. 193, az országos levéltárban a kérdéses okmány 644 dipl. l. szám alatt találhatik.

két esetet, melyek szerint — úgy véli — egy időben külön várispán, és külön megyei főispán lett volna. Ez eredményre azonban sajtószerű módon jut. Tudvalevőleg a Várad Regestrumnak 389 tétele nincs chronologiai rendbe szedve. Az esetek legnagyobb részében nincs év kitéve, s azok idejét csak más körülményekből, a legtöbb esetben pedig éppen nem vagyunk képesek meghatározni. Határozott évszámot csak kilencz esetben találunk, s előfordul mindössze hét év, úgymint: 1214, 1216, 1217, 1219, 1221, 1229, és 1235 ;¹⁾ de ezek sem következnek sorban, hanem össze-vissza, például az 1. tétel 1219-ből, (nem mint Endlichernél van 1209.) a 29-ik 1217-ből, a 110-ik ismét 1219-ik évből való. Pesty már most úgy veszi, hogy az oly tétel után, melyben évszám van, következő tételek mind e megelőző év alá tartoznak, mindaddig, míg egy másik évszám nem következik, s ebből következteti, hogy mert a 374. szám alatt 1214. évszám van: a 375. tételnek is — melyben Smaragdus szolnoki ispán ítél, — ez évre kell esni; minthogy pedig — folytatja okoskodását — 1214-ben Gyula vajda a szolnoki főispán: a »judice Smaragdo comite de Zounuc«-nak várispánnak kell lenni.²⁾ Ez okoskodásnak nagy hibája azonban az, hogy épenséggel nincs szükségképi ok azt hinnünk, hogy a 375-ik tételszám alatti esemény 1214-ben történt, mert történetelt az és valószínűleg történt is: 1205, vagy 1206-ban, midőn Smaragdus országbíró volt szolnoki ispán, és a ki ítél, éppen az országbíró lehetett; mert például, a 379. tételszámú ügyben Bánk comes palatinus et Posoniensis ítél. Pesty elmélete szerint tehát — minthogy a 374. tétel alatt említett 1214. óta újabb évszám elő nem fordul — ezt az eseményt is 1214-re kellene tennünk, pedig tudjuk, hogy Bánk nádorsága 1213-ban véget ért, sőt — úgy okoskodva a nádorokra mint a »főispánok« és »várispánok«-ra nézve, — azt kellene következtetnünk, hogy 1214-ben Gyula és Bánk, egyidejűleg, mindketten voltak nádor ispánok. Pestynek ez egészen önkényes elmélete ellen szól

¹⁾ Vajda Gyula, a várad Regestrum 8. l., mely lelkiismeretesen készült művecske ily kérdésekben nagy könnyedséggel szolgál.

²⁾ Pesty i. h. 125; szabadságot vettem magamnak okoskodását kissé bővebben kifejteni, mint ő maga tette, hogy az olvasó, ki csak a jelen cikket olvassa és nem egész munkáját mégis szintén teljesen megérthesse.

egyébiránt még az a körülmény is, hogy a 361. tételszámban említettik 1221-ik év; 362-től 367-ig bezárólag nincs évszám; 368-ban pedig ismét az 1221. év fordul elő, minek nem volna értelme, ha a 361. tételszám után következő, évszám nélküli események, mindaddig míg más évszám kitéve nincs, ez 1221-iki év alá tartoznának.

Ezekből látszik, mit kell tartanunk Pesty további okoskodásáról is, hogy: »1235. Dénes nádor szolnoki főispán — Smaragd várispán: *Judice Smaragdo comite eiusdem castris*«, ¹⁾ mert egyedüli alapja, hogy a 136. tétel alatt az 1235-ik év említettik, és a 148-ik, a melyben Smaragdus előfordúl, más évszám nincs; s e nyomon következetesen haladva, ez évre még két szolnoki »várispánt« talál, Comat (143. §.) és Kristofort. (176. §.) E tény, bár a váradi Regestrumból nem következik, magában véve nem volna lehetetlen, bár úgy hiszem, természetesebb volna feltenni, hogy ez ispánok, ha már II. Endre király idejében éltek, 1207—1213., 1215—1219., 1222—1226., 1229., 1231—1233-ban hivataloskodtak, mely évekre Pesty, »Eltűnt vármegyéi«-ben nem bírt szolnoki főispánt felfedezni²⁾: de már nem lehetséges, pedig felvett elméletéből következetesen folyna, mert a 136. tételtől idáig más évszám elő nem fordul, hogy a 160. tételszám alatt ítélő Miklós nádor szintén 1235-ben volt nádorispán, midőn ilyenű nádorral II. Endre idejében csak 1205-ben, 1213—1215., és 1218—1222-ben találkozunk, és azután többé nem 1249-ig, IV. Béla koráig.³⁾

Nagy fontosságot tulajdonít Pesty V. István amaz okmányának, melyben a szerémmegyei Feketewnép nevű birtokban a Guthkeled nemzetségbeli Chepan fiait megerősíti, jöllehet azt régebben Roland bán, és most a király koronázása után, a szerémi vártól elidegenített javak visszaszerzésére kiküldött Pál

¹⁾ Pesty i. h. 125.

²⁾ Pesty, A régi eltűnt vármegyék I. 108. E nagy szorgalommal összeállított jegyzéket azonban kiegészíthetjük még azzal, hogy már 1134. körül találjuk Euzidinus-t (C. D. II. 486., de jobban Tkalčičnál Mon. Eccl. Zagrabiensis I. 1.) és 1161. Fulcot, Kukuljevič, Cod. Dipl. D. Cr. Sl. II. 71.

³⁾ Frankl, a nádor és országbírói hivatal 156. l.

mester, bácsi nagyprépost, a szerémi vár tartózéakai közé írták. Tette pedig azt a király azért, mert Pál bán, bácsi és szerémi ispán (comes Bachiensis et Syrmienensis) és e várnak jobbágyai, úgymint: Benke hadnagy, András, Ágoston fia, Imre várnagy és más társaik határozottan kijelenték, hogy a kérdéses föld a Chepanfiaknak ősi birtoka, mely sohasem tartozott, sem tényleg, sem jogilag a szerémi várhoz.¹⁾ Ha már a comesek minőségét vizsgáljuk: önkénytelenül felmerül a kérdés: miféle ispán, »vár«- vagy »megyei« ispán volt az a Pál bán, ki a várjobbágyok élén, a vár birtokait illető kérdésben döntő fontossággal nyilatkozik? s erre a legtermészetesebb felelet, hogy az, vagy az is, mit a Botka-féle elmélet hívei »várispánnak« neveznek. Ha Pesty ezzel ellenkezőleg Pál bánban mégis »főispánt« vagyis »megyei ispánt« lát: a felett lehet vitatkozni, mert az oklevél *maga* teljes bizonyossággal nem dönti el a kérdést; de ha továbbá azt is mondja, hogy a király, a birtokot a Guthkeled Chepán fiainak odaítélvén: »az *ellenvéleményes* várispánnak és várjobbágyoknak örök hallgatást parancsolt« ennek már az oklevél világos szavai is ellentmondanak; mert ezek szerint a király helybenhagyván és megerősítvén a Chepanfiak, birtoklását: »a szerémi vár jobbágyainak és ispánjának, a ki *időnként lenni foy*«, parancsolt örökös hallgatást »Comiti et jobbagonibus castri Sirmiensis, *quicunque fuerit* pro tempore, silentium perpetuum imponentes.« Az oklevél tehát sem a múlt, sem a jelenre nézve nem tartalmaz különben is szükség-telen intézkedést, mert hisz a várjobbágyok és a szerémi ispán határozottan elismerték a Chepanfiak jogát: hanem a jövőre, nem is bizonyos személyre, hanem minden jövődő ispánra nézve tesz mindenkép szükséges és hasontárgy peres okmányokban szokásos kijelentést. Nem is fordúl elő az oklevélben a Pál bánna »ellenvéleményes várispán és várjobbágyok«, ki Feketew-népet; »vár földnek kijelenti és ügyvesztes lesz«, s ez »ellenkező véleményű két férfi« lételet még abból sem tudom következtetni, hogy az actualis ispán: »comes Syrmienensis«-nek nevezetik, a jövődőbelire nézve pedig, ki a várjobbágyokkal egyetemesen említettik: a comiti et jobbagonibus castri Sirmiensis, kifejezés használtatik.

¹⁾ Cod. Dipl. VI/2. 393., 396.

Az egyidejű »várispán« és »főispán«-ra vonatkozik még Pestynek az az állítása, hogy 1234-ben egy Simon volt győri várispán, és ettől különbözött a Simon Latinus, a nagy-mártoni grófnak ősi, ki egyidejűleg győri főispán volt. Kiindulási pontja egy 1234-iki oklevél, melynek tanúsága szerint, a szentmártoni apát két bíró-társával az eladományozott várföldek visszaszerzésére levén kiküldve (*judices perpetuitatum*) előtte megjelentek: Simon comes jaurinensis, Jacobus curialis comes eiusdem et Egidius *jobagiones castri Jaurinensis*«, és beperelték a bakonybeli apátot bizonyos föld miatt.¹⁾ »Az ítélet« — úgy mond Pesty — »többes számban várjobbágyokról szól, tehát nem egyedül Egidiust érte. Az itt említett Simon tehát nem főispán, hanem várjobbágy és tisztsége szerint várispán.«²⁾ De nekünk kétségünk van arra nézve, hogy a »jobagiones« szó, többes számban, Simonra is vonatkozik? Egidius előtt még ott van Jakab, a comes curialis, kik között feles számmal találni várjobbágyokat: a többes szám tehát, lehet, miatta és Egidius miatt használtatik, anélkül, hogy azt Simon comesre is kellene vonatkoztatnunk. Es csakugyan az oklevél további folyamában külön is említettik az ispán a várjobbágyoktól ilyen formán: »Simonem comitem Jaurinensem, Jacobum et Egidium et ceteros jobagiones eiusdem castri«, vagy még világosabban: »comes Jaurinensis et jobagiones castri eiusdem.« Azt azonban kétséggel elismerem, hogy az itt érintett Simon comes, ki a várjobbágyok élén keres, várispán volt, csakhogy 1234-ben Simon Latinus is győri várispán volt, mint ama, jegyzetben Pesty által is idézett, oklevélből kitűnik, melynek záradékában: »Simone Latino geuriensi . . . et aliis quam plurimis aliorum castrorum comitibus existentibus« szavakat olvasunk. Alig lehet tehát többé kétségünk, hogy a két oklevélnek, Simon nevű győri ispánja egy és ugyanaz a személy, s ennél fogva talán több joggal, mint Pesty megfordíthatjuk az okoskodást és mondhatjuk: mert a bakonybéli apát elleni perben Simon Latinus, az arragoniai nemes szerepel, a jobbagiones castri szót nem lehet reá érteni. Az a megjegyzése Pestynek, hogy Simon lati-

1) Wenzel, I. 331.

2) Pesty, i. h. 127.

nusról fel nem lehet tenni, »hogy a pannonhalmi apát bíróságához utasított volna«¹⁾ azt hiszem csak a pernek nem helyes felfogásán, sőt félreismerésén alapszik s ennek kimutatására talán nem is szükséges az »örökségek« visszaszerzésére kiküldött specialis bíróságoknak fontos szerepét fejtegetnem, II. Endre és IV. Béla korában; elég azt kiemelnem, hogy Simon ispán, mint felperes lép fel, hogy az alperes: egyházi férfiú, apát, tehát abban az időben, nagyobb, tekintélyesebb ember bármely világi főúrnál és mégis aláveti magát e bíróságnak: az tehát nem derogált, nem derogálhatott a győri »ispán« vagy »főispán«-nak sem.

PAULER GYULA.

¹⁾ Pesty, i. h.

NÁPOLYI LÁSZLÓ TRÓNKÖVETELÉSE ÉS VELENCZE.

(Monumenta Spectantia Historiam Slavorum Meridionalium IV. és V. kt.)

MÁSODIK KÖZLEMÉNY.

A Velenczébe küldött követségnek az volt a feladata, megtudni, mily állást fogna az László föllépésével szemben elfoglalni. Semleges lesz-e? vagy kész bizonyos föltételek alatt vele szövethetkezni? vagy pedig Zsigmondot fogja-e támogatni? László követeinek előterjesztései két ajánlatból álltak, a melyeket a velencei tanács december 8-ikán vett tárgyalás alá. Az egyik oda irányult, hogy a két hatalmasság között »jó egyezség és liga« hozassék létre. Miután pedig erre legelőször is az szükséges, hogy »minden anyag eltávolíttassék, a mi köztük viszálynak és ellenségeskedésnek oka lehet«, kész volt a nápolyi követség előterjesztésének második része is, a mely arra volt kigondolva, hogy Velence az elsőnek elfogadására hajlandóbbá tétessék. Följánlották ugyanis Corfú szigete ügyének, a melyet már ismerünk, rendezését. Olykép okoskodott ugyanis László, a ki mindig igen sokat tartott »magyar királyságára«, a ki gyakorta emlegeté, hogy ő magyar, s hogy épen azért kapta az »inkább magyar, mint latin vagy olasz« László nevet,¹⁾ mely hasznos volna e szigetre való lemondással megnyerni a velenceiek támogatását a magyar korona iránti terveihez.

Velence máskép fogta fel a dolgot. A köztársaság férfiai szemében, mint már följebb említők, a legnagyobb képzellhető veszedelem az volt: Magyarországnak és Nápolynak egy kézben egyesítése. Ezért távol volt tőlök bármely tervnek segélyezése, a mely azt volt hivatva eszközölni. De Lászlónak föllépésétől meszsze volt még Magyarország megszerzése, az nem képezett oly

¹⁾ Ezt írja László a velencei herceget koronázásáról tudósító levelében. Monumenta Slavorum Meridionalium. IV. 479.

közvetlen veszélyt, mint Mária fogsága, az pedig semmiesetre sem volt ellenökre, felhasználni a jelen alkalmat arra, hogy Corfú tényleges birtokosaiból annak az előbbi birtokos által is elismert jogszerű birtokosaivá legyenek. E szerint volt tehát a felelet. A szövetekezést visszaútasíták, de csak mint fölöslegest, »miután köztük semmi ok sincs haragra és rosszakaratra, s ők, valamint atyja tisztességének és jó állapotának mindenkor kiváló előmozdítói valának, ugyanazok most László király irányában s azok is törekednek maradni.« Ellenben készeknek nyilatkoztak meghallgatni a követeket, ha kellő felhatalmazással vannak ellátva Corfú iránt, bár kijelenték, hogy ők azt teljes joggal bíráják s nem találják annak birtoklásában semmi okot a vizzályra.¹⁾ László, úgy látszik, nem tartá ezt az eredményt elégségesnek. Ő Corfúért nem annyira pénzt, mint inkább szövetséget kívánt, s miután úgy látta, hogy arra nem sok a kilátás, hagyta a dolgot egyelőre pihenni, várván: milyen lesz a viszony Zsigmond és Velence között, mire ő befejezi fegyverkezését.

Velence legjobbnak látta egyelőre teljes semlegességben maradni, hogy a szükséghez képest foglalhasson akár egyik, akár másik fél mellett állást. E politika nem engedte a Nápolylyal való szövetséget meg, de azt sem, hogy meghallgassa azon dalmát városokat, a melyek a Zsigmond és László közti ingadozó állapotok elől készek lettek volna addigi hagyományaik fölládozásával, — a dalmát városok mindig igen szerették a magyar kormányt, a mely azon volt, hogy kereskedelmi jelentőségüket növelje, míg Velence azt csonkítani törekedett, — magukat annak védelme alá adni. Erre az első példát Spalato szolgáltatta. Ennek követei mindjárt az ősz kezdetén megjelentek Velenczében s előterjesztettek bizonyos pontokat, a melyek föltétele alatt készek volnának magukat a köztársaság védelme alá vetni s annak hatalmát elfogadni. A köztársaság, október 1-jén tartott tanácsülésének határozata szerint, azt a választ adta, hogy köszönettel fogadja Spalato jó szándékát és hűsége ilyes tanúságát, de minden jó indulata mellett, a mi bőséges kifejezést nyer a válaszban, sem állhat arra rá bizonyos helyes és észszerű okokból, kéri tehát őket, hogy tekintsék ezért a köztársaságot kimentettnek.²⁾ De a spalatóiak ajánlkozása jóval megelőzvéen László követ-küldését — mondhatná valaki — nem szolgáltathat bizonyítékot Velence ez idő szerint való gondolkozására. De László követivel egyidejűleg jártak Velenczében Jadrának is a követei. A velenceiek nagy örömmel fogadták az öt előkelőbből álló követséget, minde-

1) U. a. IV. 449.

2) U. a. IV. 438.

niknek megadták a velencei polgári címet, mindegyiket fölveték a nagy tanács tagjai közé és éltök fogytáig évdíjat rendeltek nekik. Kifejezték köszönetüket a felett, hogy a jadraiak félretettek minden kétséget, személyöket, vagyonukat fenyegető veszedelmet, csak hogy szíves és készséges indulatukat tanusíthassák, s kijelenték, hogy ők a leghálátlanabb emberek volnának, ha arról megfélemleneznének. S ez öröm nem is volt hazudott, hisz ugyanazon Jadrának követei voltak, a mely annyiszor kitette magát a legnagyobb veszedelemnek, csakhogy Velence hatalma alól menekülhessen.¹⁾ Mindazonáltal ez sem indítá őket arra, hogy Zsigmond ellen valamit tegyenek s például Lászlónak szövetségi ajánlatát elfogadják Dalmácia átengedésének föltétele alatt. Ok nem akarták, bár Dalmáciának árán sem, megengedni, hogy László Magyarország királyává legyen, nem is kívánták, hogy a polgárság az önkéntes csatlakozás czímén föltételeket szabhasson,²⁾ ők mindezek nélkül szerették volna Dalmáciát megszerezni és pedig úgy, hogy maga a magyar király engedje azt át nekik. Ezt a választ adák tehát a követeknek: Velence azt akarja, hogy Jadrának visszatérte a velencei hatalom alá ne kárával és károsodásával, hanem hasznával és gyarapodásával essék mind a városnak, mind lakóinak. Ez pedig csak úgy eshetik meg, ha Zsigmond király azt háború nélkül engedi át. Ez okból nem fogadhatja el a hódolatot, hanem abba egyezik, hogy küldjenek a jadraiak két követet a magyar királyhoz, a kik neki előterjeszsek, mily helyzetben van Dalmácia és mennyi veszélynek lesz László részéről kitéve. Ellenben, ha Zsigmond átengedi Jadrát a köztársaságnak, úgy ez teljes erejéből ellen fog szegülni Lászlónak a tengeren való átkelésének, valamint Dalmáciába való befogadtatásának, a mely esetben képtelen lesz kárt tenni Magyarországnak.³⁾

Velenczének tehát az volt a terve, a Lászlóval való alkudozás segítségével megszerezni Corfú birtokának teljes jogát, a Zsigmondnak Nápoly elleni segítése árán pedig Jadrát. Arra is

¹⁾ Jadra nyolcz ízben szakadt el Velenczétől, L. Marino Samudo: »Vite dei duchi di Venezia.« Muratorinál *Scriptores Rerum Italicarum* XXII. 842.

²⁾ Mennyire nem szerették a velenceiek, ha a nekik hódoló városok azt önkéntesnek s úgy természetesen föltételesnek kívánták föltüntetni, kitént később Sebenico meghódolásánál, mikor a város mindig önkéntes csatlakozásról beszélt, a köztársaság pedig László királytól vett jogára hivatkozott. *Monumenta Slavorum Meridionalium*: VI. 288. Lucius. 426.

³⁾ U. a. IV. 442.

gondoltak, hogy az egész ügy ne lássék tőlök kiindúlnak. A jadraí követek azt ajánlották, hogy a köztársaság hozza ezt javaslatba: a velenceiek azt nyilatkoztatták ki, hogy ezzel kihívják a magyarok féltékenységét s csak egyébként voltak követet küldendők, a ki »esetleg« ezen ügyben is el járt volna. Csak arra adtak meghatalmazást, hogy a jadraíak Dalmáciának védelmét Velenceze nevében ígérhessék meg. — Mennyire meg volt Velenczében is gyökeresedve a nézet Magyarországnak Jadrá felett való felsőségéről, érdekes tanúságot tesz arról az, hogy a velencei tanács előtt forgó egyik javaslat különösen biztosítani is kívánta a magyar kormányt az iránt, hogy Velenceze továbbra is épségben hagyja Magyarországnak jogát a jadraí harminczadra, melyet t. i. még a városnak Velenczéhez tartozása idejében is gyakorlott.

Elmentek-e a jadraí követek Zsigmondhoz, előadni neki, hogy az a legbölcsebb, ha városukról lemond, nem tudjuk. Úgy látszik azonban, nem találták tanácsosnak a megjelenést a körösudvarhelyi dráma rendezőjénél, annak legalább nincs semmi nyoma, hogy az Zsigmond és Velenceze között jegyzékváltásra szolgáltatott volna alkalmat, a mi pedig különben aligha maradt volna el.

Zsigmond különben ez idő szerint levelezést folytatott a köztársasággal. Deczember 12-én (1401) írt levelet a velencei herceghez, a mely tanúbizonysága annak, hogy semmi tudomása nem volt nápolyi Lászlónak Velenceze megnyerésére irányuló törekvéseiről. Ebben ugyanis csak értesíté a fogságtól történt kiszabadulásáról s arra kéri: ne nyújtson segítséget bátyja Venzel ellen a nem régiben megválasztott Róbert német királynak,¹⁾ a ki t. i. Velenczétől akart hajókat kibérelni, hogy vízi úton Rómába mehessen s ott császárrá koronáztathassa magát. A köztársaság tanácsa márczius 13-ikán vette a levelet tárgyalás alá. Nem tetszett az, mert Róbert király dolgában nem akartak színt vállalni s azon nézetőknek adtak kifejezést, hogy az nincs a király szíve szerint, mindazáltal elhatározták, hogy írni fognak neki »miután kereskedők s azon vidékről jövő levelek és követek által teljesen igazolva van a hír a király kiszabadulásáról és a kormányra visszahelyezéséről, az pedig csak hasznos lehet, ha kiszabadulásáról és visszahelyezéséről írunk neki, csak hogy nem azon formában, a melyből kitűnnék, hogy levelét megkaptuk és arra válaszolunk, hanem a mely azt tanúsítaná, hogy örvendünk az ő

¹⁾ Monumenta Slavorum Meridionalium IV. 450. és 454. V. ő. Horváth Magyarország történelme II. 423.

tudomásunkra jutott sikerén és tanúsítaná, hogy ez iránt írtunk már neki.«

E szerint tehát a levél vételének eltagadásával s állítólag írt levelökre hivatkozással ekkép állapíták meg a magyar királyhoz intézendő levél szövegét: »Valamint előbb, midőn Felsőged fogságáról és személye ellen elkövetett egyéb dolgokról értesültünk, mint tisztességének és jó állapotának buzgó hívei és legjobb barátai igen nagy szomorúságot és fájdalmat éreztünk, azonképen el voltunk örömmel telve, lelkünk pedig megvígasztalódott, midőn fülünkbe jutott, hogy Felsőged ismét előbbi szabadságához jutott és Magyarországa visszahelyeztetett, mely érzelmünket Felsőged akkor küldött levelünkből bővebben megérthette. Miután ama hírek az óta az azon vidékről jött követek és kereskedők, valamint különbözőkhöz intézett levelek által is igazoltattak, isten bizon szíves vígasztalást és örömet éreztünk, amint azt a barátság igaz törvénye és a kezeség valódi tartozása kívánja, s a mint arról Felsőged számos és különböző, el nem hazudható tetteinkből nyilván tudomást és értesülést nyerhetett, hogy mi Felsőgedet mindenkor igen szerettük és neki, valamint koronájának és országának tehetségünkhöz képest mindenben készséggel szolgáltunk. Reméljük végre és biztosnak tartjuk, hogy a legfőbb király, a mindenek teremtője és mestere, az isten, a ki a királyok és fejedelmek tetteit felséges akaratához képest kormányozza és intézi, Felsőgedet azon kegyelemben fogja részesíteni, hogy országa s a róla bízott népek felett nyugalomban és békén intézkedhetik, azokat engedelmségben és hűségben a leghosszabb időig megtarthatja, a mi nekünk, a kik szerető és igaz lélekkel készek vagyunk tiszteletére és tetszése megnyerésére, a legnagyobb örömünkre fog szolgálni.«¹⁾

Zsigmond király úgy vette a dolgot, mintha az ő december 2-ikán kelt tudósítása csakugyan nem jutott volna el a köztársasághoz s április 16-iki levelében megköszönte, hogy biztos lehet Velence barátsága felől, annál inkább — úgy mond — mert a hír máskép beszél vala.²⁾ A Róbert féle olaszországi vállalat kudarcza után nem lévén ok e királytól félni, abban maradt e levéllel a Zsigmond és Velence közötti jegyzékváltás.

László ügye e közben Magyarországon jól haladt előre Bebek Imre vránai perjel fővezetése alatt. A dalmát városok kezdtek megnyugodni abban, hogy uralkodó változás leszen s Sebenico, mely 1402 április 10-ikén még Zsigmond királyt nevezi uralkodónak,³⁾ május 13-ikán már megerősített szabadságait

¹⁾ Monumenta Slavorum Meridionalium IV. 454. — ²⁾ U. a. IV. 461. — ³⁾ U. a. IV. 456.

László hívei Hervója vajda és János csettini meg klisszai gróf majd Osztója boszniai »király« által.¹⁾

Ugyan-e tájban két katalán hajó is megjelent László érdekében a dalmát vizeken, mire a velencei öböl-kapitány nem mulasztotta el hatóságát értesíteni az ügy állásáról (május 17—18). A köztársaság várakozó semlegességben kívánván maradni, azk adá annak útasításúl, hogy csak arra ügyeljen, mikép a katalát, hajók Velenczébe menő vagy onnét távozó hajóban ne tegyenek kárt: de egyébként bánjék jól velök.²⁾ Ugyan ezen rendeletet ismétlé a köztársaság kormánya az öböl-kapitánynak második fölterjesztésére, a mely már öt hadi hajóról tesz említést. Egyszermind a Corfúra vigyázást is lelkére köti.³⁾

Junius 17-kén kinevezte László Aldemarisus tengernagyot igen nagy, sőt mondhatni teljes hatalommal helyettesévé Magyar-, Dalmát-, Horvát- és Tótországba, hogy az a fölkelés ügyét, a mely eddig jóformán csak egyes főurak s a bosnyák király vezetése alatt állott, egységes, rendszeres vezetés alá vegye. Ez át is hajózott királya érdekében Dalmáciába.

László ügye mind közelebb s közelebb ért a nyilvános föllépéshez s miután oly kiváló súlyt fektetett Velence miként viselkedésére, másrészt mert a köztársaság hajói irányában barátságos eljárást parancsolt az övéinek s így némileg remélhetni vélte, hogy a szövetségre czélzó ajánlatok czúttal több sikerre számíthatnak: cz év nyarán újabb követséget küldött Velenczébe, a mely a tél elején elejtett fonalat fölvéve, ismét szövetséget ajánljon a köztársaságnak s újból indítványba hozza Corfú ügyének tisztázását.

A köztársaság tanácsa — az augusztus 3-iki gyűlésből — ismét a multkori választ adta a szövetségi ajánlatra s választát azzal kívánta megédesíteni, hogy arra hivatkozzék, hányszor köthetett volna Velence mind László, mind atyja Károly ellen szövetséget a francia és magyar királylyal és még sem cselekvé, legyen tehát teljesen nyugodt jóindulata felől. Corfúra nézve ismét kész volt a követek előterjesztéseit, a mennyiben kellő megbízással vannak ellátva, meghallgatni, s meghatalmazá a szűkebb tanácsot, hogy nehányat tagjai közül bizzon meg, a kik azon követekkel levén, azoktól tudják meg, a mennyire lehetséges, a király terveit és szándokát ez iránt. Ugyane gyűlés arra is felelt, hogy a nápolyi követek arról értesíték a köztársaságot, mikép királyuk oly parancsot adott a dalmát vizekben működő hajóinak, hogy a velenceieknek, ha ezeknek szükségök van reájok, mindenben engedelmeskedjenek és parancsolatukra készek legyenek, azt remélvén, hogy azok viszont a velenceiek által barátságos és testvéries

¹⁾ U. a. IV. 461. — ²⁾ U. a. IV. 463. — ³⁾ U. a. IV. 467.

bánásban fognak részesülni. A köztársaság kifejezte köszönetét ez útasításért — mint őszinte barátság jeléért — hozzá tevén, hogy nem kételkedik annak érvényesülése felett, mivel részéről is oly útasítást adott ki, mely szerint a nápolyi hajók a velencei helyeken s a velencei hajók által ép úgy tekintessenek, mint az övéik.¹⁾

Velenceze elment annyira, a mennyire csak Zsigmond egyenes megsértése nélkül mehetett. László követei azonban abban a hitben voltak, vagy úgy tettek, mintha abban a hitben volnának, hogy Velenceze talán mégis hajlandó lenne a szövetségésre. A válasz átadásakor tehát viszont válaszolának, kijelentvén, hogy uruk ugyan igen örvend a velenceieknek a hajózás iránt tett intézkedéseinek, azonban azt szeretné tudni, mily állást fog a köztársaság az ő irányában elfoglalni, ha, a mint szándéka, háborút indít Dalmácia és Magyarország visszaszerzése érdekében, a melyeket ellenére »jogtalanul bitorolnak«, fogja-e őt abban akadályozni vagy inkább segedelemben és támogatásban részesíteni?

A köztársaság tanácsa másnap — augusztus 8-ikán — felelt a nápolyi követeknek. Elmondák, hogy tegnapi szavaikból eléggé megérthették az ő őszinte, barátságos indúlatukat, de a mint már mondták, több »tiszteletes és észszerű« okból nem köthetnek ligát.

Ugyanezen ülésből kapott a Corfù ügyében tanácskozó bizottság útasítást, a mely helyeselvén az alkuvás addigi menetelét, felhatalmazá a biztosokat arra, hogy a vásárt megköthetik, ajánlatukat apránként egész 20,000 aranyig emelhetvén a szigetnek teljes független birtoklása fejében.²⁾

Nagyjából tehát most is ott voltak, a hol akkor, midőn a múlt évben megszakíták az alkuvást. Most mégis hajlandó volt Nápoly azt tovább folytatni, a mire, mint látszik, két oka vala: először az, hogy e sziget árára is szüksége volt vállalatához, másodszor az, hogy így legalább egy időre sikerül maga iránt semlegességben megtartani Velenczét, a mi alatt alkalom nyílik lábának Dalmáciában megvetésére. A velencei küldöttek az alkuvás további folyamán felemelkedtek a 20,000 arany megajánlásáig, de László követei kijelentik nekik, hogy ők — útasításaik értelmében — 30,000-nél kevesebbrel nem érhetik be.

A helyzettel gyorsan tisztába jöttek s két nap múlva, azaz augusztus 10-ikén már ez képezte a velencei tanács értekezésének tárgyát. Két párt támadt most a tanácsban: megadják-e a 30,000-et, vagy pedig maradjanak meg a 20,000 mellett s útasítsák el László király ajánlatait. Az utóbbi pártnak ez volt okoskodása: »mindenki előtt nyilván legyen, hogy László abban fáradozik, hogy elégséges pénzt teremthessen elő, a melylyel ter-

1) U. a. IV. 468. — 2) U. a. IV. 469.

vét Magyarország és a dalmátok ellen végrehajthassa. De az is nyilván nagyon, mily kárunkra lehetne, ha Dalmácia az ő kezében volna s így nem áll érdekünkben, hogy a mi pénzünkkel jusszon hozzá, miután tehát jó indulatunkat a Corfú ügyében folytatott tárgyalással kellőképp kitüntettük, ne menjünk tovább, hanem csak annyit ajánljunk meg, hogy, ha négy hónap alatt jelentkeznek ez iránt, készek leszünk az alkut 20,000 aranyban megkötni.¹⁾

A másik párt ellenben másképp gondolkozott. Ez úgy találta, hogy Corfú teljes tulajdonának joga a 30,000 aranyat is megéri, kár volna tehát a jó alkalmat az egyezsége elszalasztani, bíztak abban is, hogy László föllépésétől igen messze van Magyarország megszerzése, nagyon valószínű, hogy nem lesz semmi sikere, ha pedig mutatkoznék, addig nekik is nyílt alkalmuk érdekeik megővésére lépéseket tenniök. E párt maradt túlsúlyban, a tanácsban ennek a véleménye fogadtatott el²⁾ s ennek alapján köttetett meg augusztus 16-ikán a szerződés.³⁾ Velence már is megnyerte 30,000 aranyon, László törekvéseit felhasználva, Corfúnak eddig csak kétes birtokát.

Ezzel megszakadt a két régóta alkudozó fél között az összeköttetés. Foglaltatott-e a Corfú iránt kötött — eddigelé ismeretlen — szerződésben valami határozottabb ígéret Velence semlegessége iránt vagy pedig ekkor is a jóindulatnak általános szavakban ígérese mellett maradtak: nem tudhatjuk, de az tény, hogy Velence összedugott kézzel nézte, mint erősödik az ország déli részén László király pártja s mint hódolnak meg neki rendre a dalmáciai városok, — ugyanazok a városok, a melyek a vizsályokat kikerülendők, nem régiben készek lettek volna magukat a köztársaság hatalma alá adni, sőt hogy az elégtelenség, támogatva Zsigmondnak azon hibája által is, hogy Albert osztrák herceget — habár az országgyűlés beleegyezését is kikérve — utódává nevezé ki, mind általánosabbá lett az országban.

Csak a következő év elején kezdett Velence ismét foglalkozni Magyarországgal s ennek sem a köztársaság volt az oka, hanem Zsigmond király. A velencei köztársaság ugyanis 1399-ig rendesen eleget tett azon 7000 arany évi adó fizetésének, a mely-

¹⁾ U. a. IV. 471. — ²⁾ U. a. 471.

³⁾ Marino Sanudo: Vita de' duchi de Venezia ed. Muratori *Scriptores rerum Italicarum* XXII. 793. — Lucius az ő dalmát történetében (*Liber V. Caput IV. ed. Schwantner III. 420.*) helyesen írja ugyan a napot, valamint az árat, az évet azonban — talán tollhibából — 1401-re teszi. Csodálhatni, hogy még a gondos Katona is átvette ezen hibás adatot (*Historia Critica XI. 525.*), a melyet pedig a már akkor közkézen forgott Marino Sanudo segítségével megigazíthat vala.

lyel a turini béke értelmében tartozott, azóta azonban, mintha nem is tartoznék azzal, fizetését rendre elmulasztá. ¹⁾ Zsigmond, a ki nem keveset tartott uralkodói méltóságára, kétségkívül régóta égett a vágytól e mulasztást számon kérni, kivált mivel ez még gyöngye oldalán: a zsebén is érintette, de nem akarván ellenségei számát V elenczével szaporítani, egy ideig hallgatott a dolog felől. Úgy látszik azonban, hogy már egészen veszélytelennek találta László törekvéseit, miután úgy tapasztalta, hogy annyi idő óta megkezdte dalmáciai működését a nélkül, hogy abból valami határozottabb dolog kerekedett volna, ezért 1403. ujév táján Guidoti Bertalan nevű követét Velencébe küldé, azon megbízással: követe a köztársaságon a már három éven át elmaradt adót s egyszersmind eszközölje ki, hogy az ez évi Sz.-István napon esedékes részt előlegezze.

Velence azonban e fizetést nem tulajdonképi hanyagságból mulasztotta el, hanem mivel a köztársaság jelentékenyebb emberei között azon győződés érlelődött meg, hogy elérkezett már az ideje annak, hogy Velence ezen bár csekély, de mégis lealázó adónak fizetését megszüntesse. Ez levén a velenceiek gondolkozása, természetesen csak kerülő feleleteket adhattak — nem levén a diplomáciai nyelvben szokásos az ily kifejezés, »miután nem hisszük, hogy Magyarországnak legyen elég ereje azt rajtunk megvenni, tehát nem is fogjuk azt tovább fizetni.« — A januárius 9-ikén tartott tanácsülés tehát nem is azzal a kérdéssel foglalkozott, igent mondjanak-e a követnek vagy nem-et, hanem, miként fejezzék ki az utóbbit. A tanács egyik része ily szövegezést javaslott: »A királyt rég óta országán kívül találjuk. Látjuk és érezzük, hogy országában nagy és különböző változások estek s ezért, valamint más ésszerű okokból, nem teljesíthetjük azon fizetést, a melyet a király tőlünk kíván.« A többség azonban nem találta ildomosnak ezt a kifejezést s a következőben állapodott meg: »néhány igaz és ésszerű okokból — úgy látjuk — nem felelhetünk a királynak hozzánk intézett kívánságára.«

Ezen alkalom azonban időszerűnek látszott arra, hogy a mi addig csak gondolatban, meggyőződésben volt meg, ez úttal teljes ünnepélyességgel határozattá emeltessék. »Egyszersmind végzésé lön, mondja a tanács üléseiről vezetett jegyzőkönyv, hogy a jelen határozat hozatala után, sem a fenemlített 21,000 aranyra menő összeg, sem más hasonló természetű, sem részben, sem egészben nem adható vagy ígérhető senkinek, hanemha a száz vagy még nagyobb számmal egybegyűlt tanács végzésére; ne is legyen efféle a tanács elé terjeszhető, ahogy az gyakran történt, ha ennél

¹⁾ Monumenta Slavorum Meridionalium IV. 420.

kevesebb számmal gyülekezett össze. S a ki mégis ily előterjesztést tenne — legyen az bármily rendű tagja a tanácsnak — vagy abba beleegyezni, ezer arany bírsággal büntetessék. S e büntetés fizetése alól ne legyen kegyelem, ne lehessen azt visszaajándékozni, elengedni, visszavonni, ne legyen arra semminemű fizetésbeli halasztás a fent kitett bírság súlya alatt. Így kell büntetést büntetésre kiszabni mindvégig, hogy a fentkitett szándékunk érvényesülhessen. ¹⁾

A velencei tanács ismert titoktartása mellett könnyen megeshetett, hogy az utóbbi határozat nem jutott Zsigmond követének tudomására, azonban követelésének oly egyes visszaütatása is kevésbé volt reá nézve épületes. Nem is mulasztá el urát értesíteni a dolgok mibenlétéről, a ki febr. 25-ikén újabb levelet intézett a köztársasághoz, a melyet ismét Guidoti nyújtott át. De ismét ugyanazon sikerrel, vagyis inkább sikertelenséggel. A márczius 26-kán tartott tanácsülésben határozattá vált, nem gondolva Zsigmond azon indoklásával, hogy mennyi kárára van neki ez eljárás, hogy megmaradnak az előbbi határozat mellett, írásban nem is válaszolnak, hanem magukhoz hívatják Guidotit s így adják neki tudtára, hogy »néhány igaz és ésszerű okokból nem felelhetnek a király megkeresésére.« ²⁾

Zsigmond még most sem akart, bár László pártja Dalmáciában erős szervezetre tett szert, ő maga pedig a külföldi ügyekbe volt bonyolódva s így semmi kényszerítő eszköz nem állott rendelkezésére, lemondani arról, hogy Velenczét rábírhassa az adó megadására. Újabb követet küldött tehát Velenczébe, de ismét szelid hangon írott levéllel, a melyben késznek nyilatkozik, ha ő valamiben hibázott, azt jóvátenni és kötelességét teljesíteni. A tanács április 26-án foglalkozott ez újabb követséggel s azt a választ állapította meg: Guidotinak válaszoltak úgy, a mint azt tisztességesnek és czélszerűnek találták. Magának a királynak írni nem találták alkalmasnak, mert biztosan tudják, hogy Guidoti a nélkül is értesítette azt feleletökről. De ha épen tőlök kívánja megtudni, értesítik, hogy néhány igaz és ésszerű okokból nem felelhetnek megkeresésére. — Ugyancsak elutasító feleletet adtak Zsigmond másik kérésére is, a mely oda irányult, hogy foglalja le a köztársaság azon összeget, a melyet az orleáni herczeg Józsa morvaországi örgróf — Zsigmond rokona, hol barátja, hol ellensége — részére az ez által neki eladott luxemburgi herczegség vételára fejében Velenczében letett s a melynek felvételére nincs jogositva, mert az nem őt, hanem Zsigmondot illeti. A köztársaság ugyanis azt válaszolá, hogy Velencze telje-

¹⁾ U. a. 473. — ²⁾ U. a. 475.

sen szabad állam, ily összeget tehát ott a hatóság tudta nélkül könnyen letéteményezhetnek, a minthogy annak nincs ily letétről tudomása. De még ha volna, sem állhatna a király szolgálatára, mert ott ily lefoglalás csak a bíróság útján eszközölhető.¹⁾

Tovább maga Zsigmond sem erőltette a dolgot. Érezte, hogy semmi kényszerítő eszköz fölött nem rendelkezik, arról pedig, hogy Velence csupa szerződés tiszteletből nem fog fizetni, az eddigiek is világos tanúságot tettek.

A helyzet meg olyan volt, hogy nem látszék lehetetlennek, mikép Zsigmond uralmának napjai meg vannak számlálva. December 27-ikén már ünnepélyes követség ment a dalmát városokból Nápolyba, hogy Lászlót fölhívja a magyar királyi szék elfoglalására, február 4-ikén megverték a lázadók Bessenyei Pált, Dalmácia és Horvátország helytartóját, a mely alkalommal maga a kormányzó is foglyúl esett. Április 4-ikén már országgyűlésfélét tartottak Zalatnokon, a mely szorosabb szervezetet adott az addig csak lazán összefüggött pártnak.

Ezután is folyton haladt a László ügye. A mi a szervezkedésből a zalatnoki gyűlésen nem történt meg, azt kipótolták a pozsegain, a mely május 24-ikén tartatott meg. Sokat pótolt Zsigmond könnyelműsége, a ki fogsága után teljesen a cseh és német koronák vadászatára adta magát, elannyira, hogy azóta mindössze alig töltött egy hónapot ide haza, azt a hónapot, a mikor Albert osztrák herceget a rendek által utódául elismertette. Ez a herceg pedig, a kit ugyanakkor helytartójává is kinevezett, semmit sem tőn megbízója érdekei védelmére. Úgy látszik, a nemzeti hatóságok nem voltak hajlandók az övét elismerni. Végre az is nagy előnyére vált Lászlónak, hogy a pápa, a ki addig csak suttymban segítette, most egészen nyiltan állást foglalt mellette s június 1-jén megbízta Acciajoli bíbornokot, hogy keresse fel »békeangyala« gyanánt Magyarországot — és igyekezzék minden erkölcsi és anyagi eszközökkel oda hatni, hogy László »visszanyerhesse« Magyarországot annak melléktartományaival és minden ahhoz tartozó jogokkal egyetemben, mint a melyek őt »megilletik«. Joga volt a követnek mindezek biztosabb eszközöl-

¹⁾ Monumenta Slavorum Meridionalium IV. 477. — Aschbach »Geschichte Kaiser Sigmunds« című munkájában, Pelzel »Geschichte König Wenceslaus«-ára hivatkozva, azt mondja, hogy Venczel király csak 1403. december 12-ikén adott Józsnak engedélyt a luxembourgi hercezség elidegenítésére. Ott tehát csak utólagos jóváhagyásról lehet szó.

hetése céljából búcsút osztogatni, kiközösítés alúl föloldani, eretnekeket és az avignoni pápa híveit fölmenteni.¹⁾

Vilmos osztrák herczeggel is befejeződtek az alkuvások annak Jankával való házassága iránt.

László június 26-ikán adta meg az engedélyt e házasság ügyében Bécsben tárgyaló követeinek — Minutelli Marinónak, Palizsnay Lorádnak és Rákóczy Istvánnak, a Lőkös fiának, hogy az általok addig megállapított alapon megköthetik a házassági szerződést, a mely augusztus 23-ikán csakugyan meg is kötöttetett.²⁾ Ilyképen el levén minden készítve, László július 16-ikán elvitorlázott Viestiből³⁾ — azon reménnyel, hogy rövid időn eljut a magyar trónra, a mely után annyit sovárgott.

Ugy látszik, nagy híre volt Velenczében annak, hogy László csak készül Magyarország ellen, de soha sem ér el, legalább ezen hitből magyarázható, hogy Velenczében oly óriási feltűnést idézett a hír elő, hogy László csakugyan megindult Magyarországra. A július 28-ikán tartott tanácsülés már ezen kérdéssel foglalkozék és pedig a javaslatokból ítélve, általános volt az izgatottság, oly nagy a meglepetés, hogy a Velence történetében annyira kivételes eseménynek vagyunk tanúi, mikor az egyik és pedig igen tekintélyes párt — magának a dogének vezérlete alatt — oly indítvánnyal állott elő, a mely a köztársaságot könnyen kivethette volna az általa oly sikeresen fentartott, mindkét részre jó képet mutató semlegességéből. Az indítvány a következőkép hangzik: »Miután szükséges, hogy tekintettel legyünk uraságunk (signoria, dominatio nostra, e czímeken szokta magát nevezni a velencei köztársaság) tisztességére és állapotára, megnyervén barátokul azon fejedelmeket és urakat, a kik hatalmasok, különösen pedig azokat, a kik velünk szomszédosak, és fentartatván velök a jóbaráti és testvéri viszonyt; miután továbbá nyilván-

¹⁾ Theiner: Vetera Monumenta historiam Hungaricam sacram illustrantia. II. k. 172. s. kk.

²⁾ A cs. és k. állami és házi levéltárból közli Lichnovsky »Geschichte des Hauses Habsburg« című munkája V. kötetéhez mellékelt regesták között az 541. sz. a. — Munkája IV. kötetéhez mellékelt származási táblában ellenben hibásan 1400-ra teszi e házasság megkötését. Az 1403-ik évben úgy látszik megtörtént a házasság, Ruimo legalább az ő Annaleseiben ez évhez írja »Al detto anno andò al duca di Osterlich la Regina Giovanna II.« (ed. Muratori Scriptorum Rer. Ital. XXIII. 224.), de a hozomány és ellenhozományra vonatkozó kérdések még 1405-ben is tárgyaltattak. (L. Lichnovsky azon kötetében a 705. és 707-ik regestát.)

³⁾ Raimo: Annales ed. Muratori Scriptorum Rerum. Ital. XXIII. 224.

való, hogy László Apulia (Nápoly) felséges királya a dalmát részekbe megyen, a melyek neki alávetvék és engedelmeskednek, azon szándékkal, hogy Magyarországot elfoglalja és annak birtokába lépjen, szükséges tehát, tekintetbe vévén a mi kézzel fogható érdekünket iránta, a ki most már mindkét tengerpartnak ura, jóindulatot és szeretetet tanúsítanunk és őt sokféle okokból és tekintetekből barátunkúl megtartanunk. Ez okokból tehát javasoltatik, küldjünk három főkövetet Dalmáczíába, a kik a mondott felséges király színe előtt megjelenvén, őt uraságunk nevében üdvözöljék oly módon, a mint azt részökre az e czélből kiküldendő bizottság megállapítani fogja.« (Ezután áttér az indítvány a követség gazdasági ügyeire, hány szolgát vigyenek magukkal, mennyibe kerüljön a vállalat stb.)

A másik párt e javaslatot elhamarkodottnak tekinté. »Még nem tudjuk, mondják, mikép fog kiütni a dolog, bemegy-e a király most Magyarországba, vagy nem, megkoronáztatja-e magát Jadrában, vagy pedig csak az országban (azaz annak belsejében), a mint azt eddig valamennyi király tette, mindezek pedig oly jelentőséggel és súlylyal bírnak, s oly annyira tekintetbe veendő, hogy a párt szükségesnek tartja, hogy némi várakozással legyenek s csak akkor határozzanak ezen, roppant következményeket maga után vonható ügyben, ha jobban meggyőződtek a helyzet mibenlétéről.« Velence most is eltalálta a helyes utat, az utóbbi javaslatot emelvén határozattá.¹⁾

SZALAY JÓZSEF.

¹⁾ Monumenta Slav. Merid. 478. — Bonfinius szerint DIII. LII. ed. 1744. 299. l. Velence »pecuniis et navibus« segítette Lászlót. Főntebb láttuk, hogy László ugyan folyton ostromolta a köztársaságot a szövetségért, de azzal mindannyiszor elutasított. Az utóbbi határozat pedig arról tesz tanúságot, hogy Velence még a királyúl tisztelése iránt tett indítványt is elvetette. Az egész segítség tehát nem állott egyébből, mint a mit mai nap »jóakarató semlegesség«-nek nevezünk. Miután pedig a nem kötött szövetségnek, a nem szolgáltatott segélynek díja nem lehet, hamis a dolog természete szerint Darunek azon állítása, hogy László átkelése előtt szerződésileg kötelezte magát Jadra átengedésére. (Botzenhal-féle átdolgozás II. 3.)

KÜLÖNFÉLÉK.

A NAPTÁR-JAVÍTÁS TÖRTÉNETÉHEZ

300-ados évfordulója alkalmából.¹⁾

A kassai levéltárból újabban napfényre került néhány levél feljegyzésre méltó adatokat szolgáltat a naptár-javítás történetéhez hazánkban.

A XIII. Gergely pápa által 1582-ben megindított naptár-javítás, a mint tudjuk, némely országokban nagy ellenzésre talált. Így hazánkban is. Nem is lehet felette csodálkoznunk, nagyrészt magából a dolog természetéből következett.

A nép zöme conservatív természetű: szívósan ragaszkodik a megszokott intézményekhez. A legtöbb embernek nem fért a fejébe, mire való az, hogy tíz napot átugorjanak az időszámításban; a legtöbben nem tudtak megbarátkozni a gondolattal, hogy okt. 4-én este nyugalomra térve, másnap 15-ére virradjanak.

De emellett az általános (legalább a köznépnél általános) s az emberi természetben rejlő idegenkedés mellett egyéb okok is közreműködtek az új naptár ellen indított szó- és tollharczban. Sokan vallásos kérdést csináltak belőle. A protestánsoknál könnyen felébredt a bizalmatlanság s nyílt homlokot formáltak ellene már csak azért is, mert a pápától indult ki.

A felekezeti elkülönzés az új naptárral szemben legélesebben nyilvánult a német birodalomban, a catholicus rendek elfogadták még 1583-ban, míg a protestánsok (több meghíúsult kiegyezési kísérlet után) csak 1699-ben határozták el magukat a *javított naptár* életbeléptetésére, de még akkor is a hűsvétot másként számították, a mi eltérésekre szolgált alapul; csakis 1775-ben II. Frigyes közbenjárására fogadták el véglegesen az új naptárt.

Magyarországon szerencsére nem nőtte ki magát ily határozott vallásos kérdéssé az új naptár ügye; bár tagadhatatlan, hogy

¹⁾ Közleményünk összeesik a naptár-javításnak nemcsak 300-ados évfordulójával, de mintegy a napjával is, a mennyiben épen *okt. 15-ére* történt az ugrás okt. 4-éről a 10 nap kihagyásával.

nálunk is a protestáns rendek, városok és testületek voltak azok, melyek a legerélyesebben elleneztek. De nálunk mégis más, magasabb szempontok voltak az új naptár ellen irányult ellenzékeskedés fő-zászlóvivői. Rudolf egyszerűen királyi rendelet útján akarta életbeléptetni az új naptárt, kihirdetvén azt még 1583-ban nálunk is, mint Németországban. A közhangulat ez idő tájban, a sérelmi országgyűlések eme szomorú korszakában, úgyszólván nagyon éber s az ellenzékeskedés felé hajló volt az országban — s mi természetesebb, hogy ily fontos intézmény egyszerű rendelet útján való életbeléptetésében sérelmet láttak s a legtöbben siettek hangsúlyozni, hogy az az országgyűlés elé tartozik.

Erre példa Bártfa városának és Sáros vármegyének előttünk fekvő felelete az új naptárról szóló királyi rendeletre; míg Kassa városa nem késett ellenök protestálni s az új naptárt elfogadni.

Bártfa város tanácsa 1584. márcz. 8-án (az ó naptár szerint) kijelenti, hogy nem akarnak ugyan ellene szegülni a királyi rendeletnek, mint némelyek teszik, de mégis alázattal esedeznek, hogy engedjen ő felsége időt és halasztást, mint ahogy más tartományainak is engedett, legalább 2-3 esztendő, míg a köznép — mely az idő számítás változtatását nem egy könnyen veszi be nehéz fejébe s nehezen érti meg (»mit seinem groben Kopf«) — azzal megbarátkozik. Főképp azt sürgetik, hogy a király ne kényszerítse őket addig az új naptárt átvenni, mielőtt az ország rendei, a főurak és nemesek — kik között élniök s a kikkel érintkezniök kell — abba bele nem egyeznek. Könnyen átláthatja ő felsége, mily nagy zavar és egyenetlenkedés származnék abból, hogyha mások az ó naptárt — ők pedig az újat használnák.

Sáros vármegye is hasonló értelemben felelt 1584 márcz. 9-én. Feleletének lényege a következő:

Ő felsége ne kényszerítse *egyenként* a megyéket az új naptár elfogadására, hanem *határozzon a felett az egész országgal*, meghallgatván az egész ország véleményét. Midőn a csehek még annyira sem akarnak engedni, hogy ő felségének az ó naptár szerint kellett a karácsony Prágában megtartania s midőn még a birodalom sem fogadta el az új naptárt: ők nem akarják azt merészen megkísérteni, midőn a városok egyező szavazata is oda megy ki, hogy ők az ördögnek mesterkedését is látják benne s bár az újítás csekélységnek látszik, mégis nagy dolgokat rejt kebelében. Hiszen minden jövendőlése a prófétáknak, az apostoloknak, sőt magának Krisztusnak is téves, midőn a világ fennállásától 19000 évet számítanak. (!) Ezek az igaztalanságok megerősítik a Messiást még mindig váró s a Krisztusban való hitet gyalázó zsidóknak vakmerőségét s kételkedéseket a kijelentett Messiásról s a keresztyének hitéről. Krisztus parancsolja, hogy jól vigyázzunk s az ördög

leselkedéseit mintegy a tükörből szemléljük. Maga Nádasdi esküvel állította s más hiteles tanúkkal is bizonyította egy bizonyos papnak a káromlását (mely a törvényszék előtt is ismételtetett), mintha isten az idő rendezéséről és igazgatásáról lemondott volna s azt a pápára bízta volna.

E feleletek (egy felettök olvasható megjegyzés tanúsága szerint) Bártfa város két küldötte — Walloch Mihály és Oswald — által Kassa város tanácsa és több városok küldötte előtt felolvasztatott s azután a szépesi kamarának átadatott.

Kassa városa azonban Sáros vármegye és Bártfa városa ily értelemben való feleletéhez nem csatlakozott, sőt (mint a levelek látírata mutatja s a jászóvári káptalan jegyzőkönyve is tanúsítja ¹⁾) elhatározta u. a. márczius 11-én, hogy:

1. protestál a jászai káptalan előtt ezen felelet ellen,
2. hogy ő felsége rendeletének híven engedelmeskednek s a husvótot április elsejére kihirdetik,
3. hogy a jászói levéltár számára irassék le Sáros vármegye eme felelete,

4. hogy Sáros vármegyénél protestáljanak ezen felelet ellen.

Igy ment az új naptár ügye országszerte. Némelyek elfogadták mindjárt kezdetben (így pl. a kath. főpapság még 1583-ban), de még többen ellenezték. A kormánynak utóljára is be kellett látnia, hogy általános érvényt csakis az országgyűlés által szerzhet az új naptárnak. Azért 1587-ben országgyűlés elé terjesztette, a hol, némi kedvetlenséggel bár, de elfogadtatott.

Az erre vonatkozó XXVIII. törvénycikk így szól: A karok és rendek, bár inkább szeretnék, hogy a régi naptár maradjon továbbra is érvényben, a mely annyi évek óta használatban van s melyhez gazdagok és szegények oly hosszú használat által hozzászoktak; mégis ő felsége kegyes intésére hajolni akarván, nem ellenzik, hogy ez időtől fogva az új javított naptár használtassék; de azt határozottan ki akarják jelenteni, hogy az új naptárt egyes-egyedül ő felsége és senki más tekintélye alapján fogadják el. Az okiratok és levelek, melyek ekkoráig akár az új, akár a régi naptár szerint keltezettek, maradjanak érvényben. ²⁾

Látjuk a törvénycikk szövegéből, hogy némi vallásos színezés abba is becsúszott; a protestáns rendek jónak látták a királyi tekintélyt hangsúlyozni az elhallgatott (de a sorok közt olvasható) pápai tekintéllyel szemben. Látszik ez abból is, hogy Horvátország és Szlavonia ezzel szemben az új naptárt nem ő felsége, hanem *isten iránt való tekintetből* fogadja el.

¹⁾ Országos levéltár Protocollum K. folio 94.

²⁾ *Frauknói V.*: M. O.-gy. Eml. VII. k. 375. l.

Az erdélyiek 1590-ben fogadták el az új naptárt országgyűlésükön, azon practicus szempontból, »mivelhogy más szomszéd közelebb való keresztyén-országokban is acceptáltatott.«

SZÁDECZKY LAJOS.

NAGY FÉRFIAK TOBORZÁSA MAGYARORSZÁGON

I. Frigyes Vilmos porosz király számára 1732—1735-ben.

Régi bevett szokás, hogy hadvezérek, fejedelmek és más hatalmasságok különös előszeretettel törekednek körülvenni magukat egyenes-, óriástermetű férfiakkal, ezzel mintegy a hatalmat kifejezni.

Ily módon álltak elé a testőrök, a hartschierok stb., a kik később egész osztályokká nőttek ki magukat, a hol a felvétel alkalmával egyedül a testi magasság és erős testi szervezet volt döntő.

Ezen szokás később, a rendes hadsereg felállítása után, átment egész hadtestekre, a mint azt a gárdaezredeknel, a gránátosoknál, vérteseknél a legújabb időkig megértük, a hol 5 $\frac{1}{2}$ láb volt a rendes magassági mérték.

I. Frigyes Vilmos porosz király¹⁾ valódi, ezen »nagy katonák« iránti elvnek szenvedélyes előszeretettel hódoló fejedelem volt, ki gyakran nem tartózkodott elvetendő eszközöket is megragadni oly czélből, hogy egész Európából egy óriási gárda csapatot gyűjtsün.

Az osztrák tartományokban is keresett ő e czélből kiindulási pontot, hol toborzó asztalát Magyarországon, a határokon és Tirolban felüthesse.

Ezen toborzásokba a császár beléegyezett, a mint az a hadügyi levéltárban létező több okiratból kitűnik.

Így rendelte el 1732. év tavaszán Eugen herczeg az összes gyalog és lovas ezredek parancsnokainak, hogy egy év leforgása alatt válogassák ki a legénység közül a természetes, izmos, magas férfiakat a porosz királyi felség számára. Az volt a feltét, hogy ezeknek önként kellett erre reá állaniok.

A csehek számára ebben az időben Kaunitz grófhhoz külön utasítás küldetett, hogyan kell a toborzást a porosz királyi gárda részére keresztül vinni s hogy annál báró Gother porosz tanácsost kell alkalmazni.

Eugen herczeg Karlsbadból, a hol 1732-ben gyógyíttatta magát, írja a porosz herczegnek, hogy a szükséges rendeletek már

¹⁾ Született 1688-ban, 1713-ban követte a trónon atyját I. Frigyeset (az első porosz királyt.)

kiadattak a regimentje számára bevált ujonczoknak a császári államokon akadálytalanul való átmenetelre; a további ujoncz-tartozék fogadására semmi akadály sem forog fenn. Ezen hadfogadások mindamellet koronként szüneteltek a porosz toborzó tisztek és katonák erre vonatkozó erőszakoskodásai miatt.

Fordúltak elő esetek, a hol ezt egészen félbeszakították és betiltották és semmi hadfogadásnak sem volt szabad történnie az udvari hadi tanács tudta- s beleegyezése nélkül. Hiszen Eugén herceg magánál a királynál panaszkodik 1733. febr. 7-én a vizsátságok miatt, szem elé állítja az ebből támadó következményeket és kéri a tisztek és katonák visszahívását.

Diplomatiai uton folytak ezután a toborzás újra felvételei, a mint ezt a császári titkos tanács egy 1735. szept. 28. Grácban kelt kibocsátványja értelmezi, melyben a császár a porosz király számára koronként engedélyezi a nagy emberek toborzásait.

Ezen, a mai fogalmak szerint embertelen emberkereskedésről a királynak 1732—1735 közt gróf Castelli Sándor császári tábornokhoz és Komárom parancsnokához intézett sajtátkező levelezésének egész sorozata tesz tanuságot.¹⁾

Ezen toborzás, úgy látszik, egész folyamában volt, mert Frigyes Vilmos király egy levelében, Potsdam 1732. május 24-iki kelettel eltitkolhatóan örömet fejezi ki a felett, hogy a neki, t. i. Castellinek adományozott »de la générosité« rendjel megnyerte tetszését, valamint a király igéri a grófnak, hogy jóindulatát hozzá jövőre is bebizonyítja.

Egy más levelében megköszöni ennek tevékenységét a toborzás előhaladásáért és hogy ő Castelli fáradozásait a lovagrenddel fogja megjutalmazni, melyet külföldiek csak *nagy ritkán és épen csak a nagy férfiak toborzása miatt* nyerhetnek el.

Más két irásában Ruppinból hangsúlyozza az ujonczok megérkezése feletti megelégedését. Azt is írja a király, hogy úgynöke Joël mentől elébb meg fog érkezeni, hogy kifizesse az összegyűlt költségeket és további résztvevését kéri az említett ügyben.

Az egész toborzási ügy siettetésére Saldern porosz kapitányt küldték Castelli tábornokhoz.

Mint a toborzási üzlet körüli fáradozásaiért, de még inkább, mint különös méltánylásának jeléül a király a grófnak arczképét küldte meg.

Más levelekben Frigyes Vilmos köszönetet mond a Saldern századosnak nyújtott támogatásért, értesítvén őt, hogy az illető az ujonczszállítmányyal megérkezett, a zsidók azonban annyira

¹⁾ Ezen levelek egykor a gróf Keglevicsek családi levéltárában Kis-Tapolcsányban őriztettek, jelenleg az orsz. levéltárban vannak.

megcsalták, hogy e miatt többé nem akar velük összeköttetésbe lépni, melynek következtében meghagyja Castellinek, hogy nekik — a zsidóknak — többé pénzelőleget ne nyújtson, ellenben óhajtja, hogy a gróf Pálffyánál tartózkodó 6' 1" és a Tokajban tartózkodó 6' 3' magas emberek mentől előbb útnak indíttassanak. A király leírja a zsidók csalási módját,¹⁾ megígéri, hogy az adósság hátralevő részét megfizeti és örömét fejezi ki, hogy ismét három újonczot kapott, felkéri azonban, hogy azoknak elszállításával várjanak, miután Würtembergi Sándor herczeg tábornagy is megígérte, hogy küld neki Belgrádból.

Egy másik kéziratban Berlinből 1733. decz. 25-ről keelve ismételve kimondatott, hogy Castelli érdemei meg fognak jutalmaztatni, mellékelve 12 üveg bor rendeltetett és új újonczszálmánny átvételére Grünbergbe porosz tiszt rendeltetik.

Figyelmet érdemel a királynak nyilatkozata Castellihez, hogy előérzete van a zsidók új csalásairól, megbízza tehát a gróft, tudatni vele a kiadott összegeket, elintézni a toborzási költségek számadását s tartozását Castellinek kézbesíttetni.

A későbbi idő felvilágosít a felől, hogy Castelli gróf ezen megbízások végrehajtásában lanyhábbnak látszik, mert Frigyes trónörökös idegenkedéssel vett róla tudomást, hogy a gróf Saldern századosnak és toborzónak akadályokat gördít útjába, a míg ő azt hitte, hogy ő a grófban érdekeinek védőjét fogja feltalálni.

Nem érdektelen továbbá Vilmos Agost beverni herczeg, Berlin 1734. nov. 28-áról keltezett levele Castelli tábornokhoz, a melyben Trenk századosal ismerkedünk meg, a ki toborzás céljából Magyarországra megy. Trenket ajánlják a grófnak és e miatt neki egyúttal jutalom helyeztetik kilátásba.

Hasonló módon ugyanazon szolgálatokat tette gróf Vallis altábornagy Erdélyben és Kis-Oláhországban, mint Castelli gróf Magyarországon. E célból Sattler és Zeiser porosz hadnagyok oda rendeltettek, mint ez magával a királylyal és Seckendorf gróffal folytatott kölcsönös levelezésből kitűnik.

(A Mittheilungen der k. k. Kriegs-Archiv után.)

PETTKÓ BÉLA.

¹⁾ Salamon Isáh és Joél, utóbbi fogságba vettétvén, később 1734. június havában ismét toborzási szerződés megkötésére utasítottak, azonban a következmény megmutatta, hogy ismételve szédelgéseket és csalásokat követtek el.

TÖRTÉNETI IRODALOM.

Fiume közjogi helyzete.

A magyar miniszterium 1848. augusztus 18-án kelt rendeletében a fiumei kormányzóval tudatá, hogy Bécsből egy magyar granátos osztályt rendelt Fiuméba, mely azon meghagyással már útnak is indítatott, hogy Jellacsicstól rendeletet elfogadnia nem szabad.

Azonban e granátos osztály nem érkezett meg Fiuméba, mert utközben Olaszország felé dirigáltatott, de ott maradt a Leopold-ezredhez tartozó őrség, mely a horvát bántól fogadta parancsait, és melyre tehát a fiumei kormányzó nem támaszkodhatott.

Gróf Erdődy János, fiumei kormányzó a vést, az erőszak korát mindinkább látta közeledni. Már is egy zágrábmegyei bizottság jelent meg nála, mely őt Bunyevác alispán és báni biztos nevében a kormányzóság átadására szólította fel. E kísérletet Erdődy oly módon utasította vissza, a mint a törvényesség emberéhez illik. De e bizottság távozása után a fiumeiek nagyon érezték szükségét, hogy maguk részéről küldöttséget indítsanak ő felségéhez, hogy méltóztassék a magyar kikötővárost a törvények által biztosított alkotmányos állásában megtartani.

Míg e küldöttség Bécsben járt, Bunyevác zágrábmegyei alispán egy fait accompli-t teremtett. Ő ugyanis augusztus 31-én egy Leopold-ezredbeli térparancsnok vezénylete alatti katonaság élén Fiuméba nyomult, a kormányzóság hivatalos működését a bán további rendelkezéseig felfüggesztette, és Fiumét kerületével együtt a bán nevében tetteg elfoglalta.

Ebből áll az a világrendítő esemény, melyen alapszik Horvátország joga (?) Fiuméra, és mely a magyar statusfériaoknak annyira imponált, hogy szükség, jog és történet ellenére 1868. évben a XXX. törv. czikk 66. §-ában Fiuméra nézve csak provisoriumot alapítottak, és a végleges rendezést Horvátország hozzájárulásától tévén függővé, ez által az utóbbinak oly befolyást

engedtek át a magyar tengerpart sorsára, minővel azelőtt törvényesen soha sem birt.

Vannak historiai kérdések, melyeket hasonló joggal politikaiaknak lehetne nevezni, mert az actualis érdek emeli azokat e polczra. Ilyen a fiumei kérdés, mely nemzetünk jövőjének kulcsát zárja magában. Habozás nélkül kimondjuk, hogy a tengerpart birtoklása Magyarországra nézve oly fontos, hogy ha erre törvényes jogunk nem volna is, ezt anyagi kifejlődésünk, sőt létünk érdekében megszerezniünk kellene oly módon, a melyen életrevaló nemzetek egészséges létük feltételeit maguknak biztosítani szokták. De erre nincs szükségünk. A jog mellettünk szól, és csak tőlünk függ, azt érvényesíteni és a közéletbe átvinni.

Milyen ez a historiai jog, azt megírta Radich Ákos, Fiume városának és kerületének volt országos képviselője egy 290 lapra terjedő munkában, mely a czikkünk homlokán olvasható czím alatt épen most jelent meg a Franklin-társulat kiadványában, és melyet közügyünk legfőbb kérdéseivel foglalkozó férfainknak legmelegebben ajánlunk.

Fiumének közjogi helyzete nem először képezi irodalmunk tárgyát. Már a forradalom előtt írt erről Gyurikovics György és Palugyai Imre. Utóbb (1866.) Szalay László fejtegette Fiume állását a magyar országgyűlésen, és e két kiadást ért művecskében már a politikai elemek lépnek előtérbe. Három évvel később jelent meg Racski Ferenc zágrábi kanonok horvátból németre fordított munkája: Fiume gegenüber von Croatien, mely egészen a horvát nemzeti párt állását foglalja el, és az absolutismus által teremtett tényekből jogokat formálván, a történet phasisait vizsztatükrözi ugyan helyenkint, de nem jog-forrását. Következett Jakab Elek (1881.) »A magyar Fiume« című művecskéjével, mely főleg az ujabbkori fejleményeket magyarázza meg.

Mind e figyelemreméltó munkákat Radich Ákos idézett munkája tartalmi bősége által túlhaladja, sőt azt mondhatnók, hogy kimeríti a kérdést, a mikép az manapság áll. Munkájának első fele inkább az ügy ethnographiai, nemzetiségi, politikai és állambölcseleti oldalát fejtegeti, az illirismus, délszlavismus és panszlavismus keletkezését és terjedését ismerteti, míg a második szigoruan a történetre és közjogra szorítkozik.

Radich Ákos Liburnia történetével kezdi a rómaiak alatt, és azt nagy vonásokban a VIII. század végeig feltünteti, a midőn az avarok birodalmának megdöntése után Carnia, Istria, Noricum, Liburnia és így szerinte Fiume is a frankok uralma alá jutott. Azt mondja Radich, hogy az egykorú Constantin császár állítása szerint a magyarok uralma Taksony vezér alatt a Kulpán túl egész a tengerpartig terjedt el, és így valószínű, hogy Libur-

nia egy része már akkor Magyarországhoz tartozott. (123. lap). Egy másik helyen pedig oda nyilatkozik (1. lap), hogy a tengerparti kerület a magyar vezérek és névszerint Toxus herceg uralkodásának időszakát kivéve, Mária Terézia előtt a magyar állam területéhez soha sem tartozott.

Azonban Constantin császár ezeket nem így mondja, mert Toxus vezér nevét nem említi. Ha Radich az eredeti forrást megnézte volna, úgy találná, hogy Constantin ide vonatkozólag csak annyit mond, hogy a horvátok a hegyeknél határosok a magyarokkal. Ezzel igen jól összehangzik a Névtelen jegyző előadása, a tengerpart, és Zágráb vidékének elfoglalásáról a magyarok által.

Szerző annak bizonyítására is vállalkozott, hogy Fiume még kevésbé képezte valaha Horvátország kiegészítő részét, más országba sem volt kebeleztve, hanem mindig önsorsa felett rendelkezett, valamint hogy a tengerpartnak Magyarországba való bekebelezése törvényes úton jött létre. Mind ezekre a maga helyén megjegyzéseinket előadni kívánjuk.

Fiume városának eredét, és ősi történetét homály fedi, és történetíróink e bajnak okául azon körülményt tekintik, hogy midőn Angelo Trevisano 1509. évben e várost hamuvá égette, az ágostoni szerzet kolostorában őrzött városi levéltár, és azzal együtt a város történetét tárgyzó »*Liburniae Chronicon*« is elpusztult. Azonban nem kellene minden reménnyel felhagyni e *Chronicon* feltalálására, mert vannak írók, kik a levéltár pusztulását tagadván, azt állítják, hogy a velenceiek azt magukkal vitték. Így tehát Velenczében tartózkodó hazánkfiának Mirse Jánosnak hálás feladat jutna, ha e *Chronicon*t Velenczében nyomná.

Azt kétségbe vonjuk, hogy a római *Oeneum* a mai *Fiumé*-val azonosítható, noha az *Oeneus* folyót a *Fiumarával* azonosítják. De azt már épen nem hisszük, hogy *Fiume* a *flanatensis* fővárosa lett volna, mert *Flanona* vagy *Flavona*, a mai *Fianona* a *Quarnero* nyugati oldalán, *Veglia* és *Cherso* szigeten túl fekszik, *Istriában*, és épen e várostól vette a *quarnerói* öböl régen a *Sinus flanatensis* nevet.¹⁾

¹⁾ Az *epigraphia* sem támogatja *Oeneum* azonosságát *Fiumével*. Mommsen a *Corpus Inscriptionum Latinorum* III. kötetében a 388. lapon a következőket mondja: »*Tituli ex locis intermediis (t. i. Seniától Tarsaticáig) non prodierunt, excepto fragmento columnae miliariae reperto ad Buccaritzam; sed habemus aliquot repertos prope Fiume, quos consentaneum est superesse ex ruinis antiquae Tarsaticae. Ex his apparet oppidum habuisse formam reipublicae Romanae et II. viros iure dicundo ei praefuisse.*«

Elbeszéli Radich, hogy Kálmán király mennyasszonyát, Buzillát, 1097-ben Nápolyból Alba Marisba, a mai Zara vecchiába hozták, a magyar kikötőbe,¹⁾ hol Vinkur gróf, a magyar tengermellék kormányzója által fogadtatott. Néhány évvel később ugyancsak Alba-Marisban, az urbs régiában hódoltak Kálmán magyar királynak a Dalmátiához és Liburniához tartozó városok és várak is; ezek között fel van sorolva Tersatica vára is Fiume szomszédságából, Fiume maga nem volt képviselve, mi Radich szerint világosan tanúskodik arról, hogy Magyarországnak, vagy ha úgy tetszik, Dalmátiának, már ezen időtájban a Fiumara folyó képezte határát. Szent-Vid városa, vagy olasz néven Fiume — mondja ismét Radich, — ez időszakban Velence védurasága alatt római eredetű ősi republicai önkormányzati intézmények birtokában külön területi önállósággal bírt.

Ezekre a régi dolgokra az a megjegyzésem, hogy Constantin császár az ő korabeli horvát zsupánságokat előszámlálván, ezek közül a legéjszakibb Brebera, a mai Bribir, Zaravechia és Zeng közt; a görög császárnak tehát esze ágában sem volt a mai Fiume vidékét horvát birtoknak jelezni. Szándékosan mondjuk még Fiume vidékét sem, mert több mint kétes, vajjon a X. században Fiume városa létezett-e már. A régi geographusok azt nem ismerték, Ptolomaeus és Plinius Tersatica várost említvén, sőt az előbbi Oeneumot is, szükségkép Fiume vagy Flumen várost kellett volna említeni, ha ilyen létezett. Strabo sem Oeneum folyót, sem ilyenű várost nem ismer; a mi pedig fekvését illeti, erre nézve a vélemények nagyon szétágaznak, úgy hogy míg Cluverius azt a mai Sabioncello vagy Ciderisso helyén keresi, mintegy tíz más helyet a dalmát partokon lehet találni, mely külön-külön író által a kéteslételű Oeneum helyének tekintetik. Igaza lesz tehát Farlatinak, ki azt tartja, hogy Fiume újabb alakulású város. (Illiricum Sacrum I. 142. lap.) Ha mégis létezett, akkor ez időben igen jelentéktelen hely lehetett, mely a város nevét nem érdemelte, és így a közügyekben nyomatékkal nem bírt.

E körülmény talán jobban fejti meg azt a tényt, hogy

Tehát a mai Fiume területén — mint Torma Károly jeles szak tudósunk megjegyzi, — illetőleg a tersattói vár alatt, vagy körül valószínűleg a római Tarsatica feküdt, mely város (de nem Oeneum) mivel duovirek igazgatták colonia, vagyis telepváros s nem volt egyszerű municipium, azaz amannál rangra és szervezetre nézve jelentéktelenebb helység; az ily városok főtisztviselőit ugyanis quattuorvireknek (III. vir) szokták nevezni.

¹⁾ Így nevezi azt ez évben Gaufredus Malaterra: in portum Albae, qui juris Regis Ungarorum est. (Lásd Muratori V. köt. L. 4. C. 25.)

midőn a liburniai városok Kálmán királynak hódoltak, miért nem volt köztük Fiume is képviselve.

Egyébiránt Fiume soha valamely horvát herceg vagy király levelében sem fordul elő, és így ezen hallgatás, mely nem egyes tényre, hanem egy egész korszakra vonatkozik, legalább is annyit bizonyít, mint Fiumének távolléte a Kálmánnak hódoltságát bemutatók sorából, t. i. jelenti, hogy a horvátok soha sem uralkodtak Fiumén.

Brazza sziget történetének fonalán kimutatja Radich, hogy ez 997. évtől 1420. évig koronkint majd Velenczéhez, majd a görög császársághoz, majd Magyarországhoz tartozott. Radich megjegyzi, hogy mind ezen időszakok alatt sehol sem lehet nyomára akadni annak, hogy Fiume, bár csak ideiglenesen is, a magyar államhoz tartozott volna.

E negatio sem állhat meg. Az 1358. évi békeszerződésben Velence ugyanis kényszerítve volt egész Dalmátiáról lemondani, Magyarország javára és pedig a *Quarnero közepétől*, egész Durazzo határáig. Ugyanily módon volt szerkesztve a négy évig tartó háborút bezáró turini béke, melyet Nagy Lajos király 1381. évben kötött Velenczével. A Quarnero közepe itt is mint választó vonal jelöltetvén meg, az ezen belől eső tartományokról maga a szerződés mondja, hogy *régi időktől* fogva Magyarországhoz és a magyar korona jogához tartoznak. A Quarnero közepét nem lehet Fiume *alatt* keresni, hanem azt attól feljebb kell keresni, Castua közelében.

Nézetem szerint e szerződések által Fiume visszakerült Magyarországhoz, habár csekély jelentőségénél fogva külön nem említettik, noha Radich vélekedése szerint, Fiume fölött 1139. óta 1399. évig a Duino markgrófi család uralkodott, az aquilejai patriarcha hűbérsítésénél fogva. Megjegyzem még, hogy V. Miklós pápa Tersactumot a corbaviai püspökséghez számította, oda --- és nem a polai püspökséghez — kellett tehát tartoznia Fiumének is, a mi azt jelenti, hogy e város nem képezte Istriának részét.

Szerző Fiume közjogi helyzetét töméntelen adattal világosította fel, és tárgyát csaknem kimerítette. Azonban miután munkáját nemcsak historicusok, hanem publicisták is fogják olvasni, szükség lett volna állításainak bizonyító erejére is súlyt fektetni, és fontosabb adatoknál a forrást is nevezni, a melyből merített, sőt helyenkint az eredeti szöveget is idézni. Távól sem akarjuk kisebbiteni Radich hitelét, ha azt mondjuk: felfogásunk eltérése az övétől az ily idézések által igazolást nyert volna.

Fiume története igen homályos, és azért Radich fáradozása, melylyel a szétszórt adatokat összegyűjté, köszönetet érde-

mel. De még most sem vagyunk az adatoknak oly bővében, hogy minden alkalmat meg ne kellene ragadnunk, azok kiegészítésére. a mennyire vagy »Az eltűnt régi vármegyék« című munkában, vagy Radich Akosnál fel nem volnának találhatók. Szalay László azt írta, hogy Fiume a XV. század vége felé már elszakadt a magyar koronától, melyhez három századnál tovább tartozott. Azt elismeri a jeles történetíró, hogy e város, ha magyar uralom alatt nem volt, majd Velenceze majd Byzancz felsőségét ismerte el, de hogy Krajnához tartozott volna valamikor, abban neki kételyei vannak, habár határozottan nem tagadja is. Az általam már más helyen adott felvilágosításokon kívül még megjegyzem, hogy midőn Fiume és Castua városok közt határvillongások támadtak, a német császár azok csillapítására 1554. évben biztosokat nevezett ki, a kik között Lamberg Jakab krajnai helytartó, és Knüllenbergh Kristóf a krajnai hercegség alhelytartója (vice-dominus) fordul elő. A velencei köztársaság 1597. évben Tiepolo tábornokot, minden hadiszerekkel bővebb ellátva küldte Zeng és Fiume elé, mely utóbbi város már tavaly állotta ki Bembo János ostromát. A krajnai tartomány 300 embert Zeng, és ugyanannyit a fiumei hadőrség erősítésére küldött, de mielőtt ezek megérkeztek volna, egy velencei gálya már három hajót fogott el Fiume, és Moschenitz közt. A nevezett velencei tábornok 1599. április 14-én biztos menedéklevél kinyerése ürügye alatt ismét megjelent Fiume előtt. A város azonban 40 ágyúlövessel fogadta, a mire aztán távozott. Ambár a következő napon újra közeledett, mégis csakhamar minden eredmény nélkül elhagyta a vidéket.

Ez adatokból is kitűnik, hogy Fiume akkor már politikai összeköttetésben állott Krajnával, a mit Racki alap nélkül tagadni jónak látott. A XVII. században nemcsak Fiume, hanem Zeng is tartozott ténylegesen Krajnához; az első nevezetesen Krajna ötödik kerületéhez számított, Klanc és Castuával együtt; az utóbbi a károlyvárosi generalatustól függött, de eltartását Krajnától kapta. A magyar országgyűlés Zengre iparkodott ugyan törvényes befolyását érvényesíteni, — hogy hasonló törekvései Fiumára nézve lettek volna e században, arról nincs tudomásunk.

Miképp fejlődtek ki az ilyen államellenes állapotok? Nem másképp, mint a magyar nemzet hanyagságából jogai védelmében, és rövidlátásából egyes tények kihatására nézve. Nincs eset, nincs szerződés, vagy államjogi határozat, melyből kitűnnék, hogy Magyarország Fiume birtokáról a szomszéd osztrák tartományok javára lemondott volna. De számtalan mulasztást jegyzett fel a történet, mely a magyar állam egységét mindig újabb láncszemekkel kötötte le.

Tudjuk, hogy a Frangepánok a magyar királyok adományából a tengerpart nagy részét bírták; 1193. évben kapták a modrusi grófságot, 1223. évben ehhez Vinodol megye csatoltatott, a melynek 1251. évi határjárásából kitűnik, hogy ez még a Fiumara folyón túl is terjeszkedett; 1260. évben IV. Béla Zeng városát adványozta a családnak, stb. Valami módon Duino istriai urak, kik a görzi grófok hűbéresei voltak, Fiume birtokába jöttek, mert ezek 1312. évben a fiumei vámokat és husmérési jogot egy velencei embernek hat esztendőre bérbé adták, tehát földesúri jogokat gyakoroltak; már 1338. évben Fiumét ismét a Frangepánok bírják, és a velenceiek panaszt emelnek, hogy e városban hamis pénz (soldi) veretik. Hogy a köztársaság akkor — mint Racki írja — Fiumét Horvátországhoz tartozónak tekintette volna, arról a forrásokban semmi nyoma. Az 1358-ban élt Frangepan Bertalan Fiume területét és *várait* (terram et castrum Fluminis) zálogjog címén vette igénybe, de az ő fiai István és János 1365. ápril 1-én Duino Hugo és testvéreivel Fiumében oly egyezsége léptek, mely által e város birtokáról lemondanak. A Duino családról Fiume a Walsee-család, ettől az osztrák hercegek birtokába ment át, a mi 1510. évben történt. Mind ezen változások a magánjog körében mozogtak, de a magyar királyok nem voltak elég szemesek azon körülmények fontosságát felismerni, melyek e változásokkal kapcsolatban álltak.

E birtokátruházások főleg akkor lettek veszélyesekké, mikor osztrák hercegek részesültek benne. A XVI. század elején II. Lajos király már annyira ügyefogyott volt, hogy országát minden oldalon nem lévén képes védelmezni, sógorának Ferdinánd főhercegnek, Krajna és Istria urának 1522. év december 22-én több horvátországi várat átadott, melyekbe ez német őrséget rakott, sőt még a likai és korbaviai fensík védelmét is rá bízta. A főherceg Zeng, Klis, Krupa, Jajeza stb. várakat azonnal megszállotta. E korban kezdtek csirázni a későbbi katonai határvidék intézményei. Keletkezett a varasdi generalatus, mely a stájerországi rendek befolyása alatt állt, utóbb a károlyvárosi, mely ennél még jóval terjedelmesebb volt. A terület, mely a magyar törvény és alkotmány hatása alól kivonatott, mindinkább nőtt, a nemzet befolyása üres szóvá törpült. Nem kell részletesen jellemeznünk, mi volt a katonai végvidék, — még most is szánkban van annak íze. De emlékeztetvén annak keletkezésére, érteni fogjuk, hogy ezen absolutistikus vízőzönben, mikép merülhetett el Fiume Magyarországhoz tartozandóságának tudata, és mikép került az osztrák tartományokat igazgató közös politika körébe.

E korban nemcsak a területek históriai határai elmosód-

tak, hanem a nemzetiségi elnevezésben is teljes zavar uralkodott. A katonai érdek minden gyatra sentimentalismust megvetvén, nemzetiséget sem ismert. A hadi szervezés csak hajdukát, károlyvárosiakat, slavonitákat, szávavidékieket stb. ismert, míg végre valamennyi határőrségi népséget horvátoknak neveztek el, akár voltak az illetők horvát nemzetiségbeliek, akár nem. E körülmény is hozzájárult, hogy a horvát nemzetiség tényleg nagyobb súlyt nyert, mint a milyent politikai erejénél és súlyánál fogva megérdemelt.

Mióta Fiume Magyarországtól elkülönített, azt kerületével együtt az uralkodó fejedelem által kinevezett kapitány-igazgatta, ki a trieszti Intendanzának volt alárendelve.¹⁾ Még 1641. év december havában bizonyos Erovero viselte a fiumei kapitány-ságot, különben a város politikailag Krajnához tartozott; de a hercegség rendei 1648. évben Fiumét nem ismerték el többé a hercegség tagjául.

Midőn a Zrínyi-Frangepan féle fiscalis jószágok a belső-ausztriai kamarának elzálogosítottak, Magyarország rendei legelőször adták féltékenységük jelét, hogy e jószágok az országtól, és annak törvényeitől el ne szakíttassanak. Azonban III. Károly azzal csillapította a rendeket, hogy a stájerországi herceg e jószágokat csak magánjog czímén bírja, és a gráci kamara ugyan a herceg nevében igazgatja azokat, de nem mint hatóság.

E nyilatkozat is azon fictiók sorába tartozik, melyeknek a politikában semmi értékük nincs, és a bajt nem orvosolják, hanem csak symptomáit elnyomják. Fiume is privatjogok révén csuszott be az ausztriai örökös tartományok ölébe.

Radich Ákos azt írja, hogy midőn Kálmán király Dalmatiát elfoglalta, »Fiume Velence véduralása alatt *római eredetű*, és *republicai* önkormányzati intézmények birtokában külön területi önállósággal bírt.« Kár ily hangzatos szavakkal az eszméket megzavarni; hiszen Fiumének római eredetűségét semmivel nem lehet bizonyítani, arra valló felírást kövek nem léteznek, arról hallgatnak a történetírók. Municipális és területi önállósága legfeljebb olyan lehetett, mint a magyar szabad királyi városoké, mert hogy önálló köztársaság lett volna, midőn Velence véduralmát terjesztette ki reá, ezt csak az értheti, ki nem tudja, milyen volt az a velencei véduralás.

A XVI. században, midőn Fiume közelebb viszonyba lépett a krajnai hercegséggel, czíme: *magnifica communitas terrae*

¹⁾ Ezen Intendanza képviselőjétől, báró Riccitől, vette át Majláth József mint kir. biztos Fiumét 1776. év október 21-én Magyarország nevében.

Fluminis S. Viti volt. E czimben is csak olyan állapot van kifejezve, milyent ma a magyar szab. kir. városokban találunk, melyekben a kormány által kinevezett főispán áll a közügyek élén. De különben Fiume az osztrák kormányzás ideje alatt a Grätzban székelő belső ausztriai guberniumtól, és a bécsi legfelsőbb törvényszéktől függött.

E kérdés szellőztetésénél meg kell emlékeznünk azon kifejezésről, mely Mária Teréziának 1779. april 23-án kelt diplomájában fordul elő először, és mely szerint Fiume tamquam separatum corpus, Sacrae Coronae Regni Hungariae adnexum Magyarországhoz közvetlenül csatoltatik. Radich, úgy látszik e kifejezésnek igen tág értelmet tulajdonít, vagy legalább azon aspiratiókra nézve nincs magával tisztában, melyeknek, az 1868. évi törvénybe is átment, ezen kifejezés forrásául szolgál.

Mi az a separatum corpus? Bizonyára nem más, minthogy miután Fiume és területe századok változó sorsa alatt a Magyarországgal való közvetlen területi érintkezéstől elszakított, semmi szín alatt valami szomszéd horvát megyével egyesíttessék. Hogy a municipalis jogon és önállóságon felül e kifejezés még államjogi függetlenséget akart volna biztosítani, azt józanul nem fogja senki sem állítani. Fiume arra még most is nagyon kicsiny, hogy a legfőbb törvénykezést, melytől máshová nincs felebbezés, hogy a törvényhozást magába egyesíthesse, hogy nemzetközi ügyeit közvetlenül intézhesse el. Separatum corpus azért, mert Magyarország többi alkatrészeitől területileg külön áll, és azzal össze nem foly, mint például a vármegyék területének összesége. Külön alkotmányos jogokra Mária Terézia Fiume tekintetében nem gondolt; de úgy látszik a fiumeiak sem, példa erre azon buzgalruk, melylyel közvetlen kapcsolatukat Magyarországgal szorgalmazták.

Nincs kétség, hogy Fiuménak, mint tengeri városnak, más érdekei vannak, mint Máramarosnak vagy Pozsonynak, de épen azért vesz részt a magyar országgyűlésen, hogy érdekeit ott érvényesítse, és hogy azok ott bőven fognak elismertetni, bizonyos. A separatum corpussal tehát ne üzzünk játékot, mint a háromegekirályság elnevezéssel.

A diploma idézett passusának másik fele, mely azt mondja, hogy Fiume a magyar koronához csatoltassék, szintén fejtegetés tárgyává lett, és azért Radich az 1807. évi IV. törv. czikkre utal, melyben világosan ki van mondva, hogy Fiume Magyarországhoz tartozik. De a phraseologia annyira vérünkben van, hogy éveken, és évtizedeken át hangoztatjuk a sallangos szavakat, míg csak jó későn észre nem vesszük, hogy ellenfeleink e szójárásainkat kárunkra fordították. Már Deák Ferencz erre figyelmeztette a

fiumeiakat 1867. évben. Mi azt tartjuk — ugymond — hogy a magyar korona és Magyarország ugyanazon egy fogalmat fejezi ki, de már a Dráván túl másképp tartják, azt hiszem tehát, hogy Fiuménak is érdekében áll, hogy velünk azonos álláspontot foglaljon el. Ha Fiume Szent-István koronájához akar tartozni, akkor nemcsak mi hozzánk tartozik, de tartozik Horvátországhoz is, melyhez pedig tudtommal soha sem akart tartozni, sőt valószínű, hogy most, de sőt a jövőben sem akar hozzá tartozni.

Horvátország mostani létét csakis az ilyen dubietásoknak, elnézéseknek, engedékenységeknek, és politikai vakságnak a magyarok részéről köszöni. Radich e tekintetben történelmileg helyes álláspontot foglal el, és a közjogi tanok, melyek »Az eltűnt régi vármegyék« című munkában letéve vannak, nála nem mentek veszendőbe. Hirdeti ő is, hogy a mai Horvátország e címet bitorolja, hogy a Dráva és Száva köze magyar föld, hogy Slavonia a Kulpa vizén és a Velebit hegységen túl keresendő. De a consequentiákat ezekből csak feltételesen vonja le, t. i. kijelenti, hogy *ha* a horvát »testvérek« nem szünnének meg a magyar állam ellen izgatni, sőt *ha* nem akarnának annak támaszai lenni, akkor törekedni kellene, hogy Magyarország területi épsége helyreállíttassék, és hogy ismét a Száva képezze az ország déli határszélét, a mint jogszerűen odáig és a Velebitig terjed az.

Ime követtük Radich Ákost a mai nap kérdései küszöbéig, a midőn a sajtó már is azt híreszteli, hogy a kormányelnök oly combinatiót tervez, mely szerint a jogtalanul ugynevezett slavoniai megyéket, vissza akarja keblezni Magyarországba, adván a horvátoknak ezekért Bosniát. Nem feladatunk e combinatióról véleményt mondanunk, és azt csak azért említjük, hogy lássuk mily fontos szerepe jut a történetírásnak a nemzetek közéletében. Ha a történettudomány kimutatta, mily hibák következtében vesztette el a nemzet Dráván túli birtokait Belgrádtól az Adriáig, a gondolkodó embert az orvoslás útjára is vezetheti. Véleményem szerint azonban a történet nem az alkudozás, nem a compensatiók, nem a jogfeladás útjára útal.

PESTY FRIGYES.

Győrmege és város anyagi műveltségtörténete, kiváló tekintettel a szorgalmi néposztály társadalmi helyzetére 1000—1301. Írta Villányi Szaniszló Szt-Benedek-rendi tag és főgymu. ny. rendes tanár. Győr, 1881. Győr-vár és város helyrajza, erődítése, háztelek és lakossági viszonyai a XVI. és XVII. században. Írta Villányi Szaniszló szent-Benedek-rendi tag stb. Győr, 1882. Ára 1 frt 20 kr. (Két ábrával.)

Nagy terjedelmű munkának 198 lapnyi első részét képezi az előbb címzett munka, s nagy megelégedésünkre szolgált a mű

átolvasása. Az egyszerűség igénytelenségével s a tudomány hódító hatalmával lép előnkbe szerző. Munkája tervével nem ismert meg s egy rövid jegyzésben csak annyit mond: »Szerző a célokat és elveket, melyek a fentt közlött s a helyi monografiák keretét némileg tullepő értekezésében szemei előtt lebegtek, csak a teljes munka előszavában fogja részletezni.« E jegyzésre viszont megjegyezzük, hogy bár gondosan átolvastuk, nem találtuk meg ama helyeket, hol a jó monografiák határait átlépte volna.

E munka Győr-vármegye és város műveltség történetét adja az Árpád-kori királyok idejében 1000-tól 1301-ig. Az *előzményekben* két cikk van. I. *A történelem előtti kor* és II. *a történelmi kor*. Ezután következik a tulajdonképi munka. Első könyv az Árpád-házi királyok korszaka s a rész három fejezetre oszlik: I. *A birtokviszonyok alakulása, a szorjalmi osztály helyzete a Szent-István-féle társadalmi szervezet korszakában*. II. *Mezőgazdaság és kézműipar* és III. *a kereskedelem*. E formában adja elő szerző nagy apparatussal bíró tudományának gazdag eredményeit, s adja a vármegyének és városnak oly élénk ismertetését, hogy az egész három századot magunk előtt újra leperegni látjuk. Igaz, hogy keze ügyében volt hazánk egyik legértékesebb — a pannonhalmi apátság levéltára, de fel is használta derekasan. És felhasználta ezen kívül a magyar történetírás legjobb műveit, fel a gazdag okirat gyűjteményeket mind s fel az egyes kisebb művek, értekezések legjobbait, úgy, hogy nem volnánk képesek tán egyetlen művet is említeni, a hol ez időszakból tárgyára vonatkozólag még valamit találhatott volna. Felkereste a meglevő eredeti okiratokat, összehasonlításokat tett, a hibás olvasásokat helyreigazította s a tévedéseket helyesen alkalmazott alapos kritikával kimutatta még elsőrangú szöveg-olvasóinkkal s közlőinkkel szemben is. Hivatkozik öreg és ifjú történetíróink legújabb munkáikra és értekezéseikre is, nemkülönben Kautz Gyula nemzetgazdaságtörténeti, Kerékgyártó Árpád műveltségtörténeti munkáira. Felhasználta a »Történelmi Tár«, a »Századok«, a »Győri Füzetek«, az »Archiv der Siebenbürgischen Landeskunde« sat. szétszórt adatait, nem is említve az idegen nyelven írt munkákat, mint a Jirecek, Maurer, Inama-Sternegg stb. műveit s így munkája megjelenése idejének a szó teljes értelmében színvonalán áll.

Írónk Győr-vármegye területének őskori adatait is közli s aztán a római maradványokat, valamint jelzi a népvándorlási hagyományokat, kerülvén amaz alaktalan és tárgyitalan felfogást, mely mesélő gyermekként hiszi, hogy a népek nyom nélkül tűntek el egymásután s az elmenők, a lehanyaglók mindannyiszor teljesen pusztán, üresen hagyták a területet a legközelebb jövők számára. A mű kedvező hatásának egyik oka, hogy a praehistorikus

tanulmányok, az archaeologiai ismeretek s a történeti kutatás eredményei szép egészszé olvadnak össze az olvasó szemci előtt.

Szerző egy pár vitás kérdésben állást foglal, ú. m. egyfelől Pesty Frigyes és Botka Tivadar, más felől Pauler Gyula közt felmerült megye ispánság és várispánság közt létezhető különbség kérdésében szerzőnk inkább a Pauler nézetéhez hajlik, ki e különbség létezését tagadja.

A mi azonban Szolgagyórról közlött nézeteit illeti — az ő munkája megjelenése után tartotta értekezését Tagányi Károly Szolgagyórról s mi azt hisszük, hogy Tagányi úr e régi vitás kérdést, a maga helyes irányába terelte s helyesen meg is oldotta.

Az egész mű conceptiójáról s általában a kivitel helyességéről azonban csak akkor fogunk szólni, mikor majd az egész mű kezeink közt lesz. A legnehezebb fejezet már kész — hiszszük, hogy a többiek is ki fogják elégíteni várakozásunkat.

A mi a mű stylusát illeti, elég szabatos, elég magyaros s tárgyához alkalmazott, de mivel a könyv több jó oldaláról szóltunk, ép azért egy pár észrevételünket is felemlítjük, így mindjárt a címben előfordúl ez a szólásforma: a *szorgalmi néposztály*, valóban nem értjük, s a magyar történetírás sem tanít meg e szó értelmére, sőt azt se tudjuk, mit akar vele szerző mondani, annyival kevésbé, mert a szövegben előfordúl a *szorgalmi foglalkozás* kifejezés is, mely a szó értelmét még nehezebbé teszi.¹⁾ Kiket s mit ért alattuk a szerző? A földműveseket-e vagy az iparüzőket? vagy minthogy ezek az Árpádházi korszakban csaknem ugyanazon személyek voltak, minden embert, ki valami munkát szorgalommal végzett? Mert megesik ám, hogy a munkás ember nagyon sokszor nem szorgalmas (vagyis nem szorgalmi). Ohajtanók ha szerző megmaradna a munkás osztály ismert és szokott szólásmódja mellett, mert alig hiszem, hogy a szorgalmi szónak plausibilis meghatározását nyújthatná, főként a *szorgalmi foglalkozásnál*, mert hiszen ha léteznék a magyar nyelvben a *szorgalmiság* fogalma, nagyon is összeesnék a foglalkozás fogalmával. (Hát a »társadalom szorgalmi rétege«, mi az? 107 lap.) Továbbá a csélcsap természetű *folytán* szót huszonegyszer (s néhányszor az újabb munkájában is) használja írónk s egyetlen egyszer se helyesen: *miatt* helyett használja az 50-dik lapon, *következtében* helyett a 19-ik és 93-ik lapon, *után* helyett a 93-ik lapon stb. stb. Helyesen használjuk a *folytán* szót ha azt mondjuk: az elmúlt nyár folytán sok eső esett. Van egy pár *beszüntetés*, pl. 107. lapon, ez rossz; magyar észjárás szerint csak megszüntetés létezik; a

¹⁾ A »Századok« 1881-ik évi folyama 706. lapján P. Gy. industrialis osztálynak gondolja.

fassio pedig nem felvállás hanem *bevállás*. Van néhány visszaélés a *lett* szóval is, *lett összedállítva*, 192. lap e helyett állították össze vagy állították össze; *át lett ültetve* e helyett átültették, stb. Ezek azonban csak kis pongyolaság jelei, melyeket a németből fordító napi újságokból tanulunk, nyári szeplők az arczon, melyek egy kis gondozásra elmúlnak, de ily elsőrendű írónak csak egyszor lehet elnéznünk.

Míg azonban a fent jelzett nagyobb terjedelmű munka folytatására várakoznánk, ime szerző egy új munkával lép fel: ugyanazon tér, ugyanazon város és nép XVI. és XVII. századi múltjáról beszél, s a munka mégsem az előbbinek folytatása, nem is organicus része. Nem is történetírás. Helyrajzi, erődítési, házteleki és lakossági viszonyok ismertetése, s mindezek katonai vagyis inkább hadászati szempontokból előszámlálva és részletezve.

Szerző azt mondja, hogy Győr városa a XVI-dik századig nyugat felé az ország védbástyája; a mohácsi vész után pedig keletről és délről fenyegeti az ellenség (a török) s így nyugatot védelmezi kelet felől, s érdekesen adja elő a mint az erődítések a város nyugati részéről a keleti és déli részekre fordultak át. Templomok, tornyok, zárdák, nagyobb házak, piaczkok, terek, utcák kétszáz éves változásait mutatja be temérdek adat kíséretében s a város polgár-katonai s czehalis-örségi viszonyait, stb. stb. mindenütt a katonai czélok lebegvén szem előtt.

Úgy tetszik, mintha e munka egy oldaltanulmány volna a nagy műben, melyet kissé tán nehéz (?) lett volna a műveltség-történeti munkába beoltani, de a mely mindenestre érdemes, hogy napvilágra kerüljön, különösen azokra nézve, kiket a győrvárosi részletek ennyire érdekelnek, s a kik a török hódoltság idejében a végvárak alatt vagy mellett tengődő városok életét akarják bővebben tanulmányozni.

—K —S.

Lengyel könyve a magyarokról. Smolka Szaniszló: Wycieczka do Węgier (Kirándulás Magyarországra), Lemberg, Gubrynowicz és Schmidt, 1882. 8-r. 131 l.

Smolka Szaniszló munkája fekszik előttünk, melyet hazánkról írt, Útleírás, de nem a felületes francia útleírások modorában. Érdekes és szép, de a mellett tanúságos, komoly munka. Látszik, hogy historikus tollából való. Mindennek a mit látott, történetét kutatja, mindenkinek, a kivel érintkezett, lelkébe akar pillantani, keresi múltját, elmondja szereplését.

Smolka a galicziái lengyel intelligencia egyik előkelő alakja. Fia a nemzete és hazája szolgálatában megöszült reichsrathi alelnöknek, a bécsi lengyel klub elnökének. Az öreg Smolkának neve össze van forrva minden lengyel hazafiás ügygyel, a mely egy nemzedék óta szőnyegre került. Atyja hírneve és nimbusa jó ajánló levél volt a fiatal Smolkának is, midőn a tudományos pályán szárnyra kelni próbált. De ő nem érte be azzal, hogy atyja dicsfényében sütkérezzék, személyes érdemei által emelte magát és vívott ki magának jó hírnevet és szép társadalmi állást. Fiatal ember létére (30-as) régóta rendes tanára a történelemnek a krakói gyetemen s tagja a krakói tud. akadémiának. Magyarországi útjára is épen a krakói akadémia megbízása vezette. A Történelmi-társulat ugyanis múlt évi nyári kirándulására (Sárosmegyébe) meghívta a krakói akadémiát s ez képviselőjével Szmolkát bízta meg. Így jött ő Magyarországra s így írta le itteni élményeit előtünk fekvő munkájában.

Nemcsak a sárosi kirándulásról szól ebben, hanem arról a körútról is, melyet Felső-Magyarországon Szilágyi Sándor társágában tett.

Munkája öt részre van osztva. Az I. részben leírja, mily szívesen fogadták magyar földön. *Hétháztól* Pulszky Ferenczcel együtt utazott (a ki ugyan nem egyedül az ő kedvéért ment odáig, de a templom megtekintése céljából), *Osztrópatakán* Szilágyi Sándor s e sorok írója várta, *Eperjesen* fogadó bizottság jött elibe a vasúthoz. Pulszkyval együtt-utazása alkalmából alkalmat vesz magának kiterjeszkedni *Pulszky* multjára, a forradalomban szereplésére, irodalmi működésére: hosszasan és igen szépen ír róla. — Megismerteti az előtt olvasóival társulatunkat s folyóiratunkat: a Századokat. Elragadtatással ír a páratlan magyar vendégszeretetről, a lakomákról, a magyar szónoki hév virágairól, a pohárköszöntőkről, melyek ez alkalommal többnyire a magyar-lengyel barátság körül mozogtak.

A II. részben az Eperjesről *Bártfára*, *Makoviczára* s *Zboróra* tett kirándulásról szól. E nevezetes történelmi helyek látásán felmelegszik, a turista bámulata s a történetíró kegyelete egygyé olvad, midőn róluk emlékezik. A bártfai templomról s városházáról a szakértő elismerésével ír, a *Serédi emlék* elmondja vele a keletkezéséhez fűződő népmondát, a romjaiban is nagyszerű *makoviczai* várról elragadtatással beszél, nem feledkezvén el multjáról sem. *Zborón* az ősi kastélyban s a híres »száz hárs« alatt mintegy lépkedni látja Rákóczi Györgyöt, a mint Lengyelország felé tekintget, mintha csak ott közelben a határ látása ébresztett volna benne vágyat a lengyel koronára. Feltámad Smolkában a lengyel hazafi is, jól esik felemlegetnie,

hogy ezek a birtokok egykor (a XVI sz. végén) Lengyelországhoz is tartoztak, mint Serédi Susánna hozománya Ostrogski János herezeg kezében. A *bártfai fürdőről* írván, keresi a lengyel traditiokat, melyek e kies, régebben a lengyelek által is élénken látogatott fürdőhöz fűződnek. *Raslaviczán Hedrynél* tett látogatásunk alkalmából festi az ősi magyar nemesi typut, a nemsei udvarházat, a régi zajos képviselő-választásokat s összehasonlítást tesz a magyar és a lengyel nemesség között.

A III. rész a *Sóvár*ra és a *dubniki opál-bányába* tett kirándulásnak s az ahoz fűzött historiai, ethnographiai, társadalmi és politikai elmés megjegyzéseknek van szentelve. Berzeviczy Tivadarral, megyei tanfelügyelővel utazván s Sóváron az iskolát meglátogatván, alkalmat vesz magának a *magyarosítás* kérdéséről elmondania tapasztalatait és véleményét. Nem szúr szemet neki, hogy a tót iskolás gyerekek erősen tanulják a magyar nyelvet s hogy a magyar hymnus éneklésével fogadják őket. Nem lát nemzetiségi elnyomást, nem siratja a szlovák rokonokat. De éles gúnynyal kel ki az ellen, hogy nálunk a nagy történeti nevek a névmagyarosítók közprédája, példát hoz fel, hogy lesz Hunyadi Hummelből, Révay Rosenbergből, sat. A tótokat, mondom, nem félti a sokat felpanaszolt magyarosítástól, sőt határozottan állítja, hogy a falvak tót lakossága soha sem magyarosodik el, míg a német városi elem rohamosan magyarrá lesz. Felhozza példaképpen eperjesi házigazdáját, egy Németországból beszármazott derék családapát, a ki maga magyarul nem tud, gyermekei pedig németül alig, úgy hogy nehezen értik egymást.

A Történelmi-Társulat eperjesi zárgyüléséről írván, megemlékezik *Thallóczy* felolvasásáról, Zimmerman XVI. sz. eperjesi kereskedőről, a kinek Lengyelországban (Krakóban, Danczigban) kereskedelmi összeköttetései voltak. Kiemeli, mily szívélyesen üdvözölte őt e zárgyülésen az elnök: Pulszky Ferencz; bevallja, hogy ő soha sem érzett olyan »trémát«, mint ekkor, hogy mikép köszönje meg a társulat meghívását, a szívélyes fogadtatást, ő a krakói akadémia képviselője a m. történelmi társulat előtt egy mindkettőre nézve idegen (német) nyelven.

Ezzel kapcsolatban hosszasan szól a magyar történetírásról. Magasztalja az akadémia áldozatkészségét, kiemeli két nagy vállalatát: a *magyar és erdélyi országgyűlési emlékek* kiadását. De kifogásolja a régi kútfők hiányos kiadásait, hogy a régi hibás Schwandtner, Engel, Endlicher-féle kiadásokkal kell beérnünk, hogy magasabb igényeknek megfelelő kritikai kiadásaink nincsenek, hogy nincs olyan monumentális kútfő gyűjteményünk, mint a lengyeleknél pl. a Bielowski-féle Monumenta Poloniae. Egészben véve összehasonlítást tévén a magyar és lengyel történetírás

között, nem habozik kimondani (bár nem akarja, hogy optimistának látszassék), hogy náluk a lengyeleknél a történettudomány magasabb színvonalon áll. Mi szívesen elismerjük a lengyel történetírás virágzását, de Smolka ez ítéletét kétségségre vonhatjuk már csak azért, is, mert ő, mint a ki a magyar nyelvet nem érti s így történetírásunk újabb vívmányait kellőleg méltányolni nem tudhatja, összehasonlításra s ítélethozatalra nem lehet illetékes.

Többet nyom a lapban az, a mint egy magyar historiai seminárium hiányának hátrányait fejtegeti. A mostani magyar történetírók, úgymond, autodidakták, az újabb nemzedék külföldre (így a bécsi történetkutató intézetbe, Berlinbe, Párisba) megy módszert tanulni. A magyar történetírás fejlődésére sokkal nagyobb horderejűnek tartja (s bizonyára nem alap nélkül) egy magyar historiai seminárium felállítását.

A IV. fejezettel kezdődik annak az inkább turista útnak a leírása, melyet Smolka, Szilágyi Sándor társaságában, Kassától a Szepességen, Liptón, Zólyomon keresztül megtett. Hosszabb részt szentel ebből annak, hogy Szilágyi Sándort bemutassa olvasói előtt. Ír atyjáról Szilágyi Ferenczről is s vázolja irodalmi szereplését s midőn utána Szilágyi Sándorra áttér, mintha életrajzát akarná megírni, hosszasan foglalkozik vele, első irodalmi fellépésétől a legújabb időkig.

Ír ezután Kassa városáról, a premonstreiekről, a kassai dombról, a lengyel történetre is annyira nevezetes kassai levéltárról; azután egy állomással tovább menve, a szepesi várról, Csáky Albín grófról a szepesi főispánról, a kinek Mindszenten vendégei voltak, az ő levéltárról s őseiről; majd Löcséről s az ottani levéltárról. Mindig és mindenütt meglátszik tollán, hogy historikus kezében van. A Szepességéről nem írhat a nélkül, hogy vissza ne menjen egész Csák Mátéig, hogy ne szóljon a Zápolyákról, a Bethlenfalvi Thurzókról, Thökölyiről stb.

Az V. rész (a mint ő előrebocsátja) »excellentiásoknak« van szentelve. A két excellentiás Császka György szepesi püspök, a kit nyári lakában Sescavnikon meglátogattak s Ipolyi Arnold püspök, a kinél Bars-Szent-Kereszten három napot igen kellemesen töltöttek. A szepesi hegyek alatt röpülve el a gőzösön, lelki szemével látja a máig is Lapis refugii-nak (menedékkőnek) nevezett helyet, hova 1241-ben a tatárok elől menekültek a szepesiek, — látja az (1299) ott épült karthauzi kolostort, mely a XVI. században a reformatio terjedésével pusztult el, s a melynek köveiből épült nem rég a szép sescavnikai templom (a felírás szerint: ex lapidibus lapis refugii). A gyönyörű Hernád völgye s az abból közvetlenül égnék meredő Magas Távra szemléletével nem bír betelni. A Lengyel oldalról tekintve is — jegyzi meg — szép a

Kárpát, de a ki igazi nagyszerűségében akarja látni, az jöjjön ide a hol a Hernád mossa lábait.

Szentkereszthez, Ipolyi Tusculanumához érve s arról írva, kitérést tesz s nagy méltánylással szól a magyar művészet-történelemről, s a régészetről. Ipolyiról, mint a magyar főpapság díszéről, mint a magyar tanügy, művészet, történelem, régészet nagyérdemű bajnokáról a legmélyebb tisztelet hangján emlékezik.

Munkája végén, visszapillantva egész útjára, a vezérferfiakra, a kikkel érintkezett s a kikről írt, felkiált: *boldog az az ország, melynek ilyen férfiai vannak!*

E rövid vázlatból is láthatjuk, hogy Smolka munkája érdekes és tanulságos olvasmány. Bizonyára egyike a legjobbaknak, melyeket a lengyelek magyar viszonyokról olvashatnak. E szép munka is tanúsítja, mily jó gondolat volt a m. történelmi társulattól, hogy a krakkói akadémiát sárosi kirándulására meghívta; viszont a krakkói akademia sem választhatott volna jobban, mint midőn képviseltetésével Smolkát bízta meg.

SZÁDECZKY LAJOS.

Fehértemplom város tanügy-története a város keletkezésétől a mai napig.
Irta: Berecz Gyula. Fehértemplom, 1882.

Néhány héttel ezelőtt hagyta el a sajtót e furcsa című és még furcsább ajánlattal bíró könyv. Megjelenésekor a napi lapok sietve mondták el felőle stereotyp »ismertetés«-eiket, mondva-csinált »bírálat«-aikat, melyek csaknem kivétel nélkül mind azon spanyol író jelmondatát juttaták eszünke, ki könyvét körülbelül e szavakkal bocsátá a világ elé:

Édes könyvem mentsen isten
könyvárusoktól;
Megdicsérik, de eladják
olvasatlanul.

A 15 ívnyi, nagyobb kötetet képező könyv nem közönséges igényekkel lép még nem gazdag nevelés-történelmi irodalmunk terére, s ezen körülmény ösztönöz minket, hogy a mű megjelenését jelezve, néhány észrevételt mondjunk felőle. Részletező ismertetésbe nem bocsátkozunk, mert tárgyánál fogva nem tartozik szorosan folyóiratunk körébe, a feldolgozás pedig olyannyira primitív, hogy az általunk számba vehető monographiák színvonalán jóval alul áll. De mint történelmi műről, elmondunk egyetmást.

A tér, melyen szerző »mozgik«, igaz, nem nagyon művelt ága irodalmunknak, de Lubrich, Kiss Aron, Dölle — s hogy a

legjobb nevet említsük — Molnár Aladár szolgálhattak mintául arra, hogy paedagogia-történetet hogyan kell írni. Szerző ugyan panaszkodik, hogy nincs »oly munka, melyet mintául vehetett volna,« s ezért kényszerítve volt »maga állítani fel rendszert«; mégis könyve a rendszertelenségek halmaza.

Bevezetésül szerző a volt Temesi Bánság népeiről szól Böhme Lénárt *Délmagyarország* vagy az úgynevezett *Bánság külön történelme* nyomán, e műnek szószerint átvett helyével jellemzi a lakosságot mely nagyrészt »vadászat és állattenyésztésből tengette életét,« s így benne »restség, prédavágy, árulás és kegyetlenségre való hajlamok fejlődtek ki.« Elmondja, hogy gróf Mercy miként osztotta be a Bánságot, hogy »minden falunak meg volt a maga kinéze (falubirája.)« E »fő- és kinézek a népből választott egyének voltak« s midőn a berendezés mindenütt »foganatosítva lett«, Mercy idegeneket telepített le. »Ezen telepítvényesek alakították meg« Fehértemplomot.

Tehát Fehértemplom meg volt alakítva s így 1717-ben »keletkezett.« A város rövid történetét — Böhme Lénárt másik munkájából idézés nélkül átvett részletekkel — csak kivonatossan ismerteti. Felemlíti, hogy miként ismerte meg gróf Mercy a Nera völgyet, »és határozta el magát e helyet betelepíteni«; miként szenvedett a város »az ausztriai és török porta között kiütött sűrűlódások« miatt; miként fogtak a kath. templom építéséhez 1803-ban s tették az alapkövet 1805-ben; miként következett be a »magyar szabadságharc«; miként védték a várost az »ideküldött« honvédek s tartották »megszállva«; miként tettek látogatást »Fehértemplomban« I. Ferenc és I. Ferenc József Ő Felsőgeik és végre mikép »lettek kivetve« elviselhetlen magasságig »az adó és egyéb terhek.«

Csak röviden, de elég bő compilatioval emlékezik meg Bánság iskoláiról a XVIII-ik században, azután áttér Fehértemplom tanügyének tárgyalására.

A városi levéltár iratait részletes kivonatokban mutatja be, minden kritikai észrevétel nélkül, terjedelmes adatokat sorol fel a »nemzeti iskola«, »szerbiskola«, »illyriska« »normalisiskola«, »trivialisiskola«, »a vásár- és ünnepnapokon« tartott »isméltőiskola« történetéről. Híven feljegyzi, melyik tanító mikor és honnan jött, meddig működött, mikor nyert áthelyezést, mennyi fizetése volt. Megtudjuk e feldolgozatlan anyagból, hogy Fehértemplom a legelső tanító Welther Máté volt, utánna jött Reitzer Mátyas, »kinek Gertrud nevű felesége 1740. október 20-án halt meg.« Reitzer után jött Koler, Koler után Hildesperger, ezután Wazellan és így tovább. Megtudjuk továbbá, hogy 1738-ban a fehértemplomi plébános Spindler volt, ki az anyakönyveket

megmentette az enyészettől, mert midőn »a pestis kiütött,« a török pedig »beütött,« Spindler magával vitte az iratokat. Azt a fontos culturhistoriai tényt is megtudjuk a műből, hogy »a normaliskolánál« 1803-ban állítottatott fel a III-ik osztály s a következőleg szereltetett fel: »6 db 14 láb hosszú és 18 hüvelyk széles iskola-asztal paddal együtt à 10 frt, egy íróasztal a tanító számára fiókkal és zárral 8 frt, egy szék 36 kr. egy....« de minek folytassam. Hasonló adat az, midőn csaknem fél lapon beszél az iskolaépület zsindelyezéséről steff. Egész füzetre terjedne, ha a naivságok felsorolását folytatni akarnók.

Ami Fehértemplom tanügyének jelenlegi körülményeit illeti, sajnálattal kell említenünk, hogy ezekről sem nyújt határozott képet. Könyvének ezen része is a legtarkább adathalmaz minden összefüggés nélkül, egymás mellé helyezett száraz tények felsorolása, ítéletek nélkül.

Megemlékezik a temesvári katonai parancsnokság rendeltére megnyílt »m. kir. polgári iskoláról,« valamint a községi nemzetiségi népiskolákról, többnyire a valóságnak meg nem felelő adatokkal. Részletesebben szól az állami népoktatási intézetekről: így az »elemi fiiskoláról,« hol »a tulajdonképeni magyar nyelvtant, a német nyelvtannal összehasonlítva tanították« és a »növényedékek a dohány-növény kezelése és ápolásában is alapos oktatást« nyertek; szól az állami leányiskoláról, hol a »tanítónői testület« buzgalma folytán, még 1877-ben is kielégítő eredmény »lett felmutatva,« noha »a roncsoló toroklobb« hátráltatta a tanítást és a növényedékek minden »iránybani készültségét.«

Az állami főgymnasiumról is megemlékezik szerző az intézet értesítvényeinek nagyrészt szószerint és nagyrészt ferdítve átvett adatai nyomán; közben-közben egy-egy jó tanácsot is kockáztat, így pl. midőn azt mondja: miért ne lehetne a gymn. első osztályában magyarul feleltetni?! »A munka fárasztó, de lehetséges. De több tanítás kell, mint előadás.«

Ezután rövid áttekintést ad a város magán- és zugiskoláiról s bezárja a kötetet »a délmagyarországi tanítóegylet fehértemplomi fiókegyletének vázlatos története.«

A mű átolvasásából két dolgról szereztünk magunknak meggyőződést: először arról, hogy a fehértemplomi állami intézetek működéséről keményebb vádirat Szerbiából sem kerülhetett volna ki; másodszor arról, hogy sok szép dolgot taníthatnak ugyan Fehértemplomon, de — úgy látszik — magyar grammatikát és orthographiát nagyon keveset. Ez utóbbira szerző könyve eszméltetőleg hathat.

T Á R C Z A.

MAGYAR TÖRTÉNELMI TÁRSULAT.

A SZÜNNAPOK UTÁN az első ülés oct. 5-én tartatott meg. Választmányi tagok szép számmal jöttek össze s az elnökök távollétében az elnöki szék elfoglalására b. Radvánszky Béla kéretvén fel, megnyitotta az ülést, meglepő szavakkal üdvözlőlvén az összegyűlt tagokat, melynek folyamában a tagok buzgó működésére utalva ő is megjegyzi, hogy azon politikai állás daczára, melyet éppen a szünnapok alatt foglalt el, ő is találandó időt a tudománynak és társulatunk érdekeinek teljes erejéből leendő előmozdítására.

A felolvasások sorát *Jakab* Elek kezdette meg »Görgény múltjából« című értekezésével, mely a »Századok«-ban látandó világot. Utána *Szádeczky* Lajos lépett a szószékre. »A babonák és hiedelmek történetéhez hazánkban« cím alatt két értekezést olvasott fel, egyet *Weber* Samu társ. tagtól s egyet magától, melyek novemberben a »Századok«-ban fognak megjelenni. Végre *Szilágyi* Sándor »Bethlen Gábor és a zsidók« cím alatt írt értekezésével ismertette Bethlen Gábornak egy nagyfontosságú szabadságlevelét, melyet ez a zsidóknak 1624-ben adott.

Folyó ügyekre kerülvén a sor, rendes tagoknak felvették: *Bálint* Béla, (Kassán), aj. a titkár; *Kacziány* János, (Eperjes), aj. Czékus László; *Szkrovina* Mátyás szolgabíró, (Zólyom), aj. Leustach Lajos.

Titkár bemutatja *Vitkovics* Gábornak Belgrádból sept. 7-én írt levelét, melyben tudatja, hogy a szerb tudós társaság a *Glasszik* című folyóiratot mellékletével az okmánytárral együtt társulatunknak megküldi. Köszönettel fogadtatik s a társulat viszonzásul saját kiadványait küldi meg. Egyszersmind tudatja, hogy miután évek óta foglalkozik a szerb és magyar történettel, a magyar történetre vonatkozó adatait szívesen a történelmi társulat rendelkezésére bocsátja.

A társulat ezt szíves köszönettel fogadta, s közléseit a társulat közlönyeiben fogja értékesíteni.

Végül pénztárnok bemutatta múlt évnegyedi számadását. E szerint :

Jul.—sept. havak bevétele 6,233 frt 03 kr

kiadás 879 frt 24 kr

pénztármaradvány összesen 5,353 frt 79 kr

VÁLASZ THALY KÁLMÁNNAK, »SZÉCHÉNYI PÁL S A MAGYAR NEMZETI POLITIKA« CZÍMŰ TANÚLMÁNYOMAT ILLETŐ ÉSZREVÉTELEIRE.

(Olvastatott a Történelmi Társulat 1882. július havi ülésében.)

Jelige: de tous les attentats sur la liberté, le plus coupable est celui qui touche à la liberté de l'histoire

Camille Rousset (Revue d. d. Mondes
52 köt.)

Leírom egyszerűen, a mit élőszóval mondandó valék.

Thaly Kálmán a dolgozatom elleni kifogásait általánosítva, veszedelmes iránynyal vádolja »történetíróink legifjabb nemzedékét.« A dologban kétségkívül van valami. Az igyekezet, nemzeti történetünk mozgalmait a források tényyszerű tanúsága szerint, a kritika szövéténekénél a maguk valóságában megismerni, azokról elfogúlatlan, tárgyilagos képzetet alkotni, mind jobban terjed. S a mely mértékben tisztúlt felfogásunk az *elő* államról — azon mai magyar államról, melynek vivmányai és nyomorúságai közepette élünk, s a melynek létharezát mindnyáján kiüzdjük: ép oly mérvben kezd belátásunk a múlt szövevényeibe, a történeti magyar államba s annak létküzdelseibe tisztúlni. Ez bizony veszedelmes lehet némely történelmi előítéletre, némely hagyományos ferdítésre, vagy félreismerésre, némely tetszetős, de alaptalan történelmi legendára nézve. Ámde mindenesetre nem kevésbé veszedelmes azokra nézve is, kik e tárgyilagos álláspontot elfoglalják és merőben az igazságot keresvén, azt legjobb meggyőződésük és képességük szerint kidomborítani igyekeznek. Mert ez még mindig igen hálátlan munka, mint azt némileg saját példám is tanúsítja. Mert ugyan kérem tisztelettel, hol van ma Magyarországon az az udvari párt, az a camarilla, hol lappanganak azok a szervezkedett »aulicusok,« kik törődnének vele, vagy csak tudomást is vennének róla, ha egy író valamely tudományos munka, vagy szakközöny hasábjain egy történeti alakot boncsol, vagy valamelyik történeti mozgalomnak kizárólagos honmentő volta iránt, némi kételynek ád kifejezést? Az egyedüli jutalom, mely a mai Magyarországon ezért bárkinck

bizton kijut, az, hogy hazafiságát gyanúsítják, nemzeti érzékét kétségbevonják, és nevét sárba rántani igyekeznek. Hanem haladni a taposott országúton — a martyriummal tetszelegni, mikor senkinek és semminek baja nem eshetik, — beleharsogni a tetszetős, bár régen tárgytalanná vált frázisok tárogatójába: ez a helyes út, ez a kifogástalan hazafiság, mely mindig biztos sikerre számíthat, ez a kellő »czeltudatosság«,
sic itur ad astra!

Csak nehezen bírok ellentállani a kísértésnek, hogy tüzetesen ne elemezzem az olesó, de hasznos hazafiság ezen népszerű irányát és ne taglaljam azon »pseudo-martyria« tüneményét, mely ellen az atheni közjog külön keresetet nyújtott.

Azonban nem csak *e hely* iránti tekintetből — hová az ilyes nem tartozik — vetek ebbeli kedvemnek féket, hanem azon személyre való tekintettel is, mely ellen az illetén észrevételek éle az adott esetben irányúlni látszhatnak. Mert nekem Thaly Kálmán ellen fordulni valóságos önmegtagadásomba kerül, és csak az önvédelem szüksége kényszeríthet arra. Én tanítványa voltam és idestova tizenöt esztendeje, hogy az ő auspiciumai alatt léptem ki az irodalmi térre. Hogyha a történeti társulat pályázati felhívása által ösztönöztetve, a Széchenyi Pál jellemzésével léptem versenybe, úgy az nem véletlen szülte ötlet volt, hanem magyar történelmi tanulmányaim egész irányából folyó terv. Ha ennek képződésére egyéni hatás valaha egyáltalában befolyt, úgy az pályám küszöbén a Thaly Kálmáné volt. — S azért részemről a következőkben lehetőleg kerülni fogok mindent, minek személyes éle lehetne.

De épen a jelzett körülménynél fogva felette csudálkoznom kell, hogy Thaly forráskészletemet a tanulmányomban inkább érintett, mint tárgyalta korra nézve, olybá tünteti fel, mintha az mindössze és kizárólag a jegyzetekben idézett művekre, és forrásokra szorítkoznék. Ezen imputatio a jóhiszeműség teljes hiányában szükölködik. Az a kép, melyet én Széchenyi Pálról vázoltam, bármi hézagos legyen, — és Thaly Kálmának a tanulmány lényege, a Széchenyi jellemzése ellen nem volt érdemleges kifogása — a felfogás, melyet ama korszak vezér-tényezői, és politikai jelentősége tekintetében tanusítottam — világossá fogja tenni mindenki előtt, kinek történetírásról fogalma van, s a ki látni *akar*: hogy az bizony nem abból az egy, egészen specialis természetű, idegen forrásból merítettett, melyre tanulmányban alább megjelölendő okoknál fogva ismételve hivatkozás történt. Voltaképen miről is van itt szó? Egy a versenyfeltételek szerint, mindössze nyolcz nyomtatott lapra terjedhető egyéni jellemzésről, melynek, mind a pályázat kimondott célja, mind, már csak ezen külső térfogati feltételnél fogva is, nem lett volna szabad tartalmaznia, sőt nem is tartalmazhatott egyebet, mint az illető szerzőnek általános felfogását, egyéni reflexióit, néhány tömör vonást, mely a hazai történet valamelyik kiváló alakját, a maga benső szellemi lénye szerint feltüntetni, s az eseménybeli vagy életrajzi adatok felhor-

dása nélkül, megeleveníteni képes. Az az alak, melyet én választottam, — bárha legalább is egy évtizede, hogy annak szellemi körvonalait elmém-ben kidomborítani igyekezem, — nem olyan természetű, a nemzeti köztudalomba még sokkal kevésbé által ment, hogy az életrajzi adatokra, mint köztudomásuakra, nem is reflectálván, néhány általános lélektani jellemvonás elsorolására szorítkozhattam volna. Kénytelen voltam tehát áthágni a pályázati feltételek által vont korlátokat, és eleve számítván ama bírálók böles belátására s indokolt elnézésére, kiket a történelmi társulat majdan kebeléből kiküldendő lesz, — némely általános történelmi adalékra vagy szempontra is bátorkodtam hivatkozni, mely szorosan véve a Széchenyi Pál egyéniségén kívül feküdt. Töredékesen, a tények és adalékok legáltalánosabb megérintésével tevém azt és tanulmányom *szövege* mégis a kimért terjedelmet *háromszorosan* meghaladta, míg maguk a szükséges jegyzetek ezenfelül még külön három lapnyi tért foglalnak el. Ily körülmények között, ezen jellemrajz keretében, még körülményesebben behatolni akár a személyes részletekbe, akár az általános történelmi kérdésekbe s így felhordani azon egész adatkészletet, melyet a tárggyal való foglalkozásom közepette absolváltam: ez egyszerűen lehetetlenné tette volna, hogy dolgozatom egyáltalán tekintetbe is jöjjön, mert *ily módon már külterjedelemre nézre is egészen más valami vált volna belőle, amél, mit a pályázat kívánt.* Így történt, hogy számos olyan forrást nem idéztem, melyet közvetlenül az írás folyamában használtam, mint: Bél, Wagner, Benger, Katona, Pray, Fiedler, Szalay, a »Histoire des Révolutions«, »Feldzüge des Prinzen Eugen«, a *Thaly* munkái s az általa kiadott Rákóczi-tár levelei és naplói: Az én főbűnöm Thaly szemében, ugy látszik, épen az, *hogy ezen utóbbiakat nem idéztem.*

A dolog természetéből folyó, hogy a Rákóczi-tárból kivételül azon három kötetet értékesítettem és idéztem, mely az angol és hollandi közvetítésnek okmánytárát képezi. Ezen becses, aránylag ujdonszerzett anyag, irodalmi feldolgozásban, még egyáltalán értékesítve nem volt s ez értelemben a gr. Szécheny elismerő nyilatkozata, Thaly úr minden neheztelese daczára, igenis megilleti forrás-készletemet. Mert a történetírás szempontjából, az »adatbőséget és fontos kútfőismeretet« nem az teszi, hogy bármely alárendelt részletre, vagy obscurus névre vonatkozó okmányok az eredeti nyalábból másoltassanak, és per longum et latum közöltessenek, mely eljárásra igen közel fekvő példákat hozhatnék fel — hanem teszi a használt adatoknak — bárhonnai is kerüljenek azok — *belső értéke, fontossága,* s a történelmi felfogás, és feldolgozása tekintetében lényeges ujdonsága. E kellékek a legnagyobb mértékben meg vannak amaz angol és hollandi ügyvivői jelentésekben, és levelekben, melyek itt szóban forognak. A bécsi udvarnak hangulatát, érzületét Magyarország s a magyarországi ügyek iránt, viszonylását a hazai és nemzetközi tényezőkhöz, oly élénken tükröztetik vissza ezen idegenek tapasztalatai és feljegyzései, ők jóformán az egyedüli részrehajlatlan tényezők, kik a

nemzeti ügy számvivőivel közvetlenül érintkeztek, ők oly magas európai színvonalról pillantanak be a magyar-osztrák viszály tüneteibe — hogy az ő bizonyítványuk talán mindenek között a legbecsesebb, már csak azért is, mert ők elvégre is a legkevesbé közel érdekeltek. Hanem Thaly magára, gr. Széchenre hivatkozik, midőn rosszalja, hogy én oly feltétlenül adok hitelt »a hazai viszonyokkal kevésbé ismerős idegen miniszter: Stepney ítéletének.« Igen is, a gr. Széchen bírálatának erre vonatkozó soraiban foglaltatik bizonyos kifogás — the soft rebuke — t. i. hogy a nemes gróf Stepneyt nem volna képes »feltétlenül megbízható tanúnak tekinteni, természetesen csak ott, hol véleményeiről és ítéleteiről és nem ott, hol tényleges állításairól van szó.« Gr. Széchen azután egy hosszabb passusban indokolja is ezen tartózkodását (l. a »Századok« f. é. április havi füzetét) és én készségesen meghajlom ebbeli aggályaimnak igazoltsága előtt. Mert gr. Szécsen soraiból, főleg az Onno Klopp műve idézéséből félreismerhetlenül kitűnik, hogy ő a Stepney elfogultságát, sőt rosszakaratát a *Habsburgház s az osztrák érdekek ellen* irányzottnak tekinti, s ehhez képest az angolok ítéletét nyilván ott nem tartja megbízhatónak, hol az oly kiméretlenül, minden fentartás és kivétel nélkül, az *osztrák* államférfiak, az *osztrák* álláspontnak elítélését, gyűlöletét, sőt becsmérlését tartalmazza. S e tekintetben magamnak is vannak aggályaim, vajjon a cseh-német államböleleség iránt táplált megvetésemnek *alanyi* érzülete nem ragadott-e túl azon korlátokon és megkülönböztető mérsékleten, melyet a történetírói tárgyilagosság, s a történetpolitikai belátás kellő érvényesülése mellözhetlenül megkívánnak. Igen, egészen kétségtelen, hogy az angol és holland ügyvivők, és nem kevésbé az angol udvar s a németalföldi statusok teljes rokonszenve, a magyar felkelő táborban, a magyar nemzeti aspirációk részén áll. Ha *Érdekek* az osztrák hadierő felszabadulását és koncentrációját igényelte is: *Érzelmek* azért csaknem kizárólag a magyar alkotmány sértetlenségéért s a protestáns vallás-szabadság biztosításaért buzogtak. S ez az érzelem egész eljárásukban az uralkodó; talán a diplomaciai ügyvitel igényei ellenére is. Onnan van aztán, hogy ez az angol-holland »mediatio« az egész Rákóczi mozgalomnak egyik legörvendetesebb, legtisztább lapja — a minthogy a francia udvar nyomorult hitegetése s a felkelő vezérek sajátzerü hiszékenysége, önámítása — e mozgalomnak legvégzetesebb, de egyszersmind legdisztelenebb és legszomorúbb fejezete is. Ezen érzelmek kétségkívül Stepney Györgynél nyilvánúlnak legszenvedélyesebben. Midőn maga a monarchiától távol, Marlborough táborában tartózkodva, az újonnan érkezett Palmes ideiglenesen informálja őt az osztrák-magyar bonyodalom legújabb mozzanatairól, bizonyos osztrák csapatösszpontosítások hírénel, melyekről a felkelő sereg tönkretételét várták Bécsben, hozzáteszi: So, your magyars will be beaten, — így az *On* magyarjait meg fogják verni. Annyira megszokta már az angol diplomacia is Stepneyt a magyar ügygyel azonosítani. A bécsi udvar jól

tudta ezt s ezért volt a Stepney állása ez udvarnál oly nehezen tart-
ható.¹⁾

Ez tehát »az az idegen miniszter«, kinek ténybeli adataira, a mennyiben a bécsi köröknek Széchényi iránt követett magatartását illetik — és részben általános benyomásaira, nézeteire kiválólólag hivatkozám. Ha ily férfiak az alkotmányos és lelkiismereti szabadság szeretetteljes féltése, a magyar nemzetnek, sőt szabadságharczainak benső, mintegy önkénytelen, méltánylása daczára, mindvégig nem képesek legyőzni »a gyanút és bizalmatlanságot, melyet a magyar felkelés támasztóinak és vezéreinek önzetlensége tekintetében táplálnak« — mint tanulmányomban megjegyzém vala — ez oly jellemző tény, melynek egyszerű constatálása ép oly jogosultan, a mily szükségszerűleg történt. Mert Thaly Kálmán végzetes csalódásban él, midőn azt hiszi, hogy a felkelő vezéreknek önvédelmi szándékkal és céltudatossággal írt emlékiratait, önéletrajzait, kizárólagos avagy csak megbízható támpontul is szolgálhatnak, valódi lényök, törekvéseik és felelősségük, erényeik és bűneik helyes megértésére, megmérésére. Mielőtt azonban ezen utóbbi pontra rátérnék, melyen a Thaly ellenvetéseinek súlya fordúl, néhány apróbb megjegyzéseire kívánok rövideden megfelelni.

Thaly »jellemrajzi caricaturának« nevezi azon felfogásomat, mely szerint, az akkori *osztrák katonái, hivatali és politikai tényezők* felett, fejedelmi magaslásban látom lebegni a koronát és hordozóinak szellemét. Hogy miképen értem eme »fejedelmi magaslatot,« az tanulmányomban valamivel lejjebb azzal van megmagyarázva, »mintha ez uralkodók kisebb-nagyobb mérvben mindig bizonyos sejtelmével bírtak volna azon igazságnak«, hogy saját országaik, uralmuk biztonsága követeli meg első sorban a magyar nemzet történeti jogainak tiszteletben tartását. Ez a

¹⁾ A lefolyt nyárhóban, körülbelöl azon időtájban midőn a fentebbisorok a Történelmi Társulat ülésén felolvasásra kerültek, Westminster Abbey emlékkövei és sírtáblái között bolyongtam. Sok világhírű és sok drága nevet találtam e kövekre vésve, de engem egy sem vonzott és hatott meg akkora közvetlenséggel, mint a Stepney Györgyé. Mert a bécsi követnek, nemzetünk e hű, ragaszkodó barátjának is hely jutott a halottak e fényes gyülekezetében. Mellszobra ott áll a templom déli oldalhajójában jobbról, fali relief díszítmények között, két pufók angyaltól körve; alól egy latin felírás, mely hona szolgálatában szerzett érdemeit dicsőíti, míg oldalt a márvány babérkoszorú levelein, diplomatiái küldetései vannak felsorolva. E sorozatban, melyben a legtörpébb német fejedelmecske is meg van említve, sajnálattal nélkülöztem Magyarországot említését. Mily jól esett volna a Rákóczi nevét olvasnom a szigetországi pantheon egyik félreeső zugolyában! Stepney szobra széles arcot mutat — inkább nyílt és jószágos kifejezéssel, mint szellemes vagy szabályosan szép vonásokkal. L. Gy.

»némi sejtelem« csak nem valami túláradó loyaltás. Én ezen fejedelmeket tisztán a magyar politika, a nemzeti érdekek szempontjából ítélem meg. Ezen szempontból, egy I. Lipótot, minden közepszerűsége és gyarlósága daczára, a ki egyezkedni akar a felkelő magyarsággal, méltán felülállónak tekinthetém még egy Savoyai Eugén felett is, a ki fegyverhatalommal letiporni és megnyügözni akarja Magyarországot.

Ámde Thaly »Észrevételeiben« jónak látta elhallgatni, hogy »ezen (osztrák) tényezők felett« látom én lebegni a koronát; I. József-ről pedig Thaly tanácsosabbnak tartja egyáltalán nem szólani; tudván, hogy ezen uralkodóról az 1715: I. Decretum Praefatiójának, talán a kifejezésben túlzó, de lényegében igazolt megemlékezését, mint »Princeps quippe et Monarcha ab omnibus amabilis et desideratissimus« a történelem is ratificálta. De az I. Lipót kormányzásának minden bünei és alkotmány-sérelmci közepette, midőn a bécsi körök összes törekvései, a Kolonich által pártfogolt spanyol és olasz barátok famósus tervezetei szerint, a magyar alkotmány és szabadság teljes elnyomására, Magyarország »beolvasztására« irányultak, nem-e azt tapasztaljuk, hogy midőn a magyar főméltóságoknak, magának Széchenyi Pálnak, közvetlenül az uralkodóra appellálhatni sikerül, e merényletek végleges fogantatása mégis megakadályoztatik, vagy legalább függőben marad? Lipót császárnak Széchenyihez intézett levelei azok, melyek azon pillanattól fogva, a mint a Rákóczi-fele mozgalom komolyabb mérveket ölt, a kibékülés és kiegyezés szálaít Bécs és Magyarország között szövök és fentartani igyekeznek.

Nem rendelkezvén az eredeti fogalmazványok megtekintése felett, vonakodtam ezen nyilatkozatokból amaz uralkodókra nézve a legelsőbb *egyénit* következtetéseket vonni. Ezt tanulmányomban határozottan hangsúlyoztam; ez az az önbevallott tudatlanság, melyet Thaly úr jónak lát szememre lobbantani

»Akarom megmutatni s kegyelmeitek is lássák, hogy igaz magyar vagyok s nem kívánom-e nemzetemet s hazámat conserválni, egyedül a esendességet országunkban siettetni és az ártatlan vér ontását is elkerülni« írja *gr. Pálffy János* egyik, 1711-iki levelében Károlyi Sándornak ünjellemzéseitől. A magyar történelem ítélete is ezzel egybehangzó volt a folyó év június hó 2-áig, midőn Thaly Kálmán »Észrevételei« napvilágot láttak s a nemzet egy új »szörnyeteggel« gazdagodott. Tanárky Gedeon »Magyarország Helyzete az európai Allamrendszerben« című kitűnő tanulmányában egyenest Széchenyi Pál és Károlyi Sándor közé helyezi a Thaly »szörnyetegét,« *gr. Pálffy Jánost*. S annak a férfinnak hervadhatatlan babérait, ki József császár halála után a bécsi udvari és politikai köröknek valóban »nemzetgyilkoló« szándokai ellenére, a saját felelősségére, mintegy keresztül erőszakolta a szatmári békekötést s így a tiz évig polgárháborúban vérzett és kimerült magyar népnek a végső kiirtástól megkímélését — mint maga mondja »conservatióját« munkálta: alanyi kifakadások soha sem fogják kissébbíthetni.

Én különben tanulmányomban hivatkoztam arra, hogy miként Széchenyihez intézett leveleiből kitűnik, Pálffi tartóztatta az alája rendelt ráczságot és kegyetlenkedéseit, vadságát, melyet, jóllehet fékezni nem birt, utálni látszott. Szalay is egyhelyütt hivatkozik erre. Thaly ezen szemben felidézi azon kegyetlenkedéseket, melyeket az 1706-ki hadjáratban állítólag Pálffi által »felhajtattott« ráczság elkövetett. Miután én emlékezetből egyszerűen csak leírom, mit élőszóval elmondandó valék s ezuttal semmi új kútfő nyomozást nem teszek, Thaly ezen ténybeli állítását nem akarom bírálat alá venni; holott ilyes vizsgálat — miként azt az Ocskayjáról a »Budapesti Szemlében« megjelent alapos bírálat mutatta, — Thaly nál még eféle ténykörülményekre nézve is felette szükséges és néha csudálatos eredményekre vezető. Mindazonáltal, egész általánosságban megjegyezni kívánom, hogy ennek a ráczságnak közreműködése a Rákóczi-féle felkelés folyamában, kurucz részről sem volt mindig megvetve. Rákóczi kezdettől fogva szemet vetett reá. Thaly K. Rákóczinak egy rendeletét idézi, mely szerint »ráczoknak nincs pardon.« Nyilván azon 1703-iki felhívásra céloz Thaly, mely a végén ugyan a ráczságnak gyerekestül való kiirtásával fenyegetődzik, melynek egész tenora és tartalma azonban odairányult, hogy a ráczságot, szenvedéseikre való hivatkozással és biztatásokkal, a felkelőkhöz való csatlakozásra bírja. Ez Rákóczinak egyik kedvenc eszméje, a mi ellen nem lehet semmi kifogás. Károlyi naplójából ismételtén kitűnik, hogy őt Rákóczi hol a bácskai ráczok édesgetésére utasította, hol kimelésükre szólította fel; sőt Károlyi Sümegen — a különben önként jelenkezett — ráczok küldötteivel alkudozott is egy nagyobb fegyveres csapat kiállításáról. Ha ezen kísérletek célhoz vezettek volna, akkor a »rácz csűrhe«, mint Thaly nevezi, a Rákóczi táborában minden valószínűség szerint épen azon garázdálkodásokat viszi vala végbe, melyeket a császári ügy szolgálatában folytatott, mert hogy ilyenek alkalmilag a kurucz tábortól is kiteltek, azt az Ocskay és vak Bottyán dandárjainak viselt dolgai bőven megmutatták. De azért senkinek sem jutna eszébe, Rákóczit dühöngő szörnyetegnek feltüntetni; Thalynek bizonyára legkevésbé. Sőt ki tudja: vajjon ez a bérencz guerilla-had akkor nem szerepelne-e a »szabadsághősök« sorában?

A mit Thaly Kálmán az *ónodi gyűlésről* mond, az is több tekintetben felette érdekes és nevezetes. A legnevezetesebb mindenesetre az a rövid megjegyzés, mely egy igénytelen jegyzetben (századik lapon) van mintegy elbujtatva. Eszerint az »ónodi abrenunciatio . . . csak válaszvolt az 1706-iki békealkudozásoknak császári részről lett megszakítására,« tehát azon békealkudozások megszakítására, melyeket Rákóczi soha komoly szándékkal nem folytatott s a melyeket még az utolsó perczben is, midőn már minden veszve volt, meg akart hiúsítani. Pedig, hogy mi lett légyen az ónodi gyűlés és detronisatio valódi indoka, az már régén napfényenél világosabb és történcszcink által constatált dolog. A franczia

hitegetésnek szükségképeni folyománya volt az; feltétele azon formális írott szövetségnek, melyet Rákóczi az elszakadás kimondása által, a francia udvarral végre köthetni vélt; egy kiszámított terv, melynek előzményei több évvel nyúlnak vissza a múltba; a kurucz politika sarkköve. Hauser Thaly szerint ez csak véletlen, mintegy a császáriak által előidézett fordulat vala. Ez a Thaly Kálmán történelmi hűsége; így értékesíti ő azon széles adat-ismeretet, melylyel II. Rákóczi F. korára nézve kétségtelenül rendelkezik.

Hogy a Rakovszky és Okolicsányi felkonezolásában mi volt az eleve kiszámított, mi a hirtelen fellobanás? a Thaly inkább criminalista, mint történelmi distinctióba gyilkosság s emberölés között — mind ebbe én e helyütt bele nem boesátkozhatom, mert a források, a szentanuk s érdekeltek naplói, levelei, a hivatalos jelentések, épen az arnyalatokban, melyeken az egyéni beszámítás és felelősség fordul, felette ellenmondók, s ez a kérdés még pusztán ténykörülményeire nézve is tisztázatlan. Az ilyen tisztázatlan kérdéseket pedig futólagos észrevételekkel, egyszerű állításokkal mintegy fedzeni, veszedelmes dolog; a kútfők alapján pedig kimerítően tárgyalni, annak itt sem helye, sem szüksége. Én az ónodi gyűlés és tragikum tényét — mely tragikum hőseiül én nem az *ott* elesett áldozatokat tekintem — egyszerűen felemlítém, az egész felfogásomnak megfelelő kitételekben ugyan, de minden személyi megnevezés vagy czélzás nélkül, egész általánosságban »forradalmi lázról« szólva. Thaly úr azonban minden ok vagy csak plausibilis ürügy nélkül, engemet oktatni kezd arról, a mi különben minden iskolai kézi-könyvben bent található: hogy ki rántott kardot, ki nem? hogy Rákóczi, Beresényi és Károlynak mi része volt e vérengzésben, mi nem? Ez különben igen érdekes lélektani vonás, mely a Thaly egész írói egyéniségére és történelmi módszerére jellemző világot vet. Ő t. i. egy perezre sem képes generalisálni, személyektől eltekinteni, a történelmi mozgalmak és események széles rétegű alappjára, a tömeges actióra, gondolni. Mihelyt e korszak bármely mozzanatáról van szó, ő előáll a Rákóczi személyével; ez az egész történet II. Rákóczi Ferencz személyes élettörténetévé válik s ezen élettörténet, egy költőileg áthíltetett apotheosiszá.

Az én nyugalom és tárgyilagosság után küzködő szenvtelen felfogásom, mely a történelemben a tömegszerű, az általános mozzanatok és tünetek kutatására irányul s az egyéniben is ezen általános hatások visszatükrözését keresi — ez a talán száraz felfogás, mely után különben »történetíróink legifjabb nemzedéke« általában törekedni látszik, az bizony sehogy sem egyeztethető össze azon epikai lendülettel, és lyrai érzelmességgel, melyet Thaly Kálmán kifejt. S én érzem, hogy minél tovább fejtegetünk és magyarázunk egymásnak, annál engesztelhetlenebbül szétágaznak nézeteink, felfogásunk. E kornak egész történetét kellene újra megírniuk hogy az ellentéteket és ellenmondásokat kölcsönösen kiderít-

sük, magyarázzuk, czáfolgassuk; de megegyezésre alig jutánk. S azért részemről ezen válaszszal bezártnak tekintem a vitát!

Hanem térjünk vissza Ónodra. Rákóczinak önvallomása szerint (l. emlékiratait) jóval korábbi eltökélése, hogy »számot fog kérni Túróc-megyétől,« az a sajtószéri indulatoskodás, melylyel *saját személyét*, a multban érdemeit, lemondását vetette latba, a miért a gyűlés hallgatott és nem sietett neki nyomban beszéde végeztével »elégtételt szolgáltatni« Túróc-megye követivel szemben — s Bercsényi gyűlölködő magaviselete a követek beszédje alatt, izgató fellépése, midőn Rákóczi távozni indult — a Thaly által említett, mert Rákóczi által ilyképen elbeszélte tény, miszerint »kardot rántván, kardja fokával Rakovszki hátához vágott« mi jeladás volt azon vérengzésre, melyben kétségtelenül a Károlyi Sándor csapása volt a halálos csapás; mindez a lehető legkedvezőtlenebb szímben tünteti fel maguknak a vezéreknek magatartását, melyet én különben tanulmányomban meg sem említek vala. Ép oly kevésbé, minthogy abban sehol sem találtam »kedvesnek, nagyrabecsültnek Károlyi Sándoromat,« (sic). Mert én Károlyi Sándorról szószerint annyit mondtam, hogy ő »az a férfi, . . . ki évek mulva hivatva lön, mintegy az érsek friss sirhantja felett, megkötni, formába önteni azon békeművet, melynek eszméi és létesüléséért amaz éveken keresztül küzdött és fáradott.«

»Erklärung mir Graf Oerindur,
Diesen Zwiespalt der Natur!«

Hát azt könnyű megmagyarázni. A Thaly észjárása szerint, egészen lehetetlen, hogy valaki hazájának valami jót tegyen — nem hogy olyan határozó, honmentő tényt hajtson végre, milyennek én a szatmári békekötést tekintem — a nélkül, hogy ennek elkövetőjét ne tekintsük mindjárt félistennek, vagy legalább is kifogástalan hősnek, mert *emberekkel*, gyarló, rossz vagy önző emberekkel, kik néha a leghelyesebb eselekvési módot követik a közügyek terén, Thaly nem képes számolni. Amint hogy nem képes felérni, hogy meleg szív és nemes hajlamok mellett és igen eleven nemzeti érzelemmel, igen önös politikát lehessen követni, mely a haza vesztére szolgálhat. De erről alább.

En azt is egész természetesnek találok, hogy Thaly feltétlenül pálezat tör *Okolicsányi Pál* »a vén eselszövő s alattomos bűjtogató« felett — hiszen ez Rákóczinak igen kényelmetlen követője volt, a mi untilig elég ok arra, hogy Thaly excommunicálja. Pedig tessék csak kissé számbavenni az ügyek állását. A felső-magyarországi megyék nemessege, főleg a lelkiismereti szabadság, a szabad vallás gyakorlatában szenvedett sérelmek miatt ragadott fegyvert és csatlakozott a felkelő táborhoz. Az Ausztriától és a Habsburg háztól való elszakadás szándoka távol állott ezen felvidéki lutheránus státustól. A viszonyok sajtószéri alakulása folytán, a felkelő táborban a legkatholikusabb király, hogy ne

mondjam egy katolikus liga szövetségesevé váltak, míg Bécsben, főleg Kolonich halála után, épen a vallási kérdésben voltak aránylag a legnagyobb concessiókra készen. A tengerparti protestáns hatalmak beavatkozása a békéltetés művébe, a legnagyobb bizalommal kellett, hogy eltöltse ezen irány híveit. Ezek között kiváló helyet foglalt Okolicsányi Pál. Ő első sorban a protestáns ügynek volt bajnoka, és Széchenyi még 1705-ben panaszkodik: *Simulatus Catholicus ille (Sziromay), alter Lutheranus . . . omni conatu promovent haeresim, . . . retardant omnimode firmanda Pacis consilia.* Később az érsek mindkettejével teljesen kibékült, mi úgy a saját nyilatkozataiból, mint főleg az angol követi jelentésekből kiténik. Mert hát Okolicsányi Pál nem volt sem labancz, sem kurucz, hanem magyar s igen erősen lutheranus. Ha ezen mértékkel mérjük, s a XVIII-ik század első tizedében ezen álláspontnak is meg volt a maga relatív történelmi jogosultsága, bármi kevéssé feleljen meg a mi eszményünknek, akkor Okolicsányi Pált talán inkább illeti meg az én elismerő felfogásom, mint a Thaly szenvedélyes kifakadása.

Visa ezimzetes püspökről tanulmányomban csak annyi mondatott, hogy »szintén fogva volt.« A jegyzetben idéztem ugyan az angol követi jelentést, mely szerint Munkácsra vitetett volna várfogságba, de hozzátevéem: »e rémhír tudvalevőleg alaptalannak bizonyult«, — mely észrevétel úgy a *Visa munkácsi* fogságára, mint az Okolicsányi, Kálmáncsai s Szmertnik lefejeztetésére vonatkozik. A Thaly felvilágosítása szerint is *Visa letartóztatva* volt. Tárgyamra ez a tény csak annyiban tartozott, a mennyiben az érsek kedélyhangulatára befolyt és idézett jegyzetem szerint (lásd »Századok« aprilisi füzetét 296. lap.) »sok valószínűség szól a mellett, hogy maga Széchenyi Pál is e hiedelmet táplálhatta.« Én néhány lapon nem írhattam meg a Rákóczy-féle felkelés részletes történetét s azért hallgattam Brennerről is, — mit Thaly egy jegyzetben (l. »Századok« 490. lap) szintén szememre vet — holott ennek érdekes történetét igenis ismerem, sőt rövideden írtam is róla, ugyancsak a »Századok«-nak Thaly szerkesztése alatt megjelent, egyik korábbi évfolyamában.

Hogy a jószágelkobzás kimondása egy Széchenyi ellenében kurucz részről, mennyiben volt méltányos és igazolt, vagy sem? arról a fentebbiek után Thalyval nem vitakozhatom.

A magyar párttényezők jellemzésénél, tanulmányomban többek között, ez a megjegyzés foglaltatik: »az ország törvényes főméltóságai Bécsben székelték.« Thaly ezt is difficultálja, anélkül, hogy közlelbről okadatolná kifogását. A »székelni« igének értelmezése, helyes vagy helytelen használata képezheti e kifogás egyedüli, igen erőltetett alapját. Mert, hogy az általam nevezett országnagyok az *ország törvényes főméltóságai voltak*, azt Thaly csak nem fogja kétségbevonni; hogy az illetők Bécsben tartózkodtak, hasonlóképen tény; engemet arra oktatni, hogy a kancellária kivételével, ezen méltóságoknak *hivatalos*

székhelye nem Bécs volt, az szelíden szólva, izlés kérdése, naivság, melyre Thaly úron kívül senkisémet vetemedett volna. Ha tetszik, concedálok, hogy »székeltek« helyett, »állandóan tartózkodtak« kitéllel kellett volna élnem. Hanem aki az egész passust elolvassa, az csakhamar felismeri, hogy »a törvényes föméltóságoknak« ezen »Bécsben székelése« éppen a benső ellentét, a politikai visszasság kiemelése kedvéért állítatott egymással szembe.

Mégis Thaly úr jónak látta ezen rövid, kiszakasztott mondatból a saját, legalább is felesleges interpretációja alapján, az én törvényességi érzékemet megtámadni.

E támadás megerősítése czéljából nagy garral nekem esik, amiért az 1708-ki pozsonyi országgyűlést »törvényes országgyűlésnek« merem nevezni; ő arról csak mint »pártgyűlés«-ről beszél, és »Észrevételeinek« a történeti társaságban való felolvasása után a magyar közönség az összes napilapokban arról értesült, hogy 1708-ban Pozsonyban egy »párt conventiculum« tartatott, melyet Lánczy Gyula a törvényes országgyűlések sorába szeretne becsapósítani. Pedig ama felolvasás napjáig, az összes magyar történetírás a király által, a nádor közvetítésével, közjogunk minden követelménye szerint, egybehívott ezen országgyűlést annak tekintette — a minthogy nem is tekinthette másnak. Annak nyilvánítja a magyar közjog, a törvényesség kérdésének legmagasabb tekintélye Magyarországon: az írott szentesített törvény; mire nézve lásd úgy az összes 1715-ki decretumoknak praecambulumát, mind az 1715. I. decretum praefatiójának 2. §-át. A magyar országgyűlés egybehívása és megalakulása törvényességének mértékét a *multra* nézve egyedül a történeti magyar közjog szabványai képezhetik. Ha ezeknek elégtételt, akkor törvényes az illető országgyűlés; ha nem tételt, akkor törvénytelen. Abból, hogy milyen volt valamely országgyűlés lefolyása, milyen szellem töltötte el a megjelent pártfelekezeteket, a formális törvényesség jellegére következtetést vonni nem lehet. Ezen körülmények a politikai jelentőségre nézve lehetnek döntők, de a közjogi törvényességre ki nem hatnak. A szatmári békekötést megelőző országgyűléseinken e formális törvényességre nézve, a megjelentek száma, s az összes törvényhatóságok képviselete, az összes jogosultak jelenléte, legkevésbé sem volt határozó. Mert e szám, mondhatni egészen 1848-ig, folyton változott, maga a jogosultság is folyton fluctuált, és gyakorta megesegett, hogy egész vidékek vármegyői és városai valamely országgyűlésen nem voltak képviselve, anélkül, hogy régibb országgyűléseinktől ezért a törvényesség jellege megtagadtatott volna. Mindez az 1708-ki országgyűlésre vonatkozólag is áll, bármi eredménytelen lett légyen annak lefolyása, és bármi kevéssre ment légyen a megjelentek és képviselt törvényhatóságok száma, melyek között az országgyűlési irományok különben Trencsént is nevezik. Hanem a felkelő vezér nagykárolyi körlevelében, még annak megnyilta előtt, tiltakozott ezen ország-

gyülés ellen, melyet az általa trónvesztettnek nyilvánított koronás király hívott egybe — ami untig elegendő ok arra, hogy Thaly Kálmán is törvénytelen pártconventiculumnak nevezze azt. Hiszen ő Magyarország történetét a Rákóczy manifestumainak szavaiból construálja, mely eredeti módszernek következményei is nem kevéssé meglepőek: keletkezvén ily módon egy egészen új magyar történelem, s egy új magyar közjog, melynek tévtanait ellenőrizni, és helyreigazítani mind égetőbb szükségé kezd válni.

De hiszen Thaly Kálmán engemet vádol történethamisítással, »reactionárius felfogással«; s a cs. kir. udvari historiographusokkal, az osztrák professorokkal és XVIII. századi jezsuita írókkal tesz párhuzamba. S ugyan miért, honnan ez indulat? Mert tanulmányomban (Századok 277. l.) »*lázadó szellemről*« beszéltem. Hanem szószerint idéznem kell az egész mondatot, melyben ezen incriminált passus előfordúl. . . »Midőn a katonai garázdálkodás, a közigazgatási önkény visszaélései s a magyar alkotmány megsemmisítésére irányzott czélzatok, a nyomorba süllyesztett és megalázott nemzetet kétségbeesésre hajtják, s a lázadó szellem ismét megtalálta szervezőit és vezéreit. . . « *Erről* a lázadó szellemről, az osztrák hatalom lázító tényei által előidézett és mintegy felkorbácsolt »lázadó szellemről« szóltam én, s ez a felfogás vonúl végig egész tanulmányomon, melyet a tisztelt bírálók épen ezért méltán nevezhetek hazafiasnak, nemzetiesnek.

Hanem hát mind ettől eltekintve, azt hiszi Thaly Kálmán, hogy a magyar nemzetben, történeti múltjában, nem volt »lázadó szellem«? Azt hiszi Thaly Kálmán, hogy a magyar történelem a vezérek korától napjainkig egyáltalán megérthető lenne ezen vészes tényezőnek felismerése nélkül, mely aristokratiko-feudalis alkotmányunknak beczikkelyezett jogosítványa volt, mely a vezérek korától fogva, a belső szakadások és felkelések egész sorát idézte fel, s a magyar nemzeti önállóság elveszésében első rangú szerepet játszik? E belső küzdelmekről egy európai állam sem volt megkímélve. A királyság, és vele az állami, nemzeti egység eszméje, csak ezen szakadár, lázadó, állambontó szellem megtörésével érvényesülhetett Európaszerte. Magyarországon végzetesen complicita e viszonyt és megnehezítette e küzdelmet az a körülmény, hogy a királyság Hunyadi Mátyás óta megszűnt nemzeti lenni, és Magyarország souverénitását aláadni igyekezett egy nagyobb — nem magyar — birodalom alkotása érdekében. Hanem azért az a sajátlag aristocraticus — a szónak legtágabb értelmében aristocraticus — lázadó szellem, mely csak oly tagadása és megbontása az állami eszmének, mint ama nemzetellenes tömörítési vágy, az azért mégis létezett és hatálya újabbkori felkeléseinken végig ugyanesak constatálható. Ma egy szabad, normalis nemzeti fejlődés és alkotmányos lét közepette, nincs reá semmi ok, hogy ezen történeti tény elől szemet húnnyjunk.

Továbbá, egy helyütt *törvénszegőnek* neveztem az utat, melyen a

nemzeti párt a sérelmek orvoslását kereste. Thaly erre roppant neki hevülve, azzal vél nekem megfelelni, hogy az uralkodó, vagy az uralkodó nevében elkövetett törvénysértésekre utal, — mintha én azokat elpalástoltam vagy ignoráltam volna, mintha nem a legbélyegzőbb szavakkal, csaknem égő szenvedéllyel ostromoztam volna azokat! Ámde az egyik törvényszegés nem vetkezteti ki a másikat törvényszegő jellegéből. Hiszen az az egész jellemrajz, melyet vázoltam, voltaképen megelevenítése, vagyis újabb variálása, azon eszmének, miszerint Magyarország története a Habsburgok alatt két szélsőség között hanyódott, mely mindkettő a törvényes magyar alkotmányon *kívül* mozgott, hogy ez volt bajainknak kútforrása, és hogy a valódi nemzeti politikai az az eszményi középút vala, melyet a törvényes közjogi fejlődés jelölt ki, melyet azonban Bécsben megszegtek és Magyarországon keveseltek, míg a szenvedések nagy iskolája reá nem terelte a nemzetet és azt tiszteletben tartani kényteté a hatalmat.

Hanem a tulajdonképeni crimen laesae Majestatis, melyet elkövettem, az abban a kételyben rejlik, melyet én Rákóczi és Beresényi *anyjalásága*, merő eszményi önfelüldozása tekintetében nyilvánítani merészeltem. Ittát én felfogásomat fentartom most is. A Thaly feljajdulása és kifakadásai, melyeket néhány merőben irrelevans érvre s adatra támasztott, engemet abban legkevésbé sem képesek megingatni. Igenis, én önösséget és egyéni érdekek fenforgását látom és tapasztalni vélem ama mozgalom vezéréinél, Beresényinél épúgy, mint Rákóczynál. Csakhogy tisztába kell jönnünk az *önösség*, ezen egyéni érdekeltég természete iránt.

Thaly Kálmán e részben bálványait oly alacsony mértékkel méri, milyent nekem soha sem jutott és nem is juthatott eszembe alkalmazni. Ő az önzésnek csak azon legalacsonyabb faját látszik ismerni, mely pénz és birtokok, állások és anyagi érdekek birásában és kielégítésében rejlik. Én, mint mondtam, ezen alacsony mérvet soh'sem alkalmaztam Rákóczyra, és nem arra gondoltam, midőn önösségről, *hatalmi* érdekekről szóltam.

Igaz, Rákóczit az a sors üldözi, hogy folyton kináljak neki valamit, még pedig ellenségei is és hogy önzetlenségében, személyes érdekeletlenségében, kortársai — néhány francia barátja kivételével, — mindvégig nem akarnak hinni, még a magyar ügy pártfogói sorában sem. Még egy *Szalay* is ezeket írja róla, igaz, ifjú koráról, midőn még pályája küszöbén állt: »gyóntató atya, a jezsuita Menegatti által ajánkozott a császárnak, hogy kész összes örökségét cserébe adni a birodalom német-szláv tartományaiiban fekvő hasonértékű jószágokért, s ezáltal végkép kibontakozni a magyar viszonyokból. Ajánkozása nem fogadtatott el, talán azért, mert egyszersmind a német birodalom fejedelméül kívánt ismerettni. E czímnek megtagadása őt élesen bántotta.« (Magyar tört. VI. kötet.)

Azon titkos utasításban, melyet Rákóczi 1707-ben a bajor választó fejedelem melletti ügynökének, Vetésinek adott, a Rádai Pál crudelis francia nyelvén, többek között ezeket olvasom: XXVII^m: Pour la

toison d'or nous nous ferons l'honneur de l'accepter, et nous sommes mêmes contents de faire des instances pour l'avoir, selon le bon plaisir de Mr. l'Electeur, pourveu, qu'elle nous soit donnée avec la grandesse d'Espagne et avant qu'elle soit donnée à Mr. le Conte de Bersenj.» (A ritkított betűkkel nyomtatott sorok chiffre-rel voltak írva, és kulcsal kibetűzhetők)¹⁾

De hát Szalay Kolinovicsból merített, és én nem egy utasítási pontból, bármi jellemző legyen az, nem egy egész utasításból szoktam meríteni benyomásaimat, végítéletemet egy történeti szereplőről.

Kész vagyok tartalék nélkül csatlakozni Thaly felfogásához, főleg ami Rákóczi illeti, hogy a felkelő vezérek főri vagyonukat, temérdek birtokot, állami föméltóságok várandóságát dobták oda, midőn a nemzeti ügyért fegyvert ragadtak. Mert hiszen én őszinte nemzeti érzületük iránt a kételynek árnyékát sem keltem, hanem azon »nemzeti olygarchia« képviselői gyanánt jellemeztem őket, »melyben a honfi bánat s az elnyomók gyűlölete a szertelen dicsvágy magasra csapongó lángjától élesztett.« A feltevés, hogy a dicsvágnak is része lehetett egy Rákóczi, egy Bersényi felkelésében, az egészen magánkülvül ragadja Thalyt. A történet-pszichológiai felfogásnak ezen irígylendő naivitásával szövege állani igen bajos.

Miben állott tehát ezen önösség? Felfogásom szerint abban, hogy *egyéniségüket, hajlamaikat érvényesíteni akarták minden áron, s egy forradalomba sodorták az országot, a siker biztosítékai, a megoldás eszméi, a kibontakozásnak biztos kiltásai nélkül.* A francia szövetség phantónja, az üres hitegetés ezen gyalázatos — s a mi fő — *oly útlátzó játéka: ez volt az alap, melyen Rákóczi és társai az országot lángba borítani vállalkoztak.* S amilyen volt a kiindulás, olyan volt a folytatás és a vég. A kalandos tervek, s a szappanbuborékos diplomatiái kombinációk egymást kergették, de sem csekély magam, sem történeirőink közül senki nem bírta felfedezni az önámítás és nagyratörés ezen álmai között ama szilárd tervet, mely szerint Magyarország nemzetközi állása a jövőre is s egy francia győzelem vagy veszteség esélyétől függetlenül, tartósan alakítható és biztosítható lett volna. Egyetlenegy biztos és komoly módozat kínálkozott: t. i. a kruciz fegyverek vívmányaival imponálva Bécsnek, és éreztetvén a nemzetnek fegyveres hatalmát, méltányos békét kötni uralkodó és nemzet között, visszaállítani a törvényes és történelmi magyar alkotmányt, ellátva azt azon biztosítékokkal, melyek úgy a nemzet, mint az uralkodó méltó igényei kielégítése és megóvása iránt keznek vala. — Ezt a megoldást Rákóczi soha egy perczig komolyan nem akarta; valahányszor a valósúláshoz közeledni látszott, meghüsi-totta, és midőn végre beteljesült, ellene szítani meg nem szünt.

Annak a hatalmi érdeknek, mely Rákóczi ezen magatartása mögött lappang, a neve *Erdély.* Ez az az ország, mely »a fejedelmek

¹⁾ Fiedler Aetenstücker etc. I. 304. l.

kellett,« mert az egyedüli, melynek bírására és megtartására észszerűen gondolhatott, melyhez nevének hagyományai fűzék. Hogy nem óhajtott király nevezete alatt valamelyik lengyel conföderationnak árnyékvezére lenni, az még édeskeveset bizonyít. Ő közelről látta a lengyel dolgokat, és korán tisztába jöhetett a lengyel trón értéke, függetlensége és tartossága iránt. De Thaly rendkívüli bámulással utal arra a nagyszerű lemondásra, mely szerint Rákóczi vonakodott elfogadni a császár kezéből a hercegitendő-Burgau grófság koronáját. Széchenyi is egyszer hasonló ajánlat tételével lón megbízva. De én semmi dicsőséget, vagy érdemet nem találok abban, hogy Rákóczy az ilyen ajánlatokat visszaütöcskötözte. Feltéve, hogy azok valóban komolyak lettek volna, a mi éppen nem kétségtelen tény, hát az az aránylag apró vesztegetés, vagy lekenyerezési adomány a Habsburgok kezéből, ugyancsak hitvány csalétek arra, hogy egy Rákóczit útjából kitérítsen. Azután vannak bizonyos megférhetetlenségi helyzetek, melyek nem tűrnek kiengesztelést. Ilyen volt az, mely II. Rákóczi Ferenc s a Habsburg-ház között fenforgott. Itt a helyzeteket kell latolni; nem a szavakat. És micsoda lett volna a burgauai souverain gróf? Nem lehet azt találébban jellemezni, mint Schiller tevé, midőn (Wallenstein's Tod I. felv. 7. jelenet) egy ilyen kegyelemből türt, csöndes, hercegneked a sorsát festi. Hadd álljon itt szószerint a német költőnek ezen páratlan történetírói rajza, mely mintha Rákócziról, a burgauai grófról, íratott volna.

Terzky grófné, testvére Wallenstein herceghez fordúlva mondja :

»Der König

Von Ungarn wird erscheinen, und es wird sich
 Von selbst verstehen, das der Herzog geht,
 Nicht der Erklärung wird das erst bedürfen.
 Der König wird die Truppen lassen schwören,
 Und alles wird in seiner Ordnung bleiben.
 An einem Morgen ist der Herzog fort.
 Auf seinen Schlössern wird es nun lebendig,
 Dort wird er jagen, baun, Gestüte halten,
 Sich eine Hofstatt gründen, goldne Schlüssel
 Austheilen, gastfrei grosze Tafel geben,
 Und kurz, ein grosser König sein — im Kleinen!
 Und weil er klug sich zu bescheiden weisz,
 Nichts wirklich mehr zu gelten, mehr zu bedeuten
 Lässt man ihn scheinen, was er mag; er wird
 Ein grosser Prinz bis an sein Ende scheinen.
 Ei nun! der Herzog ist dann eben auch
 Der neuen Menschen einer, die der Krieg
 Emporgebracht, ein übernächtiges
 Geschöpf der Hofgunst, die mit gleichem Aufwand
 Freiherrn und Fürsten macht.«

Mennyivel férfiasabb csak a szécsényi confoederatio fejének is lenni, hiszen a forradalmi vezér bizonyos fokig európai szerepet játszott, s az Európa uralmáért küzdő nagy hatalmak versenyében, e versenyegés tartamáig, nevezetes tényező volt. Hátha a magyar nemzeti párt ezen vezérsége az erdélyi fejedelemség és »minél több rész« uralmával köttetik össze. Az erdélyi fejedelmek sorában nincs senki, Bethlen Gábort sem véve ki, aki fényes tétetségre II. Rákóczi Ferenczcel versenyezhetett volna. Ily férfiú amaz ország élén, ha annak fejedelemségében tarthatja magát, az európai souverainek sorában bizonyára nem jelentéktelen helyet foglalt volna el.

Mert *Erdélyt*, függő helyzete daczára sem lehet olybá tekinteni, mint valamely apró német fejedelemséget. Ezen ország jelentősége területénél — mely épen nem volt csekély — jóval nagyobb volt. A német birodalom állása keleten, Magyarország egysége, az összes Habsburg tartományok és országok creje csonka, biztosíttatlan, hiányos vala, amíg a kultáadásoknak és separatistikus törekvéseknek egy egész ország, egy önállólag szervezkedett állam nyugat és kelet határmegyéjén szolgált bázisul.

Azonban Erdély sorsa már végleg el vala döntve, midőn Rákóczy annak múltólág feltámasztott fejedelmi székébe beleült. Mert »az önálló,« a nemzeti fejedelmekkel és divánülő vezérek által kormányzott Erdély örökre elbukott, midőn Esztergom elesett, s a budai várakra újból a kereszt lón kitűzve. Erdély végzete ekkor betetőződött. Nem volt az többé a Bethlen Gábor és Pázmány Erdélyországa. Ami ezután következett, az csak okozat volt, nem mozgató ok. Erdélynek visszakapcsolása a magyar koronához oly tény volt, melyet nem lehetett többé *megmástítani*. A Leopoldinum Diploma's az Alvincziána Resolutió alkotmányos kifejezése, törvényszerű formába öntése volt e viszonynak. A kurucz-mozgalom és Rákóczi megválasztatása újból megzavarta azt, de meg nem másíthatta, mert eleve reménytelen volt. Erdély bírása az austriai háznak egyik legfontosabb hatalmi érdeke, melyben nem tágított, nem tágíthatott. — Ezen szempontból ítélendő meg Rákóczinak szíviós ragaszkodása Erdélyhez, melynek birtokától függött az ő országos és nemzetközi állása egyaránt. Ezen érdekellentétnek nem lehetett békés megoldása; a magyarországi békekötésnek legsarkalatosabb feltételét Erdélynek a magyar koronához való visszacsatolása képezte. Viszont Rákóczi megalkuvása Erdély megtartásától volt függőve téve. És mert ő is tudta, hogy az osztrák ház békealkuvásban sohasem fog Erdélyről lemondani, ez okból igyekezett azt, elég szerencsétlenül, fegyver crejével megtartani; azért *kelle* a szinből folytatott békealkudozásokat meghiusítani, ami neki éveken át sikerült is. Az egész okmány-készlet, az összes források erre vallanak. Thaly mind ezt jól tudja, csak nem akarja beismerni . . .

Történetíróink eddigelé a Rákóczi-féle felkelés összes végzetes hibáit a vezér környezetére róni, Rákóczi rövidlátásának, vagy túlhiszé-

kénységének minősíteni, s ezzel az egyéni felelősséget egy minimumra redukálni szokták. Én nem vagyok azon nézetben. Nekem igen magas fogalmain vannak II. Rákóczi Ferenczről. Teljesen igazat adok Thalynak, hogy nem Széchenyi Pál e kornak »legkiválóbb alakja« — amit én soha nem is állítottam, feleslegesnek tartván az illetén osztályozást történelmi alakok között — hanem kétség kívül Rákóczi az. Saját hívei szeretik Beresényit »rossz szelleme« gyanánt feltüntetni, magát Rákóczit intik, hogy sugalmazásaira ne hajoljon stb. Pedig Rákóczi messze kimagaslik összes követői, ki Beresényi felett. Gazdag értelmisége széles látókört nyitott neki, s az európai politika szövevényeibe talán egy korabeli magyar embernek sem volt olyan avatott, mély bepillantása, mint neki. Ő rendszeren vezetett, midőn vezetetni látszott, és érett számítással jutott bizonyos eredményre, melyre a viszonyok véletlen alakulása folytán mintegy reá kényszerítettnek tünik fel, vagy tünteti fel önmagát. Ő a legnagyobb mértékben mestere volt annak a rhetori pathosnak nemcsak az irányban, de a pose-ban is, mely mindenkor oly varázserővel hatott a magyarra, nemcsak Rákóczi Ferencznél. Hanem azért valódi lénye felette szövevényes, s egyes tényei-nek jelentősége, hordereje nem ezen szónoki nyilatkozatok alapján íté-
hető meg. Rákóczi élete s egész valója még arra az éles anatómiai elem-
zésre vár, melyet az ilyen nagyérdékű, bonyolódott, sokban homályos
probléma igényel. Az elfogultság s alanyi imádat azon foka, mely
Thalyban az évek folyamában kifejlődött, őt erre képtelenné tesz-
dik, daczára annak, hogy a források, a történelmi anyag felett oly mérvben
rendelkezik, mint senki más. De még e források használatában is meg-
zsibbasztja subjectivitása. Így ellenemben hivatkozik Rákóczinak, József
császárhoz intézett egy 1711-ki engesztelő levelére, mint a mely »a
magát százszor is megalázni kész« lelkületéről tesz tanúságot. Pedig
hát Thaly jól ismeri a levélváltást, mely erre Rákóczi és Pálffy között
bekövetkezett. Rákóczi már a császár ezimezésében is nehézségeket
támasztott. S ezen levél után Rákóczinak még számos nyilatkozatára,
de főleg cselekedetére utalhatni, mely épen ezen kiengesztelésnek meg-
hiúsítását célozza.

Thaly erre persze azt fogja válaszolni, hogy az én törpe skepsi-
sem le akarja rúntani piedestáljukról a nagyokat, hogy üldözöm a »buj-
dosót« »a rodostói remetét.« (Ugyan *máért* tenném azt?) Mert a Thaly
catói lelkülete és nézete nem enged kifogást, nem ismer középutat és
árnyalatokat. Ő tényleg csak angyalokat és ördögöket látzik ismerni;
eszményi szeplőtlenységű alakokat és erkölcsi szörnyetegeket. A történe-
lem az ő tolla alatt valóságos demonológiává változik. Csak emberekkel,
mint fentebb mondtam, nem számol, a valóság élő alakjaival, kikben jó
és rossz vegyest jelentkezik, s a fényt árnyék kíséri. Amicért én diesvágy-
nak és hatalmi érdekeknek fenforgását említém — mely pedig *minden*
történelmi actióban feltalálható lesz — azért ő mindjárt catói szigor-
ral, de kétes logikával következtetve, azt imputálja nekem, vagy helye-

ebben történelmi felfogásomnak, hogy az Rákóczit, Beresényit csalónak, amitónak hirdeti. Pedig abból tanulmányomban egy szó sincs. Bűnöm az, hogy én Rákóczi alakját *emberileg* fogom fel, s a történelmi érdeklenség semleges világításában látom, nem úgy, miként a Thaly apotheosisának dícsfényében úszva tündököl.

Mert én azt tartom, hogy ilyen költői apotheosisra, ezen mesterséges dícsfényre, többé nincsen szükség. A magyar történelem alakjaiban és mozgalmáiban bátran kimutathatjuk a bűnöket és hibákat, melyek minden nemzet történetében fatális *szükségyszerűséggel* fenforognak, még ha a népszerű hagyományok kegyeltjeinek is lenne része bennök. Bátran tehetjük azt — mert hisz e történet csodálatos fényét, egy-egy árnyék, melyet a valóság vetett, elbírná-e homályosítani?

LÁNCZY GYULA.

NYILT LEVÉL.

A »Savoyai Eugen Hadjáratai« című munkáról közölt bírálatra vonatkozólag b. Sacken következő levelet intézte a titkári hivatalhoz.

»A »Századok« 3. füzeté bírálatot hoz a »Feldzüge des Prinzen Eugen von Savoyen« cz. munkáról, mely bár mennyire méltánylandó csak azon okból is, mivel ezen hadtörténeti munka iránt félreismeretlen érdeklődésről és tüzetes tanulmányról tanúskodik, mégis tartalmaz némely állítást, melyet válasz nélkül nem hagyhatok.

1. A munka tervrajzának azon hátrányát, hogy az 1683—1698-iki török háborúnak és a karloviczi békének vége a spanyol örökösödési háborúval egy sorozatban adatott elé, már itt is rég észleltük, s azért igyekeztünk e visszasságon akkép segíteni, hogy ezen háború többi korszakainak feldolgozásai egymásután közöltetnek a »Mittheilungen des k. k. Kriegsarchives« cz. folyóiratban. Így már az 1877-iki évfolyamban megjelent az 1689—1692. háborús éveknek leírása; az 1683. és a következő évek hadjáratainak története a jövő évben kezdetik meg.

2. Az »idegen szerzők (ú. m. Arneht, Biedermann, Kronen sat.) utánmondás«-ának alaptalan feltévesztését határozottan vissza kell ítasítanom, mivel a munka csaknem kizárólag hiteles adatok alapján készült eredeti dolgozat, melyben a nyomtatott források csak az összehasonlítás kedvéért, vagy ott használtattak, a hol a kéziratok nagy hézagokat mutatnak fel.

3. Nincs igaza a bírálatnak, hogy a munka szerzői csak a bécsi levéltárakra fordították figyelmüket. Ellenkezőleg ezen kutatások, még a központon kívül levő tisztak igénybevételével is csaknem az egész monarchiára kiterjesztettek. Ily módon már több éven át nemcsak a nyilvános, hanem a nemesi és a magánlevéltárakból is az eredeti okmányok és

másolatok nagy számban szereztettek meg a hadügyi levéltár számára, melyeknek feldolgozása még jó hosszú időt vesz igénybe.

Különösen a magyar levéltárakat illetőleg általánosságban igaz, hogy ezek teljes mértékben nem használtattak. A főök valóban a nyelvismeret sajnálandó hiányában keresendő. Mindazáltal a hadügyi levéltár a táborkar útján már néhány év óta magyarországi kiváló személyekkel, köztük gr. Erdődy István úr ő nmltságával is a Vörösvártt létező Rákóczy-Aspremont-féle családi levéltárt illetőleg, továbbá a cs. k. közös hadügy- és a m. k. belügyminiszterium útján számos megyei levéltárral lépett összeköttetésbe, hogy azok szerkezetéről s hadtörténeti anyagaikról különösen az Eugén-féle korszakra vonatkozólag értesülést nyerhessen. Az eredmény azonban messze mögötte maradt az abba helyezett várákozásnak, sőt ezen tudakozódások részben észrevehető rideg magatartással találkoztak. Egyébiránt a kellő feldolgozásnak itt is útját állja az, hogy e pillanatban hiányoznak olyan erők, kik az ehhez megkívántató nyelvismerettel bírnának. Thaly Kálmán munkái és gyűjteményei már nagy mértékben felhasználhattak az 1707-iki hadjáratához.

4. Nagyon meglepett engem bajor Miksa Emánuel választófejedlem helyzetének sajátságos felfogása. Az ember teljes mértékben fel van jogosítva, hogy egy német birodalmi herceget, a ki a birodalom halálos ellenségével szövetkezve, a birodalom és a császár ellen ragad fegyvert, felségsértéssel és hazárúlással vádoljon. Ha ez nem lett volna egészen jogos, hogyan lehetett volna a bajor és kölni választófejedelmekre a birodalmi száműzetést kimondani?

5. Ép oly kevéssé érthetek egyet XIV. Lajos politikájának védszellemű (*apologeticus*) fénybe helyezésével. Ugyanazon bírálat, a mely az egyoldalú osztrák, illetőleg német álláspontot veti szemünkre, nem tudja eltitkolni azon idő specificus magyar felfogását, melynél nem feledi, mily erélyesen tudta ezen király Rákóczinak és pártjának aspiratióit előmozdítani. Ezen világitás mellett Lajos zsarnoksága és telhetetlen uralomvágya, az ő minden emberiséget kigúnyoló rabló hadjáratai bizonyynyal mint az európai elsőségért való küzdés fognak feltűnni akkor, midőn nála az egyedüli nagyság csak erőszakossága volt.

6. A tárgymutatót illetőleg, midőn a későbbi kötetek terjedelme növekedett, elhatározottat az egyes köteteknél a helymutatót elhagyni s az első sorozat befejezésével egyetemes hely- és tárgymutatót tenni közzé.

A hadtörténeti osztály jól ismeri a nagy nehézségeket, melyek egy ily nagyszabású munka alkotásával össze vannak kötve. Nem ismeri félre azon tökéletlenségeket sem, melyek ily nagyterjedelmű anyag feldolgozásánál csaknem kikerülhetlenek és épen azért minden szakszerű és beható bírálatot szívesen fogad s érzékenykedés nélkül kellőleg méltányolni fog.

Köszönöm azért az egészben jóakaró bírálatot s Önre bízom, hogy ezen sorokat tetszése szerint használja fel.

Teljes tisztelettel

Bécs, 1882. júl. 4.

BÁRÓ SACKEN, m. k.
tábornok.

I R O D A L M I S Z E M L E.

— VÁMBÉRY ÁRMIN nagy munkája »A magyarok eredete« már megjelent, és mi nagy ritkaság irodalmunkban — egy hét alatt el is fogyott. A könyvkiadó bizottság ennek folytán új, a nagy közönség számára átdolgozott kiadásban fogja közzé tenni. Elhagyja a szaktudósokat érdeklő nyelvészeti bizonyításokat, s csak a szépen írt szöveget fogja adni.

— MARCZALI HENRIK pályakoszorús munkája »A magyar történet kütfői« német kiadásban is megjelent »Ungarn Geschichtsquellen im Zeitalter der Arpaden« czím alatt Berlinben Hertznel igen díszes kiadásban. E német kiadás azonban tekintettel volt a német közönségre s helyenként a munkát annak igényeihez alkalmazta. Ha Marczali derék munkájának már magyar kiadása is igen hasznos szolgálat volt a történetírásnak, kétszeresen mondhatjuk el az német művéről, hol hivatva van sok balítéletet és hibás felfogást eloszlatni.

— GÖRÖMBEI PÉTER tagtársunk »A nagy-kállói ev. ref. egyház története« czím alatt Sárospatakon egy tizenkét íves monographiát adott ki. Görömbei magának az egész városnak monographiájához összegyűjté az adatokat, s most annak egy részét mutatja be. Nagy szorgalommal, eredeti források alapján dolgozott, s habár főleg helyi érdeke van, de az egyetemes történetnek is hasznos szolgálatot tett.

— MANGOLD LAJOS tagtársunk »A magyarok oknyomozó történelme« czím alatt, a középtanodák VIII-ik osztálya számára egy igen talpraesett tankönyvet írt. Nem akarunk a módszer taglalásába ereszkedni, melyet részünkről igen jónak tartunk, hogy irányla könnyű előadásra élénk, azt is csak futólag említjük. Hogy a politikai történet mellett a művelődését is felvette s a kettőt egyenlő mértékben részeltette figyelmére (természetesen a létező adatok arányában) az is helyén volt. De mire legtöbb súlyt fektetünk, hogy a kutatások legújabb eredményeivel is ismerős. A könyv nem Szalaynak, Horvátnak vagy Frankónak

kivonata (mint a többiek) hanem önálló forrástanulmány eredménye. S mit különösen helyeslünk, az, hogy függetlenül a kútfők ismertetését adja. Ezzel szerző kitünő munkát végzett, útmutatóul szolgál a tanulóknak az eredeti források feltalálása, habár itt-ott egyes tollhibákkal találkozunk, (pl. 248. l.) Szalay László helyett József.

— KARCSÚ A. ARZÉN, a sz.-ferenczrendi kolostor főnöke »*Vác város története*«, ezimű művének IV. kötete (1848—1861.) megjelent s kapható Vácott a szerző kiadásában, a sz.-ferenczrendiek kolostorában. Ára 1 frt.

— BUCKLE II. TAMÁS világhírű műve »*Anglia művelődésének története*« magyar fordításának, melyet néhány év előtt Láng Lajos és társai indítottak meg, most jelent meg IX. és X. kötete egyben (ára 3 rt), melylyel a nevezetes munka be van fejezve. Mind a tíz kötet ára 13 frt 20 kr. Figyelmeztetjük rá a komolyabb és magasabb olvasmányt kedvelőket.

VEGYES KÖZLÉSEK.

— BOCSOR ISTVÁN a jeles magyar történetíró és jogtudós tanári működésének félszázados évfordulója alkalmából Pápán díszünnepélyt rendeztek f. é. oct. hó 10-én tisztelői. Társulatunkat ez ünnepélyen Kis Ernő tanár képviselte.

— ÉRDEKES KUTATÁST TETT DEÁK FARKAS TAGTÁRSUNK az elmúlt július hó második felében Maros-Keresztúr helység (Maros-Torda megyében) határán Kovács Ferencz maros-vásárhelyi apát-plébános társaságában. Ők ugyanis megemlékezvén, hogy báró Orbán Balázs »Szekelyföld« ezimű nagy munkájában a helység határában római építkezések maradványait említi, (habár mások, mint pl. Vas József, Goosz erről semmit sem látszanak tudni) Deák Lajos megyei jegyzővel és Losonczy főmérnökkel, Nagy György földbirtokossal kimentek a helységbe (M.-Vásárhelytől háromnegyed órányira) s ott helybeli földbirtos Szörcesei Benedek úr által szívesen fogadgatva azonnal a helyszínére mentek. A téres határon, a falutól keletre van az emelkedettebb hely, mely Földvárnak nevezetik, s melynek egyik oldalát a Maros vize évek óta mossa. Itt az elmosott mart 15—18 lábnyi magas s ebben tisztán láthatók az összeomlott épületek maradványai. Rétegekként látható az érintetlen föld és hogy hol kezdődnek a régi építkezések, falak. Látható a törmelék rétege,

közből a tűz okozta hamuréteg, ismét törmelék és felül a századok óta rakodott televényföld. Itt-ott állogatván a felső törmelék közt temérdek faragott kődarab, oszlopalkak, (párnák), oszlopfejek s más fényes épületrészek töredékei, öt-hat mázsás darabok kerültek felszínre, sírkő-lapok embert alakokkal, egy oroszlán és két női szobor töredék, nem említve a sok téglá, cserépdarabot stb. Természetes, hogy rendszeres ásatásról szó se lehetett, mert a föld *magán* tulajdon. De általánosan arról győződtek meg, hogy itt egy eddig érintetlen római telep hever a két lábnyi televény föld alatt, mely több holdra terjed s igen valószínű, hogy nemcsak castrum, de a mellett helység is volt. Találtatott egy cserép, tisztán olvasható ily felírral: »ALBOS.« E szó Torma Károly magyarázata szerint »Ala Bosporonorum«-nak olvasandó: azaz a római hadseregben volt a Bosporus vidéki lakosoknak egy lovas csapata s ennek egyik szárnya tanyázott e helyen. Találtatott még egy oláh ember kertjében egy igen szép, teljesen ép aranypénz, egyik oldalán sisakos női mellkép »Augusta Pulcheria« felírással, másik oldalon egy babérszorú. Ugyancsak több cserépedény teljes épségben találtatott e helyen. Reméljük, hogy e helyen, melynek még nevét se tudjuk, a kutatások még tén ez évben, de a jövőben mindenesetre folytatatni fognak, még pedig nagyobb apparátussal.

— TEMESVÁR SZ. KIR. VÁROSA F. É. szept. 16—17-én nagy fénynyel ünnepelte meg szabad királyi várossá lételének százados évfordulóját. Uoyanis 1782. szept. 16-án történt Temesvárnak sz. kir. várossá való ünnepélyes beiktatása. Az ünnepély egyik fénypontját Ormós Zsigmond főispán beszéde képezte, melyben szakavatottan s lelkes szavakkal vázolta Temesvár történelmi szereplését.

— A »MOSONYMEGYEI TÖRTÉNELMI ÉS RÉGÉSZETI EGYLET« szept. 5-én tartá Magyar-Óvárt alakuló gyűlését. A megnyitó beszédet dr. Sőfőmondta, s ugyanő ideiglenes elnökké, titkárrá pedig Nagy Kristóf választott meg. Millner lebényi jegyző az ezen határban talált érmekből álló gyűjteményét az egyletnek adományozta.

— TORMA KÁROLY hosszabb nyári kutatásai után visszaérkezett. Útjának eredményét a limes dacicusnak a Marostól a Tiszáig való meghatározását az Akadémiában fogja bemutatni. Ez út második credményéről, avar ringek és egy ősmagyar castrum feltalálásáról, a régészeti társulatban értekezett.

TÖRTÉNELMI KÖNYVTÁR.

— A MAGYAROK EREDETE. Ethnologiai tanulmány. Írta *Vám-
béri Ármín*. Kiadja a Magyar Tudományos Akadémia. Budapest, 1882.
Ára 5 frt.

— A MAGYAROK OKNYOMOZÓ TÖRTÉNELME. Írta *Mangold
Lajos*. A középtanodák VIII. osztálya számára. Az új tanterv szerint.
Budapest, 1883. N. 8-adr. 258 l. Ára 1 frt 80 kr.

— A NAGY-KÁLLÓI EV. REF. EGYHÁZ TÖRTÉNELME. Írta *Göröm-
bei Péter*. Sárospatak, 1882. 8-adr. 189 és 3 l. Ára 1 frt.

— FORGÁCH ÁDÁM ÉS BÁTHORY ZSÓFIA ÉKSZEREINEK TÖR-
TÉNETÉBŐL. Írta *Majláth Béla*. Budapest, 1882. 37 l. 8-r. Ára 20 kr.

— A FUGGEREK JELENTŐSÉGE MAGYARORSZÁG TÖRTÉNETÉ-
BEN. Írta *Wenzel Gusztáv*. Budapest, 1882. 70 l. 8-r. Ára 40 kr.

— ID. GRÓF TELEKI LÁSZLÓ ISMERETLEN VERSEI. Írta *Szabó
Károly*. Budapest, 1882. 8-r. 16 l. Ára 10 kr.

— AZ 1609-IKI PÓZSONYI ORSZÁGGYÜLÉS TÖRTÉNETÉHEZ.
Írta *Zsilinszky Mihály*, Budapest, 1882. 50 l. 8-r. Ára 30 kr.

— GABRIEL BETHLEN UND DIE SCHWEDISCHE DIPLOMATIE.
Aus dem ungarischen des Alexander *Szilágyi*. Separatabdruck aus der
»Ungarischen Revue« 1882. Budapest, 1882. 8-r. 76 l.

— PRAKTISCHES HANDBUCH DER HISTORISCHEN CHRONOLOGIE
aller Zeiten und Völker. Eine historisch-diplomatisch-chronologische An-
weisung, nach welcher sich alle u. jede Data u. Epochen der verschie-
denen Schriftsteller u. Urkunden aller Zeiten u. Länder leicht u. sicher
bestimmen u. nach jeder andern Aere oder Calenderform ausdrücken
lassen. Unter besonderer Berücksichtigung des Mittelalters. Mit Erläu-
terungen, ausführlichen Tabellen, Berechnungen, u. diplomatischen Hin-
weisungen, zur Prüfung, Bestimmung u. Reduction der Daten historischer
Ereignisse, Urkunden, Diplome, Chroniken, Schriftsteller etc. von der
frühesten Zeiten der beglaubigten Geschichte an. Von Dr. *Eduard Brinck-
meier*, Zweite, vollständig umgearbeitete u. vermehrte Auflage. Berlin,
1882. 8-r. XXIV. és 504. l. ára 12 márka.

— DOCUMENTE private la Istoria Romanilor eulose de Eudoxiu
Hurmuzaki. Vol. IV. Parten 1. 1600—1649. Bucuresei, 1882. 4-edr.
XXXVI. és 708. Basaraba vajda arczképével. Ára 24 frt.

MAGYARORSZÁG ÉS A CAMBRAYI LIGA.

1509—1511.

HARMADIK KÖZLEMÉNY.

X.

A tatai gyűlés és az azt követő tanácskozmányok határoza-
tai merészen és harciasan hangzottak: Magyarország örömmel
üdvözi a törökök ellen intézendő nagy hadjárat eszméjét; egy-
üttal belépve a cambrayi ligába, vissza fogja hódítani Dalmátiát.

Azonban gyakorlati jelentősége a megállapodásnak nem
volt. A nagyszabású tervek kisszerű fogásokat gyümölcsöztek. A
A velencei követtel újra megindultak a tárgyalások.

More Fülöp bízott meg, hogy az elejtett fonalat fölvegye.
Pasqualigónál megjelenve, azon indítvánnyal állott elő, hogy
eszközölje ki a signoriánál nyolczvanezer ducát kifizetését, a mely
összegre, hátrálékok czímén, a király igényt tart, és szüksége van,
hogy néhány főúr követelését kielégítse. Beszéd közben meg-
említé, hogy ezek az urak, mihelyt pénzüket megkapták »el fog-
nak hallgatni;« és ha néhány hónap előtt a signoria csak hétezer
ducátot küldött volna, a melyből a király kielégítheti a nádort, a
cancellárt és Bornemisszát, »most másként állanának a dolgok.«¹⁾

Ezzel elég érthetően jelezte, hogy a magyar urak politikai
állására magánérdekeik mérvadó befolyást gyakorolnak. Majd
néhány nappal utóbb, egészen leplezetlenül hívta föl a velencei
követet, hogy »néhány ezer aranyat ígérve« nyerje meg Buzlait
a főudvarmestert, a ki a köztársaság iránt a legnagyobb gyűlöle-
tet tanúsítja.

¹⁾ Pasqualigo 1510. július 6-iki jelentése.

Pasqualigo erre nem volt hajlandó; úgy látszik a főudvarmesterre nem helyezett nagy súlyt. Ellenben, annál inkább iparkodott a nádort megnyerni. Látogatást tett tehát nála, a városon kívül, a hol sátor alatt lakott. Pártfogásába ajánlva Velence ügyét, biztosítá őt, hogy a signoria »nem fog háládatlan lenni.«

Perényi erre meglepő módon válaszolt. Kijelentette, hogy azok, a kik Dalmátia visszahódítását sürgetik, nem ellenségei Velenczének; csak meg akarják mutatni, hogy a primás nem olyan hatalmas ember, a milyenek magát képzei; sőt a nehézségek nem is merülnek föl, ha a signoria, mely mindig egyedül Bakocs jóakarátát kereste, »őt jól jutalmazta és fölmagasztalta,« őket is kellően tekintetbe vette volna. Egyébkint ennek daczára kész oda működni, hogy az ügy jó véget érjen; csak hogy azután neki, s ne az esztergomi érseknek tulajdonítsák az elért eredményt.

És már másnap üzente Pasqualigónak, hogy »mindent rendbe hozott, és a dolgok jól fognak menni.«¹⁾

A pécsi püspök óvatosabb volt mint a nádor, de ő sem titkolt, hogy hiúság és nagyravágyás fontos tényezők elhatározásaiban. Titkárát küldötte a velencei követhoz, az olasz *Balbi Jeromost*, az ékes latin verseiről és viszontagságos életéről ismert humanistát, ki egy ideig a királyi gyermekek tanítója, most a cancellár iskolájában képezi magát a diplomatiiai pályára, melyen később mint pozsonyi prépost és gurki püspök kiváló szerepet fog játszani.²⁾

A következő üzenetet vitte: »A követ ne csudálkozzék a fölött, hogy a cancellár nem sok jóakaratot mutat a köztársaság iránt. Mindenekelőtt a saját hazájának javát és díszét köteles előmozdítani. E mellett, be akarja bizonyítani, hogy neki is van annyi, sőt nagyobb hatalma, mint az esztergomi érseknek, a ki mindenhatónak tartja magát az országban. És a signoriának is bőkezűbbnek kellene lenni; ha a régi tartozás kiegyenlítését igéri, minden rendben lett volna, sőt, ha az eddig fizetett évdíjt a

¹⁾ A július 11., 12., 13-iki jelentések.

²⁾ Balbi életrajzát megírta *Knauz* a »Magyar Sion« 1866-iki folyamában és *Abel Jenő* »Magyarországi humanisták és a dunai társaság« című akadémiai értekezésében. (1880.)

signoria örök időre biztosítja az országnak, még most is segíteni lehet.«

Pasqualigo ildomosan válaszolt. A cancellár — úgymond — helyesen cselekszik, mikor hazája díszét és javát akarja előmozdítani; ezt legjobban úgy fogja elérni, ha a két állam között főnálló szövetség megszilárdításán működik. Gondolja meg jól, vajjon tisztességes volna-e eljárása, ha annak bebizonyítása végett, hogy az esztergomi érsek nem mindenható, a szövetség felbomlását elősegítené? A signoria tartozását kifizetni most nem képes ugyan; de elismeri kötelezettségét, a melynek jobb időkben eleget fog tenni. Arra, hogy az évdíjt örök időkre biztosítsa, nincs fölhatalmazva.

A következő napon (július 10.) a követ maga is fölkereste a cancellárt, és arra kérte, hogy legalább addig tartsák függőben a döntő határozat kimondását, míg újabb utasítása érkezik Velenczéből.

Azonban Szakmári úg nyilatkozott, hogy az urak nem fognak várni, mert nem akarják felhasználatlanul hagyni a jó alkalmat, és a hatalmak követei is türelmetlenül sürgetik az eldöntést.

Ugyanazon napon Pasqualigo meghivatott az országtanács bizottsága elé, amely a kalocsai érsek elnökele alatt, a győri püspök, Ujlaky Lőrincz és a főudvarmesterből állott. Az érsek így szólott hozzá: »Az elmúlt napokban, ő felsége azt a kívánatát nyilvánította, hogy a signoria Dalmátiát adja vissza Magyarországnak. A követ úr úgy nyilatkozott, hogy erre nézve nincs felhatalmazása. Ő felsége, mielőtt magatartása iránt végleg határozna, megújítja kívánatát. Ha ezt teljesíti a köztársaság, viszont Magyarország mindent meg fog az ő érdekében tenni. Ha pedig a követ úr csakugyan nincs felhatalmazva, hogy Dalmátia ügyében tárgyalásokba bocsátkozzék; adja elő, hogy voltaképen mire kapott fölhatalmazást?«

Pasqualigo erre elmondotta, hogy utasítása mit tartalmaz; a signoria t. i. hármat kér a királytól, hogy a béke helyreállítására érvényesítse közbenjárását, adjon engedélyt Magyarország területén ezer lovas toborzására, és tartsa fenn a szövetséget. Egyébként kész új utasítást kérni. Nem szükséges rögtön intézni

el az ügyet. Dalmátia »nem szalad el« az urak elől, és a jogok, melyeket ama tartományra igényelnek, nem vesztik el érvényüket.

Azzal bocsátották el, hogy a királynak jelentést fognak tenni.¹⁾

Ezalatt nem szüneteltek a császár és a francia király követeivel megkezdett tárgyalások. A magyar urak ígérték, hogy a dalmátiai hadjáratra 4000 gyalogot és 2000 huszárt fognak kiállítani; vezérekké, a nádor főparancsnoksága alatt, Balassa Ferenczet, Corbáviai Jánost, Korlátkövi Osvátot és Zápolya Jánost jelölték ki. Másrészről abban történt megállapodás, hogy a császári és francia udvarnál, a magyar király követeinek meghallgatása után, fogják a nyújtandó segítséget és a hadjárat tervét meghatározni, valamint kiállítani az oklevelet, Magyarország befogadásáról a cambrayi ligába.

A német és francia követek eléggülten hagyták el a tatai udvart;²⁾ a mi éleslátásukat épen nem helyezi előnyös világításba.

A magyar politika külső ingadozásait és belső következetességét, feltárták a július 15-ki audientiák. A király a *pápai legátust* búcsúkihallgatáson fogadta. Ez előterjesztésére, a következő választ kapta: Az ország el van határozva, hogy részt fog venni a törökök ellen tervezett hadjáratban; de mivel erejét a folytonos háborúk kimerítették, csak úgy képes fegyvert fogni, ha ő szentsége ellátja pénzzel. A részletek tárgyalása végett követei küldetnek Rómába. Ezalatt a szultánnal fennállott fegyverszünetet, mely nem rég telt le, rövid időre meg fogják hosszabítani. A mi a pápa másik kívánatát illeti, ő felsége kész a császár és a köztársaság között, a béke helyreállítása érdekében, közbenjárni; feltéve, hogy miután a hatalmak elnyerték azon területeket, melyekre igényt tartottak, Magyarország is visszakapja Dalmátiát, melynek visszaszerzésére a rendek egyértelműleg el vannak szánva. Mindazáltal ezt békés úton, nem fegyverrel óhajtanák elérni. Felkérlik tehát a pápát, hogy ez irányban is legyen közbenjáró.³⁾

¹⁾ A július 10-iki jelentés.

²⁾ A júliusi 13., 17. és 22-iki jelentések.

³⁾ Pasqualigo július 15-ikén.

Néhány órával utóbb, a király a *velencei követet* kérte magához. Az *esztergomi érsek* közlé vele a resolútiót.

Ő felsége — úgymond — mindig kiváló szeretetet tanúsított Velence iránt, és a mult esztendőben is, ellenségeinek fényes ígéreteit visszautasítva, fenntartotta a két állam között fennálló szövetséget. Ehhez most is ragaszkodik. És mivel az utolsó országgyűlésen a császár s a francia király újólag felszólították Dalmátia visszafoglalására, azon kijelentéssel, hogy különben ők ejtik hatalmukba azt a tartományt, ő felsége felszólítja a signoriát, hogy önkényt mondjon le Dalmátiáról Magyarország javára; mert jobb hogy a magyar király birja azt, mint bármely más hatalom. Ha erre a köztársaság rá nem áll, ő felsége más eszközökhöz fog nyúlni. Mielőbb elvárja a signoria választát, amely a futár elindulásától számított harmincz nap alatt itt lehet.

Pasqualigo felelni akart. De a primás szavába vágott. »Felesleges — úgymond — vitatkozni; az előadottak ő felsége végelhatározását tartalmazzák.« Erre a jelenlevők felkeltek, s a követnek távozni kellett.¹⁾

Az audientiát követő napon, az éj homályának fedezete alatt, Pasqualigo felkereste a primást, s keserű szemrehányásokkal halmozta el »mert mindig biztatta, hogy ne féljen, és most mégis bekövetkezett a baj.«

Bakocs szeretteljes hangon, meleg szavakkal iparkodott őt megnyugtanni, bizalmat önteni csüggedő lelkébe. Ő — úgymond — soha életében nem fáradott annyira, mint most, hogy az urakat Velence ügyének megnyerje; »de azok többnyire német szelleműek, megvesztegethetők és talán meg is vannak vesztegetve.« Hevesen kikelt a pécsi püspök ellen, kit gyermekkorától fogva pártolt és emelt, és a ki most vetélytársa s ellenfele.

Tanácsát így foglalta össze. A követ tegyen jelentést a Dalmátia átengedésére vonatkozó kívánatról. A signoria a választ aszerint formulázza, amint az események alakúlnak. Ha a szerencse kedvez, szorítkozzék azon nyilatkozatra, hogy nem várt volna ilyen propositiót, és Istenbe veti bizalmát. Ellenben ha

¹⁾ Július 15-én kelt második jelentés.

veszély fenyegeti a köztársaságot, szükséges Magyarországot némi előnyben részesíteni, a mely mindenestre jelentékenyebb legyen, mint az évi díjnak 5000 arannyal ajánlott felemelése; később, mikor jobb idők állanak be, módja lesz visszavonni az ajánlatot. E mellett igyekezzék a köztársaság kibékülni a császárral.

Bakocs, a társalgás további folyamában előadta, hogy az ő igyekezetei következtében, a német és a francia követek határozatlan nyilatkozatot kaptak, mely Magyarországot egyáltalán nem köti le. Megemlíti, hogy vetélytársai, főleg a patriarkai méltóság miatt, melyet a köztársaságnak köszönhet, irigykednek. Bár soha se nyerte volna el »ezt a nyomorúságos javadalmat.« Őt, mikor Velenczének szolgálatokat tett, bizonyára nem a jutalom reménye vezérlé. Sőt kész volna a magából egy-kétezer aranyat áldozni, ha azzal a nádort és a cancellárt Velence részére vonhatná.¹⁾

Majd néhány nappal utóbb közlé Pasqualigoval, hogy sikerült a *nádorral* titkos alkut kötnie, a melynek értelmében az, bizonyos szolgálatok fejében, kötelezé magát, hogy a primás tudta nélkül semmit se fog tenni, és egyelőre Erdélybe vonul vissza. Bakocs ajánlotta, hogy a signoria is igyekezzék őt két-három száz ducát értékű ajándékkal lekötelezni.²⁾

Azonban bár a primás csak mások javára vette igénybe Velence bőkezűségét, és azzal dicsekedett, hogy a császár egy uradalmat ajánlott neki, s ő visszautasította;³⁾ az önzetlenség nem volt jellemvonása.

Néhány héttel utóbb udvari orvosát, a ferrarai származású Muzzarelli Jánost küldé a velencei követhoz, bizalmas üzenetekkel. Az orvos, miután megbízatásában eljárta volt, kétségkívül ura meghagyásából, alkalmat keresett, annak hangsúlyozására, hogy mennyire le van a signoria kötelezve a primás irányában; »minélfogva igen helytelenül járna el, ha a jelentékeny szolgálatokért elmulasztaná háladatossága és elismerése némi jelét adni.«⁴⁾

1) Pasqualigo július 17.

2) Ugyanaz július 17.

3) Ugyanaz augusztus 4.

4) Az augusztus 18-iki jelentés.

És csakhamar tájékoztatást nyújtott arra nézve is, miben állhatna a »háladatosság jele.«

Bakocs nem elégedett meg az esztergomi érsekség nagy kiterjedésű uradalmaival, az ország több megyéjében szerzett jelentékeny magán-birtokaival. Szerette volna bírni a dús egri püspökséget is, melyet cserében az érsekségért eszei Hippolytnak engedett át. És nem egyedül kielégíthetetlen bírvágya ösztönző; egyúttal ki akarta játszani a pécsi püspököt, a ki Ulászló ígétét bírta, hogy az egri püspökséget, mihelyt megüresedik, ő fogja elnyerni.

A primás óhajításának teljesülése két úton volt elérhető; úgy hogy ha Hippolyt, némi évdíj és olaszországi javadalmak fejében, önkényt mond le az ő javára; vagy pedig, hogy ha Hippolytot, a ki dynasztiajának többi tagjaival Velence ellen-ségeihez csatlakozva magára vonta a szent-szék neheztelését, a pápa megfosztja javadalmától.

Mindkét esetben szükség volt a signoria közbenjárására a pápánál; az első esetben positiv közreműködésére, mert Bakocs azon javadalmakat, melyeket a köztársaság kormánya több év előtt ígért volt neki, ajánlotta volna föl kárpótlásul az egri püspöknek. E mellett a primás még arra is fölkorerte a signoriát, hogy ha Rómában a pécsi püspöknek bíbornokká neveztetése szóba jönne, ezt akadályozza meg.¹⁾

A doge készséggel küldé meg római követének a rendeletet, hogy befolyását a primás által kijelölt irányban érvényesítse.²⁾ Azonban Bakocs cselszövénye nem vezetett sikerre. Hippolyt, haláláig, zavartalanul bírta az egri püspökséget. De Szakmári is hasztalanul várta úgy a bíbort, mint az egri szék megüresedését.

XI.

Azon viszony, melyben a nádor, a primás és a cancellár, Velence követéhez, a tatai gyűlés után is állottak, teljesen meg-

¹⁾ Az augusztus 23-iki jelentés.

²⁾ Az október 15-iki jelentés.

nyugtathatá őt az iránt, hogy Magyarország részéről a köztársaságot nem fenyegeti veszély.

Ezt abból a körülményből is következtetheté, hogy a magyar urak a tatai gyűlésnek még azt az ártatlan határozatát sem vették komolyan, mely a hatalmakhoz küldendő követekre vonatkozott. A *kalocsai érsek*, a kinek Rómába kellett volna a követséget vezetni, és *Lónyay Albert* zengi kapitány, a ki Franciaországba volt menendő, soha sem jutottak el rendeltetésök helyére. *Beriszló Péter* fehérvári prépost és *Sárkány Ambrus* főispán, a császári udvarhoz kijelölt követek csak későn keltek útra.

Ezalatt (1510.) július második felében, a magyar urak mind eltávoztak Tatáról. De *Velence* követe az udvarnál maradt; szívos kitartással várakozva a kedvező pillanatra, a mikor visszafoglalhatja az elvesztett positiót.¹⁾ Minden futár, a ki tudósításkat hozott, alkalmat szolgáltatott neki újabb kísérletekre.

És a jelentések, melyeket július végén kapott, a köztársaságra nézve előnyös híreket tartalmazának. Ugyanis a pápa mind határozottabban lépett föl a cambrayi liga törekvései ellen; nyíltan hirdeté elhatározását: olasz földről kiűzni a francziákat; Ferrara ellen, melynek hercege Esztei Alfonz — az egri püspök testvére — XII. Lajos védencze vala, háborút indított; megnyerte a spanyol királyt azzal, hogy a nápolyi királyság birtokában megerősíté; és azon volt, hogy Angliát Franciaország ellen fegyverre szólítsa.¹⁾

Pasqualigo sietett mindezt a királynak tudomására hozni. »A beállott fordulat — válaszolá Ulászló -- valóban csodálatos, és nagy meglepésemre szolgál.« Mindazáltal az udvarnál, a tudósítások hitelessége iránt, kétség merült föl, a melynek eloszlátása végett a Ferrarában tartózkodó egri püspökhöz külön küldött bocsáttatott. Ugyanakkor a császárhoz és a francia

¹⁾ Pasqualigo 1510. július 19. 22. 26-iki jelentései.

¹⁾ Ezekről a doge július 12-én értesíti a követet. Egyúttal utasítja, köszönje meg a főudvarmesternek fölszólalását a francia követ beszéde alatt, hasonlólag a pécsi püspöknek és More Fülöpnek jó szolgálataikat; a primásnak pedig jelentse, hogy azt a mit a signoria érdekében tett »szóval nem lehet megköszönni.« A levél július 27-én érkezett Tatára. (Egykorú másolata a velencei állami levéltárban.)

királyhoz rendelt követek parancsot kaptak, hogy elutazásukat napolják el. Azok csak augusztus közepétáján kelhettek útra.¹⁾

Időközben a pestis nem szűnt meg, s Budán naponként hatvan áldozatot ragadott el. Tatán is kezdett pusztítani. A király emélfogva, augusztus 10-én, csekély számú kísérettel a *Komárom* mellett fekvő szigetre vonúlt el.

Pasqualigo Komárom városába tette át lakását. Itt keresték föl *Corbáviai János* gróf követei, azon üzenetet hozva, hogy urok, a kit Tatán a dalmátiai hadjárat egyik vezérévé jelöltek ki, e tisztet nem fogadja el, és híven ragaszkodik a köztársasághoz; egyébkint is a hadjárat nem fog létrejönni, mert a királynak annyi pénze sincs, hogy mindennapi kenyerét beszerezhesse, és az urak fősvények vagy szegények, Horvátország pedig annyira szűkölködik élelmiszerekben, hogy két hétig sem képes ezer katonát ellátni.²⁾

Ezen nyilatkozat valóban híven jellemzi a helyzetet. Háborúra senki sem tett készüléket. És a harczvágy, melyet a francia követ izgató beszédei némely körökben fölkeltek, csakhamar elenyészett, mikor az Olaszországból érkező tudósítások Velence újabb győzelmeit, a pápai hadak előnyomulását és a francziák visszavonulását jelentették.³⁾

Pasqualigo, ily körülmények között, annyira fölbátorítva érezé magát, hogy mikor augusztus 19-én kihallgatáson volt, a királyt buzdította, csatlakozzék Velenczéhez, hogy része legyen a kiküzdendő dicsőségben és az Isten előtt szerezhető érdemekben.

¹⁾ Amazok augusztus 11-én, Lónyay 16-án. Pasqualigo július 29., aug. 1., 17., 30-iki jelentései. Bakocs júl. 29-iki levele.

²⁾ Pasqualigo augusztus 14-én.

³⁾ Az első tudósítás a császárhoz küldött követektől jött. (Pasqualigo aug. 14-iki jelentése.) A doge augusztus 2-iki levelével a futár augusztus 18-án érkezett meg. Ez a királyhoz intézett pápai brevét hozott, valamint a signoriától köszönő iratokat a primás-, a nádor- és cancellárhoz. (A két utóbbiban áll: »Excellentia Vestra in Conventu proxime praeterito, Venetis rebus quoad potuit maxime favit.« !) A primásnak kellett eldönteni, vajjon czélszerű-e a nádornak és a cancellárnak megküldeni a köszönő leveleket. A primás úgy nyilatkozott, hogy expediálni lehet azokat, mert ha nem használnak, nem is ártanak. (Pasqualigo aug. 19. és 23-iki jelentései.)

A király elrendelte, hogy a tudósításokat közöljék a primás-, nádor- és cancellárral.

A *primás* ezen fordulat hatása alatt, Nyitrára sietett, hová augusztus végén vonúlt az udvar. Itt Velence érdekében nagy tevékenységet fejtett ki. »Nem hiszem, — mondá egyízben Pasqualigónak — hogy a köztársaság Velenczében található hívebb és jobb polgárt mint én vagyok; ha szívembe pillanthatnának, abban a köztársaság képét látnák bevésve.«

Fáradásainak eredménye vala az, hogy Lónyay Albert, még mielőtt Franciaországba ért, visszahivatott; a császárhoz küldött követekhez pedig utasítás ment, hogy a *béke helyreállítására* irányozzák törekvéseiket, és szerződést ne kössenek.¹⁾

A viszonyok ezen alakulásával a *cancellár* volt leginkább előgületlen. Kísérletet tett Pasqualigo igyekezeteit cselszövénynyel hiúsítani meg, amely egyébkint nem nagy leleményességet árul el. Szeptember első napjaiban Horvátországból, Bóth András egykori bánnak hírnöke érkezett, a kitől azt a tudósítást hozta, hogy Velence ügyei rosszul állanak, és azt a tanácsot, hogy most kellene Dalmátia visszaszerzésére a hadjáratot megindítani. Azonban a primás, kikérdezve a hírnököt, arra az eredményre jutott, hogy küldetése a cancellár műve.²⁾

A leleplezést nyomban követte a czáfolat, egy velencei futár személyében, a ki két nappal utóbb érkezett Nyitrára, s egyebek között hírül hozta azt is, hogy a pápa egyházi átokkal sújtotta a ferrárai herceget, követőivel együtt; továbbá, hogy úgy a szent szék mint a signoria hadai több győzelmet vívtak ki.

A primás, a velencei követet, a ki ezt mindenekelőtt ő vele kívánta közölni, kitörő örömmel fogadta. Köszvénybajáról megfélekedve, eldobta a mankót, melyre támaszkodnia kellett, és szaladva sietett végig termein, az ebédlőbe, hol udvari emberei az estebédnél ültek. Előszólítva egyet, a többiek hallatára így szólt hozzá: »Rögtön menj át ő felségéhez, és az egész udvar

¹⁾ Hasonlag Ragusai Felix, a kinck Ragusában hajókat kellett fölszerelni, parancsot kapott, hogy Zágrábban állapodjék meg. (Pasqualigo szeptember 1-én.)

²⁾ Pasqualigo szept. 3-án.

színe előtt mond meg, hogy Both András hazugságokat üzent, Velence ügyei a legjobban állanak.«

Pasqualigónak már másnap ünnepélyes audientiája volt a királynál, a kinek nevében a primás meleg szavakkal fejezte ki örömét a tudósítások fölött.¹⁾

És most már ismét megindultak a tárgyalások, a Velencezével főnnálló szövetség »megszilárdítása« iránt.

Szeptember tizedikén, a primás elnöklete alatt, összeültek a Nyitrán levő főurak, és meghívták körükbe Pasqualigót. A primás előadta, hogy a király parancsára jöttek össze. »Ő felsége — úgymond — elutasítva a hatalmak előnyös ajánlatait és fényes ígéreteit, ezzel jelentékeny szolgálatot tett Velenczének. A signória ismételve kinyilatkoztatta, hogy kész mindent megtenni a barátság és szövetség megszilárdítása érdekében; de általános szólamok nem vezetnek célhoz. A követ adjon fölvilágosítást az iránt, hogy mit hajlandó a köztársaság tenni, ha a király elszakadva a császártól és a francia királytól, a Velencezével főnnálló barátság kötelékeit szorosabbra fűzi?«

A követ így válaszolt. Ő soha sem kételkedett ő felsége a király és az urak jó akaratában; jól tudja, hogy a nép szenvedélye idézte elő a tatai mozgalmakat. A signóriai kész minden szolgálat- és áldozatra; de nem hatalmazta föl, hogy ez iránt részletes tárgyalásba bocsátkozzék.

Az urak rövid ideig magyar nyelven tanácskoztak. Mire a primás, a követhoz fordúlva, fölkérte őt, hasson a signóriára, hogy »némileg előnyösebb föltételekre álljon; mert az igaz barátság abban van, hogy kölcsönösen adunk és kapunk.«

A második értekezlet három nap múlva tartatott a primás alvó szobájában, mert köszvénybaja ágyához bilincselé. Bakocs előadta a velencei követnek, hogy »a köztársaság helyesen cselekszik, mikor Dalmátiáról nem akar lemondani; mert többé nem forog fönn a veszély, hogy a szövetséges hatalmak foglalják el; de most már az a kérdés, mit ajánl kárpótlásúl Dalmátiáért?«

A követ kitérő nyilatkozatainak ismétlésére kívánt szorítkozni. De a bíbornok megmagyarázta neki, hogy a királynak

¹⁾ Pasqualigo szeptember 4. és 6-iki jelentései.

okvetetlenül positiv credményeket kell felmutatnia; csak így győzheti meg a rendeket a felől, hogy nem ok nélkül utasította vissza a Velence ellen szövetségzett hatalmaknak Dalmátiára vonatkozó ajánlatait; végül fölhívta hogy nyilatkozatát, a szövetség megújítására nézve, írásban nyújtsa be.

Pasqualigo mentegetőzött. De a primás határozottan kijelenté, hogy e nélkül a tárgyalást nem lehet folytatni.

Pasqualigo még az nap megírta a nyilatkozatot, mely szintén csak általános phrasisokat tartalmazott: hogy a signoria kész a szövetséget megújítani, sőt szorosabbra is fűzni; és mindazt megtenni, ami célhoz vezet. ¹⁾

Ezen jegyzék természetesen ki nem elégítheté az urakat. De türelmök kimeríthetetlen vala. Az a ki el van határozva, hogy szakítani fog, mindig talál okot, vagy legalább ürügyet; a ki minden áron fönn akarja tartani a békességet, az összeütközések elhárítására mindig talál módot, mely megfelel az érdekek követeléseinek, bár néha ellentétben áll a becsületézés sugalmazásaival.

A szeptember 18-án tartott harmadik értekezletet Bakocs hosszú előterjesztéssel nyitotta meg.

A pápa kívánatára, — úgy mond — ő felsége kész a fönnálló szövetséget, »becsületes föltételek alatt« megszilárdítani. A signoriának tehát szabatosan elő kell adnia: mit kíván és mit ajánl? Tekintetbe kell vennie, hogy a király állhatatosan visszautasította a köztársaság ellenségeit, a kik a dalmátiai hadjárat céljaira százezer aranyat, hadakat, ágyúkat ajánlottak; sőt a császár hajlandó volt Ausztriát átengedni. A magyar rendek szintén sürgették a hadjáratot. Ha ő felsége enged, Velence végpusztulása következett volna be. A signoria tehát mielőbb tegyen »tisztességes és hasznos ajánlatot;« mert különben a király és tanácsosai gúny tárgyaivá fognak válni a külhatalmak előtt, szenvedélyes támadásoknak lesznek kitéve az ország rendei részéről.

Pasqualigo most is talált a menekülésre utat. Háláját tolmácsolta mindazért, a mit a király a köztársaság érdekében tett. Nem vonja kétségbe, hogy Velence iránti szeretete vezeté;

¹⁾ A szeptember 13-iki jelentés.

de azt is jól tudta, hogy mennyire megbízhatatlanok a köztársaság ellenségei. A császár, a ki százezer aranyat ígér, százezer garast sem bír adni. És ha csakugyan át is engedné Ausztriát, ez folytonos bonyodalmakra és háborúkra adna alkalmat. A francia királyról nem akar szólni; de köztudomású, hogy a signória, mikor Anna királynét Velenczében ünnepelte, e célra nagyobb összeget fordított, mint a mennyit egész jegyajándéka ért. Soha Magyarországra Franciaországból nem háramlott előny.

Folytatva előadását, átlátszó célzással útalt arra, hogy a magyar politika kétszínűsége nem ismeretlen előtte. Jól tudja, hogy Tatán miképen mentek a dolgok; de ennek daczára a signoria fönn akarja tartani a szövetséget. Arról azonban, hogy az urak »új előnyöket« kívánnak, ekkorig még nem küldött jelentést Velenczébe; mert nézete szerint ezen kívánat *nem szolgál becsületekre*. Önzetlensége által a király egyáltalán nem válnék gúny tárgyává; ellenkezőleg hűsége dicsőségét fogja gyarapítani. ¹⁾

Az urak szó nélkül hagyták a velencei diplomata, egyáltalában ki nem elégitő, részben sértő észrevételeit; az iránt sem fejezték ki csudálkozásokat és jogosult kétségöket, hogy a követ egy fontos momentum felől, mely hónapok óta képezé a tárgyalások sarkpontját, nem tett jelentést.

Másnap Bakocs bizalmas társalgás folyamában kísérle meg, hogy egy lépéssel előbbre vigye a tárgyalásokat.

Szabatosan előadta a magyar urak kívánatait: a signoria fizesse ki a múlt évekből fönmaradt egész tartozását; emelje föl az évdíjt; biztosítsa azt 20—25 következő esztendő tartamára. De közléseiből kítűnt, hogy megelégednek azzal is, ha a köztársaság az évdíjt felemeli, és 30,000 aranyat rögtön készpénzben lefizet. És mikor Pasqualigo, mint egyébkor, most is, a signoria szomorú pénzügyi helyzetére útalt, Bakocs fölhívta, hogy tegyen jelentést küldőinek.

Ezzel a tárgyalások újlag fönakadtak. Be kellett várni a választ Velenczéből. ¹⁾

¹⁾ A szeptember 19-iki jelentés.

XII.

Miksa császár a tatai gyűlés határozatában jelentékeny vívmányt látott. Diplomatai actiójának, melyet most megindít, egyik tényezőjét képezi Magyarország.

A tatai határozattal pressiót gyakorol a pápára, nagyobb áldozatkészségre buzdítja a spanyol királyt, merészebb föllépésre a francia uralkodót.

Augusztus elején azon ajánlatot terjeszté a pápa elé, hogy hajlandó vele személyesen találkozni, és a béke helyreállítására közbenjárását igénybe venni; kijelentve, hogy hő óhajta a keresztény hatalmak között helyreállítva látni a békét, és a pogányok ellen vezetni haderejét. De kevés kilátást nyújtott a közbenjárás sikerére; mert úgy nyilatkozott, hogy ha Velence vonakodik mindazt átengedni, a mit attól jogosan igényel, a háború folytatására kényszeríti. Együttal értesíté a pápát, hogy Magyarország királya és rendei elhatározták Dalmátia visszahódítását, Velence minden ármánya daczára, és bár a köztársaság követe ő szentsége támogatásával kérkedett. Felkérte tehát a pápát, hogy ha Velence makacsul vonakodik a békefeltételeket elfogadni, Magyarországnak a cambrai ligába fölvételéhez adja megegyezését.¹⁾

Ugyanakkor a spanyol királytól — mint a cambrai liga egyik megalkotójától — szintén fölhatalmazást kért a magyar király befogadására. Aragóniai Ferdinándhoz segítségért is folyamodott, szicíliai hajóhadának átengedéseért a Dalmátia ellen indítandó hadi munkálatokra. Meggyőzni igyekezett őt arról, hogy Spanyolországra, sőt az egész kereszténységre nagy előnyök származnának abból, ha Dalmátia Magyarországhoz csatoltatnék; mert így az a tartomány kapsúl szolgálna a császár országai és a spanyol király kezeiben levő Nápoly között. Ezzel összefüggésben megemlíti, hogy ő is jogot tart a magyar koronára, e mellett tervben van kettős házasságot létesíteni az ő és Ulászló király családja között. »Magyarország — úgymond — a melyhez Cseh-Morvaország és Szilézia van kapcsolva, semmivel sem áll

¹⁾ Miksa, 1510. augusztus 5-én Insbruckban kelt utasítása római követe részére. Fogalmazata a bécsi állami levéltárban.

hátrább bármely más országnál; bővelkedik lakosokban és állatokban, sóban, ércben és egyéb terményekben; kiválóan alkalmas a hitetlenek ellen nagy vállalatok létesítésére.« Ha Dalmátiát is visszanyeri, oly erős lesz, hogy semmitől sem kell tartani. A kettős házasság biztosítani fogja Magyarország támogatását. »Az ő vérökből« fognak származni az uralkodók, ha Lajos életben marad. Ha pedig Lajos elhal, természeti és szerződészerű jogok alapján az ország ő rá (a császárra) száll, és ekkor, Dalmátia birtokában, jelentékeny szolgálatokat tehet a spanyol királynak.¹⁾

Miksa, miután még legbefolyásosabb tanácsosát, a gurki püspököt Franciaországba küldötte, a cambrayi liga megerősítése végett, Innsbruckból *Constanzba* tette át udvarát, és ide hívta meg a magyar követeket: *Beriszlót* és *Sárkányt*.

De az ezáltal támadott késedelem nagy zavart idézett elő. Ugyanis a Nyitráról küldött második utasítás, mely szerint a szerződés megkötésétől tartózkodniok kellett, nem jött kellő időben kezeikhez.²⁾

Igy tehát, *Constanzba* érkezve, és az alkudozásokat egy időben a császárral s a francia királynak ott levő követével, (Louis Helie) megindítva, a Tatán július 25-én kiállított utasítás szerint: a »Dalmátia visszaszerzésére czélzó hadjárat« előmozdítása érdekében működtek.

A tárgyalások folyamában a *részletekre* nem nagy gondjuk vala. Azok aggályos megfontolásától talán az a hitök menté föl őket, hogy végzéseiknek gyakorlati jelentőségek nem lesz. Annál jobban ügyeltek arra, hogy ajtót tartsanak nyitva, a melyen a király elvállalt kötelezettségei teljesítése elől menekülhessen.

Ily módon gyorsan haladtak czéljuk felé. Október elején minden el volt intézve. A következőkben állapodtak meg:

¹⁾ Az augusztus 5-én, a spanyolországi követnek küldött utasítás fogalmazata ugyanott.

²⁾ Pasqualigo szept. 20-án jelenti, hogy az utasítás Nyitráról elküldetett. Hogy jól volt értesülve, megerősítik a primás későbbi nyilatkozatai és Bornemissza egyik emberének leleplezése, a melyekről Pasqualigo a következő év január 19. és márczius 7-én szól.

A császár és a francia király II. Ulászlót fölveszik a cambrayi ligába. »Közös ellenségek, Velence ellen« szövetkeznek; és mihelyt attól visszaszerezték azon területeket, melyekre igényt tartanak, közös erővel a törökök ellen indítanak hadjáratot.

A magyar király, a jövő (1511.) év ápril első napján lehetőleg nagyszámú sereggel és hajókkal, Dalmátia visszahódítása végett, megkezdi a háborút, egyúttal szövetségeseit Istria- és Friaulban segíti; a fegyvert mindaddig le nem teszi, míg ő Dalmátiát, szövetségesei az őket jogosan illető területeket visszaszerezték.

Ugyanazon időben a császár és szövetségesei szintén megtámadják Velenczét, és békét csak akkor kötnek, a mikor Dalmátia Magyarországhoz lesz csatolva.

Hogyha ezen háború tartama alatt, Velence által felbújtogatva, vagy más okok miatt, a törökök Magyarországot megtámadnák, a császár és szövetségesei, tehetségök szerint, segítséget fognak nyújtani. Viszont ha a szultán a császár vagy szövetségesei területe ellen támadást tervezne, a magyar király segítségükre fog sietni, és nem engedi magyar földön a törököket átvonulni.

A dalmátiai hadjárat céljaira, a császár és szövetségesei ezer fegyverest, tizenkét ágyút, huszonnégy jól felszerelt három evező-soros gályát és hat teherhordó hajót bocsátanak a magyar király rendelkezésére. Csak miután ezen segítség tényleg megadatott, lép érvénybe a háború megindítására Ulászló kötelezettsége, mely végkép megszűnik, ha az ápril elsejére kitézött határnapig a segítség meg nem érkezik.

A magyar követek kívánatára, a császár kezességet vállal, hogy ezen megállapodások tárgyában, a francia király, november 25-ig ki fogja állítani a ratificációt, és amennyiben ez elmaradna, a magyar királyra a szerződésből származó minden kötelezettség megszűnik.¹⁾

¹⁾ Az oklevél eredeti példánya a bécsi állami levéltárban. Kivonatosan közli Horváth Mihály, Tört. Tár IX. 85. l. A párisi nemzeti könyvtárban őrzött másolat után, teljes szövegét adja Marczali Henrik, Tört. Tár XXIII. 92 l. (A szerződés bő kivonatát közli Pasqualigo is 1511. szept. 15-iki jelentése mellékletében.)

XIII.

Ugyanakkor a mikor a constanzi szerződés Magyarországnak, a Velence ellen indítandó háborúra, a császár és szövetségesei támogatását kilátásba helyezé; hogy az ország az elhatározás teljes szabadságával bírjon, a török szultánnál is tárgyalások folytak.

Az 1503-ban hét esztendőre kötött béke határideje még le nem telt, a mikor az 1510-ik év kora tavaszán, török követek érkeztek Visegrádra, a béke meghosszabbítását ajánlva. Szíves fogadtatásra találtak, és azzal az üzenettel bocsáttattak el, hogy a szultán, a szerződés megkötésére, teljhatalommal fölruházott követeket küldjön.¹⁾

Mindazáltal, tekintettel a török ellen indítandó nagy hadjáratot illető tervekre, különösen a pápa megnyugtató végett, a magyar udvarnál abban állapotok meg, hogy egyelőre rövid fegyverszünetet fognak kötni. És csakugyan, mikor a török meghatalmazottak megjelentek, július második felében, a fönnálló béke csak hat hónapra hosszabbított meg, úgy, hogy ezen idő alatt az állandó béke létrehozása iránt folyjon az alku.²⁾

A keresztény hatalmak nagy hadjáratának eszméje fel-fellillant ugyan időnként; de a valósuláshoz nem közeledett. A pápa folytonos sürgetései még azt sem tudták kivinni, hogy a tatai gyűlés határozata értelmében, a magyar követség útnak induljon Rómába.³⁾

¹⁾ Pasqualigo 1510. június 26-iki jelentése.

²⁾ Ezen alkudozásokban a lengyel király követei is részt vettek, — Pasqualigo június 26., 28., július 15. és 23-iki jelentései.

³⁾ 1510. nyarán Piso Jakab, az erdélyi származású hírneves humanista, II. Julius bizalmas embere, ennek megbízásából Magyar- és Lengyelországban járt. Visszatérte után, a pápa, augusztus 29-én, a két ország uralkodóihoz és ezek befolyásos tanácsosaihoz leveleket írt, főleg a követek küldését sürgetve. Bakoeshoz, például, így írt: »A kegyetlen törökök ellen indítandó hadivállalat ügyében régóta nagy reményeket kapcsolunk a te közreműködésedhez; mert tudjuk, hogy rangra és tekintélyre nézve az első helyet foglalod el.« Piso útján értesült jó szolgálatai felől. Ne szűnjék meg buzgólni. Eszközölje a követek útnak

A *kalocsai érseknek* kellett volna azt vezetnie. De ez vonakodott elvállalni a megbízást. Ekkor a *váradai püspök* késznek nyilatkozott eljárni a küldetésben; de ezzel a nehézségek nem voltak elhárítva. A primás nem restellette, a velencei követ előtt bevallani, hogy az úti-költség kérdésében van a nehézségek forrása.¹⁾

Ily körülmények között, jó fogadtatásra számíthattak azok a *török követek*, a kik (1511.) október 17-én, fényes kísérettel érkeztek *Nagyyszombatba*, a hová néhány hét előtt költözött volt át a királyi udvar.²⁾

Az ünnepélyes audientián, a főkövet átnyújtva megbízólevelet, tolmács által, a szultán üdvözlétét jelenté és küldetésének célját előadta. A király személyesen mondá el a rövid választ: szívesen fogadja »jó testvérének és barátjának« üdvözlétét, s neki viszont minden jót kíván.

A jelenlevő Pasqualigo ezután azt a kérelmet intézte a királyhoz, hogy a békekötésbe a köztársaságot is foglalják be. Néhány nappal utóbb, a lengyel követek ugyanezen kívánatot terjesztették elő Lengyelországra nézve.

Ulászlónak ez ellen nem volt kifogása. De a török követek kinyilatkoztatták, hogy útasításuk szerint, a békekötést »az eddigi formában« kell megújítaniok; bár nem kételkednek, hogy a szultán szívesen teljesítendi a magyar király minden óhaját; mert barátainak barátja, ellenségeinek ellensége akar lenni.

A magyar urak ragaszkodtak Velence befoglalásához. És ezt ürügyül használva fel, hosszabb tartamú békekötés létrejötté-

indítását sat. (A breve mellékelve Pasqualigo 1510. október 24-iki jelentéséhez. V. ö. Acta Tomicianana. I. 59., 100., 114. ll.)

¹⁾ Bakocs ugyanis a következő propositiót tette a velencei követnek, a ki a követek küldését szintén sürgette: A király útra bocsátja követeit Rómába, és onnan, a pápa jóváhagyásával, a császárhoz és a francia királyhoz oly czélből, hogy a béke helyreállítása érdekében közbenjárjanak. De kívánja, hogy a követség római útjának és tartózkodásának költségeit Velence az évdíj számlájára utalványozza, a további költségeket pedig a köztársaság a saját pénztárából fedezze. (Pasqualigo október 24-iki jelentése.)

²⁾ 26 lovassal és 10 kocsival jöttek. Az ő megjelenésüket megelőzte egy magyar követ küldetése Konstantinápolyba, a honnan szept. elején érkezett vissza. (Pasqualigo szept. 6-iki jelentése.)

nek megakadályozása, vagy legalább késleltetése végett, azt a javaslatot tették, hogy ismét csak néhány hónapra köttessék meg a béke; és ezen idő alatt a szultán beleegyezését fogja adni Velencze és Lengyelország befoglalásához. A török követek abban megnyugodtak. A békekötés 1511. augusztus első napjáig hosszabbítatott meg.

A búcsú kihallgatáson, október 31-én a primás átnyújtá a török követnek a függő pecséttel ellátott pergamén oklevelet, a király esküt tett az evangéliumra, a török követ szintén, uralkodója nevében, esküvel biztosította a béke megtartását.¹⁾

XIV.

A portával megkötötték a béke. A császárhoz küldött követek meghozták a constanzi szerződést. És Velenczéből még mindig késett a válasz »a szövetség megszilárdítása« tárgyában.

A magyar urak türelmetlenül sürgették ezen ügy elintézését. Pasqualigo nehéz helyzetben volt. Azzal a magyarázattal igyekezett őket megnyugtanni, és kormányát kimenteni, hogy a futár a ki levelét vitte, útközben a pestis áldozata lett. Igérte, hogy újra fog írni.²⁾

Míg a signória válasza késett, a császár szokott szívossággal, újabb lépéseket tett, hogy Magyarországot actióba vigye. November második felében egyszerre három ügyes diplomatát küldött Ulászlóhoz: gróf *Nogarola Lénárdot*, *Cuspiniúst* és *Doctor Breitenauer György* császári tanácsost.³⁾

1) Pasqualigo október 24., 30., 31-iki jelentései.

2) A doge irányában, november 16-iki levelében nem hallgatja el neheztelését a válasz késése miatt.

3) Pasqualigo december 4-én csak »Leonard grófit« nevezi meg. Cuspinian naplójában említi, hogy 1510. nov. 16-án útra kelt Magyarországra és 1511. január 13-án tért vissza; de két társát nem említi. Breitenauer 1511. február 27-én a császárhoz írt levelében elmondja, hogy hosszú idő óta van Ulászló udvaránál; társairól hallgat. A bécsi állami levéltárban van egy 1511. január 5-én kelt megbízólevél fogalmazata, a mely szerint a császár követei: Leonhard Graf zum Haag, Maasminster Menyhért és Breitenauer. (?)

Három fontos feladatot bízott rájuk: kieszközölni a constantzi szerződés megerősítését; rábírní Ulászlót, hogy a császárral, Velence ellen, Franciaország kizárásával, külön szövetséget kössön; tisztába hozni a két uralkodó ház sarjai között tervezetett kettős házasság ügyét.¹⁾

A követek Ulászlót már Magyarország határain túl, *Bród* morvaországi városkában találták, a hol november elejétől a következő év január végéig tartózkodott. A magyar főrendek közül csak a győri püspök kísérte; még a cancellár sem volt oldala mellett. Emiatt a tárgyalások a császári követekkel nem indulhattak meg, és ezek hasztalan sürgették benyújtott előterjesztésekre a resolútiót.¹⁾

Ezt függőben tartani a királynak elég nyomatékos oka volt, az t. i. hogy a francia király ratificatióját kívánja bevárni. De a valódi ok az volt, hogy még egyszer a magyar főrendek tanácsát akarta kikérni.

Ezek, az ő meghagyásából, december havában Veszprémbe gyűltek össze, a hol a Constanzból visszaérkezett követek is megjelentek, és eljárásukról számoltak.²⁾

A főrendek nem helyeselték a szerződés létrejöttét. Hogy

¹⁾ Bakocs közlései alapján, Pasqualigo úgy tudta, hogy »l'orator germano e venuto per tractar tre cose: primo per haver la ratification de quanto dicti Oratori Regii . . . haveano concluso; . . . secundo per tractar un'altra secreta intelligentia tra el Re de Romani et questa Maestá, escluso etiam Rege Francie, cum hoc expresso capitulo, che uno codemque tempore l'una parte et l'altra . . . movesse contra quel Exc^{mo} Dominio; tertio denique per tractar el matrimonio.« (1511. január 19-iki jelentés.) Cuspinianus az ő naplójában röviden említi, hogy »pro faciendo foedere contra Venetos et desponsanda filio Carolo« küldetett.

²⁾ A tárgyalások menetéről Pasqualigo nem tudott értesítést nyerni. Kétségtelenül kőszá hír volt az, a mit Bródban hallott, hogy Miksa Veronát adja a francia királynak, és a vételárat Ulászlónak a háború költségeire ajánlja. Nem volt alaposabb az a hír, hogy Miksa az elfoglalandó tengerparti területből Capodistriát magának tartja meg.

³⁾ Beriszló és Sárkány nov. 25-én útaztak el Bródból — mint Pasqualigo írja — »verso Vesprimia, per ritrovarsi in quel loco a la Dieta cum li altri Prelati et Baroni Hungarici.« (1510. december 4.) Kétségtelen, hogy Veszprémben csak főrendek gyűlése és nem országgyűlés tartatott.

életbeléptetését megakadályozzák, vagy legalább késleltessék, azt a tanácsot adták a királynak, hogy azt ne erősítse meg, a míg a francia király ratificatiója megérkezik. A császár által ajánlott külön szövetséget elleneztek. Ellenben a házassági terv megnyerte jóváhagyásukat. Végre fölkérték a királyt, hogy a jövő év márczius elején tartson *országgyűlést*.¹⁾

A veszprémi gyűlés magatartása eszerint épen nem volt alkalmas arra, hogy a harczias szellemű pártot felbátorítsa. És ennek bizonyára nem tett nagy szolgálatot az a *Prognosticon* sem, mely az év utolsó napjaiban Bécsből küldetett, és a jövő esztendőre a csillagok állásából Magyarországnak győzelmes háborút jövendölt.²⁾

Előre volt látható, hogy azon esetre ha Velenceze csak egy lépéssel közeledik a magyar urak igényeinek kielégítése felé, ajánlatait tárt karokkal fogják fogadni.

A signoria a Magyarország irányában követendő eljárásra nézve, november 16-iki tanácsülésében hozott határozatot. E szerint a köztársaság jelenleg egészen képtelen a királynak bármily összeget fizetni, mindazáltal reméli, hogy nemsokára a viszonyok jobbra fordulnak és képessé teendik teljesíteni mindazt a mit a főnnálló confoederatió igényel. A mi pedig a confoederatió megújítását illeti, a helyzet lényegesen megváltozott; mert a mióta kitűnt, hogy a francziák királya világalomra tör, föllépett ellene a pápa és több uralkodó; remélhető tehát, hogy csakhamar nagy fordulat fog beállani, akkor azután »úgy ő felsége mint a köztársaság szempontjából illendőbben és jobban« lehet ezt az ügyet

1) Pasqualigo felkérte volt Antonio de Zuane de la Seda velencezi kereskedőt, a ki régóta Budán lakott, hogy azon ürügy alatt, mintha áruít vinné vásárra, menjen Veszprémbe, és szerezzon tudósításokat a tanácskozások felől. De az nem ment oda, és csak a visszaérkező uraktól igyekezett megtudni a határozatokat. December 20-án azt írja Pasqualigonak, hogy a császár ajánlataira vonatkozó végzést szoros titokban tartják. A követ Bakoestől is kért tudósítást, de leveleire nem kapott választ. Több héttel utóbb, élőszóval közlé a primás a történetket Pasqualigóval; többi között azt is, hogy Veszprémben elhatározott követelek küldése a pápához, a szultánhoz és a moszkvai fejedelemhez (Pasqualigo 1510. decz. 4, 5., 27., 30., 1511. jan. 19-iki jelentései.)

2) Pasqualigo 1510. deczember 27-iki jelentése.

tárgyalni. Pasqualigo parancsot kapott, hogy mindezt bizalmasan közölje a primással, kérje ki tanácsát, melyet »forma tekintetében« kövessen.

Ugyanazon jegyzék, mely a követet utasítással látta el, a felől is értesíté, hogy a pápa inkább mint valaha el van határozva Olaszországot a francia uralomtól megszabadítani, és egyházi átokkal sújtotta a francia hadak vezérét, valamint a milánói senatust is; hogy továbbá a velencei sereg átkelt a Pó folyón, Modenánál egyesült a pápai hadsereggel, most már francziák ellen indulnak, a ferrarai herceget is fenyegetik, míg a velencei hajóhad Civitavecchiában állomásoz, ahonnan Genuáig kalandoz; e szerint tehát a helyzet teljesen kielégítő.¹⁾

A futár, a ki ezen iratot hozta, csak december utolsó napján érkezhett el Bródra.

Pasqualigo nehéz helyzetbe jutott. Utasítása szerint mindekelőtt Bakocs tanácsát kellett kikérnie. A primás pedig távol, Esztergomban volt. Ellenben a király és környezete türelmetlenkedtek. Mindamellett titkárát Esztergomba küldé, a királynak pedig egyelőre csak a háború színhelyéről nyert tudósításokat adta elő.

Még az nap volt audientiája. A király meghallgatva előterjesztését, néhány szót váltott az őt környező urakkal — a győri püspök, Buzlay és Bornemissza voltak jelen — mire nevében a püspök így szólt: »Követ úr, ő felsége nagy mértékben csodálkozik a fölött, hogy a méltóságos signoria hallgatással mellőzi azokat, a miket Ön velünk Nyitrán tárgyalt.«

A követ ismételte korábbi mentségét, hogy futára, a ki általa a nyitrai tárgyalások eredményeiről szóló jelentését küldé, útközben meghalt, és második jelentésére a válasz meg nem érkezett.

A király és az urak megnyugodtak.

Bakocs örömmel fogadta a velencei titkárt és az általa hozott híreket. »Há'a legyen Istennek — mondá, míg szemei könnyekkel teltek meg. — Ő szentségét a pápát úgy tartsa meg Isten, a mint ő megmarad elhatározása mellett, hogy a francziákat kiveri Olaszországból; ellenkező esetben kérni fogom

¹⁾ A nov. 16-iki jegyzék a velencei állami levéltárban.

Istent, hogy két óráig se hagyja életben.« Pasqualigónak azt üzené, hogy bár óhajtotta volna, hogy a signoria az évdíj fölemelésére szánja el magát; de mivel ez nem történt meg, szorosán tartsa magát utasításához.

Mindazáltal épen ezért most kétszeresen szükségesnek tartotta, hogy a követ a *nádort* teljesen nyerje meg. Erre pedig igen egyszerű és *olcsó* módot ajánlott: hogy ajándékkal kedveskedjék neki.

Pasqualigo sietett követni a tanácsot. Meghagyta Antonio de Zuane nagykereskedőnek, tudja meg jó módjával, hogy a nádor milyen selyemszöveteket fogadna legszívesebben, és azután kétszáz egész harmadfél száz ducát értékű ily szövetet, titkon, a követ nevében, ajánljon föl néki.

A nádor, a ki most a király távollétében, a helytartói tisztet viselte, (1511.) január második felében, Budára jött. Megérkezése után egyik első teendőjének ismerte, hogy a boltokat bejárja és az árúczikkeket megszemlélje. Antonio de Zuane úgy tudta intézni a dolgot, hogy hozzá csatlakozhatott és kísérhette. Így azután tudomására jutott, hogy egy karmazsín-bársony kelme nyerte meg leginkább a nádor tetszését. Mire a kereskedő 65 rőföt — négy ruhára valót — 257 ducát árán, megvásárolt, és azt megküldötte a nádornak. Ez nem titkolta elragadtatását. És kijelenté, hogy »a míg életben lesz, a primással karöltve mindig azon fog lenni, hogy a magyar király a signoriához ragaszkodik.« Sőt nem habozott a követhöz intézett levélben is kifejezni háláját.¹⁾

FRANKÓI VILMOS.

¹⁾ Pasqualigo 1511. márczius 15-iki jelentése, és chez mellékelve a nádor február 10-iki levele.

I. BALASSA BÁLINT ÉLETÉBŐL.

(Viszálya András bátyjával — s viszonya Annájához.)¹⁾

Azon bevezetésből, melyet Szilády Áron I. Balassa Bálintnak a Tört. Társulat megbízásából kiadott költeményei elé írt, tudjuk, hogy 1588. után sok apró kellemetlensége volt költőnknek a lipató-újvári s véglesi birtokok miatt folyt pör dolgában. Efféle pörös ügyek rendszeren igen kevés történeti értékkel bírnak, s én sem kívánám azok rövid sommázásával is fárasztani e füzetek olvasóinak figyelmét, ha Balassa Bálint személye kivételt nem engedne. E kivételnek itt annál inkább van helye (noha csak igen hiányos töredék az a mivel szolgálhatok), minél becesebb az a pár sovány adat, mely a pör folyamán merülvén föl, egy-két teljesen új vonást nyújt XVI. századbeli Petőfink életéhez s költeményei történetéhez. Szolgáljon ez mentségül, ha közleményem eleje túlságosan úntatna.

1554. május 26-dikán Ferdinánd király Balassa Jánosnak (esetleg örököseinek) »pro meritis non vulgaribus«, meg azért, hogy a kormány rendelkezése alá hadi szükségekre kölcsön 12 ezer rajnai frtot bocsátott, 12 évre inscribálja Lipató-Újvárat 13,500 rajnai forintban. Minthogy a vár jövedelmei szűken folytak be, Balassa pedig köteleztetett a várat jókarban tartani, ágyúkkal ellátni, különös kegyképen elrendelte a király, hogy a selmeczi kamara évenként pünkösdkor 300 rajnai forint segélypénzt fizessen Balassának.²⁾ A zálogbirtok határidejét Miksa

¹⁾ Az e közleményben idézett okiratok a bécsi udv. kamarai levéltár Hungaricái közt találhatók.

²⁾ A záloglevél másolata Illésházytól abból az időből mikor kamarai tanácsos volt.

vagy tán még Ferdinánd a lejárát előtt meghosszabbították s mikor az időközben fölségárulással vádolt, Pozsonyban elzárt, de fogságából megszökött Balassa Jánosnak Dobó Istvánnal együtt az 1572-diki országgyűlés kértére Miksa megkegyelmezett —, hogy a kétkedő főúr a kir. kegyelemnek annál jobban higgyen, s hogy ha tán bármi összeköttetése volna is Erdélylyel, azt megszakítsa, és oka legyen a dynastia iránt ingadatlan hűséggel viselkedni; Miksa király még a megkegyelmezés esztendejében: 1572. december 8-dikán 3000 frtot enged az előbbi 13,500-hoz íratni, úgy hogy a vár 16,500 rajnai forintban lesz inscribálva nemcsak Balassa Jánosnak, s nem csupán élete végeig, hanem halála után örököseinek is 12 esztendőre.¹⁾

Mikor az öreg Balassa János 1577-ben meghalt, két fia: Bálint és Ferencz bele is ült Liptó-Újvárba. Noha a Miksa most említett inscriptiója csak Balassa Jánost és örököseit, fiait említi, s noha a várat a főúr haláláig egyedül bírta: a várhoz tartozó javak zálogbirtokának fele része mégis Balassa Andrást, János öcscse, Imre erdélyi vajda fiát illette; akár onnét eredett az, hogy András nagybátyjának Jánosnak pénzt kölcsönze, de 1572 után a záloglevélbe be nem íratta, akár egyébként valami ősi javakon lett osztálykor történt egyezséglevél értelmében. A tényt magát bizonyítja Balassa Jánosnak végrendelete, melyre később a pör folyamában hivatkozik a magyar kamara²⁾ s mely szerint Andrásnak a János által birt összes javakban ugyanazon joga van, mint magának Jánosnak. András úr ezt a jogát az 1582-dik évig nem érvényesítette³⁾ s békében, atyafiságos szeretetben élt unokaöcscseivel, kik közül az öregbiket, mint egyaránt kitünő hőst és költőt, különös oka is volt tisztelni. Mennyire jó indúlattal volt András úr költőnkhez, bizonyítja az a körülmény, hogy Liptó-Újvár őt illető részét csak azért hagyta, Bálint kértére, ennek kezében, hogy a kissé hiú költő addig is míg megnősül, legalább látszatával dicsekedhessék a nagyobb, osztatlan birtoknak.⁴⁾

¹⁾ 1572. decz. 8. Bécs. — Szintén Illésházy másolata.

²⁾ 1589. decz. 20. a m. kamara Ernő főherczeghez. Ered.

³⁾ Balassa Zsigmond, András fia kérvényc a főherczeghez 1589. kelet nélkül (husvét után) Ered.

⁴⁾ Divisa sunt illa (bona) — mondja a m. kamara 1589. decz.

Az 1582. év a családi békés viszonyokba változást hozott. Az unokatestvérek öreg nagybátyja B. László magtalanul halván el, miután igen homályosan rendelkezett Végles váráról, melyet a koronától 21,726 frt kétharmad részében, t. i. 14,484 frtban birt volt zálogkép: a várat mind András úr, mind Bálinték a magok részére akarták elfoglalni. Kiütött a rokonok közt a testvérháború, mely ha tüstént nem öltött oly nagy mérvet, mint a későbbi években, annak tulajdonítandó, hogy Ernő főherceg a véglesi kapitánynak Tapolcsányi Jánosnak parancsot küldött, a gondjaira bízott erősséget a veszekedő rokonok egyikének sem adni ki, míg ő felsége nem határoz, hogy a vár kié legyen.¹⁾ Az ügy a magyar tanács elé került s ez oda nyilatkozott, hogy Végles B. Andrászt illeti és Tapolcsányi a várat csakugyan András úr kezeire bocsátá. De nem valami sok időre. Bálint és Ferencz jogaikban sértve érezték magukat s addig folyamodtak a királyhoz, míg ez Véglest András kezéből kivette s a kérdés eldöntéseig magánál tartani határozá el. Az ügy előbb Draskovics Gy. hibornok, később Istvánffy elnöklete alatt delegált bíróság ítéletére bízott; de mert ez előtt Bálint és Ferencz nem jelentek meg, hanem Ernő főherceget ostromolták folyamodványaikkal: egy újabb bíróság lón kiküldve a személynök elnöklete alatt, mely aztán kiterjeszté figyelmét arra is, hogy időközben elmúlt az a terminus, a meddig András Liptó-Újvárra való joga gyakorlatát Bálintnak engedte, s hogy most már András is érvényesíteni akarja e várra való jogait. Szegény Bálintra bizony nagyon kedvezőtlenül döntöttek a bírók. Kimondák, hogy Végles egészen András úré, Liptó-Újvárnak pedig fele, azon föltét alatt, hogy azon összegnek felét, a melyen a lengyelországi Kamenicz eladott, B. Bálint és Ferencz kezeihez lefizesse. A kimondott ítélet végrehajtása Vizkelety protonotariusra bízáték, ki azt — a leg-

20-diki jelentésében — *more legitimo et inter alia dimidia pars arcis Ujvár cessit assignataque fuit Andreae B., quam uti docemur, possedit etiam aliquandiu, sed rogatus a Valentino B. ut, donec uicorem duceret, pro titulo ampliorum bonorum possessionem totius arcis sibi concederet, cesserat ille Valentino, sicque se a possessione studio fraterni amoris sponte exemerat.*

¹⁾ B. Zsigmond föntebbi kérvényéből.

kisebb ellenmondás nélkül Bálinték részéről — fogamatba is vette. Végles ő felsége kezeiből újra András úréba ment, a ki letévén a Kameniczért bejött összeg felét, Liptó-Újvár öt illető részét is — praesente et non contradicente Valentino Balassa — átvette a mondott végrehajtó kezéből.

Bor, szerelem s csatazaj mámora foglalták el egyidőre Balassa Bálintot. Nem ért rá utána betűzni, hogy nincs-e »jussában« megrövidítve? békés rokonságot tartott András bátyjával, ki különben sem sokat háborgatta jelenlétével Liptó-Újvárbán az itt nagynéha megforduló lantos vitézt. A régi atyafiúi szeretet látszik visszatérni a rokonok közé, s mikor B. Bálint arra a lépésre szánja magát, melynek élte mérgezését köszönhet, t. i. a házasságra Dobó Krisztinával: a jó viszony a két unokatestvér közt oly szilárd, hogy B. András készséggel egyezik bele a házasságba, sőt az ifjú párt az ő udvari papja adja össze. Következnek az üldöztetés, a szenvedés szomorú évei költönkre, s a kit annyi rendkívüli lelki csapással sújt a balsors, nem kiméli azt meg a mindennapi élet ürömpoharától sem: Bálint 1587-ben pénzbeli segélyére szorúl András bátyjának s 3300 frtért ennek cedálja az újvári zálogbirtok negyedrézére való jogát¹⁾, — azonkívül bizonyos ősi birtokrészeket öcscsével Ferenczcel »compulsi egestate« örökáron ad el András úrnak.²⁾

E tény újabb Eris almája a rokonok közt. András kissé uzsorás módjára járt el, mikor 3300 frtért veszi meg a megszorult rokontól azt a részt, mely a királyi inscriptio szerint is 4125 frton volt kiváltandó, miután Újvár zálogsummája 16,500 frt. Ha már ez elkeseríti Bálintot, még jobban bántja az, hogy a bátyja még más dologban is fösvénykedik s akadékoskodik. Királyi jóváhagyással még 1579-ben 3000 frton felül költött Balassa Bálint Újvár erősítésére.³⁾ Ezt az összeget András úr egy ítélet alapján — a vár illető részét kezéhez vevén — tartoznék öcsce kezéhez lefizetni; de csak úgy akarja tenni azt, ha a m. kamara

¹⁾ Rudolf királynak egy későbbi — 1589. aug. 25. — parancsa szerint, melyet a Balassák pörében Liptó megyéhez intézett. Fogalm.

²⁾ 1589. decz. 20-diki jelentése szerint a m. kamarának. Ered.

³⁾ B. Bálint kérvényc Erő főhghez 1588. eleje kelet nélkül (január 22-dikén került az udv. kam.-hoz.)

az építkezéseket megbecsüli s arról becslevelet állít ki. A költő költő és se nem számtanácsos se nem könyvvívő. Számolni nem tud, s midőn erre kerülne a sor, jámbor kétségbeesés vesz rajta erőt. Igazán jellemző az a naiv egyenesség, melyen Ernő főhg. előtt e tárgyban panaszskodik. Ám jöjjön ki — úgymond — a magy. kamara küldöttsége a becslés végett, »kiadásaimról azonban számot ne kérjen, mert bizony isten nem tudok számot adni, hanem végezze a becslést méltányossággal, jó lelkiismerettel!«

Megtörtént-e a becslés, nem-e? nem tudom. Bizonyos csak az, hogy Bálinték András úr ellen fölgerjedve, egyszerre két felől támadták meg azt. Alig nyerte meg költőnk a fölmentést házassága dolgában 1588. február havában Ernő főhgtől, már az országgyűlés tartama alatt elhatározá Újvárból Andrást erőszakkal kifűzni. Nyugtalan vére nem sokat hagyta gondolkodni; a tervet a tett követte s »szemtelenebb levén mint a királyi kegyelem előtt« (mondja Balassa Zsigmond, András fia s második B. Bálint nagyatyja föntebb idézett folyamodványában) kikergette András provisorát, lefoglalta nemcsak a maga eladott negyedét, hanem az Andrást illető félrészt is, rá tette kezét annak mindenféle jövedelmeire, ingóságaira¹⁾ s hogy a bosszú teljesb legyen hozzá őszintén ragaszkodó, s bátyjánál semmivel sem higgadtabb vérű öcsce Ferencz föltörette Andrásnak a várban levő lakosztályát is, földúlatta holmiját, kiitatta vitézeivel borait, a mint ez azon Liptó megyéhez intézett kir. parancs per longum et latum elbeszéli, melyben a nemes megyének meghagyatik, hogy láttassa s téríttesse meg B. Andrásnak Ferencz által okozott kárát; ha pedig Ferencz nem akar fizetni, akkor húzza le azon sommából, melyet ez a viczispán kezeibe tön le már előbb valami ügyben.²⁾

Ez az ökölcsepás volt az egyik támadás. A másik pedig az volt, hogy Bálintunk mint felperes a törvény útján is föllépett András bátyja ellen, e lépésnél arra gondolván, hogy a pörlekedésnek akkori időben megengedett számtalan kifogásaival csak bosszantani fogja bátyja urát. Ezt kell legalább következtetni a

1) 1589. aug. 25-diki kir. parancs Liptó megyéhez.

2) Kir. parancs Liptó megyéhez 1588. május 12. Prága. Fogalm.

hozzá intézett dorgáló királyi parancsból¹⁾, mely szemére veti, hogy visszaél a törvény által megengedett lépésekkel az ügy húzása-vonása végett. Megjegyzendő különben, hogy itt inkább magának mint Andrásnak okozott kárt, mert nem jelenvén meg felperes létére a terminuson, ügyét veszíté s András úr kérésére az ország rendes bírái elé mint alperes idézteté.²⁾

Azonban ha nem a rövidebbet húzza vala is a törvény előtt Bálintunk, akkor sem vitte volna azt el szárazon, a mit András úr ellen vétett. Mert Balassa András sem az az ember volt, a ki megijedt a maga árnyékától. Ha nem forrott is benne ép úgy az a fékezhetlen Balassa-vér, mint Bálintban, ki Balassa és költő volt egyszersmind; de Imrének, a Bálint atyjánál Jánosnál sokkal nyughatatlanabb természetű erdélyi vajdának ágyékából származék — és ez sokat jelent: könnyen hevülő vért és erős daczot. Megmutatta ezt 1583-ban, midőn mostoha lányát Serédy Zsuzsannát Ostrogi Janus lengyel herczegnek adta nőül, s átadta a makoviczai s budaméri uradalmakat s »csak azért se« ijedt meg az e miatt nyakába akasztott nótapörtlőtől, noha az ország törvényei azt mondják: ne Polonis et Venetis bona in hoc regno possidere liberum sit.³⁾ Megmutatta különösen akkor, midőn landecki Nekesch Zsigmond morva úrtól szenvedett sérelmeit brevi manu megbosszulandó, 2000-nyi emberrel állt készen Morvába betörni.⁴⁾ Nem is gondolhatni hát, hogy Bálint támadását András úr visszatorlás nélkül hagyja. A kérdés csak az volt: miként tegye ezt? — Bálint ilyenkor nem sokat gondolkodott, hanem cselekvék úgy, mint föllobbanó vére kívánta; András meghallgatta eszét is. Ez az egyik nagy különbség volt a rokonok közt, a miből némileg következtetni lehet a másodikat, a nagyobbat is. Bálint szórta a pénzt, rosszul gazdálkodott, nem gondola a

1) Kir. parancs B. Bálinthoz 1588. máj. 12. »Quia novo iudicio et aliis mediis in protractionem saltem causae Te abuti facile colligimus. . . .«

2) U. o.

3) Ernő főlg jelentése a császárhoz s a bécsi udv. kamara jelentése sub 1587. nov. 20. Ered.

4) A prágai udv. kamara jelentése a császárhoz 1586. januar 13. Ered.

jövővel. András tovább látott, jó gazda, jó szerző volt, inkább szeretett kardélel vagy kardlappal (már a hogy dukált) mint pénzzel fizetni; de élére is rakta a tallérokat. Ezekhez az ezüst fegyverekhez nyúlt most, mikor elhatározta, hogy bosszút, kemény bosszút áll Bálintékon, olyat, a mely ellen az üres zsebű költő nem tud tenni.

Már említém, hogy Végles vára 21,726 frtban volt elzalogítva a koronától. Ennek két harmada a Balassákat, egy harmada Zay Lászlót illette. A török portyázásokra való tekintettel a bécsi hadi kormány Végles várára aránylag nagy súlyt fektetett s rábirta a királyt, hogy azt magához igyekezzék visszaváltani. Zay Lászlóval sikerült is az egyezkedés, de a pörlekedő Balassákkal nem. Most mikor András úr bírói ítélet alapján már bennült Véglesben s közeledett az idő, hogy a Balassa János halála (1577.) utáni 12 esztendő letelik és így Liptó-Újvárat a fiscus kiválthatja a Balassáktól: András úr egyet gondolt s cserét ajánlott föl Véglesért. A kormány a cserén kapva-kapott s még a lejárat előtt megkötötte András úrral az egyezséget, hogy ha majd Liptó-Ujvárat át lehet adni s venni, készen, símán legyen minden a mi szükséges. A szerződés szerint¹⁾ Balassa András lemond a véglesi két harmadról, a várat ő fíge kezébe szolgáltatván; ő felsége a zálogsummát, mely a véglesi kétharmadban fekszik, átírja Liptó-Újvárra, — s a mint Balassa András a Liptó-Újváron fekvő 16,500 rajnai forintot Balassa János örököseinek (tehát saját magának is) lefizette: Újvár a mondott összegekben neki inscribáltatik, hozzá adatván az új főzálogsummához azon 4000 frt is, melyet András úr az inscriptionalis levél átadásakor hadiszükségekre teszen le ő fíge kezeibe.

Alig jutott tudomásukra Bálintéknek cz az egyezés: a legnagyobb vehementiával, olyannal kezdették meg az ellenségeskedést, hogy András úr, a takarékos gazda, pénztét kezdte félteni s a szerződéstől visszalépni szándékozott.²⁾ Ebbe azonban most már Ernő főherczeg nem akart beleegyezni s biztatta erősen András urat: ne féljen rokonaitól³⁾, majd talál módot ő fíge őt igazáiban

¹⁾ 1588. nov. 2. egyk. hivat. másolat.

²⁾ 1588. deczemb. 23. Ernő főhg B. Andráshoz. Egykorú más.

³⁾ U. o. . . . quod ad patruelce tuos attinet, quorum conatus et impedimenta hac in parte extimescere videris. . . .

megvédelmezni. Ezt azért tette a főherceg, mert Balassa András 4000 talléréjára már előleget is vett föl egy sörfőző felállítására czéljából M.-Óvárrott, melyre a győri és komáromi katonaság számára a bor drágasága miatt volt szükség.¹⁾ De nem hiában hangsúlyozta B. András a kamara előtt, hogy Újvárt még unoka-öcscsei bírják »azt pedig jól tudja a kamara, hogy ezek mily természetűek, s hogy naponkint újabb és újabb bosszúművön török fejüket.«²⁾ Mert Bálinték, miután András a 4000 tallért a főherceg biztatására lefizette³⁾, valóban pusztító hadjáratot kezdtek meg a véglesi birtokok ellen. A megrémült jó nyitrai püspök istenre kéri a bécsi kamarát, midőn azt »de infinitis dissidiis et violentiis dominorum Balassa« tudósítja⁴⁾, hogy az egyezséget bontsa föl a fiscus, mert félni lehet, hogy ha Újvár csakugyan András úr lesz, a kizárt Bálinték emberölést vagy isten tudja miféle gonosztettet követnek el. Se egyiknek, se a másiknak ne adja a fölség Újvárt, hanem egy harmadik idegennek; csak így szabadulhatván meg a szerencsétlen jobbhagyok is az örökös nyomorgatástól.

E közben elérkezett a törvényülés ideje, melyre a Balassákat a király még a múlt évben megidézte. Bálinték részéről csak maga Bálint jelent meg és pedig mint András úr mondja⁵⁾, csaláságból csak azért, hogy ha Ferencz öcscsét valami súlyosban köteleznék, ennek a szokásos kétszáz forint lefizetése mellett ez alól szabadúlnia, s ekkép a birák hozandó ítéletét előre is illusoriussá tenni lehessen. Újvár ügyében szóba sem akart állni a költő; Végles dolgában két napig disputált; de kijelenté hogy a hozandó ítéletben vinculum (kötbér) kikötését nem tűri; míg ellenben András az esetre, ha erős kötbér stipuláltatik, úgy Végles mint Újvár dolgában hajlandó volt a hozandó ítéletnek, bárminő legyen az, fejet hajtani.⁶⁾ A birák Bálint nyakasága miatt mire se tudtak

1) Ernő főhg a császárhoz 1588. decz. 27,

2) B. András a m. kamarához 1589. febr. 28. cred.

3) 1589. márcz. 1. az udv. kamara elismervénye. Fogalm.

4) 1589. márcz. 16. Ered.

5) Folyamodása Ernő főherceghez 1589. márcz. 22. cred.

6) A nyitrai püspök jelentése Ernő főhghez 1589, márczius 20. Pozsony. Ered.

hát menni s a jó nyitrai püspök újra csak azt indítványozá, hogy mivel semmi remény a rokonok kiegyeztetésére nincsen, csupán a javak pusztulása várható: váltsa vissza mind a két várat a felség s ossza el a pénzt a Balassák közt.¹⁾

Bálint e nyakasságán András és fia Zsigmond kapvakaptak. Ez utóbbi amaz Ernő főherceghez intézett folyamodásában, melyet már idéztem, kimondja hogy Bálintnak szokása igaz helyett hazugságot mondani. Nem tagadhatja — úgymond — hogy a múltkor ellene ítélet hozatott s végrehajtaték, de azt mondja hogy semmi vinculum nem volt kikötve. Tetszett neki Kamenecz vételárának felét zsebre dugni, a mi által azt az ítéletet elismerte; de nem tetszik Újvár felét s Véglest átengedni s megemlékezni arról, hogy szó köti a férfit. Elfelejtí, hogy mindig ő kér orvoslato, új bíróságot s mégis ő az a ki nem meri kötni magát; méltán megérdemelné — a mire Balassa Zsigmond kéri is a főherceget — a perpetuum silentium nyakába akasztását. András úr attól fél, hogy Bálint szokott alattomosága szerint mindent ellene fog fordítani, azt is ami a bírák előtt történt, másként előadni, sőt több hazugságot fog kovácsolni féktelen képzelme mint eddigelé. Ne higgyen azért egyelőre Bálint szavainak a főherceg, hanem tudósítsa őt ennek »gyerekes költéseiről« (puerilibus figmentis), hogy ellene védhesse magát.²⁾

Nyujtott be ezenkívül András úr egy emlékiratfélét is a főherceghez, mely a lehető legkedvezőtlenebb világításban tünteti föl költőnket minden oldalról s melynek vádjai e közlemény folyamában foglalkoztatni fognak bennünket. Az irat tendendiosus volt s a célból készült, hogy Bálint hitelét a főherceg előtt tönkre tegye. Két fővásban összpontosúltak András úr állításai. Az egyik az volt, hogy Bálint egri vitézi pályáját mindeki által tudott infamiával fejezte be; a másik pedig, hogy scandalosus viszonya egy nővel, más ember feléségével, mely közbotrányt idézett volna elő, szintén becstelenséggel végződék. — Nagyon sajnálni való, hogy ez az érdekes irat elveszett; tudomásunk róla s a vádokról abból a folyamodásból van, melyet Balassa Bálint 1589. márczius 20-dikán

¹⁾ U. o.

²⁾ Főntebb említett kérvénye 1589. márcz. 22-ről.

nyújta be Ernő főherceghez. Midőn a szerfölött fontos darabot egész terjedelmében hű fordításban közlöm, szükséges dolgot vélek cselekedni:

Főnséges herceg! Miként porlekedtünk a köztem s Balassa András közt fenforgó vitás ügyben a helytartó úr s az ország többi rendes bírái előtt, jobb szeretem, ha Főnséged a helytartó úr relatiójából fogja megérteni s nem én tölem; mert így biztosban megítélheti Főnséged, melyőnk az oka, hogy köztünk a controversia véget nem ért. Én részemről egy körömfeketőnyire sem távoztam el attól, a mi előbbi folyamodásomra ¹⁾ határozatotott. De Balassa András a rágalmazás büntetésétől félvén (metu poenae calumniæ) sem az újvári, sem a többi dologban, a hol a bírák végzése szerint a fölpörösség őt illette, nem akart szokás és törvény szerint perelni, azt állítván a bírák világos végzése ellenére, hogy itt is én vagyok a fölpörös²⁾; sem a véglesi ügyben nem bocsátkozott tárgyalásba, csak hitvány s üres okokat hozott elő a bírói végzés ellen. Miután az ügy így áll s én látom, hogy András a törvény útját bujkálván, csak azért húzza-halasztja a dolgot, hogy kielégíthetetlen fukarságának eleget tegyen: akarva-nemakarva, főként azonban nagy szükségünk által szorongattatva, én és öcsém kénytelenek leszünk a véglesi javakat, mint jogtalanul elfoglaltakat visszavenni; mert sem magunkat szükségben nem hagyhatjuk, sem Andrásnak, aki oly nagy megátalkodottsággal tör kárunkra, a miénket nem engedhetjük. Óvást tesztek azért Főnséged előtt a magam és öcsém nevében: ha mi pusztulás történik a birtokokban, annak sem én, sem öcsém, hanem egyedül a törvény világát bűvő András betölthetetlen fősvénysége leszen oka.

A mi pedig sziszegő rágalmaival illeti, melyeket folyamodásában szemtelen nyelve Főnséged előtt elmondott: ezek távol állnak az igazságtól, de méltók hozzá, a ki a haszonért nemcsak szóban és írásban, de tetteiben sem pirult soha a tisztesség korlátait átlépni. Azon mindamellet csodálkozom, miként merészkedik azt írni, hogy én Egerből s Újvárból infamiával távoztam. Hol lettem én becsstelenségre ítélve? micsoda bíróság előtt bizonyítottak rám oly gonosztettet, mely infamiát érdemelt? Mutassa elő, ha ember a talpán, azt az én infamiámról hozott ítéletet s bizonyítsa be mondásait csak a legkisebb törvényszerű documentummal is, ne pedig a tudatlan tömeg által terjesztett hamis hírrel, mely gyakran a legszentebb életűt háborgatja. Becsületem, sértetlen jó hírem-nevem mellett tanúskodni fölhívom az egész Egert, *a hol ha a négy év alatt egyszer-másszor köztem s bajtársám között egyenlenség támadt is, az ügy ki lön mindig egyenlítőve, hogy becsstelenségről szó sem volt, csak egyszer ítéltettem el csekély bírság fizetésére.*

¹⁾ Ez nincs meg.

²⁾ B. Bálint ugyanis csak Végles ügyében fölpörös.

Hogy pedig engem *a Ferdinánddal*¹⁾ való viszállyom miatt bectelennek nevez: mily igaz ez, azt Fönséged ítéletére hagyom, mint a ki jól tudja: vajjon bármi infamia ez ügyben rám bizonyult-e s vajjon az ítéletet kerültem-e vagy kívántam? De ha mindezt nem tudná is Fönséged, az az egy körülmény fölment engem minden vétek gyanúja (ne mondjam a bectelenség) alól, *hogy Ferdinánd az ő kitűnő feleségét, kit a ráfogott bűn gyanúja miatt elűzött magától, magához visszavette, vele új házasságot kezdett, a régi injurialis emléket örök feledésbe temetvén.*

Tegye hát a jövőben András a ravasz mester a mi szívének tesz, az bizonyos hogy nyelve féktelensége engem sem el nem ijeszt, sem az ország törvényei mellől el nem tántorít; sőt inkább, valahányszor csak dolgai vesztét látván, mérgében prüszszögő vénasszony módjára rám támad, mindannyiszor alkalmat fog nekem nyújtani a kölcsön visszaadására s arra a gondolatra, hogy dühében azért a mért azt a mit óhajt, sem a törvény útján, sem más módon el nem nyerheti, — józan eszét veszítette el.

Végül igen alázatosan könyörgöm Fönségednek, hogy ha mi keményet B. András rágalmi e visszaütésénél mondtam, Fönséged királyi kegyelménél fogva érette megbocsátani méltóztassék, annál inkább, mert bizonyos, hogy ganéjban gázolni, anélkül, hogy az fölkarodjék s azt fölkaivarni, anélkül, hogy büdös legyen, nem lehet; leginkább pedig azért, hogy a mérget rejtő rágalmak engem, a ki ily durván írni nem szoktam, most akaratom ellen így írnom kényszerítettek.

Fönséged legalázatosb örök szolgálja

Gyarmathi Balassa Bálint. ²⁾

Eddig a folyamodvány. — Örömet hisszük, hogy a bülbülszavú dalnok nem szerette, ha durva beszéd miatt elnémultak kobzán a mézes hangok, — s a nemes tűz, melyet a költő keblében isteni kéz rakott, ily alacsony szidalmak számára volt kénytelen készíteni melegágyat; de Balassa Bálint még e szitkozódás közt sem tagadhatja meg magát. Látszik, hogy e folyamodást csakugyan ő s nem íródeákja írta. Az a hév, az a szenvedély, mely szerelmi énekeit megkapóvá, elsodróvá teszi, égni tudott akkor is, ha a rágalmazónak kellett fülébe kiáltani, hogy: hazudsz! A ki kardja élet úgy meg tudta suhogtatni, hogy Isztambulig megérezték, a ki lantja húrjain oly viharos hangokat tudott költeni, hogy

¹⁾ Ki ez a Ferdinánd? később látni fogjuk.

²⁾ A folyamodást B. B. a magy. kamaránál nyújtá be. Szuhay az elnök erre ezt jegyzé föl: 20. Martii 1589. Ad cameram aulicam. Providendum erit, ne bona Suae Maiestatis Viglesiana inter hos litigantes desolentur.

háromszáz esztendőn keresztül is visszazeng tőlük egy egész nemzet keble: az nem csoda, ha meg tudta a lúdpenna hegyét is nyomni úgy, hogy belébicaklott, ha papiron kelle kifejezést adni fölháborodott kedélyállapotának — méltatlan ráfogások ellenében.

Hogy ne volt volna hát szenvedélyes akkor, mikor a ráfogások magva igazat is rejtett! — A költő is csak ember s az ember az alkalmatlanul kimondott, az eltakarva volt, de időszerűtlenül föllebbentett igazságért mindig megharagszik s örömet betöri érte, ha teheti, embertársa fejét.

Így volt Balassa Bálint is. Noha a vádak biztos és öntudatos visszaútasításából, főként azonban abból, hogy a mi igaz bennünk, azt elismeri költőnk, — bizonyos, hogy András úr vádjai túlhajtva rágalmakká fajultak s ennyiben csakugyan méltók a drasztikus hasonlatra, melylyel Bálint jellemzi azokat: mindamellet az a kis igazság a mi bennök rejlett, nagyon szívéen találta a becsületére túlságosan féltékeny költőt. Túlságosan, mondom; mert az a birság, melyről elismeri, hogy nyakába vetteték, a legnagyobb valószínűség szerint csak a katonai fegyelem megszégéséből származhatott. — A harcok fáradalmai, a kémelelés vagy a portyázás cselvető veszélyei után örömet gyűlt össze Eger hőseinek »aranyos-ifjusága« egyik-másik bajtárs vendégszerető lakában, hogy nyakát tekerve a hordó-csapnak, még békében is ontsa a gyűlölt »törökvért.« Mi könnyebb, mint az, hogy az ifjú, heves vérű költő a poharazás mámorában megsértette egyik-másik magyar bajtársát, ki dalait tréfálta ki és kedvese felől pajzánkodott; vagy ráförmedt német collegái egyikére, ki nem lelkesült úgy a karja védte idegen földért, mint az »oh én édes hazám, te jó Magyarország« szép költemény¹⁾ forró szívé szerzője. Kész az összetűzés: lesz belőle veszekedés, vagy lovagias párbaj. Akár az, akár ez, mindakettő szigorúan fenyítettik, mert mint Szamosközyből tudjuk, a párviadal a végekben erősen tiltva volt.

Fontosabb az első vádnál a második, hogy t. i. a költőnek más ember feleségével bűnös, nevezzük nevén a gyereket: házasságtörő viszonya volt, mely becsstelenséggel végződék. Ha szétbon-

¹⁾ Gyarmathi Balassa Bálint költeményei. . . Szerkesztő stb. Szilády Áron. LXXV. szám.

czoljuk Balassa Bálintnak erre a rágalomra adott feleletét: érdekes következtetésekre jutunk.

Ferdinándnak hitták a férjet. Ki ez a Ferdinánd? Senki más nem lehet mind gróf Nogarolli Ferdinánd, gr. Nogarolli Leonárdnak Dersffy Orsolyától, szerdahelyi Dersffy János leányától származott fia. Az ez időbeli acták őt rendszeren és egyszerűen »Comes Ferdinandus«-nak, vagy csak »Ferdinandus«-nak nevezik; mindenki tudta kit kell alatta érteni; épen úgy, mint pl. 30 évvel azelőtt mindenki tudta: ki az az egyszerűen »Frater Georgius«-nak nevezett barát. Nogarolli Ferdinánd 1578 elején Szatmár parancsnokává nevezetvén s e tiszttel később a tiszai részek kapitányságát egyesítvén, mint ilyen 1585-ig működött, ez utóbbi évben pedig a kassai, illetőleg felsőmagyarországi főkapitányság helyettesévé lön.¹⁾ Neje a nagybefolyású Harrach Leonárdnak, Rudolf császár titkos tanácsosának, Ernő főherczeg főudvarmesterének első nejétől Hochenzollerni gr. Zollern Máriától való legöregebb leánya — a szép Harrach *Anna* volt.²⁾

Balassa magatisztázásából bizonyos, hogy a szép menyecskével neki viszonya volt s hogy e miatt a férjjel komolyabb összekocczanása történt. Mint említém, a végekben a párbaj szigorúan tiltva levén, »lovagias« úton az összekocczanást annál kevésbé egyenlíthették ki, minél nagyobb volt a felelősség Nogarolli vállain, kinek mint parancsnoknak jó példával kelle fényeskedni az alatta szolgáló urak s nemesek előtt. Pedig Balassa Bálint is ő alatta, hátán nem is közvetlen commandója alatt vitézkedett. Mit volt teniök? Bíróra bízták az ügyet s pedig, vagy a felső-magyarországi főkapitányra, Rueber Jánosra, mint gr. Nogarolli közvetlen följebbvalójára, vagy — miként azt Balassa folyamodásában a hivatkozás gyanítani engedí -- Ernő főherczegre. Mi volt ez az ítélet? nem tudjuk; de Balassa Bálint azért utalhat oly fenynyen rá, mert nem becstelenítő. Ha ezzel a sértett férj nem elégedett meg s haragjában nejét elüzte magától: azon még akkor sem csudálkozhatnánk, ha

¹⁾ A bécsi hadügyi levéltár protocollumai után.

²⁾ Zedler, Universal-Lexikon 24. köt. 1171. lap. Bucelini Germania Stemma. III. 143. — Wissgrill Schauptatz des landsässigen nied. österr. Adels. 4. köt. 155. lap.

teljesen hitelt adnánk is az itt »pro domo sua« beszélő Balassának, hogy t. i. az csak »suspicione falsi criminis,« igaztalanul ráfogott bűn gyanújából történt. Az sem változtat e föltevésen semmit, a mire Balassa, mint ártatlanságok mellett szóló legfőbb tanúságra hivatkozik, hogy t. i. Nogarolli nejét magához visszavette, vele új házaseletet kezdett. Ezt a szathmári parancsnok azonkívül, hogy szép nejét csalfasága daczára is szerette, több fontos okból is tehette. Először is Bálintunk, a szerencsés vetélytárs, egyáltalán elkerült a tiszai részek tájárúl; másodsor mellé még meg is házasodott; harmadszor a mi legtöbbet nyom: a feleségemasszony a hatalmas Harrachnak volt leánya.

Nézzünk szét egy kissé a szép asszony körül is. Hol ismerkedhetett meg vele költőnk? A legnagyobb valószínűség szerint Egerben, az 1578. év folyamán akkor, mikor gr. Nogarolli a szathmári főkapitányságot elfoglalandó, útban volt nejével, az akkor 15—16 esztendő s gyermek-menyecskével¹⁾ Szathmár felé. Balassa Bálint ez időtájt — mint Szilády Áron is hangsúlyozza — Egerben tartózkodott. Nagyon természetesnek látszik, hogy a Szathmár felé vonuló házaspár, vagy legalább a nő — az akkori idők útazásai viszonyaihoz képest — Egerben állomást tartott s pár napra, vagy hosszabb időre vendége volt talán Ungnád Kristóf egri főparancsnoknak, Losonczy Anna férjének. Itt mutathatta be a fiatal vitézt Ungnád Nogarollinak (ha már régebben nem ismerték egymást), Ungnád né pedig Nogarolli nejének — az egyik Anna a másik Annának. A kifejlett rózsa a nyíló bimbónak.

Nem föltűnő-e s nem késztet-e további gondolkodásra az a körülmény, hogy a nőt, kiről bizonyosan tudjuk, hogy vele költőnknek viszonya volt, Annának hívták, ép mint azt a másikat, kihez — eddigi gyanítás szerint — legszebb, legszívhezszólóbb dalait írta a főuri kobzos? — Kisértsük csak meg figyelemmel követni őket.

Az egész 1578-diki esztendő folyamában hol élte világát Balassa? nem tudjuk. Az a két szép költemény (Szilády kiad,

¹⁾ Megjegyzendő, hogy a Harrach-család, a XVI-dik s XVII-dik században legalább, nagyon korán örö s igen szapora faj volt. Annánknak pl. még 19 testvére volt, apjának 13. stb. Maga Harrach Leonárd 22 éves volt mikor legelső gyermeke, a mi Annánk, született.

XXIV. és XXVII. sz.) melyet ez évben írt, nem mondja meg. Gyanítunk csak annyit lehet, hogy Egerben és Eger környékén. Én még hozzáteszem, hogy Szathmárban és Szathmár környékén is, a hol közelebbi barátságot kötött a szép Harrach Annával. Nehéz dolog ez nem volt. Hiszen gr. Nogarolli nejének más társasága, mint a férje alatt szolgáló magyar főúri ifjaké, nem lehetett. A német csapatok tisztjei túlnyomóan zsoldos nép valának, kiket ha a parancsnok egyszer-másszor asztalához hívtat is, nejének »udvarához« nem bocsáthata. Nem úgy a magyar tisztok. Ezek főrendi, vagy legalább is előkelőbb nemesi házak, birtokos családok gyermekei lévén, a jó társaság alkotó, sőt hangadó elemét képezték. A szép és deli ifjú, kinek fölkent homlokára a dal igéző muzsája lehelte csókját, ha már származásánál fogva legkiválóbb volt a társaságban, bírt olyannal is, mely a női szívet a többi előnyös tulajdonokon fölül többi társai fölött megbűvölni képes: a harci dicsőséghez még a költői hírnév babérkoszorúját fűzte. Szépség, ifjúság, előkelő származás, Balassa-hév, katonai nimbusz és költői babér: annyi égi adomány egy emberben, hogy nem csuda, ha a gyermekifjú asszony, ki zord s nálánál sokkal öregebb férje oldalán nem találta meg azt, a mit szíve kívánt, Bálinton felejté szemét s elvesztette szívét. Hogy pedig a dalnok is könnyen lángra gyúladt, főként azzal a tizenhat tavasszal szemben, melynek rózsái az ifjú asszonyka orczáirúl mosolyogtak felé, azt Hartyáni Imre az ő hűséges inasa s írődeákja¹⁾ bizonyítja. »Nem mindent (= mindenkint) hevít úgy az szerelem tüze talám mint ötöt« — mondja a jámbor ember az ő jó uráról.

Ezek előrebocsátása után *legelőször is és egyelőre* azt az állítást merem kockáztatni, hogy Balassa Bálintnak »Annához« és róla írt versei²⁾ nem mind Losonczy Annához vannak intézve, hanem közülök egy-kettő Nogarollinéről szól.

Nézzük csak a XXVII. számút: »Anna nevére«, melynek

¹⁾ V. ö. Szilády Á. Bevezetés XLIX. lap.

²⁾ Ezeket Szilády elősorolja a IV. számú költeményhez tett jegyzetben, 244. lapon, ú. m.: a III., IV., V., VIII., IX., X., XIII., XV., XVI., XVII., XVIII., XIX., XX., XXI., XXII., XXIV., XXV., XXVI., XXVII., XXIX., XXXIV., XXXV., XXXVII. s ettől kezdve a LIX.-dik számúig valamennyi.

versfejei e szót rejtik: Annámért. E költeményt, mint az utolsó strófa v lágosan mondja, 1578. végében írta szerzője. Olvassa el bárki a verset s *kénytelen* arról meggyőződni, hogy az folytonos naponként való, jelenben tartó érintkezés szülte viszonyok befolyása alatt készült. Panaszkodik a költő, hogy kedvese nagyon félti, ha bánatos, azt hiszi kedvese, hogy másért, más után búsul; ha örül, azt hiszi a nő, hogy mást szeret, azért víg. Oly közvetlenséggel vezeti elénk a költő kedvese kedélyállapotát, hogy szinte látni véljük a féltő, szerető nőt, a mint könnyeborúlt szemekkel tesz szemrehányást dalnokának a képzelt hűtlenségért, esküszegésért, s miutha hallanók az ifjú költő hévvel sügött válaszát:

Te böcsülhetetlen drága szerelmesem,
Kinek jóvoltában nyugszik fáradt lelkem:
Nincs kivüled nekem
Ki sok bánatimba vigasztaljon engem.
Hitemet én el nem felejtetem, hídjed! . . .

Ép úgy kiérzik a költeményből, hogy itt még egy új, ki nem próbált szerelemről s szerelmi hűségéről van szó. Úgy ez a körülmény mint a naponkénti, s ismétlem, jelenben tartó (nem a múltra vonatkozó) érintkezés egy új Annára s nem Losonczy Annára kényszerít következtetni. Ungnádne 1578. végében már régen lenn Tótországbán volt férjével, ki bänná nevezeték; tehát naponként, élőszóval semmikép nem érintkezhetett szerelmes dalnokával. A mi a levél által való érintkezést illeti, ezt, ha a költemény értelme nem zárná is ki (a mint hogy kizárja), már azért sem lehet föltennünk, mert abban az időben a török ditiön keresztül Slavoniából Egerbe szerelmes levélkék küldözgetését képzelni lehetetlen. Hiszen komoly, állami ügyekben is a legtöbbször csak *salvus conductus* mellett közlekedtek a levélvivő »követek.«

Állításunk csak nyer alaposságában, ha tekintetünket a XXV. számú versre fordítjuk, melynek czíme: »Losonczy Anna nevére«, s mely a versfejekben is e nevet rejti. Ez a költemény egy igen-igen szép, érzékeny búcsúdal. Nem a költő távozik, hanem kedvese válik tőle.

. . . . árva fejemtül

A vált el ki engem szeretett hü szívbül.

Meggondolva, hogy az előttelevő XXIV. számú ének (»kit egy bokrétáról szerzett«) 1578-ból való, a XXVII. számú pedig, melyről föntebb volt szó, 1578. *végéről*, bizonyos, hogy a XXV. számú búcsúdalt akkor szerzette költője, mikor Ungnádne férjével az újonnan kinevezett bánnal Egerből Slavoniába távozott. Alig múlik el több mint félesztendő s a dalnok, ki évek során rajongott Losonczy Annáért, a szép Harrach Anna szemének lesz rabja.

Talán nem is a XXVII. számú a legelső vers, melyet Harrach Annára írt Balassa Bálint. E közt s a Losonczy Annához írt búcsúdal közt van egy gyönyörű hasonlatokkal bővelkedő, igazán elragadó költemény, »kit egy gyémánt kereszt mellett küldött volt« kedvesének, a XXVI. számú. Lehetne ugyan azt mondani, hogy a keresztet emlékül adta a vallásos, buzgó dalnok távozó kedvesének. De ez ellen azt kell kiemelni, hogy e költeményben válásról, távollétről egy szó sincs, s így Losonczy Anna ellen bizonyít; a mint másrésről Harrach Anna mellett szól ez a strófa:

Így mi szerelmünket mi se hagyjuk tülünk

Rágalmazók miatt elesni közülünk:

Ám szóljon felőlünk

Ki szinte mit akar; — hiszem tiszta lelkünk.

Csak arra kell gondolnunk, hogy a férj és a költő közötti komoly »dissenziót« bizonyára hírnek-szónak, mendemondának, *rágalomnak* kelle megelőzni, míg Nogarolli ezt megsokalta s föllépett.

De nem elégszem meg azzal az állítással, hogy a XXVII. számú Anna nevére írt költemény s az előzője Harrach Annára vonatkozik. Ki merem azt is mondani, hogy a XXV. számú (*búcsú*) dal az utolsó költemény, mely Losonczy Annát illeti. *E vers képezi a válaszfalat az új és a régi Anna között.* Innen kezdve a régi kedves képe eltűnik s ragyog az újé — közel másfél tizedig. Tehát a *Júliáról szerzett énekek* Júliája alatt is *egész bizonyosan nem Losonczy Annát*, hanem *valószínűleg Nogarolli nejét* kell gondolnunk. Megkísértem beh bizonyítani.

A költemények, a mint azokat Hartyáni Imre a költő manuscriptuma után leírta, időrendben következnek. A XXIV., XXV., XXVII. számúak bizonyos, hogy 1578-ból valók. Innen a XXXIII. számúig következők az 1578—83. évek közti időben keletkeztek, a mely utóbbi évben a költő házasulni készülvén, »bűne bocsánatjéért könyörgött.« Boldogtalan házas életéből (1584—88.) valók a XXXIV—XXXVI. számúak. A következőt »akkor szerzette, mikor az feleségitül elvált« — s ettől kezdve jönnek a Júliához írt s vallásos költemények, a Coeliárúl írt s más virágénekek, az 1588. s következő évekből.

Már most, ha a XXVIII. számú közönyös éneket átugorván, a következőt vizsgáljuk: ennek tartalma meggyőz bennünket arról, hogy nem Losonczy Annáról beszél a költő. Az a baja, hogy nem leli »semmi módját mint kell szemben lennie« kedvesével; de nem távolság választja el, mint Losonczy Annától, ha erről szólva, elválasztaná; hanem az irigyektől nem juthat »mint tevistől a szép violához (!)« hozzá. Egyedül akar lenni vele; mások előtt, társaságban eleget láthatja. A XXX. sz. költemény ismét nem Losonczy Annához van írva; bizonyos ez abból, hogy a 25-dik versszakban így szól:

Engem, hogy igazán szeret azt megtudtam;
Kért magam én is csak néki ajánlottam.

Ezt Losonczy Annáról legalább 5 esztendei szerelem után nem most kellene elmondania. De elmondhatta új szerelméről Harrach Annáról. Azt gondolom azért, hogy e költemény 1578—1579-ből, a viszony elejéről való. Lehetetlen, hogy ettől az időtől házas élete végeig többet ne dallott volna Balassa, mint az az egy-két reánk maradt költemény. A XXXI. számút, melynek csak első sorát bírjuk, s a két következő vallásos tartalmút átugorván, ama nevezetes költeményhez érünk, (XXXIV. sz.) melyet »akkor szerzett, hogy a felesége idegenségét és hamisságát eszébe kezdte venni . . . jutván annak az szerelmesinek igazsága (= igaz volta) eszibe, a kit ok nélkül bolondúl elhagyott volt feleségiért.« A feleség hűtlensége visszaemlékezteti őt arra, kit »mint gyümölcseiért diófát ág közül, tülem úgy elverém javáért ok nekül.« De elverte-e, értsd: elhagyta-e Losonczy Annát? Nem.

Losonczy Anna, a költő szerelmét bírván, távozott Slavoniába. Másnak kell lenni a kit elhagyott akkor, mikor megházasodék, olyannak, a kivel folyton érintkezett, s a ki őt kérve-kérte: ne nősüljön meg, maradjon az övé; a ki megesküdt nekí, hogy soha nő nem fogja őt úgy szeretni mint ő s a ki midőn látta, hogy könnyörgései hiábavalók, ismerve lovagja bensejét s ismerve talán a nőt — Dobó Krisztinát — is, kit elvenni akart, megjósolta, hogy boldogtalan lesz. Erre vonatkozik a szép költemény következő strófája:

Titkos keservemben hull orczámról könyvem,
Rólam mit prófétált, tült mert miad fejemen,
A ki keservesen válék el én tülem.

A XXXV. számú támpontot nem nyújt; a következőnek csak első sorát bírjuk: forduljunk a XXXVII. számúhoz, mely a Júliáról szerzett költemények elseje, melyet akkor írt »mikor az feleségétől elvált.« A költő újra szabad. Régi szerelmének nyájás képe bátran, békében, fényes világban, rosز feleség sötét képétől be nem árnyékolva ragyoghat lelkében. Cupidó a költőnek bemutatja Júliát; következik Júlia rajza, rövid oly leírás, melynek az egész magyar irodalomban talán csak a Petőfi »tündér-orczád tejben uszó rózsája« a párja. Cupido mondja Júliáról

Imhol szép Julia, anyám helytartója cz föld kerektségében,
Szemiben nyilamat, horgas kézijjamat adtam szemöldekibe,
Szívem ajakában, fáklyám orczájában, mézcem foly beszédiben.

Álljunk meg egy pillanatra e fönséges nőnél. Lehetett-e ez a Júlia Losonczy Anna? Mielőtt rá felelnénk, vetkezzük le a költői hangulatot, a mibe e gyönyörű hasonlatok beleringattak s legyünk — nagyon prózaiak. Nem fog ártani, mert nem a költői rovására s nem az igazság kárára történik.

Vajjon hány éves volt Losonczy Anna, mikor Balassa Bálint e szép költeményt írta? Ungnádne *legkésőbb* 1550-ben született, mert atyja halálakor (1552.) kisebb luga Fruzsina is a világon volt. Legyünk udvariasak s mondjuk csak *legkésőbb*; noha okunk van azt hinni, hogy Anna a 40-es évek szülötte. De ha csakugyan 1550-ben mosolygott is rá először a nap: 1588—1589-ben, mikor Balassa felesége válása után a költeményt írta, már 39—40 éves matrona volt. Nehezen hihető, hogy élte javát

élő 36—37 éves férfi egy negyven esztendőös asszonyosság iránt oly szerelmemre gyuladjon, mint a minőt a Júliához írt versek lehelnek s pedig annál nehezebben, minél inkább bizonyos, hogy azokat a verseket a költő Balassa s nem valami főúri udvari poéta írta. Azt hiszem sokkal természetesebb arra a régi szeretőre gondolni, kit még 4 év előtt is oly forrón szeretett, kinek emléke a boldogtalan házasság ideje alatt neki vigaszt nyújtott, ki a 3—4 év után is 26—27 esztendőös szép menyecske volt: a másik Annára, Nogarollinéra. 1588-ban mikor »jó hamar lovakért« Erdélyt járta be, Kassán utazván keresztül, láthatta újra az 1585. óta ott lakó Harrach Annát, s tán épen ez alkalomból készült a XXXIX. sz. kedves kis vidám dal, melynek címe: »Hogy Júliára találja, így köszöne neki.«

Ez az »argumentum senectutis« érvényesítendő a XXXIV. számú versnél is már (csak hogy nem akartam ott a mondandónak elébe vágni) s megállja helyét kifogás nélkül valamennyi Júlia-féle költeménnyel szemben, sőt a Coeliáról írtaknál is. Különösen kiemelem ez utóbbiak közül a XIV. számút, melyet akkor írt a költő, midőn 1589. végén Magyarországból kibújdosott. A gyönyörű búcsúdal a következő szakasszal végződik:

Immár sólymcskádát,
Kedves madárkádát,
Kit karodon hordottál,
Klárissokkal rakott,
Szkófiummal varott
Lábzsínóron tartottál —
Bocsásd el békével
Szegényt, hadd menjen el,
Reá ne haragudjál!

Lehet-e itt Losonczy Annára gondolnunk?

Még csak egyet kell megemlítnem. 1587-ben Losonczy Anna özvegygé lőn;¹⁾ 1588-ban Balassa Bálint szabaddá nejtől. Ha régesrégi első ifjúkori szerelme az, a kit most is szeret, ha annak viszonyszerelmét illetőleg csak századrész is igaz abból a mit a költő annyi édes dalban zengett: akkor érthetlen, kima-

¹⁾ Gauhe Gen. hist. Adels-Lexicon II. 2830.

gyarázhatlan dolog, mért nem vette nőül? hiszen a gyászév lejártakor már ő tőle is (1588.) elvált felesége; s mért engedte az oly hosszú időn óhajtva óhajtott lényt újra másnak, Forgách Zsigmondnak, lennie nejevé? Annál érthetlenebb ez, minél szenvedélyesebbek a dalok, melyek épen ekkor, 1588-ban, fakadnak a költő tépett szívéből. De érthetővé, világossá válik mindez, ha tudjuk, hogy Losonczy Anna képe 1578. óta eltűnt az ő lelkéből s más Anna az a kiért olthatlan lánggal ég: az, a kit midőn ő maga szabaddá lőn is, nem tehet magáévá. Az a »kitűnő« nő lesz ez, a kit még oly pörös természetű iratban is, mint a minő a főherceghez benyújtott folyamodása, »egregia foemina«-nak mond: Nogarolliné, Harrach Anna.

Érdekes volna megdönthetlenül bebizonyítani, hogy e nő, már kezdetben is, tudott magyarul. Hogy később Balassa Bálinttal való viszonyának ideje alatt meg kelle tanulnia, az bizonyos. Társasága mint föllebb említém csak magyar volt 7 esztendőn 1578—1585. keresztül s a főbbrangúak akkoriban bizony csak és csupán a magyar nyelvet használták; nagy kivétel volt köztük Pálffy Miklós, Nádasdy Ferencz, vagy Balassa Bálint — az ország nyugoti részéről — a kik németül is beszéltek. Ha már idegen nyelven beszélni tanult a magyar úr, az olaszt választotta, melylyel az udvarnál is és előkelő idegenek közt is egyformán boldogúlhatott. Ily társaságban meg kellett barátkoznia Nogarollinének is nyelvünkkel, melynek tanulásában férje (magyar nő fia) ki azt tökéletesen bírta, segélyére volt bizonyosan. Nagyon valószínű azonban, hogy már lánykorában tudott magyarul. Családja nagyon szíves viszonyban állt az Erdődy, Pálffy s Batthyányiakhoz; e családok lányai, barátnői, körében könnyen megtanúlhatott.

Megjegyzem még, hogy Nogarolliné férjének a 90-es években történt halála után, másodsor b. Breuner Sigfriedhez ment nőül.

Most pedig ha már Újvár és Végles pörös dolgaiból indultam ki, illendő oda vissza is térnem, annyira a menyire Balassa Bálintot érdekli.

A pör a rokonok közt nem akart véget érni s a főherczeg egyidőben a nyitrai püspök tanácsát követendő, elhatározá, hogy a Balassa Andrással kötött szerződést fölbontja s idegennek adja Újvárat zálogba, a ki aztán pénzzel kielégíti a Balassákat. Illésházyt, e pénzes urat is fölszólítá a kamara e célból, de nem tudtak megegyezni, mert Illésházy Újvárat csak örökaron megvenni volt hajlandó.¹⁾ Hosszú húza-vona után újra visszatért a főherczeg a Balassával kötött szerződés realizálásának gondolatához, s mikor már az év vége felé (1589.) közelgett a terminus, melyen Liptó-Újvár inscriptiója lejár, ráíratott a magyar kamara által Bálint öcscsére Ferenczre, hogy jelenjék meg a magyar kamara előtt, s vegye át Újvár zálogösszegének őt illető részét azon pénzből, melyet András úr a kamarának le fog fizetni. E parancsról Bálint nem tudott semmit, mert már akkor Lengyelországban járt, nem birtokain, mert hisz ilyenek, Kamenicz cladatván, nem voltak,²⁾ hanem bújdosni, keble fájdalmát enyhíteni idegen földön.

Ferencz a parancsot későn vette, mert Egerben az ország védelmében vitézkedett. Ezt az egri káptalan bizonyítványával attestálva folyamodást nyújta be, kettőt is a főherczeghez³⁾ hogy hagyja meg őt Újvár birtokában, ha nem is ősei érdemeiért s azon szolgálatokért, melyeket ő maga tőn 12 év alatt saját költségén, vére hőséges ontásával a végekben, legalább az istenre való tekintetért; vagy ha csakugyan cedálnia kell Újvárat, ne e téli időben kellessék azt tennie. Roszúl állhattak szegény Ferencznek ügyei, mert az egész országot hívja tanúbizonyságúl, hogy annyi hűséges szolgálatai után nincs Újváron kívül az egész hazában egy talpalatnyi föld, melyet övének mondhatna s a hová fejét lehajthatná. Kész azt a summát, melyet András ígért, Újvárra fölülfizetni, ha időt enged neki a felség, míg a pénzt a télen rokonaitól s barátaitól kölcsön kérheti. Folyamodásai elsejében még Végles ügyében is — nem könyörög, hanem tiltakozik s azt a bírói ítéletet, melynek alapján András a magáénak vallja Véglest, érvénytelennek nyilatkoztatja, mert az nem törvény útján,

1) Sok acta e felől az udv. kam. ltárban.

2) Ide igazítandó ki Szilády Bevez. XXXVI. lap.

3) 1589. nov. 27. előtt és egy másik kelet nélkül. Eredetiek.

hanem »commissióból« kelt s hozatalakor mind bátyja távol volt, mind pedig ő maga Egerben szolgált.

Újvár ügyében kedvezőtlen választ kapott Ferencz, Végles ügyében pedig nem is felelt neki a főherceg. E méltatlanságon Bálint, ki mint Szilády jól mondja, folytonos összeköttetésben állt a külföldön is öcscsével, elkeseredvén, öcscsével együtt a következő mérges kérvényt nyújtá be a főherceghez, melyet csak ő és senki más nem fogalmazhatott: ¹⁾

Főnséges főherceg! Hogy Főnséged a magy. tanács és magyar kamara véleményét megvetvén, őseinek t. i. Ferdinánd és Miksa császároknak záloglevelükben adott világos ígérete ellenére saját maga határozatát, melyet folyamodásainkra adott volt, megmástitja: elismerjük, hogy balszerencsénknek s a méltánytalan sorsnak kell tulajdonítanunk, a mi ellen sem igazság, sem érdem nem használ semmit s a mit békén kell tűrnünk. De már az csudálatosnak és türhetetlennek látszik előttünk, hogy véglesi részünkről egy hanggal sem válaszol Főnséged, holott az egész Magyarország tudja azt, hogy az a vár minket és Balassa Andrást egyenlő jogon illet, mi azt sem pör útján, sem egyébként el nem veszítettük, hanem Főnséged tőlünk crószakkal ragadta ki. Könyörgünk azért igen alázatosan Főnségednek, méltóztassék rendelkezni, hogy részünket visszanyerjük. Különben isten előtt protestálunk s tiltakozni fogunk az országgyűlésen a rendek előtt is, hogy rajtunk ily nagy injuria esett, melynél nagyobb nem képzelhető.

Főnséged alázatos hívei

Balassa Bálint és Ferencz.

Ez az utolsó nyom B. Bálintról ez ügyben. Mi történt B. András és fia Zsigmond, aztán B. Ferencz közt: az már bennünket nem érdekel.

Berekesztem közlésemet. Ha idővel sikerül valakinek — a ki tán e közlés által lőn figyelmessé — szerencsés véletlenbül több és bizonyosb adatot fölhordani B. Bálint és Annája felől, mint én itt fölhozhattam: akkor azt hiszem nem volt haszon nélkül való dolog megbolygatnom Újvár és Végles ügyét, mely engem e nyomokra vezetett.

KÁROLYI ÁRPÁD.

¹⁾ Kelet nélkül az Újvárt illető iratok közt. Ered.

NÁPOLYI LÁSZLÓ TRÓNKÖVETELÉSE ÉS VELENCZE.

(Monumenta Spectantia Historiam Slavorum Meridionalium IV. és V. kt.)

HARMADIK KÖZLEMÉNY.

Nem sokára László átkelése után — augusztus 5-ikén — megtörtént Jadrában az ő koronázása. A szent korona ugyan nem volt kéznél, tehát egy más kellett előrántani, annál inkább igyekeztek László és hívei erről különböző helyekre intézett tudósításaikban a magyar szokások megtartását¹⁾ s a nagyszámú előkelők jelenvoltát kiemelni. Mily súlyt fektettek Lászlóék a koronázásra, érdekes tanúsága annak, hogy maga sietett ez eseményről mindjárt az nap értesíteni a velencei köztársaságot.²⁾ Sietett királyságát azzal is emlékezetessé tenni, hogy mindjárt az első napokban adományokat osztogatott és szabadságokat erősített meg.³⁾

Másokra azonban aligha tette László koronáztatása azt a hatást, a mit ez ünnepélyes cselekvénytől vártak. Önkéntelenül fölmerült mindenki előtt az a kérdés: miért nem Székes-Fehérvárt, s bizonyára nem volt senki, a László hívei közül, a ki erre kielégítő választ adhatott volna. Zsigmond hívei pedig kétségkívül nem mulaszták el emlegetni, hogy az nem nagy dolog valahol az ország szélén megkoronáztatni, tessék annak közepén azt megkísérteni, ezen felül az idegen korona alkalmazása is oly körülmény volt, a mit a magyar nép igen tekintetbe vett és pedig

¹⁾ Arra nézve eltérők a jelentését, vajjon Kanizsai János csergomi érsek eszközlé-e ezt, vagy pedig az apostoli szék követe. V. ö. Horváth id. m. 429.

²⁾ Monum. Slav. Merid. IV. 479.

³⁾ Így megerősítette Spalató és Sebenico kiváltságait. U. a. V. 12. és 14. a Verebélyi és Vadászi családokéit. A magyar országos levéltárban.

László hátrányára, a mint hogy Zsigmond király nem is késett e körülményt, a hol csak lehet vala, kiemelni.

Az első meglepetés elmulta után, úgylátszik, Velence is ily szemmel nézte a dolgokat. Visszatérve a húzás halasztás politikájához addig kívánták válaszukat függőben hagyni, a míg meggyőződnek, lesz-e valami a László-fele kísérletből vagy nem. De az ügy nem akart haladni s a velenceiek, a nélkül hogy a dolog haladásáról tiszta képet nyertek volna, kénytelenültek, hogy illedelmetlenek ne legyenek, augusztus 27-ikén tárgyalás alá venni a kérdést, mit kelljen Lászlónak válaszolni. Ekkor is csak oly határozatot hoztak, a mely távol volt mindennemű állásfoglalástól. Elhatározták, hogy követet küldenek Lászlóhoz, de ennek nem adnak semmi írást megbízó levelén kívül s ez előszóval fogja általános szavakban a köztársaság örömét és jó kívánatait kifejezni.¹⁾

E politikának helyessége rövid időn kitűnt. László, a ki oly szívós volt igényeinek föntartásában, annál gyöngébb volt azok érvényesítésére irányzott törekvéseiben. Zsigmond ellenben s annak hívei megfeszítették minden erejüket s a pápolczi csata elég volt arra, hogy László egész vállalatát megghiúsítsa. A mi még hiányzott, azt kipótolta a Zsigmond által október 8-ikán kihirdetett közböcsánat, úgy hogy szintén a sors iróniája gyanánt kellett annak feltűnni, hogy Trau és Sebenico épen ezen a napon léptek egymással szövetségre »László, Magyarország, Jeruzsálem és Szicília királya korában, ő felsége tiszteletére és diadalára.«²⁾ Rövid időn Dalmáciára szorúlt, a hol szintén nem tudta magát fentartani. November 3-ikán már a zengi gróf is Velenczétől tanácsot kért az iránt, hogy mivégy legyen a mind több és több hatalomra jutó Zsigmonddal szemben, november 7-ikén pedig elhagyta László az ő pünkösdi királysága színhelyét.³⁾

Lászlónak minden eredmény nélkül történt hazamenetelével trónköveteléségének Zsigmond uralmára legveszélyesebb része bevégeződik, az a része, a melyben csakugyan nem látszik lehetetlennek, hogy az Anjou háznak ismét sikerül László személyében elnyerni a magyar trónt. Ezentúl alig lehetett már az ő érvényesülésére számítani, legfőlebb ha Zsigmond király hirtelenében elhunyt volna. Velence is megelégedéssel tekinthetett vissza a László irányában tanúsított politikájára. Az az egészben Lászlónak kedvező semlegesség nem segítette Lászlót arra, hogy Magyarországot megszerezze, de képessé tette arra, hogy teteme-

1) U. a. V. 13.

2) U. a. V. 18.

3) Raimo Annals ed. Muratori Scriptores Rer. Ital. XXIII. 224.

sen meggyöngítse Magyarországot, meggyöngítette magát Nápolyt is, megkapta ezen felül Velence az addig csak tényleg, de nem joggal bírt Corfù teljes tulajdonát néhány ezer aranyon. És mindez megtörtént a nélkül, hogy érte bárkivel ellenséges viszonyba keveredett volna.

A szentisvánnapi járandóság azonban még mindig közvetlenül előtérben levő kérdés volt. Alig húzta ki László a lábát Magyarországból, azonnal elküldte Zsigmond Lerberer Zsigmond budai polgárt a köztársasághoz — a vele küldött levél november 22-ikén kelt — hogy követelje a most már négy évről hátrálékos adót. Ugyanekkoriban híre járt annak is, hogy László király el akarja adni Dalmáciát Velenczének. E hír nem hagyta Zsigmondot nyugodni s deczember 2-ikán újabb levelet intézett ez ügyben a köztársasághoz. A király, úgy látszik, teljesen meg volt győződve a hír valóságáról, bár azt írja, hogy nem biztos tudósításhól vette ezen értesítést, levelének szavai legalább arra látszanak mutatni. »Azt hiszszük, hogy ti nem teszitek, mert ez az igazság ellen volna. Nyíltan megsértené ez a béke azon pontját, mely szerint semmi esetre sem szabad Dalmácia ügyeibe elegyednetek. Azt is tudjátok, hogy László nem igazi birtokosa és ura Dalmáciának, miután az Magyarországnak van alávetve, annak pedig isten kegyelméből mi állunk élén. Kérünk tehát, hogy, ha a mit hallunk igaz, legkevésbbé se egyeztetek László szavaiba, hanem inkább tekintsétek azokat semminek. Ez esetben megtartjátok tisztességteket és becsületeteket és a mi lelkünk előtt is nagy tetszést nyertek.«¹⁾

Zsigmond két rendbeli levelével csak január 29-ikén foglalkozott a köztársaság tanácsa. Hogy miért csak most, arra igen egyszerű a felelet: a köztársaságra nézve mindig kellemetlen volt az adó kérdésére felelni, mert egyenesen nem mondhatta ki indokait, a csúrés csavarásba meg már szinte beleunt. Nem is történt meg ezen tanácskozás egész addig, a míg a magyar követ igen határozottan ki nem jelenté, hogy ő neki már semmi kedve sincs a várakozásra, sőt már tiltakozni is akart a köztársaság eljárása ellen s választ nem várva távozni el Velenczéből.

A válasz adásánál a köztársaság a neheztelőt adta. El van nagy hangozva mondva, mennyi és mily szolgálatokat tön Velence Zsigmondnak és családjának, hogy azokért másforma hálára számítani volna jogosítva, hogy a köztársaság mennyire igyekezzenek előmozdítani Magyarország javát — egy szóval el van mondva mind az, a mit a diplomáciai nyelven elmondani szokás, mikor azt, a kitől valamit megvonnak, még meg is lecckéztetik. A másik

¹⁾ Monum. Slav. Merid. V. 31.

levélre pedig röviden azt válaszolták, hogy a László király felől nyert értesülés teljesen elüt a valóságtól, nekik semmi ajánlatot nem tett ez iránt. Horváth Mihálynak erre az a megjegyzése, hogy Velence megijedt Zsigmond fenyegetésétől s azért hagyta abban az alkudozást, azonban ismerve úgy az előbbi, mint a későbbi tárgyalási iratokat, el kell ismernünk, hogy Velenczének igaza volt, mikor tagadta, hogy Dalmácia ügye szóban forgott volna.

Ugyane gyűlésből feleltek Zsigmond azon ajánlatára, a melyet Barbádico János útján tett. Mint a mult évben László, úgy most ő kívánt a köztársasággal szövetségre lépni. De első sorban László ellen, a mely esetben igen könnyű dolog lett volna László kiszorítása. Velence még most sem volt hajlandó kilépni a semlegességből s ily választ adásával bízta meg Barbadicot: a királylyal szívesebben lépne szövetségre, mint bárki mással, de sok, nagy és terhes elfoglaltatások következtében, a melyek a hercegi uraságra nehezdednek, ez úttal nem vállalkozhat.¹⁾

Zsigmond követe nem elégedett meg e válaszzsal, azt kívánta, hogy ha nem lép Velence szövetségre a magyar királylyal, tanúsítsa más módon iránta való jóindulatát s tegyen le esküt a turini békekötés pontjai megtartására. A köztársaság természetesen erre sem volt hajlandó, mert igaz ugyan, hogy ily-nemű eskü megtartását nem igen szokták komolyan venni, mindazonáltal igen kellemetlen lett volna oly pontokra megesküdni, a melyek megtartása már ez idő szerint sem volt szándékában. Ezen ajánlatra sem kívántak tehát felelni s csak akkor kezdtek róla gondolkozni, mikor azon követ »nagy illetlenséggel sürgeté a haladéktalan feleletet, mondván hogy nem várhat, a mi minden tisztesség és a követségeknél gyakorlatban levő szokás ellen van.« Február 2-ikán tehát azt határozták, hogy tudattassék vele, hogy másnap megállapítják a választ, ha akarja megvárhatja, ha nem, elmehet dolgára.²⁾

A király követe elvárta a másnapi határozatot. Ennek eredménye a következő felelet volt: »Ha jól megvizsgáljuk mindazt, a mi bizonyos idő óta Magyarországon és az annak alávetett tartományokban történt, úgy véljük, hogy most nem tehetjük le a kívánt esküt. De valamikor a magyar korona részről meg lesz, a mit a béke kíván, mi készek leszünk a mondott esküt letenni a felséges Lajos király és köztünk létrejött béke alapján s azt meg is tartani.³⁾

A szövetségi ajánlat visszaütését egyelőre szó nélkül hagyta Zsigmond, az adó megtagadását azonban nem s április

1) U. a. V. 52. — 2) U. a. V. 33. — 3) U. a. V. 34.

9-ikén újabb levelet intézett ez iránt a velencei herceghez. Ebben azt írja, hogy a velenceiek válasza kétértelműen volt fogalmazva s ezért nem lehetett világosan megérteni, vajjon meg akarják-e adni ez idő szerint, vagy pedig visszatartják az ő nagy kárával. Óhajtja tehát, hogy gyorsan kinyilatkoztassák, akár igenlőleg, akár tagadólag, mi a szándokuk, hogy tudjon mihez igazodni. ¹⁾ Zsigmond király ugyan kétségkívül igen jól megértette a velenceiek addigi elútasításait, de nem kívánta azt tenni, hanem a helyett a jelen levéllel egyenes nyilatkozatra kényszeríteni. A minthogy az egész azt a benyomást teszi, hogy oly hangulatban íratott, mikor a király nagy mértékben boszús volt s e levél mintegy bevezetésül kívánt szolgálni a velenceiek által elkövetett sérelem megtorlására. Azonban Zsigmondon is gyakorta megesett, hogy egyszer-egyszer fölindulásában tovább ment, mint a mennyire tulajdonkép akart. Úgy volt ez úttal is. Mit válaszolt Velence az ő levelére, nem tudjuk ugyan — e darab hiányzik a fenmaradtak közül, — de a további események nem hagynak fenn semmi kétséget az iránt, hogy ismét elútasító volt.

És Zsigmond mégis hagyta a dolgot a nélkül, hogy további lépéseket tett volna, csak a nyár folyamában küldött ismét követet s az ennek adott útásítás ismét csak a szokott módon hangzott. Ez ismét kifejezé csodálkozását a felett, hogy Velence nem akarja a kérdéses összeget megadni, holott a magyar király a békét soha sem szegte meg és semmit sem tón a velencei köztársaság ellen. A szokásos felszólítás maga után vont a szokásos választ. »Meg vagyunk győződve, felelék, hogy a király ő felségének szándéka irányunkban és községünk iránt mindig jó volt és barátságos, hogy mindig békében kívánt és kíván velünk élni és annak határozatait megtartani. De ha a király jól megvizsgálja és tekintetbe veszi, a mik az elmúlt időben Magyarország és koronája tisztessége és jó állapota érdekében, annak fentartása és öregbítésére általunk történtek, ha tekintetbe veszi a két békének, a réginek és az újnak pontjait, biztosak vagyunk, hogy van ő felségében annyi bölcsesség és erény, hogy nyiltan bevallja és mondja, mikép mi és a mi községünk nemcsak barátai, hanem épen legjobb barátai voltunk neki, a mondott Magyarországnak és koronájának. Ennek a békének pontjait semmikép meg nem sértettük, hanem teljesen megtartottuk. A mi azt illeti, hogy a király csodálkozik azon, hogy megtagadtuk már négy év óta ama pénznek fizetését, s hogy nem tudja annak okát s azt akarja, hogy mondjuk meg neki, azt felelhetjük: mi nem akartunk máskép mint tisztességesen beszélni azon követekkel, a kiket ez ügyben

¹⁾ U. a. V. 39.

hozzánk küldött s azért mondtuk, hogy némely tisztességes és észszerű okokból nem felelhetünk. Felszólítva azonban ezt mondjuk — ez a felelet az egyetlen érdekes pontja a válasznak, mert ebben már majdnem nyíltan kimondják, hogy Magyarország rossz helyzete az oka a nem fizetésnek — annyi és oly dolgok történtek Magyarországon és a dalmát részeken, a melyeket tisztességből nem részletezhetünk, hogy Magyarország és annak koronája azok következtében nem voltak képesek irányunkban azt teljesíteni, a minek teljesítésére a mondott békekötés szerint kötelesek voltak. Ez okból adtuk a király követeinek ezt a feleletet. De valamikor Magyarország és koronája megtelhetik azt, a mivel a mondott kötések értelmében tartoznak, mi is készek leszünk megtenni azt, a minek általunk kell történni, miután ő felségével, Magyarországgal és annak koronájával mindig kívántunk és kívánunk békeességben élni.«¹⁾ S a magyar királynak e válasza nem volt mit felelnie, mert belátta, hogy annak, katonai ereje növekedése nélkül úgy sem lenne súlya.

A következő években sokkal kevesebb volt az összeköttetés akár László és Velence, akár Zsigmond és Velence között. László, úgy látszik, maga is meggyőződött arról, hogy neki nincs itt mit keresnie, figyelmét egészen elfordítá Magyarországtól, hagyta Hervóját helytartójául úgy gazdálkodni, a mint neki tetszett, maga csak annyi részt vett a dolgokban, hogy adományokat, kiváltságokat osztogatott oly módon, a mint az iránt neki előterjesztést tettek. Ő lemondva azon reményről, hogy Magyarország királya lehessen, Olaszországra fordította figyelmét s azon volt, hogy, ha már magyar király nem lehet, legalább Olaszországnak tudja tekintélyes részét hatalma alá hajtani.

Az olaszországi kérdések foglalták el első sorban Velenczét is, a melynek törekvése ez idő szerint oda irányult, hogy a Viscontik, Carrarak, Scalak és Esték viszályait felhasználva magának szárazföldi birtokot szerezzen. Mindazonáltal nem színt meg folytatni azt az eljárást, a melylyel Dalmáciában különösen, s az adria melléki tartományokban általában előkészítendő volt a talajt saját uralma megalapítására. Nem volt Dalmáciában oly város, a melylyel a köztársaság összeköttetést nem tartott volna fenn, mindegyikben megtelepültek kereskedői, ezek védelmére megjelentek consulai, jegyzői, a kik nemcsak a kereskedelmi érdekek védelmét tekinték feladatuknak, hanem politikai befolyásra is törekedtek. Gyakorta kölcsönzött a köztársaság vagy annak egyik-másik előkelő polgára városoknak és főuraknak: ez ismét egy oka volt a hatalom kiterjedésének, mert ha egy kapott,

¹⁾ U. a. V. 44.

öt kért s annak elérése érdekében mind alkalmazkodott Velence kivánságaihoz.

Ily kölcsön kötötte Trau városát Velenczéhez,¹⁾ kölcsönök kérése tartotta folytonos függésbe a zengi grófot (a Frangepánok családjából), oly annyira, hogy ezekért késznek nyilatkozott, hol a köztársaság felsősége alá vetni magát, hol pedig jövedelmének felét lekötöni²⁾. Az ilykép támadt politikai függés nyilatkozott már abban, hogy midőn 1402. nyarán László király hajói a dalmát vizekben elhatalmasodni kezdtek, ezek kihágásai ellen Velenczében emelt panaszt,³⁾ midőn pedig Zsigmond király 1403. őszén Lászlót már szinte kiszorította, a velencei köztársaságtól kért tanácsot az iránt, minő állást foglaljon el vele szemben.⁴⁾ A köztársaság ezen előkelőket azzal tünteté ki, hogy őket velencei nemes és polgár czímmel ajándékozá meg, a mely czím akkoriban nagy kitüntetés vala, annyira, hogy oly kisebb fejedelmek, mint a bosnyák királyok kitüntetésnek vették, sőt még Magyarország nádora, Garay Miklós is tett érte lépéseket,⁵⁾ ajándékokat küldött nekik a családi ünnepeikre, például a lakodalmakra, s tőlök kapott viszont lovakat, sólymokat s hasonlókat.⁶⁾

Jadra és Ragusa városok hatóságainak ígéretét vették, hogy, ha újra kitörne Velence és Genua között a háború, nem állanak az utóbbinak pártján⁷⁾, Cattaroban pedig annyira vitték a hangulatot a politizáló velencei kereskedők, hogy e város 1405. nyarán felajánlá készségét a hódolatra, a mit az igaz visszaütásának az épen akkor folyó paduai háború czimén a velenceiek.⁸⁾

A bosnyák előkelőségekkel, úgy Hervója bánnal, mint Osztója királylyal szintén folytonos volt az összeköttetés. Mikor az utóbbi a tenger partján város építését tervelé, a mely kikötővel is bírva hivatva volt Bosnia főközlekedési pontjává válni, sietett erről a köztársaságot tudósítani, nincs-e az ellen valami ellenvetése. Egyszermind arra is fölkérte, hogy vállalja annak védelmét magára.⁹⁾ Mikor pedig ugyan e király »tartományai védelmére«¹⁰⁾ két fegyveres brigantint akart a tengeren tartani, előb kikérte Velence engedélyét, a mely annak megadásánál nem is mulasztá el hangsúlyozni, hogy azt csak azon föltétel alatt cselekszi, ha ez kötelezi magát hajóit oly útasításokkal látni el, a melyek azokat Velence és a velencei hajók irányában a legnagyobb előzékenységre kötelezik.¹⁰⁾ Az 1403-ik és 1404-ik évben alkudozás folyt kereskedelmi szerződés létre hozatala tárgyában mind Osztójával,

¹⁾ U. a. IV. 428. — ²⁾ U. a. IV. 428., V. 3. 24. 25. 67. —

³⁾ U. a. IV. 472. — ⁴⁾ U. a. V. 24. — ⁵⁾ U. a. V. 74. — ⁶⁾ U. a. V. 53. — ⁷⁾ U. a. V. 35. — ⁸⁾ U. a. V. 62. — ⁹⁾ U. a. IV. 460. — ¹⁰⁾ U. a. V. 4.

mind Hervojjával, a melynek eredménye jelentékeny kedvezmények kieszközlése volt a velencei kereskedők részére. ¹⁾ A mint László Hervojját spalatói herceggé nevezte ki, azonnal sietett Velenczét erről értesíteni, ugyanazt cselekvé Osztójának a bosnyák királyi székről való elűzetése és Tvartkó Surának arra emeltetéséről s ő is kikérte a köztársaság engedélyét arra, hogy Spalatóban s egyebütt gályákat s brigantinokat szereltesse fel. ²⁾ Más alkalommal meg kölesön kért hajókat a köztársaságtól.

Ezen felül megszerezvén Velence Albániának némely részeit ezek, mint Dalmácziaival szomszéd terület, szintén segítették ottani befolyásának növelésében.

Mig azonban Velence olaszországi ügyeivel elfoglalva csak ilyképen készítgette elő a talajt, addig Zsigmond erélyesen hozzálátott a szávántúli vidék megtisztításához, miután Magyarországon teljes sikert mutathatott fel abbeli törekvésében. Ebbeli működését igyekezett Dalmáziára is kiterjeszteni s így állván a dolgok nagyon érdekében állott tudni: mily állást fog Velence azzal szemben elfoglalni. E végből mindjárt két követet is küldött. Mindegyik elmondta, hogy Zsigmond már nagy sereggel — ötven-ezer emberrel — van azon úton, hogy Dalmáziát visszahódítsa. Az első követ arra volt a köztársaságot fölkérendő, támogassa, mint a király régi barátja a vállalatot, nehány a magyar király rendelkezésére bocsátandó hajóval. A másik már többet akart. Ez szövetséget ajánlott, az egyházi szakadás érdekében is volt megbízása, ezen felül meg volt bízva följánlani Zsigmond király közbenjárását Velence és Padua között. Az utóbbinak ura ifjabb Carrara Ferencz volt, fia N. Lajos egykori szövetségésének s annak, a kinek országán 1388-ban osztozott meg Velence Milanóval. Azonban már két év múlva sikerült az ifjabb Carrarának a Milanóhoz jutott résznek, t. i. magának Paduának és vidékének és pedig a velenceiek jóakarató szemlegessége mellett birtokához jutni. Azóta a Carrarák ismét nagyrészt vettek a felső-olaszországi harcokban, ismét oly vitézül küzdöttek s oly ügyesen ármánykod-

1) U. a. V. 36. 39.

2) U. a. V. 45. — Ezen adatok arra is módj nyujtanak, hogy meghatározzuk Osztója elűzésének idejét. Az előbbi okirat, a melylyel a velencei kereskedőket kiváltságokban részesíté, április 22-ikén kelt, Hervojjának levelét pedig, a mely az ő elűzetéséről teszen tanúságot, július 31-ikén már tárgyalta a velencei tanács. Ilyképen ez csemény körülbelül az 1404-ik év júniusára, de mindenesetre azon évnegyedre teendő. Ez pedig annyiban fontos, mert ennek ideje eddigelé nem volt ismeretes és Horváth Mihály öt ez évben már visszahelyezteti.

tak, hogy sikerült újra jelentékeny hatalomra szert tenniök, a mi meg ismét háborúba bonyolítá őket a tőlük tartó Velenczével.

A harc 1405-ben volt a válság szélén s így korántsem volt indokolatlan Zsigmond ajánlata. De a köztársaság mit sem akart a békéről tudni s az 1405. augusztus 3-ikán tartott tanácsülésben azon választ állapíták meg ezen ajánlatra, hogy Carrara Ferencz anyyi kárt tett Velenczének s e háború már annyijában van a köztársaságnak, hogy csakis kiűzése és államának megsemmisítése szolgálhatnak annak váltságául. Ép ily elutasító volt a válasz, a mit — ugyanezen ülésből mindkét követnek adtak a magyar kérdésben tett előterjesztéseikre. A hajók kölcsönzését megtagadják, azon a czímen, hogy a Padua ellen viselt háború igénybe veszi minden erejüket, s ugyanez okot hozták fel a szövetség kötése ellen is. ¹⁾

Zsigmond és követei nem akarták ezzel az elútasítással bééni. Ott maradtak-e folyvást vagy újak mentek nem vehető ki a jegyzőkönyvekből, az azonban bizonyos, hogy mintegy két hónap múlva — október 17-ikén — újabb magyar előterjesztéseket tárgyalt a velencei tanács. Ez úttal ismét mindenki ellen való szövetséget ajánlottak magyar részről, a velenceiek azonban visszautasíták azon a czímen, hogy ők mint kereskedő nép nem vállalkozhatnak erre, mert ennek következtében kénytelenek lennének olyanokkal rossz viszonyba keveredni, a kikkel most jól vannak. ²⁾ Október 19-kén adták ki a velenceiek ezen határozatokat a már útra kész követeknek. Ezek az utolsó pillanatban akarják megkísérteni még egyszer szerencséjüket s csak azt kérik, engedjen át a köztársaság néhány pusztá hajótestet s engedje meg, hogy azok a magyar király költségére Velenczében fölszereltessenek. A tanács azonban másnap elhatározá, hogy még ezt sem tartja a semlegességgel meg egyezőnek, tehát még ebbe sem egyezik. ³⁾

SZALAY JÓZSEF.

¹⁾ Mon. Slav. Merid. V. 61.

²⁾ U. a. V. 65.

³⁾ U. a. V. 66.

KÜLÖNFÉLÉK.

KELEMEN LAJOS ÉLETÉNEK ISMERTETÉSE.

A »*Pesti Hirlap*« idei június 8-iki száma tárczájában a Kazinczy Ferencz gyűjteményéből közöltem volt ez író egy hazafias szellemű, igen szép versét, s minthogy előttem annak korábban már közrebocsáttatása s Kelemen egyéb írói működése ismeretes nem volt: kérdésül tettem, ki ő? ki tud róla valamit? ki látta más művét is? hogy irányában az elismerést — mit avagy csak ez egy daláért is megérdemel — kifejezhessük s irodalomtörténünk számára neve s munkássága emlékezetét méltatólag fentartassuk.

Erre Simonyi Zsigmond úr ugyanazon lap június 10-ki számában a szerkesztőséghez beküldött néhány sor közlésében így nyilatkozik: »Nem azért írom e sorokat, mintha a szép vers szerzőjéről sokat tudnék mondani, csak [annyit jegyzek meg,] hogy a vers már egyszer megjelent 1861-ben az ismeretes ily című gyűjteményben: »*Gróf Dessewffy József levelezése Kazinczy Ferenczcel*« a II. kötet 122-dik lapján, ezzel a két sornyi bevezetéssel 1816-ból: »Döbrenteink itt küldi neked a 14 esztendő s Kelemen Lajos most júliusban dolgozott versét.« Dessewffy József pedig u. o. 127. lapon ezt jegyzi meg a versre: »Kelemen Lajos derék fiú. *Annak kell lenni a magyarnak, a mit homlokára metszett a teremtő.* Dis genitus animosus infans. Adja az Isten, hogy jövendőmondó legyek.«

Ohajtottam volna, hogy Simonyi úr Kelemenről többet is közöljen; de úgy látszik, ő eléggé érdekesnek látta tudatni a közönséggel, hogy a mely költeményt én kiadatlanak véltem, húsz év előtt már ki volt adva. Közlésének valóban van értéke; mert tévedésem ki van mutatva, s ez, kivált ma, midőn a gőzerővel s könnyed lelkiismerettel dolgozás miatt oly sokban tévedhet s téved is az író, az irodalomra nézve hasznos; de ezzel Kelemen-tiltót tudásunk nem sokat gyarapodott; csak a Kazinczy és

Dessewffy megjegyzései fontosak azért, hogy az ifjú verselőben e két nagytekintélyű magyar író már ekkor nagy költői tehetség szikráit látták, versét jelesnek mondták, őt a genius által ihletettnek, s jeles írórt vártak belőle.

Sajnálom, hogy tévedtem, de a kitünő verset épen korunkban, sőt ma közleni fölöslegesnek még sem tartottam. A midőn mindenfelől támadnak, államiságunkat kétségbevonva ostromolják, szükséges a nemzeti önérzetnek ébrentartása; kell, hogy minél többször s minél erőteljesebben hangoztatva legyen, hogy e föld a mi hazánk, hozzá jogunk, vele missiónk van, s azt elérni igyekeznünk kötelesség. Az idézett könyvet megvették tán egy pár százan, de a politikai lapok tárczáit olvassák 3—4 ezeren s jó az, hogy a tüzrel és erővel írt költemény minél nagyobb körben ismeretes legyen s gyűjtsön és csüggedéstől óvjon.

Tévedésemet jóvá teendő, elhatároztam, hogy már most Kelemenről én is meg fogok tudni olyakat, amik Simonyi úrnak is kikerülték éber figyelmét. Öndicsekvésnek ne vétessék, de ez nekem, a ki 44 év óta foglalkozom irodalmi ügyekkel, nem is igen nehéz: *Multa tulit fecitque puer, sudavit et alsit* — elmondhatom én is. A magyar tudományosság kulcsait, zárait és sok tárházat meglehetősen ismerem. Csak idő és akarat kell, s hamar megtudok sok egyetmást. A véletlen nem sokára kezembe hozott egy köre nyomott felszólítási ívet, melyet Kolosvárról, 1831. május 21-én Petrichevich Horváth Lázár, az egykori »*Honderü*« és »*Ungarns Morgenröthe*« című lapok szellemes, de nem népszerű szerkesztője, a kiről nonsokára szintén némi érdekességeket fogok elmondani, és Kelemen Lajos intéztek Aranyos-Rákosi Székely Sándor, tordai unitárius gymnasiumi rectorhoz, melyben őt »*Corinna*« című s az 1832-dik évben megrindítandó zsebkönyvükben dolgozótársul hívták fel. A felhívást Kelemen is sajátkezűleg kitünő szépen írta alá, s előttem feltűnt annak egy erdélyi érdemes öreg barátom, szucsági nagybirtokos Kelemen Benő kézírásával való csodálatos egyezése. Minthogy életemben sokszor tapasztaltam, látott és ismert emberek példáiból, hogy a szép ének, versírás, rajztudomány stb. csaknem családi öröklődő képességek: ez azon gondolatra vitt, hogy ennek a szépírású Kelemennek ama másik, szintén szépíróval családi egybeköttetésének kell-vén lenni, nála Kelemen Lajos felől tudakozódjam: nem rokona-e? nem ismerte-e őt? nem bír-e életéről valami adatot? ha igen, legyen szíves velem közölni. S én e derék emberhez, az én nemes barátomhoz fogamat nélkül még soha nem folyamodtam.

Csakhamar válaszom érkezett, s abban barátom ezeket írta: »Kelemen Lajos közeli rokonom volt, vallására nézve elébb unitárius, fia Kelemen Zsigmond kir. főkormányiszéki kancellis-

tának, a ki nagy tekintélyben állott; te is ismerhetted, — úgymond — oly notorius különcz volt, mindig Mitrovszky-kalapot viselt; Kolosváratt a magyar kapun kívül jobbra levő emeletes házban lakott, fiát az unitáriusok ottani főtanodájában taníttatta. Lajos szolgált a királyi főkormányzészéknél és erdélyi udvari kancellárián; 1817. után egy Kis-Ernyében levő birtokrészeckét, mi osztályuk alkalmával neki jutott volt, ő [Kelemen Benő] vette meg Kelemen Lajostól. Tudja azt is emlékezetéből, hogy Bécsben egy herceg Pálffy-nál volt nevelő, ott volt lakása, később katholicizált. Nejéről nem tud semmit. Meddig élt, azt sem tudja; gyermekei közül egy fiú kolozsvári gépész, Rayka Péter műhelyében dolgozott. Egyébiránt — így zárja be levelét — Bod Péter, ki neki kortársa és barátja volt, s még most is él Bécsben, többet tudhat ottani életéről s viszontagságairól.»

E levél kezembe adta Kelemen Lajos életéről a jónak és gonosznak tudásának kulcsát. Nyomozni kezdettem mind a kir. főkormányzészéki, mind az udv. kancelláriai levéltárban, s mindenütt vezető nyomokra találtam. Egy barátom, Szigethi Miklós honvédeztredes, Kelemen Benő veje írt Bécsbe Bod Péternek, a kitől a következő értesítést kapta.

»Kelemen Lajost 1831. a gróf Béli-család felküldötte volt Bécsbe, hogy ott, vagy valamely németországi egyetemen magát nevelői állásra kiképezze. El is ment oda, velünk [Bod Péterekkel] egy szekeren; de már akkor később elvett nejébe szerelmes levén, alig néhány heti ott mulatás után visszatért Kolozsvárra és ott a kir. főkormányzészéknél szolgált, mint írnök; később 1837—38-ban az erdélyi udvari kancelláriához ment fel 600 forint évi fizetéssel; de akkor már mint családos ember, ezen csekély fizetéssel ki nem jöhetvén: magát újabban nevelői pályára szánta; ezen okból először áttérvén a catholicus vallásra, a báró Jósika Sámuel ajánlatára felvétellett nevelőnek a gr. Pálffy gyermekei mellé, [az öreg Kelemen, sőt maga Kelemen Lajos is egy későbbi folyamodványában hercegnek írja], 1200 forint évi fizetéssel és tíz év letelte után 12,000 forint jutalompénz biztosítása mellett. De ott is kevés ideig szolgált, s az 1848-ik évi változások alkalmával ezen állomását is elvesztette. Minthogy pedig kitűnő talentuma ismeretes volt, a megalakult magyar királyi belügyminiszteriumhoz neveztetett ki titkárrá; de annak Debreczenbe távoztakor, más sokkal együtt, ő is Budán maradt, tehát fizetése nem levén, nagy nyomorúsággal küzködött. 1849-ben május 4-kétől kezdve 21-ikéig minden nap együtt néztük — úgymond a levél tisztelt írója — Buda vára ostromlását és bevételét. A magyar miniszteriumnak Budapestre újabban visszatérte után folyamodott előbbi állomása visszaadatása végett; de — a mint általános híre volt, mert írás róla nem költ — azért, hogy Debreczenbe a kormányral el nem ment, kérésével clútasított s tovább is nagy nyomo-

ruságban élt, mig nem ugyanazon évben Budán elhalálozott, hat neveletlen árvát — öt leányt s egy fiút — hagyván hátra; leányait főrangú magyar nagylelkű hölgyek vették át neveltetés végett; a fiúról is volt gondoskodás téve; azt a jöltevők a vasúti állomások egyikéhez akarván főgépészszé kiképeztetni, elébb egy pesti lakatos, majd kolosvári gépész Rayka keze alá adták tanulás végett; de bárha lelki tehetségére nézve az atyja talentumával bírt, gyöngye testalkata miatt ezen tanulását félben kellett hagynia. Hogy tovább vele és a családdal mi történt — így végzi Bod Péter úr levelét — nem tudom, 1850 elején én ismét Bécsbe menném: azóta felőlük semmit nem hallottam. Kelemen Lajos szolgálataira nézve felvilágosítás található a magyar kir. volt belügyminiszterium levéltárában is.»

E két ma is élő tanútól hálás tisztelettel vett szóbeli értesülésemet sikerült részint kiegészítnem, részint hitelesítnem az érintett levéltárak adataiból, melyekből Kelemen Lajos életének és viselkedésének im e képe tűnik ki:

Kelemen Lajos született 1801-ben Kolozsváratt oct. 8. philosophiát végzett az unitáriusok főtanodájában, jogot a királyi lyceumban, s mindkét helyen mindenképp kitért sikerrel tett vizsgát. 1821-ben sept. 3. a kir. főkörmányszékhez vétetett fel tiszteletbeli írnokságra s a három kezelési hivatal-ágnál 1823-ig szolgált, akkor a fogalmi szakhoz ment át, s különböző előadói osztályokban 1836-ig kitűnően s kitüntetéssel szolgált. Ekkor elhatározta, hogy az erdélyi udvari kancelláriánál szolgáló Zeyk Antal írnokkal cserél, oly módon, hogy mindkettő tartsa meg azon fizetést, a mely állásához van kötve, Kelemen a Zeyk bécsi 400 frt fizetését s 100 forint szálláspénzét, Zeyk a Kelemen kir. főkörmányszéki 400 forint fizetését. Kérését a kir. főkörmányszék, gr. Kornis Mihály 1836. jan. 25. ajánlattal küldötte fel az udv. kancelláriához, mely febr. 3. visszaírt, hogy mielőtt a hivatalcseréhez megegyezését adná, a kormányzó írja meg elnökileg Kelemen minősültségét: miféle nemzetiségű? vallású? életkorú és képességű? mióta szolgál? s kezelési vagy fogalmi szakban-e? minők erkölcei és maga alkalmazása? sat.

A kormányzó febr. 15. megírta, hogy Kelemen székely, unitárius, felsőbb iskoláit és a hazai jogot kitűnően végezte, 1821. óta szolgál a kir. főkörmányszéknél s az előadók teljes megelégedését mindenütt megnyerte, életmódja, magaviselete kifogásnélküli s kedvezőleg ajánlható. Minősültsége kitűnő: több nyelveket ismer, magánszorgalom által magát a tudományokban nagyon kimívelte, a fogalmi szakban oly jól forgatta magát, hogy annak idejében magasb hivatalra is a közszolgálat javával lesz alkalmazható. Erre a csere megtörtént, de Kelemen azon kellemetlenség érte, hogy Zeyk a maga fizetését és szálláspénzét Bécsben

kölcsönképen előre, a Kelemenét Kolozsváratt rendes idejében felvevén: neki egy egész hónapig fizetése nem volt s csak igen nagy bajjal tudott a drága fővárosban élni. Megkísérlette Zeykel barátságosan egyenlítani ki a dolgot, de foganata nem lévén: a kir. főkormányzéknel ellene panaszt támasztott; hosszasan folyt a kikérdezés, az irkálás Bécsben és Kolozsváratt hónapokig tartott, míg nem végre a kir. főkormányzék Zeyktől az illetékelenül felvett fizetési részletet levonathatta. 1837. júl. 26. 600 forintos irnokká neveztetett. 1838-ban. sept. 26-án egy udvari fogalmazói állomás üresedvén meg: Kelemen kérte azt neki adatni s indokul felhozta, hogy ő 22 év óta szolgál különböző közhivatalokban, szorgalommal dolgozott mindenütt, Bécsben utóbb három hónapig vitt fogalmazói teendőket, s őt mint unitáriust, a kért állomás, az 1809. évi mártius 15-ki udvari rendeletnél fogva, mások felett annál inkább megilleti, mert ő azon legfelsőbb hatóságnál az egyetlen unitárius.

E kérése azonban nem teljesített, s lihető, ez volt oka, hogy vallásának elhagyására határozta el magát, a mi által erdélyi rokonaitól, akik mind unitáriusok, végképen elszakadt, s azok rokonszenvéért kárpótlásul herczeg Páffynál biztosítottabb állást és legalább egyideig nagyobb jóllétet szerzett meg maga és családja számára.

E helyzete 1848. április haváig tartott; akkor kényszerülve látta magát ismét pályát változtatni s előbb ápril 24-én a m. kir. közlekedésügyi miniszteriumnál kért alkalmaztatást, felhórván indokai közt, hogy 22 évig szolgált, 14-et az erdélyi kir. főkormányzéknel, 6-ot az udvari kancelláriánál; hivatala mellett mindig a tudományokkal foglalkozott; azokban való jártassága elismeréseül egy magyar főúri házhoz [fennebb már meg volt nevezve] nevelőnek hivatott meg s ott e minőségben — hivatala mellett — hat évig működött; vizszabályozási kir. biztos gr. Pálffy Ferdinánd Lipót által pedig mint tollvivő alkalmaztatott, a közlekedési tárgyakkal 6 év óta foglalkozik s elegendő járatossága van benne. Kérélmé elláttatásának nincs nyoma a beadványon.

Másodszor is folyamodott ápril 27-én [István főherczegszálloda, 109. számú szállásáról] a m. kir. vallás- és közoktatásügyi miniszterhez, valami állást kérve. Megrázólag adja elé akkori szerencsétlen helyzetét s egyszersmind egész életének tragicus folyamát. Minthogy ezen csaknem kétségbeesés közt írt önvallomás az *Autobiographiák* hitelességével bír, a hol az író bizonyosan őszintén fedezi fel élete szerencsétlen változásait, reményét és csalódásait, s legföljebb tán a színezésben lehet túlzás: ennél fogva ezen kérvénye tartalmát — kezdetének néhány nem a dologra tartozó helye kihagyásával — közleni érdekesnek

és tanúságosnak látom. Egyben-másban botlását a már fennebb közölt hiteles hivatalos adatok alkalmasok megigazítani.

Kérvényében a cultusministernek írja, hogy csoportos bajai mellett még az a szerencsétlenség is érte, hogy meghímlőzött s szerencsétlen háza kórházzá változott; levélben volt kénytelen herczeg Bretzenheimnétől a miniszterhez ajánló - levelet kérni, kegyes alkalmaztatást kér tehát az alábbi indító okok alapján.

»Huszonkét évig szolgált — úgymond — különböző hivatalokban, s bár politikai nézetei és ismeretségei miatt méltó elismertetés nem is, de szorgalma, képessége s feddhetetlen erkölcsi következtében körében általános becsülést vívott ki.

»Tudományhoz és művészethez vonzódtam — mondja tovább — gyermekségem óta. Tizennégy éves koromban írtam egy dalt a »Szabadság«-hoz, melyet Döbrentei úr méltónak talált az általa szerkesztett »Erdélyi Múzeum«-ban¹⁾ kiadni. 1831. a Kolozsváratt megjelent »Aglaja« című zsebkönyvben közölve volt tőlem az »Angyalok Szerelme« című költemény első része, Moortól, angoltól folyóbeszédében fordítva²⁾; [megjegyzem, hogy megszűnven a vállalat, a többi része elmaradt.] mely fordítás felől Buczi Emil úr úgy nyilatkozott, hogy irigylí tőlem. Az 1834—1835-ik évi »Erdélyi Társalkodó«-ban számos cikkeim vannak, melyek sztil és tartalom tekintetében kedvességet nyertek. Az erd. kancelláriánál létem alatt herczeg Pálffynak unokaöcscsét, gróf Pált a philosophiában én oktattván, számára psychológiát, logikát, metaphysikát dolgoztam ki magyarul, melyet a nyilvános vizsga alkalmával a pozsonyi Benczés-rendiek bámulva helyeseltek. Hat évi nevelői működésem alatt több más kézikönyveken s füzetekeken kívül, a három első osztályra latin nyelvtant dolgoztam, mit újra dolgozva ki is akartam adni. Ezen kívül a fűvészetben is nem kis előmenetelt tettem. Fogalmazok magyarul, németül, latinul, értek és olvasok angolul és francziául is.

»Ezekből át fogja látni Exciád — így ír tovább folyamodványában Kelemen — hogy időmet mindig komoly dolgokban töltöttem, melyek a lelket megedzik s munkára képessé teszik. Remélem is, hogy ily irodalmi képességem és jártasságom mellett a Nmlgod miniszteriumában is használható egyén leendek, melyre tán azon körülmény is rést nyíthat számomra, hogy gróf Pálffy Ferdinánd Lipót, mint víz-szabályozási kir. biztos, hat év óta az én segédclmemmel és szolgálattal él. Ő most a robotot és dézsmát elvesztvén s különben is tömérdek adósságtól terheltetvén: házánál alig rendelkezhetik egy év alatt 8000 forinttól, s ennél fogva engem sem levén képes fizetni, bár sajnálattal, elbocsátott.

¹⁾ VIII. füzet 80—82 ll.

²⁾ IV-ik kötet, Kolozsvár, 1831. 97—110. ll.

»És már most elhagyottan állok az ég boltozata alatt, elhagyottan áll nőm, s hét apró gyermek körül, a nyolczadik szíve alatt, kiknek semmi támaszuk az életben, hanem csak az én keresetem, melyre ha nem nyílik út, menthetetlenül el vagyunk veszve valamennyien.

»És itt — ez megrázó vége a panaszos folyamodványnak — megáradván könyeim s a zokogás elfojtván lélekzetemet, még csak emnyit: ekkora a nyomor, melyből Nagyméltóságod egy népes családot kiszabadít, ha engem alkalmazni kegyes leend.

Kelemen Lajos s. k. <

E folyamodványon sincs az elintézésnek semmi nyoma. De hogy akkor, vagy azután hamar meghallgattatott s alkalmazást nyert, kitetszik egy 1848. évi sept. 16-iki kérvényéből, melyben két havi fizetés-előleget kért, azzal indokolva, hogy két gyermeke fekszik meghalva szállásán; de a pénzügyminiszter Duschek azon okból, hogy 800 forinton felüli fizetést élvezőnek előleg nem szokott adatni, megtagadta. Ezen kérését a cultusminister tette át ajánlólag a pénzügyministerhez, a miből az következik, hogy Kelemen akkor ott szolgált. Octoberben megújította kérését, a b.-ü.-minister hathatósan indokolta azt, s eredménye az lett, hogy 31-én megkapta az előleget. A belügyminiszteriumnál elnöki titkárnak íratik, tehát vagy a cultusminiszteriumnál is az volt, vagy onnan ide áttéve lett titkárrá, ámbár láttam azon adatot, mely mutatja, hogy legelőbb a közlekedési miniszteriumban fogalmazói minőségben vétetett fel.

Irodalmi művei közül a »Szabadsághoz« versre meg kell jegyeznem, hogy az N. N. aláírással, tehát névtelenül jelent meg, s hogy az ő műve csak most derült ki iménti folyamodványának napfényre jutása által. A cím alatt zárjel közt ez áll: *Kolozsvárratt 1816.* Első vers-zaka ime ez:

A szűz szabadság
Szent isteneknek
Kedves leánya —
A nagy s dicső!

— — — — —
— — — — —

Hősök nevelték
Fegyver s vihar közt.
Lágy pihe párnán
Nem hányatott stb.

S ily emelkedetten és költői lendülettel megy a vers végső szakáig, dicsőítve tárgyát, festve, mily nehezen megszerezhető, de mily boldogság annak bírása; a költő melegen fejezi ki benne

saját érzületét, hogy ő is lelkesül érte, buzdítja honfitársait s az ifjuságot, a szép s jó barátait, hogy a küzdelemtől vissza ne rettenjenek, mert a nélkül rab-lét az élet s nincs méltó célja a férfi fáradozásának.

Nevelőkorában írt tankönyvei, mint ineditumok, nem lehetnek tárgyai az ítéletnek. Ő elbeszéli, s mi tudomásul vesszük; de az életírónak ennél tovább menni nem lehet.

Az erdélyi »*Nemzeti Társalkodó*«-ban írt cikkei tekintetében csak egyszerűen tudomásul vehetem azt, a mit ő ír azokról, hogy kedveltek voltak. Ezt azok után, amiket tőle már most ismerünk, bizvást el lehet hinni, de nekem észrevételt tennem azokra sem lehet. Nem is tudom, vajjon neve alatta van-e ama cikkeknek; mert épen ez volt ama lap, melynek címlapján a dolgozó-társak ezen sajtóságos alakban voltak megjelölve: *Írták a kik olvassák*. Én látva Kelemennek a lapra útalását, a nemzeti muzeumban meglevő 1831—1832-ik évi folyamot apróra átnéztem, azon célból, hátha találnék tőle valamit; de egyet sem találtam, s úgy tapasztaltam, hogy csak néhány hírnévre inkább vágyó tudós és író tette alá nevét közleményének, a nagyobb rész vagy rejtett *jegyek*, vagy *álnév* alatt jelent meg. Ha valakinek módja lesz Kelemen állítását ellenőrizni, tegye s közölvén kutatása eredményét, egészítse ki ezen közlés hiányait.

Súlyt lehet fektetnünk arra is, hogy Horváth őt választotta Zsebkönyve kiadásánál társul; ő, aki kényes izlésű s az aristocratia köréből való író volt. Ő Kelemenben kétségkívül a tehetséges középosztályi embert becsülte s a társadalom ezen nagy erővel rendelkező, művelt rétegébe akarta eszméit eljuttatni. Kitzűzött céljok fontos volt s programjok érdekes. Fel kell tenni, hogy nekik kész munkáik is voltak, amikkel vállalatukat megindítsák; de érezniök kellett erőt arra, hogy útát törjenek e téren, melyen Erdélyben a *Muzeum* után csak az *Aglája* szerkesztője járt, de a mely már ekkor megszűnendő volt. Azonban a *Corinna* — mennyire én utána járhattam — nem jött létre, s hogy mint eszme és irodalmi szándék egykor élt, ez igénytelen sorok hozzák irodalmunknak most legegésőbb tudomására. Ha valósúl, hihetően egészen más leendett Kelemen szerencséje és életpályája.

* * *

A közönség előtt áll Kelemen Lajos, az alig pár hónap előtt egészen ismeretlen ifjú magyar költő élete s irodalmi munkássága hézagossá rajza. Az elsőtől hiányzik születése s halála napja, az utolsóból több művének méltatása. De a mit közzétettem, elég arra, hogy felőle mindkét tekintetben ítélhessünk.

Élete viszontagságos volt, és itt-ott tragicummal vegyült. Ilyen vallásváltoztatása, minek indoka nincs tudva, de ez neki, az erős unitáriusnak és idealistának nagy lelki harcokba kerülhetett. Ilyen az, hogy a magyar kormány nyal Budapestről nem távozás nyomorba taszította, a miben, olykor-olykor ki-kiemelkedés után, utoljára is vigasztalanul elmerült. Válságos helyzetekbe jutásának oka csak részben a sors — önmagában hordozta azok magvát. Ügylátszik, lángész volt, a lángeszek nagy gyöngéivel, a mi a vér könnyűsége, ábrándos remények, hirtelen csalódás és elcsüggedés, a léleknek folytonos ingadozásra hajlandósága. A tragikai és végzetes az ember életében meg szokta magát bosszulni. Kelemenben meghosszúlta. Ő nem volt szilárd. Ötletek, hamar lelkesülés s első benyomások embere volt. Hirtelen határozott, könnyelműen tett, erősen bízott s természetesen sokat, sokszor és sokakban csalatkozott. Nősülése forog itt elmémben, a miről nem emlékeztem meg, mert biztos adatokhoz jutni nem volt módom. De ez is hirtelen lelkesülés és elhatározás műve, s nem egészen jól számító férfi ténye volt. Hogyan folyt be ez életsorsa elhatározására, mások derítsék ki, s a miben én tán ezek nem tudása miatt tévedtem, igazítsák meg. . . . Ezért a sok egymást keresztező út pályáján, a gyakori elé- és visszalépés, ide és oda kitérés. Azt hiszem, ő igen sokszor mondhatta el:

Egy érzés a mennyekbe kap,
A másik a poklokra csap.

Nem ment egyenesen. Nem volt jellemében elég erő, elhatározásaiban állhatatosság és kitartás. Innen sok küzdelmei, gyakori szenvedése és súlyos megpróbáltatásai. Családja keserveinek, nélkülözéseinek s boldogtalanságának forrása is ez. Innen végső napjaiban kétségbeesése s életének úgyszólván elzüllődése.

Irodalmi munkássága nagy tanúságot rejt magában. A kiben az írói tehetség jókor nyilvánul, ne menjen más pályára. Kelemen erős képzelődése, meleg kedélye, költői lélek és tiszta nyelvérzék e pályára mintegy eleve kijelölték. Oda kellett volna igyekeznie minden áron, feltartóztathatlanul. Nem hivatalra temett ember volt. Az iroda elpusztítja a nagyobb tehetséget, kiöli a szellemet, prózaivá alakul át s nem visz fényes szerecséhez. Neki is meg kellett volna gondolni. Mikor 14 éves korában írt verséért Magyarország irányadó, legtiszteltebb írói nevét *Hozsánna* közt a nemzet elé vitték, azonnal közérjük kellett volna sietni. A mit én csak a minap tőle ismételve közöltem, az a geniusz műve, a miket ez alkalommal fölemlítettem, mind azt mutatják, hogy ő kitünő magyar költő lehetett volna. Ha Horváth czélja sikerül, tán akkor is. Hiszen a két Kisfaludy,

Vörösmarty, Kölcsey, Berzsenyi épen ez időtájatt lettek e nemzet bálványaivá. Kelemen költői ereje, helyét megtalálva, magát érvényesítette volna. Így elveszett benne egy nagy költő s a neki való hivatali pályán kifejelett egy szerencsétlen ember.

Az első ragyogón tűnt fel, egy perczig fénylett és hevített, s aztán visszahívhatlanúl letűnt. Tapsoljuk meg, s adjunk helyet neki irodalmunk történetében. Az utolsónak áldozzunk részvét-tel, vérünk volt és híven küzdött, míg a sors családostól szeszélyből és megostorozásúl összetörte.

JAKAB ELEK.

ADALÉKOK A BABONA ÉS HIEDELMEK TÖRTÉNETÉHEZ.

I. Babonák a Szepességen.

A régi időben minden rendkívüli természeti tüneményt valami nagyszerű esemény előjeléül tekintettek. Rendesen háború vagy »pestis« bekövetkeztét magyarázták ki azokból az égi tüneményekből, melyeknek okát és természetét nem értették. Magától értetődik, hogy a természettudományok fejletlensége legerősebb ápolója volt a babonás hiedelmeknek. De feltűnő, hogy a természeti tudományok és az általános műveltség és felvilágosodás haladásával sem szűnt meg a babonás hit, mely a múlt öntudatában egyszer oly erős gyökeret vert. Ily babonás hiedelmekre figyelmeztetni (a mint a Szepesség története reánk hagyta azokat) czélja a következő soroknak. Ha már az ördög történetét tudták megírni, a babona történelme sem fog elmaradni és akkor az általam közlendő adatok is tekintetbe fognak vétetni.

1603-dik évi jan. hó 7. és 8. napjain a 24 Szepes város lelkészei *Leibitzon* összejöttek. Estve 7-én, a hold felköltével, a lelkészek egy második holdat láttak. Másnap, 8-án reggel, midőn a lelkészek az említett városból távoztak, a fényesen felkelt nap két oldalán két mellék napot láttak fényleni, este mint reggel egy egész óráig valának láthatók a hold és nap érintett tüneményei.

Hogy mik lehettek azok az égi tünemények, azt mi bátran a csillagászok kutatásaira bízhatjuk, feladatunkhoz csak azok az események felemlítése tartozik, melyek bekövetkeztek és az említett tünemények előhírnökeinek tekintettek. Ez évi nyár és ősz bekövetkeztével rendkívüli viharok dühöngtek. Lőcsén és a *Szepesség* más helyein a forgószelek és a viharok oly erővel rombolták a házakat, templomokat, tornyokat, s a városházát, hogy sok

¹⁾ Leírva és rajzolva található a *Matricula Molleriana*-féle kézírásban.

fedél a piacra esett, a gyengébb falak ledültek és nem volt elég ács és kőműves a kár kijavítására. Ezeket a viharokat sem tekintették természeteseknek, hanem mint olyan jeleket, melyek a következő lázadások, egyenetlenkedések és háborúkra mutatnak. »Saepiusque rupturas tales fieri comperimus sine dubio motus, discordias et scissiones, quae paulo post subsecutae, portendentes«, — mondja a *Matricula* szerzője.

Nemcsak ezen viharok, de nagyszerű új égi jelek is előhirdetői lettek a bekövetkező háborús időnek, mely a *Szepességén* is mély sebeket ütött. Ez égi jelek 1604-dik évi oct. hó 24-én 7—8 esteli óra között csodálatos alakokban mutatkoztak, melyeket így ír le a szerző: az érintett napon és órában éppen a szepesi vár felett égi nyílásokat, lángot lövelve, nagy csillagförmában lehetett észrevenni. Ezen nyílás köré lángoló lándzsák vagy oszlopok emelkedtek, melyek alól, felül és oldalak kisebb-nagyobb tüzes kévéket mutattak. Ezen jelek valahányszor mutatkoztak, mindannyiszor saját tapasztalásunk szerint a háború nyomorúságait jósolták. Leírását következő verssel végzi:

Credite mortales, horrentia proelia restant,
 Horrida pro patria prolia proque fide,
 Iam video instantes fatali lege ruinas
 Pröliaque et fuso pingue cruore solum.

A jósolat csakhamar beteljesült. Bocskai csapatai a szepesi káptalant, Szepes-*Váralján* megrohanták és a káptalanok épületeit, valamint a püspöki lakot is kipusztították, az oltárokat és emlékeket a templomban összetörték, a kelyheket, csészéket és más templomi szerezket, nemkülönben az egész könyvtárt is magukkal vitték. Azután teljes 3 hétig nov. hó 6-tól dec. hó 2-ig nagy lövöldözésekkel ostromolták magát a szepesi várat. Hogy *Bocskai* hadai a bécsi békekötésig 1606-ban itt még nagyobb pusztításokat tettek, nem szükséges bővebben elbeszélni: az égi jelek jóslói most is igazolva látták jövődöléseiket.

A hadi zavarok és pusztítások 1606-ban még két tünemény által lettek előre jelezve. Ugyanis *febr.* 16-án a reggeli óraktól kezdve a nap leszálltáig a melléknap és három fénylő ív észleltetett: a nap baloldaláról mutatkozó melléknap állandó, a jobb-oldali melléknap azonban változó állásban tűnt fel. A *Matricula* szerzője egy külön, e látványra költött versben e kérdést tette fel, hogy mit fog megint jelenteni a nap e fénylő képmása? A tanok feltevésekkel élnek, mások nevetséges dolgot látnak, vagy a zavarok képét észlelik és a haza baját látják, fog-e a magyar szomorúságot érezni? Te pedig őrizkedj a tévedéstől és az atyai kéz fedje a mi vezérünket. A vers szószerint így hangzik:

Dic cur plura mihi Solis simulacra videntur,
 Et vacuo mendax ludat imago polo?
 Doctrinae fingunt, aliqui ludibria forsan,
 Adjicient alias disidiisque faces.
 Aut patriae mala fata palam repentia subsunt,
 Ungarus aut tristes sentiet ipse vices?
 At tu quante Dei longe mendacia pelle
 Atque Ducem nostrum dextra paterna teget!

A második, az 1606-dik évben előforduló háborús zavargásokra vonatkozó tünemény, mely június 6-án mutatkozott, következőképen adatik elő: *Kis-Szebenben* a nevezett napon, egy nemes, *Rákóczy* nevű asszony kenyeret sütött. A kenyér felső héjából magas dagály nőtt ki, mely katonához egészen hasonló volt. A katona mellkasa és feje pánczéllal volt fedve, karjai levágva tűntek fel, a mell alatti rész azonban kigyókból állott.

Ezen csodálatos nagy feltűnést okozott jelenség először a bírónak, azután a *Matricula* szerzőjének, és végre az eperjesi német őrsereg tisztjeinek bemutatott. Ez az alak sem hiában mutatkozott. Mert kevéssel azután már *october* havában az őrsereg megszökni kényszerült, *Lublón* át *Sziléziába*, mindenütt sa nyargatván a szegény parasztokat.

*

Nemcsak ily égi jelek és csodálatos tünemények, de a halottak megjelenései is nagy szerepet játszottak a babona és hiedelmek történetében. Lássunk egynehány példát. *Löcsén* 1599-ben sept. 15-kén nagy szélvész közben borzasztó tűzvész dühöngött. Négy óra alatt 28 ház kivételével az egész város, templomaival, tornyaival, iskoláival és városházával rommá és hamuvá lett. »*Quis damna loquendo explicet? aut lacrimis est aequare dolorem?*« — Panaszkodhatott *Sturm* lelkész e csapás megemlékezésére. A következő évben, 1600-ban még borzasztóbb szerencsétlenség pusztította *Szepesség* fővárosát. Ugyanis a pestis oly hevességgel ütött ki, hogy nemsokára 2500 ember esett áldozatává, azokon kívül, »kik kertekben, kórházakban és klastromokban rakáson fekszenek«, (így ír *Bohus*). Ezen csapások után, mindjárt a pestis megszűntével csodálatos, és senki által meg nem magyarázható esemény rázta fel a kedélyeket. Azon épületben, mely iskolává alakítottatott át, kísértetek nyugtalaníták a lakókat. Éjfél tájban egész vadászcsoportokat lehetett hallani. A kopók ugattak, a vadászkürtök hangoztak, a kergetett vad szűkölt, a vadászok kiabáltak, az ajtósarkok csikorogtak, miáltal az éji csend annyira felzavartatott, hogy a bennlakó tanuló nagy rémület között elfutottak a felvigyázó személyzettel együtt. Öröket, azok között tanult, bátor férfiakat rendeltek a

kisértetek házába, mind hijába, azok is hallották a kisértetek lármáját és megrettenve hagyták el a rémek e tányáját. Utóljára a tudományosságáról híres iglói lelkészt és főesperest *Janschius*t hívták meg e kísértés tanulmányozására és a titok megoldására. *Janschius* csak a közvéleménynek adott kifejezést, állítván, hogy a pestisben hirtelen meghaltak lelkei nyugalmat nem találnak és haza járnak. Ezen véleményének következő versben adott kifejezést:

Vana recesserunt per inanes corpora ventos
Pestis ad infanstum fuerat mortalibus omen
Claudere namque omnes fata sumprema vidi.²⁾

A visszatérő szellemekről beszélvén, nem lesz érdeknélküli azon elbeszélés, melyet *Bél Mátyásnál*²⁾ *Lubló* szepesi városról találunk. Ott egy *Gasparek* nevű lakos meghalt. Nemsokára temetése után észrevették, hogy a halott hazajár, és pedig ugyanazon öltözetben, melyet élő állapotában viselt. Dél tájban is találkozott az utazókkal és háborgatta azokat, mindenféle sérelmeket követvén el rajtuk. A mezőkön dolgozó szolgálókon erőszakot követett el és feleségéhez lefeküdt. Az egész város rettegett és a környékbeliek kerülték az ijesztés színhelyét. A nyugalom csak úgy állott helyre, hogy a holttestet kiásták és megégették.

A hazajáró holtak ezen reminiscenciái még most is mélyen gyökereznek a nép öntudatában. Hóbortos, bolondos ember még most is »Gasparek«-nek nevezetik, a nélkül, hogy tudnák ez elnevezés eredetét. A csodaszerű hit, daczára minden felvilágosodásnak, még itt-ott faluhelyeken majdnem az egyedüli vallásforma, mert igaza van *Buckle*-nek: »a very ignorant people will, by virtue of their ignorance, incline towards a religion full of marvels.« És így temetéseknél még most is lehet észrevenni, hogy a koporsót a halottal a házból kihordván, a ház küszöbe felett háromszor fel-emelik és ismét lebocsátják, a mi által megakadályozzák a halott hazajövetelét.

*

A babona történetében nagy szerepet játszottak a véresők és egész tavak vérré változása. *Löcsén* 1616-ban *május* 30-kán hullott a nagy véreső. 1666-ban *május* 31-kén ismétlődött a csudálatos tünemény, de sokkal nagyobb mértékben, mint azelőtt.

¹⁾ Bohusch, descriptio Scepusiae (kézirat). *Löcsői Krónika*. Jubel-feier v. Leutschau 42.

²⁾ Hungariae antiquae et novae Prodrömu cum specimen. Norimbergae, MDCCXXIII.

Szepes-Váralján 8 és 9 óra között délelőtt véresóhullott, melyet edényekbe fogtak fel. Eleinte fekete vér esett, melytől nagy hólyag támadt, ha a testet érintette. Későbbben vagy négy óra alatt világosabb színű vér esett, mely oly vízhez hasonlított, melyben véres húst mostak. Ugyanazon 1666-ik évi *július* másodikán Igló városában történt ilyen csoda. Mint rendszeren a *Szepesség*en, úgy itt is a város mellett nagy halas tó terült el. Egyszere csak az egész tó vize vérré változott s a tó körül álló fák lombja is vértől piroslott. A halak nem sokára megfúladtak és a vér-víz annyira elbűzhödött, hogy azt utolsó cseppig ki kellett eresztetni. A mai természettudók ily tüneteményeket, melyek az egész középkorban gyakorta fordultak elő és csodának tekintettek, egyszerűen magyaráznak, hogy ásványi festékállományból, vagy számtalan kis vörös vizibogárból, vagy idetartozó infusoriákból állanak, akkor pedig a tüneteményben egészen mást láttak. Ugyanis, 1666-ban a *Szepesség*en a zsványok nagy csoportokban jelentkeztek és borzasztó pusztításokat vittek véghez, úgy, hogy a megye többek között 12 frtot ígért annak, ki élve vagy halva egy zsványt hatalmába kerít. Így történt, hogy a nép a tó véreben nem mást, mint előhírnökét látta azon nagy és véres pusztításoknak, melyeket a zsványok véghez fognak vinni.

*

A családi életben is a szerencsés és szerencsétlen napok tekintetében, sok babona uralkodott. *Béla* városa szabóinak czéhszabályzata az 1630-dik évről szolgál e tekintetben érdekes példával. Eszérint az egész évben 32 nap szerencsétlennek mondható. Ki ily napon megbetegszik, vagy nehezen menekül meg a haláltól. A gyermek, ki e 32 nap valamelyikén születik, ritkán fog felnekedni, és ha kivételesen életben marad, sírjáig szegény lesz. A házaspárok, kik e napokon esküdtek össze, nem sokára halál által fognak elválni, s ha megélnek is, gyűlölni fogják egymást s »zöldágra nem vergődhetnek« (»vndt können nimmehrmer auf einen grünen Zweig komen.«) A ki ezen napok alatt útra kel, házinépével együtt nagy veszélybe jut. Ezen napok alatt ne fogjon senki munkához, vetéshez, vagy bármi máshoz, mert azzal jó véget nem ér. Ezen 32 szerencsétlen nap között azonkívül még 5 halálos jellegűt különböztettek meg; a ki ezen öt nap valamelyike alatt valahogy megsebesül, az 3 nap alatt bizonyosan meghal, azért óvatosabb és jobb, ha ezen öt nap alatt senki sem lép ki szobájából és a legelrejtettebb zugot nem hagyja el. Ezen halálos nap a következő: *mártius* 3., 17.; *augustus* 1., 2.; *sept.* 30. A szerencsétlen 32 nap — *dies critici* — ily rendben következtek:

Január 1., 2., 4., 6., 11, 15., 17. *Marczius* 15., 17.

Február 16., 17., 18., 20. *Apríl* caret.

Május 7., 8., 20.

Junius 6., 15., 16.

Julius 18., 20.

Augustus 12., 18.

Sept. 6., 9.

October caret.

November 1., 15., 17.

December 6., 7., 11.

*

Hátra volna még a babona és hiedelmek történetének kiegészítésére a *Szepességen*, a boszorkányságot felemlíteni. *Kézsmárk* városa a jus gladii joggal élvén, az akkori idő felfogása szerint, néha nem csak keményen, de kegyetlenül is járt el a büntetések kiszabásában és a halálos ítéletek végrehajtásában. 1605. *Guttsmittel Sebestyén* bírósága alatt *Barbter Valentin* egyszerű lopás miatt felakasztatott; Janusch Wangroczy gyujtogatót tetten kapván, borzasztó módon végezték ki: lánczczal szoborhoz kötve, a körülötte gyujtott tűz által a szó valóságos értelmében megsüttetett, azután máglyára tétve, hamuvá égették. 1662-ben gróf *Thököly István* egy vétkezt kerékbe töretett.¹⁾ Melleleg említve, ezen executió miatt a város *Thökölyt* perbe fogta, miután a jus gladii joga nem a *kézsmárki* várhoz és birtokosához, *Thökölyi*hez, hanem magához a városhoz tartozott.

Ily kemény és kegyetlen büntetések előfordulásával az ember azt gondolná, hogy boszorkány-pörökkel és büntetésekkel is találkozni fogunk. De csalatkozunk. Úgy látszik, hogy itt lelkiismeretesebben vették tekintetbe, mint másutt *Kálmán* intését: de strigis vero, quae non sunt, ne ulla fiat quaestio. A *kézsmárki* ítéletek között csak egy nyomra akadtam, mely boszorkányokba való hitre és azok elleni büntetésre is vezet. 1655. *Gally Tobias* bírósága alatt *Rotáry Márton* felesége a boszorkányság gyanújába esett és e miatt börtönbe vetetett.

Látszik ebből, hogy a *Szepességen*, a boszorkányságban való hit ritkább volt, mint a babona más számos neme.

WEBER SAMU.

II. A kétfejű csodaszülött.

Azon évben s napon (1620. aug. 24-én), a mikor Bethlen Gábor királylány választatott, Gark szepességi faluban, félmér földnyire Lőcséhez, egy szörnyszülött jött a világra, melynek két feje volt, egymás fölé növe. A felső fej élettelen volt, az alsó élő s ezt meg is keresztelték.

A kor szokása szerint nem késtek a szörnyszülöttnek jóslatszerű jelentőséget tulajdonítani. Két magyarázata maradt ránk, egyik Bethlen párti értelmezés a fejedelem udvari »poétájától és historikusától« Bocatius Jánostól, — a másik Bethlen ellenes,

¹⁾ Acta judicaria urbis Kesmarkiensis.

bécsi magyarázat. — A szörnyszülött sokszorosított képe a jóslatok szövegével együtt nagy elterjedést nyert, s többféle rézmetszetben és nyomtatásban keringett szerte szét főképp a német birodalomban.

Bocatus így magyarázta:

A *felső halott* fej jelenti a clerust s a jezsuitákat az egész főpappal, az *alsó élő* fej Bethlen Gábort, kit épen akkor választottak királylyá. — A felső, tüstént meghalt fő és az alsó élő fej együtt azt jelenti, hogy a papság uralma, bár egy ideig tartott, Bethlen királylyá választásával megszűnt.

Bécsi magyarázat szerint:

A gyermek Magyarországot jelképezi. Tagjai az ország rendei, feje pedig a király. A törzshöz nőtt, rendes, természetes fej jelképezi Ferdinándot, a ki természetes jogon, örökösödés és törvényes választás által lett Magyarország királyává. A másik természetellenes szörnny-fej pedig, a mely a természetes és rendes fej felett nőtt, jelképezi Bethlen Gábort, a törvénytelen és szörnnykirályt, a ki magát erővel a törvényes és született király felibe tolt. Az pedig, hogy ez a fej tüstént meghalt, még *a keresztelés előtt*, jelenti, hogy Bethlen Gábor — a ki körülméltelkedett s a Mohamedán *rogányságba* süllyedt — tönkre fog menni még a megkeresztelt fej által jelképezett keresztyén király életében, a kit isten a szörnny felett diadalra segít.

III. A csoda-hal.

Varsó mellett a Viszlában egy csoda halat fogtak, melyen eme három betű volt látható: *R. P. F.* Pikkelyei, úgy látszik, zászlók és fegyverek képét mutatták s a hálnak lába is kellett hogy legyen és pedig oroszlanéihoz hasonló körmökkel.

Nem késtek ebből is mindenféle országokra szóló következtetéseket vonni s a három betűt és jeleket értelmezni. — Bethlen Gábor (kihez Alvinczi Péter kassai pap elküldte a csoda halat) ezt a megfejtést adta a betűknek: *Regnum Poloniae Frangitur* (Lengyelországot leigázzák.). A hadijelekből a svédek támadását, az oroszlan-körmös lábból a törökét jövendölte.

A csoda-halról ezeket írja a fejedelem Alvinczi Péternek a kassai papnak (Nagyváradról 1624. június 9-éről):

»Kegyelmed levelét ma vöttem együtt az monstrummal, kin nem keveset csudálkozom, bizonyosan merem magamnak svadeálni, hogy valami nagy romlás nélkül el nem múlik, portendal nagy veszedelmet. De nem Sléziában, Boroszlóban, a mint Kgd írja, hanem Varsovánál az Viszlában fogatott. Mihelt láttam az három igét *R. P. F.*, én arra magyaráztam: *Regnum Poloniae Frangitur*. De én ahoz semmit nem értek, hanem ex signis et circumstantiis coniectalom az sveciai király által való

ruináját az tenger felől való részéről, mivel német zászlók, jegyverek láttattanak rajta lenni. Az oroszán körmöl lábön az törököt coniectálhatni, alkalmasint is elkezdetett effectumba, mert 25. Maji indult Cantamir szultán 50,000 tatárral Lengyelországban rablani az Neszter mellett. . . Mit rendelt isten az lengyel szomszédok felől, ő felsége tudja, örömet érteném a Kgd censuráját felöle.«

IV. Harcz a levegőben s ólomeső Budán.

Az egyetemi könyvtár kézíratai között (Hevenessi gy. LXXI. 181. l.) olvassuk a következő csoda-dolgokat, naiv írójuk szerint mint: »Allerhandt erschrockliche portenta in Hungarn.«

Érsekújvárról és más helyekről jelentették, hogy 1642. dec. 11-én fényes nappal tizenkét óraker Esztergom és Buda között a következő rémületes csodát látták a levegőben, több ezeren :

Öt nagy tüzes golyó röpült egymás ellenében s belőlük egyszerre csak nagy sereg ember tűnt elő leírhatatlan öltözetekben. Csakhamar hatalmas lövések rengették meg a léget, mintha a legnagyobb ágyúk dörögnének, trombita harsogott, dob pergett, mintha riadót fujnának s rohamra adnák a jelt. Azután az eget tüzes pír futotta át, melyet tarka színjáték váltott fel. Erre puskák és pisztolyok sortüzélése és ropogása hallatszott, és pedig oly természetesen, mintha két erős hadsereg csapott volna össze s harczolna egymással. Ez három óra hosszat tartott így. Lehetetlen volna mind elbeszélni s leírni, a mi ott látszott és hallatszott. Ez a borzalmas és hallatlan eset (»spectacul«) Esztergommál kezdődött és Buda felé vonult.

Az erre következő napon Budán ólom és czin eső esett, úgy annyira, hogy a törökök a vezér-basának tálakban vitték elibe az ólomot és czinget.

Ugyanazon napon Esztergom mellett a Dunában a halaknak oly sűrű raja hemzsegett, hogy a víz alig volt látható tőlük s még hozzá mindenik kidugta fejét a vízből. E felett a törökök nagyon elrémültek, mert némelyikök erősen állítá, hogy azon évben is, midőn ők Esztergomot megvették, ennyi sok hal mutatkozott.

Hogy mit jelenthetnek ezek a hallatlan csodák — melyeket bizonyára még mások is fognak követni — azt egyedül a mindentudó isten tudhatja, a ki mindeneket az ő szent nevének dicsőségére és a mi örök üdvösségünkre igazgat.

*

Tagadhatatlan, hogy művelődéstörténelmi tekintetben ezen babonás hiedelmekről szóló feljegyzéseknek is megvan a magok értéke.

SZADECZKY LAJOS.

TÖRTÉNETI IRODALOM.

A hunyad-megyei tört. és régészeti társulat Évkönyve. Szerkesztette Kun Róbert társ. titkár. Budapest, Athenacum, 1882. Ára pártoló-tagoknak 2 frt. Nem tagoknak 3 frt.

Nem hiába, hogy Hunyad vármegye classicus föld, ime virágzó történelmi és régészeti egylete van, s közzé tett egy oly érdekes évkönyvet, mely bármely tudományos társulatnak becsületére válnék. Az első három felolvasás az európai hírnévre jutott Torma Zsófia művei ki Hunyad vármegye őskori leleteit ismereti, melyeket Tordoson, Nándor-Vályán stb. stb. ásatott, s mondhatni ásott a bátorszívű hölgy. E leleteket különösen ama festett és karczott vagy vésett jelek és jegyek teszik főként érdekessé, melyek nagyon hasonlók a Schliemann által Hiszszárlik vidékén talált cserépedények és cserépdarabok jegyeivel és jeleivel. Torma Zsófia azt állítja, hogy ezek nagyrésze írásjegy, ezt persze sokan nem hiszik és nem fogadják el, különösen a hazai tudósok, de már itt is hitte a néhai Gooss s hiszi maga Schliemann is és több külföldi tudós. Tudni e részben még nem tudunk semmit itthon, külföldön is keveset, alig van egy pár kenderszál, a pompás szövevethoz. De igen könnyen lehet, hogy öt, hat, tíz év múlva Torma Zsófia hypothesisai, mint az új tudomány első tétélei, világszerte fényessé teszik a Hunyad vármegyei társulat nevét. Ó hősi munkát hajt végre ásatásaival, hátán, és nagyon finom, s egyszersmind kemény fegyverekkel küzd; mi csak azt óhajtjuk, hogy el ne landjon, számba se vegye a cynismust, arrogantiát, melylyel ellenfelei sokszor ki akarják fárasztani, haladjon lelkesülten előre, győzelme egykor mindnyájunknak dicsőségére válik.

A második író Sólyom-Fekete Ferencz, ki tartalmazas értekezésével: a *Magyarság és oláh incolatus Hunyad vármegyében*, talpraesetten polemizál az odavaló oláh tudósokkal, kik a *Nyakmezőből* (1493-ik évi okirat szerint) rontott *Kimpulni-Nyag* nevű helységről azt tanították, hogy ott valami Nyag (Neagu) nevű

római vezér van megörökítve; s kiknek kimutatja, hogy oláh testvéreink bizony csak úgy, szép lassan telepedtek be leginkább a XV. századon kezdve Hunyad vármegyébe. Indokolása erős, de igazságos, stylja néha humoros, de sehol sem sértő. Apparatusa megüti a teljes mértéket. Az általa közlött, nagy pontossággal olvasott okiratok eddig ismeretlenek valának.

Ezután jön Tornya Sándor értekezése a vármegye címeréről, s ugyancsak tőle a vármegyének *madár-faunája*, mely ugyan csupán elszámlálás, mint a hőskölteményekben az enumeratio, de oly érdekes, hogy óhajtottuk volna az egyes madarak leírását egész részletességgel, mert az ily közvetlen tanulmányozó képeit, fogalmait, észrevételeit semmi, de semmiféle szobatudós munkája sem kárpótolja. Írja meg s olvassa fel ezután szakaszonként a madarak teljes rajzát és jellemét, szokásaikat, észjárásukat stb., bizonynyal jó néven veszi a társaság, s megköszöni az olvasó közönség is.

A dévai Nagy Sándor emlékiratának ismertetése sem enged semmiben a többi czikknek, s ezzel tán be is végezhetnők dióhéjba szorított ismertetésünket, de hiszen itt még a *második rész*, melybe a szorgalmas titkár a társulat keletkezésének történetét, s aelnök úr híressé vált felhívását, s egy pár csinos elnöki megnyitó beszédet foglalt be. Valóban meglepő jelenségeket mutat fel e vidéki társulat, sehol nem lehet ekkora összecsoportosulását látni a tudománykedvelőknek és saját szülőföldjükhöz való ragaszkodását a társasélet minden rétegéből álló résztvevőknek. Főispán, törvényszéki elnök, tanfelügyelő, polgármester, grófok, bárók, lelkészek, néptanítók, kisbirtokosok, kézművesek és különféle nemzetiségűek mind-mind egyesülve vannak e szép társaságban, melynek már eddigelé oly szép gyűlései voltak, s annyit hallottuk hírét, nevét, hogy inkább 15 évesnek gondoltuk, hogysesem három évesnek. Ha minden városban, minden vármegyében ilyen szép egyetértés uralkodnék a tudományok, a műveltség, és szép-művészetek terén! De persze kell egy oly hatalmas szónok és költő, mint Sólyom-Fekete, kinek felhívása valóságos harcra hívó dal, kell aztán Barcsay Kálmán, Apáthy, Réthy, Kun Róbert, König Pál, s aztán gr. Kun Géza, Pogány György, Torma Zsófia stb. ily lelkes emberek aztán nemcsak Hunyad vármegyében, de egy alföldi pusztán is képesek volnának tudós-társaságot alkotni. Nagyon várjuk a következő *Évkönyveket*, hogy azokban az újabb ásatások (Mitra templom, stb.) eredményeit is szakszerűleg olvassuk.

K. J. Grot Moravijai Madijary su poloviny IX do načala X věka. — Sankt Peterburg, 1881. (8° XXIV, 436.)

Grot Konstantin e műve Morvaország és a magyarok történetét tárgyalja a IX. század közepétől a X-ik elejéig. Szerző körülbelül Szabó Károly a Magyar Vezérek Kora előszavában kifejtett álláspontját osztja. Valamint hazai történésünk vitatja, hogy a magyar államéletnek a vezérek korára következett fejlődési mozzanatát s intézményeit csak akkor érthetjük meg, ha azt az ősmagyar nemzeti étellel szerves összeköttetésben tekintjük és vizsgáljuk: úgy Grot szerint is bármely történelmi eseményt mindig a többivel összefüggésében kell szemügyre vennünk. A magyarok bejövételének jelentőségét a szláv világra, csakis akkép határozhatjuk meg, ha első sorban higgadt kutatás alapján a Magyarország területén akkor lakó szlávokról, nevezetesen azok állami életéről magunknak helyes ítéletet alkotunk. Safarik, Palacky, Hilferding sokat beszélnek egy szilárd szláv központról, egy egységről, mely a magyarok által kettéhasított. De létezett-e ez? Utoljára is szláv lakosok és szervezett szláv állam nem egy és ugyanaz. De még a szláv lakosok is kénytelenek voltak az egész Pannonia területén a IX. század folyamában a német gyaratmosítással szemben mindinkább hátrálni, mint azt *Kaemmet Die Anfänge deutschen Lebens in Oesterreich*, Leipzig, 1879. kimutatta. Ami pedig a nagy morva birodalmat illeti, ez a német birodalommal nem mérkőzhetett, s utoljára is az Elbe melletti és balti szlávok sorsát nem kerülhette volna ki. Mi több, Grot be is bizonyítja, hogy még az időpont is, melyben Moraviának össze kellett rokadnia már meg volt adva. Váratlan csakis az volt, hogy az utolsó csapást ez államra a magyarok mérték. Valószínűleg 905-ben szűnt meg a szlávok önálló politikai élete. A kifejtett ellenállás tartamáról, mi voltáról nincs tudomásunk.¹⁾ De a szláv nép azért Magyarország területén nem tűnt el (400, 416. l.), mi több, megőrizte nyelvét. A magyarok voltak a sövény, úgymond Lamanskij (1860-ban), mely a szlávokat Germania ellen megvédte. Ha a pogány magyar állam rögtön nem keletkezett volna a Duna partján, akkor Jelagin (már 1857-ben) véleménye szerint, Safarik alig írta volna, hogy a Kárpátok alján élő szlovákok s ruthének fentartották nemzetiségüket. Ez utóbbi író szerint Viking, a latin püspök keze adta Moraviának a halálos döfést. Ha ez áll, akkor

¹⁾ Hogy Morvaország belső okok, az állami épület kellő szilárdsága hiánya miatt dőlt össze, azt elismerte Dudík is. *Gesch. Mähr.* I., 1860. s. 323; 344.

ebben Svatopluk, ki a latin clerust támogatta (Grot 131. l.), segítségére volt. De az orthodoxia, a nemzeti egyház még nem képez egységes központot, a mint nem áll, hogy a latin egyház a németiség terjesztését tűzte ki czéljául. Oroszország, az igazhitűség daczára, számos fejedelemségre szakadt, s kérdés: vajjon a mongolok közbejötté nélkül sikerül-e az oroszoknak alkotmányuktól megszabadulni, mely a fejedelmet az országgyűlésnek csakis végrehajtó eszközévé tette, eléri-e valaha külsegély nélkül a moszkvai nagy fejedelem a sok kis herczegség egyesítését.¹⁾ Ép oly keveset akadályozhatta ez egyház Bulgáriában, hogy az ó-szláv nyelven tartott isteni tisztelet helyébe a görög lépjen.²⁾ Igaza van Grótnak, a magyarok bevándorlása a németiség előrehaladását gátolta meg, mert a szlávok politikai szervezetük lazasága következtében, e hatalomnak nem állhattak volna ellen. Ha tekintetbe vesszük, hogy a bulgár és orosz állam csakis idegenek közbejötté mellett alakúlhattak meg, már hajlandók volnánk azt állítani, hogy a szláv fajban hiányzik az államalkotó képesség; de ne felejtjük, hogy vannak ugyan szlávul beszélők, de ha létezett is szláv typus³⁾, mégis bizonyos, hogy a jelenleg szlávul beszélők nagyon is sok faj szülöttjei, míg másrészt történelmi ismereteink a múltnak oly csekély részére terjednek ki, hogy merészség volna a legutóbbi tizenöt század adataiból egy folyvást változó tömegnek psychologicus tehetségeire következtetést vonni.

Ama kérdésre: vajjon Grot részrehajlatlanul írt, azt felelem, hogy ez irányt tartja egyedül jogosultnak (41. l.), a mit legáltalább tudományos munkában én is indokoltnak hiszek. Valószínű ugyanis, hogy az: mikép törekszünk mi a múltat reconstruálni, ugysis ama körülmények által határoztatik, melyek közt élünk; de másrészt nem a megírt történeti értekezés az, mely az élet további folyamát, a nemzetek sorsát eldönti, hanem a tényleg létező jelen. Veszély nélkül törekedhetünk tehát arra, hogy a múltnak tőlünk telhetőleg egyenes sikot képző tükre legyünk. Helyesen teszi a szerző azt is, hogy visszaútasítja műve végső soraiban azt, hogy a magyarok és szlávok jelen viszonyairól ítéletet hozzon, avagy arról szóljon, mi várja őket a jövőben. Tette ez Štur a szlávtság jövőjéről írt művében, de nem teheti történész; ő ép oly kevésé van hivatva történetet csinálni; mint a constató nyelvész nyelvet. Az élet (avagy helyesebben a buddhismus-sal: a vágy élni) old meg minden kérdést. Grot reméli, hogy az életadta felelet nem lesz a szlávtság kárára (423. l. v. ö. 417.)

1) Kavelinu *Sočinenija* Moskva, 1859. I., 349. l.

2) Jireček *Geschichte der Bulgaren* Prag, 1876. 507. l.

3) Topinard *Anthropologie* Paris, 1877. p. 468.

Vajjon a szláv nyelvet érti, vajjon az azon beszélőket, nem tudni. Aksakov szerint már most is három világ-nyelv van, az angol, a spanyol és az orosz; mindegyiknek van bő tere, hol gyarmatosíthat. Az előszóban azonban, végső soraitól eltérőleg, szerző szlávok millióiról beszél, kik minden nemzeti jogtól megfosztva, a magyarok kegyetlen nyomása alatt nyögnek, ezek ki is gondolnak minden eszközt azoknak minél gyorsabb megmagyarosítására.¹⁾ Együttal nem felejtí megjegyezni, hogy a magyarok, a szlávok orra alatt foglaltak el oly territoriumot, melyre a szlávoknak, mint korábban érkezetteknek, természetes és törvényes joga volt. Vajjon mily jogalapon szállták meg, szerző szerint, a szlávok ugyane földet, azt nem mondja meg; a nézetet pedig, hogy a szlávok avagy tótok lettek volna országunk első lakosai, elveti. (23. l. 1. j. v. ö. 35. l.)

A könyv 4 szakaszra oszlik. A munka főrészét a 3-ik és 4-ik fejezet képezi, melyek a magyarokról a honfoglalásig, illetőleg a honfoglalásról szólnak. Az 1-ső fejezet országunk történetét a IX. századig, a 2-ik a IX. századét tárgyalja. Jagić *Archiv für slavische Philologie* VI., 150. úgy véli, hogy emez első és második fejezet kevésbé sikerült, a meunyiben a IX. században a Közép-Duna vidékén lakó népek politikai viszonyai subjective színezett megítélésben részesülnek.

Érdekes, hogy Grot a rumun kérdésben nem osztja Rösler különben százéves nézetét. Míg Uspenskij²⁾ és Sokolov³⁾ Tomašek nézetéhez járulnak, ő Jung és Pič írtaiból eklektikus avagy ha úgy tetszik, contaminált nézetet alkot magának, mely szerint a romanizált népség Dákia havasai közt, mint pásztor századokon keresztül folytatta életét, míg a bulgár uralom alatt a IX. században e lakosok új jövevényekkel szaporodtak (45., 68., 96. old.) A végleges eredmény az volt, hogy valamint a dákok, úgy szlávok is romanizáltattak. Kiemelendőnek tartom, hogy a Moszkvai synodal bibliothekában létezik egy, még ki nem adott Strategikon című kézirat a XI. századból, melyben a Vlachok, a Dákok és Besek utódjainak hívatnak.

A Duna keleti részén s így Erdélyben lakó szlávok nemzetiségét illetőleg Nadczdin legújabbban Vasilievskij által is vitatott nézetéhez csatlakozik, hogy ezek általában oroszok voltak. A *Βουλγαρία ἐκείθεν τοῦ Ἰστροῦ* (67. old.) ép úgy Leo Gramm. ama helye (Bonn. ed. p. 347. közölve 88. oldal 3. jegyzet) ὁ Κροῦμος ἐστράτευσεν . . . τοὺς Ἀβάρους καὶ πᾶσαι τὰς Σζυλι

1) V. ö. Slovenské Pohlády 1882. Turócz-Sz.-Márton II. évf. 94. l.

2) *Образование 2-го болгарскаго царства*, Odessa, 1879.

3) *Izu drevnej istorii Bolgaru*, Sankt Peterburg, 1879.

βουλίας, mind csak azt bizonyítja, hogy a Bulgár állam a Dunától éjszakra fekvő vidékekre is kiterjedt. Emlékezetében volt ez a népnek még a XIII. században is. Egy a XIII. századból való okmányban valaki arra hivatkozik, hogy a terra Bojæ... már őseié volt a temporibus, quibus ipsa terra Blacorum, terra Bulgarorum exstitisse fertur. (93. old. 1. j.) — Ellenben Pešt csakis bolgár név, de nem tanuskodik bolgár uralomról. (90. old.)

A tótok, szerző szerint, a morvák utódai. Mégis felemlíti, hogy Dümmler szerint a morvák nem voltak tótok. 97. l. A nehézséget itt az ó-szláv egyházi iratok nyelve okozza, melynek pannonsága mellett Miklošić még 1874-ben sikra szállt, egyúttal ama nézetének adván kifejezést, hogy a szloven törzs valaha a Duna balpartján itt lakott.¹⁾ Nem akarunk e helyütt Konstantin Porfirogenneta de adm. imp. c. 38 eme helyére hivatkozni *ἐλθόντες ἀπεδύωξαν οὐτοι (t. i. Τοῦροιοι) τοὺς τὴν μεγάλην Μοραβίαν κατοικοῦντας, καὶ εἰς τὴν γῆν αὐτῶν κατοικήνωσαν*, mert ha geographicus járatlanságát nem is tartjuk ez esetben oly bizonyosnak, mint Grot 400. l., de valószínűtlennek hisszük, hogy hegyi vidékek lakosságát oly könnyen lehetne kiűzni, mihez járúl, hogy a bajor clerus határozottan azzal vádolja a morvákat, hogy a magyarokkal együtt hadakoznak. (366. l. 2. j. s 372. l.) Ha e szerint el nem fogadjuk is ama föltevést, hogy az összes tót lakosság újabb cseh colonisatió folytán jött az országba, mégis nem titkolhatjuk el magunk előtt, hogy nyílt kérdés: mily mérvben utódjai a tótok a régi morva lakosoknak, annál inkább, mivel köztudomású, hogy a hussiták idejében (1425—1430.) s később a fehér-hegyi csata után sokan a cseh protestansok közül az országba bevándoroltak.

A magyar faj eredetét a nyelv alapján véli megoldhatónak. Valamint Lomonosov 1760. körül, Senkovskij 1837-ben, úgy Grot is kétségtelennek tartja a magyarok és finnek közös eredetét. A török rokonság szószólói ámbár szerinte előítélet mellett szállanak síkságra mégis felsoroltatnak. (158. l.) Érdekes, hogy kunok a byzantin írónál használt *Τοῦροια* kifejezést azzal véli magyarázhatónak, hogy egy Magyar nevezetű török dynastia avagy törzs az általa meghódított finnek nyelvét átvette.²⁾ Ha arab írók a magyarokat gyakran baškireknek nevezik, ezt a török baškirek és čuvašok³⁾ közelsége által véli megfejthetőnek.

¹⁾ Altslovenische Formenlehre Wien, 1874. III. v. ö. Jagić czik-két az Archivben I. 438—453. különösen a 442. laptól.

²⁾ Idézve Grótnál 154. l. 3. j., 166. l., 225. l. 2. j.

³⁾ Topinard *Anthropologie* Paris, 1877. 484. l. Les Tchouischaches sont finnois au physique.

Rokonság *connubium* által lesz megállapítva. Miként lehet állítani, hogy a magyarok a vogulok és osztyákok legközelebbi rokonai 170. l. s ugyanamaz oldalon a 3. jegyzetben elismerni, hogy a Vogulok és Osztyákok *dolichocephalok*, azon körülményt pedig, hogy a magyarok jelenleg már nem azok azzal magyarázni, hogy a magyarok Pannónia megszállása után saját nemzetségbeli nők hiánya folytán összeelegyedtek az indgerman typushoz tartozó szomszéd népekkel? Hányadízú rokonságban állhatunk e népekkel most, miután már csak a magyaroknak letelepedése óta is 40 generációt éltünk meg? Mindenesetre közelebbi rokonságban vagyunk egymást közt mink, kik ez országban ezer év óta egymással élünk.

Távol van tőlünk azt állítani, hogy az *anthropologia* mai nap oly adatokkal állhatna elő, melyek alapján a népek rokonságát végleg el lehetne már dönteni. Mindenesetre tekintetbe veendő, hogy a vogulok természetükre nézve a mongolokhoz volnának sorolandók, holott a magyarok európaiak¹⁾, és pedig a menyinyiben legalább két typut kell az európaiaknál megkülönböztetni²⁾, a magyarok, a szlávok és rununokkal együtt a *brachycephalok*hoz tartoznának.³⁾ De a nyelvek közössége, mint Topinard mondja, még nem bizonyítja az azokat beszélők közt a rokonságot. Lehetséges tehát, hogy a mongol vogulok, finn-osztyákok és a jelenleg európai magyarok nem is voltak rokonok soha. Lehetek a magyarok, törökök, de bebizonyítani legalább *anthropologic*e nem lehet, miután a török typut jelenleg már nem tudjuk determinálni. A »Századok«-ban 1878. 54. lapon mondottak daczára a byzanti írók által használt »*Τούρκοι*« név alig jelenthetett mást, miut törököt. Az, hogy a byzanti írók tévesen jelölték meg e névvel a magyarokat, még mindeddig nem bizonyított be senki által. Megengedjük, hogy ez lehetséges, de valószínűnek tartjuk, hogy biztosabb adatokra építettek, mint a finn eredet vitatói.

Felhozzuk a nyelvcsere egy esetét, mely senki által nem vonatott eddig kétségbe. A Normannok a X. század elején jöttek Franciaországba, egy századdal később már csak e nyelven beszéltek s 1066. körül e nyelvet hozták magukkal Angolországba⁵⁾; csak 1362-ben lett az angol ismét a törvénykezés nyelv-⁶⁾ Míg addig a termelő és fogyasztó nyelve egymástól külön-

1) Topinard, 439., 481.

2) 413.: szőkét és barnát.

3) 468. — 4) 480.

5) Earle, *The philology of the English Tongue*, Oxford 1879. 41. l.

6) Earle, 67.

bőzött, úgy 1349-től a francziául beszélni vágyás nagyon is apadt. Az új angol nyelv, mely német keretben nagy számban francia szókat tartalmaz, lett divatos. A ki tudja, hogy az angol száznak azelőtt is nagy irodalma volt, hogy a mai angol népszójárások mindannyian ép azáltal különböznek az irodalmi nyelvtől, hogy kevesebb francia szót tartalmaznak¹⁾, nem fogja állítani, hogy e francia szók nélkül a tárgyakat nem lehetett volna megjelölni, ép oly kevésbé a mint józanul gondolkodónak nem fog eszébe jutni, hogy a normann aristokratia amaz ideig kezét lábát sem nevezte meg.

Nem akarjuk fejtegetni: vajjon a nyelvészet segélyével meglehet-e fejteni a történet rejtélyeit (v. ö. »Századok« 1877. 380. l.) és áttérünk arra, miként véli magyarázhatónak Grot azon, tényt, hogy a magyarok megtartották nyelvüket. Szerinte azért történt, mert a Duna és Tisza közti síkság, a magyar alföld általában lakatlan volt, legföljebb az avarok maradványaira találtak, kiket magukba olvasztottak. Azt, hogy ép a legtermékenyebb területek legkésőbb kerülnek művelés alá, Careynek a Social Science-ből ismeretes elveivel támogatja, egyúttal arra utalván, hogy a népvándorlás ép eme területeken át vette útját. Mi ama nézetünket kockáztatjuk, hogy a magyar nyelv ép azért maradt fenn, mert az országban a megszállás idején már különféle-nemzetiség lakott. A magyar, mint internationalis nyelv, ennek folytán, soha sem szűnhetett meg a nemesség közös nyelvének lenni.

Íróink közül csak Marczali s Hunfalvyt ismeri, s ez utóbbit követi a magyarok származása kérdésében is teljes odaadással, ámbár megjegyzi, hogy soha finnugor nép nem indúlt hódításokra, hogy azok Europaeu szerint, ki a helynevekből törekszik ezt kideríteni, valaha az egész éjszaki Oroszországot lakták s ott is maradtak mai napig, ősök és késő unokák egyaránt, mitssem gyanítván tudós könyvekben véghez vitt vándorlásukról. Sajnálja, hogy nem látta Pestynek *A helynevek és a történelem* című monografiáját. Salamon, Botka és Paulerről hallgat úgy látszik, ezekről nem hallott.

A könyv a forrásokat nagyrészt egész terjedelemben orosz fordításban közli, az eredeti szöveget itt-ott. Megragadjuk az alkalmat egy általánosan érzett hiány fölemlítésére. Fölette nagy szükségünk volna egy történelmi Chrestomathiára, melyben a régi magyarok, valamint a honfoglalásra vonatkozó keleti s nyugati források, az eredeti nyelvben közölve volnának.

DR. MAYR AURÉL.

¹⁾ Earle 94.

T Á R C Z A.

ARANY JÁNOS.

Szül. 1817. martius 2. † 1882. oct. 22.

Arany János ma már a történeté.

Ez a mi egyik jogczímünk, miért róla megemlékeziünk. A másík: azok a halhatatlan alakjai a magyar történetnek, kezdve a világhódító Etelén addig a csonka honvédig, ki szenvedései béréül az ígért tíz hold föld helyett, tíz araszt kért »a haza szent földjében« — kiket ő híven, igazán s oly plasticailag szemünk elé állított, hogy szinte látni véljük őket. Mint Homer a trójai hősoket, ő is feltámasztotta ezeket — vagy helyesebben: kifejezést adott annak, mi a nép tudatában még alakot nem öltve élt.

S minő lapja az a történetnek, mily ragyogó, fényes és — igaz! *Igaz!* szemünk előtt ez a fő. Ki meg tudta érezni Thuróczyban azokat a helyeket, melyeket a compiler a nemzeti monda hagyományából vett át, nem élesebb criticalai fő volt-e annál a történetírónál, ki Thuróczy mondáiban is történetet lát? s nem az lesz-e a valódi történetíró, ki a mondák hagyományaitól el fogja különíteni s meg fogja teremteni a történet alakjait, úgy mint Arany megteremtette a monda alakjait?

Aranyban az erős történeti érzéket a történet tanulmányozása fejleszté ki. Jól ismerte a forrásokat s azok legmélyébe hatott. Épen úgy az eposok forrásait, mint a későbbi idők történetének forrásait is. Mily nagyszabású gondolat volt, hogy a Hunyadiak korát ballada-cyclusban akarta feldolgozni, s a miket megírt: Both bajnok özvegye, Szibinyáni Jánk, Mátyás anyja, V-ik László, Rozgonyiné, nem úgy éneke a balladában, mint a történetben? S a történeti források mily alapos ismerőjét ismerjük fel a Daliás idők írójában? S többi munkáiban is van-e csak egy sor is, mely a történeti igazságot feláldozná a költői szépségnek?

Bizonnyal szép az a magyar történet, mely oly megragadó tárgyakat szolgáltatott a költőnek.

Tegyünk hát mi is egy koszorút sírjára, ki a mi kedvenc alakjainkat a világ-irodalom kincseivé tette.

MAGYAR TÖRTÉNELMI TÁRSULAT.

A NOV. 2-ÁN tartott választmányi ülésben b. *Kemény* Gábor másod-elnök elnökölt. Az ülést következő meleg hangon tartott beszéddel nyitotta meg:

»Mielőtt a tárgysorozat rendes folyamára térnénk, engedje meg a t. vál. gyűlés, hogy figyelmeztessem arra, hogy utolsó összejövetele óta, a társulatnak egy nagy halottja van: a hazának az irodalom egén tündöklő egyik legfényesebb csillaga hanyatlott le. Egy híres történelmi munkában azt olvastam, hogy egy történetíró az angol történetnek egy igen jelentékeny szakát Shakespeare munkájából tanulta meg, egy más munkában olvastam, hogy az illető történész Scott WALTERTŐL tanulta meg, miként kell írni. Lángeszeknek adatott nehéz kérdések nyitját megtalálni; lángeszeknek adatott a helyes út megjelölni, melyen tovább haladni, jelest alkotni lehet. Arany János kevéssé foglalkozott pozitív történelemmel; de annál többen történelmi hagyományok kérdéseivel. Toldi, Buda halála élő bizonyosságai ennek. És sok balladájában, melyeknek tárgya szintén a történelemből van merítve, oly alakokat találunk, melyek előttünk kidomborodnak, melyek mozognak, élnek s az élet, melyet azokban találunk, saját magunk élete, az érzelem saját magunk érzete. Senki szebben, helyesebben, a magyar géniusznak megfelelőbben alkotni nem tudott, mint ő. Azt gondolom, t. választmány, hogy midőn e fénylő csillag irodalmunk egeről letűnt, akkor, midőn a haza oly kitűnő fiának elvesztését fájlalja: nem lesz helyén kívül, hogy a Magy. Tört. Társulat felette — ki oly vonzóvá, oly népszerűvé tett sok történelmi alakot s azzal halhatatlan történelmi adatokat hagyott hátra az utókorra — fájaldalmának és veszteségének jegyzőkönyvében kifejezést adjon.«

E meleg hangon tartott szavakra egyhangúlag elhatároztatott, hogy Társulatunk Arany János elhunytá felett fájaldalmát jegyzőkönyvileg fejezi ki.

Ezután következtek a felolvasások: *Károlyi* Árpádtól s *Szilády* Árontól: mindkettő Balassa Bálintról. Az elsőt a titkár, az utóbbit a másodtitkár olvasta fel. Mindkettő a »Századok«-ban fog megjelenni.

Évdijs tagokká megválasztottak: *Mayr* Aurél egyet. tanár, (aj. a titkár); *Hlatky* József tanár, Besztercebánya (aj. Marczali); *Galgóczy* János, (aj. Nagy Imre); *Jankó* Miklós, köv. titkár, *Ráth* Imre, *Müller* László, köv. attachék, *Szilágyi* Dániel, portai ügyvéd, bongárdi *Baumgarten* Izidor, nközi ügynök, Konstantinápolyban, rimaszombati *Baraczi* Gerő, korm. titkár, Szerajevóban, (aj. Thallóczy L.)

Simor János bibornok, hercegprímás társulatunknak megküldvén a »Monumenta Ecclesiac Strigoniensis« című monumentalis munka II-ik

kötetét, a Társulat hálás köszönetét ő Eminenciájára iránt, ki a magyar történeti forrásokat egy elsőrangú és roppant gazdagságú gyűjteménnyel szaporította, előterjesztéssel fogja kifejezni.

A titkár bemutatja Kis Ernő r. t. levelét, mint a ki elnöki intézkedéssel megbízott, hogy Társulatunkat Pápán Bocsor Istvánnak a történetíró tanárnak 50 éves jubilauma alkalmából rendezett ünnepélyen képviselje — melyben megbízatása teljesítéséről jelentést tesz.

Pénztárnok bemutatta múlt havi számadását. E szerint:

a bevétel	5,455 frt 59 kr
a kiadás	760 frt 32 kr

pénztármaradék összesen 4,695 frt 27 kr

Ezután zárt ülés következett, melyben folyó ügyek intéztettek el.

Végül titkár bemutatja a külön lenyomatok egy példányát, melyek a Bay Ilona által kitűzött pályakérdésre beérkezett s a »Századok«-ban kiadott pályamunkákról készültek, s melyek a választmány határozata alapján könyvtáruházi úton fognak elárúsíttatni.

A M I L L E N A R I U M.

A millenarium kérdésének eldöntése három év óta vita tárgyát képezi a »Századok«-ban. Szakemberek szoltak hozzá s a forrásokat komoly vita tárgyává tették. A kérdés napirendre hozatala azonban élt a nemzet tudatában, s annak tisztázását a »Századok« épen ez okból kísérlette meg.

A dolog ma azonban újabb stadiumba lépett: a kormány és az Akadémia vették kezükbe.

A békés-megyei tört. társulat nyári közgyűléséből írt fel az akadémiának, fölszólítva ezt, hogy vegye az ügyet kezébe. Az akadémia történelmi bizottsága a kérdés tanulmányozását egy négy tagú bizottságnak adta ki, mely Bottka T., Pauler Gy., Salamon F. és Szabó Károlyból állítottott össze.

E bizottság kiküldetéséről még értesítve sem lett, midőn Hegedüs S. a képviselőház oct. 11-iki ülésében köv. interpellációt intézte a valás és közokt. miniszterhez:

»Tekintve, hogy a honalapítás ezredik évfordulója közeledik; tekintve, hogy annak éve felett a szakemberek közt is véleménykülönbség van; tekintve, hogy ennek megállapítása, méltó megünneplése szempontjából szükséges; tekintve, hogy ez ünnepély a nemzet méltóságához

mérten, csak tervszerű vezetés szerint készíthető elő; kérden: 1. Szándékozik-e a t. miniszter ur nem a tudomány, de az ünnepély céljából, szaktanácskozmány útján megállapíttatni a honalapítás idejét. 2. Szükségesnek tartja-e, hogy az ezredik évforduló ünnepélye programmjának megállapítására és előkészítésének vezetésére a magyar királyi kormány vállalkozzék? És ha igen: 3. Szándékozik-e azt kezdeményezni?»

A minister megígérte, hogy a cabinettel együtt a kérdést tanulmányozás tárgyává teszi s csakugyan már oct. 19-ről köv. leiratot intézte az akadémia elnökéhez:

A magyar nemzet Európában megtelepülésének s államalkotásának ezredéve betöltéséhez közeledik.

A közérzület ismételve és hangosan nyilvánította a nemzet millióinak szívében élő kívánságot, hogy az ezredéves évfordulót a nemzet magához méltón ünnepelje meg. E kívánság teljesen jogosult. Nemzetek nem csak kenyérről élnek, hanem élnek eszmékből és lelkesedésből is, melylyel multjok nagysága és küzdelmei emlékéből erőt merítenek a jelen gondjaira és a jövő virágzóbbá tételére.

A magyar nemzetnek is van mire emlékezni és miért lelkesedni multjában s szüksége van arra, hogy állami élete második ezredévé újult erővel s multjából merített lelkesedéssel és önbizalommal kezdje meg.

A kormány, melyet a koronás királynak és a nemzet képviselőinek bizalma ez idő szerint az ország ügyei vezetésének élére állított, át van hatva a nemzeti törekvések jogosultságának érzetétől és örömmel és az egész nemzet támogatása iránti biztos hittel áll a mozgalom élére, mely Magyarország ezredéves állami létének méltó megünneplését kívánja.

Az első kérdés, mely ez ünnepet illetőleg fölmerül — mielőtt annak mikéntje iránt illetékes tényezők határoznának — a tudománytól várja végleges megoldását: az időpontot illetőleg az év szabatos meghatározása, t. i. melyben a magyarok mai hazájokban megtelepedtek és ezt őseik örökekép birtokába véve, itt államot alapítottak. A történet-tudósok, ha nem nagy eltéréssel is, különböző nézeteket vitatnak még ez iránt. A különböző nézetek megvitatása, ha lehet, egyeztetése, mindenestre a kérdés eldöntése s az iránti megállapodás kimondása, nézetem szerint a magyar tudományos akadémiát illeti; s itt az idő, hogy e részben e legilletékesebb tudományos testület a maga utolsó és döntő szavát kimondja.

Felkérem azért nagyméltóságodat, méltóztassék föl hívni az akadémiát, hogy az illető osztály s a történelmi bizottság közbevetésével esetleg egy külön e célra a legilletékesebb szaktudósokból alakítandó bizottság kinevezésével a kérdés végleges eldöntését előkészíteni, s a magyarok bejövételének és államalapításának időpontját illetőleg évt meghatározni, az eredményt pedig velem mielőbb tudatni sziveskedjék.

Az akadémia e még ma is függő kérdésnek szabatos és végleges

eldöntésével nem a legkisebb szolgálatot teendi a történelmi tudomány-
nak s a nemzeti öntudat emelésének eddig is tett szolgálatai között.
Fogadja stb. Trefort Ágoston.

Az akadémia a miniszter levelét áttette a II-ik osztályhoz, s ez
vizont a történelmi bizottsághoz. A bizottság, áthatva az ügy fontossá-
gától, még mielőtt a leirat hivatalos úton hozzá érkezett volna, de azután
hogy e leiratról már tudomása volt, egyik bizottsági rendes ülése után érte-
kezletet tartott, mely elhatározá, hogy a békés-megyei társulat felhívására
kiküldött négy tagnak adja ki a miniszteri leiratot. Hogy pedig a szük-
séges tanulmányokat megtehessék, két kérdést formulázott, melyre külön-
külön adjon be mindenkük feleletet. U. m. 1. Mikor nyomultak be a
magyarok Etelközből hazánk területére? 2. Mikor fejezték be a honfog-
lalást a felföld és Dunántúl elfoglalásával? A bizottság a beérkezendő
válaszok alapján fogja feleletét beadni az osztálynak, illetőleg az aka-
démianak.

VÉGSZÓ LÁNCZI GYULA ÚR »VÁLASZ«-ÁRA.

A vitatott tárgyhöz nem tartozó bőséges szószaporítás; öntelt
hányavetiség és neveltség — kezdő írnál épen neveltségés! — pöffesz-
kedő arrogancia, leplezetlen gorombaságokkal fokozva; az ellenfél leg-
döntőbb argumentumainak teljes mellőzése, elhallgatása, másoknak félre-
magyarozása vagy elferdítése; egy csomó ecclatáns járatlanság a tárgyal-
kor viszonyaiban; számos alaptalan gyanúsítás és célzatos ráfogás, sőt
még idézőjelek közt is hamis idézés, (mintha én Pálffy-t »szörnyetegnek«
neveztem volna, holott e szó cikkemben elő sem fordul,¹⁾ — imc, ezek-
ből s effélékből áll Láncki úr 17 sűrű hasábra nyújtott válasza.

¹⁾ Miként vélekedem én gr. Pálffy János bánról: azt a »Századok« f. é. június havi füzetében foglalt cikkemen kívül legjobban tanú-
sítja róla írt rövid jellemrajzom »*Ocskay László*« Bevezetésében, 13. l.
hol Pálffynak menthetetlen rút bűnei megrovása mellett, más részről »az
alkotmány megmentése körül szerzett *elérülhetlen honfitói érdemei*« ki van-
nak emelve. — Ugyanezen »Bevezetés«-ben a nemzeti párt főbbjei is
egyenként jellemeztetnek általam, s mint az olvasó meggyőződhetik:
czeknek is, ú. m. Rákócziának, Beresényinek, Forgáchnak, Bottyánának,
Károlyinak, az Eszterházyaknak, stb. épen úgy fel vannak tárva hibáik,
gyengeségeik, mint előnyeik; szóval, én bennök igenis, *valódi embereke*,
s nem mint Láncki rám fogni szeretné: angyalokat vagy ördögöket fes-
tek, — ellenkezőleg, ő az, a ki az *aulicus párt körében* merő angyalokat
lát, pl. *Széchényi Pál, Pálffy János, Okolicsányi*, stb. személyében. T. K.

Mutatja ez az egész »válasz«, — mely leghathatósabb érvét, történelmi kérdésben, Schiller *drámájából* meríti, — hogy a magas ürességben csapongó ifjú úrnak *tárgyhoz szabott, tudományos* vitakozásról még csak fogalma sincs, s megsértett hiúsága magánkívül ragadja. Ha az olvasó e felfuvalkodott »Válasz«-t az én »Észrevételeimmel« egybevetni fáradságot vesz: meg fog győződni arról, hogy Láncai úr egyetlenegy, akár alanyi s akár pedig — és annál inkább! — ténybeli állításomat sem czáfolta meg, ámbar némelyiket *elfacsarni* ugyancsak iparkodik vala. Azonban a nemzeti párt vezetői: Rákóczi és Beresényi elleni sértő gyanúsításait továbbra is fenntartja, sőt tetőzi, azt írván róluk, hogy »egyéniiségüket, hajlamaikat érvényesíteni akarták minden áron«, (695. l.) — tehát még a *hazadrulás*, vagy *nemzetök tönkretétele* árán is! A 697. lapon pedig »Pászomány Erdélyországáról« beszél és az önálló Erdély bukását *Esztergom* visszafoglalásától (!!) számítja Láncai Gyula.

Ez a két rendbeli állítás maga elég világosan láttatja: miféle táborba tartozik Láncai úr! Vele tehát tovább vitatkozni csakúgy fölösleges volna, mint akár a — »Magyar Állam«-mal. Szerencsét mosni semmi kedvem. Hanem Láncai úrnak Széchenyi Pál érsekről írt czikke, valamint még inkább e mostani »válasza« után a t. olvasó közönségnek figyelmébe kell ajánlanom a következőket:

Mögöttem 28 évi becsületes munkásságú írói múlt áll, melyből 21 évet a Rákóczi-kor speciális, tüzetes búvárlatára fordítottam; átkutattam e korra nézve vagy 200 levéltárt a hazában és külföldön; kiadtam huszonöt kötetet és három — négyszáz értekezést, tanulmányt, kisebb-nagyobb közleményt, szakfolyóiratokban s egyebütt. E munkásságom értékéről (ha van,) már rég ítélték úgy a hazai mint a külföldi tudományos körök, és azt s eredményeit, különösen a »*Századok*« t. olvasói e folyóirat legkezdetétől, 1867-től fogva mind mostanáig nagyon jól ismerik; ítéletet tehetnek tehát róla: *ismerem-e én a Rákóczi-kort?*

Láncai úr is írt e korról talán két vagy három apró értekezést, — nyomtatott kútfőkből Vonjon közöttünk a t. olvasó a kor ismeretére nézve párhuzamot!

Nos hát, hogyha a t. olvasó megengedi azt, hogy ismerem a Rákóczi-kort: akkor én, Thalý Kálmán, huszonnölcz évi becsületes írói munkásságom egész súlyával azt állítom, hogy *Láncai Gyula úr* föntidézett két közleményében a Rákóczi-kor történetét, a reactionárius irány szolgálatában szántsándékkal *meghamisította* s e kor szeplőtelen hazafias lelkű főszereplőinek: Rákóczinak, Beresényinek jellemét *rossz czélszerű gyanúsításokkal és alaptalan ráfogásokkal befeketíteni* igyekezett.

Ez végszavam, a melytől el nem térhetek, mert mély meggyőződés mondatja velem.

THALY KÁLMÁN.

VEGYES KÖZLÉSEK.

— A DÉLMAGYARORSZÁGI TÖRTÉNELMI ÉS RÉGÉSZETI TÁRSULAT oct. 25-én tartotta rendes havi vál. gyűlését, melylyel a társulat 12-ik évébe lépett. Tárgyai voltak: a september havi gyűlésről szóló jelentés *Varjassy Árpád* titkártól. Azután *Pontelly István* főtitkár adta elő havi jelentését, bemutatván amaz emlék- és műtárgyakat, melyekkel a szépen gyarapodó délmagyarországi muzeum újabban gazdagodott. A pénztári jelentés szerint 3475 forint 43 krajczár tartalék-alap mellett 41 forint 68 krajczár a pénztári készlet, (megjegyezvén a pénztárnok, hogy mintegy 3000 forintra rúg a hátrálékosok tagsági díja). Felolvasás egy volt dr. *Márki Sándortól* »*A Temesvári paraszt csatá*«-ról. Úgy látszik, ez egy részlet az akadémiai pályázaton dícsérettel kitüntetett »*Dózsa György*« cz. művéből. A szép tanulmány figyelmeztet a Dózsa lázadás alkalmával a Temesvárnál a paraszt hadnak hadtanilag correct rendezéséből következtethető *forradalmi* inkább, mint *lázadási* jellegére s a török szövetség eszméjének első ízben ezen mozgalommal összefüggő eredetére. A felolvasást nagy tetszéssel fogadták.

— A M. TUD. AKADÉMIA a Lévy-díjra beérkezett pályamunkák sorsa felett csak múlt havi összes ülésében döntött. A pályadíjat *Deák Farkas Csáky Istvánja* nyerte el; dícséretet nyert *Dózsa György*, melynek szerzője *Márki Sándor*.

— K. NAGY SÁNDOR, nagy-váradi ügyvéd a »*Jobbágyság története*« című munkát készítette el, mely történelmi és törvényi tanulmány eredménye, hivatkozással a forrásokra.

— FRANKÓI VILMOS ÉS PESTY FRIGYES múlt oct. hó végén Rómába utaztak, hogy ott megkezdjék a búvárkodást s egyúttal a másolást is a vaticani levéltárban. Legelőbb a pápai tizedre vonatkozó számadásokat másolják le a XIV. századból, s azt remélhetőleg már a jövő évben sajtó alá adják.

— JEDLICSKA PÁL úr köv. nyilatkozat közlésére kért fel: Miután »*Kiskárpáti Emlékek Vöröskőtől Szamolányig*« című hely- és művelődéstörténeti munkám közbejött akadályok miatt a f. évi nov. 1-jére kitzűött határidőre napvilágot nem láthatott, kérem tisztelettel t. cz. előfizetőimet, szíveskednének a munka megjelenésére f. évi dec. 15. várakozni. — Előfizetéseket mindig elfogadok. — Az előfizetés összege 3 o. é. frt. (Felső-Dió, u. p. Szamolány.)

TÖRTÉNELMI KÖNYVTÁR.

— ARCHIVUM RAKOCZIANUM. II. Rákóczi Ferencz levéltára. Első osztály had és belügy. VIII. Székesi gróf Berceányi Miklós leveles-könyvei s más emlékezetreméltó iratai 1705—1711. Az eredeti kéziratokból közli *Thaly* Kálmán. Budapest, 1882. 8-adr. 448 l.

— MAGYARORSZÁG RÉGI VÍZRAJZA a XIII. század végeig. Írta dr. *Ortvay* Tivadar. Kiadta a Magyar Tudományos Akadémia Történelmi Bizottsága. Budapest, 1882. 8-adr. I. kötet 534 l. II. k. 464 l.

— MIHÁLY HAVASALFÖLDI VAJDA ERDÉLYBEN. 1599—1601. Írta dr. *Szádeczky* Lajos. Budapest, 1882. 8-adr. 190 l.

— A MAGYARHONI REFORMATIO BÖLCSELMI TÖRTÉNELME. Írta *Rácz* Károly. Arad, 1882. 8-adr. 196 l.

— A DEÉSI REF. EGYHÁZKÖZSÉG TÖRTÉNETE. Kapcsolatban a város kiválóbb eseményeivel. Írta *Kádár* József, Deesen, 1882. 8-adr. 251 l.

— EMLÉKBESZÉD KORPONAY JÁNOS FELETT. Kápolnai *Pauer* István. Budapest, 1882. 12 l. 8-r. Ára 10 kr.

— EMLÉKBESZÉD DR. SUHAYDA JÁNOS FELETT. Írta dr. *Konck* Sándor. Budapest, 1882. 8-r. 21 l. Ára 10 kr.

— EMLÉKBESZÉD MORÓCZ ISTVÁN FELETT. Írta *Galgóczi* Károly. Budapest, 1882. 16 l. 8-r. Ára 10 kr.

— CANTIONALE ET PASSIONALE HUNGARICUM STB. XVIII sz.-beli kath. énekgyűjtemény. Írta *Bogisich* Mihály. Budapest, 1882. 47 l. 8-r. Ára 30 kr.

— HISTORIAE HUNGARICAE Fontes Domestici. Pars prima. Scriptorum. Vol. II. Chronica Hungarorum. 1. Magistri P. Belae regis notarii II. Magistri Simonis de Kéza Gesta Hungarorum. III. Chronicon pictum Vindobonense. Ad fidem codicum recensuit, observationes, disquisitiones de aetate Belae regis notarii et enim adversiones críticas adiecit M. Florianus. Quinque-ecclesiis 1883. 8-adr. 315 l. Ára 4 frt.

— DER NATIONALE KAMPF gegen das Ungarische Staatsrecht. Ein Beitrag zur Kritik der älteren ungarischen Geschichte von Dr. Lad. Pič, Lipese. 1882. Ára 2 frt 40 kr.

— JÁSZÓ und die mit Ihr vereinigten Probsteien Lelesz und Promontor von Gross-Wardein. Von Cornel v. *Nátafalusy* und Julius Ferdinand *Lenner*. Würzburg et Wien. 1882. 8-adr. 56 l.

MAGYARORSZÁG ÉS A CAMBRAYI LIGA.

1509—1511.

NEGYEDIK ÉS BEFEJEZŐ KÖZLEMÉNY.

XV.

A veszprémi tanácskozmány megállapodása értelmében, Ulászló az 1511-ik esztendő első napjaiban, a császári követeknek kijelenté, hogy előterjesztésök iránt, a constanzi szerződés Franciaországból várt ratificatiójának megérkezése előtt nem határozhat. Ennek következtében Nogarola és Cuspinián elutaztak. Breitenauer Bródban maradt, és az udvart elkísérte Olmüczbe, majd (1511.) január végén *Boroszlóba*, a hol a király hosszabb időre telepedett meg.

Miksa császár nagy súlyt helyezett arra, hogy a magyar király a constanzi szerződést hajtsa végre. De ő a maga részéről egyáltalán nem volt hajlandó kötelezettségeinek megfelelni. E miatt *Camillus de Montibus* nevű udvari emberét küldötte Ulászlóhoz, hogy őt kimentse. Előadta, hogy mindent a mi hatalmában állott megtett a béke helyreállítása érdekében; de a pápa elfogadhatatlan föltételekkel állott elő, és most fokozott erővel folytatja a háborút. Ennek következtében ő (a császár) és a francia király nem képesek a Constanzban megállapított hajóhadat kiállítani, és egyelőre csak ezer gyalogot, kilencz jól felszerelt gályát és ötven teherhordó hajót bocsáthatnak Ulászló rendelkezésére; arra kéri tehát, elégedjék meg ezen segítséggel, és indítsa meg Dalmátia visszaszerzésére a háborút.¹⁾

¹⁾ A követnek, ha ajánlata elfogadtatik, Ferraraba kellett utazni, hogy a hajókat fölszerelje és útnak indítsa. (Az 1510. december 13-án kelt császári útasítás egykorú másolata a bécsi állami levéltárban.)

Majd kevéssel utóbb a császár egy másik követet is küldött a magyar udvarhoz, *Masmünster Menyhért* német-újhelyi kapitányt, a ki hivatva volt a magyar urakat meggyőzni a felől, hogy a viszonyok a hadjárat megindítására igen kedvezők, mert a pápa és a signoria hajóhadait, melyek a genuai öbölben vannak elfoglalva, a francziák könnyen távol tarthatják, az adriai tengertől.¹⁾

És alig múlt el néhány hét, (február közepetáján) a császár és a francia király közös követe jelent meg, XII. Lajos oklevelével, mely a constanzi szerződés ratificációját tartalmazá. A császár részéről jelentékeny pénzüsszeget ajánlott a hadikészületekre; de egyúttal az ígéretekhez fenyegetéseket csatolt. Kinyilatkoztatá, hogy ha a magyarok nem sietnek Dalmátia elfoglalásával, a szövetkezett hatalmak, még ez évben, meg fogják szállani azt a tartományt, sőt a magyar király kezeiben levő tengerpartot is.²⁾

Mindezen felhívások és a császári követek működése nem maradtak hatás nélkül. Velenceze ellenségei ismét előtérbe léptek. Köztök *Bornemissza János* volt a legtevékenyebbek egyike, és különösen Bakocs Tamás ellen intézé támadásait; fennen hirdeté, hogy a primás meg van vesztegetve és oka minden bajnak, de a legközelebbi országgyűlésen »árulásáért bűnhődni fog.«³⁾

Mindazáltal Ulászló, a császári előterjesztésre adandó válaszzal még mindig, különféle ürügyek alatt késett. Majd azt üzenté a követeknek, hogy a cancellár és több tanácsos megérkeztét várja; majd azt, hogy testvérével a lengyel királylyal

1) Masmünster küldetésének foladatáról bőven szól a királyi válasz, melyet később (márczius 22-én) a császári követek kaptak, és a melyet szószerint közöl Breitenauer márczius 27-iki jelentésében. (Eredetije ugyanott.)

2) Pasqualigo tudósításai 1511. február 25-én és márczius 7-én. Az utóbbi jelentés szerint a követ úgy nyilatkozott volna, hogy Dalmátiát az angol király részére fogják a hatalmak elfoglalni, a kinek »több joga van ama tartományra, mint a magyar koronának.« Hogy az angol király jogait Dalmatiára mire alapították, azt nem határozhatjuk meg. Annak sem találjuk nyomát, hogy VIII. Henrik maga igényt támasztott e tartományra. Egyébkint lehetséges, hogy az angol királylyal csak a velencei követet ijesztették.

3) Pasqualigo 1511. február 25. és márczius 7-iki jelentései.

kíván előbb értekezni. Később a franciaországi oklevél szövege támasztott nehézséget. Ugyanis XII. Lajos a constanzi szövetséghez *föltétel*esen járult, ha t. i. »az aragóniai király is csatlakozik ahoz.« Ez ellen a magyar urak kifogást tettek, mivel a constanzi tárgyalásokban ezen föltételről szó nem volt.¹⁾

Ulászló azt követelte tehát, hogy a francia király új oklevelet állítson ki, mely a constanzi szerződést föltétlenül erősítse meg. A császárt pedig arra kérte, hogy azon külön szövetségbe, melyet az aragóniai királylyal készül kötni, Magyarországot is foglalja be.

És a császári követeket azzal a nyilatkozattal bocsátotta el, hogy a hadikészületeket az új oklevél megküldésétől és a spanyol királylyal indított tárgyalások eredményétől teszi függővé, »mert bizonytalanra nem állíthat ki sereget, nem szerelhet föl hajókat.«²⁾

Időközben a magyar udvar a *velencei követtel* is folytatta a szégyenteljes játékot. Ez márczius 17-én megjelenvén a király előtt, előadta a Velenczéből jött tudósításokat, melyek a köztársaság által a harczai téren kivívott újabb sikerekről szólottak.

A cancellár válaszában kijelenté, hogy »ő felsége örömmel értesül az események kedvező folyása felől, és őszintén kíván minden jót a köztársaságnak; azonban csodálkozik a fölött, hogy a *szövetség megújítására* vonatkozó ajánlatot a signoria folyvást hallgatással mellözi.«

Pasqualigo erre hangsúlyozá, hogy a köztársaság változatlan jóindulatot táplál Magyarország iránt; de mióta a pápa és más hatalmak a francia király ellen fordultak, a helyzet lényeg-

¹⁾ Mindezt Breitenauer, 1511. február 27-én, Boroszlóbból Miksához írt jelentésében beszéli el. Szerinte a francia oklevélben kifogásolt záradék így hangzik: »so ferr der König von Arragon in der Büntnisz bleibe.« Pasqualigo több hónappal később értesült és csak 1511. szeptember 15-én tehetett jelentést ezen incidens felől. Szerinte a záradék így szólt: »Si Regi Aragonum placeret.« (?) Sajnos a francia oklevél szövegét nem ismerjük.

²⁾ Ez 1511. márczius 22-én történt. Ulászló ugyanakkor biztosította a követet, hogy a kettős házasságot siettetni fogja, és a csehországi rendekkel a nőág örökösödésének biztosítása végett már is tárgyalásokat indított meg. (Breitenauer márczius 27-iki jelentése a bécsi állami levéltárban.)

gesen megváltozott; a mi pedig az évdíj fizetését illeti, mihelyt a béke helyreáll, pontosan eleget fog tenni kötelezettségeinek.

Az urak, kik az audientián jelen voltak, a velencei követ gyakran ismételt elodázó nyilatkozatát hallva, nem rejtették el fölháborodásukat, mely szenvedélyes kifakadásokban nyilatkozott, és a királyt sem kímélte.

»Ezek a velenceiek — így szólt az egyik — folytonosan újság-hírekkel töltik meg felséged gyomrát; de semmit sem tesznek.«

»Ha felséged — mondá egy másik — megtenné a mire köteles, ők is megtennék a mivel tartoznak.«

Némelyek fesztelenül jártak föl-alá a teremben, szitkokat szórva. Mások gúnyos kacajban törtek ki.

Ezen kínos jelenet alatt, a király a cancellárral néhány szót váltott, mire ez a követhez fordulva így szólott: »Ő felsége *határozott* választ vár, és pedig a jövő országgyűlésig, a melyen mindennek véglegesen el kell intéztetni.« A király ajkai is megnyíltak, de csak egyetlen szót ejtett ki: »Facite«, — »Tegyétek meg.«

Pasqualigóra mély benyomást tett ezen eset. Az a gondolat, hogy az talán előre ki volt csinálva, és a pressió eszköze vala, nem támadott föl lelkében. Előterjeszté a signoriának, hogy a császár befolyása, mióta a kettős házasság terve fölmerült, növekedik, hogy továbbá, a primás és a nádor kivételével, az urak mind Velence ellenségei. Ennélfogva ajánlotta, hogy némi áldozatra szánja el magát, emelje föl az évdíjt, és fizessen most egyszerre jelentékeny összeget.¹⁾

XVI.

A magyar országgyűlés — melyről a királyi nyilatkozat szólott — Boroszlóbból hivatott össze, Szent-György napjára, a Rákos mezejére.²⁾

¹⁾ Pasqualigo márczius 19-iki jelentése.

²⁾ Kihírdetése felől Pasqualigo márczius 15-iki jelentésében tesz említést.

Ulászlót, azon tárgyalások, melyeket a sziléziai rendekkel oly czélból megindított, hogy Lajos herczegnek, mint jövő fejedelmöknek, hódolatukat mutassák be, soká tartották vissza Boroszlóban.¹⁾

A magyar urak, tekintettel az országgyűlés határnapjának közeledésére, sürgették elutázását. Végre engedett. April 14-én megindult, és habár a nagyhét s a husvét ünnepei közbe estek, megszakítás nélkül folytatta útját, a mely két hetet vett igénybe, tehát ugyanannyi napot, a hány óra alatt ma teszszük meg az útát.²⁾

April 29-én érkezett Budára, a hol a főpapok, urak és nemesek már nagyszámban voltak együtt. Az országgyűlés május 3-án kezdette meg tanácskozásait. A *főrendek* a királyi palotában jöttek össze, és innen küldöttséget bocsátottak a Rákos mezején egybegyűlt köznemességhez.

A küldöttség vezetője, *Rátskai Balás* tárnokmester adta elő a királyi üzenetet. Így szólott:

»Ő felsége egyideig távol volt, a pestis elől menekülve, és a sziléziai ügyek rendezése miatt. Az országgyűlésre visszasiertett, hogy Magyarország szükségéről gondoskodjék. Ő felsége a rendek figyelmét a mindenfelől fenyegető veszélyekre irányozza. Ugyanis a törökök szüntelenül nyugtalanítják Horvátországot, melynek végső maradványa elvész, ha kellő oltalomban nem részesül. A moldvai vajda is, ha segítséget nem kap, kényszerül meghódolni a szultánnak; a miből a magyar koronára nagy szégyen és hátrány háramolnék. Jajcza falait a földrengés annyira megrongálta, hogy ha erődítményeit rögtön ki nem javítják, több ostromot nem állhat ki. Minderről tanácskozzanak a rendek, és megállapodásukat közöljék ő felségével.«

1) Váratlan nehézségek merültek föl, azon kérdés iránt: vajjon Szileziát a magyar korona vagy pedig Csehország tartozékának kell-e tekinteni: A sziléziai rendek föltételeket szabtak, és hajlandók voltak a magyar korona fenhatóságát elismerni. A csekhek tiltakoztak és tömegesen, fegyveresen készültek Boroszlóba. Végre a király lemondott a kérdés eldöntéséről és a hódolatról. (Pasqualigo 1511. márczius 15., april 7. és május 1-i jelentései.)

2) Pasqualigo jelentései.

Az előadás végével, a nemesség csoportokra osztott, egyes szónokokat meghallgatva, és egymás között tanácskozva.¹⁾

A tanácskozások, úgy látszik, több napon át folytak, és eredményre nem vezettek. Mert a király be nem várta a rákosi gyülekezet megállapodásait, és egy második üzenetben arra hívta föl azt, hogy telkenként egy arany forint adót szavazzon meg.

A köznemesség erre nem volt hajlandó. Soraiból az elégtelenség nyilatkozatai emelkedtek. Több szónok a király gyengeségét és a pénzügyi kezelés rendetlenségét választá beszéde tárgyául. Végül hetven dénárt szavaztak meg, és pedig huszat a »királyi konyha«, ötvenet az ország szükségeire. Ebből, mert a pestis az ország népességének majdnem felét elragadta, alig 75—80,000 forintra lehetett számítani.

Ezen adó behajtását és kezelését nem voltak hajlandók a kincstartóra bízni. Választottak két biztost, a kiket, súlyos büntetés terhe alatt, az adó lelkiismeretes behajtására és a számadásoknak a jövő országgyűlésen bemutatására köteleztek. Más biztosokat is szemeltek ki, oly célból, hogy a végvárat vizsgálják meg, javíttassák ki, és a kapitányokat pénzzel lássák el. A köznemesség, miután ezen határozatait a királynak bejelenté, szétoszlott. A főrendek együtt maradtak. Ezeket első sorban a török békekötés ügye foglalkoztatá. Ugyanis, május 11-én, a portáról követek érkeztek Budára, a béke meghosszabbítását kérve.

A király ettől nem volt idegen; de a tárgyalások csakhamar fönnakadtak, mert Velenczét, Lengyel- és Oláhországot is befoglalni akarta a békekötésbe; a török követeknek pedig erre nem volt fölhatalmazásuk, minélfogva a szultánhoz kellett fordulni.²⁾

Az országgyűlésnek, úgylátszik, nem nyílt alkalma a felforgó nagy európai kérdésben állást foglalni. De a rendek maga-

¹⁾ Ezen ülésről Pasqualigo, május 3-iki jelentésében részletesen szól; de nem nyújt tiszta képet. Egyebek között írja, hogy Ráskai meghallgatása után »li qual populi tirati in parte in diversi circoli, come soleno far, parlarono assai insieme.«

²⁾ Horváth György küldetett Konstantinápolyba, és mivel a válasz késett, szeptember elején egy második magyar küldött ment oda. — Pasqualigo május 15., június 1., 5., 16. és szeptember 7-iki jelentései.

tartása minden bizonynyal olyan volt, a mely az olaszországi háborúban való részvétre a királyt nem bátoríthatá föl.

Ezalatt, május 26-án, *Pasqualigo* az udvarhoz hivatott. A könyvtár-terembe vezették, a hol a nagy király egykor fényes gyűjteményének romjai a magyar állam hatalmi sülyedésének hű képét nyújtották. A király megbízásából, négy főpap és öt világi úr fogadta. Az értekezlet föladatát a *primás* adta elő.

Abból indúlt ki, hogy Velence nem teljesítette mindig pontosan kötelezettségeit Magyarország irányában. A király tehát föl lett volna jogosítva a szövetség fölbontására; de ezt ennek daczára híven föntartotta, és folytonosan jó szolgálatokat tett a köztársaságnak, azon reményben, hogy viszont a signória hálijára számíthat. Fölszólítja tehát a követet, terjeszse elő, hogy a jó szolgálatok viszonzásául mit ajánl Magyarországnak.

Pasqualigo válaszolá, hogy a mit a magyar király Velence érdekében tett, azzal mint hű szövetséges tartozott. A köztársaság új ajánlatokat nem tehet; csak azt ígérheti, hogy a tárgyalások daczára, melyeket ellenségeivel a magyar udvar folytatott, megörzi barátságát, és teljesíti a régente elvállalt kötelezettségeket. ¹⁾

Az értekezlet tehát egy lépéssel sem vezetett közelebb a kibontakozáshoz. Ismét szünet állott be a tárgyalásokban.

A signoria, a harczerén kivívott előnyök hatása alatt, nem volt hajlandó Magyarország kedvéért újabb áldozatokat hozni.²⁾ Ellenben a magyar udvar önértét az eddigi szégyenteljes alkudozások eredménytelensége sem ébreszté föl; sőt újabb megalázó lépésre határozta el magát.

Július elején, Raskai Balázs, Battyányi Benedek és a fehérvári prépost a király megbízásából, Pasqualigót házában keresték föl. Előadták, hogy a portáról rossz hírek érkeztek; a szultán megneheztelt Ulászlóra, mivel a velencei köztársaság befoglalását sürgeti; a törökök nagy készületeket tesznek, és félni lehet,

¹⁾ Pasqualigo június 1-én.

²⁾ Június végén és július elején két futár érkezett Velenczéből Pasqualigóhoz, a ki a jó híreket a szokás szerint a primással és a királlyal is közlé. (Június 25. és július 2-iki jelentései.)

hogy Nándorfejevárt, vagy Péterváradot veszik ostrom alá; ennél fogva a királynak is hadat kell kiállítani, és e célra szükség van posztóra s más felszerelési czikkekre, a melyeket Antonio Zuane da Seda budai kereskedőnél akar beszerezni, de ez csak készpénz fizetés mellett hajlandó az árukat kiszolgáltatni, mivel pedig a kincstár üres, fölkéri a követet, vegye rá a kereskedőt, hogy nyisson hitelt, biztosítva őt, hogy számlája a velencei évdíjből ki fog egyenlítettetni.

Pasqualigo mindenek előtt kétségét fejezte ki az iránt, hogy a török támadás, ha az csakugyan tervezetik, a békealkudozások alkalmával fölmerült nehézség következménye lehetne. Egyébkint kijelenté, hogy a kereskedő áruival nem rendelkezhetik, nincs is fölhatalmazva ily közbenjárásra, és csak mint magán ember beszélheti rá, hogy a király kívánatát teljesítse.

És Antonio nem volt hajthatatlan. Nehány nap múlva, 6000 ducát értékű árút, bizonyosan magas áron, szolgáltatott ki.¹⁾

A török támadás híre költött volt; és sokak véleménye szerint az urak terjesztették azt, hogy az adó behajtását könnyítsék. Szeptember közepén meghozták a portáról a szultán oklevelét, melynek erejénél fogva a békét öt esztendőre meghosszabbítja, azt Velenczére és Lengyelországra is kiterjesztve.²⁾

XVII.

A viszonyok, melyeket a constanzi szerződés Magyarország és a velencei köztársaság ellen szövetkezett uralkodók között létesített, folytonosan a bizonytalanság kódébe valának burkolva, melyet egyik fél sem sietett eloszlatni, nem lévén komoly szándéka teljesíteni az elvállalt kötelezettségeket.

Ezalatt az európai hatalmak nagy versengése a háború mezejéről és a diplomatiái tárgyalások köréből, átcsapott az *egyházi élet* terére. A császár és a francia király, eltelve gyűlölettel a pápa iránt, mert a cambrayi ligától elvált, Velenczével szövetkezett és Olaszországot az idegen uralomtól felszabadí-

¹⁾ Pasqualigo július 15-én.

²⁾ Ugyanannak szeptember 15. és október 6-iki jelentései.

tani törekedett, — hatalmának megtörésére az egyházi fegyvereket is igénybe vették.

XII. Lajos már az 1510-ik év szeptember havában zsinatra hívta egybe Franciaország főpapjait. Ezek vádat emeltek II. Julius pápa ellen, hogy nagyravágyásával és harczias szellemével a keresztény világ békességét megzavarja. Fölkérték tehát a királyt, hogy a császárral egyetértve, hirdessen egyetemes zsinatot, mely a pápát felelősségre vonja, és fölötte ítéljen.

Miksa császár egyetértett szövetségesével. De mielőtt az egyházi szakadás veszélyét fölidézné, ismételten tett kísérletet a békés kiegyenlítésre. Csak 1511. tavaszán, mikor Lang gurki püspök küldetése is eredménytelen maradt, határozta el magát a végső eszközök felhasználására.

Már korábban, a két uralkodó igyekezetei következtében, a *bibornoki testület* néhány tagja (egy olasz, két spanyol és két francia) nyíltan elszakadt a pápától, és Rómát elhagyván, a francziák milanói táborában keresett menedéket; készek magokat felhasználtatni a pápa megtörésére czélzó tervekben.¹⁾

Ezek most, május 23-án, az *egyetemes zsinatot* szeptember első napjára, Pisába kihirdették, oly czélból, hogy a kath. egyház főpapjai »a keresztény fejedelmek között a békesség helyreállítása, a hitetlenek ellen intézendő hadjárat, az egyház reformatója, a szakadások, eretnokségek és vétkek kiirtása« tárgyában tanácskozzanak. Azzal indokolták kezdeményező föllépésöket, hogy a pápa, megválasztatása alkalmával, eskü mellett igérte az egyetemes zsinatnak két esztendő lefolyása alatt egybehívását, és ismételt sürgető felszólítás daczára, ígéretét beváltani vonakodik.

A császár és a francia király nagy súlyt helyeztek rá, hogy Magyarország elismerje ezen lépés jogosultságát, és részt vegyen a zsinatban. A meghívó levelet Miksa küldötte meg a magyar királynak, fölkérvén őt, hogy küldjön a zsinatra képviselőket, és bírja rá az ország főpapjait, hogy ott jelenjenek meg.²⁾

¹⁾ *Brosch.* Papst Julius II. 208. és kk. II.

²⁾ Miksa egyúttal említi, hogy Pisát nem tartja alkalmas helynek, és azon lesz, hogy a zsinat Constanzban tartassék meg. A lengyel királyhoz intézett meghívó-levelet is Ulászlóhoz küldötte. Miksának Ulászlóhoz június 14-én írt levelét nem ismerjük. De tartalmát resu-

A bibornokok pedig a *prímáshoz* fordultak, s meleg hangon írt levélben kérték föl csatlakozásra; kiemelvén, hogy egy század előtt is, a pisai zsinat összehívásában az esztergomi érseknek kiváló része volt.¹⁾

Bakocs, a *fűpap*, azonnal fölismeré a zsinat összehívása tényének, az egyházi kánonok szempontjából, jogosulatlanságát; mint tapasztalt *politikusnak* nem lehetett kétsége az iránt, hogy a zsinat sem bevallott feladatát, az egyház reformjának keresztülvitelét, sem titkos célját, a pápa letételét, nem fogja valósítani. De mint számító ember, a ki minden körülményt saját javára értékesíteni tud, egyelőre határozatlan állást foglalt el. A zsinatot összehívó uralkodókat és bibornokokat arra a reményre jogosítja, a pápánál és szövetségeseinél azt a félelmet keltette, hogy a zsinat pártjára, vagy éppen élére fog állani.

Es, kétségkívül az ő tanácsára, Ulászló is egyelőre sem a zsinat mellett, sem a zsinat ellen nem nyilatkozott; semleges magatartást követett. A császár kérésére, megküldötte a lengyel királynak a meghívó levél példányát, de a nélkül, hogy őt annak kihirdetésére fölszólítaná.¹⁾

Bakocs arra számított, hogy így mindkét fél versenyezni fog az ő támogatásának biztosításáért. És ő nem szokott oly discret lenni, hogy az ajánlatokat bevárja; maga szerette pártfogásának árát megszabni. Most is készen volt a terve.

A velencei követnek tudomására hozta, hogy őt a zsinati meghívólevél kihirdetésére és a zsinaton való megjelenésre, több oldalról sürgetik, továbbá a császár és a francia király mindent meg fognak mozdítani, hogy Ulászlót csatlakozásra bírják; néki tehát ezen törekvések megghiúsítása végett, az eddiginél nagyobb tekintéllyel kell bírnia; meggyőződése szerint, csak egy mód van Magyar-, Lengyel- és Csehországot a pápa iránt hűségben meg-

málja a *lengyel* király július 14-én tanácsosaihoz intézett levelében és július 15-én Ulászlóhoz írt válaszában. (Acta Tomicianae. I. 205., 212. ll.)

¹⁾ Zsigmond lengyel király, július 15-iki levelében, csudálkozását fejezi ki a fölött, hogy Ulászló megküldve a zsinati-levelet, véleményét a teendők iránt nem írta meg. Augusztus 13-án pedig újra ír neki és sürgeti a zsinat tárgyában nézeteinek közlését. (Acta Tomicianae. I. 212. 221. ll.)

tartani, az, hogy őt a pápa mind a három országra a *szent szék teljes hatalmú követének* (legatus a latere) méltóságával ruházza föl; és pedig azon ürügy alatt, mintha a törökök ellen intézendő hadjárat létesítése érdekében volna hivatta működni.¹⁾

Bizonyára Bakocs maga is nehezen tudta volna tüzetesen indokolni, hogy épen a fenforgó esetben, befolyása érvényesítése végett, miért van egyházi hatalmának szélesbítésére szüksége. Nagyravágásának ezen legújabb nyilvánulásában kétségtelenül az az óhajlás vezeté, hogy befolyását, melyet tényleg a lengyel királyra és a csehországi ügyekre gyakorolt, formaszerűen és hivatalos alakban is megalapítsa. A legatus de latere hatásköre az egyházi jogban nem volt szorosan körülvonalozva. Épen azért ambitiosus főpap kezeiben ezen méltóság jelentékeny hatalom tényezőjéül szolgálhatott.²⁾

Bakocs, hogy óhajlásának nagyobb súlyt kölcsönözzön, a velencei követtel szemben oly nyilatkozatokat ejtett el, a melyekből azt a következtetést vonható le, hogy hajlandó kezd lenni a zsinati meghívó levelek kihirdetésére.

Pasqualigo e miatt egyfelől oda hatott, hogy a signoria, római követe által, a követi méltóságot Bakocs részére eszközölje ki, másfelől a primásra is igyekezett hatni, hosszú levélben bizonyítgatva, hogy a zsinatot egybehívó főpapok szemei előtt nem az egyház java lebeg, hogy azokat a francia király sugalmazta és bűnös szenvedély vezeti, minélfogva a zsinat egyházi szakadásra vezet; egyúttal buzdítja őt, hogy ezen merényletet igyekezzék megghiúsítani, az ő bölcsesége megmentheti az egyház egységét és békéjét, a miáltal biztosítani fogja magának a pápa és a püspöki kar, Olaszország és az egész keresztény világ háláját.³⁾

¹⁾ Bakocs egyúttal kijelenté, hogy a legatus de latere méltósággal járó költségeket a maga erszényéből fogja fedezni; tehát a szent-székeknek nem lesz terhére.

²⁾ A legatus de latere jogai a kánonok szerint a következők valának: Hatósága területén minden más pápai követ hatósága megszűnik; a pápai rendeleteket magyarázza; az érsekeket, püspököket megerősíti; a rendes egyházi hatóságok alól kivett főpapok fölött joghatóságot gyakorol; excommunicatio alól feloldozhat; búcsút engedélyezhet; a javadalmak adományozása körül bizonyos jogokat gyakorol.

³⁾ A július 5-iki levél a július 8-iki jelentéshez van csatolva.

Bakocs erre megnyugtatót ugyan a követet, kijelentve, hogy mindenkor a signoria parancsa szerint fog eljárni, és reményét fejezve ki, hogy a keresett új méltóság által gyarapított tekintélyével mindenkit a maga nézetének fog megnyerni; de nem hagyott föl egészen kétértelmű magatartásával, és így nyilatkozott, hogy »a gladiátorok módjára, majd csak a küzdőtéren fogja követendő eljárását megállapítani.«¹⁾

A következő hetek alatt, úgy a pisai zsinat, mint Dalmátia visszahódítása ügyében, semmi sem történt. A magyar udvar politikai légkörében gyakran áll be ily szélcsend. Ezt július végén megzavarta a zsinatot összehívó hibornokok követének megjelenése Esztergomban. A levelek és üzenetek, melyeket magával hozott, telve valának hízelgő nyilatkozatokkal és nagy ígéretekkel, melyekből Bakocs azt olvashatá ki, hogy a trónjától megfosztandó pápa helyére őt szándékoznak fölemelni.²⁾

Az a terv, hogy a magyar primás egykor elfoglalja szent Péter székét, nem először most merült föl. Bakocs régóta tűzte ki magának az emberi ambíció ezen legmagasabb célpontját. Ügyes számítással, szívós kitartással igyekezett ahoz közeledni. Minden nagy politikai combinációja háttérében az lappangott, és nem egyszer előtérbe is lépett.

Úgy látszik *Miksa* császár volt az, ki a merész vágyat lelkében felébreszté. Mikor 1505-ben Ulászlóval tárgyalásokat indított azon szövetség létrehozására, mely a magyar trónt a Habsburgi dynasziának biztosítandó vala, minden eszközt felhasznált, hogy az akkor már mindenható primást megnyerje; ismervén határtalan nagyravágyását, azzal kecsegteté, hogy azon esetre, ha terveit előmozdítandja, jutalmúl a pápai trónra fogja segíteni. Azonban Bakocs Tamásra phrasisok nem tettek benyomást. Miksának oklevelet kellett kiállítani, melyben formasierűen kötelezi magát, hogy a pápai trón megüresedése esetén, befolyását

¹⁾ Bakocs július 7-iki levele, Pasqualigo augusztus 7-iki jelentéséhez mellékelve.

²⁾ Pasqualigo 1511. augusztus 5-én jelenti, hogy a bíbornokok Bakocs Tamást »invitano a venir al Concilio in Italia, adducendoli molte rasone a questo effecto, et lassandosi assai ben intender, benche expresse non lo dicano, che omnino lo farano Papa.«

úgy a bibornokoknál mint az uralkodóknál az ő megválasztása érdekében érvényesíteni fogja.¹⁾

Később a *velencei* köztársaság is ígéretet tett, hogy őt célja elérésében támogatni fogja; viszont Bakocs ismételve ünnepélyes nyilatkozatokban biztosította a signóriát, hogy ha a pápai trónt elfoglalnia sikerül, »minden igyekezeteit a velencei állam felmagasztalására irányozandja.«²⁾

Ezen titkos előmunkálatok után, most elérkezettnek látta az időpontot, hogy a nyílt cselekvés terére lépjen. Elhatározá, hogy Olaszországba fog utazni. A helyzet nem volt tiszta. Nem lehetett tudni, vajjon a pisai zsinat valóban létrejő-e? s ha igen, azzal szemben mily állást fognak elfoglalni a pápa és az uralkodók? De mindenesetre előnyösnek látszott, megjelennie a zsinaton; a hol a siker esélyei szerint két szerep között lehetett választania: a pápa elleneinek élére állani, vagy közvetítő lenni a pápa és ellenségei között.

Mert Bakocs a pápához ragaszkodó bibornokoktól is kapott fölhívásokat, hogy jöjjön Rómába, és biztosításokat, hogy pápaválasztás esetén rá fognak szavazni.³⁾

A primás kétértelmű politikája teljesen megnyerte Ulászló helyeslését, mert a cancellár is bizonyára örömmel látta volna a primás távozását, miáltal régi vetélytársától szabadul meg, és felmagasztaltatását, mely a primási székre nyitná meg előtte az utat.

Ennek következtében elhatározott, hogy a király magáévá teszi a primás ügyét, és követet küld a császárhoz, a francia királyhoz és Rómába, oly célból, hogy a viszonyok iránt tájékozást szerezzen, és Bakocs Tamásnak pápává megválasztatását előkészítse. A fehérvári prépost, kit ezen követségre kijelöltek, és a kit Bakocs látott el útiköltséggel, augusztus 14-én útnak indult.⁴⁾

De néhány nappal utóbb Rómából fontos tudósítások ér-

¹⁾ Ezen oklevél eredeti példányát Bakocs előmutatta a velencei követnek; létezése iránt tehát nem merülhet föl kétség. (Pasqualigo 1511. aug. 15-iki jelentése.)

²⁾ Ezen tárgyalásokról más helyen fogunk szólni.

³⁾ Bakocs beszéli ezt augusztus 14-én Pasqualigónak.

⁴⁾ Pasqualigo 1511. augusztus 8. és 15-iki jelentései.

keztek. A pápa a pisai zsinat kihirdetését lázadó merényletnek nyilvánította, és egyúttal, hogy az uralkodók és népek régi óhajlásának eleget tegyen, az egyetemes zsinatot Rómába hívta egybe, külön követet küldvén Magyarországra, hogy Bakocs Tamást a római zsinaton való megjelenésre meghívja. A követ, Bernardus Cardulus, mielőtt Rómából megindúlna, bejelenté küldetését a prímásnak, és hízeltgő nyilatkozatokkal akarta küldetésének sikerét előkészíteni. »Itt — írja egyebek között, — mint a Messiást úgy várják főtisztelendőségedet, . . . és egyedül tartják arra képesnek, hogy az egyház hányatott hajóját az üdvösség révpartjára vezesse.«¹⁾

Bakocs ezen levél vétele után egy pillanatig sem habozott. A fehérvári prépostot visszahívatta, a pisai zsinatra szóló meghívó levelek kihirdetését eltiltotta, és abban állapotott meg, hogy a laterani zsinaton meg fog jelenni.²⁾

XVIII.

Miksa császár előre látta, hogy a pápa erélyes föllépése nagy hatást fog a magyar udvarnál előidézni. E miatt *Nogarola* grófot és *Cuspinianust* Budára küldé.

Szeptember 5-ikén, ünnepélyes fogadtatásuk alkalmával, a főkövet hosszú beszédben adta elő küldetésének célját.

Fölhívta Ulászlót, hogy félretéve minden habozást, indítsa meg a háborút; biztosította őt, hogy szövetségesei a jelen évben bizonyosan végre fogják hajtani a cambrayi liga megállapodásait. A császár ugyanis nem volt idegen a béke helyreállításától; de a köztársaság föltételeit akkor sem fogadhatta volna el, ha legyőzve könyörögne békéért. Egyébkint a felelősséget a bekövetkezett bajokért, a keresztény vér ontásáért, Olaszország romlásáért a pápára hárítja, a ki hűtelenül elpártolt a ligától, és megfelelkezve magas egyházi állásának kötelességeiről »úgy viselte magát

¹⁾ A július 22-én kelt levelet Pasqualigo szeptember 7-iki jelentéséhez mellékeli.

²⁾ Bakocs a fehérvári prépost visszahívását a császári követek érkezésével indokolta Pasqualigo előtt; de valószínűbb, hogy a római hírek idézték azt elő. Augusztus 30. és szeptember 7-iki jelentései.

mint a közönséges katona, szakállt növesztett, fegyvert ragadott, lóháton járt seregei élén.« Emiatt halaszthatatlanul keresztül kell vinni az egyház reformját, fejében és tagjaiban. Erre van hivatva a pisai zsinat, mely azonban, mivel megtartása olasz földön sok nehézségbe ütközik, Németországba fog áthelyeztetni. Ezen zsinatra a császár és szövetségesei meghívják Magyarország királyát, főpapjait és főurait.¹⁾

A következő napokban a császári követek látogatásokat tettek a magyar uraknál, a kik a Dalmátia ellen tervezett hadjárat elhalasztását azzal indokolták, hogy a császár nem teljesítette a constanzi ígéreteket, sőt békealkudozásokba bocsátkozott Velenczével. Erre a követek úgy válaszoltak, hogy a császár soha sem fog kibékülni Velenczével, és kész a magyar királynak átengedni az egész haderőt, melyet a francia és spanyol uralkodók néki ajánlottak föl.

A végválasz, melyet a követek kaptak, úgy hangzott, hogy a magyar király még mindig ragaszkodik a cambrayi ligához, és kész Dalmátia meghódítására fegyvert ragadni, ha szövetségesei az ígért segílyt megküldik; mivel azonban a téli évszak közeledik, a hadjárat megindítását a jövő tavaszra kell hagyni.

Bakocs, bár a velencei követ előtt erőteljes nyilatkozatokban hangsúlyozá állhatatos hűségét, most azon volt, hogy el ne idegenítse magától a császárt, a kinek támogatására a pápa választás esetében szüksége vala. Küldöttei irányában kiváló előzékenységet tanúsított, és — Pasqualigo nem kis megütközésére — bucsúlakomát adott tiszteletökre.²⁾

Egyébkint az ő érdekei azt kívánták, hogy a császár és a köztársaság között a béke mielőbb jöjjön létre. És a *fehértvári prépost* másodízben azzal a megbízással indult útnak, hogy a császárt a béke ügyének megnyerje.³⁾ De ez alkalommal sem érte el rendeltetése helyét. Újólág visszahivatott.

Ugyanis szeptember 18-án Rómából levél érkezett, mely a *pápa halálát* jelenté. Bakocs Tamásra megrendítő hatást gyako-

¹⁾ Pasqualigo szeptember 7-iki jelentése.

²⁾ Pasqualigo szeptember 7., 9. és 15-iki jelentései.

³⁾ Pasqualigo szeptember 15-iki jelentése.

rott e tudósítás. Bizalmas barátai előtt nem titkolta el kétségbeesését, a fölött, hogy »minden terve füstbe ment«, mert jól tudta, hogy a pápa válaszátnál, az ő távollétében, nem fognak rá tekintettel lenni.

A pápa halálának híre alaptalan vala. Úgy keletkezett, hogy augusztus végén súlyosan megbetegedett, és egy napon oly tartós ájulásba esett, hogy környezete már holtak hitte. Néhány nappal utóbb Magyarországra is megjött a czáfolat, mely új reménységgel tölté el a primás lelkét.

Egyidejűleg érkezett Budára a római követ, a ki a királynak pápai iratot hozott, a melyben fölkéretik, hogy a primást a zsinatra bocsássa el.

Ulászló, mikor a követet kihallgatáson fogadta, előterjesztésére, így válaszolt:

»A főtisztelendő érsek már régen kért engedélyt, hogy Rómába mehessen; de ezt megtagadta, mert az országot, ily nagy férfiú jelenlététől nem akarta megfosztani. Most azonban mikor ő szentsége és az egyház fontos ügyei hívják oda, elbocsátja, őt, bár távollétéből nagy hátrányok származhatnak az országra mely minden jótől megfosztottnak fog látszani.«¹⁾

Bakocs késedelem nélkül indult útnak. Október 2-án hagyta el székvárosát.

Ezzel el volt döntve, hogy Magyarország nem csatlakozik a pápa ellenségeihez.

A császár ekkor végre — úgy látszik — teljesen lemondott azon reményről, hogy Magyarországot a pápa és Velence ellen actióba viheti; most tehát Ulászlót, vagy tulajdonképen Bakocs Tamást, a közvetítő szerep elvállalására hívta föl.

E végből az (1511.) év őszén *Moraschi János* drosendorfi kapitányt és *Cuspinianust* küldötte Budára.

Ezek által sajnálatát fejezte ki a fölött, hogy a dalmátiai hadjárat nem jött létre. Mentegette a spanyol királyt, a ki hajóhadát elmulasztotta volt az adriai tengerre küldeni; az afrikai partokon mutatkozó fenyegető mozgalmak tartották vissza hajóit

¹⁾ Pasqualigo 1511. szeptember 21., 24., 27. és október 5-iki jelentései.

Sicziáliában ; e mellett tévútra vezette őt a pápa, a ki biztosította, hogy a császár és szövetségesei békés úton fognak kielégítettetni ; végre az a jó viszony, melyet az Magyarország Velenczével folytonosan föntartott, arra a hitre jogosítá föl, hogy a királynak nincs szándékában Dalmátia ellen háborút indítani. Egyébkint, a mikor Treviso, Friaul és Istria területén a császári hadak Velenczét szorongatták, elegendő lett volna csekélyszámu magyar hadosztály megjelenése Dalmátiában, mely alig várja, hogy a signoria zsarnok igáját lerázza. És még most is könnyű jóvá tenni a mulasztást..

A magyar király a hadjárat elhalasztását, a külsegély elmaradása mellett, azzal is indokolta, hogy a császár maga alkudozásokat folytatott Velenczével. A császár kinyilatkoztatja, hogy ezen hír alaptalan volt. Ellenben kísérletet tett kibékülni a pápával, s csak miután meggyőződött, hogy a pápa az, a ki a kereszténységben a béke helyreállítását akadályozza, szánta el magát, Istentől nyert hatalmánál fogva, mint »az egyház védnöke, ügyvéde és elsőszülött fia«, az egyetemes zsinat összehívására. A pápa jogtalanul járt el, mikor a pisai zsinatot eltiltotta ; ha valóban szíven viselné az egyház javát, már korábban eleget tett volna kötelességének és megtartotta volna a zsinatot. Felhívja tehát a királyt, hogy ne vegye tekintetbe a pápa tilalmát, a pisai zsinatot ismerje el törvényesnek, és küldje arra az esztergomi érseket, más főpapokkal s urakkal.

Mindazáltal a császári üzenet ezen részének csak az volt a rendeltetése, hogy »mentse a zászló becsületét.« A követség küldetésének valódi czélját az üzenet vége leplezé le.

A császár — úgymond — be akarja bizonyítani, hogy csak az egyház javát keresi. Arra kéri tehát a királyt, hogy *legyen közbenjáró a pápánál*, és eszközölje ki a két zsinat egyesítését ; ő minden illő és tisztességes föltételre rá fog állani.¹⁾

¹⁾ A császár, nem tudván, hogy Bakocs már Rómába utazott, azt kívánta, hogy ez jöjjön udvarához, a hol vele a részletek iránt tárgyalni fog. — Az instructió dátum nélküli eredeti fogalmazata a bécsi állami levéltárban. (Kiadta *Chmel*. Urkunden zur Geschichte Maximilians I. Stuttgart, 1848. 338—47. ll.)

A magyar udvar örömmel üdvözölte a császár elhatározását. És Bakocs bizonyára teljes készséggel járt volna el a közbenjáró tisztségben. De ezalatt az európai politika terén újabb fordulat állott be.

A pápának sikerült a spanyol királyt elvonni a cambrayi ligától. Aragoniai Ferdinánd irigy féltékenységgel nézte Franciaország hatalmának gyarapodását, mely Spanyolország olaszországi birtokait is fenyegette. II. Julius ügyes diplomatiája rábirta őt, hogy vele Franciaország ellen szövetkezzék. A velencei köztársaság is bevonatott a tárgyalásba. Az 1511-ik év október 4-én a három hatalom megalakította az úgynevezett *szent szövetséget*, melynek bevallott célja: a szent-szék védelme és elvesztett birtokainak visszaszerzése; valódi föladata: a francziák kiűzése Olaszországból vala.¹⁾ Ugyanakkor a császárt, az angol királyt és a magyar királyt csatlakozásra szólították föl.²⁾

A jelentőségteljes eseményt november végső napjaiban, a signoria megbízásából, Pasqualigo tudomására hozta Ulászlónak. Ez szokatlanul derült arczkifejezéssel válaszolá: »Valóban jó hír, és a sorsnak meglepő fordulata, melyet a Mag asságbeli jobbja idézett elő. Örvendünk rajta, és köszönjük az értesítést.«

A cancellár megjegyzé: »Magyarországnak is be kellene lépni a ligába.« De a király hallgatott.³⁾

Néhány nappal utóbb megérkezett a *pápa követe*, a ki a királyt a belépésre felszólítá.

Hosszas tanácskozás után, abban történt megállapodás, hogy a király belép a szövetségbe, és a részletek elintézése végett a fehérvári prépostot küldi Rómába.⁴⁾

Ezzel be volt fejezve Magyarország elválása a cambrayi szövetségtől.

De miként előbb a cambrayi szövetségnek, úgy most a szent liga részeseinek, Magyarország positiv szolgálatokat nem tett;

¹⁾ Brosch. i. m. 227. s kk. II.

²⁾ A mantuai örgróf római ügynöke már 1511. október 2-án a kihirdetése előtt írja: hogy a liga megalakult »Lassando in essa a loco a l'Imperator et al Re d'Ungheria.«

³⁾ Pasqualigo november 27-iki jelentése.

⁴⁾ Pasqualigo december 6. és 26-iki jelentései.

hozzájárulásából csak az a negatív előny merült föl, hogy nem gyarapította az ellenség erejét.¹⁾

Magyarországnak ezen szövetezésekből egyáltalán nem volt haszna; sőt ellenkezőleg alkalmat nyújtottak azok, hogy az európai hatalmak az ország tehetetlensége és államférfiai megbízhatatlansága felől meggyőződést szerezzenek. És az ország elszigeteltsége a közeledő nagy válság idején, következménye vala a cambrayi ligával szemben követett szerencsétlen politikának.

FRANKÓI VILMOS.

¹⁾ Ezért a francia király, a mint a szent liga létrejötte felől értesül, fölkeri a császárt, hogy »omni studio laboret, ne Rex Angliae, nec Rex Hungariae nec alii Principes ingrediantur hoc foedus tam turpe et perfidum et malum.« (A császár franciaországi követének 1511. okt. 27-én kelt levele.)

ADALÉK A TELEPÍTÉS KÉRDÉSÉHEZ.

Most, midőn a kormány a délvidékeken magyar telepeket szándékozik meghonosítani, midőn a székely kivándorlás megszüntetését s a bukovinai csángó magyarok visszatelepítését mind élenkebben és gyakrabban sürgetik, s míg az a közvéleményt a sajtó terén foglalkoztatja: addig a lengyel zsidók, alig észrevéve, folyvást jönnek az országba s tényleg egy telepítési tényt önmaguk hajtanak végre, melynek a hazára nézve üdvös-volta bizonytalan, s épen ezért a magyar társadalom azzal nem is rokonszenvez.

Ehez járúl a szórványos államjavak eladása ténye is, a mi akár azért történjék, hogy pénzügyünkön némileg ez által is segítve legyen; akár azon birtokoknak magánosok által jövedelmezőbb kezelése s nagyobb haszon indokánál fogva, mindenik esetben a nemzet figyelmének és megfontolásának kiváló tárgyát kell hogy tegye.

Ezek birtak engem arra, hogy a telepítés napirenden levő kérdéséhez némi adalékkal járúljak. Sok tanúságos van abban, a minek hasznát vehetni.

A múlt század közepén s a porosz-osztrák háború vége felé, az erdélyi szászok megbízottja, Bruckenthal Sámuel Bécsben tartózkodván: Buccow erdélyi főhadvezérrel egyetértve, az udvarnál azon nézetét nyilvánította, hogy jó lenne Erdélyt a porosz foglyokkal benépesíteni. Indoka a szászok szerfeletti apadása s főleg férfiak hiánya volt. O faját felfrissíteni, lélekszámukat és ágostai hitfelekezetöket akarta általuk növelni. A királyné nem vette észre az eszme hátterét s hajlott rá, mert a nagyszámú fogoly a kimerült állam-kincstárnak terhére volt. Bruckenthal úgy adta elő a dolgot, hogy a kis országnak iparosokra és mesteremberekre van nagy szüksége, s a foglyok között ilyen volt legtöbb. Nem

látszik az adatokból, ha a magyar és székely nemzet észrevette-e mindjárt kezdetben a valódi szándékot, s ha pártolta-e vagy ellemezte az eszmét, de később kitűnt, hogy az nem volt kedveszerinti. Azonban az erdélyi udvari cancellár, gróf Bethlen Gábor és a kir. főkormányzók meg volt nyerve, s így a cél egyelőre akadályra nem talált. Ezt majd csak az országgyűlés hozza felszínre, a mi hátrább kitűnik.

Okszerű benső egybeköttetésben levén a telepítéssel az érintett háború: eredeti forrásadatok után elbeszélem annak végső mozzanatát s a királynénak ellenfelén vett több fényes győzelmét, a melyek őt tömérdek ágyú és fogoly birtokába juttatták, a kiknek élmezése s őrizete a háború fele költségével fölért.

A porosz király 1756-ban izent újabban háborút a császárkirálynénak, a mint az erd. kir. főkormányzók 1757-ben június 30-án kelt körrendeletében mondja, minden igaz ok nélkül; Csehország egy részébe betört s manifestumában erőszakos tettét alaptalan okokkal palástolva, Európa előtt igazolni akarta. A királyné ellennyilatkozatban fejtette föl a támadás igazságtalan voltát, s birodalma népeit segítségre és erélyes ellenállásra híván fel: különösen Magyarország és Erdély önfeláldozólag mutatta ki hűségét.

Az erdélyi udvari cancellár 1758. január 24. a királyné egyenes parancsára felhívta elnökileg a kir. főkormányzókat, hogy a hadakozások terhes környüállásai között, ő felsége hadainak lehető szaporítására nagy szükség levén: igyekezzék oda hatni, hogy a kik szabad századokat akarnak felállítani, magukat a kir. főkormányzóknál jelentsék, ez írjon fel az udvari kancelláriához, honnan a további szükséges intézkedések meg fognak tétetni. A cancellár előre is tudatta, hogy az ilyen önként vállalkozó csapatoknak, mihelyt megalakúlnak, a katonacélmézési és tartási szabályzatban kiszabott tartásuk és fizetésök azon módon, mint a rendes katonaságnak ki fog szolgáltatanni, fel a kapitányig, a tiszteknek is rangjuk a rendes katonaságbeli tisztekével egyenlő lesz. A kik pedig capitulációra kívánának lépni bizonyos századok felállítása végett, azok is jelentsék magukat a kir. főkormányzóknál vagy az erd. udvari kancelláriánál. A Springer-ezred kiszolgált tisztei közül is, a kik még szolgálatot

telhetnének, állíthatnának ilyen szabad századokat, gyalogokat bár vagy lovasokat; a kik jelentkeznek, azonnal szolgálatba léphetnek. Eziránt azonban — jegyzi meg a cancellár — nem kell körlevelet bocsátni, hanem egészen a kir. főkormányzék buzgóságára és erélyére bízatik, mint itéli legjobbnak a dologban eljárni.

A kir. főkormányzék febr. 25-én jelentette, hogy egy sziléziai eredetű egyén akadt, aki ennekelőtte ő felsége egyik ezredében dicséretesen szolgált; de bizonyos feltételeket tett, a miknek teljesítése nem áll a kir. főkormányzék hatáskörében; felterjesztette tehát azon kéréssel, hogy ha elfogadtatnak, a cancellár ismét küldje vissza, hogy az illetővel, maga mihez tartása végett, tudathassa. A cancellár a háború sikere s hű engedelmissége bebizonyítása végett 3000 forintot, a megyei és városi törvényhatóságok, a százság és nemesség katonát s kisebb-nagyobb összegeket ajánltak, az országgyűlés és szász universitás hadi subsidiumot és újonczokat; a magyar csapatok több csatában tüntették ki magukat s lényeges befolyással voltak a királyné fegyvereinek győzelmére.

Érdekes képét adja az Olmütz fölmentésénél vívott harcnak a királyné 1758. júl. 4-én kelt kir. leiratában. »Az emberi sorstól elválhatlan viszontagságoknak a királyokkal és fejedelmekkel is közös-voltát azelőtt is — úgymond — de főleg a mostani, már másfél év óta tartó súlyos harcban nem lelki vigasz nélkül tapasztalta, hogy az isteni gondviselés hozzá soha sem volt közelebb, az ő és népe boldogsága felett nem őrködött jobban, s balszerencsájében nem segítette inkább elé, mint most. Világos bizonyossága ennek az, hogy a poroszok királya ezelőtt két hónappal Morvaországba akkora haderővel tört be, hogy azon tartomány fővárosát is vakmerően ostrom alá vette; de a császári seregek vitézsége és bátorsága Isten segedelmével elegendő volt nemcsak arra, hogy a rábízott várat csaknem harmincz napig tartott makacs ágyúval való lövés után is, midőn az ellenség a győzelem felől már-már bizonyos volt, megvédje, de azon segélycsapatot is, mely a király segítségére Felső-Sziléziából roppant mennyiségű hadiszerekkel és pénzzel megérkezendő volt, megtámadván, őrkíséretét levagdalta vagy megszalasztotta, minek

következtében a király maga az ostromnak hirtelen félbenhagyására s onnan gyors eltávozásra határozta el magát. Méltó dolog — mondja a királyné — hogy Istent imádják s hű alattvalói neki Erdély minden egyházában és templomaiban a Szent-Ambrus féle himnust énekelve, isteni tiszteletet tartsanak.«

A kir. főkörmányszék ennek következtében jul. 14-én kelt körlevele által az egész országnak meghagyta, hogy ezen győzelem emlékezte minden ekklézsiában megünnepeltessék, a kijelölt himnus elénekeltessék, s minden vallásfelekezetek buzgó könyörgéseket tartsanak a végre, hogy az Isten ő felsége igaz fegyverét továbbra is megáldja s tegye győzedelmessé.

Hasonló győzelemről tudósította a királyné Erdély országa hű alattvalóit azon évi octóber 15-éről, melyet hős fővezére, gróf Daun Leopold, octóber 14-én Lausitában, Hochkirchen mellett, a porosz királynak önmaga által vezényelt seregén vívott ki, akkora vitézséggel és kitartással, hogy — a mint a királyné szól — a kegyetlen felfuvalkodott ellenségnek nemcsak a tömérdek vitézei vérével festett csatatért, de csaknem minden ágyúját ott kellett hagynia s futásnak crednie. Oly nagy esemény ez — mondja a királyné — hogy Isten jobb keze azon áldásáért, melynélfogva az igaz ügynek győzelmet adott, hálát adni méltó. Megparancsolta tehát, hogy annak emléke országszerte himnus énekléssel, imával, ágyúszóval és más üdvövéssel ünnepeltessék meg; a mit a kir. főkörmányszék october 23-ki rendelete következtében az ország minden hitfelekezetei örvendve teljesítettek.

Szintén ily szerencsés volt a királyné 1759-ki hadjárata is. Augustus 11-én reggeli 11-től esteli 7 óráig Küstrin mellett orosz szövetséges társával vívott győzelmes csatát, melyben a porosz király seregéből több ezer megöletett, 120 ágyú és számos győzelmi jel elfoglaltatott. A királyné ezt is maga adta Erdély országi alattvalóinak tudomására aug. 17-én kelt kir. leiratában, a minek emléke országszerte örömmel ünnepeltetett meg.

E győzelmes harcok egyik következménye: a hadi foglyok nagyszáma idézte elő a telepítés kérdését. Hivatalos adatokból tűnik ki, hogy kezdeményezője ennek is, mint ama kor sok autocratai reformjának Bruckenthal Sámuel és erdélyi főhadvezér Buccow volt. Utóbbi egy 1761. július 15-én, a kir. főkörmány-

székhez intézett átiratában a többek közt így nyilatkozik: »Ő felsége fáradhatlan anyai gondoskodása uralkodása kezdetétől fogva oda irányult, hogy hív örökös tartományainak és országainak, a helyek fekvéséhez és kiterjedéséhez képest, nemcsak benépesítés és lakóinak gyarapítása által segélyére legyen, hanem kegyelmét arra is kiterjesztette, hogy a közjóra célzó minden igyekezet előmozdítottassék. Nem szűnik meg ő felsége folytonosan arra hatni, hogy minden hiány a lehetőségig megszüntetessék, s többi országai közt ezen kedves, örökös tartománya is lakosokkal aránylag népesítettassék be. A felség ezen kegyelmes királyi szándékát ő is ereje szerint mindig elősegíteni igyekezvén: minthogy ezen országba belépése után azonnal látta, hogy a nőnem száma a férfiakénál nagyobb, minden igyekezetét arra fordította, hogy annak népesedési baján valamiképen segíthessen. Ezért a kir. kormányzóval és tanácsosaival értekezvén: mind az, mind a többi mágnások és a szász nemzet előljárói előtt kívánatosnak tetszett az, hogy ha a felséges udvartól megnyerhetné azt, hogy két ezer alkalmas rokkant katona ezen ország falvai lakóinak növelésére rendeltethetnék. Elébe terjesztette ezen kívánságát ő felségének, s bár más örökös tartományok lakói is kívánták ezt, ő felsége ezen szeretett fejedelemségének mások felett kedvezni óhajtott s különös anyai szeretete tanusítása végett az ő kívánságába beleegyezett s kötelességévé tette, hogy tanácskozával ezen rokkantak hová és miként kiosztása felől, dolgozzék ki tervet arról: hány jövevény, mely mágnásokhoz és nemesekhez s a Királyföld mely falaira és városaira helyeztessék el? s fentartásukra hány lakótelek [*fundi colonicales*] és mennyi szántóföld és kaszáló szakíttassék ki mindenhol? a mi megtörténvén, hogy e jövevények annál inkább ide édesgettessenek, ő felsége nemcsak tíz évi adómentességet biztosított számukra, de megígérte, hogy a hadipénztárból minden tartozásukat kifizetteti, a kiknek pedig adóssága nincs, azoknak 36 rénens forintot a királyi kincstárból.... Fölhívtá tehát a kir. főkormányzszéket a felség ezen kegyes szándékának hathatós erélylyel előmozdítására.«¹⁾

El nyilatkozat világosan feltárja a királyné telepítési politi-

¹⁾ Erd. kir. főkorm. 985. szám 1761-ből,

káját. Hogy ebbe Bruckenthal is be volt avatva, alább ki fog tűnni saját hivatalos nyilatkozatából.

A királyné 1761. július 8-án két kir. leiratot intézett a kir. főkörmányszékhez. Az elsőben kimondja azon legmagasb elhatározását, hogy a jelenleg tábori hadseregében levő szekeresz osztály személyzete és a porosz hadi foglyok, akik Erdélybe kívánnak telepíttetni, utóbbiak azonnal, az első a béke helyreálltával ezen tartománya benépesítése végett elhelyeztethetnek. Mely célra szükségesnek látja s megparancsolja, hogy az Erdélyben és kapcsolt részeiben levő kerületek, községek, valamint a nemes birtokosok és mágnások is hivatalosan szólíttassanak fel: azon egyének közül ki és melyik hányat lenne hajlandó kebelébe, birtokaiba, és jószágaira befogadni s azokat mily jótéteményekben részeltetnék?

A másodikban pedig azon királyi akaratát jelentette ki a felség, hogy a katonai rokkantakat is szintúgy mint a szekeresz személyzethez tartozókat örökös tartományai benépesítésére határozza; megparancsolta azért a kir. főkörmányszéknek, hogy ezek iránt is az előbbiekkal együtt kimerítő tudósítást tegyen.

A kir. főkörmányszék körlevelet bocsátott ki az egész országba, melyben tudtul adja: »hogy a felséges királyné asszony a hazához viseltető édesanyai kegyelmességének újabb jelét adta, midőn ennek megpusztult helyeire kegyes szemeit vetvén, azok megnépesítéséről terhes királyi foglalatosságai között is gondoskodni méltóztatik, s az ebből következő sok hasznok részesésév ezen kedves örökségét mások felett tenni igyekezik. Ezen kegyelmes közhasznú szándéknak, hogy mindenképen elég tétessék, a királyi főkörmányszék a királyi főhadi parancsnok e tárgyban tett átiratára is figyelemmel levén, ezennel megparancsolja, hogy a felség ezen k. rendelése szerint melyik kerület és szék, valamint mely mágnások és nemesek hány advenat kívánna a maga kerületében és névszerint melyik faluban és birtokában számszerint befogadni? azoknak fejenként hány belső sessiót s ezekhez mennyi külsőt t. i. szántó és kaszálóföldet kiszakasztani? mindezekről készíttessék külön-külön kimutatás, a mellékelt rovatos táblázatba pedig összegezve is iktattassék be s így küldessék fel a kir. főkörmányszékhez, mely aztán azokat a felséges udvarhoz juttatja. Ó

felsége — így szól a körrendelet — ebben nem a maga jövedelmét nézi, de az ország közhasznát és híveinek javát munkálkodja; az invalidusokat nemcsak a kir. contributiótól, hanem minden egyéb teherviseléstől is tíz esztendőre mentté teszi, sat. Ez édesanyjai kegyességét ő felségének necsak hálaadással fogadják a haza fiai — szól buzdítólag a kir. főkormányzók — de parancsolatját készséggel siessenek teljesíteni is.«

A főhadi vezérnek szintén ily szellemben írt a kir. főkormányzók. »Századokról-századokra fog menni a híre — úgy mond — hogy élt ez időben egy fejedelem, akit anyai szívének gyöngédsége arra birt, hogy a legsúlyosabb harcok idejében, s más sok nagy országai és tartományai védelmezése mellett se feledkezzék meg azon kedvelt fejedelemségéről, melynek szintén uralkodója, s annak népesebbé tételére uralkodói gondját fordítani s ezáltal javát és boldogságát eszközölni kegyeskedett stb. . . . Ezután a tett intézkedésekről tudósította, megjegyezvén, hogy mihelyt a kívánt jelentések és kimutatások feljutnak, a kir. főkormányzók nem fog késni a főhadvezérrel egyetértőleg ő felségéhez a szükséges felterjesztést megtenni.

A királyné 1761. aug. 21. egy második leiratot is bocsátott erdélyi udvari kancellarához, mellékelve egy kimutatást arról: minő művészek és mesteremberek vannak a porosz hadi foglyok között, s meghagyta neki, hogy járasson végére: erdélyi alattvalói közül kinek, minő mesteremberre és művészre van szüksége? kiket s hányat tudnának közülök elfogadni és elhelyezni? S erről terjeszsen fel a felséghez kimutatást. A kik elfogadtattak, szállíttassanak el azokhoz, a kik őket elfogadni hajlandók, a kiknek pedig helye nem akad, azok vitessenek Károly-Fejérvárra, ahol mint hadifoglyok fognak tekintetni s sorsukon megnyugodni kötelesek lesznek.

E kimutatásban igen tanúságos adatok foglaltatnak.

Először ki van tüntetve: minő katonai csapathoz, ezredhez vagy fegyvernemhez tartoztak? ¹⁾ Rangjuk, nevök, mesterségök, életkoruk mi

¹⁾ E kimutatásból kitűnt, hogy a porosz király hadereje, a mit Mária Theresia császár-királynéval folytatott hétéves háborújában használt s a mikből a királynénak számos hadifoglyai voltak, a következő ezredékből állott: 1. Kleist Hussaren Regiment, Von Zieten Huss. Reg.

volt? mily vallásúak voltak? hazájok és szülőföldjük? nősök vagy nőtlenek-e? hány gyerekek voltak? nejeik hol tartózkodnak?

Az első rovat szerint a különböző lovasezredek közt volt 4 huszár-ezred, 3 dragonyos, 4 vértés testőr-ezred, 1 karabélyos, 3 királyi testőr-ezred, 41 gyalogezred, 3 önkéntes zászlóalj; ezeken kívül tüzérezredek, élelmezési, szállítási, hidász-ezredek stb.

A kimutatásból a rendkívül sokat szenvedett ezredek neve is kitűnik. Így például a Grollmann ezredből igen számos fogoly van, míg a tüzér-ezredek közül feltűnően csekély, pedig csak egy ittközetben 120 ágyút vevén el az osztrák főhadvezér, számos fogolynak kellett volna lenni, s mivel nincsenek, valószínű, hogy ágyúikat elhagyták. A szeke-rész-ezredek közül is sok fogoly van.

A második rovatban 477 hadifogoly van kimutatva. Ezek közül mesterségre nézve volt: 47 sütő, 26 orvos és sebész, 4 kalapos, 2 rézműves, 1 angol székkészítő, 3 könyvkötő, 15 asztalos és szekrény-készítő, 5 kocscsináló, 7 esztergályos, 8 fazekas, 7 cserépkészítő, 3 aranyműves, 50 takács és lenvászonszövő, 2 kécsináló, 1 szijgyártó, 38 molnár, 28 kőműves, 38 ács, 16 mészáros, 4 paszomántkészítő, 5 kádár, 47 kovács, 5 szűcs, 12 lakatos, 8 festő, 7 timár, 75 cipész, 35 posztó-csináló, 21 harisnyakészítő, 40 szerszámkészítő, 9 kertész, 6 nyerges, 1 órás, 2 erszénykészítő, 1 rézműves.

Életkorra nézve 16-tól 61 évesek voltak.

Vallásukra nézve volt 26 református, 48 r. katolikus, 403 ágostai hitvallású vagy evangélikus.

E kimutatást a királyné ugyan aug. 21. a kir. főkörmányszéknek megküldötte azon parancsolattal, hogy meghallgatván

von Dingelstadt Hussar. Reg., von Moehring Huss. Reg. 2. Dragoner von Finkenstein, Kleist Dragoner, Schorlemer Dragoner. 3. Leib Cuirassiers, Zeitlich Cuirassiers, Prinz Heinrich Cuirassiers, Seidlitz Cuirassiers. 4. Leib Carabiniers. 5. Leibgarde, 1-te und 2-te königliche Garde. 6. Infanterie Prinz von Preussen, Prinz Ferd. von Haussé, Anhalt Bernburg, Alt-Braunschweig, von Sieburg, v. Neuwied, Itzenplitz, von Letten, v. Grollmann, v. Plotho, von Lossan, Fürst Moritz von Wedel, von Gablentz, v. Wellin, v. Salmuth, v. Hausen, Prinz v. Beuern, von Quintus Coecilus, Regiment v. Grand, Batallion von Quintus, Guarn. Reg. von Grollmann, v. Leschwitz, von Zeuner, Le Grand, Sachsdorff, Markgraf Karl, von Forcad, Luderitz, Reg. von Gablitz, v. Goltzen, v. Melin, v. Bernburg, von Finck, Horat., v. Lideritz, Jung. Statterheim v. Salderen, v. Fouquet, v. Sydow, Frey Batallion von Quintus, Frey Bataillon v. Wunsch, v. Lechwald. 7. Invaliden Regiment. 8. Artillerie Reg. Artillerie Corps, Commissariat, — Proviant — und Staabspartayen, Proviant Amt, Pontons Fuhrwesen.

úgy a mágnásokat, mint a kerületeket és községeket, vétesse jegyzékbe: kik, minő és hány iparost és mesterembert látnak mind magukra, mind a hazára nézve hasznosnak s kiket és hányat s hová hajlandók elhelyeztetni? s ezen jegyzéket késedelem nélkül terjeszse a felség elé.

A cancellár már sept. 10. megtette jelentését a királynéhoz, melyben előadta, hogy a kir. főkormányzók útján az összes erdélyi mágnásokat, kerületeket és városokat a fenforgó ügyben nyilatkozattételre s annak a kir. főkormányzók útján a cancelláriához juttatására felkérte; de itt nem állapodott meg, hanem a szász nemzetnek ugyanez időben Bécsben tartózkodó követét: Bruckenthal Sámuelt is felkérte az iránti véleményadásra: mely iparosokat és mesterembereket látna szükségeseknek az országra nézve, a közjó és iparos mesterségek nagyobb elterjesztése tekintetéből? azután pedig főleg a szász nemzet kebelében, mely mesterembereknek és iparosoknak látná szívesen fogadtatását legbizonyosabbnak? s ő nyilatkozatát írásban tette meg, a cancellár azt pártolólá a királyné elébe terjesztette, azon nézete kijelentésével, hogy ő a maga részéről a szász nemzet kebelében, mint szintén a vármegyéken, székelyszékekben és taxalis helyeken leginkább szekérszövőket, vászonszövőket, szíjjgyártókat és kovácsokat vél elhelyezhetőknék. Így a mágnásoknál is; annak idejében — úgymond — maga is fog ezen mesteremberek közül néhányat erdélyi birtokaira befogadni.

Mínthogy a Bruckenthal véleményét a cancellár is elfogadta, s így az ez ügy további folyamában mérvadó lett, de azért is, mert az erdélyi mesterségi és iparügy azon kori állásáról érdekes és tanulságos felvilágosítást nyújt, szükségesnek látom röviden megismertetni.

»A sütőkre — úgymond ő — nálunk nincs szükség, legfeljebb ha néhányan közülök a brassai és szebeni zsemlyéseknél legényképen szolgálatra elszánnák magukat. Sebész a mezővárosokban nincs, 10—12-öt közülök alkalmazni lehetne, úgy, ha keresetöken kívül még bár csekély évi rendes fizetést lehetne nekik adni. De ezeknek a borotválásnál és érvágásnál valamivel többet kellene tudniok; mert kisebb belső betegségek, csonttörések és ficzomodások eseteiben őket szokta a nép segítségül hívni. Kalapos Erdélyben elég van és jók; legényül mégis azokat, a kik nőtlenek, el lehetne helyezni. Így van Erdély a rézková-

csokkal is. Könyvkötő több van, mint kell. Egy könyvnyomtató azonban Szebenben találna alkalmazást. Jó asztalost és szekrénycsinálót legény számban el lehetne helyezni. Nehány mezővárosban saját kezűkre is dolgozhatnának az öregebbek. Szekércsinálókka is ez a viszony. Esztergáros elég van, néhány mint legény elhelyezhető. A fazekasokat kétkézzeel fogják fogadni, kivált ha ügyesek s ide való módon tudnak kemenczét készíteni. Ebben nálunk szükség van. Kőfaragó és aranyműves mesterünk bővében van. Cserépkészítő bármennyi helyet talál. Lenvászon és asztal-nemű szövő szükséges, ha az erdélyi és siléziai munkát értik. Erdélyben sok van, de értelmes igen kevés Brassó kivétel, ez Szebent s mindenik erdélyi várost a szövészet e nemében feljül haladja. Mennyi elhelyezhető, bajos megmondani: mert bárha kender és len bővében van, a fonásban el vannak a micink maradvá. Erre kellene különös gondot fordítani s akkor sokat el lehetne helyezni. Az emigransok ¹⁾ megteszik a magukét, de köztiük is sok a takács, aki a maga fonalát feldolgozza. Késkovácsok és szíjgyártók mind elhelyezhetők, valamint a molnárak is a falukban; a kőművesek közül ellenben kevesen, mert Erdélyben is sok van. Jó ácsmester kevés van, néhány elhelyezhető. A mészárosoknak valamivel birniok kell, ha a szász falukra akarják beosztani. A paszománkkészítők találnak helyet. Kádára és kovácsra a falukon szükség van. Szücs nem helyezhető el, mert itt elég van, s különben is az idevaló munkát nem értik. Lakatosra szükség van, valamint díszfestőre is, de közönséges festőre nincs, míg nálunk a gyapjut a posztócsinálók festik meg. Timár elhelyezhető. Csizmadiára nincs szükség — az elég van, kivéve a városokat, hova 10—12 elhelyezhető, kivált mikor katonaság van ott. Posztócsináló elég van, legfeljebb a kik szép finom posztót készítenek, olyat lehetne néhányat elhelyezni. Harisnyakötő elég van, mert kevesen viselik; ha hálófőkötőt s hasonlót készítenének, miket az országból kivinni is lehetne, ez esetben lehetne helyet találni számukra. Szerszámkészítők az országnak hasznára lennének, de a szövészetet jobban be kellene rendezni, mint most van; most a létezőknek is alig van dolga. A kertészek találnak urat. Nyergesek és órásk Szebenben kívül elhelyezhetők, czinnöntők azonban ott is.

»Mint hogy hazánkban — mondja tovább Bruckenthal — a kézipart és mesterséget a czéhrendszer szabályozza s az ország viszonyainál fogva ennek így is kell lenni: figyelem fordítandó arra, hogy a bejövő mesteremberek e szabályok által biztosított jogok sérelme nélkül fogadtassanak fel munkába. A mi legényeink többnyire mind vándoroltak külföldön s károsodnának, ha arra tekintet nem lenne. A felség ezt egy kiváltság által helyes útra vezetheti.

»Továbbá tudva van, hogy idegenek más országban nem szívesen maradnak meg, e felett iparosoknál csaknem szokás az urat változtatás, sőt

1) Érti a Morvából s máshonnan kiköltözött németeket.

természetökben is van némi állhatatlanság, a mi őket könnyen tovább, más vidékre viszi, s akkor mindenöket oda hagyják, csak hogy tovább állhasanak: czélszerű és szükséges lenne főleg nóteleneket választani s hozni be, a kik aztán itt nősülve, czáltal inkább az országhoz fűződnének. A kik városokban mestereknél munkát találának, mint legényeket, legalább egyideig dolgozni kellene hagyni; a többieket pedig, a körülmények szerint falukra, kiosztani.

»Nem kételkedem benne — így zárja be észrevételeit Bruckenthal — hogy ezen rendeletnek és benépesítésnek az egész országra kiterjedő hasznos következménye mindenütt észrevehető lesz.«¹⁾

Úgy látszik, hogy a midőn az udvari kancellár Bruckenthal ezen véleményét a királyné elé terjesztette, valaki más szóval kifejezte azt, a mi abban megírva nem volt, hogy az erdélyi nemzetek különösen az ágostai hitvallásukat fogadják szívesen. Ez a szászokra illik s ily érzületök meglátszik a véleményből is. Van a szászoknak a hajdankorból fennmaradt oly helyhatósági szabályuk, hogy a közöttük lakó szász jogokat élvező polgárnak az alkotmány szerint németnek és evangélikusnak kell lenni. Ily nézet van kifejezve a királyné october 28-án a kancellárhoz intézett legfelsőbb kéziratában is, csak hogy tévesen, mindenik erdélyi nemzetre vonatkoztatólag, a mint az alább ki fog tűnni.

A kancellári irott előterjesztésre a királyné elhatározása ez: »Miután a porosz királynak kifejeztük azon nézetünket, hogy foglyait tartsa ő; mindenekelőtt nyilatkozata bevárandó. Aláírva: Mária Therésia, m. pr.«

Egyidejüleg pedig a királyné egy, a kancellárhoz intézett kéziratában így nyilatkozik: »Különös öröömre van, hogy az erdélyi nemzetek néhány, a porosz hadifoglyok között levő ágostai hitvallású kézművesek elfogadására magukat hajlandóknak és készeknek nyilvánították. A mi ez önkéntes betelepülőkkel való bánást s elszállításuk költségét illeti, a mit a kimerült királyi kincstár magára venni nem képes: igyekezni kell a nemzetet arra bírni, hogy ezen elszállításnak, a mi czélszerűleg történhetik meg vízen, s nem sokba kerül, költségét magára vegye s ez iránti önkéntes nyilatkozata által ezen oly hasznos telepítési ügyet mozgássa elő. Ennek sikeréről ön további jelentését elvárom. Aláírva: Mária Therésia, m. pr.«

¹⁾ Erd. udv. cancell. levéltár. 1761. 519. sz.

A cancellár erre nov. 9. visszaírt a felséghez, felfejtven, hogy neki nincs tudomása arról, a mi a hozzá intézett legfelsőbb kéziratban mondva van, hogy az erdélyi nemzetek készeknek nyilatkoztak porosz hadifoglyok befogadására, hanem csak némely mágnások és nemesek külön leveleikben, s a szász nemzetnek akkor Bécsben volt követe saját nemzete nevében nyilvánította azon mesterember foglyok elfogadására való készségüket; kérte azért ő felségét a hozzá intézett legfelsőbb kéziratnak így módosítására; mibe a királyné beleegyezvén: nov. 25. a cancellária útján tudatta a kir. főkormányzással, hogy a szász nemzetnek követe által s némely mágnásoknak és nemeseknek leveleikben tett azon nyilatkozatát, hogy néhány ágostai hitvallásu iparos porosz hadifoglyot lakókul készek befogadni, igen kedvesen vette, s felhívta a kir. főkormányzást, birja rá az említett szász nemzetet és mágnásokat s nemeseket, hogy mivel ő felsége kimerült kincstára az átköltöztetés költségét fedezni nem képes, ők azon csekély összeget, a mibe kerülnek, hordozni vállalják magukra s ezáltal ezen népesítési hasznos ügyet mozdítsák elő.

Ekközben felérkezett a kir. főkormányzással 1761. october 19. a cancelláriához és egyenesen ő felségéhez intézett felterjesztése, melyben jelenti, hogy a szász nemzet nevében a szebeni tanács késznek nyilatkozott a szász székekbe és városokba 1000 részint földműves, részint mesterséget űző hadi foglyot befogadni, az elsőket a városokba, utóbbiakat a falukra elhelyezés végett, a kiknek telket és külsőt is fog adni, még pedig Szebenbe 160, Segesvárra 90, Brassóba 130, Medgyesre 90, Beszterczére 110, Szászsebesbe 60, Szerdahelyszékre 50, Nagysinkszékbe 100, Kőhalomszékbe 90, Újegyházszékbe 50, Szászvárosszékbe 70. De minthogy az oláhok a faluk közhelyeiből sokat elfoglaltak s oda telepedtek, kérték a kir. főkormányzást, adjon szabadságot nekik ezeknek tőlük visszafoglalására, különben az új betelepülők kellő fentartásáról gondoskodni nem képesek. A kir. főkormányzás azt tanácsolta nekik, hogy székeikben elég jobbágy van, a kik a vármegekről, a nemesség faluiból szöktek el, nyomozzák ki ezeket, útasítsák földesuraikhoz vissza, azok külsőjéből elláthatják az új betelepülöket; a mit a szász nemzet szívesen vett s azon lesz, hogy nyert jogával éljen.

A magyar és székely két nemes nemzet kerületeiben és községekben levő mágnások és birtokos nemesek jelentéseikben szintén hajlandóknak ígérkeztek ezen foglyok közül földművelőket és iparosokat befogadni s őket némi javadalmakban részeltetni.

Mikor ez már ennyire haladt volt, az országgyűlés folyama alatt megérkezett — úgymond akir. főkormányszéki felterjesztés — a felség aug. 21. iki k. kir. leírata a foglyok közt levő iparosok és mesteremberek jegyzékével, melyben azon meghagyás volt, hogy mindenki jelölje ki: mily és hány iparost és mesterembert kíván elfogadni, hová helyezteti el őket sat. Ez az országgyűlésen is tárgyalatott s minden oldalról való megfontolás után beadták mind a mágnások, mind a nemesek az általuk elfogadandó hadifoglyokról készült egyenkénti jegyzéköket, s mivel ezek az ő felsége jegyzékében voltak mind nem foglalták magukba, a száz nemzet késznek nyilatkozott, a fenmaradt 550 rokkantat, sőt ha lesz, ezen feljül többet kebelébe fogadni és elhelyeztetni. A mágnások és nemes birtokosok kijelentették, hogy ők elősegítik ő felségének a haza javára és közboldogságára irányuló szándékát, de bíznak abban, hogy ő felsége kegyelmesen meg fog egyezni abban, hogy ezen jövevények, ott, a hová befogadtatnak, külön hatóságot ne alkossanak, de legyenek alávetve a hazai törvényeknek és az illető kerületi hatóságnak, melyben megtelepedtek, s azon földesurakénak, a kiknek földén lakaak. Azokkal lépjenek a lakás iránt szabad egyességre, fizessenek bizonyos évi díjt [taxa], vagy legalább tegyenek zselléri szolgálatot, mentességök [immunitas] a földesuri jogra ne terjedjen ki, minthogy ezen jövevények mint szabad állapotúak, szabadon költözhetnek is, tehát a földesuraknak szabadnak kell lenni, őket, ha terhőkre vagy tán épen károkra vannak inkább mint hasznukra, földjükről elbocsátni.

A mint a felség második kir. leíratát a kir. főkormányszék az országgyűléssel közölte, az bizottságot nevezett ki, mely ez ügyben véleményt dolgozzék. Dolgozott is, s dolgozatában kifejezte, hogy ez a telepítés önkéntes levén: kötelezettséget és kényszer magában nem foglal, tehát sem valakire ily települőket akarat ellen kiosztani, sem rá erőszakolni nem lehet, sőt szabadságukban áll a befogadóknak, ha velők megelégedve nem lesznek, földjükről el is bocsátni. Ajánlta azoknak az illető törvényható-

Vitéz Klára özv. Biró Zsigmondné kolozsmegyei Kis-Füld birtokára befogad 2 földmivest s ad belsőt és külsőt.

Makrai Elek belső-szolnokmegyei Kozárvár birtokára illő fizetés mellett ohajtana kapni 1 kocsmárost.

Széki László Alsó-Ilosvára elfogad egy ácsot, ad neki belső telket, 8 köből férőjü szántót, 2 szekér szénát termő rétet.

B. Duzsardin Gants nevű birtokára, ajánl pusztá telkeket 70 földmives számára.

A háromszéki mágnások és nemések külön jegyzékek szerint 160 földmivest fogadnak el.

Bethleni gr. Bethlen Miklós ő nmlga fogarasvidéki Alsó-Porumbák nevű birtokára befogad 6 mesterembert.

Kir. főkorm. tanácsos Bruckenthal Sámuel ugyanott Alsó-Szombatfalvára elfogad 6 mesterembert.

Móne Sámuel és Jónás a többiekkel Alsó-Venitzére Fogaras vidéken elfogadnak 14 földmivest.

Boér János ugyanott 1-et, s annak belső telket és külsőt ad.

Benedek András Fogaras városába befogad 1 mesterembert.

Ezek együtt: 444 iparost és földmivest.

A háromszéki mágnások és birtokos nemések ajánlata.

S e p s i - S z é k b e n .

Gr. Nemes	János	Várhegyre	elfogad	30-at	ad	30	telket	120	köből	f.	földet,	30	szek.	sz.	helyet.
»	»	Oltszemre	»	10	»	10	»	40	»	»	»	10	»	»	»
Forró Pál		Angyaloson	»	1	»	1	»	4	»	»	»	1	»	»	»
»	»	Felső-Torján	»	1	»	1	»	4	»	»	»	1	»	»	»
»	András	Angyaloson	»	4	»	4	»	16	»	»	»	4	»	»	»
»	János	»	»	1	»	1	»	4	»	»	»	1	»	»	»
»	»	Gidófalván	»	1	»	1	»	4	»	»	»	1	»	»	»
Jancsó János		»	»	1	»	1	»	2	»	»	»	1	»	»	»
»	Sámuel	»	»	2	»	2	»	8	»	»	»	2	»	»	»
Kövér Domokos		»	»	1	»	1	»	4	»	»	»	4	»	»	»
Dániel Imre		Étfalván	»	3	»	3	»	18	»	»	»	3	»	»	»
Czerjék József		Al-Torján	»	1	»	1	»	3	»	»	»	1	»	»	»
Czerjék Ferencz		Gidófalván	»	1	»	1	»	3	»	»	»	1	»	»	»
»	Lajos	Zoltánban	»	1	»	1	»	3	»	»	»	1	»	»	»
Apor Ferencz		Zalánban	»	6	»	6	»	12	»	»	»	6	»	»	»
Grontzlá- (?) ¹⁾		Szentkirályon	»	2	»	2	»	4	»	»	»	2	»	»	»

K é z d i - S z é k b e n .

Farkas Zsigmond Alsó-Csernátonban elfogad 4-et ad 4 telket, 24 köből f. földet, 4 szek. sz. helyet.

¹⁾ Kiolvashatlan.

Kálnoki Mihály Alsó-Csernátonban elfogad 4-et ad 4 telket, 24 köből f. földet, 4 szek. sz. helyet.

S így tovább Alsó-Csernátonban: Cseh József és Sámuel, Dálnokon Szabó József. Alsó-Csernátonban: Molnár István, Török Miklós, Kovács Ferencz, Cseh Farkas, Molnár Mihály, id és ifj. Cseh Mihály, Cseh Péter, Cséh Imre, Kovásznán Elekes Sándor, Alsó-Csernátonban: Csiki József és Cseh Tamás. Felső-Csernátonban: Szaniszló János, Török Ádám, Balog Sámuel, Vég Zsigmond. Ikafalván: László István. Alsó-Csernátonban: Makai Mihály. Ikafalván: Balog András és József. Futásfalván: Hamar Antal. Ikafalván: Dombi András. Osdolán: id. László András és Vas Pál. Dálnokon: Veres Péter, Gál Péter, Veres Imre. Létzfalván: Gyárfás Zsigmond, Mihály Sámuel, Keresztes Sándor és Ferencz. Márkusfalván: Barabás István, Kovács Péter és Barabás Ferencz = valamennyi 1-től 6-ig többet-kevesebbet.

O r b a i - S z é k b e n .

Diviki András Barátoson és Pákéban, Kis Farkas Papoltzon, 1—2-öt.

M i k l ó s v á r - S z é k b e n .

B. Dániel Lőrincz Baróton 10 betelepülőnek ígért 10 belső telket, 180 köből férőjü szántót, 60 szekér szénát termő kaszálót.

A z o r s z á g g y ű l é s e n v o l t m á g n á s o k é s b i r t o k o s n e m e s e k a j á n l a t a .

Gr. Kemény László kormányzó ő nmltga következő jószágaira u. m. Alsó-Fejérmegyében: Bükkös, Gambutz, Istvánháza, Csombord, Gombás, Kis-Akna és Rovás. Kolozs megyében: Ölyves, Szász-Akna. Tordamegyében: Ludas, Kecze, Keresztúr. Közép-Szolnokban: Sarmaság, Kövesd. Maroszáéken: Szabad, Lekencez elfogad, a külön jegyzék szerint,¹⁾ következő számú mesterembert: 1 kalapost, 4 asztalost, 3 kerokest, 2 esztergálost, 2 fazekast, 2 cserépvetőt, 2 takácsot, 2 tímárt, 3 kőmivest, 2 ácsot, 2 kádárt, 2 kovácsot, 1 lakatost, 1 tímárt, 1 nyergest, 1 kertészt.

Bajtay püspök ő nmltga Alsó-Fejérmegyében dályai birtokán 40 akár földmivest, akár mesterembert. B. Bornemisza Ignác ő nmltga elfogad 50 mesterembert, s azokból elhelyez Görgényben 20-at, Illyén

¹⁾ A kormányzó meg is nevezi valamennyit s leírja: hol szolgált, hány éves, mi a vallása stb. A nevek közt Erdélyben ma is fenn vannak ezek: Málík, Axmann, Kranz, Köpke, Wachtel, Klein, Ulrich, König, Kramer.

20-at, Kolozsmegyében Szamosfalván 10-et, kíván: 1 sebészt, 2 kalapost, 4 asztalost, 2 kerékgyártót, 1 esztergályost, 4 fazekast, 2 cserépvetőt, 4 takácsot, 1 bőrkészítőt, 3 molnárt, 6 kőművest, 4 ácsot, 2 kovácsot, 2 lakatot, 2 festőt, 1 timárt, 3 posztókészítőt, 4 kertészt, 2 nyergest.

Gróf Lázár elnök ő nmltga jószágaira 2 kertészt.

Gróf Teleki Pál tordamegyei Magyar-Régen, dobokai Moricz, kolozsmegyei Paszmos nevű birtokaira: 1 kőművest, 1 takácsot, 1 fazekast, 1 esztergályost, 1 kádárt, 1 kertészt.

Hidvégi birtokába gr. Nemes Ádám: 1 kovácsot, 1 lakatot, 1 kőművest, 1 asztalost, 1 ácsot, 1 nyergest, 2 takácsot, 1 timárt, 1 eszmadiát, 1 sebészt, 1 fazekast, 1 kádárt, 3 földművest.

B. Henter Ádám kolozsmegyei Mákó nevű birtokába 2 kőművest, 1 asztalost.

A fogarasi püspök Balázsfalva birtokára 1 asztalost, 1 lakatot, 1 kádárt, 1 serfőzöt, 1 szappanfőzöt, 1 sebészt, 1 takácsot, 1 bőrkészítőt, 1 cserépvetőt.

A jezsuiták kolozsvári collegiuma rectora kolozsmegyei K.-Monostor faluba: 1 asztalost, 1 kovácsot, 1 lakatot, 1 timárt, 1 szappanfőzöt, 1 sebészt, 1 köfaragót, 6 kőművest, 1 ácsot, 1 takácsot.

A kolozsvári plebános ekkleziája részére 1 ácsot, 1 kádárt.

B. Dániel Lőrincz, miklósvárszéki Baróth nevű jószágába: 1 ácsot, 1 asztalost, 8 földművest.

Hollaki Pál zarándmegyei Kis-Halmágy nevű birtokába: 1 kovácsot, 1 takácsot, 1 kerékgyártót.

B. Bánffi Boldizsár Berecztelke nevű birtokára: 1 takácsot, 1 kerékgyártót, 1 kertészt.

Domokos Antal felső-fejérmegyei Héjjasfalva nevű, dobokamegyei, Szász-Új Öss és Noszaly nevű birtokaira: 2 ácsot, 1 asztalost, 1 takácsot, 1 serfőzöt.

Gr. Kornis Ferencz: 1 molnárt, 1 lakatot.

Boér Ferencz alsó-fejérmegyei Háporton és Tűr nevű birtokaira: 1 kerékgyártót, 1 kádárt.

Brádi Sándor Zarándmegyében Brád mezővárosba: 1 kovácsot, 1 kerékgyártót, 1 asztalost.

B. Huszár József tordamegyei Abafája és Magyar-Régen, kolozsmegyei Ludvég és Vajda nevű jószágaira: 1 asztalost, 1 kőművest, 1 majorost, 1 kovácsot, 1 bőrkészítőt, 1 kádárt.

B. Henter József alsó-fejérmegyei Mihálcfalva nevű birtokába: 1 asztalost, 1 kertészt, 1 ácsot.

Gr. Haller Pál ő nmltga alsó-fejérmegyei Fejéregyházi nevű birtokára: 1 lakatot, 1 kovácsot, 1 kádárt, 2 kőművest, 1 nyergest, 1 faragóácsot, 1 kerékgyártót, 1 sütőt, 1 eszmadiát, 2 kertészt, 1 posztócsinálót, ismét 1 faragóácsot.

Ezek összesen elhelyezni ígértek 224 hadifoglyot.

Ez ajánlatokat a kancellária 1761. nov. 20. azon észrevétellel terjesztette a felség elé, hogy az elszállítást jó lenne az erdélyi főhadi bizottságra bízni, mely a költségeket előlegezné, de az illetőktől visszakövetelés föltételével; mire a felség azt határozta: hogy a szállítás költségmegtakarítással csak vizen történhetvén, most azt függőben kell hagyni. Amely uradalmak tulajdonosai mégis a kijelölt vagy általok kiválasztott új települőket elszállítatni óhajtanák, azok iránt a katonai gazdasági bizottságnál a szükséges intézkedéseket megtette. Egyébiránt most is kijelentette a felség, hogy a szász nemzetnek 1000 rokkant befohadása iránti ajánlatát tetszéssel fogadta s ez irányban a rokkantak bizottságánál intézkedett.

Az udvari cancellária útján pedig nov. 25. a kir. főkormányzások megparancsolta, hogy a szász nemzetet és ajánlattevő mágnásokat s nemeseket birja rá, hogy az általuk kijelölt kevés egyén költözködési költségét fedezzék s ez ügyet kívánt eredményhez juttatni ne vonakodjanak.

Míg a tárgyalások folytak, az erd. udv. cancellária szept. 15. tudatta a kir. főkormányzásokkal, hogy 231 hadifogoly, köztük 113 mesterember, 118 földmives, késznek nyilatkozott Erdélybe menni és Styriából Budáig már el is mentek; meghagyta tehát, hogy azok Erdélybe irányoztassanak, a kir. főkormányzások elhelyezésükről gondoskodják, egyébben is legyen hozzájuk segedellemmel, a főhadi bizottság pedig az érkezőket esetről-esetre jegyezze meg s tartsák jegyzékbe véve. Ugyanerről a főhadvezérség is értesítvén a kir. főkormányzások szept. 21. átiratában: ez visszaírta, hogy a főhadi bizottság a dologról értesülve nem levén: assignatiót nem adhat, de a kormányzások a szász nemzet ispánját felhívta, hogy ha azok megérkeznek, ígéretök szerint Szászváros, Szász-Sebes, Szerdahely és Szebenszékekbe minél jobban helyeztessék el.

October 16. újabban 345 hadifogoly megérkezését tudatta a felség az udv. kancellária útján a kir. főkormányzásokkal, azon megjegyzéssel, hogy azok jegyzékét Zauner főhadi biztos fogja közölni, igyekezzék elhelyezésükről és lakásukról kellőképen gondoskodni. Ez a legfelsőbb kir. leiratot közölte a tartományi főbizottsággal a végre, hogy az a főhadi bizottsággal ez ügyben a további szükséges lépéseket tegye meg.

1762. jan. 28. megint tudatta a felség, hogy 106 porosz hadifogoly a bécsi udvari katonai gazdasági bizottságtól Budára elindított, nevök jegyzékére tett azon megjegyzéssel, hogy nekik későbbi elszámolás föltételével az ottani hadipénztárból 300 frt adatott; egyszersmind szerződés-kötéskor fejenként 2 aranyat kaptak, ruhával elláttattak, útjokban az illető katonai magazinumból fogják kenyereket kapni. A kir. főkorm. febr. 8-án írta meg ezt a tartományi főbiztosságnak a továbbiak elintézése végett. Ugyanazon évi márcz. 2-án ő felsége megengedte, hogy a beköltözöttek nejei és gyermekei utánok mehessenek s együtt ismét családot alkothassanak.

Bárha eddig a népesítés ügye simán folyt, mégis adták elé magukat ottan-ottan akadályok, főleg az országgyűlésen aláírt nemesség részéről, akik közül néhányat megemlíteni szükségesnek látok.

Brádi Sándor 1762. jan. 20-án jelentette a kir. főkormány-széknek, hogy ő az országgyűlés alkalmával is kijelentette, hogy semmiféle költségre magát nem kötelezi, most is ezt nyilváníttja, s ha fizetés nélkül a kívánt új lakókat át nem szállítják, inkább lemond róluk, mintsem arra kényszerítessék.

Közép-Szolnokmegye tisztsége jan. 22-én szintén jelentette, hogy b. Dujardin, Makray Elek és Széki László urakkal, a nekik assignált új lakók útiköltsége megtérítése iránti főkorm. parancsot közölték, de az első más jószágára távozott, a más kettő nyilatkozatát felterjeszti. Háromszék tisztsége febr. 5. szintén kijelentette, hogy az ottani nemesek fizetési kötelezettség nélkül tették ajánlataikat, s ha mégis kényszerítettnek, azt visszavonják. Vargyasi b. Dániel Lőrincz is január 3-ki jelentésében ily értelemben nyilatkozott. Huszár József 1762. jan. 1. jelentette, hogy ő annál kevesebbé ígérheti meg az útiköltségek visszatérítését, mert azon új lakosok állandósága iránt kétsége van, s a kik már benn vannak is hazánkban — úgymond — felséges asszonyunkról rosszul emlékeznek, inkább a prussus királyt óhajtozzák. Kolozs-vármegye pártiális széke felküldötte a járási szolgabírák jelentését az oda osztandó hadifoglyok miként tervezett elhelyezése iránt, a miből kiemelendő az, hogy a zsellérektől hetenként két napi szolgálatot fognak kívánni. Besztercze város tanácsa is 1761. aug. 16-ki

jelentésében úgy nyilatkozott, hogy az ő falvaik lakói úgy elszaporodtak, hogy maguknak is alig van elegendő lakóhelyük, ha csak a kir. főkörmányszék az ottani oláhokat oláh vidékekre áttelepíttetni nem rendeli, mely esetben azok helyeire hadifoglyokat készséggel fogadnak be. De ebben is nehézséget lát, mert az oláh vidékek népe is elszaporodott, mint az övék. A szász nemzet által elvállalt 1000-ból rájuk kiosztott 110 jövevényt azonban minden körülmények között elhelyezik. A városra eddig azért nem osztottak belőlük, mert előre látják, hogy a faluban sokan nem fogják szeretni, s az ilyeneket annak idejében a város körébe fogják telepíteni s a czéhek mellé alkalmazni. Egyszersmind beküldi a tanács azon jegyzéket is, mely mutatja, hogy a 110 jövevényt falukra hogy osztották ki.

Törpénybe telepítettek 4 mesterembert, 2 földmivest, adtak nekik 6 telket, 2 köből szántót, 2 szekér szénára való helyet.

Nagy-Demeterbe telepítettek 4 mesterembert, 3 földmivest, adtak nekik 7 telket, 1 köből szántót, 2 szekér szénára való helyet.

	telepítettek	2	mester.-emb.	4	földmivest,	adtak	nekik	2	köb.	szántót,	4	szekér	szénára	való	helyet.
Pintákra	»	2	»	4	»	»	»	2	»	2	»	»	»	»	»
Alddorfa	»	2	»	1	»	»	»	2	»	2	»	»	»	»	»
Jádra	»	4	»	4	»	»	»	2	»	2	»	»	»	»	»
Asszu Beszterczére	»	3	»	2	»	»	»	1	»	2	»	»	»	»	»
Vindára	»	1	»	2	»	»	»	1	»	2	»	»	»	»	»
Ujfalura	»	2	»	3	»	»	»	2	»	2	»	»	»	»	»
Petresre	»	2	»	4	»	»	»	2	»	2	»	»	»	»	»
Kis-Demeterre	»	2	»	4	»	»	»	2	»	2	»	»	»	»	»
Solnára	»	1	»	2	»	»	»	2	»	2	»	»	»	»	»
Szász-Budakra	»	1	»	1	»	»	»	2	»	2	»	»	»	»	»
Malomárkára	»	1	»	2	»	»	»	1	»	1	»	»	»	»	»
Fejéregyházára	»	1	»	1	»	»	»	1	»	1	»	»	»	»	»
Dipselre	»	4	»	4	»	»	»	1	»	1	»	»	»	»	»
Tásra	»	1	»	2	»	»	»	1	»	1	»	»	»	»	»
Sz.-Szent-Györgyre	»	2	»	6	»	»	»	2	»	2	»	»	»	»	»
Vermesre	»	1	»	5	»	»	»	2	»	1	»	»	»	»	»
Lekenczére	»	2	»	6	»	»	»	2	»	2	»	»	»	»	»
Király-Némethire	»	1	»	1	»	»	»	1	»	1	»	»	»	»	»
Besenyőre	»	1	»	2	»	»	»	1	»	1	»	»	»	»	»
Szépnyíre	»	3	»	4	»	»	»	2	»	1	»	»	»	»	»

A mint érintve volt, a földes urak egy része az útiköltség követelése miatt ígérétét visszavonván: a kir. főkörmányszék, úgylátszik, az akadályt elhárította, 1762. júl. 16-án kelt körlevelében egyenként szólította fel a mágnásokat és birtokos nemeseket, hogy miután a szász nemzet már az ígért 1000 számon felül fogadott be új települőket, már most rajtok a sor, hogy ígérétüket megtartván, ő felsége szándékát előmozdítani igyekezzenek; legyenek azért készen, hogy a mint a maguk számára kijelölt új lakosok nálok megjelennek, őket azonnal helyezték el, hogy a nekik megajánlott javalmakban azonnal részesülhessenek.

Úgylátszik, hogy ez a dolgon segített s Erdély legalább részben betelepítése csakugyan valósult. Ez időből való az urasági kastélyok és nemesi curiák kerületében e század első felében mindenütt meg volt ácsok, kovácsok, szekércsinálók, molnárok stb., melyek lakhelyei mintegy várvonal vették körül az udvarházakat. 1848. volt az a nagy korszak, mely e viszonyt is a legtöbb helyen fölbontotta s a régi szegődményesekből szabad honpolgárokat alkotott.

A kir. főkörmányszék 1762. közepén már azok sorsáról kívánt gondoskodni; jún. 18-án körlevelet bocsátott ki mindazon hatóságokhoz, a hol új betelepülők vannak, hogy azok számáról, állapotáról tegyenek jelentést. Szerdahelyszék csak a kihirdetést jelentvén: meghagyatott, hogy a rendelet tartalma teljesítésével egészítse ki azt. Szászváros tanácsa jelentette, hogy az ő poroszaik mezei munkát folytatni nem kívántak, és hogy hová lettek, kikkel minő szerződést csináltak, a mellékelt kimutatásból látható. Ők nem várhatván be az ígért fentartási eszközöket, különböző szolgálatokat vállaltak, de a legtöbb urát elhagyta, ezért valamennyinek lakhelyéről és állapotjáról a tanács tudósítást nem tehet; utána néz, s mihelyt végrehajtja, jelentését megtenni el nem mulasztja.

E jelentések sorából magasan kiemelkedik az, melyet Bajtay erdélyi r. kath. püspök ez alkalomból a kir. főkörmányszékhez tett, melyben kinyilatkoztatja: »hogy tiszteli a felség ez ország iránti nagy kegyelmességét, melylyel azt újra meg újra elhalmozza s az annak betelepítése iránti szándékot sem eléggé magasztalni, sem méltóképen emlegetni nem képes. Látja egyfelől a

természetnek ez országra pazarul kiöntött gazdag kincseit, másfelől az azok felhasználására szolgáló mesteremberek és kereskedők nagy szükségét; tudja, hogy ezek békében és háboruban a magán és közhasznot egyiránt alkalmasok nevelni. Ez érzületénél fogva, a mint kezdettől fogva kész szívvel fogadta volna az új betelepülőket, úgy most is elfogadja őket, csak arra kéri a kir. főkormányshéket: tudassa vele idejében, mikor és mennyit fog hozzá rendelni, hogy azokat ígérete szerint jó móddal elhelyeztethesse. Fél azonban — úgymond — igen fél, nehogy azok az év elején eljött társaik példáját követve, ellillanjanak. Úgy tapasztalta ugyanis, hogy a poroszokat legyőzhetetlen vágy vonja hazájukba, de különben is fegyverhez szokott népet felette nehéz mezei munkához szoktatni. Az idő már oda haladt elő, hogy megművelt földjök hasznát sem fogják láthatni. S egész püspökségi birtoka területén egy hely sincs, ahol ezeknek akár vallási, akár nyelvi rokonai lennének. De akármint legyen, a mit ígért azoknak mind befogadása, mind ellátása tekintetében, teljesíteni nem fogja elmúlatni.«

A kir. főkormányshék kedvesen vette az érdekes jelentést s a kívánt előleges értesítés megküldéséről a püspököt tudósította.

Még csak két mozzanatot említek meg. 1762. octob. 11. a királyné az erdélyiek kérésére intézkedett, hogy jövőben csak nőtelen hadifoglyok szállíttassanak ide, a kiktől remélhető, hogy itten nősülni fogván, könnyebben meghonosúlnak. A másik, hogy a felség megengedte, hogy a férjeik és szülőik után bejönni vágyók nők és fiak, ez ügyben azokhoz a császári postán bérmentesen levelezhessenek.

* * *

Láthatja e futólagos rajzból az olvasó, abszolút korszakban az uralkodó és egy kis néptöredék érdekének találkozása mily hamar, könnyen, mily nagy és hasznos czélt tudott elérni. A királyné megmenekült sok ezer német hadifogoly költségétől, germanizálta öntudatlanul trónját csak imént megmentő lovagias magyar népét, a fogyóban levő szász nép kívánsága szerint, ugyanannyi ágostai hitvallású polgárral szaporította annak lélekszámát, csekély költség árán, a miben okossága megosztotta a magyarokat is. Indítványozta egy katona, Buccow, szász elvbarátjával,

Bruckenthallal, elfogadtatta az uralkodóval, mindent végzettek a kormányhatóságok, s a vagyonosabb, generosusabb vagy függőbb állású főurak még az utazási és áttelepítési költségeket is utólag kifizették; az új lakóknak belső telket, külsőt s életmódot adtak: szóval a gyökerében véve szász érdeket szolgálta az uralkodó és egész Erdély.

Tagadni nem lehet, hogy ez az országban a mesterségek és ipar emelkedésére nagy befolyással volt, a közvagyonot és adóalapot a nagyobb és fejlettebb *productio*, ennek értéke a közjólétet emelte; a földesurakhoz és magyar városokra telepedett németekből nem egy derék magyar lett; de az is igaz, hogy a szászok számban való szaporodása a magyar elem irányában idegenséggel viseltető honpolgárok számát is nevelte; ámbár szívesen vallom meg, hogy én közöttük évekig lakásom éveiben úgy tapasztaltam, hogy ezen bevándorolt németek, kivált a katolikusok, még sem oly konok ellenségeink, mint a valódi régi szászok, sőt helylyelközzel némi rokonszenvet is észleltem, a mi különösen az 1848—49-ki események alkalmával tűnt ki. De az emberiség és népek culturája magas irányokban halad, mint a mi *specificus* rokonszenveink vagy törekvésünk.

Ha az iparérdek így egyesíteni tudta akkor az ország tényező erőit: vajjon nem kellene-e most is egyesíteni a magyar nemzeti és államérdeknek, midőn önkormányzatunk van s sorsunknak urai magunk vagyunk?

Bukovinában züllenek el véreink — itt benn erősítnék sorainkat. Pusztít, apaszt *dyphtheritis*, *cholera*, háború — ez úton pótolva lenne a hiány. Nekik szívökben égő vágy van visszajőni, karjokban hatalmas munkaerő, némi vagyonyjuk is: nekünk fölösleges földünk, munkás kézre szükségünk, hosszú törlesztéssel keveset fizetve is gyarapítnák az állampénztárt, de az államerőt azonnal. A rendes szaporodás nekünk nem elég. Miért nem nyulunk ez eszközhez, mely önként kínálkozik? Hát nekünk nem oly drága magyar testvérünk, mint a szásznak a német? Mi bővölt meg minket, hogy javunk s állami erősbödésünk útjait látván sem látjuk? Mi átok ül rajtunk, hogy a székelyt folyvást kívándorolni engedjük? Ázsiából nem kapunk magyart, a finnek rokonsága és lapp látogatás *practicus* eredményt nem ad. Benn

nagyobb jóllét, hogy a ki itt van, ki ne vágyják; künn Bukovina felé komoly tethöz nyúlás immár valahára, a sok hiú beszéd után, hogy a kik ott naponta vesznek el, itt meggyarapodjanak, nekünk, hazánk számára — ez lehet csak a kor s egy magyar államférfi jelszava. Ne volna nekünk egy nagy gondolatok s bátor célok valóstására termett emberünk? Nem hiszen? Mutassa meg hát magát! Vagy támadjon fel a nemzet lelkiismerete, nyiljanak szóra az ajkak, készítsen a sajtó practicus tervet a vissza telepítésről. S a mit hibázott Mátyás király a hussita érzelműek kiüldözésével, s Buccow a madéfalvi véréjszaka által, tegye jóvá e kor magyarsága. Legyen nekünk valaki az, a mi Buccow és Bruckenthal volt a múlt században a szászoknak, s telepítsük vissza bűjdosó testvéreinket.

JAKAB ELEK.

NÁPOLYI LÁSZLÓ TRONKÖVETELÉSE ÉS VELENCZE.

(Monumenta Spectantia Historiam Slavorum Meridionalium IV. és V. kt.)

NEGYEDIK KÖZLEMÉNY.

Az adóról nem tett a követség említést. Zsigmond, úgy lát-szik, nem igen bízott már abban, hogy azt ki tudja eszközölni, ezen felül nem is volt megadásában oly közelről érdekelve, hogy érde-mesnek látná a kellemetlenség magára vételét, mert az már el volt zálogosítva Ramondi di Lucca párizsi kereskedőnek.¹⁾ Ez a burgundi herczeggel állván közelebbi viszonyban, ez évben az utóbbi emelt érte szót — a mint az különben már előbb is történt — de a mely ép oly kevés eredményre vezetett, mint Zsigmond fölszó-lalásai²⁾.

De ha kevés volt 1405-ben az összeköttetés Zsigmond és Velenze között, még kevesebb lett az a következő évben, sőt egészen megszűnt. Csakis a zengi gróf egyik követsége tekinthető némileg közbenjárónak a kettő között. Ez a Velence függelékévé vált magyar főúr, a ki László ügyének hanyatlása következtében visszatért Zsigmond pártjára, 1406. januárban panaszt emelt László király hívei és különösen a jadraiak ellen, mint a kik őt és alattvalóit ismételten háborgatják és károsítják, s újból készségét fejezé ki arra, hogy fővárosát elzálogosítja.³⁾ Ennek az év további részében történt háborítása szolgáltatta az alkalmat újabb követ-ség küldésére, a mely egyszersmind a magyar ügyben is eljár-t. Garay Miklós nádor⁴⁾ ugyanis rokona volt neki s ezért alkal-

1) V. ö. Wenzel fent idézett értekezését a magy. tud. akad. Érte-sítő 1877-ik évfolyamában.

2) Mon. Slav. Merid. V. 55.

3) U. a. V. 67.

4) Érdekes, hogy a jegyzőkönyvben a nádori méltóság jelölésére a »magnus comes« kifejezés használtatik, mely teljesen egy az ez idő-

masnak látszék oly üzenet közvetítésére, a melyet Zsigmond saját követeire nem bízhatott, a mivel egyenesen a világ elé nem léphetett. A zengi gróf azonban előterjeszté, hogy ő rokonától a nádortól azon értesítést vette, mely szerint Zsigmond király kész volna azon esetben, ha Velence vele jó egyességre és ligára lépne, a köztársaságnak Dalmácia némely, vagy épen legnagyobb részének átengedésével kedvében járni. A velenceiek azonban, a kik bármennyire kívántak is szert tenni Dalmácia birtokára, mégsem fogadták el ezt az ajánlatot, azt jelentvén ki, hogy ők mind Zsigmonddal, mind Lászlóval jó barátságot kívánnak tartani, a mi pedig ez esetben lehetetlen volna. Nem valószínűtlen azonban, hogy e mellett némi gyanakodásnak is volt szerepe. Már maga az a körülmény, hogy ily jelentékeny ügy a zengi grófra bízott, nem igen látszik arra mutatni, hogy azt a magyar részről komolyan veszik, nem tudhatta a köztársaság, nincs-e az egész csak arra számítva, hogy Velence és László között rossz viszonyt hozzon létre. Végre a hatalmasabb féllel — már pedig szárazon határozottan az volt Magyarország — való szövetekezések példái Olaszországban, a mint azt Velence és Milano szokták eszközölni, koránt sem lehettek alkalmasok arra kedvet ébresztetni: föltételezhetően azt, hogy ha Magyarország és Velence egyesült erővel mennek László ellen, a magyarok hatalmukba kerítik Dalmáciát, Velence pedig ott lesz a hol volt.

Elutasító választ kapott a gróf azon kérésére, — szinte követelesnek is lehetne nevezni, oly hangon fejezte ki »csodálkozását« a felett, hogy őt mint a köztársaság polgárát és nemesét háborgatni hagyják László hívei által — hogy ezek ellen a köztársaság nyujtson neki védelmet. Csak harmadik kívánságára volt kedvező a válasz. Előterjesztette ugyanis, hogy Garay nádornak kívánsága volna a velencei polgárok sorába fölvétetni. A tanács figyelmeztette a gróft az előtte ismeretes eljárásra, és azon nézetének adott kifejezését, hogy ha a nádor elküldi e végett követét, nem hihető, hogy eredmény nélkül menne az haza. ¹⁾

Ez évben, úgy látszik, arra is tett Zsigmond kísérletet, hogy a Velence ellen Lajos által alkotott szövetséget — legalább némileg — helyreállítsa. Elküldé e szándékkal Czilley gróft az aquirlejai pátriárkához. Ez azonban nem igen bízott abban, hogy, ha e szövetekezés következtében bajba keverednék, Zsigmond abból kiszabadítaná: jobbnak látta tehát a szövetségi ajánlatot arra hasz-

beli német emlékekben található »groszgraf«-fal. Mindkettő a nádor: nagy úr féle magyarázat mellett látszik bizonyítani a nádor: nadvornik féle ellenében.

¹⁾ Monum. Slav. Merid. V. 74.

nálni fel, hogy Velenczét ijessze vele és a maga irányában engedékenyebbé tegye. ¹⁾

A következő 1407-ik évben is megkísérlé egyszer a szerencsét Velenczével Zsigmond. Ez év nyarán két igen tekintélyes követet küldött a köztársaságba, úgy mint a pécsi bíbornok püspököt meg a spalatoí érseket. A mi ezeknek az egyházi ügyben végzett megbízását illeti, azt, mint tárgyunkba nem tartozót, elmellőzhetjük. Egyszersmind azonban meg voltak bízva újból szövetséget ajánlani és a hétezer forintos adót szorgalmazni. Az elsőt ismét elutasíták azzal az indokolással, hogy mint kereskedők senkivel ily viszonyba nem léphetnek, másodikat pedig ezzel üték el: »tudják fötisztelendő atyaságtok, mit feleltünk ez iránt már annyiszor, hogy t. i. mi némely helyes és tisztességes okból nem tartozunk, nem vagyunk kötelesek azon pénz fizetésével, a melyet tőlünk kívánnak; most sem mondhatunk egyebet.« ²⁾

Hasonló elutasításban részesült Pratai Vilmos, a kit Zsigmond az 1408-ik év elején küldött Velenczébe, az adóról nem is szólva, csak szövetséget ajánlani. A február 9-ikén tartott tanácsülés nyanyis elhatározá, hogy, miután ők a barátságra mindig tekintettel voltak, másrészt a magyar király is azt ígéri a maga részéről, tehát ezen szövetség, a melynek alkotását Zsigmond a barátság szempontjából ajánlá, teljesen fölösleges. ³⁾

Ez időtájban nagy viszálya volt a velencei köztársaságnak a zengi gróffal. Ennek ugyan semmi szándéka sem irányult oda, hogy a hatalmas köztársaságot ellenségévé tegye, azonban ez igen érzékeny volt mindenre. A gróf nyanyis elhatározá, hogy fővárosát falakkal erősíti meg. A költséget természetesen a zeugieknek kellett viselniök. Csak az volt a kérdés, kik értessenek a zengiek alatt. A gróf úgy ítélte, hogy nemcsak a város polgárai tekintendők azoknak, hanem azon idegenek is, a kik Zeng város és kormányja jótéteményei élvezetében társak a polgárokkal. Ennek következtében az e célra kivetett adó fizetését nemcsak a polgároktól, hanem az idegenektől s így a velenceiektől is kívánta. Ezek azonban nem voltak hajlandók azt fizetni, folyamodással járultak tehát a köztársaság elé. Ez politikája legelső teendőjének polgárai érdekének védelmezését tekintvén, az 1407-ik évi augusztus 22-ikén tartott tanácsülésben elhatározá, hogy azonnal elküldi egyik jegyzőjét követül. Ennek kötelessége volt elmondani, hogy a köztársaság igen csodálkozik ezen eljárás felett, kéri ezen új teher megszüntetését és mindannak, a mit velencei polgároktól addig c

¹⁾ U. a. V. 87.

²⁾ U. a. V. 99.

³⁾ U. a. V. 110.

czímen vett megtérítését. »Elhiszszük, mondják, hogy a várost szükséges megerősíteni, de viseljék annak terhét a polgárok, a kik annak hasznát láthatják, nem pedig az idegenek.«¹⁾

A zengi grófhöz csakugyan elment a követ. Az nem volt hajlandó egy könnyen elfogadni a velencziek magyarázatát, hisz ez minden számításából kivette volna. Igyekezett bebizonyítani, hogy ez nem jön a rendes terheltetés rovátába, mert csak öt évre szól s így semmi igazságtalanság nem esik a velenczeieken²⁾, ha ők is fizetik, mint mások. De a köztársaság nem ismert engedékenységet. Ismételten kinyilatkoztatá, hogy ez esetben kénytelen lesz kereskedőit visszahívni és Zenggel egyáltalában minden összeköttetést megszakítani.³⁾ Egyszersmind nem mulaszták el a grófot egy csekély tartozásra, Makipetro Ferencznek száz nyolczvan arannyal volt adósa, is emlékeztetni.⁴⁾ Ilyképen miután Velence semmi módon nem volt hajlandó a zengi gróf érveit tekintetbe venni, ez volt kénytelen az összeütközés elkerülése céljából engedékenységre fogni a dolgot és oly szerződésre lépni, a mely egyedül a köztársaság nem pedig a másik szerződő félnek is tartá érdekeit szem előtt.⁵⁾ (1408. június 26.)

Hogy a Velence és a zengi gróf közti viszály, őket magukra hagyva, ily véget ért, az igen természetes. Más kérdés azonban az, természetes viszony-e az, hogy a magyar király egyik alattvalója teljesen a maga erejére utalva kénytelen egy idegen hatalommal szembe szállani. Ez mutatja, mily gyöngye volt Zsigmond korában a magyar állam helyzete a Száván túl, ez igazolja azt, ha magyar főurak Velence kegyét hajhászták, ez volt az oka annak, hogy Velence nagyobb hatalom volt itt Magyarországnál s a kinek valami kért valója volt, inkább intézhető az elsőhöz, mint az utolsóhoz. S ugyanez az ok volt az is, a mely azt eredményezé néhány évtized múlva, hogy a török a Száváig majdnem ellenállás nélkül eljutott. Ugyanez időtájban viszályban volt Velence László magyar fővárosával Jadrával is, miután az ottaniak sok kárt tettek a velenczeieken.

Legkevesebb volt az utolsó évben az összeköttetés Velence és László nápolyi király között. Mint már említők, ő a magyarországi kísérlet kudarcza után teljesen megszűnt foglalkozni a magyar ügygyel s ezért Velenczével is alig tartott fenn összeköttetést. A kiűzetés évében — a november 20-iki tanácsülésből — küldött ugyan hozzá a köztársaság követet, miután ő is azon fejedelmek egyike, a kikkel nemcsak hasznos, hanem szükséges is a kölcsönös megértés, de ez csak genuai és nem a magyar ügyben

¹⁾ U. a. 100. — ²⁾ U. a. V. 106. — ³⁾ U. a. V. 104. 114. —

⁴⁾ U. a. V. 106. — ⁵⁾ U. a. V. 121. 122.

volt küldve s különben sem szolgált semmi további tárgyalás alapjául. ¹⁾

Az 1405-ik év elején meg László küldött követet ismét ajánlván, mint a kísérlet előtt, a szövetség kötését. Feltűnő, hogy ezúttal a köztársaság nem tanúsított ellenkezést, sőt elvileg helyeslően az ajánlatot, a szövetség megkötésére pár nap alatt (február 4.) követet választott Capello Benedek személyében, meghatalmazván, hogy szövetséget köthet három — egész öt évre. A szövetség különben csak igen általánosan van az útasításban körvonalozva, csak az volt kikötendő, hogy egyik sem segíti a másik ellenségeit s azoknak nem engedi meg a másik ellenére átvonulását területén. ²⁾

Mi tette Velenczét rendes hagyományaival ellenkezőleg hajlandóvá a szövetségre, azt nem tudhatni biztosan s csak az tétélezhető fel, hogy László barátsága színe alatt sűrűbb érintkezésbe kívánt lépni annak alattvalóival, hogy így biztosabban előkészíthesse Dalmáciában a maga föllépésére a talajt. Azonban, úgy látszik most is támadt valami akadály, a mi ezen szövetség kötését lehetetlenné tévé, alkalmasint az, hogy László egyebet is kívánt, mint a mit Velence ajánlott, legalább ezen szövetség megkötésének semmi nyoma sincs és később egyenesen arra hivatkozik Velence, hogy soha sem köttetett. ³⁾

A közelebbi években nem volt László és Velence között semmi jelentékenyebb összeköttetés. Az egész, mondhatni, csak apróságokból állott úgy mint László egyízben közbenjárt Hranics Szandál boszniai úr érdekében ⁴⁾, 1407. végén pedig azért küldé Cortonat Velenczébe, hogy ott panaszt emeljen az ellen, hogy a Cattaróban lakó velencei kereskedők ott nem mint kereskedők viselkednek és öt gátolják abban, hogy alattvalóit kegyelmekben részesítse. Nem mulasztja el hozzá tenni, hogy, ha ezek nem hajlandók alkalmazkodni, hagyják el Cattarot. ⁵⁾

Míg László ezen semleges helyzetben volt, addig magyarországi ügyei mind jobban és jobban hanyatlának. Nemcsak a tulajdonképi Magyarországon foszlott szét pártja: 1408-ban bevették a magyarok Dobor várát s ezzel megtörték a boszniai ellenállást s a tartományt is felosztották, mire László helytartója Hervója is jónak látta magát a Zsigmond királynak hódolással menteni meg. A dalmát városok is rendre átpártoltak s a melyik elismerte is még Lászlót királynak, annak hűségében sem lehetett a legkevésbbé is bízni s még ezt is tetemes áron kellett megvásá-

¹⁾ U. a. V. 29. — ²⁾ U. a. V. 51. — ³⁾ U. a. 129. — ⁴⁾ U. a. V. 79. 80.

⁵⁾ Mon. Slav. Merid. V. 110. — Marino Sanuto: Id. m. ed. Muratori Scr. Rer. Ital. XXII. 839.

rolni. Folyton kellett ezeket kedvezményekben részesíteni, nekik szabadságokat, jószágokat s egyes előkelőknek évdíjakat is adományozni, ezen felül állandóan nagy sereget tartani Dalmáciában, hajóhadat az adriai tengeren. S mind a mellett készen lehetett László arra, hogy mihelyt Zsigmond előbb nyomul, azonnal hozzá csatlakoznak.

A mint tehát Hervója átpártolásával, Bosznia földarabolásával s a dalmát városokban kezdődő átállással a László párt, legalább mint egész, megszűnt létezni, elérkezettnek vélte László az időt, a midőn magyar alattvalóit minden további gondolkodás nélkül feláldozhatja.

Arra, hogy Zsigmondnak ajánljon kiegyezést, nem szánta rá magát. Ha a tényleg általa bírt országrészeket kész volt is kezéből kibocsátani, legkevésbé sem volt arra hajlandó, hogy Magyarországra való minden »jogáról« lemondjon. Hátha valami »non putarem« segít még rajta s módot nyújt azok érvényesítésére. De ha kész lett volna is általában lemondani, semmi esetre sem azoán Zsigmond javára, a kivel egymást régtől fogva a legszenvedélyesebben gyűlölték. Viszont Zsigmond is aligha lett volna arra hajlandó, hogy Magyarországnak, a melynek királya volt, egyes részét pénzen váltsa meg, még ha tényleges birtokosa nem László lett volna is annak. Így jött el az idő, a melyet a velenceiek László fellépésétől folyton vártak. Ha László túl akart adni dalmát birtokain, azokat csak Velencének adhatta el, mert Zsigmondon és Velencén kívül senkisémm tudta volna azon birtokokat megtartani (a mi szinte nevetségesnek tűnteti fel a Velence által Dalmácia megvásárlása okául felhozott érvet, hogy t. i. különben más vette volna meg), de el kellett azokat adnia, ha csak be nem akarta várni, míg Zsigmond apránként meghódolatja mind azt, a mi még az ő kezén van. De nem csak Lászlóval szemben volt kedvező Velencének a helyzete. Nem kisebb becsű volt ennél az a helyzet, a melyet ilykép a dalmát városokkal szemben elfoglalt. Láttuk, mennyire értett Velence ahhoz, hogy azokban nagy befolyásra tegyen szert, láttuk, hogy Velencének csak akarnia kellett volna és azok közül több meghódol neki. De Velence mindazt csak előkészítő eszköznek kívánta tekinteni, csak arra valónak, hogy, ha majd egyszer kezében lesz Dalmácia, a dalmátok könnyebben megnyugodjanak Velence uralmán, nem pedig arra valónak, hogy a városok önkéntes csatlakozásával szerezzék meg Dalmáciát. Ezt pedig két okból kívánták a velenceiek kikerülni. Először, mert a városok önkéntes csatlakozásából az is következett volna, hogy erre nézve föltételeket kötnek ki, már pedig a velenceiek erre nem voltak hajlandók, mert a hozzájuk tartozó városok lakóit nem polgártársaiknak, hanem alattvalóiknak kívánták tekinteni.

Másodszor, mert Velence nem akarván, hogy dalmáciai uralma bitorlásnak neveztesse, azon volt tehát, hogy azt a magyar királytól annak beleegyezésével szerezhesse meg.

Ez volt az ok, a miért Velence mindjárt László legelső kísérletei tételénél azt az ajánlatot tette, vagy legalább javaslatba hozta, hogy engedje át Zsigmond Dalmáciát, a minek fejében kész volna László átjövételét megakadályozni. Miután azonban a magyar király erre semmi készséget nem tanúsított, azon kellett Velencének lenni, hogy lehetővé váljék Zsigmond és László között a harcz, a mely mindkettőt meggyöngítse s egyiket azon helyzetbe juttassa, hogy kénytelen legyen e tartományt, csakhogy a másikkal ne jusson, neki átengedni. Miután Zsigmondnál most sem lehet vala kilátás, kénytelen volt az igaz csak az el nem ismert magyar király átengedésével is beérni.

Tett-e Velence Lászlónak valamikor ez iránt ajánlatot, nem tudjuk. Írott tanúság nincs róla. De bizonyára nem hiányzott újjmutatás, úgy, hogy László, mikor a Magyarországból kezén maradt részeket el akarta adni, egész bizton fordult Velencéhez.

László követei az 1408-iki július derekán tették meg az ajánlatot Velencének. A doge és a szűkebb tanács 17-ikén terjeszték azt a nagy tanács elé, de nem neveztek meg, hanem csak arra hívatkoztak, hogy »kiváló jelentőségű ügyet,« a melynek tárgyalására harmincz tagból álló választmány összeállíttását kívánták.¹⁾ Ez megalakult még az nap, a következőn pedig már tanácskozás alá vette a nápolyi követség előterjesztését s »Jézus Krisztus, annak dicsőséges anyja szűz Mária és a város védője Sz.-Márk nevében« meghatalmazta a doget az alkuvásba ereszkedésre.²⁾

Nem szándékunk e helyt részletesen előadni ezen alkuvás érdekes folyamatát, miután László trónkövetelését ezen ajánlat tételével tulajdonkép befejezettnek tekinthetjük. Csak arra kívánunk szorítkozni, hogy a megegyezés majdnem egy egész évi alkuvás után 1409. július 9-ikén jött létre, mely szerint László dalmát birtokait, valamint minden jogát egész Dalmáciára, Velencének 100,000 aranyon eladta.³⁾

¹⁾ Mon. Slav. Merid. V. 130.

²⁾ U. a. V. 131.

³⁾ U. a. V. 181. Lucius ezen cseményt tévesen június 9-ikére teszi, a mi azonban csak másolási vagy sajtóhibának tekinthető. Katona szinte hajlandó is volt ezért koholtnak tartani: június 9-ike és a Luciusnál mondott napja a hétnek természetesen nem található. Ezen felül az árat oly csekélynek találta, hogy azt a Svatopluk mondában említett fehér lóval vélte egy sorba helyezhetőnek. Kercheli azért sem volt

Szánandó az a helyzet, a melyben Zsigmond ezen alkuvás idején volt. Majdnem teljes esztendőbe került, míg Velence és László meg tudtak egyezni, Zsigmond követei az alatt is folyton jártak, keltek a »signoria«-nál és semmit sem tudtak az alkuvásról. S míg Magyarország követei előterjesztéseket tesznek a közönséges zsinat iránt és Velenczének általánosságban szövetséget ajánlanak, addig Velence alkuvást folytat ugyanazon Magyarországnak egyik tartományának birtokáért.

Velenczének az igaz elég nehéz is volt helyzete ezen örökké járó követekkel szemben. Először Pratai Vilmos járt, 1408. októberben Velenczében.

Megbízásának egyik része az egyházi szakadás ügyét illette, a másik a szövetségnek újabb följajnlása volt. Az utóbbit azzal üték el a velenceiek, hogy majd akkor felelnek, ha visszatér a zsinat ügyében teendett körútjáról.¹⁾ Azt hitték akkorra eldől a Lászlóval való alkuvás ügye, azonban 1409. januáriusban — ekkorra ment vissza Pratai — még fele útján sem volt. Igen alkalmatlan volt a dolog, a tanács végre január 24-ikén tartott ülésében e válszban egyezett meg: ők jó barátai Zsigmond királynak

hajlandó Lucius előadásának hitelt adni, mert az csak némi elül-hátúl csonka töredéket közöl és pedig a forrás megnevezése nélkül. A magyar írók ezen felül elkezdve Bonfiniuson mind kétségbevonták ez alkukötését, azon okból, mert hogy adhat el valaki olyat, a mi nem az övé s hogy vettek volna az ovatosságról híres velenceiek valamit mástól, mint a tulajdonostól. A velencei írók ellenben mindnyájan azt állítják, hogy Velence ezt teljes joggal vette meg Lászlótól, mert annak jogos birtoka volt. Így Monacis Lőrincz, így Navagiero (*Storia della Rep. Veneziana* 1079.), így Marino Sanudo Id. m. Muratori. *Ser. Rer. Ital.* XXII. 842. De a dolgok összefüggése ezeknél sem áll tisztán s az újabb írók ezért csak igen zavaros képet tudtak e tárgyról adni s a kitünő hírben álló Daru előadását már olvastuk. Csak mióta e szerződés ismeretes, azóta van némileg tisztában maga az eladás ténye.

¹⁾ Mon. Slav. Merid. V. 135. 136. 138. — Ennek követségével ugyanegyenek látszik az, a melyet Marino Sanudo (id. h. 840. l.) 1408. szeptember végén e szavakkal mutat be: *Vennero in questi giorni a Venezia oratori del Redi Ungheria a domandare ducati 100,000 per Zara. Fu loro risposto di non volerli dare*. Érdekes, hogy a nagyérdemű, de a magyarok irányában elfogult s a velenceiek ekkori eljárását is tisztára mosni akaró történetíró, a ki két lappal odább Lászlóról mint kétségtelen magyar királyról beszél, négygyel odább meg 1409. augusztus után Zsigmondról mint újon választott királyról emlékezik (ch'era stato eletto), ezúttal az ő követéről beszél, mint a magyar királyéről, a kitől megkülönbözteti Lászlót (Re di Puglia).

s a mint értik viszont, de semmi módot nem tudnak a szövetség megkötésére, ha azonban a követnek van az iránt valami előterjesztése, készek azt meghallgatni. ¹⁾

Mit tett Pratai e válaszszal szemben, ismeretlen előttünk, azt azonban tudjuk, hogy április 12-ikén ismét a velencei tanács előtt volt ez ügy, a mikor azon válaszban állapodtak meg, hogy még bővebb megfontolás tárgyává kell tenniök. ²⁾

Pratai mellett más követe is járt e télen Zsigmondnak Velenczében. Ez de Georgio Fülöp vitéz volt, a kinek a zsinat és a török elleni védelem ügyében tett előterjesztéseire a tanács febr. 7-ikén válaszolt. ³⁾

Ilyen volt a viszony Zsigmond és Velence között a 1409. július 9-iki egyesség megkötésekor. A köztársaság támogatva a szerencse, de különösen saját ügyes politikája által oda jutott, hogy a Zsigmond és László közti viszonynak egyedül ő aratta gyümölcsét.

SZALAY JÓZSEF.

¹⁾ Mon. Slav. Merid. V. 154.

²⁾ U. a. V. 168.

³⁾ U. a. V. 159.

KÜLÖNFÉLEK.

ÉSZREVÉTELEK

Károlyi Árpád „I. Balassa Bálint életéből“ című közleményéhez.

Tinódi művei közzétételekor meg kellett emlékeznem azon oklevél-gyűjteményről, melyet Fráter György levelezése cím alatt Károlyi Árpád adott ki, mert azt, hogy Tinódi a legapróbb részletekre nézve is tökéletes hitelt érdemlő történetíró, főként azon oklevelek tartalmával sikerült bebizonyítani. Balassa Bálint költeményei kiadásakor, a b. Sennyei levéltárból nyert 13 darab becses oklevélmásolaton kívül, az országos levéltár adataira támaszkodhattam. Ezek mind igen nevezetes pontjait világították meg Balassa életének, de hézagosságuk minden lépten-nyomon kitűnt. Egy-egy végzés, vagy parancs megkerült, de az előző iratok hiányoztak; máskor a panasz vagy folyamodás volt feltalálható, de a vizsgálati iratokat s az ügy elintézését illetőleg azt kellett mondanom, mint a Bevezetés XXVIII. lapján, hogy »csak bécsi levéltári kutatások nyújthatnak felvilágosítást.«

Azóta már megkerült Balassa válópere; Szabó Károly újabb költeményeket fedezett fel, s íme Károlyi Árpád a Balassára vonatkozó bécsi levéltári kutatások első s reméljük nem utolsó eredményével is megörvendeztetett bennünket. Köszönetre méltó közlése különösen azért nevezetes, mert két irányban tájékoztató. Balassa peres ügyeire, az országos levéltárban is kerültek elő újabb acták, de szerelmi viszonyait mindeddig csupán költeményeiből ismerhettük. Károlyi közlése ezek közül szintén érint egyet, s egyik kegyese nevével ismertet meg, kiről még nem volt tudomásunk. Losonczi Anna mellett, Harrach Anna tűnik fel jogos igényével a költő szép dalai egy részére.

A két külön alak egyező neve igen nehézzé teszi a posthumus megosztotzatást, melyet Károlyi is úgy vélt könnyebbé tételnek, hogy a Losonczi Anna nevére írt (XXV. sz.) éneket utolsó búcsúénekeknek mondja s a mi a kiadott énekek sorában azontúl következik, az, szerinte mind Harrach Annát illeti. Azonban sze-

rintem azt a búcsúdalt nem akkor szerzette költője, mikor Ungnád né, férjével az újonnan kinevezett bánnal Egerből Slavóniába távozott (?), hanem mikor Losonczy Anna Ungnád névá lett.

Az ki most ezeket összeszedegette,
Szeretője után kesereg szívébe,
Kit más szűz kezére
Mint tudatlan ember, ok nélkül ereszte.

E végső soroknak magukban sem igen lehet más magyarázata, s még kevésbé lehet a többivel együtt. Igaz, hogy a második és harmadik versszak *válást, távozást* emleget; a következő négy pedig panaszból, szemrehányásból látszik állani, de csak addig, míg a következőkben egész nyíltan önmagát vádolja és okozza a történetekért:

Igazán tertint ez is méltán én rajtam,
Mert ok nélkül magam búcsút neki adtam,
Szegényt háborgattam,
Hozzám nagy szerelmét semminek tartottam.

A válást, távozást ennél s az egész tartalomnál fogva csak arra lehet magyarázni, hogy a méltatlanul háborgatott s mellőzött hölgy másnak nyújtotta kezét. Kegyetlenséggel, háladatlansággal vádolja magát a költő, a miért erre kényszerítette azt a kinek »nem volt kettős szíve s a ki őtet erős esküvéssel bízta meg.« Keserves megbánással int mindenkit, hogy

Ne kövessen azért senki engem ebben,
Hanemha ki akar gyötrődni szívében;
Mert egész éltében
Ílv szerelem mássát nem löli mindenben.

Ezekért nem tarthatom ez éneket oly búcsúdalmak, mely a Slavóniába távozó nőnek szólna, sőt útólsónak sem, mely Losonczy Annát illetné; legkevésbé pedig olyanak, mely válaszfalat képezne az új és a régi Anna közt.

Nekem most is úgy látszik, hogy Losonczy Anna volt Balassának első szerelme. Komoly és tiszta érzelem a nő részéről, melyet Balassa ledérsége, csélcsap természete nem tudott idején megérteni, s később viszontagságai közt sem tudott végképen elfelejtteni. Újabb meg újabb szerelmei után való esengései közbe is mindig vegyül egy-egy mélyebb, a többinél igazabb és bánatosabb hang, melylyel annak emlékezetének adózik, a ki róla szintén aligha felejtkezett el. Bornemisza Péter 1577-ben azt írja Losonczy Anna leányához, hogy »tudom az te szerelmes anyádnak mennyi lelki óhajtsái legyenek«, — a mikor épen a Balassa által fordított

Füves kertecske című könyvet küldi neki vigasztalásul. A Balassák egykori udvari papja bizonyosan tudott a dolgokból annyit, hogy Ungnádának nem lesz oka a küldemény miatt pirulni s a fordító neve miatt nem fogja azt félrelökni.

A mi már Losonczi Anna korát illeti, közte és Balassa közt nem volt nevetségesnek mondható korbeli különbség. Az 1551-ben született költőnél pár évvel lehetett idősebb. Anna testvérét, Fruzinát 1544. október 14-én keresztelte meg Kecseti Márton veszprémi püspök Csejte várában; (*M. Tört. Tár. VI. 85. l.*); Anna ifjabb volt. S ha megengedjük, hogy 1578-ban még méltán rajonghatott érte Balassa, akkor tíz év múlva sem igen volt annyira élemedett asszonyság, hogy az idővel szintén csak előre haladó Balassa már visszaemlékezni se akart volna rá többé. — Ungnád Kristóf 1558-ban még Wittenbergben tanult.

Hogy Losonczi Anna képe — mint Károlyi írja — 1578. óta eltűnt volna Balassa lelkéből, annak egy 1582-ben kelt s hiteles másolatban fenmaradt kötelezvény mond ellene, mely így hangzik:

»Én Gyarmathy Balassa Bálint, adom mindeneknek tudtára, hogy én az nagyságos Lossonczy Anna asszontúl vettem föl ma, vízben hányó kedden 1582. esztendőben tizennégyszáz forintot, melyet fogadok ő kegyelmének minden okvetetlen ugyanezen esztendőben Szent-Mihál napjára esmég olyan pénzzel megfizetnem, ha penig valami okért meg nem fizetném, vagy fizethetném, hát adok ő kegyelmének teljes hatalmat arra, hogy vagy holdult helen valahol akarja kétszáz ház jobbágyinkot, vagy holdult (*ügy*) helen hetven ház jobbágyinkot elfoglalhassa és bírhasa mindaddig, míg ő kegyelmének én az ő kegyelme pénzét megfizetem, reám vévén penig ebből öcsémnek is Balassi Ferencznek terhét, vallom, hogy se ellenmondás, se tiltás, se repulsio az jószág elfoglalásakor vagy bírásakor osztán ne használjon énnekem, hanem az mint felől megírák, mindaddig úgy bírja ő kegyelme és az maradéki mint sajátjokat, míg én az ő kegyelme pénzét le nem teszem. Ennek megállására kötöm hitemet, tisztességemet és cmberségemet. Ez levelet penig erősítem meg az magam keze írásával és pecsétével. Költ Vitenczen, vízben hányó kedden, anno 1582. Gyarmathy Balassa Bálynth.«

Ezt a Losonczi birtokok egyikén (Vitenczen, Nyitrában s nem Szlavóniában) kelt kötelezvényt, tíz éven át nem váltotta be az adós, és nem biztosította a hitelező. Az adós ez alatt notorius perbe kevertetett, élete, vagyona kockán forgott, s csak 1588. február elején nyert kegyelmet. A hitelező kevéssel az előtt özvegyen maradt s másfél évi özvegyesség után 1589. nyarán másodsor is férjhez ment. Az adósságról még ekkor sincs szó.

A Nogarollinéval kezdett viszony a 80-as évekre esik s alighanem csak a válóper idejére, a mikor Ferdinánd úr éppen Kassára költözött. Az esztergomi káptalan levéltárának elenchusa szerint, Balassa Galgóczra küldözte leveleit Harrach Annához, s e levelek miatt tanú-hallgatások történtek 1588-ban. Bizonyosat tudunk róla, ha azon levéltárban, vagy Balassának folyamodványát, vagy a vallomásokat felkeressük *Caps. 42. Fasc. 2. Nro 10.* alatt. Ez fogja kezünkbe adni annak a kulcsát, a mi Károlyi szerint »érthetetlen, kimagyarázhatatlan dolog, mért nem vette nőül Balassa Losonczi Annát? hiszen a gyász év lejártakor már ő tőle is (1588.) elvált felesége; s miért engedte az oly hosszú időn óhajtvá óhajtott lényt újra másnak, Forgách Zsigmondnak, lennie nejevé?« Az események eme tragicus összetalálkozása magyarázhatja meg az érthetetlennek látszó kifejlést s talán fel fogja deríteni még annak a csonka pernek elveszett petitumát is, melyet Balassa 1592 martiusában folytatott Losonczy Anna ellen az esztergomi szent szék előtt, melynek megmaradt töredékéből csak annyit látunk, hogy Losonczy Anna elébb nem jelent meg az idézésre, azután pedig azt vitatja, hogy Balassa a vérfertőzésnél fogva szentszékiileg kimondott infamia miatt semmiféle pert sem indíthat. A szentszék csakugyan így is fogta föl a dolgot s Balassát elútasította. Most még azt sem tudjuk, vajjon Balassa támadta-e meg először perrel azt, a kihez elébb verseit írta, vagy a tíz évig pihent kötelezvény került elébb a bíró kezébe, hogy a szerencsétlen s minduntalan »perekkel vexált« költőnek a nélkül is ezer baját újjal tetézze?

Forgách Zsigmond, ki 1593. april 11-én, nejevel végrendeletet írat s annak alapján még neje életében kieszközli, hogy a hadi pénztár számára fizetendő 30,000 tallérért minden Losonczy jószág neki inscribáltassék: másképp gondolkozott mint neje. Az 1400 forintos kötelezvény szintén elővétetett, a hitelező végrehajtást kért s 1592. elején egyszersmind a végett folyamodott Báthori István országbíróhoz, hogy a Dobó Ferencz által Balassa és neje ellen vérfertőzés miatt indított perben, az esztergomi szentszéken hozott ítélet »pro jurium suorum tuitione« néki hiteles alakban adassék ki. Báthori ezt 1592. február 1-én el is rendeli; a rendelet február 4-én a szentszéken fölolvastatik; mivel azonban a szentszéki helyettes bíró kezénél levő jegyzőkönyv és mellékletei között a kért ítélet nem találtatott: az ügy a rendes bíró visszajöveteleig elhalasztatott. Ugyanazon évben Losonczi Anna ismét folyamodott Báthorihoz s tudatja vele, hogy az ítélet Pathó Menyhértnél van: ekkor azután megkapja az ítéletnek Eperjesen, június 3-án kiállított hiteles másolatát stb.

A többire nézve a Bevezetés X. lapján ezt írtam, hogy »sze-

relmi énekekből nehéz dolog tényeket halászni s bajos meghatározni mennyi bennök a valóság és mennyi a fictió. Csak egy a bizonyos, hogy Balassa Losonczy Annáért is olthatatlan lánggal égett.« A XI. lapon pedig, hogy »ha a következő énekek tartalmára építeni lehet, akkor Egerben újra találkozhatott a két szerelmes s talán a régi bizalom is helyre állott köztök.«

Ezek, akkor is azt gondoltam s ma is azt hiszem, annyi fen-tartással vannak mondva, a mennyivel csak lehetett és kellett. Újabb adatok ellen nemhogy nem protestálnak, ellenkezőleg azok közzétételét provokálják.

Hadd álljon itt e szempontból magának Balassának saját-kezűleg magyarul írott folyamodása az 1592. év végéről, mely Újváron kelt s keltével megczáfolja azon eddigi hiedelmet, mintha Balassa még ekkor is Lengyelországban bujdosott volna; tartal-mával pedig egyfelől a peres ügyek akkori állását, másrésről Balassa lelki állapotát, gondolkodását és stylusát segít meg-ismerni.

Balassa Bálint folyamodása a kamarához.

Reverendi magnifici domini et prouidi mihi observandissimi. Ser-uitia mea in favorem R. et M. D. Vestrarum diligenter commendo.

Az minemő levelet Nagyságtok az Újvár váltása felől 26. novem-bris Posomból írt, azt nekem a posomberki posta 3. decembris küldötte meg. Értem az ő felsége parancsolatját, de akartam volna (noha nagy-ságtokot én mind holtomig bücsülöm, s tisztetem) hogy ő felsége ugyan maga peeséte és keze írása alatt költ levelével, vagy az ország törvénye szerint protonotariussa által kínált volna meg bennünket az Újvár vált-ságával, kiért mégis könyörgünk ő felségének Nagyságtok által mind öcsém-mel ketten, hogy ha lehet, ő felsége ebbe is procedáljon velünk az ország törvénye szerint. Hiszem jól tudjuk, hogy Újvár nem miénk, hanem ő felségejé, és hogy semmi hamissunk sem esik avval ő felségétől, hogy megváltja tőlünk. Ő felsége adta s ő felsége veszi el is, legyen áldott az Istennek szent neve erről is; de könyörgünk Nagyságtok által mi és ezen ő felségének, hogy az egy élő Istenre tekintve engedje meg a novum juditiumot ő felsége az Végles dolgába, köztünk és a Balassi András fia között, és parancsolja meg ő felsége kegyelmessen, hogy ugyanakkor az mikor Újvár árráról palatinalis uram előtt az disputatio léssen, az Végles dolga is novum juditiummal láttassék meg köztünk, szakadjon vég már valaha benne, had ne fohászkojunk se Istenhez ez dologért, se embereknek ne panaszkodjunk róla! Lám juridicum az novum juditium, és az determinata causába is, ad minus egyszer megszokták akárkinek is engedni. Oztán nem is derogál ez novum juditium semmit annak az ítéletnek, a kit Posomba emekelőtte öt esztendővel (hiszem) per modum

fori celebráltak és láttak volt Jó János uram előtt. Oka ez penig egyik, az miért nem derogál, hogy az a revisió, nem citatió volt fundálva; másik meg ez, hogy annak, a kit akkor kimondottak, a sententiának observálására egyik fél, sem Balassa András, sem mi egy csepp vinculummal sem kötöttük magunkat, mely sententia miérthogy az mi prókátorinknak tudatlanságokhoz képest lett s nekünk terhes, szinte azért kívánjuk az novum iudiciumot ő felségétől. Adja meg azért ő felsége az egy élő istennek irgalmasságaért, és ilyen nyomorodott voltunkba ne fojtsa meg igazságunkat. Hiszem ha mi nyerjük az novum mellett az véglyesi causát, tehát igen könnyű lesz en ő felségének az véglyesbeli részünkről, vagy Lipcse felől való traktátusával, vagy más móddal velünk úgy megalkudni, hogy ugyan ő felsége kezénél marad az mi véglyesi részünk is; ha penig elvesztjük a törvént, annál inkább ugyan ő felségénél marad Véglyes etc. Adja meg azért ő felsége, és az novum iudicium engedelmevel, mind magát sok molestiatúl, s mind minket ennyi régi bütöl meitsen meg immár valaha egyszer. Továbbá könyörögiünk ő felségének azon is Nagyságtok által alázatossan, hogy ő felsége kegyelmessen méltóltassék ez Újvár váltságát, a prima Martý, Szent-Lukács napjára halasztani, mert bizony sok kárunkkal esik, ha ő felsége az inscriptionális continentiaja szerint ugyanarra szorít bennünket, és Szent-Lukács napjára nem prorogálja ő felsége újvárbéli possessionkot. Tudjuk, hogy ő felsége de jure nem tartozik vele, de ha az inscriptionnak ideje felett négy esztendővel is többet várt ő felsége, és nem sietett tőlünk megváltani: cummulálja ő felsége azt az gratiáját evvel is ez gratiával, és kevés prorogációval. Quod differtur non aufertur. Mi ha akarnók is, erővel ő felsége ellen meg nem tarthatjuk; könyörüljön azért kegyelmessen ő felsége rajtunk és ilyen hertelen és szertelen ne üzzön ki fészkünkéből bennünket, hanem Szent-Lukács napig hagyjon itt bennünket. Ez alatt mi is költözünk és ő felségével Lipcse felől is traktálunk, könyörögvén az kegyelmes Istennek, hogy az ő felsége szívét hajtsa kegyelemre hozzánk, és hazánkból se idegen, se Tünderországba ne üzzön ki az ő felsége szárnya alól bennünket.

Továbbá az ő felsége aulica kamarájának levele nálunk vagyon, kibe megfogadja ő felsége nevével, hogy ha Újvárat kövel kerítjük, tehát az inscriptionnak sommája, három ezer tallérral menjen feljebb etc.; ha penig fával, tehát rénes forinttal háromezer forinttal. Mi kövel kezdük vala keríteni, és felénél többet el is végeztünk benne; könyörgünk azért e felől is ő felségének, alázatossan mint kegyelmes urunknak Nagyságtok által, hogy azt is fizettesse meg akkor ő felsége, mikor az Újvár áárráát letéteti ő felsége, mert még az meg nem lesz en (ő fels. erővel az bőrünket is levonhatja rólunk), de mi nem tudjuk mint menjünk ki az újvári jószágból, igazságunk romlása nélkül, hanem küldje akkorra emberit ide ő felsége, kik Isten szerint böcsüljék meg az épületet s az szerint oztán elégítsen meg minket is róla ő felsége. Lám azon kívül sem pusz-

títottuk, hanem építettük az ő felsége újvári jószágát, mert nemcsak jó vendégfogadó házakat csináltunk, hanem falut is jót ültettünk egyet.

Ez három dolog felől annakéért, tudniillik az Véglyes dolgába való novum iudicium felől egyikről; másíkról az épületnek megböcsülése felől; harmadíkról arról, hogy a prima Mártý, Szent-Lukács napjára halaszsa ő felsége a kiváltást (mely prorogatio mindenestől is csak húsz nappal teszen többet hét holnapnál) Nagyságtok által is alázatosan könyörgünk ő felségének. Bárha az protonotárius admonítiója elmarad, sen sokat gondolunk vele, csak ő felsége ez három dolgot engedje meg, kik közül ha valamelyik, vagy az közönséges igazságnak, vagy az ő felsége méltóságának valamit repugnál, bár egyiket se engedje meg ő felsége. De remélnjük, hogy ő felsége előszer Istenre s az mi árva fejünkre s azután az Nagyságtok intercessiójával együtt az ország törvényére is tekintve, csak az maga kegyelme hírének öregbülésért is megengedi, miérthogy mind az három igaz és méltó kívánság.

Hogy penig Nagyságtokat mi evvel bántjuk, Nagyságtok megbocsássa. Mi reánk nem vethet Nagyságtok, mert minekünk azok által kellett ő felségének az ő felsége parancsolatjára választ alázatosan adnunk, akik által ő nagysága (*igy*) minekünk az Újvár megváltása felől való szándékát tudtunkra adta, az penig Nagyságtok; jóllehet vitt erre az Nagyságtokba való bizodalnunk is, mert tudván az Nagyságtok autoritássát ő felsége előtt, remélnjük, hogy az Nagyságtok törekedése mellettünk ő felsége előtt nem léssen haszontalan. Azért könyörgünk Nagyságtoknak, hogy Nagyságtok adja tudtára ő felségének, az ő felsége parancsolatjára írt alázatos válaszunkot. Az Isten éltesse Nagyságtokat.

Datum Uyvar. 27. decembris. Anno 92.

Nagyságtok

szolgája
Balassy Bálynth.

Kívül: Reverendissimis, magnificis et generosis dominis, dominis, prefecto, cacterisque consiliariis S. C. Mttis Camerac Posoniensis etc. Dominis et personis observandissimis.

Prasentatae 5. Januarj. 93. — Do. Valent Balassa, pctit in causa Viglesiana novum iudicium sibi elargiri, terminum redemptionis arcis Vyuar a prima Mártý ad festum D. Lucae prorogari et sumptus edificiorum sibi re. . . .

Translata 5. Januarij. 93. et in Aulam missa.

(Országos levéltár.)

SZILÁDY ÁRON.

TÜZES GÁBOR VALÓDI NEVE.

A »Századok« f. 1882-ik évi V-ik füzetében, 415—420 l. érdekes életrajzi adatok olvashatók Buda 1686-iki visszavételének egyik hősről, a pyrotechnicus mivoltáért közönségesen »Tüzes Gábor«-nak nevezett Ferenczes-barátról. Azonban Némethy Lajos úr, a cikk szerzője, hősének neve iránt sehogy sem tud tisztába jöni; magyarnak s Győr-vidéki szerzetesnek mondja őt, de egyszersmind megjegyzi, hogy a rend azon vidékbeli kolostoraiban akkor, az egy páter Persich-en kívül több Gábor nevű nem volt, erről pedig biztosan tudható, hogy nem ő vala a híres tűzmester, (420. l.) Más részről, midőn idézi, hogy a fővezér Lotharingi Károly herceg, ismételt ízben is »Padre Raphael«-nek nevezi a jeles pyrotechnicust: szerinte valószínűen tévedett, a Gabriel és Raphael főangyalok nevei közül az utóbbit használván az előbbi helyett. (418. l.)

Némethy úrnak ez az okoskodása hibás. Mert Lotharingi Károly nagyon jól tudta — s tudnia is kelle — egy oly kiváló és hasznos szolgálatokat teljesített alárendeltjének nevét, s föl nem tehető, hogy azt ismételve tévesen írja ki. Ugyanis a pátert nem Gabrielnek, hanem csakugyan Raphaelnek, és pedig *Gabrieli Raphaelnek* hitták. E néven meg fogja őt találni Némethy úr a Ferenczrendű egykorú névkönyvekben, haugyan a családnevek ezekben följegyezzék. Megemlítjük, hogy a *Gabrieli* család, mely talán olasz eredetű, de régóta elmagyarosodott, most is él Budán. Páterünk hihetően ezen családból származott. Raphael alkalmasint szerzetesi neve.

Hogy pedig ez valósággal így áll, és hogy a derék barát Buda ostrománál szerzett érdemeiért a budavári tűzérség főnökévé (főingenieur) neveztetett ki s e minőségében szolgált 1687-ben is: kiderül *gr. Eszterházy János* és ifj. *gr. Zichy István győri vicegenerálisoknak* ez évi levelezéseiből. Míg ugyanis a főhadserg 1687. nyáron s őszszel Mohács és Eszék táján harczolt a törökökkel: addig a még török birta *Székes-Fehérvár, Vár-Palota* és *Csókakő* várak ostromzárlatával s megvételeivel e nevezett vicegenerálisok bizattak volt meg, a dunántúli és komáromi végbeli haderőkkel. Levelezéseiket, melyek a *gr. Eszterházy-család* pozsonyi levéltárában maradtak fenn, az idén kutattam át, és közöttük a magyar nép által mesterségéről s idegenes hangzású *Gabrieli* nevről egyesítve és elmagyarosítva »Tüzes Gábor«-nak nevezett népszerű, katonás szerzetesről a következő adatokat találtam:

Gr. Zichy István írja a tatai táborból 1687. július 21-én *gr. Eszterházy Jánosnak*: »Itt van egy kém, ki azt beszéli, hogy hírével vagyon az töröknek, hogy Kglmed ott (Veszprém táján) s

én itt vagyok, s elhittették magokkal, hogy elsőben Csókát, azután Palotát szálljuk meg. Én *budai Commendant* (báró Beck tlk.) uramnak is írok most, hogy ha *ott van még Péter Gabrieli* (így) uram: requisitiómra nem küldené-e el *valami tüzzel való szerzőszámmal* s vagy hatvan muskatérossal hozzánk? Mégis, egynehány bombát hánynánk be Csókába, 10 taraczkok, 3 mozsár is lévén velem; így még is hírt-nevet kaphatnánk Bécsben, — úgy is az füstnek inkább örülnek, mint az valóznak.«

Ekkor azonban még b. Beck a tüzes barátot át nem engedheté, mert másutt (talán Eger alatt) foglalkoztatta. September végén pedig Esztergomban várakozott tüzeireivel és készleteivel a harcias páter, készen várván a rendeletet, hogy hová, mely táborba vagy ostromra induljon? *Kürtössy István* esztergomi várkapitány jelenti Strigony, 28. 7-bris 1687. datumú levelében Eszterházy Jánosnak: »Az *Péter Gábel* itt készen várja az orderjét; még maga sem tudja, mely felé kellessék nekie menni?«

Nemsokára megtudta: gr. Zichy István tatai táborába rendelték, hogy szálljon vele *Csókakő* s azután *Palota* alá. Mint Zichynek Csóka alatt 1687. oct. 18-án Eszterházyhoz a palotai táborra intézett leveléből kitűnik: Zichy a kis Csókakő sziklavárat négy napig szoros bloquádába vetetvén, miután oct. 16-áról 17-kére virradólag az ágyútelepek is elkészülének, és 17-én páter (Gabrieli, a magával hozott német tüzerekkel s muskatérossokkal nem több, csak három bombát bevetett, — a török őrség kitézése a fehér zászlót és e nap d. u. 3 órakor kegyelemre föladá a várt, s magát rabúl. Ezen siker után Zichy a jeles főtüzemestert *Palota* ostromára indítá előre Eszterházyhoz, a kivel maga is csatlakozandó volt. 1687. oct. 20-án írja útjából Csórrúl Eszterházynek Zichy: »Hogy annyival is inkább siettethessük dolgainkat: *íme, az budai főincseniert Péter Gabrieli uramot*¹⁾ előreküldöttük; kiknek ha fasinájok készen leszen, addig míg odaérünk, még ma az bombákat behányhatni; ha pedig azt is megvárják, (a várbeli törökök) hogy ágyúinkot hozzá süssük, — nem lehet azután kegyelmet adni!«

Palota bukása után Székes-Fehérvár szorongatása és capitulatiója következett. Eszterházyval és Zichyvel minden valószínűség szerint ezen utóbbi erősségnek meghódoltatásában is közreműködék páter Gabrieli Raphael, alias Tüzes Gábor.

THALY KÁLMÁN.

1) *Íme, a győri altábornok gr. Zichy István, a ki együtt táborozik vala a páterrel, de meg a budai táborozáskor oly nagy hírré vergődött Győr-vidéki szerzetest különben is bizonyára igen jól ismerte, másodszer is, következetesen, »Gabrieli«-nek írja őt.*

TÖRTÉNETI IRODALOM.

Monumenta Ecclesiae Strigoniensis. Szerkeszti Knauz Nándor. Második kötet.

A magyar tudományos Akadémia az utolsó húsz esztendőben számos kötetnyi oklevéltárt bocsátott közre, melyekkel a valódi criticalai történetírás alapját vetette meg. Tevékenysége ez irányban felette üdvös és hasznos, de még távol sem oly nagy terjedelmű, hogy valahányszor egy új kötet oklevéltár megjelenik, mely forrásismereteinket gazdagítja, mi azt legbensőbb örömmel ne üdvözölnök; különösen akkor, midőn az új munka belértekre nézve oly becses, szövegére nézve oly correct, mint a *Monumenta Ecclesiae Strigoniensis*, melynek épen most megjelent második kötetét akarom pár szóval ismertetni.

Valamint az első, már 1874. évben megjelent kötetet, úgy a mostanit is Knauz Nándor akad. tag szerkesztette, kinek szakavatottsága, és criticalai pontossága a tudomány terén ismeretes.

A második kötet az 1273. évtől 1321. évig, tehát 48 évre terjedő időközt foglalja magában.

E második kötet 111 ívből áll, és leszámítván a gondos indexre szolgáló részt, 100 íven 927 oklevelet, vagy oklevélkivonatot közöl. Eszámból, betudván a függeléket, 552 oklevél esik az Árpádkorra. Miután pedig az 1272. évig terjedő első kötetben 792 darab oklevél volt közölve, kitűnik, hogy a Monumenták két kötetében 1344 árpádkori oklevelet vettünk.

Knauz diplomatikai tevékenységének hosszú múltja van. Számos ismeretlen oklevelet bozott napvilágra, még számosabbat, mely már közölve volt, de hibás vagy csonka szövegénél fogva a történetírók valódi farkasverme vala, az eredetiekkel összehasonlított, és javított szövegben a »Magyar Sion«-ban, az esztergomi főegyház okmánytárában és másutt újra közölt. E javított szövegű oklevelekből a »Monumenta« második kötete 84 darabot vett fel; de 265 oklevél olyan, melyet itt először közöl az eredetiekből.

Az általam bemutatott forrásmunka tervéhez tartozik, hogy minden oklevelet magában foglaljon, mely az esztergomi érsekség történetének megfejtéséhez hozzájárul, bármely levéltárban legye-

nek az illető adatok elszórva, vagy megtalálhatók. A Monumenták tehát nem az esztergomi főegyház levéltári kincseit kívánják közzétenni, hanem igénybe veszik a köz- és magánlevéltárak összes diplomaticai adatait, hogy az érsekség történetének biztos alapjául szolgáljanak. E feladatra Knauz bő forrásismerettel rendelkezik, és ezt kitünően megoldotta. Eljárása az oklevelek megválogatásában czélszerű, — ő teljes szöveggel, a kiadatlanokon kívül felveszi azokat, melyek bizonyos részeikben hibásak lévén, javításokra szorultak, — felveszi továbbá azokat, melyekben hibás datumok, vagy kihagyások fordulnak elő.

A hol ily motivumok nem érvényesülnek, ott Knauz megelégszik az oklevél kisebb vagy bővebb kivonata adásával, kijelölvén a munkát, a melyben ez egészen van közölve. Fejér György árnyoldalai közé tartozik, hogy sok oklevelet változatlanul ismételve közöl, sokat tovább kétszer-háromszor is, de mindannyiszor más-más évszámmal. Majd az indictio, majd a kormányzási évszám nem hangzik össze a kiadvány évi keletkezésével. Knauz ez úttévesztőben biztos vezetőül szolgál, és az oklevelek hibáira figyelmeztet, a mi annál nagyobb érdem, minthogy a hiba nem mindig a hibás olvasásban, hanem magában az oklevélben rejlik. A Monumenták becsét nem lehet megítélni futólagos bepillantás után. Csak a ki belőlük dolgozik, a ki ama rendkívüli pontosságról meggyőződik, mely azokat jellemzi, és belőle megnyugvást merít történeti fejtegetései biztosságára nézve, fog hálát érezni azon critical szellem iránt, mely e munkát összeállította, és azzal történetforrásainkat gazdagította.

Az előadottakkal azonban még távol sem merítettük ki e munka érdemeit. Valamint a munka első kötetében, úgy a másodikban az anyag egyes fejezetekre vagy korszakokra van felosztva, melyeknek az illető érsekek élete szolgál alapúl. Az érsekség üresedésének esetében az ily üresedés kora szolgál alapúl. E szerint e kötetben 1273. évtől 1321. évig hét primás életrajzát vesszük, és két üresedési kor ismertetését.

Ezek közül legbővebben II. Miklós, és Lodomér érsek (25—26 ívrétű lapon) élete van leírva, utána Gergely érsek (19 ívrétű lapon) Benedek és mások. De nem életrajzoknak kellene e nagybecsű dissertatiókat neveznem, mert nem az illető érsekség külső cseményei előadásával foglalkoznak, hanem a legvitásabb kérdések tisztázásával, — és ezt tevén Knauz e helyen feladatává, diplomaticai jártasságát, critical élet egész fényében látjuk tündökölni. Kivált a chronologiai nehézségek foglalkoztatják őt, a személyek azonosságának kimutatásai, a családi származás és rokonsági kötelékek, a királyi és az egyházi jog nyomozása, a történetírók állításainak összevetése az egykorú oklevelekkel stb.

Itt érezzük, hogy a történetírásban az oklevelek mennél bővebb ismerete oly nélkülözhetetlen kellék, mint a természettanban a mathematica; és erről lévén meggyőződve, még távol sem tartom elérkezettnek azt az időt, melyben azt mondhatnók: az oklevelek kiadásában már eleget tettünk a szükségnek.

A Monumenták artistikai oldalát sem hagyhatjuk szó nélkül. Található e kötetben 16 fába metszett királyi, királynéi, érseki, pápai legatusféle, vagy országbírói, conventusi s plébániai pecsét, melyek szakemberek által bizonyosan kedves adományúl fogadtatnak. Mihály érsek pecsétje itt nem fordul elő, ezt az 584. számú oklevélre vonatkozólag már Nagy Imre közölte a báró Nyáry Albert által szerkesztett Archaeologiai Értesítőben. A kötet végén hat könyomatú táblát veszünk, melynek mindegyikén több eredeti oklevél hasonmásai szolgálják a palaeographiai tudományt.

A bibornok-érsek ő Eminentijája, ki fejedelmi bőkezűséggel e vállalat költségeit viseli, ezzel nemcsak a hazai, hanem az összes tudomány érdekében is magának ércnél tartósabb emléket emelt, — nekünk e helyen nem marad egyéb hátra, mint azt az óhajításunkat fejezni ki, hogy a magyar kath. egyház feje sokáig, igen sokáig találja örömét az ilyen működésben, mely részére a nemzet háláját biztosítja.

PESTY FRIGYES.

Histoire de l'empire ottoman depuis les origines jusqu'au traité de Berlin par le v-te A. de la Jonquière, ancien professeur d'histoire à l'école militaire impériale de Coumbar-hané à Constantinople. Paris, Hachette et Cie, 1881. 8-adr. 670 lap, négy térképpel.

Szerző előadását azon terület ismertetésével kezdi, mely a tárgyalni szándékolt eseményeknek leginkább képezte színhelyét. A török birodalom, mondja, sem földrajzilag, sem népismerileg, sem politicaileg nem képez egységes egészet; noha az ó-kor mindhárom világrészére kiterjed, természetes határai egyikben sincsenek s e tekintetben ázsiai birtokai még leginkább kikerekítettnek mondható. A török uralom alatt álló népek eredet, nemzetiség és vallás szerint különfélék, törekvéseikben szétágazók, sőt nem ritkán engesztelhetetlen ellentétben állók, elannyira, hogy összetartó kapocs, közös érdek, közöttük nem létesülhetett. Érezhető részben már a byzantinus birodalomnál, a melynek hanyatlását szerző főleg annak tulajdonítja, hogy a római catholicus egyháztól elszakadt; sietette egyébiránt ennek romlását a szó és hitszegés, kétnyelvűség, sőt még a hazugság is, a teljesen elhibázott politica pedig sírját ássa. A török birodalom hanyatlásának okai, a byzan-

tinusoktól örökölt bűnök, tetézve nemzeti bajokkal: ilyenek a többnejűség és rabszolgaság intézménye, a mohamedánoknak a nem-mohamedánokkal, főleg a keresztyénnel szemben fentartott kiváltságos helyzete. De bajos egyes okokat megnevezni s szerzőnek teljesen igaza van, mikor azt írja, hogy a török birodalom már keletkezésében veté meg felbomlásának alapját (a mi egyébiránt eddigelé csaknem minden megszűnt államról elmondható): a fenhatósága alá került népeket és országokat csak zsarolta, de sem anyagi, sem erkölcsi javak előmozdításáról nem gondoskodott. Ez annál szomorítóbb, mert a töröknek szép és férfias tulajdonságai vannak: a harczban bátor, értelmes, józan s nagyobbára mértékletes; turáni faj, de évek hosszú során keresztül leginkább az árja (kaukázi) fajjal keveredett össze s így eredeti jellege sokban és lényegesen változott, mellesleg mondva, olyan átalakulás, a melyen mi magyarok is átestünk s még folytonosan átesünk, előnyünkre nemcsak nőket, mint a török, hanem férfiakat is fogadva magunk közé.

Előadván Mohamed életét, annak tanait ismerteti, majd azon különféle felekezetekre tér át, a melyek halála után keletkeztek: Afrikában és nyugati Európában a sémi eredetű arabok, Kis-Ázsiában és keleti Európában a turáni eredetű törökök, Ázsia belsejében mind a két népfaj terjesztette a próféta tanait. A maurok nyugati Európába hozzák, ugyanők a mai Spanyolországban birodalmakat alapítanak s mikor a byzanti keresztyének még békében imádkozhatnak, nyugaton már a Pyrenaeusokon innen lakókat fenyegetik: de Martell Károly nehéz fegyverzetű lovagjai megtörik Abd-ur-Rhaman könnyű szaraczén lovasait (Poitiersnél, 732-ben) s a próféta hívei örökre a hegyeken túl szorúlnak.

Rokonszenvel ír szerző az arabokról, a kik a IX. és X. században egyedül művelték a tudományt noha ezen állítás conventionalis tévedés: mert az ókori görög és latin írók műveit nagyobbára a görög és olasz barátok zárdáiban másolgatták, s a mi bölcséleti munkát az arabok nyelvükre fordítottak, meghamisították, s így juttatták a keresztyén scholasticusok kezébe. A góth styllt szerző az arabok találmányának tartja, a mi ellen nem tehető kifogás, ha góth (idegen) alatt a görög, római és byzantinustól eltérő modort ért. »Harun-al-Rasid második útóda és fia El-Mamun, az arabok Augustusa, a konstantinápolyi császárnak háborút úzen, hogy tudósokat engedtesen át magának s békét csak a kívánt kéziratok átadásának feltétele alatt köt. A bagdadi tudós iskola az ő gondoskodása alatt létesül (815.) s a magasabb tudomány központjává válik; itt fordítottatott mind az arabra, a mi szépet Görögország megteremtett.« Ezzel szemben nem árthat

Wahrmund intése: »Az izlám művészeti alkotásainak megítélésében is általában még sok a romanticismus. Nagyon szeretik azt, a mit e roppant területeken, melyeken a legkülönfélébb törzsek és nemzetek részben a culturnépek örökösei laktak, a régi műipar megteremtett, a mit e népek megszámolatlan milliói, szelleme évszázak alatt helyesnek és igaznak talált, nemesen érzett és szépen kifejezett, vagy érzelmesen és bátran véghez vitt, az izlám és az arabok dicskoszorujává kötni. Az arab nomád életmódjánál fogva alkalmatlan művészet és tudomány üzésére, a mit belőlük felmutat, azt másoktól vette át; teremtő ereje csak vallásában s költészetében ismerhető föl.«

A törökök fellépte megelőzi a keresztes hadjáratokat. »Motaszszem khalifa, Harun-al-Rasid harmadik fija, Turkesztánban nagy mennyiségű rabszolgát vásárolt össze s ezekből alakította meg díszőrségét; ezek voltak a müzümán birodalomba vitt első törökök. A khalifák elfajult utódai alatt a katonaság tetszésétől függött a trón sorsa: 862-től 870-ig négy khalifát választottak s tettek le; 879-ben Ahmed nevű török főnök, Tholon fija, Egyiptomban a khalifától függetlenné tette magát s a Fatimidák hódításáig három fija volt utóda (879—968-ig).« Mindazonáltal a törökök csak Togrul-Beg, Szeldzsük turkesztáni emir unokája alatt kerültek felül. »Ujjonnan térve át az izlámra a szeldzsük szultánok a neophyták buzgalmával hevülnek s csak hódításról álmodoznak.« De Ázsiában egyre foly az országok alapítása s Malek-sah fiai már ismét több szultánátusra osztják a birodalmat: a XI-ik században megalakul a perzsa, az aleppói vagy syriai és kis-ázsiai szultanatus s a syriai ismét kettőre szakadt: az aleppóira és damaszkúsira; az évek során a Fatimidák visszakeresztelik Palesztinát s több bitor fejedelemség alakul.

A Syriában lakó keresztyének szabadságát biztosító szerződést, a melyet Nagy Károly császár Harun-al-Rasiddal kötött a khalifa utódai semmibe sem vették s nemcsak a saját keresztyén alattvalóikat sanyargatták, hanem a szent földre zarándoklókon is kegyetlenkedtek.

Azonban keleten mesés gyorsasággal tűnnek föl és le, népek és felekezetek. Az ezek közt legnevezetesebb hasis-evők, vagy asszaszinek kiirtására, — a kiknek: »prófétájuk Hasszán a jogtalanságok korlátozására és a vétségek megbüntetésére való küldetelajdonított magának, valamelyik hívét küldve ki annak meggyilkolására, a kit elítélt.« Mangu a mongolok khánja vállalkozott; bekerítette hegyeik között s kegyelem nélkül kivégeztette őket s utolsó főnöküket maga-megadásra kényszeríté. A khán, minthogy a bagdadi khalifa e vállalatában nem segítette, testvérét, Hulagut küldötte ellene, a ki a várost rohammal bevette, prédára bocsájtá

s az utolsó abassid khalifát, Motasszemet s ennek családját megölette: Kis-Azsia meghódolt s az ikoniumi Szeldzsúkok a mongol főnhatóság alatt inkább csak névleg voltak szultánok. Ez események háttérében tűnnek föl a törökök.

Az ősi hazájukból, Turkesztánból, Szulejmán sah alatt még Dzsingiskhán idejében kivándorlott oghuz-tatórok egy része honvágyból hazájába visszatért, másik része Düндar és Erthogrul vezérlete alatt az erzerumi síkság és az Araxes közt bolyongott, majd termékenyebb földet keresni nyugat felé vándorolt. Útközben Erthogrul valamely síkon két csapatott látott egymással szembe szállani: »veleszületett nemes indulata a gyengébbnek segedelmére menni készte s derék volta a győzelmet szerezte meg.« Kevés nép lépett ily szép úton a történetbe. A kinek Erthogrul segedelmére sietett az a Szeldswk Ala-Eddin volt, a ki ezen s egyéb jeles szolgálataiért jutalmul földet adott neki s »szultán-öni«-nek (a szultán homloka) nevezte. De azon kitűtetések, melyekben Erthogrul és fia Ozmán részesült, az irigykedő emírekben elégedetlenséget keltett s midőn 1300-ban ujabbí mongol betörés ellen a birodalmat meg kellett volna védeni, fejedelmüket cserben hagyták s az utolsó rumi szultán, III-ik Ala-Eddin, Palaeologus Mihály görög császárnál volt kénytelen menhelyet keresni. A császár vendégét fogságba vettette s megölette.

A megüresedett trónt Ozmán foglalta el, s ő és utódai alatt megalakult a török birodalom. Ez elfoglalás és megalakulás, továbbá Görögország elfoglalását az ismert adatok nyomán adja szerző, de az adatokat jól megválogatva s a birodalom szervezését sem hagyva figyelmen kívül. Hazánk érintkezését is a török birodalommal nem hagyja figyelmen kívül.

Ha Konstantinápoly bevétele után a törökök Európában való előrenyomulásának színtere nem is volt mindig és mindenkor hazánk, a támadás főcéle mégis csak ellene irányult: ennek megfelelően szerző történetünknek minden oly nevezetesebb momentumára figyelemmel van, a mely az ottomán birodalom történetére is vonatkozik s ami a magyar olvasóra különösen jól hat, az az, hogy nagy férfaink s nemzetünk jelentőségét, csatáiban tanúsított magatartását s a nyugat-európai műveltségnek tett szolgálatát illendően méltatja. A Hunyadyak győzelmei lehetővé tették Nyugat-Európában a renaissance békés fejlődését s maroknyi nemzetünk virága Mohácsnál (1526.) egy három világrész nemzeteiből toborzott hadsereggel szembeszállva jó darabig helyt állt, s tetemes túlerőnek lett áldozatává. Szerző a mohácsi csatát Magyarország függetlensége sírjának (tombeau de l'indépendance de la Hongrie) nevezi; annyi bizonyos, hogy a négy folyamtól szelt hazában a tatárjárás óta oly szívet facsaró dolgok nem tör-

téntek, mint a mohácsi vész után; azonban élünk, s ha nem is egészen függetlenül, tűrhetően élünk. Azért megköszönve szerzőnek irántunk másutt is tanúsított rokonszenvét s igazságszeretetét, kövessük inkább költőnket: El ti komor képek!

A töröknek előre nyomulását Magyarországon, sőt már magát Konstantinápoly elését is — mint az már nagy részben hazai íróból ismeretes előttünk — a nyugati hatalmaknak egyenetlenkedése s kölcsönös versengése tette lehetővé: a fejedelmek önzése, nagyravágyása és türelmetlensége, gyakran elhibázott intézkedése. A pápa a Konstantinápolyban szorongatott görögöknek segítyt csak az esetre ígér, ha hitüket elhagyják s katolikussokká lesznek; szövetkezik a francziával, protestáns hatalommal, sőt a törökkel is a császár ellen, a kit, vagy a kinek rokonát, a magyarok azért választják királyukká, hogy, mint az összes keresztényiség világi feje, hatalmasabb és tekintélyesebb védőjük legyen. A császárok családi hatalmuk megerősítésén s kiterjesztésén fáradoznak, birtokokat, országokat szereznek, erejüket a reformáció elleni küzdelemben fecsérlik el s habár magyar királyok, Magyarország védelmét elhanyagolják. A francia királyok a Habsburgoknak az ó- és új világra kiterjedő hatalmától tartva, ellenük majd valamelyik szomszédjukkal, majd a törökkel s Magyarországot elégedetlenséggel szövetkeznek: ha a rémet felidéztek, visszahúzódnak. Francia király óhajására indította meg a török Bécs ellen másodsor hadait, a melynek felmentetését (1683. szept. 12.) a német-római császár és Európa a lengyel királynak köszönhette. De Bécsnél a török halálos dőfést kapott s a karlóczai béke (1699.) kétségtelenné teszi erejének már a zsitva-toroki békénél (1606.) tapasztalható hanyatlását. Ezóta a török folytonfolyvást súlyed, területet s vele embereket veszít s ma már senki sem retteg tőle, Buda visszavétele s Magyarország felszabadulásától fogva csak idő kérdése lehetett a Balkánszigeten lakó kereszténynek felszabadulása, mert a hódító török nép sem addig míg emelkedett, sem azután, olyan az emberiségre nézve üdvös eszméért nem harczolt, a mely a legyőzötteket részére megnyerte volna: uralma az európai népekre nem jótékonyan, hanem kártékonyan hatott. Ez azon tanulság, melyet szerző művének elolvasója a könyv letételekor érez.

Szerző a 196-ik lapon fölemlíti, hogy Kinizsy (le comte de Kinis) 1493-ban »Villak«-nál (Villach) Karinthiában a török fölött győzedelmeskedett; a magyarországi Újlakot (Illok) nem látszik ismerni, pedig ama név alatt bizonyára ez lappang. A magyar nevek írásában s a magyarországi földrajzban sok kívánni valót hágy; így például: kenger-chesir olvasható kenyérmező helyett, Hevesel Heves helyett; azután: »Ezsek, v. de l'Autriche-

Hongrie (Slavonie), sur la rive droite de la Save«, továbbá: »Guns (Eisenburg), v. de Hongrie, comitat de Soprony« stb., a mely hibák a magyar birodalom térképe segélyével elkerülhetők voltak. Ilyenek s ezekhez hasonlók a 248-ik lapon tömegesen fordulnak elő; így hibás Izabella királyné idejében temesi bán-ságról írni (pag. 179-en Báthoryról helyesen: comte de Temes-var), a Doba és Mertzkey (Mecskéy) név, s pag. 249-en ismét: Dabo de Ronschka. Nagyon kívánatos volna, hogy a francziák a tulajdonnevek írásában irántuk azt a mértéket alkalmaznák, a melyet mi alkalmazunk ő irántunk s neveinknek írásában tekintet nélkül másokra, minket követnének, mint mi velük teszszük, ha francia név forog szóban.

BELICZAY JÓNÁS.

A magyarországi várispánságok története, különösen a XIII. században.
Irta Pesty Frigyes, kiadja a Magy. Tud. Akad. tört. Bizottsága. Buda-
pest, 1882. 591 l.

A tárgy, melyet a tudós szerző a fennidézett nagy műben felölel, a hazai történetírás egyik legnehezebbikét képezi. Vele számos megoldatlan kérdés függött össze s azért csakis oly kiválóan képzett, oly széles történeti és topographiai ismeretekkel bíró s oly józan kritikával rendelkező író, minő Pesty Frigyes, vállalkozhatott e nehéz tárgy tudományos vizsgálatára és feldolgozására. A sok megoldatlan kérdés közül különösen a következő három lépett az igények és követelések egész teljével az író és tudós elé: 1. *Melyek voltak a várispánságok?* 2. *Hol s merre nyomozandók azok földirati situsai?* és 3. *Várispánság és vármegye synonym fogalmak-e vagy sem?* Ha Pesty Frigyes e kérdések csak egyikét is tárgyalta volna, már akkora érdemet szerez hazai historiographiánk terén, mely számára az elismerést mindenkorra biztosította volna. De Pesty különös érdeme éppen az, hogy ő az összefüggő, mintegy egymásból folyó kérdéseket nem választotta el egymástól, hanem együttesen tárgyalta, még pedig akkora apparatussal, hogy e művét is bátran alapvető monumentális műveink közé sorozhatjuk.

Nem mondom azonban ezzel azt, hogy ő akár az egyik akár a másik kérdést kimerítette volna *anyagára* nézve, avagy végleg megoldotta volna *lényegére* s *kritikájára* nézve. Ennyire fejlettnék és tökéletesnek Pesty műve nem mondható, de azt hiszem, nincs is egyetlen egy oly alaplú akár nálunk akár a külföldi irodalomban, mely a nyomozást stádiumában, az általa initiált, vagy a mások által még csak alig initiált tárgyat teljesen

kimerítette volna. Minden tökéletesnek mondható műnek nagy fejlődési története van, s tekintve azt, ami Pesty művét a kérdést illetőleg megelőzte, egész természetesen fogjuk találni, hogy nagy művében a nyomozott kérdéseket végleg megoldottaknak még nem tekinthetjük. Hiányait és bizonytalanságait a kutató történetíró csakugyan legott észre is veszi, de azért, ha neki a műben nyújtott anyag terjedelmét s annak kritikai feldolgozását föl kell becsülnie, kénytelen minden habozás és utógondolat nélkül elismerni, hogy e műnek oly föltűnő nagy érdemei vannak, melyekre szerzője nagy önérzettel, mi pedig hálás örömmel tekinthetünk.

Pesty a fölvetett kérdések tisztázásához *lényegesen* járult. Mindegyikét tömördek új adattal, szerencsés combinációkkal és nagyfontosságú következtetésekkel világította meg. Nemcsak a munka tömege, hanem annak positiv tartalma is fennen hirdeti minden szakférfiú előtt, hogy e mű nagy s határozott előhatalást jelez hazai történetírásunk egy oly terén, melyen legjelesbjeink is csak bizonytalan ösvényeket törtek s csak egyoldalú tájékoztatásokat adtak. Ki tagadhatná Szalay, Horváth M., főleg pedig Botka Tivadar nagy érdemeit, melyeket maguknak e tárgy kutatása körül szereztek, de viszont hol az az író, a ki e jeleseink munkáit a Pestyével összehasonlítva, tagadná, hogy Pesty a taglalt kérdéseket sokkal behatóbban, sokkal többoldalúlag s sokkal positivabb módon fejtegeti. Pesty művében már lényeges hézagok vannak kitöltve, s végig olvasva művét, azt azon erős meggyőződésben tesszük le, hogy íme e mű megjelenése következtében elérkezett már az az idő is, a midőn a várispánságok ágas-bogas kérdése végleges megoldása felé közeledik.

Látjuk is először e műben a létezett várispánságok névsorát összeállítva. Nem kevesebb mint 82 várispánsággal ismeret meg s ezek mindegyikéhez pontosan kijelöli a forrásokat. Látjuk továbbá, hogy a várispánságok topographiáját gondosan kutatja, s végre, hogy a valódi tudós készültségével tárgyalja a várispánság intézményének reális természetét. Ez utóbbira nézve igaz erősen kifogásolja Pesty érveléseit Pauler Gyula, de vajjon Pauler Gyula igen jeles észrevételei már is elegendőknek tekinthetők-e Pesty nézetének teljes elerőtlenítésére? Egy-két adatnak rectifikálásával ily nagy horderejű kérdést még nem lehet kiköz-kenteni abból az irányból, a melybe azt a szorgosan s körültekintően kutató író tanulmány által szerzett meggyőződésből terelte. Pesty mindenesetre válaszra fogja érdemesíteni Pauler kifogásait és pedig annyival inkább, mivel Pauler, mint mindig, úgy ezúttal is nem fölületesen és nem is rosszakarólag, hanem ellenkezőleg nagyon is a tudomány érdekeit komolyan szem előtt tartva,

igazi tudóshoz méltó higgadtsággal és tárgyilagossággal tette Pesty tanára éleseszű ellenészrevételeit.

Idővel talán a várispánságok numericus mennyiségét is szaporítani fogják szerencsés oklevélleletek, de a mi leginkább óhajtandó, az a már ismert várispánságok geographiai situsának pontosabb kijelölése. Ki kell mondanom, hogy épen e tekintetben találok Pesty nagy művét a leggyöngébbnek. A legkevesebb várispánsági individualitást tudjuk e munka alapján a térképen realizálni. Pedig ma nap már minden igyekezetünket arra kell fordítanunk, hogy a *historiai Atlasunkat* megalkossuk. Míg Atlasunk nem lesz, addig fokmérő sincs kezünkben, melylyel a külföld előtt tudományos haladásunk állását jelezhetnők. Egészen pontos eredményt ugyan sóhasem fogunk létrehozni, mert a régi nemzetközi, belpolitikai és közigazgatási határokat nem a catastro emberei állapították meg, de nem hiszem, hogy a régi határokat illetőleg a historiographia képes nem volna a *valószínű* egykori status quot megállapítani. Úgy tetszik nekem, mintha Pesty Frigyes valamint egyéb topographiai munkáiban, úgy a mostaniban is egy nagy sarkigazságot figyelmen kívül hagyott volna. Azt az igazságot tudniillik, hogy minél hátrább megyünk a nemzetek történetében, s minél inkább haladunk túl azon a határvonalon, mely a culturnépeket elválasztja a természetnépektől, annál jobban érvényesülnek úgy a nemzetközi mint a közigazgatási viszonyok rendezkedésében a természetes határok. Minél régibb időkbe lépünk, annál kevésbbé látjuk érvényesítve a conventiót s megvagyok győződve arról, hogy a természetes viszonyok, hegyhátak, folyók, nagyobb stagnáló vizek, mocsársüppedékek avagy erdőségek a határok kijelölésében mindig irányadók, de sőt egyedül feltételezőek voltak. Ennek következtében tehát nem egyedül csak a pergament metatioja szolgálhat tájékoztatásunkra, hanem a természet ama nagy könyve is, melyből az ősök irástudás nélkül is ki birták olvasni a letelepedésök s állami rendezkedésök idején szükségelt practikus jó tanácsokat.

Azt sem hagyhatom szó nélkül, hogy a jeles tudós itt-ott oly megjegyzéseket tett vízrajzi munkámra, melyek igénytelen nézetem szerint alaptalanok. Így teszem az okíratilag constatalt *Vrtem*, *Urtou palus*-ra nézve. Az ő nézete szerint e mocsártó azonos a IV. Henrik császár 1074. évi oklevelében előforduló *Vertowe*-vel, azaz a nagy *Fertő* tavunkkal. E nézetét mindazonáltal mindaddig el nem fogadhatom, míg ezt valamely okadatolással legalább valószínűvé nem teszi. Henrik császár *Vertowe*-je tagadhatatlanul a *Fertő*-re vonatkozik, de tagadom, hogy azonos volna az *Vrtem*-mel. Már hangzásra nézve sem egyeztethetjük a három nevet egymással. Az *Vrtem* és *Urtou*

hangzása határozottan az *Ūr-* vagy *Ur-*nak felel meg, mintegy *Ūrtó-t* vagy *Urtó-t* jelentve. A német király okmányában előforduló Vertowe szóban ellenben a *Ver* névtag határozottan a *Fer* szótagnak felel meg s az egész névszó megfelel a Fertőnek. Azt el nem képzelhetni, hogy a Fertő neve *Vrtem*-re *Urtou*-ra romolhatott volna, kivált nálunk. De itt ezenkívül még más körülményt is kell tekintetbe vennünk. Azt tudniillik, hogy az 1135. évi okiratban emlegetett apátsági birtokok legtöbbje *Veszprém* megyében nyomozható, s ez már sokban valószínűvé teszi, hogy azon *Zalamad*-ot, melyet az *Vrtem*, *Urtou* körülvelt, *Veszprém*-ben vagy talán *Zalában* kutassuk. *Veszprém*-ben annyival inkább, mivel a *Zalamad* nevű föld iránt nem a *soproni* várjobbágyok s a bakonybéli apátság között támadt per, hanem a *veszprémmegyei somlyói várjobbágyok* és a bakonybéli apátság között. Ez utóbbi mindenestre nevezetes körülmény. Az okiratban olvasható *jobagiones castri de Suprun* téves közlés, mert a pannonhalmi apátságban őrzött eredeti oklevélben nem *jobagiones castri de Suprun*, hanem de *Sumplu* említetnek s maga Pesty Frigyes is ezt a *veszprém-megyei Somlyó* várára s annak jobbágyaira értelmezi. Így tehát több körülmény találkozik arra nézve, hogy a kérdésben forgó *Vrtemet*, *Urtout* a Fertővel össze ne tévesztjük s volt ennél fogva jó okom arra, hogy »elmulasztaszam megmondani, hogy az *Vrtem* és *Urtou* név a Fertőre vonatkozik«, a mit Pesty előadásomban épen kifogásol. Érveim bizonyítéka mindaddig figyelembe veendő, míg Pestynek nem fog sikerülni saját nézete igazolására valamely elfogadható érvet elénk tárni.

De még más észrevételem is van. A jeles tudós reflektálván vizrajzi munkámra, oda nyilatkozik, hogy *Sordura* című cikkemben a Garesnicza és Garice várat összezavarom. Ezt legkevésbé sem teszem, mert Garesnica alatt *Felső-Garesnicat* értem a régi Garig vár éjszaki tőszomszédságában s nem értem *Alsó-Garesnicat* a régi Gerzencze székhelyét. Átalán meg kell jegyezmem, s az eszmetisztázás céljából szükséges is, hogy Pestynek ugyane helyt elmondott többi megjegyzései is alap nélkül szűkölködnek. Szerinte »Gerzencze megye (így!) nem terült el Belovár és Pozsega-megyében, mint Ortway a Pribin folyóról szóló cikkben írja, — sem nem azonos a mai Belovár megyével, mint azt nem elég szabatosan több cikkében mondja.« A szabatoság elégtelenségére vonatkozó vádat itt Pesty azért nem alkalmazta ellenem okkal, mert félreértett. Én munkám megírása közben nem a megye vagy várispánság politikai határait tartám szem előtt, hanem a *keresett folyóindividuumnak földirati situsát*. Ha tehát egyes cikkeimben azt írom, e vagy amaz folyó fekszik a régi Gerzenczében, a mai Belovármegyében, nem azt mondom

vele, hogy Gerzencze összes egykori határai azonosak a mai Belovár megye összes hatáiraival. Meghatározásom csakis azt jelenti, hogy a kutatott folyó vagy állóvíz a régi Gerzenczének azon részében feküdt vagy fekszik, mely ma Belovár megyéhez tartozik, úgy a mint más helyeken is azt mondom, hogy e vagy ama víz fekszik a régi Gerzenczében, a mai Pozsega megyében, azaz a régi Gerzenczének azon részében, mely ma Pozsega megyéhez tartozik. Ezt pedig jól mondhattam, mert hogy Gerzencze ispánság Pozsega megyében is elterjedt, maga Pesty tanítja, miután szerinte a gerzenczei ispánság a Garik és Berlenichki hegyekhez délre, a Kutina, *Trebess*, Illova, *Pakra*, Lónya és *Száva* folyók közeledésénél feküdt. Az aláhúzott folyók pedig hol vannak? Pozsega megyében s a gradiskai kerületben. — Végül megengedem, hogy helyenként nem különböztettem jól a vármegyék és várispánságok között, de erre nem is törekedtem, mert nem ez volt célom, hanem tisztán a vízrajzi topographia s az a mi hozzá tartozik, a mint másrészt nem vizsgáltam azt sem, vajjon az okiratok záradékában vagy titulusában helyesek-e az alkalmazott évszámok. Ez sem képezte vizsgálatom tárgyát s nagyon is el vont volna célomtól, anélkül, hogy belőle kiválóbb haszon háramlott volna kutatásom tárgyára, mert nyilván nem sokat változtat a dolgon: vajjon egyik-másik folyót egy 1236. vagy pedig egy 1235. évi okirat említi-e s egészen mintegy: vajjon ez vagy ama folyó Gerzencze várispánságában vagy vármegyéjében feküdt-e.

Eltelkintve azonban ily csekélységekől, készséggel ismerem el, hogy Pesty nagy műve a speciális topographiára nézve rendkívüli okulásunkra s tájékoztatásunkra van. Vajha tanulmányoznák is azt bűváraink s íróink abban a mérvben, a melyben azt e mű jelessége, adat- és eszmegazdagsága megérdemli!

DR. ORTVAY TIVADAR.

A nagy-kállói ev. ref. egyház története. Írta Görömböi Péter, n.-kállói ev. ref. lelkész. Sárospatak 1882. Ára 1 frt. (189 lap.)

A történetírás kedvelőinek öröme a többé-kevésbé jeles monographiák folytonosan szaporodnak. Vármegyék, városok, egyházak, iskolák, szerzetesrendek, zárdák, várak stb. történeteinek leírásai az ország különböző részeiben oly gyorsan tűnnek egymásután elő, hogy a szemleíró alig képes mindeniket figyelemmel kísérni. Valaki talán kérhetné is, hogy vajjon van-e jogosultsága e sűrű monographiáknak, melyek gyakran nem is ütik a mértéket, s melyekre feldolgozásában sokszor több formai érzekre s szigorúbb kritika alkalmazására volna szükség? Méltányolni tudjuk az ily tartalmú jóakarattú kérdéseket is, de határo-

zott feleletünk, hogy e monographiák a megjelenésre teljes jogosultsággal bírnak. Bár jelentek volna meg 200 év előtt! Mennyi drága történelmi kincs veszett el azóta, s megy veszendőbe ma is míg egy-egy ily lelkes vállalkozó mint tiszt. Görömbei Péter atyánkfia a jelenben még összeszedhető adatokat összeszedi, egybe állítja s a jövő századok számára megmenti. Nem tekintve az ilyenmű munkák helyi érdekeit, a tanítást, buzdítást, jó példaadást lelkesítést, illetőleg ha csak egy két adatot mentenek is meg, melyek a felekezet, a nemzet, az ország általános történetére vonatkozva a nagyobb szabású történetírás tájékozására s felvilágosítására szolgálnak, czéljokat teljesen elérték és megbecsülhetetlen hasznos szolgálatot tesznek.

Helyesen mondja szerzőnk előszavában, hogy »a közjólét, közboldogulás eszközlésére a legszűkebb körben forgolódo emberek is közreműködhetnek s általános hazafiúi, nemzeti, emberiségi érdekekért működhetnek, ha mint polgárok a községi, mint az erkölcsi társaság tagjai az egyházközségi ügyek intézése körül megteszik, a melyek reájok néznek.«

Szerzőnk munkáját VII. fejezetre osztva, az elsőben rövid vázlatokat közöl Nagy-Kálló város múltjából; másodikban a nagy-kállói egyház reformatióját adja elő; harmadikban a vallás-erkölcsi élet történetét; negyedikben az iskolaügyet tárgyalja. Ötödikben az egyház kormányzatáról, a gondnokokról, a lelkészek, rectorok és tanítók fizetéséről értekezik. Hatodikban a belhivatalnokok, lelkészek, rectorok, tanítók neveit és rövid életrajzokat közli, s végre a hetedikben az adományozások lelkesítő példáit számlálja elő a távoli s közelebbi múltból s az egyház vagyoni állásával ismertet meg. Könnyen gondolhatni, hogy az adatok a régi századokból csak gyéren maradtak meg, a sok viszály, harcz, háború talán egy városnak sem okoztak annyi kárt mint Nagy-Kállónak, mely némettől, töröktől egyaránt nyomott, s kurucztól, labancztól egyaránt gyötörtetett. Ki tudja hány-szor égették, pusztították el városi s egyházi leveleit, bizony csoda, hogy ennyit is össze tudott szedni a nyugalom napján, késő század után a szorgalmas szerző. Meg kell vallanunk feladatát lelkiismeretesen teljesítette, s a száz apró részletből csinos kis művet kerekített ki; melynek egyebek közt az is érdeme, hogy egy pár szó kivételével (*díjlevél? Említésk,* említők helyett 120 lap 17 sor felülről; elintézve *lettek* 153 lap) szép tiszta, hogy úgy mondjam szűz magyarsággal van írva. Író stílját sem a napi irodalom szörnnyetegei, sem a törvénykezési nyelv groteszk alakjai meg nem fertőztették, s valóban irigylendő hely lehet az a Nagy-Kálló, hol az ember magát a most annyira uralkodó nyelvészeti járványoktól ennyire meg tudja őrizni.

TÁRCSA.

MAGYAR TÖRTÉNELMI TÁRSULAT.

DECZ. 7-ÉN választmányi ülés volt. Ipolyi Arnold elnök megnyitván az ülést, üdvözölte a választmányt. Az első előadás a *Thaly* Kálmáné volt, ki élő szóval, még jegyzeteket sem használva, tett jelentést az Eszterházy-család csetncki ágának pozsonyi levéltáráról, mely társulatunknak a pozsonyi kirindulás alkalmával nem nyílt meg, de melyet mostani tulajdonosa gr. Eszterházy Béla szíves készséggel nyitott fel előtte. A kis-martoni után ez a leggazdagabb Eszterházy-levéltár, melynek pergamen-oklevelei Kún László idejéből kezdődnek (ezek a Czirákynak öcsire vonatkoznak.) Gazdagságát mutatja, hogy már az Árpádkorból is 55 pergamen okirata van. Thaly a correspondentiákat nézte át és rendezte, s egy néhány nagyérdékű és curiosus dolgot bemutatót. Eszterházy Dániel correspondentiája, Montecucculitól mintegy 400 levél, egy csomó művelődéstörténelmi adat, Zrínyi Miklóst illető levelek, egy szakácskönyv a XVII-dik század végéről, cigány vajdák szabadalom levelei, rá-olvasási formulák stb. rendeztettek, összeállítottak s részben le is másoltattak Thaly által, melyek egy része a »Történelmi Tárc«-ban fog világot látni.

Utána *Nagy Imre* jelenti, hogy az Árpád és Anjou-kori okiratokat ő már lemásolta — az elsőket a »Hazai Okmánytár« számára.

Azután *Szilágyi S.* tartott előadást Absolon külföldi követségeiről.

Folyó ügyek tárgyalására kerülván a sor, titkár jelenti, hogy *Bük László* az évdíjas tagok sorából az alapító tagok közé lépett. A választmány köszönettel vette. Évdíjas tagoknak megválasztottak: *Duka Tivadar*, London, (aj. a titkár); *K. Nagy Sándor*, ügyvéd, N.-Várad, (aj. id. Sziunyei J.); *Fodor Antal*, földbirtokos, Pécssett, (aj. Feiler Mór); *Kiss Lajos*, ref. lelkész, Abaujvár, (aj. Szádeczky).

Bay Ilona úrhölgy, mint a múlt években, az idén is kegyes adományával támogatta társulatunkat céljai elérésében, Az idén 22 aranyat küldött be a titkári hivatalhoz, a választmányra bízván az intézkedést

annak hova fordítását illetőleg. A történetünk emelését szívéen viselő derék honleány az újabb áldozatát a választmány hálás köszönettel fogadta.

Titkár jelenti, hogy 1883. jan. 4-én közgyűlés lesz, melyen elnökök s 21 választmányi tag fognak választatni.

Ugyanő bemutatja a magyarságot s népnevelést Sárosmegyében terjesztő egyesület alapszabályait s kérvényét a társulathoz kiadványai megküldése iránt.

Végül pénztárnok bemutatta múlt havi számadását.

E szerint bevétel volt	5,541 frt 87 kr
kiadás	235 frt 20 kr
	pénztármaradék 5,306 frt 67 kr.

Ezután zárt ülés tartatott az ipartörténeti füzetek megindítása ügyében. Az ipart. bizottságba beválasztottak Mayláth Béla és Tagányi Károly. A füzetek megindítása iránt a bizottság fog határozni.

VIDÉKI TÁRSULATOK.

A DÉLMAGYARORSZÁGI TÖRTÉNELMI ÉS RÉGÉSZETI TÁRSULAT rendes havi választmányi ülését novemberben 29-ikén tartotta meg, Ormos Zsigmond főispán elnöklete alatt. *Pontelli István* titkári jelentését Cserey Jánosné (Incesfalváról) ajándék tárgyainak bemutatásával kezdi, melyekkel a délmagyarországi muzeumot gazdagítja. Az első ezek közt, Bem József altábornagy magyar érdemrendjének fényképe, melyet Nagy-Szeben bevétele alkalmából kapott s a mely alatt Kossuth egy 1877. jan. 27-én kelt levelének fényképe olvasható, melylyel Bem említett érdemrendét a »Háromszéki Muzeum«-nak ajándékozza. Fölolvasás egy volt *Milleker Bódog*-tól »*A fehértemplomi barbár leletekről*«, mely az »Értesítő«-ben fog megjelenni. Fölolvasó a fehértemplomi barbár sírok ősnépét a bronzkorban élteknek állítja.

V É G S Z Ó.

Recapituláljunk. Az a történeti jellemrajz, melyet Széchenyi Pál kalocsai érsekről vázoltam, a Történelmi társulat által a Bay Ilona-féle pályadíj odaítélésre érdemesített s abban nem foglaltatott egy szó sem, mely személyes természetű controversiára okot vagy ürügyet szolgáltatott volna. Thaly Kálmán úr azonban jónak látta az ezen tanulmány némely sorában foglalt vagy azokból következtethető történeti felfogásom

ellen oly támadást intézni, melynek irányomban határozottan személyes élc volt. Én erre, a magyar történelmi társulat elnökének és bizottságának határozatához képest, egy rendszeres értekezésben válaszoltam, (l. »Századok« f. év octóber füzetét) melyben okadatolva védtem s igazolni igyekeztem történet-politikai álláspontomat.

Thaly úr erre, a »Századok« ma megjelent füzetében egy nyilatkozattal felel, mely elejétől végig merő személyeskedés. Ez oly tér, melyre én öt nem követhetem; mert irodalmi, tudományos kérdésekben annak jogosultságát egyáltalán el nem ismerem; nekem Thaly úr eljárására nincsen szavam. Hanem a »Századok« t. olvasó közönségére bízom annak megítélését, hogy a Thaly úr által támasztott vitában ketünk közül ki tanúsított »üntelt hányavctiséget és nevetséges pöffeszkedő arrongantiát.«?

Budapest, 1882. november 15.

LÁNCZY GYULA. ¹⁾

I R O D A L M I S Z E M L E.

— II. RÁKÓCZI FERENCZ IFJUSÁGA Thaly Kálmántól, melyet épen egy év előtt (múlt évi dec. füzetünkben) ismertettünk, Pozsonyban Stampfel Károly kiadásában, második bővített kiadásban megjelent. Azok után, miket b. Mednyánszky e műről már elmondott, csak azt jegyezzük meg, hogy e második kiadás, ha nem is lényegében a felfogásra, de a részletekre nézve nevezetes módosításokkal jelent meg. Szerző nemcsak olyan nyomtatott munkákat használt fel, többi közt a hesseni specialistákat, melyeket eddig nem ismert, hanem a Sáros-megye és a Keczer-család levéltáraiban talált új adatokat is, úgy, hogy főként a fejedelem sárosi főispánságának történetét lényegesen megbővítve adja elő. (Névszerint a VII. és VIII. fejezeteket.) E második kiadás jelentékenyen olcsóbb mint az első, mely kiválóan díszkiadás volt, s így a szegényebb családok által is megszerezhető. Hogy e munka egy év alatt két kiadást ért, mutatja, hogy a könyvvásárlás még sincs elhanyagolva, mint sokan hirdetik: csak a közönség ízlését kell eltalálni.

— THALY KÁLMÁN, az Akadémia Történelmi Bizottsága által kiadott »Archivum Rakocianum« egyik osztályának szerkesztője, e nagybecsű gyűjteményt ismét egy gazdag kötettel szaporítja. Ez: »Bercesényi Miklós leveleskönyve s más emlékezetre méltó iratai 1705—1711.«,

¹⁾ Ezzel a vitát, mely úgyis megszűnt tudományos értékkel bírni, részünkről befejezettnek jelentjük ki. Szerk.

mely egyszersmind a nagyfontosságú Bercsényi-levelezést befejezi. Maga e kötet négy csoportból áll: 1. Bercsényi tábori expedíciós könyvei 1705. nov.-dec.-ről s 1709. jun.—júl.-ról. Az első a dunántúli részek visszahódításához szolgáltat adatokat, a második a vezénylő-tábornokoknak s dandárparancsnokoknak szóló rendeleteket adja. 2. Bercsényi diplomatiái levelezése a külföldi ügyvivőkkel, nagyfontosságú adalék az 1709—11. közti külügyi érintkezések történetéhez, melyek nagyrészen a főhadvezér conceptumában maradtak ránk. 3. Az ungvári várban levő ingóságok lajstromai. 4. Ungvár 1711-iki conscriptiója, katonai szempontból fontos. Maga a kiadás pontos és critikai: a gyűjtemény pedig e kor történeteinek elsőrangú forrása.

— A MAGYAR TUDOM. AKADÉMIA TÖRTÉNELMI BIZOTTSÁGA egy másik nagy munkát is adott *Ortway* Tivadartól: Magyarország régi vizrajza a XIII-dik század végéig czím alatt, két kötetben. Előtanulmány Magyarország hydrographiájához, egy nagy szorgalommal s apparatussal készült munka, melyet tüzetesen is fogunk ismertetni.

— A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA könyvkiadó bizottsága a három sorozaton kívül újabban egy tanúságos és érdekes munkát adott ki *Beöthy* Leótól »A társadalmi fejlődés kezdetei« czím alatt, két kötetben az ismert formátumban, melyet a pártoló tagok kedvezményi áron, 3 frt 80 kron szerezhetnek meg. Ez eszmegazdag munka tüzetes ismertetéséről gondoskodni fogunk. Ugyancsak a könyvkiadó bizottság *Trefort* Ágoston apróbb munkáit összegyűjtve »*kisebbl dolgozatok*: az irodalom, közgazdaság és politika köréből« czím alatt kiadta, mely 1 frt 80 kron kapható. A kiadást egy figyelemreméltó előszó vezeti be, mely számot ad e dolgozatok keletkezéséről. Mind e dolgozatok, kettő kivételével, a szabadságharez előtti időből valók.

— *PULSZKY FERENCZ* emlékiratainak: »Életem és korom« negyedik kötete: »Számkivetés alatt Olaszországban« czím alatt megjelent s czzel a nagybecsű munka, mely a forradalom utáni időknek egyik első rangú forrása lesz, ha van fejezve. Memoire-irodalmunknak legbecsesebb ilyenmü termékei közé tartozik, melyet ma nagy élvezettel olvasnak, később pedig a történetíró is haszonnal fog forrásul használni. Et haec maeminisse juvabunt.

— *KRONES* gráci zi egyetemi tanár s ismert német történettudós, ki maga is jól ismeri nyelvünket s egyik nagyobb történeti művében azok forrásairól oly tájékozottan emlékezett meg, általában pedig mun-

káiban még a legújabb kutatásokat is érvényesíti, a Sybel-féle »Hist. Zeitschrift«-ben (miután már ugyanott kétszer ismertette az erre vonatkozó irodalmat) most egy cikksorozatot kezdett meg II. Rákóczi Ferencz történetének irodalma az utolsó évtizedben (1872—1882.) cím alatt, s ez első közleményben a Rákóczi ifjúságára vonatkozókat a Confessiokat s Thaly munkáját Rákóczi ifjúságáról ismerteti. Magáról Thalyról s tevékenységéről nagy méltánnyalattal szól s a kor irodalmát behatóan és szépen ismerteti. — Ugyancsak ő egy másik históriai folyóiratban: a stájermarkiban I. Maximilian és I. Ferdinánd patenseiről ír, melyek közvetlenül nem érdekelnek ugyan bennünket — de közvetve mégis igen: mennyiben a közigazgatás történetét ismerteti e két uralkodó alatt, a mi pedig azon érintkezésnél fogva, mely az örökös tartományok közt s köztünk fennállt, ránk nézve is érdekel bir.

— »MAGYAR HELIKON.« Jeles férfiak életrajzai» cím alatt Stampfel Károly vállalkozó, pozsonyi kiadó dr. Zólyomi Lajos szerkesztése mellett füzetes vállalatot indított meg, melyből a két első füzet: Toldy Ferencz és Vörösmarty Mihály már megjelentek. Az első cyclus 12—15 füzetből álland, mindenik füzet képekkel van díszítve, s főként a fiatal-ságra számítva, kiknek nemesítő olvasmányul szolgál. A két Kisfaludy, Virág, Berzsenyi, Petőfi stb. életrajzait hozandja.

— AT »UJ MAGYAR ATHENÁS«-ból, melyet Sz. Kiss Károly szerkeszt, s mely a XVIII. és XIX-dik századi prot. magyar írók életrajzait hozza, megjelent a második füzet is. (Bogyó-Fekete.) Bizonyos tekintetben Bud Athenásának folytatásit képezi, használható felüő munka, mely összesen tíz füzetből álland. Kiállítására díszes. Kiadására Aigner Lajos vállalkozott.

— »A KÖRMÖCZBÁNYAI KÜZÉPISKOLÁK TÖRTÉNETE A XVI. SZÁZADTÓL A JELENKORIG« cím alatt egy tartalmas munka jelent meg a Hlatky József és Schröder Károly tollából, a körmöczbányai m. k. állami reáliskola 35 éves jubilaennna emlékére. Három monographia van benne, a XVI. és XVII-dik századi protest., a XVII. és XVIII-dik századi kath. s a 25 év előtt felállított reáliskola története, a két első Hlatky, az utóbbi Schröder tollából. A munka — kivált a két első rész — túlnyomólag levéltári, eddig nem ismert adatok alapján készült, s nemcsak a tanügy történetéhez, hanem tanáraink s tudósaink életrajzához is sok új adattal járul, s e tekintetben, azonkívül, hogy gonddal van írva, forrásmunka értékével is bir.

FOLYÓIRATOK SZEMLÉJE.

Szemlénket egy vaskos, díszes kiállítású 20 íves könyvnek is beillő füzet ismertetésével kezdjük meg. Ez a „*Könyvszemle*“, mely a f. évi négy első (jan.—aug.) füzetet egyszerre adta ki. A ki e változatos tartalmú s becses dolgozatokban gazdag munkát átlapozza, szívesen megbocsátja a késedelmet: a ki pedig figyelembe veszi, hogy a szerkesztő, *Csontos*i, a múlt év végét s a folyó év első felét a tavaszi könyvkiállítás egyik legnehezebb, de legszebb részének a Codexek rendezésének s a Catalogus egyik hasonlókép kiváló érdekű felének megírásával tölté, érteni is fogja a késedelem okát. Hazai bibliographiánknek e folyóirat kezdetétől fogva nagy szolgálatokat tett, magának a kiállításnak úgy szólva útját egyengette — nem esoda tehát, hogy midőn annak eszméjét megpendíté, a szerkesztő egész lélekkel csatlakozott hozzá, s ideje javát annak szentelé. Nem esoda tehát, ha magában a füzetben is a visszatekintés arra nevezetes helyet foglal el: a szerkesztő nemcsak azoknak a tanulmányoknak adott helyet, melyet neki bőséges alkalma volt tenni, hanem azoknak is melyeket mások tettek. Annak a fontos mozzanatnak, midőn a magyar király, a kiállítást nemcsak megtekintette, hanem öt-negyed óránál hosszabban beható vizsgálat alá vette, egy kimerítő czikk van szentelve, mely annak emlékéit megőrzi az utókor számára. Magának a kiállításnak leírását taglalását csak megkezdte *Csontos*i, czikke elején a nevezetesb külföldi könyvkiállítások vázlatát adván, s azután a hazánkban e téren eddig történeteket felsorolván. *Szabó* Károly könyvészeti adalékainak V-ik kötete is e kiállítás alkalmából keletkezett: az ide beküldött nyomtatványokat átvizsgálván, 44 új czímmással toldotta meg eddigi pótlékait. *Jakab* Elektől két bibliographiai értekezést ad: »énekeskönyvcink bibliographiáját« Toldy Ferencz jegyzetei alapján s a XIX-ik századi erdélyi halotti beszédek bibliographiáját, mely részben pótlék egy korábbi czikkéhez, részben Mike S. gyűjteményét ismerteti. *Rösler* István a kassai jogakadémia könyvtárát ismerteti, még pedig behatóan és részletesen, sok nagybecsű munkát címje szerint is felemlítvén. *Reizner* János egy az 50-es években kelt »index librorum prohibitorumot« közöl, mely az eltiltott forradalmi és emigrationalis munkák címzeit sorozza fel. *Komáromy* András gróf Eszterházy Dániel levéltárát ismerteti, mely a Nemzeti Múzeumban van elhelyezve, s egyes igen érdekes adatokat közöl. Többi közt Esterházy Miklós nádor

egy instructiójából is közöl egy töredéket. »Nyavalyás Báthori Anna asszony is feljött vala ide hozzánk. Csoda e világ sorsa: ennek az öregatyja egy volt, az lengyelországi István királylyal s maga viszont az erdélyi fejedelemmel. Ím most csaknem koldus, nyavalyás is.« Kár hogy ez érdekes adat keltét nem teszi ki. Ennek a Báthory Annának egész regény az élete. Soha fényesebb nászt nem látott Erdély, mint az övé volt, midőn Bánffy Déneshez ment férjhez. A hír Bethlen Gábor kedvesének tartá, pedig valóban elébb bizonyos Krajnik, azután a kereki udvarbíró kedvese volt, azután a Horváth Istváné, majd Jósikához ment férjhez, törvényt hoztak ellene, mint bűbájos ellen, aztán Markó vajdával szerelmeskedett a gerendi templomban, egy más kedvesét az ablakon ugrasztották ki — míg nem fajtalanságért szokszor büntetve bujdosóvá lett. Ekkor adott aztán Esterházy neki Helmecezen curiát. — Hellebrant egy ismeretlen brassai, egylevelű nyomtatványt közöl. Ennek különös érdeke az, hogy Adami Mihály és Fernengel Barbara menyegzőjére van írva. Temetések alkalmából írott egy levelű nyomtatványt többet ismerünk (az Apáczai-é közzé is van téve) ezeket a templomban függesztették fel. Valószínű, hogy ezt a menyegzői üdvözlöt is kifüggesztették a templomban. — *Csontos* a bars-szent-keresztii püspöki könyvtár kézíratait, *Féjérpataly* az orsz. ltár oklevél kiállítását ismerteti. Kiváló érdekű rovat a »hazánkat érdeklő külföldi szemle«. *Fraknoi* két cividalei kéziratot a »Psalterium Gertrudris«-t s Szent-Erzsébet imakönyvét mutatja be. *Majláth* Béla a bécsi könyvkiállítás hungaricúit, szám szerint 84 darabot ír le, mindenütt kitéve, hogy a példány hol kapható. Kiváló érdekű és fontosságú, a harmadik a *Csontos*é: »a müncheni könyvtár hazai vonatkozású kézíratai«, mely egy tervbe vett sorozatnak a »nyomtatott catalogusokból összeállított hungaricák« sorozatának első czikke. A történetírással foglalkozó az adatok egész tárházára akad e közleményben, mely kalauzúl szolgál neki s sok terhes és fáradságos kutatástól menti föl. — A füzetet »vegyes közlések« s bibliographiai összeállítása az év első felében megjelent munkáknak zárják be.

— Az »EGYHÁZMŰVÉSZETI LAP« derekasan futja megkezdett pályáját s hatása az egyházi művészet emelésére, a jobb ízlés terjesztésére már is látható. Források és feldolgozott munkák, ismertetések s útmutatások a papságnak váltakoznak benne: ezenkívül egyik főérdeme, hogy a külföldi mozgalmakkal is lépést tart. A VIII—XI. füzetekben a derék szerkesztő a »legújabb pécsi leletek«-et ismerteti. Kezdődik a velős

ezikk magának a restauráció művének ismertetésével s azután tér át az ezen alkalomból napfényre jött leletek ismertetésével, a XII-ik századból származó frescok, a régi piscina consecrationalis kereszt stb. leírásával. Tüzetes kutatást szentel a donatíó keresésére, ki az egyik legérdekesebb frescot készítette s beható historiai tanulmányokkal igazolja, hogy az Miklós a kikörösztelt éneklő kanonok volt. Azután vázolja a XIV-ik századi átépítést, s végül a dom talajának fölszedése alkalmával napfényre jött leletekről szól. Maga a czikk fontos a nagybecsű templom régi történetéhez. — *Némethy* Lajos székesegyházi leltárakat közöl. — *Bogisich* Mihály régi templomi énekeinket ismerteti, s az énekeket hangjegyekkel közli. *Majláth* Béla pedig egy kimondhatatlan helyen felfedezett régi codexből töredéket mutat be. — A critical rész s a rövid közlemények rovata változatos s nem egy olyan czikk van bennök, mely egész kis értekezéssé nötte ki magát.

— A »FIGYELŐ«-ben *Csaplár* Benedek folytatja egyes monographiáit Révayról, s az 1 — 4. füzetben Révay föllépését a tudós társaság érdekében s győri tartózkodását írja le, gondos tanulmányok alapján sok új részletet hozva napfényre. *Jakab* Elek Székely Sándor az eposíró életét új adatokkal illusztrálja s nem ismert verseket mutat be tőle. *Abafi* a miskolczi színház történetéhez szolgáltat adatokat. Ezeken kívül is van egy csomó irodalomtörténeti közlés a füzetekben, s mindenik füzetet *Szinnyei* könyvészeti közlése zárja be. Ezen önmagukban is becses közlések közt kiváló méltánnyal kell megemlékeznünk, *Porzolt* Kálmánról, a »Magyar írói álnevek«-ről. A monogramokról s anonym szerzőkről a német, angol s francia irodalomban egész szótárak vannak összeállítva — nálunk Porzolté az első kísérlet s ez is leginkább a közelmúltra, vagy a most élőkre terjed ki. Pedig vegyük csak a József alatti s útáni kor röpiratait, vagy a 40-es évek politikai íróit: mennyi szolgálatot tenne az irodalmunknak, ki az akkori írók álneveit összeállítaná? Mindenestre igen czélszerű volna, ha *Abafi* úr a »Figyelő«-ben állandó rovatot nyitna s mindenki alkalmyszerűleg beküldené hozzá, a mit e tárgyról tud és ha végre figyelmét az anonym szerzőkre is kiterjesztené.

— A »MAGYAR PROTESTÁNS FIGYELŐ«-ben Kálmán Farkas a Körömdi Codexet mutatja be, mely XVII-ik századi versgyűjteményt, melyek szerzője Baksai György körömdi iskolatanító. Röviden bemutatja a kötet tartalmát s egyet »Magyar Krónika a melyben leíratik a török nemzetnek eredete« egész terjedelmében közöl. Ezenkívül Dobos a

Rákóczy korra vonatkozó regestákat közöl, »melyekben — mint írja — még nem tört ki sem Horváthnak, sem a magyar tudós társaságnak foga. Hogy Horváth és Szalay nem törték ki fogukat — az meglehet. Dehogy Thaly ezek nagyon ismeri: azt bizonyosra vesszük. Ráday Pál naplóját pl. kiadta.

— A »KERESZTÉNY MAGVETŐ« 4-ik füzetében *Koncz* József a deési complanatio végrehajtására vonatkozó két rendkívül érdekes oklevelet közöl. Szent-Erzsébeten, Solymoson s Bözödön, a szombatosok főfészkében commissio küldetett ki téríteni és templomokat a többség birtokába — ez azon bizottságnak munkálata. A 2-ik okirat az áttértek regisztrálása. A 3-ik hasonlóan térítési ügyben kelt parancs 1662-ből. Az 5-ik füzetben ugyan ő a szőkefalvi templom ügyében a reformáltak s mitáriusok közt 1669-ben folytatott pert közli.

Az »ERDÉLYI MUZEUM« VII., VIII. és IX-ik számaiban *Szabó* Károly az erdélyi Muzeumegylet könyvtárában őrzött hungaricumok jegyzékét adja. Hasznos összeállítás, mely a történettel s irodalommal foglalkozóknak jó szolgálatot tesz, s mely önállóan kiadva, hasznos segéd-könyv volna.

— A »NEMZETGAZDASÁGI SZEMLE« VI-ik füzetében egy érdekes történeti tanulmánytal találkozunk. *Pólya* József tagtársunktól: az adó története a 40-es években, eredeti forrásokból, az akkori politicalai munkákból, hírlapi közlésekből nagy szorgalommal összeállítva. Egy darab politicalai történet ez, mely az olvasót kétségtelenül érdekelni fogja.

— A »KROATISCHE REVUE« 2-ik számában felel egy névtelen író Pesty Frigyesnek az Ungarische Revueben megjelent cikkére Horvátország viszonyáról Magyarországhoz. A szenvedélyes cikk a régi elzípelt dolgokat tárgyalja.

— A »TÖRTÉNELMI ÉS RÉGÉSZETI ÉRTESÍTŐ«-ben az Orodí főesperességről s Orod megye régi határaitól értekezik *Karácsonyi* János, egy gondos oklevél tanulmányon alapuló cikk, mely végül azokat czáfolja, kik Aradmegye területét másként állapíták meg. Milleker Bódog a nagyszámi bronzleletet mutatja be, melyhez három rajztábla van mellékelve. A füzetet egyveleg zárja be.

— Az »ARCHIV DES VEREINES FÜR SIEBENBÜRGISCHE LANDESKUNDE« XVII-ik k. I. f.-ben *Teutsch* Frigyes figyelemreméltó cikket közöl az erdélyi történetírás és történet kutatás feladatairól. Bizonyos egymásutánban felsorolja a teendőket a téren, hogy a korábbi mulasztások

pótolva s a hiányok kiegészítve legyenek. Az egylet megkezdte ugyan kiadni a régi jegyzőkönyveket, de óhajtandó volna, ha folytatná a »Fundgruben«-t s az »Urkundenbuch«-ot. Az is jó volna, ha az ipar-történetre vonatkozó forrásokat kiadná, de még is legjobb volna, ha Teutsch indítványát tanácskozás tárgyává tenné s a felett határozván megállapítaná a sorrendet. Szóval, ha rendszeres működést kezdene — mert az »Archiv« nem elegendő arra, hogy mindent befogadjon.

— A »MITTHEILUNGEN DES K. K. KRIEGSARCHIVES«-ból 3. füzet jelent meg. Több minket is közelebbről érdeklő közlés van benne Wallenstein és II. Ferdinánd korából s XVII-ik századból. Vegyesen földolgozott és forrásmunkák gyűjteménye, s az utóbbi csakugyan sok nem ismert adattal szaporítja tudásunkat, míg hadtani közlései is hasznos szolgálatot tesznek a történetírásnak.

— REISENBERGER KÁROLY, gráci tanár, »*Princessin Maria Christierna von Innerösterreich (1574—1621.)*« cz. munkájában Mária Krisztierna osztrák főhercegnőnek, Báthori Zsigmond erdélyi fejedelem nejének életét vázolja nyomtatott kútfők alapján. Eredetileg a »Mittheilungen des hist. Vereines für Steiermark« folyóirat 1882. évi XXX. füzetében jelent meg s mint külön-lenyomat egy kis füzetben látott újra napvilágot.

— A »MITTHEILUNGEN DES INSTITUTS FÜR OESTERREICHISCHE GESCHICHTSFORSCHUNG« f. é. IV-ik füzetében *Károlyi Árpád: A Gergely-féle naptár behozataláról Magyarországra* — értekezik. Nem egyedül a nyomtatott kútfőkből állította össze értekezését, levéltári kutatást is tett hozzá s érdekes adalékokat talált a hajdani udvari kamarai (most birodalmi pénzügyministeriumi) bécsi levéltárban. Függelékben közöl is három oklevelet: 1. 1584. jan. 4-éről Ernő főherceg leiratát a pozsonyi és a szepesi kamarához az új naptár átvétele ügyében. 2. 1584. jan. 20-ról a szepesi kamara felterjesztését Ernő főherceghez az új naptár életbeléptetéséről hatáskörében, kérvén egyszersmind 30 példány új-naptár küldését. 3. 1584. feb. 8-ról Ernő főherceg válaszát a szepesi kamarához, melylyel megküldi a kért 30 példányt az új naptárból s meghagyja, hogy a hatáskörük alá tartozó városokban és megyékben nyílt rendelettel rövid úton léptessék életbe az új naptárt.

TÖRTÉNELMI ÉRTEKEZÉSEK ISKOLAI ÉRTESENITŐKBEN.

Évről évre általánosabbá válik a szokás, az iskolai értesítőket egy-egy értekezéssel nyitni meg. S az értekezők közül többen a történelemből választják tárgyukat. Hogy miért? oka egyszerű. Mert alig van tudomány, mely oly általános közérdekeltségnek örvendene, mint a történelem. Az iskolai értesítők első sorban a tanuló ifjúság és a közönség számára készülnek. De mivel lehetne inkább hatni az ifjú kedélyére, mint a történelem magasztos példáival s mit nyujthatna érdekesebbet a közönségnek is, mint egy-egy fejezetet a haza, vagy talán az illető vidék múltjából s ha tovább megyünk, mivel használhatna inkább az irodalomnak, mint ha a vidéki levéltárak kincseinek felszínre hozásával mind-megannyi értekezés becses adalékokkal szolgál az általános hazai történelemhez.

Az ez évben megjelent iskolai értesítők közül egy néhány csakugyan levéltári anyag felhasználásával készült: de a legtöbb mégis csak nyomtatott forrásokat használt — mi különben oly értekezéseknél, melyek tárgya a világ történetéből van merítve, nem is lehetett másként. Tartsunk szemlét a hozzánk beküldöttek fölött:

1. *Varga Ottó* az aradi k. főgymnasium és állami főreáliskola értesítőjében „*Az ország területéért és alkotmányáért vívott harcok korá-*»-ról (1526—1711.) értekezik. Munkája mind történelmi, mind pedagógiai szempontból figyelmet érdemel. Célja ugyanis ebben Magyarország történelmének egyik nehezebb fejezetét úgy tárgyalni, mint azt a gymnasium VIII. osztályában előadandónak véli. Nem ismeretlen és sok anyagnak összehordásában keresi érdemét e munka (a mint a szerző megjegyzi), hanem a sok anyagból a tanítás céljára való kiválogatásban és azok olyan csoportosításában, melyből a fejlődési menet, a korszakot alkotó eszmék, elvek keletkezése, hatása kitűnjék és magába foglalja mindazon tényezőket, melyek egy vagy más irányban elhatárolólag hatottak a nemzet életére. A munka vázlatos, az események csak annyiban vannak fölveve, a menyiben az eszmemenet összefűzéséhez elkerülhetetlenek valának; de tagadhatatlan, hogy írójuk ügyesen csoportosít s az adott keretbe a részleteket beillesztve, tanítványai azt tanulják meg tőle, a mi a fő, a történelem szellemét, vezéreszméit, nemcsak pusztá tények sorozatát. A munka stylja is dicséretet érdemel.

2. *Hévízy János* a nagykárolyi kegyesrendi nagygynasium értesítőjében: *A Zrínyiek és a Zrínyiasz* cz. a. értekezik. Zrínyi a költő s egy személyben hadvezér és államférfi egyik legmagasztosabb alakja történelmünknek s egyszersmind a magyar irodalom-történetnek. Zrínyi alakja egyike a legmintaszerűbbeknek, kiknek példáján leginkább lel-

kesülhet a tanuló ifjúság s a kitől tanulhat hazaszeretetet s sok oldalú tevékenységben kitünő munkás életéből munkaszeretetet: ezért találko-zunk talán nevével két iskolai értesítőben is. Zrinyi a költő élettörténete, mely hozzá illően méltatná egyaránt mint költőt, hadvezért és államfér-fit, eddig még nincs megírva. Hálás tanulmány volna ilyen magasabb szempontból foglalkozni vele egy hozzá méltó tollnak. Az előttünk fekvő munka nem lép fel ily magas igényekkel, cz Zrinyit csupán mint költőt méltatja (27 lapon keresztül). Kezdi a történelmünkbe először II. Endre alatt feltűnt Zrinyieken: a brebiri grófokon; elmondja aztán, mint nyerték Nagy-Lajostól Zrinyi várat (1347), melytől a Zrinyi nevet vették. Nem időz hosszasan a szigetvári hősnél sem, már a 7-ik lapon ennek déd-unokájáról, a költő Zrinyi Miklósról szól. Életrajza után munkáiról ír s tüzetesebben fő művéről az Obsidio Szigetianaról az u. n. Zrinyiaszról. Elmondja Szigetvár ostroma ez örökbecsű eposának tartalmát az egyes énekek szerint s végül megteszi rá az író saját reflexioit, egészben véve Toldy Ferencz nyomdokait követve.

3. A másik értekezést, mely nemcsak a költő Zrinyivel, hanem az egész Zrinyi családdal foglalkozik, a szombathelyi k. kath. főgymnasium értesítőjében találjuk: „*Egy magyar család, 1566—1664*“ cz. a. (Az értesítőt dr. Kunc Adolf igazgató szerkesztette, az értekezést ki írta, nincs alájegyezve, talán *Rezsőfi György*, a történelem tanára s a vasmegeyi régészeti egylet titkára?). Az itt közlött érdekes tanulmány egy részét teszi sajtó alatt lévő nagyobb munkájának, melynek czime »*Zrinyiek a magyar történelemben*«. Az egész munka a Zrinyi család történetét írja le az 1566-ik évtől, Szigetvár elfoglalásától, tulajdonképen tehát (mint írója megjegyzi) folytatni akarja a család történetét ott, a hol *Salomon Ferencz* »*Első Zrinyiek*« cz. munkáját befejezte s vezeti azt az 1704-ik évig, midőn a Zrinyi család utolsó sarja János a gráci börtönben eszt és életét veszté. — Tanulmányát szerző a családfő neviről címzett szakaszokra osztja és így kezdi a szigetvári hős fiával, Zrinyi VI. Györggyel, s az értesítőben közlött 99 lapnyi mutatványa 1664 évvel Zrinyi, a költő halálával végződik. Szépen jellemzi Z. Györgyöt, az atyjához méltó hőst, a dunántúli részek vitéz kapitányát; kit, midőn 1603-ban 54 éves korában meghalt, méltán siratták, mint Pálffy és Nádasdi mellett kora első hazafát.

A II. fejezet Zrinyi Miklósnak (VI.) és Györgynek (VII.) van szentelve. Miklósnban a család idősebb ága kihalt 1625-ben s György volt a család fentartója. Leírja harczaikat az ország délnyugoti részén, részvételüket Bethlen felkelésében, majd György visszatérítettését Pázmány által a kath. hitre, Z. Gy. bänná tételét s harcrolását horvát csapatával a Wallenstein seregében, a hol halálát is lelta a táborban uralkodó pestisben 1626-ban Pozsonyban. Irónk nem látja igazolva a 30 éves daliás bán hirtelen halálára elterjedt hiedelmet, mintha Wallenstein mérgeztette volna meg.

A III. és itt utolsó fejezet tárgya *Zrinyi a költő és öcsöse Péter* élete. Részletesen foglalkozik nagyszombati neveltetésükkel, Pázmánynyal való viszonyukkal, 1636-iki olaszországi útazásukkal, majd 1637 óta nyilvános szereplésükkel, melyben Miklós előtt mint főlovászmester, Zala és Somogy főispánja, légrádi és muraközi kapitány előtt mindjárt kezdetben oly szép tér nyílott, hát még midőn 1647-ben bánná neveztetett ki ősei székébe; így Péternek is nem egyszer volt alkalma megmutatni a szakadatlan harci zajban, hogy az ő ereiben is Zrinyi vér folyik. Az 1664-ik év a legdicsőségesebb és a legválságosabb Miklós életében. Téli hadjáratával akkor tette ünnepelté nevét az egész keresztény világ előtt, midőn a pápa s fejedelmek siettek üdvözlétére s a nép processiókkal ünnepelte diadalait. De ez nem mentette meg attól, hogy a dicsőségére irígy német vezérek tétlenül s mintegy kárörvendve ne nézzék, amint az ellene zúdult török hadak Zerinvárát földig rombolják. A személyén elkövetett méltatlanságot s a szt.-gotthárdi győzelem után kötött lealázó vasvári békét nem sokáig élte túl: mint tudjuk, 1665. nov. 18-án vadászat alkalmával vadkan oltá ki nemes életét. Vele kora legnagyobb s legcselebb magyarja szállt sírba s a legnemesebb személyesítője azon elvnek, mely czélul tüzte ki a török iga lerázását, Erdélynek Magyarországhoz szoros kapcsolását, a nemzet alkotmánya szigorú megőrzését s a koronatanácsban döntő magyar befolyás érvényesítését. — Mint költőről is szépen emlékezik írónk Zrinyiről. Szóval az előttünk fekvő munkáról sok tekintetben elismerőleg emlékezhetünk; e részletből is láthatjuk, hogy számot tevő munka lesz történelmi irodalmunkban.

4. *Weiser Frigyes* a kalocsai Jézus-társasági főgymnasium értesítőjében: *A régi Sirmium hatszázados történetéről* értekezik. Munkája gene-siseül szerző ama körülményt említi, hogy XIII. Leo pápa 1881. júl. 5-éről keltezett bullájával a török uralom óta (1463-ban) beszüntetett hierarchiát Boszniában újra visszaállította. A nagy apparatussal dolgozott munka Sirmium történetét (jobban mondva egyháztörténetét) tárgyalja a kereszténység bölcső-korától a XII. század végéig, midőn az avarok (583—85 közt) Sirmiumot elpusztították, melylyel együtt a sirmiumi püspökség is hét század hosszú folyamára elenyészett, míg nem 1229-ben Ugrin kalocsai érsek pápai felhatalmazással új sirmiumi püspökséget alapított. Az író a vallási viszonyokra s a püspökségre van fő tekintettel s lehetőleg összeállítja a sirmiumi püspökök lajstromát. Kimutatja, hogy Szt.-Andronicus, Krisztus tanítványainak egyike, volt Sirmium első püspöke, s hogy Sirmium 37—67 évek között három apostolt: Szt.-Pétert, Pált és Jakabot látta saját falai között. Élénken festi az ottani kereszténynek üldöztetését. A nevezetesebb politikai eseményeket is feljegyezve találjuk az egyes püspököknek szánt szakaszok kereteiben.

5. *Iványi István* a szabadkai községi főgymnasium értesítőjében: »*Szabadka városának viszonya földesurával*« cz. u. egy fejezetet közöl

Szabadka sz. k. város történetéből. Szabadka, mint tudjuk, 1743-ban szabadult fel a katonai kormányzat alól s lett *Szent-Mária* név alatt szabadalmazott kamarai mezővárossá, midőn politikai tekintetben Bács vármegyébe kebelezetett s a m. k. kincstárnak földesúri joghatósága alá került. A kir. kincstárba a földesúri jognak elismeréséül évenként három ezer forintot tartozott fizetni s a nagy dézsmát természetben kellett a kincstárnak beszolgáltatnia, búza, árpa, zab és bor, a város terményei után. A dézsma behajtása s elfuvaroztatása Szegedre, Bajára vagy Zomborra sok kellemetlenséggel járt s azért jó eleve igyekezett a város attól is megváltania magát. Részletesen tárgyalja e mű a város ez irányban tett lépéseit, perlekedéseit s a zavarokat, melyek a viszályból credtek; míg 1771-ben végre sikerült kivinnie a városnak, hogy a nagy dézsmát 12 évre 5000 forintért bérlé vehette, a mi által igen sok kellemetlenségtől szabadult meg. Mielőtt azonban a szerződés tizenkét évre lejárt volna, a város szabad királyi várossá lön s így a bérlet örök kiváltássá lett. Iványi munkája e nevezetes s változatos korszakát öleli fel Szabadka városának.

6. *Iványi Ede* a kegyesrendiek magyar-óvári algymnasiuma értesítőjében: „*Vázlatok Mosony vármegye múltjából*“ cz. a. becses cultur-történeti adatokat közöl. A történelem előtti korról kezd. Kétségek állítja, hogy a Fertő taván, a Hansaság ingoványaiban czölöpépítmények lettek volna. A kőkorszakból sok tárgy került felszínre; a réz és bronzleletek gyérebbek, a mit annak tulajdonít írónk, hogy e vidéken sem réz, sem ón nem található. A vaskorból, tudtával, semmi sem létezik vidékükön. Beszél aztán a kelták koráról, melyekről szép leletek tanúskodnak. A római időből felszámolja a mosonymegyei római erődöket s szól az ottani római sánczok nyomairól; ismerteti többek közt a magyar-óvári feliratos köveket. Buzdít a régészeti emlékek gyűjtésére; elősorol egy csomó Mosony vármegyei leletű római érmet, mintegy 50 római uralkodótól. Az értekezés célja, úgy látszik, hatni Mosony vármegye intelligentiájára és ifjúságára, hogy a vármegyében található érmekeket szorgalmasan gyűjtsék, hogy azokból Mosony vm. történetére az eddigénél nagyobb fényt lehessen deríteni. Nem lehet eléggé méltányolni minden olyan törekvést, mely egy megye székhelyén vagy egy-egy vidék központján muzeumok felállítására irányul, mert hiszen csakis úgy lehet hazánk múltját kellőleg megismernünk, ha vidékek szerint össze lesznek gyűjtve mindamaz emlékek, melyek világot vetnek az egyes vidékek s czek összességében az egész haza múltjára, történetére.

7. *A rév-komáromi kath. kis-gymnasium értesítőjében Magyar Szulpicz* értekezik »*Rév-Komárom törekvéseiről a szabad királyi városi jog elnyeréséért (1692—1745)*«. A czikk a városi jegyzőkönyvek, jezsuiták évkönyvei és okiratok nyomán készült, s figyelmet érdemlő dolgozat. A város beléletét és viszonyait a Rákóczy-korban rajzolván a szerző, áttér a városi tanácsnak Castelli várparancsnokkal történt egyenetlenségeire,

s ama törekvésére, hogy a város a várparancsnoki zsarnokság alól felszabadulva, a királyi városok sorába emeltessék, a mit a város Mária Theresziának 1745. márcz. 16-kán kelt oklevelével meg is nyert.

8. *A prémontrei kanonok-rend nagyváradi főgymnasiumának értesítőjében Ponty Kelemen értekezik: „A magyar színeszet irodalomtörténeti fejlődéséről”* (40 lapon). Mindenekelőtt az ó-kori és nyugoti nemzetek színirodalmi fejlődését tárgyalja és pedig 28 lapon keresztül Schlosser, Cantu és mások művei nyomán. A hazánkat érdeklő rész, bár igen röviden, de elég ügyesen van összeállítva ismertebb irodalomtörténeti műveinkből; csak az kár, hogy a szerző levéltári kutatást nem tett. B. Wesselényi Miklós működéséről is egészen megfélekedett, pedig Wesselényinek köszönhetjük, hogy a múlt század végén a fővárosban elülött színeszetünket a kis Erdélyben tovább is fentartotta s ezzel színirodalmunk tovább fejlesztését elősegítette; az ő buzgalmának köszönhetjük továbbá, hogy Pesten a kolozsvári társaságból kivált csapat 1807-ben ismét megkezdhetette működését. Végre szerettük volna, ha színeszeink irodalmi működéséről is megemlékezik a szerző, mert ezek eredeti és fordított műveikkel nem kevésbé befolytak repertoirejuk bővítéséhez. Különben az értekezés szegény színirodalom-történetünkhez érdekes adalék.

9. *Ledniczky Ipoly: „Királyaink koronázásának politikai körülményeiről I. Leopoldtól [azaz Lipóttól] I. Ferenczig”* cz. a. értekezik az egri cisterci-rendi főgymnasium értesítőjében (30. lapon). I. Lipót 1655. évben történt koronázásával kezdődik munkája s megy egészen az 1792-iki koronázási országgyűlésig. Közbe nemesak a koronázási országgyűlésekről, mint a nevezetes 1687-ikiről, 1712. 1741. s az 1790-ikiről emlékezik, de a többi fontosabb országgyűlésekről is, mint az 1715-ikiről s 1723-kiről s ezzel kapcsolatban a *pragmatica sanctió*ról, stb.

10. *Okányi Páltól* a kaposvári államgymnasium értesítőjében egy hosszabb világtörténelmi értekezést találunk: »*A római császárok kormányának jellemzése*« cz. a. — Három századot ölel fel: Augustustól Diocletianig.

Hogy a hazai történetírásnak az idej programmok hasznos szolgálatot tettek, azt e rövid vázlatból is láthatja az olvasó. A legtöbb azonban, s főként azok, melyekről ismertetésünkben szó nincs, világtörténeti leírásokat hoz, s ezek már nem önálló kutatási eredményeket állapítanak meg, hanem a tanulóifjúság számára olvasmányul íratnak. Kérdés: lehet-e feladata ez az iskolai programoknak. Nézzük csak a számokat. Az idej programmok értekezései össze-vissza mintegy 200 ívet tehetnek ki, melyből talán tíz előbb viszi a tudományt. Ezeknek maradandó, a többinek ephemer beese van. Azokat mindig számba fogja venni a tudomány, ezek kérész életet élnek. Nem akarunk a kérdés

vitatkozásába bocsátkozni, melyik jogosultabb a kettő közül, még Németország példájára sem akarunk hivatkozni, hol a kérdés rég el van döntve, ott igyekeznek egy vagy más tekintetben önálló becsű dolgot adni. De úgy hiszszük, a kérdés megérdemelné, hogy hazánk derék tanári testülete azt meglátolja: mert úgy hiszszük, hogy ha egy czikk mint értekezés nyomatik ki, annál nem a paedagogiai szempontnak, hanem a tudományosnak kell döntőnek lenni.

A szász középiskolák programjaiban, mint rendszeren, az idén is becses és alapos történeti dolgozatokkal találkozunk. Forrásismerettel írt monographiák ezek, melyek egy-egy kérdést tisztáznak. De fájdalom, a szászok magoknak s legfennebb még nagy Németországnak írnak s munkáik ránk nézve csaknem hozzáférhetlenek. Legkivált a programok! E sorok írója tapasztalásból tudja, hogy könnyebben meg tud egy pétervári mint egy nagy-szebeni munkát szerezni. Pedig kár — mert ezekben a programokban a nagybecsű dolgozatok egész hosszú sora van eltemetve. Sok kérdést tisztába hoztak, sok történeti homályt felderítettek: de gyönyörködnek abban, hogy ezt magok tudják csak: s más ne!

Reisenberger a nagyszebeni 1878., 1879., 1880-iki programokban kiadta az erdélyi pénzeket, melyek a nagyszebeni Bruckenthal-muzeumban őriztetnek. A munka igen becses adalékot képez Érdey nagyobb művéhez. A folyó évi programban az újabb gyarapodások vannak bemutatva, s azzal a munka ez idő szerint befejezve. Nem lett volna-e czélszerű ezekből külön lenyomatot készíteni s úgy bocsátni forgalomba? De ha nem akarták — nem lehetne-e a programokat összegyűjtve áru alá bocsátni? Hisz e munka talán a magyar numismaticához is nagybecsű adalék.

A segesvári gymnasium programjában *Albert Mihály* a *Retetum Frankianumot* tüzetesen irodalomtörténeti szempontból méltatja. Ez a »Frank Rózsáskertje« 1692-ben nyomtatott ki s a Frank tiszteletére írt verseket foglalja magában. Az ismertetés minden darabot behatóan külön tárgyal. Végül meg van említve az 1697-ben nyomott N. Solymosi-féle Obssequium is, melynek egyik példánya Segesvárt őriztetik, s melyben magyar versek is vannak.

A szász-sebesi programban *Baumann* adalékokat közöl *Szász-Sebes történetéhez*. E városról már 1843-ban jött ki egy kis munka »Die Badendurlachischen Deutschen in Mühlbach« cím alatt. Kiadva a szász betelepédés százados emlékünnepe alkalmával. A programokban pedig egész sorozat monographiával találkozunk: a Gieszhüheli nemesi jószág-ról, Szász-Sebes szék adományozásáról a Pongráczoknak, az unterwaldi

örökös grófokról, mindhárom *Baumann*-tól: melyek Szász-Sebesre s környékére vonatkozóan, úglátszik, hogy egy nagyobb monographiának előtanulmányai.

A f. évi programm czikke »Szász-Sebes történetéhez« ebbe a monographia-cyclusba tartozik. Huszonnégy oklevélmelléklettel ellátva, a városnak s környékének eseményeit írja le a mohácsi vészig. Részben a szétszórt anyagokat állítja össze, részben újakat mutat be. Ez értekezésen is meglátszik a német iskola, alaposságával, erős critical irányával és — tendentiosusságával. Tán nincs kor, melyre az eszének aránylata akkora hatást gyakorolt volna, mint a miénk. Eljön az idő, mely Treischke irányát és szellemét még »schätzbares Material«-nak is alig fogja tekinteni, mely azonban erős critical eszének még is elismeréssel fog adózni. Ha a szászok, legalább írók egy része, ma politikai ellenfeleiknek tekintenek, abból nem az következik, hogy ellenszenvöket átvigyék a történet tanulmányozásába s hogy a régi, a bevándorlás vagy hetelepítés történetében már a politikai szembenállás esélyeit akarják kitüntetni, melyek bizony akkor nem léteztek. Kétségtelenül helytelen dolog a história írás irányzatába beleszőni a politikai irányzatot, mert ez annyira ephemer becű dolog, hogy magok művelői is megérhetik, hogy ez iskola kimegy divatból, s helyette majd az igazság kutatását fogják czélül kitűzni, anélkül, hogy azt politikai czélokért feláldozzák. Azonban ez irányzatuk daczára is magának a kutatásnak ez anyag felszínre hozásának s a történeti criticalának hasznos szolgálatot tettek.

VEGYES KÖZLÉSEK.

— Az AKADÉMIA dec. 4-iki ülésében bemutatta II-ik Endre fiának Porthumus István Árpád-házi magyar hercegnek végrendeletét photographiai másolatban, melynek eredetije a velencei San Marco irattárában őriztetik, hol arra Mircse akadt rá. Ez az egyetlen végrendelet, mely az Árpád-házból fennmaradt.

— PÁZMÁNY PÉTER szobrát a primás költséget nem ismerő liberalitással elkészítette s a primási basilikában, hol legméltóbb helye van, fel is állította.

— DEÁK FARKAS pályakoszorús művét »*Csáky István*«-t Ráth Mór szerezte meg, s igen elegans kiállításban közelebről sajtó alá adja.

— HORVÁT ÁRPÁD, a diplomatika egyetemi tanára pár év előtt egy igen nagy hiányt pótló munkának kiadásához fogott. Schwartner és Perger óta nem irtak nálunk tüzetes diplomatikát, habár éppen az ő idejük óta oly nagy mértékben gyarapodott a tudomány anyagja s ismereteink annyira szaporodtak, hogy egy e szakba vágó munkának hiányát nagyon

is éreztük, annyival inkább, mert Wattenbach és Sickel sok újítást léptettek életbe s általán e tudomány is nagy haladást tett. A munkának »*Oklevéltani Jegyzetek*« a címe, s az első füzet az első folyamat, a bevezetést képezte. A munka méltó feltűnést keltett, nemcsak hogy a tudomány színvonalán állott, hanem önálló kritikát is gyakorolt a szakmunkák felett. Annyival inkább vártuk a munka folytatását. S ma már örömmel írhatjuk, hogy a II-ik füzet, mely a »*Diplomatikai Irástan Alapvonalai*«-t tartalmazza, már egészen és teljesen sajtó kész, sőt az Eggenberger-czég kiadásában sajtó alá is ment, még pedig igen becses facsimilek kíséretében, melyek — czélszerűen lévén a példányok összeválogatva — a munka practicus hasznát igen fogják emelni. Álljon itt az érdekes munka tartalmának rövid ismertetése:

Az irástan mint a diplomatika része. Hogyan tárgyalják az irástant, a diplomatika főbb írói u. m. Mabillon, a Nouveau Traité de Diplomatique szerzői Gatterer, Schönemann, Funagalli? — Az irástan specialis segéd-eszközöknek ismertetése; ilyenek: Baring, Mereau, Kopp, Sickel Monum. graphica, Recueil de Facsimilés, musée des Archives, Arndt Schrifttafelu, Sauter, Horvát István oklevél hasonmásai, Zimmermann Photographien von Urkunden. Pertz, Kaiserurkunden, Delisle stb. — Kopp, Lupi és Arndt nyilatkozatai a facsimile-gyűjtemények fontosságáról.

Az írás eredetéről és fejlődéséről. Az e tárgyra vonatkozó fontosabb dolgozatok ismertetése, u. m. Steinthal, Csengery, Brugsch, Dom de Vaines, Wuttke, Faulmann, Maspero. — Brugsch vezéreszméinek összeállítása. — Maspero és Oppert egy turáni nép írásáról. — Szabó Károly a régi hún-székely írásról.

A latin betűk osztályozása. Literae majusculae, minusculae; az előbbieket capitales vagy unciales; gyakori ingadozás a capitalis és uncialis műszók használatában. — Mily értelemben használják e műszókat a következő írók, u. m. Schwartner, a Nouveau Traité de Diplomatique szerzői, Schönemann, Wailly, Silvestre, Sickel, Wattenbach, Gloria? — A minuta erecta és a cursiva.

A magyarországi oklevelek írása a közép-korban. — *Az írásból vonható következtetések az oklevél korára, vagy hitelességére.* 1. A nagy betűk az oklevelekben. 2. A nagybetűk és a kis betűk használata a pecsétek körirataiban. 3. A »literae longiores« hazai okleveleinkben. 4. A minuta erecta kora; átalakulása cursiv írássá, scriptura neogothica. 5. Az Anjouk alatt kivételképp jobb írás is divatozik. 6. Mennyiben határozható meg az oklevél kora eljő tekintetre pusztán az írásból? Schönemann monographiája e tárgyról; e kérdésnek concret példával felvilágosítása. 7. Mennyiben jogosult az írások osztályozása? mit kell tartanunk Gatterer Linnæismus graphicusáról? 8. Az író egyéniségének s az író-eszközöknek befolyása az írás minőségére. 9. Van-e különbség az oklevelek írása s az

egykorú codexek írása közt? 10. Eldönthető-e az oklevél hiteles vagy koholt voltának kérdése pusztán az írásból?

Az oklevelek orthographiája. — Az oklevelek olvasása és átírása. — Az oklevél-publicatiók.

Mi módon követték el a hibák az orthographia ellen? A magyar szók írása az oklevelekben. — Az oklevelek helyes olvasásának főszabályai. — Példák arra, hogy az oklevelek hibás olvasásának következtében mily nagy botlásokat követtek el némelykor a történet-írók. — Az oklevél-publicatióknál követendő főelvekről; Roth v. Schreckenstein és Sickel vezérelveinek összeállítása e tárgyról. — Elégséges-e a pusztán empiria az oklevél-publicatiókhöz, vagy a levéltári munkálkodáshoz?

A rövidítésekről.

Hogyan osztályozzák a rövidítéseket a főbb írók, u. m. Gatterer, Schönemann, Wattenbach, Gloria, Chassant? — A coarctatio nemei: contignatio, innexio, insertio, columnatio. — A betűkihagyás: az abbreviatúrák; Chassant főbb tételei az abbreviatúrákról. — A siglák. — A római számok. — Az arab számjegyek. — A rövidítések feloldását megkönnyítő segédeszközök ismertetése, u. m. Walther, Mannert. — A mondat-jelek az oklevelekben.

A középkorban előforduló úgynevezett nemzeti írásokról.

A római cursiv írás; a scriptura longobardica, wisigothica, merovingica, anglo-saxonica, az irlandi írás. — A scriptura carolingica uralma. — A barátírás.

Az írás anyagáról a magyar diplomatika szempontjából.

A pergamen. — A rongy-papír okleveles használatának legrégibb nyoma az Országos Levéltárban, a M. N. Múzeum gyűjteményében, Panonhalmán, az írószerokről.

Függelék: A középkori oklevelek nyelvéről.

— Gyárfás István nagybecsű monographiája a Jász-Kunokról valahára már sajtó alá került. Hogy ez hamarébb nem történt meg, annak oka a Jász-Kunság új felosztásában keresendő; ugyanis: a j-kun kerületi pénzalapok, melyek munkája megjelenése biztosításául közgyűlésileg kijelölve voltak, a jász-kun kerületek két megyéhez csatolása miatt a volt jász-, nagy- és kis-kun kerületek között felosztás alá kerülvén, az e miatt hosszú ideig folyt tárgyalások e munka folytatását gátolták; ez akadály ez év elején elhárítottván, a Jász-Nagy-Kun-Szolnok megye azon hazafias kívánata folytán, hogy a munka e megye kebelében lévő nyomdában állíttassék ki, a munka nyomtatása jul. elején Szolnokon Bakos István megyei nyomdász által megkezdett, s lehető szorgalommal folyik annyira, hogy a 3-ik kötet 26 ívnyi szövegének nyomtatása bevégeztetvén, legközelebb e 3-ik kötetnek 273 db oklevelet tartalmazó

oklevéltára került nyomda alá, s így a 3. kötet megjelenése 1883. év tavasz kezdetére várható. A megye pártfogása lehetővé tette, hogy a 3-ik kötet a legrégibb, eredetiben fenmaradt kiváltságlevélnek, I. Károly 1323-ik évben a jászok nemzetsége részére kiadott oklevélnek, Divald híres fényképészeti műtermében munka alatt lévő hasonmásával díszíttessék fel. Ezen III-ik kötet terjedelme meg fogja közelíteni a 40 ívet, s ha megtekintjük, hogy ugyan ezen korszak Horvát Péter Commentatióiban alig harmadfél ívet foglal el: láthatjuk, hogy szerző mennyi kutatást, fáradságot, szorgalmat fordított ezen legrégibb korszakot illető, és sok részben ez ideig ismeretlen adatok összegyűjtésére s feldolgozására. E mellett a j.-kunok története nagy részben Gyárfás által 1746-ig össze van állítva s részletesen ki van dolgozva, minél fogva bizvást reményelhetjük, hogy Jász-Nagy-Kun-Szolnok megye lelkes pártfogása egy befejezett érdekes hazai monographiával fogja gazdagítani irodalmunkat. — Daczára e fáradsztó, sok kutatással és másolgatással járó munkának, Gyárfás ez idő alatt más történelmi dolgozatokra is talált magának időt. Ugyanis: 1881. november »Paraszt vármegye«, ez évi május 8. és november 6-án a jászkunok nyelvéről két terjedelmes értekezést is írt és olvasott fel a Magyar tudományos akadémiában, ez utóbbit az újabb hazai ethnographiai fejtegetések tették szükségessé, hogy a tudós világ a török-tatárságot vitatók érvei ellenében a magyar nyelvűség s nemzetiséget igazoló adatok részletes fejtegetése, s összeállításával, valamint amazok czáfolatával is megismerkedjék.

— K. NAGY SÁNDOR, társulatunk tagja (nagy-váradi ügyvéd) »*A Székelyföldön és az Al-Dunán*« ez. munkára hirdet előfizetést. Szerző hangsúlyozza, hogy hazánk eme két legvonzóbb, természeti szépségekben és történelmi nevezetességekben leggazdagabb vidékének leírásában *különös gondban részesíti a történelmi emlékeket s eseményeket.* Ezért hívjuk fel mi is olvasóink figyelmét e munkára. Első része a Székelyföldről szól, útleírás alakjában Bihartól Kolozsváron át Maros-Vásárhelyig, innen fel a Maros völgyén a tölgyesi szorosig, aztán Gyergyón, Fel-Csíkon végig Csík-Szeredáig, itt a Hargitán keresztül Székely-Udvarhelyig, — majd visszatérve Al-Csíkra, innen Szepsi-Szent-György, Előpatak, Földvár, Balázsfalva, a szentimrei csata-tér s Torda érintésével Torozkóig. A második rész az *Al-Duna* nevezetességeit írja le, abban a sorrendben, a mint azt a múlt nyáron az írók és művészek kirándulása érintette. A munka 14—15 ívre fog ter-

jedni, az egy forintnyi előfizetés decz. 25-éig küldendő be szerzőhöz (Nagyvárad, vasfürdő cz. a.)

— KALLOS LAJOS debreczeni jogtanár s akadémiai tag fölött, a debreczeni jogász-önképzőegylet oct. 1-én tartott ülésében, *Némethy* Károly joghallgató emlékbeszédet tartott, mely nyomtatásban is megjelent. E melegen írt emlékbeszéd számos életrajzi adatot tartalmaz, melyek a munka becsét emelik.

— TÁRSULATI KIRÁNDULÁSAINK egyikének, a sárosvár-megyének igen gyakorlati eredménye volt, a *Bánó* József tagtársunk által indítványozott »a magyarságot és népnevelést Sárosvármegyében terjesztő egyesület«, melynek alapszabályai a kormány által megerősítettvén, immár nyomtatásban is megjelentek. A társulatnak háromféle tagjai vannak: alapítók 50 frt, rendes tagok 2 frt s pártoló tagok, kik tetszés szerinti alapítvánnyal nevelik a tökét. Célja a társulatnak czimében is ki van fejezve, mely, mihelyt pár tag jelentkezik, megalakultnak jelenti magát. Valóban megérdemelné a társulat, hogy mennél széleseb körben elismerésre találjon: túl magának a megyének határán is.

— TORMÁSY GÁBOR szabadkai belvárosi segédlelkész előfizetési fölhívást bocsátott ki »A szabadkai róm. kath. plébánia története« czimű művére, melynek tiszta jövedelme a templomépítési alaphoz fog csatoltatni. E műnek czélja — mint szerző előfizetési fölhívásában mondja: »napvilágra hozni a levéltárak fiókjaiban ismeretlenül pihent okmányokat; betekintést nyújtani a plébánia jogviszonyaiba, a nép vallás erkölcsi életébe és szokásaiba; feltárni a művelődés terén felmerült mozzanatok, a tanügy történetét; szóval okmányok alapján bemutatni mindazon mozgalmat, mely valamely plébánia alapításával s további fejlődésével összefüggésben van.« Az előfizetési díj a 14—16 ívre terjedő munkára egy o. é. forint, mely összeg szerzőhöz Szabadkára a belvárosi plébániába küldendő. A munka 1883. febr. 1-én kereszt kötés alatt fog az előfizetőknek megküldetni.

— A MÚLT ÉVI VELENCEBEN TARTOTT ÉVI FÖLDRAJZI KIÁLLÍTÁSON két, minket közelebről érdeklő, munka is volt kiállítva, u. m. »Transylvanus Maximilianus. Epistola de admirabili et novissima Hispaniorum in orientem navigatione. Romae 1524. 4°, mely a Biblioteca Marciana tulajdona, (Catalogo Generale. Italia 37 l.) s a Grynaeus Simon-féle Novus regionum ac insularum veteribus incognitarum una cum tabula cosmographica Basilea apud Joan. Hervagium mense Martio Anno 1537. 4°, mely a Museo Civico Corner (Velenczében) tulajdona.

TÖRTÉNELMI KÖNYVTÁR.

— ÉLETEM ÉS KOROM. Írta *Pelszly* Ferencz. Számkivetés alatt Olaszországban. Budapest, 1882. 8-adr. 322 l. Ára 2 frt 80 kr.

— II. RÁKÓCZI FERENCZ FEJEDELEM IFJUSÁGA 1676--1701. Történeti tanulmány. Eredeti levelek s más egykorú kútfők nyomán írta *Thaly* Kálmán. Második javított és bővített jutányos kiadás. Három arcképpel. Pozsony é. n. 376 l. Ára 2 frt 20 kr.

— MAGYARORSZÁG VIZEI MŰLTJÁNAK és vízépitésének történelme a magyarok beköltözéséig, tekintettel a művelődéstörténeti viszonyokra. Írta *Fékete* Zsigmond országgyűlési képviselő. Budapest, 1882. 8-adr. 191 l. Ára 1 frt 20 kr.

— A TÁRSADALMI FEJLŐDÉS KEZDETEI. Írta *Beöthy* Leo. Budapest, 1882. Kiadja a Magy. Tud. Akadémia könyvkiadó vállalata. I. kötet 429 l. II. k. 534 l. Ára 5 frt.

— A KÖRMÖCZI KÖZÉPISKOLÁK TÖRTÉNETE A XVI. SZÁZADTÓL A JELENKORIG. Írták *Hlatky* József és *Schröder* Károly. Budapest, é. n. 8-adr. 37 l.

— BEM DÉLMAGYARORSZÁGI HADJÁRATA. Írta *Milecz* János. Budapest, 1882. 8-adr. 42 l. Ára 40 kr.

— A Vatikáni Magyarországi Okirattár. *Fraknói* Vilmos jelentése. Esztergom, 1882. 8-adr. 31 l.

— GAITAJAI GOROVÉ ISTVÁN Emlékezete. Gyűjtemény Irodalmi s szonoklati hagyományaiából. Budapest, 1882. XXXII és 336 ll.

— MAGYAR HELIKON. Jeles férfiak életrajzai. I. füzet Toldy Ferencz. II. füzet Vörösmarty Mihály. 8-adr. 48 l. A két füzet ára 40 kr.

— EMLÉKBESZÉD Kallós Lajos jogtanár M. T. Akad. I. tag felett. Írta *Némethy* Károly. Debreczen, 1882. 8-adr. Ára 20 kr.

— MAGYAR PLUTARCH. Új magyar Athenas. Újabbkori magyar prot. egyházi írók életrajza. Gyűjté Sz. *Kiss* Károly II. füzet. Ára 50 kr.

— A MAGYAR ÓDAKÜLTÉS TÖRTÉNETE A LEGRÉGIBB IDŐKTŐL VÖRÖSMARTYIG. Írta *Csernátony* Gyula. Budapest, 1882. 8-adr. 61 l.

— DIE RUMÄNEN UND IHRE ANSPRÜCHE. Von Paul *Hunfalvy*. Wien 1883. 8-adr. 365 l. Ára 5 frt.

— ÉTUDE sur les hautes plaines de Transylvanie. Par Attila de Gerando. Paris, 1882. 8-adr. 76 l.